

THEOLOGIAI SZEMLE

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

ALAPÍTVÁ 1925

A TARTALOMBÓL

Hitnövelés?

A szeretet himnuszának fordításához

Egyház és Nemzet Makkai Sándor
tanulmányaiban

Iszlám invázió

Érvek és ellenérvek – egy qumráni lelet
körül

Megismerhetjük-e Isten Lelkét?

Prohászka protestáns szemmel

A növekedést és épülést munkáló
igehirdetés

Mária-tisztelet a protestáns népi
vallásosságban

Megemlékezés Torkos Jakabról és
Lorántffy Zsuzsannáról

Ökumenikus hagyományok latin nyelvű
költészetünkben

Az EVT karácsonyi üzenete

Visszhang

Szemle

Hírek

ÚJ FOLYAM (XXXVII)

1995
1

THEOLOGIAI SZEMLE

1995. január–február

Felelős kiadó:

Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa

Szerkesztőség:

Ökumenikus Tanács Irodája,
1026 Budapest, Bimbó út 127.
Telefon: 176-4847

Kiadóhivatal: Kálvin Kiadó

1113 Budapest, Bocskai út 35.
Telefon: 186-8267, 186-8277

Index: 26 842

HU ISSN 0133 – 7599

Felelős szerkesztő:

dr. Bóna Zoltán

Szerkesztő bizottság

elnöke: Horváth Barna

tagjai: dr. Berki Feriz
dr. Bolyki János
dr. Cserhádi Sándor
Lukács Tamás
dr. Reuss András
Szuhánszky Gábor

Olvasószerkesztő:

Tegez Lajos

Nyomás: *Ráday Nyomda*

Felelős vezető: Demeter Levente

Szedés, Lördelés:

Tószegi László
stúdióvezető
Telefon/Fax
140-8388

Számítástechnikai Stúdió

Terjeszti a Kálvin János Kiadó. Előfizethető a kiadóhivatalban, vagy postautalványon, vagy átutalással a Kálvin János Kiadó – Budapest OTP 218-98141/536-209803 csekk-számlájára.

Árusítja:

Református könyvárúsítás:

Budapest, XIV., Abonyi u. 21.

Protestáns Könyvesbolt:

Budapest, IX., Ráday u. 1.

Református Könyvesbolt:

Debrecen, Piac u. 4-6.

Előfizetési díj egy évre: 1140,-Ft

Egyes szám ára 190,-Ft

Előfizetés külföldre:

27 DM vagy 17 USD

Egyes szám ára:

5 DM vagy 3 USD

Megjelenik kéthavonként

TARTALOM

SZÓLJ, URAM!

TEGEZ LAJOS: Hitnövelés? 1

TANÍTS MINKET, URUNK!

DRASKÓCZY TÖRÖK GÁBOR: A szeretet
himnuszának ökumenikus fordításához 2

FEKETE KÁROLY ifj.: Egyház és Nemzet Makkai
Sándor tanulmányában 6

BENKE GYÖRGY: Iszlám invázió 10

EGERESI LÁSZLÓ SÁNDOR: 11QTemple^a: érvek és
ellenérvek – a vita mai állása 13

WELKER, MICHAEL: Megismerhetjük-e Isten Lelkét? ... 16

SZÉNÁSI SÁNDOR: Prohászka protestáns szemmel 22

BOROSS GÉZA: A növekedést és épülést munkáló
igehirdetés kritériumai 26

MOLNÁR AMBRUS: Mária-tisztelet a protestáns népi
vallásosságban 29

EMLÉKEZZETEK MEG...

PÁPAI SZABÓ GYÖRGY: Torkos Jakab dunántúli
református püspök kanonika vizitációja 1747-ből 37

ÁGOSTON ISTVÁN: Lorántffy Zsuzsanna a XVII.
századi puritán mozgalmak legfőbb patronája 44

KITEKINTÉS

TÓTH ISTVÁN: Ökumenikus hagyományok
művelődésünk és latin nyelvű költészetünk
történetében 49

HARMATI BÉLA: Megnyitóbeszéd a Keresztény-Zsidó
Társaság emlékplakett átadó ünnepségén 52

VILÁGKERESZTYÉNSÉG

Az EVT karácsonyi üzenete 53

VISSZHANG

MIKLÓS ÁDÁM: Észrevételek Bányai János írásával
kapcsolatban 53

SZEMLE

POSTMA FERENC: Héber nyelvtanok Magyarországon
1635-1992 54

HÍREK

EEK és EBEÉ hírek 58

KÉZIRAT NYOMDÁBA ADÁSÁNAK IDEJE: 1995. II. 20.

A szerkesztőség közleménye

Kérjük kedves munkatársainkat, hogy lapunknak szánt kézírataikat két példányban (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (oldalanként 30 sor, soronként 60 leütés) küldjék be. Ettől eltérő formátum a közlés elmaradását okozhatja. Kéziratokat, melyeket nem mi kértünk, vagy előzetesen meg nem beszéltünk, nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Hitnövelés?

*Az apostolok így szóltak az Úrhoz:
„Növeld a hitünket!” Lk 17,5*

Az ember egészen mást vár a Mestertől a tanítványok kérésére válaszul. Talán valami ahhoz hasonlót, mint amit egy asszony kért és várt lelkészétől, akinek levelet írt. Ebben elmondta, hogy hisz ugyan Istenben, de nem jár rendszeresen templomba, mert idegennek érzi ott magát. Ha szépségét szeretné javíttatni, kozmetikushoz megy, ahol kezelésbe veszik az arcát. Ha erősödni, izmait fejleszteni vágyik, akkor edzőtermet keres, ahol részletes utasítást kap, milyen súlyzókkal, melyik padon, mennyit edzzen, hogy erősebb legyen. De hol van az a hely, ahol megmondanák neki, miképpen erősíthetné, növelhetné hitét?

Modern probléma, mai kérdés – mondhatnánk -, ha nem olvasnánk ugyanezt a csaknem kétezer éves evangéliumban. Íme, a tanítványok szinte szóról-szóra ugyanazt kérték Jézustól. Nem tudjuk, s ebben a környező versek sem segítenek, hogy mi készítette az apostolokat erre a kérésre. Talán eszükbe juthatott valamikor a viharos éjszaka a Genezáret-taván, amikor kétségbe esve költöztek a Mestert, félve, hogy hamarosan elvesznek a hullámokban. De eszükbe juthatott a sokaság kevéssel való megelégtetése – vagy bármilyen más, ami őket kicsi, kevés hitűkre emlékeztette.

Hitüket tehát növelni, erősíteni szeretnék. Ha hozzánk fordulna valaki, akkor hitméllyítő konferenciát ajánlanánk, vagy valamelyik ismert lelkész sokak által látogatott evangelizációját, de legalább is a gyülekezeti bibliaórákat és az istentiszteletet. Talán még „edzéstervet” is készítenénk, mit olvasson a Bibliából, mikor és hogyan használja azt. Nem hiszem, hogy közülünk bárkinek is eszébe jutna úgy és azt felelni, amit Jézus mondott. Ez a válasz bizony talány, amit végérvényesen megfejteni nem tudunk, de talán megközelíthetjük a megoldást.

Jézus nem beszél a hit növeléséről. Szinte a közepébe vág, amikor azt mondja: „Ha akkora hitetek volna, mint egy mustármag...” Mivel az apostolok nem képesek az eperfát átplántálni a tengerbe, ez jelzi, hogy még mustármagnyi hitük sincs. Sőt, amikor a Mt 17,19 szerint fölteszik a kérdést, ők miért nem tudták a holdkóros fiút meggyógyítani, azt a választ kapják: „Kishitűségetek miatt.” Jézus válasza azonban még két másik dolgot is jelez: neki nem az fontos, hogy kinck mekkora a hite, mert ő elfogadja a mustármagnyit is; s a hit nem olyan mint az izom, ami fejleszthető, növelhető, sőt, amivel akár dicsekedni is lehet(ne). A hit ugyanis valami titokzatos módon ajándék (1Kor 12,9), ami hallás által lesz a mienk, mégpedig a Kijelentés

igéje közvetítésével. A hit megjelenését, funkcióját tekintve olyan gazdag tartalmú, hogy röviden, pár szóban meg sem határozható. Benne van a bűnbocsánat és az üdvösség elfogadása, de benne van a Krisztus mellett állhatatosan megmaradó, a maga életét Isten kezébe tevő bizalom is.

Talán így lehetne meghatározni: a hit az az Istentől való „többlet” a keresztyén emberben, ami nem tőle van, nem az ő érdeme, nem testi, hanem lelki tulajdonság, éppen azért nem fejleszthető, nem növelhető, s amivel dicsekedni nem lehet, mert – ez már inkább csak tapasztalat -, abban a pillanatban eltűnik, semmivé lesz, mint Péter bátorsága és halálra való készsége az utolsó éjszakán, amiből aztán tagadás lett a fogadkozás igazolása helyett. Érdekes, az Újszövetség nem említi, hogy a hit növelhető lenne, vagy abban bárki is növekedhetne. Megállni lehet (1Kor 16,13), bővölködni is (2Kor 8,7), de semmit sem ér, ha nincs mellette szeretet (1Kor 13!).

Ha igaz, akkor Jézus azért nem válaszolt úgy a tanítványok kérésére, ahogy ők akkor, illetve ahogy ma azt mi várnánk, mert ezzel is jelezni akarta: a hit nem növelhető. Az – mint Isten ajándéka – van, s mindig lesz is annyi, amennyire azt helyzetünkhöz mérve a Lélek szükségesnek látja. Nyugodt, békés időben a megmaradáshoz, vészhelyzetekben a túléléshez elegendő. De ha igaz, akkor talán eredetileg sem egészen arról volt szó, hogy az apostolok hitük növelését kérték volna. Az a görög szó, amit itt találunk (*prostithémi*), igen szerteágazó, gazdag jelentésű: hozzátesz, -fűz, ráadásul ad, vagy egészen egyszerűen csak ad valamit. A Vulgata a megnagyobbít, növel értelmében az *adaugo* igét használja. Az egyik német kommentárban a szerző (Fritz Rienecker) meg is jegyzi, hogy a kérés szó szerint így hangzik: „Lege uns Glauben bei”. „A tanítványok azonban, ahogy azt Jézus válasza jelzi, nem az üdvözítő hit megsokasítását, vagy megerősítését kérik...hanem a hit hatalmát és erejét, amit Isten tevékenységük és tetteik mellé adhat” (Wuppertaler Studienbibel 402).

Nincs tehát recept, nincs edzésterv, nincs hitnövelő, hiterősítő gyakorlat. Van azonban ajándékba kapott hit, ami Jézus felől nézve mindig kicsinek, kevések bizonyul, de ami mindig elég lehet – kegyelemből. Aki adta, adja, mindig ügyel arra, hogy a döntő pillanatban el ne fogyjon (Lk 22,32), mert Ő evégből értünk is imádkozott!

Tegez Lajos

A szeretet himnuszának ökumenikus fordításához

Hírlik, várható a Biblia új, ökumenikus fordítása. Ha ökumenikus, akkor minden jóakarató magyar közös ügye. Azoké is, akik épülésre olvassák majd, azoké is, akik végső formájához hozzájárulhatnak szak tudásukkal. Esősorban nyilván a hittudósoké: mind a katolikusoké, mind a protestánsoké, köztük az unitáriusoké, mind az ortodoxoké, de az izraelitáké is: még átfogóbban mindenkié, aki tiszteli a Bibliát, akár a legújabb kiségyházak, netán „szekták” tagjaként, akár felekezeten kívüliként.

Egy ilyen újabb fordításban azonban összegződnie kell a teológián kívül más szaktudományok közös, egybehangolt munkájának is. A nem teológus nyelvészek közül szükség van mind a héber, mind az arámi, mind az ógörög nyelv szakértőire. Hozzá kell szólnia a történeti verstan kutatóinak is; már annak eldöntésében is, hogy mi *vers*, mi nem. A magyar verstan mai „uralkodói” például kiselejteznek a versalkotó tényezők közül a paralelizmust: a párhuzamokba rendezett szövegek minden fajtáját, akár egyszerű, ellentétező, összerakó jelentéspárhuzamokról (szemantikai paralelizmusról) van szó, akár az azonos, vagy nagyon hasonló mondattani rendezettség párhuzamairól, akár szemantikainak és szintaktikainak egyesített párhuzamairól. A Biblia fordítása tehát időszerűvé fogja tenni a ma hangadó verstan nézetek megvitatását, felülbírálását is. Így járulékosan gyümölcsözni fog egy laikus diszciplínában is.

Ez a fordítás azonban mozgósítani fogja a magyar nyelvhelyesség táborát is, sőt a napjainkban kibontakozó szövegtani stilsztika első fecskéit is –, ha az egyházak nem kívánják valamely okból kirekeszteni a laikus szaktudósokat e feladatból.

Benne érezhetjük magunkat a magyar ökumenében? Öröm is, felelősség is, ha ehhez a teljességhez szólhatunk, írhatunk, ha mi is közvetíthetünk számára. Le kell mondanunk kisebb közösségünknek olyan hagyományairól, amelyek idegenek a nagyobbtól, teljesebbtől. A hiteles tolmács bizony már eddig is le-lemondott emitt *Károli* Gáspárnak, amott *Káldi*-nak a zamatairól, ha a szabatoság megkövetelte.

Egy-két felekezet megszokta a tulajdonneveknek is, némely idegen köznéveknek is a középkori latin kifejtését, melyek pedig más nyelvből valók. Más felekezetek szembeállítják velük a helyreállított vagy csak visszaállítani vélt klasszikusabb latint. Itt is, ott is eltérnek a hitelességtől, a gyökerektől. Az ökume-

nizmust megbontaná a terméketlen vita. Lehetőleg az eredeti héber, arámi, ógörög alakok hangzásához kellene közelítenünk, amennyire saját nyelvünk beszédhangkészlete engedi. Ez volna a megbékítő közös forma.

Mindez azonban még csak a hangzás, a betű, amely a rossz fordításban is ölhet. Közelebb áll a megleve-nítő Lélekhez (Róm 3,6) az a tartalom, amely hű nyelvünk szelleméhez. Fájó szívvel válnak meg idős reformátusok a Károliról ránk hagyományozódó fogalmazástól: „A teljes Írás Istentől *ihletett*, és hasznos a tanításra, a feddésre, a megjobbításra, az igazságban való nevelésre; hogy az Isten embere teljes mértékben alkalmas és minden jó cselekedetre *felkészített* legyen” (2Tim 3,16-17). Hosszan idézhetném a korszerű nyelvüvelők ítéletét: befejezett melléknévi igenevet használni állítmányként vagy igei-névszó állítmány névszói részeként mindenképpen hiba!¹ Dehogy is ódon zamat! Idegenszerűség ma is, a múltban, a 16. sz. végén is.

Az indoeurópai nyelvek jóval hajlamosabbak a magyarnál az *alárendelésre*: arra, hogy igazában mellérendelő tagmondatokat lefokozzanak vonatkozó mellékmondatokká. Olvasson bele bárki latin, német vagy orosz szövegbe, ezt figyelve, lehetetlen észre nem vennie. (Számosan rágalmazták, vádolták elvakult magyarkodással a sztalinista, neosztalinista időkben *Karácsony* Sándort, mert ő kiemelte nyelvünknek a mellérendelés iránti hajlamát.² Legföljebb túlzott a fejtegetéseiben. Csak ezt bírálhatjuk. Mondandójának a veleje azonban igaz.) Ha valamely alárendelés csak *álalárendelés*, akár az ógörögben is, a magyarra fordítónak természetes kötelessége, hogy megszüntesse ezt: „A szolgák ekkor visszamentek a főpapokhoz és farizeusokhoz, *akik* azt kérdezték tőlük: *Miért nem hoztátok ide?*” (Jn 7,45) *Az akik* mondatkötés helyett magyarul az *ők pedig* vagy az *és ők* a jó, a magyaros. Erről vitázni sem lehet.

Úgy rémlik, hogy a mondattannak ez a szintje még mindig csupán felszín. Egy alárendelő *miképpen*, vagy *mint* kezdetű, hasonlító tagmondat értelmét gyökeresen megváltoztathatja, hogyha bizonyítható, hogy helyette a mellérendelve hasonlító *ekképpen*, *ekként* volna hiteles mind nyelvi, mind hittudományi vonatkozásban. Szenvedélyes vitát, sőt támadó ellenkezést váltana ki *minden* hagyományos keresztyén (keresztyény!) felekezetben, ha a Miatyánk egy ilyen versét

(Mt 6,12; Lk 11,4) helyesbíteném, így. Én merném, de hol kapnék rá teret?...

Az értelmezés összhangjáért az ökumenében olyan pontokon tehetek valamit, amelyeken mellém, szövegstilisztia nyelvész mellé áll a feleknek legalább egyik része. Ezzel a megfontolással választottam témául Pál apostol első korinthusi levelének egyetlen fejezetindító mondatát (1Kor 14,1). A legkevésbé sem tagadom: a jelenlegi új katolikus fordítással értek egyet. Miért kell elmarasztalnom Károli Gáspár tolmácsolását is, a hozzá, mint forrásig visszavezethető új protestáns Biblia (Magyar Bibliatanács... Bp.1975..) e helyének szövegét is? Indokaimnak melyek a gyökerei.

Köztudomású, hogy nemcsak a bibliai, hanem bármely más figyelmünkre méltó szöveget csakis szűkebb-tágabb kontextusában és közlési helyzetében lehet hitelesen értelmeznünk. A megvitatandó egyetlen vers ökumenikus fordításához is messzire föl kell bontanunk a szálakat. Ellentétben áll – véleményem szerint – az 1Kor 14,1 hibázott fordítása a szöveg előzményeivel. Vajon mennyire egységes ez a levél? Eredetileg egyetlen szöveg volt-e? Nagy a szakirodalom ehhez. Akad olyan vélemény, hogy már az első levél is többnek az összeállítása, akad benne törés, bár nem a számunkra kérdéses tájon, hanem az 1Kor 10,13 és 10,14 közt; másik, a kutatók többsége, inkább csak a második korinthusi levelet vélik több másik összesítmésének, eggyé fogalmazásának.³ Olyan véleményt nem ismerek, hogy épp a Szeretethimnusz (1Kor 13,1-13) és a következő fejezet indítása között fedezne föl törésvonalat. Önálló szövegek közti határvonal nem indokolhatja tehát a csaknem kizáró keménységű ellentmondást.

Nem szentségtörő, nem megbotránkoztató, hanem kényszerítő kérdés: *ha* ez a törés megvan az eredetiben, talán magának az apostolnak a gondolati, logikai botlása-e, vagy esetleg azé, akinek diktálta, tollba mondta máskülönben általánosan csodált szárnyaló gondolatait. Efféle botlások lehetőségét csakis azok vetik el eleve, akik már egy-két betűre is kiterjesztik, hogy a teljes Írást Isten ihlette. A holt, sőt olykor értelemgyilkos betűket azonban bűn azonosítani a mondandó kincseivel, a meglevenítő Lélekkel.

A nem hittudósi szövegten kutató bizony nem tagadhatja, hogy Pál apostol más leveleiben előfordulnak egyazon szövegen belül, egymás közelében ellentmondások, egymást cáfoló, ütköztető kijelentések. Vegyük szemügyre az 1Tim néhány részletét. Az apostol két hajótörött hitű káromlót „átadott a sátánnak” (1Tim 1,20), majd közvetlenül utána arra szólítja föl híveit, hogy könyörögjenek, imádkozzanak, esedezzenek és adjanak hálát „minden emberért” (1Tim 2,1). Minden emberért? Azért a kettőért is, akit ő adott át „a sátánnak”? És ő, aki „átadta” őket, imádkozik-e ezek után értük? Egyáltalán van-e joga bárkinek, így neki is, hogy elkárhozásra ítéljen

embereket? Azzal mentegezni apologetikusan Pált, hogy az az „átadás” *nem* végső ítéletet jelent, nyilván lehet, de ilyen szomszéd verset olvasva, kit fog majd meggyőzni a lelkes apologéta?

Folytatom ugyanezzel a levéllel. Pál szerint a fiatalabb özvegyeket el kell utasítani attól, hogy özvegyi sorba vegyék őket, mert Krisztustól elpártolva, érzékiségtől űzve netán újra férjhez akarnak menni, megszegve ezzel első fogadalmukat (1Tim 5,11). Történelmi, társadalmi összefüggéseiben érthető ez a felfogás. Ha időtálló törvénynek nem is, de akkor és ott, ki lehetett mondani, hogy újra férjhez menni gyarlóság, hiteztetés. Csakhogy három verssel később már (1Tim 5,14) így üzen a levélíró: „Azt akarom tehát, hogy a fiatalabb özvegyek menjenek férjhez...” *Akarom = bulomai*. Nem pedig az emberi gyarlóságot ismerve *eltűröm, engedem*... Én is össze tudnám kötni – nem létező – gondolatsorral kevésbé szemet szűrővé téve ezt a logikai szakadékot holmi utólagos áthidalással. Ez az áthidalás azonban a valóságban hiányzik: hézagosan, hiányosan maradt volna ránk az 1Tim? Ez is előfordulhat, nem az én dolgom dönteni ebben a kérdésben, nem is kívánok hozzászólni még föltevéseket pedzve sem.

Az 1Tim apostoli levél idézett önellentmondásait nem háríthatjuk a fordítókra. Benne vannak a hitelesnek tartott ógörög eredetiben is.⁴ Viszont csakis Károli és protestáns követői, köztük az új *bibliafordító* szakbizottság tagjai magyarították rosszul az 1Kor 14,1 versét.

Az új protestáns Bibliában így: „Igyekeztek a szeretetre, buzgón kérjétek a lelki ajándékokat, de leginkább azt, hogy prófétáljatok”. Károli e század eleji kiadásában így: „Kövessétek a szeretetet, kívánjátok a lelki ajándékokat: de mindennél inkább, hogy írást tudjatok magyarázni.” (Ezekkel szemben az új katolikus Bibliában: „Törekedjétek a szeretetre, de igyekeztek a lelki adományokat is elnyerni, különösen azt, hogy prófétálhassatok.”) Az eredeti ógörög szöveg ez: *Dióketé tén agapén, dzéloute de ta pneumatika, mallon de hina prophéteuete*.

A maradandók közül a szeretet ezeknek a nagyobbika, nagyobb, (középfok: *meidzon!*), *nagyobb* a másik kettőnél, így szabadabb értelmezésben teljesen jogosult a felsőfok használata is. De mivel ez egyben a múlhatatlan is a mulandó prófétálással és más lelki ajándékokkal (*pneumatika*) – máshol (pl.1Kor 12,4): kegyelmi ajándékokkal (*charisma*) – szemben (1Kor 13,7-9), ezt kell kiemelni a fordítóknak a magyarban: legegyszerűbben szórendi változtatással a folytatásban. Tehát: *A szeretetre törekedjétek...* Illetve ne rettenjünk vissza az eredeti ige (*dióketé*) az átvitelben szenvedélyesebbé váló jelentésétől: *A szeretetet hajszoljátok, azt űzzétek, az után rohanjátok...* A Szeretethimnusz fortissimójá után igenis: hajszoljátok az Agapét, azt is, ami belőletek áradhat (mivel részesültök a Legmagasabb Lényegből), azt is, ami Belőle és másokból közvetve rátok sugárzik! Nem érheti be a tolmácsoló higgadtabb,

mérsékeltőbb szóval. A protestáns fordító, aki megtagadta a Szeretethimnusz vers voltát, eleve nem kérheti számon, hogy miért nem tartom meg az 1Kor 14,1-ben az első és második tagmondat közötti kétféle párhuzamból az izokolont, a mondattanit is a jelentésbeli, az izológ mellett. De a másik tábornak is szól: a hűség az izokolonhoz szárnyszegő hűtlenség a jelentés ellen!

Éljük át a közvetlen szövegelőzményt is, a távolabbiakat is, aztán vessük el könnyörtelenül azt az értékrendet, amelyet Károli Gáspár és követői e helyütt tévesen sugalmaznak, vagy legalább félreérthetővé tesznek. E téves fokozás szerint törekedjünk ugyan szeretetre, de magasabb lépcsőfok a többi lelki adomány utáni buzgó vágy (köztük a reményre és hitre), de ezeknél is, a már alájuk sorolt szeretetnél is kívánatosabb a megértett isteni akarat hirdetésének a képessége. Mivel pedig ez így (is) érthető, ez bizony nem fordítása, hanem ferdítése az eredetinek.

Pál apostol is ismerhette valamelyik formáját az ősevangéliumnak: ez ihlette a himnuszára. Ez, tudniillik a „nagy parancsolat”, Krisztus kiemelkedő kettős parancsolata: „Szeresd az Urat... Szeresd felebarátodat...” (Mt 22,37-39; v.ö. még Jn15,12, 17; Róm 12,9-13, 8-10; stb.) Hogyan is lehetne több, nagyobb, kívánatosabb a szeretetnél az előzőleg már amúgy is részlegesnek és mulandónak ítélt prófétálás, a mennybéli töredékes ismerete? Híz Isten maga is Szeretet (1Jn 4,16). Lehet-e nála több, közvetlenül hozzá is szólni, de csupán töredékesen és időlegesen (1Kor 13,8-10, 14,2)? A szeretetben a Legfelső Lényeggel azonosulhatunk, ebben nyilván meg legfénylőbben, hogy valóban részesülünk Istenből. Röstelkedem föltenni ezeket a szónoki kérdéseket.

A szótárból szemelgetett ógörög szavak sem támogatnak ilyen szellemű magyarázást. A szavak közt nincs e téves értékrendet támogató felsőfok: a *mal-lon* a *mala* 'nagyon' középfoka csak. A felsőfok *ma-lista* volna. Pedig máshol ez a felsőfok gyakran előfordul Pál leveleiben: 1Tim 4,10; 5,17; 2Tim 4,13; Tit 1,10; Filem 16; stb. Nem véletlen tehát, hogy itt nem a felső-, hanem a középfokot használja.

Együgyű mentegetőzés volna bárkinek azt felhoznia, hogy a Szeretethimnusz zárásában is csak középfokra futja. Ott mellette volt az összemérendők mutató névmása (*toutón*), itt nincs ilyen elem. A megelőző két *de* után a harmadik kötőszó, a *hina* „hogy”, „azért hogy” nem indok. Ezek a kötőelemek semmivel sem támogatják azt az elképzelést, hogy a szeretet fölé magasítsuk a prófétálást. Már csak a *de* számos jelentése közül kell helyesen válogatnunk, nyilván olyat, ami teljes összhangban áll az 1Kor-nak mind a 13. mind a 14. fejezetével. (Hadd ingereljem itt a holt dogmatizmus formalistáit! A fejezetek súlya igenis *különbözik!* Ne hivatkozzon nekem Istenről ihletettségre senki, aki egyenrangúsítja a Szeretethimnusz a 14. fejezettel! Ha akad még ilyen teológus, velük igen nehéz lesz az ökumenikus pár-

beszéd. Fenyegetőnek érzem, hogy némelyek szerint a teljes levél kulcsszava az *elhívottak*, kulcsverse meg az 1Kor 3,11⁷).

Térjünk vissza a kötőszókra! Főlöszleges latolgatnunk a *de* minden egyes jelentésárnyalatát. Kizárhatjuk közülük az erős ellentét ilyen kifejezését: „ellenben”, „ellenkezőleg”. Megfelel a „másrészt”, úgyszintén ilyen az első előfordulási helyén a „de ... is”. Nemesak elfogadnám, hanem lelkesen támogatnám a „közben pedig” használatát. A második helyen a középfokú határozószó mellett találó lehet a „sőt” is.

De eltöprenghetnénk még egy szótár adta jelentésen is. Miért kellene *itt* is okvetlenül kifejtenuk a főnevesült melléknévnek (*pneumatika*) ráértett jelzett szavát is? Miért ne volna elég ebben a szövegben annyi, hogy „lelkiek”, „szellemiek”? Ezt a szót többféle érvényes tartalommal is kiegészítheti az áhítatos értő olvasó. Vitassuk meg! Én végül az alábbiakban foglalom össze tolmácsolási javaslatomat: „A szeretetet hajszoljátok (vagy: *„Keresve* kutassátok a szeretetet”), közben pedig buzgólkodjatok a lelkiekben, abban meg még inkább, hogy közvetítsétek az isteni akaratot!”

Kívánom, ezt csiszolja szebbre, hitelesebbre a jó szándékúak nagy közössége. Gyümölcsözzön elmélyedésük abban is, hogy őszinte egyetértésben mondassák ki e hely kapcsán: miért kell megkülönböztetni a szintén lelki adomány, ajándék szeretetet a tőzsomszédságában említett többiektől. Nemesak erősítésül, nyomatékosításul! Hanem azért, mert a többi lelkiek nagyszerűségükben is csak a mi ajándékaink, kapott lehetőségeink, képességeink, értékeink. Az Agapé viszont nemesak lelki adomány: *sokkal több*. Ez Istennek, magának a létformájá, *mini* tudjuk is, idéztük is. Ez az ökumené alapja. Minden más csak további betű az alfa után: ki hogyan *híz* mit ért Istenen, Krisztuson, hittitkokon – vagy a pozitív legfőbb emberi lényegen. Eddig kezelt foghat minden keresztény-keresztýn, köztük az unitáriusok is, velük testvérisülve az izraeliták is. Sőt ki merem mondani: a tisztas felekezeten kívüliek is, még a modern dialektikusan materialista meggyőződésűek is.

Csak az zárja ki magát az egyetemességből, aki ilyen esetekben azt számolhatja rágódva, hogy no, itt meg itt engedünk a második, harmadik, stb. tábornak... Az 1Kor 14,1 értelmezésében jóval közelebb állok a katolikus, mint a Károli-hagyományhoz. De lelek megszívlelendőt a protestáns szövegben is.

Olyanokat, amelyeket meg épp a magyar katolikusok vehetnének fontolóra.

Íme az 1Kor 13,12 második fele az új protestáns fordításban: „most töredékes az ismeretem, akkor pedig úgy fogok ismerni, ahogy engem is megismert az Isten”; ugyanez az új katolikusban: „Most még csak töredékes a tudásom, akkor majd úgy ismerem *mindent*, ahogy most engem ismernek.” Mielőtt az itt is, ott is kiemelt, az eredetiből hiányzó betoldá-

sok értékelésére rátérnek, meggyőződésük szerint közös alapot ad Aquinói Tamás. Ő méltán hibáztatja azt az egykori tévhitet, hogy ez a bibliai hely és idő, amelyre az *akkor majd, akkor pedig* utal, bekövetkezhet már e földi életünkben.⁸ Nem, itt nem láthatunk lényegileg tisztán (*videre per essentiam*). Bennfoglaltan azt állítja ezzel, hogy a szeretet itt eschatologikus magasságba emelkedik. Örömhír ez, *eüangelion!* De valóban az örvendeztet-e meg az embert, hogy a végső célban egyrészt úgy ismer meg lényegtelenségekkel együtt, válogatás nélkül mindent, másrészt őt ismerik (el, föl, meg) akárkik, bárkik, sokan (ezt közli ugyanis az *ismernek* többes 3.sz.-ű általános alanya)? Ezen kell elgondolkoznunk katolikus testvéreinknek szövegük felülvizsgálatakor.

Igaz, hiányzik az eredetiből, és Károli Gáspár is nélküle fordítja, mégsem érzem idegennek magamtól az *Isten* betoldását szövegértelmezésként. Nem az-e a reményt adó távlata Pál egyes és többes első személyének, hogy „akkor”, ott túl a rostálatlanul teljes tudás helyett megismerheti a végső, tömény szeretetet, s akárkik helyett fölismeri őt ez a Szeretet is, elismeri benne az igaz magvat? Ám legyen a Atya és Fiú kettősét sejtető kifejtetlen igei duális (*epegnóstén*) helyett a magyarban határozatlan alany az általános helyett! De annyi értelmezési szabadságunk csak van, hogy a határozatlan névmást emeljük ki legalább nagybetűvel: *Valaki*. Tág tere lehet a vitának, de én tehát így értem magyarul az 1Kor 13,12 kérdéses második felét: „Most csak részekből ítélnetek, akkor viszont úgy fogok Ismerni, miként engem ismert föl Valaki.”

Ökumenikus Bibliánk igazságainak megismeréséhez és születéséhez is szükséges az érte dolgozók fenntartások nélküli szeretete mind az ügy, a cél, mind egymás iránt. Szükségük van önbíráló alázatra, el kell nyomniuk a szeretetlen elfogultságot szülő felekezeti presztizsszempontokat. Nem zagyválhatjuk össze a betűragó dogmatizmust a hitelvek lényegéhez ragaszkodó hűséggel.

Így munkálkodhatnak együtt különféle tudományágak művelői is ökumenikusan. Csak ismételhetem, hogy ebbe a közösségbe beletartoznak nyelvészek, szövegtani stíluskutatók is, a verstan művelői is. Kész vagyok a Szeretethimnusz verses jellegének a bizonyítására is. Elvégre nem hittudósok dolga, hogy meghatározzák egy szöveg szintaktikai és szemantikai rendezettségének olyan jelzés értékű, szig-

nifikáns fokát, amely fölött a nyelvi szöveg már nem próza, hanem vers. Nem teológiai feladat megbírkózni a magyar verstanban azzal az erőszakos irányzattal, mely csakis a hangzásbelieket ismeri el versalkotó tényezőknél.⁹

Az ökumenikus Biblia-fordítói kör tágítása persze tágítja az egymással szembesülők ütköztetésének a terét is. Az ügynek ez hasznára válik, de késleltetheti is az eredményt. Döntsék el nálam bölcsebbek!

Draskóczy Török Gábor

Jegyzetek

1. Mutatóban: Kovalovszky Miklós in Nyelvművelésünk főbb kérdései. Akadémiai. Bp.1953. 156; Nagy J.Béla uo.257-8; Grétsy László: Szaknyelvi kalauz. Közgazdasági és Jogi K.Bp.1964. 157-61; Kovalovszky Miklós in Nyelvművelő kézikönyv. Akadémiai. Bp. 1980. I. 289-91. – 2. Karácsony Sándor: A magyar észjárás. Magvető. Bp. 1985. 2.kadás. I. 253-77. – 3. Némi szakirodalom: Budai Gergely-Herczeg Pál: Az Újtestamentum története. Ref.Zsinati Iroda. Bp.1985. 48-52; Biblia. Szent István Társulat. Bp. 1982. 1283-92, 1321; Ugo Vanni: A korintusi levelezés... A Szegedi R.Kat. Hittudományi Főiskola sokszorosítottványa. Szeged, 1994. aug. 18-19; uo. a legmodernebb nyugat-európai szakirodalom e két levélről. – 4. Novum Testamentum graece cum apparatu critice. D.Eberhard Nestle. Württembergische Bibelanstalt. Stuttgart, 1927. – 5. Ellenében az érvényes akadémiai helyesírással az elvszerűen helyes írásmód: Biblia-fordítás, Bibliamagyarázat, no és persze Miatyánk a *bibliafordítás*, *bibliamagyarázat*, *miatyánk* helyett! Elvégre mi volna más az elsődleges értelmében, mint szöveg *tulajdonneve* mind a *Biblia* mint előtag a fentiekben, mind a *Miatyánk* a maga kötött szövegével?! Mellékes, hogy e szavakat is lehet átvittén, másodlagosan lefokozó, pejoratív értelemben használni. Nem e másodlagosságra tekintve kellett volna szabályt alkotni! Tiltakozom ellene. – 6. Varga Zsigmond: Újszövetségi görög-magyar szótár. Magyar Bibliatanács... Bp. 1992.; Györkössy Alajos-Kapitánffy István-Tegyey Imre: Ógörög-magyar nagyszótár. Akadémiai. Bp. 1992. – 7. Budai-Herczeg i.m.52. – 8. Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae... A teológiai foglalata. Első rész. Telosz. Bp. 1994. 357. – 9. L.pl.Szepes Erika – Szerdahelyi István: Verstan. Gondolat. Bp. 1981.

Egyház és Nemzet

Makkai Sándor tanulmányában

A téma nemzetközi kontextusa a két világháború között

Az első és második világháború közötti időben egy látványos téma-váltás következett be az európai egyházi élet színterén. Míg 1925 táján a gyakorlati keresztyénség világmozgalmának, a „Life and Work” stockholmi konferenciájának hatására a szociális problémák kerültek az érdeklődés homlokterébe, addig 1934-ben – a Barmeni Hitvallás évében –, a dániai Fanöben tartott előkészítő ülésen elhatározták, hogy az 1937. évi oxfordi világkonferencia tárgyául az egyház-nemzet-nép-faj-állam fogalmának keresztyén szempontból történő tisztázását tűzik ki, amely ehetően aktuálisra vált.¹

Sürgette ezt az ortodox államegyház lefejezése Oroszországban, a római katolicizmus sakkban tartása a fasizálódó Olaszországban, s a Barth által is egyetemes egyházi jelentőségűnek tartott német egyházi harc élesedése.² A háttérben mindhárom esetben az illető államhatalom tűrhetetlen totalitárius falánksága húzódik meg. Révész Imre egyik 1936-os tétele szerint az evangéliumi egyházi életnek világ-szerre felismerhető tendenciája „az önnön kijelentési alapjaira ráeszmélés, az újszövetségi értelemben való öntudatosulás, a világi élet és kultúra minden tényezőjével szemben autarkiaira való törekvése. Ezzel szükségképpen jár együtt nemcsak az állammal való intézményes kapcsolatainak – ahol még vannak ilyenek – felbontására, vagy legalább lazítására való készség, hanem annak a kidomborítása is, hogy az Evangélium egyháza nemzeti, népi célokkal sem azonosíthatja fenntartás nélkül magát: az emberi erőket istenítő démonizmust azokban is elítéli.”³

A magyar református egyház nemzeti szolgálatának helyzetképe a XX. század elején

A magyar történelmi sajátosságokkal bíró egyház és nemzet kapcsolata terén a XX. század mindkét alakulatot válság-helyzetben találta. Már az I. világháború kitörése előtt felhívta erre a protestáns közvélemény figyelmét az a sokak számára vérlázító pamflet, amelyet Szabó Dezső írt 1913-ban a *Nyugatban*. Ebbe a helyzetelemzésbe illik bele Makkainak *A szekták keletkezésének okairól* /1917/ szülő tanulmánya, *Az erdélyi református egyházi irodalom-ról* írt összefoglaló munkája /1925/ és az *Öntudatos kálvinizmus* /1925/ c. füzet, valamint Simándy Pál esszéje *A magyar kálvinizmus útja* /1926/ címen. A kritikai hangnemben, próféta-hevületben, s itt-ott a tévedések lehetőségeit is felvállaló munkák szinte egybehangzóan adják meg a protestantizmus szomorú diagnózisát: megfogyatkozott a magyar református egyház élet- és nemzetszervező kohéziós ereje, mert nélkülözi azt a hitbeli távlatot, amely küldetésének

betöltésére alkalmassá tehetné. Ezek a hiánybetegségek vezettek Simándy szerint arra a divergálódásra, amely folytonos veszély egyház és nemzet kapcsolatában: „a magyar kálvinista nép egy keresztyén vallás cégére és oltalma alatt a pogány faji vonásoktól jellemzett nemzeti vallás kultuszát űzi”.⁴

A felvidéki Simándy gondolatának erdélyi paralelljét Tavaszy Sándornál találjuk meg, aki szerint „a magyar kálvinizmus hova-tovább mind kevésbé volt „religiosum”, ellenkezőleg mindinkább „politikum”-má lett. Ez a körülmény pedig azt jelentette, hogy míg e szellemi szituáció által a magyar nemzeti élet rendkívül sokat nyert, egyenesen a jövődjét nyerte meg, addig a magyar kálvinizmus mint keresztyén kegyesség rendkívül sokat veszített, mert politikai missziója révén *bensősége* szenvedett kárt. E politikai misszió teljesítésében, a folytonos harc és küzdés közben mind erőteljesebben képződött ki etikai jelleme, míg aztán annyira előtérbe lépett, hogy egészen máig /1925!/ egyik legjellegzetesebb sajátosságává lett. Hiszen kétségtelen, a kálvinizmus szellemi alkatához hozzá is tartozik a nemzeti és társadalmi élet megszentelése; a kálvinizmusnak „politikum”-nak is kell lennie, etikai erőiben kell megnyilvánulnia, de viszont megszentelő etikai erejének, politikai missziójának keresztyén kegyességéből, az „unio mystica cum Christo” szent tapasztalatából kell táplálkoznia. A magyar kálvinizmus azonban nagyszerű politikai és társadalmi küzdelmeiben elveszítette a bensőséges kegyesség és az etikai cselekvés közti egyensúlyát s ennélfogva etikai ereje is vérszegényre vált.”⁵

Makkai Sándor így mutat rá az elvérzés stációira: „Először a racionalizmus megüresítő és elsorvasztó nyavalyájának százados uralma örölte meg életerejét, moralizáló sívóhomokjába temetve vallásos mélységét és gazdagságát, azután a teológiai liberalizmusnak a tudományos kultúrával kacérkodó és megalkulvó áramlata mosta alá egykor hatalmas védőgátjait, szemfényvesztő dialektikájával megbontva és köddé spekulálva hitvallási és teológiai acélbordázatát, s végre a nagy nemzeti katasztrófa tépte ötfelé egységes egyházi szervezetét, megosztva és pusztulásra ítélve nemzeti egységét és tradíciókincsét. Isten csodája, hogy még egyáltalán él.”⁶

Kozma Zsolt szavaival élve „Az egyház és nemzet, evangélium és politika kérdései a trianoni sorsfordulat után heveny módon jelentkeztek”.⁷ Trianontól kezdve két időszak különböztethető meg Makkai Erdélyben eltöltött egyházi szolgálata alatt. Az elsőben, 1925-ig létjogáért, intézményeinek megmaradásáért vívott defenzív harcot az egyház, míg a második szakaszban, 1926-1936 között, semmivel sem jobb körülmények között lehetségessé vált az egyházi élet kibontakoztatása. Mindkét korszakra nézve érvényes

azonban az a megállapítás, amelyet *Bíró Sándor* történetész idéz a korabeli angol és amerikai protestáns missziók Erdélyben járt tagjainak beszámolójából: „a román kormány a protestáns egyházakat a magyar nemzeti élet centrumainak tekinti, s ennek folytán a román hatóságok gondosan figyelik őket, lehetőleg akadályozzák működésüket. Amit láttunk, az elég volt, hogy meggyőzzön minket arról, hogy miszerint az intézmények gyöngítését azért tartják szükségesnek, hogy minél gyorsabban elrománosíthassák a magyar népet, ami úgy látszik kitűzött céljuk”.⁸

Nagy Károly püspöksége idején a kisebbségi helyzetnek egyenes következménye volt a politizáló egyház előállása. Történelmi tény, hogy a *Mailáth* Gusztáv unitárius – *Nagy Károly* református – *Ferencz* József római katolikus püspök-triumvirátus döntő pontokon emelte fel szavát a magyarság sorskérdéseiben, s közöttük is *Nagy Károly* volt az, aki „a legerélyesebb hangot ütötte meg, ha a magyarság és egyháza jogainak csorbításáról volt szó”.⁹ *Nagy Károly* előtt – *Ravasz* László tanúsága szerint – „egy olyan erdélyi magyar református társadalom lebegett, amelyen a százoké: Zárt szervezet, ahol a nemzeti és egyházi tökéletesen azonos, és amely a tagok összes gazdasági, lelki, morális és politikai szükségleteit hiánytalanul kielégíti”.¹⁰ Így került a „lelki vezérré lett” *Nagy Károly* püspöki programjának meghatározó elemei közé az iskolaügy melletti harcos protestálás, az egyházszervezet felhasználásával a nemzeti ellenállás kiépítése és a nemzetmegtartás feladatának vállalása. Az egyház és nemzet összekapcsolódása során ebben a korszakban a nemzetre került a nagyobb hangsúly, s az „egyházzal a népért” igyekezetében a politikai kálvinizmus iránya lett a mérvadó.

A „népemmél az egyházért” világosan kifejezi azt a felismerést, amely majd felváltja a fent említett *Nagy Károly*-féle „egyházzal a népért” koncepciót. *Makkai* Sándor programjának két jellemző vonása volt: egyrészt a gyülekezetnevelést eszközzé tenni a nemzetnevelésben, másrészt, hogy ennek következményei gyümölcsözzenek a nemzetre nézve úgy is, hogy a politikai nemzet lelki nemzetté formálódjék.

Nemzetnevelő gyülekezet

A kolozsvári teológia „új nemzedéket” kinevelő műhelyének egyik jelentős tette az, hogy előkészítette azt a szemléletváltást az „új munkások” vonatában, amely felismerte, hogy a jövő útja az egyház számára nem a politikai csatározások kimenetelében van, hanem az élő, lelki egyházzá történő átformálódásban rejlik. Ebben a felismerésben *Makkai* Sándor a maga kortársai között előljárt.

Már fiatal lelkész korától kezdve mély összefüggést látott a gyülekezetnevelés és a nemzetnevelés között. Az egyházsorvadás és a nemzetihalál fenyegetettségében túlzó álomnak, csalóka vízióknak hatott a magyar nemzeti szellem feltámasztását, öntudatra ébresztését rimánkodó 1915. március 15-i beszéde, amely megszentelt nemzeti szellemet óhajt. Ebben egy olyan nemzetképet látott, amely szerint „Magyarországnak az örökkévalóság látószögéből bizonyágot kell ten-

nie a világ előtt arról, hogy csak jézusi alapon lehet nemzeti életet élni.” Mindez abból az alapvető felismerésből kell, hogy következzen, hogy „nincs teljesség a világrendben, ha nincs Magyarország”.¹¹

Speciális feladatnak nyilvánította az öntudatos, erőteljes református gyülekezetek nevelését, amelynek betöltése az egész magyar nemzetre nézve életkérdés volt.¹² A *Sárospataki Református Lapok*ban leírt sorai szerint ez részletezve azt jelenti, hogy a református egyházban „a gyülekezeti szellemet kell megteremtünk, amely képes önmagát kormányozni és nevelni az önmagáért és másokért viselt erkölcsi felelősség tudatának komoly alapján. A gyülekezet szervezése, fegyelmezése, a presbitériumok újjáalkotása, öntudatosá nevelése, a nőnevelésünk nagy kérdésének megoldása, s a lelkésznevelés korszerű reformja által kell olyan református gyülekezeteket teremtenünk, amelyek elég hívők és elég erősek legyenek ahhoz, hogy megteremtsék a református közszellemet, megalkossák a krisztusi szeretetmunka intézményeit... Nem a napi politika harcaiban, hanem a nemzetnevelés nagy, széles és mély területén való komoly érvényesülésében fogja a magyar kálvinizmus a maga gyülekezetteremtő munkája által az egész nemzet életére kiható szociális jelentőséget kifejteni és megbizonyítani.”¹³ Hogy mennyire ez volt a kor igazi életkérdése, azt bizonyították az 1920-as évek, amikor az erdélyi reformátusságot felkészületlenül érték a kihívások. Magyarsága csupán politikai volt, de nem evangéliumi, tanítása nélkülözötte a hitvallásosságot, külső rendje, szervezettsége önmagában nem teremtette meg a lelki közösséget.

Makkai gyülekezetnevelési szempontjai a „kálvinista demokrácia”¹⁴ kialakítását célozzák meg, amelynek alapja az „Istennek Krisztusban való uralma”. A teokrácia az egyetlen módja annak, hogy az egyház lelki közössége elnyomás-mentes, emberhez méltó életkezet legyen. Ennek alapokmánya az evangélium, amelynek négy adománya van: a szabadságot ad arra, hogy önmagunkat fenntartás nélkül alárendeljük Krisztusnak; b. proklamálja a testvériséget; c. benne kap adománylevelet a szolgálat terén adott egyenlőség; d. engedélyezi a szeretet versenyt. – Az evangélium ilyen szemléletű jelenléte hozza meg *Makkai* szerint a *lelkület terén* azt, hogy kipuhtul az önzés szelleme az élet területeiről, a *szervezet terén*, hogy mindenki megtalálja a saját helyét és munkáját a szervezett munkaközösségekben, s református hitüket gyakorolva feleljenek meg jobban választott hivatásukban; a *kötelesség és az áldozat terén* pedig megjelenik a sáfárkodó egyház távlata, amelyben megsemmisül a magyar természet atavisztikus irtózkodása a rendszeres teherviseléstől, s természetessé lesz a köztelherviselés.

Ennek az „álomképnek” a vonásai *Makkai* erdélyi korszakában születtek, de az anyaországban is összefoglalta ezeket a gondolatokat a magyar reformátusság létkérdéseiről gondolkodva 1938-ban¹⁵, s a *Magyar református egyházak „kisebbségi” sorsban* c. előadásában emlegeti fel újra, hogy Erdélyben „a missziói munka nyomán kezdett kirajzolódni egy református egzisztencia-közösség ígértes körvonala, melyben lelkileg és

anyagilag minden élő egyháztag megtalálja életlehetőséget és biztonyságtételének helyét. A kálvini teokrácia, az evangéliumi demokrácia látomása ez, melynek megvalósulása a szabad egyház koronája.”¹⁶

Ma is döntő kérdés, hogy megvalósul-e a lelkület, a szervezet, az áldozat terén az evangéliumi szabadság demokráciája, amelytől az is függ, hogy olyan tényező lesz-e a református egyház, aminek van vonzása, megtartó ereje és kisugárzása arra a nagyobb közösségre – a nemzetre –, amelyért felelős.

Politikai nemzetből lelki nemzetet formálni

Az öntudatos gyülekezet nemzetnevelő feladata lehetne csupán annyi, hogy egy „minőségi egyház” segít kialakítani egy „minőségi nemzetet” azaz a nemzet csak olyan dolgokat fogad el, vesz át, ami sajátos struktúrája, profán jellege, népi-állami érdeke szempontjából segítene „megjobbítani”, „forradalmasítani”, „restaurálni”, „feltámasztani” a nép életét. De láthatná – és látták is sokan – abban is, hogy a kettőt össze kell elegyíteni, s a keresztyén hitvallási terminológiákat átvenni, s cégtábla-cserével „átkeresztelni” a dolgokat.¹⁷

Makkai az igazi célt abban látja, hogy valami több történjen. Az egyház nem elégedhet meg annyival, hogy csak a fent sejtetett elvárást elégítse ki. Az egyház többlete az, hogy tud valami olyat adni a nemzetnek, amit nem is szoktunk egyébként attól számon kérni: *meg tudja szentelni, hogy saját küldetésére alkalmasabb legyen.* Minden egyéb képződménytől – legyen az állam, társadalom, – idegen az a szó, hogy „lelki”, de a nemzetből nem. *Makkai* szerint „a kálvinizmus az az örök termő és nemesítő Tőke, amelyből a nemzet életébe a megszentelő életnedvek áramlanak, távol minden politikai irányzattól, de meghatározva minden idők igazi nemzeti politikáját.”¹⁸ *Makkai* ezt nem úgy képzeli, hogy az egyház politikai vagy közéleti szerepet vív ki magának, s felső vezetésének nyilatkozataival dirigál, hanem az intenzív gyülekezeti munka kapcsán hatja át alapjaiban a közéletet. Ezt bizonyítja egyik 1931-es levelének részlete is, amelyben a „magyar önfenntartás belső programjáról” ír: „én ezt a munkát elválasztandónak tartom a kormány kisebbségi politikájától és semmiképpen nem tartanám szerencsésnek az abba való bekapcsolódását, mivel én olyan munkára gondolok, mely minden kormányzati politikától függetlenül és bármely kormány által respektálandó módon tisztán belkörüleg és csakis az önerőre támaszkodva szervezi meg a magyar existenciát. Ha egy ilyen önfenntartás biztosítható lesz, akkor lehet beszélni arról, hogy miképpen viszonyuljon ez a mindenkori, vagy egy adott kormány kisebbségi politikájához. Végre meg kívánom jegyezni, hogy én egy ilyen programot kizárólag csak a magyarság kialakult politikai és társadalmi szervezetén belül, annak tagozataiban és azok által tartok lehetségesnek s határozottan szerencsétlennek és elítélendőnek tartok minden olyan kísérletezést, mely pártszakadások, új pártkreációk és széttagolódások által remél sikeret elérni. A megújulásnak belülről kell tör-

ténnie, szilárd és komoly elszánással, de békében és egységben. Az elmúlt évek többé kétségbe nem vonható tanulsága ez.”¹⁹

Jövőt eldöntő tényezőnek nevezi *Tavaszy Sándor* is azt, hogy hasson egy „közös nemzeti ethosz”, s ez nem lehet más, csak a szabaddá tevő „keresztyén eticizmus világnézete”.²⁰ *Makkai* is ebben látta a megoldást, mert „a lelki egyház kötelezett, de képes is arra, hogy a politikai nemzetből lelki nemzetet neveljen s a maga közösségében lelki impériumot gyakorolván, kulturális, társadalmi és gazdasági téren is megteremtse a magyar reformátusság egzisztenciaközösségét.”²¹

A lelki nemzeté formálódásnak kifelé irányuló hatását is felvillantja *Makkai*, amikor abban az irányban is gondolkodik, hogy a magyarságnak már csak földrajzi elhelyezkedéséből adódóan is missziója van két irányban is: egyrészt a Duna völgyében, másrészt Európa egésze felé. Ez az Isten kiválasztó kegyelmét felismerő hit tudja ellensúlyozni a magyar nép zivatáros századai miatt kialakult nemzeti fatalizmusát. „Isten többet akar ebből a népből kihozni, mint pusztán egy ideig-óráig ellenálló gátat, sőt éppen ezek között a próbák között népek világosságává és tanítójává akar tenni bennünket.”²² A magyarság, mint „Európa világítótornya” gondolat nemcsak *A jövő útja* c. előadásában szólal meg, hanem az *Európai magyarság* címűben is ott érezzük, amikor a magyarság önértékéről beszél: „önmagunkért kell európai nemzetnek lennünk. Ez, éppen ebből kifolyólag, valami egészen mást jelent, mint Európa utánzójának, szolgájának vagy éppen majmolójának lenni. Nincs szükségünk Európa bűneire, igazságtalanságaira, szeszélyeire, képmutatására, felfuvalkodottságára. Saját magyar jellemünk és szellemiségünk kifejtésére van szükségünk az európai kultúra valódi és örök értékeinek érvényesítése által. A mi európai feladatunk: embernek lenni – magyarul... lehetünk különb európaiak mint a politikai Európa. Ki tudja, talán mi vagyunk azok, akik magyar nemzeti kultúránk által visszaadhatjuk az európai szó elveszőben levő hitelét, európai erényeket valósítván meg Európa bűnei nélkül.”²³

Sokféle igazolást lehetne találni – a személytelen statisztikáktól a személyes nyilatkozatokon át – arra, hogy milyen mértékben ültetődött át a köztudatba *Makkai* elképzelése és abból mennyi valósult meg. De azt sokkal hitelesebbnek érezhetjük, hogy tetten érhető az a pillanat, amikor az álomnak indult „lelki magyarság”-gondolat hitvallássá lesz 1937. október elején a *Vásárhelyi Találkozó* zárónyilatkozatában, amikor *Makkai* már nincs Erdélyben. A megújulás alapelveiről *Venczel József* jegyezte fel: „Valljuk tehát, hogy a keresztyénység az erkölcsi magatartású, nemzeti kultúrájú és demokratikus szervezetű erdélyi magyarságnak egyetlen megújulási lehetősége. Tudjuk, hogy a keresztyén jelszavak mai politikai konjunktúrájában nem szokatlan dolog a keresztyéniséget közéleti és társadalomszervezési elvvé tenni. Mi azonban a keresztyéniséget nem mint divatos jelentésű jelszót értelmezzük, nem osztályérdekek védőjét látjuk benne.

A keresztyénség: hittudat és életformáló erő, őrizője és ápolója pedig az egyház. Az egyházak kérdésében Erdély régi hagyományos szelleméhez térünk vissza, melynek vallásos életét mély buzgóság, tántoríthatatlanság és áldozatosság s ugyanakkor mély bölcsesség és türelem jellemezte.²⁴

Az Egyház és Nemzet kapcsolata Makkainál

Tanulmányunknak ebben a részében egy olyan *szinopszis* közreadása a cél, amely 1915-1951 közötti írásainak alapján összefoglalja *Makkai* Sándor elvi megállapításait az egyház és nemzet kapcsolatáról.²⁵ A vonatkozó idézetek kicédulázása után derült ki, hogy *Makkai* Sándor egy-egy megállapítása évtizedek múltán is szinte szószerint ugyanaz, bár a politikai széljárás közben alaposan megváltozott körülmények között. Ennek a kutatásnak a *Makkai* gondolatait hűen tükröző, de definitív formában közölt végeredménye az alábbi összeállítás:

– Az Egyház a mennybemenetel és a visszajövetel között Krisztus tanúja, őt megjelenítő teste a világban, a föld végéig (ApCsel 1,8). Istentisztelet, lelkigondozói és szeretetközösség, záloga és ígérete az Úr visszajövetelének, a világ végének és az új és új föld megjelenésének, melyekben az igazság lakozik (2Pt 3,13).

– A Szentírás szerint (Mt 22,21; Lk 20,25; Rm 13,1-7) az állam rendje, hatalma Istentől való, hogy minden lélek engedelmeskedjék neki. Az Egyház lényege szerint nem volt, s nem is lehet államellenes. Imádkoznia kell minden méltóságban levőkért (1Tim 2,1kk).

– Az Egyház létjoga, élete az evangéliumban van és magát csak az evangéliummal azonosíthatja. Az állam kereteiben élő társadalom, a nemzeti élet megszentelésére hivatott, de az állam szolgája, ügyvédje, cinkostársa soha nem lehet.

– Az Egyháznak állhatatosan és következetesen kell hirdetnie az Isten Igéjét az emberiség lelkiismeretének és gyakorolnia a Szeretet impériumát bármely impériumban, ami a földön létezik. Ez az, ami meggyőzte és meggyőzi a világot.

– Van egy magasértelmű prófétai politika, melyet az Egyház gyakorolni köteles, de ez nem egyéb, mint a prófétai ígéhirdetés alkalmazása a közélet jelenségeire, kritikai és támogató módon, az Ige mértéke szerint.

– A keresztyénség az Isten világának gazdagságát és dicsőségét szemléli és magasztalja abban, hogy Isten a lelkek világrendjét páratlan és pótolhatatlan nemzeti lelkületek típusaiból állítja össze, s minden nemzet előtt ott látja állani azt a feladatot, hogy az illető nemzet a maga sajátos módján, nemzeti lelkülete sajátos vonásainak megnevelésével vegyen részt az emberiség nagy lelki egységének, az Isten országának létrehozásában.

– Az Egyház tagjai Isten kezében vannak és a világtól szabadok. Ez a közösség a csakis Krisztusnak meghódolt egyéniségek hitbeli kapcsolódása, s ezért az Egyház önmagában nem alkot jogrendet. Azon munkálkodik, hogy az összes lelkek áthatásával az Isten országa felé haladva, feleslegessé váljon. Az Egy-

ház szempontjából tehát az államnak nincs öncélja, csupán ideigvaló eszközi jelentősége van. Ha igazi kultúrállam, akkor a törvény ereje és hatalma által nevelőmester a Krisztusra.

– Az Egyház a maga történelme során és belső szellemétől indítva ahhoz az államrendhez kapcsolódott hozzá, amely a „világ kettős mozgatója”: a család és a tulajdon alapértékeire építi fel szervezetét.

– Az a legéleterősebb keresztyénség, amely a maga egész tisztaságában nemzeti eszménnyé tud válni és az a legértékesebb nemzeti élet, amely a nemzet minden életrevaló tulajdonságával tiszta keresztyénné tud lenni.

– Az Egyház az örök nemesítő tőkét, az evangéliumot nyújtja a nemzetnek, melyből abba a megszentelő életnedvek áramlanak. Az Egyház célja, hogy a nemzeti lélek Krisztus lelki arcának tükré, a nemzeti élet a krisztusi élet csatornája és az ország Isten országának talaja legyen. De ezentúl magát a nemzettel és a nemzeti állammal sem azonosíthatja, mert nem feledheti: nincs zsidó és görög, hanem mindnyájan egyek vagyunk a Krisztusban.

– A Nemzet a népiség alapján álló olyan közösség, melyet történelmi múlt és szellemi kultúra öntudatosított a maga fenntartására és megvalósítására. Az egyház a Nemzet életében a lelki órálló, a prófétai tiszt hordozója avégre, hogy ez az öntudat Isten Igéjének mértéke alatt álljon, tisztuljon, érvényesüljön. Emellett az Egyház a maga nevelő és oktató munkájával működik arra, hogy evangéliumi szellemmel és lendülettel áthatott egyének kerüljenek a Nemzet életének különböző pontjaira s hogy általában a legszélesebb rétegekben tisztázódjék a nemzeti hivatástudat Isten akarata szerinti volta. Ezzel egyúttal túl is mutat a Nemzet határain, mert „népek tanítójává lesz”, az igazi nemzetközi béke munkálójává.

– A Nemzet az Istentől adott legdrágább lehetőség arra, hogy én ember legyek. Ezt tartja az evangélium. Nem akarja eltüntetni a nemzet sajátosságait, hanem azt akarja, hogy a Nemzet az ő sajátosságai szerint, amiben különbözik másoktól, amiben páratlan, abban krisztusivá legyen. Krisztus legyen az úr a Nemzet felett, de azon sajátosságok szerint, amelyeket Isten a Nemzetnek adott.

– Az Egyház mint a választottak és szentek közössége, a világban egy új és más rendet képvisel, és pedig mennyei, pneumatikus közösséget. Az Egyház egyetemes és ezt sem a Nemzethez, sem az államhoz, sem a kultúrához való bárminő kötöttsége nem szabad, hogy elfelejtse vele. Az, hogy szervezetenként népegyház, államegyház vagy szabad egyház-e, csak másodlagos jelentőségű kérdés, mert az elsődleges az, hogy tud-e egyetemes és szent, valóban a szentek közössége lenni?

– Mi a népegyház kötelezettségét föl nem adhatjuk, mert egyházunk nem mellőzheti a református magyar nép egészét. Hitvalló és missziói egyház, hitvalló, de missziói egyház a mi jövőnk egyházunk. A hitvalló gyülekezet csakis a magja lehet annak a majdan hívó seregnek, melyet Isten Fia a mi népünk-ből választ és gyűjt magának az örökéletre.

– A gyülekezet az erő és vigasztalás örök forrása,

mert tagjait felülemeli a társadalmi harcban az evangélium lelke által megbékíti és eltörli a társadalmi ellentéteket. Mint pneumatikus és eschatologikus közösség, egybegyűjti és visszavezérli a lelkeket arra a világefeletti alapra, ahol az élet örök és nem idői értelmű bontakozik ki. Ezért a gyülekezet az a magasabb értelmű existencia-közösség, mely létezésével tagadja a társadalmi harc szükségképpeniségét. Éppen ezért válik termőföldjévé annak az új minőségi léleknek, mely egyedül biztosíthatja a nemzeti társadalom megbékülését és egységét is.

– Az Egyház bármely államformában az emberi lélek örökkévaló érdekeit képviseli és védi, de forradalmi politikai fegyverek alkalmazására se nem jogosított, se nem kötelezett, se nem alkalmas.

– Végzetes a nemzetre nézve az Egyház minden olyan politikai kényszerítése és elhajlítása, amelyben a súlypont nem az evangéliumra, Isten akaratára, hanem a politikára, illetve a fajok szétválasztására tolódik el.

– Vannak politikai rendszerek, vagy faji programok, amelyekkel az Egyház sohasem azonosíthatja magát. A faji program idői mértékével szemben az Egyház csak az örökkévaló mértékkel számolhat. – Nem engedheti meg az Egyház, hogy Isten helyébe egy párt, egy faj vagy bármiféle emberi bálvány kerüljön. Éppúgy lehetetlen a keresztyénsocializmus, amely a szociális problémákat az Egyház impériuma alatt akarja megoldani, mint egy jogi és hatalmi szervezet által. Az Egyháznak nincs jogi, hatalmi, földi impériuma; saját szankcióival keresztyénsocializmust nem csinálhat. – Az Egyház szembenáll a kommunizmussal, mely az orosz bolsevizmus formájában Krisztusnak, evangéliumnak nyílt és halálos ellensége. Ez a kollektíve szervezett, monstruozus materializmus azon a tételen alapszik, hogy jó, szeretet, lélek nincs. A lélek egyéniségét, a családot és tulajdont eltíró ez a páratlan kísérlet.

– A totalisztikus államcélok beleütköznek a keresztyénségnek a lelki és szellemi élet terén igényelt azon életfeltételeibe, melyek nélkül keresztyénségről beszélni nem lehet.

– Ahol uralkodó nemzet és nemzeti kisebbség élnek együtt, ott az Egyháznak, mint nemzeteket átölelő lelki anyának is súlyos felelőssége van. – Az uralkodó nemzetek egyházait veszélyezteti az, hogy az állam politikai tényezővé teszi az Egyházat. Ehelyett a békéltetés és támogatás szerepe lehet történelmi missziójuk.

– A kisebbségi egyházak számára alkalom ez a

helyzet arra, hogy a Nemzet fogalmából a politikumot háttérbe szorítva, annak lelki, szellemi, kultúrjellegét fejlesszék ki. Az ilyen helyzetben kívül álló egyházaknak pedig kötelessége a lelkiismereti szabadságnak, a vallásszabadságnak, a sajátos szellemi kultúráknak féltő vigyázása és e jogok érdekében a szószólás a világ lelkiismerete előtt.

– Református egyházi pártot a politikában nem ismerhetünk el, de református keresztyén személyiségeket, ebből fakadó lelkületet, felelősséget, látásokat, szolgálatot a politikai pártokban nemcsak elismerhetünk, hanem kívánunk és követlenünk is kell, arra hivatott tagjainktól és azok által. Még lelkipásztori személyiségektől is, ha a szolgálat ideje alatt gyülekezetet nem vezetnek és nem pásztorolnak.

ifj. Fekete Károly

Jegyzetek:

1. Vasady B.: A gyakorlati keresztyénség világmozgalmának oxfordi konferenciája. Igazság és Élet 1937-38. évf. több folytatásban 360k. Protestáns Szemle 1939/69-73. – 2. Ld. Barth budapesti előadását in: Barth-Révész: Az egyház jelene és jövője (Debrecen, 1937) 19-29. – 3. U.o.: 38. – 4. Simándy P.: A Magyar reformátusság útja, 8. – 5. Tavasz S.: A magyar kálvinizmus sajátosságai II. Református Szemle 1925/273. – 6. Makkai S.: Öntudatos kálvinizmus, 1. – 7. Kozma Zsolt: Hit, egyház, nemzet Makkai Sándor látásában. Protestáns Szemle 1992/1. 10. – 8. Bíró Sándor: Kisebbségben és többségben, 390-391. – Mikó I.: Huszonkét év, 23. – 10. Ravasz L.: Nagy Károly. Protestáns Szemle 1926/235. 11. Makkai S.: A magyar nemzeti szellem. Református Szemle 1915/177-178. – 12. Makkai S.: A kálvinista gyülekezet-nevelés alapelvei. Az Út 1917/218. – 13. Sárospataki Református Lapok 1918/91-92. – 14. Makkai S.: Kálvinista demokrácia. Református Szemle 1931/178-184. – 15. Makkai S.: A magyarországi reformátusság létkérdései, in: A világ magyar reformátusságának létkérdései - (Igazság és Élet füzetek 12) 20. – 16. Makkai S.: Élő gyülekezet, 117-118. – 17. Vö. Imre Lajos: Hitvallásos nevelés, közoktatás, nemzetnevelés. Az Út 1943/132-135. – 18. Makkai S.: Öntudatos kálvinizmus, 66. – 19. TIREK Kt 7146. kelt: Kolozsvár, 1931. május 11. – 20. Tavasz S.: Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése. Kolozsvár, 1928. 5. – 21. Makkai S.: Szolgálatom, 108. – 22. Makkai S.: A jövő útja, in: „Áll a viharban maga a magyar...” – 23. Makkai S.: Európaiság és magyarság. Debrecen, 1937. 26. – 24. Venczel József: Erdélyi föld – erdélyi társadalom, 75. – 25. A szinopszis összeállításában felhasznált Makkai tanulmányok: Az egyház missziói munkája (Bp. 1938), Egyház és állam (Ref. Szemle 1935/403-406), Egyházunk belső feladatai ma (Prot. Szemle 1941/370-371), Erdélyi református problémák (Prot. Szemle 1931/357-374), Élő gyülekezet (Bp. 1948), Küzdelem az örökségért (Bp. 1935), Öntudatos kálvinizmus (Bp. 1925), Részvételünk az állam konszolidációjában (in: Aratás – Losonc, 1926, 105-112), Szocializmus és keresztyénség (Az Út 1925/256-261), Útmutató a gyülekezeti misszió munkájához I-IV. (Bp. 1947-1948).

Az iszlám invázió

(Szembesülés a világ leggyorsabban növekvő vallásával. Robert Morey: The Islamic Invasion. Confronting the World's Fastest Growing Religion. Harvest House Publishers. Eugene, Oregon, 1992. p. 187.)

Az iszlám nemcsak Észak-Afrikában az uralkodó vallás, de a világon a második legnagyobb vallás a ke-

resztyénség után. Nyugat-Európában (Franciaország, Németország) a második legnagyobb vallás. Nagybritanniában is egyre nagyobb teret hódít. Egy- más után veszik meg az üresen maradt, használaton kívül hagyott anglikán templomokat, és alakítják át mecsetekké. Némely muszlim arra gondol, hogy Anglia lesz az első európai muszlim ország. Ausztrá-

liában is rohamosan nő a számuk: 1955-ben 800, 1990-ben már 200 ezer muszlim élt ott. Észak-Amerikában több mint 4 millió a számuk (az USA-ban is, Kanadában is a második legnagyobb vallási közösség). Jellemző igényükre és reményükre, hogy ők maguk 15-25 millióra teszik az USA-ban a muszlimok számát.

A muszlimok személyes sértésnek veszik vallásuk kritizálását. Nehéz megérteniük a demokratikus „vallásszabadság” elvét, mely szerint a vallás gyakorlása és a vallás kritizálása egyaránt szabad. Az iszlám országokban Mohamednek vagy a Koránnak a kritikáját halállal sújthatja a törvény. A Korán így ír az iszlám ellenségeiről: „Büntesd meg őket, végezd ki, fesszisd keresztre, vágd le kezét, lábát, úzd el az országból” (Szura 5,33). Ugyanakkor élesen kritizálják a keresztyénséget (a Bibliát, a Szentháromságot, Krisztus istenfiúságát).

Nemcsak kritizálják. Az iszlám (is) missziós vallás. Lényegéhez hozzátartozik a terjeszkedés, más népek megnyerése. Ezért a keresztyén népek között előszeretettel hangoztatják a közös tőről fakadást: a zsidó-keresztyén vallással a belső rokonságukat. Ők is monoteista vallás. Az egy Istent ők Allahnak, a zsidó-keresztyének Istennek nevezik. Ábrahám „minden hívők atyja”, nagy tiszteletnek örvendő vallásukban. Jézust is sokszor emlegeti a Korán. Mohamed a maga tanításával és Allahtól nyert vallásával szinte betetőzi e világvallásokat. Az iszlámhoz csatlakozás tehát nem a zsidó-keresztyénség elhagyását jelenti, hanem annak teljességre vitelét.

Robert Morey, az összehasonlító vallástörténetnek nemzetközileg ismert szakembere, több mint 20 könyv szerzője, a Research and Education Foundation igazgatója, azért írta ezt a könyvet, hogy az iszlám és a keresztyénség nem rokonítható, nem vezethető le az előbbi az utóbbiból. Allah és a Biblia Istene nem ugyanannak az Istennek kétféle megnevezése. Mohamed nem folytatója Jézus Krisztus tanításának, a Korán semmiféle módszerrel, sem tartalmában, sem szerkezetében nem tehető a Szentírás mellé.

Az iszlám istene

Az arabok szemében blaszfémia volna kutatni az iszlám kulturális előzményeit, mert azt a vallási tételt cáfolná ez, hogy Mohamed az égből kapta a kijelentést, a Koránt. De a nyugati történészek kimutatták az arab kultúrában a korábbi időkig nyúló gyökereket. Allah tisztelete megvolt a korai araboknál is; a Koránban is fellelhetők egyiptomi, babilonai, indiai és görög elemek.

Az iszlám szó eredeti jelentése: szembenézni a halállal, hősnek lenni, meghali a csatában. Később nyerte ezt a jelentését: alázatosnak, engedelmesnek lenni. Az Allah szó jelentése – al-ilah – az isten. A korai araboknál Allah tisztelete magában foglalta a Nap, a Hold és a csillagok tiszteletét. A Hold volt a hímnemű a Nap a nőnemű, – a csillagok a tőlük származók. A Hold isten személyes neve volt Allah. A holdkultusz szimbóluma a félhold volt. Ez áll mindmáig az istenség tiszteletére emelt hely tetején.

Az a törzs, amelyből Mohamed származott, különös odaadással tisztelte a hold-istent, Allahot. (Mohamed apja neve: Abd-Allah, nagybátyja neve: Obied-Allah).

Ha megvizsgáljuk a két vallás szent könyvei alapján isteneik sajátosságait, Jáhvéét és Allahét, nyilvánvalóvá lesz, hogy a kettő egészen más. Allah eredetére nézve is egészen más, mint Ábrahám, Izsák és Jákob Istene, a Jézus Krisztus atyja. Egymásmellé állítva tulajdonságaikat, ellentétpárokban fejezhetők ki azok:

<u>Jahve</u>	<u>Allah</u>
<i>megismerhető</i>	<i>megismerhetetlen</i>
<i>személyes</i>	<i>személytelen</i>
<i>lelki</i>	<i>nem lelki</i>
<i>trinitárius</i>	<i>unitárius</i>
	<i>saját természete által</i>
<i>határolt</i>	<i>nem határolt</i>
<i>bizalomra méltó</i>	<i>szeszélyes</i>
<i>a szeretet Istene</i>	<i>nem a szeretet Istene</i>
	<i>a történelemben</i>
<i>aktív</i>	<i>passzív</i>
<i>tulajdonságai vannak</i>	<i>tulajdonságai nincsenek</i>
<i>kegyelemközpontú</i>	<i>munkaközpontú</i>

Egészen primitív kísérletek vannak, hogy a Bibliából kimutassák Allah nevét. Ezt vélik látni némelyek az Allalujah szóban, vagy Jézusnak a kereszten kiáltott „Eli, Eli, (Allah, Allah)...” szavaiban. Hogyan is használhatta volna a Biblia az Allah nevet, hisz azt Mohamed által kapott kijelentés emelte ki a sok isten közül. A 9. században arabra fordított Bibliában Isten nevét Allahal fordították, de csak azért, hogy könnyebbé tegyék a keresztyéneknek az iszlám hitre térítését.

Az iszlám prófétája

Mohamed 570-ben született Mekkában. Családja kapcsolatban volt az arab királyi családdal, de szülei már elszegényedett emberek voltak. Apja, születése előtt meghalt, anyját is korán elvesztette. Anyjától örökölt érzékenysége miatt már gyermekkorában látomásai voltak, és ezeket elragadtatások, epileptikus rohamok kísérték. Az epilepszia abban az időben az araboknál a démoni megszállottságnak vagy az isteni látomásoknak a jele volt.

25 éves korában házasságot kötött egy nála 15 évvel idősebb özvegyasszonnyal. 40 éves korában újra látomása volt. Ebben Allah elhívta őt, hogy legyen prófétája és apostola. A próféta szót azért használta, hogy a zsidókat, az apostol szót azért, hogy a keresztyéneket megnyerje. A Korán többféleképpen mondja el, hogy ki hívta el őt: Allah, a Szent Lélek, az angyalok, Gábrriel angyal.

Mohamednek kétségei voltak, hogy valóban Allah szólta hozzá. Felesége erősítette meg elhivatottságában. Mikor nyilvánosságra hozta elhivatottságát, veszélységes helyzetbe került családjában is, törzsének népe körében is. Hogy lecsendesítse pogány

családtagjait és hozzátartozóit, meghirdette, hogy helyénvaló az is, ha Allah lányait, Al-lat-ot, Al-Uzza-t és Manat-ot imádják. Ezeket az engedményeket tartalmazó Korán verseket hívták aztán sátáni verseknek, melynek nagy irodalma van az iszlám és a nyugati kultúrákban. Medinai tanítványai megrótták mesterüket ezért a politeizmus felé való elhajlás miatt. Mohamed engedett nekik, és úgy tanította, hogy maga Allah törölte ezeket a korábbi kijelentéseket. A Korán következő kiadásai nem is tartalmazták a sátáni verseket.

Medinában erősítette meg tanításait, és gyűjtött maga köré tekintélyes és mindenre elszánt követőket. Készek voltak a bálványimádók ellen fizikai erőszakot is alkalmazni. Kisebb-nagyobb csatákat vívtak ellenfeleikkel, vagy semleges karavánokkal, és így tekintélyes vagyona tettek szert. Mohamed később Mekkára is kiterjesztette uralmát, és megtisztította a Kába templomot minden bálványtól.

Mohamed halálát titokzatosság övezi. 632-ben halt meg. Az a hír járta, hogy egy zsidó nő ölte meg övéinek meggyilkolása miatt. Halála váratlanul jött. Nem nevezett meg senkit utódjául, nem gyűjtötte össze és nem hitelesítette „kijelentéseit”. Ezért halála után több ágra szakadt az iszlám. Két nagy ága: a síiták és a szunniták.

Mohamed és Jézus Krisztus

Az iszlám tanítása szerint Jézus Krisztus és Mohamed egyaránt Allah küldöttei voltak. Ezt a hiedelmet és igényt azonban semmi sem támasztja alá. Ennek ellentmond a két vallás alapíratának, a Bibliának és a Koránnak összehasonlítása.

Proféciaik szólnak Jézus eljövételéről. Mohamed eljövételéről nincsenek proféciaik. Jézusnak a Szentlélektől fogantatását az ortodox iszlám is elfogadja; Mohamed természetes módon fogantatott. Jézus bűntelen volt, Mohamed bűnösségéről a Koránban is olvashatunk (Szura 40,55; 48,1-2). Jézus Isten szeretetéről szólt és egész élete ennek a szeretetnek kézzelfogható bizonyítéka. Mohamed tanításában és életében sem az isteni szeretet, sem az emberi szeretet nem játszik jelentős szerepet. Jézus egész élete erkölcsi tisztaságot sugároz, és szelíd és alázatos volt. Mohamed a fizikai erőszaknak is tért engedett a cél elérésében. Jézus meghalt a mások bűnéért, feltámadt és felment a mennybe. Mohameddel nem történt semmi ilyesmi, ő halott.

Nyilvánvaló, hogy Jézus és Mohamed nem ugyanannak az Istennek a kijelentői voltak. Mohamed halála után megindult ugyan a mítoszteremtés élete körül, és sok mindent Jézus életéből is átvettek és átruháztak Mohamedre. A Korán azonban ilyesmiről nem szól.

Az iszlám szent könyve

Az iszlám szent könyve, a Korán egészen más, mint amihez a bibliaolvasó ember hozzászokott. A Biblia 66 könyve kronológiailag vagy témák szerint rendezett könyvgyűjtemény. A Koránban nincs

semmiféle logikus, kronológikus vagy tematikus rendezettség. Nagyon kevés történeti elbeszélést találunk benne. E.Gibbon történész így jellemzi azt: „mesék, szabályok, beszédek összefüggéstelen rapszódiaja, mely olykor a porban kúszik, olykor elvész a felhőkben”. The Concise Encyclopedia of Islam így utal erre: a Korán szövege „össze nem függő, szabálytalan jellegű”.

Mohamed váratlanul jött halála nem engedte meg azt, hogy összerendezze kijelentéseit. Látomásait nem írta le. Követői gyűjtötték össze azt „papírszdarabkákról, lapos kövekről, pálmalevelekről, lapockacsontokról és állat-bordákról, bórdarabkákról, fatáblákról és az emberek szívéből”. Megtörtént, hogy állatok megettek olyan pálmaleveleket, amelyekre a kijelentése szövege volt írva. A csatákban meghaltak olyanok, akik emlékezetükben tartottak hosszú Mohamed-beszédeket.

A Korán 114 szurája hosszúság szerint következik egymás után. De bárhogyan is követnék egymást a szurák, a sorrendnek nincs, nem volna jelentősége a szöveg megértésében. A Biblia a világ kezdetétől annak végéig épít fel mondanivalóját. A Koránt olvasva nincs ilyen teljesség- vagy befejezettség-érzése az olvasónak. A Biblia a maga kb. 40 szerzőjével teljes egész, a Korán a maga egy szerzőjével irodalmilag is sok kívánnivalót hagy maga után.

Sok muszlim jogosnak érzi, hogy kritizálja a Bibliát, és kétségbe vonja annak autoritását, de durva, ellenséges és rasszista provokációnak minősíti, ha valaki a Koránnal ugyanezt teszi. A muszlim szakértők ízekre szedik a Bibliát, kimutatva annak sokféle irodalmi-szerkezeti gyengéjét, de minden további nélkül kijelentik, hogy a Korán vitathatatlanul autentikus. A Koránt az Ószövetség és az Újszövetség folytatásának tartják, de ha ellentét van a Biblia és a Korán tanítása között, akkor a muszlimok szerint a Biblia szövege a hibás. Márpedig sokmindenben eltér a Korán a Bibliától. Ennek az volt az oka, hogy Mohamed idejében nem volt arab fordítása a Bibliának, így arab és keresztyén kereskedők összetalálkozva mondogatták el egymásnak szent könyveik kedvenc történeteit. Mohamed is hallomásból értesült azokról. Kimutatható az is, hogy apokrif könyveket használt, és azokból vette ismereteit a keresztyénséggel, Jézus Krisztussal kapcsolatosan. Az Encyclopedia Britannica írja: „Az evangélium főleg az apokrifus és heretikus forrásokból volt ismeretes előtte”.

A könyv utolsó fejezete részletesen foglalkozik az amerikai fekete muszlim mozgalommal. A század első felében indult virágzásnak ez a mozgalom. Tanítása az iszlám és a Jehova tanúi tanításának különös keveréke. Miután az 1975-re profétált világ vége „elmaradt”, sokan elfordultak attól. Az ortodox iszlám hamisnak és heretikusnak tartja a fekete muszlimok tanítását, és elhatárolja magát attól.

R. Morey, a könyv szerzője nem az iszlám ismertetésére vállalkozott ebben a könyvében. Polemikus éllel foglalkozik az iszlámmal, annak profétájával és szent könyvével. De teszi ezt azért, hogy rámutasson

arra a téves és megtévesztő tanításra, hogy a keresztyénség és az iszlám belső rokonságban vannak egymással, és óvja a keresztyén háttérű Európát és Amerikát attól az átlökumenikus és saját keresztyénségét is alig ismerő vélekedéstől, hogy mindnyájan ugyanazt az Istent imádjuk. A mi időnkben, amikor felgyor-

sult a népek és kultúrák-vallások áramlása és keveredése, igen hasznos ez a könyv nemcsak Észak-Amerikában és Európában, hanem közelebbről már Magyarországon is.

Benke György

11QTemple^a: érvek és ellenérvek – a vita mai állása

Két évtizede sincs még, hogy a híres izráeli régész Yigael Yadin megjelentette 3 kötetes nagy kommentárját¹ a Templom Tekercsről (11QTemple^a – a továbbiakban TT). Érdeemes lenne felvázolni, hogyan és milyen áron szerezte meg a TT-t Yadin, ám erre nem térünk ki². A modern héber nyelven írt munka gyors sikert aratott, hamarosan megjelent az angol fordítása is³, nem sokkal a szerző halála előtt⁴. A 3 kötetnyi magyarázat talán hosszúnak tűnik, ám ez korántsem annyira meglepő, ha az olvasó tudja, hogy a TT a leghosszabb tekeres a qumráni leletben. A tekercsen 66 oszlopnyi szöveg található, hossza 8,6 méter! (Összehasonlításképpen írjuk le, hogy a tekeres fellelése előtt a nagy Ézsaiás tekeres volt a leghosszabb irat, amely a maga teljes, kései számozás szerinti 66 fejezetnyi szövegével sem éri el a 7 m hosszúságot!) Érdekességként azt is megemlítjük, hogy ez nemcsak a leghosszabb tekeres, de az anyaga is a legfinomabb: az állatbőr vastagsága sehol sem haladja meg a 0,1 millimétert. Ez természetesen árulkodik a korabeli cserzés magas színvonaláról. A TT-t az íráskép, az írnok stílusa alapján Yadin Heródes-korinak véli⁵, közelebbről a Kr. előtti 1.század végére, vagy a Kr. utáni 1.század elejére teszi. Ez azonban a tekeres keletkezési ideje, ami nem feltétlenül esik egybe magának a tartalomnak a keletkezési idejével. E gyanút az is alátámasztja, hogy a tekeres irodalmi összeállítás. Van ennél megfoghatóbb bizonyíték is erre, nevezetesen a 4-es számú lelőhelyről (barlangból) előkerült töredék (4QTemple^a), amely a TT egy korábban megírt példányából maradt fenn. Ezt a Hasnoneus korra datálja Yadin, ezen belül Kr.e. 125-100-ra teszi a töredék írásának az idejét. A TT történelmi cseményeket is tükröz, mondja Yadin, melyekből a Kr.e.150-125 közötti időszakra lehet ismerni. S mivel a szerző vallja, hogy a qumráni közösség azonos a külső források által esszénusnak nevezett szektával, adódik következtetése: a TT esszénus irat. Érdekesebb kérdés, hogy milyen szerepet kapott a TT a közösség életében? Yadinnak az a válasza erre, hogy a TT az esszénusok Törája volt. A szektatagok számára hiteles volt, úgy is mondhatnánk későbbi kifejezéssel élve, hogy kanonikusnak tekintették a TT-t. Ezen túlmenően Yadin szerint maga az Igaz Tanító írta a munkát. Hogyan jutott Yadin erre a következtetésre? A TT hosszú szakaszokat tartalmaz a Pentateuchosból, néha egész fejezeteket is. Ám a Törából nemcsak idéz, hanem az idézett részekben gyakran változást is eszközöl. Több helyen, ahol Mózes Istenre hivatkozik (egyes szám 3. sze-

mélyben) nem Mózes, hanem maga Isten szólal meg (egyes szám 1. személyben). Példaként vegyük a Deut 21,5-öt, amely ezt írja elő: „Járuljanak elő a papok, Lévi fiai, mivel az Úr a te Istened őket választotta, hogy szolgáljanak Neked, s áldjanak az Úr nevében”. A 11QTemple^a 63,3-ban mindez így hangzik: „Járuljanak elő a papok, Lévi fiai, mivel őket választottam, hogy szolgáljanak előttem és áldjanak az én nevemben”. A redaktor célja világos: a tekerestet nem magyarázatként, hanem közvetlen isteni kijelentésként szeretné elfogadtatni olvasóival. Ezt a tételt Yadin nyomán a mai napig osztja a qumránológusok többsége.⁶

Értelemszerűen nehéz meghatározni, hogy a qumrániak mit tartottak „kanonikusnak”, hitelesnek, hiszen kánon ekkor még nem létezik, Jamniában (Javnéban) csak 100 körül kanonizálják a ma hitelesnek és szentnek elfogadott könyveket⁷. Valamiféle szempontokat mégis össze lehet állítani. Ezek közül az első nyilván az, hogy az adott irat hány példányban fordul elő. A qumráni leletben a bibliai könyvek mindegyike fellelhető Eszter könyvét kivéve⁸. Ami a TT-t illeti, 3 példányban került elő: a már említett 4QTemple^a, továbbá a 11QTemple^a, valamint a 11QTemple^b. Ám 3 példány alapján nehéz bizonyosan kijelenteni egy adott tekercsről, hogy azt kanonikusnak tartották Qumránban – de erről majd később. Hasonló szempont a „kanonikusság” megítélésénél az istennév (JHVH) használata. Eltekintve azoktól a régi iratoktól, melyek óhéber (főníciai) nyelven íródtak, a tetragrammatont a kanonikusnak tekintett iratokban kvadratikusan betűkkel írták. Kivétel persze itt is van, így e szabály nem kizárólagos: a *pesarim* (peser-ek, pl. IQpHab) és a 11. számú barlangból előkerült Zsoltártekeres (11QPSa) a kvadratikusan írás használata ellenére is óhéber írással adja vissza a Nevet. Yadin mindenestre a TT esetében az istennév használatával kapcsolatban arra gondol, hogy a TT írnoke az egész szöveget a „szó szoros értelmében vett Szentírás részének” tekintette. Komoly érv lehetne a kanonicitás mellett az, hogy más munkák milyen gyakran idézik a TT-t. Itt viszont az az igazság, hogy egyetlen irat sem idéz a TT-ből! Kölcsönhatás szempontjából is csak egyetlen tekeres jöhet szóba, a Damaszkuszi irat. Kiemelendő a CD 5:2-5, amely szerint „ami a vezért illeti, meg van írva: „ne vegyen több feleséget magának”; de Dávid nem olvasta a törvény lepecsételt könyvét, mert nem volt az felnyitva Eléázár és Jósua, valamint az Astóretet imádó vének halála óta. Elrejtett volt az, s nem volt felfedve Cádóq érkezéséig...” A peser-ek-

nél találkozunk ezzel a qumráni felfogással: egy adott próféciának lehet történelmi alapja és megköttöttsége, ám igazi jelentése csak a peser írójának jelentetett ki. Ez lenne tehát az esszénus Tóra teológiai megokolása? A válasz az idézett rész alapján sem egyértelmű. Szembetűnő hasonlóságok is akadnak, pl. a király eltiltása a többnejűségtől. A felfüggesztés (valószínűleg megfeszítés), mint az árulóknak kijelölt büntetés is megjelenik: a TT-ben is (LXIV:13), a Náchúm peservben is (4Q169-4QpNah, az 1. oszlopban). Helyesen látja azonban *Vermes* Géza professzor⁹: inkább a Damaszkuszi Irat és a Náchúm Kommentár függ a TT-től, semmint fordítva. Ez alapján ő a Kr.előtti 2. századra datálja a TT-t, de az is lehet – mondja -, hogy a tekercsnek Qumránt megelőző története is van. A későbbiekben erre a gondolatra is visszatérünk még. Yadin részletesen ismerteti e redaktor bibliaismeretét, stílusát. Előbbinél azt érdemes megjegyezni, hogy a TT-ben szereplő idézetek a Biblia különböző változataiból valók, amelyek közt a LXX héber forrása is megtalálható. Ami a tekercs szerkesztőjének stílusát illeti, azt állapíthatjuk meg, hogy sajátos halachikus módszert alkalmazott: egyesíti, harmonizálja a több helyen előforduló, esetenként eltérő szakaszokat. Például a Deut 12,23-24 eltilt a vér evésétől, s előírja, hogy a vért a földre kell önteni. A Lev 17,13 viszont azt írja elő, hogy a vért földdel kell befedni. A TT-ben a két rendelet összekapcsolják: „Vért ne egyél, öntsd ki a földre, mint a vizet, s fedd be földdel (LIII; ennek a halachikus módszernek egy más felfogású értékeléséről még szót ejtünk.) Yadin kimutatja továbbá, hogy a Szentírásból hiányzó előírások is szerepelnek a tekercsben, ezekben az író a Misnában rögzített előírásokkal polemizál. Yadin tehát a szerző szókincse, stílus alapján esszénus iratnak véli a TT-t, hangsúlyozva annak fontosságát, kanonikus voltát.

A TT kutatására Yadin következtetései alaposan rányomták a bélyegüket. Gondolatmenetét sokan osztják, bár eltérések is akadnak, így pl. Ben Zion Wacholder arra a megállapításra jutott¹², hogy a TT nemcsak egyenrangú volt a Tórával, hanem a Tóránál és más bibliai könyveknél is nagyobb tiszteletben tartották.

A „yadinista” felfogástól való eltérés csak az utóbbi években bukkant fel. Ez egy kitűnő német tudós, Hartmut *Stegemann* nevéhez fűződik. Stegemann úgy gondolja, hogy a TT a Tóra elveszett 6. könyve, amit abból az anyagból állítottak össze, amit a Pentateuchos kanonizálása idején (valószínűleg Ezra hatására a Kr. előtti 5. században) elutasítottak. A TT keletkezése tehát jóval megelőzi Qumrán történelmét, a tekercs nem esszénus irat és különösebb kapcsolata nincs a qumráni közösséggel. Stegemann néhány pontban összefoglalja, miben is ért egyet Yadinnal¹³:

- A TT széfer Tóra, vagyis a hitelesnek elfogadott törvény könyve;
- akárcsak a Tóra kanonikus könyveiről (Genezis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium), úgy erről a Tóráról is hitték, hogy a Sziná-hegyen (Sínai-hegyen) adatott.

- Végül a TT szövege „kiegészítő” Tóra a Pentateuchoshoz mégha egy szinten is áll azzal. Ez egyértelmű abból a tényből, hogy a TT a Pentateuchosból olyan szakaszokat mellőz, mint a világ teremtése, a Dekalógus, az áronita áldás vagy a Sema-ímadás. A TT szerzője tehát csak további anyagokat adott hozzá a már meglévő anyaghoz. Stegemann végkövetkeztetései azonban teljesen eltérnek Yadinétól, s a gondolatmenete bizony figyelmet érdemel. Eszmevuttatását az érthetőség kedvéért hadd osszam két részre: az első részben Stegemann arra próbál választ találni hogy tényleg esszénus írat-e a TT, avagy nem, ill. valóban betöltött-e olyan fontos szerepet a közösség életében. Nemleges válaszából következik másik kutatási területe: mikor és milyen körülmények között keletkezhetett a tekercs?

Természetesen az elsővel kezdjük. Ha a TT az esszénusok Tórája lett volna – érvel a német tudós – joggal várhatnánk el, hogy széles körben használták Qumránban. A megtalált 3 példány alapján azonban ezt vakmerőség lenne kijelenteni. A holt-tengeri leleteket kitevő mintegy 800 kéziratból 3 példány valóban nem túl sok. Különösen szembetűnő ez, ha néhány kanonikusnak tartott bibliai könyvvel hasonlítjuk össze: A Deut-ból 25, Ézsaiás könyvéből 18¹⁴, a Zsoltárok könyvéből 27¹⁵, a Genezis és Exodus könyveiből 15-15 darab maradt fenn. A Biblián kívüli, jellegzetesen qumráninak tartott iratok esete is hasonló: a Közösség Szabályzatából legalább 11, a Háborús Tekercsből 7 példány maradt fenn. A TT tehát a maga 3 példányával nehezen tarthat igényt olyan mértékű fontosságra, amelyet Yadin vagy B.Z. *Wacholder* tulajdonít neki. De a számadatok félrevezethetnek, akadnak komolyabb érvek is. Említettük már, hogy egyetlen más irat sem idéz a TT-ből. Stegemann emellett eseteli a szokásos qumráni Tóra-idézés módjait, hogy a különbség még szembetűnőbb legyen. Ezekből a tényekből a német tudós arra a – szerintünk túlzó – megállapításra jut, hogy a TT semmilyen tekintélyt nem nyert Qumránban. Stegemann következő érve az, hogy a TT által tükrözött *halacha* gyakran különbözik a közösség ismert halachájától. Hasonlóságok is akadnak, de a különbségek vannak túlsúlyban. Egyet megemlítsünk: a Damaszkuszi Irat minden peres ügyben 3 tanú jelenlétét követeli meg, míg a TT halálbüntetés kiszabásánál is beéri 2 tanúval (11QT LXIV). E sorok írója a fentieknél is fontosabbnak tartja a stílusbeli eltéréseket. Csak egyet-kettőt említsünk meg: a TT gyakran utal a főpapra annak hagyományos címét használva: *hakkóhén haggádól*. A qumráni iratokban ez sosem fordul elő, a főpap ezekben *kóhén harós*, vagy *kóhén hamasiach*¹⁶. A másik péda Izráel elnevezése: a TT kifejezései *hacam*, ill. *cam haqahal*, a qumráni iratokban viszont *cedah*-nak vagy *yahad*-nak hívják Izráelt (utóbbi például nem is fordul elő a TT-ben!!). Egy tartalmi szempont is szóba jöhet: a TT-nek majdnem a fele a Templom és udvarának a leírásával foglalkozik. A jellegzetesen qumráninak tartott iratok nem tanúsítanak érdeklődést e téma iránt. Yadin szerint a qumráni-

ak elutasították a jeruzsálemi Templomot – ám ez a tézis nehezen igazolható magukból a tekercsekben. Valóban polemizáltak a jeruzsálemi kultusszal a közönség tagjai, ám ennek oka nem a Templom volt, hanem az ott ügködő illegitim papság. (Itt említjük meg a TT-ben leírt épületegyüttes óriási nagyságát, amelyre Magen Broshi hívta fel a figyelmet. Ennek alapján csak valamiféle képzeletbeli épületről lehet szó; vö. a leírt Templom rajzát Jeruzsálem térképével Broshi cikkében¹⁷.) Stegemann tehát nem tartja esszénus iratnak a TT-t, s különösebb qumráni szerepet sem tulajdonít az iratnak. Így jut el arra a következtetésre, hogy a TT egy másik zsidó csoport számára volt hiteles, „kanonikus”. A kérdés az, hogy mikor, kinek és hol? Ezzel elérkeztünk Stegemann gondolatmenetének második és legvitatottabb részéhez.

Stegemann szerint a TT egyfajta korai Tóra-bővítés, egyfajta 6. könyv, amit a Pentateuchoshoz toldottak (ilyen értelemben beszél ő „Hexateuchos”-ról). A Tóra-bővítés jelensége a holt-tengeri tekercsek felfedezése előtt is ismert – így Stegemann -: gondoljunk a samaritánus Tórára, vagy a Tóra LXX változatára. A magunk részéről ezeket inkább teológiai célú változtatásoknak tekintjük, nem bővítésnek; ilyen terjedelmű változtatásra („bővítésre”) nincs példa. Stegemann szerint ezek a „bővítések” a jeruzsálemi Templom papságának a kezdeményezését tükrözik a babiloni fogságból való hazatérés után. Ezek a próbálkozások a német qumránológus szerint Ezdrás fellépésével hagytak alább, majd a Pentateuchos kanonizálásával végleg megszűntek. A forma-kritikai módszert is segítségül hívja közvetett úton a szerző. Andrew M. Wilson és Lawrence Wills egy tanulmányban kimutatták¹⁸, hogy a TT összeállításához legalább öt forrásmunkát használt(ak) fel a redaktor(ok); mások négy forrásról beszélnek¹⁹. Nemcsak a szerkesztő, de ezek a „források” is papi érdeklődésről tanúskodnak. Stegemann szerint az általunk TT-nek nevezett irat redakciója nem más, mint a jeruzsálemi papság reakciója a Pentateuchos Ezdrás-féle kanonizációjára (amelyet ő már készen hozott magával Babilóniából a német szerző meggyőződése szerint). Ebből a sajátos irodalmi-teológiai küzdelemből Ezdrás került ki győztesen, így a már megszerkesztett iratot mellőzték. Stegemann maga is látja: tézisének Achilles-sarka az az állítás, hogy a TT redakcióját a 2. Templom korai szakaszára (Kr.e.6.sz. utolsó harmadától) datálja.

Valóban elképzelhető, hogy a források némelyike a 6. sz. végén, ill. valamikor az 5. sz. folyamán keletkezett. A TT redakcióját-redaktorát mi mégis inkább Qumránban keressük. Maga Stegemann sem tud mit kezdeni azzal a ténnyel, hogy a TT-t megtalálták Qumránban, mi több, nem is egy példány maradt fenn. Tegyük hozzá: talán az sem a véletlen műve, hogy a TT-t (legalábbis a 11QTemple^a-t) a legfinomabb anyagra írták. A „források” és a redaktor papi érdeklődése sem cáfolja a qumráni eredetet, gondoljunk csak a qumrániak messiásváradalmára, amelyre a papi tradíció ugyancsak erős hatást gyakorolt. Hajlunk tehát mi is arra, hogy Yadin nézetéből induljunk ki, de annak további finomításával: a TT

mai formájában qumráni irat, redakciója Qumránban történt, feltehetően, s nagy valószínűséggel régebbi forrásokat is bedolgoztak az összeszerkesztésnél. Kérdéses a TT viszonya a Tórához. Michael O. Wise viszonylag új munkájában²⁰ arra a következtetésre jut, hogy a TT megszerkesztésének a célja a Deut. 12-16 helyettesítése volt, hogy ne a „helyet”, hanem a miqdás, a szentély szerepének az eschatológiai szerepét hangsúlyozza.

Szerintünk az ismertett elméletek közül ez jár legközelebb az igazsághoz, bár a nagy számban megtalált Deut. példányok ténye kemény ellenérv M.O. Wise tézise ellen. A megoldás talán akkor születik meg, ha minden töredék publikálásra kerül, s ezekből egy olyan átfogó képet kapunk a qumráni teológiáról, amely a meglévő általánosítások helyett-mellett részletesen szemlélíti a qumrániak felfogásában történt változásokat is. De ez még a jövő, további kutatásra van szükség.

Egeresi László Sándor

Jegyzetek

1. Megilat hamiqdas: hehadir... (3 vols.; Jeruzsálem: Israel Exploration Society, Shrine of the Book, 1977) – 2. Két homlok-egyeneset eltérő cikket hadd ajánljak itt: Y. Yadin: The Temple Scroll – The Longest Scroll és Hershel Shanks: Intrigue and the Scroll (in: Understanding the Dead Sea Scrolls, pp. 88-112 és pp. 116-125; New York: Vintage Books, 1993) – 3. The Temple Scroll, Jeruzsálem, 1983 – 4. Yigael Yadin 1984-ben hunyt el. Rövid magyar nyelvű megemlékezést írt a Th.Sz.-ben a tudósról Dr. Karasszon István (Th.Sz.XXVIII/1 (1985), p.52.) – 5. A qumránológusok többsége 4 paleográfiai csoporttal dolgozik: archaikus, Kr.e. 150 előtti korszak; Hasmoneus-kor, Kr.e. 150-30; Heródes-kori, Kr.e.30-Kr.u.70; posztheródesk. Kr.u.70 utáni – 6. Szerzők és tanulmányok felsorolása helyett csak két általam igen kedvelt qumránológus nevét említem meg: Vermes Géza és Joseph Fitzmeyer – 7. Csak egy röpké megjegyzés: egyesek megkérdőjelezik, hogy volt-e egyáltalán bármiféle zsinat is Jamniában, vö. a JQR-ben megjelent ide vonatkozó tanulmányokat. A tudósok zöme elfogadja a jamniai zsinat tényét. – 8. Bár egy – a 4-es számú barlangból előkerült – töredék idéz Eszter könyvéből. Ez ellene szól Skehan véleményének, aki szerint mellőzték a közösségben a könyvet. Tény, hogy a tetragrammaton (JHVH) nem fordul elő a könyvben, s ez később is teológiai viták alapját képezte. Egy egyszerűbb ok is szóba jöhet. W.H. Prescott szerint (szóbeli közlése alapján): ez egy rövid tekercs volt, s a férgek teljesen elpusztították. Mindkét lehetőség elképzelhető. – 9. The Dead Sea Scrolls in English, p.129. – 10. op.cit. p. 129. – 11. Ezt az adatot Yadin előzetes közlései alapján már J.D. Amuzin is elfogadja, ill. közli (A holt-tengeri tekercsek..., p.116) – 12. The Dawn of Qumran (Chincinatti, Ohio: Hebrew Union College Press, 1983) – 13. Yadin egyébként is jó barátja volt, sőt Yadin támogatta is a kutatásait. Jól szemlélteti viszonyukat Stegemann-nak ez a mondata: „I only wish he had lived to criticize the views I express here that diverge from his own.” Bárcsak magyar nyelven is minél több ilyen mondatot olvashatnánk... – 14. Amuzin: 19 db. (op.cit.p.54) – 15. Amuzin: 30 db (op.cit. p.54) – 16. Yadin is felfigyelt erre, s ezt a megoldást nyújtja: egy speciális főpapi jelzőről van szó a többi tekercsben, melyek az eschaton főpapjára használják az elnevezést. Szerintünk itt helyesen bírálja Stegemann Yadin (vö. Understanding the Dead Sea Scrolls..., p.298, 6-os számú megjegyzés) – 17. op.cit.p.114 – 18. „Literary Sources of the Temple Scroll”; HTR, 75 (1982) pp. 275-288 – 19. J.Fitzmeyer: Responses to 101 Questions on the Dead Sea Scrolls, (New York: Paulist Press, 1992, p.37) – 20. Mischael O. Wise: A Critical Study of the Temple Scroll from Qumran Cave 11 (Chicago, Il: Oriental Institute of the University of Chicago, 1990)

Megismerhetjük-e Isten Lelkét?

(Kicsoda vagy micsoda a Szentlélek?)

Ez a kérdésfeltevés nagy bizonytalanságot árul el. Ez a kérdésmód: „kicsoda vagy micsoda” arra utal, hogy sokan nem is tudják, miként kérdezzenek, amikor a Szentlélek után faggatóznak. Ez a fogalmazás mindenképpen riasztó jel. Hogyan és milyen módon kellene kutatnunk akkor, amikor a Szentlelket kívánjuk megismerni és megtapasztalni? Miért vagyunk ilyen bizonytalankodók ebben a keresésben?

Először is azzal próbálkozom, hogy különböző oldalról vizsgálom meg azt a meglepő, manapság tapasztalható bizonytalanságot, ami a Szentlélek vonatkozásában felismerhető. Nem kívánom eltúlozni ezt a bizonytalanságot, hanem éppen az a célom, hogy szembesüljünk azzal. Ezután bibliai textusokat követve, olyan megközelítésmódokat szeretnék felvázolni, melyek segítségével a Szentlélek körüli bizonytalanságból kijuthatunk.

I. Meglehető bizonytalankodások a Lélek körül

Mindenesetre elképesztő az a manapság észlelhető bizonytalanság, ami a Szentlélek kérdésében mutatkozik. Ez annál feltűnőbb, mivel Földünk összes országában így kezdődnek az istentiszteletek: „Az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében!” Keresztyén férfiak és nők évszázadok óta éneklék összejöveteleiken: „Dicsőség az Atyának, a Fiúnak és a Szentlélek Istennek!” (178. dicséretünk). Az Apostoli Hitvallásban megvalljuk: „Hiszek Szentlélekben”. A szószékről pedig ezt halljuk: „A Szentlélek közössége legyen mindnyájatokkal!” Némely énekeskönyvünkben kérjük „Isten áldott Szentlelkét, legfőképpen az igaz hitért” (nálunk ez a 234. dicséret, melynek szövege Luther Mártontól származik, a dallam pedig 13. századi); másutt pedig azért könyörgünk, hogy „Jöjj, ó, igazság Lelke” (eredetiben a szöveg Karl Johann Philipp *Spitta* munkája 1833-ból, a dallam pedig Heinrich *Schütz*-é, aki 1628-1661 között élt és alkotott); de énekeljük ezt is: „Ó, Szentlélek, Ó Szent Isten/ Kegyes Vigasztalónk” (eredetiben a szöveg Johann *Niedling*-től való, 1651-ből, a dallamot Samuel *Scheidt* gyűjtötte hozzá, 1650-ben). Mindezek alapján jól kellene tudnunk, hogy kicsoda vagy micsoda a Szentlélek!

Századunk karizmatikus mozgalmi a pünkösdi egyházon belül és kívül kétségtelenül a történelem legnagyobb kegyességi mozgalmi közé sorolhatók. Jelenleg mintegy 300 millió követőjük van. Sok országban még most is róhamos és folyamatos növekedést mutatnak. Mint minden mozgalom, úgy ez is sokféleséget tükröz, s megvan a fény- és árnyoldala. De mindegyik változatában közös, hogy a Szentlelket különösen nagyra értékeli és tiszteli. Hiszen a Szentlélek a „főszerep” a történelem e nagy kegyességi mozgalmában. Még pontosabban: a Szentléleknek sok főszerepe van. E mozgalom tagjai sokféle új,

jobb, előbb, meggyőzőbb Isten-tapasztalatról tesznek bizonyosságot. Nagy kérdés azonban: miért esik nehezükre ezeket a tapasztalatokat az ún. „maradék” keresztyén világgal megosztani? Oly sokféle hír, újdonság, szenzáció, ismeret, felfedezés kering napjainkban a Föld körül. Emberek tömegei lesznek egy csapásra ezeknek megragadottjai és megkötözöttei. Közben pedig nemcsak informálódnak, de el is gondolkodnak. Tanulnak. Változnak. Új magatartásformákat alakítanak ki, s vesznek fel. Ebben a helyzetben - joggal tehetjük fel a kérdést - miért nem törekednek a karizmatikus mozgalmak arra, hogy a Szentlélekről nyert tapasztalataikat és felismeréseiket gyorsan és világosan megosszák más keresztyénekkal is? Legalább azért, hogy az emberek célirányosan, világosan tehessék fel kérdéseiket a Szentlélekre vonatkozóan, s elkezdjék keresni és megismerni Őt.

Azokat a nehézségeket, melyek a Szentlélek utáni kérdésfeltevésből, valamint a Lélekről szóló világos beszéd igényéből adódnak, természetesen nem hagyhatjuk rá kizárólag azokra, akik rendszeresen járnak istentiszteletre, sem a nagy karizmatikus mozgalmak tagjaira. A nyugati világ iparilag fejlett nemzetei jelenleg a vallásosság és a kegyesség válságát élik át. A klasszikus nagy egyházak attól szenvednek, hogy szertefoszlik vonzóerejük. Sokan tapasztalják azt is, hogy a vallásosság és a kegyesség válságával együttjár az erkölcs, a morál, a közösségi élet krízise is. Veszélybe került a lojalitás, a szolidaritás, a felebarát/embertárs méltóságának tisztelete, az igazságosság iránti fogékonyság, valamint a gyengék védelmének készsége. Mindenünnen csak panaszt hallunk az életviszonyok brutalizálódásáról, az együttérzés kihalásáról, növekszik az erőszak alkalmazása, a könyöklés és a cinizmus mentalitása. Miért nem újulnak meg az egyházak és a hívó emberek ilyen korban a Szentlélek ereje által? Miért nem fedezik fel újra a Benne rejlő alkotó erőt? Miért tekintenek sokan erre a Lélekre – a korábbiakhoz hasonlóan – úgy, mint valamiféle homályos dologra? Miért ütközik annyi akadályba a szeretet, az igazságosság és a könyörület Lelkének hatékony működése? Vajon hányan veszik komolyan a Lélek hatékony munkálkodását? Miért töltekeznek be olyan nehezen az emberek ezzel a Lélekkel, s miért nem tudnak hatékonyabban meggyőzni másokat a Lélek szabadító és megelevenítő jelenlétéről?

Miközben arra törekszünk, hogy a Lélekkel kapcsolatban kialakult nagy zavarodottságot a maga lehetséges teljességében fogjuk fel, szembe kell néznünk azzal a mély konfliktussal, ami ma a keresztyén kegyességben és a keresztyén teológiában fellelhető.

II Ez az alapkérdés: megismerhető-e Isten Lelke vagy titok (numinosum) marad számunkra?

„Hiszek az Úrban, a Szentlélekben, aki valóban megelevenít...Aki az Atyával és a Fiúval együtt imálandó és tisztelendő” – ezt mondjuk az ún. niceai hitvallásban, amit nagy ünnepeken néha nálunk is elimádkoznak. (A Niceai Hitvallás a IV. században keletkezett. Konstantinus császár 325-ben hívta össze az első nagyjelentőségű zsinatot Niceába. Ezt Áriusz-nak, Krisztus istenségéről szóló hamis tanításai tették szükségessé. Ez a zsinat Krisztus istensége mellett foglalt állást az Írások alapján.) A nálunk kevésbé ismert másik ógyházi hitvallás, az Athanáziusz-féle ezt mondja ki: Atya, Fiú, Szentlélek, „e három közül egyik sem első, egyik sem utolsó, egyik sem nagyobb, egyik sem kisebb. Hanem mind a három Személy egymáshoz hasonlóan örök, egymáshoz hasonlóan nagy. Azért, hogy ... három Személy egy istenségben és egy Isten három Személyben imádtassék”. (Athanáziusz [296-373] az Áriusz elleni harc vezére volt. Hívő tudományával a tiszta, Íráson alapuló tanokat védte. Az első, rendszeres teológus módján gondolkodó keresztény tudós. A róla elnevezett hitvallást nem ő írta, de később keletkezett.) Ezeket az ógyházi hitvallásokat különböző hitvallásgyűjteményekben ma is olvashatjuk. A keresztény teológusoknak a századok során éppen e hitvallások révén jelentős nehézségeik támadtak, pontosan az által, hogy a Szentleket a trinitásteológia egyenlővé tette a két másik isteni személlyel. Viszonylag biztosak voltak a Jézus Krisztusról kialakított ismereteik. Afelől sem voltak kétségeik, hogy meglehetősen világos választ tudnak adni az Istenre, a Teremtőre, Az Atyára vonatkozó kérdésekre. Ellenben a Szentlélek Isten, aki a Fiúval és az Atyával egyenlőképpen megszólítható az imádságban, sőt velük együtt imálandó, aki se nem nagyobb, se nem kisebb az Atyánál és a Fiúnál – nos, ez a Lélek ténylegesen a „Szentháromság mostohagyermeké” maradt, miként azt egy amerikai teológus századunkban megfogalmazta. Sajátosan alakatlan, s nem lokalizálható (helyhez nem köthető) maradt a Szentháromság harmadik személye, illetve a Szentháromság Isten létmódja. Így lassan felismerjük, hogy az említettek miatt bizony más teológiai ismereteink is hiányosak és egyre inkább tarthatatlanok. Joggal merül fel a kérdés: egyáltalán képesek vagyunk-e megismerni Isten teremtő erejét, teremtő szeretetét, ha a Lélekről folyamatosan homályos ismereteink vannak? Vagy: megismertethetjük-e Krisztus hatalmát, a Feltámadott Ur jelenlétét, Krisztus közösségét férfi és női bizonyágtévőivel, Krisztus testét, a velünk, tagjaival való közösségben anélkül, hogy a Szentleket akár csak távolról ismernénk? Először is fel kell tennünk magunkban a kérdést: tudunk szólni akkor Istenről, ha nem ismerjük a Szentleket és az Ő munkáját? Másodsor pedig arra kell válaszolnunk: egyáltalán képesek vagyunk mi megismerni a Szentleket? Valóban arra kell törekednünk, hogy mi ismerjük meg Őt? Ezekkel a kérdésekkel lényegében megragadtuk annak a konfliktusnak a velejét, ami a keresztény kegyeséget és a keresztény teológiát mélységesen gyötörte

és gyötöri. Nem emberi túlzás, hogy mi törekedjünk a Lélek megismerésére? Hiszen minduntalan beleütök-zünk abba a próbálkozásba, melynek célja szakszerűen és Isten akaratában rejtlőnek tünteti fel a Szentlélek megismerésével összefüggő tehetetlenségünket. Kicsoda, micsoda a Szentlélek? Újra és újra elhangzott: nem tudjuk, merre vegyük kutatásunk irányát. Ez így van, s így is kell maradnia! A Szentlélek numinosum, teljességgel felfoghatatlan hatalom. Aki a Lelket csak értelemmel kívánja felfogni, az tüstént elárulja, hogy halvány sejtelve sincs a Lélekről, s így semmit sem értett meg Róla, Belőle. Az egyetlen, amit teljes bizonyossággal és alázattal mondhatunk és tudhatunk a Lélekről, az az, hogy semmi bizonyosat sem tudhatunk és mondhatunk Őróla. Ez a megállapítás néha túl kegyesnek és istenfélőnek tűnhet. Akik így szólnak, előszeretettel hivatkoznak János 3,8-ra: „A szél arra fú, amerre akar; hallod a zúgását, de nem tudod, honnan jön és hova megy: így van mindenki, aki a Lélektől született”. A Lélek mint felfoghatatlan numinosum – ez a titok kulcsa? A titok meghagyása titoknak – ez lenne a megoldás?

A Lélek mint szél – ez utal arra, hogy fel nem fogható, nem uralkodhatunk Felette, nem határozhatjuk meg Őt. S ez a megállapítás nem tévedés. Ezt a megállapítást a bibliai textusokban a Lélekre alkalmazott szó – az ószövetségi *rúah* és az újszövetségi *penuma* – csak alátámasztja. A „szél” utal arra, hogy a Szentlélek tényleg nem befolyásolható, legkevésbé sem manipulálható. Ez biztosan így is van! Ugyanúgy nem befolyásolható, még kevésbé manipulálható, miként a Teremtő Isten sem. S ugyanúgy nem befolyásolható és nem manipulálható, mint a keresztrefeszített és feltámadott Krisztus sem az. Abból a tényből, hogy Istent nem befolyásolhatjuk és nem manipulálhatjuk, arra a következtetésre jutni, hogy a Teremtőről és Jézus Krisztusról tudunk szólni, a Szentlélekről azonban nem – ez teljes ostobaság. „Törekedjete Isten megismerésére” – ez a felszólítás érvényes a Szentlélekre is. De ezenközben – mint minden istenismeretre való törekvésnél – komolyan számolnunk kell Isten eleven-élő valóságával és szabadságával. Tudatában kell lennünk állandóan annak, hogy Istent valóban nem befolyásolhatjuk és nem manipulálhatjuk. De azt is tisztán kell látnunk, hogy azon nyomban elvétjük Őt, amint Ő általunk definiálható nagysággá próbáljuk tenni. Tökéletes tévedés lenne, ha a megismerhetőség/megismerhetetlenség dolgában a Szentléleknek különleges helyzetet tulajdonítanánk. Ugyanis Isten más létmódjai legalább annyira birtokolhatatlanok a számunkra, mint a Szentléleké. A Lélek pedig a megismerésére irányuló kutatás előtt sem többé, sem kevésbé nyitja meg önmagát, mint mondjuk a Teremtő Atya vagy a Fiú.

Hogy is állunk tehát a szél megfoghatatlanságával és a jánosí Igével? Egyértelmű a kérdés, a feleletnek is annak kell lennie. Úgy ismerjük meg a Lelket, mint szelet – tehát csak *hatásában* ismerjük meg Őt. De működésében, hatásának módjaiban igenis megismerhetjük. De ugyanígy megismerhetjük Őt ajándékai révén, a Lélek gyümölcseiben. Ezáltal minden másfajta, idegen lélektől meg tudjuk különböztetni Őt. A jánosí Igével

kapcsolatban pedig elmondhatjuk: az találóan emeli ki a Léleknek általunk meg nem ragadható és ki nem sajtítható, nem kalkulálható mivoltát. A Szentírás több más helye fogalmaz hasonlóan. Ugyanakkor az Írásnak sokszáz egyéb helye arra figyelmeztet, hogy a világejrt sem tudunk mindent elmondani a Lélekről mindezzel, de arról sem, ami még Róla megtudható vagy elmodható. Miként az sem az egyetlen megállapítás, amit a fentiekben megfogalmaztunk a Lélekről, ti. hogy Ő nem manipulálható és nem kalkulálható. Ugyanakkor mindezek alapján teljesen nyilvánvaló: a Szentlélek a maga szabadságában és birtokolhatatlanságában ismerhető csak meg! Pontosan ezt kell még alaposabban megérteni és elfogadni!

III.A Lélek a szabadítás befolyásolhatatlan ereje, avagy a megőrzött közösségről, a bűnök bocsánatáról és a veszélyeztetett élet védelméről

A legkorábbi bizonyágtételek Isten lelke munkálkodásáról az Ószövetségben, mégpedig a Bírák könyvében és az I Sámuelben találhatók.¹ Izráel népe, illetve annak egy csoportja kilátástalan helyzetben van, nagy szükségben és teljes reménytelenségben. A túlerőben lévő ellenség megsemmisítéssel fenyegeti őket, illetve már megindult ellenük. Ebben a veszedelmesen alakuló helyzetben újra és újra elhangzik: Izráel nem volt vétlen. Hiszen elfordult az Úrtól. Ahogy a textusok fogalmazzak: azt cselekedték, ami gonosz az Úr szemei előtt. A nép, a közösség minden helyzetben keserűségnek adta át magát. Lemondóvá váltak, sírtak, panaszkodtak. Nem tudták a következő lépést sem. Kétségek közt hanyódtak. Küzdeni, harcolni sem akartak már. Újra és újra elhangzik: a nép a konfliktusok háborús megoldását mindenáron kerülni akarta. Így azután olyan helyzet alakult ki, amire tökéletesen ráillett: nincs értelme többé már semminek. Elvesztünk.

Am ekkor fordulat következett be: Isten Lelke szállott rájuk, s arra a személyre, akinek sikerült a népet kivezetnie a végszükségből. A bibliai textusok ismételt hangsúlyozzák: ezek a korai karizmatikus személyek normális, hétköznapi emberek voltak. Sőt az Írás nem ritkán kétes fényben, zavarbaejtő módon mutatja be őket, de mindig úgy, mint akiket Isten Lelke győzött le. Ezek valójában jelentéktelen emberek, semmivel sem bírók mindaddig, amíg a Lélek fel nem használja őket. Nincs semmijük, amivel a Lelket képesek lennének magukhoz hívni. Úgy tapasztalják meg Isten Lelkét, mint váratlan és nem manipulálható erőt, akinek az ereje azoknak az életében jut győzedelmes befolyáshoz, akiknek feladata lesz a közösség megmentése. A megmentés, a szabadítás jól látható. Azt azonban egyikük sem tudja pontosan elmondani, hogyan és miért következett be ez. Ennek oka ugyanis nem kereshető a közösségen belül! De a karizmatikusok nemes személyiségében sem! Hanem egyedül Istenben, aki megbocsátotta nekik azt, ami gonoszt cselekedtek az Ő szemei előtt. Isten az, aki megőrizte és újra megerősítette közösségüket. Isten ragadta ki őket a romlásból, ami már végzetesnek tűnt. Ebben a helyzetben is igaz: Isten Lelke szállott alá!

Sok minden lehet tisztázatlan és kétértelmű ezekben a korai bizonyágtételekben. A bibliai hagyomány és a bizonyágtételek gyarapodásával egyenes arányban nő meg a hitismeret is. De néhány dologra fény derült ezekben a korai textusokban. Mindenekelőtt: ezek a korai tudósítások egészen realista módon szólnak arról a közösségről, amit Isten ereje őriz meg. Ugyanakkor szólnak ezek az Igék a bűnök bocsánatáról, továbbá az élet megőrzéséről és védelméről, hisz az élet a halálhoz közeli helyzetben, sőt a teljes halálos kiszolgáltatottság ellenére marad fenn! A fogalmazás módja közel áll az Apostoli Hitvalláshoz: „Hiszek Szentlélekben, hiszem a szentek közösségét, bűnök bocsánatát, testnek feltámadását...” A korai textusok üzenete közelebb áll e hitvallási fogalmazáshoz, mint a Lélek megismerhetetlenségéről szóló lelketlen beszédek.

Isten Lelke új közösséget hoz létre. Amilyen ez a közösség? Hogy értelmezzük a Lélek egységét és egyértelműségét? Isten Lelke szembeszáll a bűnök hatalmával. De hogyan teszi ezt a Lélek? Isten Lelke megmenti a halálra szánt életet. Miként értelmezzük ezt a teremtő és megújító hatalmat?

A következőkben a bibliai hagyomány igen sokrétű bizonyágtételét követem, s igyekszem felmutatni azokat az összefüggéseket, melyek érthetővé, pontosabban felismerhetővé teszik a Lélek munkálkodását. Egyben arra is felfigyelhetünk, miért olyan nehéz, egyáltalán nem magától értetődő meghatározni a Lelket és hatásait. Azt is megláthatjuk majd, miért kerül olyan sok fáradságba az, hogy a különféle teológiák és karizmatikus mozgalmak hívei a Lélek munkálkodását nyilvánvalóvá tegyék. Végül még rámutatok arra, hogy miért is irányulnak – joggal – olyan sokfajta és olyan felkocozott várakozások a Lélek munkálkodása felé?

IV.A Lélek közössége és az alkotó pluralizmus

Az ó- és újszövetségi hagyomány sok helyén olvassunk arról, hogy Isten Lelke nemcsak az idült, elmérgesedett szükséghelyzetből és szétszakadozottságból szabadít meg. Arról is olvashatunk, hogy a Lélek egy különleges, alkotói közösséget is kialakít. Ugyanis a Lélek létrehozza a különféle teremtmények élő egységét. Ez az egység és közösség nem az egyformaság szürke közössége, nem azonos mindenütt és mindenkor. Nyomatékosan kap hangsúlyt az, hogy a Lélek Istennek azt az ismeretét teszi lehetővé, ami a különböző bizonyágtétevek, férfiak és nők együttműködésének eredménye. Igen, a Lélek hozza létre a különféle népekből származó Isten népének az egységét. Pontosan ezáltal éri el a Lélek az elevenedést és azt az ismeretét, ami leginkább felel meg Isten eleven személyének. A Lélek által kialakított egységben működni kezd az az erő, ami ellenhatás az igazságtalan megkülönböztetésekre. Méghozzá úgy történik ez, hogy ez az egység – mint jeleztük – nem silányul egyhangúsággá, hiszen eleve magában hordozza és fenntartja a teremtésben megnyilvánuló különbözőségeket.²

Isten Lelke olyan erő, mely az emberek és embercsoportok differenciált sokféleségében, ennek révén és felhasználásával fejti ki hatását. Ezt bizonyítják

azok a messiási ígéretek, melyek hangsúlyozzák: az Isten által kiválasztott *Lélekhordozó Személy* a zsidókból és pogányokból egybegyűjtött egyetemes (univerzális) közösségnek hozza majd el a szabadtást. Pál erre utal a különböző lelki ajándékokról szóló tanításával. A gyülekezet építése valójában a Lélek különböző ajándékai felhasználásával, illetve ezek összjátékában valósul meg. A „Krisztus testéről” szóló bizonyosítgatás is a Lélekben valóságos és ténylegesen differenciált egységre utal, amikor is a különböző tagokat, s ezeknek egymáshoz való sokrétű kapcsolatát helyezi előtérbe. A Lélek közösségének és egységének kapcsolata Krisztussal abból is nyilvánvaló, hogy mindez a Főhöz rendelődik oda. *Önmagában véve* közösség és egység pluralista összetettséget és eleven sokféleséget hordoz. De mindez Krisztusra koncentráltan jelenik meg. *Önmagában véve* mindez semmi esetre sem jelenti az egysíki hierarchiát. Ezt fedezte fel újra a reformáció. Ezt a felfedezést nekünk is meg kell őriznünk, s ebben erősödnünk kell. Egyáltalán nem szabad megszeppennünk a Léleknek ilyen bonyolult, pluralista egységétől. Inkább kezdjük el tanulgatni ezt a bonyolult egységet, ennek eleven valóságát, erejét és áldásait.

Azokat a nagy, klasszikus textusokat, melyek hírül adják a Léleknek ezt a pluralizmusát, elsőrenden Jóel 2,28-32-ben, s az ApCsel pünkösdi történetében találjuk meg. Az az ígélet, mely szerint Isten az Ó Lelkét minden testre ki fogja tölni, már Jóelnél is hangsúlyosan és differenciáltan szólal meg: „Kiöntöm lelkemet minden testre, és prófétálnak a ti fiaitok és leányaitok; véneitek álmokat álmodnak; ifjaitok pedig látomásokat látnak”. A Lélek hatásáról szóló többi Igében, mint pl. Gal 3,18-ban, 1Kor 12,13-ban, Lk 2,15kk-ben és 2,36kk-ben³ feltűnő a nők és férfiak azonos jogállására vonatkozó ígélet. Ez szenzációnak számított a patriachális társadalmi viszonyok között. De szembeütő az idősek és a fiatalok egyenlő jogállása is. Az ilyen szembeszökően azonos jogállást, amit maga a Lélek hozott létre az őt elfogadó idősek és fiatalok között, nem képesek elviselni azok a rendszerek és társadalmak, ahol csak az öregek viszik a szót. Ugyanígy elviselhetetlen ez azokban a társadalmakban is, ahol az ifjúságot bálványozzák az idősek teljes háttérbe szorításával. Végül pedig az is meghökkentő, hogy a Lélek kitöltéséről szóló ígéletben kifejezetten szóba kerül az ún. szabadok és szolgák egyenlő jogállásra hozatala.⁴

Nem értelmelnénk helyesen a Jóel-ígéretek és a Lélek munkálkodását, ha mindössze erre a következtetésre jutnánk: ahol és amikor a Lélek munkálkodik, ott és akkor minden ember egyenlő jogállásra emelése történik meg. Hiszen Isten Lelke egy egészen sajátos egyenlőséget hoz létre. Olyan egyenlőség születik meg, olyan közösség épül, amelyikben igen komolyan veszik és tiszteletben tartják a *teremtésbeli különbségeket*. Fiaitok és leányaitok prófétálni fognak, *együtt és egymás építésére nyernek majd istenismeretet*. Ugyanígy az idősek és a fiatalok is együtt és egymás javára kapnak istenismeretet. Többé nem fogja egyetlen embercsoport kizárólagosan meghatározni, mit higgyetek,

miként higgyetek, milyen Istenetek legyen, mintha egyedül és kizárólag náluk lenne a bölcsek köve. *A teremtésbeli különbsőségek és eltérések tiszteletbentartásával fogjátok majd teljesebben megérteni Isten eleven valóságát, s akkor majd komolyan is veszitek azt. A Lélek kitöltésére vonatkozó ígélet olyan fejlődést rajzol elénk, ami még nagyrészt az emberiség előtt van.* Manapság sokan beszélnek arról, hogy minden ember egyenlő - ennek ellenére mégis milliók és milliók élnek Földünkön gazdaságilag is az állattartás szintjén. Éhezniük kell, nyomorognak. Minden ember egyenlőségéről beszélünk – mégis milyen nehezen szántuk rá magunkat arra, hogy a nők érzékenységét, tapasztalatait és ismereteit – miként a férfiak esetében – nyilvánosan is megvitassuk. Lassú az előrelépés a tekintetben is, hogy kultúránk, normáink és életformánk alakításából a nők tudatosan és nagyobb arányban kivegyék részüket. Minden ember egyenlőségéről beszélünk – mégis sok gondot jelent számunkra az idegenekkel, a külföldiekkel való együttélés, akik más kultúrát, más világnézetet és életmódot hoznak magukkal, aminek következtében nem könnyű velük *kölcsönösen* gyümölcsöző kapcsolatokat kiépíteni. Azt lehet mondani, hogy még *az átmenet előtt* vagyunk egy elvont egyenlőség-etoszából, egy értékes, de még mindig a levegőben lógó absztrakt egyenlőség-tudatból a dinamikus, s az igazságtalan megkülönböztetések iránt sokkal fogékonyabb egyenlőség-etika felé. A Lélek kitöltésének ígérete nagy készletet jelent arra, hogy meghaladjuk azokat a közösségi formákat, melyek ugyan törekszenek minden ember egyenlőségének megvalósítására, valójában pedig az a helyzet velük, hogy csak bizonyos csoportok érdekeinek megvalósításáig jutnak el. Messze van még az egység és az egyenlőség! Addig is a lényegről és a lényegesről – tehát Istenről és az Isten által megérintett valóságról – csak férfiak és nők, idősek és fiatalok, nemcsak hölgyek és urak, hanem szolgák és szabadok csak együtt adhatnak egymásnak hiteles információkat!

A Jóel-ígéletnél is világosabban követeli meg tőlünk az emberek és embercsoportok közötti fenntartott különbségek komolyan vételét a pünkösdi történet, hiszen ezeket a kitöltött Lélek is elfogadta. A pünkösdi tudósítás kifejezetten hangsúlyozza: olyan új közösség született meg, amelyben ki-ki egyénileg, s együtt is vállalta a kulturális, nemzeti, nyelvi eltéréseket, a másságot. Éppen ezért szerepel a hosszabb lélegzetű felsorolásban oly sok embercsoport, melyek nemzetileg, kulturálisan és nyelviileg is meglehetősen távol állnak egymástól, s így nem is érthetik egymást. Ennek a hosszú listának érthetően minden népet reprezentálnia kellett, melyek egyáltalán számításba jöhettek a korabeli zsidó gondolkodás horizontján.⁵ A pünkösdi történet szerint az egész világ összegyülekezett akkor a maga sokféleségében, miként Izráel maga is jelen volt ott, kulturális, nyelvi szétszórtságával és szétszakítottságával együtt. Mégis mindnyájan értették „Isten nagyságos tetteit”. A hosszabb Jóel-idézet megjelenése a pünkösdi történet leírásában azt bizonyítja, hogy tudatosan törekedtek az eltérések megtartására. A kultúrák, nyelvek és

népek közötti különbséget csak még inkább kiemelte az a különbség, ami a férfiak és nők, a fiatalok és idősök, a szolgák és szolgálók között fennállott. Márpedig ilyen a Lélek pünkösdi közössége.

V.A Lélek kitöltése

Azt, ami ott és akkor történt, találóan nevezte az Írás a „Lélek kitöltésének”. Ahogy a szárazság után lezúduló eső egész tájegységeket megelevenít, úgy teremt a Lélek is új viszonyokat, új közösséget a legeltérőbb emberek és embercsoportok között, amint alászáll rájuk, s így új kölcsönhatások küzdelmét hívja életre.⁶ A pünkösdi Lélek kitöltésének csodája elsősorban abban a szinte hihetetlennek tűnő közös megértésben mutatkozik meg, ami a nyelvi, kulturális és szociális különbségek ellenére jött létre. A pünkösdi esemény és a Lélek kitöltésének igazi csattanója nem az érthetetlen nyelvekenschólás, hanem az egészen valószínűtlennek tűnő, mégis valóságos és csodálatos *egyetemes megértés és érthetőség*. Nem szűnnek meg a különféle nyelvek, a különböző kulturális kötöttségek és történelmi hagyományok, mégis kialakul és nyilvánvalóvá lesz a különbözőségeket magába ölelő egyetlen közösség. Ott, ahol az eredményes megértésnek egyáltalán nincsenek meg a természetes feltételei, éppen ott jön létre a Lélek által egybegyűjtött, illetve a Lélek által megragadott, a Lélek kitöltése révén megérintett emberek közös bizonyágtétele Isten nagyságos tetteiről.⁷

A Lélek *kitöltéséről* szóló bizonyágtétel azt hangsúlyozza, hogy a különféle emberek és embercsoportok *egyidejűleg*, azaz egyszerre kerültek a Lélek erejének vonzáskörébe. A Lélek ugyanis nemcsak egy bizonyos népen, kultúrán, csak férfiakon vagy csak nőkön keresztül, nemcsak az időseken vagy csak a fiatalok át, nemcsak uralkodókon vagy csak elnyomottakon keresztül fejti ki hatását. Mindezáltal ismét veszedelmesen közeledni látszik a Lélek tevékenysége a felfoghatatlanhoz és a titokzatoshoz (*numinosum*). Ebben lenne a végső oka a Lélek és tevékenysége felfoghatatlanságának és megragadhatatlan voltának?

Ténylegesen a Lélek kitöltése jelenti a probléma lényegét. Hogyan gondolkodjunk tehát a Lélek munkálkodásáról, ha a Lélek semmilyen körülmények között sem valósít meg egyoldalú uralmi és függőségi viszonyokat az emberek között? Ez a hatás végül is nem ejt zavarba minket? Nem vált ez ki egy ellenirányú mozgást, éppen a hierarchia, a szilárd rend és a világos hagyományok erősítését? Nem indokolt tehát, hogy a Léleknek ezt a rendkívüli erejét, ami egyaránt megragadja a férfiakat és a nőket, az időseket és a fiatalokat, a szolgákat és a szolgálókat, továbbá a különféle nyelvű, hagyományú és kultúrájú embereket, sokan félelemmel tekintik, sőt egyenesen semmibe akarják venni? Nem lenne érthető, hogy ezt az uralhatatlan hatalmat a maguk erejével próbálják tompítani, elfojtani, kioltani?

Az ilyen diffúz bizonytalankodások és félelmek között fontos felismernünk, hogy a Lélek nem pusztán eggyel több közösséget hoz létre a többi mellett, valamiféle gyermekes együttműködést az emberek

között. A pünkösdi eseményben sokkal inkább a messiási hagyományban megőrzött ígéretek jelszerű megvalósulásáról van szó. Pünkösdkor az egész világ szeme láttára jelszerűen teljesedik be az, amit a próféták a Messiás eljövételéről és a Lélek kitöltéséről mondtak. Ezek a messiási ígéretek (kiváltképpen Ézs 11,2 és 6) arról szólnak, hogy a különféle népek majd Izráel Istenéhez fordulnak, ezt az Istent sajátuknak érzik, saját isteneiket pedig ebben az Istenben egybefogva ismerik fel és ismerik el. Figyelemreméltó, hogy a Lélek kitöltésével együtt jár több bibliai Ige szerint Isten orcájának lepleződése, illetve a Hozzá fordulás. Isten Lelkének kitöltésével nem a fejtelenség jár együtt, hanem a koncentrált, élő isteni jelenlét, s az Isten orcájához történő odafordulás⁸ (vö. Ez 39,29: „Többé el nem rejtem orcámat tőlük, mivelhogy kiöntöttem lelkemet Izráel házára, ezt mondja az Úr Isten”; de ebben az értelemben szól a Zsolt 51,12kk; 139,7; 143,7 és 10.).

Nem tevelgyés és rombolás jár együtt Isten koncentrált jelenlétével, hanem élet, mégpedig ebben a sűrített jelenlétben, az Ő eleven és megelevenítő jelenvalóságában, mely képessé tesz arra, hogy a különféle emberek és embercsoportok kicserélhessék, megoszthassák egymással bizonyágtételüket és prófétai felismeréseiket.

Ez minden másnak tekinthető, csak fejtelenségnek, konfúzióknak nem. Az Isten orcájának szemlélése, illetve az Isten orcája/színe elé lépés a Bibliában gyakran használt kifejezés a gyülekezet istentiszteleti/kultuszi összejövételének a jelölésére. Az összejövétel, a gyülekezet létrehozása a Lélek műve. A Lélek munkálkodása éppen abban nyilvánul meg, hogy az általa létesített gyülekezetben megvalósul a különféle bizonyágtételek és felismerések igazi, alkotó együttműködése és összjátéka. A feszültségek elhordozása, sőt a kontrasztok és eltérések fenntartása Isten élő ismerete érdekében – nos, mindez a Lélek munkálkodásának köszönhető.

Még egyszer fel kell tennünk a kérdés: hogyan valósul meg a legvilágosabban ez az irányvétel? Egyáltalán megvalósítható-e a Lélekben való élet akkor, amikor Isten ereje nem áll rendelkezésünkre, hiszen az valósággal alászáll, „rátört” az emberekre?

VI. A Lélek igazságosságát, könyörületeset és istenismeretet teremt, s ezzel együtt hitet, szeretetet és reményt.

A messiási ígéretekben fény derül a Lélek tevékenységére, s ezek az ígéretek azután az Újszövetségben a Názáretiben öltenek testet. Ezek a textusok arról szólnak, hogy a Lélek megnyugszik az Isten által kiválasztott Lélekhordozó személyén, vele marad, s így Ő az, aki Izráelben, valamint a népek világában jogot, könyörületeset és istenismeretet teremt. Jog, könyörületeset (= azaz a gyengék és a kirekesztettek védelme) és istenismeret – ezek tárják elénk *Isten törvényének* céljait. Az Ószövetség összes törvényre vonatkozó textusa eltérő nyomatékkal, de kivétel nélkül képviseli a rendelkezéseknek ezt a három alapformáját, úgy mint a jogot, a könyörületeset és az istenismeretet.⁹ Még

a Máté 23,23 is megörökítette azt, ami a törvényben a legfontosabb: „...ami a törvényben ezeknél súlyosabb: a jogosságot, az irgalmasságot és a hűséget; pedig ezeket kellene cselekedni”.

A törvény egyetemes betöltése az Istentől célul kitűzött igazságosság megvalósítása – ezt hozza el a messiási Lélekhordozó. Nemcsak Izráel, hanem minden nép, még a legtávolabbi világtáj is megtapasztalhatja majd az igazságosságot, az irgalmasságot és istenismeret összefüggését. Izráel és a népek vele együtt részesülhetnek abból az életből, amit az igazságosság, az irgalmasság és az istenismeret tölt el. Ugyanakkor tény, hogy a zsidók és a pogányok alkotta nemzetközi nyilvánosságban hallatlan nagy feszültségek tapasztalhatók. Ezeket a feszültségeket azonban nem lehet feloldani. Nyomatékkal van szó arról, hogy a megígért Lélekhordozó nem sajátít ki senkit, nem kényszerít összefogásra, és semmiféle külső erőszakot nem vesz igénybe. Egyáltalán nem használja azokat a tipikus, bevett politikai és morális formákat, melyek a hatalomfenntartás és a lojalitásformálás eszközei. „Nem kiált és nem lármáz!” – olvassuk Ézs 42,2-ben. A megígért Lélekhordozó nem követel meg mindenkire érvényes, meghatározott rendet vagy törvénykódexet. Nem állít fel politikai világkormányzatot. Nem exportál mindenhová egy meghatározott morált. Nem egy Augustus vagy Cézár-szerű viláгурalkodó lép színre Őbenne. Ez a Lélekhordozó Isten népének a közösséget a nyilvánvaló tehetetlenségéből, a nyilvános félreismerés és a lenézés helyzetéből gyűjti össze. Ugyanis Isten igazságosságát nem Izráel, nem Németország, Nem Oroszország, s nem az Egyesült Államok valósítja meg. Isten igazságosságát egyetlen világtáj sem rejti magában, nem hordozza azt önmagában egyetlen, mégoly hatalmas kultúra vagy nemzet sem, de egyetlen világrénd, egyetlen korszak sem. Amire a népek várnak, azt a hatalomtól megfosztott, a sokak által félreismert és lenézett Lélekhordozó valósítja meg. Hogyan értelmezzük tehát ezt a titokzatos ígéretet? S mi köze van ennek a Lélek kitöltéséhez?

A keresztről és a feltámadásról szóló evangélium az, ami végérvényesen felszámolja a Lélek működéséhez kapcsolt megtévesztő, tisztázatlan és titokzatos látzatot. Az evangélium az, ami újra és újra Krisztus keresztségéhez utasít minket. Mégpedig azért, hogy felismerjük: a törvény jótékony erejét az emberek, legyenek bár zsidók vagy pogányok, rendszeresen és módszeresen semmibe vették vagy helytelenül éltek azzal. Ezeket a jótékony erőket ismét és ismét fenyegetik a visszaélések. Így történt, hogy a Názáreti Jézust keresztre juttatták a vallás nevében, a zsidó és a római jog nevében, az uralkodó politika nevében, valamint az akutális közvélemény és a közmorál nevében! Feltekintve Krisztus keresztségére, nekünk is el kell ismernünk: bizony Isten-ellenes fegyverré válhat a vallásunk, a jogrendünk, a politikánk, a morálunk, a közvéleményünk. Sőt az Isten jelenléte ellen irányuló merénylet eszközeivé is válhatnak. De Krisztus keresztségére feltekintve képessé válunk arra is, hogy másokkal, más rétegekkel, más kultúrájú és vallású emberrel együttműködünk. S ezt a legnagyobb

jóhiszeműséggel gyakorolhatjuk, annak tudatában, hogy ezzel valóban semmi rosszat nem teszünk. Krisztus keresztségére újra és újra ez elé a nem könnyű lehetőség elé állít minket. Isten Lelke az Istentől elvárt igazságosságot pontosan a halálos veszedelmek közben és ellenében valósítja meg.

Isten törvényének célja jó, nagyon jó. Ezekről senki sem mondhat le. Jog, a szegények/gyengék védelme, az istenismeret – erre töreksenek mindazok a kultúrák, melyek egyáltalán a kultúra nevet megérdemlik. Lehet, hogy istenismeret helyett ők az igazság megismerését tűzik ki célul, vagy valami hasonlót. A törvény egyes értelmezésében lehetnek eltérések a korszaktól vagy a világtajtól függően – de az emberi kultúrák alapvetően nem adhatják fel törekvésüket a jogra, a gyengék védelmére és az istenismeretre. Ha mégis megteszik ezt, akkor saját maguk alatt vágják a fát, önmaguk lezüllesztését érik el. Hiszen ezzel a törvény jó célkitűzéseit – talán tudtukon kívül – rontják meg. Könnyen megesik, hogy emberek önmagukat és társaikat hazudtolják meg, éppen a vallás, a jog, a morál, az igazság nevében. Így csaphatnak be, gyötörhetnek meg, s tehetnek tönkre másokat. A bibliai hagyományok bűnnek nevezik a lezüllesztésnek és az önrombolásnak ezt a féktelen erejét, ami azután teljesen lehetetlenné teszi a jó törvényt.

Innen, az evangélium által megvilágosított háttérből tekintve, a Lélek kitöltése többé már nem jelenthet felfoghatatlan vagy csak az elragadtatottak számára jelentős eseményt. A Lélek kitöltése üdvös fordulat volt, egy szükséghelyzet megváltoztatása, üdvhozó szükségszerűség. Így a Lélek által tűnnek elő, s töredezett és törekeny voltuk ellenére is érthetővé válnak azok a különféle utak és módok, melyek segítségével a különböző embercsoportok, korszakok és kultúrák igyekeznek megvalósítani a jog, az irgalmasság és az istenismeret összefüggéseit. Ezek elterjesztésére irányuló fáradozásaink között szembesülünk mások törekvéseivel. Ezenközben újra és újra, valóban előrevívó módon tudjuk mérlegre tenni vallási, politikai, jogi, morális vívmányainkat. Ez hozzásegít egyéni és közösségi öngazultságunk leleplezéséhez. Nem azért, hogy összezavarodjunk vagy további értékvesztés alakuljon ki. Öngazultságunk lelepleződésének az a célja, hogy még jobban ráébredjünk a bűn veszedelmeinek felismerésére, s így a teljesebb igazságosságra, a nagyobb irgalmasságra és a tisztább istenismeretre. Isten Lelke által ragad meg Isten. S ezt is javunkra fordíthatja. Mások felhasználásával szembeállít minket öngazultságunkkal, aminek révén is tovább vezet: a tökéletesebb igazságosságra, a nagyobb irgalmasságra és a tisztább istenismeretre. Mindezt azért, hogy másoknak is juttassunk belőle. Csodálatos erő és hatalom adatott ily módon nekünk. Manipulálhatatlan, de világosan felismerhető. Bennünket megfaggató, mégis helyreállító. Felszabadító tökéletesítő hatalom. Olyan hatalom ez, ami állandóan emlékeztet minket segítségre szoruló mivoltunkra, s veszendő voltunk rettentő mélységeire. A Krisztus keresztségéről szóló üzenetet Szentlélek nélkül nem lennénk képesek elviselni. Lélek nélkül a világ vonzásába zuhan-

nánk. Lélek nélkül mi is úgy járnánk, mint a Bírák könyvének kétségbeesett Izraele: kilátástalanság, reményvesztettség és végszükség kerítene hatalmába. Azon veszélyek fenyegetik őket megsemmisüléssel, melyeket saját maguk hoztak magukra. Mind többen válnak fásultakká. Feladják, bár egyik-másikuk még panaszszót ejt. De már senki sem tudja, hogyan tovább. A közösség maga lesz keserűvé. Olyan helyzet alakult ki, amire ráillik: itt már semminek sincs értelme. Végünk, elvesztünk...

De még ez a helyzet is ígélet alatt van: hiszen Isten Lelke kitöltetett rájuk. Egészen hétköznapi emberekre, néha ráadásul még kissé kétes és kényelmetlen emberekre, ahogy ezt látjuk pl. a korai karizmatikusoknál, akik Isten Lelkétől szinte megrészegekedtek voltak. De ők is úgy tapasztalták meg Isten Lelkét, mint váratlanul rájuk törő, teljességgel befolyásolhatatlan erőt, aki éppen ezeken keresztül vált közösséget megmentő erővé.

Mi szintén képessé válunk a Lélek által arra, hogy merjük komolyan venni azt, ami az Ő jelenléte nélkül szinte elviselhetetlen lenne: nevezetesen a világ fenyegetettségét és veszendő voltát, ami félreérthetetlenül mutatkozik meg a vallással, a joggal és a morállal való visszaélésekben. Ez a Lélek arra is képessé tesz minket, hogy komolyan vegyük Krisztus keresztségét és mindazt, amit a keresztség leplezett le: önigazultságunk „ragadozó” veszélyességét, s ami ennél is rosszabb, a közösségi, de takargatott önigazultságot. A Lélek által arra is kapunk belátást, hogy a Krisztus teste tagjainak sokféle-ségét, egymástól eltérő voltát jó és üdvös ajándéknak tudjuk elfogadni. A különböző kegyelmi ajándékokat, s azok erejét. A Lélek munkálja bennünk az elfogadást, aminek révén a különféle bizonyágtételt és istenismeretet jó ajándéknak tudjuk tekinteni. A Lélek kitöltése által felszabadulunk, és felelősen fogunk törekedni az igazságosságra, az irgalmasságra és az istenismeretre, továbbá nyitottá válunk mindezek keresése közben a

korrekcióra, tehát arra, hogy ha valaki az Írás alapján jobbra tanít, köszönettel engedünk annak. A Léleknek ebben a közösségében válhatunk, s kell is válnunk a föld sójává és a világ világosságává. A Lélek által teremtett közösségben azokhoz is az ígéretet üzenetével tudunk fordulni, akik azért adattak nekünk, hogy lehántsák rólunk a vallási és morális elfogultság kérgét. A Lélek által őket is így köszöntjük: Ti vagytok a föld sója! Ti vagytok a világ világosságága!

*Michael Welker
(Fordította: Békefi Lajos)*

Utalások

1. A következőkre nézve lásd: M. Welker, Gottes Geist. Theologie des Heiligen Geistes, Neukirchener Verlag, 2. kiadás, Neukirchen, 1993. 58kk oldal – 2. vö. M. Welker, Gottes Geist, 109kk, 215kk. – 3. Gal 3,28; IKor 12,13; Lk 2,25kk és 36kk. – 4. Az irgalmassági törvények alapjairól lásd: Hans Walter Wolff, BKAT XIV/2, 2. kiad. 1975, 80. – 5. Barth Károly ebből kiindulva jól látta, hogy ezzel együtt jár majd az egész Izrael minden népből történő eszkatológiai egybegyűjtése. Vö. KD/III/4, 362kk.o. – 6. vö. Ézs 32,15kk; 44,3; Ez 39,29; Jóel 3,1kk; Zak 12,10; Péld 1,23; Bölcs 9,17; ApCsel 2; 10,45; IPét 1,12. – 7. Xenolaliáról van szó, ami az idegen nyelven történő beszédet/megszólalást jelenti, nem pedig az önmagában érthetetlen, s magyarázatot igénylő glosszolaliáról a pünkösdi történet szerint. Pesch ír erről az EKK VI/1 104. és 107.kk oldalain, s azt feltételezi, hogy Lukács a glosszolaliát átértelmezte xenolaliává. A szövegből nem lehet közvetlenül erre a magyarázatra jutni, de a többi, a Lélek kitöltésére utaló textusból sem. A Lélek kitöltéséről szóló ApCsel textusok (4,31; 8,15kk; 10,44kk; 11,15kk; 15,8; 19,2kk.) nem jelzik közelebről ennek a következményeit. A két helyen, ahol a glosszolaliáról mint a Lélek kitöltésének következményéről van szó (ApCsel 10,46; 19,6), rögtön elhangzik a megállapítás, hogy ez Isten dicséretével és prófétái beszéddel járt együtt, ami azonban kívülről kaptak, fogadtak el. – 8. Ez 39,29; Zsolt 51,12kk; 139,7; 143,7 és 10. – 9. vö., M. Welker, Gesetz und Geist, Jahrbuch für Biblische Theologie, 4, 1989. 215kk. Mennyire váltak azután a gyülekezetépítés kritériumaivá ezek a bibliai hagyományban fennmaradt rendelkezések, azt szépen kimutatta a harvardi ótestamentum-professzor, Paul Hanson. Megtalálható: Das berufene Volk, Neukirchener Verlag, Neukirchen, 1993.

Prohászka protestáns szemmel

Prohászka (1858-1927) korában még nem volt jelző az ökumenizmus, ezért nagy jelentőségű, hogy már akkor mély benyomást tudott tenni más keresztyén egyházak tagjaira is. *Ady* Endre írja – kissé gunyorosan – Prohászka nagyváradi előadásáról: „Lám, a nagyközönség - soraiban sok zsidó és protestáns -, el volt ragadtatva.”¹ Azt mondhatjuk, hogy Prohászka Ottokár az egész magyarságé volt, akárcsak ifjabb kortársa, *Ravasz* László református püspök, akit szintén az egész ország hallgatott (s aki a legnagyobb szabású Prohászka-jellemzést írta²). *Szerb* Antal is irodalomtörténetében együtt tárgyalja a két nagy püspököt.

Ökumenizmusa nem a szülői házból ered: apja cseh eredetű, osztrák férfi, anyja nyitrai német hölgy. Kissé fanyalgyva emlékezik vissza *Útívázlataiban*³ arra, hogy a középiskola I. osztályát a losonci „kálvinista gimnáziumban” végezte. Egyedül a történelem órák maradtak emlékezetében: Kolumbusz Kristóf, Lu-

ther, Husz János, Kálvin, az orléans-i szűz és Gutenberg életrajzait tanulták. A fölényes papnövendék korainak mondja ezek tanítását: „annyi, mint csecsemőket sörrel traktálni”. Valószínűleg akkor is a losonci versmemorizálás jut eszébe, amikor a római Germano-hungaricum déli szieszájáról ír⁴: „Oly édesen, amily aranyosan megénekelte ezt *Arany* János:

*...álommézet csókolt ajakára,
Akit mákvirágból gyűjte éjszakára,
Bűvös-bájos mézet, úgy hogy édességén
Tiszta nyál csordult ki Toldi szája végén.*

(Toldi, IV.é.)

A fiatal teológiai tanár amerikai útján útítárs a hajón egy papné is, három kislíával. „Három kálvinista papfi, aki makrancos és antikulturális dacból bög trió-

kat”. Elismeréssel nyugtázza, hogy édesanyjuk csitítgatja őket, ám egyre rákezdik. „Mondhatom, jó vér van a csemetékben, s később az eklézsiának jó torkokkal szolgálhatnak.”⁵ A Niagara-vízesésnél újra Lonsonc jut eszébe: „Magam sem álmodtam, amikor Lonsoncon 11 éves koromban hírt vettem a Niagara létéről, hogy egykor majd a Niagarában veszek zuhanyt.”⁶ – Itt, Amerikában, találkozik a protestantizmus legamerikaibb ízű válfajával, az Üdvhadsereggel. A zengő- harsogó zeneszó után a tisztjük „előlép s nagy lelkesedéssel beszél az evangéliumról, Isten országáról, a megtérés szükségességéről.”⁷ Érdekes, hogy Prohászka nem lenézően tekint rájuk, hanem így kommentálja a jelenséget: „Ilyen komolyság nálunk nincsen, sem munkában, sem világnézetben; ehelyett van... szegénylős meghunyászkodás a legszentebb s legfölségesebb érdekek ügyében lent is, fönt is.”

Azt kell mondanunk, hogy Prohászka az ökumenikus érzületet egyfelől magyarságélményéből, másfelől az evangéliumban való elmélyülésben szerezte. Magyarságélménye akkor izmosodott, amikor 1896-ban, mint a Néppárt egyik alapítója és képviselőjelöltje, a szűkebb egyházi keretek közül kilépett a politika porondjára. Képviselői programbeszédében így szónokol: „A néplélek tiltakozik az ellen, hogy az ország erkölcsi alapjait, amelyek a kereszténységgel állnak-dülnek, szétszedjük... Válasszon az egész kereszténység, akár katolikus, akár református; mert most ugyan nincs időnk áldástalan felekezeti harcokra, hanem sürgős feladatunk a kereszténység közös alapjainak védelmére szólít. Katolikus és református fogjon kezét, s énekeljék együtt a nóta szép szavait: Mi neked fáj, nekünk is fáj!”⁸ Így azután nem csoda, hogy amikor a tulipánról beszél, nemcsak a szegedi kulacson, hanem a debreceni juhász cifraszűrén is láttatja azt.⁹ – A magyarság iránti felelősségét jellemzi, hogy a kommunizmus bukása után vezetője volt annak a parlamenti küldöttségnek, amely fölkererte a református *Horthy Miklós* altengernagyot a kormányzói tiszttel vállalására.¹⁰ (Evangéliumi elmélyüléséről majd alább szólok.)

Mármost Prohászka egész életművét szemlélve (már amennyire pár napos készületem alapján fölmerhettem; nem szólva kiadatlan műveiről, köztük 30.000-re becsült leveléről), protestáns szemszögből *három vonását* emelem ki. Ezek: 1. *egyszerűsége*, 2. *Szentírás-szeretete* és 3. *társadalmi felelőssége*.

1. *Egyszerűsége*. Nemhiába volt kedves szentje *Assisi Ferenc* (csak az *Ünnepnapok* c. kötetben négy tanulmánya van róla), ő maga is megvalósította a szolgáló szeretet parancsát. Egy protestáns egyháztörténész sem fogalmazhatna szebben, mint ő: „*III. Ince* pápa minden dicsőségénél nagyobb fényt árasztott az egyházra Krisztus dicsőséges szegénye, a poverello di Cristo. *VIII. Bonifác*nak s valamennyi kánonistának jogi tudománya nem lendített annyit az egyházon, mint azok a rajok, melyek Assisi lejtőiről indultak szét a világba s viaszt, mézet, fényt és békeséget vittek s hintettek szét mindenfelé.”¹¹

Esztergomban a teológiai tanár az estéket az iparlegények közt töltötte.¹² Ezen időben történt, hogy

egy megbotránkozott életű plébános kiségitőt kért a hűsvéti ünnepekre. A központ kiüzent: hozzá senki sem hajlandó kimenni! Ezt hallván Prohászka, maga menti ki a kért időre. A papot úgy meghatotta az ekkor már országos hírvé teológiai tanár testvéri érzülete, hogy ő maga ült be elsőnek hozzá a gyóntatószékbe.¹³ – Nem nézett le senkit. Mint püspök is, páratlan irodalmi tevékenysége mellett, mindig talált időt a betegek, kicsinyek, szomorúak meglátogatására. Mint fiatal püspök, a püspökkari értekezleten fölvetette a szociális kérdések sürgős voltát, köztük az egyházi nagybirtok problémáját. Beszéde közben *Samassa József* egri érsek (1828-1912), egyébként rokona, cédulát köröztetett: „Mit akar ez a taknyos?”¹⁴

Egyszerűségére legjellemzőbb püspöki székvarósába való megérkezése. A gyorsvonathoz kivonult a vármege és az egyházmegye minden előkelősége. Vörös szőnyeg, bandérium, virágok. S várták, hogy az I. osztályú szakaszból kiszáll az új püspök. Nem szállt ki. Tanácsalankodtak: mi történhetett? Eközben senki sem méltatta figyelemre azt az egyszerű, fekete reverendás papot, aki valamelyik III. osztályú kupéból kiszállván, gyalog besétált a városba. A püspöki palota portása ráírvallt: „Tisztelendő úr, mit akar? Ma nem érünk rá, mert várjuk az új püspök urat!” „Én vagyok az új püspök.”

Szülőfalumban, Vereben is, többször megfordult. 1918 júniusában ő temette a 101 éves korában elhunyt földesurat, *verebi Végh Jánost*. Az ő leánya, *Vélics Lajosné Végh Mária* mesélte, hogy más alkalommal, talán egy bérmálás alkalmával, ebéd utáni kávézás folyt a kastélyban, s a püspök kavargatás közben a fehér damasztabroszra lötytyintett egy kevéske kávé. Prohászka perceként át restelkedve kérte a bocsánatot. „Mire a nővérem megsokallta: Püspök Úr, ha még egyszer fölemlíti, kiöntök egy egész findzsával, hogy legyen min sajnálkozni!”

Jó pár éve egy lelkeszkollégám a székesfehérvári kórházban feküdt.¹⁵ Szobatársra egy idős helybéli gazdaember volt, aki szeretett gyermekemlékeiről mesélni: „10-12 éves lehettem, s majd a szívem szakadt meg, mert a társaim futballoztak a réten, nekem pedig – apám parancsára – a tehenünket kellett őriznem. Egyszer csak arra sétál egy pap bácsi, s megkérdi: Mit sírsz, fiú? Elmondom. Mire ő: Menj csak nyugodtan a társaidhoz, futballozz. Én majd vigyázok a tehenre. Boldogan szaladtam. Ám egyszer csak megérkezik apám, s elhűlve mondja: Méltóságos Püspök Úr őrizi a tehenet? Hol az a kölök, menten kitekerem a nyakát! Mire Prohászka: Nehogy egy újjal is hozzá merjen nyúlni, mert én engedtem el!”

Kell-e mondanom, hogy abban a korban, amikor a püspökök a gazdagság, társadalmi tekintély s a majdnem megközelíthetetlen magasság trónjain ültek, ez a krisztusi egyszerűség protestáns körökben is mély rokonszenvet váltott ki?!

2. *Szentírás-szeretete*. Köztudott, hogy a reformáció mennyire Szentírás-központú volt, s az is, hogy a II. Vatikáni Zsinat hangsúlya mennyire közel került ehhez. Így pl. Mária a zsinati dokumentumokban nem kapott külön fejezetet, hanem az egyházzal szóló

rész egyik bekezdése lett, azzal a biblikus megállapítással: „A Szent Szűznek is meg kellett járnia a hit zarándokútját.”

Prohászka is, aki egyébként a leglíraibb elmélkedéseket írta Máriáról, az egyik pásztorlevelében így oktat: „Tiszteljük ugyan a Szt. Szűzet és a szenteket is, de ezek olyanok lelkünkben, mint a kora reggeli csillagok az égbolton, melyek elhalványodnak és eltűnnek, mikor a Nap kel föl az égen; a mi Napunk az Úr Jézus Krisztus s benne az Isten! Végtelen messze esnek Istentől a Szent Szűz is s a szentek is, hiszen csak véges lények s teremtményei az Úrnak; kegyelemből lettek, kegyelem emelte őket oda, ahol állanak. Ellenben az Isten, Krisztus: az én Uram s mindenem, s az Ő sajátos dicséretét zengem, midőn modom: Tu solus sanctus, tu solus Dominus, tu solus Altissimus, te magad, te kizárólag, te egyesyedül vagy szent, vagy úr, vagy fölséges... Szűz Mária s a szentek nekem csak annyiban édesek, amennyiben belőle vannak s hozzá tartoznak s hozzá vezetnek, de azért egy pillanatra sem sötétítik el, sem szorítják vissza az én Uramat s Istenemet.”¹⁶ Továbbá: „Némely keresztény ember, ha megvizsgálja vallásos életét, azon veszi magát észre, hogy alig imádkozik az Úrhoz, hanem inkább a Szent Szűzhöz, Szent Józsefhez vagy Szent Antalhoz; észreveszi, hogy a Ol-táriszentség a templomban kevésbé vonzza őt, mint a lourdes-i szobor vagy valamely eldugott kápolnának szentképe. Testvéreim, ha rajtatok is van ilyesmi, eszméljetekek és fogadjátok meg szómat: legyetek keresztények, kikről igaz Szent Pál szava: Nekünk mindazonáltal csak egy Istenünk vagyunk, az Atya, kitől vannak mindenek s mi Őbenne és az egy Úr Jézus Krisztus, aki által mindenek vannak és mi is Őáltala vagyunk (IKor 8,6); keresztények vagyunk, kik tudják, hogy egy az Isten, egy a Közbenjáró is Isten és emberek közt, az ember Krisztus Jézus, ki önmagát adta mindenekért váltságul (ITim 2,5)”¹⁷. Igen, a protestánsoknak oly rokonszenves „Solus Christus” tétel szólal meg itt, szinte a II. Helvét Hitvallás hangszerelésében.

Ugyancsak rokonszenves vonás az élmény, az átélés hangsúlyozása, amiről Kálvin az „unio mystica cum Christo” tételével beszél. Az ezeregy példából soroljunk föl párat! Az úrvacsora ünnepléséről ezt mondja Prohászka: „Érzem, hogy Krisztussal való egyesülés bensőségebbé, tisztábbá, nemesebbé tesz engem; megtapasztalom, hogy Ő a szőlőtőke s én a szőlővessző, s hogy e tőkében van erő, van méz, van zamat, csak vessző legyen hozzá, mely fölszívja a tőke títkos erejét s kivirágoztassa magában.”¹⁸ Ahogy ellene van annak, hogy „éktelen, csinált virág” tétessék a templomba¹⁹, éppúgy ellene van annak, hogy a pap személytelen közvetítője legyen a hitnek. „Mily nagy különbség van a közt, ha almafából vagy körtefából faragott asztalon találunk almát vagy körtét s a közt, ha az az alma s körte a kerti almafán vagy körtefán pompázik. Fa az is, fa ez is, de ez a fa erejével s a termékenység titkaival van telítve, az meg holt, bármily szépen legyen faragva.”²⁰ „Rákóczi Ferenc imáját (ami benne van a református énekeskönyvben is) nekem kell nemcsak elmondanom, hanem átéreznem s főleg átélnem: Győzhetetlen én Kőszálom...

A keresztfán drága áron.”²¹ „Az nem lehet igaz élet, ami nincs a maga elemében... Mily nagy jó az, ha a lélek a neki való bizonyosságban és világosságban él – ha úgy él, mint a madár a virágzó fa gallyai közt, mint a pacsirta a májusi reggel kékségében, mint a pisztráng a hegyi pataokban: így él az igaz ember is a hit világosságában.”²²

Különösen megrendül és megrendít, amikor a Kereszt titkáról beszél. Érettünk „bűnbe öltözött Isten”²³ Így szeret! „Ki mer bátortalan lenni, ki fél az elhagyatottságtól, mikor Isten vérző keze nyúl feléje?...Ez az átvert kéz erősebb minden kezeknél, ezek a tépett inszalagok örvényeket hidalnak át, ezek a zúzott izomszalag engem minden köteléknél erősebben kötöznek Isten oszlopaihoz, beleszíjznak Isten jármába.”²⁴

Ellene van bűnök méríckelésének. „Mindegy, kis bűnök, nagy bűnök, ne alkudozzunk, mind Istent bántja, mind a szeretetét sebzi. Ne méregessük tetteinket. Vajon a szerető édesanya így beszél-e: késsel nem vágom meg a fiamat, de ezt a gombostűt beleszúrom? Jaj, ne röffel mérjük a bűnt, és bánatunkat ne mérsékelje a botlások jelentéktelensége. Mind a szeretet ellen van... Legyünk újak, szebbek, lobogóbbak. A szentségnek nincs határa, mert a Krisztusminta nem határ, hanem végtelenség.”²⁵

Prohászka Szentírás-szeretetének legjobb bizonyossága az evangéliumi szakaszokhoz írt elmélkedésfüzére, a több nyelvre is lefordított 465 bibliamagyarázat.²⁶ Szinte mindből lehetne idézni tételünk igazolására. Mind üde, friss, élvezhető 90 év múltán is. *Ravasz* László szerint Prohászka hangja „úgy viszonylott egyéb beszédekhez, mint fűrészcsikorgáshoz a pacsirtahang”²⁷

Az evangéliumok olvasására Prohászka másutt így biztat: „Olvassuk eleven, éber valóságérzékkel, mint-ha a Megváltó előttünk állana s maga intézné őket hozzánk. Keressük s szépséges Emberfiának ránk szegeződő isteni tekintetét, hangjának zengő ritmusát, meleg acélos csengését, s megcsúfolva a századok időáramát, hallgassuk e szavakat egészen közelről, egészen a jelenből, egészen lelkünk mélyéről, legyenek nekünk mint az édes méz, mint az erős, nemes borital. Ízleljük, élvezzük, vérünkbe fogadjuk e szavaknak kiapadhatatlan gazdagságát, örökösen megújuló rejtett értelmét, minden léleknek minden percében szüntelenül új kincset osztogató jelentését. Így Krisztus a századok távolságából is közvetlenül hozzánk szól, nekünk beszél. Fölénk hajol és fülünkbe súg.”²⁸

Megértjük *Gárdonyi* Gézát, amikor ezt írta Prohászkaról: „Boldog az a templom, ahová ő belép! A gyertyák maguktól meggyulladnak ott.”²⁹

3. *Társadalmi felelőssége.* A történelem tanúsága szerint a misztika, a pietizmus, a befelé fordulás többnyire életidegenné tesz; elefántcsonttoronyba zár; távöltart a világ küzdelmeitől. Prohászkaiban az a csodálatos, hogy amennyire bensőséges elmélkedő, annyira szenvedélyes szociális reformer. Sőt – amint *Ravasz* László mondja –³⁰ „a misztikusnál is nagyobb benne a társadalomnevelő. A dúsgazdag és Lázár ellentétében Lázár mellé áll. Nevéhez fűződik a *Szociális Missziótársulat* megalapítása.” Átzúgott szívében a kizsákmá-

nyoltak minden fájdalma, a vadkapitalizmus minden könyörtelensége. Harcolt azok fölemelkedéséért, akik – írja –, „görnyednek íróasztalok, gyaluszekék és mosóteknők fölött, akik az öltések millióit gépelik, akiknek egy tucat zsebkendő beszegéséért 12 fillért fizetnek s ahhoz is a cernát a munkásnak kell szolgáltatnia... Az ilyen koldusbérek nem gyümölcsei a becsületes munkának, hanem a tőke dús asztaláról lehullott morzsák s kutyák elé dobott csontok. S valamint a koldusbérekből lehetetlenség élni, úgy lehetetlenség... e társadalmi igazságtalanság megkövült rendjét állandónak vagy éppen Isten akaratának tekinteni.”³¹

A segítségre szorultakat igei módon magával Krisztussal azonosítja: „A nyomorultban, az elesettben engem fogtok szeretni, engem vigasztaltok, engem öleltek át. Minden emberi seb nekem fáj, minden emberi gyötrelmem bennem ég, minden keserves, bűnös elesettség az én keresztem. Esméljétek, tárjátok ki karjaitokat, siessetek a nyomor felé; úgy ismeritek a hangomat: Én éhezem, én szomjazom, én fekszem elhagyottan, én zokogok a szegénység zugaiban. Én esedezem, én hívlak, én várom az irgalmat... Az irgalmasság nem ajándékosztás, hanem elodázhatatlan szent kötelesség.”³²

Szigorúan kimondja már 1906-ban: „A magyar nemesi középosztályt szilvafás kúriáival és kiváltságaival együtt megörölte az időnek nagy malomkeréke. Ha a magyar nép élni akar, neki okvetlenül új kultúrfokra: a nemzeti munkának mindenekfelett való becsülésére kell emelkedni. Nemzeteket nevel a munka... Nekünk a munka megbecsülésére kell nevelnünk a társadalmat! A munkáért és a munkásért kell lelkesülnünk.” A tanárokat is így oktatja: „A tanárok ne fenyegezzék tanulóinkat azzal: ha nem tanulsz, inasnak mégy; ellenkezőleg: az iparoságnak sokkal magasabb kultúrfokon álló nemzedéket kell meghódítania.”³³

Ő, aki századunk elején Marx Károly egyik legjobb ismerője volt, minden erejével igyekezett elejét venni nagy megrázkódtatásoknak. Ám ránk zúdult az első kommun világa, amikor körleveleit *Velinczky* László tanító akarta cenzurálni. Így inkább nem írt körlevelet. A kommunizmus „tatárjárása” után azonban nem hirdet bosszút. Első körlevelében kimondja: „Ne akarjon itt letörni senki munkást, szegényt és proletárt! Én vagyok az első, aki minden reakciót, elnyomást, megtorlást, jogfosztást elítélek.”³⁴ Az 1919. augusztus 22-én tartott püspökkari konferencián azt mondja: „Reakcióról, mely elnyomást, véres viszonzást és üldözést jelent, mely kínzókamrákért kínzókamrákkal, vörös terror helyett fehér terrorral fenyeget, köztünk még szó se essék.”³⁵ - Lehet-e valaki pártatlanabb, objektívabb, politikusbabb, józanabb és hívőbb, mint Prohászka Ottokár?

Mégis meg nem értés kísérte mind egyházi részről (Róma három dolgozatát indexre tette), mind marxista részről (az ideológusok csak gáncaikat ismételtgették).

Az ideológusok immár elhallgatnak, egyháza pedig a II. Vatikáni Zsinat célkitűzéseiben világprogrammá tette azokat a gondolatokat, amikért Prohászka hevült.

Belon Gellért írja: „Ha a zsinat dekrétumait olvassuk, az a benyomásunk támad, mintha Ottokár püspök indexre tett munkáiból írták volna ki azokat.”³⁶

Ez a harmadik arc is rokonszenves, mert íme, Krisztus XX. századbeli követe, akinél az Ige nem marad szép szó, kegyes frázis vagy írott malaszt. Ő irgalmas samaritanusként a beteg világ felkarolója és gyógyítója kívánt lenni.

Befejezésül hadd húzzam alá: Prohászka Ottokár életműve az egész magyarság közkinccse. *Schütz* Antal méltán írta a 25 kötetes Prohászka-sorozat előszavában: „A kiadást a Prohászka-tisztelek és az egész magyar nemzet szolgálatára” bocsátja ki. *Ravasz* László püspök is így minősíti: „nincs komoly keresztény ember, aki írásain ne épülne és ne erősödne... Egyetemes érték, mint mindenki, akinek benső nagysága a korszak fölé nő.”³⁷ Másutt pedig ezt írja: „Amit Jézusról, az evangéliumról, Isten atyai szaváról, a magvetés misztériumáról mond, azt nekünk és helyettünk is mondja.”³⁸ Ravatalára ő is küldött „a koszorúk erdejébe” egy virágcsokrot, szalagján ezzel - az István vértanú víziójára való - utalással: *Vidit gloriam Dei. A kolozsvári evangélikus költő pedig frappáns verssel búcsúzott tőle:*

*A halál aznap azt súgta neki:
A szószéken ma nem állsz egyedül,
A szószéken ma én állok veled,
És amikor legjobban tündököl,
Elmetszem szavad aranyfonalát.*

*Ő visszánézett napsugár-szemével
A néma szónok éjszótét szemébe:
Jól van, halál, ma ketten prédikálunk –
De harmadiknak Isten is beszél.*

(*Reményik Sándor: Szószéken*)

Ha koravéneknek érezzük magunkat, fásultaknak, közönyösekknek, hideg szívűeknek: mártózzunk meg Prohászka lánglelkében, s meglátjuk, hogy e tűzből – főnixként –, megifjodva szállunk föl.

Ha elepedtek, üresek, gyümölcstelenek, vigasztalanok vagyunk, telepedjünk le Prohászka írásainak kristálypatakjához, s felüdülünk, kivirágzunk, s Áron botjaként gyümölcsöt érlelünk.

Ha eltévedtünk az életben – a Szovjetunióban hamis térképeket gyártottak annak idején a tudatos félrevezetésre – ha nem igazodunk ki Istenen, embereken, a világban: vegyük elő Prohászkat, s ez iránytű birtokában biztosan hazatalálunk.

(*Elhangzott a Prohászka Ottokár-Társaság évi ülésén, Székesfehérváron, 1994. április 5-én.*)

Szénási Sándor

Jegyzetek

1. Idézi *Belon* Gellért: *Bibliai elmélődések*, Bp.1987. 742.l. – 2. „A Lélek embere”, in. *Isten rostájában*, III.k. 97-116.l. – 3. *ÖM* (Összegyűjtött munkái), XVI.k. (1928) 132.l. – 4. u.o.261.l. – 5. u.o.275.l. – 6. u.o. 287.l. – 7. u.o.299.l. – 8. *ÖM*. XVIII.k.221.l. – 9. u.o. 235.l. – 10. *Gosztonyi Péter*: *A kormányzó Horthy Miklós és az emigráció*, Bp.1992.36.l. – 11. *ÖM* XVIII.k.229.l. – *Belon* G.: i.m.744.l. – 13. u.o.727.l. – 14. u.o.748.l. – 15. *Simon Ernő* ny.ref.lél.

kész közlése (meghalt Alcsutdoboz,1979 nyarán). – 16. ÖM IX.k.60.l. – 17. u.o.67.l.(Sajnos Prohászkanak e pásztorlevele még nem került elem előző tanulmányom írása idején: „A református Mária-kép”, Confessio, 1994/l.sz.) – 18. u.o.103.l. – 19. u.o.71.l. – 20. u.o.54.l. – 21. u.o.91.l. – 22. u.o.140.l. – 23. Élő vizek forrása, ÖM VII.k.286.l. – 24.u.o.291.l. – 25. u.o.297.l. – 26. „Elmélkedések

az evangéliumról”, ÖM VI-VII.k. – 27. A Tábörhegy ormán, Kolozsvár,1928.126.l. – 28. ÖM VII.331.l. – 29. Aranymorzsák c. művében. Idézi Belon G. 724.l. – 30.i.m.127.l. – 31.ÖM I.k.310.l. – 32.ÖM VII.k.303.l. – 33. ÖM XVIII.k.238-240.l. – 34. ÖM IX.k.261.l. – 35.u.o.271.l. – 36. Belon G. i.m.721.l. – 37. Isten rostájában, III.k.116.l. – 38. A Tábörhegy ormán, 126.l.

A növekedést és épülést munkáló igehirdetés kritériumai*

Hogy az evangélikáció által felébresztett hívők közösségének milyen nagy szüksége van a növekedést és épülést munkáló igehirdetésre, mindennél jobban mutatják azok az első gyülekezetek, akikhez az apostoli levelek szólnak. Ezek a levelek tulajdonképpen a Krisztushoz frissen megtért gyülekezetek növekedését és épülését munkáló igehirdetések. Ezek az igehirdetések egyrészt szinte refrénszerűen buzdítanak, ösztökélnek a növekedésre és épülésre. Gondolok csak ilyen classicus locusokra, mint a Kol 1,10; 2Pét 3,16; 2Thess 1,3; 1Kor 14,26. Másrészt világosan figyelmeztetnek, milyen veszedelem az, ha elmarad a gyülekezet növekedése, ha ismét arra van szükség, hogy valaki az Isten beszédeinek kezdő elemeire oktassa a hívőket, ahelyett, hogy kemény eledellel táplálkoznának (Zsid 5,12 és 1Kor 3,1kk). Az Ef 4,11kk egyenesen arról beszél, hogy a különböző gyülekezeti szolgálatok célja a szentek tökéletesbítése, a Krisztus testének építése, az érett férfiúság, a Krisztus teljességével ékeskedő kor elérése. Harmadrészt viszont a buzdítás és szemrehányás mellett a Szentlélek által inspirált apostoli igehirdetés olyan kérésű, olyan mondanivalót közöl a gyülekezetekkel, amely kiváltésképpen alkalmas a gyülekezetek növekedésére és épülésére. Bizonyítja ezt az a páli levél, melynek hitelességét még a legszörszálhasogatóbb bibliai kritika sem tudta megcáfolni, Pál apostolnak a Galatákhöz írott levele. A levél egyik legfőbb vonása az, hogy Pál itt már nem úgy írja le Krisztust, mintha a levél olvasói között feszítettet volna meg. Volt idő, amikor úgy írta le. De most már továbblép. Most a Galata levélben kifejti, feltárja Krisztus gazdagságát. Itt már nem „leírja”, hanem értelmezi Krisztust. S ezzel világos különbséget tesz a Krisztust „leíró” (mondjuk így: evangélikációs) s a Krisztust értelmező, feltáró (mondjuk így, hogy „növekedést és épülést munkáló”) gyülekezeti igehirdetés között. Ezért helyes mai előadásunk címe: „A növekedést és épülést munkáló igehirdetés kritériumai.” Ezek után egyetlen alapkérdés tisztázása tűnik még szükségesnek, mit kell értenünk az Ige világosságában növekedés és épülés alatt? A Bibliában található „növekedés” és „épülés” locusok alapján így felelhetünk: Az evangélikációs igehirdetés által felébredt hívők növekedése és épülése annyi, mint 1. előremenetel a Biblia Istenének megismerésében (Kol 1,10),

2. gazdagodás a Krisztus-ismeretben, 3. elmélyülés a Krisztussal való misztikus közösségben és 4. felbuzdulás a Krisztus követésére. Bibliái képpel, az ember megöklése és az új ember megelevenedése. Más bibliai képpel: Krisztus egyre láthatóbb kiábrázolódása bennünk (Gal 4,19). Vagy még egy ugyancsak találó bibliai képpel: „Hatalmas megerősödés a belső emberben” (Ef 3,16k). És mindez a Biblia segítségével. Mivelhogy a hiteles istenismeret, Krisztus-ismeret, a hitben való megerősödés, előrehaladás csak a Biblia által, azaz 1. a Biblia igei tartalmának feltárása által, 2. az igei tartalom hitelreméltóságának dokumentálása és 3. a Biblia személyiségformáló hatásának érvényesülése által lehetséges. S ezzel meg is érkezünk mai témánkhoz, mik a kritériumai a növekedést és épülést munkáló igehirdetésnek? Három latin szó: információ, verifikáció, inspiráció.

Információ

A növekedést és az épülést munkáló igehirdetés első kritériuma a Biblia gazdagságába való bevezetés. Információ a Bibliában rejlő kincsről. Mivelhogy Isten és Krisztus megismerésének egyetlen lehetséges, hiteles emberi eszköze a Biblia. A Biblia tartalmának, teológiai gondolkodásának mélyebb és gazdagabb megismerése egyenlő a Krisztus mélyebb és gazdagabb megismerésével. Éspedig azért, mert a Biblia krisztocentrikus könyv. A Biblia Krisztusra vezérlő mester (Jn 5,39). A Biblia kulcsa Krisztus. A Bibliáról akkor hull le ama bizonyos „lepel” (2Kor 3,16), amikor a Bibliát kutató ember megtér az Úrhoz. A kérdés, milyen segítséget nyújthatunk a lepel lehullása után a Bibliában rejlő kincs feltárásához?

Kétségtelen, hogy ennek az információnak, sőt nemegyszer revelációnak az egyik régi, jól bevált eszköze a bibliaiskolás módszer. Az az eljárás tehát, amikor mintegy hosszmetzetben, bibliai könyvről bibliai könyvre haladva ismertetjük a hívőkkel az egyes könyvek tartalmát, speciális mondanivalóját és jelentőségét a kijelentéstörténet összefüggésében, s ahol erre alkalom nyílik, ma is érvényes mondanivalóját Isten népe számára. Ismétlem, jó ez a módszer. Én azonban ez alkalommal más módszert, éspedig a homiletikai módszert ajánlanám. Ami konkrétan azt jelenti, hogy:

1. Prédikáljunk az evangélikáció által felébresztett gyülekezetben mindenekelőtt a Biblia *kulcsfogalmairól!* Tehát ne hosszmetzetben, hanem keresztmetzetben tárjuk fel a Biblia kincseit. Predestináció, szövetség, kegyelem, bűnbocsánat, újjászületés, meg-

* (Az Ökumenikus Evangélikáció Baráti Társasága 1994-es nyári konferenciáján elhangzott előadás: Tahi, 1994. június 2.)

igazulás, megdicsőülés, örökélet, hogy csak e néhány nagy kulcsfogalmat említsük, mind olyan téma, ami nem egy egy bibliai könyvet, hanem az Írás egészét hozza mozgásba. Tapasztalatok szerint ezzel a módszerrel teljesebben, gazdagabban lehet feltárni a Krisztusról szóló Biblia gazdagságát, mint az iskolás, hosszmetesztes módszerrel. Hogy mire is gondolunk az ún. keresztmetesztes magyarázatoknál, immár klasszikus példa is szemléltetheti az érdeklődőkkel. Gondolok itt *Pilder Mária* kulcsfogalom-magyarázataira (hit, újjászületés-megtérés, kegyelem, békesség, szentség, megszentelődés, az Úr szolgálóleánya c. kötetben, 261kk lapokon). Mint ezek a magyarázatok is mutatják, itt sok meglepő újdonságot tárhatunk Isten hívő népe elé, amit a hívők szeme sem látott, füle sem hallott és szíve meg sem gondolt. Íme tehát az információ egyik homiletikai módja.

2. Ugyanilyen hasznos a hívők növekedését és épülését célzó igehirdetői munkában a Biblia *kijózanító kérdéseinek* homiletikai (szószéki) felhasználása. „Mid van, amit ne úgy kaptál volna?” (1Kor 4,7).- „Miért vagytok szomorú ábrázattal?” (Lk 24,17). – „Miért nem szenveditek inkább a bántalmazást? Miért nem tűritek inkább a kárt?” (1Kor 6,7).- „Akarod-e tudni, hogy a hit cselekedetek nélkül megholt? Ábrahám nem cselekedetekből igazítottatott-e meg, felvivén Izsákot, az ő fiát az oltárra? (Jak 2,20-21). -”Aki az Ó Fiának nem kedvezett, hanem őt mindnyájunkért odaadta, mimódon ne ajándékozna mindent minekünk? „(Róm 8,32). – „Kicsoda vádolja az Isten választottait?” (Róm 8,33). - Kicsoda az, aki kárhoztat? (Róm 8,34). – Kicsoda szakaszt el minket a Krisztus szerelmétől...? (Róm 8,35). Ezek a kérdések ne csak idézetek legyenek a prédikációban, hanem ezekről szóljon az igehirdetés. Ezek a kérdések textusai legyenek igehirdetésünknek. Pál apostol egyik gyakran használt igehirdetői eszköze a kijózanító kérdés. S talán felesleges is mondani, hogy Isten országa törvényeinek, Isten üdvháztartása összefüggéseinek milyen mélységeit tárja fel egy-egy olyan kijózanító kérdés, mint amit feljebb pl. a Róm 8-ból idéztünk. De vegyünk csak egy ilyen egyszerű kérdést, mint amilyent pl. a Gal 4,15-ben olvasunk: „Hová lőn tehát a ti boldogságotok?” Ha hasogatni kezdjük, akkor derül ki, mi is az igazi boldogság (találkozás Krisztussal: 14. vers, hogyan lehet ezt elveszíteni (mikor veszítik el a hívők) és harmadszor, hogyan lehet visszanyerni, vissza lehet-e egyáltalán? Íme a bibliai kérdések jelentősége – az információ szempontjából – a növekedést és épülést munkáló igehirdetésben.

3. Az információ szempontjából van egy harmadik lehetőség is, az ún. *szürke szavak* jelentőségének felfedezése. Jómagam huszonöt esztendősz gyülekezeti lelkipásztorságom vége felé ismertem fel, milyen kitűnő lehetőség a gyülekezet bevezetésére a Biblia teológiai gondolkodásába egy ún. kis szó (de, csak, azonban, miért, ismét) homiletikumának kifejtése. Éveken át tartottam bibliaórai sorozatokat erről a szóról pl. hogy „csak” vagy „de” vagy „miért”. Azóta is sajnálom, hogy nem maradt időm a gyülekezeti szolgálatban az „ismét”-textusok feldolgozására. Nem szakkönyvekből, hanem saját személyes tapasztal

talatból tudom tehát, milyen sok segítséget jelent a hívők növekedésében és épülésében az ún. kis szavak homiletikumának feltárása.

Verifikáció

A növekedést és épülést munkáló igehirdetés második kritériuma – amint a bevezetőben jeleztük – a verifikatív, verifikációs jelleg. Hogy mire gondolok, definíció helyett hadd világítsam meg egy példával. Egyik nagy budapesti gyülekezetünkben arra kérték, tartsak a gyülekezeti munkásoknak előadást ezzel a címmel: „Kényes kérdések a missziói beszélgetésben.” Egy ilyen kényes kérdés volt, hogyan beszéljünk a Bibliáról az érdeklődőkkel, kételkedőkkel és a kritikusokkal? Feleletem lényege ez volt, próbáljuk megérteni a beszélgető partnerrel, hogy a Biblia nem a természettudományok könyve, hanem az üdvösségtudomány könyve. Amit a Biblia az üdvösségünkről mond, akkor is hihető volna, ha a többi elbeszélése, állítása mese lenne. Csakhogy éppen nem mese. Elmondtam, hogy a modern Jeruzsálem vízvezetékének renoválása közben, hogyan találták meg a szerelők a nyomokat az Ézs 7,2 segítségével. Szóltam arról, hogyan teljesebben be a bibliai próféciák. Pl. az Ezékiel 26 jövendölése Tírus romlásáról, amikor 250 évvel a prófécia után Nagy Sándor elpusztította Tírust. Utaltam a Jer 51,43-ra, mely azt jövendölte a gögös Babilonnak: „Városai pusztává lesznek, száraz, szomjas földdé.” S ma az utazók szerint Babel kinézése olyan mint Cháldea többi városa, száraz pusztaság, kitikkadt, leégett síkság. Idéztem az Ézs 45,1 Cyrusról mondott jövendölését és Kálvin magyarázatát hozzá az Institutióból, hogy úgymond: „Akkor még senki sem sejtette, hogy lesz egyszer egy bizonyos Cyrus, aki a babiloniakkal háborút fog viselni s aki az oly hatalmas birodalmat meghódítja...” (Inst. I.8,8). Ugyancsak innen azt az adatot, hogy Jeremiás próféta kevéssel a nép fogságba hurcolása előtt megjósolta, hogy a fogság 70 évig fog tartani (25,11-12). Nos, mondtam, ha ilyen adatokban megbízható a Biblia, mennyivel inkább azokban, amit üdvösségünkről mond? Többek között ilyeneket mondtam ebben az előadásban. – A legpozitívabb visszhangot napok múlva egy középiskolai tanárnő adta a feleségemmel találkozásán. „Tudod, negyven éves görcs alól szabadultam fel péntek délután az előadás közben. Én a múltban is jártam hűséggel templomba, dacolva a dacolandókkal. De azért ott voltak bennem a kérdőjelek. Lehet hinni a Bibliának? Igaz, amit a lelkészek beszélnek? Most mintha pikkelyek estek volna le a szemeimről, amikor ezt hallottam: „A Biblia nem természettudományos könyv, hanem az üdvösségtudomány könyve”. Nos valami ilyesmire gondolok, amikor a verifikációról beszélek. Egyébként - érdemes felidézni -, hogy maga Pál apostol milyen nagy súlyt helyez arra, hogy igehirdetése „igaz beszéd és teljes elfogadásra méltó...” (1Tim 1,14) legyen. Ugyanúgy Péter apostol, amikor ezt írja „Nem mesterkéeltséget követve ismertettük meg veletek a mi Urunk Jézus Krisztus hatalmát és eljövetelét, hanem mint akik szemléltői voltunk az ő nagyságának”

(2Pét 1,16). Íme tehát legitim homiletikai eljárás az üzenet hitelesítése, verifikálása.

2. Az evangélium verifikálása szempontjából rendkívüli jelentősége van a hit hősei élettörténete, hittapasztalatai felhasználásának a gyülekezet épülését és növekedését munkáló igehirdetésben. Röviden, az egyháztörténetnek homiletikai funkciója is van. A hit hőseinek, egyházunk mártírjainak, a nagy hívó szenvedőknek az élete minden rábeszélésnél jobban szemlélteti, mi mindenre van erő a Krisztusban, mit jelent az, hogy Isten ereje a mi erőtlenségünk által végeztetik el. Hogy mit is jelent kimondani Jézus szavát? „Igen Atyám, mert így volt kedves teelöttem”. Ebben a körben felesleges bizonygatni, hogy a hitben való növekedés és épülés legfontosabb felismerése Pálnak az az igéje, melyet *Berkhof* a hit történelemmagyarázó bizonyítékának nevez: „Azoknak, akik az Istent szeretik, minden javukra van.”

3. A Biblia hitelreméltóságának és a hit mindenre elégséges erejének verifikációja mellett a növekedést és épülést munkáló igehirdetésnek a sátán valóságát, illetve a Biblia sátánról szóló mondanivalóját is verifikálni kell. Ami azt jelenti, hogy az evangélizáció útján felébresztett hívőket ha nem is mindig, de időnként figyelmeztetni kell a tényállásra: „Lám a sátán serge talpon, szembetörni kész!” Annál inkább kell ezt tenni, minél divatosabb az újabb neoracionalista teológiában az „Abschied vom Teufel” (Búcsú az ördögtől) emlegetése. A hívőknek számolniuk kell a ténnyel, azzal, hogy mi lehet, hogy búcsút vettünk az ördögtől, neki azonban esze ágában sincs búcsút venni tőlünk. Aknamunkáját szüntelenül végzi a hívők életében. Célja éppen hogy a növekedés és épülés megakadályozása. Ezért olyan nagy jelentőségű a 2Kor 2,10-11 figyelmeztetése és bizonyágtétele: „Meg ne csaljon minket a sátán, mert jól ismerjük az ő szándékait”. A hívők Krisztus ismeretéhez hozzátartozik a hívők sátánismerete. A bölcs, sokat tapasztalt Luther nem hiába mondta, hogy teológussá nemcsak az oratio és meditatio által lesz az ember, hanem a tentatio megismerése által is. A növekedést és épülést munkáló igehirdetésnek verifikálni kell tudni a sátán munkáját, realitását a hívők életében. Azaz verifikálni kell, hogyan teheti tönkre a szétdobáló egy-egy ember idegrendszerét, családi életét, társadalmi, munkahelyi, sőt gyülekezeti kapcsolatait. De ugyanakkor verifikálni kell *Jézus* példájával, *Luther* példájával, *Blumhardt* példájával és a szentek példáival, hogy mégis Jézus az erősebb, a sátán elzavarható, kiűzhető, legyőzhető. Hogy – *Thurneysennel* szólva – a keresztyén élet diadalmas „ördögűzés” is. Hogy ennek a Szentlélek általi ördögűzésnek a szolgálatában áll az egyház igehirdetése, lelkigondozása, katechézise, missziója, diakóniája és liturgiája. Azaz verifikálni kell éppen a hívők növekedése és épülése érdekében a Civitas Dei és a Civitas Diaboli életre halálra menő kozmikus küzdelmét. Növekedésről és épülésről csak annyiban és csak ott lehet beszélni, ahol Isten népe érzékeli ezt a meg nem alkuvó tusát, vagy ahogyan Pál apostol mondja egy helyen „a teremtett világ nyögését” (Róm 8,22). Igen, itt vége van minden vallásos romantikának, esztétikának és vallásfilozófiának. Itt új ég és új föld

születik, amelyben igazság lakozik. E szülés vajúdásában való tudatos részvétel a hívők nagykorúságának, növekedésének és épülésének egyik csalhatalan jele. Röviden, a növekedést és épülést munkáló igehirdetésnek az üdvörténeti valóság, a Zwischen den Zeiten-i valóság talajára kell állítani Istennek ábrándozásra, rajongásra hajlamos népét (vö: Csikesz Sándor: Kísértés és szabadulás az újesztendőben c. prédikációjával, CSSEKv I,59k).

Inspiráció

A növekedést és épülést munkáló igehirdetés harmadik kritériuma az inspiratív hatás. Tehát: személyiségformálás az evangéliummal. Hogy ez mit jelent, bibliai nyelven Pál apostol fogalmazta meg a legtalálhatóbban, mondván: „Élek többé nem én, de él énbenem a Krisztus” (Gal 2,20). A hétköznapi nyelvén pedig azt jelenti, amit a gyakran idézett londoni kereskedő mondott: „Spurgeon prédikációja után hamis fontjaimat a Themzébe dobtam.” S valóban. Nagy esemény ez. Itt valami csakugyan történt. *De ez még nem minden!* Az „él énbenem a Krisztus” csodájának a hamis fontoktól való megszabadulás csak az egyik oldala. A másik a Krisztus pozitív követése, azaz a *diakónia gyakorlása a hétköznapiakban*. Dehát mi köze ehhez az igehirdetésnek? Csak az, hogy a diakóniatörténet bizonyágtétele szerint a Krisztus nevében végzett diakónia (ami nemcsak a hamis fontok kidobálást jelenti, hanem a Krisztus kicsinyeinek pozitív támogatását is), első számú motívuma az egyház igehirdetése. A diakónia történetének kutatói (*Beyreuter, Turre*) ma is csodálattal említik azt a hihetetlen méretű és intenzitású diakóniai tevékenységet, amit a IV-V. századbéli egyház végzett a kimúló római birodalomban. Ez csak úgy volt lehetséges, mondják, hogy a korszak nagyhatalmú igehirdetői (*Basilius, Augustinus*) állandóan napirenden tartották szószékeiken a diakónia ügyét. Újra meg újra prédikáltak a diakóniáról. Visszatértek a diakóniai feladatok taglalására.

Nálunk úgy tűnik, mintha margóra szorult volna a diakónia ügye. Negyvenéves kényszercsend után újra az evangélizáció, a katechézis, iskoláink és épületeink ügye áll a középpontban. Joggal. Hiszen ezekről a kérdésekről és a velük kapcsolatos feladatokról nem lehet eleget beszélni. Itt nincs helye semmiféle vitának. „Csakhogy a szegényekről megemlékezzünk” írja Pál a Gal 2,10-ben. S ez a szerény félmondat akkor nyer igazi jelentőséget, ha a reformatori írásmagyarázat szerint felidézzük egy percre, milyen gondolati összefüggésben (kontextusban) hangzik is el. Mindnyájan tudjuk, hogy a Gal 2,1-10-ben Pál arról a konszenzusról számol be levele olvasóinak, mely léterjött az ún. oszloppostolok, Jakab, Kéfás (Péter), János és Pál meg Barnabás között. Bizonyára beható teológiai vita után a két apostolcsoport megegyezett abban („bajtársi jobbot nyújtottak egymásnak”), hogy Jakabék a zsidók között, Pálék pedig a pogányok között prédikálják az evangéliumot. Ez a konszenzus zárult ezzel a mondattal: „Csakhogy a szegényekről megemlékezzünk!” Azóta ez a mondat egyszer s mindenkorra arra figyelmezteti Krisztus egyházát, hogy az egyházban semmilyen

dogmatika, kegyességi vagy missziói vita nem relativizálhatja, nem szoríthatja margóra a diakóniát.

Mi következik ebből a bibliai figyelmeztetésből igehirdetésünkre nézve? Az, hogy igehirdetésünkkel impulzust kell adni, inspirálni kell a megtért hívőket a diakóniai életforma megvalósítására. Nyilvánvalóvá kell tennünk, hogy a Kol 1,10-ben kívánt istenismeretben, a 2Pét 3,18-ban említett lelki házzá, szent papsággá való felépülés ismertetőjele nem valamiféle kánaáni frazeológia elsajátítása, de nem is valamiféle keresztelőlánosi aszkézis, hanem a szeretet által munkálkodó hit, az irgalmas samaritánus utánzása, a spontán diakónia gyakorlása, ahogyan azt az ősegyház életében és a keresztyén diakóniatörténet sok hőséneke életében láthatjuk. Isten országának arról a törvényszerűségéről van szó, amit a magyar *Teréz Anya*, *Juhász Zsófia* fogalmazott meg immár szállóige szerűen: „A diakónia – kegyességkritika.” Amit mi pozitíve így fordíthatunk le a mai egyházi koinérra, a hitbeni nagykorúság (növekedés, épülés, érett férfiság) leghitelesebb jele a diakóniai magatartás. Sőt, még továbbmegyek és korunk filozófiája nyelvén is megfogalmazom az igazságot: az emberi élet értelme a diakónia!

Ennek a bibliai alapigazságnak a szemléltetésére most nem a keresztyén diakónia hőszait, Albert *Schweitzert*, *Teréz Anyát*, *Dr. Kiss Ferencet*, *Juhász Zsófiát*, *Oberlint*, *Fliednert*, *Fry Erzsébetet*, *Sieveling Amáliát* vagy *Wrede Matildot* említem. Hadd hivatkozzam inkább világi, profán személyekre, akik a diakóniában találták meg az élet értelmét. Így pl. *Maugham*, a Harag kelyhe c. megragadó novellájának hősére, a durva, alkoholista Vörös Tedre, aki pestises bennszülöttek kényszerápolása közben érez rá a diakónia jóízére s szabadul meg az alkohol örögi rabságából. - Szép novella, mondhatná valaki. Hadd valósjak akkor olyan esetet, ami nem novella, hanem valóság. Napjaink amerikai filmművészetének kétségtelenül egyik ragyogó csillaga Susan *Howard* színésznő, aki a Dallas c. filmsorozat Donna szerepében lett határtalanul népszerű nemcsak hazájában, hanem immár az egész világon. Éppen két éve júniusban adta hírül a világsajtó, hogy a színésznő háttatfordított a filmnek. Amikor megkérdezték, miért, ezt válaszolta: „Megkérdeztem Istentől, kihez is

tartozom? Ő értésemre adta, hogy az elesetteket, szegényeket és betegeket kell gyámolítanom. Az életben ugyan mi más értelmeset csinálhat az ember?” (RTV 1992.június 15.) – S ha valaki erre is legyint, mondván „Amerika? Messze van!” – hadd álljon akkor itt még csak egy magyar példa. *Peremartoni* Krsztináról, a jőnevű fiatal magyar színésznőről mondta be még tavasszal a rádió, hogy alapítványt létesített a gyógyíthatatlan beteg gyermekek segélyezésére. De nem folytatom. Csak ismételten rámutatok a nagy felismerés igazságára, a diakónia az élet értelme. Olyannyira, hogy a személyiséglektan nyelvén is megfogalmazhatjuk tételünket: az érett személyiség ismertetőjele - az elesettekért, a segítségre szorultakért érzett felelősség.

Befejezésül még csak egy szót a diakónia radikális terápiás hatásáról! Feleségem az utóbbi hónapokban rendszeresen látogatott egyik szép modern nyugdíjas házunkban egy idős hívő asszonyt, aki az elmagányosodása miatt egyre többet foglalkozott az öngyilkosság gondolatával. Feleségem már azzal a szorongással ment, vajon életben találja e még? S tavasszal mi történt? Az egyik látogatási napon az öngyilkosjelölt helyett életvidám, lendületes, mondhatnám azt is, hogy sugárzó idős hölgy fogadta a feleségemet. „Képzeld Mártikám, mi történt – mesélte. A múltkor felfedeztem, hogy az egyik alattam levő emeleten lakik régi osztálytársnőm, aki tehetetlen, béna, ápolásra szoruló valaki. Azóta rendszeresen látogatom, ápolom. Órákat töltök az ágya mellett. És eszembe sem jut már az öngyilkosság. Igenis élni akarok, mert reám is szüksége van valakinek.” Ez a hűséges, évtizedeken át templomba járó idős asszony most lett nagykorú hívő ember. Példáján is láthatjuk, mit jelent a diakónia érzelmformáló, tudatformáló, akaratformáló, röviden, személyiségformáló hatása. Ezért prédikálhatunk jó lelkiismerettel a diakóniáról. Ezért kell legyen a növekedést és épülést munkáló igehirdetés erőteljes diakóniai inspiráció az evangélizáció által felébredt gyülekezet közösségében. És most újra felelhetünk a címben feladott kérdésre: mik a növekedést és épülést munkáló igehirdetés kritériumai? Információ, verifikáció, inspiráció.

Dr. Boross Géza

Mária-tisztelet a protestáns népi vallásosságban

Egy református prédikátor a Protestáns Egyházi és Iskolai lap 1843. évfolyamában a következőket írta: „Folyó év március 25-én két római katolikus úri ember, kikkel barátságos társalkodásban vagyok, belép szobámba s magamat ugyan olvasgatással, de nőmet fonalgobolítással, leányomat pedig himvarással foglalkozva látván, közülök az egyik mosolyogva, smint egy tréfásan, ezt kérdi: hát nem tartják meg Krisztus urunk fogantatása innepét?! Én meglepetve a váratlan kérdés által őszinte megvallom, egyebet rögtön nem tudtam felelni, hanem ezt: mi protestánsok, a Krisztus urunk tiszteltetére rendelt ünnepeket, csak az ő születésén

kezdjük; mert ha még a közönséges emberi fogantatás is melly, a physicusok és köztapasztalás szerént, a születés előtt nem mindig éppen 9 hónappal esik, bizonytalan idejű az Úr Jézus fogantatása, melly nem természeti rendes uton, hanem a Szent Lélek isten titkos ereje által, rendkívüliesen történt, még bizonytalanabb s meghatározatlanabb idejű lévén, ennek emlékezetére mi innepet nem szentelünk. Ezután néhány nappal – folytatódik az írás- a Protestáns Egyházi Lap olvasása közben, valamely idézet megtekintése végett, a Komjáti canonokat elővevén szemembe tűnik: Tertiae Clasis XXIV:De Diebus festis – és az ünnepek sorában:

Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepnapja. (Festum Annunciationis Beatae Mariae Virginis). Eláll szemem szájam! eszembe jutván a Gyümölcsoltó Boldogasszony napi, fellebb előadott beszélgetés; mert őszintén megvallom, az imént idézett Canon eddigelő figyelmemet elkerülvén, nem tudtam, hogy a protestánsok, avagy csak a helvét hitvallásuk is, Gyümölcsoltó Boldogasszony napját hajdanában s még a Komjáti zsinat idejében is (1642) meginnepelték legyen.” Az egykori adatközlő azzal a kérdéssel zárta rövid eszmefuttatását, hogy „érdekes volna bizonyosan tudni: Vajjon mindkét protestáns fél régebben Gyümölcsoltó Boldogasszony napját meginnepelte? mind-egyik? meddig? és mi okon szakadhatott félbe annak meginnepelése?”¹

Mivel mostani előadásom témája a Mária kultusz, Mária tisztelet szerepe a protestáns népi vallásosságban, másfél század múltán megpróbálok feleletet adni néhai való prédikátor atyámfia kérdésére. Mielőtt a történeti vizsgálódást elkezdeném, meg kell állapítanom, hogy a református egyházban bizonyos fokú Mária-ellenesség alakult ki. Nemcsak az egyszerű népi hittudat nyilvánítja ki: „Mi nem imádjuk a szenteket, nem tiszteljük és nem hiszünk Szűz Máriában”, hanem az igehirdetők is elébbre valóknak tartják Ruth asszonyt, Eszter királynőt, vagy a samáriai asszonyt. Legalább is ezekről többször lehet hallani prédikációt, mint Máriáról. Különösen így van ez a tiszántúli nagy református gyülekezetekben.

Kétségtelen, hogy Kálvin János éles kritikával illette a Mária-kultuszt, de ugyanakkor nagy tisztelettel nyilatkozott Máriáról. „Nem tagadható – mondja a Márk evangéliuma 3,31 és következő verseinek magyarázata során -, hogy Isten a legnagyobb tiszteségre méltatta Máriát, amikor az ő Fiának anyjává választotta és szemelte ki.” A Lukács evangéliuma 11. rész 27. és következő verseinek magyarázatában ezt mondja: „Messze alatta áll egyéb kegyelmeknek az, amit ez az asszony Mária legfőbb dicsőségének gondolt. Nagyobb kiváltság volt ugyanis újjászületni Krisztus kegyelme által, mint méhébe befogadni Krisztus testét. Szóval abban állott a szent Szűz legfőbb boldogsága és dicsősége is, hogy tagja a Fiának, s így az új teremtmények közé számítja őt a mennyei Atya...” Igen jó a véleménye Kálvinnak a Magnificatról: „Kiváló és nevezetes éneke ez a szent Szűznek, melyből világosan látható: mennyire kitűnt ő a Szentlélek kegyelmével...” Kálvin dicséri Mária jellemét, például állítja elének engedelmeségét, ige ismeretét és szeretetét. A Magnificat is azt bizonyítja, hogy „...megvolt neki a kellő ismerete és gyakorlata a Szentírás tudományában...”² Mindezek ellenére határozottan tiltakozott a szentekhez való imádkozás ellen, de sohasem beszélt a szentek és szentéletű emberek megbecsülése és tisztelete ellen. A Szűz Mária tiszteletét és a római egyházban elburjánzott Mária kultuszt illetően az volt az álláspontja, hogy „...bizonyos, hogy az utolsó napon maga Szűz Mária fogja vádolni a pápistákat azért a sérelemért, amiben őt ma részesítik...” Augusztinusszal együtt ő is vallja: „A szenteket akkor tiszteljük igazán, ha életük példáját követjük, s nem pedig akkor, ha őket vallásos tiszteletben (imádkozásban) részesítjük.”³

Luther Mártonnak, illetve a lutheránus reformátoroknak a Mária-kultusszal kapcsolatos álláspontját a következőkben összegezhetjük: Az egyházi évet az ünnepkörök szerint, a római egyház gyakorlatát követve kívánta megtartani. „Az összes szentek ünnepei eltörölnének lennének - mondotta Luther – A Purificationis (február 2. Gyertyaszentelő Boldogasszony) Annunciationis Mariae (március 25. Gyümölcsoltó Boldogasszony) ünnepeit azonban meghagynám s a Nativitatis (szeptember 8. Kisasszony, Kisboldogasszony Mária születésének emléknapja) ünnepeit is egy ideig szintén meg kell hagyni, jóllehet énekei nem kifogástalanok...” A Bártfai Gyűjteményben található lutheri liturgia mindössze 18 ünnepet sorol fel és ebből a listából nagyon sok Mária ünnep hiányzik.⁴

A magyarországi lutheránusok – legalább is az ünnepek tartása dolgában nem követték híven német reformátorukat, mert 1600-ban a felsőtrencsényi evangélikus egyházmegyének Bittsén tartott zsinata 44 ünnep megtartását határozta el. Ezek között 8 Mária-ünnepet találunk, ami a Mária-kultusz szinte teljes gyakorlását jelentette, különösen a felső magyarországi evangélikusok körében.⁵ Heltai ágendájában a Mária-ünnepek közül Gyertyaszentelő és Gyümölcsoltó Boldogasszony napjai, az összes apostolok és evangélisták napjai, Szent Erzsébet napja is szerepeltek. A dunántúli evangélikus egyházkerület 1598. évi törvénykönyvének függelékében a fenti Mária-ünnepek mellett *Sarlós Boldogasszony* (augusztus 2.), *Nagy Boldogasszony* (augusztus 15.) és *Kis Boldogasszony* (szeptember 8.) ünnepeit is megtaláljuk. Az evangélikus egyház tehát a XVI. század végén és a XVII. század elején, itt magyar földön, heortologikus tekintetben erős római katolikus hatásokat mutatott.⁶

A szentek tiszteletére vonatkozóan a kálvini reformáció hazai tanítói sem követték híven nagy mesterüket. A Debreceni Hitvallás ugyan még határozottan kimondta, hogy „a szenteket tiszteljük és becsüljük polgárilag és külsőleg, nem a segélyül hívás, szolgálat vagy imádat tiszteletével, hanem hogy hisszük és elfogadjuk azokat, a melyeket az Úrban mondtak és írtak... a megholt szenteket segítségül nem hívjuk, mivel ők nem ismerik óhajtasainkat...” Az ünnepekről szóló fejezetben, leginkább Augusztinusra hivatkozva megállapítja: „Nem hirdetünk babonás ünnepeket a pápisták szokása szerint. A szenteknek, vértanuknak, boldogságos szűznek és más szűzeknek mesés ünnepeit egyházainkból, a sok babona és bálványozás miatt kivetettük.” 1574-ben a Hercegszöllősi Cikkek megerősítik a Debreceni Hitvallás (1562. más néven „Magyarok Confessiója”) álláspontját és kimondja: „A szentek napjait is (miért, hogy sem a Christus nem szerette, sem az apostolok nem parancsolták) ez okért ülleni nem akarjok, mint a Pápisták, hanem csak az Úrnak napját, kit vasárnapnak nevezünk köznével, szenteljük az ő parancsolata szerint. Mind az által ez kívül az Christus születésének, körülmetélkedésének, halálának, feltámadásának, menybemenésének, az Szent Lélek elbocsátásának ünnepeit megszenteljük, meg üllük, mert egy az hogy nagy részből hitünk ágazatait tartják,

más pedig az, hogy ez mi üdvösségünknek és vallásunknak minden dolgai ezekben vannak bé foglaltatva...⁷ A liturgiát, ágendát szerkesztő teológusok természetesen figyelmen kívül hagyták a nép lelkében élő hagyományok erejét. Hiába tisztították meg a „pá-pista maradványoktól és ceremóniáktól” a liturgiát, a gyülekezetek tovább gyakorolták azokat. Erre utal – többek között – Szkhárosi Horvát András katolikus papból lett reformátor verses kifakadása a „pá-pista” szokások ellen:

*Istenünk azt mondja, hogy innepet szentelj
De szent István napján pápa zabot szentel
Az szent János napján jó borokat szentel
Aprószentek napján nagy sok vesszőt szentel*

*Semmi nincsen erről lám a szentírásban,
Időnkét mulatjuk azért csak heában,
Az vízkereszt estin voltunk nagy lakásban,
Idvességet vártunk az sok zabálásban.*

Ugyancsak ezen szokások ellen szól az 1591-es csetneki evangélikus zsinak dekrétuma is, amikor leszögezi: „Töröltessenek el a szentelmények ... mint karácsony napján a szalma bevivése az épületekbe, István protomartir a zab és só-szentelés, János napján borszentelés, aprószentek napján a vesszőké...”⁸ Ezek a tiltások és dekrétumok fényesen bizonyítják, hogy a nép körében tovább éltek és gyakoroltattak a szentek ünnepei és az ünnepekhez kapcsolódó szentelvények és hagyományok. Az ezekhez és más, „Pá-pai mód”-okhoz ragaszkodó „határtalan tudatlanságban” élő néptömegek akadályai voltak az istentisztelet új rendjének kialakításában. Maga Luther is átérezvén ezt a problémát, olyan istentiszteleti rend kialakítására igyekezett, amely „...az együgyűeknek való és a fiatalságnak, azoknak, akiket naponkét kell gyakorolni és nevelni az Írás és Isten Igéjének ismeretében”. Debrecenben Méliusz is ezekkel a problémákkal viaskodik, mert nemcsak a debreceni schola tudós tanítói és diákjai, nemcsak a városi tanács bölcs tagjai, nemcsak az európai látókörű „áros népek” hallgatták őt, hanem a megromlott római egyház kötelékéből kiszabadult, iskolázatlan, sőt nagyrészen írástudatlan „együgyű” emberek sokasága. A „Gál bírók”-nak, a „Dorkó nénék”-nek, a „Kati asszonyok”-nak kellett igazán megmagyarázni mi volt az értelme annak, hogy a sánta „Marton Mester” (Kálmáncsehi Sánta Márton reformátor és püspök, mgh. Debrecenben 1557-ben) idejében a régi tanításokat, Mária-ünnepeket és szokásokat elhagyták és az evangéliumi hit követői lettek.⁹ Hogy mennyire nem volt könnyű feladat a tiszta evangélium hirdetésével és tanításával, a régi hagyományokhoz szívósan ragaszkodó népet meggyőzni téves magatartásáról, azt ékesen bizonyítja az a visszarendeződés, amely a XVII. században a heortológia terén bekövetkezett. 1636-ban Samarjai János ágendájában a főünnepek közé sorolja a Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepét: „Meg taritjuk a Test fogadó (vagy gyümölcs oltó) Boldog Asszony napját is, nem a Szűz Máriának tiszteletire, hanem Christus Urunk testben Szent Lélektől való fogantatásáért.”

Az esztendő ünnepek második csoportját a szentek ünnepnapjai képezik. Nem sorolja fel hogy miféle szentek emléknapjának megülésére gondol, de nyilván itt az apostolok és evangélisták, valamint a Jézus életével összefüggésben lévő keresztelő János, Szent Erzsébet és Magdolna, tehát az úgynevezett evangéliumi szentek napjaira gondol. Samarjai ágendájának tanulmányozója és értékelője szerint a szentek ünnepei és Gyümölcsoltó Boldogasszony napja evangélikus hatásra került át egyházkerülete gyakorlatába. Ez annál is inkább érthető, mert a XVII. században a Dunántúlon és a Felső-Dunamelléken a kálvinista és a lutheránus egyházak hosszú ideig közös szervezetben éltek és közös hagyományokból táplálkoztak. Mindezek mellett azonban a kánonalkotóknak számolniok kellett a hagyományok erejével, mely miatt nem tudták egyik napról a másikra megszüntetni a szentek ünnepeinek régi hagyományokból táplálkozó megülését. Így a gyakorlatban – a tiltások ellenére is – még sokáig éltek a régi heortológia egyes elemei, illetve az ünnepnapokhoz fűződő babonás szokások.¹⁰ Ez abból is látható, hogy a református prédikátorok tollából egymásután jelennek meg a „pá-pista maradványok” ellen szóló írások.¹¹

Ezeknek az írásoknak és a hivatalos egyházi többségnek a szentek és Szűz Mária ünnepeinek megtartása ellen hozott határozatainak bizonyára megvoltak a kívánt eredményei. Ennek ellenére azonban még a XVIII. század második felében is találunk utalásokat arra, hogy a reformátusok körében gyakorolták a szentek és Mária-kultuszát.

Bod Péter református prédikátor 1757-ben kiadott könyvében a következőket írta József napjával kapcsolatban: „Voltanak József nevezeten sok jeles emberek; de ez Innep rendeltetett Józsefnek a B.Szűz M. Jegyesének és a Krisztus tútorának emlékezetére. El-felejtették volt a Szenteket egybe szedegető emberek a B.Sz.Mária jegyesét Józsefet kánonizálni; hanem osztán a XV.Gergely Római Püspöknek jutott eszébe és kánonizálta a XV. Században. Az időtől fogva az ő Patróziniuma alá adták Indiákat s más Tartományokat is, sőt annyira hozzá ragaszkodnak, hogy ha kinek baja esik, így szokott fohászzkodni: Jézus, Mária, József!”

A másik - mostani témánkhoz tartozó ünneppel kapcsolatban ezt írta: „Gyümölcs-Óltó B.A.Festum Annunt. B.M.V. A B.Szűz köszöntésének, vagy hozzávaló izenetnek Innepé. Mert azon a napon köszöntötte Gábriel Angyal a Szent Szűzet, és meg-izentetett néki az Isten Fija megtestesülésének titka. Honnan nevezték a Magyarok Gyümölcs-Óltónak: 1.A Gyümölcs-óltásnak idejéről-é? vagy 2. talán azért hogy a Kristus mint a földnek drága Gyümöltse, testére nézve, ezen a napon fogantatott, s mint egy az emberek közé bé-oltatott: mellyet láttatik az erősíteni, hogy ezt az Innepet a Régi-nék nem a Szűz Mária tisztességére illették; hanem a Kristus fogantatásának emlékezetére. Mikor kezdődött ez az Innep? Az is nem elég bizonyos: vagyon arról emlékezett a negyedik században, de addkor íratott Festum annunciationis Dominicae...”¹²

„Gyümölcsoltó Boldogasszony” ünnepe a XIX.

században is valamiképpen - ha nem is pirosbetűs ünnepként - jelen lehetett a reformátusság életében. Révész Kálmán református püspök (1860-1931) ugyanis 1883-ban egy terjedelmes cikket szentelt az ünnep időpontjának áthelyezése, illetve a naptárakból - időnkénti - kimaradása kérdésének.¹³

A heortológiai áttekintés után azt vizsgáltam, hogy a hymnológiában hogyan jelentkezett a szentek és Mária tisztelete. Az úgynevezett Váradi énekeskönyv (1566) több olyan karácsonyi éneket tartalmaz, melynek szövegében benne van Szent József és Szűz Mária „Az Christus Születéséről való História” kezdetű ének szinte a később tárgyalandó „Szállás-kereső Mária” című, részben biblikus, részben apokrif és legendai elemekből álló kántáló ének bibliai alapszövegének tekinthető:

„...Ez hír hallván a Szent József Szűz Máriával, el indula Galileából es Názáretből, Dávid Királynak városában az Betlehembe.

Immár a sok vendég néppel ott a szállások a városban bé töltek vala, azért Szent Józseph bé szálla jegyesével egy Istállóban...”¹⁴

Ugyanez az ének megtalálható az 1569-ben kinyomtatott Szegedi Gergely-féle énekeskönyvben is. Emellett ebben a gyűjteményben két olyan karácsonyi ének is található, mely az 1948-ban szerkesztett és ma is használatos énekeskönyvünkben is benne van. A „*Jer mindnyájan örüljünk*” kezdetű ének így szól Jézus anyjáról:

„...kinek neve Mária Úr Jézusnak Szent anyja és neki szolgáló leánya.
És szép szüztől születék, atya istentől adaték és nekünk ajándékoztaték...”

A „*Nékünk születék mennyei király*” kezdetű újsz-
tendei ének így dicséri Máriát:

„Szűz Máriától gyermek születék,
De szent lélektől ő fogantaték
Új esztendőben mi vigadjunk,
Született Jézust mi imádjuk...”¹⁵

Ez az ének az 1794-ben Pozsonyban nyomtatott énekeskönyvben is szerepel változatlan szöveggel. Ezen kívül még 2 énekben is említi Szűz Mária nevét, sőt a „*Vizkeresztői Dicséretnek*” között is van két Szűz Máriát emlegető ének:

„Szűz Máriától születék. Az időben,
Férjfi mag nélkül adaték: Ez új időben...”

A másik így hangzik:

„Szép Szűz Anyától születék:
Mert meg-hirdetteté,
Hogy ő lenne a nagy váltság.
Ditsértessék mennyben az Úr Isten...”¹⁶

A XVIII-XIX. század fordulóján nagy „tisztogató” történt az énekekre vonatkozóan. Az 1806-ban összeállított és 1822-ben használatba vett énekeskönyvben egyetlen olyan ének sem található, amelyben a Mária neve előfordulna. Csupán a közismert „Az Istennek szent anyala...” kezdetű karácsonyi énekben van utalás Máriára:

„E mai nap egy kis gyermek,
Szüztől született ti néktek...”¹⁷

Az 1907-ben kiadott énekeskönyvben szintén nem

található Mária neve, csak egy utalás: „*vevél éretünk a szüztől tetet...*” Az 1922-es énekeskönyvben is hiába keressük Mária nevét, csupán a fentebb idézett énekben a szüztől született kifejezést találjuk meg.¹⁸

Érdekes, hogy az 1940-ben kiadott *Békéscsabai evangélikus énekeskönyvben* töredékesen és cím nélkül megvan az 1566-os váradi énekeskönyvből már idézett „Az Christus születéséről való História” c. ének, de a „szent” és a szűz elhagyásával:

„Elindula József és Mária,
El-felméne Bethlehem városába,
Mert ő vala Dávid nemzetsége;
A városba kell vala mennie.
Máriának eljőve szülése,
Nem találta szállást Bethlehembe.
Vendég néppel város betölt vala,
Beszállának egy kis istállóba...”¹⁹

Az 1948-ban használatba vett új, református énekeskönyvben – legalább is egyetlen egyszer – Szűz Máriának a neve újra feltűnik, halvány jeleként az ökumenében a felekezetek egymáshoz való közeledésének. Az 1569-ben kinyomtatott Szegedi Gergely-féle énekeskönyvben fentebb már idézett versszak ebben az új énekeskönyvben is olvasható változatlan szöveggel:

„Szűz Máriától gyermek születék
De szent Lélektől Ő fogantaték...” (282. ének)

Az 1569. évi énekgyűjteményből a jelenlegi énekeskönyvünkbe a „*Jer mindnyájan örüljünk*” kezdetű ének is átkerült, de „*Mária Úr Jézusnak szent anyja*” és a „*szép szüztől születék*” kifejezések elhagyásával (318. ének). Két másik karácsonyi ének szövegében viszont megtalálható Mária neve. Az egyik egy középkori himnusz, amely már az 1774-es debreceni énekeskönyvben is szerepelt. A Lukács evangéliuma 1,29-38. versei alapján az Istennek, Gábrriel angyal által Máriának küldött üzenetét tartalmazó ének négy első verse így hangzik:

1. „Küldé az Úr Isten Hűségés szolgáját
Szűzhöz Názáretbe Gábrriel angyalát
Hozzánk jó kedvében:
2. Menj el Máriának E jó hírt megmondani,
A régi Írásnak titkát jelentsed ki
Angyali erőddel.
3. Mond ezt: ó szent kegyes, Üdvözlésem végyed;
Ajándékkal teljes, Az Úr van tevéled;
Szűnjék hát félelmed.
4. Szent szűz méhedbe vedd Az Úr Isten Fiát,
Melyben megőrizzed a szűzesség jussát,
Minden tisztaságát...” (310. ének)

A másik az „Új Zengedező Mennyei Kar, 1743” c. énekgyűjteményből átvett szöveg: „...Máriától tiszta szüztől, nem földi vagy testi tüztől...” a 325. számú ének 4. versében.²⁰

Végül egy példa arra, hogy a reformátorok hogyan változtatták meg a „*Sancta Dei Genitrix*” kezdetű latin ének szövegét:

„Istennek szent Anyja
A te segítségében bízunk,
Szükségünknek idején;
Meg ne utáld a mi könyörgésünket,
De szabadíts meg minket,
Minden veszedelemből,
Kegyelmes Anya!”

„Istennek szent fija!
A te segítségében bízunk,
Szükségünk idején,
Meg ne utáld a mi könyörgésünket,
De szabadíts meg minket
Minden veszedelemből,
Kegyelmes Krisztus!”

Énekszövegeink történeti áttekintésének eredménye is tükrözi, hogy a „szent szülőknek”, Józsefnek és Máriának a tisztelete bizonyos mértékben jelen volt – különösen a reformációt követő századokban, egészen a XVIII. század végéig – a református himnológiában. Igaz ugyan, hogy ezek az énekek nem a római katolikus népi vallásosság szerinti „Mária énekek” voltak, mert nem Máriát, vagy Józsefet dicsőítették, hanem csak – a Krisztus születésével kapcsolatban – róluk szóltak. Viszont nemcsak a bibliai szövegben lévő megnevezésüket használták, hanem azokat a díszítő jelzőket is, – Szent József, boldogságos szűz anya, szép Szűz Mária, stb. – melyek a katolikus népi vallásosság jellemzői Máriával kapcsolatban. A XVIII. század végén megkezdődött a régi énekek felszámolása és nagyrészt a késői pietizmus, valamint a kezdődő racionalizmus termékeivel való helyettesítése. A századforduló énekköltészetére, amely minden szép régi, a nép által kedvelt éneket kiszorított az 1813-ban és 1822-ben megjelent énekeskönyvben érvényesült. Hogy református népünk mennyire ragaszkodott a régi, reformáció előtti és reformációkori énekekhez, – és ezek között a Máriáról szóló énekekhez – azt az is bizonyítja, hogy az 1822-es énekeskönyv bevezetését helyenként komoly zendülések kísérték, mert népünk nem szívesen vált meg az ősök nagyrészt kihagyott énekeitől.²²

A Mária-tisztelet protestáns népi vallásosságban való megnyilvánulására vonatkozóan megvizsgáltam a XVIII. századi református népi látomásirodalmat is:²³

1744-ben „két karácsony között a kecskeméti pusztán Gál József írástudatlan „mezei ember”, foglalkozására nézve gulyás, egy debreceni diákból lett református gazdával való beszélgetés után – melynek témája a református és katolikus vallások közötti különbség volt – látomásokat látott, melyeknek következtében a katolikus vallásról az „Igaz Reformata Hitre” tért át. A kálvinista emberrel való beszélgetés során a katolikus *Gulyás* a következőket mondta: „A Páterek azt mondják: 12 esztendőskorok után megöröködnék ezek az eretnekek (a reformátusok) abban amely eretnekségbe benne lelődzének és éppen megbékélhetetlen eretnekek mind a kálvinisták, mind a lutheránusok egy pórázon járó Sz. Háromság tagadók s a Római Anyaszentegyházat kárhoztatják. Ez az oka először, hogy a Szenteket segítségül nem

hívják, azoknak Inncpet nem szentelnek, 2. a Purgatóriumot nem hiszik, 3. A B.Szűz Máriát nem hiszik eredendő bűn nélkül valónak.” E beszélgetés után a kunyhójába térvén álom jött reá. Álmában látomásai voltak. Többek között két Prédikátort látott, a bal és a jobb keze felől. Előttük egy asztalon könyv volt és a két sákramentom. „Ekkor pedig a jobb kéz felől való Prédikátor tevő az asztalon lévő könyvre a kezét és kérdő: Hány könyvből áll az Istentől kiadatott híveknek nemes Levelek? Felelet: Kettőből, az Ó és Újj Testamentomi könyvekből... Kérdés: Hány peccátekkel erősített meg ez a Híveknek kiadatott Nemes Levelek? Felelet: Kettővel, a keresztséggel és az Úr vatsorájával.” Ezután látomásában megjelent a Király, királyi székén ülve: „El érkezvén pedig a négy sereg közelítének a királyi székhez. Megtelepedének Nap keleti, Déli, Napnyugati Seregek, egy szép kies mezőn a Kébár folyó vize mellett... Már ezekhez a király nem szólla, sem a Prédikátorok, hanem mindennek az Északiakra függeszték vala Szemeiket, hogy mi tévők lésznek. Ezek az Északiak pedig minden orcza pirulás nélkül az Királ elejibe akarának jöni és ha a Király nem intett volna éppen a király eleibe mentek volna. Valának pedig Ó náluk hét sacramentomok: Keresztség, Oltári szentség, Bértálás, Utolsó kenet, Penitencia, Egyházi rendelés, Szent Házasság. Felelve pedig a Király Királyi Székibül, mintegy nagy haraggal monda: Mit kerestek. Azon szókra hátrállanak, hanyat homlok az földre arczal borulának mind a hét Sacramentumokkal egygyütt le esvén a Földre, de mindjárt felkele a két Sákramentum u.m. a Keresztség és az Úr Vatsorája az öte pedig ott marada, mert a Király ezt mondja vala: Ama két Ótestamentumi Sákramentumok sem ábrázolták azokat az átkozott emberi találmányoktól szerzetetett mesterséges öt Sákramentumokat.”

A „mezei ember” látomásában a jobb keze felől való Prédikátortól 16 prédikációt hallott. A második prédikáció textusa: Lukács evangéliuma 1,46. vers: *Monda Mária: Magasztalja az én lelkem az Urat...* Részletek a prédikációból: „Nincsen ember bűn nélkül, nincs aki ne vétkezett volna tsak egy is, haszon-talanokká lettek egyetemben el hajoltanak még tsak a jóságos cselekedeteknek a meg gondolására sem elégségesek, annál inkább véghez vitelére, mert minden jóságos cselekedetünk olyan, mint a vérben fertőztetett ruha, mert bűnben melegítettünk anyáknak méhekbe, ez Világra lettünk eredendő bűnben, egy ember által jött bé a világra a bűn és arról minde- nekre ki hatott, még a B.Szűz Máriára is, ki hatott a szentekre is és a Pátriarkákra is ki hatott, mert emberi teremtés nints egyéb a Christusnál eredendő bűn nélkül, az bűnért pedig az halál bé jöve, és az halál soldja a bűnnek... *Mert Idvezítőnk a Magasságból alá szállott s a Boldogságos Szűz Máriának méhébe testet öltözött magára...* Isten az Ó választottainak meg kegyelmezett, mert meg tekintette Mária alázatos és alacsony sorsát. Azért monda Mária is: Honnan vagyon, hogy illy nagy dolgokat tselekedett velem az Ur. Ez időtől fogva minden Népek Boldognak mondanak engemet Lk 1,28. *Örülj ki az Úrnál ingyen*

vagy kedves. Mert az Úr Isten meg szentelé Máriának méhét és véréit, tiszta szűzen fogadá ama Makula és szeplő nélkül való Bárt. Az Angyal hatod hónapban köszönté eképpen: Boldog vagy Mária az asszonyi állapot között, békesség legyen Néked, mert imé a magasságban lakozó Istennek ereje árnyékol be Tégedet; Fiat fogsz szülni, melynek nevét nevezd Jézusnak, vagy Immánuelnek. No örülj ki az Úrnál ingyen vagy kedves, mert Máriát minden népek áldják és Boldognak mondják, de nem imádják és segítségül bizony nem hívják. No tehát ami az Istent illeti, adjatok meg Istennek, ami Máriát, Máriának, mert a Dicséret, Dicsőség, Tisztesség, Hatalom, a nagyság az Istené. Azért a Gödölyének tejét a ketskéjével összeve főzzétek...” A prédikátor János evangéliumának 19,28 és következő verseire hivatkozva így folytatta a prédikációt: „a hét feleletek után mikor mindenk el végeztetnek volna. Tudván Jézus, hogy bé tölt az Írás, így szólott: Szomjúhozom. Ott pedig egy edény vala, spongyát töltének vessző szálla fel tévén nyújták nékie és ekkor monda: *Consumátum est*, elvégeztettek mindenk. Ezek előtt való beszédében monda Jézus az ő szerelmes tanítványának, Jánosnak: Ez imé a te anyád, Asszonyi állapot ihol a te fiad, hagytam néked fiat. *Krisztus születése után pedig éle János Máriával 63 Esztendeig. Meg hala pedig Mária és eltemteték. De senki sem tudja hol.*” Mária mennybe való felvitele felől a Prédikátor így vélekedik „*hogy Mária fel vétetett heted nap múlva az angyaloktól halála után erről senki nem téssen bizonytságot, még az angyalok sem, mert nincs az a Szentírás az ég alatt, mely ezt bizonyítaná... ezért tehát a mennyekbe nem ment fel, hanem a ki onnan le jött. A test és a vér az Isten országát örökség szerént nem bírhatják. I.Cor.15:50. Azért a Menny égbe nem ment fel sem Mária, sem Mózes, sem Illyés, sem Énókh sem a Pátriárkák közül soha sem ment fel senki, hanem aki onnan jött.*”²⁴

Ez a prédikáció a korabeli kálvinista teológiai álláspontot hirdeti azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy hallgatóját meggyőzze a református hitigazságokról és katolikusból kálvinistává térítse.

Bizonyos fokú Mária-tisztelet nyilvánul meg a református és általában a protestáns karácsonyi kántáló versekben és a betlehemes játékokban is.

Az év utolsó hónapját a karácsonyra való készülődés, az adventi várakozás hatja át. Az ótestamentumi messiásvárás hangulatát idéző periódus a reformátusoknál is a bűnbánat és a csendes hálaadás jegyében zajlik. Ennek az időszaknak kedves szokása a *karácsonyi kántálás és a betlehemezés, vagy betlehem-járás*. A kántálásnak az eredetét – intézményesített formában – az úgynevezett partikuláris iskoláinkban találhatjuk meg a XVII. századtól kezdve. A rektorok és praeceptorok díjlevelében szerepel jelentős járandóságként az *ünnepi cantatio*. A rektor vagy a praeceptor ugyanis az úgynevezett sátoros ünnepeken a diákokkal ünnepet köszönteni házról házra járt. A begyűlt pénz nagyobbik része a tanítóé volt, de jutott belőle a tanulóknak is. A hajdúsoboszlói kurátor jegyezte fel 1709-ben, hogy „...a Deák gyerekeknek adtam, hogy Cantaliak Karácsonykor den.

6...” A karácsonyi és más ünnepi kántálásokat nem nézte jó szemmel az egyházi előljáróság, mert a tanítónak, vagy a nagyobb diákoknak az ünnepi kántálás során előforduló túlzott borfogyasztása sok problémát okozott. A XIX. század elején nagyon sok partikuláris iskolában megtiltották az ünnepi kántálásokat. A rektoroknak az így elvesztett jövedelmét készpénzzel pótolta az eklézsia, de az intézményes kántálásoknak vége szakadt. Egyébként már a XVIII. században az egyházi vezetők kifogásolták és ostromozták ezt a szokást. Bod Péter 1757-ből így tudósít a kántálásról: „nevezetes volt az, hogy Karátson előtt harmad nappal ajtónként járkáltak, s valami verseket énekeltek a Krisztus születéséről és jó szerentsés ünnepeket kívántak; s eképpen magoknak holmi pénzt és enivalót gyűjtögettek...” Az ilyen és ehhez hasonló tiltások és rosszallások ellenére a kántálás szokása gyülekezeteinkben még sokáig fennmaradt. Különösen Erdélyben máig folyamatosan gyakorolják. Rímfaragó diákok és poéták szebbnél szebb ünnepi köszöntőket írtak. Ezeket a verseket a falusi fiatalok is megtanulták, majd tovább formálták, variálták, „folklorizálták”. Ősrégi kántáló verseket vettek át a régi öregektől örözve és ápolva az atyák hagyományát.²⁵

Hasonló volt a helyzet a *betlehemessel* is. Martonfalvi György a debreceni református kollégium híres professzora már 1663-ban kifakadt a betlehemezés ellen: rosszul ünneplőknek és majmoskodóknak nevezi azokat, akik „*Karátson napján a Christust bepólyálva jászolba teszik...*” Közel egy évszázad múlva a már idézett Bod Péter idejében is megvan a szokás: „*Karátson éjszakáján szolgák, gyermekek és akárkik énekelnek dudolnak ajtóról ajóra,...akarván ebben követni a Betlehemi Pásztorokat...*”²⁶

A hivatalos egyház minden tiltása és rosszallása ellenére a *betlehemezés* része maradt a népi vallás-gyakorlatnak, a népi kegyességnek. Az első világháború előtt szinte mindenütt, attól kezdve az Alföldön szórványosan, a Felvidéken és Erdélyben máig gyakorolják.

A következőkben azt vizsgálom, hogy a református és unitárius közegekben a közelmúltban és ma is gyakorolt karácsonyi köszöntő versekben és betlehemes játékokban hogyan tükrözódik Szűz Mária és Szent József tisztelete.

Van egy karácsonyi köszöntő vers, mely Erdélyszerte ismert és kedvelt mind a reformátusok, mind az unitáriusok között, annak ellenére, hogy minden bizonytalansággal római katolikus eredetű. A legelterjedtebb változatát, melyet Bihar megyétől Háromszékig szinte minden faluban ismernek, az alábbiakban közlöm:

„*Elindult Mária egy karácsony éjszaka.
Elment – elment szállást kérni egy gazdag kovácshoz
Jó estét bő kovács, nem kérhetnék szállást?
Nem adhatok éjszakára, mert sok a vendégem.
Volt a bő kovácsnak egy szép vak leánya
Elvezette Máriát barmok jászolába.
Éjfél tizenkét óra, megszületett Jézus
Tizenkét szép örző angyal fonja a koszorút.*”

*Jó reggelt bő kovács, mért nem adtál szállást?
Mért nem adtál Máriának éjszakára szállást?
Jajj, ha tudtam volna hogy ez Szűz Mária
Aranyból is ezüsből is szállást adtam volna
(Én magam a hideg földön el aludtam volna.)
Pusztuljon ökröd, pusztuljon el barmod,
Csak ez a szép vak leányod holtig legyen bol-
dog.*²⁷

A szakirodalomban elegendő elemzést találunk a vers keletkezésével, elterjedésével és besorolásával kapcsolatban. Manga János a betlehemi játékok egyik jelenetének mondja, mely „Szűz Mária és Szent József betlehemi szálláskeresését jeleníti meg.” Bálint Sándor szerint a szálláskeresés a középkori karácsonyi játékok egyik önállósult mozzanata, amely a múlt század második felében ponyvairodalmi úton is terjedt. Újabb változata a leginkább Erdélyben elterjedt *bő kovács – bőcs kovács, gazdag kovács, kovács leánya* - története, amely „egy középkori francia betlehemes elnépiesedett hazai változata.”²⁸ Kriza Ildikó az „egyház (a római katolikus egyházzal van szó) által jóváhagyott adventi szálláskereső szokás részének tekinti ezt a kántáló verset. Szövegét egységesítették, aprónyomatványokban népszerűsítették, dallamát meghatározták.” Ezért van az, hogy napjainkban is országszerte fellelhető, népszerű alkotássá vált a vallásos néphagyományt őrző rétegben. A magyar hagyományban a „szálláskereső Mária” katolikus vallási tartalma ellenére nagyon elterjedt az erdélyi protestánsok között is. „Föltételezhető tehát, hogy még a reformáció kora előtti vallásos népi költészetnek lehetett része.” Amint Kriza Ildikó is megállapítja szövegre jellemző Jézus születésének a Lukács evangéliuma 2. része szerinti biblikus közlése és az ettől eltérő apokrif motívumok. Lehetséges, hogy éppen a Bibliából ismert mozzanatok kedveltették meg a protestánsokkal is ezt az adventi kántáló verset.²⁹

Van egy másik karácsonyi kántáló vers, amelyik megőrizte a katolikus terminológiát és mégis közismert és kedvelt köszöntője maradt a nagyalföldi református gyermekeknek:

*Karácsonynak éjszakáján,
Jézus születése napján
Örüljünk és örvendezzünk,
A kis Jézust mi dicsérvük.
A kis Jézus arnyalma,
Szent József volt édesapja,
Szűz Mária édesanyja,
A jászolban ápolgatja.
Mikor a nap fel fog jönni,
Betlehembe fogunk menni,
A kis Jézust köszönteni,
A kis Jézust köszönteni.*³⁰

Említést érdemel még az Erdélyi Zsuzsanna által közölt „Paradicsom kökertjében, Aranyszőnyeg leterítve...” kezdetű kántáló ének, melynek változatai és töredékei szintén ismeretesek az erdélyi protestánsok között.³¹

Az 1793-ban Pozsonyban kiadott református énekgyűjtemény a fentebb már említett „A Krisztus

születésének *Históriája Luk.2*” című karácsonyi éneket egy hosszabb (25 strófa) és egy rövidebb (7 strófa) változatban közli. A hosszabb változatban ott van a „Szent” és a „Szűz” jelző, a rövidebb változatban csupán József és Mária szerepelnek. Ezt a változatot tekinthetjük „A szálláskereső Mária” protestáns megfelelőjének, mivel minden apokrif és legendai hozzátoldás nélkül tisztán a bibliai szövegre épül. Tordaszentlászlón a reformátusok még ma is ezzel az énekkel köszöntik a karácsonyt.

*„Parancsolá az Agustus császár
Számoltassék mind e széles világ.
Minden ember nevét bé írhasssa,
És császár levelébe bé-vallja.
Siriában számlálást kezdének,
Mennek vala mindenfelől népek
Hazájokból és ők városokból,
Vallást térsznek császárnak magukról.
Elindula József és Mária
Mennek vala Betlehem városába.
Mert ők vala Dávid nemzetsége,
A városba kell vala menniek.
Máriának eljőve szülése,
Nem találtak szállást Betlehembe,
Vendégnéppel város bétölt vala,
Bészállának egy kis istállóba.
Ott született a kicsinyded Jézus,
Pásztoroknak kit angyal jelentett;
Ne féljetekek im mondok örömet,
Meggzületett a kicsinyded Jézus.
Vígadjatok immár minden népek,
Dicséretet felenként tegyetekek:
Dicsőség a mennyben az Istennek,
És e földön békesség népekeknek.”*

A tordaszentlászlói kántálók az énekeskönyvben szereplő 7. versszak helyett az alábbi áldáskívánással zárják a köszöntőt:

*„Áldja meg az Isten magukat sokkal, jókkal,
Mint a mezőt a virágokkal.
Életeket kívánom, halálokat nem várom,
Áldja meg az Isten szívemből kívánom.”*³²

A betlehemes szövegek vizsgálatát a legrégebbinek ismert, az 1629-ben keletkezett váradai református betlehemes kezdtek. Ennek szövegében egyszer fordul elő Szűz Mária neve Jézus dicsőítésével kapcsolatban így:

*„... Dicsőítik áldják, és fölmagasztalják,
Szűz Mária fiát...”*³³

Bod Pétertől tudjuk, hogy a XVIII. században is jártak házról házra, „...valami verseket énekeltek a Krisztus születéséről... akarván ebben követni a Betlehemi Pásztorokat...”, tehát valamiféle betlehemes adtak elő. A XIX-XX. századi falusi betlehemes játékok az iskolák, illetve a „deákok” számára az előző századokban írt szövegek folklorizálódott változatai, részben pedig újabb keletű szövegek.³⁴

A Debrecen-környéki református falvakban és mezővárosokban a második világháború után szinte teljesen megszűnt a betlehemezés. A különböző gyűjteményekben található szövegek többségében sem Mária, sem József nem szerepelnek. Kivételnek

tekinthető a Püspökladányban 1931-ben gyűjtött betlehemes, melynek záró szövegében a „szálláskeresés” motívumai is felfedezhetők:

„Köszönjük, hogy minket ide bebocsátottatok,
A kisdéd Jézuskának szállást adtatok,
Az ég áldása szálljon rátok.
Elindulának és el is jutának,
Szűz Máriának, az ég szent urának,
Köszöntést mondának!”³⁵

Erdélyben viszont nagyon sok betlehemes-játék szövegében megtalálható a szálláskeresés jelenetének egy-egy változata. *Szűz Mária, Szent József*, sőt – egyes változatban – *Szent Péter* is szerepet kap. A *Makkai Endre* – *Nagy Ödön* -féle gyűjteményben a megvizsgált 78 erdélyi református település betlehemes szövegei között tíz betlehemesben szerepel a szálláskeresés jelenete. A nagyenyedi betlehemesben *Szent József* a következő öltözetet viselte: barna ruha, fekete öv, cylinder-szerű fekete kalap, melyen elől fekete kereszt van. A szöveg kezdő sora is tipikus katolikus köszöntés: Dicséretessék a Jézus Krisztus! Ez annál is figyelemre méltóbb, mert Nagyenyeden református diák-hagyományokkal is számolni lehetett. Lukafalván már magyarba öltöztetik Szent Józsefet, amennyiben „*fehér bő ujjú ing, fekete lajbi, fehér csikos gatyá*” az öltözete. Az Ilencfalvi betlehemesben szemlélhető a református és katolikus hagyományok ötvöződése az alábbi énekszövegben:

„Mostan kinyílt egy szép rózsá virág,
Melyet oly régen várt az egész világ.
Betlehemben kibimbózott zöld ág,
Király mennyből méltóság...”³⁶
„Szűz Mária így kesereg sorsán,
Szent Józseffel szent fiukat tartván,
Nyugszik szegény csak egy marék szénán,
Szeméből könny csordulván;
Aludj, aludj kedves jácintuskám,
Mely illatos, teljes virágocskám,
Szűz tejemből szopó kis báránykám.
Sorsunk nehéz violám...”³⁷

Ez a tanulmány a protestáns népi vallásosságban, a népi kegyességi gyakorlatban meglévő Mária-tiszteletről kívánta felhívni a figyelmet. A hivatalos egyház – sokszor túlságosan merev Mária-ellenes teológiai álláspontjával szemben a „népi teológia” megőrzött valamit a Mária-doxológiából. Legtöbbször csupán a római katolikus terminológiát használja, másszor viszont tiszteli és dicséri is *Szent Józsefet* és *Szűz Máriát* a Megváltó Jézus Krisztusért. Mind ez egy népi ökonomizmus létezését mutatja, amely kétségtelenül elősegítheti a felekezeti Mária-imádása és tisztelete vonatkozásában való közeledését is. *Kálvin* szerint: Mária engedelmissége, Isten Igéje és a Megváltó iránti szeretete méltóvá teszi dicséretünkre és tiszteletünkre. Ez a tisztelet és szeretet tükröződik a népi teológiában a népi kegyesség – e dolgozatban vázolt gyakorlatában. Az idézett kántáló-szövegek bizonyítják, hogy protestáns népi hit és érzelmvilágában van hely Szűz Mária számára is.

Molnár Ambrus

Jegyzetek:

1. F-D J-S: 143.413. -2. Szénási Sándor: 1994. 5-89. -3. Nagy Sándor Béla 1937. 134. -4. Murányi Róbert Árpád 1979. 232. - 5. Földváry László 1906. 96-97. - 6. Kathona Géza 1940. 37. - 7. Kiss Áron 1881. 72., 190-191., 239-240., 677-678. - Szhárossi Horváth András 1542-1549. A magyar kálvini reformátorok egyike. 1542-1549 között és később is tályai lelkesként működött. Vö. Zoványi Jenő 1972. 610. A közölt vers megtalálható Régi Magyar Költők Tára II-1880-183 és 164., továbbá Dömötör Tekla 1983. 156. - 9. Czegléd Sándor 1973. 390-391. - 10. Kathona Géza 1940. 384-388. - 11. Martonfalvi Tóth György 479-483. Csak a vasárnapot tartja ünnepeket. „A vasárnapok az Istentől rendeltettek, és mindeneket, mindörökké meg-tartásra köteleznek... Az Innepek nem az Angyaloknak és a holt szenteknek, hanem az Istennek szenteltessenek... Rosszul ünnepelek azok, a kik a 3 Innepeket (karácsony, húsvét, pünkösöd) jeles és szentséges napoknak hívják, nem gondolván meg, hogy nintsen szentségesebb nap a Vasárnapnál is – mivel az ember a napoknak szentséget nem adhat. Rosszul ünnepelek azok, akik az ő Innepeket részszerint az Istennek, részszerint pedig az embereknek szentelik; mint Karatson első napját a Christusnak; második napját Szent Istvánnak; harmadikat pedig Szent Jánosnak. KABAI-BODOR Gellért 1677. Kabai debreceni lelkész a nagypénteki passió és a lamentáció éneklését ostorozza. Vö. Czegléd Sándor 1964. 59. - 12. Bod Péter 1757. Az általa is említett Józseffel való szólásmondás ma is gyakran előfordul a reformátusok között is: *Szűz Mária, Szent József!* vagy *Jézus, Mária, Szent József!* formában. - 13. Révész Kálmán 1883. 146. - 14. L.F., Váradí Énekeskönyv 1566. Teljes címe: A Keresztyéni gyülekezetekbe való Isteni diczertek egybe szedögettek, és mostan nyomtatattak uyonna, öregbittettek és emendaltattak L.F. által. Váradon Nyomatott Raphael Hoffhalter, ANNO D...M.D.LXVI. - - 15. Szegedi Gergely 1569. Énekeskönyv 1569-ből. Vö. Szilády Áron 1893. 89.95.98. Vö. Énekeskönyv a magyar reformátusok használatára. A Magyar Református Egyház Zsinatának kiadása Budapest. 1948.318.82.sz. énekek. - 16. Énekeskönyv 1794. - 17. Énekeskönyv 182. 547.(64.sz. ének) - 18. Énekeskönyv 1907. 224.o. (65.sz. ének) - 19. Keresztyéni Énekeskönyv 1940. 31. (Békéscsabai evangélikusok használatára XVI. kiadás Bcs.1940.) - 20. Énekeskönyv 1948. 396. - 21. Egy régi énekünk eredete (szerző nélkül) In Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Függetlenítő (Szerkeszti és kiadja Révész Imre) III. évf. 187.55. - 22. Énekeskönyv 1948.5. - 23. Molnár Ambrus-Szigeti Jenő 1948.11-15. - 24. Hetedik Trombita 1782. 251-317. Ebben a kézzel írt colligatumban található: „Gaál Józsefnek, az ki az előtt ketszeméti gulyás volt, tsudálatos látásai” c. víziója. Az idézetek ebből a szövegből valók. (A kézirat a DK. Egyházi Néprajzi Szekciója Adattárában Mátraházán van.) - 25. Molnár Ambrus 1989. 31-87. - 26. Martonfalvi Tóth György 1700. Lásd még a 11.sz. jegyzetet. - 27. Makkai Endre-Nagy Ödön 1993. 211. 279. - 28. Manga János 1947. 270-273., továbbá Bálint Sándor 1973. 46-53. - 29. Kriza Ildikó 1977. 37-47. - 30. Az alföldi és az erdélyi reformátusok között ma is közismert karácsonyi köszöntő. Itt azt a szöveget közlöm, amelyet édesapámtól tanultam gyermekkoromban. Több változata közölve: A Magyar Népzene Tára II. Jeles Napok (Szerk. Bartók Béla-Kodály Zoltán 1953.) - 31. Erdélyi Zsuzsanna 1976. 692. - 32. Makkai Endre-Nagy Ödön 1993. 299. - 33. Nagyvárad betlehemes játék (1629) Kilián István közlése nyomán átdolgozta és kiegészítette: Kiss Tamás. Gépelt szövegmásolat, kottával a DK. Egyházi Néprajzi Szekció Adattárában, Mátraházán. - 34. Bod Péter 1757. - 35. K.Bartha Károly 1931. 17. - 36. Az itt közölt köszöntő első négy sora kifejezetten református jellegű. Kodály 1916-ban több változatát gyűjtötte Nagyszalontán. Lásd: Népzene Tára II. 56. és 586.sz. - 37. A következő hét sor Mária áitatója c. katolikus kántáló vers. Vö. Erdélyi Zsuzsanna 1976. 696. 231.

Irodalom

Bálint Sándor: 1973 Karácsony, húsvét, pünkösöd Bp. 1973. - Bartha (K) Károly: 1931 Magyar Néphagyományok (A Debreceni Kollégium Tanítónövendékeivel gyűjtötte és a gyűjteményt rendezte K.Bartha Károly. Debrecen 1931. - Bartók Béla-Kodály Zoltán: 1953 A Magyar Népzene Tára II. Jeles Napok - Bod Péter: 1757 Szent Heortokrates, avagy a Keresztyének között előforduló innepeknek és a rendes Kalendáriumban feljegyzett Szenteknek rövid Históriaik. - 1757. I. kiadás Nagyszalontán 1761; II. kiadás Pozsony 1786. - Czegléd Sándor: 1973. Méliusz ágendája és himno-

lógiai tevékenysége. In *Studia et Acta* II. (Szerk: Dr.Bartha Tibor) – Czeglédy Sándor: 1964. Emberi hagyományok ostromozása. In *Református Egyház* 1964. – Dömötör Tekla: 1983. Naptári ünnepek, népi színjátás. Bp. 1983. – Erdélyi Zsuzsanna: 1976. Hegyet hágek lőtől lépék. Budapest – Énekeskönyv 1794. Közönséges Isteni Tiszteletre rendeltetett Énekeskönyv, melyben vagynak Himusok, Soltárokból szereztetett Ditséreték Posonyban. Nyomtatott Patczkó Ferentznél 1794. – Énekeskönyv 1822. Közönséges Isteni tiszteletre rendeltetett Énekeskönyv...Nyomtatott Pesten a Fő T.Dunán inneni, Dunán túli és Tiszán inneni Helvét Vallástételt tartó Superintendenzák rendelkezésére, Trattner János betüivel 1822. – Énekeskönyv 1907. Közönséges Isteni tiszteletre rendelt Énekes Könyv Budapest 1907. – Énekeskönyv 1948. Énekeskönyv a magyar reformátusok használatára. Budapest FD.-IS.- 1843. Gyümölcsoltó Boldogasszony napja. In *Egyházi és Iskolai Lap* II. évfolyam. Szerk. Székács József és Török Pál Pesten. – Földváry László: 1906. Adatok a Felsőmagyarországi ev. Egyház történetéhez. In *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár* (Szerk: Stomp László V. évfolyam Budapest 1906. – Kabai Bodor Gellért: 1677. *Traditionum humanarum flagellatio* Debrecen 1677. – Katona Géza: 1940. Samarjai János gyakorlati theologiaja. In *Theologiai Szemle* XVI. évfolyam pótfüzete. – Kilián István-Kiss Tamás: 1985. Nagyváradi betlehemes játék (1629) – Kiss Áron: 1881. A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései Bp. 1881. – Kriza Ildikó:

1977. Szálláskereső Mária (Apokrif motívumok a mai szájhagyományban) In *Népi Kultúra, népi társadalom, Főszerkesztő Ortutai Gyula*. Bp. 1977. - LF: 1566. Váradi Énekeskönyv – Makkai Endre-Nagy Ödön: 1993. Adatok a téli néphagyományok ismeretéhez. Bp. 1993. – Manga János: 1947. Szálláskereső. In *Ethnographia* Bp. 1947. – Martonfalvi Tóth György: 1663. Keresztényi ünnepek, Új kiadás 1700. Kolozsvár – Molnár Ambrus-Szigeti Jenő: 1984. Református népi látomásirodalom a XVIII. században. Bp. – Molnár Ambrus: 1989. A Partikuláris és nemzetközi iskola. In *Négyszáz év Hajdúszoboszló neveléstörténetéből*. (Szerk: Gazdag István) – Murányi Róbert Árpád: 1979. A lutheri liturgia a Bártfai Gyűjtemény tükrében. In *Theologiai Szemle* (Szerk: Próhle Károly) Új folyam XXII. 1979. - Nagy Sándor Béla: 1937. A református istentisztelet Kálvin felfogása szerint. In *Theologiai Szemle* XIII. évfolyam (Szerk: Csikesz Sándor) Első pótfüzet Debrecen 1937. – Révész Kálmán: 1883. Egy ünnep, melyet a naptárakból kifeledek. In *Debreceni Protestáns Lap*. 1883. május 5. – Szegedi Gergely: 1569. Énekeskönyv, melből szoktanac az urnac Diczeretet mondaní...Debreczenbe nyomtatta Komlos András A N.M.D.LXIX. - Sznási Sándor: 1994. A református Mária-kép. In *Confessio* 94/1.(Szerk: Tenke Sándor) Bp. – Szilády Áron: 1893.Sz.Gergelyről és énekeskönyvéről Budapest 1893. – Zoványi Jenő: 1977. Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon 3. javított és bővített kiadás (Szerk: Ladányi Sándor)

EMLÉKEZZETEK MEG

Torkos Jakab dunántúli püspök kanonika vizitációja 1747-ből

A tanulmányunk tárgyát képező egyházlátogatási jegyzőkönyv („Processus Visitationis Extra-ordinariae in nomine Domini Anno 1747 die 26 Mai...”) eredeti kéziratát a Dunántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának Kézirattára őrzi. A címet, valamint az egyházvizsgálat alapját képező kérdéseket kivéve a kézirat magyar nyelvű, a szokásos latin citációkkal, betoldásokkal. Témánk tehát a *Torkos* Jakab szuperintendens által, *Nagybányai* István két-tornyúlaki és *Komáromi* Pál győri lelkészek (ez utóbbi a tatai egyházmegye esperese, egyházkerületi főjegyző) társaságában a veszprémi, peremartoni és belsősomogyi egyházmegyékben 1747. május 26-június 12 között tartott egyházlátogatás jegyzőkönyve. A 27 levélből álló, 32x20 cm nagyságú kézirat zömmel *Torkos* Jakab kézírását tartalmazza, kisebb részben *Nagybányai* Istvánét, vagy *Komáromi* Pálét.

Itt említem meg, hogy a református egyházi gyűjteményekben található kanonika vizitációk tudományos feldolgozása megkezdődött, s ezt a munkát a Közép-Kelet-Európai Reformáció Történetének Kutató Intézete (Debrecen) irányítja. Így kerülhetett sor 1986-87-ben a pápai gyűjteményekben található két kanonika vizitációs napló, illetve jegyzőkönyv feldolgozására, szövegük legépelve, sajtókész állapotban van. Az egyik a *Torkos*-féle kézirat, a másik a már említett *Komáromi* Pál esperesnek, 1736-ban a tatai traktusban teljesített egyházlátogatásáról készült jegyzőkönyve.² Remélhetőleg kiadásukra is mielőbb sor kerülhet.

A püspöki-esperesi egyházkerületi kormányzás legfőbb eszköze a református egyházban is a rendszeresen végzett egyházlátogatás (canonica visitatio) volt.³ Sőt, legrégebbi zsinati kánonaink szerint ez nemcsak jog, hanem egyenesen kötelessége volt az espereseknek és püspököknek. Számadással tartoztak a traktus és a szuperintendencia legfőbb hatóságának a provinciális, illetve generális zsinatnak.⁴ A püspöki kanonika vizitációt (generális visitatio) főbb zsinataink szintén törvénybe iktatták, ám ezt utóbb a püspökök jobbra elhanyagolták, az esperesekre hagyva az egyházlátogatás teljesítését. Így a püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyvek anyaga sokkal kisebb az esperesi látogatások jegyzőkönyveivel képest.

Torkos Jakab 1711.február 13-án Pápán született. Alsóbb iskoláit Pápán végezhette. A prédikátori hivatalra a sárospataki kollégiumban készült, mivel felsőbb tanulmányok folytatására Pápán akkor nem volt lehetőség. Miután Sárospatakon befejezte tanulmányait, külföldre ment. 1733-34-ben Zürichben, 1735-ben rövid ideig Utrechtben tanult. Hazatérvén 1735 őszén Pápán – rövid rektorkodás után – lett másodlelkész *Komáromi* József mellett. Ekkor 24 éves. 1752. május 8-ig pápai prédikátor, amikor is a pápai eklézsia vallásgyakorlatát királyi rendelettel betiltották. Pápáról elűzetvén, 1752-ben Peremartonban, majd 1758-ban Adásztevelen foglalt el lelkészi állást. 1745-ben – 34 évesen – *Kenessey* István dunántúli főkurátor hathatós közreműködésével választják püspökké, mely tisztét 40 esztendőn át, egészen 1785-ben

bekövetkezett haláláig viselte.⁵ Már mint nem aktív lelkész, de megérhette a pápai gyülekezet, valamint a kollégium Pápara való visszatérését. Egyébiránt nagybátyja volt *Torkos* Jakab (II) csöglei, majd pápai lelkésznek, aki 1795-től 1813-ig volt az egyházkerület püspöke. A *Torkos*ról szóló életrajzi méltatások, illetve biográfiai kézikönyveink nem tudnak nyomtatásban megjelteni munkájáról. Pedig van, mégpedig egy halotti prédikáció, melyet *Kenessey* István főgondnok felett mondott el Pápan 1750-ben, s még ebben az évben ki is nyomtatták „Istenfélő hívekhez méltó halotti sírás...” címmel, feltételezhetően Veszprémben. A nyomtatvány – *Torkosé* mellett – tartalmazza *Hevesi* Sámuel és *Kun* János emlékbeszédét is.⁶ Két vaskos kötetben a Dunántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának Kézirattára őrzi magyar nyelvű prédikációit, melyeket Pápan 1735-1752 között mondott el.⁷ Respondens volt az 1734-ben Zürichben tartott disputáción (*De divina hominum vocatione...*), melyet *Hottinger* János Jakab zürichi professzor előnöklétével tartottak. Feltételezhetően ő a szerzője annak a könyörgésgyűjteménynek, mely a „A Pápai Nemes árva Ecclesianak siralmas éneke...” címet viseli. A három prózai illetve verses könyörgést *Torkos* a pápai egyház és kollégium száműzetésének időszakában, illetve a Pápara való visszatérés után írhatta meg.⁸ A Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárában (Pápa) találjuk meg *Járdánházy* Gábor pápai professzor, 1785. december 1-én *Torkos* felett elmondott halotti prációját, mely életrajzához nélkülözhetetlen adalékokkal szolgál.⁹

Torkos Jakab püspöksége a dunántúli református egyházkerület történetének legnehezebb időszakára esett, mely a lassú haldoklás, az elsorvadás időszaka volt. Csak szemléltetésül jegyzem meg, hogy a „csendes ellenreformáció” időszakában 150 templomot vettek el a reformátusoktól az egyházkerület területén.¹⁰ Tudjuk, hogy az első Carolina Resolutio (1731.március 21.) óta a református egyházban is a katolikus főesperesek végezték a kanonika vizitációt. A dunántúli református egyházkerületben is folytak ezek a megszügyenítő, s egy másik felekezet belső életébe jogtalanul beavatkozó vizitációk. Egyedül *Padányi Bíró* Márton veszprémi katolikus püspök-főispán 46 protestáns templomot záratott be Somogyban, egy vizitációja után.¹¹

Torkos Jakab közvetlenül megtapasztalhatta az árvaságra jutott, s pusztulásnak indult református eklézsiák sanyarú sorsát. Az állandó tiltakozáson kívül egyebet nem igen tehetett, de mégis megpróbált mindent, ami jogilag lehetséges volt. Ebben a heroikus küzdelemben, a gyülekezeteket fenyegető ítélet elhárításában erős támasza volt *Kenessey* István, az egyházkerület első főgondnoka, egészen 1750-ben bekövetkezett haláláig.

De a még „virágzó” gyülekezeteket is erősíteni akarta – hisz az aggasztó külső körülmények ellenére a legtöbb gyülekezetben tovább folyhatott az egyházi élet -, s ezért, mint szuperintendens végigjárta egész egyházkerületét. Ennek megmaradt dokumentuma a veszprémi, peremartoni, s belsősomogyi gyülekeze-

tek egy részének meglátogatásáról felvett jegyzőkönyv.¹² Egyházlátogatása azonban nagy szála volt a katolikusok, s az aulikus vármegye szemében, melynek főispánja *Padányi Bíró* Márton, a fanatizmusáról, s protestánsgyűlöletéről hírhedt veszprémi katolikus püspök volt. A vármegye 1748. február 11-én kelt levelében megtiltja *Torkos*nak az egyházlátogatást, s törvénytelenésre hivatkozva, püspöki jogának felfüggesztése céljából felír a kancelláriához.¹³ A szuperintendens válaszában törvényes megválasztására, valamint az 1734. október 20-án megjelent második Carolina Resolutio-ra (5.pont) hivatkozik, mely megengedte a protestánsoknak, hogy négy evangélikus és négy református püspököt válasszanak, s hogy azok zavartalanul végezhessek a vizitációt.¹⁴ Ám *Torkos* válasza nem elégtí ki a vármegyét, ismét figyelmeztetik, s követelik tőle a püspöki cím azonnali letételét. Tulajdonképpen ezt panaszolja el a szuperintendens *Mária Teréziához* írt, roppant diplomatikusan megfogalmazott kérvényében, kérve a megye rendreutasítását.¹⁵ A Bécsben, 1749. október 9-én kelt, s a kancellária útján közölt leíratában az uralkodó részletes tájékoztatást kér a vármegyétől *Torkos* Jakab ügyében, de helyesli annak minden lármája és pompa nélkül végzett egyházlátogatását.¹⁶ A vármegye meghallgatása után, 1750-ben kelt leíratában a Helytartótanács *Torkos* törvényes szuperintendensnek ismeri el, s megengedi neki a egyházlátogatások folytatását is.¹⁷

Torkos összesen 52 gyülekezetet vizitált a jelzett, s aránylag rövidnek nevezhető időszakban (1747. május 26-június 12.). Ezek a gyülekezetek a püspöki látogatás időrendjében a következők: (a helynevek eredeti formájában!)

Veszprémi Traktus: 1.Szent Gál, 2.Vámos, 3.Alsó Örs, 4.Verés Berény, 5.Csőr

Peremartoni Traktus: 6.Lepsény, 7.Füle, .Csajág, 9.Kis Kovács

Veszprémi Traktus: 10.Füred, 11.Arács, 12.Csopak, 13.Szölös, 14.Udvardi, 15.Pécsel, 16.Henye, 17.Köves Kál

Peremartoni Traktus: 18.Kenese, 19.Ennying, 20.Mezőkomárom, 21.Fok Szabadi, 22.Maros, 23.Város Hidvég, 24.Simon Tornya, 25.Pál-fa, 26.Fel Egres, 27.Kis Keszi, 28.Keresztes, 29.Sz(ent)Mihály, 30.Kálóz, 31.Falu és Szabad Battyán, 32.Soponya, 33.Balház Szilas, 34.Tác, 35.Pere Marton, 36.Polgárdi, 37.Kajár, 38.Mező Szent György

Belsősomogyi Traktus: 39.Aszaló (Filiája Orczi), 40.Hetes, 41.Szomajom, 42.Kis Asszond, 43.Szenna, 44.Szent Benedek, 45.Gige (Filiája Kovácsi), 46.Hedrahelly, 47.Kadar Kut, 48.Szilvás Kis Falud, 49.Csoknya, 50.Jád, 51.Magyar Egres, 52.Nagy Korpád.

Rövid összefoglalásban, interpretálva tekintsük át, hogy melyek voltak az egyházvizsgálat alapját képező kérdések: -Mikor exmittálta az esperes a lelkészt az adott ekléziába, mikor, s ki által szenteltetett fel, s vette a „manus impositio”-t, vagyis a kézrátételt, s melyik eklézia akaratából? Mindezekről van-e testi-moniális (oklevele), s azt illendőképen „producálta-e”,

bemutatta-e? Mióta szolgál ezen a helyen, s kik voltak az „antecessorai”, tehát hivatali elődjek? Tiszta református-e a falu, vannak-e evangélikusok, s ha igen, kinek a szolgálatával élnek, kinek fizetnek? Van-e iskolamester? Nemes helyről van-e szó? A helység kinek a „possessioja”, birtoka? Az egyház mennyi földdel, réttel, szántóval rendelkezik, milyen azok állapota? Az egyház milyen beneficiumokkal, javakkal rendelkezik, milyen az úrvacsorai és keresztelői edények állapota? Van-e kurátor, hány, mi a nevük? Lelkész fizetése és egyéb javadalmai, tehát külön a készpénz, s külön a természetbeni javadalom? Mennyi az esketési, temetési, keresztelési javadalom (stóla)? Az egyházkezelő megvan-e? Az eklézsia ládáját (kasszáját) ki kezeli? Van-e senge?

Isten Igéjét tisztán és igazán prédikálja-e a prédikátor, a szolgálatokat ellátja-e „híven”, s az úrvacsora sákramentumát időben kiszolgáltatja-e? Buzgó-e a könyörgésekben alkalmak szerint, illetve az ország vezetőiért, elsőrenden a királynőért, az eklézsia protektoraiért, stb. Élete megegyezik-e tanításaival, s példája-e a nyájnak? Katekizál-e? Prédikálja-e a „dominicanális textusokat”? Hogyan él családjával, van-e ellene panasz? A hívek gyakorolják-e magukat az „isten tiszteletben”? Van-e köztük botránkoztató, felveszik-e az egyházi fenytéket? Megadják-e a lelkész „becsületét”? Az „ecclesiai reditus”-t (egyházi jövedelmet, fizetséget) csökkentették-e? Milyen a „parókiális ház” (lelkészlakás) állapota? Van-e valami panasz a lelkésznek az eklézsia ellen, valami kívánsága? Fizetését idejében megkapja-e? A lelkésznek tartozik-e még (restantia) az eklézsia? Milyen ágendát használ a lelkész, vannak-e könyörgéses és egyéb könyvei? Marasztatik-e?

A rektorral, vagy „Scholamesterrel” kapcsolatos kérdések tömören: - Mikor jött jelenlegi helyére, hová való, hol tanult, s hány évet? Családi állapota? Hogy tölti be hivatalát? Szorgalmas-e a gyermekek tanításában? Az iskola hány klasszissal (osztállyal) működik? Mekkora a tanulólétszám? Mennyi a javadalma klasszisonként? Mennyi a készpénz, illetve a természetbeni javadalma ilyenképpen? Van-e illendő ruházata? Milyen a magaviselete? Van-e ellene panasz, illetve neki van-e panasz? Milyen állapotban van az iskolaépület? Milyen viszonyban van a lelkésszel? Van-e a rektor mellett „praeceptor” (segédtanító)?

Végül azok felsorolásával ér véget a jegyzőkönyv, akik a gyűlésen jelen voltak. A világi hatalom képviselőjét általában a falu bírása és a törvénybíró látta el.

Mindjárt a részletes vizsgálat elején felhívom a figyelmet egy érdekes tényezőre, mépedig, hogy még a színtiszta református vidéken, illetve községen is legtöbbször katolikus a földesúr, vagy éppen katolikus egyházi birtokról van szó. Berény (Vörösberény) a győri jezsuitáké, Csajág a pálosoké, Balatonfüred részben a tihanyi apáté, részben a veszprémi káptalané. Fokszabadi ugyancsak a veszprémi káptalan birtoka. Torkos egyébként roppant „toleráns” felfelé, finoman fogalmaz, szinte alázatos és udvarias. A templomok elvételéről csak egyszerű tömönlatban tudósít. Egyedül a soponyai lelkésztől, tisztele-

tes Gál Péter Uramról jegyzi meg, hogy „háborgattatik a Méltóságos Földes Urától...” Különösen Veszprém vármegyében gyakran találkozunk nemes hellyel, ezek zömében színtiszta református községek (pl. Köveskál). Több nemesi hellyel találkozunk Fejér vármegyében is. E két vármegye területén lévő veszprémi és peremartoni (ma: mezőföldi) egyházmegyék gyülekezetei kisebb károsodással vészték át ezt az időszakot. A zaklatásokat ezek sem kerülhették ugyan el, mégis a nemesi falvak protestáns közösségei védettebbek voltak az intoleráns támadásokkal szemben, míg a jobbágyfalvak – különösen is Somogyban – a legveszélyeztetettebb helyzetben voltak. A meglátogatott helyek többségében csak kevés evangélikus él (a katolikusokra természetesen nem tér ki a vizsgálat...), azok is a református prédikátor szolgálatával élnek, s annak fizetnek (pl. Berény, Csór, stb).

A lelképásztori munka színvonalát, a papok képzettségét, valamint az egyházfegyelmet tekintve a hanyatlás, s a színvonalromlás jeleit regisztrálhatjuk a vizitációk alapján. Természetesen az ellenreformáció káros következményeit az okok magyarázatánál nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Mindenesetre a lelkészek jelentős része 10-15 évig is felszentelés nélkül végzi munkáját, több helyen lévita (kisebb végzettséggel bíró személy, aki ott, ahová nem jut rendes akadémiai végzettséggel rendelkező lelkész, ellátja a tanítói és lelkészi teendőket is) tevékenykedik. A lelkészek jelentős hányada nem rendelkezik testimoniálissal, tehát a kirendelést és a felszentelést igazoló okmánnyal. Kisebb helyeken előfordul, hogy felsőbb tanulmányait be nem fejezett diákok, illetve a rektorok látják el az egyházi szolgálatokat is (lévitaság), de előfordul olyan eset is, hogy tanító hiányában a lelkész oktatja a gyermekeket. Az 52 gyülekezetből egynek a lelkészéről sem tudjuk, hogy külföldet járt volna.

A prédikátorok teológiai felkészültségéről persze legjobban a könyvek árulkodnak. Legtöbbjük rendelkezik könyvekkel, leginkább ágendákkal és könyörgéses könyvecskékkel. A nyomtatott könyvek mellett még jelentős a szerepe a kéziratos másolatoknak is. Az imádságoskönyvek nagy népszerűségnek örvendenek, nélkülözhetetlenek a lelképásztori munkához. Ilyennel szinte mindegyik lelkész rendelkezik. A zselickisfaludi Tihanyi Istvánnak „nyomtatásban vagyon három imádságoskönyve”. Az ige hirdetések alapját legtöbbször a perikópa-rend szerinti „dominikák” képezik. A prédikációk, imádságok, a kultuszi és kegyességi irodalom egyéb produktumai alapvető dokumentumai – a még teológiailag is kevésbé vizsgált – kegyességtörténetnek. Látni fogjuk a puritanizmus távolságokat áthidaló, s könyveken át megnyilatkozó egyházmegtartó- és építő hatását. Erről Esze Tamás így ír egyik tanulmányában: „Kovácsként munkáló lelki hatása felmérhetetlenül nagy volt, széles körben hatott és hosszú ideig tartott...”¹⁸ A református kegyesség legszebb megnyilvánulásai éppen a 18. századból ismertek, s ebben az „árva eklézsiák” járnak elől, melyek templomuktól, lelkészüktől megfosztattak, hogy így kényszerítsék azokat a református hit feladására.¹⁹

Nem hallunk tudományos munkát folytató lelkészeiről, annál többet a gazdálkodó lelképásztorokról. Kétségteljes, hogy a kor prédikátori életformája nem sokban különbözik a paraszttól. Mindez persze a „csendes ellenreformáció” protestáns egyházpolitikájának az eredménye, de nem lehet mindent csak arra fogni. A protestantizmus létbizonytalanságban élt, s ez hátrányosan érezte hatását az iskolaügyben is. Debrecen és Patak volt a protestáns iskolázás két fellegvára, de a külföldi egyetemekkel azok sem vetélkedhettek. Dunántúlról is ide áramlik a protestáns diákság felsőbb tanulmányainak végzésére. A protestáns peregrinációk visszaszorítása ugyan csak nagy hátrányt jelentett a protestánsok számára. Ám az is igaz, hogy falusi, de mezővárosi népünk is jobban becsülte gazdálkodó, „mindenhez értő” papjait, mint azokat, akik csak a tudománynak, vagy a „szent szolgálatnak” éltek. Ez utóbbiak előbb-utóbb elégtelenek az értetlenség és a megnemértés máglyáin.

Visszatérve a könyvekhez. A vizitált 52 gyűjteményben csak négy lelkésznek volt az ágendán kívül más könyve. Ezek is jobbára prédikációkötetek, tehát a homiletikai irodalom körébe tartozó munkák. Egyéb teológiai diszciplínák nincsenek képviselve a könyvek között. Érdekes módon Bibliáról, énekeskönyvről, a Heidelbergi Kátéről nem tesz említést a vizitáció, talán mert meglétük természetes követelmény volt. A világi irodalmat képviselő könyvek meglétéről (történeti munkák, széphistóriák, kalendáriumok, stb) szintén nem tudósít az egyházlátogató, mert ez nem volt feladata. Ám e könyvek meglétét és használatát joggal feltételezhetjük, még ha korlátozott számban is. De az igaz, hogy a lelképásztorok tudományos képzettségének, tudományuk tisztaságának vizsgálatára és felügyeletére a kor kanonika vizitációi nem tudnak olyan súlyt helyezni, ahogy azt a 16-17. századi református zsinatok végzései előírták.²⁰

Mindenesetre a kisasszondi lévitáról, *Arácsi Gergely* ezt olvashatjuk: „...Tiszteletes Decsi Pál Uramtul tanítatott a Declinatoria, nem tanult tovább... (tehát egyetlen latin osztállyal lévita lehetett!) Most könyv nélkül prédikáll, az előtt könyvből, vagynak némelly könyvecskéi. Németi Uram dominicája. Via salutis, Uti társ, Halotti centuria, Arany temjénező, Mennyei tárház kulcsa, Lelki áldozat...” Sorrendben tehát a következő könyvekről van szó, jelezve a *Szabó Károly* szerinti RMK-számot is:²¹

1. Szatmárnémeti Mihály: A négy evangélisták szerint való dominica (Kolozsvár, 1675. RMK I. 1179.) Kisebbséggel ugyan, de lehet még szintén tőle a „Dominicalis praedicatoria todalékja” is. (Kolozsvár, 1686. RMK I. 1353.)

2. Drégelypalánki János: Via salutis... (Debrecen, 168. RMK I. 1277.)

3. Sélyei Balog István: Uti társ... (Várad, 1657. RMK I. 918.,)

4. Szatmárnémeti Mihály: Halotti centuria, az az száz halotti praedicatoria... (Kolozsvár, 1683. RMK I. 918.)

5. Arany temjénező. (Imádságos könyv. Hely nél-

kül, 1701. RMK I. 1641.) Tulajdonképpen Kanizsai Pálfi János dunántúli református szuperintendens Arany temjénező. *Thuribulum aureum* (Pápa, 1632. RMK I. 625., RMNy 1553.) című munkájáról is szó lehet, bár kisebb valószínűséggel.²² Lehetséges azonban, hogy egyazon könyv különböző edícióival állunk szemben, ahogy ezt *Balázs László* is gyanítja.²³ Érdekességként említem meg, hogy a gályarabok is e mű magyar nyelvű szövegéből imádkoztak.²⁴

6. Szatmárnémeti Mihály: Mennyei tárház kulcsa. (Kolozsvár, 17. sz., de van egy 170-es kiadása is, Sztripszky 21723, 2198.)²⁵

7. Várad Belényesi Ferenc: Isten eleibe felbocsátandó lelki áldozatok, az az könyörgések és hálaadások. (Kolozsvár, 167. RMK I. 114.) Am ez lehet *Csuzi Cseh János* győri református lelkész és orvos (*Csuzi Cseh Jakab* gályarab prédikátor, majd dunántúli szuperintendens fia) „Isten eleibe felvitetett *lelki áldozat* avagy: Áhítatos könyörgések” (Győr, 1736.) című műve is.²⁶

Újlaki Sámuel, szennai lelkész „Dominicális Textusokat prédikáll és a Csipkés Komáromi Uram Igaz hitit, vagynak irott prédikáziói is, mellyeket prédikáll, vagyon Ágendája, vagynak imádságai írásban és nyomtatásban, a mellyekkel szokott élni”. *Komáromi Csipkés György*: „Igaz hit...” című prédikációskötete ez a munka (Nagyszében, 1666. RMK I. 1042.) Komáromi mérsékelten puritán eszméket vallott, soha nem konfrontálódott az ortodoxiával, ám egyházszervezeti kérdésekben határozottan presbiteriánus, s a keresztyén életgyakorlatról vallott felfogása alapján is a puritánok közé sorolható.²⁷ A gigei prédikátor „Gelei Uram praeconiumából tanít néha”. *Geleji Katona István* erdélyi püspök (ő volt a puritánusok legfőbb ellenlábas) Gyulafehérvárott 1638-ban és 1640-ben két kötetben megjelent „Praeconium evangelicum” című prédikációs kötetét (RMK II. 521 és 552.) használta tehát a gigei lelképásztor.²⁸ *Komáromi Sámuel* szentbenedeki lelkész „különb különbféle könyvekből él, a dominiciával is. Catechizál. Vagynak orationallissai”, vagyis könyörgéses könyvei. *Tihanyi István* szilváskisfaludi lelkész „a... dominicális Textusokkal másokat is prédikáll. Vagyon ágendája. Nyomtatásban vagyon 3 imádságos könyve.” *Marosi Sámuel* csokonyai lelkész „a dominicából prédikáll, más könyvből is néha. Ágendája vagyon, de nem tudja, kié, a dominicát sem tudja, a Káldiának mondotta. Imádságos könyv vagyon, Lelki áldozatnak vallja. Igazságnak Áldozattya is vagyon...” Itt a *katolikus Káldi György*: „Vasárnapi prédikáziók I.része” című művéről lehet szó, ami Pozsonyban jelent meg 1631-ben (RMK I. 601.), bár lehet ugyanőtőle az „Innapi prédikáziók I.része” is. (Pozsony, 1631. RMK I. 602.) A „Lelki áldozat” azonosítását az előzőekben már közöltük, *Várad Belényesi Ferenc* vagy *Csuzi Cseh János* a szerző. Az „Igazságnak áldozattja” című munka Kolozsvárott jelent meg 1666-ban (RMK I. 1036.).

Nincs egységes és kötelező agenda, s így nyilvánvalóan liturgiai egység sem a 18. században.²⁹ A legelterjedtebb agenda a református egyházban, így a Du-

nántúlon is ebben a században *Milotai Nyilas* István tiszántúli püspöké, munkája a 18. században is számos, részben átdolgozott kiadást ért meg.³⁰ A legtöbb lelkipásztor *Milotai Nyilas* István ágendájának valamelyik kiadásával rendelkezik. (pl Tác, Hedrahely, stb.) Az egységes és kötelező agenda terve egyelőre kivitelezhetetlen volt, ezért a dunántúli református szuperintendenciában arra törekedtek, hogy a leggyakrabban használt *Milotai-féle* ágendát tegyék általánossá. A peremartoni (1745), majd a pápai (1747) egyházkerületi közgyűlés is kimondta, hogy „azon egy ágendával vagy liturgiával”...valamint „egyforma ágendával” éljenek a prédikátorok.³¹ A szomajomi lelkipásztor „Erdélyi” ágendával rendelkezik. Ez *Milotai* ágendájának kivonatos kiadása lehet, ami a *Confessio Helvetica*-val egy kötetben együtt jelent meg Kolozsvárott, 1679-ben (RMK I. 1232.). 1755-ben egyébként újra kiadták Kolozsvárott. Nagyon kicsi annak a valószínűsége, hogy az említett agenda *Heltai* Gáspáré lenne, ami 1550-ben és 1559-ben szintén Kolozsvárott jelent meg (RMK I. 344. – RMNy 85 RMK I. 37. – RMNy 154.)

A csóri prédikátornak „Debreceni Ágendája vagy” Ez megint csak *Milotai Nyilas* 1634-ben Debrecenben, *Fodorik* Menyhért által kinyomtatott ágendája lehet. (RMK I.633.- RMNy 1576.) Tehát minden út *Milotai*hoz vezet. *Benedek* Sándor többször is idézett művében ezt írja: „A csóri lelkész többek között azt felelte, hogy Rimaszombati Mihály debreceni ágendájával él, tehát azzal az ágendával, ami akkor Debrecenben gyakorlatban volt.”³² Az idézett mondat tévedés eredménye, hisz a csóri lelkipásztort hívják *Rimaszombati* Mihálynak, s neki, ismétlem: „*Debreceni Ágendája vagy*”. *Rimaszombati* Mihály az, aki tehát debreceni ágendával él, mint csóri lelkipásztor. A *Benedek* Sándor által idézett rész azonban nem is fordul elő az eredeti szövegben.³³ Másutt pedig *Tatai Csirke* Ferenc (+1765) debreceni prédikátor, tiszántúli püspök nyomtatásban soha meg nem jelent, de Debrecenben gyakorlatban lévő ágendáját jelenti számára a „debreceni ágenda”.³⁴

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy mégis a könyvek jelentették a legnagyobb megtartó erőt az egyház számára, hisz még a kisebb végzettséggel bíró léviták sem nélkülözhetik a könyveket, sőt akarva-akaratlan népszerűsítik a puritán könyveket. Regisztrálhatjuk a puritán szellemiség évtizedeket áthidaló, könyveken át ható szerepét. A puritánizmus tehát nem egyházkormányzati szinten élt tovább, hanem a hívő lelkipásztori életgyakorlatban. A 17. század végére a protestáns ortodoxia ideje végleg leáldozott, a puritánizmus eszméi – még ha szelídebb formában is -, de meghódítják az egyház közösségét. Az ortodoxia nem tudja útját állni a *cocejánizmusnak* és a *cartesianizmusnak*. Az új, népi kegyesség mindennapi részét képezik az igeolvasás, a közös éneklés és imádkozás, s nem utolsósorban a puritán irodalom termékeinek olvasása.³⁵ A könyvek számbavétele is megerősíti, hogy a zömmel puritán szerzők művei mellett jól megférnek az ortodox *Geleji Katona* István és *Milotai Nyilas* István munkái. De azt is leszö-

gezhetjük, hogy időszakunkban a távoli Erdély, valamint Tiszántúl protestáns könyvkultúrája, szellemisége volt Dunántúl reformátusságának szellemi táplálója, identitásának megőrzője. A debreceni nyomda 18. századi könyvjegyzékeit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a 17. századi puritán könyvek egész sorát adják ki újra, változatlan impresszummal, így védekezve az ugrásra kész, klerikális cenzura ellen.³⁶ *Szigeti* Jenő kimutatta, hogy a paraszti ecclesiolák kialakulására is a puritán-pietista kegyesség gyakorolta a legnagyobb hatást egészen a 19. század végéig. De az ún. szabadegyházak gyökerei is ide nyúlnak vissza. A baptisták a 19. században újra kiadják több puritán-pietista szerző művét, így *Páriz* Imre „*Keskeny út...*” (Utrecht, 1647.), *Milton* „*Elvesztett paradicsom*”, *Bunyan* „*A zarándok útja*” című munkáit.³⁷

A papság erkölcsisége Dunántúlon a kanonika vizitációk alapján jónak mondható. Legtöbb prédikátorról azt olvashatjuk, hogy „élete tanításával megegyező...” Persze vannak kivételek. Mint a füredi prédikátor, aki „még eddig jól viselte magát egyébiránt, de mikor bort iszik vagy on hirtelenség benne, nem veszekedett ugyan senkivel, hallották, hogy másutt tánczolt, a kertébe menvén a szomszédja tyukjában hármat azokban el lött...” A kadarkúti prédikátor pedig – írja *Törkos* – „részegen jött előnkbe. Reversalist adott, assessorságától megfosztott.” A szilváskisfaludi prédikátor ugyancsak részegen ment a vizitátorok elé, „az melyről reverzalist vetünk, hogy azután józanon él”. A szentbenedeki lelkészről pedig azt olvassuk, hogy a „közönséges censura után méltatlannak ítéltetett manus impositiora”.

Sokkal több a panasz a hívek egyházhoz való hűségére, különösen is erkölcsükre. Az üldözött egyház minden bizonnyal nem élhetett úgy a fegyelmezés eszközeivel, mint annak előtte. *Mezőszentgyörgyön* „*N(emes) Vechelius* András az ifjú negyedfél esztendődtől fogva kétszer sem Communicált”. A kisasszondi lévitára haragszanak a hívei, „...hogy a bűnről őket meg feddi kötelessége szerént...” A gigei lelkész „a részegség ellen sok intéseket tett, de nem tarttyák véteknék, a káromkodókat megbüntetik, vasárnaprontókat, ha két prédikáció előtt kimennek... A gonosztevőket igen szorgalmasan megbüntetik...” A legtöbb helyen az egyázi fenytéket már nem szabhatják ki kötelezően mégsem, a hívek szabad akaratukból vehetik azt magukra.

Valamely gyülekezetbe – az eklézsia kívánságára – az esperes exmittálta a lelkipásztort, nagy ritkán a püspök. A lelkipásztor erről „testimoniális”-t kapott, amit vizitációkor be kellett mutatnia. Ám sok lelkész nem rendelkezett ezzel az oklevéllel. A szőlősi „*T(iszteletes) Örsi* János prédikátor *Uram* exmittáltatott 1730-ban 10 Juni Monoszlóban azon ekklesia kívánságára *Tiszteletes Deáki* István Senior *Uram* által, de *Testimoniális*t nem adott Ő kegyelme.” Sokkal fontosabb volt azonban a felszentelés, az ordináció kérdése. A felszentelés általános norma volt, sokkal inkább, mint bármi más. A reformátori

tanítás – így Kálviné is – kihangsúlyozta a *ministerium et ordo verbi Dei* isteni és apostoli eredetét (apostolica successio), de egyértelműen elvetette annak *episkopális* értelmezését. A hazai református liturgiák elvi álláspontja az volt, hogy a felszenteléskor számolni kell a püspökök szolgálatával, de ez nem lehet *sine qua non*-ja az ordinációnak. A *ministerium verbi Dei* apostoloktól eredendő, s korokat átívelő történeti kontinuitása nem a püspökök, hanem a szolgálat, az „egyetemes papság” szellemében végzett szolgálat folytonosságában adatik tovább.³⁸

A gyakorlatban a felszentelés – ezt mutatja a vizitációkból nyert kép is – mégis a püspök jogköre volt, a vizitációk alkalmával ő szentelte fel a lelkészeket kézzel (manus impositio). Kollektív lelkészszentelésről szó sem lehetett a politikai helyzet miatt, hisz nem lehetett generális zsinatokat tartani. Olyan azonban előfordult (így *Torkos* Jakab egyházlátogatásakor is), hogy egy kisebb körzet papjait egy helyen szentelte fel. Ilyen hely volt pl. Somogyban Aszaló, vagy Szomajom, illetve a mai mezőföldi egyházmegye akkori székhelye Peremarton. Sokszor 10-15 év is eltelt, mire egy lelkész részesült a felszentelésben.³⁹ A felszentelésről szintén testimóniumot kapott a lelkész, mégis sok korábban felszentelt lelkész nem rendelkezett ezzel a bizonyítvánnyal. Nincs „testimoniális” például *Rimaszombati* Mihály csóri, *Csákvári* István fülei, *Bánhorváti* Miklós simontornyai prédikátoroknak. Több olyan esetben is találkoztunk a vizitációban, hogy a felszentelés és a kézzel nem egy időpontban történik, sőt több év is eltelhet a kettő között. Ilyen a szentgáli lelképásztor esete: „Tiszteletes Naszályi István Predicator Uram... Tevellyen felszenteltetett 1739-ben die 27 Aprilis Tiszteletes Komáromi József Uram által. Manus impositiot vett ő kegyelme Anno 1745. 3. Mai Peremartonban Tiszteletes Superintendens *Torkos* Jakab Uram által...” De idézhetem az enyingi egyházlátogatást is: „Tiszteletes Tokai Pál predicator Uram... a Peremartoni Tractusnak Seniora, a Prédikátorságra exmittáltatott Hodosi Sámuel Superintendens Uram által Anno 1710. die 18. Juni a Táp-szentmiklósi Ekklesiának kívánságára Kovácsiban. Manus impositiot vett 1743-ban die 17 Juni.”

Az idézett esetekben, s a többi ilyen esetben is a felszentelést mindig az egyházkerületi főjegyző (püspökhelyettes) végezte, feltételezhetően a püspök betegsége, vagy más jellegű akadályoztatása miatt, s a kézzel (manus impositio) a püspök későbbi időpontban végezte el.

A vizitációkból kiderül, hogy a lelképásztori munka leghangsúlyosabb részének az ígéhirdetést tartották. A vizitátor sajnos csak azt vizsgálta, hogy *mit* prédikálnak (dominiciát, egyéb textusokat, kátét), arról nincs szó, hogy *hogyan*, milyen színvonalon prédikálnak. Egyedül a simontornyai lelkésztől jegyzi meg, hogy „Tiszteletes Uram hosszas unalmas a prédikálásban, a könyörgést igen vontatva mondja...” Fontos a sákramentumok jó rendben történő kiszolgáltatása, persze „illendő edényekkel”, de a betegek látogatása is (pl. *Berény*, *Nagykorpád*, *Kisasszond*).

A lelkészek javadalma a készpénz- és a természetbeni javadalomra osztható. A temetésért, keresztelésért, „copulatio”-ért (esketésért) külön járandóság illeti meg a lelkészt. A természetbeni járandóság legtöbbször: bor, búza, hús, faggyú, só, bors, fa, széna, de idetartozik a „szekeres szolgálat” (tehát a pap fáját, szénáját, stb. beszállítják), valamint földjeinek megmunkálása, a termés betakarítása, stb. Néha a perpetua coquia (állandó sorkoszt) is a járandóság része. A „senge” mindig az ekléziáé. Az „egyházkelő” (introductio) a legtöbb helyen megvan, ahol nincs ott ígéri felállítását. Egyedül a kajári gyülekezet ellenzi az egyházkelő bevezetését. A kisasszondi lévita javadalmában érdekes kitétel, hogy „...a harangozásért egy egy sertés lábat...” kap. „Ha elénekli a prédikáció nélkül el temetendőket dénár 11, virasztástól dénár 11” illeti. „A leányokat a templomban megmarasztván fizetnek egy oka Lent, egy oka pedig két font”.⁴⁰

A tanítók szinte kizárólag a mai középiskolának megfelelő végzettséggel bíró diákok voltak, akik befejezték a retorikai osztályt, de a bölcsészeti (akadémiai) osztályig már nem jutottak el. Nagy ritkán fordult elő az akadémiai tagozatig eljutó rektor. Ilyen a mezőkomáromi mester például, aki két és fél évig volt marosvásárelyi tógátus diák. Ő a „mesteri hivatallal megelégszik míg az Isten más módot mutat.” A rektorok többsége azonban csak a latin iskola, az akkori gimnázium befejezéséig jutott el. Ezt a rétori osztály zárta be. Az általánosan elterjedt kollégiumi modellben a gimnáziumi tagozat 3-4 év alatt elvégezhető grammatikai osztályból (általában a syntaxis zárta) és 2-4 év alatt elvégezhető retorikai-poétikai osztályból állt. A latin iskola tehát minimum 6, maximum 8 osztályból állt.⁴¹ A gimnáziumhoz szervezen kapcsolódtak az akadémiai tagozatok, így a 2-3 éves filozófiai osztály, s a 2-3 (vagy 4-5) éves teológiai tanfolyam.⁴² Nyilvánvaló, hogy a rektorok vagy mesterek idáig nem jutottak el, ezért olvassuk legtöbbször, hogy „prédikátorságra” vagy „kollégiumra” igyekeznek. Így a kenesei „schola mester”, a mezőszentgyörgyi, aki egyébként a kenesei prédikátor fia, a csopaki és a csajági tanító. A füredi mester, aki pápai diák volt, szintén „collegiumra igyekezik”. A pécselyi tanító debreceni diák volt, jól prédikál, s nem igyekezik prédikátorságra. *Polgári* István peremartoni iskolamester 7 esztendeig volt sárospataki diák, s „egyházi állapotra szánta magát mind éltéig”. *Tálas* Ferenc berényi rektor prédikál, ha kell, marosvásárhelyi diák volt „negyedfél” esztendeig, s „leviticumra igyekezik”. Ebből is látható, hogy a lévitaság a tanítói és prédikatori tiszt között helyezkedett el. *Kolozsvári* István táci mesterről csak annyit tudunk meg, hogy „még tanulni kíván német nyelvet”. A kisasszondi lévita, *Arácsi* Gergely a prédikátortól tanítatott declinatiora és nem is tanult tovább. Tehát egyetlen latin osztállyal töltötte be hivatalát. Ennek ellenére nem lehetett műveletlen ember, hisz a legtöbb könyvet éppen nála regisztráltuk. Az is lehetséges, hogy korábban más hivatással rendelkezett, talán katona volt. A városhídvégi mesterről megjegyzi

a vizitáció, hogy „tudományára nézve igen gyenge”. A csóri mester a jegyzői tisztet is betöltötte, „prédikál, könyörög, ha kell.” Nagy Géza egyháztörténész szerint csak azok prédikálhattak, akik elkötelezték magukat a továbbtanulásra.⁴³ A vizitált gyülekezetekben ők voltak többségben. Több helyen a mesterek harangoztak, temetésekén énekelnek, vagy éppen énekszóval temetnek (pl. kisasszondi lévita), vagy halott mellett virrasztanak. A fülei rektorról azt olvassuk, hogy „nincs commendatoriája...”. A tanító munkáját bár a lelkész felügyeli, de a kirendelést ő is az esperestől nyeri el szolgálati helyére. A vizitátorok (esperes vagy püspök) minden esetben megvizsgálják a tanító munkáját is. Fizetésük általában egyharmada a lelkészének. Ez persze az osztályok és a tanulók számától függ. A tanítói javadalom szintén pénz- és természetbeni javadalomra osztható. Az utóbbihoz tartozik a szinte elmaradhatatlan „perpetua coquia” (sorkoszt), valamint a „sabbathale”. Ez utóbbi tulajdonképpen a szombatnapi malomvámot jelenti, ám falun a rektor jövedelmének szerves része volt, s gyermekenként egy „mérce tasvaszit” jelentett. Néha pénzbeli megváltást fizetnek érte. Előfordul, hogy a sorkosztot is megváltják, természetben vagy pénzben fizetik meg. A „didactrum”-ot (tandíjat) gyermekenként készpénzben adják. Ezt néha a „lusus” helyettesíti, amit készpénzben és egyéb módon (gabona, csirke, stb.) folyósítanak.

A vizitációban említett iskolák „partikuláris” (részleges) iskolák. A partikuláris iskolarendszer szervesen kapcsolódott a bázisintézményt jelentő anyaiskolához, illetve kollégiumhoz (Debrecen, Patak, Pápa). A kisebb falusi latin iskolákban persze csak az alsóbbfokú tanulmányok elvégzésére volt lehetőség, a teljes középfokú tagozat csak a nagyobb partikulárisokban (pl. mezővárosokban) voltak meg. Ezekben az iskolákban szerény, gyakran mostoha körülmények között folyt az oktatás, mégis ezek voltak a hazai népoktatás legfontosabb őrhelyei.⁴⁴ Az esetek zömében a „syntaxis”-ig ment el az oktatás. Füreden például vannak declinisták, conjugisták, grammatisták, comparisták, syntaxisták, lectoristák. A falusi iskolákban, az elemi oktatásban első a gondos katekizálás, az anyanyelven való írás és olvasás, a Biblia ismerte, de a latin nyelv oktatása is elmaradhatatlan.

Legtöbbször csak ideiglenes, átmeneti állásnak tekintik a tanítóságot, hisz a „rectoria, praeceptoría” lejárta után a rektorok és préceptorok zöme továbbtanul papnak valamelyik (Debrecen, Patak) kollégiumban, esetleg külföldre is kijut (peregrinatio). Ez utóbbiak hazatérve papok, vagy professzorok lehettek.

A meglátogatott gyülekezetek jelentős részében már működik a presbitérium, azt „publicálják”, kihirdetik. A kurátorság ugyancsak megvan már, de mindez még nem általános.

Bízunk abban, hogy tanulmányunkkal sikerült felhívni a figyelmet a kanonika vizitációk egyház- és művelődéstörténeti szempontból egyaránt nélkülözhetetlen forrásanyagára, s feldolgozásuk, elemzésük, szövegközlésük elodázhatatlan szükségességére.

Pápai Szabó György

1. A Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtára ((DREK), Kéziratár. O.669. – 2. A Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára (DREL), 80 ff. Ebből 1-31 ff. lett feldolgozva. A két kanonika vizitáció jegyzőkönyvét e cikk szerzője készítette elő szövegközlésre. Mindkét kézirat legelőször a Közép-Kelet-Európai Reformáció Történetének Kutató Intézete (Debrecen) egyháztörténeti forrásgyűjteményében található, valamint a szerzőnél, aki 1987. szeptemberében a Magyarországi Református Egyház Theológiai Doktorainak Kollégiumában (DC), Pesten előadást tartott Torkos Jakab egyházlátogatásairól. Itt mondok köszönetet Makkai László, Balázs László, Beliczay Angéla, Dankó Imre, Szigeti Jenő továbbgondolásra készítő észrevételeiért. – 3. *Zoványi Jenő*: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. kiadás, Szerk. Ladányi Sándor. Budapest, 1977.167. – *Révész Imre*: Egyháztörténelem. II.könyv. Az ellenreformációtól napjainkig. Debrecen, 1926.21. – *Kur Géza*: A Komáromi Református Egyházmegye. I.k. Komárom, 1937. 111-113. – *Balázs László*: Vértesaljai Református Egyházmegye története. Budapest, 1986.111.- *Szövényi György*: Az egyházlátogatás. Református Egyház 1959. szeptember 15. 385-390. – 4. *Zoványi Jenő* op.cit.167. *Révész Imre* op.cit.21. *Kur Géza* op.cit. 111-113. *Balázs László* op.cit.111. *Thury Etel*: A Dunántúli Református Egyházkerület története. I.k. Pápa, 1908. 149, 393, 434. – 5. *Tóth Endre*: Torkos Jakab dunántúli református püspök (1711-1785), mint igehirdető. Budapest, 1937. 4-7. *Zoványi Jenő* op.cit. 650. Komáromi Pált választják meg püspöknek elsőként, de ő a győri eklézsia tiltakozása miatt nem vállalja a püspöki tisztet. – 6. [Torkos Jakab]: Istenfélő hívekhez méltó halotti sírás... – Hevesi Sámuel: Emlékezetnek oszlopa... a pápai coemeteriumban... – [Kun János]: Néhaj jó emlékezetű Kenesei István... utolsó tisztségététele...[Veszprém], 1750. Nyomda nélkül. 4-rét. Torkos prédikációja ebből 26 lap! Lásd: Magyarország bibliographiája 1712-1860. V. Pótlások Petrik Géza művének I-IV. kötetéhez. Budapest, 1971. 524. – 7. „Várii sermones ecclesiastici, olly elmélkedések...” DREK, Kéziratár.O. 670. – 8. DREK, Kéziratár. O.988. – *Pápai Szabó György*: Adalékok a pápai református egyház és kollégium történetéhez. (Torkos Jakab, I. szuperintendens ismeretlen könyörgései.) Tanulmány megjelenés alatt. Hozzá kapcsolódik a két verses és egy prózai könyörgés forráshú szövege is. – 9. A pápai evang.reform. egyház levéltára 1510-1811., ismerteti Liszky József. Pápa, 1875. (A továbbiakban Liszky Okmánytár. DREL) 501.számú kézirat. Fénymásolatban ugyanez megtalálható: DREK, Kéziratár.O.1076. – 10. *Bucsay Mihály*: A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945. Budapest, 1985. 148. – 11. *Ibidem* 148. – 12. Torkos vizitációjával eddig érdemben kevesen foglalkoztak. A belsősomogyi református eklézsiaakra vonatkozó részt, valamint a püspöki vizitációk vezető latin részét, rövid magyarázattal már közzétette korábban Beck Gergely. *Beck Gergely*: A belsősomogyi ref.egyházmegye története. I.rész. Kaposvár, 1935. 87-107. Bellai Zoltán kisebb közleményben - Beck munkájára építve - foglalkozott a vizitációk vonatkozásában s a somogyi egyházmegye viszonylatában az istentiszteleti élet 18. századi jellegzetességeivel. *Bellai Zoltán*: Az istentiszteleti élet szabályozása a 18. században. Református Egyház 1982. 37-38. Torkos vizitációira több utalás történik a következők alpműben: *Benedek Sándor*: A magyarországi református egyház istentiszteletének múltja. Órsziget, 1971. 35-37.etc. L.még: *Tóth Endre*: Az úrvacsoraosztás. Dunántúl a reformációtól a 18. század végéig. Debrecen, 1934. (Theológiai Tanulmányok 38. szám. 4.) – *Tóth Endre*: A belsősomogyi református egyházmegye Mária Terézia korában. Kaposvár, 1940. Csurgói Könyvtár XVE. 195. (A somogyi eklézsia történeténél hasznosítja Torkos leírásait) – 14. Liszky Okmánytár. DREL, 283.számú irat. – 15. *Ibidem* 284. számú irat. *Tóth Ferenc*: op.cit.178-181. – 16. Liszky Okmánytár. DREL, 193. számú irat. – 17. *Tóth Ferenc* op.cit.181-183. *Tóth Endre* op.cit. 7. – 18. *Esze Tamás*: A magyar református kegyesség múltja. Református Egyház, 1957. 178,180. – 19. *Ibidem* 180. – 20. *Révész Imre*: Biblia és suba. (A parókialis könyvtárak legrégebbi történetéből. Igazság és Élet, 1937. III.évf. 9.szám. 358-360. – *Kur Géza* op.cit.107-108. Torkos vizitációjában a „De Auditoribus Ministeri inquirendus?” című vizitáció rész 7. és 8. pontja tartalmazza a használt könyvekre vonatkozó kérdéseket: – 7. „An praeter dominicales textus concionetur? – 8. Agendarum formula quam habeat?” – 21. *Szabó Károly*: Régi Magyar Könyvtár. Az 1531-1711. között megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. I.Budapest, 1879. – 22. Régi Magyarországi Nyomtatványok

II.k.1601-1635. Budapest, 1983. 548-549. - 23. *Balázs László* op.cit. 318. - 24. *Ibidem*, 318. - 25. Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának I-II. kötetéhez. Pótlások és igazítások. Egybeállította Sztripszky Hiador. Bp. 1967. (Az 1912-es edíció újra kiadása!) - 26. *Zoványi Jenő*: op.cit. 131. - 27. *Györi János*: Ortodoxia, puritanizmus és enciklopédizmus Komáromi Csipkés György prédikációiban. In: A Debreceni Református Kollégium Gimnáziumának évkönyve az 1982/83-1983/84. iskolai évről. 91-116. (A tanulmány egyébként az „Igaz hit...” című kötetet veszi elemzés alá.) - 28. *Zoványi Jenő*: op.cit. 213-214. *Szabó Károly*: Régi Magyar Könyvtár II.k. Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Budapest, 1885. - 29. *Benedek Sándor*: op.cit. 34-35, 215-216. - 30. *Ibidem* 32, 36, 215-216. - *Zoványi Jenő*: op.cit. 406-407. - 31. A Dunántúli Ref. Egyházkerület jegyzőkönyve 1745. 8. pont, DREL - *Benedek Sándor*: op.cit. 36-37, 215-216. - 32. *Benedek Sándor*: op.cit. 35, 217. - 33. *Ibidem* 37, 217. - 34. *Ibidem* 37, 216-217. - 35. *Szigeti Jenő*: A XVIII. század első felének magyar protestáns imádságirodalma. In: A Magyarországi Református Egyház Teológiai doktori Kollégiumának évkönyve (1983.) Budapest, 1984. 163. - *Benda Kálmán-Irinyi Károly*: A négyszáz éves debreceni nyomda (1561-1961) Budapest, 1961. 49-51, 72-80, 109-112, 322-

407. - *Szigeti Jenő*: op.cit. 263-264. - 37. *Szigeti Jenő* „És emlékezzél meg az útról...” Tanulmányok a magyarországi szabadegyházak történetéből, Budapest, 1981. 91-105, 119-120. A „Keskeny út”-nak tíz-nél is több kiadása jelent meg a 18. század végéig, 1898-ban pedig Tóth Sándor átdolgozásában jelent meg. Ld.még: *Zoványi*: op.cit. 456. - 3. *Pásztor János*: A református keresztyén egyház istentisztelete. Debercen, 1985. (A Gyakorlati Theologiai Szeminárium tanulmányi füzetei, 1.) 161-162. - 39. A jegyzőkönyv közli az esperesi exmittációk (kirendelés), s a felszentelés, illetve kézrátétel helyét és idejét is. - 40. I oka 1.281 kg. - 41. *Asztalos István*: Oskolatanítók a Galga mentén (Adatok a XVIII-XIX. században működő tanítók életviszonyaihoz / *Aszód*, 1984./Múzeumi füzetek, 34./2,7. - *Fináczy Ernő*: Az újkori nevelés története (1600-1800) Budapest, 1927. 283, 87. - *Szabó Botond*: Hagyományok a református lelkész-képzésben. Református Egyház, 1985. 125. - 42. *Fináczy Ernő*: op.cit. 283, 287. - *Szabó Botond*: op.cit. 125. - 43. *Nagy Géza*: Fejezetek a magyar református egyház 17. századi történetéből. Budapest, 1985. 113. (Ez a 17. századra vonatkozó kitétel maradéktalanul vonatkozik az általunk tárgyalt, 18. századra is!) - 44. *Fináczy Ernő*: A magyarországi középiskolák múltja és jelene. Budapest, 1896. 35. (A „particularis schola” ellentétele a „studium generale” volt.)

Lorántffy Zsuzsanna a XVII. századi magyar puritán küzdelmek legfőbb patronája *

Korunk legnagyobb fogyatékosága, hogy nem tud sem bővölködni, sem szűkölködni. Kihalt az anyagi javaktól való függetlenség és az azon való felülemelkedés stílusa, amikor minden anyagi biztosítva van, és kihalt a kevéssel való megelégedés akkor, amikor hiányzik a gazdagság vagy jólét. Pál apostol ezt írja viszont a Filippibelieknek: Tudok megaláztatni és tudok bővölködni is; mindenben és mindezekben ismerős vagyok, a jóllakással is, az éhezéssel is, a bővölködéssel is, a szűkölködéssel is. Mindenre van erőm a Krisztusban, aki engem erősít” (Fil 4,12-13). Ez a keresztyén életgyakorlat örökérvényű dekretuma anyagi és szellemi területen.

A bővölködni és szűkölködni tudás viszonyulást jelent, magatartást, egyszerűséget, lelki beállítottságot, munkát, szolgálatot, böjtöt: egyszerűval *puritánságot*. A puritánság a bővölködéssel kálvinista stílusa, a református erkölcs nagy alap gondolata. Tulajdonképpen sáfárság ez, mely vallja azt, hogy az anyagi javak gazdája az Isten, és mi mint hűséges szolgák ezekkel a javakkal Isten dicsőségét munkáljuk.¹ Ez a mélységesen evangéliumi felismerés jut kifejezésre a mai napig is példaként állítható fejedelmi család, *I. Rákóczi György* és felesége, *Lorántffy Zsuzsanna* felfogásában, melyet egyik levelében ekképpen juttat kifejezésre a fejedelem: „én bizony (édesem) Istenemért, hazámért semmimet sem akarom kímélni”. (Pácin 1644. jún. 10.)²

Korunk egyházi és társadalmi megújulása sürgető szükségessé válik, mert a XX. század végére a különböző izmusok, ideológiák, erőszakos társadalmi rendszerek hatása, valamint a lélektelen technika vég nélküli alkalmazása és a gépesítés következtében a

társadalom elmaterializálódott, a természet világa megromlott, az emberek nagy része lélektelenné, etikátlanná vált és eldurvult. Az egyház is igazodva a világi és társadalmi jelenségekhez, sokszor az uralkodó ideológiákhoz, először kiépítette ilyen alapozású teológiáját, majd ebben az állapotban maradván megcsontosodott és az ortodoxia modern változatát hozta létre. Ezt felismerve el kell jutnia az egyháznak önmegegyezésére, Jézus Krisztus által való megtisztulására és megújulásra a társadalomra, a nemzetre és az egész emberiségre való kiterjesztésére. Nem más ez, mint a református reformáció.

A XVII. században a kálvini tanításokra épült puritanizmusban és annak vallás erkölcsi alap gondolatában találta meg a magyarság azokat az alapelveket, melyek kivezették és eligazították az ortodoxia megkötöttségeiből. A XVII. századi ortodox-puritán párharc lelki öröksége ez a megújulás. „A tisztaság és az élettisztaság egészen napjainkig kitörölhetetlen nyomot”³ hagyott a magyar református egyház életében. A puritanizmus volt az „első nagy magyar ébredési mozgalom”⁴, mely az egyház megújulásának prototípusává vált. Ma is ez lehet a megújulás útja! A mai modern ortodoxia korábbi elődjéhez hasonlóan a puritán megtisztulásban oldódhat fel. A puritanizmus az életben is keresztyén akarta vinni, amit a reformáció tanítéletei terén végrehajtott. Szabad, lehet Krisztus által Isten akarata szerint dicsőségére élni.⁵ Magában foglalta a hit megszületésének és kifejlődésének az újjászületésnek és megszentelődésnek személyes mozzanatait, a személyes hitet tápláló magános áhítatot és a közös szertartást, s a fegyelmet és a lelkigondozás evangéliumi menetének egyik legfőbb kezességét a Biblia szerinti egyházalkotmányt.⁶

* Elhangzott a Doktorok Kollégiuma Egyháztörténelmi Szekciójának és Szaktanfolyamának 1994. június 21-én, Debrecenben tartott értekezletén.

Az ortodoxia és puritanizmus küzdelmének volt lelki hősnője *I. Rákóczi Györgyné Lorántffy Zsuzsanna*. Ő volt a szigorú, fegyelmezett, de bensőséges an-

gol-holland puritán kegyesség nyomán a magyar református egyházban az 1630-as évektől kezdve az országra szóló lelki és erkölcsi ébredés legfőbb pártfogója. A legnemesebb személyes példát mély hitével és sugárzóan tiszta életével mutatta fel.⁷ Vallásos nézete különbözött férjétől és az uralkodó papságtól, s noha igen szerette férjét, ebben az egyetlen dologban más nézetet vallott. Végig megmaradt puritán hitében és ezen eszmék harcosa volt. Azoknak élére állt teljes hittel és meggyőződéssel, akik szembe mertek szállni az ortodox táborral, és episzkopalizmussal. Ezek sokszor gyalázták, pedig nekik is jótévőjük volt. Igazi nagysága abban volt, hogy józan ésszel különbséget tett a szabadság és szolgaság között. Az egyházkormányzati formát soha sem zavarta össze a hitcikkelyekkel, s ennek nem állt útjába méltósága, mint ahogyan annak sem hogy nem a püspöki hatalom hierarchiáját, hanem a gyülekezetek összességének öngazgatási jogait védelmezze.⁸ A Biblia igazságai mellett tett fogadalmat és azt írásba is rögzítette. A tulajdonát képező 1608-as kiadású hanau biblia 254. lapjára sajátkezűleg írta a következőket: „Ez előtt való két esztendővel kezdettem volt el elől ezt a bibliát és az új testamentumot negyedikszor, és végeztem el ma 13 március Anno 1638 kiért az én Istenemnek legyen áldott nagy neve, és ismét ma kezdtem el az új testamentumot, és egész életemben ez mellé kötelezem és kérem az én Istenem segélkezne, az jót bennem vigye véghez; Susanna Lorantfy m.p.”⁹ Legszentebb könyvébe a Bibliára írta be elkötelezettségét Isten szolgálatára.

Lorántffy Zsuzsanna puritán mozgalmat patronáló tevékenysége átfogta annak egész területét. Megnyilvánult gazdasági-szociális intézkedéseiben, kiterjedt az oktatás és nevelés területére, de nem mellőzte az egyház igazgatási szervezeti rendszerét sem, és támogatója volt a liturgiai megújulásnak.

1.) Lorántffy Zsuzsanna gazdasági és szociális intézkedései

A magyar társadalom legnagyobb rétegét a jobbágyok alkotta.

A jobbágyok a török támadások ellenére is legnagyobb részi helyükön maradtak és biztosították településükön a magyarság folytonosságát. Az aránylag szabadon mozgó mezővárosok lakói és a földhöz kötött örökös jobbágyok közt több kisebb-nagyobb szabadsággal rendelkező réteg alakult ki. Így a Felső-Tisza vidékén bizonyos szabad-osztály vált ki a jobbágyságból. A Báthoriak és I. Rákóczi György feleségével szabad községeket alapítottak, s egy forint lefizetése után bárki letelepedhetett ott, és elköltözhetett ugyanennyiért.¹⁰ A jobbágykérdés megoldásában Lorántffy Zsuzsannát igei felismerés vezette, melynek alapja puritán felfogásában gyökerezett. Alig található, aki ebben a korszakban többet tett volna intézkedéseiben a jobbágyok érdekében, mint ő.

I. Ferdinánd császár 1556-ban kiadott pozsonyi rendeletére, annak a 3. artikulusára hivatkozással állt a jót és törvényesíti a birtokára költözött szökött jobbágyok sokaságát és azok családait. A rendelet ki-

mondja: „bármely rendű és rangú más birtokosok az évre két határidőben tartoznak minden telkes jobbágy után két magyar forintot és pedig mindenik határidőben egy-egy forintot adni és öfelsége kamarájába beszolgáltatni”¹¹

A Borsod-megyei tanácskozási jegyzőkönyv számtalan jobbágyot törvényesítő adatot tartalmaz, melyben Lorántffy Zsuzsanna a felperes. Ezek közül álljon itt példaként egy dokumentum az 1649. évből:

„Anno 1649 die 25 mensis December Sedria Comitatum Borsod et Csongrád unitoris in oppido Onad celebrata. Az néhai jó emlékezetű méltóságos Erdéli Fejedelemnek Méltóságos öregebbik Rákóczi György urunknak özvegye, az Méltóságos és Nagyságos Lorántffy Susanna Asszony úgymint Actrix (felperesnő), kér nemes Szolgabíróvitézlő Poroslai Mihály úr mellett lévő esküdteket vitézlő Forgó Pál urammal, avagy az ki pro tempore találtatik az esküdtek közül az jó emlékezetű első Ferdinánd Császár és Magyar országi koronás király Posonyi városában 1556. esztendőben adattatott 3. Articulusanak Continentiaja szerint szökött jobbágyoknak Cziak Istvánnak, feleségestül, gyermekestül és minden induló és indulatlan javaival törvény szerint való felkérésére és feladására az nemes Borsod Vármegyében lévő Miskolcz nevű mezővárosának Mindszent nevű utcájából, az tiszteletes és nemes Pálfalvi Jánostul Tapolczai Apát Urtul és az Esztergomi Nemes Cápatalannak Lectorátul úgymint Judicatusul és minden Interestatusuktul, ha kik volnának”.¹²

Lorántffy Zsuzsanna a személyes segítségnyújtáson túl általános intézkedéseket is tett. Abban a tekintetben, hogy a puritanizmus szellemének a jobbágykérdésben milyen gyakorlati hatása volt a magyar földön a fejedelemasszony jobbágyvédelmi intézkedései igazítanak el, aki előljárt a maga hatalmas gömöri birtokain – más jószágain is – a nagy társadalmi problémák megoldásában. Első volt aki látva a csetneki uradalomhoz tartozó serkei, derencsényi és csetneki jószágai parasztságának főleg a török elnyomás és a nagy robotteher miatt bekövetkező teljes elszegényedését és a birtokok egyre nagyobb pusztulását, 1651-ben felment a jobbágyokat eddigi összes terheik alól, és mind a postfundális földeket, mind a majorságbeli szántókat és réteket nekik bérbe adja évi két részletben fizetendő 900 magyar forintért.¹³

A nagyasszonynak ez az intézkedése nemcsak humanitását és kitűnő gazdasági érzékét mutatja, hanem az evangéliumból reá háruló feladatok vállalását is. Ezen kívül arról is beszélnek, hogy nyomon követte és kapcsolatot teremtett a Nyugaton kialakuló áramlatokkal és nézetekkel.

2.) Lorántffy Zsuzsanna tevékenysége az oktatás és nevelés területén

Lorántffy Zsuzsanna puritán mozgalmat támogató tevékenysége az oktatás és nevelés területén is megmutatkozott. A Rákóczi-birtokok adták az ország legtöbb haladó szellemű prédikátorát és iskolamesterét. A nagy vagyon birtokában számos ifjat, alumnumst tanítottak a maguk költségén. Ezen kívül

iskoláikban külföldről érkezett professzorok és tudósok is helyet kaptak. Ezeknek legnagyobb része a megcsontosodott felfogású öregekkel szemben felvilágosultabb és haladóbb szellemű volt.¹⁴ A külföldről hazatérő diákok pedig apostolai lettek a magukkal hozott eszméknek pro és kontra egyaránt. A legszélesebb kört a puritanizmus, presbiterianizmus, independentizmus és az antiszcholaszticizmus képviselt.¹⁵ Így talált menedéket a háborúban elpusztult herborni főiskola három neves professzora *Alstedt*, *Bisterfeld* és *Piscator* a gyulafehérvári akadémián *Bethlen* Gábor és a *Rákóczi*-család jóvoltából, kiket igen nagy megbecsülésben tartott az udvar. Az angliai és hollandiai egyetemokről hazatérő diákok is élvezték a *Fejedelem* és *Lorántffy* Zsuzsanna jóindulatát. Még az ortodox-tábor által legnagyobb felforgatónak tartott *Tolnai Dali* Jánossal szemben sem viseltetett ellenségesen *I. Rákóczi* György. A fejedelemasszony bizalmát pedig kiváltképpen élvezte. Éppen *Lorántffy* Zsuzsanna gondoskodásából a külső országokban tanuló diákok nem voltak csak úgy istenhírével elbocsátva, hanem folyamatosan támogatta és számon tartotta őket. Az udvarban a segélyezett tanulókról könyvet vezetett. Az egyház vezetői is tudták, hogy a kint tanuló diákok mit érnek és már hazatérésük előtt előkészítettek számukra a helyet. Így lehetett ez *Tolnai Dali* János esetében is. A hazahívó levél és az útiköltség megérkezése után a diák hazatérő társai útján jelentette patronusának szabadulását és ennek figyelembevételével tette meg a fejedelem a szükséges intézkedéseket. Ilyen előzmények után várta *Tolnai Dali* Jánost a sárospataki igazgatói állás. Angliából való hazatérése (1638. szeptember) után azonban az ellene indított hajsza miatt, melyet az ortodox tábor szított, csak később foglalta el hivatalát. Beiktatására csak 1639. április 15-én került sor. Az, hogy bevezetett reformtevékenységei és puritán nézetei miatt alig egy év múlva nem következett be elbocsátása – a fejedelemnél érte, és a mozgalomért közbenjáró *Lorántffy* Zsuzsannának és kisebbik fiának *Rákóczi* Zsigmond hercegnek volt köszönhető. A fejedelemasszony ilyen irányú áldásos tevékenységéről *Kemény* János a saját munkáját is megemlítve ezen a téren a következőket írja a fejedelemnek: „Ő Nagysága (*Lorántffy* Zsuzsanna) mind a maga, s mind mi általunk eleget munkálkodék abban, miképpen *Tolnai* uramékat kiváltképpen a tanítás dolgában megegyeztethette volna, de differálódni kellene Nagyságod eleiben...”¹⁶

A nagyobb hatalom azonban mindenképpen az ortodox irányhoz tartozók kezében volt. Közreműködésük révén *Tolnai* Jánost az 1646. február 14-én Tokajban tartott zsinat felfüggesztette hivatalából. A zsinat körülményeit *Klobusoczki* április 3-án kelt levelében elpanaszolja *Lorántffy* Zsuzsannának:

„Ecclesiánk állapotja bizony szánakozásra méltó, röttenetes nagy mezejök vagy az ellenkezőknek a rágalmazásra sokat töttek immár hozzá ha atyafiúi szeretet lett volna az emberekben, szépen és könnyen lecsendesíthették volna ezen dolgot, nem látok bizony semmi ellenkezőt, hogy tanított volna *Tolnai*

János *Cálvinus* *János* vallásával, az kik felperesei voltak, azok bírái is. Így kegyelmes asszonyom, sokakat mi közülünk is kivethetnének az ecclesiából. Im már most élete felől akarnak inquirálni, úgy értem, méltó dolog-é ezt ehez varrni vagy nem? nagyságod bölcsen megítélheti. Mikor ő kegyelmek felől is inquirálnának, kik ifjúságában mint viselte magát, sokat találnának kivetőt ökegyelmekben is, szégyen előhozni is Valamely prédikátornak ifjúságában tett cselekedetei bizony meg nem hamisítja vallásunkat. Az Istenért kegyelmes asszonyom, szálljon le ez a nagy villongás. legyen ezen nagyságtok... In Tokaj 3. Április Anno 1646.”¹⁷

Lorántffy Zsuzsannának köszönhető *Comenius* magyarországi meghívása és itteni tartózkodása. A sárospataki iskola patronaasszonya kérte fel erre a hivatalra ezzel a levéllel: „Avégből hívunk téged, hogy üdvös segítségül légy pataki iskolánk reformálásában, s hogy itt nálunk nemzetek-szerete dicsőíteni kezdett természetes módszeredet teljes és világos példában mutasd be. A vezetéseddel a mi tudós férfaink iskolánknak jelenlegi és jövődi igazgatói és tanítói szerencsésebben haladván a kívánt reformálásban, a tanulmányok módszerének nyomozása körül végzett fáradságos munkád révén örömdre legyenek, s egy ezúton is több kedv, lelki megnyugvás és jóremény fűződjék azon nagyobb terveidhez, amelyekre Isten segítségével törekszel.”¹⁹

Comenius 1650-ben megérkezve Magyarországra találkozott a fejedelemasszonnyal, *Rákóczi* Zsigmond herceggel és *Tolnai* Jánossal, s részletes tervet dolgoztak ki a pataki iskola átalakítására. Fontos lépés volt a reformálás területén, hogy a puritán küzdelmek megsegítésére és az oktatás színvonalának az előmozdítására *Lorántffy* Zsuzsanna és *Zsigmond* fia Sárospatakon 1650. végén nyomdát állítottatott, a már *I. György* által beszerzett készlet felhasználásával. Ezt a körülményt *Comenius* igen szorgalmazta és fontos lépésnek tartotta az iskola felvirágztatása szempontjából. Mégis a cseh mester mindössze négy évig, 1654. júniusáig tanított Patakon, majd visszatért Lesznoába.

3) *Lorántffy* Zsuzsanna fáradozásai az egyházigazgatási és szervezeti újítások érdekében

Szívén viselte a puritánusok egyházigazgatási és szervezeti megújításra irányuló fáradozásinak az ügyét. A szatmárnémeti zsinat (1646) hiába utasította el a puritánusok követelését a presbitériumok felállítására nézve, a folyamatot nem lehetett megállítani. A puritánus mozgalom Közép-Európában Magyarországon volt a legerőteljesebb, presbiteri iránya pedig igen közel állt a magyar reformátusok lelkivilágához.

A Kálvinig visszanyúló eszmevilágban Isten ígéje állt a központban, az ellen pedig ki tehetne bármit is? Még a szatmárnémeti zsinat sem vetette el elvileg, csak kivitelezését későbbre halasztotta. *Lorántffy* Zsuzsanna és *Zsigmond* herceg a presbiteri rendszer mellett kötelezték el magukat. A fejedelemasszony 1650. nyarán megbízatást ad *Nagymaráczi* Balázs kiskomáromi lelkésznek, hogy küldje el neki a presbitériumokra vonat-

kozó dunántúli szabályzatot. Ezt az első szabályzatot Pápan *Kanizsai Pálfi* János állította össze 1617-ben. A pataki fejedelmi ház ösztönzésére készíti el *Medgyesi Pál* a presbiteri gondolat első klasszikus védelmét kidolgozó munkáját, a *Dialogus Politico-Ecclesiasticus*. Ez a mű evangélicizációs könyv volt a maga módján. Szerzője tudományos és gyakorlati érveléssel kimutatta a presbitérium magyarországi bevezetésének jogosult, szükséges, sürgős és mellőzhetetlen voltát. Összetörte az ellenkezők érveit, rámutatva, hogy a magyar nép lelki megújulásának elkerülhetetlen eszköze és útja a presbitériumok bevezetése.²⁰

Azért, hogy a presbitériumról szóló evangéliumi tanítás mind szélesebb körben ismertebb legyen, buzdította *Lorántffy Zsuzsanna Medgyesit* a *Dialogus* egy rövidebb összeállítására. Az írás 1653-ban jelent meg: „Rövid Tanítás a Presbitériumról avagy Egyház Tanácsról, mely a presbitériális *Dialogus*nak Summája A méltóságos öregbik Fejedelem Asszonyának parancsolatjára. Patakon az Ő Nagyságok Könyvnyomató betűjökkel és Költségekkel 1653-ik Esztendőben” címmel.²¹ A kiadvány előmozdítására levelet ír a fejedelemszóny *Klobusiczkynek* 1652. karácsony estéjén Munkácsról:

„*Medgyesi* uram mondja, hogy a tipográfusnál hagyta a Presbitériumnak rövid magyarátjáról való írást, hogy kinyomassék bővebben valamennyire mint azelőtt volt, de ugyanazon értelemmel; ennek előtte is ki akartuk nyomtatni s felküldeni, de ha szintén nem küldjük is kegyelmed azért papírost vétesen arra való elegendőt bár nyomtassanak ezerig valót”²². Ez a gondoskodás még a mű példányszámára is kiterjedt.

Lorántffy Zsuzsanna határozott intézkedéseket tett a presbiteri rendszer egyházi felsőbbtség által történő elismertetésére.

Az ő nyomására határozatot hozott a sátorlajúj helyi zsinat 1650. október 12-én. Eszerint a zempléni egyházmegye a dunántúli példa nyomán elvileg elfogadta a presbiteri intézményt. A zsinati határozat szerint: „Az presbiteriale regimennek bevétele és föllállítása felől sok discursus után consentiálván az ecclesia, az presbiteriumot magában igen javallja, mind privatim, s mint publica az értelmes hallgatók előtt”²³. Nem sokkal később viszont 1651. január 23-án Liszkán tartott részszinat kifejti, hogy nem ismernek el másokat az egyes egyházakban, mint községi bírákat és tanácsosokat.” A május 23-i erdőbényei zsinat is ódzkodik annak formalitásként való bevezetéséről, noha helyesli lényegbeli tulajdonságait. A szeptember 23-án Piskolton tartott zsinat is meg akar maradni a régi rendszernél.²⁴

Az epizkopális tábor a halogatáson és ellenálláson túl megtámadta a fejedelemszónyt azzal vádolva, hogy az üldözött huszitákat, a pikardistákat befogadta, hogy eszméiben felvilágosult volt, s az egyházkormányzásra nézve nem ragaszkodott a régihez.²⁵ A vádaskodás fokozódott, amikor a puritánság egyik fontos támasza, *Rákóczi Zsigmond* fiatalon eltávozott az élők sorából, és a fejedelemszóny egyedül maradt a családban és a küzdelemben. Az addig érdekből mel-

lette lévők közül sokan átálltak az ellentáborba. Az igazi hűségesek továbbra is kitartottak az ügy mellett. Így például *Klobusiczky, Zákány, Debreceni, Mednyánszky* és mások. Ezek segítségével tovább folytatta a küzdelmet *Lorántffy Zsuzsanna. Klobusiczkyt* 1651. szeptember 6-án kel levelében arra kéri: „az ecclesiák dolgáról több dolga közt el ne feledkezzék. A presbitérium állapotjáról is a presbiterok keze írása alatt testimonialitást hozzon.”²⁶

Lorántffy Zsuzsanna puritánusok érdekében tett fáradozásait az ellentábor bántásokkal gátolta. Egy ilyen sérelmes közjáték volt az, ami a szerencsi zsinaton történt 1652. szeptember 9-én. A tisztáninenni négy esperességhez tartozó némely prédikátor összegyülekezett és határozatot hozott az újítások ellen. Ez azonban nem volt elég, hanem ráüzentek *Lorántffy Zsuzsannára*, hogy ne fogja pártját az újító prédikátoroknak. Ezt nagyon sérelmesnek tartotta a fejedelemszóny, és elpanaszolta jószágigazgatójának, *Klobusiczkynek* és fiának, *Györgynek*. Az előbbihez írt levelében így kesereg: „Nem kicsiny fájdalommal szívünkben jelentjük kegyelmednek, Szerencsen tanácsot tartottak ellenünk s maguk közül bizonyos követeket választván ránk üzentek, hogy újító prédikátoroknak pártjokat ne fogjuk, mely cselekedetek minémű busulásunkra legyen meggondolhatja kegyelmed nem akarván azért rajtunk hagyni az újító nevet s becstelenségünkkel mód nélkül azon prédikátoroknak rajtunk tett gyalázásokat elszenvédnünk, feltett célunk az, hogy pro 4, 5, et 6 októbris becsületes külső rendekkel és számos prédikátorokkal convocálván, ő kegyelme eleibe difficultásainkat terjesszük”²⁷

II. Rákóczi György fel is emeli szavát anyja védelmében. Szeptember 15-én kelt levelében, melyet a tisztántúliakhoz küld. Felemlíti anyja sérelmeit és inti őket a békés megegyezésre: „asszonyunkhoz ő nagyságához, mellyel felette igen megbusították és bántották ő nagyságát, s azt kívánván mind egyéb respectusok, mind pedig fiúi kötelességünk, nekünk is nem kevésbé kell fájlalnunk az ő nagysága busulását. Minek okáért kegyelmesen kívánjuk kegyelmedtől, ne praetermittálja őkegyelmöket mentől fogatosabban meginteni, távoztassák őnagyságát busongatni, úgymint kitől ezen a földön legfeljebb való patriciumot várhatnak azt inkább vesszük kegyelmen kegyelmetektől, elhívén azt, hogy szemek előtt fogják viselni, mit kívánjanak az atyafiszeretnek regulája”²⁸

Rákóczi különösen az újító elnevezést vette zokon, magára nézve azt, amit az arminianusokra, anabaptistákra, bownistákra, sociánusokra lenéző értelemmel alkalmazott a rendes szóhasználat. A sérelem orvoslására október 4-6-ra lelkészekből és világiakból Sárospatakra elegyes gyűlést hívott össze. A gyűlés olyan magyarátat adta az újítás fogalmának, ami magába foglalta a presbitériánus és általában a puritánus törekvéseket is, kijelentvén, hogy mutációt, reformációt értenek alatta. A sárospataki gyűlés a presbitériumok létesítése mellett foglalt állást. „Immár sok becsületes emberek jelenlétében azon megegyeztek,

hogy hirdetessék az presbitériumokról való istenes rendelés!” Végre is a *Lorántffy Zsuzsannára* figyelő és akarátát figyelembevevő világiak győztek a tiszánin-neni egyházmegyék papságának többségével szem-ben, mely a szerencsi zsinaton annyira ellenezte Tol-naiék reformtörekvéseit. Híveik nemcsak világiakból álltak, hanem több lelkész támogatását is bírták, jólle-het, kisebbségben voltak. Az aknamunka foly a puritá-nusok ellen, s így a megvalósulás csak lassan ment elő-re. Az 1653. év elején tartott közzsínattól hiába várták, hogy „végezzenek már a presbitériumok mód-járól, s minémű hivattalall kellene annak lenni s ebben helyeztetett gyűlése sem hozott több eredményt. Hiá-ba volt jelen támogatólag *Medgyesi Pál* és egy hűséges világi követ, *Bácsi Márton*. Az abaújiak visszautasító választ adtak. A július 3-i zsinat hivatalosan nem fog-lalt ugyan állást ellene, de maguk nem óhajtották. Bár már ez is eredménynek számított. A közönyt legyőzve a fejedelemasszony Sárospatakon és Királyhelmeccen megszervezte az új testületet. Más birtokain is igyeke-zett törvényes elismerést kivívni a presbitériumok-nak. Familiárisai, jóemberei ebben segítségére voltak, s patrónusi fennhatósága alatt testületekben általáno-san létrejöttek ezek az egyházi intézmények.²⁹

4) *Lorántffy Zsuzsanna és a liturgiai reformtörekvések*

Lorántffy Zsuzsanna következetes támogatója volt a puritánusok *liturgiai reformtörekvéseinek* is. A szá-zad ötvenes éveiben a magyar puritánus törekvések küzdelme az úrvacsorai szertartás megújítására irá-nyult. A harc a „prima elevatio” körül bontakozott ki. A puritánusok pápistás szokásnak, az áldozat fogalmának a becsempészését látták abban, hogy a lel-kipásztor a szereztetési igék elmondásakor is fel-emelte a kenyeret és a bort. Ez magába rejtette az úrfelmutatás gyakorlatát. Az ortodox-tábor a régi gyakorlatra hivatkozott, az *Articuli Maiores 7.* cik-kelyére, mely a jegyek kétszeri felemelését írta elő.³⁰

Különösen a puritán tábor, teoretikusan *Medgyesi Pál* és *Verécsi Ferenc* pataki lelkész közti folyt a legá-dázabb vita ezen a téren. Ennek elrendezésében a fejedelemasszony mindent elkövetett, de hiába. Még a fejedelemhez is fordult, hogy léptesse életbe a szer-tartás módosítását. A fejedelem azonban a papok gyűlésére hárította a kérdés eldöntését. A zsinat azonban nem sokra juthatott a dologban, mert *Med-nyánszky Klobusiczkiné* azt írja, hogy „merő labirin-tus sokképpen ez a papok dolga mi rajtunk, mert az egyikből alig menekedhattunk, hogy mindjárt mások nem követnék, mégis könnyebb, hogy az igazságért szenvedjünk”³¹.

A fejedelem azt a javaslatot teszi a probléma meg-oldására, hogy *Medgyesi* is „igazítson” rajta, és *Bisterfeld* pedig záradékolja. Anyját erről az alábbiak sze-rint tájékoztatta: „Csulai uramtul válaszom jövén *Medgyesi* uram írására a communio felől, nagysá-godnak alázatosan értésére adom, ő kegyelme igazí-tana az levélre kit nagyságodnak küldtem; *Bisterfeld* urammal beszélgetvén ez inclusával többíti írását; bi-zony az mi ítéletünk szerint is helyesen írja ő kegyel-

me, csak magoktól ne indítanának némelyek, minden botránkozás nélkül meglehetne rendesen közönsé-ges megegyezett akarattal az reformáció. Mi, mint tegnap is írók, nagyságod szolgálatjára elmegyünk, elhívén azt az communio osztásban oly módot akar nagyságod követni, az ország végzési s lelkünk isme-reti sérelmével ne láttassunk cselekedni”³².

Az egység azonban nem állt helyre, a vita tovább tartotta, sőt, odáig fajult, hogy az ortodox tábor egyik pataki vezéregyénisége még a fejedelem-asszonnyal is méltatlanul bánik. *Verécsi* lelkész Pata-kon továbbra is a régi rend szerint osztja az úrvacso-rai jegyeket és ezen még akkor sem volt hajlandó változtatni, amikor az iskola és az egyház legfőbb patronaasszony, *Lorántffy Zsuzsanna* megüzente, hogy szeretne úrvacsorázni, de az új liturgia szerint kívánnak részesülni a szent jegyekben. *Verécsi* Fe-renc figyelmen kívül hagyta e kívánságot, és március 28-án, húsvétkor is a régi rend szerint szolgáltatta ki a szentséget. Mikor ezt meglátta a fejedelemasszony, kijött a templomból. Botránny a lelkész még azzal is tetézte, hogy az esetet kiprédikálta a szószékről.³³

Az úrvacsora problémájának a rendezésére az 1656. június 16-án tartott sárospataki zsinaton ke-rült sor. Több tiszánin-neni dioecesis-küldött és a nagyszámú világi jelenlétében tartották a zsinatot. *Lorántffy Zsuzsanna* és megbízottjai az úrvacsora-osztás megreformálásának módózataira nézve egy munkával álltak elő, melyet nyomban magukévá is tett az egyházmegye. Az elővigyázatos *Medgyesi* még alá is íratta az összes jelenlévővel, s meg is erősítette pecsétjeikkel, nehogy valami változás végmenjen vá-laszaikban és állásfoglalásaikban.³⁴

A végzés szerint az úrvacsoraosztás alkalmával a kö-vetkező képpen kell lefolyni az istentiszteletnek. Az úrvacsora szerzéséről szóló alapige nyomán bűnbá-nati prédikáció tartatik, azután közgyónás, a kérdések felvetése, bűnbocsánat hirdetése, s a „poenentia-tar-tatlan” bűnösöknek az úrasztaláról való eltiltása kö-vetkezik. Közvetlenül a szószékről lejjövet után az asz-talnál történik a hozzákészültek meghívása és az első asztal odaállítása, majd a szereztetés történetében *Pál* apostol szerinti előadása jön, s eközben az abban jel-zett cselekmények ugyanakkor mind végrehajthatnak, tehát a kenyér kiosztása és a bor kiszolgáltatása is vé-geztetik a rájuk vonatkozó igék elmondásával egyide-jűleg.³⁵ Tehát prédikációt tartanak a szereztetési igék alapján, az úrvacsoránál pedig az igék elmondása köz-ben mindaddig kezükben tarták a fölemelt kenyeret, míg megtörik és kiosztják.³⁶ A *Milotai Nyilas* István-féle *Ágenda* szerinti „elevatio”-t elvetették és az aszta-lonkénti communio mellett foglaltak állást az 1658. április 10-én tartott zempléni zsinaton. Így bevezetésre került a „Liturgia sacrae coenae”³⁷

Lorántffy Zsuzsanna szeretne volna a puritánok minden reformtörekvését diadalra segíteni, de neki is számolni kellett a különféle érdekekkel és a körül-ményekkel. Arra törekedett, hogy a puritán reform-mobinél szélesebb körben elterjedjenek. Ennek érdekében a hatalma alá eső egyházközségekbe azo-kat a lelkészeket helyezte, akik hívei voltak a meg-

újulásnak. *Rivulnius* Ferencet Nagyváradról Sátoraljaújhelyre, *Szatmári Baka* Pétert Ecsedről Királyhelmece, onnan Sárospatakra, *Tarpai Szilágyi* Andrászt Nagyváradról Patakra hozta. *Apáczai Csere* Jánost és *Nagyari* Benedeket a két váradi szenvedő puritánt is be akarta hozni Patakra a pataki igazgatói állásra szerette volna alkalmazni, de fia, a fejedelem nem engedte. Nyers elutasítás hangján írja *II. Rákóczi* György anyjának: „Apáczaihoz semmi közünk, kegyelmes asszonyom”³⁸ „nem illik ilyen embernek javán munkálkodni”³⁹.

Lorántffy Zsuzsanna szívén viselte az Úr szolgálójának lelki megújulását. A lelkészeknek a puritanizmus szellemében való tisztességesebb életfolytatására, állásuk méltóságához illendő magaviseletére, s kegyességnek részükről példaadással szolgáló gyakorlására egész lelkéből törekedett. Buzdított a józanabb és komolyabb életre. E tekintetben súlyos csalódások is érték, de a puritánusok zöme valóság-gal feltűnést keltett mértékletes, tiszta, csendes, jámbor életében. Ugyannyira, hogy ezért még csúfolódást is magukra vontak. *II. Rákóczi* György írja egyik levelében anyjának, hogy milyen hír kapott lábra Budán: (persze az ellentábor hírverésére) „...nagy szívbeli búsulással értettük, Budán lévén Tordai Ferenc, az pogányok, s még a vezér kihája (portai ügyvivő) kérte: vannak-e kálvinista barátok Erdélyben, mert az a híre, Magyarországon támadtak”⁴⁰.

Ám kárba vesztett a gúny, az üldözés – hódított a puritán eszme és gyakorlat az ellenállások minden mesterkedése ellenére.

Egyre többen sereglettek a puritán tábor zászlója alá még ott is, ahol nem állott már híveinek élén látható vezér, mint Erdélyben. Ott is a nagy patróna, *Lorántffy* Zsuzsanna szellemisége élt és járta át a lelkeket, mint ahogyan századunk első felében is. Bár csak a megújulásnak ez az iránya hatná át egyházunk mai életét is.

Dr. Ágoston István

1. Ravasz László: Alfa és omega I. Krisztus az erő. Bp. é.n. 318-319. – 2. A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése. Szerk. Szilágyi Sándor. Budapest 1875. 172. – 3. Kozma Zsolt: A református értelmiség megújulása. Református Egyház, 1992./9. 209-212. – 4. Révész Imre: A szatmárnémeti nemzeti zsinat és az első magyar református ébredés. Budapest 1947. 8. – 5. Bodonhelyi József: Az angol puritanizmus és magyar hatásai. Debrecen 1942. 1-2. – 6. Nagy Géza: Fejezetek a magyar református egyház 17. századi történetéből. Budapest 1985. 241. – 7. Révész Imre: Reformáció és ellenreformáció. Magyar Művelődéstörténet III. Szerk. Domonovszky Sándor. Budapest 1941. 425. – 8. Szilágyi Sándor: Lorántffy Zsuzsanna, M. T. A. évkönyvei XIII. IX. D. Bp. 39. – 9. Horváthy István: Lorántffy Zsuzsanna bibliája. Sárospataki Református Lapok. 1909./40. 433. – 10. Istváni Géza: A három országrész társadalmi. Magyar Művelődéstörténet III. Szerk. Domonovszky Sándor. Budapest 1941. 1116. – 11. Magyar Törvénytár 1526-1608. Budapest 1899. 397. – 12. Borsod Vármegyei Tanácskozási jegyzőkönyv IV. 501/a. pag. 734. B. A. Z. megyei levéltár, Miskolc – 13. Ila Bálint: A gömöri jobbágyság a XVII-XVIII. században az úrbéri rendezésig. Pécs, Bp. 1938. 32-33. – 14. Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. I. Szerk. Keserű Bálint Bp-Szeged 1965. 456. – 15. Zoványi Jenő: Puritánus mozgalmak a magyar református egyházban. Bp. 1911. 3. – 16. Makkai László: Tolnai Dali János harca a haladó magyar kultúráért. Irodalomtörténeti Közlemények 1953. 244. – 17. Történelmi Lapok. Szerk. K. Papp Miklós 1876./41. 647. – 18. A sárospataki főiskola tanárainak életrajza. XXXVI. Tolnai Dali János 1639-1642, és 1649-1656. Sárospataki Füzetek 1865. 635. – 19. A Sárospataki Református Kollégium története. Bp. 1981. 76. – 20. Révész Imre: Háromszáz esztendő a presbiteri gondolat első klasszikus védelme Magyarországon. Református Egyház 1950/22. 18-19. – 21. Medgyesi Pál: Rövid tanítás a presbitériumról. (Missziói Füzetek 32-33). – 22. Történelmi Lapok i.m. 528. – 23. Zoványi Jenő: i.m. 262. – 24. u.o. 264-265. – 25. Szilágyi Sándor i.m. 41. – 26. Történelmi Lapok i.m. 494. – 27. Szilágyi Sándor i.m. 67. – 28. u.o. 66. – 29. Zoványi Jenő i.m. 273. – 30. Pokoly József: Az erdélyi református egyház története IV. Bp. 1905. 251. – 31. Történelmi Lapok i.m. 572. – 32. A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése i.m. 482-483. – 33. Zoványi Jenő i.m. 324. – 34. u.o. 355. – 35. Zoványi Jenő i.m. 356. – 36. u.o. 360. – 37. Czeglédy Sándor: Liturgia, Főiskolai Jegyzet, Debrecen 1951. 100-101. – 38. A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése i.m. 499. – 39. Zoványi Jenő i.m. 342. – 40. A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése i.m. 505.

KITEKINTÉS

Ökumenikus hagyományok művelődésünk és latin nyelvű költészetünk történetében

Mikor az európai egyházak történetét, vagy azok valamilyen vonatkozásait tárgyalják a különböző, vagy azonos célkitűzést szolgáló értekezések: szükségszerűen szoktak hittudományi tételeket és egyházkeresztyén határozatokat szem előtt tartani. Ez a munka – anélkül, hogy tagadná azok jelentőségét – többnyire művelődéstörténeti-irodalmi hatásában próbálja nyomon követni a reformáció kezdetétől a

fenti mozzanatokat; a közlekedő edények törvénye szerint alakuló kultúrát szeretné figyelemmel kísérni, amely az eltérő szintek kiegyenlítésére törekszik az új Európában is. A földrészt szellemi arca kettős lett ugyan a XVI. században, de műveltsége ezt a szakadékot is át tudta hidalni. Az erkölcsi szigor szándékával született hitújítás – úgy tűnt –, élesebben áll szemben az ókori pogányság életelvét valló humanizmussal,

mint a korabeli katolicizmus. Különösen így volt ez *Melachton* Fülöpig (1497-1560), illetve addig, amíg a wittenbergi egyetemi tanár a profán humanista kultúrát a reformáció szolgálatába nem állította. Azonban sem *Melanchton*nak, sem magyar tanítványainak (a legtöbb magyar reformátor közvetlenül, vagy közvetve tanítványa volt „Fülöp doktornak”) nem sikerült volna mindez, ha *Erazmus* már el nem végezte volna fontos úttörő munkáját. Ez a megalapozó munka azért európai fontosságú, mert úgy ment végbe a katolikus egyház keretében, hogy a protestáns oldal is hasznosíthatta. Közlebebról: *Oláh Miklós* és *Verancsics* Antal esztergomi érsek humanista műveltsége éppúgy igazolását látta az erasmista devotio modernában, akár csak *Honterus*, *Vagner*, *Szegedi Kis* István, *Thúri Farkas* Pál, *Károlyi Péter*, vagy *Dávid* Ferenc. Ebbeli felfogásukban *Melachton* egyező munkája csak megerősítette a protestantizmus eleinte fenntartással élő híveit. Örök mementó lehet minden európai ember számára, hogy az oikumené, a különböző felekezetű emberek egymás iránti türelme és egymást támogató együttműködése annak a Rotterdami *Erazmus*nak (1466-1536) nyomán kezdett kifejlődni, aki nemcsak hívő, de európai műveltségű ember is volt. Földrészünknek első modern értelemben vett polgára úgy tudott katolikus pap lenni, hogy a lutheri reformáció és a katolicizmus kibékítésén dolgozott egész haláláig. Igen szép – bár nem eléggé ismert portrét rajzolt róla *Oláh Miklós*, a költő. Az újfajta vallásosság keretében eszerint nemcsak hogy megfér az ókori műekre, szentírásra és anyanyelvre kiterjedő erasmusi filológia, de már kötelező tartozéka is annak. A váradi iskoláztatású *Oláh Miklós* – aki már *Thurzó* Zsigmond körében hallhatott róla – *Erazmus* legszebb erényeit „ritka tudásában” (ingeniarum acumen); „bölcsetében” (iudicium rectum); „igazságos voltában” (iustitia); „szelídségében” (pietas) látja. Ebből az epitáfiumból¹ az erasmusi arc műveltség iránti megértése a türelem önfegyelme, a gondolkodó Európa tekintete rajzolódik ki előttünk. Ez már nemcsak filológiai vetülete, de – ha egyelőre szűk körben is – valóságos életesménnyé sarjadt európaisága ennek a válságos korszaknak. A „humanitas erasmiana” tehát – ha nem is túl látványosan – de munkálni kezd a lelkek mélyén. És ez nem marad teljesen nyomtalan még a legelkeseredettebb harcok idején sem. *Adrianus Wolphardus* – *Enyedi* Adorján – például, aki *Erazmus*hoz hasonlóan megmarad a katolikus egyház keretében, egy erasmistához méltó módon bíraskodott az egyre élesedő hitvitákon, s így békeszeretetével, türelmével és humanista műveltségével méltán sorolhatjuk őt is – *Oláh Miklós*-sal együtt – azok közé, akiket irodalmi köztudatunkban magyar erasmistákként tartunk nyilván. Gondolok itt *Sylvester* Jánosra, *Komjáti* Benedekre és *Pesti* Gáborra. *Verancsics* Antal – a későbbi esztergomi érsek – ugyancsak katolikus oldalról építi tovább az erasmusi tolerancia szellemét, hiszen levelezésben áll nemcsak *Erazmus*sal, *Dudich*csal, *Honter*usszal és *Vagner*rel, de még verset is ír *Melanchton*ról, akinek *Dürer*-festette arcképéről² a szellem fénye árad felénk ma is:

*Pontosan ábrázolta a Dürer ecsetje Melanchtont;
Szinte beszél, mozdul, s fellélegzik a kép.
Arcán oly ragyogó elevenséget fejezett ki,
Hogy jogosan látszik isteni szelleműnek.
Mert szeme és nyakszirtje, egész ábrázata újra-
Éled a képen, amely mégis néma maradt.
Noha való zaj, mozgás, éltet nincs is a képen,
Festő még sohasem festett ily nemeset.*

Ezeket a türelmi gesztusokat – akár csak az egész hitújítás folyamatát – nem lenne tudományos elszigetelten vizsgálnunk, csakis kölcsönösségükben: egymásra hatásukban, mert a jó példa is ragadós, nemcsak a rossz. Aligha véletlen, hogy a *Wolphardus* emberi tartását éppen a higgadságáról híres ellenfél, *Heltai* regisztrálja. Ő jegyzi le, hogy az 1538-as segesvári hitvitán bíróként ezt mondja *Kálmáncsehi Sánta* Márton oldalán *János királynak*, amikor a fanatikusok *Szántai* István evangélikus prédikátor megbotoztatását vagy elégtettségét várnák a döntésüktől: „egyebet nem mondhatunk, hanem amit szól, amit disputál és tanít: merő igazság. Mert tiszta szentírást szól és forgat... Ha pedig *István* mester ellen pronunciólunk és elkárhoztatjuk: Istennek haragja leszen rajtunk és az örök kárhozatnak leszünk fiaink”³. „Adorján doktor” plébánosi tisztét a kolozsvári *Szent Mihály Templomban* – ha protestánsként is – *Heltai* Gáspár örökölte, aki elődjének megfontolt toleranciáját tudatosan folytatta. Ez tételesen is kitűnik életének legdöntőbb pillanataiban, mielőtt végképp *Dávid* Ferenc unitárius tanait elfogadná, az 1568-as második gyulafehérvári hitvita szövegének latin nyelvű verses ajánlásából.⁴ *Heltai* a fanatikus elragadtatásban látja a helyes ítélet legnagyobb veszélyét. Ezért a kölcsönös megértésre és megbecsülésre törekvő prédikátor kerüli az elfajult „szörnyű vitázást” (saevas pugnas); a vetélkedést, amely az ellenséges nyelveket élezi (contentio hostiles linguas acuens) és „a túl hadonászó kezeket” (celeris manus). A reneszánsz kor nagy gondolkodói, alkotói fedezték fel számunkra a történetiség tudatát. *Shakespeare*-ről köztudomású, hogy a művészetben, az esztétikában jutatta először kifejezésre a történetiség igényét. *Francis Bacon* pedig a társadalmi szemléletben tudatosította a történeti szempontot. Nem figyeltünk eddig fel arra, hogy az erkölcsi ítéletekben viszont *Dávid* Ferenc igyekezett érvényesíteni a történetiség mércéjét. Börtönverseinek egyikében, az első epigrammájában⁵ így körvonalazza felfedezését:

*Adja az Úr, hogy térjen vissza az állhatatosság,
S újra uralja a föld azt, ami égi parancs,
Mostan igaz hitnek ama tévelygéseket értjük,
Mik rabul ejtik, amit józan eszünk szava mond.*

Érdekes itt megfigyelnünk, hogy a változás embere mennyire hangsúlyozza az állhatatosságot, a sztoikusok erkölcsi alapfogalmát: a „Constantiá”-t. Éppen ebből a következetességből látható, hogy az erkölcsi igazságok történeti viszonylagossága ebben az esetben nem jelent valamiféle erkölcsi relativizmust. Inkább azt sejteti meg a nagy hitújító, hogy amennyi-

ben létezik emberi fejlődés (márpedig a legújabb teológia szerint a világ teremtése örök folyamatként értelmezendő), úgy az igazságra törekvő ember csak történeti fejlődésének különböző fokozatainak közelítheti meg az örök etikai törvényeket. Így Dávid erasmusi toleranciája nemcsak bibliai érvekre vezethető vissza, hanem történeti háttérre is, vagyis arra az objektív tényre, hogy az igazságot szomjazó emberiség gyakran válik rabjává a körülményeknek. Mert szerinte léteznek olyan tévedések, amelyek még a jelenben foglyul ejtik elménk véleményét (Nunc captivantes nostrae dictamina mentis, Errores...). Az előítéletek ellen küzdő Dávid Ferenc türelmi programja talán legmesszebbre mutatott a korabeli Európában, hiszen amikor hatalma csúcsán volt, akkor sem ítélte máglyára a más felekezethez tartozókat, sőt orosz-lánrése volt abban, hogy 1568-ban a tordai országgyűlés vallásszabadságot biztosított a négy befogadott vallásnak, recepta religionak. Az erasmusi meggyőzés szelleme érvényesül tehát az ő tevékenységében, amely igyekszik kizárni mindenféle erőszakot a vallás terjesztéséből. A lelkiismereti szabadság és a vallási türelem ilyen szervezett mozgalma nélkül aligha beszélhetnénk jelenleg az oikumené fogalmáról. És három évre rá, 1571 elején éppen e helyt erősítették meg az erdélyi országgyűlés tagjai a tordai határozat vallásszabadságát.⁶

Marosvásárhely művelődéstörténetében fontos mozzanatot jelent *Decsi Csimor* János Erasmus-fordítása is. Az *Adagiorum Graecolatinoungaricum* chiliades quinque főként Erasmus ötezernyi közmondását, szólásmondását tolmácsolta. A református schola tudós, humanista tanára így nagyban hozzájárult a vallási tolerancia szélesebb körű, anyanyelvű elterjesztéséhez. Ez a tudatos népszolgálat *Tolnai Balog* János ajánlóverséből is ktnünk, amikor latin versében védelmébe veszi az anyanyelvet azok ellen, akik lebecsülik a népi szólást:

*Művelt nyelv ez, könnyen árad, s jobb a mesére,
Mint a görög, héber s mint a neves latin is.
Ezt tanúként bizonyítja sok ésszerű indoklással
Több nyelvész, akinek nyelvi tudása nyomós...
És tanú vagy te tudós Decsi: néked az égi kegyesség
Mostan a héberben ád örökéltű nevet.*

Arról a vásárhelyi erasmista útleíróról, költőről, történésről van szó, aki 1593-tól 1601-ig bekövetkezett haláláig városunkban élt, és ma is látható nemes vonásainak fametszete a Teleki Tékában. Biztosan éppen a boltíves falak között hangzott el tanítványai előtt legelőször Erasmus életbölcsestét sűrítő sok-sok mondása, amelyből ma is tanulhatunk emberi méltányosságot, tárgyilagosságot, helyes önbecsülést:

*Non bene imperat, nisi qui paruerit imperio;
Azki nem tud túrni, nem is tud uralkodni.⁸
Par pari referre. Item: Eadem mensura:
Kölcsön helyében kölcsönt adni,⁹
Virgula divina:
Azkinek Isten mit ád, ember el nem veszi.¹⁰*

Nem volna teljes a katolikus-protestáns ökuménikus kapcsolatok vázlata sem, ha csak a vidéki központok életének egy-egy példáját idézném, mellőzve a nagyobb európai centrumok megnyilvánulásait. Talán elkerülte eddig valamennyiünk figyelmét, hogy a genfi *Béza* Théodore emlékverset¹¹ írt a Bécsben elhunyt katolikus *Zsámboki* János emlékére, Shakespeare kedvenc költőjét méltatva így:

*Míg vak sírból ébresztette a római és a
Görög múzsáknak énekét
Zsámboki, Hunnia fénye, ki boldognak született, mert
Őtöle boldogabb e kor:
A test porhüvelyéből meztelenül kiragadta
Titokban őt is a halál.
Nem csúfolja reményünket, hogy az épp a halottunk,
Kitől felépiült sok halott?*

Zsámboki János – a legnagyobb magyar humanista – különben méltó volt erre a vallási türelemre, mert katolikusként ő is verset írt az unitárius *Sommerushoz*, amikor az a Dávid Ferenc lányához írt *A tiszta szerelem kertecskéje* című humanista herbáriumát közzétette.¹² Feltétlenül kellett volna még beszélnem a lutheránus és kálvinista hívők közötti irénikus mozgalom igen gazdag irodalmáról és David *Pareusról*; *Bethlen* Gábor és *Rákóczi* György koráról; *Apafi* Mihályról és a legkevésbé ismert tizenhetedik századbeli Várad ökuménikus hagyományairól, amelynek legfőbb ihletője *Teleki* Sámuel volt. De időbeli kötöttségem folytán csak a kezdeti megalapozottságig jutottam el – nagyjából csak az erasmista hagyományok kulturális-irodalmi vetületét tudtam felvázolni.

Pedig azokat a példákat is ismertetni kellene, mert igaza van *Baranyai Decsi Csimor* Jánosnak, amikor Erasmus egyik bölcs mondását (Chil. I. C. V. D. III.) úgy értelmezi, hogy „*Az elrejtett tudománnak semmi haszna nincs*”. *Occultae Musicae nullus respectus.*

Tóth István

Könyvészet

1. Nicolaus Olahus. Epitaphium Erasmi Roterdami. In: Carmina. Leipzig. 1934. – 2. Antonius Wrancius. De imagine Philippi Melanchthonis. V. A. összes művei. I-XIII. 1857-1875. – 3. Heltai Gáspár. Háló. Kolozsvár. 1570. Első rész – 4. Heltai Gáspár. Disputatio de Deo, per decem dies continuos inter partes habita in urbe Transylvania Alba Iulia. Claudiopoli. 1570. – 5. Inocens hic martyr Jesu Christi, Franciscus David in carcere Devensi dicere solebat. I. In: Jakab Elek. Dávid Ferenc emlékére. 1879. – 6. Négyszáz év 1568-1968. (Dávid Ferenc) Emlékkönyve. Kolozsvár-Napoca. 1979. II. kiadás. (Újtjelző évszámok az Unitárius Egyház múltjából). – 7. Joannes Balogus. In Zoilum, seu in obrectatorem lingue Hungaricae. In: Adagiorum Graecolatinoungaricum chiliades quinque studio ac opera Joannis Decii Baronii. Bartphae. 15598. – 8. Adagiorum graecolatinoungaricum Chil. I. C. I. D. I. 2. – 9. Adagiorum graecolatinoungaricum Chil. I. C. I. D. III. 9. – 10. Adagiorum graecolatinoungaricum Chil. I. C. I. D. VII. 5. Chil. I. C. V. D. VIII. 2. – 11. Theodorus Beza. In tumulum Joannis Sambuci. In: Nicolaus Reusnaerus. Icones virorum illustrium. 1590. – 12. Joannes Sambucus. Decastichon in Hortulum ingenui amoris Sommeri.

Megnyitóbeszéd

(A Keresztény-Zsidó Társaság emlékplakett átadó ünnepséget tartott 1994. október 20-án, a Budapest-Deák téri Evangélikus Gimnázium Dísztermében (Budapest, Sütő u. 1.). A megnyitót dr. Harmati Béla evangélikus püspök elnök, a Keresztény-Zsidó Társaság társelnöke tartotta. Az emlékplakettet a következők kapták: DR. DOMÁN István főrabbi, ÉLÍÁS József református lelkész, KARIG Sára költő, DR. KEKEN András néhai evangélikus lelkész, David KRAUSZ Izrael volt budapesti nagykövete, DR. NYÍRI Tamás néhai katolikus teológiai professzor, RAJ Tamás főrabbi, REVICZKY Ádám a Keresztény-Zsidó Társaság néhai ügyvezető elnöke, DR. SCHWEITZER József főrabbi, DR. SINGER Ödön főrabbi, DR. SZENTÁGOTAI János néhai akadémikus.)

Egyéni és közös felelősségünkről szól Lucius Annaeus Seneca, Nero császár egykori nevelőjének, az irodalom és filozófia híres művelőjének mondata: „*Turpe est non ire sed ferri*” – azaz – „*Szégyen és gyalázat nem önállóan járni, hanem vitetni magunkat!*” A Deák téri Evangélikus Gimnázium, ahová egykor Petőfi Sándor is járt, a régi görög-latin kultúra és az őszösvetségi-újszövetségi etika, azon hagyományok hordozója volt, amelyekben nagy hangsúlyt kapott az egyéni felelősség. „*Szégyen és gyalázat vitetni magunkat*” – azaz a környezet, a divat, a „*Zeitgeist*”, a környező ideológia szerint élni, azt tenni egyszerűen, amit a többiek, gondolkodás nélkül, önálló identitásunkat takarva, elveinket, erkölcsünket, meggyőződésünket feladva...

Ötven évvel ezelőtt valami ilyen történt Budapesten, Magyarországon, ilyen szégyen és gyalázat. A közelmúlt látott más szörnyűségeket is, hiszen a század úgy kezdődött, hogy Szarajevo neve került az újságok címlapjára és most úgy végződik, hogy ismét ennek a városnak a neve vésődik be tudatunkba. Közben Európa átélt két világháborút, azok minden poklával, ahogyan Jean-Paul Sartre fogalmazta egyszer, hogy a pokol az valóság, mert az a másik ember („*l'enfer c'est les autres*” Huis clos, Paris 1947). A bombázások és a Don-kanyar embertelenségei mellett ma a holocaust, a shoa szörnyűségei idéződnek föl számunkra, amikor emlékplakettet nyújtunk át az ötvenedik évfordulón többeknek és meghajtjuk fejünket azok emléke előtt, akik már nem lehetnek közöttünk: Dr. Keken András, dr. Nyíri Tamás, Rевичky Ádám és dr. Szentágotai János.

Sokszor hivatkozunk arra, hogy Európa azt jelenti, van valamilyen közös európai, a tízparancsolatra és a jézusi etikára épülő humánus erkölcsiség. Ugyanakkor az agresszió, a gyűlölet, az ellenségeskedés mély rétegeit is tapasztaljuk. Minden korban akadtak, akik hagyták magukat sodortatni az árral.

Ha történelmünkben eddig nem is gondoltuk így, a huszadik század végére rá kellett döbbsennie a világnak, hogy nem elég a materiális jólét, a technikai

tudás, a civilizáció fejlesztése, a szociális védőháló, hanem erkölcsi védőhálóra, etikára is szükségünk van. Nemcsak az értékek rendszere és azok viszonyulása az erkölcs, hanem az etika hordozói, képviselői, az egyes emberek és a kisebb és nagyobb közösségek egymáshoz való viszonya, a helyzetek megélése, azaz a lemérhető tettek teszik az erkölcsöt.

Chicagóban 1993-ban jött össze a Vallások Világpárlamentje és a globális etika kidolgozását és deklarálását tartotta feladatának. Valóban ezen a ponton összecsengenek a nagy világvallások tanításai. A Koránban is így olvassuk (62.2. szura): „*Ti hívők, miért mondjátok azt, hirdetitek azt, amit ugyanakkor nem tesztek?*” Egyéni és közösségi felelőssége a tóra, a törvény, a bibliai etika tudóinak, hogy ebből az ismeretből élet és gyakorlat szülessék. Minden idők prioritása a tradíció továbbadása, a tanítás, a nevelés! Ez nem iskola-kérdés, nem pénz-kérdés, nem tanterv, vagy tankötelezettség kérdése. A nevelés, a tanítás elsősorban tanár-kérdés, vannak-e közöttünk tanítani képes és tanításra hajlandó emberek?

Köszöntöm kitüntetetteinket, akik tudtak és tudnak tanítani, hagyományt ápolni, másokért felelősséget hordozni. Egymás megismerésének, az egymástól való tanulásnak, a kölcsönös toleranciának és tiszteletnek etikáját zsidók és keresztények között hazánkban az évszázados együttélés húzza alá, hiszen a III. századtól származik az egykori Intercisa, ma Dunaújváros területéről „*Cosmius, a zsinagóga előljárója*” emlékköve.

A Keresztény-Zsidó Társaság célkitűzései arra irányulnak, hogy őrizzük a megértés, a kölcsönös tisztelet, a tolerancia, értékeit és ezzel Magyarországnak, Európának és az egész világnak javára legyünk.

A mai ünnepséget megnyitom és köszöntöm minden kedves vendégünket Péld 29,18. igéjével: „*Ha nincs kijelentés, elvadul a nép, de boldog lesz, ha megfogadja a tanítást*”.

Dr. Harmati Béla
evangélikus püspök, a KZST társelnöke

Az EVT 1994. évi Karácsonyi üzenete

Az idei év – 1994 – a fény és a sötétség éles ellentétjének esztendeje volt. Igen, Dél-Afrika, Palesztina, Írország népe számára új világosság ragyogott fel. Hallottuk az ünneplés ujjongó kiáltásait, láthattuk az öröm könnyeit. Ugyanakkor áthatolhatatlan sötétség ereszkedett Ruanda népére és nem tört át a fény a szenvedés sötét felhőin, amely alatt Bosznia, Angola és a kaukázusi térség népei élnek.

Karácsonyt ünnepeljük és hirdetjük: „Benne (Krisztusban) élet volt, és az élet volt az emberek világossága. A világosság a sötétségben világít, de a sötétség nem fogadta be” (János 1,4-5).

A fény és sötétség harca életünk része. Életünkhöz, életben maradásunkhoz is abból a bizonyosságból mérhetünk erőt, hogy egyszer elérkezik egy új nap világossága, bármilyen hosszú volt is az éjszaka. Hisszük, hogy a sötétség soha nem győzheti le a fényt.

E bizonyosságunk mégis gyakran próbára kerül, amikor a világosság és sötétség olyan élesen csap össze, mint ahogyan az Afrikában történik ma. A reménysegeket és várakozásokat, amelyek a dél-afrikai választások során keletkeztek, azonnal darabokra törte Ruanda felfoghatatlan tragédiája.

Fény nélkül nincs élet. De 1994 rettenetes eseményei után szembe kell néznünk a kérdéssel: „Beraogyogja-e majd Krisztus fénye a világot, vagy a sötétség győzedelmeskedik?”

János, az evangélista ezt hirdeti: „Az Ige testté lett, itt élt közöttünk, és láttuk az ő dicsőségét” (János 1,14). Ezt a régi tanúságtételt számos nemzedék

igazolta már. A világban lévő bűn ellenére láthatjuk Isten dicsőségét. Ezért ünnepeljük Karácsonyt.

Azoknak, akik már eljutottak a fényre, feladatuk, hogy „a világ világossága legyenek”. Azt a fényt kell visszatükrözniük, amely rájuk ragyogott. Sötét helyen még egy gyengén pislákoló fény is reményforrás lehet. Az ökumenikus együttműködés és együvé tartozás sok ember életébe hozta meg a fényt. Ez volt a célja a Dél-Afrika számára rendezett Ökumenikus Monitorszolgálatnak (Ecumenical Monitoring Programme for South-Africa) és ugyanez a célja az Egyházak Ruandai Segélynyújtási Akciójának is (Church World Action in Rwanda).

Nemcsak Ruandában, Boszniában, Angolában, vagy a Kaukázus térségében élnek sötétségben emberek arra várva, hogy felragyogjon életükben a fény ezen a Karácsonyon. Mindenütt vannak ilyen emberek. A mi városunkban, vagy falunkban is sokan élnek sötétségben.

Karácsonykor sok keresztyén gyűjt gyertyát Krisztus születésére emlékezve, aki a világ Világossága. A keresztyének feladata, hogy elvigyék Karácsony fényét a körülöttük lévő sötét helyekre, hogy – Máté evangéliumából idézve –: „világítson mindenkinek a házban”.

(ENI Bulletin, 4. szám, 1994. október 24.)

Konrad Raiser
főtitkár

VISSZHANG

Észrevételek Bányai János írásával kapcsolatban

Bányai János a Theologiai Szemle 1994/4. számában megjelent írásában a *csecsemőkeresztelés szentírási igazolása* érdekében a következő axiómákat állítja fel:

1. Isten minden ember üdvözülését akarja (1Tim 2,5).
(Kiegészítés: a „minden ember”-be beleértendők a csecsemők is – Mt 18,14)
2. Az üdvözülés (Isten országába bejutás) feltétele a keresztség (Jn 3,5)
3. Felnőttek esetében a keresztség feltétele a hit (pl. Mk 16,16).

Ha a Biblia tévedhetetlen – márpedig Bányai sze-

rint az –, akkor e három axióma egyidejűleg igaz kell hogy legyen.

Ellenben a fenti három axióma egyidejű érvényességéből logikusan (ahogy Bányai is mondja) csakis és kizárólag az alábbi következtetés vonható le:

- a) Mivel Isten akarata minden ember üdvössége, s mivel az üdvösség feltétele a keresztség, ezért minden embert meg kell keresztelni. (Vagyis hindut, buddhistát, mohamedánt, taoistát, stb.)
- b) Mivel azonban felnőttek esetében a keresztség kizárólag a hit előfeltétele mellett szolgáltatható ki, ezért a fenti következtetést a következőképpen kell módosítani:

Bármilyen felnőttet csakis hitvallás után lehet

megkeresztelni; viszont minden csecsemőt (hindut, buddhistát, mohamedánt, taoistát, stb.) meg kell keresztelni.

Végső konklúzió: Ha elég hosszú ideig gyakoroljuk szerte a világban mindenkire kiterjedően a csecsemőkeresztést, akkor előbb-utóbb kihálnak majd a hitetlen felnőttek, s a Földön kizárólag csecsemőkorukban megkeresztelt, s így üdvözülendő emberek élnek majd – ezzel Isten mindenkire vonatkozó üdvakarátát beteljesítettük.

Ez a Bányai János axiómáiból levont teljesen logikus következtetés azonban súlyos kérdéseket vet föl. Vajon Isten tényleg egyedül ránk bízta üdvakarátának teljesítését? Vajon Isten üdvterve tényleg ilyen mechanikusan jut el céljához? Vajon minden ember üdvössége tényleg csak azon múlik, hogy az egyház megkeresztel-e minden csecsemőt?

Úgy vélem, a fenti kérdésekre a válasz – ha csak nem akarjuk Isten hatalmát teljességgel önmagunknak tulajdonítani – csakis NEM lehet. S azt gondolom, ez a NEM a kálvinista egyház számára alapvető hittétel.

Vagyis véleményem szerint Bányai Jánosnak nem sikerült a csecsemőkeresztés ilyen módon szentírási igazolása. S mert a *keresztény ókor írásainak értékelése* csak másodlagos lehet a Szentírás mellett, ezért az ott leírtak így végképp nem támaszthatják alá a csecsemőkeresztés szükségességét.

(Más kérdés, hogy miként értsük akkor a Bányai által hivatkozott kétségtelenül bibliai ígéretet. Úgy vélem, a Jn 3, 1-21 exegézise és értelmezése itt a döntő kérdés. Ennek kifejtése azonban nem tartozik szorosan ide).

Miklós Ádám

SZEMLE

Héber nyelvtanok Magyarországon 1635-1992

(Észrevételek Strbik A. új áttekintése nyomán)

I.

Ez év elején jelent meg a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen Strbik Andrea érdekes tanulmánya *Héber nyelvtanírás Magyarországon. A magyar és magyarországi héber nyelvtanok története, 1635-1992* (Budapest 1993) címmel. Mint már a cím is jelzi, a tanulmány áttekintést és leírást ad azokról a héber nyelvtanokról, amelyeket három és fél századra visszamenőleg – nagyjából – magyarok írtak. Az áttekintés összesen 80 – protestáns, római katolikus és zsidó – művet említ (35-61. l.), történeti időrendi beosztásban, mindegyiket gazdag biográfiai utalásokkal látva el. Az áttekintés előjáróban – tömören – a terület tudományos kutatásának helyzetét írja le. Jogosan utal olyan tudósok érdemeire, mint Goldziher Ignác (1850-1921), vagy a néhány évvel ezelőtt elhunyt Dán Róbert. Itt csak mellékesen jegyezzük meg, hogy ebben az összefüggésben nem történik említés A. Marmorstein cikksorozatáról: „Christliche Hebraisten in Ungarn [I-IV]”, in: *Zeitschrift für Hebraeische Bibliographie*, VIII (1904), 48-50, 80-84, 141-143, resp. IX (1905), 111-113. Sokkal fontosabb az, ami ezután következik (13-31. l.), ahol Strbik, az anyag történeti-időrendi beosztásának mintájára, nemcsak a nyelvtani művek, hanem a szerzők rövid analizisét is nyújtja, mindegyikét a maga történeti kontextusában, röviden megvilágítva. A tanulmánynak pontosan ez a része – amely 66 lapot

számlál –, találónan vezeti be az érdeklődő olvasót, ebbe az összetett és mégis érdekfeszítő történetbe.

II.

Összetett történet ez. Ez mindenestől fogva érvényes a legkorábbi szakaszra – (1635-1790) amelyet – a magyar egyháztörténész, Bucsay Mihály nyomán – „a magyar protestánsok mérföldköveként” választottunk ki. Aki az áttekintésnek ezt a részét közelebbről szemügyre veszi, látszólag hamar „végez vele”. Csak 12 cím szerepel, ezekből valójában 9 származik magyar szerzőtől, a könnyebbség kedvéért beleértve Johann Heinrich Alstedet, aki haláláig (1638) az erdélyi Gyulafehérváron (most Alba Iulia RO), tanított, s akinek *Rudimenta linguae hebraicae et chaldaicae* (1635) c. munkája első példaként szerepel. A másik három könyv holland hebraistáktól származik, amelyeket az erdélyi Kolozsváron (ma Cluj-Napoca RO) nyomtattak – helyesebben újranyomtak -: Jacobus Altius *Fundamenta punctuationis linguae sanctae. Editio tertia* (1698), Albertus Schultens' *Institutiones ad fundamenta linguae hebraeae. Editio secunda* (1743), valamint – amennyiben ez a főcím – Nicolaus G./W. Schroeder (1772) azonos című tankönyve, N. B. mint *Editio secunda* (egy *Editio secunda* pontosan három évvel később jelent meg Hollandiában, Groningen 1775.). Az „in usum studiosae juventutis”-t – amint az Schroeder nyelvtanának címlapján áll – mindegyik hiánytalanul betartotta, mindhárom a he-

lyi protestáns Kollégiumban szolgálta a héber oktatást. Schroeder könyvét, saját nyomdájában ugyanez a Kollégium nyomtatta („Typis Colleg. Ref.”). A legdíszesebb nyomdai munka Jacobus Altings nyelv-tanának jutott: a könyvecske Kolozsváron (Claudio-polis) jelent meg a híres [Misztótfalusi] Kis Miklósnál (1650-1702), aki Amszterdamban korának egyik legképzettebb tipográfusává fejlődött, és 1689-ben visszatért Erdélybe. Az illusztrációkat és leírást lásd: György Haiman, *Nicholas Kis: A Hungarian punch-cutter and printer, 1650-1702* (Budapest 1983), pp. 295-298 en p. 393 (Nr. 49.).

Holland hebraisták a messzi Erdélyben. Azonnal felmerül a kérdés – ami a problémát még összetettebbé teszi –, hogy a kilenc magyar kéztől származó héber nyelvtan közül legkevesebb hetet az akkori magyar területtől messz távol nyomtattak. Szigorúan véve egyedül a már említett Rudimenta Alstedtől (Albae-Juliae), és ennek az időszaknak utolsó munkája – Fessler, *Institutiones linguarum orientalium, hebraicae, chaldaicae, syriacae et arabicae* [I-II], Vratislavie 1787-1789 – származik határokon belülről. A föntrmaradó hét mű, megjelenési helye pedig: Franeker (1643), Utrecht (1654), Rostock (1662), Franeker (1667), Wittenberg (1677), Genev (1760) és Oxford (1784). Szembesülnünk kell azzal a feltűnő jelenséggel, hogy a magyar világ évszázadokon keresztül – minden politikai turbulencia dacára – tudatosan orientálódott Nyugat-Európa országainak tudománya és kultúrája felé. Így látogatta néhány száz magyar – Magyarországról és az Erdélyi Fejedelemségből – a 17. és 18. században a Holland Köztársaságot. Legtöbbjük – protestáns – teológus diák, akik azért érkeztek ide, hogy tanulmányaikat akadémiai színvonalon fejezzék be. Franeker egyeteme – alapítva 1585, megszűnt 1811-ben – különösképpen kedvelt volt. Csak az *Album Studiosorum*ban több mint 1.200 névvel találkozunk. Tanulmányaik befejezése után hazájukban – sokan közülük – fontos tisztséget töltöttek be, nemcsak az egyházban, hanem különböző protestáns Kollégiumokban is.

Ha itt visszatekintünk a már említett kolozsvári Kollégiumra, a 18. században különösebb fáradtság nélkül fellelhető a professzorok között Albertus Schultens három régi diákja: Franciscus T. Csepregi (1728-1758), Georgius Verestói (1728-1764), Georgius Huszti (1741-1767). Mindhárom kétszer is nyilvános teológiai vitára állt Schultens vezetése alatt: Verestói és Csepregi a franekeri időszakban (1713-1729), míg Huszti a leideni időből (1729-1750). Az érdeklődők számára következzenek a címek:

Verestói:

1. *Dissertatio philologico-theologica de palma ardente, ad Exod. cap. III. vs. 1-5. Pars prior, de litera palma ardentis. A. d. 5 Maji* (Franequerae, H. Halma, 1725).
* 4to: [4], 190 pp. – Exx.: UB Amsterdam, PB Leeuwarden, UB Utrecht, MTAK Budapest, NK Debrecen, NK Sárospatak, AB Cluj-Napoca.

2. *Dissertatio philologico-theologica de palma ardente, ad Exod. cap. III. vs. 1-5. Pars posterior, de mysterio palmae ardentis. A. d. 9 Maji* (Franequerae, H. Halma, 1725).
* 4to: [4], 28 pp. – Exx.: UB Amsterdam, PB Leeuwarden, UB Utrecht, MTAK Budapest, NK Debrecen, NK Sárospatak, AB Cluj-Napoca.

Csepregi:

1. *Dissertatio philologico-theologica de authentia selectiorum Cethibim. Pars prior, in qua nonnulla Cethibim secundum idiotismos Arabum explicantur. A. d. 27 Junii* (Franequerae, H. Halma, 1725).
* 4to: [4], 75, [1] pp. – Exx.: UB Amsterdam, PB Leeuwarden, OSzK Budapest, NK Debrecen.
2. *Dissertatio philologico-theologica de authentia selectiorum Cethibim. Pars posterior, in qua nonnulla Cethibim ex lingua Arabum explicantur. A. d. 30 Junii* (Franequerae, H. Halma, 1725).
* 4to: [4], 24 pp. – Exx.: UB Amsterdam, PB Leeuwarden, OSzK Budapest, NK Debrecen

N. B. Verestói és Csepregi disputációi megjelentek még: in: A. Schultens, J. J. Schultens és N. G./W. Schroeder, *Sylogae dissertationum philologico-exegeticarum*, I. (Leidae-Leovardiae 1772), resp. pp. 1-119 en pp. 121-177.

Huszti:

1. *Disputatio decimaquinta, decimasexta et decimasptima ad origines hebraeae. Praemissa vindiciis earundem adversus cl. Driesse-nium. Ad diem 19, 22 et 26 Junii* (Lugduni Batavorum, S. Luchtmans, 1737).
* 4to: [4], 41, [3] pp. – Exx.: SB Leeuwarden, KB Den Haag, UB Leiden.
2. *Dissertatio philologica de linguae hebraeae synonymis ex origine illustrandis. Ad dies 18 et 25 Junii* (Lugduni Batavorum, S. Luchtmans, 1738).
* 4to: [4], 62, [2] pp. – Exx.: UB Amstredam, UB Leiden.

N. B. Husztinak ez az 1738-ból származó disputációja megjelent in: A. Schultens, J. J. Schultens en N. G./W. Schroeder, *op. cit.*, I, pp. 197-235.

Emellett még négy magyar tűnik fel, akik – Schultens vezetése alatt – teológiai vitákra álltak. Mivel ritka anyagról van szó, álljanak itt – időrendben – a címek, a diák (respondens) nevével, ahogy az a címlapon áll.

1. Samuel Rima-Szombati, „Transylvano Hungarus”: *Disseratio philologico-theologica de lege asy-lorum mosaicorum. A. d. 1. April* (Franequerae, H. Halma, 1724)
4to: [4], 64, [6] pp. – Exx.: UB Amsterdam, PB Leeuwarden, UB Leiden, NK Sárospatak, TB Tirgu Mures.

2. Samuel P. Kolosvári, „Transylvano Hungarus”:
Disputatio philologica tertia de linguae hebraeae hodiernis defectibus eorundemque resarciendorum tutissima ratione ac via.
A. d. 23 Junii (Franequerae, G. Coulon, 1728).
* 4to: [2], 65-114 pp. – Exx.: PB Leeuwarden, KB Den Haag, TB Tirgu Mures.

3. Johannes Mádi, „Hungarus”:
Disputatio philologica quinta de linguae hebraeae hodiernis defectibus eorundemque resarciendorum tutissima ratione ac via.
A. d. 19 Febr. (Franequarae, G. Coulon, 1729).
* 4to: [2], 165-222 pp. – Exx.: PB Leeuwarden, KB Den Haag, NK Debrecen, NK Sárospatak, TB Tirgu Mures.

N. B. Kolosvári és Mádi disputái részei egy hatos sorozatnak. Ez szolgált alapul – tartalmi változtatás nélkül – Schultens *De defectibus hodiernis linguae hebraeae eorundemque resarciendorum tutissima via ac ratione. Originibus hebraicis subserviens opus* (Franequerae 1731) című munkájához. Itt, a disputációk szövege a 65-112 és a 165-221 lapokon található. A hat diák neve azonban ebben az egybekötött kiadványban nincs megemlítve.

4. Paullus Gyöngyösi a Pettyen, „Hungarus”:
Disputatio ad origines hebraeas quinta, sexta et septima.
Ad diem 21 et 28 Novembris et 5 Decembris (Lugduni Batavorum S. Luchtmans, 1733).
* 4 to: [2], 31, [3] pp. – Exx.: KB Den Haag.

N. B. Ez a disputáció ugyahhoz a sorozathoz tartozik, mint Husztié (1737), l. fent. A sorozat később alapul szolgált Schultens *Origines hebraeae*, tom. II. (Lugduni Batavorum 1738) c. munkájához. Gyöngyösi szövegét lásd a *Caput tertium*-ban, Husztiét a *Caput septimum*-ban. Az első részt már 1724-ben publikálták Franekerben, szintén az illetékes diákok nevei nélkül.

Ezek a példák világossá teszik, hogy a távoli Magyarországon mennyire tisztában voltak a Kelet tanulmányozásában bekövetkezett – nálunk Schultens által elért – fejlődéssel. De ez nem minden. A példák ugyanakkor hangsúlyozzák magyar részről a közvetlen részvételt és aktív kapcsolatot is. Hogy ebben a kapcsolatban valójában beszélhetünk-e tartalmi „hozzájárulásról”, szerintünk megkérdőjelezhető. Minden esetben disputációgyakorlatról van szó, ahol kétségtelenül Schultens volt az *auctor intellectualis*. A későbbi egybeszerkesztett kötetek – saját neve alatt. Mivel a Kollégiumok az „iskolaelsőket” mindig elküldték tanulmányútra a Köztársaságba, így jól informáltak voltak. A diákoknak pedig feladatuk volt, hogy tudományos könyvekkel térjenek vissza. Így Schultens késői munkája is megtalálta útját a messzi Erdélybe. Ennek nyomán pedig, követőinek, szellemi rokonainak – a róla elnevezett *Schola Schultensiana* képviselőinek – munkái is.

Másrészt – ez világosan látható – a magyar hebra-

isták megragadták a lehetőségeket, hogy munkáikat nyugaton publikálták, amikor – többek között politikai zavargások miatt – a saját eszközeik hiányoztak ehhez. A hét „kívül” megjelent nyelvten közül – lásd fent –, nevezetesen háromra gondolunk, amelyet Hollandiában nyomtattak. Ezek közül kétségtelenül a legismertebb *Komáromi Csipkés* György munkája: *Schola hebraica* (Utrecht 1654). Ehhez lásd pl. Jac. Zwarts, *De Hebreuwsche typografie van Utrecht* (Utrecht 1938), valamint Márkus Mihálynak néhány éve publikált – 1979-ben megvédett – egyháztörténeti disszertációját: *Komáromi Csipkés György. Egyháztörténeti értekezés* (Budapest 1990). A tény, hogy ez a nyelvten – ugyanabban az évben – két különböző utrechti kiadásban is megjelent, Strbiknél említetlen marad. A két Franekerben nyomtatott nyelvten – melyekre egy későbbi alkalommal még visszatérünk – jóval kevésbé vált ismertté. A két szóban forgó munka, *Kismarjai Veszeli Pál Brevis institutio ad cognitionem linguae hebraicae* (1643), valamint *Szathmárnémethi Mihály Tyrocinium hebraicum* (1667). Komáromi Csipkés nyelvtenéhez hasonlóan mindkét tankönyv a protestáns Kollégiumok héber nyelvi oktatásához készült: „usui Scholarum Hungaricarum” és megíratott „in usum Philohebraeorum nostrae Gentis”.

Ezzel zárjuk a Strbik által – 1790-ig – nyújtott anyaban való barangolásunkat. Mégis szabad legyen itt néhány kritikai kérdést felsorakoztatnunk. Az első *Esaias Pilariks Summarium linguae sanctae* című Wittenbergben megjelent munkájának datálására vonatkozik. Nem világos, hogy Strbik a megjelenés évéül miért választja 1667-et, és – sokakkal együtt – nem 1677-et. Ehhez járul még az alapvető kérdés: ez a nyelvten egyáltalán Pilariksnak tulajdonítható-e? Aki a címet gondosan megvizsgálja, rögtön megállapíthatja, hogy disputáció-gyakorlatról van szó, melyet Joh. Wilth. Hilliger vezetése alatt védtek meg. Nem szükséges megismételni, amit fentebb mondtunk az ilyen disputációk szerzőségéről. Fürst klasszikus bibliográfiájában, (I, p. 393) és Steinschneidernél (Nr. 892) ezt a könyvet – jogosan – Hilliger nevével találjuk említve. Ez a könyv Strbik tanulmányában elfoglalt helyét, legalábbis vitathatóvá teszi.

Az egy másik kérdés, hogy az 1790-ig terjedő áttekintés mennyire teljes. Fel kell tennünk a kérdést: ebben az összefüggésben miért marad ki *Kaposi Sámuel* (1660-1713) érdemeinek említése? Mint a gyulafehérvári kiváló Kollégium tanára kiadott egy *Memoriale hebraicum*-ot (1698), majd ezt követte egy *Breviarium biblicum* (1699). Mindkét könyvecske – azok számára, „qui studio linguae sanctae delectantur” – Kolozsváron jelent meg [Misztótfalusi] Kis Miklósnál, a leírást és illusztrációkat lásd: György Haiman, op. cit., pp. 306-307 en p. 336, resp. p. 394 (Nr. 56) en pp. 396-397 (Nr. 69).

III.

1790 után a kép másként fest. Az „Auslandsstudien” ideje nagyjából lezárul, és – országon belül – saját oktatás számára megfelelő eszközök megle-

remtésére szánják el magukat. Így a magyar világon belül – 1790 után – héber nyelvtanok áradata indul el. Mint már láttuk, eddig néhány protestáns szerző volt az, aki tiszteletben tartotta a *Hebraica Veritas*-t, Innocentus A. Fessler (1756-1839) kivételével, aki egyházát elhagyva protestánsnak tért át. 1790 után kezdenek a római katolikus részről is a héber nyelv tanulmányozásához kezdeni. Egymásután jelennek meg nyelvtanok: Adamus Kaszanczki (1791), Josephus M. Engstler (1795), Norbertus Schreier (1804), Georgius Czuppon (1804) és Joannes N. Alber (1807). Az utolsót tekintve – szerintünk – joggal beszélhetünk a múlttal való szakításról, ez az időszak ugyanis az ellenreformáció ideje. Az, hogy ebben az időben a héber tanulmányozása mennyire elhanyagolt volt, még világosabban látszik egy nemrég megjelent – a kassai (ma: Kosice SLO) jelentős jezsuita nyomda könyvtermését bemutató – publikációból. A több száz könyv között – amelyeket 1716-1773 között nyomtattak itt – nem található egyetlen a héber nyelvvvel foglalkozó tanulmány vagy nyelvtan sem. Ezekhez lásd: Pavercsik Ilona, *A Kassai könyvek útja. A nyomdától az olvasóig.* (Budapest 1992).

Ennek az időnek első – protestáns kéztől származó – héber nyelvtanát Zsigmondy Sámuel (1788-1833) írta. Megjelent 1828-ban, *Grammatica hebraea usui scholarum accomodata* címmel, s ebben nemcsak hasznosítja a régebbi nyelvtanírókat – mint például N. G./W. Schroederst -, hanem csatlakozik az ismert német hebraista Wilhelm Gesenius (1786-1842) újabb nézeteihez. Ez a munka új szakaszba való átmenetet jelent a magyar hebraisztikában, amikor a „holland irányt” elhagyják és tudatosan keresik a csatlakozást Geseniushoz, ennek tanítványaihoz és szellemi kortársaihoz.

A könyv azonban más szempontból is mérföldkő. Ez ugyanakkor az utolsó protestáns nyelvtan, amit latin nyelven írtak. Ettől kezdve magyarul publikáltak, kezdve Somosy Jánostól (1832/1833), Ballagi Móron (1856), Pukánszky Bélán (1888/1895) át, Hornyánszky Aladárig (1908), Módis Lászlóig (1933), Kállay Kálmánig (1949), Pálffy Miklósig (1963), Tóth Kálmánig (1980) és Karasszon Dezsőig (1983), hogy konkrét neveket említsünk.

Nagyjából Zsigmondy munkájával egyidőben (1827/1829) lát napvilágot zsidó részről az első héber nyelvtan. Német nyelvű munkáról van szó – *Leitfaden der ebräischen Sprache* –, szerzője M. E. Stern (1811-1873). A könyvecske valóságos igényt elégített ki: még 1852-ben is megjelenik egy harmadik – a szerző által bővített – kiadás. Ez jelzi azt az időt, amikor zsidó nyelvtani művek – többnyire iskolai nyelvtanok – áradata indul el. Ezek kezdetben még német nyelvűek voltak (H. Deutsch, 1859; W. A. Meisel, 1860; M. Ziltz, 1861), de a magyarok is hamarosan hallatták hangjukat: ennek első gyümölcseként jelenik meg Pesten (1865) Stern korábban már említett munkájának – Bak Iraeltől származó – magyar fordítása és átdolgozása. 1867-ben ismét kiadták Pozsonyban (most

Bratislava, SLO), ezt még néhány újranyomás követte. Ezzel egy hosszú, lebilincselő – sokszor tragikus – történetnek a kezdetét vázoltuk fel. Egy olyan történetét, amelyet Strbik áttekintése nyomán – aki ezzel a résszel rendkívül gazdagon és részletesen foglalkozik – lélegzetvisszafojtva követünk a jelenig.

IV.

„Die semitische Philologie im Allgemeinen und die biblisch-hebräische und biblisch-aramäische Sprachwissenschaft im Besonderen war nie Lieblingsfach der ungarischen protestantischen Theologen” – írta 1940-ben az ismert – Hollandiában, 1933-ban Utrechtben doktorált – magyar őszösvetséges Pap László. Ezt a kemény kijelentést tanulmányunkkal némiképp egy kevéssé árnyalni reméljük. „Grammatikusok” és „filohebraisták” sokkal többen voltak a magyarok között, mint amennyit a nyomtatott héber nyelvtanok alapján gondolnánk (Pap legfontosabb kritériuma). Erre utal már az a sok soha napvilágot nem látott kéziratos anyag is, amely különböző magyar (és román) levéltárakban található. Nem is szólva azokról, amelyek – nemcsak a háború miatt – eltűntek vagy elvesztek.

Végül: Igen hálásnak kell lennünk Strbik Andreának ezért az érdekes tanulmányért, amely a hebraista Komoróczy Géza professzor vezetése alatt jött létre, s mint az ELTE belső publikációja került nyomdába. Egy több mint háromszázötven esztendőre kiterjedő bibliográfiai kutatás nem egyszerű és könnyű vállalkozás. Különösen nem, ha olyan összetett dologról van szó, mint – a „történelmi” – Magyarország. Véleményünk szerint, éppen ezért sajnálatos, hogy elmaradt a talált anyag szélesebb történelmi keretbe helyezése. Igaz, hogy hebraista-portrék sorozata (pp. 13-31) először ismertet meg bennünket ezzel a történettel, de ez nem több, mint pillanatfelvételek sora. Strbik tanulmánya nem nyújtja számunkra – a politikai körülmények miatt – erősen változó magyar oktatási helyzet – s ezen belül a héber nyelv helyének – lényegi képét.

Amennyiben szóba jöhet egy olyan kiadás, amely könyvterjesztői forgalomba kerül, első kívánságként ezt tennénk az asztalra. Másodikként egy magasabb bibliográfiai normát határoznánk meg. A leírások és azonosítók (collationizálás), sok kívánni valót hagynak maguk után. Gyakran azt is jelzi, hogy egy bizonyos héber nyelvtan csak a létező bibliográfiákból ismert. Egy ilyen bibliográfiai kutatás számára – szerintünk – elengedhetetlen a saját szemrevételezés. Ezenkívül nem korlátozódhat – mint ebben az esetben történt – a mai Magyarország öt legfontosabb könyvtárára. Kizárólag történelmi szempontból kell az országhatárokat – ide és tova – átlépni. Ez lehetne a harmadik kívánni való.

Ezek az elvárások is mindjobban aláhúzzák Strbik áttekintésének fontosságát. Egy olyan összefoglalás, amelyre vállalkozott, mindmáig hiányzott.

Postma Ferenc
(Hollandia)

Dán Róbert, „Héber hungaricák a XVI-XVII. századból”, in: *Magyar Könyvszemle*, LXXIX (1965), 352-358. – Bucsay Mihály, *Der Protestantismus in Ungarn, 1521-1978. Ungarns Reformationskirchen in Geschichte und Gegenwart* [I-II], Wien-Köln-Graz 1977-1979; id. II, p. 53. – Ladányi Sándor, „Ungarische Studenten an der Universität Franeker”, in: *IT Beaken* [Wetenschappelijk Tijdschrift Fryske Akademy, Leeuwarden], XLVII (1985), 195-199.

Török István, *A kolozsvári Ev. Ref. Collegium története* [I-III], Kolozsvár 1905.

Heimlich István, (ed.), *Nederlanders en Hongaren. Ontmoetingen tussen twee volken. The Dutch and Hungarians. Contacts between Two Peoples*, Budapest, 1987; lásd ebben a kötetben mindenekelőtt, a következő tanulmányokat: Soltész Erzsébet, „Hungarica Prints Published in the Netherlands”, pp. 28-40; Ladányi Sándor, „Hongaarse studenten aan Nederlandse universiteiten”, pp. 72-83.

Stanislaus Segert (ed.), *Studia semiitica philologica necnon philologica Ioanni Bakos dedicata*, Bratislava 1965; ld. e Festschriftben a következő tanulmányokat: Stanislav Segert, „Zur Geschichte der Orientalistik in der Slowakei”, pp. 23-27; Karel Beránek, „Das Hebräisch an den Universitäten Trnava und Kosice”, pp. 29-32; Július Janko, „Die Pflege des Hebräischen an den Lyzeen und Akademien in Bratislava und in anderen Orten der Slowakei”, pp. 33-49.

Pap László, *Das evangelisch-theologische Schrifttum in Ungarn. Die Wissenschaft von Alten Testament*, Halle/Saale 1940; idézet p. 5. lásd még a részletes Bibliográfiát (pp. 23-37), ahol protestáns részről különböző nyelvtani munkák találhatók. Bár Pap tanulmánya „időhöz kötöttnek” mondható, kritériumaiból kiindulva, Strbik áttekintése alapján ugyanarra a következtetésre juthatunk. Azonban ilyen analíziseknél, mindig számolnunk kell eltűnt és/vagy nem publikált anyaggal, amint ez kitűnik a római katolikus hebraistának, Norbertus Schreiernek (1744-1811) *Methodica grammaticae hebraeae institutio* című munkájából (Pest 1804). A Praefatio végén (10. p.) olvassuk, hogy ezt követően a *Institutiones syntaxeos et etymologiae hebraicae* fog napvilágot látni. Mind a mai napig nem sikerült a könyvecskének sem bibliográfiában, sem pedig levéltárban nyomára jutni.

Moshe Carmilly [-Weinberger], „The Development of Hebrew Language and Literature in Transylvania”, in: *Studia Judaica* [Universitatea „Babes-Bolyai”, Cluj-Napoca], I. (1991), 10-20; lásd még ebben a folyóiratban egy érdekes tanulmányt: Eugen Glück, „Contributions toward the Spreading of the Judaic Culture in our Country [=Romania]”, 79-93.

Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái* [I-XIV], Budapest 1891-1914; reprint Budapest 1980-1981. – Zoványi Jenő – Ladányi Sándor (ed.), *Magyarországi Protestáns egyháztörténelmi lexikon*, Budapest 1977-3. – Újvári Péter, *Zsidó lexikon*, Budapest 1929; reprint Budapest 1987. – Julius Fürst, *Bibliotheca Judaica* [I-III], Leipzig 1849-1863; reprint Hildesheim 1960. – Moritz Steinschneider, *Bibliographisches Handbuch über die theoretische und praktische Literatur für hebräische Sprachkunde*, Leipzig 1859; Jerusalem 1937-42.

Meglátogatott könyvtárak

KB Den Haag – Koninklijke Bibliotheek, Den Haag – PB Leeuwarden – Provinciale Bibliotheek, Leeuwarden – SB Leeuwarden – Stedelijke Bibliotheek, Leeuwarden – UB Amsterdam – Universiteitsbibliotheek, Amsterdam – UB Leiden – Universiteitsbibliotheek, Leiden – UB Utrecht – Universiteitsbibliotheek, Utrecht – OSzK Budapest – Országos „Széchényi” Könyvtár, Budapest – MTAK Budapest – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest – NK Debrecen – Nagykönyvtár Ref. Kollégium, Debrecen – NK Sárospatak – Nagykönyvtár Ref. Kollégium, Sárospatak – AB Clus-Napoca – Biblioteca Academiei [Filiala Cluj], Cluj-Napoca – TB Tirgu Mures – Biblioteca documentara „Teleki”, Tirgu Mures – N. B. A. Schultens (Claudiopoli Transsilvanorum 1743) en N. G./W. Schroeder (Claudiopoli 1772) nyelv-tanainak példányai a „Teleki-Könyvtár”-ban (Tirgu Mures) vannak. Dr. Deé Nagy Anikónak igen hálás vagyok ezért az információért (1994. 2. 2. kelt levél).

(Strbik Andrea tanulmányára Dr. Karasszon István (Ref. Theol. Akadémia, Budapest) hívta fel a figyelmet és küldött róla xerox másolatot (1993. 9. 9-én kelt levél); Mw. Drs. Froukje de Hoop en Mw. Ruzica S. Maras (Cluj-Napoca/Budapest) gondoskodtak a sok, számomra nehezen elérhető irodalomról. Szívből köszönöm mindannyiuk segítségét és biztatását. Dr. Marjovszky Tibornak (Ref. Theol. Akadémia, Budapest) köszönetemet fejezem ki a magyar fordításért. A cikk holland változata korábban megjelent in: *Alef Beet*, III/2. (December 1993), 33-42.)

HÍREK

EEK Hírek

(Genf, 1994. október 10.)

Egyházak az EBEÉ üléséhez

Nemzeti kisebbségek, vallásszabadság, az egyház és állam közötti viszony, az a három téma, amelyet Európa, az Egyesült Államok és Kanada egyházai helyeznek reflektor-fénybe egy levélben, amelyet a budapesti Felülvizsgálati Konferencia előestéjén küldtek az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ) tagállamaikhoz.

A Helsinki Záróokmányt aláíró államok kormányainak külügyminisztereit szólítva meg, az Egy-

házak Emberi Jogi Programja elmondja, hogy ezt a három témát hangsúlyozták akkor is, amikor mintegy 30 aláíró államból érkezettek vettek részt 1993. szeptemberében a három vallási szervezet által összehívott konferencián.

Ez a három egyházi szervezet, az Európai Egyházak Konferenciája (EEK), Krisztus Egyesült Államokbeli Egyházainak Nemzeti Tanácsa (KEÁENT) és a Kanadai Egyháztanács (KET), rendszeresen küld figyelmeztető személyeket (úgynevezett „monitorokat”) az EBEÉ üléseire, ahol azok eleven kap-

csolatokat tartanak fenn az egyes országok küldött-segeivel és hangsúlyozzák az egyházak véleményét az EBEÉ tárgysorozatán szereplő ügyekről, s figyelem-mel kísérik az EBEÉ jövőbeli szerepét Európában. Idén első alkalommal vannak jelen a Felülvizsgálati Konferenciának az emberi jogokkal foglalkozó 3. munkacsoportjában.

Az október 10-től december 4-ig Budapesten tar-tandó, soron következő Felülvizsgálati Konferenci-án végig jelen lesznek az EEK Igazság, Béke és Em-beri Jogok Irodája által koordinált kis monitor csoportok. Ezek a monitorok az egyházak és orszá-gok széles keresztmetszetét képviselik Európa min-den részéből, beleértve Albániát, Romániát Orosz-országot, Közép-Európát, a Skandináv Államokat, Nyugat- és Dél-Európát, valamint az Egyesült Álla-mokból és Kanadából. Mintegy 30 ilyen monitor részvételére számítanak.

Október 17-én, hétfőn ökumenikus istentisztele-tet terveznek Budapesten a Felülvizsgálati Kon-ferencia megnyitásaként. Meghívták rá a magyaror-szági egyházakat és a Konferencia nemzeti küldöttségeit.

A figyelmeztető művelet Házigazdája a Magyaror-szági Egyházak Ökumenikus Tanácsa.

További felvilágosításért forduljanak

– Robert Gurney kommunikációs és információs titkárhoz.

Tel: (022) 791 61 11 Fax: 791 62 27

– Rüdiger Noll-hoz, az Igazság, Béke és Emberi Jogok titkárához

c/o Magyarországi Ökumenikus Tanács

Budapest, XI, Bimbó u. 127.

H-1026

Tel: 0036-1/176 48 47 Fax: 0036-1/176 12 10.

(Fordította: Fűkő Dezső)

Köszöntő

1994. október 10. és december 2. között Budapesten volt az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet Felülvizsgálati Konferenciája. Ez alkalomból október 17-én, a Deák téri evangélikus templomban ökumenikus istentisztelet volt, melyen Rüdiger Noll, az európai, kanadai és USA-beli egyházak Emberjogi Programjának titkára, az alábbi szavakkal köszöntötte a jelenlevőket.

Kedves Testvéreim, kedves Barátaim!

Nagy öröm és megtiszteltetés számomra, hogy az Egyházak Emberjogi Programjának nevében köszönhetem Önöket ezen az esti imaalkalmon.

Az Egyházak Emberjogi Programja a Kanadai Egyháztanácsnak, az Egyesült Államokbeli Egyházak Nemzeti Tanácsának és az Európai Egyházak Konferenciájának közös programja. Összesen mintegy 300 egyházat és egyházi szervezetet képvisel, melyek mind tagjai a fenti három ökumenikus testületnek. Részt vesz benne szinte valamennyi ezen az istentiszteleten magát képviseltető magyarországi egyház.

A következő három hét folyamán minden héten más és más egyházból jön 3-5 képviselő Budapestre, hogy figyelemmel kísérje az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ) ülészeit. Mi, egyházi képviselők, akik eljöttünk Budapestre, eddig mindig igen szívélyes fogadtatásban részesültünk a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa, a gyülekezetek és a város lakosainak részéről. S valahányszor ellátogattunk az Önök gyülekezeteibe, a légkör mindig igen meleg és barátságos volt. Ezért szeretnénk köszönetet mondani az Ökumenikus Tanácsnak és Önöknek, Budapest és Magyarország népének és gyülekezeteinek. Reméljük, hogy sokszor fognak még találkozni más egyházak képviselőivel, hogy tanuljanak egymástól és bátorítsák egymást a keresztyén hitben.

Azért jövünk Budapestre, hogy megfigyeljük és befolyásoljuk az EBEÉ eme fontos ülését, amelyet 8 héten át tartanak ebben a gyönyörű városban. Valamennyi európai ország, Kanada és az Egyesült Államok politikusai találkoznak itt, hogy áttekintsék az újabb fejleményeket és megegyezzenek a jövő közös akcióiban. Számos állami delegációval fogunk beszélni, hogy átadjuk nekik az egyházak álláspontját a fontos emberjogi kérdésekben, mint amilyenek a kisebbségi jogok, a vallásszabadság és a hadkötelezettség ellen lelkiismereti okokból való tiltakozás joga, valamint az emberek védelme a rasszizmussal és az idegengyűlölettel szemben.

Miért jöttünk el mi, egyházak, hogy jelen legyünk a politikusok ülésén? Nem azért, hogy belekeverdjünk a pártpolitikába. S nem azzal az érzéssel, hogy mi jobban tudunk politizálni, mint az itt megjelent politikusok mind.

De mint egyházak, szoros kapcsolatban vagyunk az emberekkel a gyülekezetekben, és ismerjük mindennapi problémáikat és érzéseiket, amelyeket közölni kell azokkal, akik a döntéseket hozzák. Továbbá, az emberi jogok elősegítése szerves része az evangéliumnak és a keresztyén hitnek. Jézus Krisztus maga harcolt a társadalmaink útszélre vetettjeiért, az igazságosságért és minden ember méltóságá-nak tiszteletben tartásáért. Az evangéliumnak ezt az üzenetét kell átadnunk a mai kornak és ezzel az üze-nettel kell hozzájárulnunk az EBEÉ üléséhez. Ez nem valami ráadás az evangélium hirdetéséhez, ez beletartozik az evangélium hirdetésébe.

A múltban az EBEÉ fontos politikai eszköz volt, hogy elősegítse az emberi jogokat és legyőzze a meg-oszlást Európában. Az egyházak ezért felismerték az EBEÉ jelentőségét és 1975-i kezdetétől fogva jelen voltak valamennyi nagyobb együttletén. Másfelől az egyházaknak még ennél is fontosabb az elkötelezett-ségük az evangéliumhoz és az emberi jogokhoz. Az egyházak mindig a társadalmaink leggyengébbjei mellett foglaltak állást és ellent akarnak állni min-den olyan kísérletnek, amely embereket akar kire-keszteni a társadalomból és az emberhez méltó élet-ből. Ebben a perspektívában kívánják támogatni az egyházak az EBEÉ erőfeszítéseit.

Kérjük Istent, hogy Ő maga vezessen bennünket

Szentlelkével, ahogy az Írás mondja: „Az ÚR Lelke van énrajtam, mivel felkent engem, hogy evangéliumok hirdessek a szegényeknek; azért küldött el, hogy a szabadulást hirdessem a foglyoknak, és a vakoknak szemük megnyílását, hogy szabadon bocsássam a megkötözötteket és hirdessem az ÚR kedves eszendejét” (Luk 4,18).

(Fordította: Fükő Dezső)

Kommüniké

Az Európai Egyházak Konferenciáját (EEK), az Európai Római Katolikus Püspöki Konferenciák Tanácsát (EKPKT) képviselő püspökök látogatása Horvátországban, Bosznia-Hercegovinában és a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban

(1994. október 12-18.)

Mi, az összes nagyobb európai keresztyén egyházakat képviselő püspökök, 1994. október közepén együtt utazgattunk Horvátországban, Bosznia-Hercegovinában és a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban, hogy találkozzunk ottani keresztyén testvéreinkkel, valamint mohamedán, zsidó és világi (szekuláris) felebarátainkkal és meghallgassuk őket. Azzal a lelkülettel voltunk úton, hogy „ahol egy tag szenved, veled együtt szenved a többi is”. Akikkel találkoztunk, azoktól újból hallottuk, a békét és igazságosságot az egész volt Jugoszláviában lassan lehet és kell helyreállítani a következők alapján:

- 1) Minden felebarátunk tisztelete.
- 2) Minden erőszak alkalmazásának elutasítása.
- 3) A párbeszéd elősegítése.
- 4) Törekvés a megbékélésre és annak elfogadása.

I. Felebarátaink tisztelete

(Alapvető előfeltételek)

„Szeresd felebarátodat mint tenmagadat”

1. Mélységesen hisszük, hogy a nemzetek és vallások számára szükséges és lehetséges az egység a különféleségben. *Ez nem vallásháború.*

2. Meg vagyunk győződve arról, hogy a nemzeti identitás és integritás attól függ, biztosítjuk-e a kisebbség számára a biztonságot és az emberi méltóságot. *A nemzeti identitás nem jelenthet szűkkeblű nacionalizmust.*

3. Meg vagyunk győződve arról, hogy a különféleség tiszteletben tartásával együtt jár az, hogy mindenkinél kölcsönösen lehetősége legyen az önrendelkezésre. *A demokráciának egyesítenie és nem szétválasztania kell minket.*

II. Az erőszak elutasítása

(Sürgős felhívások)

„A vallásban nincs kényszerítés”

1. Sürgetjük, hogy valamennyi nemzet és párt politikusi inkább a tárgyalások útján való megoldásokat válasszák és ezekhez ragaszkodjanak, semmint hogy erőszakkal próbáljanak bizonyos megoldásokat másokra kényszeríteni. *A béke megnyerhető, de a háború nem.*

2. Azt tanácsoljuk a tárgyaló feleknek, hogy továbbra is kompromisszumokra és rugalmasságra törekedjenek, nem pedig ultimátumokra és a vita megátlására. *A béketervek javíthatók.*

3. Felhívunk minden vallási vezetőt és minden embert, hogy inkább a konstruktív együttélést és a megbékélést keresse, mintsem az elkülönülést és az elidegenedést. *A vallásnak részt kell vennie a megoldásokban.*

III. A párbeszéd elősegítése

(Ajánlott első lépések)

„A béke az emberek gondolkodásában kezdődik”

1. Feltétel nélküli és teljesen végrehajtott tűzszüneti megállapodásoknak kellene elvezetniük a humanitárius segélyek és a polgári személyek szabad utazása érdekében kifejtett mozgalom szabadságához. *Az emberek mindig fontosabbak, mint a területek.*

2. Az ENSZ védelme alatt álló demilitarizált és fegyvermentes városok, zónák és folyosók létesítésének elsőbbséget kellene élveznie és továbbra is preferált kezelésben részesülnie a megmaradt és a visszatérő lakosok rehabilitációja érdekében. *A menekültek és a kitelepítettek, valamint az anyagi újjáépítés részére nyújtott nemzetközi segítséget nagymértékben növelnie kellene. Az emberek segítségre szorulnak a visszatelepedésükhöz és az újjáépítéshez.*

3. A tömegtájékoztatási eszközökkel támogatott szekuláris nevelésnek és hitoktatásnak arra kellene törekednie, hogy eltávolítsa az ellenség-képeket és megkezdje a béke kultúrájának a megteremtését. *A fiatalok és idősek békére való nevelése már most elkezdődhet.*

IV. Törekvés a megbékélésre és annak elfogadására

(Alapelvek és értékek a jelen és a jövő számára)

„Bocsásd meg a mi vétkeinket, amiképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétőknek”

1. Bár nem felejtethjük el és nem is szabad elfelejtenünk a múlt traumáit, haladéktalanul arra kell törekednünk, hogy megbocsássunk egymásnak és ezzel elősegítsük a bizalmat és a megbékélést a jövőben. *A megbékélés mindegyik felet megerősíti.*

2. Miközben mindenkitől azt kérjük, hogy köl-

csönösen bocsássanak meg egymásnak, bennünk meg kellene lenni az erkölcsi bátorságnak és becsületességnek ahhoz, hogy bevalljuk a magunk, vagy közösségünk hibáit, kudarcait és visszaéléseit. *A megbocsátást éppen úgy el kell fogadni, mint ahogy fel kell ajánlani.*

3. Noha reméljük, hogy mindenki feltétel nélkül tesz bűnvallomást és ad bocsánatot, nekünk magunknak kellene megtennünk az első lépéseket a megbékélés felé, s kockázatok árán is helyreállítanunk az igazságos békét, megvédenünk az emberi jogokat és az emberi méltóságot, valamint újból megerősítenünk az erkölcsi és spirituális értékeket. *A megbékélés még ha feltétel nélküli is, megkívánja, hogy minden erővel állítsuk helyre az igazságot és az egyenlőségeket az emberek, nemzetek és vallások között.*

*Dannels bíboros, Brüsszel és Malines érseke
(az Európai Római Katolikus Püspöki Konferenciák
Tanácsának a nevében)*

*Michael Staikos metropolita a bécsi Ökumenikus
Patriarchátustól, és Henrik Svenungsson stockholmi
püspök
(Az Európai Egyházak Konferenciájának a nevében)*

1994. október 19.

CONTENTS OF NO 1995/1

LORD, SPEAK TO US!

Lajos Tegez: Increasing Faith?!

LORD, TEACH US!

Gábor Draskóczy Török: To the ecumenical Translation of the Hymn of Law

Károly Fekete, Jun.: Church and Nation in the Essays of Sándor Makkai

György Benke: Islamic Invasion

László Sándor Egeresi: 11QTemple^a: Arguments and Counter-Arguments - the Present State of the Debate

Michael Welker: Can We Come to Know the Spirit of God?

Sándor Szénási: Prohászka Viewid with the Eyes of a Protestant

Géza Boross: Criteria of Preaching in the Service of Development and Edification

Ambrus Molnár: Reverence for the Virgin Mary in the Popular Religiosity of Protestants

REMEMBER

György Pápai Szabó: The Visitation of Bishop Jakab Torkos of the Trans-Danubian Reformed Church District in 1747

István Ágoston: Zsuzsanna Lorántffy, Chief Patroness of Puritan Movements in the 17th Century

OUTLOOK

István Tóth: Ecumenical Traditions in the History of Our Culture and Poetry in Latin

Béla Harmati: Opening Address at the Celebration Commemorating the Memorial Plaque of the Christian-Jewish Society

WORLD CHRISTENDOM

The Christmas Message of the WCC

ECHO

Ádám Miklós: Reflections on an Article by János Bányai

REVIEW

Ferenc Postma: Hebrew Grammars in Hungary 1635-1992

NEWS

CEC and CSCE News

Megjegyzés:

A küldöttség ellátogatott Zágrábba (Horvátország), s találkozott Kuharic bíborossal meg a teljes ülését tartó Katolikus Püspöki Konferenciával; ugyancsak találkozott ferencs és jezsuita szerzetesekkel, protestáns és ortodox egyházi vezetőkkel, valamint a mohamedán és zsidó közösségek vezetőivel. Látogatást tett Djure Radic őminenciájánál, Horvátország Elnöki Irodájában a vallási ügyek felelősénél.

Eszéken találkoztak voltak protestáns és zsidó vezetőkkel és békecsoporthoz tagjaival; ellátogattak a bosznia-hercegovinai Gorazdsjébe, amelyet az utóbbi időben szinte naponta lőttek, hogy megtekintsék a mohamedánok és kresztyének körében végzett humanitárius munkát, s lássák a súlyos háborús károkat is, amelyek többek között egy nagy modern katolikus templomot értek, amelyet a szerb milícia robbantott fel dinamittal 1992-ben Vidovicében.

A Szerb Szövetségi Köztársaságban a küldöttség találkozott Újvidéken ortodox, római katolikus és protestáns egyházi vezetőkkel, majd folytatta útját Belgrádba, hogy találkozzék Pavle patriarchával és több ortodox püspökkel; találkoztak voltak római katolikus, mohamedán és zsidó vezetőkkel is. Látogatást tettek Dragan Dragoljvic őminenciájánál, a Vallási Ügyek miniszterénél.

(Fordította: Fűkő Dezső)

INHALT DER NUMMER 1995/1

REDE UNS AN, HERR!

Lajos Tegez: Glaubensstärkung?!

LEHRE UNS, HERR!

Gábor Draskóczy Török: Zur ökumenischen Übersetzung der Hymne der Liebe

Károly Fekete Jr.: Kirche und Nation in den Studien von Sándor Makkai

György Benke: Islamische Invasion

László Sándor Egeresi: 11QTemple^a: Argumente und Gegenargumente - die gegenwärtige Stellung der Debatte

Michael Welker: Können wir den Geist Gottes kennenlernen?

Sándor Szénási: Prohászka, mit protestantischen Augen gesehen

Géza Boross: Kriterien der Verkündigung im Dienste des Wachstums und der Erbauung

Ambrus Molnár: Die Verehrung Mariae in der volkstümlichen Religiosität der Protestanten

ERINNERT EUCH

György Pápai Szabó: Die Visitation des Bischofs Jakab Torkos vom Reformierten Kirchendistrikt jenseits der Donau im Jahre 1747

István Ágoston: Zsuzsanna Lorántffy, Hauptpatronin der puritanischen Bewegungen im 17-ten Jahrhundert

AUSSCHAU

István Tóth: Ökumenische Traditionen in der Geschichte unserer Kultur und lateinisch-sprachigen Poesie

Béla Harmati: Eröffnungsansprache an der Feier der Übergabe der Gedenktafel der christlich-jüdischen Gesellschaft

WELTCHRISTENTUM

Die Weihnachtsbotschaft des ÖRK

ECHO

Ádám Miklós: Anmerkungen zu einem Artikel von János Bányai

RUNDSCHAU

Ferenc Postma: Hebräische Sprachlehrbücher in Ungarn 1635-1992

NACHRICHTEN

KEK und KSZE Nachrichten

A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója és a Magyar Bibliatársulat ajánlata:

Bibliák

Nagy családi Károli Biblia	820,-
Kis családi Károli Biblia	610,-
Középméretű Károli Biblia	380,-
Revideált Újfordítású Biblia	620,-
Bibliai történetek gyerekeknek	390,-
Angol-magyar Újszövetség	400,-
Német-magyar Újszövetség	360,-
Máté evangéliuma, újfordítású	42,-
Márk evangéliuma, újfordítású	42,-
Lukács evangéliuma, újfordítású	42,-
János evangéliuma, újfordítású	42,-

Bibliai segédkiadványok

A Biblia kincseiből vegyél! – A Szentírás ó- és újszövetségi történetei és alakjai két videokazettán:

I. kazetta: 1. Sára és Ábrahám – 2. A kivonulás – 3. Mózes és Áron – 4. Ruth és Naomi – 5. Ámósz és a pap – 6. Jeremiás és a király	2300,-
II. kazetta: 7. Keresztelő János – 8. Jézus Pilátus előtt – 9. Az emmausi tanítványok – 10. Saul és Anániás – 11. Péter és Pál – 12. Üzenet a filadelfiai gyülekezetnek	2300,-

<i>Amit a Bibliáról tudni kell</i>	80,-
– Siegfried Hermann: Bevezetés az Ószövetségbe	
– Walter Klaiber: Bevezetés az Újszövetségbe	
Keletkezésük és könyveik	

Bibliai leporellók, a 4 oldalas, hajtogatott szórólapok a bibliai történetet, hozzáfűzött magyarázatot, gondolatokat és imádságokat tartalmaz:

A Jó Pásztor	20,-
Az irgalmas samaritánus	20,-
Keresztyén Bibliai Lexikon I. A-J.	1700,-
Szerkesztette: Dr. Bartha Tibor	
Takács Béla: Mesterségek és foglalkozások a Bibliában	250,-
Bibliai fogalmi szókönyv	360,-
Ravaszh László: Ószövetségi magyarázatok	890,-
Zsoltárok könyve, Ézsaiás (1-12.r.), Zakariás könyve	
Dr. Tóth Kálmán – Lenkeyné dr. Semsey Klára: Bibliai atlasz	350,-
Bibliaolvasó öröknaptár gyerekeknek	170,-

Dr. Varga Zsigmond J.: Újszövetségi görög-magyar szótár	900,-
Kiss Sándor: Újszövetségi görög-magyar szómagyarázat	160,-
Frederick Neumann: Az új szív – a Hegyi Beszéd magyarázata	320,-
Clifford Hill: A profécia múltja és jelene	450,-
Lenkeyné Semsey Klára: A nők az Újszövetségben, az Újszövetség a nőkről	420,-
Jan Milič Lochman: A szabadság útjelzői – Etikai vázlatok a Tízparancsolathoz	230,-
Ingo Baldermann: Megnyílt az ég – a Názáreti Jézus napjaink reménysége	260,-
Darányi Lajos: Szívvel-lélekkel együtt – Igehirdetések	230,-
Theologiai Szemle repertórium 1925-1944 (1947-1948) 1958-1990 I.-II. kötet. Összeállította: L. Kozma Borbála	850,-
Gyülvérsi Barnabásné: Én vagyok... Mit mond Jézus önmagáról?	150,-
Dr. Gyökössi Endre: „Siess segítségemre, Uram, szabadítóm!”	80,-
Muraközy Gyula: A szeretet evangéliumának hirdetője	230,-
Zsindely Ferenc: „Mint ismeretlen és mégis ismerős...” (Elmélkedések)	210,-
Válogatás Kálvin János műveiből – Dr. Bolyki János	230,-
Németh Dávid: Isten munkája és az ember lehetőségei a lelkigondozásban	470,-
Ünnepeljünk együtt! – Evangéliumi színdarabok	870,-
Új Aranyhárfa – versek gyülekezeti és keresztyén családi alkalmakra	390,-

Kaphatók:

Protestáns Könyvesbolt, Budapest, IX., Ráday u. 1.
Budapest XIV., Abonyi u. 21. sz. alatti Könyvesbolt,
Debreceni Református Könyvesboltban, Debrecen,
Piac u. 4-6.
Kecskeméti Református Könyvesboltban, Kecskemét,
Szabadság tér 6.
Református Könyvesbolt Szeged, Kárász u. 15.

Megrendelhetők:

minden lelkészi hivatalban és a Kálvin Kiadónál, 1113 Budapest, Bocskai u. 35. Utánvételes küldésre megrendelést csak a Kálvin Kiadó fogad el és teljesít!

THEOLOGIAI SZEMLE

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

ALAPÍTVÁ 1925

A TARTALOMBÓL

Utolérte a hegyen

Megvilágításban a Biblia

Álmaink barlangvilágában

A Protestáns Napok programjából:
Fejezetek a Protestáns Népfőiskola
történetéből
Az egyházak az ezredfordulón

Az egyházak jelenléte, jelentősége és
hatása a második milleneum végén

Részletek a Vallás és Béke
Világkonferencia anyagából
(előadások, hozzászólások,
Előkészítő és Zárónyilatkozat)

Ismét a csecsemőkeresztségről

A holt-tengeri tekercsek megértése

EEK hírek

ÚJ FOLYAM (XXXVIII)

1995
2

THEOLOGIAI SZEMLÉ

1995. március–április

Felelős kiadó:
Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa

Szerkesztőség:
Ökumenikus Tanács Irodája,
1026 Budapest, Bimbó út 127.
Telefon: 176-4847

Kiadóhivatal: Kálvin Kiadó
1113 Budapest, Bocskai út 35.
Telefon: 186-8267, 186-8277

Index: 26 842
HU ISSN 0133 – 7599

Felelős szerkesztő:
dr. Bóna Zoltán

Szerkesztő bizottság
elnöke: Horváth Barna
tagjai: dr. Berki Feriz
dr. Bolyki János
dr. Cserhádi Sándor
Lukács Tamás
dr. Reuss András
Szuhánszky Gábor

Olvasószerkesztő:
Tegez Lajos

Nyomás: *Ráday Nyomda*

Felelős vezető: Demeter Levente

Szedés, tördelés:

Tószegi László
stúdióvezető
Telefon/Fax
140 9388

Számítástechnikai Stúdió

Terjeszti a Kálvin János Kiadó. Előfizethető a kiadóhivatalban, vagy postautalványon, vagy átutalással a Kálvin János Kiadó – Budapest OTP 218-98141/536-209803 csekk-számlájára.

Árusítja:

Református könyvárúsítás:
Budapest, XIV., Abonyi u. 21.
Protestáns Könyvesbolt:
Budapest, IX., Ráday u. 1.
Református Könyvesbolt:
Debrecen, Piac u. 4-6.

Előfizetési díj egy évre: 1140,-Ft
Egyes szám ára 190,-Ft

Előfizetés külföldre:
27 DM vagy 17 USD

Egyes szám ára:
5 DM vagy 3 USD

Megjelenik kéthavonként

TARTALOM

SZÓLJ, URAM!

CSIHA KÁLMÁN: Utolérte a hegyen 61

TANÍTS MINKET, URUNK!

CROSS, FRANK MOORE: Megvilágításban a Biblia –
A holt-tengeri barlangokból 62

BODROG MIKLÓS: Álmaink barlangvilágában
C. G. Jung nyomán 66

KITEKINTÉS

Országos Protestáns Napok 1994 70

RÉVÉSZ ÁRPÁD: Jézus és családja 71

HORVÁTH ERZSÉBET: Fejezetek a Protestáns
Népfőiskola történetéből (Sárospatak II) 75

TOMKA MIKLÓS: Az egyházak az ezredfordulón 78

BÖLCSKEI GUSZTÁV: Az egyházak jelenléte,
jelentősége és hatása a második millennium végén 83

MOLNÁR ATTILA: Magyarország az ezredfordulón egy
demográfus szemével 28

VILÁGKERESZTYÉNSÉG

TAMÁS BERTALAN: Vallás és Béke Világkonferencia 92
Az egyetemes etika megvalósulása felé

(Élőkészítő nyilatkozat) 93

ROSEN, DAVID: Gyógyítsuk meg világunkat –
Felekezetek a békéért 99

KÜNG, HANS: Miért van szükség egyetemes etikára? 101

BARTHOLOMEUS Ökumenikus Pátriárka hozzászólása .. 104

ETCHEGARY, ROGER bíboros hozzászólása 107

GALTUNG, JOHAN: Kemény és szelíd vallások:
hogyan erősíthetjük a szelídebb területeket 108

ECK, DIANA L.: Egy új geo-felekezeti valóság 112

A Nagygyűlés Zárónyilatkozata 116

VISSZHANG

TATAI ISTVÁN: Ismét a csecsemőkeresztségről 120

SZEMLÉ

EGERESI LÁSZLÓ SÁNDOR: A holt-tengeri
tekercek megértése 122

HÍREK

EEK hírek 124

HIBAIGAZÍTÁS

Sajnálatos elnézés és figyelmetlenség folytán az évfolyam számozásába hiba csúszott. A számozás helyesen: 1994. évi 1-6. számok a XXXVII., az 1995. évi 1. szám a XXXVIII. évfolyamhoz tartoznak. Az Olvasók szíves elnézését kéri a

Szerkesztőség

KÉZIRAT NYOMDÁBA ADÁSÁNAK IDEJE: 1995. IV. 20.

A szerkesztőség közleménye

Kérjük kedves munkatársainkat, hogy lapunknak szánt kézírataikat két példányban (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (oldalanként 30 sor, soronként 60 leütés) küldjék be. Ettől eltérő formátum a közlés elmaradását okozhatja. Kéziratokat, melyeket nem mi kértünk, vagy előzetesen meg nem beszéltünk, nem őrzi meg és nem küldünk vissza.

Utolérte a hegyen

1Móz 31,22-33

Jákob megszökött Lábántól, elvitte az ott szerzett nyáját, két feleségét – Lábánnak két leányát – és a gyermekeket. Harmadnap múlva Lábán megtudta, hogy nincsenek többé leányai, unokái, hogy megszökött a veje, hogy kijátszották, üresen maradt otthon a ház.

Lábán életében a harmadnap azt jelentette, hogy elszakadtak örökre egymástól. Az Újszövetségben van egy másik harmadnap, Jézus feltámadása, amely azt jelenti, hogy fogunk találkozni egymással. Az ember harmadnapjai olyan szomorúak tudnak lenni, mint Lábán harmadnapja volt. Az Istentől ajándékba kapott harmadnapok olyan boldogok tudnak lenni, mint az Újszövetség üzenetében Jézus feltámadásának a napja volt. Lábán nem tudhatott arról a másik harmadnapról. Lábán csak a maga harmadnapját látta. Mi már tudunk arról a másik harmadnapról, és mégis sokszor csak a magunk harmadnapját, csak a magunk bánatát, könnyét, elszakítottságát, nyomorúságát látjuk. De Isten újra felemeli a szemünket, hogy meglássuk az Ő harmadnapjait és az Ő örömeit a mi bánat-üzeneteink felett.

Lábán elindult Jákob után, összeszedve a maga rokonságát, bosszúszomjjal, azzal, hogy majd erőszakkal visszaveszi a leányait, és visszaveszi ellopott házi bálványait is. Hét nap gyors menetelés után utolérte Jákobot a Gileád hegyén. Jákobnak egyszer Béthelben egy megdöbbentő látomásban meg kellett tanulnia, hogy nem lehet elszökni Isten elől. Most meg kellett tanulnia a Gileád hegyénél, hogy az emberek elől sem lehet elszökni, mert Isten úgy rendel, hogy az emberek is utolérjenek.

Sokszor próbálunk elszökni mi is Isten elől és megtapasztaljuk, hogy Ő utolér. Megpróbálunk elszökni az emberek elől is. Aztán jön az életünknek egy fordulata, egy Gileád hegye, amikor utolérnek bennünket az emberek, amikor utolérnek bennünket az emlékek, a bűneink, amikor el kell számolni velük.

Jákobot nagyon szerette Isten, mert még idejében megtanította arra, hogy nem lehet elszökni sem Őelőle, sem az emberek elől. És téged is szeret Isten, és téged is megtanít arra, egy-egy keserves leckével, hogy nem lehet elmenekülni sem Isten, sem a saját lelkünk, sem az emberek elől. Egy családnak, egy nemzetnek sem lehet elmenekülnie egyik elől sem. A magyar nemzetnek sem.

Most ott vannak a Gileád hegyén egymással szemben, Lábán a maga rokonaival, Jákob a maga családjával, a cselédeivel és felvonják a sátrakat. Másnap kezdődhet az ütközet, a veszekedés vagy a verekedés a két csapat között. Kelet-Európában, s az egész világon vonják a sátrakat. De ott a Gileád hegyén közel volt Isten. Lábán lehet, hogy csak Jákobra gondolt, és Jákob lehet, hogy csak Lábánra gondolt, de Isten gondolt mindkettőjükre és Isten közbeszólt azon az éjszakán.

Ha történt életünkben valami igazán szép, ha tudtunk kibékülni, megbocsátani és újra szeretni, az is csak azért volt, mert közel volt és közbeszólt Isten. Mert mi magunktól csak ellenségeinkre gondolunk, csak a bántásainkra és sérelmeinkre, csak ezeket tartjuk számon, de Isten gondol mindenikünkre.

Lábán és Jákob nem is gondolták, hogy ott vonták fel a sátrakat és ott készültek a harcra, ahol különösképpen közel voltak Istenhez. Csak akkor tudták meg, amikor Isten közbeszólt. Sokszor mi is felvonjuk a sátrainkat, tele vagyunk aggodalommal, haraggal, félelemmel vagy gyűlölettel, de Isten azt mondja békesség lesz ebből a gyűlöletből, vigasztalás lesz ebből a bánatból, és ebből az erőtlenségből erőt teremtek.

Ilyen a Golgota hegye is. Ott mind utolérjük egymást és ott mind-egyikünket utolér Isten. Ott nem lehet gyűlölködni tovább, ott ismét szeretni kell egymást, ott ismét testvérekké kell lenni, ott ismét meg kell hallani az Ő szavát.

Isten szólt Lábánhoz és azt mondja neki: „Vigyázz magadra, Jákobnak se jót se rosszat ne szólj.” Nem is azt mondja, hogy Jákobra

vigyázz; vigyázz magadra. Isten azt mondja minden gyűlölködőnek és minden bosszúra éhezőnek: Vigyázz magadra. Nem érdemes feláldoznod a lelked tisztaságát a gyűlölködés sáros pocsoljaiban. De Isten megmenti Jákobot is. Nem szolgáltatja ki Lábánnak, nem azért mintha nem érdemelné meg, hanem azért, mert Isten majd külön akar elszámolni Jákobbal. Jön majd a Jabbók-révi találkozás, ott kell majd elszámolnia Jákobnak. Isten kegyelmes Jákobhoz, és nem akarja most az ellenséggel büntetni, megőrzi a maga kezében őt. Isten, amikor kegyelmes hozzánk, bennünket sem szolgáltat ki, de nem azért, mintha nem érdemelnénk meg. Ház köréink egy láthatatlan kört és azt mondja: neveden hívülök, enyém vagy, majd velem számolsz, majd előttem kell egyszer térdre hullanod, majd előttem kell egyszer sírjal, előttem kell egyszer elmondjad a vétkeidet, előttem kell könyörögni, hogy „nem bocsátalak el addig, míg nem áldasz engem”. Nem adlak oda az ellenségeid kezébe, megtartalak magamnak, mert az enyém vagy.

Én nem tudom, hogy mi fog utolérni holnap, vagy holnapután téged is, engem is. Lehet a gond, a betegség, a bánat, a félelem, de mert Isteni vagyunk, Isten meghúzza körülöttünk is azt a láthatatlan kört és azt mondja: az enyém vagy és nem adlak oda másnak, magamnak tartalak meg. Különös dolgok történnek ott a hegyen. Megszelídül a gyűlölet, egy pogány istenszobrokot kereső ember az élő Isten szavára hallgat, véres gyilkosság vagy háború vagy verekezés helyett egyszerre beszélgetés indul Lábán és Jákob között és azt mondja Lábán Jákobnak: „Mit cselekedtél, hogy megloptad szívemet és leányaimat fegyverrel nyert foglyokként vitted el?” A véres bosszúállás helyett csak egy szelídek induló mondat: mit cselekedtél, hogy megloptad a szívemet?

A hegyen bennünket is utolér Valakinek a szava, lehet az emberek szava is, a rokonaink szava is, valakinek a szava, akinek megloptuk a szívét, akit megbántottunk. De itt a hegyen utolér Jézus Krisztusnak a szava is: Mit cselekedtél, hogy megloptad a szívemet? Lehetett volna másképpen is, lehetett volna szebben is, igazabban is, emberibben is, lehetett volna inkább az én szavam szerint: nem jobb lett volna, nem nagyobb öröm lett volna? Mit cselekedtél, hogy magadra hallgattál csak és nem énreám? Lábán is mondja szemrehányóan Jákobnak, de mi már nem az ő szavára hallgatunk, hanem halljuk ott a szívünk mélyén az Ő szavát, Jézus szavát, ahogy Ő kérdez így minket.

Mert félttem – mondja Jákob. Milyen nyomorult dolgokat is tud tenni az ember félelmében, hogy megalázza az embert a félelem. Milyen szép lenne ez a félelem nélküli élet, amire a világ törekszik, amikor nem kellene félnen az ember az embertől, amikor nem a félelem igazgatná az emberek egymáshoz való viszonyát, hanem a szeretet. Mi ott a hegyen fel kell cseréljünk a félelmet a szeretettel.

Folytatódik tovább a beszélgetés Lábán és Jákob között: „Akinél megtalálod a te isteneidet, ne éljen az. Atyámfiai előtt vizsgáld meg mid van nálam és vidd el”. Jákob végre tiszta akar lenni. Vizsgálj meg engem Lábán és ami a tied vidd el, most már nem akarom többé a tiedet. Nem tudja szegény Jákob, hogy éppen legszeretettebb felesége, Rákhel lopta el a szobrokot, és azok ott vannak a sátrában. Milyen gyenge is az ember, amikor a legtisztábbnak hisszük magunkat, még akkor is van a sátrunkban valami, ami halált hozhat reánk.

Amikor azt hisszük, hogy cseppet sem vétkeztünk, amikor tisztának gondoljuk magunkat, mint Jákob, még akkor is van mindig a sátrunkban, a lelkünkben, a múltunkban, a jelenünkben, a szívünkben, a jövőnkben valami, amiért megérdemelnék a büntetést.

Csak úgy mondhatjuk mi, amikor utolér bennünket a mi Istenünk: vizsgálj meg engem Uram, és vedd el ami az enyém, add nekem ami a tiéd, és bocsásd meg, hogy megloptam a Te szívedet.

Csiha Kálmán

TANÍTS MINKET, URUNK!

Megvilágításban a Biblia – A holt-tengeri barlangokból

Szokatlan dolog előszót írni egy fordításhoz, most mégis ezt teszem. Szükségesnek látom ugyanis. Egyik nagy példaképem, Pákozdy professzor tanulmányai óta a Theológiai Szemlében alig-alig jelent meg qumránológiai tanulmány. Az emlegetett cikkek pedig bizony több, mint három évtizede jelentek meg. Szégyenletes, hogy ennyire mellőzött a téma a magyar szakirodalomban és milyen felületes a teológiai akadémiák tananyagában (már ha helyet kap valamelyik tantárgynál). Lassan 50 éve, hogy megtalálták a holt-tengeri tekercseket. A qumránológia közben önálló tudományággá nőtte ki magát, saját szaklappal (Revue de Qumran), óriási szakirodalommal, kutatóintézetekkel. A leletek teológiai fontossága felbecsülhetetlen. Érthetetlen, hogy ennek hatása a magyar teológiára-teológiában a legjobb indulattal szólva is kevés. Kedvcsináló ez a cikk. Egy röpke bepillantás a qumránológiába, egy olyan tudós tollából, aki az évszázad talán legnagyobb héber epigráfusa – emellett mégis tud olvasmányosan, izgalmasan írni, egyszerűen fogalmazni. Adja a Örökkévaló, hogy fordításom a kedves olvasók között többekben is vágyat ébresszen a tekercsek megismerése iránt.

(Ford.)

A qumráni kéziratok, amelyek eltérnek az elfogadott szövegektől, nemcsak a bibliai szöveg történetéhez nyújtanak adatokat (ahogy azt a 11. fejezetben korábban leírtam), hanem alkalmanként találhatunk ezekben a kéziratokban olyan olvasatok is, melyek a Biblia eredeti szövegének helyreállítása szempontjából különösen érdekesek lehetnek.

Csupán egyetlen példát hadd nyújtsak az ilyen olvasatra. Sámuel elfogadott szövegében egy kemény összeütközésről olvashatunk Saul és az ammoniták királya, Náchás között. Saul győz, s ennek eredményként Sault megerősítik királyi tisztében.

A bibliai elbeszélésben, ahogy az mai formájában előttünk áll az 1Sám 11-ben, Náchás az izráelita várost, Jábés-Gileádot ostromolta meg. Jábés-Gileád polgárai megkérdik Náchástól a megadás feltételeit. Náchás szigorú feltételeket szabott: azonkívül, hogy az izráeliták az ammoniták szolgái lesznek, Náchás kiszúrhatja az izráelita férfiak jobb szemét. A város polgárai egy hét haladékot kérnek, mielőtt elfogadnák a feltételeket, annak kikutatására, hogy izráelita társaik hátha eljönnek megsegítésükre. Saul, értesülve helyzetükről, összegyűjtötte Izráel seregét, átkelt a Jordánon és ütközetben megmérkőzött az ammonita Náchással. Saul elsőprő győzelmet aratott, felszabadította Jábés-Gileádot, bizonyítva így vezetői rátermettségét. Haladéktalanul megerősítették királyi tisztében.

De miért támada meg váratlanul Náchás Jábés-Gileádot, ezt a Saul házával szövetséges izráelita várost? Nem tudjuk meg a szövegből. A kérdés különösen talányos, hiszen Jábés-Gileád távol északra fekszik attól a határtól, melyre az ammoniták igényt tartottak. A kérdés azért is különösen érdekes, mert Náchás a támadásával nemcsak saját fejére hozott

vereséget, hanem Ammon jövőjére nézve is komoly bajt idézett elő, mivel a támadása katalizátorként hatott: egyesítette Izráelt és elindította hadait, ami az izráelita birodalom felemelkedéséhez vezetett Saul utóda, Dávid alatt. Aztán Ammon ennek a birodalomnak az alávetettjévé vált. Náchás támadása Jábés-Gileád ellen mind az izráelita, mind az ammonita történelemben döntő fontosságú esemény volt.

A 4-es számú qumráni barlangban találtak egy Kr.e. 1. századból származó töredéket, mely Sámuel könyveiből való. Ez tartalmaz egy hosszú szakaszt, ami a mi Bibliánkban nem található meg – ami bevezetés Sám első könyvének 11. fejezetéhez. Ez a kézirat (jelzete a szakirodalomban: 4QSam^a) a legjobb állapotban lévő bibliai kézirat, amely a 4-es számú barlangból előkerült. Teljes publikálása után a töredék több, mint 25 nyomtatott táblából fog állni. A kézirat a palesztinai szöveg hagyományhoz tartozik, ellentétben a rabbinikus recenzióban használt szövegtípussal. Sámuel könyvének elfogadott szövege valójában az írni ki hibákról, különösen a kihagyásokról ismert. A jelenlegi példa csupán egy a számtalan előfordulási hely közül (bár talán a legdramatikusabb), ahol a 4QSam^a Sámuel könyve szövegének elveszett darabjait őrzi.

Ez az újra megtalált szakasz leírja Náchás Jábés-Gileád elleni támadásának a hátterét: Náchás*, az újjáéledő ammonita nép vezetője, korábban visszafoglalta azt a Jordántól keletre fekvő területet, amelyre mind Ammon, mind Rúben és Gád törzsei igényt tartottak.

* A Náchás névről általában azt tartják, hogy a jelentése „kígyó”. Ez azonban nem helyénvaló elnevezés. Inkább a Náchás-tob rövidült formája, melynek jelentése „jó szerencse” – mázál tob a mai héberben.(Ford.)

Náchás saját nézete szerint csak ismét leigázta azt a népet, amely elfoglalta az ő saját területét. Náchás ezért megbüntette régi izraelita ellenségeit (valamikor alávetettjeit), rendszeres csonkítási móddal: minden jó erőben lévő férfinak kivájta a jobb szemét. Ősi időkben a csonkítás szabványos büntetési mód volt a lázadók, régi ellenségekkel és szövetségszegőkkel szemben. A lázadó és főellenség megvakításának példái közé tartozik Sámson esete, akinck a filiszteusok kiszúrták a szemét (Bírák 16,21), valamint Cidkijjá megvakítása a babilóniaktól (1Kir 25,7; Jer 39,7; 52,11). A megvakítást, mint lázadók számára adott büntetést az asszír évkönyvek is dokumentálják. A szövetségszegésért járó csonkítás vagy feldarabolás a bibliai és Biblián kívüli forrásokban is dokumentált¹.

A vakítás formájában végrehajtott csonkítás azonban nem volt az újonnan meghódítottakkal szembeni bánásmód, ha azok mondjuk egy olyan városban éltek, mely a hódító területén kívül feküdt, mint például Jábés-Gileád. Éppen ezért az a csonkítás, melyet Sámuel könyvének ránk hagyományozott szövege ír le, mindig is talányt jelentett.

Az újonnan felfedezett szakaszból megismerjük, hogy Rúben és Gád izraelita harcosai, akik túléltek a Náchás erőitől elszenvedett vereséget – számban mintegy 7000 –, elmenekültek és Ammon hagyományos határáról (a Jabbók folyótól) északra, a gilcádi Jábés városában találtak menedéket. Menekülésük után kb. egy hónappal Náchás elhatározta, hogy leigázza Jábés-Gileádot, amiért menedéket nyújtott „alávetettjeinek”. Ez volt Náchás motivációja vagy ürügye, hogy megtámadja messze északra az általa ellenőrzött határoktól Jábés-Gileádot, a Benjáminnal és Saullal szövetséges gileáditá várost.

Most már nemcsak azt tudjuk, hogy Náchás miért támadta meg Jábés-Gileádot, hanem azt is, miért ragaszkodott a csonkításhoz, mint a megadás feltételéhez. Ugyanahhoz a kemény büntetéshez ragaszkodott, mint amit a gádi és rúbéni izraelitákra kirótt: a jobb szem kiválásához. Azok, akik ellenséget fogadnak be, ugyanazt a büntetést érdemlik meg, mint amit az ellenségre rótt ki. Ám Náchás ezzel a saját sorsát pecsételte meg. A Benjámin törzsből származó Saul, miután felbőszítette az értesülést az ügyről és „megszállta az Úr lelke”, összevonta a nyugati törzsek jelentős részeit, átkelt a Jordánon az izraelita sereggel és „mészárolta az ammoniakat, amíg csak a nap forrón tűzött”. Saul nagy győzelme Náchás fölött Jábés-Gileádnál megszilárdította Saul királyságának elismertségét egész Izrael felett, s végül az ammoniak sorsát is megpecsételte.

Íme az epizód elbeszélése a Qumránból visszanyert toldott szakasszal, melyet kurzív szedés jelez (a zárójelbe tett rész a kéziratban levő hiányos részt jelöli, ezt a szerző rekonstruálta). Az olvasónak először a normál szöveget kellene elolvasnia, csak aztán a kurzívát, hogy jobban érzékelje azt, hogy az újonnan talált szövegek miként világítják meg a bevett szöveg hátterét.²

(Ná)hás, Ammon fiainak királya keményen sanyargatta Gád fiait és Rúben fiait, s kiszúrta mindegyiküknek a jobb szemét és félel (met és rettegést) okozott Izraelben.

Senki sem maradt Izrael fiai között túl (a Jordánon, aki)nek a jobb szemét ne(m toltá k)i Ammon fiainak Náchá(s királya); kivéve azt a 7000 embert, aki (elmenekült A)mmon fiai elől és behúzódott (J)ábés-Gileádba. Körülbelül egy hónappal később fölvonult az ammoni Náchás és megostromolta Jábés-Gileádot. Jábés-Gileád minden polgára azt mondta Náchásnak: „Köss velünk szövetséget, s mi a szolgálid leszünk!” Az ammoni Náchás ezt felelte nekik: „Csak azzal a feltétellel kötök veletek szövetséget, ha kiszúrhatom mindnyájatoknak a jobb szemét, így gyalázatot hozhatok egész Izraelre.” Jábés-Gileád vénei azt mondták neki: „Adj nekünk 7 napot, hogy követeket küldjünk Izrael egész területére. Ha senki sem jön a segítségünkre, megadjuk magunkat neked.”

A hiányzó rész valószínűleg írnoki hiba következtében kallódott el: az írnok szeme átugrott egyik sorról a másikra, hiszen mindkettő a mondat alanyával, Náchással kezdődik.

Javaslatot tettek arra, hogy a Sámuel-kéziratban szereplő extra szakasz nem része az eredeti szerkezetnek, csupán kései toldás, haggadikus bővítés.³ Semmi ilyesmire nem látok bizonyítékot. A toldott szöveg meglehetősen világos történelmi „tényekről” számol be. Nincs építő, tanulságos elem, nincs teológiai elfogultság, nincs olyan elgondolás, amit a toldás bizonyítani próbálna, nincs buzdító motívum, röviden: nincs haggadikus elem, amit észrevehetnék.

Ellenkezőleg! Számos olyan árulkodó jel van, hogy a toldott szakasz szerepelt az eredetiben. Gondoljunk csak meg például a következőt: Sámuel elfogadott szövegében az ammoniak királyát első felbukkanásakor egyszerűen így mutatják be: „az ammoni Náchás”. Ez meglehetősen furcsa. Sám és a Kir könyveiben egyébként van egy változatlan eljárás: amikor egy idegen nemzet uralmon lévő királyát először mutatják be, megadják a teljes, vagy a hivatalos címét: „Ez és ez, ennek és ennek a királya.” Körülbelül húsz példa van erre. Ez alól az egyedüli kivételt az a rész jelenti, ahol a bevett szöveg elhagyja Náchás teljes címét. Ez az eljárás valóban végigvonul az egész deuteronomista történeti munkán (Deut, Józsué, Bírák, Sám és Kir), s csak itt, ezen a helyen töri azt meg a bevett szöveg. Azonban ha a 4QSam^a-ból származó rész eredeti, akkor Náchást teljes címén mutatják be először: „Ammon fiainak a királya” – a deuteronomista történész bevett gyakorlatának megfelelően. Ez nagyon erős érv mellett, hogy e szakasz Sám könyvében eredetileg is ott volt, s később egy egyszerű írnoki hiba nyomán elveszett.

Mellesleg az ammoni király hivatalos címe egy Tell Siránból előkerült, mostanáig megtalált feliraton is szerepel (az új rész fogalmazásával egyezően): „Ammon fiainak királya”.⁴

Most, hogy Sámuel könyvének általunk használt szövegébe beillesztjük ezt a részt, arra jövünk rá, hogy Josephusnak is ott volt ez a rész a Bibliájában. „A zsidók története” c. művében (6:68-70) Josephus élénk színekkel festi le a jábés-gileádi támadás hátterét. Ez a leírás minden bizonnyal a Bibliának arra a szakaszára alapul, amely most került elő a 4-es számú qumráni barlangból:

„Azonban egy hónappal később mindenki elismerését elnyerte (Saul) az ammoniak királyával, Naas-sal (Náchás-sal) folytatott háborúban. Mert ez az uralkodó sok rosszat tett a zsidóknak, akik a Jordán-folyó mögött telepedtek le, meghódított területeket nagy és harcias seregével. Városaikat szolgaságba vetette, s alávetettségüket nemcsak a jelenre nézve biztosította erővel és erőszakkal, hanem ravaszsággal és leleményességgel is gyengítette őket azért, hogy sohase legyenek képesek fellázadni és elmenekülni az ő szolgálatától. Ezért kiszúrta mindenkinek a jobb szemét, mindenkinek, akár megadták magukat eskü alatt, akár hadifoglyok voltak...

Így kezelte az embereket a Jordánon túl, az ammoniak királya felvitte seregeit azok ellen, akiket gileádiaknak hívtak. Felállította táborát az ellenség egyik fészke mellett és Jábis (Jábés) szándékát kitudakolandó követeket küldött hozzájuk, felajánlva nekik az azonnali megadás lehetőségét azzal a feltétellel, hogy jobb szemüket kiszúrhatja; ha nem, megostromolja és leigazza városaikat. Választási lehetőség előtt álltak: inkább testük egy kis részét vágatják ki, vagy teljesen elpusztulnak.”

Josephus itt nyilvánvalóan Sámuel könyvének elveszett szakaszát írja körül.

Ilyen módon segítenek a holt-tengeri tekercsek helyreállítani a bibliai szöveg egy eredetibb állapotát.

Egy másik nagy kutatási terület, amelyet nagyban érintenek a Jordán-hasadékban talált kéziratok, a bibliai vallás története – vagy talán úgy kellene fogalmaznunk, hogy a bibliai vallás fejlődése.

Például most már sokkal könnyebb összehasonlítani a Zsoltárok könyvének kanonikus zsoltárait a Qumránban talált kései hellenisztikus zsoltárok gyűjteményével, különösen igaz ez a 11-es számú barlangból előkerült zsoltárgyűjteményre. Vagy például a Samária-papiruszok alapján le tudjuk írni, hogy a perzsa Palesztinában miként fejlődött a rabszolgatörvény.

A qumráni kéziratok felfedezése semmire sem volt nagyobb hatással, mint az apokaliptikáról alkotott nézetünkre, ill. annak a kései bibliai vallás történetében betöltött helyére.

Az „apokaliptikus” kifejezés általában Dániel könyvét juttatja az eszünkbe, mint az apokaliptikus irodalom kései, teljesen kiforrott termékét. A Biblia is tartalmaz egy sokkal korábbi apokalipszist Ézsaiás könyvében (24-27.f.), amelynek szerzettetési idején bibliakutatók számos nemzedéke vitatkozott már. Qumránból immáron óriási apokaliptikus irodalmunk van, továbbá munkák sokasága, melyet apokaliptikus eschatológia színez.

Ahogy azt a qumráni irodalom tükrözi, ezek az apokaliptikus írók a világtörténelmet egymással harcoló erőknek hitték: Isten és Sátán, az igazság és a tévelygés szellemei, világosság és sötétség, ilyen kifejezőpárokkal írják ezt le. Koszmikus küzdelem formájában tárgyasították Isten küzdelmét az emberrel és az ember küzdelmét a bűnnel, gonosszal, halállal. Az ősi mítoszokból származó dualisztikus témákat történelmi mítoszokká alakították. Ezt a világot gonosz erők és fejedelemségek tartják fogva, mivel az isteni harag idején ők kaptak erre hatalmat – így a világot csak iste-

ni erő szabadíthatja meg. Az apokaliptikusok látták (vagy legalábbis úgy hitték, hogy látták) Isten szabadítása és ítélete napjának a felvirradtát.

A régi korszak előírt idejének a végéhez ért, s közel volt a beteljesülés ideje, az a kor, amikor a világ rendjének helyre kell állnia és a kiválasztottnak meg kell igazulnia. Az apokaliptikus látta a napok közelebbi végének a jeleit. Számára a végső háború, Armageddon, már elkezdődött. A Messiás már éppen megjelenés előtt áll, hogy „elhozza a kardot”. A sátni erők küzdelemre kényszerítve utolsó elszánt rángatózásba kezdtek, mely üldözés, kísértések, s a hűség megpróbálásában testesült meg. Röviden: az apokaliptikus egy olyan világban élt, ahol a szabadítás egyedüli reménye Isten korlátlan hatalma volt. Komoly hitében és szilárd reménységében bizonyos volt afelől, hogy Isten cselekedni fog.

Az apokaliptikát általában egy kései, rövid életű jelenségnek tartják a judaizmuson belül. Ez a vélemény azonban az új adatok, valamint a régi és új adatokat egyaránt hasznosító gondos kutatás fényében változik. Az Énók-irodalom legkorábbi része például, amit egy nemzedékkel ezelőtt még a római korra datáltak (Kr.e.64 utánra), vagy legkorábban a késő-hellenisztikus korra (Kr.e.2. vagy 1.sz.), visszatolandó időben a késő perzsa korra (Kr.e.4.sz.). Birtokunkban van egy olyan Énók-kézirat – egészen biztos, hogy nem az eredeti példány –, amely Kr.e.200 körül íródott. A kezdeti bibliai apokaliptikus (vagy protoapokaliptikus) irodalom tanulmányozása, nevezetesen az ézsaiási apokalipszis (24-27.f.) megmutatta, hogy azt a Kr.e.6.sz-ig vissza kell tolnunk. Én még amellet is érvelnék, hogy az apokaliptikus dualizmus és eschatológia első vonásai a Kr.e. 5. és 6. században, a klasszikus prófécia hanyatlásának idején kezdtek megjelenni. Rá kell jönnünk, hogy a protoapokaliptikus és a későbbi apokaliptikus munkák egy több, mint fél évezrednyi időszakot ölelnek át.

A 19. sz-ban és a 20. század elején a tudósok izraelita vallástörténeti leírásaiban az apokaliptika kevés vagy semmilyen helyet nem kapott. Az apokaliptikát perem-jelenségként, néhány zsidó látnokra jellemző dologként kezelték.

A régebbi nézetet tartó keresztyén tudósok szerint (ez a nézet hanyagolta el az apokaliptikát) a bibliai vallás egyfajta dialektika szerint fejlődött, amelyben a prófétai vallás „szabad, etikai és történelmi szelleme” megfagyott a törvényeskedésben – ennek a gúzsbakötő és statikus módjai jellemezték a Fogság utáni időszakot. E nézet szerint a prófécia szabad és kegyes szelleme csak az újtestamentumi keresztyénségben jelenik meg újra. A keresztyén tudósok így hajlamosak voltak arra, hogy átugorjanak az apokaliptikus munkák felett, s így próbáltak folyamatosságot teremteni a prófécia és a korai keresztyénség között. Régebbi zsidó tudósok is osztották az apokaliptika iránti általános ellenszenvet, szektásnak tekintve azt, mégha egy kis darabja bele is csöppent a héber kánonba. A rabbinikus judaizmus apokaliptika- és gnózis-ellenessége nagyban befolyásolta a zsidó tudósokat, akik a kései rabbinikus judaizmus fennálló etosát visszavetítették a hellenisztikus,

sót a perzsa-kori júdaizmusba. Még 1929-ből is akad példa. George Foote Moore a júdaizmusról írt nagy hatású munkájában ezt írta: „mivel ezeket az iratokat sosem ismerte el a júdaizmus, ezért a történész számára módszertani tévedés, ha a júdaizmus eschatológiájának tanulmányozásához elsődleges forrásul veszi őket, vagy teológiáját megfertőzi velük”.⁵

Igy az apokaliptika tárgyát illetően mindenki részt vett a hallgatólágos összeesküvésben.

Az utolsó nemzedék idejében újra felfedezték az apokaliptikát, hogy úgy mondjam, mivel különösen fontos szerepe van a keresztyénség eredetének tanulmányozásában. A Qumránból előkerült források igazolják és megerősítik ezeket az új meglátásokat. A keresztyénség eredetének tanulmányozását valószínűsítően átalakították a qumráni könyvtárból nyert adatok. Az új kutatás irama még tovább fog fokozódni az újabb kéziratok megjelenésével.

Keresztelő János és a Názáreti Jézus mozgalmainak fő vonásait már inkább apokaliptikusnak kell tartanunk, semmint prófétikusnak. Gershom Scholem megrázta az én nemzedékemet azzal, ahogy bemutatta az apokaliptikus misztika újjáéledéseit Rabbi Akiba idejében (Kr.u.1. és 2. sz.). Bátorodom azt mondani, hogy a tudósok fiatalabb nemzedékében ezek az elgondolások megerősítést nyernek majd és bővülnek is az apokaliptika fontosságát illetően, a korai júdaizmus és az őskeresztyénség szempontjából egyaránt.⁶

A Kr.e.-i utolsó évszázadok apokaliptikus közösségi kiemelkedő erőhatások voltak abban az összetett közegben, amelyben mind a keresztyénség, mind a rabbinikus júdaizmus megszületett. Kezdjük felismerni azt a hatalmas távolságot, amelynek során a júdaizmus kialakult, a hellenisztikus kor sokszínű vallási közegeiből felbukkanó farizeusoktól le egészen a Misna kodifikációjáig (Kr.u.200 körül). Ez nem olyan meglepő, ha emlékeztetünkbe idézzük azt, hogy a keresztyén közösség egy ennél is rövidebb időszakon belül jutott el Jeruzsálemtől Konstantinusz Bizáncáig, a zsidó-szekta kezdettől a niceai orthodoxiáig.

Megítélésem szerint az apokaliptika mozgalmát az elkövetkezendő években a bibliai vallás fejlődésének egyik fő szakaszaként fogják felismerni, amely szakasz a prófécia megszűnése (Kr.e.6.sz.; intézményesedett formában) és a rabbinikus júdaizmus, a nem zsidó keresztyénség és a gnoszticizmus felemelkedése között virágzott. Ebben a több, mint 500 évet átölelő időszakban a zsidó apokaliptika a vallásos életnek és a spekulációnak egyaránt a főárama volt. Természetesen az apokaliptika mellett nem apokaliptikus irányzatok is léteztek. De kérdés sem merülhet föl az ellen, hogy az apokaliptika mozgalma volt az egyik őse a farizeus jellegű júdaizmusnak, a zsidó-keresztyénségnek és a gnosztikus szinkretizmusnak, amely a Kr.u.-i első századokban a fenti mozgalmak mindegyikét jellemezte.

Megkockáztatom annak megjósolását, hogy a történelem- és kézikönyvcink számára a hellenisztikus és római kor zsidó irányzatairól készítenő leírások jóval összetettebbek és árnyaltabbak lesznek, s felváltják a

múlt egyszerű, világos elképzeléseit. A szaduceusok, akiket vallásos konzervatívoknak és világi bürokrátáknak festettünk le eddig, most már a qumráni radikálisan apokaliptikus szárny elterjedésének bizonyulnak. A farzeusok is sokkal változatosabbnak tűnnek a saját közösségeiken belül, elfogadva kánonukban olyan apokaliptikus munkákat is, mint Deutero-Zakariás és Dániel, noha elutasítottak más műveket, mint pl. Énók könyvét és a 12 Patriarcha Testamentumát. Egészében véve úgy tűnik, hogy a farizeusokat a megfontoltság jellemezte. Irányzatuk radikális elemei leszakadtak, s csatlakoztak a zélóta mozgalomhoz. Konzervatív elemeiken Hillél iskolája kerekedett felül.

A Jordán-hasadékból és különösen a Qumránból származó leletek új korszakot vezettek be a kései bibliai vallás és a zsidó szekták történetének tanulmányozásában. Az új adatok feldolgozása lassú lesz. Az idősebb tudósok inkább nem veszik tudomásul az új anyagot: az az erjedés, amelyet a leletek előidéznek, túl erős a gyomrukban. Magam is hallottam a néhai Yigael Yadin, amint szemrehányó írásokat olvasott föl munkatársai ellen, áldolva őket azzal, hogy nem vesznek tudomást az általa megjelentetett Templom Tekercsről. Persze, kényelmetlen dolog, ha azt mondják nekünk, hogy itt egy új tekeres, menj és írdd át újra az összes könyvedet. Vagy: „Itt van egy újonnan felfedezett zsidó könyvtár a Kr.e.3-1. századból, vizsgálj át minden régi feltételezésedet, kezd el azokat felújítani és felfrissíteni. A kutatás új irányainak a kijelölése jobbra a tudósok fiatal nemzedékére marad. A jövő új szintéziseket fog hozni, s én irigylem azokat, akik megérik azt, hogy ezeket olvashatják majd.

Cross, Frank Moore
(Fordította: Egeresi László Sándor)

Jegyzetek:

1. Lásd: F.M.Cross, Canaanite Myth and Hebrew Epic (Cambridge, MA: Harvard Univ.Press, 1976), p.266 és utalások. – 2. Részletes elemzés (és fénykép) a Sámuel-üvedékről: Cross, „The Ammonite Oppression of the Tribes of Gad and Reuben: Missing Verses from 1Sam 11 Found in 4QSamuel”, in: History, Historiography, and Interpretation, H.Tadmor és M.Weinfeld (szerkesztők), (Jerusalem: Magnes Press, 1983), pp.148-158. – 3. Lásd Alexander Rofe megjegyzéseit, Israel Exploration Journal 32 (1982), pp. 129-133. A 2-es számú jegyzetnél megjelent tanulmányban elutasítom az ilyen nézeteket. – 4. Lásd: Cross, „Notes on the Ammonite Inscription from Tell Siran”, BASOR 212 (1973), különösen p.15, ahol a tell sirani üveg feliratát és az amman citadella feliratát hasonlítom össze. – 5. George Foote Moore, Judaism in the First Centuries of the Christian Era: The Age of the Talmud, vol. I. (Cambridge: Harvard Univ.Press, 1962), p. 127. – 6. A zsidó misztika értékelése hasonló átalakuláson ment keresztül a jelenkori tudományos életben; most már a zsidó történelem egyik fő komponensének tekintik, hála Gershom Scholem, valamint tanítványai kutatásának.

A fordítás alapjául szolgált: Frank Moore Cross: Light on the Bible from the Dead Sea Caves (in: Understanding the Dead Sea scrolls; New York: Random House, 1992-es kiadvány alapján: Vintage Books, 1993. pp. 156-166).

Álmunk barlangvilágában C.G.Jung nyomán

(Bodrog Miklós előkészületben lévő könyvéből)

Az indulatkivetítés

A magunk összetett lényének bélyegét sütjük minden általunk látott egyszerű dolgra.

Pascal

Az idézett bölcselő nem közönséges önismeretről tesz tanúságot, amikor egy vitairatában megjegyzi: „Nem Montaigne-ban, hanem önmagamban lelem mindazt, amit benne látok.” Ezzel *alanyi* síkon saját-magára is vonatkoztatja azt, *ahogyan látja embertársát*, ez esetben egy másik filozófust. Fel- és beismeri: saját lénye szereli az orra elé azt a szemüveget, amin keresztül „lát”. Az a mód, a színszűrítés, az értelmezés, a kiemelés vagy jelentéktelenítés, az értékelés vagy elmarasztalás stb., amiképpen (úgy, ahogy) „látok”, rám jellemző. Ez nem azt jelenti, hogy teljes mértékben tévedek, de nagyon melléfognék, ha azt képzelném, hogy teljesen tárgyilagos az érzékelésem, benyomásom, észrevételem, ítéletem. Hányszor vesszük észre, hogy „az beszél, akinek a háza ég”, és „bagoly mondja verébnek, hogy nagyfejű”. (Akár kegyességi, párt- vagy nemzeti viszonylatban is.) *A mindenkori inkvizitor* – bármilyen téren – *a saját elfojtott indulatait vetíti ki* az éppen kapóra jövő „boszorkányokra”. Lehet, hogy ezek sem ártatlan bárányok, de buzgó üldözőjük bizonyára hiánytüneteket produkálna, ha nem bánhatna el velük kedve szerint – természetesen igaz meggyőződésből és kötelességtudatból. *Egy jó bűnbak sose rossz!*

Pascal viszont a jelek szerint igen komolyan vehette a bibliai intést: „Vedd ki előbb saját szemedből a gerendát, és akkor majd jól fogsz látni ahhoz, hogy kivehesd atyádfia szeméből a szálkát” (Mt 7,5). Ezzel ellentétben a be nem vallott általános keresletet így is megfogalmazhatnók apróhirdetésszerűen:

Szemben lakó szálkát keres Gerenda.

Hogy mitől ily élénk ez a fürkész igény? Attól, hogy „árnyékvilágunk”: elnyomott-elfojtott lelki tartalmaink „nyugtalanoknak” abban a pince- sőt barlangrendszerben, amelybe leszorultak, mert „felsőbbrendű” tudatunk kitagadta őket magából. Személyes vagy csoportképünkbe – mely bizony meglehetősen retusált – bajosan illenének bele, hiszen csúnyák, amilyenek mi persze nem vagyunk. Olyan rútak csak mások lehetnek. Bizony ám! Ez az, mások! Például... S választék mindig akad.

Akkor pedig indulhat a *projekció* (kivetítés), és pedig szigorúan magától, minden tudatos szándék nélkül, mint ahogy a következetesen szőnyeg alá söpört szemét idővel „megtermi” a magáét. Csakhogy erre emlékezhet a takarítás könnyebbik végét megfogó személy, az *elfojtás* azonban teljesen teljesen megkerüli az ellenőrző, felelős tudatot, „aki” eleinte csak szemet húnyt, de aztán kisebb-nagyobb *vakfoltokat* fejleszt

tett ki „zavartalansága” érdekében. Olyan ez, mintha valakinek esedékes törlesztéseket kellene kifizetnie, ami viszont „érthetően” igen kellemetlen neki, s – hogy, hogy nem – az időnként érkező követeléseket ösztönös kézmozdulattal a papírkosárba „iktatja”. Ilyen bolondságot ugyan aligha teszünk pénzügyeinkben, „bel-ügyeinkben” viszont mintha valami *ámító gép* működne padló alatti szinten.

Mélység az emberi szív

Ennek az alcímnek is Blaise Pascal a szerzője. Nem bókna szánta. Biztosra vehető, hogy ennek valóságát maga is megszenvedte. Az „*árnyékképzés*” különben teljesen rendben indul, szinte szükségszerűen: a neveléssel. Amit nem szabad, azt a gyermek megtanulja „el-távolítani” magától, s a tiltott impulzusok így többé-kevésbé én-idegenné lesznek számára, főként ha a tiltást nagy indulati nyomatók és vészes fenyegetés kíséri, netalán a terrorig. („Széhasítom a fejedet”, vagy „elkárhozol, ha...”.) A megbélyegzett lelkitalmak így rendkívül nyomasztó *félelmi zárlat* alá kerülnek, amit a gyermek rosszabb esetben halálos fenyegetettség gyanánt él át és „tárol” magában valahol, akaratán s tudatán kívül. Ez aztán akár évtizedekkel később is belobbanhat, többnyire kedvezőtlen körülmények hatására, melyek önmagukban még nem váltanának ki komoly zavart, ha nem sújtanának *már előzetesen sérült területre*. De ha nem is következik be valami ki- vagy „lerobbanás”, akkor is *aggasztóvá nőhet a projekció*.

„Láthatatlan árnyékunk” nem jelenti be nekünk tevékenységét, már csak azért sem, mert tudatunk száműzte őt személyes alvilágunkba, ahol azonban annál nagyobb lesz a hatalma, minél komolyabb a valós fontossága-ereje, s minél légmentesebb a lefojtottsága. Ennek folytán aztán, miután nem akartuk fölfedezni önmagunkban, kénytelenek leszünk „észrevenni” másokban! Példának okáért: Megtanulom, hogy az irigység csúnya dolog. Éveken át mind irigységmentesebb lelkületre törekszem. (Eddig jó.) Aztán egy szép napon, ha nem is állítom, de mintha azt hinném, hogy én már nem is lehetek „olyan”. Akkor összeakadok a sárga irigységnek egy két lábon járó példányával, és meglepően keserű indulat fog el: hogy lehet valaki ilyen?! Talán még este, elalvás előtt is felhullámzik bennem: szörnyű, szörnyű! Nos, ez a *négyzetre emelt botránkozás árulkodik*, az indulati göztöbblet jelzi, hogy a nagy emócióval felháborodott személy (vagy közösség) a másik fél *felfedezett* hibájához szorzószámként „hozzálátta” a saját *elfedezett* („sikeresen” letagadott) gyengéjét. A leghatékonyabb projekciógerjesztő a *konfliktushelyzet*, első sorban akkor, ha hosszú idő óta felhalmozódott, *ismeretlen természetű* elfojtott indulatok izzanak a háttérben. Mániákus vádaskodások, bagatell okból is kirobbanó harag, felfoghatatlan macacsság s minden egyéb *hiperreakció* mögött

feldolgozatlan, sebző élmények, frusztrációk szítják a tüzet, illetve nyelik el az energiát.

A gyilkos szent gimista

„Életúnt szerzetes”, mondták rá egyes osztálytársai, de más szemében ő volt a szentéletű diák. Egy álma:

Iskolánk udvarán sok fiú és még több lány van. Én egy rájuk irányuló géppuska mögött hasalok, és beléjük eresztiek egy hosszú sorozatot. Halomra hullanak a lekasabolttak. Aztán egyszerre ráébredek, mit tettem, és rettenetes sírással borulok rá a géppuskára.

A tizennyolcéves fiatalember képzettársításai álmaához: A fiúk közül néhányan gúnyos megjegyzéseket tettek (a valóságban) hitből fakadó magatartásomra, de én nem haragszom rájuk. – Egyes erkölcstelen fiúk lövésnek is nevezik bizonyos dicsötelen cselekvésüket. – Minél közelebb van hozzám egy lány, annál nagyobb a kísértés.

Minden fölényskedés nélkül idézhetnénk Babits *Psychoanalysis christiana* című versét, különösképp egy sorát: „Ilyen szentek vagyunk mi!” Az ifjúkor könnyebben esik túlzásokba, főleg ha túlzó befolyások érik, vagy az átlagosnál érzékenyebb. Eszményeit, vallását is megélheti öntúlértékeléssel, hiszen idősebbeknek is fejükbe szállhat a saját – talán nem is olyan nagy – „szentségük”. Ilyenkor aztán jó szolgálatot tehet egy *reduktív álom*, mely egészséges szintre „visszavágja”, s egyben mintegy gyógyítja is az adott meggyőződést. Diákunk mellbevágó álma nyilvánvalóvá teszi, mennyi sértődöttségű agresszió halmozódott fel benne, és hogy a lányoktól való, magára erőltetett elhúzódása egyáltalán semmit sem oldott meg. Természetesen nem az ellenkező végletet ajánlja az álom ebben a jelzeten *síralmas* helyzetben, hanem inkább azt, hogy kiegyensúlyozottabb lelki vezetőkre támaszkodják, s enyhítsen irreális, önvadító szigorán. Elvégre az is meg van írva a Bibliában: „*Ne légy fölöttébb igaz, és ne bölcselkedj fölöslegesen: miért pusztulnál bele?!*” (Préd 7,16) S ennek nyomán kevesebb indulatkivetítésre is kényszerül.

Don Juan képzelt betegsége

Sportteljesítményeiről vastagbetűs beszámolókat lehetett olvasni. Ha nyílt színen megjelent, a nők hol névsorban, hol pedig nagyság szerint estek össze a gyönyörűségtől. „Egy biztos – mondta – hogy én aztán semmit sem fojtok el, attól csak neurotikus lesz az ember”. Hm... Akkor mi szél hozta pszichoterapeutához?

Némi idő elteltével, s akkor sem könnyen nyögi ki: már sokadszor támadt az a kényeszerítő, semmivel el nem hessegethető gondolata, hogy nemi beteg, ilyenkor szakorvoshoz szalad, aki mindig csak azt állapítja meg, hogy egészséges. De legutóbb már azt is mondta: „Menjen pszichológushoz!” Itt van. „Tessék mondani, bolond vagyok?” No már megint ez a végletes gondolkodás, amely számára csak teljesen normálisak és „komplett örültek” léteznek. Holott – dr.Kun Miklós professzor humorával szólván – *normális az, akit nem ismerek eléggé*. Jung szerint pedig azt ismerem, akinek a *passzív fantáziáit ismerem*. Va-

gyis azt, amit akaratlanul gondol, ami „magától” játszódik le képzeletvilágában. József Attilának így jutott eszébe „A kutya” témája, az elalvás előtti önmagunkból előbúvó, sárga láng szórú, girhes eb, melynek „tömött, sóhajtó templomok” laknak a szemében, s „Istendarabkákat keresgél”.

Mi járkalhat ellenállhatatlan sportolónk agyánlelkén keresztül-kasul? Az, hogy nem tudja hova tenni önmagát. „Legalább érteném a saját hülyeségemet, de nem értem. Óvszert használok, oké, de már égek a doktor előtt, hogy én vagyok az a dilis izompacsirta, aki megint a kopott mániájával állít be. Mitől jön rám ez a spéci téboly?”

Lassan kiviláglik: már egyre nehezebben találja meg magát a sok nő között. Kezdi unni a szeretkezési dömpinget, mert nemigen leli benne a szerelmet. Szeretetről nem is beszélve. (Hangja egyre keserűbb.)

– Dehát lehet nekem archöröm ahhoz, hogy szeretetről dumáljak, amikor csak kapom-dobom a nőket, mint labdát a meccsen? Bár néha mintha már én volnék a labda. Csak tudnám, hova pattogok. *Beteg* úgy ez, de nem tudok kilépni belőle.

A második beszélgetés folyamán bűjt elő a szavak szövedékéből, ahogy bogoztuk a gubancot: embe-rünk lélekmélyén valami erősen rosszallhatja, hogy a másik *nem*hez ilyen „*beteg*” módon viszonyul, s meg-lehet: ez varrja a nyakába lerázhatatlanul, *szimboli-kus-komolyan* azt az érzést, hogy ahogyan él, az afféle „nemi betegség”.

Ez esetben nem álomban, hanem téves betegségtu-datban vetült ki a tulajdonképpeni probléma. Amilyen mértékben kezdte ezt „kapizsgálni” a kliens, olyan mértékben halványodott addig megfoghatatlan tünete. Ez egyben kezdete lehetett egy általánosabb *érlelődésnek* is. S hogy mit fojtott el sportolónk? *Az erkölcsi érzékét*. (Ami korántsem történik feltétlenül ugyanígy minden donjuannál.)

Idősebb barátjánője vékonyka fizetéséből tartatta el magát egy ifjú, aki rejtélyes tüneteivel Junghoz fordult, s amikor ez az analízis folyamán rátapintott erre a pontra, a nagykorú páciens azzal „szökött meg” tőle, hogy ő pszichológushoz jött, nem moralistához. (Szellemes kifogásáért minden bizonnyal tünetei fennmaradásával kellett fizetnie.)

„Világtalan angyalaink”

Ez nem mehet így tovább, hogy mindenért őt vagy a rendszert vagy az istenharagját hibáztatod!
Arthur Miller: *Alku*

Ha elgörbült bennem a világ (vagy én a világban), annak csak magamban nézhetek utána, még akkor is, ha másnál bonyolultabbak a „görbületek”. Meg sem sejtett „kigyózásaink” vetülnek ki (kollektíve is) a legmarkánsabbban mindarra, ami e célra alkalmas, szinte kínálkozik. „Minden rendű emberi dolgokhoz” címmel József Attila sóhajtotta: „Világtalan angyalaink mi magunk vagyunk.” Ugyanitt – érdekes – saját remélt angyaláról azt monjda: „*Az álom fia!*”

Az önismeret súlyos műfaj, kemény bányamunka, hiszen a psziché önmagát vizsgálja, s hol van akkor a kri-

tikai távolság? A tárgy különben is rejtelmes mibenlétéről nem is beszélve. Héракleitosz szerint: „Az ember lelke távoli ország, megközelíthetetlen és földéríthetetlen.” Nietzsche viszont mintha táplálna némi reményt: „Saját énünk nagyon is rejtve van előttünk: valamennyi birtokunkban lévő kincsesbánya közül ez az utolsó, amit feltárunk.” S itt talán közös erőfeszítésekre gondol inkább, semmint egyéni bravúrra. Mindenképpen bonyolult feladat egy olyan kocsival közlekedni, amelyet csak vajmi korlátozottan ismerünk. Álmaink a maguk módján mindenesetre arra próbálnak igazgatni bennünket, hogy *realisabb önismerettel és rendeltetészerűbben* éljünk. Bámulatatos a sokféleségük: kire hogyan villannak rá adott élethelyzetében.

A rémületes óriás

Reménytelennek látszó depresszióban élt már tizenegyedik éve az ötven körüli, egyedülálló nő. Sokadik klinikai tartózkodásakor egyéni pszichoterápiára is ment. Az első órán gyógyásza kérésére vázolta eddigi életét s jelenlegi helyzetét, a másodikra pedig leírta utóbbi éveinek ismétlődő álmát:

Félhomályos, nagy barlangban találom magamat négyéves kislányként. Nagyon félek. Döngő léptekkel szembe jön velem egy sötét ruhás fegyveres, több méter magas, de én csak deréktől lefelé látom, nem is mernék följebb nézni. Páncélvért van a lábszárán is. Majd' behalok a rémületbe, ahogy közeledik. Tőlem egy lépésvnyire áll meg. Az elviselhetetlen rettenés felriadt, szívem hevesen ver, eleinte moccani sem merek.

A hölgy depressziója jó tíz éve egyik napról a másikra tört ki, egy olyan napon, amelyen a gondjaira bízott sok gyerek közül kettővel is kisebb balcsot történt (az ő hibáján kívül). Saját gyermekkoráról eddig csak általánosságokat mondott, bár a tőle megszokottnál is nyomottabb hangon. Az orvos további kérdései nyomán kiderül: *gyerekfélése* rendkívül felfokozott (amiben meghatározó szerepe lehet saját egykori élményeinek). S mivel ismétlődő (=hangsúlyos) rémálmában kisgyerek, indokolt megkérdezni tőle:

– Mi történt önnel úgy négyéves kora táján?

Csaknem reszkető némaság a válasz. Egy kis csendes, megértő biztatás, egy pohár víz, s töredeztve, egyenként botladoznak ki száján a fojtott, bátortalan szavak.

– Akkor halt meg anyai nagyapám, s az anyámnak hozománykiegészítésül korábban ígért házat mégsem őrá hagyta. Ettől apám szünni nem akaró haragra gerjedt, inni kezdett, naponta szidalmazott minket, éjfélkor is fölvert a káromkodásával. Ez ment hónapokig, amitől édesanyám gyógyíthatatlan depresszióba esett. Éjszakánként kétségbeesetten sóhajtozott, azt hitte, hogy én alszom. Hétéves lehettem, amikor egyszer holdvilágnál megesketett, hogy soha nem megyek férjhez.

A jobbára falak közötti folyamatos tragédia további részletei messze meghaladják a polgári képzeletet; ezeket egyhuzamban nem is lett volna képes elmondani a páciens. De vissza az álmához!

– Mi jut eszébe erről a hatalmas rémalakról?

– A félelmetesen fölfegyverzett Góliát.

– Akit Dávid mégis legyőzött?

– I-igen...

Végigmennek az álom részletein, mihez van képzetársítása. Az „egy lépésvnyire” távolsághoz az üldözött Dávidnak egy helyzetvázlata: „Csak egy lépés választ el a haláltól.”

– És az utolsó lépés be is következett aztán?

A beteg kerekre nyílt szemmel mond nemet. Mintha földeregen benne: gyógyásza megint felfedezett a töretlenség látszó sötétben egy kis fényugarat.

– A lábvértről még csak valami hasonló sem jut eszébe?

A kérdezett arcvonásai mintha megkövülnének, sápad, maga elé mered, s alig hallgatóan mondja:

– Apám vadászcsizmája...

Góliát, feles kiadásban

– Doktor úr, képzelje, álmomban megint jött az a rémséges harcos, meg is ijedtem, mint mindig, de közben észrevettem, hogy testi kiterjedése úgy a felére csökkent, bár még így is óriás volt. És én is léptem feléje egyet. Alighanem nagyobb is voltam már négyévesnél.

A vezető főorvos benyomása: A páciensre nem ismerni rá!

Igen: megtört a jég, bár egyelőre csak hajszálrepedésekben. A súlyos depressziós hölgy, bár óriási ellenállást kellett legyőznie magában, kezdte felismernibefogadni, hogy bármennyire nem tehet családi körülményeiről, nyakába szakadt „világtalan anyaiával” neki kell valamit kezdenie, fokozatosan, szaksegítséggel, meg-megpihelve, de esetleges visszacsúszások ellenére is lankadatlanul.

Átminősülhetnek-e világos anyalokká a „világtalanok”? Át, de ehhez elszántság, sőt mi több, alázat kell: vállalni az átformálódáshoz elengedhetetlen egészséges fájdalmakat, egyenként megküzdve magunkat illető illúzióinkkal. A sötét ruhás „Góliát” fenyegető töltését elsősorban a brutális apa adta ugyan, de ez a páciens „*férfiképet*” is jelenti, hiszen a kislány elsősorban apaélményeiből kap érzelmi-indulati alapbenyomásokat arról, hogy milyen is a férfi. Ez a *kép* aztán önműködően rávetül egy-egy – főként jelentős – férfiemberre, és „rossz fényt vet rá”! A páciens (= „szenvető, tűrő”) persze nem tudja ezt, el sem hinné. Nem is csoda, hogy szép lány létére nem megy férjhez, hiszen *nála a férfinem erkölcsi folyószámláját katasztrofálisan leterhelte az apja*, olyanannyira, hogy különösképp „*atya személyiségekkel*” kerül bizalmatlansági konfliktusba. Ilyen minden előjáró, tekintély, orvos, pap, sőt – a legmélyebb komolysággal – az Atya Istent is „*apaszínben*” látja: nem tud hinni bűnbocsátó kegyelmében (hiszen apja is csak kegyetlen tudott lenni vele szemben). Sajnos, talán sok pap sem tudja, hogy ilyen összefüggés létezhet, hacsak nem kapott kellő mértékű lélektani oktatást.

A sötét, fegyveres óriás voltaképpen a *szabadító hős negatív kiadása*. Félelmeink, indulataink, vágvaink rabságában akar megtartani. Nem is csoda, ha az általa képviselt romboló diszpozíciókat letagadtuk magunkban, ahelyett, hogy beismeréssel leülünk velük „tár-

gyalni”, *konfrontálódni*: te is én vagyok, lássuk, mit kezdhetünk egymással. C.G.Jung hangsúlyozza: *Ahogy mi nézünk tudattalanunkra, úgy néz az vissza ránk.* Az integrálásban persze nem azonosulunk árnyékszemélyiségünkkel, hanem felelős kezelésbe, nevelésünkbe vesszük azt. Ez tehát nem kapituláció, hanem szelídítési misszió. A tűzserézt sem azért hívjuk ki, hogy a pincében talált bombát felrobbantsa, hanem hogy hatástalanítsa. Esetünkben azonban a feldolgozás kreatív energiák felszabadítását is jelenti.

Ennek mitológiai párhuzama: Az alvilágból feltörő titánokat csak úgy tudták legyőzni az olümposzi istenek, hogy Gaia földistennő tanácsára – felhozták a mélyből a három százkarú szörnyet, *isten* ítéletükkel s italukkal fokozták erőnlétüket, s e három frissen igazolt játékosal nyertek... Nota bene: nélkülözhetetlen a mélység, a „földszint” hasonlóképpen, mindennek betetőzése pedig a legmagasabb rendű táplálék. Mellesleg: híres villámát Zeusz sem maga állította elő, hanem a mélységben lakozó Kyklopszoktól kapta. Lám, *őstudás* tanúsítja, hogy egyik szférát sem tanácsos elhanyagolni.

A negatív férfikép

Valahogy „nem akart” kirajzolódni, mi is lehet a tulajdonképpeni baja a negyven körüli özvegy-asszonynak, azon belül, hogy állandóan „schogyse” érezte magát. A pszichoterápiás klinika igazgató főorvosa egyéni „gyógybeszélgetéseket” ajánlott neki. Ezen elég nehezen engedett föl zárkózottsága; mintha mindig tartott volna valamitől. De mitől? Egyik álma:

Toronyházat építenek előttem, több helyen egyszerre sűrögnek-forognak a munkások irányítóikkal. Én ezt egy szál kőművesdeszkán ülve nézem, melyet két szélén egy-egy kötél tart a levegőben. Nem tudom, mi van mögöttem, fölneznem sem merek, hogy min függ az ülőhelyem. Szél támad, erősödik, s furcsa módon attól tartok: még lefújja a fejemről a haját. Sőt, még le is eshetem!

A szorgos építőkhöz a klinika különböző rendű és rangú alkalmazottjait asszociálja, akik azon fáradoznak, hogy betegcik „felépljenek”. Ő maga azonban – sokatmondó kép – a levegőben lóg, teng-leng, nem tudni, mi tartja, mi van *mögötte*. Mindezekről „semi sem jut eszébe”. Alighanem ún. *szituáció-álom* ez, mely mintegy a helyzetét tárja (bizonyos látószögből) az álmodó elé.

– És szélfúttá hajáról milyen gondolata támad?

– Az, hogy sose volt szép hajam, és nem szívesen foglalkozom vele!

Ezt olyan zavartan és bosszúsán mondta, hogy orvososa érezte: *a páciens „sáncol”*, tehát ezt a témát későbbre kell halasztani, mert *még nem érett meg a tudatosításra az, ami mögötte lapul.* Erőltetése komoly hiba volna. Egyelőre arról sem beszélt, hogy a szél a szimbolikában a lélek fuvallatát képviseli, sőt, a héber *rúach* és a görög *pneuma* jelentése egyaránt kettős: „szél”, illetve „lélek”. S ha egy nő azt álmodja, hogy erősödő szél fújja a haját, sőt azt talán még le is szedi a fejről, akkor nagyon el kell gondolkoznia: mi történik *női mivoltával*? S akkor még nem is szólunk az álombeli „leeshetőségről”.

Egy hét múlva az özvegy némi izgatottsággal hozza egy „vad” álmát, azzal, hogy ezt is csak gyógyászáának mondhatja el.

Ismeretlen szobában pamlogon ülök, s hátulról üvegtörés zaját hallom. Ijedten fordulok meg: egy leírhatatlan külsejű, fantomszerű férfi csak úgy egyszerűen begyalogolt az ablakomon, és fenyegetően felém tart. Rémülten sikoltozom, de segítség nem jön. A férfi egyetlen szó nélkül leteper. Nem erőszakol meg, de rettenetes nagy a súlya, amellyel padlóhoz lapít. Mozdulni sem tudok, halálfélelemmemre ébredek.

Hát ez már „nyomós” álom. Nem térünk ki leírásunkban minden részletére, mint ahogy egyebütt sem „esettanulmányt” nyújtunk. Inkább – mintha egy drámát kísélnénk – reflektorunk az események fő sodrára irányul. S ha valami „mellécs” lesz fontos, arra.

– Történt önnel, vagy a környezetében valami ehhez fogható?

– Nem. De tizenhat éves koromban egy idősebb férfi, akinek különben sokat köszönhettem, elcsábított. Semmi erőszak nem volt, buta liba voltam. Ő aztán el-tűnt. Anyám viszont megtudta, mi történt, s napról napra új meg új vádbeszédet tartott, s ismételt az azt rikácsolta: *Nem fogsz te kelleni egy férfinak sem!* Apám viszont egy hétig egyetlen szót sem szólt hozzám, levegőnk nézett. De ő különben sem törődött velem.

A páciens ezek után szinte minden férfitől félt. Róluk az anyai verdikt úgyis azt tűzte zászlóra, fő tudnivalóként: „Mind csak le akar fektetni, és kész!” Ilyen légkörben – föltehető – a tisztességes közeledést is elriasztotta. Férjhez úgy ment, hogy apja „kiközvetítette” neki egy fiatalabb barátját. „Bár ne tettem volna” – mondta a kárvallott.

De hogy nézett ki a fantom? Több megközelítési kísérlet azonnali elvetése után:

– Megvan! Mint egy nagydarab férfi fényképnegatívja, ahol a fehér a fekete, és fekete a fehér!

Pár másodperc, és az orvos is „kapcsol”: *a negatív férfikép!* Amikor ismétlődő, egyoldalú, talán sebző, „vad” környezeti hatások egy lánynak, asszonynak a férfiakról alkotott képét befeketítik. *Kollektív rágalom a másik nemről* – ami persze fordítva is lehetséges. Szabó Lőrinc kétsorosában:

*Láttam a tragédiát – hajam beleöszült:
minden férfi bandita, minden asszony örült.*

A szóbanforgó beteg egyébként csak a legutolsó beszélgetéskor vallotta meg: valami „titkos erő” arra kényszerítette, hogy a hajából rendszeresen kitépjen egy-egy szálát, s attól rettegett: ha ez kitudódik, akkor őt „becsukják a bolondokházába”. Meglehet, ez a tünet arra utalt, hogy ő női önértékelésében is számtottevően megsérült, terápiára szorul, hiszen már tízezer évvel ezelőtti sziklakarcolatokon a nőket hosszú hajukkal különböztették meg a „rajzolókat”. Ha egy nő ettől kényszeresen (tudattalan impulzusok hatására) meg akarja fosztani magát, akkor az fokozatos *önöietlenítésnek* felel meg. Mintha csak úgy vélné: aránylag még mindig jobb férfinak lenni, úgyis inkább nekik áll a világ.

Egy hasonló problematikával küszködő „férfias

nő” mondta dühösen: „A férfiaknál jobban csak a nőket gyűlölöm”.

A talán bevallatlan „közelvtől” eltérően azt kell inkább vallanunk s követnünk: *Minél „jobb” egy bűnbak, annál rosszabb!* Miért? Mert átmenetileg (hazugul) tehermentesít, de ezt ön- és közboldogtalansággal kell megfizetnünk. Még kis- és nagyközösségre, sőt nemzetközileg is! (Késedelmi uzsorakamatokat beleértve.)

Elgondolkozhat ezen, balsorsán ki régen tépelődik. Amíg nem jut népünk realisabb, mélyebb kollektív önismeretre, addig a „sors” szinte menetrendszerűen szállítja a siratnivalót.

Ránk férne egy kis közösséggyógyászat...

Bodrog Miklós

KITEKINTÉS

Országos Protestáns Napok

1994.

Bizonyára sokak számára nem múltak el nyomtalanul az ezévi Protestáns Napok rendezvényei. Az ismert programokat összegyűjtő prospektus bizonyoságtétele szerint határmenti városokban és falvakban, nagyhírű protestáns központokban, s nem utolsósorban a fővárosban sok-sok helyen és a legkülönbözőbb formában kerültek megrendezésre azok az események, amelyek protestáns értékrenddel és szellemiséggel kívántak csatlakozni a család évéhez: Isten ígéje a családban, a család Isten ígéjében mottó jegyében.

A programok sorából csak önkényesen említünk néhány példát: református templomszentelés Barcsban, irodalmi est Dunavarsányban, evangélikus gimnáziumi találkozó koncert Debrecenben, dalest Miskolcon, evangélikus gimnáziumi találkozó Bonyhádon, szellem- és természettudományi szimpóziumok Budapesten, Debrecenben és Mátészalkán. De a sport, színház, menekültügy, politika; érdeklődők is bekapcsolódhattak az eseményekbe Pestszentlőrincen, az Evangélikus Színházban, az erőspusztai menekülttáborban és a Ráday Kollégiumban.

Folytatva az önkényes felsorolást, említhetjük, hogy az Ökumenikus Tanács kezdeményezésére a gyülekezetek mellett megmozdultak tudományos, politikai és társadalmi szervezetek, egészségügyi intézmények és tanintézetek, ifjúsági és szakmai mozgalmak, valamint szolgálatra kész bizonyoságtétevek egyének. Lelkészek, tanárok, orvosok, művészek, parlamenti képviselők, az egyházi, társadalmi, kulturális és politikai életünk vezető személyiségei, valamint lelkes hívek imádkoztak és dolgoztak e 10 nap sikeréért.

Az alábbiakban a Protestáns Kulturális Est megnyitóját, a Népfőiskolai Kollégium programjának egy, valamint a Theológiai-Szociológiai Fórum két előadását közöljük. (Szerk.)

„Én és az én házam népe az Urat szolgáljuk.”

Az ez évi Protestáns Napok Kulturális Estjén mintegy 3300 esztendő távlatából szól felénk egy családfele bizonyoságtétele: „Én és az én házam népe az Urat szolgáljuk”.

Jószué maga és családja nevében protestál a szó állító és tagadó értelmében egyaránt. Kiáll az őt és népét elhívó, megszabadító és az ígéret földjével megajándékozó Isten mellett. Ugyanakkor nem mond mind az atyák kiválasztás és elhívás előtti isteneire, mind pedig a palesztinai pogány népek isteneire.

Az elmúlt, több mint 3000 esztendő alatt sok minden megváltozott, de a Krisztusban megjelent min-

denható Isten elhívó és vezető, valamint a tehetetlen bálványok, kísértő és félrevezető kihívása nem. A Felvilágosodás által legitimitást nyert, a kommunista diktatúra évtizedeiben politikai hatalommal is támogatott, valamint napjainkban szinte természetességgel bíró szekularizmus ateista ideológiája csak Jézus Krisztus Atyja, a mindenség abszolút Ura létét tagadja és csak az Ő trónját fosztogatja. Eközben hamis, bár hihető ígéretekkel, valamint relatív, de félelmet keltő hatalommal rendelkező félistenek toborozzák híveik táborát és szedik áldozataikat. A XX. század végének, a transzcendens világra ki-

éhezett magyar népe, így könnyen áldozatává lehet idealista és materialista, vallási és világi köntösben egyaránt megjelenő bálványoknak. Józsué népéhez hasonlóan *mi is döntéshelyzetben és döntéskényszerben vagyunk*. S jó döntés csak egy van, nevezetesen a PROTESTÁLÁS. Hűség és megmaradás a Solus Christus apostoli és reformátori felismerése mellett, valamint tiltakozás minden isteni igénnyel fellépő viszonylagos erővel szemben.

Józsué és népe évezredekkel ezelőtt a Sikhemi Országgyűlésen, Luther, Calvin, Dévai Bíró és Méliusz Juhász Wittembergben, Genfben, Sárospatakon és Debrecenben jól protestáltak ezekkel a szavakkal: „*Én*

és az én házam népe az Urat szolgáljuk”, *Solus Christus, Soli Deo Gloria*, „*Ha Isten velünk, ki lehet ellenünk!*”

Korunk bálványai között családtagjainkkal együtt újra és újra szembesülünk a régi kihívással „*Ti kitől féltetek, ti kiben bíztok, ti kit szolgáltok?!*”

Azzal a hittel készültünk e kulturális estre, hogy az itt elhangzó bizonyágtételek, zenei és irodalmi alkotások, s mindeneken túl a Lélek által megszentelt testvéri közösség segít bennünket, hogy életünk minden helyzetében megadjuk az egyetlen helyes választ: „*Én és az én házam népe az Urat szolgáljuk.*”

Dr. Bóna Zoltán

Jézus és családja

Az 1994. évet az ENSZ a család évének deklarálta. Nyilvánvalóan azért, mert világszerte baj van a családokkal. A protestáns héten is központi helyet kapott ez a téma – jogosan. Isten családcentrikus Isten. Ő teremtette az első embert és az első családot. Ősibb szerzeménye a család, mint az egyház. Jóllehet eredetileg az Isten-áldotta családban benne foglaltatott „az egyház”, vagyis az istenfélelem, a zavartalan hitközösség a Teremtővel. Ma viszont nem biztos, hogy az egyházban benne foglaltatik a család, úgy miként kezdetben. De benne lehet! Ma sincs jobb, áldottabb dolog, mint családotul Krisztusban lenni.

Sajnos, a bűn bejött a családba és tönkretette. De az meg örvendetes, hogy a bűntől szabadító is bejött a családba, hogy megváltsa és megszentelje. Vajon mit tudunk az ő földi családjáról?

A Szentírás elbeszéli nekünk. Tetszett a Szentléleknek, hogy megörökítse számunkra az Úr Jézus Krisztus földi életének családi részleteit is. Hagyjuk most beszélni a Bibliát. Kísérjük figyelemmel a földi családjával való kapcsolatát három szakaszban:

- I. Fogantatása, születése, neveltetése, názáreti ténykedése messiási fellépéséig (30 év)
- II. Messiási, tanítói működése keresztthaláláig (3 év)
- III. Keresztthalála, feltámadása és mennybemenetele utáni történések földi családjában.

Máté 1,18-25 elénk tárja, hogy Jézus Urunk József és Mária törvényes házasságából született úgy, ahogy minden ember szokott születni, kivéve, hogy Isten egyetlen láncszemet kiiktatott a természetes láncból, ugyanis férfi közreműködése nélkül jött létre a fogamzás. A Teremtő Isten természetfeletti módon helyezte Mária méhébe egyetlen Fiát, hogy testet öltson, mint az emberekénél szokás. Írva találjuk, hogy az Úr anyala lelkigondozta Józsefet, aki az Ószövetség felfogása felől szembesült az életadó Lélek (*ruach*) tevékenységével és „magához vette feleségét, de nem érintette addig, amíg meg nem szülte fiát, akit Jézusnak nevezett el”. Itt kimondatlanul is tudjuk, hogy Jézus elsőszülöttje volt Máriának. Lukács 2,7 ki is mondja: „megszülte elsőszülött fiát”. A görög szövegben *prototokos* van, ami első ízben

születettet, anyaméhet megnyitót, azaz elsőszülöttet jelent. Az Úr Jézus születését tekintve Mária felől *prototokos*-t használ a Szentírás, míg Isten felől *monogenés*-t. János 3,16-ban Isten *monogenes* Fiát adta a világért. A *monogenes* jelentése: egyedül született, egyetlen, így egyszülött. Ilyen a Bibliában a naini özvegy fia (Lk 7,12), a zsinagóga előljárójának egyetlen leánya (Lk 8,42). Mindkettő feltámadásánál érvelési ok, hogy csak egyetlen van belőlük. A megszállott fiú apja is erre hivatkozik: „Mester, kérlek, tekints a fiamra, mert ő az én egyetlenem”. (Lk 9,38).

Lehetett volna Mária felől is *monogenes*-t írni, ha Jézus neki is egyszülött fia lett volna. És ebben az esetben szóba se jöhetne, hogy Jézusnak később még testvérei születtek. A Biblia viszont beszél Jézus testvéreiről. Mária születéséről szólva itt *prototokos*-t használ, aztán pedig ezzel összhangban később többször is tesz említést Jézus testvéreiről. A testvér a görögben: *adelphos*, ami rendszeren az igazi testvérről vonatkozik. A héberben a testvér: *ách*, ami a vértestvértől kezdve a féltestvért, unokatestvért, sógort, távoli rokont, barátot és honfitársait is jelentheti. Így attól függően, hogy annak szűk, vagy tág értelmét vették figyelembe, jelentéstartalmát illetően három főirány alakult ki az idők folyamán.

Így:

1. Epifániuszi teória:
Jézus testvérei Józsefnek egy előző házasságából származtak, tehát nem Mária szülte őket.
2. Jeromosi teória:
Jézus testvérei József fitestvéreinek, vagy Mária nőtestvéreinek a gyermekei voltak, tehát nem Mária szülte őket.
3. A Biblia szava:
Jézust a Szentlélektől fogantatva szülte Mária, aztán pedig Máriának Józseffel való házasságából születtek még további gyermekei, akik Jézusnak testvérei.

I. Fogantatása, születése, neveltetése, názáreti ténykedése messiási fellépéséig (30 év)

Mi most a harmadikat alapul véve követjük Jézus földi családjának életútját. Lukács evangéliuma 2. fe-

jezete szolgál legtöbb adattal Jézus gyermekkoráról. József ott volt Betlehemben az Úr Jézus születésénél (4, 16, 33, 49). Leírja születésének körülményét Betlehemben (1-20), a nyolc nap utáni körümetelését (21) és a 40 nap utáni bemutatást Jeruzsálemben (22-29).

„A gyermek pedig növekedett és erősödött, megtelt bölcsességgel, és az Isten kegyelme volt rajta” (40). Az Egyiptomba menekülésről és a Názáretbe visszatéréséről Mt 2,13-23 szól. Lukács 2,41-52 egy igen fontos eseményről tudósít. Ugyanis József és Mária Jézus 12 éves korában együtt mentek fel Jeruzsálembe a páska ünnepére. Egy 13. életévben járó fiúnak ez nagy élmény lehetett. (Az 1. és a 2. teória képviselői arra szoktak hivatkozni, hogy József valószínűleg már idősebb ember lehetett, aki az Úr Jézus megszületése után hamarosan meghalt. Hogy mikor halt meg, nem tudjuk, de itt az Írás belső bizonyítékkal szolgál, hogy az Úr Jézus születése után legkevesebb 12 évig még biztosan élt) (41). Ez idő alatt születhettek még testvérei és kitanulhatta József mellett az ács szakmát is. Az ünnepi forgatag, az áldozatok bemutatása, a páska jelentősége, az ígéhirdetések, mind-mind a nagy ráébredés, avagy eszmélődés alkalmát jelentették Jézus számára. Az ünnep elmúltával Jézus Jeruzsálemben maradt a templomban a tanítómesterekkel társalogva. Zsidó szokás szerint a 13 éves fiú a törvény fia lett, amikortól már maga felelt Isten és ember előtt a dolgaiért. A karavánok vonulása az asszonyokkal és a gyermekekkel kezdődött. A férfiak kicsit később indultak utánuk. Az esti szálláshelyen összevárták egymást. Napközben Mária azt gondolhatta: „Hát nagy fiú már Jézus, ő már a férfiakkal tart, majd jön az apjával.” József meg arra gondolhatott: „Ő, még csak gyermek ez a Jézus, biztos az anyjával ment előre.” Este azután seholy sem találták, sem a rokonok között, sem az útítársaságban. Elvesztették Jézust! A szent családban is megtörtént ez. Persze ennek az esetnek üdvtörténeti és pedagógiai előrevetítése is lehetett. Elvesztett Jézus három napig! Óhatatlanul a kereszthalálára és a feltámadáskor való előkerülésére gondolhatunk. Simeon beszélt egy éles törőről, amely Mária anyai lelkét megsebzti. Eből kapott már most egy kis előzetest. Mikor végre rátaláltak a templomban, Mária így vonta kérdőre: „Gyermekem, miért tetted ezt velünk? Íme, apád és én nagy bánattal kerestünk téged” (48). Erre Jézus felkapta a fejét és nagyon tapintatosan korrigálta anyja szavát. Valahogy így: „Hogy mondtad? Apám? Hogy az én Apám bánattal keres? Hiszen épp az én Apám házában vagyok, itt kell lennem. De ezt ti nem tudátok.” Jézus e felismerés és megállapítás után is engedelmessé vált egyszerű szüleinek. Oly jó lenne ezt megtanulni tőle sok értelmes, vagy koraérett, vagy lelki értelemben vett csodagyerekeknek. „Jézus ezután elindult és engedelmessé vált nekik” (51).

Azon szoktunk sokat gondolkodni, töprengeni, amit nem értünk. Mária így volt az anyagi üdvözléssel, a pásztorok beszédével, és itt az ifjú Jézus kijelentéseivel. Sok szülő töprengett már el gyermeke kijelentésein. (Pl. Jákob – József) „Jézus pedig gyarapodott bölcsességben, testben, Isten és emberek előtt való kedvességben” (52).

II. Messiási, tanítói működése kereszthaláláig (3 év)

Lk 3,21-23 ad újabb hírt róla. Ha József később meghalt, ő lett a családfenntartó. Biztos jó családfenntartó volt. A tőle fél évvel idősebb Keresztelő János próféta fellépése mozdította, vonta őt is a Jordánhoz. Nyilvános működését a nyilvános bemelegítésével kezdte. Jánosnak odaszólt a mennyei Atya az égből, hogy ott, igen ott a Jordánban, a megtérő bűnösök sorában, ott az „én Fiam, akiben gyönyörködöm” (Mt 3,17). Ekkor Lk 3,23 szerint: „Jézus mintegy harminc esztendő volt, amikor elkezdte működését. Köztudomás szerint József fia volt”.

Jn 2,1-11 a kánai menyegzőről ad hírt, ahol jelen volt Mária, Jézus és testvérei, valamint a tanítványai. Itt nincs említés Józsefről. Első csodáját itt tette. Tanítványokat gyűjtve vándor-tanító lett. Mk 6,1-6 szerint egyszer éppen falujába, Názáretbe érkezett. Híre már megelőzte. Megtudták, betegeket gyógyít, ördögöket űz, és hogy legutóbb épp Jairus zsinagógai előljáró leányát támasztotta föl. Összevetették az újabb híreket, a mintegy 30 éves előző tapasztalatukkal, és meglepő következtetésre jutottak: Hitetlenül megbotránkoztak benne. Az Úr Jézus váltig csodálkozott (3. és 6. versek). Ebben a szakaszban a názáretiek, a „földiek” közvéleménye és az Úr Jézus helyzetelemzése együtt jelenik meg. A zsinagógában kollektív tanúzással kilétét leigazolják, foglalkozását beazonosítják, és családtagjait felsorolják. Szerintük foglalkozására nézve: ács (3.v.). Anyja neve: Mária. Apja neve: nincs megemlítve. Fiútestvéreinek nevei: Jakab, József, Júdás, Simon. Leánytestvéreiről ezt állítják: Názáretben élnek. Így József + Mária (2) + Jézus (elsőszülött) + Jakab, József, Júdás és Simon (4), + húgai (legkevesebb 2). Az Úr tehát legalább 9 tagú családban élt. Spirituális működését illetően azt firtatják: honnan veszi tanítói tekintélyét, miféle bölcsesség adatott neki, és miféle gyógyítások kerülnek ki a keze alól (mármint az ismert kézművesnek)? Lukács megjegyzi, hogy botránkozásuk oly nagyfokú volt, hogy kiűzték őt a városból (Lk 4,29).

A kapernaumi zsinagógában, amikor tanítás közben magát mennyből leszállt életkenyérnek nevezte, az ellene zúgolódó zsidók is ezt firtatták: „Nem Jézus ez, a József fia, akinek ismerjük apját és anyját?” (Jn 6,42). Az Úr Jézus széles látókörben, de koncentrikus körökben vázolja föl, hogy a prófétát hol vetik meg leginkább, amivel egyenesen önmagára értelmezi a helyzetet: – a hazájában (4.v.) – a rokonai között – és a családjában. János ezt így fogalmazza: „saját világába jött, és az övéi nem fogadták be őt” (Jn 1,11). Máté a názáretiekkel való ütközést száműzetés-szerű kiűzetésnek fogja fel, amikor az eset után megjegyzi: „Majd elhagyta Názáretet, és letelepedett a tengerparti Kapernaumban” (Mt 4,13).

Az Úr Jézus szavai tapasztalható valóságra épültek: hazájában rokonai közt és saját házában megvetést kapott, megtotránkoztak benne. Csodálkozott a hitetlenségükön (6). Ha családfenntartói szolgálata volt ott-hon, biztosan jó családfenntartónak bizonyult. Nem is tudtak könnyen napirendre térni fölötte, hogy a család-fő elment hazulról és járta az országot. Családjának

kollektív fellépéséről olvashatunk Mk 3,20-35-ben. „Azután hazament és ismét összegyűlt a sokaság, úgy-hogy ők még enni sem tudtak emiatt. Amikor ezt meghallották hozzátartozói, elindultak, hogy elfogják, mivel azt mondták: magán kívül van” (20-21). Nem kell arra gondolnunk, hogy rosszindulat állt a család összefogása mögött. Elindult a családi tanács és a 31. versben már ezt olvassuk: „Ekkor megérkeztek anyja és testvérei kint megállva beküldtek hozzá, és hívták őt.” Igen illedelmesen, tapintatosan kihívták, mert hogy a család ügye az nem tartozik mindenkire. Ezt a családi delegációt Mária vezette. Anyai szívében valami ilyen lehetett: „Fiam, tönkreteszed magad. Vigyázz már egy kicsit jobban magadra. Te már túlzásba viszed. Még enni sincs idő. Hát ezt még a Jóisten sem kéri tőled. Legyél egy kicsit többet otthon.” Lehet, hogy a többi testvérei a családfenntartói köteletzettségére emlékeztek. Egyben a falut is képviselték, hogy üres az ácsműhely, jönnének a kuncsaftok, de lám már nem számíthatnak rá. Nos, mit is tett Jézus Urunk? Ő nem kért sohasem olyat követőitől, amit ő maga előbb meg nem tett volna. Követőitől azt kérte, hogy őt jobban szeressék, mint apjukat, anyjukat, gyermekeiket, mert másként nem méltók az ő követésére. Ő előbb hagyta el anyját és testvéreit Isten országáért, mint követői az övéiket. A családi megbeszélésért most sem szakította félbe a tanítását. Nem ment ki hozzájuk, hanem így válaszolt: „Ki az én anyám és az én testvéreim?” És végignézve a körülötte körben ülőkön, így szólt: „Íme az én anyám, és az én testvéreim. Aki Isten akaratát cselekszi, az az én fivérem, nővérem és az én anyám (33-35). Mária is a kívül várakozók között volt és nem a benti hallgatók között. Ezzel a kijelentésével az Úr Jézus az Atyának való engedelmességért nem hagyta magát elteríteni küldetésétől senki által.

Már a kánai menyegzőn is jelezte Máriának, hogy valóban nem tartozik többé őrá, mint anyjára, mert az Isten országa ügyében csak az Atyával konzultál. Ez nem lehetett könnyű sem Máriának, sem az Úr Jézusnak, mert akit szeretünk, annak nem könnyen mondunk nemet. Mária is azok között volt, akik azt tartották, hogy el kell fogni, mert magán kívül van. Várta a család, várta a falu, várta a műhely, aminek bejárati ajtaja fölött állítólag egy ökrösfogathoz való kettősjárom volt kiakasztva azzal a felirattal, hogy „az én igám praktikus”, azaz jól illeszkedik. Biztos, hogy az ökrök sem panaszkodhattak a mesterre, ha ő készített nekik jármot. Biztos, hogy nem törte fel a nyakukat, mert nem selejt, hanem szószerint mestermunka került ki a keze alól. Mindenesetre a család nem tudta megérteni, hogy az Úr Jézus teljesen az Isten országa hirdetésére adta magát és ezért kivált a családból. Fokozatos feszültséget, sőt összeütközést is jelentett ez közöttük. Erről ad hírt a Jn 7,1-13.

„Testvérei ekkor ezt mondták neki: Menj el innen és credj Judeába, hadd lássák a tanítványaid is a te dolgaiddat, amelyeket cselekszel. Mert senki sem cselekszik semmit titokban, aki azt akarja, hogy nyilvánosan elismerjék őt. Ha ilyeneket cselekszel, tedd ismertté magadat a világ előtt. Mert a testvérei sem hittek benne.” (3-5)

Milyen szép dolog az, ha az ünnepre együtt megy a család. Jézus nem látta alkalmasnak családtagjaival fölmenni a templomba. Ehelyett később, külön, mintegy a kertalján, titokban ment föl egyedül, mikor a mennyi óra időzítése adta neki a jelt. E szakasz tanulmányozásánál azt gondoltam: „Uram Jézus, hát a saját családot sem tudtad hitre juttatni, te a bűntelen, az Isten Fia? Hitetlenek lettek melletted, veled szemben? Tényleg nem tudtál segíteni nekik? Azt nem gondolom, hogy nem akartál, de hát nem tudtál volna többet tenni értük, hogy legalább hittek volna benned!” Anyja, testvérei, rokonai – meg olykor és végül – tanítványai is elhagyták. Ők a földi, a palesztinai órához igazodtak, ő pedig az Atya órájához igazodott. János evangéliumában a mennyi óra mutatója egyre inkább a golgotai kereszt felé ketyegett. Ott betelt az idő. Eljött az óra. A sötétség órája, a megváltás órája. De még a keresztről is meglátta édesanyját (Jn 19,26-27). Nem azért hagyta el, mert nem szerette. Nagyon is szerette. Mondhatjuk, hogy előbb volt földi családjának fenn tartója, mint a világ megváltója. Még a kereszten agonizálva is meglátta és vállalta édesanyját. A világ megváltásáért való megáldozatása pillanatában még gondoskodó gyermeki szeretettel végrendelkezik róla. Szeretett tanítványát rendeli Mária fogadott fiává, maga helyett. Tudta, szüksége lesz anyjának lelki gondozóra, mert lelke sebes ama megjövendőlt éles kardtól. Jánosnak meg anyjává rendeli Máriát. Ott, keresztye alatt új rokoni kapcsolatok indulnak el, teremődnek meg. Jézus által és Jézustól tanuljuk elfogadni egymást. Szó szerint Jézus kereszthalálába került nekik az új anya-gyermek kapcsolat.

Márk itt a 15,40-ben, hogy megkülönböztesse a többi Máriától Jézus anyját, így fogalmaz: „Voltak ott asszonyok is, továbbá Mária a kis Jakab és József anyja”. A mennyi időzítés, az a bizonyos óra járt tovább, és hamarosan, három nap múlva, a halálból is ébresztőt berregett. A feltámadás a dicsőség órája lett.

III. Kereszthalála, feltámadása és mennybemenetele utáni történések földi családjában.

ApCsel 1,14 „Ezek valamennyien egy szívvel és lélekkel kitartóan vettek részt az imádkozásban, az asszonyokkal, Jézus anyjával, Máriával és testvéreivel együtt.” Íme, a kereszt után együtt a család! Hát csak tudott segíteni földi családján is Jézus! Halleluja! De csak a kereszttel! A szent család azért lett, lehetett mostmár szent család, mert Jézus meghalt értük, az ő bűnükért, az ő hitelenségükért is. A kereszt előtt, a keresztyig nem tudták követni. Igazán a kereszt nélkül nem tudtak benne hinni. A kereszt ereje után, húsvét és pünkösd után viszont úgy egybemarkolta, összefogta Jézus a családját, hogy többet már a halál sem választhatta el őket egymástól. A Zsidók szerinti evangélium, az egyik legrégebbi evangéliumi irat, amiből csak töredékek maradtak fenn, Jeromos idézetében így szól: „...most az Úr, miután átadta a gyolcsruhát a papi szolgának, elment Jakabhoz és megjelent neki, mivel Jakab megfogadta, hogy addig nem eszik kenyeret, míg neki is meg

nem jelenik... Jézus elment Jakabhoz és ezt mondta: 'Hozd az asztalt és a kenyeret'...'Testvérem, egyél, mert az Emberfia feltámadt azok közül, akik elaludtak'. Jakabra olyan nagy hatást tettek Jézus megáldoztatásának eseményei, hogy összetört. Valószínűleg rászakadt mindaz, amit otthon a családban ellene elkövetett. Hogy ő is úgy vélekedett a többiekkel együtt, hogy „elment az esze”, meg legjobban tenné, ha otthon segítene a családban (ahelyett, hogy a világot váltja meg!) és ő sem hitt benne. Az a Jézus, aki haldoklás közben gondoskodott édesanyjáról, – volt hozzá ereje –, hogyne gondoskodhatott volna a hittel felé forduló testvéreiről halált legyőző erejével. Sőt azt is tudjuk, hogy Jézus megtért testvérei jól nőültek. Keresztyén volt a feleségük is. Erről 1Kor 9,5 tudósít: „Nincs-e szabadságunk arra” – érvel Pál –, „hogy keresztyén feleségünket magunkkal vigyük, mint a többi apostol, meg az Úr testvérei és Kéfás?” Missziós útjaikra keresztyén feleségükkel mentek.

Egyszer háborús időben történt, hogy két ember feküdt egymás mellett egy ideiglenes katonai kórházban. Egyikük nyilvánvalóan haldoklott, a másik már lábadozott, hamarosan mehetett haza. A hörgő, súlyos beteg egyszer csak minden erejét összeszedve felült, inge alól elővette igazolványát és a másik felé nyújtva ezt mondta: „Cseréljünk! Add a te neved! Vedd az enyémet! Élj az én nevemhez méltón!” A másik egy körözött bűnöző volt. (Én is ez utóbbi voltam. Nevem: bűnös. Most, miután Krisztust szívembe fogadtam: megváltott bűnös lettem. Krisztus után nevezve: keresztyén).

A keresztyéneket Antiókiában nevezték először keresztyéneknek. Jézus testvérei – ugyanazok, akik valamikor nem hittek benne – most felvették testvéruk nevét. Keresztyének, krisztusiak, Krisztus után nevezettek lettek. Milyen csoda! És mindezt a keresztség botrányával, a botránkoztatóan követhetetlen, áldozatos szeretetével érte el náluk. A keresztség után együtt a család.

Jakabból is több van az Újszövetségben, ezért megkülönböztető névvel utal rájuk a Szentírás. Jakabot és Jánost Zebedeus fiaiként együtt találjuk legtöbbször. Heródes király „Jakabot, János testvérét pedig karddal kivégeztette” (ApCsel 12,1-2). Pál apostol megtérése után Jeruzsálemben Péterrel találkozott, nála maradt 15 napig. Aztán megjegyji: „az apostolok közül nem láttam mást, csak Jakabot, az Úr testvérét” (Gal 1,19). Erről a Jakabról úgy tudjuk, hogy a jeruzsálemi gyülekezet vezetője lett, ő elnökölt az apostoli zsinaton az ApCsel 15,1-21 szerint. A bibliai utalásokból valószínűsíthető, hogy Jézus testvére, Jakab, írta a Jakab levelét, és Jézus testvére, Júdás, írta a Júdás levelét. Jak 1,1 így kezdődik: „Jakab, Istennek és az Úr Jézus Krisztusnak szolgálja”. Nem hivatkozik arra, hogy ő a megdicsőült Jézus, Isten Fiának földi testvére. Júdás 1 így kezdődik: „Júdás, Jézus Krisztus szolgálja, Jakabnak pedig testvére”. Ő is Jézus Krisztus szolgáljaként mutatko-

zik be, azt viszont megemlíti, hogy ő Jakab testvére. Csodálatosan gyűjtötte egybe földi családját a mi Urunk! Ő is átélte, hogy milyen a félreértésből adódó kivetettség a családban. Milyen az, amikor az Atyának való engedelmisség miatt elfordultak tőle még szerettei is. Jézus felkészítette követőit arra, hogy hasonló sorsuk lesz otthon nekik is. Ő sose tanított szégyellnivalót. Sose tett szégyellnivalót. És sose kért olyat követőitől, amit ő előzőleg meg ne tett volna. Azt tanította, hogy Istennél jobban szeretni senkit sem szabad. Ezt tette. Ezért megbotránkoztak benne. Vállalta. Istennél jobban szeretni valakit, az bálványimádás. Amikor az vetődött fel, hogy vajon kinek engedelmeskedjen, rokonainak, vagy a menyeyei Atyának, mindig az Atyának engedett. Ez a lépése csak látszólag és ideiglenesen tűnt szeretetlenségnek szerettei felé. Máriánál is jobban szerette az Atyát és a halálnál is jobban szeretett minket. Ha valaki egy más dobverésre lép, mint a többiek, lehet, hogy azért van, mert ő egy másik dobverést hall. A többiek szerint ő lép ki a sorból. Szerinte meg amazok nem lépnek az ő ütemére. Tény, hogy a keresztség mindig megosztja a családot. Jézusét is, a mindenkori családokat is. Nem genetikusan, hanem pneumatikusan lehet beleszületni minden földi családtagnak Jézus családjába. Ahogy mondják: „Istennek nincsenek unokái, csak gyermekei”. Mikor egy családtag megtér és Jézus szerint kezd élni a családban, mert már találkozott a keresztség Krisztusával és mostmár Krisztus után megy, ez a többiek szemében családellenes. Ő az, aki már kilóg a sorból, külön testvérei vannak, akikkel meghittebb kapcsolatban van, mint velük, stb. Igen. Családellenességgel az őskeresztyéneket is megvádolták. Csúfolódní vágyóknak ez ma is *kairos!* De ha egyszer a földi család minden tagja már a keresztség után, Krisztus után van nevezve, azaz újjászületett keresztyén, akkor olyan összetartó szent kötelék az ilyen családban Krisztus, hogy őket már a halál sem tépi szét soha többé. Végül idézzük fel megegyeszer Jézus és testvéreinek a keresztség előtti és utáni kapcsolatát:

„Mert a testvérei nem hittek benne.” (Jn 7,5). Egészítsük ki ezt a szomorú megállapítást egy kérdéssel: „De meddig?” Meddig nem hittek benne? A keresztségig! Egyszer egy eltévedt síró kisfiút talált valaki. Megkérdezte tőle: „Milyen utcában laksz, kisfiam?” Nem tudta megmondani. Több tájékozódó kérdésre egyetlen támpontot tudott csak mondani, az pedig ez volt: „Van az utcánk végén egy keresztség, csak addig tessék elsegíteni, onnan már hazatalálok”. Hát igen. Csak a *keresztség* segítsük el egymást, nagyszülők, szülők és gyermekek, és onnan már mind *hazatalálunk*.

Révész Árpád

(Ez a cikk a protestáns héten elhangzott prédikáció bővebb változata.)

Fejezetek a protestáns népfőiskola történetéből

(Sárospatak II.)

„A mi iskolánkra az a jellemző, hogy a haladás zászlaját mindig fenn lobogtatta... a reformáció szülte a jellegét. Mondják, hogy a tudomány szabadsága, a vallás, a lelkiismeret szabadsága volt mindig zászlójára írva... Itt minden év ugyanazon százados fának újabb gyűrűje... a mi munkánk csak egy lehet: imádságos csendben, odaadó lélekkel fokozott mértékben vállalni azt a nevelő munkát, hogy hitében, gondolkodásában, erkölcsében és életében újjászületett magyarság lássa és végezhesse itt azt a missziót, amelyért Isten a magyar nemzetet e helyre helyezte.”¹

A Sárospataki Református Kollégium munkáját, tevékenységét, tanárainak gondolkodásmódját, hivatástudatát ez az örökség mindig meghatározta, sőt továbbfejlesztésre készítette, megragadva mindig az adott kor égető kérdéseit s a saját hagyományaira építve azokra hathatós választ, megoldást kívánt adni.

A Népfőiskolai Collegium múlt esztendei Fórumán, előadásomban röviden vázoltam a Pataki Református Népfőiskola történetét (I.Theol.Szemle XXXVI. 1994/1,39.o.), most bővebben szeretnék foglalkozni a közvetlen előzményekkel, a sajátos pataki vonásokkal, a népfőiskola szervezésének, lebonyolításának módjával, mely nem egy ad hoc gondolatot, hanem egy tudatosan átgondolt, evangéliumra épülő és nemzet tudatot, általános műveltséget adó, inkább nevelni akaró, mint tanító intézményt hozott létre. A Népfőiskolai Collegium számára nagyon fontosak ezek a gyökerek, hisz munkája erre épül, ebből táplálkozik, mert jelenlegi társadalmi, gazdasági helyzetünkben ugyanúgy megvan a pataki példa értékteremtő creje.

Az elmúlt évi Fórumon már szoltam a faluszeminárium, a regós cserkészlet, az ifjúsági mozgalmak, mint a Pataki Népfőiskola létrejöttének meghatározó alapjairól. Most a közvetlen előzményekről, az 1935-ben a Sárospataki Református Főiskola által megindított missziói munka egyik ágáról szeretnék egy képet felvázolni, mely egy hat hetes útépítés volt a Sátoraljaújhely melletti hegycsúcsokon.

Ennek az épülő útnak előkészítő munkája elvégzésének gondolata nem a tanári kartól származott, hanem maga a teológus ifjúság már két esztendővel előtte foglalkozott ezzel a lehetőséggel, csendesnapokon, faluszemináriumokon és a cserkészletben is. Az ő kérésüket a Teológia tanári kara pártfogólag elfogadta.² Újszászy Kálmánt kérte fel az elvi és a gyakorlati tervezet készítésére³, aki a maga alaposágával, lényegretörő látásával dolgozta ki azt, figyelembe véve a tanári kar három fő szempontját, mit várnak ettől a tábortól.

1. Az ifjúság nemzeti érzésének megerősödése, áldozatos életű magyar diák- és embertípus kialakítása.

2. Ez jó alkalom az önnevelésre, mely előkészít az áldozatos életre, a szellemi munka mellett megnő a fizikai munka becsülete, s növekedik az ifjúság szociális érzéke.

3. Az ifjúság önkéntes vállalkozása, akik tanáraink felügyelete mellett mégjobban megismerik egymás és saját értékeiket, hibáikat és így alkotnak egy munkaközösséget.⁴ Újszászy Kálmán jól látta, hogy a tábor az ifjúságot a jövőre akarja felkészíteni, s az ifjúság nevelését úgy lehet korszerűvé tenni, ha konkrét feladatai a jövő reális követelményeinek felelnek meg, azoknak a szellemi tényezőknél az ismeretében, melyek a jövő életét minden téren kulturális, politikai, gazdasági és vallásos téren is irányítani fogják. Ez a komplex látásmód vezetett ahhoz, hogy Újszászy Kálmán a jövő uralkodó életformáját a kollektív életközösségekben látta, melynek egyik iskolája ez a tábor, s később a népfőiskolai tanfolyamok is ebben a keretben, „Szeretetfalva”, egy képzelt falu életének valós megélésében folytak.⁵

E missziói munka egészére kiterjedő részletes programot dolgozott ki. Semmi sem kerülte el a figyelmét, mindent előre kívánt tisztázni, hogy akik vállalkoznak erre, pontosan tudják, mit kell tenniük, mit várnak tőlük. A közösségi élet és a szociális érzék megerősödése mellett (napi 7 óra munka egy útépítés talajmunkájának előkészítésén) gondot fordított a szellemi nevelésre is, hetente három alkalommal előadókat hívott meg, s az ifjúság az előadásokról készített jegyzeteket, ha azt valaki kérte, köteles volt megmutatni. Ma talán érthetetlenül állunk egy ilyen követelmény előtt, de látnunk kell, hogy a pataki nevelés mindenkor a teljes embert vette figyelembe, s maga Újszászy is tudta, hogy a követelmények nem gyöngítik az ifjúságot, inkább rendszerességre, odafigyelésre, fegyelmezettségre készítetik, s ez volt a cél, áldozatos, művelt, evangéliumi szellemű ifjúság nevelése.

Az önként jelentkezőket megvizsgálták orvosilag, hogy bírják-e majd a fizikai munkát és lelkiütemileg is vállalják-e a célkitűzéseket, a tábor egész programját. A válogatásnál szem előtt tartották még, hogy teológusok, érettségizettek, tanítóképzősök egyenlő arányban, s az ifjúsági mozgalmak két-két fővel vegyenek részt a táborban, mert így akartak olyan közösséget formálni különböző érdeklődésűekből, akik a későbbiekben majd együtt tudnak dolgozni egy-egy adott területen, konferenciákon.⁶

Ez az önként vállalt feladat elérte nevelő célját, s a következő évben folytatták a megkezdett munkát.⁷

Ez a missziói kezdeményezés nagyszerű erőfelmérés is volt egyben. Az eredmények ismeretében s érezve a földműves ifjak inséges helyzetét az oktatásban, 1935-ben mind a tanári kar, mind a Tiszáninneni Református Egyházkerület elfogadta egy népfőiskola létrehozását Sárospatakon, melynek első tanfolyama 1936. február 1-9-ig tartott, ezzel megindítva először hazánkban az állandó népfőiskolai képzést.⁸ A Sárospataki Református Teológia Tanári Kara a népfőiskola programját hármas alapra építette: vallásos, ismeretközlő és gyakorlati.⁹

A protestáns népfőiskolák létét nem lehet elképzelni evangélium nélkül. A népfőiskola elválaszthatatlan az evangéliumtól. Szabó Zoltán az 1940-es nagytarcsai tanácskozáson is erre teszi a hangsúlyt. „A népfőiskola első jelzőjéül a „keresztény” szót használjuk... A népfőiskola confessionális nevelést akar adni”.¹⁰ Csak ahol az evangélium van, ott beszélhetünk ember és hivatás, ember és nemzet, valamint ember és anyaszentegyház olyan kapcsolatáról, amely a népfőiskolának egyedül biztosíthat életeret” – vallja Újszászy Kálmán 1941-ben megjelent írásában.¹¹ Az evangélium segítségével töltheti be az ember hivatását, mert az tipikusan evangéliumi gondolat. A nevelő ebben a szellemben végzi munkáját, s a népfőiskolára érkezett földműves ifjút arra neveli, hogy meglássa, megtalálja hivatását, küldetését az adott helyen és körülmények között és ez nem más, mint az istenszolgálat vállalása, és ez az a többlet, melyet a keresztény népfőiskolák adni tudtak. Újszászy Kálmán 1941-es értékelésében kritikusan állapítja meg, „... ahol evangélium van, ott az is van, ami nélkül népfőiskola nincs, ti. hivatás, nemzet és anyaszentegyház...”¹² E háromnak együtt kell hatnia a népfőiskolai képzésben, mert ha nem, akkor a hivatás túlhangsúlyozásával, illetve kizárólagossá tételével már nem népfőiskoláról, hanem szakiskoláról beszélhetünk. Ha a nemzeti öntudatra való nevelés kizárja az evangéliumot, akkor az világnézeti, vagy politikai iskola lesz, és ha az egyház a nemzeti öntudatra, illetve hivatásra való nevelést kizárna a népfőiskoláról, az nem lenne más, mint egy szekta együttlét. A népfőiskolai munka ott jelenthet értégyarapodást, ahol feladat, hivatás, nemzet, anyaszentegyház és ember egymáshoz való viszonyában megvalósul úgy, hogy a tanfolyamról kikerülő ifjú tisztán látja saját maga életét e három dolog összefüggésében, s ezt tudatosan vállalja, s ezek ismeretében cselekszik, éli mindennapi életét, legyen az a legkisebb faluközösség.

A népfőiskola további jellemvonása, hogy nem szakiskola, mely csak egy részt akar megmutatni az életből, hanem arra törekszik, hogy átfogó képet adjon arról, s ezért illetheti meg a főiskola elnevezés.

Farkas István püspök 1940-ben kelt üzenetében, mint egy felkiáltásként ezt írja a pataki népfőiskolásoknak: „... meghal és elpusztul a magyar falu népe is, ha munkakerülővé, városfelé menekülővé... urizáló, módizó magyarrá változik. Elvész a magyar minden szépsége, ha a fiak levetkeznek az apák erényeit, levetik népi viseletüket, elfelejtik dalaikat, szokásaikat, ha a magyar becsület és tisztesség és jellem átélése helyett idegen szavak majmolóivá válnak... Magyar kálmánista számára az Egyház és a Haza egyet jelentenek.”¹³

A népfőiskolai nevelés célja

A Népfőiskola hívő embereket akar nevelni, de nem adhat hitet. Abból a felismerésből indult ki, hogy csak élő hitű emberek tudnak lemondani egyéni érdekeikről, „hogy a közösség, kezdve a családtól egészen a nemzetig, éljen.”¹⁴ Ezért a parasztfjúság közül az képes áldozatot vállalni népéért, aki a min-

denható Istentől kap erre erőt, s így tud megállni a viharok, a harcok között.

Szeretné, ha olyan öntudatos parasztfjúság hagyná el Patakot, amelyik tisztában van nemzetet megtartó szellemi javainak értékével, s tudatosan vállalja sorsát.

A népfőiskola hivatástudatra akar nevelni és nem mintaparasztokat, mert nem erre van szüksége elsősorban a falunak, hanem olyan szakismeretekkel bíró fiatalokra, akik szolgálni akaró és tudó emberek, akik ismerik falujuk múltját, gyökereit, szokásait s mindenestől hozzátartoznak a faluhoz. A nevelésnek ezen célkitűzései szorosan kapcsolódnak ahhoz az elgondoláshoz, mely a parasztság hivatásáról kialakult a 30-as, 40-es években. Melyek voltak ezek?

- a.) „A hamisítatlan népi, tehát magyar kultúra megőrzése és tovább építése.”
- b.) „Virágzó mezőgazdasági kultúra megteremtése”.
- c.) „A nemzet életében való fundamentális szerepének felismerése és betöltése.”¹⁵

Miben, milyen eszközökben, módszerekben képelték el a patakiak ezen nevelési célok elérését?

1. Tanárok.

A népfőiskola vezetője az igazgató, akinek születt nevelőnek kellett lennie s univerzális ismeretekkel rendelkeznie, s egyben az iskola főelőadója, főként a jellemformáló tárgyakat kellett tanítania. Munkáját főállásban végezte és két év próbaidő után választhatták meg. A tanfolyam befejezése után sem szűnt meg a munkaköre, mert a már végzeteket saját falujukban látogatta meg és szervezte a következő tanfolyamot, járva a gyülekezeteket.

Az igazgató mellett a másik állandó alkalmazott az a nevelő, aki minden idejét az ifjak között töltötte, mind az órákon, mind az internátusban, a szabadidőben, a látóutakon, vagyis velük élt. A nevelőnek nagyfokú önismeretre és alázatra volt szüksége, aki egy személyben felügyelő, diáktárs, barát és alkalmanként előadó. Bejáró felügyelő elképzelhetetlen volt a népfőiskolán. Míg az igazgató személyének kiválasztásánál a kor nem volt döntő, a nevelő tanárnál annál inkább. Fiatal és nőtlen embernek kellett lennie és 3-4 évig viselhette ezt a tiszteletet.

A népfőiskola nevelési céljának megfelelően az egyik állandó munkatársnak lelkésznek kellett lennie. Az egyes szaktárgyak tanítását jól képzett pedagógusokra bízták, akik az egész tanfolyam alatt tanítottak. Nem lehetett megengedni, az ifjakat kísérletezésnek kitenni, hogy az tanítson, aki éppen ráér, mert nemcsak a tudásanyag rovására ment volna, de az egész tanfolyam menetét, fejlődését gátolta volna meg.¹⁶

2. Növendékek.

Egy tanfolyam ideális létszáma: 35-40 fő. Életkor 16-20 év, 16 évesnél fiatalabb még nem elég érett a képzésre, de egyes esetekben 22-24 éves ifjak is részt vettek a képzésben, mert már kiforrottabb, tapasztaltabb egyéniségekre is szüksége volt a tanuló közösségnek. A válogatásnál mindig szem előtt tartották, hogy egy tájegység ifjai legyenek együtt és egy településről két főnél ne legyen több egy tanfolyamon, s ab-

ből feltétlenül az egyiknek szegény származásának kellett lennie. A résztvevőket mindenkor a helybeli lelkésznek kellett ajánlania és megindokolnia, miért küldi a népfőiskolára. Így próbálták elérni, amennyire lehetett, hogy homogén ifjúság jöjjön össze, akikkel könnyebben lehet a kitűzött célt megvalósítani.¹⁷

3. Tanítási anyag és módszer.

A kiindulópont az, hogy az ember közösségekben él, s ez határozza meg az egyes ember életét. Az a három tényező, amellyel mindenféleképpen kapcsolatba kerül az ember, a következő: Isten, a másik ember, a föld. A tárgyaknak e fő támasz köré kellett csoportosulniuk. Egy nap öt előadásnál több nem lehetett, melyet énekkel vagy nótával kezdtek és fejeztek be. Az előadóknak ügyelniük kellett:

- Inkább kevesebbet beszéljen, de jól.
- Előadás közben is vessen fel olyan kérdéseket, melyekre az ifjak is megadhatják a választ. Alakuljon ki párbeszéd!
- Az előadó ne engedjen meg olyan hozzászólást, amely nem tartozik szorosan a témához, mert rossz vágányra visz és elveszi az időt.
- Az előadás időtartamából szakítson 5 percet az összefoglalásra, melyet a diákoktól kapott válaszok alapján ír fel a táblára.
- Szintén szánjon 5 percet a homályban maradt részek megmagyarázására, melyek az összefoglaláskor kiderültek.
- Használjon a mindennapi életből vett példákat az elméleti dolgok jobb megértése érdekében.
- A lehetőségekhez képest mondanivalóit kísérelje szemléltetéssel.
- A nap utolsó óráján történjen az elhangzott előadások összegzése a nevelő tanár vezetésével.
- Szombaton egy óra szolgáljon a heti fejlődés vizsgálatára.

Az élő szó mellett fontos szerepet játszott az oktatásban a film, a zene, az olvasás, a rádió és a látó utak.¹⁸

Sajátosan pataki volt az a kezdeményezés, hogy a tanfolyam idejére megszerveztek egy valóságos faluközösséget Alvéggel és Felvéggel, hogy a népfőiskolai organizációt az organizmus életével töltsék be.¹⁹ Ez a faluszervezet, melynek volt lelkésze, bírása, esküdtje, gondnok, kisbírója, postása és rongyosa, presbitériuma, nemcsak életképessé tette a népfőiskolai tanfolyam működését, de megtanította az ifjakat felelősen gondolkodni, megtanította véleményük kimondására és vállalására, megtanította arra, hogyan lehet egy közösségben élni, s abban felelős tisztséget betölteni.²⁰ Szeretettelvala közösségének két törvénye volt, a rend és a szeretet. A gyakorlati életre való nevelést segítette az eszmei falu gazdakörének és ifjúsági egyesületének minta értékű működése. A Főiskola kulturális rendezvényein szavalattal, énekkel, zenekarral vettek részt, de ott voltak a faluszemináriumi összejöveteleken is, benne éltek a főiskola vérkeringésében.²¹ Nem lettek idegen test, hanem szerves része a pataki diákéletnek, mely a leginkább vált a népfőiskolai munka meghatározójává,

a szellemiség (genus loci), és az odaszánt életű tanárokkal egyetemben. A nevelés fontos eszköze volt a tanfolyam utáni pasztoráció. A népfőiskola záróvizsgájával nem kerültek ki az ifjak Patak vonzásköréből. Egy-egy rendezvényre visszajártak, tanáraikkal leveleztek, cikkeket, leveleket küldtek a Népfőiskola Kerékvágás című lapjába, melyet minden diák és volt diák két fillér ellenében megkapott, mégha azt a frontra is kellett küldeni. Ezt a kapcsolattartást Szabó Zoltán szeretetláncnak nevezte el s ez a lánc még napjainkig sem szakadt el.²²

A szeretet sugárzik át Újszászy Kálmán 1943 januárjában a népfőiskola záróünnepélyén elmondott út-ralalónak szánt beszédéből: „A magyar nemzetnek fiai vagytok, a mozdulatlan ságot nem szerető, a magyar sorsot változtatni akaró, a messzeségeket betekintő, a mozgás nélkül élni nem tudó magyar szellem hoztatók magatokkal. A népfőiskola azt akarja megtanítani, hogy mit érdemes tudni ahhoz, hogy az élet ne csak robot legyen, mit kell ahhoz tudni, hogy el ne vesszetek a tömegben, és hogy az életnek ne csak egy számot, hanem értéket, azaz minőséget is jelentsetek... Akinek Isten kell, aki itt az Ő oltárát is keresi, az Patakon megtalálja azt... Nehéz századok gazdagságot, fényt, dicsőséget, fejedelmi udvartartást elsodortak, de megmaradt az evangéliumban megmerítkezett magyar szellem. Támadt itt olyan végvár, ahonnan hódítani indultak a szellem katonái”.²³ Ezekkel a gondolatokkal indulhattak el az ifjak saját falujuk meghódítására, szolgálatára az Isten nagyobb dicsőségére, ad maiorem Dei gloriam.

A Pataki Népfőiskola betöltötte küldetését, s kitűzött célját megvalósította, mintát adva a többi népfőiskolai kezdeményezésnek. Mintául szolgált a célok kitűzése és azok elérésének módja. Lassan 60 év távlatából is el kell gondolkodnunk, nekünk ma, itt, mi a feladatunk? A mai népfőiskolák kiket várnak és milyen programmal? Milyen üzenetet képes átadni, közvetíteni a népfőiskola ma? Szükséges-e a hármas célkitűzés, hivatás, nemzet, egyház, vagy megelégedhetünk kevesebbel? Mi egyházi népfőiskolák nem. Patak adott elénkbe példát, s ha a kor és a körülmények megváltoztak, s az igények is mások, az alap, s az alapvető dolgok nem változtak.

Keressétek mindig először Istennek országát és akkor vele együtt mind az a más, amire szükségetek van, megadatik.

Budapest, 1994. október 28.

Dr. Horváth Erzsébet

Jegyzetek

- in. Barcza József: A Sárospataki Református Kollégium. Bp. 1981. 251-252. o. – 2. A Sárospataki Református Főiskola Teológiai Akadémiája (lásd a későbbiekben SRFTA) Tanári Kari gyűlésének jkve, 1935. április 5. 2. pont. Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei (lásd későbbiekben TRETGY) Levéltára. – 3. uo. 1935. május 7. 2. pont. ill. a Sárospataki Ref. Főisk. Theol. Akad. és Gimnáziumi Értesítője, 1935. LXXIX. évf. 1934-35. Közigazgatási jelentés, 19. o. TRETGY Könyvtára. – 4. SRFTA Tanári Kari gyűlésének jkve, 1935. április 5. 2. pont. – 5. Újszászy Kálmán: A sárospataki főiskola munkatábora, „Igazság és Élet” 1935. évf. 7. szám. TRETGY Könyvtára. – 6. Újszászy Kál-

man. A Sárospataki Ref. Főiskola teológus diákjai által rendezett első magyar nemzeti munkatábor irányelvei. 1935. június 20-július 31. Sárospataki Ifjúsági Közlöny, 1935. 186-191.o. TRETGY Könyvtára. – 7. SRFTA Tanári Kari gyűlésének jkve, 1936. január 16. 5.pont. ill. Közigazgatói Napló 1935-36. 110.sorszám, június 18. TRETGY Levéltára. – 8. SRFTA és Gimnáziumi Értesítője, 1935-36. LXXX. évf.19.o. TRETGY Könyvtára. – 9. SRFTA Tanári Kari jkve 1936. január 14. 5.pont. TRETGY Levéltára. – 10. Szabó Zoltán hozzászólása a Magyarországi Népfőiskolák Munkásainak Nagytarcsán 1940. március 30-31-én tartott megbeszélésén, jkv. 2.o. TRETGY Adattár. – 11. Újszászy Kálmán: Evangélium és népfőiskola, Protestáns Szemle 1941.L.évf.I-XII. füzet 40.o. „...a népfőiskolai munka... a pataki főiskolában szerény kezdeményezésként újjá indult, nem szűnt meg egyházi munka lenni, hanem egyenesen az dokumentálódott, hogy teljes kivirágzásában sem lesz más, mint egyházi munka.” Újszászy Kálmán: A magyar népfőiskolák vezetőinek budapesti értekezlete, Sárospataki Református Lapok, 1941. XXXVI.évf.92.o. TRETGY Könyvtára. – 12. Újszászy Kálmán: Evangélium...im.42.o. – 13. Kerékvágás, 1940.december 5. Vév.f.szám 1.2.o. TRETGY Adattára. – 14. Újszászy Kálmán: Népfőiskolai tapasztalatok. Elhangzott a Népi Művelődési Intézet értekezletén, 1947.március 20. TRETGY Adattára. – 15. Újszászy Kálmán: Útkeresés (Gondolatok a Népfőiskola kérdésében) kézirat, 1.2.o. TRETGY Adattára. – 16. Újszászy Kálmán: Népfőiskolai tapasztalatok...im.2-4. 8-10.o. – 17. uo. 4. 7.o. – 18. Újszászy: Útkeresés...im.12-13.o. ill. Újszászy: Népfőiskolai tapasztalatok...im.10-15.o. ill. Újszászy: Lelki nevelés 4.o. kézirat. TRETGY Adattára. – 19. Szabó Imre: IV. népfőiskolai tanfolyam. Sárospataki Ifjúsági Közlöny, 45-46.o. 1940.január-február. TRETGY Könyvtára.

A Sárospataki Református Népfőiskola kezdettől fogva egy ideális „faluközösségben” élt. A falu elnevezésére pályázatot írtak ki a résztvevőknek és a legtalálóbbat fogadták el. A következő javaslatokat tették: Hősök-falva, Zsoltárok-falva, Tiszta világosság-falva, Imádság-falva, Tudomány-falva, Testvérek-falva, Vezetés-falva, Diák-falva, Erős hit-falva, Reménység-falva, Békefészek, Szolgálat-háza, Jézust követő újfalu, Református ifjak-falva. A Szeretet-falva elnevezést ifj.Lámer József sajtóvezető újfalu adta. Kerékvágás, 1936. február 3. 3.szám. 3.o. TRETGY Adattára. – 20. Szabó Imre im.45.o. – 21. A Sárospataki Református Főiskola VII. Népfőiskolája zárőnnepélyének műsora: 1. Közének XC.zsoltár – 2. Imádkozik Péter István „Szeretettfalva” kúrátora. – 3. A hallgatók műsora: a. E. Kovács László „Szeretettfalva” bírāja bemutatja a népfőiskolát. – b. Az „Éneklő ifjúság” jelszava és magyar népdalok. – c. Derda István székely vígballadát ad elő. – d. Népdalok – e. Négy diák elmondja, mit kaptak a népfőiskolától (részletek dolgozataikból). – f. Vitéz Tóth László felolvassa Runeberg: „Pávo gazda” c. költeményét. – g. Beszámoló a KIE és a gazdakör munkájáról (Kovács Lajos) – h. Dalok a „Háry Jánosból”. – i. „Szeretettfalva” bírójának műsor-záró és köszönő szavai. – 4. Dr.Ényedi Andor püspök tanfolyamzáró beszéde. – 5. Liszt: Magyar ünnepi dal. Előadja a teológus reggélcsoporthoz. – 6. Búcsúdál: Válasra int már az óra – Kerékvágás, 1943.február 6. 4.o. TRETGY Adattára. Teleki Pál pataki látogatása tiszteletére adott műsorban a teológus diákokkal együtt szerepeltek, Közigazgatói Napló, 1938-39. 72.sorszám, febr.1. TRETGY Levéltára. – 22. Szabó Zoltán írása a Szeretettfalváról, 2.o. kézirat, TRETGY Adattára. – 23. Újszászy Kálmán, Kerékvágás, 1943.január 25. 2.o. TRETGY Adattára.

Az egyházak az ezredfordulón

Nem kell jövőkutatónak lenni ahhoz, hogy tudjuk, a ma élő egyházak a harmadik évezredben is itt lesznek s jelentős társadalmi szerepük lesz. Az egyházak túléltek a negyven éves üldöztetést. A lassan bontakozó demokrácia magától értetődővé teszi az egyházak nyilvános, közéleti jelenlétét és tevékenységét. A múlthoz viszonyítva az újjáépítés, a megújulás, a fellendülés jellemzi az egyházak helyzetét. Ez az első benyomás. Persze kérdés, megfelelő összehasonlítási alap-e a totalitárius korszak? S kérdés, hogy az egyházak jelenének és jövőjének jellemzésére elég-e annak a megállapítása, hogy sikerült túlélniük?

Az egyházak lehetőségeiről és feladatairól akár csak az elmúlt 4-5 évben is sok egymásnak homlok-egyenest ellentmondó nézet fogalmazódott meg. Úgy tűnik, a társadalom véleménye is megosztott és az egyházakon belül is többféle álláspont létezik. Alighanem maga a helyzet, a társadalomé is, az egyházaké is, olyan összetett, ami nem foglalható egy-egy tételbe, vagy-vagy alternatívákba. S minden arra mutat, hogy lehetetlen szilárd prognózisokat készíteni, mert a változó világ többféle lehetőséget tart nyitva. Egy dolgot viszont megtehetünk. Megpróbálhatjuk kijelölni az egyházak út- és helykeresésének néhány fő tényezőjét és tendenciáját. Nem tudjuk megmondani, milyen utat választanak az egyházak. Legfeljebb a nehezebb kaptatókra, váratlan kanyarokra, fontosabb akadályokra figyelmeztethetünk. Mások talán más útjelző táblákat tennének ki. Minden kiegészítés örvendetes. Itt, most csak néhány fontosabb helyzetmeghatározásra futja.

1. Vallási- egyházi típusváltás

Az első meghökkentő tapasztalat egy sajátos duplán látás. Az ilyesmi mindig kérdésessé teszi, hogy melyik az igazi. Ma vannak, akik az egyházak híveinek számát az ország 10-15 (legfeljebb 30) százalékára becsülik és vannak, akik 60-70 százalékról beszélnek. A Népszabadságban alig néhány hét eltéréssel jelent meg két szociológus, Hankiss Elemér¹ és Szántó János írása². Az előbbi szerint Magyarország (s Kelet-Középeurópa) sokkal elvallástalanodottabb, mint Nyugat-Európa. Az utóbbi szerző azt állítja, hogy itt és ott egyformán stabil és erős a vallásosság. A két szakember kétféle véleménye jellemző: a szaktudományra is, a közgondolkodásra is, a helyzetre is. Tisztázatlan a kritérium. Kit tekintünk potenciális, vagy tényleges egyháziagnak? A formális szervezeti előírások nem elegendőek. Döntés helyett tisztázzuk a lehetséges végpontokat!

Ma Magyarországon egy vasárnapon az ország 10-14 százaléka megy templomba. A felnőtt népesség 16-18 százaléka vallja magát „az egyház tanítása szerint” vallásosnak. Ennél sokkal kevesebb – bár növekszik – a gyülekezeti, egyházközségi életben tevékenyen résztvevők száma. Viszont legalább kétszer ekkora a gyermekeiket hittanra beírató és konfirmációig, bérmálásig elvezető szülők aránya. A közösséghez, egyházhoz kapcsolódó vallásgyakorlat a társadalom – legfeljebb – egyharmadát jellemzi. Karácsonykor, vagy Húsvét táján sem mennek többen templomba. Az „egyháziaság” arányát tehát országosan 10-33 százalék között jelölhetjük ki.³ (S ez a hasonló nyugat-európai adatoknál jelentősen alacsonyabb, legfeljebb Franciaországhoz hasonlítható.)

Más a kép, ha az élet nagy eseményeinek vallási megünnepléséből indulunk ki, vagy abból, hogy hányan tartják magukat vallásosnak. Különböző felmérések szerint ma Magyarországon az emberek 60-70 százaléka hisz Istenben, 70-73 százaléka vallja magát vallásosnak. Nagyjából ugyanennyien kereszteltetik meg gyermeküket. Ennél kevesebben kötnek egyházi házasságot. De ennél többen tartanak igényt egyházi temetésre.⁴ Vallásosság? Kétségtelen a vallás iránti rokonszenv. S nincs jogunk nem létezőnek tekinteni, vagy éppen ületasítani, hogy ennyien magukat vallásosnak mondják. Persze, nyilvánvalóan ez a fajta „vallásosság” nem azonos az előbb körvonalazott egyháziassággal.

(A tág értelemben vett vallásosságot nézve Magyarország szintén viszonylag hátul van az európai „ranglistán”: az istenhívók arányát tekintve 25 ország között a 17. helyen, nagyjából azonos szinten Franciaországgal. Utána a nyugati országok közül csak Svédország következik. A többi, azaz a ranglista 19-25. országa a volt szocialista tömbhöz tartozik. Ugyanezen 25 ország között Magyarország a vallási hit – beleértve a lélek, az örök élet, az ördög, a bűn stb. elfogadását – összesített értéke szerint a 22. (!), az imádkozás gyakorisága szerint a 14., a templombjárás szerint a 15., a magát valamely egyház tagjának vallás szerint a 19. helyen áll, mögötte zömben volt szocialista országok vannak.⁵)

A bemutatott adatokban nem az a fontos, hogy a vallásosság különböző intenzitásai lehetségesek. A lényeges a vallás, mint társadalmi jelenség típusváltása. Néhány évtizede (egy-egy felekezeten belül) a vallás (a) a közös hitbeli és kulturális tradíció, (b) az egyház közössége és (c) az egyházrendszer és szervezetben rögzített intézmény által meghatározott egységes valóság volt. Ehhez lehetett szorosabban, vagy kevésbé szorosan kötődni. Ma azt látjuk, és az évezredfordulón túlra is bizonyosra vehetjük, hogy egyre inkább vége annak az egységes vallástípusnak, amit a hagyományos vallásosság, a népegyház, az állam és az egyház közötti megfelelés kategóriáiban szoktunk jellemezni. Helyén két fő típus formálódik ki. Az egyik a történelmi hagyományt és az egyházhűséget személyes elköteleződéssel ápoló típus. Ez számszerűen kisebbséggé válik, de biztos önazonossága miatt meghatározó lehet. Ez a típus saját meggyőződését a demokrácia, a pluralizmus, a vallásszabadság feltételei között képviseli. S fontos részkérdés, hogy ennek a szabadságnak ez a vallástípus pusztán részesévé, vagy előharcosává válik-e! A másik típus a „szabadon válogató vallásosság” (a franciák „összebarkácsolt vallásosság” nevezik), ami az egyes emberek egyéni ízlése és szükségletei szerint merít a keresztény, vagy éppen a nem-keresztény vallási hagyományból. Ennek a vallásosságnak nincs intézményes formája. Jóformán annyi típusa van, ahány követője. Ez pedig a társadalom nagyobbik felét (Magyarországon 50-55 százalékat) jelenti. A második típus viszonya az egyház(ak)hoz ambivalens: témánként, kérdésenként különböző. Maga az egyházak léte azonban számára is nélkülözhetetlen, noha ez nem mindig tudatosul. Ez a típus az egyházat

a vallási „árúk” boltjának tekinti, amiből szabadon lehet válogatni, de baj lenne, ha nem lenne.

A vallási rendszer típusváltása nem egyformán érinti a különböző felekezeteket. Ahol a polgárosodottság, városiasodottság, iskolázottság magasabb szintű, azaz a modernizációs fejlődés előrehaladottabb – például az evangélikus egyházban –, ott a típusváltás is annak minden nehézségével együtt már jóformán lezajlott. A nagyobb arányban falusi-paraszti, vagy az ország elmaradottabb területein elhelyezkedő – mint a református, vagy a görög-katolikus egyházak most kerülnek szembe a hirtelen változás nehézségeivel.⁶ Ez egyfelől ijesztő: a számszerű lemorzsolódás erősebb, mint más egyházakban. Másfelől, a vallásellenes politikai rendszer befejeztével ma ezek az egyházak önállóbban, szabadabban törekedhetnek önmaguk megújítására, mint azok az egyházak, ahol a típusváltást az előző rendszer is manipulálhatta.

Mindenképpen tudatában kell azonban lennünk annak, hogy az a modernizáció, ami Nyugat-Európában az utóbbi 40-50 évben lezajlott, nagyjából még előttünk áll.⁷ Ennek lényege ugyanis az öntörvényű civil társadalom, az autonóm gazdaság, a fogyasztás dominanciája stb., ami ugyancsak átalakítja s talán (de éppen Nyugat-Európa bizonyítja: nem szükségszerűen⁸) csökkenti a vallás és az egyház szerepét. A kulcskérdés, hogy az egyház ebben a fejlődésben miképpen vesz részt. Ez határozza majd meg, hogy évtizedek múltán a vallás és az egyházak hazai pozíciója a mai USA-hoz, a mai Németországhoz, a mai Franciaországhoz, vagy a mai Svédországhoz hasonlít-e.

2. Különböző élettapasztalatok

A történelemben többször előfordult, hogy a társadalom egyik része másoknál szorosabban kötődött valláshoz, hithez. A kereszténység jó ideig főleg a városiak, a kézművesek, kiskereskedők, napszámosok vallása volt. Falusit és pogányt egyazon szóval nevezték. Saját korunkban sokhelyütt leírták, hogy „az egyház elvesztette a munkásságot”, vagy hogy a kereszténység „a középosztály vallása” lett. Amikor egy vallás egy réteg kultúrájában és életmódjában kifejeződik, veszélybe kerül, hogy a más kultúrájában és más életviszonyok között élők számára idegenné, érthetetlené válik. Azok számára is jelenvaló marad, azok is tudnak, hallanak róla, csak éppen nem tudnak azonosulni vele. Mint ahogyan sok gyarmaton a „bennszülöttek” számára nem volt hitele a gyarmatosítók vallásának.

Kelet-Európában más dolog történt. Itt ugyanazon társadalmi osztályon belül, egy tömbházban, egy iskolapadban, egymás mellett nőttek fel egyfelől vallásgyakorló és egyházismerő, másfelől nem hívő, vallásról és egyházzal csak tankönyv- és propagandahazugságokból tájékozódó emberek. Az egyik fajtanak van egyház-tapasztalata, a másiknak nincs. Az egyik fajta részese a negyven éves titkolózásnak, a hit bujkáló továbbadásának, a marxista kultúrával való konfrontációnak. A másik típus észre sem vette az egyházüldözést és a hívek és közösségeik erőfeszítéseit. Mi sem természetesebb, mint hogy e kétfajta ember tökéletesen kü-

lönbözően gondolkodik vallásról, egyházzal, ezek mai és jövőbeni társadalmi szerepéről.

Az első típus tapasztalatainak része a magyarországi vallásosság jellegének és társadalmi bázisának hangsúlyeltolódása: falusból városivá, nyugdíjasból és háztartásbeliből aktív dolgozóvá, öregből fiatallá, vagy fiatal felnőtté, nőből mindkét neművé, tanulatlanból diplomássá... S ez a típus tudatosan vagy észrevétlen részese lett az egyháztagság lassú változásának, a közösségteremtő kísérleteknek, a fogyasztói vallásosság helyén a résztvevő-alkotó vallásosság bontakozásának. Szinte mondani sem kell, ez a típus az egyházközösség vonzkörében szerezte tapasztalatait. Számára a kötődés és az egyház magától értetődően hozzá tartozik a vallási jelenségkörhöz, mint ahogy neki az egyéni döntésen alapuló hit társadalmi következményeit sem kell különösképpen bizonyítani.

Egyházüldözés lévén az első típus igyekezett láthatatlan maradni. Leginkább – még zsenge – sikereit igyekezett eltitkolni nemcsak a hatalom elől, hanem minden beavatatlan elől is, akik azokat illetéktelen helyen naivan továbbmondhatták volna. Emlékezzünk, a vallási közösségek létrehívását, vallási tárgyú írások gépelését, továbbadását, baráti körben vallási témák vitatását a hatalom „illegálisnak” minősítette s keményen büntette. (Az utolsó „tiltott szervezkedésért” bezárt pap jócskán a Helsink-i okmány törvénybeiktatása után s csupán külföldi – pápai – kérésre, 1977-ben szabadult.) A titoktartás talán túl jól sikerült. Való igaz, hogy a BM, az ÁEH, a párt nem fedezett fel sok kisközösséget, bibliacsoporthoz, föld alatt működő szerzetesrendet és vallási önképzőkört. Ám a nem hívó környezet sem vette azokat észre. Lehet, hogy az életbenmaradás ezt követelte. Mégis, ma tudomásul kell vennünk, hogy a mit sem sejtő nem hívók, vagy a maguk módján hívók a legteljesebb jóhiszeműséggel azonosítják az egyházat felső vezetőivel. Ráadásul azok cselekvéséből is csak arra emlékeznek, amit a kommunista állam jónak látott nagydobra verni.

Az első típus számára az egyház elnyomott, küzködő, megbotló, az állami manipulációnak csak nehezen ellenállni tudó, mégis életerős, és megújuló közösség. A második típus számára az a mérvadó, hogy az egyház nem csinált forradalmat s nem vonult ki a világból (de hogyan tehetné volna?), „tehát kollaboráns volt”. A második típus alkalmasint jó véleményekkel van a hívókról, vagy egyes keresztény közösségekről, de „az egyház” megtestesítőjének a püspökök testületét tartja. Róluk viszont azt állítja, hogy a kommunizmus támaszai voltak.⁹ (Talán még negatívabb vélemény is van, ami az egyházvezetést a mindenkorai hatalom szövetségeseinek véli.)

Természetesen alapvetően más a két típus kiindulópontja az egyház jövőbeli szerepét illetően. Az első típus folytatni akarja a megkezdett megújulást. S meg szeretné valósítani mindazt az álmot, amit évtizedeken át mint jövő reményt őrzött. Ez a típus magán hordozza a jogsértés nyomait, tehát nem mondhatja jogosnak a jogtalanságot. Nemcsak önmaga, hanem a közrend s a társadalom erkölcsi egészsége érdekében igényli a jóvátételt. Ennek része az egyház jogainak,

lehetőségeinek, intézményeinek visszavárása (még akkor is, ha azok használatára nincs mindig erő).

A második típus a hívókat sem tartja jobban kifosztottnak, mint a társadalom más tagjait. Ez a típus nem érti a vallásos embereknek sem a panaszait, sem a jövőteremtő lelkesedését. Egyházzal való tudása féltudalas, azt a marxista valláskritika súlyosan terheli. Ez azzal jár, hogy amit a hívók és az egyházak a féltudalozados jogfosztás végének és a rend helyreállításnak tartanak, azt ő egy viszonylag kis csoport és egy társadalmilag alig legitimált intézmény (u.i. az egyház) jogtalan, egy átmeneti politikai helyzetet kihasználó előny- és hatalomszerzésének ítéli. Ez a második típus magától értetődő módon elutasítja az egyházaknak más szervezetekkel szembeni pozitív megkülönböztetését mind az egyházak jogi státusza, mind valaha elvett intézményeik visszaadása, mind anyagi támogatása terén. Sőt, mivel azt véli, hogy az egyházak titkolt hatalma (s pénze) több, mint ami jogos és társadalmilag hasznos, tehát az egyházakkal szemben inkább a civil szféra egyéb szereplőit támogatná.

Itt meg kell ismételni: eltérő életp tapasztalatokról és azok következményeiről beszélünk. A helyzetet nem oldja meg, csak rontja a másikhoz intézett szemrehányás, hozzáértésének, netán tisztességének megkérdőjelezése. Megoldás egy van: a bizalomteremtés, a másik fél (másik típus) jószándékának elfogadása. Ennek jogos igények is áldozatává válhatnak, s legjobb esetben is megvalósulásuk üteme lassul. De valószínűleg nincsen más járható út. A katolikus egyház a II. vatikáni zsinaton történelmi súlyú ígéretet tett. Az egyház – mondja „Az egyház a mai világban” című dokumentum 76. pontja – „le fog mondani bizonyos törvényesen szerzett jogainak gyakorlásáról, mihamint kiderül, hogy ezeknek a jogoknak a gyakorlása miatt kétségbe vonható: öszinté-tanúságtétel.”¹⁰ A jelen pillanat alighanem minden egyháztól ilyenfajta önkorlátozást követel.

3. A társadalom az egyház szolgálatát várja

Az utóbbi években sok szó esett az egyház(ak) óriási társadalmi presztizséről, a beléjük fektetett bizalomról. Tudjuk, hogy miközben a nyolcvanas évek során a közintézmények, a kormány, a tanácsok, a szakszervezet tekintélye rohamosan hanyatlott, az emberek két intézményre néztek: a tömegkommunikációra – hírekért, és az egyházakra – megoldásért. Tudjuk azt is, hogy az ország lakosságának több, mint háromnegyede (!) sürgette az egyházak bevonását a szociális, kulturális és társadalmi kérdések megoldásába. S tudjuk, hogy a népesség nagy többsége követelte, hogy az állam a korábban elvett felekezeti intézmények visszaadásával teremtsen meg az egyházak profán tevékenységének feltételeit.¹¹

Azóta nyilvánvaló, hogy az egyházi szerepvállalásnak nemcsak támogatói, hanem ellenzői is vannak. És be kellett látni, hogy az egyházakba vetett csodahitnek azok nem tudnak megfelelni. Ez is, az is hozzájárulhat ahhoz, hogy 4-5 év alatt az egyházakba vetett bizalom csökkent. Lehet azonban, hogy inkább azt kellene mondani: realisabbá vált. Ugyanis csök-

kenés ide, vagy oda, még mindig az ország többsége az egyházak nagyobb szerepvállalását várja.

Egyáltalán nem biztos, hogy ez a várakozás valamilyenféle vallásosság jele. Világnézettől független kérdés, hogy ki mennyire látja a bajt, a problémákat s hogy kitől, honnan remél segítséget. A mai magyar helyzet jellemzője, hogy csupán a társadalom 10-30 százaléka az egyházhoz kötődően vallásos, de a népesség fele – kétharmada örülne az egyházak szélesebbkörű közéleti és szociális tevékenységének. Mint ahogyan nélkülözhetetlenek tartjuk az általános orvosi ellátást, vagy az Országos Mentőszolgálatot.

Az egyházak társadalmi segédkezése iránti igény egyszerre általános és konkrét. A társadalom az egyháztól várja, hogy békét teremtsen, hogy az ellentétekben közvetítsen, hogy ösztönözze a társadalom egységét és összetartását, hogy közösségeket teremtsen és szolidaritásra neveljen. A társadalom nem utolsó sorban megértő toleranciával párosuló erkölcsi útmutatást vár az egyház(ak)tól. A béke, a rend, az erkölcs utáni vágyak megvannak a kézzel fogható változatai is. A társadalom mindenképp előtt nem tanítást vár, hanem gyakorlati szeretetet: a nyomor csökkentését, a hajléktalanok gondozását, az alkoholizták és egyéb szenvedélybetegkeg kezelését, ápolását, az öregek, betegek, fogyatékosok gondozását. Az ország nehézségeinek növekedése éppúgy erősíti ezt az igényt, mint az a belátás, hogy sem a szociálpolitika, sem az egészségügyi hálózat nem elengedő ezeknek a gondoknak a megszüntetésére.

Egy gyermekvics szereplője megkéri társát „vegyél nekem egy fagyaltot!” Az visszaszól: „Adjál rá egy huszast!” „Ja, ha egy huszasom volna, én is tudnék venni” – válaszolja az első gyerek. Ennek a történetnek több vicces és komoly változata van. Vannak olyan politikai filozófiák, amelyek félre akarják tenni a szociális gondokat, minden pénzt a gazdaságba akarnak fektetni, hogy a haszon, majdan, a társadalmi problémák megoldására is fussa. Annak persze, aki addig nyomorog, a jövő jólét gyenge vigasz. Az előző két példa logikájánál maradvá érdemes elgondolkodni, hogy vajon miképpen látja az egyházi segítőkészséget a társadalom, amikor azt hallja, hogy „előbb kérjük intézményeinket, hogy szolgálhasunk”. Tudjuk, intézményekre szükség van. Tudjuk, a rabolt jószág visszakövetelése jogos. Mégis: az önépítés nem biztosít hitelességet! S ma az a kérdés, hogy az egyházak képesek-e önzetlen segítőkészségük által javítani az emberek sorsán s az ország helyzetén (ezzel saját hitelüket növelve).

Eszerint most van a próbatétel ideje. Igaz ugyan, hogy a társadalom többsége vallásosnak mondja magát és nagy várakozással tekint az egyház(ak)ra, ám ugyanakkor izgulva, kritikusan figyel, megfélemlenek-e az egyházak az elvárásoknak. A megfelelés (vagy meg nem felelés) közege mindenestre a verseny. Mások is igyekeznek társadalmi presztizsre szert tenni. Az is előfordulhat, hogy valaki egyházkritikával igyekszik saját befolyását növelni. Az egyházak számára időközben egyértelmű kell hogy legyen, versenytársaik is vannak. S éppoly nyilvánvaló, hogy az

egyházak és elkötelezett, közvetlen híveik a társadalomban kisebbséget alkotnak. Elképzeléseiket nem tudják egyszerűen hatalmi úton, vagy többségi szavazattal elfogadtatni. Egy lehetőségük van: hogy hitük biztonságában innovatív elitként szolgálják és mozgósítsák meg a társadalmat. A keresztény nyelv ezt úgy fejezi ki: nem az a feladatuk, hogy maguk legyenek a kenyér, hanem hogy kovászként segítsenek megkeleszteni a tésztát. Am ez nem könnyű döntés! Tudja-e vállalni az egyház a gyakorlatban a kovász szerepét? Vállalja-e, hogy mint a búzamazg, odaadja életét (Jn 12,24-25) a társadalomért? De ha nem vállalja, hitelét, funkcióját veszti, mint az ízét vesztesó...

4. Stratégiák

Az egyház és a modern világ találkozásáról szólva Peter L. Berger, a neves szociológus évekkel ezelőtt két lehetséges alternatívát látott.¹² Úgy vélte, hogy a profán világ és kultúra öntörvényűségével szemben az egyháznak mindenképpen a „kognitív kisebbség” szerepében kell magát feltalálnia. Megteheti, hogy hívei számát akarja megőrizni. Ebben az esetben elvi, tanításbeli, erkölcsi engedményeket kell tennie, „liberálisan” alkalmazkodnia kell a világhoz. Vagy pedig ortodox módon ragaszkodhat örökölt tanításához és hagyományához, de akkor el kell zárkóznia a világtól és bele kell törődnie, hogy magaválasztotta börténébe híveinek csak kis csoportja fogja követni.

Berger többféleképpen is tévedett. A modern korban valóban megrázta az egyházakat és intézményeiket, de a bekövetkező átalakulásból nem az alkalmazkodó, simulékony, „liberális” egyházak (vagy szerzetesrendek) kerülnek ki megerősödvé, hanem azok, amelyek határozott profiljukat következetesen érvényesíteni tudták (az USA-ban éppen a „konzervatív” egyházak).¹³ Az elvi tévedés ellenben nem ez, hanem az egyházak (és vallások) helymegjelölése. Szó sincs róla, hogy szükségszerűen „kognitív kisebbségek”, az uralkodó kulturális áramlatokhoz képest másodrendű világlátások és életformák lennének. Nem sokkal Berger provokatív tézisének közzététele után Mady Thung meggyőzően bizonyította ennek az ellenkezőjét.¹⁴ A keresztény egyházak történelmi sajátossága, hogy számszerű kisebbségből újra és újra képesek voltak kultúrák megtermékenyítésére, példaadásra. Az egyházak biztos önazonosságát az Evangélium ma is megadja. A hívó közösségnek ma is módja van arra, hogy a jézusi tanítást egyéni és közösségi életére lefordítsa. Ez szociológiai értelemben is bizonyos garanciát jelent a megmaradásra. Ha pedig azt is hozzátesszük, hogy az így megformálódó magatartás társadalmi híánycikk, valóságidegen a számszerű felmorzsolódástól, vagy a tartalmi ellaposodástól való félelem. A kérdés csak az, hogy az egyház és hogy a hívők tudnak-e valóban Jézus útján (vagy ahogyan a nem hívő társadalom mondaná: a segítő szeretet útján) járni.

Magyarországon egy negyven éven át külföldről fenntartott szocialista-kommunista uralom furcsán egyoldalú helyzetet teremtett. Ez az előző rendszer eredményesen dolgozott azon, hogy hívő keresztény

ne kerülhessen az ország gazdasági, politikai, kulturális vezető rétegeibe. Ennek következtében az államirányítást, a tudományos életet, a tömegkommunikációt, stb. meghatározó csoportokban túlsúlyban vannak azok, akik értetlenül s talán ellenkezve figyelik az egyházak újbóli megjelenését, éledését. A vezető rétegek hatalma mind szándékoltan, mind akaratlanul olyan vallás- és egyházkritikus szellemet szül újra, ami ellentétes a társadalom többségének igényével. Mit lehet ilyenkor tenni?

Az utóbbi időben el-elhangzott a kultúrharcra utalás. Valóban vannak hasonlóságok a századforduló és a jelenkor között. Tanulságos az egyházak (mindenek előtt a katolikus, de például Hollandiában és Svájcban éppúgy a protestáns egyházak) akkori magatartása. Ha kizárták őket a demokrácia biztosította egyenlőségből, saját intézményeket teremtettek: óvodát, iskolát, egyetemet, kórházat, öregotthont, szakszervezetet és pártot, azaz államot az államban.¹⁵ A történetírás a közelmúltig ugyancsak kritikusan értékelte ezt a társadalmi elkülönülést, az osztályok szerinti megosztottság mellett még egy világnézeti megosztottság intézményesítését. Ma, nagyobb távlatból nézve, egyre gyakoribb az a vélemény, hogy ez a stratégia segítette megőrizni a világnézeti-kulturális adottságokat, azaz végső soron a társadalom plurális rendszerét, mindenféle centralizmusokkal szemben. Jelen viszonyaink között is elhangzik az egyházakon belül az a vélemény, hogy a mesterségesen megteremtett vallástalanság túlsúlya sokhelyütt, például a közép- és felsőfokú oktatásban megakadályozza a vallási kultúra megfelelő rangú és arányú megjelenítését. Ha tehát nem akarjuk, hogy vallás és kultúra (tudomány, stb.) között végzetes szakadék alakuljon ki, saját intézményekben kell keresni a megoldást. Ennek a vitának részesei vagyunk, nem itt kell eldönteni. Az egyértelműen felekezeti intézmények szükségessége aligha vonható kétségbe. A kultúrharcos „megoldással” szemben mégis jelezni kell néhány fenntartást.

A századfordulón a felekezeti önazonosságot azért tudták a felekezeti intézmények teljes sikerrel biztosítani, mert sok országban el lehetett érni a jóformán tökéletes világnézeti szegregációt. A vallási hovatartozás például Hollandiában messzemenően meghatározta, hogy ki melyik óvodába, iskolába stb. iratkozik, milyen lapot olvas, milyen sportkörbe jár, s persze hogy azonos felekezetűek közül választ barátot, házastársat. Az ilyen elkülönülés nyomai – az elitiskolákban, vagy a párválasztásban – nálunk is közimertek. Mindez tehát működő megoldás volt a 20. század közepéig, a mobilitás felgyorsulásáig, az autó és a televízió általánossá válásáig. A világnézeti hovatartozáshoz igazodó, „oszloposodott”, azaz vertikálisan tagolódó társadalom ma már legfeljebb maradvány, aminek nincs jövője. Schol a világon nincs! Az újjáélesztésére tett minden kísérlet reménytelen anakronizmus.

Az „oszlop-társadalommal” (vagy úgy is mondhatjuk: a vallási gettósodással) szemben még egy szempontot tudatosítani kell. Ez a szektásodás stratégiája; az önépítés; azé a félclemé, hogy gyengék vagyunk a külvilággal szemben; a világból való kivonulás. A gyakorlati kivitelezhetőségen túl nagy kérdés, hogy

a biztos bástyák építése és az azok mögé vonulás összefügg-e a kereszteni identitással és küldetéssel?

M.Thung azt tanítja, hogy mindez másodlagos, hiszen maga a jézusi tanítás és példa az, ami a keresztenyek és az egyházak biztonságát adja. Ez a biztonság ellenben csak akkor gyümölcsözteszhető – az egyházak, híveik és a kívülállók javára –, ha nem válik abszolúttá! Mi sem természetesebb, mint ha a hívó ráhagyatkozok hitére. De nem tarthatja azt tökéletesnek. (Ha annak tartaná, bálványt teremtene. Csak az Isten tökéletes!) Tehát alázatosan kell azt képviselnie. S nyitottnak kell lenni mások – hívők és nem hívők – más igazságainak befogadására. Nemcsak tolerálnia kell másokat és azok hitét, de keresni kell bennük az értéket. Az a hívő, az az egyház, aki erre nem lenne képes, szellemi gettóba szorulna és elvesztené azt a képességét, hogy másokkal együtt részt vegyen egy szebb jövő és Isten országa építésében.

Végeredményben: az egyházak léte és a beléjük vetett bizalom tény. Ahhoz, hogy ezt a tőkét kamatoztatni lehessen, meg kell felelniük annak, ami egyszerre Jézustól kapott küldetésük és a társadalom igénye: az emberek szolgálatának. Ez megköveteli mások elfogadását, a megértő párbeszédet, a saját igazságának nem annyira intellektuális érvekkel, mint inkább az élet példájával történő bizonyítását. S ha az egyházak azonosulni tudnak az átlagemberekkel s főleg minden rászorulóval, akkor hatalomra talán nem tesznek szert, de az emberek szívükbe zárják őket. Az így születő béke és szolidaritás pedig a társadalom egésze és a jövő szempontjából sem mellékes.

Tomka Miklós

Hivatkozások

1. Hankiss Elemér: A konzervatívizmus esélyei. Népszabadság 1994.okt.8. – 2. Szántó János: Vallásosság és fogyasztói szocializmus. Népszabadság 1994.szept.19. – 3. Tomka Miklós: Magyar katolicizmus 1991. Budapest, Országos Lelkipásztori Intézet 1991. – 4.u.o. – 5. Pastorales Forum: Kirchen im Übergang in freiheitliche Gesellschaften Kirchen in Ost(Mittel)Europa. Wien, Pastorales Forum 1994. Zulehner, Paul M. és Denz, Hermann: Wie Europa lebt und glaubt I-II. Düsseldorf, Patmos 1993. – 6. Kovács I.Gábor: Reformátusok a mai magyar társadalomban. Protestáns Szemle 1993.1.46-53. – Tomka Miklós: Felekezeti szerkezet, felekezeti reprodukció. Statisztikai Szemle 1994. 4-5.329-343. – 7. Martin, David: A General Theory of Secularization. New York, Harper and Row 1978. – 8. Baubérot, Jean (szerk.): Religions et laïcité dans l'Europe des douze. Paris, Syros 1994. – Barker, David és Halman, Loek és Vloet, Astrid: The European Values Study 1981-1990. London, Fishburn Hedges Boys Williams 1992. – 9. Gyarmati György: Laikus töprengések a Zsinati Kör párbeszéd felhívásán. Mozgó Világ 1994.10.90-100. – 10. Tomka Miklós és Góják János (szerk.): Az egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok. Budapest, Szent István Társulat 1993. 257.o. – 11. Tomka Miklós: Magyar katolicizmus 1991.id.mű 44-47.o. – 12. Berger, Peter L.: Zur Soziologie kognitiver Minderheiten. Internationale Dialog Zeitschrift 1969.2.127-132. – 13. Hoge, Dean R. és Roozen, David A.: Understanding Church Growth and Decline, 1950-1978. New York, Pilgrim Press 1979. – Kelley, Dean M.: Why Conservative Churches are Growing. New York, Harper and Row 1972. – 14. Thung, Mady A.: The Precarious Organization. Sociological Explorations of the Church's Mission and Structure. Hága, Mouton 1976. – 15. Righart, H.: De katholieke zuil in Europa: Het ontstaan van verzuiling onder katholieken in Oostenrijk, Zwitserland, België en Nederland. Meppel, Boom 1986.

Az egyházak jelenléte, jelentősége és hatása a második millenium végén

(Ahogy a teológus látja)

A téma hármas felosztása (szociológus, teológus, egyháztag) nyilvánvalóan nem történhet úgy, hogy a szociológus látja és mondja az igazat, a tényekkel verifikálható állapot leírásával, a teológus egyfajta kincstári optimizmussal hirdeti a szépet és a jót, az egyháztag pedig engedelmesen rábólint hol az egyikre, hol a másikra, s közben saját hite és tapasztalata alapján éli az életét az egyházban. Ez egy olyan szereposztás lenne, amelyik egyáltalán nem segítene annak tisztázásában, hogy miként lehetnek jelen az evangélium normájából élő, annak normatív igényét felmutató egyházak a második évezred végének sokféle bizonytalansággal átjárt világában. A valóságos helyzet és a helyzetre alkalmazott norma egymásra vonatkoztatása a feladatunk, hiszen e kettő szátválasztása azt az állapotot eredményezné, amelyben a normák nélküli helyzetek semmitmondóakká, a helyzetek nélküli normák pedig vakokká válnak. Ha tehát a teológus arra vállalkozik, hogy kritikai vizsgálat tárgyává tegye az ezredvég jelenségeit, ezt nem azért teszi, mert elfogadja azt, hogy a világ diktálja az egyháznak, hogy mivel foglalkozzék, és mivel ne, s ebben az esetben már a kontextus határozza meg a textust –, hanem azzal a legitím igénnyel, amelyik az evangélium hirdetésének legitím nyilvánosságjellegéből következik.

A leegyszerűsítés kockázatát vállalva, úgy gondolom, a korjelenség, amellyel szembe kell nézniük az egyházaknak – a kontúrok elmosódása. A dualizmus helyébe a pluralizmus lépett, a vallási és társadalmi térkép nem egy jól ápolt, hanem egy eldzsungelesedett kerthez hasonlít, amelyben nemcsak a jól ismert, s a teológiai botanika segítségével meghatározható növények vannak, hanem minden megterem.

A társadalmi pluralizmus

Hogy nemcsak a könyveknek van meg a maguk sorsa, hanem a kifejezéseknek is, azt jól érzékelteti az a változás, amely a pluralizmus kifejezésének használatában végbement. A pluralizmus eredetileg egy filozófiai fogalom, amely az egoizmus ellentétét jelenti. „Az egoizmussal csak a pluralizmus állítható szembe” – írja Kant. Az a gondolkodásmód, amely kizárja, hogy az ember önmagában vélje feltalálni az egész világot, s ennek megfelelően viselkedjék. A pluralista ember tudatában van annak, hogy ő csak egy a sok közül, s ennek megfelelően viselkedik „világpolgárként”. Ezzel szemben a pluralizmus ma egy olyan társadalmi formációt jelent, amelyben a mérsékelt egyéni és csoportegoizmus legitímációja történik meg. A pluralista társadalomban az államnak nem az a feladata, hogy küzdjön az egoizmus ellen,

hanem hogy azt minden polgára számára előnyös vagy legalább elviselhető keretek között terelgesse.

Mivel a mai társadalom maga is pluralizálódott, ezért az egyház szerepének vizsgálatakor nem elegendő többé a hagyományos egyház-állam kapcsolat teológiai tisztázása, s az abból fakadó gyakorlati konzekvenciák levonása. Különösen elégtelen ez a módszer akkor, ha az egyház-világ szembeállítását és vizsgálatát úgy történik, hogy a magunkról alkotott ideális képet vetjük össze a világban meglévő tényleges állapotokkal. A társadalmi nyilvánosság négy olyan területre osztható, amelyek mindegyike megkívánja a tisztázást. Ezek a területek az ún. „interakciós rendek” (Interaktionsordnungen – Eberhard Jüngel): 1. az állam, 2. a gazdaság, 3. a tudomány, 4. a filozófia, a vallás és a művészet.

A pluralitás ára a társadalom belső homogenitásának leépülése, a monolitikus struktúrák megszűnése. Ez a megváltozott helyzet azonban új módon szembe-síti az egyházat saját küldetésével is. Hiszen, míg egy totalitáriánus társadalmi struktúra, amelyiknek egyik létfenntartó eleme éppen az, hogy egy egyén vagy egy politikai-gazdasági csoport lefoglalja magának a centrumot, s a társadalom nyilvánosságát kiskorúságban tartja, addig a pluralista demokráciára éppen az a jellemző, hogy nem létezik ilyen hatalomkoncentráció, s a társadalomban nincs igazán középpont, a centrum üresen áll. A társadalom felelős tagjai között csak akkor jöhet létre igazi kapcsolat, igazi találkozás, ha mindenre rátelepedni akaró centrum ebben nem akadályozza. Nagyon érdekes analógiáját találjuk ennek a szemléletnek a Szentírás kijelentésében. Isten választott népének élete centrumának, a Szentek Szentjének üresen kell állnia, a „találkozás sátorában” nem foglalhatja el senki és semmi a láthatatlan Isten helyét. Az idegen istenektől való szabadságnak, valamint az élő Isten bálványá degradálásának kísértésétől megszabadított életformának a mai analógiája tehát semmiképpen nem lehet az az egyházak számára, hogy a pluralizmus teremtette helyzet láttán siránkozzanak, vagy éppen magatartásukkal azt segítsék elő, hogy a középpont újra foglalt legyen. Csak a nyitottságra és nyilvánosságra törekvő egyház találja meg ebben a környezetben a maga önállóságát. Ennek az önállóságnak érvényesülnie kell nemcsak az állammal szemben, hanem ugyanúgy a gazdaság, a tömegkommunikációs eszközök és más társadalmi erők tekintetében is. Ez az önállóság úgy őrizhető meg és fejleszthető tovább, ha az egyház tudatában van annak, hogy öntudata és önállósága Istentől van – az Ő kegyelméből –, s ezt tudatosítja minden ember számára. Isten ígéreteiben bízva találhatja meg helyét a társadalomban, s ennek az ígéretnek az erejéből élve sugározhat bátorítást mások számára.

A vallási pluralizmus

A keresztyén egyházaknak tudatában kell lenniük, hogy a Krisztus utáni második ezredév végén pluralista vallási környezetben vannak jelen. Mindegy, hogy a jelenséget a „vallásos piacnak”, „vallásos anarchiának”, vagy „vallási analfabétizmusnak” nevezzük, a dolog lényege ugyanaz marad. A tény tény marad, s talán a klasszikus teológiára támaszkodó egyházaknak is újra kell tanulniuk a klasszikus sorokat:

*„Több dolgok vannak földön és egen,
Horatio, mintsem bölcselmetek
Álmodni képes.”*

A teljesség igénye nélkül soroljuk fel a századvég vallási térképének felismerhető jellegzetességeit. Egyszerre, egymás ellenében vagy békés egymásmellett élésben találhatók meg a következők:

1. A szekularizált, ún. „vallástalan” többség valóságossága
2. a keresztyén fundamentalizmus
3. az új ezoterika
4. az ún. új szekták
5. a keleti misztika a nyugati civilizációban
6. a népegyházi keretek között élő keresztyénség

Ez a jelenség, az ún. posztmodern szinkretizmus nem dolgozható fel az ateizmus vizsgálatának módszereivel. Az ateizmusnak van perspektívája. Világos, hogy mit akar. Az ateizmusnak van egységes világmérete, a posztmodern vallásosságról azonban ezt nem lehet elmondani. A századvég vallási labirintusában az emberek egyszerre akarnak „istenek és gyermekek lenni”. Ennek a kettősségnek a megvilágítására nézzük meg röviden az új ezoterika jelenségét.

Az ún. ezoterika betört a mindennapok világába. Jelenvalóvá lett a könyvesboltok kínálatában, elhaltalmasodott a tömegkommunikációs eszközökben. Új életvezetési programok, kurzusok formájában a legjobb úton halad afelé, hogy a művelt emberek „szabad spiritualitásaként” divatos vallási formává legyen. A jelenség megértésénél keveset segít a nyugati ezoterika történeti útjainak feltárása. Ha a jelenséget „modern gnózisnak” nevezzük, az pedig egyenesen félrevezető. Az ezoterika szó eredeti jelentése: benső, befelé irányuló. A mai gyakorlat azonban ellentmond ennek az értelemnek. A tanok nem titkosak, hanem a nyilvánosság piacára dobják őket. A csoportok nem elit szervezetek, hanem készpénzfizetés ellenében nyitva állnak bárki előtt. Ezoterikus beavatási szertartások csak igen kevés zárt közösségben találhatók fel. A mai ezoterika kulcsmondata, hitvallása így hangzik: „Mindenkinek megvan a saját útja”. A spirituális keresők dogmatikája erre a mondatra épül. Ugyanazokat a fogyasztási- és tájékoztató szabályokat követik, mint az élet más területén, s a kínálat hihetetlenül bőséges. Transzba ejtő szeánszok, kapcsolatfelvétel az ufókkal, indián animista gyógyítási rituálék, a jóga és a zen meditációs technikái mind fellelhetők.

A világnézet termén feltűnő, hogy hiányoznak a klasszikus gnózis ismertetőjegyei. Nincs a jó és a

rossz közötti dualizmus, hanem ezt a polaritást egyfajta evolúciós monizmus oldja fel. A forrás sokkal inkább a keleti nagyvallásokban mint a nyugati gnózisban keresendő. Nincs meg az antik gnózis anyagellenessége, nem találjuk azt az elgondolást, hogy a szellem szikrája a test börtönében sínylődik. A természet és a szellem ugyan elválik egymástól, azonban inkább az a szemlélet domináns, hogy az anyagot, az anyagi világot a „transzformált” tudat segítségével mágiikus módon manipulálni lehet.

Jellemző vonás a kínálatban az „élményjelleg” hangsúlyozása. Olyan egyedülálló lehetőségeket fedezhet fel magában a fogyasztó, amelyek lényének mélyén nyugszanak, s csak elő kell hozni a megfelelő mester és a megfelelő technika segítségével. A közvetlenség élményének átélése egy technikailag és gazdaságilag át- meg átstrukturált tömegtársadalomban szükségszerűen hívja elő ezeket a „romantikus” reakciókat, amelyek kétségbeesett védekezések a modern világgal szemben. Az elveszített ártatlanság, a „gyermeki” újrafelfedezése és átélése mint motívumok, amelyek nem egyszerűen visszafordulást jelentenek, hanem újra átélését annak, amit a keresztyéneknek is tudniuk kellene, hiszen ők arra hívtak, hogy olyanok legyenek, mint a gyermek.

A másik, látszólag ezzel ellentétes kínálat, amelyik azonban lényegében mégis ugyanaz, abból indul ki, hogy az üdvösség az ember és a világ helyes megismerésében rejlik. A kárhozát egyenlő a tudatlansággal, az ismeret hiányával (scientológia, stb.).

A szabad spiritualitás mai beavatottjai a romantikusok közé tartoznak. A korszellem sokkal inkább nekik kedvez, mint racionalista társaiknak.

A jelenségre adott válasz sokszor abban merül ki, hogy meg kell találni az egységsúlyt a haladás hite és a haladásban való csalódás, az értelem és az érzelem, az intuíció és a logika között.

A helyzet e tekintetben nem az, hogy az egyház rajta ül egy teli zsák olyan válaszon, amire senki nem kíváncsi, hanem az, hogy az egyház rajta ül egy teli zsákon, amelyet nem nyit ki. A bentlévők legfeljebb egymás fülébe susogják a válaszokat (teológiai szakcikk, zsinati nyilatkozat, ígéhirdetés, stb.). Ez önmagában nem rossz dolog. A bentlévők megtehetik, hogy egymás fülébe suttogjanak. De ha ezt teszik, mindig csak maguk között maradnak. A kérdés az, hogy lehet a háttetőkről kiáltani Istenről, teremtésről, Krisztusról, a Bibliáról. Csak így érthetnek meg bennünket, s csak így érthetjük meg az ezoterikusokat, s akkor többé nem lesznek számunkra közömbösek. Mert idáig azok, s ez a legrosszabb, amit az egyház tehet.

A „posztmodern paradigma” lehetséges teológiai reflexiói

Mindenekelőtt a „posztmodern” fogalmának tisztázására van szükség, mert a szó használata teljesen önkényessé lett.

Öt alapvető szempontot említsünk meg:

1. A posztmodern gondolkodás és kultúra alapvető jellegzetessége a radikális pluralitás. A pluralitás a posztmodernitás fókusza. Életformák, tudo-

mánykonceptiók, irányelvek áttekinthetetlen sokasága jelenik meg. Emiatt jelenik meg a posztmodernitás ellen emelt vád, amely szerint a relativizmus és az esetlegesség, a tetszőlegesség jellemzi. (Anything goes – Paul Feyerabend). Stílusok keveredése, különböző korszakokból és művészeti ágakból származó idézetek kombinációja (irodalom, építészet, filozófia).

2. Jean Francois Lyotard megfogalmazása szerint a posztmodernitás jellegzetessége, hogy meghirdeti a „metaelbeszélések végét”. A nagy, emberiséget vezérlő gondolatok, irányelvek, egységesítő elképzelések kora lejárt. Az emberiség emancipációja, a felvilágosodás racionalitása, az abszolút szellem kibontakozása, az emberiség boldogítása a gazdaság útján (kapitalizmus) vagy a felszabadítás útján (marxizmus) mind egytől egyig hitelvesztetté vált. A nagy látomások és gondolatok kora lejárt. Kiderült ugyanis róluk, hogy megvalósításuk csak a terror és az erőszak útján lehetséges. Ez érvényes még az egységes és egységesítő értelemre nézve is. A „metaelbeszélések vége” mindenfajta totalitarizmus kudarcára mutat rá. Ennek következménye a sokaság, sokszínűség, az egyéni szabadság, a pluralitás. A modernitás nagy eszméje, s annak eszköze, a tudomány is kudarcot vallott.

3. A posztmodern jelzőben nem egyértelmű a praefixum jelentése. A modernitás eszméjét legyőző, azt felváltó értelemben használatos-e, mint ahogyan a felvilágosodás akarta maga mögött tudni a sötét középkort? E szerint a modern kort magunk mögött hagytuk, s kezdődik egy új korszak. Vagy egyszerűen csak arra a kérdésre utal, hogy mi jöhet a modernitás után? Ez esetben nem program, hanem egyszerűen helyzettelírás, előretételező gondolkodás.

4. Döntő kérdés, hogyan viszonyul a posztmodernitás a modernitáshoz. Valóban a modernitás végét hirdeti-e meg, s ebben az esetben egyfajta antimodernitást jelent, vagy tovább akarja vinni a modernitás eszméjét, csak más módon? A posztmodern gondolkodók előszeretettel hivatkoznak Nietzsche-re és Heideggerre, mint előfutáraikra (az egyik a minden értéket átértékelő filozófus, a másik a metafizika kritikusa). A döntő kérdés ez esetben nem is annyira az, hogy kire hivatkoznak, hanem, hogy pl. milyen kapcsolatban vannak a modern világ olyan vívmányaival, mint demokrácia, emberi jogok, szabadság. A modern kor humanitárius vívmányaival szembeni közömbösség és tetszőlegesség teheti a posztmodernitást antimodernitássá.

5. A modernitástól abban különbözik, s abban haladja meg, hogy a modernitás tolerancia eszményével szemben – ami nem megy túl a túréson – azt követeli meg, hogy az ember legyen képes elsajátítani a máságot. Ne tartsa magát alapelvekhez, hanem legyen kész arra, hogy a különböző realitások, gondolati rendszerek, életstílusok között mozogjon. Az értelem eszméje helyett, ami mindent magába foglalja, fogadja el különböző racionalitások meglétét és jogosságát. A posztmodern gondolkodásban az értelmesség nem az igaz és a helyes diadalra juttatása, hanem a különböző igények, igazságok közötti mérlegelés, végső döntés nélkül.

A posztmodernitás tehát végső soron nem egy olyan elképzelés, amely szerint a valóságot alakítani kell, hanem leírása egy társadalmi, kulturális és szellemi állapotnak. A posztmodernitás modellje a szinte megszámlálhatatlan programot kínáló sokcsatornás televízió. Anything goes – ha van rá igény, s van, aki ezt az igényt kiszolgálja.

Mi következik mindebből a teológia számára? A kérdés megválaszolásához két megközelítési módot szeretnék felvázolni, Martin Honecker és Wolfhart Pannenberg vonatkozó fejtegetései alapján.

1. Honecker szerint a protestáns teológiában a XX. század végén vannak hasonló jegyek. A pluralizmus megjelenik az egyházban és a teológiában egyaránt. A pluralizmus azonban nem lehet azonos a relativizmussal. A pluralizmusnak az evangélium határt szab.

Gyakran hallható az a panasz, hogy hiányoznak a nagy tanítók (Barth, Bultmann), a nagy iskolateremtő egyéniségek, nincsenek nagy témák, csak egyes részletkérdésekkel foglalkozik a teológia. Eltűnt a teológia egysége, s az egységes teológiai módszer.

Van igazság ezekben a megállapításokban. Az exegézisben a történeti-kritikai módszer elveszítette monopóliumát. Az exegetikai módszer maga is pluralista lett. A mitológiátlanítási program mellett megjelenik a remitológizálás, a mítosz értelmének felfedezése. Gyakorlatilag nincs egységes írásértelmezés. A rendszeres teológiában is hasonló a helyzet. Az Isten Igéjére történő hivatkozás nagyon különféle dolgokat jelenthet. A kijelentésre történő hivatkozással ugyanez a helyzet. A „kijelentés” az újkori teológia princípiuma lett. Azonban ha a kijelentésértelmezés pluralista, akkor a modern teológiából posztmodern teológia lett. S ténylegesen ez a helyzet, mert nyelvlogikailag tekintve nincs többé egységes kijelentésfogalom (esztétikai – élmény, átélés; instrukcióelméleti – egy tan, egy természetfeletti igazság közlése; kommunikációelméleti – találkozás, önkijelentés, önközlés). A kijelentés lehet megvilágosodás, evidenciaélmény, ugyanakkor tartalmi fogalom is.

Nincs egységes krisztológia, csupán különböző Jézus-ábrázolások, és Krisztus-magyarázatok. A kontextualitás kulturálisan és területenként változó eredményeket hoz a teológiába.

Ugyanez érvényes az egyházértelmezésben. 1968-ban, Uppsalában az egységes világ koncepciójától inspiráltan tűzte maga elé a nagygyűlés „Az egyház egysége – az emberiség egysége” témát. Ez a vízió nem vált valóra. A felekezetek felfedezik sajátosságait, identitásukat keresik, nem akarnak feloldódni a nagy egységben. Nyilvánvaló ennek a tendenciának a veszedelme is. A konfesszionális sokféleség polémiává válhat, s antiökumenikus vonásokat vehet fel. A nemzeti és kulturális identitás hangoztatása vezethet militáns nacionalizmushoz. Mégsem állítható meg ez a tendencia semmilyen uniformizáló kényszerrel.

A pluralitás megjelenik azokban az egyházakban is, amelyekben hatalmi szóval próbáltak – az ideológiához hasonlóan – egy eszmét, s egyetlen irányzatot életben tartani. Lehet, hogy sok mindentől megóvta ma-

gát az elmúlt évtizedekben pl. a magyar protestáns teológia, de nem is szokott hozzá a kényelmetlen igazságok, a kellemetlen kérdések feldolgozásához.

A példákat lehet még folytatni. Annyi világos, hogy a teológiában és az egyházban is lejárt a nagy „metaelbeszélések” korszaka, amikor egyetlen gondolat határozott meg minden mást, s abból lehetett levezetni a teljes teológiát.

Hogyan reagálhat a protestáns teológia mindeyre?

Az egyik lehetséges válasz a fundamentalizmus, azaz a modernitás radikalizálódására a modernitás mögé történő visszahúzódással reagál. Ugyanez a katolicizmusban a tradicionalizmus. De ez jelenik meg a tanítói hivatal reagálásában is. Az egység, a tanfegyelem hangsúlyozása hatja át a „Splendor veritatis” kezdetű enciklikát is, amely egyértelműen leszögezi, hogy a teológus „szubjektív lelkiismeretének” meg kell hajolnia az egyházi autoritás előtt. A másik lehetőség: visszatérés a keresztyén gnózishoz, egy újfajta keresztyén metafizikához.

Honecker egyiket sem tartja alkalmasnak arra, hogy méltó válasz legyen a protestantizmus részéről. A keresztyén ember szabadságát úgy érti, hogy abban benne van a sokféleséghez való szabadság. Nem szabad az általánosító előítéletek hibájába esni. A demokrácia nem konszenzusra való törekvést jelent, hanem megtanulni együttélni különféle igényekkel és jogokkal. Nem baj, ha nincs egységes programja a teológiának, mert az szükségszerűen totalitáriánus. A teológiának nem szabad mozdíthatatlannak maradnia. Nem az a feladata, hogy az egyetlen igaz, „a helyes” álláspontot rendíthetetlenül képviselje, hanem legyen képes a különböző koncepciókat egymással kapcsolatba hozni, s dialógusba kerülni. A jövő felé forduló teológia számára a posztmodernitás új esélyt és kihívást jelenthet.

2. Pannenberg-nél egészen más hang szólal meg. Véleménye szerint a teológiának és a protestáns egyházaknak dönteniük kell: vállalják a különállást, vagy teljesen alkalmazkodnak. Úgy látja, hogy ma egyértelműen az a nagyobb veszély, hogy a protestantizmus nem meri vállalni a különállást, s ezzel lényegét adja fel. Minden keresztyén egyház számára nehéz a szekularizált környezetben megőrizni az evangéliumhoz való hűséget. Fokozottabban érvényes ez a protestáns egyházakra, mint a római katolikus és az orthodox egyházra. A protestantizmusra évszázadokon át a nagyobb nyitottság volt jellemző, eltekintve az evangélikális és fundamentalista mozgalomtól. Elsőként az USA-ban figyeltek fel a fundamentalista mozgalmak térhódítására. Ennek oka egyértelműen az, hogy a nagy protestáns egyházak gátlástalanul alkalmazkodtak a modernitás korszelleméhez. Ennek az alkalmazkodásnak megvan ugyan az a jogos motívuma, hogy a kortársakat megnyerje az evangéliumnak, azonban a szekuláris normákhoz és elképzelésekhez való igazodás odavezet, hogy az egyház és az egyház üzenete elveszíti vonzerejét. Ha az egyház az embereknek semmiféle alternatívát nem tud nyújtani, akkor érthető, hogy előbb-utóbb azt kérdezik: miért van szükségük még az egyházra? Ebben a helyzetben azoknak az egyházaknak nagyobb a sikerük, amelyek inkább a külön-

állást hangsúlyozzák. A római katolikus egyház vezetése azon az áron is vállalja ezt, hogy az egyházi tagok nagy része – főleg az erkölcsi kérdések megítélésben – nem ért egyet az egyházvezetéssel. A protestáns egyházakban ellenkező tendencia figyelhető meg. Az egyházi vezetés nem tud vagy nem akar ellenállni annak a nyomásnak, amelyik a szekuláris korszellem hatásaként az egyház tagjai felől éri. A protestáns egyházat az a veszély fenyegeti, hogy ha az a szekuláris kultúr-szellem határozza meg, amelyik az egyházat és a keresztyénséget maga mögött hagyta, s eredeti gyökereitől elszakadt, akkor az evangélium középponti üzenete teljesen elvész.

A pluralizmus emlegetése az egyházon belül azért nem kielégítő, mert a vallás területén nem lehet teljesíthetőség, azaz közömbösség minden tartalom iránt. Pluralizmusnak és toleranciának is megvan a maga szükségszerű határa, mint ahogyan tény az, hogy a legliberálisabb demokrácia is korlátozza az emberi szabadságot. A nyugati szekuláris társadalom alapvető dogmája az egyéni választás szabadsága, a pluralizmus pedig a szekuláris kultúraértelmezés ideálja. Ez az ideál azonban ellentétben áll az emberi értelem igazság iránti igényével. Az igazság igénye ugyanis magában foglalja, hogy annak ellentétét, mint hamisságot, elveti, s kizárja. Az igazság gondolata éppen ezért kizárja az elvi pluralizmus lehetőségét. A pluralizmusra épülő szekuláris kultúratudat azt várja a vallástól, hogy mondjon le az igazság iránti igényéről, arról az igazságigényről, amelyik a maga ellentétét kizárja, s nem tartja elfogadhatónak.

A keresztyén hit önmagát adná fel, ha elfogadná ezt a pluralizmus igényt. A Jézus Krisztusban adott kijelentés végérvényessége és egyetemessége olyan igény, amelyikről a keresztyén hit nem mondhat le. A kérdés az, hogyan teheti ezt a keresztyénség anélkül, hogy a fundamentalizmus alternatíváját választaná?

Pannenberg javaslata: megtalálni a harmadik utat a szekularizmus és a fundamentalizmus között. Ez pedig a hit és az értelem közötti szövetség megújításának útja. Ez a szövetség határozta meg a keresztyénség útját a történelemben, amióta belépett a hellénizmus világába. Ezt a szövetséget a reformáció sem vetette el, annak ellenére, hogy ismerősek Luther csípős megjegyzései a „szajha észről”. Az újkori társadalom az emancipáció nevében rúgta fel a hit és az értelem szövetségét az értelem javára, másfelől az újkori keresztyénség a kegyes tapasztalat mezejére visszahúzódva feladta a hit értelmességéért történő fáradozást. Mit jelent ez a szövetség? Nem azt, hogy a tudás helyettesítse a hitet, hanem azt, hogy az igazi értelem nyitott a helyesen értett hit iránt, s a hit megvallása az értelem eszközként használásával történik. Az értelem tudatában van saját korlátainak, s annak, hogy rá van utalva az értelmet felülhaladó igazságra. Az értelem, a ráció pontos definíciója körül zajló viták nem akadályozhatnak meg bennünket abban, hogy ne tartsunk ki amellet: a hitnek igazságigénye van, s így alapvetően arra van igénye, hogy meggyezzen az igazi értelemmel. Ebben látja Pannenberg a fundamentalizmus gyengéjét. A fundamentalizmust az jellemzi, hogy az igazságra és az általános érvényű-

ségre való igényét az értelemre való tekintet nélkül, ha kell, annak ellenében hangsúlyozza. Az igazság igénye azonban, amelyik nem hajlandó alávetni magát az értelem vizsgálatnak, nem hiteles. Az ilyen, tekintélyelvű igazsággal szemben a felvilágosodás joggal vette fel a harcot. A teológia pedig joggal vette vizsgálat alá a hagyományos keresztyén igazságokat. Ez nem a korszellemnek való behódolás volt, hanem az igazság igényének érvényesítése önmagával szemben is. A túlzott alkalmazkodás akkor következik be, ha már nem az értelem vizsgálata, hanem csak a divat készlet arra, hogy a keresztyén hagyománnyal szembeforduljunk. A pluralista korszellem úgy tárgyalja a kulturális hagyomány elemeit, mintha azok egy szupermarket áru kínálata lennének, ahonnan a vevő tetszése szerint kiválaszthatja a neki tetszőt. S ha így szemléljük, a pluralizmus nagyon közelkerül a fundamentalizmushoz, mert ugyanúgy nem hajlandó alávetni magát az értelem igényének, mint amaz.

A protestantizmus jellegzetessége, hogy hiányzik benne az alapvető tanbeli konszenzus. A Sola Scriptura és a hitvallások emlegetése itt nem elég. Így gyakorlatilag a keresztyén tanítás az egyes lelképásztorok „magánügye” lett. A lelképásztorok túlnyomó többsége azonban nem képes arra, hogy ennek a hallatlan nagy megterhelésnek meg tudjon felelni. Magára marad, s a teológiai stúdiók sem segítik igazán a feladat megoldásában. Csak kevesen képesek arra a hatalmas intellektuális teljesítményre, hogy megismerve a keresztyén hit tartalmát, s megismerve annak összeütközését, hatását az európai kultúrtörténetre, eljussanak odáig, hogy önálló véleményt tudjanak alkotni maguk, s a gyülekezet számára. Így nagyon sok esetben a teológiai stúdiók csupán elbizonytalanítják az eredeti motivációt, s érhető, hogy a lelkési szolgálat megkezdésével a legtöbben a lehető leghamarabb hátuk mögött akarják tudni a teológiai stúdiókat, hogy mostmár hozzáfogjanak a „tényleges” feladathoz, embereken segítsenek, stb. Nagy kísértés, hogy amit az ember nem tart magára nézve kötelező igazságnak, a saját értelmezése által kiiktassa a bibliai üzenetből. S így szélsőséges esetben nem marad más, mint egyfajta humanitás, esetleg az ember esendősége és az isteni megbocsátás hangoztatása. A keresztyén üzenet azonban nem redukálható ezekre. Első helyen kell maradnia az Isten valóságáról szóló üzenetnek, s csak ez alá rendelve jelenhet meg az emberszeretet parancsa. Továbbá: a szekuláris világ csak földi célokat ismer, az élet földi beteljesedését. A keresztyén üzenetnek itt is meg kell őriznie a korszellemtől eltérő voltát. A keresztyén üdvösség túlmutat a földi élet keretein, s abban reménykedik, hogy a halottak feltámadásával új élet kezdődik. Ez nem a halálraszánt élettől való elfordulást jelenti, hanem annak új fénybe állítását.

Az önmaga dolgában bizonytalanává vált egyház csak eltűnhet a színről. (Ha a trombita bizonytalan zengést tészon...) A konfliktusvállalás szükségessége ma elsősorban az etikai kérdések körül jelentkezik. A kérdés az, hogy tud-e az egyház, s tudnak-e a keresztyének egy olyan életstílust megvalósítani, amelyik eltér a környezetükétől.

A lehetséges megoldás, amelyik elkerüli a fundamentalizmus exkluzivitását és a teljes nyitottság relativizmusát: a világban élni Istenre való hivatkozás nélkül – azaz úgy részesedni a politikai, gazdasági, jogi, filozófiai, tudományos diskurzusban, hogy az Istenre való hivatkozás ne helyettesíthessen érveket. Ez az érem egyik oldala, amelyhez a másik így kapcsolódik: a világgal együtt Isten színe előtt. S ebben a tekintetben a keresztyénség nem mondhat le arról a fundamentális meggyőződéséről, amit az őskeresztyén hitvallás kifejez: Jézus Krisztus Úr. A fundamentalizmus alternatívája nem a hit és az értelem közötti új szövetség megteremtése, hanem éppen ellenkezőleg, mert a fundamentalizmus lényege, hogy az értelem helyébe is hitet követel.

A konciliaritás ma olyan követelmény az egyházak számára, mely magával vonja azt, hogy az egyházak, amelyek maguk is pluralitásban léteznek (s ez nem a reformáció sikere, hanem annak kudarca) nem járhatják a világnézeti egyház útját. Az egyházaknak van helyük, szerepük és jelentőségük a második millenium végén, s ezt nem a Novalis-féle romantikus ábrándozást követve tölthetik be, hanem akkor, ha felismerik azt a prózai helyzetet, hogy abban osztoznak a világtörténelemmel, hogy mindkettőben „*providentia Dei et confusione hominum*” van jelen egyszerre.

Ravasz László klasszikusan időszerű soraival zárjuk a következtetéseket: „A legsürgősebben hozzá kell látnunk egész egyházi életünk átszervezéséhez, amely immár el nem utasítható módon időszerűvé lett. Ha ezt az átszervezést közelebből jellemezni akarom, három műszót használok: specializálódás, koncentráció, spiritualizálódás, vagyis az egyháznak visszahúzódnak legsajátosabb életterületére, az egyház munkájának a gyülekezeti élettevékenységként való gyakorlása, végül az egyház gyökeres átlelkésedése az, amiből az egyház megújulása összetevődik.”

Bölcskei Gusztáv

Felhasznált irodalom:

1. Wolfgang Huber: Öffentliche Kirche in pluralen Öffentlichkeiten, in: Evangelische Theologie, 2-94, 157-180.1. – 2. Wolfgang Huber: Orientierung in der pluralistischen Gesellschaft, in: Evangelische Kommentare, 8-94, 476-480.1. – 3. Wolfgang Huber: Die Kirche der Zukunft, in: Evangelische Kommentare, 1-94, 28-31.1. – 4. Eberhard Jüngel: Kirche im Sozialismus – Kirche im Pluralismus, in: Ev. Kommentare, 10-93, 6-13.1. – 5. Werner Thiede: Hintergründiges zum Programm von Scientology, in: Ev. Kommentare 1-93, 130-15.1. – 6. II. János Pál pápa „Az igazság ragyogása” kezdetű enciklikája, Szent István Társulat Budapest – 7. Jürgen Moltmann: Keresztyénség a harmadik évezredben, in: Theologiai Szemle, 1994-3, 136-146.1. – 8. Michael Weinrich: Kirche in der Säkularisation, in: Die Kirche im Wort Eberhard Mechels und Michael Weinrich (Herausgeber), Neukirchener Verlag, 1992, 222-247.1. – 9. Ravasz László: XXVII. és utolsó PÜSPÖKI JELENTÉS, in: Ravasz László: Válogatott írások, Bern, 1988, 154-161.1. – 10. Martin Honecker: Popanz Postmoderne, in: Ev. Kommentare 5-92, 263-266.1. – 11. „Das christliche Zeugnis von der Freiheit” – Beratungsergebnis einer Projektgruppe des Exekutivausschusses für die Leuenberger Lehrgespräche, in: epd-Dokumentation, 31/94 – 12. Wolfhart Pannenberg: Angst um die Kirche, in: Ev. Kommentare 12-93, 709-713.1.

Magyarország az ezredfordulón egy demográfus szemével

Magyarország lakossága a 80-as évek elejétől kezdve folyamatosan csökken. Az ország lélekszáma 1981. január 1-én 10.712.783 volt, ami napjainkra megközelítően 10.245.000-re fogyott, tehát majdnem félmillióval vagyunk kevesebben. Az élveszületések és halálozások különbsége:

1981-ben	-1.867
1982-ben	-10.759
1983-ban	-21.385

1993-ban	-32.211
1994-ben	-32.000 volt, és semmi

okunk sincs abban reménykedni, hogy ez az irányzat a közeli jövőben megváltozzon.

A természetes szaporodást az élveszületések és a halálozások különbsége határozza meg. Az európai adatokat összehasonlítva az élveszületések arányával nem lenne különösebb baj, hiszen az 10.000 lakosra jutó évi 114 élveszülött a középmezőnyt jelenti a 140 írországi és a 94 olasz szélsőértékek között. Sajnos a halálozási arányszám esetében, a megbízható statisztikai adatokat közlő országok között, a 10.000 lakosra jutó 146 halálessel az egész világon az utolsók vagyunk. Némileg hasonló, de azért jobb a helyzet a többi változó gazdaságú országban. Ez a kép a magyarországi lakosság rossz egészségi állapotának a következménye. Ezért egyrészt az egészségügyi kormányzatot szoktuk szidni, nem mindig jogosan, másrészt saját népünket ócsároljuk, még kevesebb alappal.

Való igaz, a rossz egészségi állapotunkat magunknak köszönhetjük, pontosabban a helytelen életmódunknak, melynek összetevői, nem értékelési sorrendben: a helytelen táplálkozás, az állandó feszültség, az elegendő pihenés hiánya, a mozgásszegény életmód, a dohány és az alkohol, valamint a családi környezet.

Az étkezési szokásaink még abban az időben alakultak ki, amikor a mindennapi betevő falatokért nehéz testi munkával kellett megküzdeni és akkor még szükség volt a magas tápértékű, zsíros ételekre. Azóta a munkakörülményeink többnyire megváltoztak, de az ízlésünk nem. Márcsak azért sem, mert hiába mondják az egészségnevelők és a reformkonyhák apostolai, hogy mi az ami egészséges, mit kellene ennünk, ha annak beszerzésére a háziasszonyok többségének nincs pénze, és az elkészítésére nincs ideje. Jó lenne a korábbi, nehéz testi munkák mozgási igényét sportolással pótolni, de hol és mikor? Minden tiszteletem – és sajnálatom – azoké, akik veszik a fáradságot és napi félórát, negyedórát kocognak a lakótöbbségük körül és közben szívják a friss, tiszta – kipufogógázt.

Szegény gyerekek! Amikor én a háború után elemibe jártam az iskola igazgatója panaszkodott a túlsúlyosság miatt, mivel azt az iskolát annak idején 350 gyerek befogadására tervezték és mi 450-en jártunk oda. A hetvenes években, mikor a gyermekeim

voltak általános iskolások, akkor ugyanabban az iskolában 890-en tanultak. Reggelenként 8-ra jártam iskolába és édesanyám a tanítás után ebéddel várt odahaza. Az enyémeiket míg kicsik voltak, fél nyolcra, vagy még korábban vittük az óvodába, majd az iskolába, hogy beérjünk a munkahelyünkre és délután, öt óra után mentünk értük. Lehet, hogy a napköziben kapott táplálék tudományosan van összeállítva és ezért egészségesebb, de az édesanyák által tált ebéd mindig ízletesebb és nemcsak a testet, hanem a lelket is jobban táplálja.

Mikor és hol elégítsék ki a gyermekeink és unokáink az életkoruknak megfelelő mozgásigényüket? A túlsúlyos iskolákban, a napköziben? Otthon, a szűkre méretezett panellakásokban? Vagy a benzingőzös, poros utcákon? A sportpályákon csak a versenyre készülőknek van helyük, az egészségükért mozgóknak kívül tágasabb. Mindezeknek következményeképpen a napközben felgyülemlett feszültséget nem tudják megfelelően feloldani, levezetni, ezért az az éjszakai pihenés rovására megy, majd végeredményben az idegrendszer károsodásához vezet.

A legszomorúbb akkor vagyok, amikor az utcán is dohányzó nőket látok. A részeg ember is visszataszító látvány, de ő csak magának árt, esetleg a közvetlen környezetének. A dohányos viszont mindenkinek. A szájfenek-, a gége-, a tüdő-, és a gyomorrák. valamint azok szövődményei többnyire a dohányzás ártalmait, és nemcsak a dohányzó, hanem a passzív dohányzó is ki van téve e megbetegedések lehetőségének. A dohányzó ember károsabb a társadalomra, mint az alkoholist. A legvétkesebb pedig az, aki a másikat a dohányzásra buzdítja. A tervezett reklámtörvény szerint csak az újságokban, a rádióban és a TV-ben lesz tilos a dohányzás reklámozása, az utcán plakátokon korlátlanul szabad. A Lajtán túli országok többségében tilos a cigaretták reklámozása. Nálunk szabad. Hadd pusztuljon a magyar! A gyerekek a viselkedésükhöz a mintát a szüleiktől, pajtásaiktól, más felnőttektől veszik. Hogyan várhatnánk el a gyermekeinktől a jó modort, az egészséges életvitelt, amikor lépten-nyomon az ellenkező példát látják maguk előtt? Régen illetlenség volt nyilvános helyen, pláne utcán dohányozni, ma már csak megszokott közönségesség. Többek között itt jelenik meg a nő, a családanyák felelőssége.

Gyakran halljuk az embereket arra hivatkozni, hogy azért iszik vagy dohányzik, mert ideges és ezzel vezet le a feszültségét. Sajnos a dohányosok többsége nemcsak a saját egészségével nem törődik, hanem azt sem veszi figyelembe, hogy a környezete is szenved az általa kibocsátott bűdösségtől és betegszik meg a füsttől.

Az utóbbi félszázad magyar társadalmát a történelem önpusztító társadalomként fogja nyilvántartani. Tudjuk, hogy az akkori kormányzat a forint bevezetésekor a fizetéseket az 1938. évinek egyharmadában állapította meg, hogy ne lehessen megélni egy keresetből és a nők is munkavállalásra

kényszerüljenek. Ennek az intézkedésnek család és nemzetellenes voltára még a későbbiekben visszatérek. A nők munkába állása nem hozta egyensúlyba a családi költségvetések többségét, ezért a férfiak kénytelenek másod- és harmadállásokat vállalni. Ennyi munka mellett természetesen nehéz magát az embernek kipihenni. A naponta túlhajszolt idegeknek pihenésre lenne szükségük, helyette füstöt, nikotint és alkoholt kapnak, amik önmagukban is eleget ártnak. A feszült idegek, még feszültebbek lesznek, és az emberek azt hiszik, hogy a következő, majd az azt követő cigaretta megnyugtatja őket. Pedig inkább aludniuk kellene, vagy a szabadban mozogni. Alvásra a másod- és harmadállások mellett kevés idő jut. Ha mindezekhez hozzávesszük a helytelen táplálkozás okozta bajokat, nem lehet csodálkozunk a lakosságunk beteg és halandó voltán.

Állítólag a házasság két ember szövetsége utódok nemzésére és azok felnevelésére.

Valóban?

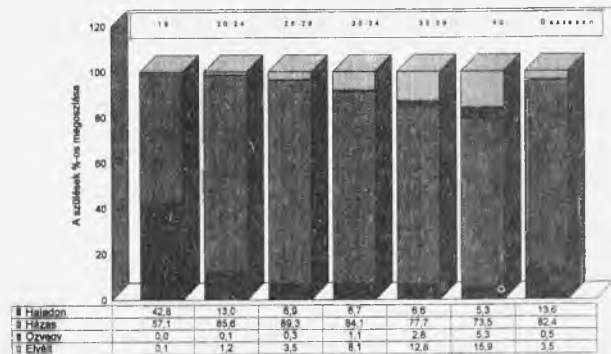
Azok a szerencsés fiatal párok, akiknek van lakásuk és van munkahelyük, a gyed és gyés letelte után feltehetik maguknak a kérdést: mi legyen a gyerekkel? Ha egy átlagos magyar családról van szó, akkor fel sem merülhet bennük az a gondolat, hogy az anya továbbra is otthon maradjon, vagy alkalmazzanak valakit a gyermek őrzésére és nagy valószínűséggel még a nagyszülők is dolgoznak. Marad az óvoda. Ha a szülő napi 8 és fél órát vannak a munkahelyükön, és jó esetben csak fél-fél órát kell utazniuk az óvoda és a munkahely között, az is 9 és fél óra, amit a gyermeknek az anyjától távol, idegen környezetben kell eltöltenie abban az időszakban (3-6 éves kor), amikor kialakulhatna benne a kötődés a szülőkhöz, a családhoz. Az otthonlétben sincs sok köszönet, hiszen anyjának vacsorát kell főznie, majd egy gyors fürdetés és fektetés következik, hogy legyen még egy kis idő a mosásra, vasalásra, és takarításra. Amikor a gyerek iskolába kerül, a helyzet mindenki számára még rosszabb lesz, hiszen a napköziben csak kevesen tudják megtanulni a leckét, ezért még otthon is kell vele tanulni és aztán következhet a vacsora és a fürdés és természetesen az elkerülhetetlen vita a TV nézésével kapcsolatban. Hol marad ezek után az ebben a korban még okvetlenül szükséges önfeledt játék a szülőekkel?

Amikor még ki lehetett jönni egy fizetésből, a férj ha hazatért a munkából, meleg étel és meleg családi légkör várta, ahol elengedhette, kipihenhette magát, foglalkozhatott, játszhatott gyermekeivel és még maradt kedve és energiája a házastársi gyengédségre is. A gyermekek szerető légkörben nevelkedtek, megtanulták mi a család, jó példát láttak maguk előtt. Féltreértés ne essék, nem akarom azt mondani: akkor minden jó volt és most minden rossz. Csupán szeretném felhívni a figyelmet az otthon, a család egyik fontos szerepére, amelyik veszélybe került azáltal, hogy az asszony kiüzetett az otthonából és így képtelen maradéktalanul betölteni azt a csodálatos szerepét és feladatát, hogy maga körül melegséget, szeretetet, szépséget és boldogságot árásson. Maradt mára az idegesség, a feszült otthoni légkör, ami az

évek során az egészséges életfunkciókat biztosító idegrendszer tönkremeneteléhez vezet. Nem csoda, hogy az ilyen környezetben felnőtt gyermekek, amikor itt lenne az ideje, nem kívánnak házasságot kötni, nem kívánnak családot alapítani.

Hazánkban 1960-ban 88.566 házasságot kötöttek, ez 10.000 lakosra számítva 89 házasságot jelent. Az 1970-ben kötött 96.612 házasság 10.000 lakosra számítva 93 volt. Ezután – ahogyan azok a gyerekek, akiknek mindkét szülője állást vállalni volt kénytelen, házassodási korúak lettek, – folyamatosan csökkent a házasságkötések száma. 1990-ben 66.405 (10.000-re 65), 1993-ban 54.099 (53) és tavaly, 1994-ben 54.000 (53) alkalommal mondták ki a boldogító igent.

Élve születések az anya családi állapota és korcsoportja szerint

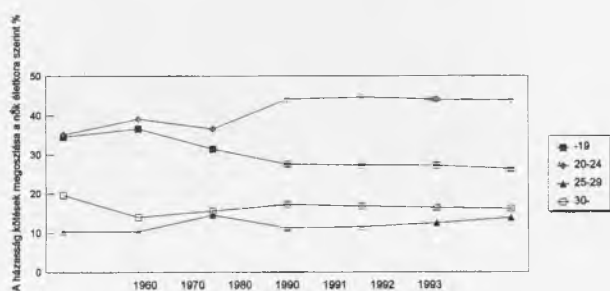

A házasságkötések és az újszülöttek száma szoros kapcsolatban vannak egymással. Mint azt a grafikonon is látjuk az összesen oszlopban, az élveszületett gyermekeknek mindössze 17,6%-a látta meg a világot házasságon kívül. Ez az arány emelkedő irányzatot mutat, hiszen 1990-ben 10,4% volt a mutató. Nyugat-Európában és az északi államokban ez már az 50%-ot közelíti. A házasságon kívüli tartós együttélés divatja elterjedőben van az egész nyugati világban. (A nem keresztény kultúrák ilyen szokásait nem ismerem.) Magyarországon pillanatnyilag még az az általánosan elfogadott szokás, hogy a házasságon kívül tartósan együttélők, ha jön a baba, vagy gyermeket akarnak, akkor többnyire házasságot kötnek. Tőlünk nyugatabbra egyre kevesbé tartják szükségesnek a gyermekek házasságon belüli világra jöttét és itthon is kezd terjedni ez az irányzat. Az egyházak számára különös kihívást jelenthet ez az elterjedőben levő társadalmi norma, amelyik nem tartja szükségesnek sem az egyházi, sem a polgári esküvőt. A fiatalok ugyanolyan erkölcsösnek tartják – magukat és egymást –, akik nem kötnek házasságot, mint azokat, akik az anyakönyvvezető előtt fogadtak örök hűséget. Más kérdés, hogy sokan tisztességesebbnak tartják az egymáshoz hűséges együttélőket, mint a hűtlen házasságokat. Marad a gyermekáldás vállalásának kérdése. Vajon a társadalmi normák úgy alakulnak, hogy a tartós együttélést semmilyen esetben sem kell hivatalos pecséttel elfogadottá tenni, vagy ismét tekintélye

lesz a házasságnak, a házasságban élésnek? A grafikonról láthatjuk, hogy inkább a fiatalabb korosztályok válalcolnak a magzat kihordására házasságon kívül is. Arra nincsenek adataink, hogy ezek a fiatalok milyen arányban voltak tartósan együttélők és vállalták tudatosan a babát, és a nők hány százaléka lett futó kaland következtében, véletlenül terhes.

A második grafikonunk tanúsága szerint a nők házasságkötésének időpontja későbbre tolódott. Ez egyrészt jó, mert a mi éghajlati, környezeti viszonyaink között, a magzat egészséges kihordására a húsz-harminc éves nők szervezete a legalkalmasabb, és miként az a grafikonunkról is leolvasható, az idetartozó két korcsoport házassági kedve emelkedett. Másrészt részben kellemetlen, mert későbbre kitolódott házasságkötésekkel együttjárhat a családonkénti egy-két gyermek megszületésének az elmaradása.

A házasságkötések alakulása a nők korcsoportja szerint

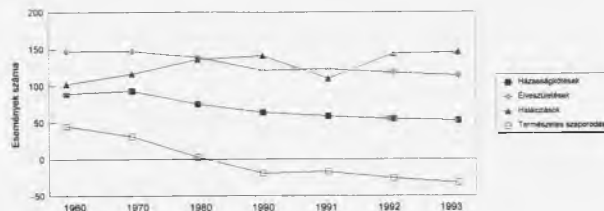

Korábban már említettem, hogy a házasságokat Magyarországon általában a gyermekvállalás elhatározásával egyidőben szokás megkötöni.

A harmadik grafikon egyértelműen mutatja a kapcsolatot a házasságkötések és a születésszámok csökkenése között. Igazából a halálozások számának velük egyidőben történő növekedése a szomorú. A kettőnek együtt köszönhető, hogy hazánk lakossága 1980-tól folyamatosan csökken. A magyar lakosság csökkenése két irányból közelíthető meg. A halálozások számának 1960-tól kezdődő rohamos emelkedése és a születések kimaradása felől.

A századforduló idején nemcsak a csecsemőhalálozás magas aránya miatt volt egy családban öt-hat gyermek, hanem az általános nyugdíjbiztosítás hiánya miatt is. Így gondoskodtak öregkorukra eltartóról az emberek. Az általános nyugdíjbiztosítás bevezetésével az a tévhit alakult ki sokakban, hogy az időskori eltartásukról az állam abból a pénzből gondoskodik, amit munkavállaló korukban a fizetésükből levont. Sajnos ez nem így van. Kevés az olyan nyugdíjbiztosító társaság, amelyeknek akkora a vagyona, amiből el tudja tartani a nyugdíjasait. Hazánkban – és sok más helyen –, a dolgozóktól levont összeg éppen, vagy csak részben elég a kortárs nyugdíjasok eltartására.

A természetes népmozgalom alakulása, 1960-1993 tízezer lakosra jutó népmozgalmi események száma

Sajnos a mai magyar társadalom ostobán önző.

A pillanatnyi anyagi jobblét, egy kocsi, külföldi utazások, vagy tágasabb lakás kedvéért, hajlandóak lemondani a második vagy további gyermekekről, csetleg egyáltalán a gyermekvállalásról.

Nem gondolunk arra, hogy ha lemondunk a gyermekáldásról, nemcsak egy kevés többlet-gondtól szabadulunk meg, hanem a sok-sok szereteten kívül, amit a gyermekeinktől kaphatnánk, öreg korunk biztos támaszától is megfosztjuk magunkat. Tudniillik a mi nyugdíjunktól abból a pénzből tudják kifizetni, amit a gyermekeinktől, unokáinktól elvonnak. Ha nem lesz unoka, nyugdíj sem lesz, és akkor már hiába fogunk siránkozni.

A demográfiával foglalkozókat egy adott társadalom pillanatnyi állapotáról és a valószínűsíthető jövőjéről, az ugynevezett korfa tájékoztatja a legmegbízhatóbban. Erről leolvashatjuk a népesség kor szerinti összetételét, nő, férfi bontásban és megállapíthatjuk az egyes korcsoportok összetételét a családi állapotuk, iskolai végzettségük vagy más feltételek szerint. A korfák formáit három nagyobb csoportra tudjuk felosztani. A fiatal korösszetételű népesség korfája gúla formájú, az öregeké viszont hagyma vagy lefordított kehely alakú. A változatlan korösszetételű népességnek harang formához hasonlítható a képe.

Fiatal népességről akkor beszélhetünk, ha évenként viszonylag nagy számú gyermek születik, akik az évek során, a természetes halandóság szerint, egyenletesen fogynak mindaddig, amíg az a születési csoport (kohorsz) ki nem hal.

Ha korábban nagyobb létszámú újszülött csoportok ma is életben levő tagjai többen vannak, mint az ezévi, illetve a tavalyi, tavalyelőtti stb. újszülöttek, akkor a korfa kehely alakot formáz, és öregedő társadalomról beszélhetünk.

Végül, a nemlétező, ideális esetben, az elkerülhetetlen, nagyobb arányú születéskörüli-, és csecsemőhalandóságot mutató harangperem után, a tartósan egészséges és elhanyagolható halandóságú társadalom tagjai a késő öregkorban kezdenek rohamosan kihalni, a harang formájú korfa szerint.

Tisztán ez a három alaptípus szinte sohasem fordul elő.

A függelékben bemutatott, a mai magyar népesség ábrázoló korfán mind a három típus megtalálható. A mai negyven évesektől – tehát akik 1954-65 körül születtek – a nyolcvanöt évesekig, a férfiak oldalán, egyenletes, kúp alakú képződményt találunk, a 75-80 éveseknél látható, háború okozta bemarással. A nők oldalára inkább az állandó népességet mutató harang alak a jellemző. A mindkét oldalon megfigyelhető, 1950-53-as kicsúcsosodás (ábránkon a negyven évesek), a Ratkó Magda nevével fémjelzett, de valójában nem általa kezdeményezett, kiemelkedő népességszaporulatnak köszönhető. Az akkor született lányok húsz éves koruk környékén kötötték házasságot és születték meg gyermekeiket a hetvenes évek elején. Az ekkor született leányok most lépnek a szülőképes, házasodó korbba, tehát a következő években számíthatunk némi születésszám növekedésre. Ebben sajnos nem lehetünk biztosak. A második grafikon tanúsága szerint a 90-es évek kezdetétől a húsz éven felüli hölgyek házassági kedve növekszik, ami azt is maga után vonja, hogy a gyermekszülések időpontja a korábbiaknál későbbre toódik. A bemutatott korfán látható, két kiugró születésszám növekedés helyett, most valószínűleg egy kevésbé feltűnő domborulatot fog a korfánk képezni a következő 3-5 év során. Sajnos a jelenleg érvényben levő, család-politikai és adótörvények nem kedveznek a gyermekvállalási kedv megemelkedésének. Feltételezhetően a most belépő, szülőképes kohorsz nagyobb létszámának hatását az évek óta csökkenő születésszám mérsékelni fogja. Összességében talán egy-két évre megáll az ország lakosságának fogyása.

Az eddig felvázolt kép alapján minden okunk megvan a borulásra.

Lehet, hogy a születésszám nem fog tovább csökkenni, ami a házassági korbba lépő, korábbinál számosabb női korcsoportnak köszönhető. Az elsősorban 45-60 éves férfi korosztály világviszonylatban is kiemelkedően magas halandósága nem valószínű, hogy a belátható tíz éven belül számottevően csökkenne. Köszönhetően az előző oldalakon vázolt önpusztító fiatalságuknak és a manapság is fennálló túlterheltségüknek. Valószínűleg ez a túlterheltség még növekedni fog, hiszen ennek a korosztálynak a vállára nehezedik az időskorúak eltartása, a gyermekek iskoláztatása és az anyagilag tönkretett hazánk talpraállítására. A 20-35 éves fiatal felnőttek életkilátásai elég rosszak. Valószínűleg anyagilag jobb lesz a helyzetük, mint apáiknak, de az otthon melegének hiánya, ami gyermekkorukban sokukat sújtotta, most

fogja éreztetni a hatását, mind szellemi-erkölcsi, mind testi-egészségi szempontból. A gyerekekben és a serdülőkben még reménykedhetünk. Nem közvetlenül a jövő egészségi állapotuk javulásában, hanem szellemi életüknek és erkölcsi felfogásuknak még alakíthatóságában, szerintünk jó irányba történő befolyásolhatóságában.

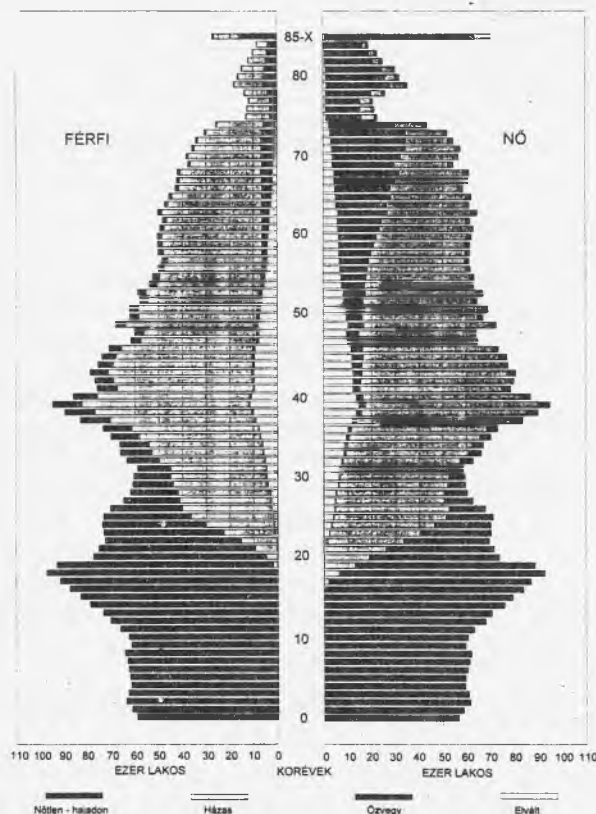
Az, hogy a leányok később mennek férjhez, az nem rossz. Remélhetően így megfontoltabban választják ki a jövő házas társukat és így talán kevesebb lesz a válási árva. Ezzel kapcsolatban is érdemes lenne az egyházaknak újragondolniuk a házassággal és a házasságon kívüli nemi élettel kapcsolatos felfogásukat. Nem biztos, hogy igazam van, de a ma érvényes társadalmi normák megengedik a házasságon kívüli együttélést, és ha ez merev egyházi elutasításba ütközik, akkor ma csak az egyházak lehetnek a vesztesek. Valamilyen áthidaló megoldást kellene találni.

Fel kell készülnünk az elszegényedő és magatehetetlen öregek átmenetileg növekvő számára, részben házásokra, de többségükben magányosokra. A munkaképes korú lakosság csökkenő létszáma miatt az évezred elején, a társadalmunknak csak szűkös anyagi forrásai lesznek az ő támogatásukra.

Adja Isten, hogy ne legyen igazam, de hogy úgy legyen, ahhoz nekünk is tennünk kell valamit.

Molnár Attila
(Központi Statisztikai Hivatal)

A népesség száma nem, életkor és családi állapot szerint
1994. I. 1.

VILÁGVALLÁSOK AZ ERŐSZAK ELLEN

Vallás és Béke Világkonferencia

(Riva del Garda, Olaszország, 1994.november 3-10.)

A magyarországi keresztyénség és a Theologiai Szemle is élénk érdeklődéssel kísérte a Vallás és Béke Világkonferencia 6. nagygyűlését, amelyre Észak-Olaszországban került sor 1994 őszén. A megnyitóünnepség a Vatikánban volt II.János Pál pápa meghívására. Ez volt az első ilyen jellegű találkozó a Vatikánban, amelyen a keresztyén egyházakon túl meghívást kaptak a nagy világvallások képviselői: zsidó, mohamedán, buddhista, shintoista, stb. vallási közösségek. A Vatikánban tartott megnyitó után az ülésorozat Riva del Gardában, a kongresszusi központban folytatódott, ahol különböző fórumok alakultak az ifjúság, a nők, a teológusok és szakértők bevonásával. A programban szerepeltek kulturális és imaközösségek. A nagygyűlésen 65 ország képviselői találkoztak a világ minden részéből, közel 1000 fős létszámban.

A konferencia célja az volt, hogy segítse a világ vallásainak összefogását és együttműködését a békéért. A világméretű mozgalom tiszteletben tartja a vallási különbségeket. Tagja az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsának, valamint az UNESCO-nak. A világ vallásainak ma egyedülálló lehetőségük van, hogy a regionális konfliktusok napjainkban tapasztalható tragikus jelentkezésében lehetőséget találjanak egy

hatékony közvetítésre a béke érdekében. Ez annál is inkább feladatuk, mert a vallási különbségeket gyakran használják fel a feszültségek és háborúk ki-robbantásához. A vallások együttműködése és etikai alapjainak hangsúlyozása hatékonyabb lehet, mintha csak egyes vallási csoportok tesznek elszigetelten erő-feszítést a béke érdekében. Ezenkívül vallási csoportok együttműködése a toleranciát is előmozdítja olyan helyeken, ahol a vallások hívei fájdalmas módon hozzájárulnak az ellenségeskedéséhez és erőszakhoz.

Az olaszországi világkonferencia főtémája ezért így fogalmazódott meg: „Gyógyítsuk meg a világot: a vallások a békéért.”

A Theologiai Szemle a gazdag előadásanyagból néhány érdeklődésre számot tartó előadást közöl. A nagygyűlésen résztvehettem, mint a magyarországi keresztyénség képviselője, valamint a Nemzetközi Keresztyén Zsidó Tanács küldötte. Mindezek az előadások képet adhatnak az olvasóknak azokról az irányzatokról és törekvésekről, amelyek a világkeresztyénséget is foglalkoztatják a világvallásokkal való pluralista társadalomban való élésben.

Tamás Bertalan

Az egyetemes etika megvalósulása felé

(Előkészítő nyilatkozat)

Ez a felekezeti nyilatkozat egy kétéves konzultáció eredményeképpen született meg, amely konzultáción a világ felekezeteit képviselő, több mint kétszáz tudós és teológus vett részt.

1993.szeptember 2-4 között felekezeti, egyházi vezetők egy gyűlésen tárgyalták meg ezt a dokumentumot, amely gyűlés részét képezte az 1993-as chicagói Világ Felekezeti Parlamentjének. A világ legjelentősebb felekezeteinek elismert vezetői írták alá a dokumentumot mint egyének, egyetértésre jutva a tekintetben, hogy ez előkészítő munka volt: kezdőpont a világ számára, amelynek óriási szüksége van arra, hogy etikai konszenzusra jusson.

A Világ Felekezeteinek Parlamenti Tanácsa és azok a személyek, akik aláírták ezt a szöveget, az egész világnak ajánlják azt, mint egy alapnyilatkozatot, amely életünkben mértékadó lehet, és amellyel a világ felekezetei egyetértenek. Várjuk a dokumentumhoz való csatlakozásokat a világ minden részéről.

A dokumentum másolása és terjesztése engedélyezett.

A leveleket az alábbi címre várjuk:

Council for a Parliament of the World's Religions
(A Világ Felekezeteinek Parlamenti Tanácsa)
P.O.Box 1630, Chicago, Illionis 60690 U.S.A.

Az egyetemes etika deklarációja

Világunk gyötrelmes napokat él. Ez a gyötrelm olyan átfogó és sürgető, hogy kénytelenek vagyunk megnevezni ennek megnyilvánulásait, hogy világossá váljon a fájdalom mélysége.

A béke messze került tőlünk... bolygónk romokban áll... a szomszédok félelemben élnek... nők s férfiak elidegenednek egymástól... gyermekek halnak meg!

Ez iszonyatos!

Elítéljük a Föld ökoszisztémájának rongálását.

Elítéljük a szegénységet, amely életet olt ki; az éhezést, amely legyengíti az emberi testet; a gazdasági egyenlőtlenségeket, amelyek annyi családot rombadöntenek.

Elítéljük a nemzetek társadalmi zűrzavarait; az igazságtalanság semmibe vételét, amely állampolgárokat a perifériára juttat; a közösségeinkben uralkodó anarchiát; és ártatlan gyermekek erőszakos halálát. Különösképpen is elítéljük a vallás nevében elkövetett agressziót és gyűlölködést.

De ez nem szükségszerű, hogy így legyen.

Nem szükségszerű, hiszen létezik már egy etikai alap. Ez az etika egy jobb egyéni és világméretű rendet kíván nyújtani, az egyént kivezeti a kétségbeesésből, a társadalmat pedig a káoszról.

Nők és férfiak vagyunk, akik áttekintettük a világ vallásainak tanításait és szokásait:

Azt állítjuk, hogy minden vallás tanításában megtalálhatók azok a közös, lényegi értékek, amelyek egy egyetemes etika alapját képezik.

Azt állítjuk, hogy ez az igazság már ismert, de meg is kell azt élnünk, szívvel és cselekedetekkel.

Azt állítjuk, hogy az élet minden területén létezik egy megmásíthatatlan, feltételek nélküli norma, családok és közösségek, fajok, nemzetek és felekezetek számára. Ősi iránymutatók állnak a rendelkezésünkre az emberi magatartásra vonatkozóan, amelyek a világ vallásos tanításaiban találhatóak meg és amelyek a világ jó rendje megőrzésének feltételei.

Kijelentjük, hogy:

Kölcsönös egymásrautaltságban élünk. Valamennyien az egész világ jólétének alárendeltjei vagyunk, tehát tiszteletben kell tartanunk az élőlények közösségét, az embereket, állatokat, növényeket, valamint felelősek vagyunk a Föld, a levegő, a víz és a talaj megőrzéséért.

Mindenért, amit teszünk, egyénileg felelősek vagyunk. Minden döntésünknek, cselekedetünknek, illetve annak, amit nem teszünk meg, következményei vannak.

Úgy kell bánnunk másokkal, ahogyan mi szeretnénk, hogy embertársaink velünk bánjanak. Kötelezettséget

vállalunk arra, hogy az életet és az emberi méltóságot, a hasonlóságokat és a sokféleséget tiszteletben tartjuk, hogy minden ember kivétel nélkül humánus bánásmódban részesülhessen. Türelmesnek kell lennünk és el kell tudnunk fogadni egymást. Tudnunk kell megbocsátani egymásnak, tanulva a múlt példáiból, de soha nem szabad a gyűlölet emlékeinek rabjaivá válnunk. Amikor megnyitjuk szívünket egymásnak, el kell feledkeznünk különbözőségeinkről a világ egysége érdekében, gyakorlatba ez a szolidaritást és egymásrautaltságot.

Az emberiséget családunknak tekintjük. Jóságra és nagylelkűségre kell törekednünk. Nem élhetünk egyedül önmagunknak, hanem az a feladatunk, hogy másoknak szolgáljunk, soha ne feledkezzünk meg a gyermekekről, az öregekről, a szegényekről, a szenvedőkről, a fogyatékosokról, a menekültekről, a magányosokról. Egyetlen embert sem kezelhetünk „másodosztályú” állampolgárként, és senki sem válhat kizsákmányolás tárgyává. Férfiak és nők egyenrangú partnereként kell hogy éljenek. Nem követhetünk el szexuális erkölcsatlenségeket. El kell vetnünk az uralkodás minden formáját és a jogtalanságot.

Elkötelezzük magunkat egy olyan kultúra mellett, amelyben erőszakmentesség, egymás tiszteletben tartása, igazságosság és béke uralkodik. Nem nyomjuk el, nem sérítjük meg, nem kizsákkoljuk és nem öljük meg embertársainkat, nem fogunk erőszakot használni a nézeteltérések rendezésére.

Kötelességünk egy igazságos szociális és gazdasági rend kialakítására törekedni, amelyben mindenkinek egyenlő esélye van arra, hogy teljes emberi életet éljen. Igazságosan kell beszélnünk és cselekednünk, türelemmel és tisztességgel bánnunk mindenkivel, elkerülni az előítéletet és gyűlölködést. Lopnunk nem szabad. Meg kell szabadulnunk a hatalom, a presztizs, a pénz, a fogyasztás utáni vágytól, hogy végre egy igazságos, békés világ jöjhessen létre.

Ahhoz, hogy Földünkön pozitív változások következzenek be, először az egyének tudatának kell változnia. Kötelezettséget vállalunk arra vonatkozóan, hogy tudatosságunkat növeljük, értelmünk, gondolkodásunk fejtelmezésével, imádsággal, pozitív gondolkodással. Aldozatkészségünk nélkül nem várható helyzetünkben alapvető változás. Ezért elkötelezzük magunkat ezen egyetemes etika, egymás kölcsönös megértése, valamint szociális, jótékony, békére törekvő, és a természetet óvó életmód mellett.

Hívunk minden embert, hívőt és nem hívőt, hogy hasonlóképpen tegyen.

Az egyetemes etika alapelvei

Világunkban alapvető válsághelyzet állt elő: válságha jutott a világ gazdasága, ökológiai állapota, politikai élete. Mindenütt az átfogó látásmód hiánya, a megoldatlan problémák kuszasága, politikai tehetetlenség uralkodik, a középszerű politikai vezetés, amely csekély bölcsességgel és előrelátással rendelkezik, és álta-

lánosságban igen kevés érzékkel a közjó iránt. Túl sok a régi válasz az új feladatok megoldására.

Emberek százmilliói szenvednek földünkön egyre jobban a munkanélküliségtől, a szegénységtől, az éhezéstől és családjuk elpusztításától. A nemzetek közti tartós béke esélye egyre távolabb kerül tőlünk. Nemek

és generációk között feszültségek vannak. Gyermekek halnak meg, gyermekeket ölnek meg és gyermekek ölnék. Egyre több országban üti fel a fejét a korrupció a politikai és az üzleti életben. Egyre nehezebbé válik városainkban a békés egymásmellett élés, szociális, faji, etnikai konfliktusok, drogfogyasztás, szervezett bűnözés, sőt anarchia miatt. Gyakran még a szomszédok is félnek egymástól. Bolygónk továbbra is a kegyetlen fosztogatás áldozata. Az ökoszisztéma összeomlása fenyeget bennünket.

Újra és újra hallhatjuk, hogy egyházi vezetők és egyháztagok agresszióra, fanatizmusra, gyűlölködésre, idegengyűlöltre buzdítanak, sőt ösztönzik és törvényesítik az erőszakos, véres konfliktusokat. A vallást sokszor tisztán hatalmi-politikai célokra használják, beleértve a háborút is. Ez felháborodással tölt el bennünket.

Elítéljük ezeket a világunkat megrontó cselekedeteket és kijelentjük, hogy nem szükségeszerű ez az állapot. A világ felekezeteinek tanításaiban létezik már egy etika, amely szembeszállhatna ezzel a világméretű pusztulással. Természetesen ez az etika nem nyújthat közvetlen megoldást a világ összes problémájára, de erőlteti alapot ad egy jobb egyéni és világméretű rend megteremtéséhez: egy olyan látást, amely a nőket és férfiakat kivezeti a kétségbeesésből, a társadalmat pedig a káoszából.

Olyan emberek vagyunk, akik elkötelezték magukat a világ vallásainak tanításai és szokásai mellett. Bizonyítjuk, hogy az egyes felekezetek között létezik már konszenzus, amely egy egyetemes etika alapját képezhetné – egy minimális alapkonszenzus, amely a kötelező értékekre, a megmásíthatatlan normákra és alapvető erkölcsi magatartásokra vonatkozik.

I. Új egyetemes etika nélkül nincs új világméretű rend

Ezért mi, a Föld különböző régióhoz és felekezeteihez tartozó nők és férfiak megszólítunk mindenkit, hívót és nem hívót. Szeretnénk megosztani mindenkiel az alábbi, közös meggyőződésünket:

- Valamennyien felelősek vagyunk egy jobb világméretű rendért.
- Szükséges, hogy mindannyian részt vállaljunk az emberi jogokért, a szabadságért, az igazságosságért, a békéért, valamint Földünk megőrzéséért vívott küzdelemben.
- Különböző vallási és kulturális hagyományaink nem akadályozhatják meg, hogy közösen lépünk föl az embertelenség minden formája ellen és közösen munkálkodjunk azért, hogy az emberiség győzedelmeskedjen.
- Az Egyetemes Etikában foglalt alapelveket bárki magáévá teheti, akár vallási meggyőződésből, akár nem.
- Mint vallásos, hívó emberek életünket egy Alapvető Létezésre építjük, erőt, reményt ebből merítünk bizalommal, imádsággal, vagy meditálással, szavakkal, vagy csendben. Különleges felelősségünk van az egész emberiség

jólétéért és egész bolygónk, a Föld életéért. Nem tartjuk magunkat jobbnak más emberekénél, de bízunk abban, hogy vallásaink ősi bölcsessége utat mutathat a jövőbe.

Két világháború, a hidegháború, a faszizmus és a náciizmus összeomlása, a kommunizmus és a kolonializmus alapjainak megrendülése után az emberiség történelmének egy új szakaszába lépett. Ma elegendő gazdasági, kulturális és lelki tartalékkal rendelkezünk ahhoz, hogy egy jobb világrendet hozzunk létre. De régi és új etnikai, nemzeti, szociális, gazdasági, felekezeti feszültségek fenyegetik a jobb világ békés felépítését. Soha nem tapasztalt technológiai fejlődés következett be, ugyanakkor a világméretű szegénység, éhezés, gyermekhalálozás, munkanélküliség, szenvedés és a környezet pusztítása nem enyhült, hanem fokozódott. Sok népet gazdasági pusztulás, szociális zűrzavar, politikai problémák, ökológiai katasztrófa és a nemzet összeomlása fenyeget.

Ebben a drámai helyzetben az emberiségnek szüksége van egy jövőképre, amelyben a nemzetek békében élnek egymással, amelyben etnikai, etikai közösségek, felekezetek megosztják felelősségüket Földünk megőrzésére vonatkozóan. Az ilyen képek reményekben, célokon, ábrándokon, normákon nyugszanak. De a világon mindenütt elveszítettük már ezeket. Mégis meggyőződésünk, hogy tévedéseik, hibáik ellenére az egyházak felelőssége az, hogy megmutassák a világnak: ezeket a reményeket, ábrándokat és normákat meg lehet őrizni, alapozni lehet rájuk, élni lehet szerintük. Ez különösen is igaz modern korunkra. Szükségesek a szabadság, a lelkiismeret és a vallás biztosítékai, de nem helyettesíthetik a kötelező értékeket, meggyőződéseket és normákat, amelyek minden emberre egyformán érvényesek, származásra, nemre, bőrszínre, nyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül.

Hiszünk a Földön élő emberiség családjának egységében. Felidézük az 1948-as ENSZ Egyetemes Emberi Jogok Nyilatkozatát. Etikai oldalról szeretnénk elmélyíteni és megerősíteni mindazt, amit e Nyilatkozatban akkor hivatalosan kinyilvánítottak az emberi jogokról: az ember valódi méltósága, az emberek elidegeníthetetlen szabadsága és alapvető egyenlősége, és az elengedhetetlen szolidaritás és egymásrautaltság teljes megvalósulása.

Egyéni tapasztalatok, valamint bolygónk fájdalmas történetének alapján megtanulhattuk az alábbiakat:

- kizárólag törvényekkel, előírásokkal és megállapodásokkal lehetetlen egy jobb világrendet kialakítani;
- a béke, igazságosság megvalósítása és a Földünk megőrzése az emberek bölcsességén és készségén múlik, férfiak és nők tevékenységén egyformán;
- a jogok és a szabadság megvalósulása érdekében végzett tevékenység tudatosságot igényel a felelősség és engedelmesség területén, ezért mind a szívre, mind pedig az értelemre szükség van;
- a jogok etika nélkül nem maradnak hosszú ideig fenn; egyetemes etika nélkül nem valósulhat meg egy új világrend.

Az egyetemes etika alatt nem egy egyetemes ideológiát értünk, vagy egy egyesített vallást, amely az összes létező vallás felett áll, sem pedig egy vallást, amely uralkodik a többi felett. Egyetemes etikán egy alapvető konszenzust értünk, a kötelező értékekre, a megmásíthatatlan normákra és az egyéni magatartásra vonatkozóan. Egy ilyen etikai konszenzus nélkül előbb vagy utóbb minden közösségben eluralkodik majd a káosz, vagy diktatúra jön létre, az egyének pedig kétségbeesnek.

II. Alapvető igény az, hogy minden embert emberhez méltó bánásmódban kell részesíteni

Valamennyien esendő emberek vagyunk, tele korlátokkal, hibákkal. Pontosan ezért érezzük kötelességünknek, hogy a világ jóléte érdekében elmondjuk, melyek lennének egy egyetemes etika alapvető alkotó elemei – mind egyéneknek, mind a közösségeknek és szervezeteknek, államoknak csakúgy, mint maguknak a felekezeteknek. Bízunk abban, hogy vallási és etikai hagyományaink, amelyek gyakran több évezredre nyúlnak vissza, olyan erkölcsi alapokat nyújtanak majd nekünk, amelyek meggyőzőek és gyakorolhatók lesznek minden jóakarató nő és férfi számára, hívőnek és nem hívőnek egyaránt.

Ugyanakkor tisztában vagyunk azzal, hogy különböző vallásaink és erkölcsi hagyományaink nagyon gyakran eltérően ítélnek meg azt, mi a hasznos és mi nem, mi a helyes és mi a helytelen, mi a jó és mi a bűn. Nem szeretnénk elkendőzni, elrejtetni az egyes vallások közötti súlyos különbségeket. Mindazonáltal nem szabad, hogy ezek a különbözőségek gátoljanak bennünket abban, hogy nyíltan hirdessük azokat a dolgokat, amelyeket közösen vallhatunk, természetesen saját vallási, vagy erkölcsi alapjainkhoz ragaszkodva.

Tudjuk, hogy a vallások nem képesek megoldani földünk környezeti, gazdasági, politikai és társadalmi problémáit. Mégis azt tudják nyújtani, amit nem lehet egyedül gazdasági tervvel, politikai programokkal, vagy jogi rendelkezésekkel elérni: az emberek „szívének”, gondolkodásmódjának, belső irányainak változását, a rossz ösvényről az élet felé vezető útra való áttérését. Az emberiségnek társadalmi, ökológiai reformokra van égetően szüksége, de legalább olyan nagy szüksége van lelki megújulásra is. Egyházhoz tartozó, hívő emberekként elkötelezzük magunkat e feladat mellett. A vallások bizalmat, célokat, alapvető normákat és egy lelki otthont nyújtanak. Természetesen csak akkor hihetőek, ha képesek kiküszöbölni azokat a konfliktusokat, amelyek magukból a vallásokból erednek, megszüntetni a kölcsönös önteltséget, bizalmatlanságot, előítéleteket, az ellenséges elképzeléseket egymásról, ilymódon példázva a más hitűek hagyományainak, szent helyeinek, ünnepeinek, szokásainak tiszteletét.

Ma is, csakúgy mint régen, sokan részesülnek embertelen bánásmódban. Lehetőségeiktől és szabadságuktól megfosztják őket, emberi jogaikat lábbal tiporják, méltóságukat semmibe veszik. De a hatalom

nem egyenlő a joggal! Vallási és erkölcsi meggyőződésünk, hogy minden embert emberi bánásmódban kell részesíteni!

Ez azt jelenti, hogy minden ember, korra, nemre, fajra, bőrszínre, fizikai vagy szellemi képességekre, nyelvre, felekezetre, politikai meggyőződésre, nemzetiségre, vagy társadalmi helyzetre való tekintet nélkül elidegeníthetetlenül rendelkezik emberi méltósággal, s ezért mindenki, egyén és állam egyaránt köteles ezt tiszteletben tartani és védelmezni. Az ember mindig a jog alanya kell hogy legyen, a kereskedelem és ipar, a politika és hírközlés, kutató intézetek és ipari vállalatok célja és nem tárgya, vagy pusztán eszköze. Senki nem áll a „jó és a bűn” felett – sem ember, sem társadalmi osztály, sem egy befolyásos érdekcsoport, sem kartellek, sem rendőrségi apparátus, sem hadsereg, sem állam. Ellenkezőleg: minden ember rendelkezik józan ésszel és lelkiismerettel, így mindenki köteles emberi módon élni, jót cselekedni és elkerülni azt, ami bűn!

Az Egyetemes Etika célja az, hogy megmagyarázza, mit is jelent ez. Ebben szeretnénk felidézni azokat az erkölcsi normákat, amelyek megmásíthatatlannak, feltételekhez nem köthetők. Ezek nem béklyók és láncok, hanem segítség, támasz az embereknek abban, hogy újra megtalálhassák és felismerhessék életük irányát, értékeit és annak értelmét.

Van egy alapelv, amely az emberiség sok vallási és erkölcsi hagyományában évezredek át megmaradt és ma is él: Amit nem akarsz, hogy veled megtegyenek, te se tedd meg másokkal! Vagy pozitív módon: Tedd azt másokkal, amit magadnak szeretnél! Az élet minden területén, családok és közösségek, fajok, nemzetek és felekezetek számára ez egy megmásíthatatlan, feltételekhez nem köthető erkölcsi norma.

Az egoizmus minden formáját el kell vetni: minden önzést, akár egyéni, akár közösségi, akár osztály-, vagy fajelmélethez, nacionalizmushoz vagy nemhez kötöttek. Elítéljük ezeket, mert az embereket emberiségükben alázzák meg. Az önállóság és az önmegvalósítás addig törvényes, amíg nem válik el az ember egyéni felelősségétől és az egyetemes felelősségtől, vagyis embertársaink, valamint bolygónk, a Föld iránti felelősségtől.

Ez az alapelv nagyon konkrét normákat foglal magában, amelyekhez nekünk, embereknek ragaszkodnunk kell, és belőle négy ősi, átfogó, az emberi magatartásra vonatkozó irányelv fakad, amelyek a legtöbb világvallásban is megtalálhatóak.

III. A megmásíthatatlan irányelvek

1. Elkötelezettség az erőszakmentes kultúra és az élet tisztelete mellett

Számtalan nő és férfi – akik különböző régiókban élnek és különböző felekezetekhez tartoznak – igyekszik úgy élni, hogy ne az egoizmus uralkodjon az életükben, hanem elkötelezzék magukat embertársaik és a körülöttük lévő világ mellett. Ennek ellenére mindenütt a világban gyűlölködéssel, ellensé-

geskedéssel, féltékenységgel és erőszakkal találkozunk. nemcsak egyének között, hanem társadalmi, etnikai csoportok, osztályok, fajok, nemzetek és felekezetek között. Az erőszak alkalmazása, a droggyógyászat, a szervezett bűnözés, amely gyakran a legmodernebb technikát alkalmazza, világméretűvé vált. Nagyon sok helyen még mindig a „felülről” jövő terror uralkodik: diktátorok saját népüket elnyomják, mindennapos az intézményesített erőszak. Még olyan országokban is, ahol törvény védi az egyén szabadságát, rabokat kínoznak, nőket, férfiakat csonkítanak meg, túszoikat ölnek meg.

a) Az emberiség nagy, ősi vallási és erkölcsi hagyományai őrzik az alábbi útmutatást: Ne ölj! Vagy pozitív fordulattal: Tiszteld az életet! Töprengjünk csak el újra ennek az ősi mondatnak a következményein: Minden embernek joga van az élethez, a biztonságához és személyisége szabad fejlesztéséhez, amennyiben ezzel mások jogait nem veszélyezteti. Senkinek sincs joga ahhoz, hogy testileg, vagy lelkiileg kínozza, megsértse, vagy netán megölje embertársát. És egy népnek, államnak, fajnak, felekezetnek sincs joga ahhoz, hogy gyűlöljön, hátrányosan megkülönböztessen, „tisztogasson”, száműzzön, vagy netán elpusztítson egy „idegen” kisebbséget, amely másképpen él, vagy más a vallása.

b) Természetes persze az, hogy ahol emberek élnek, ott konfliktusok is léteznek. De az ilyen konfliktusokat erőszak nélkül, az igazságosság keretein belül kell megoldani. Ez ugyanúgy áll egyénekre és államokra egyaránt. Azok, akik politikai hatalommal rendelkeznek egy igazságos rend keretein belül kell hogy dolgozzanak és kötelezettséget kell vállalniuk azért, hogy erőszakmentes, békés megoldásokat keressenek a problémák rendezéséhez. Ezt a munkát békés nemzetközi légkörben lehet csak elvégezni, amely maga is védelmezésre szorul az erőszakos cselekedetek elkövetőivel szemben. A fegyverkezés téves út: korunk parancsa a leszerelés. Ne engedjük magunkat félrevezetni: az emberiség nem maradhat fenn általános béke nélkül!

c) A fiataloknak meg kell tanulniuk otthon és az iskolában, hogy a nézeteltérések rendezésének nem lehet erőszak az eszköze. Csak így lehet erőszakmentes társadalmat létrehozni.

d) Az ember rendkívül értékes, ezért feltétel nélkül védelmezni kell. De az állatok és növények, amelyekkel együtt élünk ezen a földön, ugyancsak védelmet, őrzést és törődést igényelnek. Életünk természetes alapjainak korlátlan kizsákmányolása, a bioszféra kegyetlen rombolása, a világűr militarizálása, mind mind felháborító dolgok. Nekünk, embereknek különleges felelősségünk van – különös tekintettel a jövő nemzedékére – a Földért, a világűrért, a levegőért, a vízért, a talajért. Valamennyien együtt élünk ezen a földön, egymástól függünk, valamennyiünk élete függ az egész emberiség jólététől. Ezért nem kell támogatni az emberiség uralmát a természet és a világmindenség felett. Hanem inkább arra kell törekedni, hogy a világmindenséggel és a természettel harmóniában éljünk.

e) Az „emberség” valódi jelentése – a nagy vallási és erkölcsi hagyományok szellemében – az, hogy mind közösségi, mind pedig magánéletünkben tudjunk másokkal törődni és készek legyünk mindig segíteni másoknak. Soha nem lehetünk kegyetlenek, könyörtelenek. Minden nemzet, minden faj, minden felekezet toleranciát és tiszteletet – inkább megbecsülést – kell, hogy tanúsítson – a többiekkel szemben. A kisebbségek – akár faji, akár etnikai, akár vallási –, védelemre és támogatásra szorulnak.

2. Elkötelezettség a szolidaritás kultúrája és egy igazságos gazdasági rend mellett

Számtalan nő és férfi – akik a világ különböző régióiban élnek és különböző felekezetekhez tartoznak – próbál a szolidaritás jegyében élni és azon fáradozik, hogy hivatását a tőle telhető legjobban betöltse. Mégis világunkban mindenütt éhezéssel, nélkülözéssel, szűkölködéssel találkozhatunk. Ezekért a tragédiáért nem egyszerűen egyének, hanem igazságtalan intézmények, társadalmi berendezkedések a felelősek. Emberek milliói vannak állás nélkül, emberek millióit kizsákmányolják alacsony béreikkel, a társadalom periferiájára kerülnek, és ezzel a jövő lehetőségeitől is elzárják őket. Sok országban a gazdagok és szegények, a hatalommal rendelkezők és a hatalomtól megfosztottak közötti szakadék egyre nő. Olyan világban élünk, ahol a totalitárius szocializmus csakúgy, mint a féktelen kapitalizmus elpusztított számtalan erkölcsi és lelki értéket. A materialista gondolkodásmód határtalan pénzsóvárságot és állandó zsákmányszerzési vágyat szül. Ezek az igények a közösségi forrásokból mindig többet és többet vesznek igénybe anélkül, hogy az egyént nagyobb hozzájárulásra köteleznék. A mindent megmértelyező korrupció terjed a fejlődő országokban csakúgy, mint a fejlett országokban.

a) Az emberiség nagy, ősi vallási és erkölcsi hagyományai őrzik ezt a felszólítást: Ne lopj! Vagy pozitív megközelítésben: Bánj becsületesen és tisztán a rád bízottakkal! Gondolkodjunk most el újra ennek az ősi parancsolatnak a következményein: Senkinek sincs joga ahhoz, hogy kiraboljon, vagy megfosszon valamitől egy személyt, vagy egy közösséget. Tovább lépve, senkinek sincs joga ahhoz, hogy úgy használja saját tulajdonát, hogy ne legyen tekintettel a társadalom, vagy az egész Föld szükségleteire.

b) Ahol rendkívül nagy a szegénység, és az elhagyatottság és kétségbeesés uralkodik, ott az életbenmaradásért újra és újra felüti fejét a lopás. Ahol a hatalom és gazdagság irtalmatlanul felhalmozódik, ott az irigység, a harag, a halálos gyűlölet és a lázadás elkerülhetetlenül megjelenik a hátrányos helyzetűek, a perifériára kerültek részéről. Ez az erőszak és az „ellen-erőszak” körforgásához vezet minden esetben. Ne engedjük magunkat félrevezetni: Nincs világméretű béke egyetlen igazságosság nélkül!

c) Fiataloknak otthon és az iskolában meg kell tanulniuk, hogy a gazdagság – még ha csak korlátozott mértékű is – kötelezettséggel jár és hogy felhasználá-

sa a közjót kell, hogy szolgálja. Csak így lehet egy igazságos gazdasági rendet felépíteni.

d) Ha a földön élő legszegényebbek milliárdjainak helyzetén különösen is nőknél és gyermekeknél – javítani akarunk, akkor a világ gazdaságát igazságosabban kell felépíteni. Az egyéni jó cselekedetek, támogató projektek, bármennyire is nélkülözhetetlenek, nem elegendők. Minden állam részvétele és a nemzetközi szervezetek hatalma szükséges ahhoz, hogy igazságos gazdasági intézmények jöjjenek létre.

Egy olyan megoldást kellene keresni a bomlásnak indult második világ adósság-válságának és szegénységének, de talán még inkább a harmadik világ problémáinak megoldására, amelyet minden oldal támogat. Természetesen az érdekellentétek elkerülhetetlenek. A fejlett országokban meg kell különböztetni a szükségességet és a korlátlan fogyasztást, a tulajdon társadalmilag hasznos és nem hasznos felhasználását, a természeti erőforrások indokolt és nem indokolt felhasználását, valamint a csak profit-központú és a társadalmilag hasznos, az ökológiához is igazodó piacgazdaságot. A fejlődő országoknak is meg kell találniuk nemzetük önálló útját.

Ha valahol a hatalmon lévők elnyomják azokat, akik hatalmuk alatt állnak, ha bizonyos intézmények, egyéneket fenyegetnek, és ahol az erős elnyomja a becsületest, kötelességünk, hogy tiltakozzunk, – amikor csak lehet erőszak nélkül.

e) Emberségesnek lenni – hitelt érdemlő módon – vallási és erkölcsi hagyományaink szellemében a következőket jelenti:

- A gazdasági és politikai hatalmat az emberiség szolgálatában kell hasznosítani, nem pedig az uralkodásért folytatott kegyetlen harcok céljaira. Együttérzést kell tanúsítanunk azokkal szemben, akik szenvednek, különös tekintettel a gyermekekre, az idősekre, a szegényekre, a rokkantakra, a menekültekre és a magányosokra.
- Ösztönöznünk kell a kölcsönös tiszteletadást és megbecsülést, hogy az érdekek egyensúlyba kerüljenek, ahelyett, hogy kizárólag korlátlan hatalomról és elkerülhetetlen harcokról beszéljünk.
- Értékelnünk kell a mértékletességet és szerénységet a pénz, a presztizs és a fogyasztás utáni kielégíthetetlen vágyakozás helyett. Az emberek kapzsiságuk miatt elveszítik „lelküket”, szabadságukat, nyugalmaikat, belső békéjüket, egyszóval mindazt, ami emberré teszi őket.

3. Elkötelezettség a tolerancia kultúrája és egy őszinte élet mellett

Számtalan nő és férfi, aki a föld különböző régióiban él és különböző felekezetekhez tartozik, igyekszik becsületos, tiszta életet élni. Mégis szerte a világon hazugsággal és megtévesztéssel, csalással és képmutatással, spekulációval és demagógiával találkozhatunk:

- Politikusok és üzletemberek, akik sikereik eléréséhez a hazugságot használják;
- A tömegtájékoztatási eszközök, amelyek ideológiai propagandát terjesztenek a pontos híra-

dások helyett, félreinformálnak a tájékoztatás helyett, kereskedelmi érdekeket szolgálnak ahelyett, hogy a valósághoz hűek maradnának;

- Tudósok és kutatók, akik erkölcsileg megkérdőjelezhető ideológiai és politikai programoknak, vagy gazdasági csoportoknak „adják el” magukat, vagy pedig akik kiállnak olyan kutatások mellett, amelyek az alapvető etikai értékeket fenyegetik;

- Felekezetek képviselői, akik minden más felekezetet értéktelennek ítélnék és akik fanatizmust és vallási türelmetlenséget hirdetnek a tisztelet és megértés helyett.

a) Az emberiség nagy ősi vallási és erkölcsi hagyományában találkozhatunk az alábbi utasítással: Ne hazudj! Vagy pozitív formában: Mindig hitelt érdemlően beszélj és cselekedj! Gondolkodjunk most el újra ennek az ősi parancsnak a következményein: Egy nőnek vagy férfinak, intézménynek vagy államnak, egyháznak vagy vallási közösségnek sincs joga ahhoz, hogy más embereknek hazudjon.

b) Ez különösen is igaz:

- azokra, akik a tömegtájékoztatásban tevékenykednek, akiket megbízunk azzal a szabadsággal, hogy az igazságot jelentsék és akikre így egy felügyelő hivatal bízta. Nem állnak az erkölcsi normák felett, de kötelességük, hogy tiszteletben tartsák az emberi méltóságot, az emberi jogokat, és minden alapvető értéket. Feladatuk, hogy objektívek, korrektek legyenek és hogy az emberi méltóságot őrizzék meg. Nincs joguk ahhoz, hogy az egyének magánéletét háborgassák, hogy manipulálják a közvéleményt, vagy a valóságot elferdítsék;
- művészekre, írókra, tudósokra, akik tudományos és művészi szabadsággal rendelkeznek. Ők sem kerülhetik ki az általános erkölcsi normákat, az igazságot kell szolgálniuk;
- országok vezetőire, politikusokra, politikai pártokra, akikre saját szabadságunkat bízuk. Amikor saját nemzetüknek hazudnak, amikor manipulálják az igazságot, vagy amikor könnyörtelenek, vagy megvesztegethetők hazai vagy nemzetközi ügyekben, akkor elveszítik szövahihetőségüket és méltóak arra, hogy elveszítessék hivatalaikat és választóik bizalmát. De megfordítva is igaz: a közvéleménynek támogatnia kell azokat a politikusokat, akik ki merik mondani az igazságot minden időben;
- végül a felekezetek képviselőire. Amikor szítják az elítéleteket, gyűlöletet és az ellenségeskedést más vallásokkal szemben, vagy netán maguk ösztönzik, törvényesítik a vallási háborúkat, akkor méltóak arra, hogy az emberiség elítélje őket és elveszítessék híveiket.

Ne engedjük magunkat becsapni: Nem valósulhat meg az igazságosság emberségesség és őszinteség nélkül!

c) A fiataloknak otthon és az iskolában meg kell tanulniuk őszintén gondolkodni, beszélni és cselekedni. Joguk van ahhoz, hogy oktatásban részesülje-

nek és minden információt megkapjanak, és így képesek legyenek meghozni olyan döntéseket, amelyek életüket formálják. Erkölsi nevelés nélkül nem lesznek képesek különbséget tenni fontos és lényegtelen között. A napi információ-áradatban az etikai normák segítséget nyújtanak nekik abban, hogy felismerjék, amikor véleményeket tényként közölnek, az érdekeket elhomályosítják, tendenciákat eltúloznak és tényeket eltorzítanak.

d) Igaz emberi életet élni nagy vallási és etikai hagyományaink szellemében a következőt jelenti:

- Nem szabad összetévesztenünk a szabadságot az önkényességgel, a pluralizmust az igazsággal szembeni közömbösséggel.
- Minden kapcsolatunkban törekednünk kell az őszinteség megvalósítására a becstelenség, az opportunizmus és a képmutatás helyett.
- Állandóan keresnünk kell az igazságot és a megvesztegethetetlen őszinteséget ahelyett, hogy elvont, fanatikus féligazságokat terjeszténénk.
- Bátran kell az igazságot szolgálnunk, kitartóaknak és hűségeseeknek kell maradnunk ahelyett, hogy megalkuvón alkalmazkodnánk az élethez.

4. Elkötelezettség az egyenlő jogok kultúrája és férfi és nő egyenrangú partnerkapcsolata mellett

Számtalan nő és férfi, aki a világ különböző régióiban él és különböző felekezetekhez tartozik, igyekszik olyan életet élni, amelyben férfi és nő egyenrangú partnerek, és a szerelem, szexualitás és családi élet területén is megpróbál felelős magatartást tanúsítani. Ennek ellenére sok helyen a világon ma is előfordul az egyik nem uralkodása a másik felett, a nők kizsákmányolása, gyermekek szexuális zaklatása, erőszakos prostitúció. Nagyon gyakran a szociális igazságtalanságok kényeszerítik a nőket, sőt gyermekeket a prostitúcióra, amely különösen is a kevésbé fejlett országokban az egyetlen módja az életben maradásnak.

a) A nagy ősi vallási erkölsi hagyományokban szerepel a parancs: Ne kövess el szexuális erkölszetlenséget! Vagy pozitív formában: Tiszteljétek és szeressétek egymást! Gondolkodjunk most el újra ennek az ősi parancsnak a következményein: Senkinek sincs joga ahhoz, hogy a másikat pusztán a szex tárgyának tekintse, hogy szexuális függőségbe juttassa, illetve szexuális függőségben tartsa embertársát.

b) Elítéljük a szexuális kizsákmányolást, a szexuális megkülönböztetést s ezeket az ember megalázása legkegyetlenebb formáinak tartjuk. Kötelességünk, hogy tiltakozzunk, ha valahol az egyik nem felsőbbségét hirdetik a másik felett – még akkor is, ha ezt vallási meggyőződés címén teszik is, ha valahol elfogadják a szexuális kizsákmányolást, ha támogatják a prostitúciót, vagy gyermekeket bántalmaznak. Senki ne áltassa magát: Nem létezik valódi emberség anélkül, hogy az emberek valódi partnerkapcsolatban éljenek egymással!

c) A fiataloknak meg kell tanulniuk otthon és az iskolában, hogy a szexualitás nem negatív, romboló, kizsákmányoló, hanem pozitív, kreatív erő. A szexu-

alítás a közösség életet-igenlő formálója, de csak akkor tölti be küldetését, ha a partnerek elfogadják azt, hogy felelősséggel tartoznak társuk boldogságáért.

d) Nő és férfi kapcsolatát nem a lekezelő magatartás, vagy a kizsákmányolás kell hogy jellemezze, hanem a szeretet, partneri viszony, megbízhatóság. Az emberi beteljesülés nem egyenlő a szexuális örömszerzéssel. A szexualitás egyenlő partnerek szeretet-kapcsolatát kell, hogy kifejezze, megerősítse.

Némely vallási hagyomány a szexualitásról való teljes, önkéntes lemondást hirdeti. Az önkéntes lemondás az identitás és a tartalmas önmegvalósítás kifejezése is lehet.

e) A házasság társadalmi intézményét, kulturális és vallási sokfélesége ellenére, a szeretet, a hűség és az állandóság jellemzi. Célja, hogy férjnek, feleségnek, gyermeknek biztonságot és kölcsönös támogatást biztosítson. Feladata még, hogy az összes családtag jogait biztosítsa.

Minden országnak és kultúrának olyan gazdasági és szociális viszonyokat kellene létrehoznia, amelyek emberhez méltó házasságot és családi életet tesznek lehetővé mindenkinek, de különösen is az idősek számára. A gyermekeknek joguk van a tanulóhoz. Gyermekeknek nem szabadna kizsákmányolni szülőket, sem szülőknél gyermekeiket. Kapcsolatukban a kölcsönös tisztelet, megbecsülés és törődés kell, hogy érvényesüljön.

f) Igaz emberi életet élni nagy vallási és erkölsi hagyományaink szellemében a következőket jelenti:

- Partnerkapcsolatra, kölcsönös tiszteletre és megértésre van szükség az uralkodás és megalázás helyett, amelyek az erőszak megjelenési formái és amelyek válaszként szintén erőszakot szülnék.
- Egymással való kölcsönös törődésre, türelemre, a megbékélésre való készségre, szeretetre van szükségünk birtoklási vágy és szexuális visszaélések helyett.

Csak azt lehet nemzeti, felekezeti szinten gyakorolni, amit személyes és családi kapcsolatainkban már megtanultunk.

IV. A tudat átalakítása

Történelmi tapasztalat igazolja az alábbiakat: Világunk nem jobbítható meg anélkül, hogy ne történe alapvető változás egyéni életünkben, valamint a közéletben. Az átalakulás lehetőségei néhány területen már észlelhetők, úgy mint háború és béke, gazdaság és ökológia, ahol az elmúlt évtizedekben alapvető változások következtek be. Ennek a változásnak kell megtörténnie az etika és értékek területén is!

Minden egyén rendelkezik belső méltósággal, elidegeníthetetlen jogokkal, de ugyanakkor mindenki elkerülhetetlenül felelősséggel is tartozik azért, amit tesz, illetve nem tesz meg. Minden döntésünk, tettünk, megmulasztásaink, hibáink is következménnyel járnak.

A vallások különleges feladata, hogy a felelősségérzetet ébren tartsák, elmélyítsék és továbbadják azt az eljövendő generációknak.

Reálisan látjuk azt, amit már elértünk ezen a területen és sürgetjük azt, hogy az alábbiakban felsoroltak megvalósuljanak:

1. Általános megegyezés a sokat vitatott etikai kérdésekben (a bio-, és szexuális etikától a tömegtájékoztatási és tudományos etikán át egészen a gazdasági és politikai etikáig) nehezen születik majd. Ugyanakkor, még az ellentmondásos kérdésekben is szükséges lenne egy mindenki számára elfogadható megoldás kialakítása a fentiekben kifejtett alapvető irányelvek szellemében.

2. Az élet számos területén újfajta erkölcsi felelősségtudat jelentkezett. Ezért nagyon örülnénk, ha a lehető legtöbb szakma képviselője, úgy mint orvosok, tudósok, üzletemberek, újságírók és politikusok modern etikai kódexeket alkotnának, amelyek az adott szakmán belüli fontos, nyugtalanító kérdésekhez nyújtanának speciális irányítást.

3. Mindenekelőtt felhívjuk az egyes vallási közösségeket, hogy alkossák meg önálló etikájukat: mit mondanak az egyes felekezetek például az élet és halál értelméről, a szenvedések viseléséről, a bűnök

bocsánatáról, az önzetlen áldozatokról, a lemondás szükségességéről, a könyörületességről és az örömről. Ezek elmélyíthetők és pontosabban körülhatárolhatóvá tehetők a már jelenleg is létező egyetemes etikát.

Összefoglalva, bolygónk minden lakosához szólunk! Nem jobbíthatjuk meg világunkat anélkül, hogy az egyén tudata ne változna. Ígéretet teszünk arra vonatkozóan, hogy az egyéni és a közösségi tudat megváltoztatásáért, szellemi képességeink felkészítéséért fogunk fáradozni meditációval, imádsággal, pozitív gondolkodással, hogy a szív is átalakuljon. Együtt hegyeket mozgathatunk meg! Kockázatok vállalása nélkül és áldozatkészség nélkül helyzetünkben nem jöhet létre gyökeres változás! Elkötelezzük magunkat egy közös, egyetemes etika mellett, egymás jobb megértése mellett, csak úgy, mint a társadalmilag hasznos, a békét elősegítő és Föld-barát életmód mellett.

Várunk minden férfit és nőt, hívőt és nem hívőt, hogy hasonlóan cselekedjen.

(Fordította: Keveházi Klára)

Hozzászólások – Előadások

Gyógyítsuk meg világunkat – felekezetek a békéért

Világkonferencia a felekezetekről és a békéről,

Világgyűlés, Riva del Garda, 1994, november 4-9.

Amikor az a megtiszteltetés ért, hogy ezen a konferencián előadást tarthatok, arra kértek, hogy a „Gyógyítás feledés nélkül” téma zsidó perspektíváit vázoljam föl. Az emlékezés a zsidó vallásban és más felekezetek hagyományaiban is központi helyen áll, a különbség csak az, hogy mások azok a tételek, amelyek alapján értékeljük ezeket.

Számomra egy csodálatos paradoxon az, hogy a zsidók – akiknek az a „tisztesség” jutott, hogy a történelem folyamán szenvedéseik és üldöztetések hossza és intenzitása felülmúlhatatlan volt – hisznek abban, hogy az egész világ, de különösképpen is az emberi természet eredendően jó. Sőt, a zsidó vallás kitart amellett, hogy értelme és célja nemcsak a teremtésnek, de a történelemnek is van; a múlt eseményeit úgy szemlélni, mint a Szent Jelenlét kinyilatkoztatását az emberek életében, és a jövőt úgy tekinteni, mint amelyben az ember, vagy talán még az állatok életvitelét is a természetes béke és harmónia jellemzi majd.

De talán még ennél is fantasztikusabb – a háromezer évig tartó leigázás, rombolás, fogságok, üldöztetések, az emberek megtizedelése, inkvizíció, pogromok, a holocaust hihetetlen szörnyűségei, amelyek az emberi természet lehető legsötétebb oldalát mu-

tatták meg – a zsidó vallásnak azon tanítása, amelynek alapja a Biblia, miszerint az emberiség Isten partnere a teremtett világ fejlesztésében, tökéletesítésében; valamint, hogy módunkban áll és célunk is lehet az, hogy felismerjük azokat a lehetőségeket, amelyek segítségével világunkat az igaz béke és harmónia helyévé tehetjük.

Amikor a zsidók a fájdalmak és káosz közepette mindannak az értelmét keresték, amit el kellett szenvedniük a gyűlölet tengerében, amely körülvette őket (csak igen-igen rövid „kíméleti időekkel”), biztosak lehettek abban, hogy túlélésük egyedül annak az isteni szeretetnek köszönhető, amely mindezek ellenére megtartotta őket. Valószínűleg ezért voltunk képesek arra, hogy – mindannak fényében, vagy inkább árnyékában, amit átéltünk – mégis megőrizzük naív, sokszor nevetséges optimizmusunkat.

Tulajdonképpen pontosan életünk értelmének keresése az – amely minden vallás középpontjában áll – amely arra indította Izrael gyermekeit és később a zsidó nép leszármazottait, hogy mindennek az értelmét keressék, már a legelső közös megtapasztalásuknak is, amely az egyiptomi fogságból való szabadulásuk volt. Történelmüknek ez a jelentős eseménye volt az, amelynek nyomán nemcsak megérezhették Isten jelenlétét az életükben, hanem mindenekelőtt ennek a Jelenlétnek, ha tetszik Isteni Akaratnak, saját életükre vonatkoztatott erkölcsi következményeit is felismerték. Izrael gyermekei számára egész történelmük során világos volt, hogy feladatuk erről a Jelenlétről és Akaratról tanúskodni, következképpen életüket is ehhez igazítani. Ez az életmód, ame-

lyet ma zsidó vallásnak neveznek, megpróbálja Isten Jelenlétének ezt a bizonyosságát életünk minden területén nyilvánvalóvá tenni: az evés, az ivás, a munka, a pihenés területén, de mindenekelőtt szociális kontextusokban – család, közösség, társadalom, valamint a teremtett világhoz való viszonyunkban. Az életvitelünkre vonatkozó szabályok összessége a zsidó vallásban „halachah” néven ismert, melynek jelentése: „az út”.

Következésképpen Isten Akarata Halachah szerinti értelmezése és gyakorlata állandó összefüggésben áll és ösztönzést nyer a történelem során megtapasztalt Isteni jelenléttel. A Tíz Parancsolat a Szabadulásra való utalással kezdődik (2Móz 19,2). A Szombat napot, a pihenés napját szintén a Szabadulás emlékére nevezték el (5Móz 5,15), ezért ezen a napon mindenki nyugalomban van. Az izráeli szolgák fogságból való kiszabadítása az Istentől kapott, elidegeníthetetlen emberi szabadságot tanította, amelytől senkinek sincs joga megfosztani a másik embert. Hasonlóképpen a bibliai ünnepek az elidegenedést idézik fel, így figyelmeztetnek bennünket arra, hogy osszuk meg ünnepeinket, összejöveteleinket a társadalom kivetettjeivel is: a szegényekkel, az árvákkal, az özvegyekkel, az idegenekkel (5Móz 16,11-12). Mert megmondatott nekünk: „hiszen ti ismeritek a jövevény életét, mert ti is jövevények voltatok Egyiptomban” (2Móz 23,9).

A múlt fájdalmainak és a szabadulásnak a hangsúlyos jelenléte gyógyítóan hat a sérült lélekre. Nem próbálja meg elfelejteni, vagy palástolni a múlt szenvedéseit, hanem konstruktívan foglalkozik vele, mégpedig úgy, hogy megpróbál erkölcsi tanulságot levonni a tapasztalatokból. Az elidegenülés és a sebezhetőség múltbeli élményeinek feladata, hogy erkölcsi magaviseletünket a jó irányba terelje a jelenben. Valójában a szenvedés és a szabadítás emlékének Mózes öt könyvében az a feladata (a hagyomány szerint 36 alkalommal fordul elő), hogy érzékenységet, de egész életvitelünket abba az irányba terelje, hogy az idegeneket a hozzánk közel állókhoz hasonlóan szeressük, együttérzést s nagylelkűséget tanúsítsunk a sebezhető iránt, és óva intsen bennünket a gyűlölködéstől, még akkor is, ha éppen egykori elnyomóinkról van is szó (5Móz 23,8). Ilyen módon nem következhet be sem az emlékek – különösképpen is a fájdalmas emlékek – önmagunkban való „elföldelése”, hiszen ez is bomlasztó hatású, sem pedig azoknak előtörése, ami szintén ártalmas lehet, hanem az egész erkölcsi aktivitássá válik: önmagunk és mások gyógyításává.

Különösen is a Zsidó Húsvét az, amelynek célja, hogy emlékeinket újra felidézze, rekonstruálja különleges történelmünket azért, hogy a fájdalom és a szenvedés, valamint az átélt örömeik segítségével általános erkölcsi tanítást nyerhessünk belőle. Érdemes megemlíteni, hogy a Húsvét megünneplése, ahogyan a többi zsidó szertartás esetében is így van ez – csak Izrael közössége számára kötelező, míg az ünnepek erkölcsi üzenete általános és az egész emberiség számára eszkatologikus cél.

Hiszem, hogy itt rejlik a Vallásnak, mint világunkban az egyedüli gyógyító erőnek a mérhetetlen nagy jelentősége. Ahogyan már említettem, a Vallás megpróbál értelmet és irányt adni az egyénnek céljára és a világban elfoglalt helyére vonatkozóan, szorosan kapcsolódik az emberi kapcsolatok különböző köreiből az családától kezdve egészen az emberiség egészéig, sőt az egész ökoszisztémához is. Ezek a körök építik fel identitásunkat, nemcsak mint egyéneknek, hanem mint társas lényeknek. A családtól kiindulva, a gyülekezeten át, a különböző közösségek, etnikai csoportok, a nemzet, a hitközösségek, ezek mind mind sokoldalú identitásunk alkotóelemei, amelyeknek a Vallás irányt és értelmet akar nyújtani. Ezért a Vallás elválaszthatatlanul egybefonódik ezekkel az alkotóelemekkel. És mert identitásom segít nekem abban, hogy meghatározzam, ki is vagyok, azt is meghatározza, hogy ki nem vagyok. Tehát bármiféle különbözőség – még ha jó is a kapcsolat a másikkal – okozhat emberek között korlátokat, sőt gyűlölködést is. Mivel a Vallás annyira szorosan kapcsolódik identitásunk különböző összetevőjéhez, ezért igen-igen gyakran – ahogyan azt mind a mai napig földünk megannyi részén láthatjuk – a kialakult konfliktusok szerves részévé válik.

Némelyek véleménye szerint a legegyszerűbb megoldás az lenne, ha a különbözőségeket kiküszöbölőnének, így lehetővé válna az egyetemesítés. De láthatuk már ennek a felfogásnak a gyakorlati kudarcát is, például Kelet-Európában ma, ahol a mesterségesen felépített rendszerek összeomlásával, amelyek elfojtották a közösségek identitását, később törték elő ezek az etnikai ellenségeskedések, sokkal nagyobb erővel. Így történt ez például a Balkánon. De modern nyugati világunkban is láthatjuk sokoldalú identitásunk összetevőinek tovatűnését, elvesztését, ami általában gyökértelenséghez, irányvesztéshez, megüresedéshez vezetett, helyükre pedig csak kormányozhatatlan szociális problémák kerültek, ahogyan erre számos mai etológus és társadalmi antropológus rámutatott.

Valójában identitásunk különleges összetevői pszichénk és lelki egészségünk számára annyira fontosak, hogy egyedül a partikularizmusunkból eredő univerzalizmus az, amelynek esélye van arra, hogy hozzájáruljon az igazi társadalmi béke és harmónia kialakulásához. Az az univerzalizmus, amely nem fogadja el ezeket a különbözőségeket nem más, mint tartalom nélküli illúzió, a kulturális imperializmus egy formája.

Élményeink vallásos értelmezésének így tehát óriási jelentősége van az ember lelki-szellemi jóléte szempontjából. Az, hogy mennyire válik a társadalom valódi gyógyító erejévé az attól függ, hogy milyen mértékben képes egyéni élményeiből olyan tanulságokat levonni, amelyek a társadalom egésze iránti felelősséget és érzékenységet fejezik ki. Ekkor, de csak ekkor töltik be az egyházak azt a csodálatos küldetésüket, hogy eszközök lehessenek a valódi béke és harmónia kialakulásában ezen a világon.

Valószínűleg a múltban sokak számára nem volt egyértelmű vallási-etikai értelemben, de ma társadalmunknak szembe kell néznie ezzel a valósággal:

mind társadalmi-gazdasági, mind pedig ökológiai értelemben valamennyien elkerülhetetlenül kölcsönös egymástól való függésben élünk. Ahogyan egy nagy zsidó teológus mondta: „A parachializmus túrhettelenné vált”.

Általános etikai felelősség megvalósítása valamennyiünk közös feladata, ma sokkal inkább, mint eddig bármikor is. És hogy eleget tegyünk ezen kötelességünknek feladatunk, hogy különböző egyházi hagyományaink emlékeiben, bölcsességeiben, szépségeiben felfedezzük az erkölcsi iránymutatást, útbazítást egész világunk igaz békéje, egészséges élete érdekében.

David Rosen
rabbi

(Fordította: Keveházi Klára)

Miért van szükség egyetemes etikára?

Nagy érdeklődéssel olvastam a franciaországi, németországi és olaszországi Felekezetek a Békéért Világkonferencia különböző csoportjainak jelentéseit. Ezek a csoportok jelentős lendületet adnak egy egyetemes etika létrehozásának, amely mindannyiunkat egyesít majd. A kérdés alapos átgondolása tehát megtörtént már, így számunkra lehetőség nyílik arra, hogy ezen a konferencián az egyetemes etika komplex problémáit tekintsük át, naivitás és felszínesség nélkül. Részemről nem szeretnék a különböző véleményekről „szintézist” nyújtani, hanem néhány fontos álláspontot fogok újra kiemelni, jelentőségüket hangsúlyozva.

1. Francia barátainkkal együtt fontos megjegyezni: „Az egyházak jelenleg igen messze vannak csúcspontjuktól. Szorult helyzetben funkcionálnak, ami azt jelenti, hogy a világ kihívásának kell megfelelniük, lelkületük próbatétel alatt áll. Az mindenki számára világos, hogy az emberek többsége manapság nem bízik az egyházakban. Ezért nem elegendő az, hogy a vallásos férfiak és nők (akik azt mondják magukról, hogy 'hisznek') összegyűlnek és követelik az emberi jogok megvalósulását. Nyíltan, határozottan és elfogulatlanul meg kell vallaniuk hitüket, azt a hitet, amely jótékony az emberek számára.”

2. Német barátainkkal együtt hangsúlyozzuk a „tolerancia kultúrája” felépítésének fontosságát. Sőt, azok a konkrét területek, amelyeken dolgoznunk kell minden egyes régióban valóban a következők: „Erőszak és háború: A Béke és Biztonság Építése”, „Elnyomás és Diszkrimináció: A Jogok és Felelőségek Megerősítése”, „Elhibázott Élet: Gondoskodás a Gyermekekről”, valamint „A Veszélyben Lévo Föld: Az Ökológiai Harmónia Helyreállítása”.

3. Amit olasz barátaink dolgoztak ki, az sem kevésbé fontos: „az emberi szolidaritás ökumenikus alapokon nyugvó etikája”. Jogosan állapították meg: „Az elkövetkező Világggyűlésen ki kell dolgozni az emberi szolidaritás etikai szabályzatát, amelyet minden felekezet elfogad és az egész világ számára is elfogadható lesz.” Úgy határozzák meg „a szolidaritás

etikáját”, mint „minden ember jogainak és kötelességeinek tiszteletbentartása, valamint konkrét tettek, amelyek azokat a személyeket, csoportokat és kisebbségeket támogatják, amelyek elnyomásban élnek”. A szolidaritás etikáját egészen speciálisan olyan fontos területekre vonatkoztatják, mint „az urbanizáció, munkanélküliség, az ökológiai katasztrófák, a tömegtájékoztatás és az Észak és Dél közötti tátongó óriási szakadék”.

Mindezek a hozzájárulások igen fontosak és a közöttük lévő egyetértést mutatják: azt, hogy a világ nem élheti túl belső pusztulását, hacsak nem mérlegeli újra az egyetemesen elfogadott és alapvető értékeket, erényeket és normákat. Az etika manapság világpolitikai kérdéssé vált. Bizonyos azonban, hogy az egyén feladata ma is és a jövőben is az, hogy elkötelezze magát az etika mellett, de a világméretű konfliktusok és katasztrófák azt jelzik, hogy az etika elvesztése egyetemes problémává vált.

1. Világszerte probléma az orientációs vákuum

Hadd említsek néhány példát:

- Mindenütt a korábbi szovjet blokk országaiban a kommunizmus összeomlása után – a felszín alatt még a kommunista Kínában is, ahol ma is ugyanolyan súlyos az elnyomás, mint azelőtt – „probléma az, hogy hogyan bírkozzanak meg ezzel az erkölcsi és lelki vákuummal, úgy Kínában, mint minden más országban”. (Liu Binyan)
- Az Egyesült Államokban, ahol a népesség 1960 óta 41 százalékkal növekedett, de az erőszakos bűncselekmények száma 560 százalékkal nőtt, az egyedülálló anyák száma 419 százalékkal, a válások 300 százalékkal, ugyancsak 300 százalékkal nőtt azoknak a gyermekeknek a száma, akiket egyedülálló szülő nevel, valamint a balesetek után a lövöldözések a halálozás második leggyakoribb okozói (1990-ben 4200 tizenévest lőttek le).
- Európában, amikor Liverpoolban két tízéves gyerek megölt egy kétévest, még a Spiegel is vezércikkben foglalkozott az „orientációs dzsungel”-lel és a tabuk hiányával, amely példa nélkül áll a kultúra történetében: „A legfiatalabb generációnak meg kell bírkoznia az értékek teljes zűrzavarával, amely olyan nagymértékű, hogy szinte lehetetlen áttekinteni. Számukra a helyes és helytelen, jó és gonosz világos normái, – amelyeket az 50-es és 60-as években szülők és iskolák, egyházak, sőt néha politikusok is átadtak a fiatal nemzedéknek – már nehezen felismerhetők”.

Modern férfiak és nők, akik önmaguktól clidegenültek, akik „megölték” Istent, céltalanul vándorolnak, nyugvóhelyet nem találnak, a nihilizmus fenyegeti őket, egy olyan korban és egy olyan világban, amelyben egyre nehezebb a fennmaradás. Ahogyan Friedrich Nietzsche, a modern kor legtisztább látó kritikus (bár neki sem sikerült felülkerekednie), már a tizenkilencedik században látta, hogy kialakulóban van az ember, aki „jó és gonosz felett áll”, akit

egyedül saját hatalomvágya éltet „Isten halála” és az egész európai morál rombadőlése, úgy az a huszadik században végzetes realitássá vált: nemcsak a sztálini és hitleri terror adataival, nemcsak a Holocausttal, a Gulággal és a két világháborúval, amelyek atombombákkal végződtek, hanem a mindennapi élettel is. Ez látható az egyre gyakoribb és példa nélkül álló botrányokból, amelyeknek főszereplői vezető politikusok, üzletemberek, szakszervezeti vezetők fejlett ipari országainkban, vagy az emberek, különösen is a fiatalok önzéséből, a fogyasztási cikkek utáni vágyából, az erőszakos tetteiből és idegengyűlöletéből.

Különös dolog az, hogy az Erények Könyve, amelyet William Bennett írt – korábban az amerikai elnök kábítószerügyi tanácsadója – s amely a vandalizmus és kínzás közti méltányos középúterért emeli fel szavát, az amerikai bestseller lista élére került. Újra lehet becsületességről, őszinteségről, hűségről, bátorságról, könyörületről, barátságról, állhatatosságról és önfegyelmről beszélni. Minden további magyarázat nélkül világossá kell válni számunkra, hogy a világ mai, új helyzetében, amely most van kialakulóban, ahhoz, hogy bolygónk lakossága további biztosítékokat szerezzen fennmaradásához, szükséges egy azonnali, általánosan elfogadott konszenzus a különböző meggyőződések között. Korunkban sem kerülhetjük ki az ősi kérdést. Miért cselekedjük a jót és ne a rosszat? Miért nem állnak az emberek „jón és gonoszon felül”? Miért nem csak saját hatalomvágyuknak, a sikernek, gazdagságnak, a fogyasztási javaknak, a szexnek a költelkében élnek? Sokszor az alapvető kérdéseket a legnehezebb megválaszolni. Az erkölcsre, a jogra, a szokásokra vonatkozó kérdéseket, amelyek évszázadokon át az egész világon magától értetődőek voltak, mivel az egyházi hatóságok is támogatták őket, ma már nem fogadják el az emberek automatikusan. Egy egyetemes dialógus, egy világméretű párbeszéd már kialakulóban van, amelynek célja, hogy megegyezéshez vezessen bennünket közös értékeinkre, modelljeinkre, és alapvető magatartási normáinkra vonatkozóan, amelynek eredménye pedig a világ-etika létrejötte lesz majd (egyetemes etika, etica mondiale, etica mondial, ethique planétaire).

2. Egy kötelező érvényű egyetemes etika felé

Bizonyára a világ valamennyi államában létezik egy gazdasági és jogi rend, de a világ egyetlen államában sem működhet ez a rend etikai konszenzus, az emberek közti etikai kapcsolat nélkül, amelynek segítségével az állam demokratikus szervezete fennmaradhat. Már a francia forradalom idején is akadtak olyanok, akik azt akarták, hogy kezdettől fogva az emberi jogok mellett az emberi kötelezettségek is rögzítve legyenek. A nemzetközi közösség létrehozott már nemzetek, kultúrák és felekezetek fölött álló jogi szervezeteket (amelyek nélkül minden nemzetközi megállapodás valójában csak hamis önámítás volna). És ha ezek már léteznek, akkor az új világrend kialakulásához is szükség van közös értékekre, modellekre, alapvető magatartási normák-

ra, egy etikára, amely – időhöz kötött természetével – kötelező érvényű a szó minden vonatkozásában az egész emberiségre, röviden egy egyetemes etika.

1993. szeptember 4-én a Világ Felekezeteinek Parlamentje chicagói tanácskozásán elfogadta a „Nyilatkozat az Egyetemes Etika Megvalósulásáért” dokumentumot, amely a felekezetek történetében először rögzítette a kötelező értékekre, a megmásíthatatlan normákra és alapvető erkölcsi magatartási formákra vonatkozó minimális alapkonszenzust. Ez egy alapvető etikai megállapodás:

- amelyet minden felekezet elfogadhat ‘dogmatikai’ különbözőségektől függetlenül,
- és amelyet a nem hívők is támogathatnak.

Ez persze nem azt jelenti, hogy egy ilyen egyetemes etika a különböző felekezetek önálló etikáit feleslegessé tenné. Az egyetemes etika nem helyettesíthetné a Hegyibeszédet, a Törát, a Koránt, a Bhagavadgítát, Buddha értekezéseit, vagy Confuciusz mondásait. Ellenkezőleg, pontosan ezek azok az ősi „szent beszédek”, amelyek szilárd alapját képezhetik az egyetemes etikának és meggyőző módon konkrétá tethetik azt.

3. Miért van szükség egy világ-etikára?

„Az Egyetemes Etika Nyilatkozata”, amely valóban egy merőben új kezdeményezés, ugyan szakemberek munkája, de később különböző háttérű emberek vizsgálták és javították, majd végül a Világ Felekezetei Parlamentjének egyházi vezetői vitatták meg és fogadták el. Ezért aztán még fontosabb feltenni a kérdést: mit tud az „átlagember”, a „hétköznapi férfi, vagy nő” kezdeni egy ilyen nyilatkozattal? És tulajdonképpen mit kezdhetnek egy világ-etikával? E kérdésekre válaszolva két területet kell megemlítenünk. Azoknak, akik világ-etikáról beszélnek, beszélniük kell azokról a problémákról is, melyek nemcsak saját felekezeti közösségüket foglalkoztatják, hanem az egész világot, más szavakkal, egyetemes problémákról, amelyek kultúrák és felekezetek fölött állnak. Ugyanakkor saját hagyományaikból ki kell emelniük azokat az értékeket, normákat és ismerveket, amelyekkel felülkerekedhetnek ezeken az egyetemes problémákon és amelyek más egyházak hagyományaiban is megtalálhatók.

Itt először és elsősorban a gyermekekre gondolok. Helyzetük bármennyire is különböző az egyes országokban, az egyes kultúrákban, a gyermekek és fiatalok egyre inkább híján vannak az ember társadalmi élete számára nélkülözhetetlen alapvető iránymutatóknak és tájékoztatóknak. A földön élő minden nő és férfi számára a világ-etika mellett való elkötelezettség azt jelenti, hogy állandóan önmagukat emlékeztetik az alapvető értékekre, amelyeket a hétköznapi élet magá alá temetett, valamint, hogy továbbadják azokat gyermekeiknek és minden fiatalnak, hogy az ő életükben is ezek az értékek váljanak iránymutatókká. Mi a jó s mi a gonosz? Miért cselekedjek mindig emberi módon és nem embertelenül, még akkor is, ha nem ez a saját érdekem, hanem embertársam, családom vagy a társadalom javát szolgálja?

Tehát másodszor a szülőkre gondolok. Bizonyos az, hogy a mindennapi élet kihívásai rendkívül bonyolultakká, komplexekké váltak sok ember számára, különösen is a nyugati világban. Kötelezettségeink a napi munkában – megélhetésünk biztosításától kezdve egészen az üzleti élet versenyében a fennmaradásért vívott harcig – gyakran nem hagynak sok ember számára annyi időt és teret a családi élet számára, amennyit szeretne. Amikor világ-etikáról beszélünk, akkor egy sor olyan alapvető értéket értünk alatta, amelyet minden kiemelkedő kultúrában megtalálhatunk, és amelyről ma különösen sem szabad megfeledkeznünk még a szülő-gyermek közti beszélgetésekben sem, amelyek manapság oly nehézkessé váltak. Érzékenyeknek kell lennünk embertársainkkal való kapcsolatainkban és a közös jót kell elősegítenünk, a másokon átgázoló sikerek helyett. A konfliktusok megoldásánál a figyelmesség és partneri viszony példáját kell felállítanunk, agresszió és erőszak helyett, amelyekkel mindenki oly könnyen él manapság.

Ebben az összefüggésben harmadszor az iskolákat említtem. A tanárok kihívásai a világon mindenütt egyre növekednek, miután a gyerekeket és fiatalokat egy olyan világban kell hivatásokra és a későbbi életre felkészíteni, amely kulturális szempontból egyre inkább többszínűvé válik. A tudást gyakran az alapvető etikai és morális alapok rovására szerzik meg a fiatalok, amelyek pedig szükségesek ahhoz, hogy valaki boldogulhasson ebben a világban, amely egyre komplexebbé válik. A világ-etika támogatása minden felekezett számára azt jelenti, hogy meg kell ragadni az oktatás által nyújtott lehetőségeket. Társadalmi kapcsolatainkban jelenti a szociális és kulturális feszültségeknek toleranciával és elkötelezettséggel való enyhítését, aztán ráébreszti az embereket, hogy a vagyon és jólét nem egyszerűen jutalom, vagy ajándék, hanem mindenekelőtt kötelezettség és felelősség.

Negyedszer, a tömegtájékoztatást kell megemlítenem. Természetesen joguk van a vélemények szabad nyilvánításához és a korlátozásoktól mentes híradásokhoz. Ez aztán minden társadalomban valamiféle felügyeleti szerepet biztosít nekik. De másfelől pontosan a tömegtájékoztatás az, amelyet folyamatosan azzal vádolnak, hogy minden elképzelhető módon visszaél ezzel a társadalmi helyzetével. A világ-etika támogatása azt jelenti, hogy rá kell mutatni ezekre a visszaélésekre mindenütt a világon, mindenféle „de” és „ha” nélkül, és fellépni ellenük. A média nem áll az erkölcsök felett, hanem ma és a jövőben is feladata, hogy párfogolja az emberi méltóságot, az emberi jogokat és az alapvető értékeket a világon mindenütt. Nincs joga manipulálni a közvéleményt, sem pedig ahhoz, hogy gyermekeinknek és fiataljainknak reggeltől estig a televízió csatornáin keresztül azt az embert mutassa be, akinek az erőszak, a szex és a korrupció mindennapi, de ugyanakkor magasztos dolog. Ez az emberek mély megvetését mutatja és nem állíthatjuk róla, hogy az emberek társadalmi életének bemutatása lenne, sem pedig példa a számukra.

Ötödször, a tudósokról kell beszélnem. Tudo-

mányos fejlődésre van szükségünk. Nem leszünk képesek megbírkózni az ezredforduló nagy orvostudományi, gazdasági és ökológiai kihívásaival folyamatosan megújuló ismeretek nélkül – kezdve a biológiával és orvostudománnyal, egészen a környezeti és energiaügyi kutatásokig. De ne pusztán a haladásért önmagáért következzon be az előrejutás. És nem biztos, hogy mindent meg kell tenni, ami megtehető. Minél nagyobb lehetőségekkel rendelkezünk mindenütt a világon – a génkutatás és a nukleáris ipar csak a leginkább ismert területek – a feltételeknek és a normáknak annál világosabbakká kell válniuk: mi az, ami valóban az emberiség javát szolgálja. A „világ-etika” magában foglalja az emberség ismérveinek kutatását, amelyekkel bármely felekezethez tartozó nő és férfi egyetért, amelyek minden kulturális és nemzeti határ és érdek felett állnak. Ez elsősorban a kutatók feladata, de az egyént is érinti. Mert amit általánosan elfogadnak, hosszútávon csak az valósul meg.

A politikusokat és a politikai pártokat említtem meg hatodszor. Egy közmondás azt mondja: „Azt a kormányt kapja az ország, melyet megérdemel”. Korunk és az elmúlt évtizedek számos politikai botránya szerte a világon világossá tette, hogy a politikusok szemérmetlenül hazudnak népüknek és a népesség nagy százalékának rovására meggazdagodnak – mind hatalomban, mind pedig anyagiakban. A korrupció világproblémává vált a politikában csakúgy, mint az üzleti életben. A világ-etika támogatása azt jelenti, hogy felhívjuk a figyelmet erre a világszerte jelentkező fenyegetésre és fellépünk ellene. A becsületes politikust nem úgy kell tekinteni, mint egy örvendetes kivételt, hanem ez mindenkinek kötelessége lenne. Amikor a politikusok szemérmetlenül hazudnak népüknek, amikor bűnösök az igazság manipulálásában, korrupcióban, vagy önző hatalmi politika folytatásában akár otthon, akár külföldön, akkor elvesztik szavahihetőségüket és megérdemlik, hogy elveszítsék hivatalaikat és választóikat.

Hetedszer, az üzletembereket említeném meg. Számos országban a szegények és gazdagok, a hatalommal rendelkezők és hatalom nélküliek közötti különbségek óriásiak. A nyugati vad kapitalizmussal és a keleti totalitárius államszocializmussal bebizonyosodott, hogy lehetséges a határtalan nyereszkesedés és a féktelen kapzsiság növekedése együtt egy olyan materializmussal, amelyik csak az „én akarok” szemszögéből képes gondolkodni. De ahol a hatalmat és az anyagi javakat korlátlan módon felhalmozzák, ott elkerülhetetlenül jelentkezni fog az irigység, a harag, a halálos gyűlölet, a lázadás azoknak a részéről, akik hátrányos helyzetben vannak, akik a társadalom peremére kerültek. Ez különösen is áll földünk legszegényebb milliárdjaira. Ahhoz, hogy az ő helyzetükön javítsunk, a világgazdaság struktúráját kell igazságosabbá tenni. Sürgősen szükség van egy világos és pontos világméretű tervre, különös tekintettel az adósságállomány megfékezésére és a szegénység leküzdésére, amelyek még kutatások tárgyát képezik. Ezen a speciális területen a világ-etikára reflektálni azt jelenti, hogy a gazdasági és politikai hatalmat

embertársaink szolgálatára használjuk fel ahelyett, hogy az uralkodásért vívnánk önző harcunkat. Valóban létre kell hoznunk a szolidaritás és közösségvállalás etikáját és ellen kell állnunk a pénzsóvárság, a presztizs és fogyasztási javak démonának. Még egyszer: rá kell találnunk a szerénységre és önmérsékletre nagy vallási hagyományaink szellemében.

Végül pedig most magunkat említeném meg, a különböző felekezetek képviselőit. Ebben a közösségben nem kell hosszan tárgyalnom azt, hogy minden emberi vallás milyen mélyen kétértelmű, hogy elősegítheti a békét, de ugyanúgy a háborút is, a megbékélést csakúgy, mint a gyűlölködést. Évszázadokon át számos egyházi vezető utasított el más felekezetekhez tartozókat, mert alsóbbrendűeknek tartotta őket és fanatizmust, intoleranciát hirdtet tisztelet, megértés és tolerancia helyett. De ahol az egyházak képviselői előítéletet, gyűlöletet és ellenségeskedést szítanak más vallásúakkal szemben, ahol fanatizmust hirdetnek vagy netán maguk kezdeményeznek és legalizálnak vallási háborúkat, azok megérdemlik, hogy elítéljük őket és azt, hogy követőiket elveszítsék.

Végül pedig szeretnék egy fontos szakaszt idézni a chicagói Világ Felekezetei Parlamentjének deklarációjából, amely újra figyelmeztet bennünket, az egyházakhoz tartozó embereket saját feladatunkra: „Tudjuk, hogy az egyházak nem tudják megoldani a föld környezeti, gazdasági, politikai és szociális problémáit. Mégis tudnak valamit biztosítani, amit egyedül gazdasági tervekkel, politikai programokkal, vagy jogi rendeletekkel nem lehet: egy változást a belső orientációban, az egész mentalitásban, az emberek szívében, a helytelen ösvényről az élet új dimenzióira való áttérést. Az emberiségnek szüksége van szociális és ökológiai reformokra, de lelki megújulásra ugyanolyan szüksége van. Mi, mint egyházakhoz tartozó, hívó emberek elkötelezzük magunkat e feladat mellett. Az egyházak lelki ereje alapvető bizalmat, az élet értelmének alapját, alapvető normákat és lelki otthont tud adni. Természetesen az egyházak csak akkor hitelesek, ha meg tudják szüntetni azokat a konfliktusokat, amelyek magukból az egyházakból fakadnak, lerombolják a kölcsönös önteltséget, bizalmatlanságot, előítéletet, sőt az ellenséges elképzeléseket és így demonstrálják a más hithez tartozók hagyományainak, szent helyeinek, ünnepeinek és szokásainak tiszteletét. Ma is, csakúgy, mint régen sok helyen a világon embertelenül bánnak nőekkel és férfakkal. Megfosztják őket lehetőségeiktől és szabadságuktól: emberi jogait lábbal tiporják; méltóságukat semmibe veszik. De nem mindig az erősnek van igazsága! Az egész emberiség előtt vallási és etikai meggyőződésünk azt követeli, hogy minden emberrel emberségesen bánjanak.”

Kétségtelen, hogy a chicagói szövegnek megvannak a maga korlátai. Mégis, ez történelmileg egyedülálló alapja lehet annak a további munkának, amelyben minden felekezet és mindenki részt vehet, aki az igazság, a béke és a teremtett világ megőrzése mellett kötelezi el magát. Tehát, véleményem szerint a Felekezetek Világ-Konferenciája a Békéért lenne a megfelelő, valójában nemzetközi szinten is majdnem

az egyetlen olyan egyházi testület, amely alapul vehetne egy ilyen egyetemes etikai deklarációt azért, hogy támogassa a konfliktusok területén végzett jelenlegi és jövőbeni munkát. Talán akkor az Egyesült Nemzetek Szervezete, amely 1948-ban elfogadta az Egyetemes Emberi Jogok Nyilatkozatát, egy napon majd elfogadja az Egyetemes Emberi Kötelezettségek Nyilatkozatát is (amelynek létrehozását már a Francia Forradalom idején is követelték!) Hadd idézzem még egyszer a Felekezetek a Békéért Világ-Konferencia olasz résztvevőinek szavait, amellyel előadásomat kezdtem: „Nemzetek, népek, etnikai csoportok békés egymásmellett élésének alapvető előfeltétele az emberiség nagy családján belül megvalósuló, mindenkit magában foglaló szolidaritás etikája.”

Hans Küng
(Fordította: Keveházi Klára)

Köszönöm Önnek,

dr. Vendley rendíthetetlen meggyőződését a hit erejében, amely képes embereket összehozni. Nagyra értékeljük a Világkonferencia a Felekezetekről és a Békéről azon törekvéseit, amelyek a béke, a tolerancia és a különböző csoportok közötti megértés elősegítésére irányulnak. Isten áldja meg!

Köszöntöm a világ számos országából ideérkezett testvéreimet, akik azért gyűltek itt össze, hogy részt vegyenek ezen a nagy, a felekezetközi Konferencia Hatodik Világgyűlésén.

Az előttünk álló napokon, amikor különböző kérdésekről beszélnek majd, ne feledjék, hogy az emberiség nagy családjá egyetlen tagjának sincs joga ellenséges indulatot tanúsítani másokkal szemben: Valamennyien bűnösök vagyunk és szükségünk van Isten kegyelmére, amikor egy jobb világot szeretnénk. Testvériség és harmónia légkörében gyűlt most össze itt számos civilizáció képviselője, hogy újra megerősítse azon hitét, hogy az emberiség a szent teremtés összegzése és csúcspontja és miután Teremtőnk saját képére és hasonlatosságára teremtett bennünket, valamennyiünk közös küldetése, hogy az emberiség eredeti jelentőségét és szépségét helyreállítsuk.

Mennyei Atyánk adja meg nekünk a hitet és erőt ahhoz, hogy megtarthassuk ezt a testvéri lelkületet és közös küldetésünket az előttünk álló évek közös munkája során is.

Kedves Testvéreim, a csodák és a dicsőség korát éljük. Folyjon az ítélet, mint a víz és az igazság, mint a bővizű patak. (Ámós 5,24) Könnyáradat áztatta földünket, most pedig visszahúzódik és eltöröl bánatot, fájdalmat.

A kommunizmus átka gyakorlatilag eltűnt. Palesztinok és izraeliták békét kötöttek és most Jordánia is csatlakozott hozzájuk. Haitin a tábornokok kardja megadta magát a demokrácia ekevasának. Dél-Afrikában a gyűlölet, intolerancia és az erőszak utat enged a testvériségnek, a demokráciának és a megértésnek. Emlékeztünk ideje óta először most Észak-Írország népe azon fáradozik, hogy problémá-

ikat szavakkal és ne fegyverekkel oldja meg. Lassan hozzászokhatunk a csodák egész sorához!

Ami a keresztyénség számára mindenek „összefoglalása”, egysége Krisztusban (Ef 1,10), az az emberiség számára is az ember szentsége, kivételes jelentősége helyreállításának kezdete. Ugyanakkor ez a világ, a szakadások, elidogendés, faji megkülönböztetés és gyűlölet világa pontosan tudja, hogy ezeknek nincs helyük és fel kell számolni azokat. Az emberi faj és a világ újra létrehozhatná az egy test organikus egységét, mert ahogyan Pál apostol mondja: „Nincs zsidó, sem görög, nincs szolga, sem szabad; nincs férfi, sem nő; mert ti mindnyájan egyek vagytok a Krisztus Jézusban” (Gal 3,28).

Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül azokat a tragédiákat, amelyek Boszniában, Kelet-Timorban, Sri Lankán és annyi más helyen – túlságosan is sok helyen – zajlanak. De tragikus századunk romjai között az emberiség szíve még mindig dobog: nehogy véletlenül ne halljuk meg! A sírkövek közül előtűnik az emberi lélek: nehogy véletlenül ne lássuk meg!

Ritka lehetőséget kaptunk meg. „A te népeddel nehéz dolgokat láttattál: bódító borral itattál minket”. (Zsolt 60,5) Világunk belefáradt már a vérontásba: kimeríti a fanatizmus; megszédült a bortól, amit megivott. Erre kell építenünk.

Óriási az igény a spiritualitásra, a dolgok transzcendens értelmezésére. Ezeknek az igényeknek eleget kell tennünk.

Soha nem volt a mainál nagyobb szükség arra, hogy a lelki vezetők elhagyják kolostoraikat és közösen cselekedjenek. Túlságosan sok büntényt követnek el a hit nevében. „Őrizkedjétek pedig a hamis prófétáktól, akik juhoknak ruhájában jönnek hozzátok, de belül ragadozó farkasok” (Máté 7,15). Bár a szavak keresztyén eredetűek, igazságuk transzcendentális.

Ma sincs hiány hamis prófétákból

A kábítószerek és ami együtt jár velük, a bűnözés – nemzetközi probléma, amely minden évben nagyobb méreteket ölt.

Különböző kultuszok és azok karizmatikus vezetői – az utóbbi két év során Waco, Texas, Svájc és Kanada példáin láthattuk a hit szikráját a fanatizmus lángjaivá változni, amelyek aztán számtalan emberéletet követeltek, fiatalokét és idősekét egyaránt.

A nacionalizmus – amely pozitív erőként jelentkezett kezdetben, a demokratikus államok kialakulásakor, de az idők során az emberiség történetének legpusztítóbb erejévé vált: csak 1914 és 1945 között 75 millió ember életét követelte.

A vallási szélsőségesség és a terrorizmus – ezek talán a leggonoszabb hamis prófétának a választott eszközei: hiszen nemcsak kegyetlen bűnöket követnek el az emberiség ellen, de mindezt egy hazugság nevében teszik. Amikor Tel Avivban készakarva felrobbantanak egy buszt, vagy Hebron hegyén felgyújtanak egy mecsetet ez több, mint értékes életek elvesztése: aláássák a hitet, azt a hitet, amely a gyűlölet és megtorlás megtörésének egyetlen lehetséges útja. Meg kell szüntetnünk a fanatizmust és intoleranciát,

és ugyanakkor az emberek polgári és emberi jogait kell védelmeznünk mindenütt a világon.

A háború – a fegyverkezés, különösen is az atomfegyverek jelenlétét a teremtett világ pusztulás és a föld színén lévő élet megszűnése követi. Egy atomháború nemcsak számtalan emberéletet követel, de a túlélők számára – ha egyáltalán lennének ilyenek – az élet elviselhetetlenné válna. A háború – vagy bármi, ami pusztít – az emberiség elleni bűn és Isten elleni halálos bűn.

Az éhezés – ha sajátmagunk táplálása anyagi ügy, akkor embertársaink táplálásával való törődés egyedül lelki ügy. A gazdaságilag fejlett világ igazságtalanul és gyakran bűnös módon osztja el és rosszul gazdálkodik az anyagi javakkal, így azok, akik ezért felelősek vétkeznek az önmagukban lévő Isten képmás ellen, de Isten ellen is.

Aktív szerepet kell vállalnunk a hamis próféták hitelüktől való megfosztásában és népünk sebeinek gyógyításában, mert ahogyan Hillel Rabbi kérdezte: „Ha nem mi, akkor kicsoda? Ha nem most, akkor mikor?”

Néhányan Önök közül jelen voltak akkor, amikor ebben az évben Isztambulban aláírtuk a Boszporusz Deklarációt. Ebben kijelentettük, hogy egy vallás nevében elkövetett bűn az a vallás elleni bűn. Nagy örömünkre szolgált, hogy viszonhallhattuk ezeket a szavakat Clinton elnöktől a múlt héten, amikor a Jordán Parlamentben felszólalt és teljes szívből egyetértünk vele, amikor azt mondja, hogy: „A terroristák és a szélsőséges csoportok a múltat, a béke követi pedig a jövőt jelentik.”

Nem vagyunk védettek a történelem erőivel szemben, de védteleneknek sem kell lennünk. Testvéri szeretettel és integrációval, melyeket kortalan hagyományaink tanítottak nekünk, kell felelnünk testvérgyilkos, darabjaira hullott jelenkorunk kihívásaira. Meg kell tagadnunk és el kell ítélnünk az erőszakot és tanítanunk kell népünknek a béke áldását, amely alapvetően az egyén szentségének s jogainak tiszteletén alapszik. Valójában, ha létezik egy hely, ahol a lelki és a világi univerzum találkozik, az az ember.

Egy ember teljessége, mind Isten képmásának egyéni hordozójaként, mind pedig közösségként a keresztyénség számára a Szentháromság visszatükröződése. Minden férfi, nő és gyermek számára ez a teljesség alkotja a szabadság isteni ajándékát, a szabadság, amely lehetőséget ad az emberiségnek, hogy válasszon jó és rossz között; és a szabadság, amely megadja az embernek a képességet a szellemi tökéletességért való küzdelemhez.

Ugyanakkor ez a szabadság felelősséget követel, valamint magában foglalja az engedetlenség veszélyét, az Istentől való függetlenséget, hűtlenné válást. Ennek bizonyítéka az a traumás szerep, amelyet a bűn tölt be az emberiség életében és amelyet a világ a béke és szabadság kérdéseiben játszik. Ennek a bűnnek a következményei mai életünk tökéletlenségei és hiányosságai: a szekularizáció, az erőszak, demoralizáltság, a mai fiatalok problémái, a phyletizmus, a fegyverkezés, háborúk és társadalmi bajok és ami ezeknek a következménye: a tömegek elnyomá-

sa, társadalmi egyenlőtlensége, a gazdasági katasztrofófa, a fogyasztási javak egyenlőtlen elosztása, illetve azok hiánya mindenütt, az alultápláltak milliói körében az éhség következtében jelentkező fizikai leépülés, az emberek erőszakos áttelepítése, a menekültek körüli káosz, a kivándorlások, a környezet pusztítása, a fejlődő országok problémái ebben az egyenlőtlenül iparosodott műszaki világban, a futuristák elvárásai – mindezek végtelen aggodalomra adnak okot a gyötrődő emberiségnek. (Inter-Orthodox Előkészítő Bizottság, Chambesy-Genf, 1986).

Azok számára, akik lelki intézményekre bízzák hitüket ez azt jelenti, hogy különböző vallásaink valamennyi előírása közül az első helyre Isten valamennyi gyermekének szentsége kell, hogy kerüljön. Azok számára pedig, akik világi intézményekbe vetik hitüket, ez azt jelenti, hogy az összes politikai alapelv közül a legnagyobb hangsúly nem a kollektív, hanem az egyéni emberi jogokra kerül.

Ez a sok közül egy olyan terület, amelynél mi, mint egy hitközösség, rendelkezünk valamivel, amit a világi vezetőknek megtaníthatunk. Az utóbbi időkben hallhattunk olyan véleményeket, hogy az emberi jogok viszonylagosak – ez egy szerencsétlen, sőt katasztrofális elképzelés. Az embereket Isten a maga képére teremtette és nem lehet különböző normákat felállítani az ázsiaiakkal, vagy az afrikaiakkal, vagy pedig az európaiakkal való bánásmódról. A kultúra lehet relatív, de az emberiség nem.

A keresztyének hisznek abban, hogy Isten „az egész emberi nemet egy vérből teremtette, hogy lakjon a föld egész felszínén” (ApCsel 17,26) és nem fogadja el a faji megkülönböztetés egyetlen formáját sem, mivel ez az emberi fajok között szemmel látható különbségtételt jelentené, és a jogok fokozatos osztályozását ösztönöznék.

A szent Orthodox Egyház régóta keresi azt a nyelvet, amellyel megszólíthatná a nacionalizmust és rasszizmust, különösen is azon küzdelem és pusztítás közben, amit ez az új ideológia okozott Kelet-Európa Orthodox országaiban, elítélve a phyletizmus bűnét, amikor is ezt mondják: „Megtagadjuk, elutasítjuk és elítéljük a Krisztus egyházán belüli rasszizmust, vagyis a faji megkülönböztetést, az etnikai ellenségeskedést, a gyűlölködést és a széthúzást...”

A keleti orthodoxia soha nem bátorította a rasszista gondolatokat, teóriákat; soha nem gyakorolt faji megkülönböztetést, szociális kizárást és elkülönítést, prozelitizmust, vagy pedig azoknak a népeknek az üldözését és eltiprását, amelyek más kultúrához tartoznak, vagy Istent más módon tisztelik.

Az emberiségnek mindent el kell követnie azért, hogy a hitetlenséget és az ellenségeskedést – amelyek megmérgezik a nemzetközi légkört – megpróbálja barátsággal és kölcsönös megértéssel helyettesíteni. Ma is nagy erővel fáradozunk azon, hogy az ökumenizmust, valamint a szélsőségségességet, a nacionalizmust, a gyűlölet és a háború feletti szeretetet munkáljuk.

Ezért hívtuk össze az első Pán-Orthodox-Zsinatot, vagyis Nagygyűlést, a világ orthodox patriarchátusainak vezetői valamint a Független Egyházak szá-

mára 1992 márciusában; amely a keresztyén szolidaritás és az elmúlt évszázadok ökumenizmusához való visszatérés megnyilvánulása volt. Az egységnek ezt a példáját meg fogjuk ismételni egy másik zsinat összehívásával; ez alkalommal Patmos szent szigetén 1995 szeptemberében, amikor is a Biblia utolsó könyve, a Jelenések Könyvének 1900 éves évfordulóját ünnepeljük majd.

Kedves Testvéreim, a szent Orthodox Egyház jelmondata ma az egység. Ezért hozott létre az Ökumenikus Patriarchátus egy elméleti dialógust a mohamedánokkal és a zsidókkal. Szeretnénk magunk mögé vetni azt, mi kellemetlen és az emberiség legnemesebb értékeit pedig előtérbe helyezni. Nekünk, vezetőknek prófétákká kell lennünk és a különböző hitűek testvéri együttéléséért kell fáradoznunk mindannyiunk javára. Félre kell tennünk a különbözőségeket és meg kell tanulnunk „az igazságot szólni szeretettel”, az egy igaz Isten gyermekeiként.

1995 júniusában folytatjuk majd a Szeretet Párbeszédét testvérünkkel, Róma püspökével, II. János Pál pápával; azt a hagyományt, amelyet Athenagoras pátriárka és VI. Pál pápa hozott létre, mindeketten áldott emlékek.

Hat hónappal később találkozunk majd Ökgyelmességével, a Canterbury érsekkal, Dr. George Carey-val, hogy folytassuk ökumenikus párbeszédünket; közvetlenül ezután pedig látogatást teszünk az Egyházak Világtanácsánál Genfben (Svájc), hogy ezzel is elősegítsük a megértést és egységet bilaterális és multilaterális párbeszédekkel.

Elköteleztük magunkat az egység mellett és vándorlásunk mottójául az Ef 4,3 szavait választottuk, hogy „igyekszünk megtartani a Lélek egységét a békeesség kötelékével”. Továbbra is a békét és egységet keressük majd, elítélve az erőszakot és a hamis prófétákat, a megértés hídjának szerepét betöltve a különböző felekezetekhez tartozó emberek között.

Mindig Nyugat és Kelet törésvonalán élünk. Mindkét oldalon nagy szenvedéseknek voltunk tanúi, ahogyan azt most is tapasztalhatjuk Boszniában, de a tolerancia legcsodálatosabb tetteit is láthattuk, mint például a mohamedánok és zsidók történelmi békéje a Közel-Keleten.

Segítenünk kell abban, hogy az ökumenizmus, testvériség és béke lelki alapelvei az előtérbe kerüljenek. Tulajdonképpen most is ezért gyűltünk itt össze! Ez az egyik útja annak, hogy mi, lelkészek segítsünk azoknak, akik a kormányzatban vannak. A mi mély és megingathatatlan spirtualitásunk éles ellentétben áll a modern politika szekularizmusával. Az antropocentrikus ideológiák bukása sokak életében nagy úrt hagyott maga után: a jövő örült hajszo-lása a múlt stabilitását áldozta föl. Az egyházi testületek számtalan különféle szellemi lehetőséggel rendelkeznek, amelyek ellentétben állnak a kormányok és nemzetközi szervezetek lehetőségeivel. Ez a sokféleség abból adódik, hogy Isten férfivá és nővé teremtett bennünket. Hitközösségként ellenszegülhetünk a világi humanizmusnak és nacionalizmusnak és enyhíthetjük a modernség értelmetlen hajszo-

lását szeretettel, ökumenizmussal és a hagyományok egészségés tiszteletével.

De ezt csak akkor tudjuk megtenni, ha az egy Isten lelkének egységében élünk, aki „Mindenek teremtője, láthatóknak és láthatatlanoknak”. Római katolikus és orthodox, protestáns és zsidó, mohamedán és hindu, buddhista és konfucianus – nem egyszerűen az egymáshoz való közeledésnek van itt az ideje, hanem szövetségre és közös munkára annak érdekében, hogy képesek legyünk világunkat távoltartani az intolerancia és szélsőségesség hamis prófétáitól.

Mi, az Ökumenikus Patriarchátusnál nagyon komolyan vesszük társadalmi küldetésünket a béke, szabadság, igazság és a népek közötti testvériség területén. Mégis ezek előtt és felett a szeretetről szóló tanúságtétel kell, hogy álljon. Ez a tanúskodás mai életkörülményeinktől függetlenül kell, hogy megszülessen. A szeretet tanúbizonyoságtétele azt jelenti, hogy tisztelnünk kell minden embert és Isten képét, amely valamennyiünkben mélyen benne él: szolgálni embertársainkat, akik gyengék, éhesek, vagy elnyomatásban élnek; enyhíteni a betegséget, a bajokat, a szenvedéseket. Mi nem lehetünk közömbösek csak azért, mert a szeretet hiányzik mai modern társadalmunkból.

És miután mi már részesültünk a szent igazságból, harcolnunk kell világunkon egy teljesebb igazság megvalósulásáért, valamint az erőszak minden formájának semlegesítéséért. Minden egyéb törekvésünk arra vonatkozóan, hogy Isten szent jelenlétét meglásuk pusztán elméleti síkon maradjon, ha nem lesz kapcsolatunk azokkal, akik szükségét szenvednek.

A szeretet az, amely életben tartja az Orthodox Egyházak azon vágyát, hogy szoros együttműködésben dolgozzon más egyházakkal és felekezetekkel, valamint minden néppel. Ez a mi kötelezettségünk és küldetésünk Isten családjának tagjaiként.

Szeretett testvéreim, a béke lelki ajándéka azon múlik, hogy mi hajlandóak vagyunk-e együttműködni. Hisszük, hogy ez az egység nem statikus, vagy monolitikus, hanem óriási dinamizmussal rendelkezik. Ma a félelem átengedi a helyét a reménységnek és kétségbeesésünk legsúlyosabb okai válnak legnagyobb örömforrásainkká. Hadd jelentsen ez a konferencia egy újabb fordulópontot a csodák korában. Kézszelfoghatóvá vált a zsolttáros látomása: „Ó, mily szép és mily gyönyörűséges, ha a testvérek egyetértésben élnek!” Váljunk ezért a „béke versenyzőivé”, a „béke katonáivá”, Alexandriai Kelemen hasonlatával szólva; mert a béke, ahogyan ő mondta, egyenértékű az igazságsággal. Semmi sem jellemzőbb annál a keresztyénekre – mint ahogyan minden istenfélő emberre a földön –, mint az, hogy a békét munkálják. Ma az Orthodox Keresztyén Egyház minden tőle telhetőt meg fog tenni azért, hogy betöltse ezt a küldetését.

Jézus Krisztus szavaival köszöntünk benneteket, kedves testvéreim: „Békességet hagyok nektek: az én békességemet adom nektek, de nem úgy adom nektek, ahogyan a világ adja”. (János 14,27)

*Bartholomeus
ökumenikus pátriárka
(Fordította: Keveházi Klára)*

Kedves Barátaim!

Örömmre szolgál, hogy Önökkel lehetek William *Vendley* meghívására. Egyik elődje, Homer *Jack* már meghívott a 20 évvel ezelőtt Louvain-ben tartott világkonferenciára, amikor Marseille érseke voltam.

Most a Vatikánból jövök, *Arinze* bíborossal együtt, és a római katolikus egyház nevében szeretetünket hozzuk konferenciájukra, ó a vallások közti párbeszédre ügyére, én pedig a béke előmozdítására vetem tekintetemet, ketten együtt teszünk bizonyosságot a vallás és a béke különleges kapcsolatáról.

Az utóbbi időben sokat írtak erről a kapcsolatról, amelyért konferenciájuk nem szűnik meg munkálkodni, én magam is részt vettem több megbeszélésükön. De kell-e megismételni érveinket, meggyőződésünket olyan körben, ahol a béke ügyéért elkötelezett vallásos emberek vannak jelen? Ma a legégetőbbben szükséges párbeszéd az lenne, amely a vallás és politika, vallás és hadsereg híveit hívja össze, egyéneket és szervezeteket, közös felelősségvállalás és kezdeményezések jegyében.

1. A békével foglalkozó vallási találkozók nem jönnek létre maguktól. A vallások ugyan természetesen a harmóniára és a békére hajlanak, az emberek mégsem követik ezt az irányt természetesen, hanem inkább az erőszakra és háborúra hajlanak.

Nem elég azt állítani, hogy minden vallás saját szelleménél fogva a béke felé nyit utat, amikor alapító írásaiban keresi ennek motívációját, s ezekből meríti az erőt. A vallások forrásaihoz tett zarándokúthoz bűnbánó zarándokok kellene, akik készek másoknak megbocsátani, mert sajátmaguk számára is bocsánatot várnak. Csak az a vallás hordozhatja a béke csíráit, amelyet hívei hitelesen valósítanak meg életükkel.

2. Ezért olyan nagy a vallási vezetők felelőssége, akikre az a feladat hárul, hogy vallásuk hitelességét szolgálják az imádságra, bűnbánatra és megbékélésre való neveléssel. Ebben az értelemben vette a bátorságot II. János Pál pápa ahhoz, hogy 1986. október 27-én meghívja a világvallások és a különböző keresztény felekezetek vezetőit Assisibe. A béke nem sarjad ki automatikusan egy hindu véda, buddhista szentbeszéd, Lao-Tsé-től származó idézet, koráni szura, vagy Tóra, vagy az Evangélium egy-egy verse hallatára. Ahogy azt az UNESCO chartája előszavában írja: „A háborúk az emberek szívében születnek, ezért a béke védelmének is az emberek szívében kell kifejlődni.”

3. A vallások közti találkozók, mint amilyen a mostani, egyre jobban azon vannak, hogy a békének megadjanak minden esélyt. A vallási pluralizmus nem azt jelenti, hogy udvariasan eltűnjük egymást, ezeknek fel kell emelni a legnagyobb kihívás zászlaját a mai ember előtt. Holnap minden bizonytalansággal lesz ez a feladat, mint az ateizmus kihívása. Arra szólít bennünket, hogy az abszolútum számunkra kapcsolatot jelentsen, és nem kirekesztést, vagy egyesek befogadását. A legnehezebb lecke számunkra az, hogy valamely vallás híveként nyitottak legyünk más vallások igazságai számára. Az igazi

párbeszéd a saját vallási identitásunk és mások vallási identitása között kell, hogy folyjon. Csak ha kiűzünk minden kísértést és kísérletet arra, hogy magunkénak sajátítsuk ki Istent, csak akkor tudunk sikeresen fellépni a „vallási”, „szent”, vagy egyszerűen csak „igazságos” háborúk ellen. A veszély annál nagyobb, hogy egy háború kitör, vagy hogy háborút folytatnak, minél inkább képes mozgósítani az erkölcsi erőket, a lelkiismeretből fakadó motivációt, még inkább, mint az anyagi erőket. Ebben az értelemben ti. hogy a vallásszabadságot jogi értelemben is beírta a társadalom rendjébe, a II. Vatikáni Zsinat rendkívül nagy szolgálatot tett a béke ügyének.

4. Ennek a konferenciának a keleti, ázsiai eredete a vallások béketalálkozójához sajátos módon járul hozzá, amelyet nem szabad sem elfelejteni, sem lebecsülni: megismerteti az erőszakmentesség útját, ami túlságosan kevésbé ismert nyugaton. Nem korlátozódik valamely stratégiára, vagy bizonyos technikai módszerekre. A béke eszközöket keresi és ezzel már meg is valószínűsíti az áhított békét. Nincs teljesebb lefegyverzés, mint ha valaki a bál orcáját odanyújtja annak, aki megütötte a jobbat. Amikor az erőszak mindig feláldozza a jelent a jövő kedvéért, az erőszakmentesség a jelent részesíti előnyben: „a cél az eszközökben magukban rejlik, mint ahogyan a fa a magban” – mondotta Gandhi, az apostol, aki Olivier Lacombe kifejezésével élve, kényszerítette a keresztényeket, hogy emlékezzenek arra, hogy az evangélium hatékony.

Itt megállok, és meghagyom mindenkinek a reménység csíráját, amely jelen van minden vallásban. Gyakran mondják, hogy a háború és a béke egyazon komplex és ellentmondó emberség elválaszthatatlan megnyilvánulása, két arca. És ez sajnos, igaz. De nem állíthatjuk úgy be, mint két ellentétet: ugyanis nem egyenlő fegyverekkel harcolnak. A vallások, minden igazi vallás, amely az emberiség örökségének része, arra tanít, hogy a béke erősebb, mint a háború, a szeretet erősebb, mint a gyűlölet, az élet erősebb, mint a halál. Nekünk az a feladatunk, hogy ebből a kicsi magocskából szép fát neveljünk, amely alatt összegyűlhet minden ember.

1994. november 7.

*Roger Etchegaray bíboros
(Fordította: Dr. Ruzsthy Gyuláné)*

Kemény és szelíd vallások: hogyan erősíthetjük a szelídebb területeket

1. A vallások béketeremtő képességéről

Számos módja van annak, hogy megpróbáljunk valamiféle struktúrát adni a felekezeti tájnak, vagy „felekezeti tájképnek”. Csak egy dolog bizonyos: akár osztályozással végezzük, akár a hívők földrajzi megoszlásának föltérképezésével, a kép nagyon hiányos lesz a téma gazdagságához viszonyítva. De mégis meg kell tennünk, milyen más módon tudnánk különben a vallások béketeremtő képességéről beszélni? Sőt, a térképekkel és osztályozásokkal mindig

előkerülnek új értékek, ha feltételezzük azt, hogy két térkép – a vallási tájkép két különböző szögből való vizsgálata – kétszer olyan jó, mint egy térkép, hasonlóan a sztereo felvételhez.

A későbbiekben az olvasó egy ilyen kísérlettel találkozhat; borzasztóan felületes, de talán mégis valamennyire hasznos lehet. Csak a legfőbb vallások szerepelnek benne, és három fő osztályba soroltuk őket: a Nyugati vallások, melyeknek alapja A Könyv, az Ótételmentum; Hindu vallások, amelyet Hinduizmusnak nevezünk, amelyek azt a hagyományt követik, hogy egy keretben sokféle vallási szemléletmódot gyűjtenek össze; és a Keleti vallások, amelynek alapjául Buddha tanításai szolgálnak. A két egymástól legtávolabbi vallási gyakorlat, a Protestantizmus és a Mahayana Buddhizmus néhány alaptétele a táblázat tetején található, középen ezek néhány alcsoportja, ezek alatt a fentiek némely elvilágiasodott változata, legalul pedig egy-két utalás található a földrajzi megoszlásra.

Ebből a táblázatból csak egy dolgot lehet megtanulni: a vallási gyakorlatokban óriási eltérések vannak, valamint, hogy ezek a különbözőségek egy földrajzi logikával rendelkeznek. Inkább földrajzi hosszúsággal változnak, mint a szélességgel. Ahogy kelet felé haladunk Isten valahol a hinduizmus és buddhizmus között meghal. De ez előtt, az iszlám és a hinduizmus között a Sátán már elveszett. A hit felülül: a nyugati vagy-vagy, ez a hit, vagy az a hit helyett megjelenik a keleti mind-mind, ez a hit és az a hit. És a hit(ek)et, amelyeket választottak, vagy beleszülettek az emberek, már nem tekintik egyetemesen érvényesnek; az, hogy számomra, vagy számunkra érvényesek, nem jelenti azt, hogy mindenki számára érvényesek. Az egyéni lélek fokozatosan háttérbe szorul: a jelenlegi életben az egyén tulajdonjogától, a reinkarnációk sorában a másokkal való közös birtoklásban át az Egonak a közös hálóban való határozatlan szétszóródásáig, a végén pedig teljessé válik a kapcsolat mindenkivel a múltban, jelenben és a jövőben élőkkel is. Az életcélok is drámaian megváltoznak: az egyén Isten melletti örök létezésétől egy magasabb rendű létezésig, amely mentes az egyéni és állandó identitástól, a nibbana-ig.

A sor nem is lehetne ennél változatosabb. De hogyan kapcsolható ez a békéhez? Egy problémát azonnal észlelhetünk: a Nyugati vallásban a szingularizmus (csak egy érvényes hit) és az univerzalizmus (az egész világ számára) keveredésének következménye prozelitizmus lehet. Akár kivont karddal, akár nem, könnyen túlzott hittérítéshez, sebezhetőségekhez, és leleplezésekhez vezethet, amely a „tisza hit védelmének” nevében akár nagyon erőszakos is válhat (hozzá kell tenni, hogy a zsidó vallás szingularista és partikularista, de mégis hiányzik belőle a prozelitizmus).

Lépjünk most tovább és módszeresebben tárjuk föl a felekezetek béketeremtő képességét abból a szempontból, hogy az erőszakot mennyire nézik el, illetve tagadják meg; különbséget téve a közvetlen erőszak és a strukturális erőszak (a társadalmi keretek közé beépült) között.

Kezdjük a közvetlen erőszakkal: két tényező van, amelyek eleve hajlamossá tehetnek az agresszív erőszakra, ha beépülnek a hit középpontjába. Először is, egy népcsoport „Választott Nép” mivolta, amely a hívőkben nagyfokú önelégültséget okozhat. Ez persze nem azt jelenti, hogy ennek a megélése mindig közvetlen erőszak formájában történik. Más formát is felvehet, például azt, hogy a választott nép elvonul a világtól mert ők túlságosan jók e világ számára, a többiek pedig túlságosan barbárok, még arra sem méltók, hogy támadást indítsanak ellenük. Azonkívül pedig, nem a békére hívtunk el? Amit elmondtunk, abból világosan következik, hogy két választott nép létezik: a zsidók és a japánok, azzal, hogy a judaizmus jelentős hatással volt a kereszténységre és az iszlámra. A kínaiak egy bizonyos felsőbbrendűségi tudattal rendelkeznek mindenki másával szemben, akik a szemükben csak többféle barbár népek. De ők kevésbé agresszívek az egyetemes agresszióhoz képest. A kínaiak a visszahúzódókhoz tartoznak, ami inkább védekező, mintsem támadó stratégiák kialakításához vezetett a politikai és a katonai életben, amelyet a kínaiak egy zárt „szigeten” folytattak a történelem során, amely „szigetet” tenger, hegyek, sivatag és tundra vesz körül.

A határok nem egyértelműek, de egy régióról beszélünk, nem az egész világról.

A második dimenzió az agresszív hittérítés volna, amint már említettem. Óriási a különbség, hogy egy olyan vallást követünk, amelyet helyesnek tartunk és érdemesnek arra, hogy terjesszük más emberek között, vagy pedig egy olyan szent parancsnak élni, mely szerint terjeszteni kell egy bizonyos hitet, ha szükséges, akkor az üzenetet támogatni kell jövedelmező és kényszerítő erővel. A kereszténység és az iszlám ehhez a kategóriához tartozik; a judaizmus kevésbé, mint említettem. A missziói parancs a szingularizmussal együtt járó univerzalizmus logikus következménye – ahogyan az Máté 28,18-20-ban szerepel, vagy még agresszívabb módon, negatív értelemben a Márk 16,15-ben.

Hogy azok a vallások szintén monoteisták, ez már másodlagos jelentőséggel bír. De páratlan voltukat megerősíti az a tény, hogy csak egy Isten van, kivéve a trinitárius, vagy kvaternárius kereszténységet, az „egység a háromságban” ellenére.

A strukturális erőszak szoros összefüggésben áll a gazdasági értelemben vett elosztással; hogy a felekezetek megoszlása gazdasági doktrináiktól függ. A csúcson, természetesen, a hinduizmus áll a vallás által szentesített kasztrendszerével. A buddhizmus és a hozzá kapcsolódó meggyőződések rendszerei sokkal határozottabban foglalnak állást a strukturális erőszak ellen az együttes etikai gyűjtemény miatt, amelynek része az „anatta” (nincs lélek) elmélet. És nem biztos az, hogy az arabok rabszolgatartását a vallás ugyanolyan módon legitimizálta, mint a keresztényekét. De az iszlám kolonializmus gyors terjeszkedésnek indult a Próféta élete után. Így hódították meg Észak-Indiát 1192-ben, különösen is azokat a területeket, ahol erős volt a buddhizmus (Bihar, Bengal).

De mi a helyzet a kereszténységgel és elődjével, a judaizmussal? Bizonyítani lehetne, hogy mindkettőben fellelhető az imperializmusnak egy eleme, a judaizmusban világosan látható a Jahvé-val kötött két szövetségből, valamint a kereszténység modern korában a katolikus királyok birodalmainak létrehozásából (amelyet a protestánsok is nagyon gyorsan követtek), általánosságban: miután a kereszténység a Római Birodalom államvallásává vált. A kolonializmust igazolni lehetett úgy, mint egy olyan tevékenységet, ami a „pogányok” közötti missziói munkát segíti. Annak arányában nyújtottak szabadulást a gyarmatosítás alól, amilyen mértékű volt az emberek hűsége a kereszténységükhöz. (Cyprus? Uganda?) Hűség nélkül a szabadságért meg kellett harcolni a közvetlen erőszak eszközeivel, az imperialista kolonializmus strukturális erőszaka ellen (Algéria, Vietnám), amely küzdelmeket a kereszténység törvényesített, vagy pedig erőszakmentesen (Ghandhi, India).

Ezen a ponton nagyon nehéz bármiféle különbséget is tenni a katolikusok és a protestánsok között, kivéve talán azt, hogy az utóbbinál később következett be a kolonializmus hanyatlása és a széthullás is (kivéve a portugálokat). Mind a kettőnél tapasztalható volt nemcsak a rabszolgatartók, hanem a „néptartók” (gyarmatosítók) vallási legitimizálása, a borzalmak csúcsán az inkvizícióval (katolikus egyház) és a boszorkány üldözésekkel (katolikus és protestáns egyházak).

Nem ilyen nagy mértékben, de ehhez hasonló dolgokat Buddha nevében is tettek. A buddhizmus feltehetően nem volt elég erős ahhoz, hogy megállítsa, de ez már egy másik kérdés. És a buddhizmus, eltérően más vallásoktól nem legitimizálta sem a közvetlen, sem pedig a strukturális erőszakot, más szavakkal, nem volt példa a kulturális erőszakra.

Ha össze akarjuk foglalni mindezeket, akkor újra egy térképhez jutunk, amely szintén igen-igen leegyszerűsített:

A vallás, mint az erőszakrendszer eszköze

a strukturális erőszak megtagadása

magas	iszlám	buddhizmus
alacsony	judaizmus kereszténység japán ötvözetek kínai ötvözetek	hinduizmus
	alacsony	magas

közvetlen erőszak elutasítása

A buddhizmus önmagában alkot egy osztályt az erőszak mindkét formájának egyértelmű elutasításával. Mind az erőszakmentesség, mind pedig a tulajdon hiánya mélyen beágyazódott a doktrinákba, az utóbbi mintegy óva intés a „túl sok”-tól és annak a birtoklásától, ami nem eredetileg adatott meg.

A hinduizmusban is megtalálható az „ahisma” doktrína, bár kevésbé világosan, de felveszi a kasztrendszerben a strukturális erőszak formáját. Ezt az iszlám elutasítja, de elfogadja az erőszakot, mint a hit védelmezésének eszközt az igazságos háborúk tanítélemben, a „jihad”-ban. A többi vallás mind gyenge mindkét dimenzióban, elnézik az erőszakot, vagy nem rendelkeznek világos doktrinákkal ellene.

2. A felekezeten belüli béketeremtő képesség

Kétségtelen, hogy az olvasó, akár csak a szerző, zavarban lesz és azt mondhatja magában: „igen, de...”, majd felhoz egy sor ellenpéldát a gyakorlatból, vagy talán még a doktrinákból is. Még ha az általános kép történelmileg helyes is, a nyugati vallásokra összpontosítva és egy kicsit kisebb mértékben a kínai és japán ötvözetekben, inkább, mint a hinduizmusban és a buddhizmusban, az eltérések óriásiak. Most pedig próbáljuk meg a vallási gyakorlatok sokféleségét egy köralakú mezőnek elképzelni, amelyet cikkekre osztottunk, mindegyik valláshoz egy cikk tartozik; judaizmus, kereszténység, stb. A felosztások száma bármekkora lehet. Az alsztályok száma végtelen, nyitott. Nem számít a szám, mert az ábra tartalma független az egyes vallási gyakorlatoktól és azok számától. A 360 fok felosztási módjainak száma végtelen. Azok, akiket érdekelnek a számok utánanézhetnek az egyes vallásokhoz tartozó, megfelelő adatoknak. Érdeemes megjegyezni, hogy ha a 1. számú táblázatot (jelen szövegből hiányzik, ford.) összehajtjuk, akkor a judaizmus és a japán ötvözetek egymás mellé kerülnek; a „Választott Nép” vallások.

Ami fontos, az a vallás hőfoka a „felekezeti tájon”. Úgy képzeljük el, hogy középen van a vallás intenzitásának a maximuma, a misztikus egység, amely független a vallásoktól, felette áll nyelvnek, kultúrának és tradíciónak, csak egység, az az egység, amely a „mysterium tremendum et fascinans”, nem valami a misztériumon kívül. Ebben az egységben nemcsak az erőszak, de az ellentétek is értelmetlenné, lehetetlenné, az egység eszméjével ellentétessé válnak.

Aztán képzeljük el az összes körcikket, amint a vallási táj középpontjából minden irányba kisugárzik. És képzeljünk el két koncentrikus kört a közép-pont körül: az egyik egészen az epicentrumhoz közel, a másik pedig távolabb, sokkal távolabb.

A belső körön belül van az, amit én „szelíd vallásnak” nevezek. Az egység értelme van itt. A vallás gyengéd, könyörületes, mindenki után kezét nyújtja, minden ember felé, az egész világ felé, feltételek nélkül. Mindenki és minden testvér, ahogyan Szent Ferenc tanította. Azok a vonalak, amelyek az egyes alsztályokat jelzik nem hordozzák a közel és távol, a jó és rossz jelentését, még észrevenni is alig lehet őket. A földrajz nem számít, az emberek ilyen lényegtelen dolgokon nem tűnődnek, hanem az emberiség, az élet felé fordulnak. Igaz, hogy nem kerül sokba az egész emberiséget szeretni és magához közel állónak érezni, még akkor is, ha valójában nagyon távoliak. De még kevesebbe kerül gyűlölni őket, még akkor is, ha nagyon közel vannak; engedve egyszerű, primitív érzelmeknek és saját kiválasztott voltuk tudatának.

Természetesen nincs éles határ a kemény és a szelíd vallások között, a belső kör másik oldalán. De ahogyan az epicentrum melegétől távolodunk, a melegség, amely meglágyítja a kemény lelkeket, a vallási tájkép drámaian megváltozik. A hitek és „alhitok” közötti demarkációs vonalak világosan kirajzolódnak, élesek, tiszták lesznek. És ha még tovább haladunk, akkor a hőmérséklet egyre erőteljesebben csökken. A szívek megfagynak, a szeretet nem jut élettérhez, mindenki azt látja csak, ami egymástól embereket elválaszt, nem azt ami összeköti őket. Az ellentétek beépülnek az emberek tudatába, magatartásukba. A hideg, a fagyos lelkeken táplálják saját életüket. Gyűlölet csírázik ki ott, ahol a szeretet meghal.

És ha még tovább haladunk, kifelé, akkor az emberiség pereméhez érünk, a határhoz, a véghez. Mi van a külső kör másik oldalán? Az állatok birodalma? Hogy merészeljük mi azt állítani, hogy az állatok a másik végen vannak, elkülönítve a gonosztól, mindezt a kemény vallás nevében gyakorolva...

Hát igen! Egy elképzelés. Térjünk most vissza elemző módszerünkhöz: a vallásoknak milyen jellemzőit lehetne összefüggésbe hozni ezzel a távolsággal, ezzel a szelíd-kemény, egységes-megosztott kettősséggel? Imc, egy rövid lista;

Kemény	Szelíd
1. Isten transzcendens	Isten immanens
2. Isten választotta ki népét	A népek választottak isteneket
3. Monoteista-unitárius	Politeista-trinitárius
4. Dualizmus	Monizmus
5. Univerzalizmus-szingularizmus	Partikularizmus-pluralizmus

Valamennyi dimenzió problémás. De az összkép mégis adhat a kemény-szelíd kettősségnek konkrét értelmet.

Így a transzcendens Isten az embereken kívül áll, mint egy Mennybolt-Atya, és így már a távolság modellje is, valamennyiünket körülölelő szeretetének bizonyossága ellenére. Ha ráadásul még válogató is, aki bizonyos népeket jobban szereti a többinél („minden ember az Ő gyermeke, de némelyek jobban, mint a többiek”), akkor nem egyszerűen megosztottságról beszélhetünk, hanem rangsorolásról, egy hierarchiáról:

az emberek a természet felett
 férfiak a nők felett
 felnőttek a gyermekek ellen
 fehérek a nem-fehérek ellen
 felsőbb osztályok az alsóbb osztályok ellen
 saját nemzet más nemzetek ellen
 saját ország más országok ellen.

A kemény vallásnál nehézséget okozhat semlegesnek maradni a fenti hét – az emberek közötti viszonyra jellemző – szemponttal kapcsolatosan. Ehhez még hozzá lehetne tenni, hogy a kemény vallás olyan istenekben hisz, amelyek kiválasztják azokat az embereket, akik hisznek Benne, az igaz hitűeket. Igazságos a helyzet: Én/mi kiválasztunk téged, te kiválasztasz engem/bennünket.

Ez is az egyik oka annak, hogy a monoteizmus problematikussá válik. A monoteizmus még a választás

esélyét is kizárja, mivel csak Egy van, a választás ott történik, hogy magát a hitet választják ki (vagy nem utasítják el).

Ha igény van az isteni kölcsönösségre, akkor ez olyan formában valósulhat meg, hogy Istent arra kéri, válassza azokat, akik ugyanabban a kategóriában vannak, de legalább is érdemesek arra, hogy feljebb kerüljenek a létrán, férfiak a nők felett, stb. Nem csak „én”, az Igaz Hívó. És a fentiek szerint a többieket a Sátán választja ki.

De tud-e minden vallás szelíden beszélni, a szeretetről, a türelemről, stb? Ez az a pont, ahol a dualizmus belép, mint egy ismeretelméleti és erkölcsi megoldás. A valóság dualista. Van egy ideális világ, talán csak a Mennyei Birodalomban, ahol ez az összes szabály érvényes és jelentőségteljes. De aztán ott van a valóságos világ, az, amelyben élünk, a „homo homini lupus”, a „bellum omnium contra omnes” világa, bármennyire is sajnáljuk. Ebben a világban keményebb megoldásokra van szükség, ha másért nem, akkor Isten népének védelme érdekében. Természetesen mindez megváltozik amikor a tanítások a világ végéhez érnek és az Igaz Vallást már semmi sem fenyegeti, mert az Ő népe van uralmon. De ez az idő még nem érkezett el, ezért szelíd ez a tanítás a transzcendens Isten melletti transzcendentális létezéshez, és kemény e világ kemény valóságának.

A szelíd gondolkodás tana ennek az ellenkezője; de hamarosan meglátjuk, hogy a mutatók inkább a női/lérfi (yin/yang) elv alapján és kevésbé az arisztotelészi/kartézianus filozófián nyugszanak. Az immanencia Istent, vagy a szent misztériumot belénk helyezi, létrehozza a „homo res sacra hominibus”-t. Isten tovább talán már nem is személy, inkább egy anyag, amely felemel bennünket. De ahogy egy személy lehet közel és távol is Istenhez, úgy bírhat – elméletileg – többet vagy kevesebbet is Istenből önmagában. Egy Isten, aki eléggé magasan van, fent az égben, a föld nagy részére sugározhat, hasonlóan egy műholdhoz; azok az istenek, akik közelebb vannak a földhöz, ezzel a képességgel nem rendelkeznek. Ők inkább egy néphez, helyhez kötöttek: inkább egy törzsnél, klánnál, a bentlívőkknél lakoznak. Mint a bentlívők csoportjának istene az „isten-anyagot” egyenlően szét lehet osztani. De az immanencia partikulárisává válik: a kívülálló semmiben sem részesülnek.

Csak egy transzcendens Isten állíthatja minden emberről, hogy az Ő gyermeke, legalábbis potenciálisan; mind a Mennybolt-Atya, mind pedig a Föld-Anya megteheti ezt. Egy immanens Isten jelen lehet mindenhol, talán Szent Ferenc értette Őt a legjobban; közvetlenül egymásra bízva az embereket, nem közvetve egy isteni atyaságon, vagy anyaságon keresztül. De itt újra belép egy probléma: ha nincs transzcendentális mindenhatóság, amelyre támaszkodni lehet, csak az emberek képessége áll rendelkezésre ahhoz, hogy képesek alkossanak testvéreikről, akkor az immanencia hamarosan egy korlátba ütközik, amely a másik oldalon lévő külső csoportot választja el.

A dilemma világos: nem annyira a transzcendencia, mint az univerzalizmus mutatja meg erős oldalát: vala-

mennyien belül vagytok, valamennyien az én gyermekeim vagytok, akár akarjátok, akár tudtok róla, vagy nem. Nincs kivétel. Az univerzális Isten nagy családja.

És mi történik, ha ez a család szó szerint követi a kemény gondolkodás tanát, amikor a Kiválasztott Népről, a monoteizmusról és a dualizmusról van szó? Mint egy kormány, amely diktatórikussá válik, ha egy szűk csoport irányítja (mint a G7 napjainkban?). Inkább kövessük a szelíd gondolkodást a továbbiakban is!

Feltételezve, hogy a problémák az immanenciában rejlenek, amely immanencia csak a bentlívőkre vonatkozik, a szelíd vallás másik négy területe nagyobb béketeremtő képességgel rendelkezik. Amikor az emberek kiválasztják saját isteneiket, amint azt említettük ez inkább Keletre vonatkozik, a felekezeti pluralizmus nemcsak a népek közötti különbözőségek formáit veszi föl, de az egyénekben rejlik eklekticizmust is. Lehetőségük van arra, hogy választhatnak valamit, amit már egy külső csoport is választott, ami azt jelenti, hogy létrejött egy kapcsolat; mint egy japán Buddhista esetében, aki keresztyén is. Ezt a lehetőséget a szingularizmus persze eleve kizárja, ha csak ez a szingularizmus valójában nem univerzalista, egy univerzális egyházzal.

A politeizmus, több isten egy valláson belül, egy más típusú rugalmasságot ajánl; nem összetévesztendő a pluralizmussal, amelynél a hithez több vallás is tartozik. Azon a listán, ahol a kemény és szelíd vallások jellemzőit mutattuk be a keresztyénség (familia sacra) partikularizmusa külön figyelmet érdemel, akár hármás (Atya, Fiú, Szentlélek), akár négyes (Szűz Máriával kiegészítve, nem úgy megtisztítva, mint a protestantizmusnál).

Több istennel némelyek keményebbek, mások szelídebbek; mint Isten és Mária a katolikus keresztyénségben, vagy Thor és Baldur az északi vallásban. A politeizmusban a szent háborúk kevésbé valószínűek. Az istenek maguk között háborúznak; nincs egy Isten, aki megszenteli a háborút. De, következtetésképpen, a Szent Béke, amelyről keveset lehet hallani, szintén kevésbé valószínű. Kivéve a másik oldalon az élet után, a dualizmus gondolkodása szerint. Itt következik a monizmus ereje, amikor kényszeríti követőit arra, hogy kidolgozzák azt, hogyan lehetne a béke tanát gyakorolni ezen a földön.

Összefoglalva: azt jelentené ez, hogy mindössze egy kegyetlen kettős választásunk van: vagy egy zord, válogató, büntető, transzcendens Isten-Mennybolt-Atya, aki egyetemesen igaz; osztatlan hitet követel, de lát esélyt arra, hogy a béke megvalósuljon ezen a földön, vagy pedig egy szelíd anyag-Isten (vagy istenek), aki átjár bennünket valamennyiünket, de csak egy speciális csoportra áll ez? Nem, minden attól függ, hogy mit hangsúlyozunk a saját, Istennel átélt, vagy Istenről alkotott élményeinkben. A mi dolgunk, hogy megalkossuk, létrehozuk. A vallási kinyilatkoztatás nem egyszer s mindenkorra történt meg, hanem csak részleges, felvillanó képekként.

Amit elmondtunk, az ugyanúgy érvényes az ideológiákra is. Van kemény és szelíd liberalizmus, kemény

és lágy marxizmus (Gosplan szemben a kis szövetkezetekkel), kemény és lágy demokrácia (51%-os diktatúra szemben a folyamatos párbeszédben lévő kiscsoportokkal, ameddig konszenzusra nem jutnak), stb. De nincs kemény és szelíd náciizmus, mert a náciizmus önmagában bizonyos népekkel szembeni gyűlöletre épül. Mi lehetne tehát így a náciizmusnál a belső körben és a buddhizmusnál a külső körben? Talán mindkettő ritualizált változata, de a kifejezés inkább „gyenge” lehetne (náciizmus, buddhizmus), mint szelíd.

A mi dolgunk az, hogy kiemeljük, vagy alkossunk ideológiákat, amelyek szelídek, egységet és békét hoznak, világot átfogóak, mégis pluralisták.

3. Hogyan lehet a szelídebb területeket megerősíteni?

A válaszokat két részre lehetne osztani: szervezet és tartalom, szociológia és teológia. A szociológiai aspektus viszonylag egyértelmű: kooperáció azok között, akik azonosítják magukat a vallás szelíd, nem-megosztó szempontjaival és alábecsülik, háttérbe szorítják a keményebb területeket. Minden vallásban léteznek ilyen emberek. Mivel az egység istennel, vagy isten által lényegénél fogva kulcsfontosságú kifejezőmódjuk szempontjából, a konkrét vallási gyakorlat kevésbé számít a teológiai vitákban. Ami fontos az az, amivel mindannyian közösen rendelkezünk. Az együttes keresés, a szelídebb területek védelmezése egyenértékű a gyakorlattal, az eszmének a gyakorlatban történő „felruházása”. De ez ugyanígy áll a kemény vallások képviselőire is, amikor nem próbálnak meg együtt kutatni. Ők is gyakorolják hitüket: hogy az egyes hitek ellentétesek, összeférhetetlenek egymással, a te hited, vagy az enyém, de inkább az enyém legyen!

De ez óriási előnyt nyújt a szelíd vallásoknak. Egy hasonlat segítségével, anélkül, hogy túlságosan messzire mennénk: mintha az alkalmazottak mindig könnyen szövetségre lépnének egymással, míg a munkáltatók pedig gyűlölnék egymást a verseny miatt, amelyben próbálnak megfelelni a követelményeknek (a valóságban talán az ellenkezője gyakrabban igaz). Egy buddhista, egy szufi, egy kvéker, egy bahai nagyon eltérően beszélhet, mégis mondanivalójuk lényege nagyon hasonló. De vegyük csak a volt Jugoszlávia vallási vezetőit és meglátjuk, hogy a valóságban sokkal távolabb vannak egymástól, mint a legtöbb követőjük. De vannak erőforrásaik és mivel gyakran alkotnak és felújítanak ideológiákat, nagyon erősek.

A kemény és szelíd területek közötti párbeszédet minden felekezeten belül le kell folytatni. Nehéz egy buddhista számára egy keresztyén kihívása, vagy nem is annyira? Nem valamennyien egy emberiség részei vagyunk, amelyik elkeseredetten keresi a háború és erőszak, imperializmus és szegénység, a környezet pusztulása és társadalmi szervezetlenség dilemmáinak megoldásait? Nem történhetne-e meg az is, hogy a keményebb, sőt a legkeményebb inkább hallgat más vallásokra, mint saját szelíd ellenfelére? Könnyebben kapcsolatba kerül pogányokkal, mint saját felekezete eltérő véleményű tagjaival?

De a teológiai párbeszéd fő témája viszonylag vilá-

gos: Hogyan lehet a vallási üzenetet úgy értelmezni, hogy az maximálisan béketeremtő legyen? Meg lehet-e győzni a kemény vallások képviselőit, hogy a transzcendencia/kiválasztottság/monoteizmus/dualizmus program az univerzalizmus/szingularizmus-sal soha nem lehet béketeremtő, hacsak nem olyan feltételekkel, mint az egyetemes egyház/világ uralom, amely önmagában (vagy a hozzá vezető út) nem béketeremtő?

Természetesen a kettő külön utakon mehet, olyan értelemben, hogy általában nagyobb a különbség a kemény és szelíd között, mint az egyes vallások között. De ez nem feltétlenül tragédia. Esetleg a kemény, erősen megosztott egyházak, amelyek gyakran államhatalomhoz kapcsolódnak, egyre inkább a háttérbe szorulnak, mint a múlt relikviái. De a fundamentalizmus jelenlegi hulláma, amely minden vallásban jelentkezik az ellenkező irányba mutat. Ebből következően nincs esély a párbeszédre anélkül, hogy a megszilárdult konfliktusokat együtt oldanánk meg.

*Johan Galtung
a béketedományok professzora
Hawai Egyetem; Witten,
Herdecke Egyetem, Európai Béke Egyetem
(Fordította: Keveházi Klára)*

Egy új geo-felekezeti valóság

Nagy megtiszteltetés számomra, hogy előadást tarthatok a Világkonferencia a Felekezetekről és a Békéről VI. Nagygyűlésén. Időszakonként megrendezésre kerülő gyűléscink időt adnak, hogy újra és újra elgondolkozzunk a világméretű változások felgyorsult ütemén és közös munkánk eredményeinek jelentőségén. A hidegháborút követő elmúlt néhány év időszakában egyre általánosabbá vált egy új geopolitikai valóságról beszélni. Ma én arról szeretnék beszélni, amit „geo-felekezeti” valóságnak nevezhetnék, amely szintén megjelent az utóbbi időben. Itt, a Világkonferencián a Felekezetekről és a Békéről (továbbiakban WCRP) munka stratégiánk és paradigmáink soha nem lehetnek tökéletesek, mert a vallási hagyományok, amelyeket képviselünk, nem befejezettek, hanem a hit dinamikus tradíciói. Vallási hagyományaink nem teli dobozok, amelyeket nemzedékről nemzedékre továbbadunk, hanem inkább a hit folyói – eleven, dinamikus, állandóan változó, szerteágazó, újra összefutó, helyenként kiszáradó, helyenként pedig földeket áztató.

A huszadik század végén a népek vándorlása – mind menekültekként, mind pedig emigránsokként – ráerősített bennünket, hogy vallási hagyományaink nem egymástól elszigeteltek. Mindenütt a földön egymásra utaltságban élünk Valahol valamennyien szomszédok vagyunk, valahol kisebbségben, valahol pedig többségben élünk. Ez a mi új geo-felekezeti valóságunk. Vanak mecsetek Houston-ban a Bible Belt-en csakúgy, mint ahogyan a mohamedán Pakisztánban is vannak templomok. Élnek kambodzsai buddhisták Bostonban, hinduk Moszkvában, szikek Londonban. Soha nem volt még ennyire fontos egy eleven és erős ökume-

nikus infrastruktúra létrejötte, mint ma. A mi infrasturktúránkat azok a hidak és utak, kommunikációs rendszerek alkotják, amelyeket mi természetesnek vesszünk és amelyektől mi valamennyien függünk. Egy gyorsan változó világban, véleményem szerint, ki kell fejleszteni és erőssé kell tenni egy ökümenikus infrasturktúrát – az ökümenikus kommunikáció és tettek struktúráit a helyükre kell tenni, amelyekre oly nagy szükség van egy olyan világban, amelyben tulajdonképpen valamennyien szomszédok vagyunk. Amikor most együtt elgondolkodunk ennek az ökümenikus intézményrendszernek a működésén, szeretnék egy percre azokra a politikai és demográfiai változásokra rávilágítani, amelyben mi az ökümenikus mozgalom hídépítőiként élünk és tevékenykedünk.

Az egész világon előtérbe került az ún. „identitás politika”. Az utóbbi öt év során az egész világon azt a tendenciát tapasztalhattuk, hogy aprópénzre váltják az identitást. Sok helyen a világban számos felekezeti és etnikai szempontból sokszínű nemzet tűnt el, és helyettük korábbi etnikai és vallási népcsoportok kerültek az előtérbe. Ma már a „volt Szovjetunióról” és a „volt Jugoszláviáról” beszélünk. A világ régi, hidegháborús polarizációja az amerikai és szovjet befolyás erővonalai mentén egyre inkább átadja a helyét egy olyan világnak, amelyben az „identitás politikája” kifejezés adja vissza legjobban a régi identitások eltűnését és az újak megjelenését. Máshol, a tradicionálisan sokvallású társadalmakban, mint például Indiában, a vallási identitás alkalmazása és az azzal való visszaélések a politikai hovatartozás mutatójaként újra gyakorivá vált. India újra harcol a szekuláris és többvallású identitásának értelmével. És amíg egyes többvallású társadalmak eltűnnek, mások létjogosultságáról újra folynak a tárgyalások, még mindig keletkeznek újak. Én most főleg Nyugat-Európa és Észak-Amerika társadalmairól beszélek, ahol az emigráció évtizedei fokozatosan hozták létre a többvallású társadalmakat, valamint a tudatosan többvallású Dél-Afrika megszületéséről.

Egyrésztől korábban elképzelhetetlen áttöréseket élhettünk meg – a berlini fal, közel-keleti kézfogás, a dél-afrikai választások. Másrésztől pedig az emberiség közösségének elképzelhetetlen összeomlását láthatuk. A világ egyik részén szó szerint lehetetlenség a világ más tájain tomboló gyűlölet energiájának erejét elképzelni – hutuk és tutszik, bosnyákok és szerbek, valamint az amerikai nagyvárosok belvárosaiban összecsapó feketék, kambodzsaiak és spanyolok között. A törésvonalak felekezeti szempontból akár határvonalak, akár nem, mindenesetre nekünk, különböző felekezeti hagyományokhoz tartozó embereknek, akik a WCRP-ben együtt dolgozunk, sürgős feladatunk, hogy példát mutassunk a felekezetközi, a különböző fajok közötti és a különböző etnikai csoportok közötti kooperációra és tevékenységre egy olyan világban, ahol a határokon túlvész tombol, ahelyett, hogy emberek találkozási helyei lennének, ahol ajándékokat cserélhetnének, vagy hidat építhetnének.

Az 1980-as és 1990-es évek meghatározó tényezője a népek vándorlása, akár emigránsokként, akár menekültekként. A világ minden részén tapasztalni

lehet azokat a demográfiai változásokat, amelyeket ezek a népvándorlások eredményeztek. A menekültek számát 18.2 millióra becsülik, amelyben nincsenek benne a politikai okok miatt kitelepített személyek, akik nem felelnek meg a menekült-státusz követelményeinek. A menekült mozgalmak mellett még meg kell említeni a politikai és gazdasági okok miatt emigrálókat. A világ lakosságának körülbelül 2%-a él távol hazájától. Hadd beszéljek most elsősorban az Egyesült Államokról. Ha visszagondolok a WCRP IV. Nagygyűlésére, akkor nem is képzeltem, micsoda változások fognak majd az Egyesült Államokban bekövetkezni.

Az utóbbi három évtizedben, 1965 óta, amikor elfogadták a bevándorlási törvényt, az Egyesült Államok valóban több vallású társadalommá vált. Ma ez körülbelül 5 millió mohamedánt jelent – több mohamedánt, mint az Episzkopális Egyházhoz tartozót, több mohamedánt, mint presbiteriánust és hamarosan több mohamedánt, mint zsidót. Ennél sokkal nehezebb felbecsülni a hindu, szikh, jain és buddhista kisebbségeket, de együttvéve ezek a vallások is milliós nagyságrendeket értek el. A Harvard Egyetem Pluralizmus Programja, amelynek igazgatója vagyok, több mint nyolcvan diákot regisztrált az elmúlt négy év során, akik részt vettek a „szülőváros” kutatásban, amelynek lényege, hogy azokat a változásokat dokumentálják, amelyek az amerikai nagyvárosokban a mohamedán, hindu vagy szikh tradíciók meghonosodásával és elterjedésével bekövetkeztek. Háromféle kérdést tettünk föl. Először azt, hogy kik vannak itt most az 1990-es években? Hány új mohamedán, hindu szomszédunk van Pittsburghben, Oklahoma Cityben? Másodsor azt, hogy hogyan változnak meg ezek a tradíciók azáltal, hogy az amerikai talajban meggyökereznek? Harmadszor pedig azt, hogy hogyan változik Amerika azáltal, hogy mi lassan magunkévá tesszük ezt az új többvallású realitást?

A hindu közösség, amely már több mint húsz esztendeje van jelen az Egyesült Államokban ma a templomépítési korszakában van. Nagy hindu templomok emelkednek szinte minden amerikai városban. A Sri Venkateshvara és Hindu-Jain templomokat a 70-es évek végén építették Pittsburghben. Aztán következett a Gensha templom New Yorkban, a Minakshi templom Houstonban, a Vishnu-Shiva templom Lanhamben (Maryland), és még templomok tucatjai Memphisben, Clevelandben, Rochesterben, Greenvilleben, Dél-Karolinában. Az a közösség, amelyet én a legjobban ismerek Bostonban nemrégiben avatta föl New England első hindu templomát – tradicionális indiai templomépítők terveztek, egy Wellesley-i építővállalat építette és a Gangesz valamint az amerikai Mississippi, Missouri és Colorado vizeivel szentelték föl.

A buddhista közösségek Amerikában, amelyek Ázsiában alig-alig kerültek kapcsolatba egymással, ma szomszédok Los Angelesben, Seattleben és Chicagóban – vietnámi, kambodzsai, thai, kínai, japán, koreai és tibeti buddhisták. Az Egyesült Államokban ezek a buddhista közösségek csak most kez-

dik el megismerni egymást és most kezdenek kapcsolatot kiépíteni az „új buddhisták” megkülönböztetett közösségeivel – mindenféle fajhoz tartozó amerikaiakkal, akik a meditációs gyakorlatokkal és a buddhista etika elsajátításával lettek buddhistává. Vannak amerikai buddhista újságok, folyóiratok, feminista Zen tanácskozó csoportok, valamint egy buddhista AIDS szeretetház program. Egy buddhista úrhajós meghalt a Challenger felrobbanásakor. Mára a buddhizmus amerikai vallássá vált. A Buddhista Sangha Tanács Dél-Kaliforniában, a Közép-nyugati Buddhista Szövetség Chicagóban, a Texasi Buddhista Szövetség – ezek mind az új ökumenikus amerikai buddhizmus új formái.

Az iszlám közösségre áttérve, léteznek régi bennszülött afrikai amerikai közösségek, amelyek abból a körülbelül 10%-os rabszolga lakosságból fejlődtek ki, amely mohamedán volt. Aztán az 1900-as évek elején jöttek a mohamedán bevándorlók az arab világból, aztán 1965 után az afrikai és dél-ázsiai emigránsok. Ezek az amerikai mohamedánok jelenleg dolgozzák fel azt, hogy mit is jelent számukra mohamedánnak és amerikainak lenni. 1991 júniusában és 1992 februárjában két afrikai amerikai mohamedán – Imam Siraj Wahaj Brooklyn-ból és Imam W.D. Muhammad nyitotta meg mohamedán imádsággal az amerikai kongresszus ülését, ők voltak az első mohamedánok, akik ezt teheték. A Munkások Ünnepeinek hétvégéjén minden évben amerikai mohamedánok vannak jelen az Észak-Amerikai Iszlám Szövetség éves kongresszusán. 14.000-en gyűltek össze az elmúlt szeptemberben is, hogy megvitassák az Amerikában élő mohamedán közösség helyzetét, az ingyenes általános iskolákat és a mohamedán hozzájárulást az amerikai politikához. Az ifjúsági hálózat nyári táborokat és iszlám vezetéképző tanfolyamokat szervez. Az Iszlám Orvosi Szövetség az orvosi gyakorlatban előforduló etikai kérdéseket vitatja meg. Az Amerikai Mohamedán Tanács az amerikai politikai folyamatban való iszlám részvételt tárgyalja.

1993 szeptemberében került megrendezésre minden vallás részvételével a Felekezetek Világ Parlamentje centenáriumi eseménye Chicagóban. Ami számomra, mint amerikai számára a legmegdöbbentőbb volt, az nem az volt, hogy ez egy világméretű összejövetel, hanem az, hogy ez az amerikai közepkelet talaján jöhetett létre, valamint az, hogy először hozták nyilvánosságra az új többvallású amerikai valóságot. Jelen voltak hinduk Pittsburgh-ból (Pennsylvania), jainok Bartlett-ből (Illionis), szikhek Stockton-ból (California), Zoroaster követői Hindsale-ből (Illionis), és mohamedánok Atlantából. Az 1993-as Parlamentet a különböző felekezeteket képviselő tizennégy „vendéglátó bizottság” szervezte. Valójában 1893 vendégei 1993 vendéglátói voltak. Az 1893-as Parlament felekezeti sokszínűsége 1993 felekezeti valóságává lett Chicagóban.

És mi a helyzet az ökumenikus struktúrával? Az Egyesült Államokban 1994-ben még mindig csak pusztán az alapjai vannak meg annak az ökumenikus infrastruktúrának, amelyet elkerülhetetlen lesz fel-

építeni ahhoz, hogy egy olyan sokszínű társadalmat, – felekezeti, faji és kulturális szempontból – mint a miénk, fenn tudjunk tartani. Néhány nagyvárosban, mint például Washinton D.C., Los Angeles, Syracuse (New York) és Lincoln (Nebraska) léteznek már ökumenikus tanácsok. Egy működőképes ökumenikus tanács felállításának a kérdése az 1993-as Parlament egyik legfontosabb határozata volt. De a legtöbb amerikai nagyvárosban, csakúgy, mint a világ többi részén is, még mindig hiányzik az ökumenikus infrastruktúra, amely összekapcsolja a különböző vallási közösségeket, gondosan ápolott kommunikációs hídként.

Amikor már válsághelyzet alakult ki, mindannyian tudjuk, késő van ahhoz, hogy hidakat építsünk. Amikor a kis kambodzsai buddhista közösség templomát Portland-ben (Maine) fejszékkel megrongálták, hol volt az ökumenikus infrastruktúra? Washington D.C.-ben az elmúlt márciusban a hebroni vérengzés után a Washingtoni Érsekség Ökumenikus Konferenciája, amely már tizenöt éves, egy megemlékező alkalmat rendezett az új, nagy Mohamedán Közösségi Központban a New Hampshire sugárúton. Eljöttek a zsidó közösség képviselői csakúgy, mint a hindu, szikh és keresztyén közösségek képviselői. A Rabbi Tanács elnöke tartotta a beszédet. Az Ökumenikus Konferencia igazgatója szerint: „Mind a Mohamedán Közösségi Központ, mind pedig a rabbi ezt mondták nekem: 'Egyszerűen bízunk kellett abban a tényben, hogy megbízunk az Ökumenikus Konferenciában. Egyébként soha nem tettük volna ezt meg.'”

A különböző vallási hagyományokkal rendelkező emberek között a bizalom kapcsolatának építése kizárólag az ökumenikus mozgalom feladata. A WCRP és más ökumenikus szervezetek munkája olyan tevékenység, amelyet egyéb szociális, gazdasági és politikai mozgalmak nem tudnak elvégezni. Ugyan az elmúlt három évtizedben az ökumenikus mozgalom fejlődése erőteljes volt, mégis el kell mondanunk, még itt a WCRP VI. nagygyűlésén is, hogy az ökumenikus hálózatok még mindig igen igen törekenyek.

Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban is vitatkoznak napjainban a felekezeti és nemzeti identitás értelméről. Az emigráció új hulláma a neo-nativista mozgalmak tucatjait idézte elő, valamint egy egész sor új felekezeti, kulturális és intellektuális összeütközést. De mindenekelőtt magával hozta az ökumenikus kapcsolatok kérdéseit és kihívásait a nemzetközi szinttől egészen a helyi szintig. Ma már nem kell elmenni Indiába ahhoz, hogy elpusztított mecsetet lássunk, vagy Pakisztánba ahhoz, hogy egy lerombolt templomot. Vandálok betörték az egyik Pittsburg-i hindu templomba és az istenek szobrai darabokra törték. Az elmúlt hónapban Yuba City-ben (California) egy új mecset égett le. Franciaországban a Nemzeti Front kitart véleménye mellett, miszerint a mohamedánoknak nincs helyük Franciaországban. Mégis, az elmúlt hónapban a Lyon-i Nagy Mecset megnyitóján a belügyminiszter ezt mondta hangsúlyosan: „Ma már érezhetjük azt, hogy Franciaországban az Iszlám francia valósággá lett, nem egyszerűen külföldi kérdés, vagy a külföldi problémák kiterjesztése.” Az Egyesült-

Királyságban, ahol létrehoztak már egy ökumenikus hálózatot, még mindig sok elvégzendő munka van. Az Alsóház Belügyi Vizsgálóbizottsága 78%-os növekedést jelzett azoknak a bejelentett bűncselekményeknek a számában, amelyeknek indítókai a gyűlölet volt 1988 és 1993 között és úgy becsülte, hogy ezeknek a bűntetteknek a valódi száma húszszor nagyobb a bejelentettnél.

Benedict *Anderson* az „Elképzelt Közösségek” című könyvében azokat a módszereket vizsgálja, ahogyan a nemzetek elképzelik magukat. Még ha az emberek nem is ismerik egymást, „mindegyikük tudatában él a közösségükről alkotott elképzelés”. A vallási hagyományok elképzelt közösségének még mélyebbek a gyökerei, mint a nemzetállami közösségnek. A huszadik század végén számos nemzetállam „elképzelt közössége” eltűnt, amíg mások pedig óriási változásokon mennek keresztül. Kelet és Nyugat többé nem létezik. És mi a helyzet a mi elképzelt vallási közösségeinkkel? Maguk a szavak „keresztyénség” és az „Iszlám világ” többé nem határolhatók körül kézzelfogható földrajzi határokkal. Angliában szikh, Texasban mohamádán polgármesterek vannak.

Nemrégiben egy kiemelkedő amerikai politikus-tudós, Samuel *Huntington*, egy új geo-politikai valóságról beszélt, amelyet ő „a Nyugat és a többi”-nek nevezett és előrevetítette, hogy a „civilizációs identitás”-nak jelentős szerepe lesz az elkövetkező politikai átalakításban. Azt állítja, hogy a konfucianus, iszlám és hindu világok olyan erők lesznek, amelyekkel számolni kell a geo-politikai szintéren, valamint előrevetíti a „civilizációk összecsapását”. De feltehetnénk a kérdést, hogy valójában hol is vannak ezek a világok és civilizációk? Mit értett az alatt, hogy hinduk Leicester-ben, Durban-ban és Houston-ban, mecsetek Lyonban, Londonban és Chicagóban, és minden nagyobb nyugati városban? Az iszlám világ nem valahol másutt van, nem a világ más részén. Chicago az ötvenegynéhány mecsetével és majdnem félmillió mohamedánjával része az iszlám világnak. Ez pontosan az ősi civilizációk és kultúrák összefonódása és közelsége, amely a huszadik század végére oly jellemző. Ez az új geo-felekezeti valóság. Annak a világnak a térképén, amelyben ma élünk, nem lehet a különböző felekezeteket, mint keresztyénség, mohamedanizmus, hinduizmus különböző színekkel elhatárolni, hanem a világ minden részét befutják az egész világra jellemző színek és szerkezetek.

A vallási hagyományok és kultúrák pluralizmusa vált jellemzővé mai világunkban mindenütt. De mit is jelent a pluralizmus? Mit jelenthet a pluralizmus, mint közös életünk jellemzésének módja? Hadd beszéljek három rövid pontban a pluralizmus jelentéséről. Először, a pluralizmus nem egyszerűen sokszínűséget, nemcsak különbözőséget jelent. A pluralizmus ennek a szokásúnúságnak az energikus alkalmazását is jelenti. Ennek a sokféleségnek nem feltétlenül kell engem érinteni. Megfigyelhetem, akár ünnepelem is. De a pluralizmus igényli az én részvételemet, az én elkötelezettségemet. Másodszor, a pluralizmus nem egyszerűen tolerancia, ha-

nem az egyetértés keresése. A tolerancia lehet egy látszat erény, amely az elkötelezettség útjában áll. Ha én tolerállok téged, ahhoz nekem nem kell, hogy ismerjelek. A szomszédok együttélésének alapjául a tolerancia túlságosan kevés. Semmit nem tesz azért, hogy megszüntesse egymás semmibevételét, hogy a dialógus és véleménycsere hidjai felépülhessenek. A tolerancia egyszerűen túlságosan gyenge alap egy olyan világ számára, amelyben felekezeti különbözőségek léteznek. Harmadszor, a pluralizmus nem csak relativizmus. Egy olyan társadalomban, amely a pluralizmus paradigmáján működik, nem kell lemondanunk kötelezettségeinkről, mert a pluralizmus inkább előre feltételezi a kötelezettségek összecsapását. Közös vállalkozásunkhoz minden összeférhetlenségünkkel és legmélyebb elkötelezettségeinkkel érkezünk. Nem az a célunk, hogy egyetértésre jussunk, hanem az, hogy kapcsolatba kerüljünk egymással, még akkor is, ha nem értünk egyet. Összefoglalva, a pluralizmus nem egy ideológia, hanem az együttműködés paradigmája egy vallási szempontból sokszínű világban. A pluralizmus nyelve a párbeszéd és összecsapás, ajándékozás és elfogadás, kritika és önkritika.

Végül pedig térjünk vissza az ökumenikus infrastruktúra kérdésére. Egyetemeken és nemzetközi konferenciákon egyetérthetünk egy egyetemes etika általános alapelveiben, de milyen ökumenikus testületek teszik majd operatívvá ezt az egyetemes etikát? Ki kit fog felelősségre vonni? Konszenzusra juthatunk az alapvető etikai kérdésekben, de milyen kommunikációs struktúrákon és kommunikáción fognak ezek az alapelvek nyugodni? „Elképzelt közösségek” új formáit megtalálni a vallási és kulturális hagyományok sokféleségében – nem könnyű feladat. Lehetséges-e az együttműködés ökumenikus közösségeit létrehozni, amelyekben „mindenkinek a tudatában él a közösségünkről alkotott kép”? A kormányok és nemzetközi szervezetek figyelmét felkeltették a világ egymásrautaltságának katonai és politikai összefüggése. A technológia, az üzlet és a kommunikáció együttesen próbálja meg először elképzelni, majd létrehozni az aktivitás és lojalitás mesterséges nemzetközi hálózatait – jobbakat és rosszabbakat. Így jött létre az MTV, a Star TV, a ZTV és a CNN. Létezik egy világméretű információs „autópálya”, ugyanakkor nincs felelősségérzet, nincs etikai érzék, még mindig hiányzik az ökumenikus kommunikáció és kooperáció formáinak gondos kialakítása, amelyeket tekinthetjük a huszonegyedik század alapvető infrastruktúrájának részeiként. Az új geo-felekezeti valóság miatt az ökumenikus kooperáció új formáit kell létrehozni nemcsak nemzetközi, de regionális és helyi szinten is. Mindannyiunk feladata, hogy először elképzeljük, majd létrehozzuk és megerősítsük ennek a még mindig törekeny ökumenikus infrastuktúrának az eszközeit.

Diana L. Eck
Harvard Egyetem
(Fordította: Keveházi Klára)

A Vallás és Béke Világkonferencia VI. Nagygyűlésének Zárónyilatkozata

(Riva del Garda, 1994. november 4-9.)

A világ számos vallásának képviselőit csaknem ezer résztvevő gyűlt össze Riva del Garda-ban (Olaszország) a Vallás és Béke Világkonferenciájának a Világ Gyógyulása, a Vallás és Béke témáról tartott hatodik Nagygyűlésére. Konferenciánk szerves része volt egy női és egy ifjúsági találkozó is. Mi, akik különböző vallásokból és országokból valók vagyunk, különböző hagyományokat őrzünk és különböző kultúrákban nevelkedtünk, mégis azzal a közös elkötelezettséggel gyűltünk össze, hogy a békére törekedjünk, az igazságot érvényesítsük és környezetünket meg a gyermekeinkben testet öltött jövőnket védelmezzük. Ugyancsak elköteleztük magunkat a közös gyógyulás látomásának kialakítására.

Ebben az átmeneti időszakban, amikor a világ a hidegháborúból egy új, de még bizonytalan rend felé halad, versenyt futunk az eseményekkel és a technika fejlődésével. Az ideológiák összeomlásával és a kapcsolatok kétségessé válásával egyre szaporodnak a széttöredezethez vezető jelei. Az igen különböző nyelvű, vallású, kultúrájú és nagyon eltérő gazdasági rendben élő emberek találkozási indítást ad egy új világközösség kialakítására. Mégis a szegénység, az igazságtalanság, az erőforrások elérhetőségének hiánya, az elnyomás, a diszkrimináció és az erőszak továbbra is súlyosan terhelik milliók életét. Ilyen körülmények között nyilvánvaló a gyógyulás ott, ahol – hosszú küzdelem eredményeként – az igazságtalanság igazsággá, az elnyomás szabadsággá, a diszkrimináció egyenlőséggé és az erőszak békességgé van átalakulva.

Sokan élveznek nagyobb gazdasági, társadalmi és politikai szabadságot. De még mindig vannak, sőt szaporodnak is a nagy egyenlőtlenségek. A fejlődés és a technikai haladás sok-sok ígéretet rejt magába, de igen gyakran még jobban elválasztja a gazdagokat a szegényektől és szennyezi a környezetet. Soha nem volt még ilyen sürgős szükség az etikára, hogy az irányítsa a tudományos haladást és segítse elő a legnagyobb jólétet.

Tettek lépéseket a nukleáris leszerelés és a fegyverkereskedelem rendszeresebb szabályozása felé, de a fegyverek elterjedése még mindig elfogadhatatlanul nagy. Társadalmaink militarizálódásának a mérete a bizonyossága az értékek és a prioritások eltorzulásának. Tovább folyik a kutatás és a fejlesztés versenye a mind halálosabb fegyverek előállítására.

A gyógyulás felé tett lépések a Közelkeleten, Középamerikában és Észak-Írországon a béke reményességével kecsegtetnek. Örömmel üdvözljük a sebek bekötözését Délafrikában. Örülünk annak, hogy Namíbia nem régiben független lett, hogy Kambodzsa és Haiti népei elkezdtek országuk újjáépítését. Emlékezünk azokra, akik életüket áldozták azért, hogy igazságot teremtsenek ezeken a helyeken, valamint azokra, akik még folytatják a harcot.

Kirajzolódik egy olyan világközösség látomása, amelyben arányosak a jogok és a kötelességek. Egyre inkább ismertté válnak társadalmaink legsebezhetőbb és leginkább a peremre szorult tagjainak – a nőknek, gyermekeknek és a kisebbségeknek – az emberi jogai. Mégis még mindig makacsul tartja magát világunkban a diszkrimináció, még vallási közösségeinkben is. Sok helyt mélységesen átérzik a föld szent voltát és vele való összeszövődöttségünket, s emlékeztetnek bennünket arra a felelősségünkre, hogy jó sáfárai legyünk annak a törekény ökológiai rendnek, amely táplál és fenntart bennünket. Ennek ellenére soha nem látott tempóban pusztul a természeti környezet.

Korunkban továbbra is bizonytalan a nagy veszedelmek és súlyos fájdalmak megszüntetésének lehetősége. A társadalom az egész világon olyan mély lelki válságban van, hogy az megakadályozza a pozitív változtatásokat. Mivel az identitás, az önazonosság keresése kiélezi a népek között sokáig elfojtott különbségeket, dezintegráció és túlzott individualizmus fenyegeti a nemzetközi rendet. Számos állam a társadalmi kohézió, összetartó erő csökkenését éli át, aminek eredménye a fokozódó erőszak és az egyes csoportok között erkölcsi egyetértés megteremtésére irányuló képesség gyöngyülése. Nacionalista, faji és vallási erőszak is táplálja a konfliktusokat.

Korunkban megértük a Szovjetunió és Jugoszlávia felbomlását, a társadalmi rend összeomlását Ruan-dában, Szomáliában, Grúziában és Haitiban. A világ tanúja lehetett az Öböl-háború szörnyű pusztításának és a kurd közösség üldöztetésének.

A tudományos és technikai haladás ellenére is szörnyű szenvedésnek van kitéve a világ népessége. Drámai módon megnövekedett a polgári lakosság háborús vesztesége (halottakban és sebesültekben). Tizenyolc és fél millió a menekült, s húsz millió a kitelepítettek száma a világon. Ilyen időkben különösen sebezhető a nők, gyermekek és az idősök. Az erőszakkal éhínség és betegség jár együtt Szudánban, Szomáliában és Afganisztánban. A HIV és az AIDS járványméreteket ölt az egész világon.

Mint vallásos embereket, különösen elszomorít bennünket, hogy az erőszak és a háború legalizálásához, vagy a gyűlölködés szításához olykor a vallással is visszaélnek. Határozottan elítéljük a destruktív vallási nacionalizmust és a vallási szélsőségeket, mint a vallás elleni vétkeket. Velük szemben nem a kompromisszum nélküli szekularizációt kívánjuk, hanem a hiteles vallásosságot, amely hitünk szerint valódi hatóerő az emberi jogok, a szabadság és az erőszakmentes politikai átalakulás eléréséhez; a válás békére és ne háborúra késztesse.

Az ENSZ fennállása ötvenedik évfordulójának küszöbén tisztelgünk teljesítményei előtt, de tudjuk azt is, hogy milyen nagy kihívásokkal áll szemben.

1990 óta hozza össze – és fogja még összehozni – a világ vezető embereit, hogy vitassák meg a gyermekek, a környezet, az emberi jogok, a népesség és a fejlesztés, a társadalmi fejlődés és a nők problémáit. Az ENSZ éveken át hívta fel a figyelmet és fogja is még felhívni a bennszülöttek, a családok és a tolerancia kérdéseire.

A béke és a biztonság megóvásának és kiépítésének munkája ebben a széttöredezett világban új feladatokat jelent az ENSZ és a többi nemzetközi testület számára, amelyek máris teljesítőképességükön túl vannak igénybe véve. Támogatjuk e szervezetek munkáját és különös figyelemmel kísérjük az ENSZ fáradozásait, amint életképes emberi fejlesztéssel igyekszik elősegíteni az egyetemes világközösség átfogóbb megértését. Felismerte egymásra utaltságunkat és széleskörű – gazdasági, élelmezési, egészségügyi, környezetvédelmi, személyes és politikai – biztonságra való szükségünket. Az emberi biztonság megteremtése lényeges a béke megszilárdításához.

A közös gyógyulás és gyógyítás szüksége

A vallások látomásában a harmonikus és békés világegyetem szerepel az emberi élet és az emberek spirituális erőfeszítéseinek céljaként. A közösség és a harmónia megteremtésére irányuló törekvésüket a világ sérült és töredezett voltának felismerésével kezdik. A maga módján mindegyik vallás elemzi a szenvedés és a diszharmonia okait és tesz konkrét javaslatokat ezek leküzdésére és a közösség kiépítésére. Különös gondot jelentenek a vallási közösségeknek az emberi rendszerek áldozatai: a szegények, az elnyomottak, s igazságot meg emberbaráti magatartást sürgetve fordul feléjük.

Amikor a vallások egyaránt tapasztalják a diszharmoniót, abban is egyetértenek, hogy ennek okai emberi és etikai természetűek, s egyéni meg társadalmi összefogással csak a Végső Igazság horizontján győzhetők le.

Együttműködés a gyógyításban. Míg a múltban mindegyik vallási csoportosulás a saját közössége összefüggésében tekinthetett a gyógyítás és a harmóniateremtés eme szükségére, ma már valamennyi vallás hívei együtt (egy közösségben) élnek. Ilyen pluralista összefüggésben néha a vallások is lehetnek a megosztás előidézői. Ez újabb gyógyításra szoruló jelenség. De egyre erősödik az a meggyőződés, hogy minden vallásnak együtt kell munkálkodnia – helyileg is meg világméretben is – a megosztások eltüntetésén és a közösség kiépítésében.

A gyógyulás folyamata. A megosztásból és a töredezettségből a közösség felé való haladás magában foglalja a gyógyulás folyamatát. Ehhez az erkölcsi és társadalmi célkitűzéshez a vallási csoportok a saját hagyományaiban találják meg az ihletést és az indítást. El kell kerülniök azt a veszélyt, hogy gazdasági, társadalmi, vagy politikai célok eszközeivé váljanak s ezzel elveszítsék spirituális, prófétai erőforrásaikat. Más vallási csoportokkal folytatott párbeszédükben etikai és társadalmi szinten közös ügyek és közös perspektívák felismerésére kell töre-

kedniök. Ilyen konvergencia van kialakulóban az emberi, társadalmi és gazdasági jogokról meg kötelezettségekről folyó mai vitában, bár ez a folyamat nem mindig fájdalommentes, gyakran jár együtt feszültségekkel és küzdelemmel. A következő igen fontos lépés az ilyen erkölcsi egyetértésnek olyan közös akció-tervekre váltása, amelyek társadalmi, politikai és gazdasági téren egyaránt vallási ihletésűek és a vallások támogatást élveznek.

A gyógyulás ereje. A gyógyulás (és gyógyítás) erejének a maga különféle – személyes, társadalmi és világméretű – dimenzióiban olyan vallási erőforrásokból kell származnia, amelyekben az emberek felülemelkednek a közvetlenül őket érintő ügyeken és szükségleteken, s önmagukról másokra tekintve, az életet és a világot a Végső Jó összefüggésében látják. A vallási csoportoknak, miközben saját pozitív erőforrásaikból merítenek erőt, nemcsak attól kell óvakodniök, hogy szűklátókörű politikai célok érdekében éljenek vissza ezekkel az erőkkel, hanem azok egyetemes távlataira is rá kell világítaniök, amelyek révén türelmesek lehetnek és elfogadhatják más vallási csoportok tapasztalatait és nézőpontjait is. Maguknak a vallásoknak is ki kell gyógyulniök minden szűkkeblű fanatizmusból és kizárólagosságból, az egésznek abban a tágabb összefüggésében, amely felülemelkedik egy-egy csoport korlátozott tapasztalatain. Az ilyen gyógyulás mindegyik vallásból prófétai és spirituális erőket szabadít fel a társadalom átférfalására.

Személyes gyógyulás. A vallás megkönnyíti mindenki személyes gyógyulását a társadalomban. A vallás adja meg az életfolyamatok végő értelmét az él-ménnyel és a szertartásokkal, különösen azokkal, amelyek az egyének és a csoport életében felmerülő válságokhoz szólnak.

Gyógyuló társadalom. Vallásos emberek beszélgetésekkel és közös cselekvéssel elősegíthetik a közösség építéséhez szükséges erkölcsi értékek közlését. Az ilyen közös akció figyelme a társadalom különféle bajainak a gyógyítására irányuljon, különös tekintettel az embereknek egymáshoz és a világmindenséghez fűződő viszonyaira.

Gyógyító párbeszéd a vallások között. Az ilyen közös akció a vallások közötti párbeszédet, a vallási felismeréseknek egymás közötti megosztását s ezzel mindnyájunk gazdagodását eredményezheti. A párbeszéd hozzásegíthet bennünket ahhoz, hogy tanuljunk a történelemből, hogy megszabaduljunk előítéleteinktől és elősegítsük egymás kölcsönös megértését. Ez a gyógyulás együttjárhat egyrészt saját bűneink és hiányosságaink megvallásával, másrészt a megbékéléshez vezető megbocsátással. Szent szövegeinknek egymással való közlése, a más vallási hagyományok tisztelete és a részvétel a közös meditációban megkönnyítheti a kölcsönös meggazdagodást, inspirálhat, sőt kihívásokat is jelenthet. Az ilyen folyamatban a vallások anélkül, hogy tisztán vallási szinten kárt szenvednének, felfedezhetik, hogy társadalmi és erkölcsi szinten közelebb kerülnek egymáshoz és kiegészítik egymást.

Egy sajátos igény. Egyik módja annak, hogy bizonyítsuk, valóban elkötelezettek vagyunk az erkölcsi

értékek közlésére a társadalomban, ha igazságos békéért harcolunk mindenki számára, a szegények, a peremre szorultak, a védtelenek, nők, gyermekek és elnyomottak számára is. Ezért figyelmet és fáradozást kell szentelni az olyan területeknek, amelyeken különösen szükséges a vallások gyógyító érintése. A vallások a társadalom áldozatai iránt tanúsítandó különös figyelemről az együttérzés, az igazságosság, az egyenlőség és a szeretet szavával szólnak. Manapság az ilyen igény konfliktussal is járhat, bár hisszük, hogy a konfliktus feloldásának erőszakmentesnek kell lennie és a békére meg a harmóniára kell irányulnia.

Elszigetelődés és közöny: közös etika kutatása

Mai gyorsan változó társadalmainkban működő dinamikus erők új hajlandóságot teremtettek arra, hogy az emberiség előtt álló nagy kérdésekben a vallásoktól kérjenek vezetést és inspirációt.

Az egész emberiség egy nagy család. Közös emberi tapasztalatainkból és abból, hogy egy planétán van az otthonunk, alapvető lelki értékeket nyerünk. Egyénileg és közösségileg is elvesztettük a kapcsolatot azokkal a harmóniát teremtő lelki értékekkel, amelyekkel vallási hagyományaink az életre bátorítottak minket. Elszigetelt töredékek lettünk, gyakran közönyösekké az iránt, hogy mi történik a mellettünk élőkkel és más csoportokkal.

Ezért arra bátorítjuk emberi családunk minden tagját – szegényeket és gazdagokat, fiatalokat és időseket, egyetemet végzeteket és tanulatlanokat, keletieket és nyugatiakat, északiakat és délieket –, hogy kapcsolódjanak bele közösségük kincseinek feltárássába és másokkal való megosztásába. Reméljük, hogy valamennyi közösség új inspirációt nyer a saját értékeiből, hogy mindnyájan meggazdagodhatunk egymás hagyományos értékeivel s hogy a legfontosabb erkölcsi alapelveben egységre törekedhetünk.

Noha erkölcsi kritériumaink kiszakíthatatlanul különböző spirituális hagyományainkban és kultúráinkban gyökereznek, mégis kölcsönös függőségben egymásra vagyunk utalva, nemcsak mint emberi lények, hanem mint különböző életformák is. Ez a kölcsönös függőség az olyan közös értékekben fejeződik ki, mint a mások iránti segítőkészség, az élet tisztelete és az együttérzés.

Az ilyen közös értékek arra köteleznek bennünket, hogy gyakoroljuk is őket önmagunkban, ajánljuk helyi, nemzeti és nemzetközi intézményeinknek és tanítsuk meg rájuk a fiatalabb nemzedéket.

Erőszak és háború: a béke és biztonság kiépítése

Az erőszak és a háború további bizonyítékul szolgál a mélyen gyökerező társadalmi, politikai, gazdasági és vallási bajokra. Jelenleg több mint negyven háború – többségükben polgárháború – pusztít színtelenül valamennyi földrészen.

Ezeket a konfliktusokat két tényező teszi igen bonyolulttá. Az egyik az, hogy az erőszak szintjét igen

megemelte azoknak a fegyvereknek a fokozott pusztító hatása, amelyek könnyen beszerezhetők a világ piacain, s hogy egyre ördögibb fegyverek kerülnek elő a katonai kutatás és fejlesztés laboratóriumaiából. A másik az, hogy a békeszerzésnek és a béke fenntartásának nemzetközi eszközei nem elég fejlettek a konfliktusok könnyű feloldásának biztosításához.

Mégis tudjuk, hogy a háború és az erőszak megakadályozható. Megelőzésükhöz gazdasági és politikai erőfeszítés szükséges, szellemi és gyakorlati téren egyaránt. Szellemi téren a megbékélés olyan elgondolásának és folyamatának a gyakorlására van szükség, amelyek megkívánják készségünket a bűnbánatra, az irgalom és a megbocsátás kérésére és megadására, annak felismerésére, hogy történelmi emlékezésünknek nem az a célja, hogy jövőendő konfliktusok magvait hintse el, hanem hogy biztosítsa a múlt soha többé meg nem ismétlődését.

Politikai téren a feladatunk az hogy véget vessünk a fegyverkezési versenynek és a tömegpusztító fegyverekkel való kereskedelemnek, hogy kiépítsük a konfliktusok megelőzésének és a békéltetésnek regionális és nemzetközi eszközeit. Gazdasági téren az a kívánságom, hogy javítsunk azokon a gazdasági és társadalmi bajokon, amelyek előidéztek a konfliktusokat.

Minden vonatkozásban – politikai, gazdasági, lelki és társadalmi tekintetben egyaránt – elengedhetetlenül szükséges a bizalomépítés. Csak ilyen kötelezettségek vállalásával valósítható meg az 50 évvel ezelőtt az ENSZ megalapításával világunk elé tűzött cél: a háború csapásának megszüntetése.

Igazságtalanság és szegénység: harc a méltányos és elfogadható fejlesztésért

Gyógyító érintés kiáltó szüksége nyilvánvaló az emberiség nagy családjának társadalmi-gazdasági helyzetében, olyan helyzetben, amelyet a nemzetek közötti és a nemzeteken belüli egyre nagyobb egyenlőtlenség jellemez. Ez az egyenlőtlenség tükröződik az életstílusok igen eltérő voltában és világszerte az emberek millióinak teljes szegénységében. Nyomasztó adósságtérhek sújtják a fejlettebb és fejlődő országokat, amelyek nem rendelkeznek megfelelő eszközökkel ezek törlesztésére. Számos megtorló rendszerű társadalom mindegyre tartó militarizálódása mutatja a fegyverkezési verseny folyamatos hatását. Valamennyi országban továbbra is megvan a rendszeres egyenlőtlenség a férfiak és a nők között a lehetőségek és az erőforrások elosztásában. Földünk természeti erőforrásait kizsákmányolják, s a környezetszennyezés nyomában ökológiai pusztulás marad. A világ népességének hatványozott növekedése úgy kimerítette a gyöngébb politikai rendszerek teljesítőképességét, hogy a legalapvetőbb szükségleteket sem tudják már kielégíteni. Az elegendő munkalehetőség hiánya és sokaknak az állandó félreállítottsága jellemző világszerte a társadalmainkra.

Ezek a felhalmozódott bajok családi és társadalmi ellentéteket okoztak, táplálják a politikai bizalmatlanságot a vallási közösségek között, helyi konfliktu-

sokat és erőszakoskodásokat szítanak az egyes etnikai csoportok között, s hozzájárultak a nemzetállamok közötti feszültséghez.

Ezek az egyenlőtlenségek földünk egész népességére jellemzőek. Egy anarchikus világtársadalom képét mutatják, amely híjával van az eredményes közösségi eljárásoknak, s amelyet inkább versengő, mint együttműködő rendszer irányít. Hiányzik a közös iránti elkötelezettség az olyan rendszerben, amely erőforrásait az egyenlőtlenségeknek inkább az állandósítására mint gyógyítására használja. Ezek az egyenlőtlenségek mutatkoznak meg a nemzeti szuverenitás tarthatatlanságában is, amely kénytelen elfogadni függőségi voltát. Az ilyen egymásrautaltság nemcsak technikai, környezetvédelmi és gazdasági, hanem etikai is.

A Szovjetunió és a kelet európai marxizmus összeműködésével meghiúsultak idelista milliárdok amaz álmai, hogy a marxista gazdasági elméletek alapján megteremthető az olyan igazságos társadalom, amelyből kiküszöbölődik a munkanélküliség és a szegénység. Ugyanakkor azonban a kapitalista individualizmus etikája sem tudott egyenlőséget biztosítani, s még a leggazdagabb és legfejlettebb országokban sem tudta megszüntetni a szegénységet.

A világ vallásainak egy harmadik utat kell keresniök, olyan közösségi gazdálkodást, amely egyaránt tiszteletben tartja az emberiség közösségi és független egyéni dimenzióit, a kölcsönös szereteten és az egyéni jogok tiszteletbentartásán alapuló rendet, amely azonban közösségi felelősséget is érez emberestvéreinkért.

Annak tudatában, hogy a vallás végső értékeinek a megvalósítása lehetetlen a szegénység és az igazságtalanság gyökeres eltávolítása nélkül, nekünk, vallásos embereknek azon kell fáradoznunk, hogy eleget tegyünk az olyan emberi közösség megteremtésére irányuló etikai kötelezettségünknek, amelyben valóra válhat a spirituális élet teljessége.

Elnyomás és diszkrimináció: a jogok és kötelezettségek igénylése

Az elnyomás és a diszkrimináció a világ töredezettségének a tünete, s annak szükségessége, hogy az emberi jogokkal való visszaélések áldozatain segítsünk, arra emlékeztet bennünket, hogy az elnyomás és a diszkrimináció sokféle formát ölt, mint amilyenek a gyilkosság, a mézárulás, a közösségi erőszak, a népgyilkos háború, a megfélemlítés, bebörtönzés, kitelepítés, apartheid, imaházaknak és vallási kisebbségek vagyonának vandál lerombolása, a félreállított csoport elnyomása, a vallásszabadság, polgári jogok, valamint a munka és a tanulás lehetőségének, vagy más országba való áttelepülésnek a megtagadása.

Az ilyen akciók az emberérettel együttjáró méltóság túrhetetlen megtagadását jelentik. Kijelentjük, hogy minden embert egyaránt megilletnek bizonyos jogok, de bizonyos kötelezettségek is.

A vallásszabadság joga alapvető emberi jog és elválaszthatatlan a többi emberi jogtól. Az állam és vallás viszonyában az állam azzal teszi lehetővé a ki-

sebbségeknek, de az egész nemzetnek is a jólétét, ha ragaszkodik a hitek közötti pluralizmus etikájához.

A vallások és a vallási vezetők gyakran nem tudják megvédelmezni az emberi jogokat. Az igazságtalansággal szemben a vallásos emberek nem lehetnek semlegesek. Az igazságtalanság ellen erőszak- és megtorlásmentes módon kell védelmet nyújtani. A vallási elkötelezettségű embereknek keresniök kell és meg is kell találniok azokat az utakat és módokat, amelyek felépíthetők a béke és igazságosság új világá.

A Föld veszélyeztetettsége: az ökológiai harmónia helyreállítása

A természet sóhajtozik és a földön minden élet segítségért kiált, hogy életben maradjon. A természeti környezetnek sürgetően szüksége van a gyógyításra. A föld ökológiai összetevői és emberei egymásra vannak utalva. Az élet mindegyik fajtája a többi fajtól függ. Valamennyinek az életbenmaradását csakis a finom egyensúly és harmónia fenntartása biztosítja. Nemcsak felismernünk kell, hanem meg is kell védelmeznünk minden élet egységét a földön. Ha az élet egyetlen eleme is veszélyeztetve van, együtt szenved vele valamennyi.

Mi, vallásos emberek csak késve ismertük fel a földnek ezt az ökológiai interdependenciáját, annak ellenére, hogy vallási hagyományainkban sok-sok idevágó tanítás szól erről. Túlságosan belemerültünk a modern tudomány és technika, a gazdasági fejlesztés és az anyagi fogyasztás eredményeibe, s közben megfélemlítettük az élet és a természet egységéről. Úgy ígáztuk le a természetet, mintha arra jögnünk lett volna. Ez az arrogancia jelenlegi ökológiai válság legmélyebb oka. A harmóniáért és a közös élet helyreállításáért végzett fáradozásunkban mindenekelőtt bünbánatot kell tartanunk romboló tevékenységünkért és mintaszerű átváltást kell végrehajtanunk az anthropocentrikus magatartásról az élet- és ököcentrikus magatartásra.

A vallási közösségek, ha együttműködnek, nagy mértékben hozzájárulhatnak egy olyan közös környezeti etika kialakításához, amely a gondolkodás új formáira és új életstílusra szólít. Ez az etika magatartásbeli és szervezeti változtatásokat kíván meg, hogy a környezet megkárosítása nélkül legyen megvalósítható a méltányos és elfogadható fejlesztés. Továbbá igazságos és jóakarató kapcsolatokat is kíván az emberek és a természet, a fejlett és a fejlődő világ, a jelen és a jövő nemzedék között. A vallásos közösségeknek elsődleges gondjuk kell, hogy legyen tagjaiknak, különösen gyermekeiknek és ifjaiknak a közös környezetvédelmi etikában való nevelése.

Ennek az etikának a kidolgozásában és megvalósításában központi szerepük van a nőknek, mivel a világ nagy részében a nők érintkeznek közvetlenül a természeti környezettel, amikor a földet művelik, tüzelőt és vizet gyűjtenek családjuk fenntartásához. A környezettel való kapcsolatukban bátorítani kell a társadalmakat a törődésre, gondozásra és gyógyításra.

A vallási közösségek arra hivatottak, hogy a társadalom lesgzegényebb és leggyengébb tagjai mellé álljanak. A szolidaritásnak ezt a gondolatát most ki kell terjesztenünk a természeti környezetre is. Ha a levegő szennyeződik, ha valamelyik növényi vagy állati fajtát a kipusztulás fenyegeti, ha a talaj erózióval károsodik, ha az erdők kipusztulnak, a víz elszennyeződik, velük együtt szenvednek az emberek is. Különösen nekünk, a vallások híveinek kell felemelni értük a szavunkat és védelmükre kelniük a világban, hogy az embereket az ökológiai károk gyógyítására serkentsük. A természet elemeinek joguk van a gyógyulásra, nekünk pedig felelősségünk, hogy segítsük ezt a gyógyulást.

Az ökológiai összhang helyreállítása a természettel való békekötést jelenti. Ezért a környezettel való törődésünk a békére való törekvésünknek szerves része.

Eltékozolt élet: törődés a gyermekekkel

Hagyományainkból megtudhatjuk, hogy társadalmunk végső soron azon ítéltetik meg, hogy milyen állapotban vannak a legártatlanabb, a legrászorultabb, a leginkább sebezhető tagjai, a gyermekek. Minket terhel a felelősség az erőszaknak és a háborúnak a gyermekekre gyakorolt hatásáért – a megbénult testekért, a lerombolt otthonokért, a széttöredezett családokért, a lelki traumákért. Minket terhel a felelősség a gyermekek szegénység okozta károsodásáért – rosszultápláltságukért, a megelőzhető betegségek áldozataiért, a növekedésben való visszamaradottságukért, a tanulatlanóságukért, a lehetőségeik hiányosságaiért és a reményeik elhalálásáért. Minket terhel a felelősség a gyermekek kihasználásáért – korai munkáltatásukért, szexuális kizsákmányolásukért és kötelező katonai szolgálatukért. Felelősek vagyunk azért, ha elveszítik örökségüket, mivel tartósan megromlott a természeti környezetük és a fogyasztói társadalom felélte a megújíthatatlan erőforrásokat.

AZ ENSZ Gyermekjogi Konvenciója keretet nyújt a gyermekek érdekében végzett fáradozásaink

irányításához, s benne az az „Első Segély” is, amelyben testet ölt a gyermekek megmentésének, védelmének és a róluk való gonoszkodás elsődleges voltának a gondolata.

A gyermekek jogai a legfontosabb emberi jogok közé tartoznak. De ezek szélesebbkörűek a pusztán egyéni jogoknál. A gyermekeknek joguk, nekünk pedig kötelességünk az olyan környezet biztosítása, amely védi és elősegíti a fejlődésüket.

A békés világra való törekvésünkben elsőrendű fontosságú a gyermekek nevelése, mind a saját vallási hagyományaik elsajátításában, mind pedig a többiek értékeinek a megbecsülésében. A gyermekek legelső nevelői a családok, ezeket a vallási közösségeknek támogatni, fenntartani és erősíteni kell.

„Az élet szentsége, amit vallási hagyományaink is hirdetnek, az alapja a gyermek végső értelmébe és értékébe vetett hitünknek. Az élet szentsége kényszerít minket arra, hogy megszólaltassuk a lelkiismeret szavát... Azok a komor realitások, amelyekkel szemben állunk, a pusztá meglétükkel is felháborodásunkat váltják ki; bűnbánatra indítanak, mivel hallgatólagosan eltűrtük, sőt igazoltuk is ezeket; válaszukat kívánják meg, mivel mindenkire kell szólnunk”. (A Világ Vallásainak Deklarációja a Világ Gyermekeiért, 1990.)

Célunk az emberiség harmonikus élete. E cél elérése érdekében minden rendelkezésünkre álló erőforrás felhasználásával közösen kell munkálkodnunk. A ma és a holnap gyermekei legyenek a harmonikus világ fátylavívói.

A Világvallások gyógyító munkája a békéért

A Vallás és Béke Világkonferenciájának erről a hatodik Nagygyűléséről a világ bajainak tudatában nemcsak bírálattal távozunk, hanem azzal az eltökéltséggel is, hogy a gyógyításban is részt akarunk venni. Ennek elérése végett legyünk bátrak, türelmesek, törekedjünk a bölcsességre és az együttérzésre.

(Fordította: Fűkő Dezső)

VISSZHANG

Ismét a csecsemőkeresztségről

(Válasz a Theologiai Szemlében megjelent reflexiókra)

I. *Először is megköszönöm az összes reflexiót, az együttgondolkodás készségét. A baptista állásfoglalás kivételével a következő azonosságokat fedeztem fel valamennyi véleménynyilvánításban:*

1. A csecsemőkeresztség az Újszövetségből egyértelműen nem igazolható. A szerzők nem kísérlék

meg jelen gyakorlatukat újszövetségi textusokkal kellően megalapozni, inkább csak egyháztörténeti forrásokra, kánonokra hivatkoznak. A református és az evangélikus szerző nyíltan megállapítja, hogy a kérdés az Újszövetség alapján eldönthetetlen.¹

2. Mivel a Biblia nem ad egyértelmű útmutatást, a

kérdésben az egyháznak kell döntenie. Ezt a tételt a római katolikus és református írás képviseli.²

3. Mind az öt tanulmány egyetért abban, hogy a *baptidzein* szó elsősorban bemelegítést jelent. Az ortodox és baptista állásfoglalás ehhez ragaszkodik, a római katolikus rugalmasan kezeli a kérdést, a reformátusok és evangélikusok pedig a meghintésnél kívánnak maradni.³

4. Egyik felekezeti sem kíván elmozdulni saját álláspontjáról, jóllehet szükségesnek lát bizonyos pásztorációs⁴, illetve egyházjogi⁵ kérdést tisztázni.

II. *Miben értek egyet vitapartnerimmal?* a) A keresztség valóban nem oldja meg, még hívők esetében sem a bűn elleni harc minden kérdését.⁶ b) Valóban jó lenne visszaállítani a „hitújónci” időt, s ezzel a keresztség kellő horizontális hangsúlyt is nyerne.⁷ c) Egyetértek *Bolyki* Jánossal abban, hogy szükséges lett volna a baptizma szó alaposabb kifejtése.⁸ Az is világos, hogy az anabaptizmus nem a probléma végleges rendezése. Átfogó bibliai keresztségreformra lenne szükségünk ahhoz, hogy ez a kérdés nyugvóponttra jusson. d) Nem a formai kérdések az elsőrendűek.

III. *Miben nem értek egyet?* 1) Nem tudom elfogadni, hogy a csecsemőkeresztség kérdését a Biblia azáltal, hogy nem említi, függőben hagyja. Furcsa kettősség lenne az, ha egyidejűleg olvasnánk a csecsemők megkeresztelhetőségéről és az újszövetségi keresztség-feltételekről. Ebben az esetben két keresztségtológiára lenne szükség. A Biblia azonban csak egy vízkeresztségről tud. A Biblia azért nem szól a csecsemőkeresztség mellett vagy ellen, mert ez egyszerűen szóba sem jött. Hasonló volt a helyzet már János keresztségénél is. A csecsemők keresztségét szórványosan már a II. században bevezették, amitől *Tertullianus* egyházatyja határozottan óvott⁹, de törvényes jóváhagyása és kötelezővé tétele csak a 451. évi kalcedoni egyetemes zsinat után a 6. században következett be.¹⁰ Csak ezzel magyarázható az, hogy az ismert korai egyházatyák többségét nem csecsemőkorban, hanem később, hitvallásuk alapján keresztelték meg. Ismeretes, hogy egyik-másik szülei több generáción át hitvallók, sőt egyházi előljárók és mártírok voltak.¹¹

Jézus Krisztus kiküldési parancsában első helyen a tanítvánnyá tételt említi. Némelyek számára ez a Mt 28,19-ben nem egyértelmű. Nem érthető félre azonban ennek párhuzamos közlése (talán eredeti) a Mk 16,16-ban. A parancs konkrét alkalmazása az apostoli gyakorlatban teljesen világos: A keresztséget megelőzte Jézus Krisztus hit általi elfogadása (ApCsel 2,41; 8,12; 8,36-38; 19,4-5).

Az *oikos* formula igéiben is szerepel a hit.¹² *Bánya* Jánosnak¹³ igaza van abban, hogy van egy kivétel, Lidia házanépe. Itt nem szerepel expressis verbis a hit szó. Kérdezem azonban: Mégis kik lehettek azok a személyek, akik testvéreknek nevezhetők és lehet bátorítani őket az Igével? Nyilván Jézusban hívő emberek (ApCsel 16,40).

Továbbá van egy eset a Cselekedetek könyvében, amelynél jogosan tételezhetjük fel, hogy voltak csecsemők és apró gyermekek az igehirdetés színhelyén,

mégsem keresztelték meg őket. Fülöp Samáriában csak férfiakat és nőket keresztelt meg. Ehhez vessük össze az ApCsel 8,10-12; és 8,3 igehelyeket!

Utolsó érvként hadd említsem meg, hogy az Újszövetségben élénk tárt keresztségben Isten cselekszik. Megmos és Krisztusba helyez bennünket (ApCsel 2,38; Gal 3,26-27). De ennek világos előfeltételei vannak, a megtérés és a hit.¹⁴ E két utóbbi semmiképpen nem tekinthető a cselekedetek általi megigazulásnak, inkább a kegyelem elfogadásának eszközei, amelyek részben Isten ajándékai is. Továbbá a keresztségben olyan dolgok történnek velünk, amelyek semmiképpen nem egyeztethetők össze egy csecsemővel. Ilyen az imádság jó lelkiismeretért, a régi élet levetése, új életre való elkötelezettség, Jézus nevének segítségül hívása, felhívás a Lélekben való járásra (IPét 3,27; Kol 2,11-12; Róm 6,4; ApCsel 22,16; Tit 3,2; Róm 6,10).

2. Nem tudok továbbá egyetérteni azzal, hogy feltétlenül és kizárólagosan ragaszkodnunk kellene a meghintéses formához. Ezt a nyugati egyház csak 1311-ben a Ravennai Zsinaton engedélyezte hivatalosan. Természetesen korábban is volt helye a meghintésnek, de csak ha nem volt elegendő víz¹⁵, vagy betegek esetében.¹⁶

Az alapelv azonban a formát tekintve mindig világos volt, amit Aquinói Tamás (mh.1274) így vázol *Summa totius Theologiae* c. művében: „In immersione expressius repraesentatur figura sepulture Christi, et ideo hic modus baptizandi est communior et laudabilior”.¹⁷ Luther Márton is az alámerítéses forma prioritását hangsúlyozza a Keresztség sákramentuma c. prédikációjában: „Die Taufe heisset auf Griechisch Baptismus, zu Latein Mersio, das ist, wenn man etwas ganz ins Wasser tauchet, das ihm zusammengeht... so sollte es doch sein und wäre recht, dass man nach Laut des Wörtleins Taufe...jeglichen, der getauft wird, ganz hinein ins Wasser senkte oder taufte, und wider herauszöge”.¹⁸ Az aránytalanságok elkerülése végett csak megemlítem a II. Helvét Hitvallás idevonatkozó tanítását¹⁹ és utalok arra, hogy egyre több archeológiai lelet bizonyítja, hogy az alámerítéses forma lehetséges volt ott is, ahol ezt eddig valószínűtlennek tartottuk.²⁰

IV. *A baptista reflexió* több konkrét kérdést tesz fel dolgozatommal kapcsolatban. Lukács Tamást a keresztség előtti megvizsgálás és a keresztség kiszolgáltatóságának alsó határa érdekli.²¹ A megvizsgálás természetesen a lekipásztor és a presbiterek felelőssége. Az életkor kérdésében pedig nem szükséges időpontot mondanunk. A hitnek és az új életnek vannak ismeretőjelei, ezekre kell tekintettel lennünk. S mint ahogy a gyümölcsök is különböző időben érnek, így az emberi lélek is.

A fentieket összefoglalva, a csecsemőkeresztséget a reflexiók alapos tanulmányozása után sem látom megalapozottnak. *Barth* Károlyal egyetértve, egy nem bibliai örökséggel van dolgunk, amelyen reformátoraink sem tudtak változtatni. A magam részéről, főleg hívő szülők esetében, nyitott vagyok a *gyermekkeresztség* kérdésében a Mt 18,6 alapján.

Amennyiben egy már iskoláskorú gyermek kész Jézus Krisztust szeretni és követni, bizonyos, hogy Krisztushoz tartozik. A formai kérdésben pillanatnyilag az alternatívák bevezetését találnám továbblépésnek. A keresztelendő személy a helyi lehetőségektől függően dönthesse el, miként kíván megkeresztelkedni. Ezek után meghívhatnánk az úrvacsorai közösségbe is. A teljes jogú egyháztagságát 18 éves korában nyerné el, amikor egy áldásmondással a gyülekezet befogadná a választók sorába.

Tatai István

Jegyzetek:

1. Theol.Szemle 1994/1. Református reflexió 3. pont, evangélikus reflexió 2.pont, ortodox reflexió 4.bekezdés. – 2. Római katolikus reflexió 2.pont utolsó bekezdés, református reflexió 3.pontja. – 3. Római katolikus reflexió 1.pont, református 1.pont, evangélikus 3. pont vége, baptista és ortodox: ld. az egész írást. – 4.Római katolikus reflexió 1.pontja. – 5. Református reflexió 5.pontja – 6. Evangélikus reflexió 3.pont 6.bekezdés. – 7. Római katolikus reflexió 1.pontja. – 8. Református reflexió 1.pontja. – 9. Református Egyház c. lap 1994/11.szám 266. old. – 10. Ortodox reflexió 4. bekezdése. – 11. *Ambrosiusz* 340-ben született keresztyén családban. 34 éves korában keresztelik meg, miután apja mártírhalált halt. – *Hieronimusz* kb. 340-ben született. Libériusz római püspök keresztelte meg 20 éves korában. Keresztyén szülők gyermeke volt. – *Augustinusz* 354-ben született. Anyja Monika keresztyén volt, keresztségét 33 évesen kéri. – *Kappadóciai Gergely*, Nazianc híres püspöke volt. Édesanyja Gergely születésétől az Úrnak szentelte, azonban keresztségre sem ő, sem püspök édesapja nem gondoltak. Gergely 30 évesen nyerte el keresztségét. – *Nagy Bazilcusz* családjában több püspök és mártír volt. Csak tanulmányai befejeztével keresztelke-

dett meg. – *Szír Efraim* keresztyén tanító, író és költő 300-ban született mártír szülőktől. Őt sem keresztelték meg kiskorában. – *Kriszostomosz*, az ókor híre prédikátora 347-ben született. Édesanyját a keresztyén anya mintaképének nevezték el. Ő sem kereszteltette meg fiát. Imádkozott vele és Bibliát olvasott. Keresztségét ügyvéd korában nyerte el 3 éves oktatás után. (J.Warns: Die Taufe, 44-46.oldalak) – 12. Theol.Szemle 1994/1. 5.oldal – 13. Theol.Szemle 1994/4. 251. oldal. – Bányai János ugyanitt hivatkozik Origenész megjegyzésére, miszerint a csecsemőkeresztység apostoli eredetű lenne. A megnevezett idézettel azért nem dönthetjük el kérdésünket, mert a) Origenész itt (ill.fordítója) nem a csecsemő szót (infant) használja. b) Más helyen erőteljesen síkra száll a keresztség előtti megvizsgálás mellett (Contra Celsus), c) Origenész nem a Szentírásra, hanem csak az apostoli tradícióra hivatkozik. Az pedig más tételekkel kapcsolatosan is előfordult, hogy apostolinak hirdették meg, pedig nem abból az időből származik. Elég ha csak az Apostoli Hitvallásra gondolunk. – 14. Theol.Szemle 2994/1. 5.oldal – 15. Didaché VII.3. – 16. Ortodox reflexió 6. bekezdés – 17. J.Warns; Die Taufe, Bad Homburg, 1913. 225.oldal – 18. J.Warns: Die Taufe, 226-227.oldal. – 19. A II. Helvét Hitvallás XX. fejezetében ez áll: „Hisszük, hogy a keresztségnek az a legtokéletesebb formája, amellyel Krisztus maga megkeresztelkedett és amelyet gyakoroltak az apostolok.” – 20. a) Figyelemreméltó a Jeruzsálemben található Wohl Archeological Museum, amely több rituális medencét mutat be a Jézus korabeli Jeruzsálemből. Ugyanilyen medencét találunk a Siratófal szomszédságában az Archeologiai Kertben. (N. Avigad: The Herodian Quarter in Jerusalem, Jerusalem 1991.) – b) Baptisztériumok ténye. A római Callistus kápolna St.Lucina kriptájában egy 3. századi keresztségábrázolást látunk: A keresztelő és a keresztelendő a vízben állnak. Az utóbbit nyakig víz borítja. A Róma környéki San Porciano-ban lévő Capella del Battisterio-ban Krisztus keresztségét látjuk. A víz mellig borítja. Ez az ábrázolás 5. századi. (J.Warns: Die Taufe, 223. oldaltól.) – 21. Baptista reflexió 6.pont a. és b. bekezdések.

SZEMLE

A holt-tengeri tekercsek megértése

(„*Understanding the Dead Sea Scrolls*”, szerkesztő: Hershel Shanks; New York: Vintage Books, 1993)

Sok-sok év kínos csöndje után a 80-as évek végén a tudósok és a laikusok figyelme ismét a holt-tengeri tekercsek felé fordult világszerte. Olyan vita és szellemi csatározás tört ki hamarosan, amely a tudománytörténetben párját ritkítja. A vitát kiobbantó ok nem más volt, mint a tekercsek botrányosan lassú kiadása, ami mögött a megbízott tudósok, a kiválasztott kevesek féltékenysége állt. A hallgatás és a tudományos monopólium megtörésében kiemelkedő szerepet játszott a „Biblical Archaeological Review” (továbbiakban: BAR) c. tudományos ismeretterjesztő folyóirat. Ezzel el is érkezünk az ismertető munkához, hiszen a BAR alapítója-szerkesztője, valamint könyvünk szerkesztője egy és ugyanaz a személy: Hershel Shanks. Az angolszász teológiai irodalomban jártas olvasónak a név bizonyára ismerős: akár más könyvek írójaként¹ vagy szerkesztőjeként². Ennek ismertetése azért is fontos, mert a

könyv olyan tanulmányokat gyűjt össze, melyeket az utóbbi években a BAR adott közre.

A szerzők közt akad újságíró is (Avi Katzman), de a többség természetesen tudós; izraeli (Y.Yadin³), európai (Otto Betz, Hartmut Stegeman), amerikai (F.M.Cross, James C.VanderKam, stb) – a palctta nagyon színes mind földrajzi, mind felekezeti szempontból. E színesség a könyv tartalmára is rányomja jótékonyan a bélyegét, s ezt szépen tükrözik azok a témák is, amelyeket a könyv felölel:

1. a tekercsek felfedezése (pp.3-32),
2. a szekta eredete (pp.35-84),
3. a Templom-Tekercs (pp.88-136),
4. a holt-tengeri tekercsek és a Biblia (pp.139-177),
5. a holt-tengeri tekercsek és a keresztyénség (pp.181-214),

6. a holt-tengeri tekercsek és a rabbinikus júdaizmus (pp.217-224)
7. a Réz-Tekercs (pp. 227-241),
8. a tekercsek rekonstrukciója (pp. 245-255),
9. a tekercsek körüli vita (pp.259-290).

A témák változatossága összefonódik a könyv igényével, hiszen e kiadvány célja az, hogy áttekintést adjon a tekercset érintő legfontosabb témakörökről. Hasonló, „bevezetéstani”⁴ jellegű qumránológiai munka már több is van.⁵ „Természetesen” a szakemberben azonnal feltámad a kételkedés: helyénvaló-e a fenti témák kiragadása? E sorok írója sem kivétel. Véleményünk szerint nem volt igazán jó elgondolás a 3. és 7. kérdéskör beillesztése. Az indoklás egyszerű: általános témák ismertetése közé beilleszteni két kiragadott tekercs témáját nem szerencsés dolog. Semmi sem indokolja azt, hogy éppen ezt a két iratot (11QT és 3Q15) ki kellene emelni a többi közül, hiszen más hasonló fontosságú tekercsek is vannak, amelyek a szubjektív válogatás áldozatául estek (így pl. 1QapHab; 1QapGen, stb). E két témakör elhagyásával talán egy módszertani szempontból is kifogástalan általános bevezetés lehetne a könyv. De térjünk rá a kiadvány pozitív jellemzőinek taglalására.

A könyvnek a válogatás jellegéből szerencsésen adódik egyik legértékesebb tulajdonsága: izgalmas könyv. A szerkesztő ugyanis igen színes, érdekes összeállítást készített a fenti témákról. Esetenként még ellentétes vélemények is elhangzanak (pl. a 2. témánál L.H.Schiffman és J.C.VanderKam homlokgyegyenest eltérő tanulmányai), amelyek érdekfeszítővé teszik az olvasást. Fokozza ezt a könyv stílusa is: a nyelvezet világos és jól érthető – ezt tarjuk a könyv másik kiemelkedően jó tulajdonságának, hiszen a kiadvány kitűzött célját éppen így éri el. A tudományos érdeklődésű olvasó sem panaszkodhat: a könyv végén található jegyzetek és szakmai utalások nemcsak pontosak, de meglehetősen részletesek is. A könyv ára nem kevés, bár az elfogadhatóságon belül van (13 USD). A mű küllemét illetően nincs helye bíráltnak: a borító szép, ízléses (a fedélen az 1QpHab-ból látható egy kis részlet).

A könyv tartalmát hosszan lehetne ecsetelni, ám élve a válogatás (az említett szubjektív válogatás...) eszközével, csak két témakörrel ejtünk szót.

Utalunk korábban a második kérdéskörré, ahol L.H.Schiffman és J.C. VanderKam vív szópárbajt, továbbá Raphael Levy ír a kairói Ezra zsinagóga genizájában talált tekercsekről (kiemelten a Damaszkuszi Dokumentumról, valamint Hershel Shanks részletezi Jerome Murphy-O'Connor elméletét, amely szerint az esszénus mozgalom gyökereit Babilóniában kell keresnünk. Különös figyelmet érdemel a legelső tanulmány. Schiffman írása egy félig-meddig publikált töredékre, a 4Q MMT-re⁶ épül. A tanulmány írója amellet érvel, hogy a qumráni szekta szadduceus eredetű volt. A tanulmányokból hadd vonjunk le két tanulságot. Egyik tanulmányában Pákozdy professzor ezt írta: „a tíz évre visszatekintő qumránológia befejezettnek tekinti a qumráni közösség és az esszénusok azonosítását”⁷. Ez a vélemény 1960-ban igaz volt, má-

ra azonban változott a helyzet, hiszen e véleményt több támadás is érte, éri. A magyar köztudatban az esszénusokkal történő azonosítás él, méghozzá kizárva, figyelmen kívül hagyva minden más elképzelést az azonosítást illetően. Jobban oda kellene figyelnünk az új hangokra, lépést kellene tartanunk az idővel. Ha a kitűnő tudós, Pákozdy professzor élne, bizonyosan szemmel követné a qumránológia új eredményeit – de sajnos ő már nincs közöttünk. Ezt a feladatot (is) fel kellene vállalni. A másik tanulság egyetemes vonatkozású. Schiffman cikke jól rávilágít arra a tényre, hogy árnyaltabbá kellene tenni a qumráni közösség teológiai-ajáról alkotott képünket. J.T.Milik annak idején próbálta behatárolni fejlődési szakaszokat a közösség szellemi életében, ezen az úton kellene tovább haladni, hiszen Milik munkája óta⁸ már újabb töredékeket tettek közzé, s a kutatás is előrébb tart. Másképpen szólva nem kellene foggal-körömmel ragaszkodni a régi, változásokat, eltéréseket összemosó, gyakran általánosító elképzelésekhez. Schiffman kutatásai egyébként új fényt vetnek a farizeusokra is – lásd 6. témakör –, melyet így foglalhatunk össze dióhéjban:

- a rabbinikus júdaizmus nem a Templom lerombolása után (Kr.u.70) rögtön alakult ki, hanem jóval hamarabb, gyökerei a Hasmoneusok korai időszakába nyúlnak vissza(!);
- A talmud régebbi hagyományrétegei a farizeusokról (lásd a Misna idevágó helyeit) megbízhatóbbak, mint azt sokan eddig gondolták.

Az 5-ös számú témakör a holt-tengeri leletek és a keresztyénség kapcsolatával foglalkozik. James C.VanderKam (akit van szerencsém személyesen is ismerni) kitűnő írásában áttekinti a leleteknek az újszövetség-kutatásra gyakorolt hatását, ill. összefoglalja a híresebb nézeteket, melyek a qumránológia egy-egy érdekes mérföldkövét jelölik. A szerzőnek nemcsak a forrásismerete, de megfontoltsága is említést érdemel. Ezt követően Hershel Shanks ismeret röviden egy arám nyelvű töredéket (4Q246). A töredék szövege párhuzamba állítható Lukács 1,32 és 35-tel, ahol a „Magasságos Fia” és az „Isten Fia” kifejezések állnak. A töredék jelentősége óriási, hiszen ez az első eset, hogy a kifejezés a Biblián kívüli irodalomban felbukkan. Nem is olyan régen még volt tudós, aki a kifejezés hellén eredete mellett tört lándzsát (R.Bultmann), hangsúlyozva így a görög értelemben vett istenfiúság gondolatát. A töredék világossá teszi, hogy ennek a képzetnek is zsidó talajon keresendő a gyökere. Ez egyébként csak szemléltetése annak, hogy a tekercsek mennyire segítenek jobban megismerni azt a szellemi termőföldet, melyből a keresztyénség is kinőtt. A témát záró írás az egykori göttingeni újszövetséges professzor, Otto Betz tollából olvasható. Már a címe is izgalmas: Esszénus volt-e Keresztelő János? A cikkből megismerhetjük azokat az érveket, melyek az azonosítás mellett, ill. ellen szólnak. Ezek ismertetése meghaladná e rövid tanulmány kereteit (nem is említve az érvek és ellenérvek értékelését...). Érdekességként Betz személyes véleményét szolgáltató meg: „úgy hiszem, hogy János esszénusként nőtt fel, valószínűleg a qumráni

pusztai településen, aztán különleges elhívást kapott Istentől, s függetlenedett a közösségtől”.⁹

A hebraisztika iránt érdeklődőknek ajánlom a 4. tómakört. Új anyagot nem tartalmaz, de F.M. Cross cikkeit olvasni sokadszor is élmény. Ismertetni lehetett volna a tekercsekkel kapcsolatos újabb elméleteket is, de így is élvezetesek a tanulmányok. (Elsősorban Emanuel Tov elméletére gondolok, aki maga is Cross tanítványa, így különösen furcsa volt e hiányosság.)

Soraimat ajánlással zárom: minden érdeklődő olvasómnak nagy szeretettel ajánlom a kiadvány elolvasását.

Egeresi László Sándor

Jegyzetek:

1. 1. The City of David: A Guide to Biblical Jerusalem (Jeruzsálem: Bazak, 1973) és Judaism in Stone: the Archaeology of Ancient Synagogues (New York: Harper et Row, 1979). – 2. Ancient Israels: A Short History from Abraham to the Roman Destruction of the Temple (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, 1988) – 3. A szerzők közül ketten már elhunytak (Yigael Yadin és Harry Thomas Frank) – 4. Tulajdonképpen nem is kellene már idézőjelet használnom, hiszen hihetetlen iramban szakosodnak a bibliai tudományok; gondoljunk csak C. Westermann vagy Klaus Seybold bevezetéseire a Zsoltárok könyvéhez! – 5. Egy újabbat említék meg: J. Fitzmyer, „101 Questions on the Dead Sea Scrolls (lásd ismertetésemet, in Theologiai Szemle UF XXXVI/1994/5. pp./322-323) – 6. MMT = miqcat ma'asze ha-Tórah – 7. Theologiai Szemle, UF 3 (1960) – 8. The Zcars of Discovery in the Wilderness of Judaea, különösen a III. fejezet második fele. – 9. p.213.

HÍREK

EEK Hírek

Elkezdődik a javasolt Második Ökumenikus Nagygyűlés tervezése

Genf, 1994. október

Genfben szeptember 29-től október 1-ig elkezdte munkáját első ülésén az a tervező csoport, amelyet a II. Európai Ökumenikus Nagygyűlés (EÖN₂) terveinek az elindításával bízták meg.

Az első Európai Ökumenikus Nagygyűlés 1989 májusában volt Baselben (Svájc). Ez Európa valamennyi keresztyén egyházából hozott össze résztvevőket, szponzorai az Európai Egyházak Konferenciája (EEK) meg a Római Katolikus Egyház Európai Püspöki Konferenciáinak Tanácsa (EPKT) voltak.

Az EEK-ből és az EPKT-ből nyolc-nyolc tagból álló csoport, amely a múlt héten Genfben ülésezett, megbízatását az EEK és az EPKT Közös Bizottságától kapta, annak legutóbbi, 1994 áprilisában Magyarországon tartott ülésén.

Első feladata az volt, hogy spirituális, egyházi, társadalmi és politikai szempontból vegye fontolóra a Nagygyűlés témájának megfogalmazását és kidolgozását. A javasolt téma: „Megbékélés; Isten ajándéka, az új életforrása.” Azt is elvárják a csoporttól, hogy tegyen ajánlásokat a Nagygyűlésen való részvétel természetére és méretére. Megkezdte a vitát mind az előkészítő szakaszról, mind az esemény célkitűzéseiről is.

A csoport elkezdte egy olyan munkaanyag elkészítését, amely felhasználható helyi szinten az előkészítés folyamatának bátorítására és serkentésére. De használható lesz arra is, hogy összpontosítsa a figyelmet a helyi tervekre és hogy egy folyamattá vonja össze a helyi, nemzeti és regionális összefogásokat, kezdeményezéseket. Remélhető, hogy ez az anyag a jövő év elején már rendelkezésre fog állni.

A csoport munkájának nagy részét tette ki, hogy

előkészítse az EEK Központi Bizottságának és az EPKT plénumának 1995 májusában Assisiban tartandó közös ülését. Ezt a közös ülést fontos lépésnek tekintik az egyelőre 1997 májusára tervezett EÖN₂ előkészítésében. Remélik, hogy Assisiben a két szervezet kormányzó testületei együtt fogják összehívni a Nagygyűlést.

Lefolyt az első vita a Nagygyűlés helyszínéről is, de döntés nem született. Most azt tervezik, hogy megkérdezik a különböző javasolt helyek véleményét. A döntést az Assisiben tartandó közös ülésen várják. A helyszín kérdésén kívül vita kezdődött a Nagygyűlés pénzügyi alapjának megteremtéséről és egy közös szervező titkárság létrehozásáról is.

A csoport két további ülését tervezik (1994 decemberében és 1995 áprilisában), hogy ajánlásokat készítsenek az EEK és az EPKT Közös Bizottsága számára 1995 februárjára és az 1995 májusában Assisiben tartandó ülésre.

Az első ülésen résztvevők voltak:

EEK részéről:
Dr. Fritz-Erich Anhelm,
Németország
Daniel metropolita
Románia
Michael metropolita
Ausztria
Sylva Rauló asszony
Finnország
Dr. Roger Williamson
Egyesült Királyság

Stáb:
Jean Fischer főtitkár
Dr. Viorel Ionita

Rüdiger Noil lelkész

EPKT részéről:
Monsignore Alfon Nossol,
Lengyelország
Dr. Thomas Halik
Cseh Köztársaság
Hans van Munster lelkész
Hollandia
A. Gonzalez Montes professzor
Spanyolország
Ada Janes nővér
Olaszország

Stáb:
Margareth Küng asszony
Dr. Hans Langendörfer
– Jézus Társaság
Dr. Ivo Fürer

(Fordította: Fűkő Dezső)

Pozsonyi Nyilatkozat „A Diakónia Látomása Felé Európában”

Genf, 1994, október 18.,

Az egyházakat politikai akció kibontakoztatására szólították fel, az alapvető emberi jogok előmozdításáért valamennyi országban. Ez a felhívás egy Pozsonyban (Szlovák Köztársaság) 1994. október 13-18-ig a diakóniáról tartott összejárató konzultációtól érkezett.

„A diakónia látomása felé Európában – Pozsonyi nyilatkozat” című záródokumentum „felhívás, hogy járjunk hozzá egy Európa számára készítendő diakóniai (keresztyén szolgálati) folyamat kartájához”.

A konzultációt az Európai Egyházak Konferenciája (EEK) az Eurodiakóniával, az Európai Diakóniai Szövetséggel és az Egyházak Világtanácsa (EVT) negyedik egységével együttműködve szervezte meg.

A konzultáción megfogalmazódott a keresztyén szolgálat (diakónia) látomása Európában, figyelembe véve a jelenlegi európai helyzetet annak prioritásaival és nehézségeivel együtt. A politikai felhívás jogosultságát az alábbiakban részletezték: olyan társadalom megteremtése, amelyben egyenlők a lehetőségek; a társadalmi előítéletek megszüntetése; a szomszédi viszony szorosabbá tétele; szolidaritás egymással és gondoskodás egymásról. „A diakóniának – mondja ki a konzultáció – Jézus Krisztus nevében kell jelen lennie, tudatosságot teremtenie, elmeznie, támogatnia, propagandát kifejtenie és párbeszédet folytatnia”.

A konzultációt azok beszámolóinak meghallgatása alapozta meg, akik a legszorosabban működnek együtt a keresztyén társadalmi szolgálat programjával olyan területeken, mint a kábítószeresek gondozása, a menekülttáborokban végzett munka, a menedéket keresők ellátása, valamint olyan hagyományosabb ügyekben, mint a hátrányos helyzetben lévők, betegek, öregek, árva vagy elhagyott gyermekekről való gondoskodás egyházi intézetekben.

Eleven beszámoló érzékeltette sokak szenvedését a mai Európában. A munkanélküliség okozta állapotok az egész földrészén, speciális problémák, melyeket Közép- és Kelet-Európában a kommunizmus bukása óta bekövetkezett politikai, gazdasági és társadalmi rendszerváltozások okoztak, mind az előadások tárgyai voltak.

A záródokumentum szervezési javaslatokat is tesz az Európa-szerte működő különféle diakóniai testületek közötti együttműködés kialakítására és a jobb koordináció érdekében.

A konzultáció emlékeztetett arra, hogy a kommunista uralom idején Kelet- és Közép-Európában a legtöbb egyház számára tilos volt a diakónia (keresztyén szolgálat). A politikai változás óta az egyházak megragadták az új lehetőségeket és új programok vannak kialakulóban. Az információ- és ismeretese-re a diakóniai programokban résztvevők között a konzultáció egyik igen fontos célkitűzése volt.

A konzultáció nyilvános ökumenikus istentisztelettel kezdődött a Pozsony központjában levő legjelentősebb református templomban. Jean Fischer, az EEK fő-

titkára a résztvevőkből és a helyi gyülekezeti tagokból álló nagy gyülekezetnek Krisztusnak a názáretiekhez intézett üzenetéről szóló textusról prédikált. Emlékeztetett a foglyok szabadulásának, a vakok szemc megnyitásának, az elnyomottak szabadonbocsátásának és a szegények számára az evangélium hirdetésének proklamációjára. A résztvevők között voltak a szlovákiai református, evangélikus és orthodox egyházak vezetői is.

A konzultáció helyi rendezvényeinek felelőse a Szlovák Ökumenikus Tanács volt.

(Fordította: Fűkő Dezső)

Kerek-Asztal Konferencia Horvátországban, Boszniában és a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban a Multi-Kulturális Nevelésről

Pécs (Magyarország) 1994. december 3-5.

Genf, 1994. december 5.

Horvátország, Bosznia-Hercegovina és a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság szerb-ortodox, római katolikus, protestáns, mohamedán és zsidó közösségeinek tíz képviselője találkozott Pécsen 1994. december 3-5-ig, hogy megvitassák az egykori Jugoszlávia utódállamaiban a multi-kulturális neveléssel kapcsolatos tapasztalataikat, csalódásaikat és reményeiket.

A résztvevők, öt nő és öt férfi, között volt egy szerb-ortodox pap Boszniából és egy római katolikus tanítónő Horvátországból, akik állami iskolákban tanítanak. Az egyházi vezetőséget a szarajevói római katolikus főegyházmegye érseki helynöke és a vajdasági metodista egyház szuperintendense képviselte. A boszniai és horvátországi mohamedán és zsidó közösségek képviselőiben egy szarajevói professzor és egy zágrábi újságíró volt jelen. A többi résztvevő vagy pedagógusként működik iskolákban, illetve szemináriumokban, vagy a békemozgalom támogatója mindhárom országban.

A résztvevők egyetértettek abban, hogy a bizalom megromlása, egymás ismeretének nagy mértékű hiánya és az elmélyült ellenségeskedés valamennyi korosztály és közösség között parancsolóan teszi szükségessé az olyan jövő közös megtervezését, amelyben a szomszédok megérthetik és tiszteletben tarthatják egymást, ahol a történelmet az igazságnak megfelelően tanítják s ahol a különböző vallások együttműködhetnek a közös értékek megővésében.

A megbeszélés kiterjedt a vallásoktatás engedélyezésének és szükségességének új lehetőségére az állami iskolákban. Hangsúlyozták, hogy a hitoktatóknak toleránsoknak kell lenniük a máshitűekkel szemben s a tanulók meg szülők számára biztosítani kell a szabad választás lehetőségét. Valamennyi vallási közösségnek be kell kapcsolódnia a tanterv kidolgozásába, s a tanszemélyzetet kellőképpen ki kell képezni, hogy a hitoktatást érdekessé, fontossá és gondolatébresztővé tudják tenni.

A résztvevők elismerték, hogy a régebbi vagy újabb történelem egy-egy szakaszát merőben eltérő módon lehet felfogni és emlékezetünkbe vésni. Ezért nagy figyelmet kell szentelni az igaz és tárgyilagos módon folyó történelemtanításnak, elkerülve a propagandát és biztosítva a nyitottságot szomszédaink történelemértelmezése iránt.

Sajnálatot érezve amiatt az igen elterjedt közvélemény miatt, amelyben egyes propagandisták a „békét” a nemzeti érdekek „elárulásának” bélyegzik, a résztvevők felhívást tettek közzé, hogy „meg kell törnünk a békével kapcsolatos hallgatást”. Ezért különös jelentőséget tulajdonítottak a békére való nevelés bevezetésének az iskolákban; a fiatalok szerepjátszással, politikai játékokkal és más hasonló módokon tanulhatják meg, hogy rátermettekké váljanak konfliktushelyzetekben és a közösség építésében.

Olyan helyzetben, amelyben az etnikai szempontok váltották fel vagy szorították ki az etikai szempontokat, – ahogy az egyik résztvevő mondta – sürgős szükség van az erkölcsi nevelésre, hogy kitöltse azt az űrt, amely a marxizmusról és ateizmusról szóló tanítások megszűnése után maradt. A gyermekeket, fiatalokat és felnőtteket meg kell tanítani a családi értékek megbecsülésére, az üzleti és politikai erkölcs alapelveire, az erőszakmentesség elveire otthon és a társadalomban, valamint annak szükségességére, hogy tiszte-

letben tartsák és óvják a maguk és szomszédaik lelki és kulturális örökségét, mert csak így erősíthető meg egyéni és társadalmi felelősségérzetük.

A résztvevők egyetértettek abban, hogy milyen gyakorlati nevelési lépéseket kell tenni. Ugyancsak kibocsátottak egy „Felhívást a vallási vezetőkhez, politikai képviselőkhez és nevelőintézetekhez”, valamint „Ajánlásokat pedagógusok és hitoktatók számára”, hogy lehetővé tegyék és erősítsék a multi-kulturális nevelést a volt Jugoszlávia valamennyi utódállamában.

(Fordította: Fűkő Dezső)

Közlemény

A Magyar Testnevelési Egyetem szegedi kihelyezett tagozata mentálhygiénés képzést indít olyan felsőfokú végzettséggel rendelkező segítő foglalkozásúaknak (pedagógus, lelkész, orvos, jogász, családgyógyász, szociális munkás, stb.), akik munkájuk során emberi problémák megoldására is fel akarnak készülni.

Jelentkezés: június 1-ig.

Cím: Juhász Gyula Tanárképző Főiskola
Pszichológiai Tanszék
6701 Szeged Pf. 396

CONTENTS OF NO 1995/2

LORD, SPEAK TO US!

Kálmán *Csiha*: He Caught Up with Him on the Mountain

LORD, TEACH US!

Frank Moore *Cross*: The Bible in Highlight – from the Caves on the Dead Sea

Miklós *Bodrog*: In the Caves of Our Dreams, after C.G. Jung

OUTLOOK

National Protestant Days 1994

Árpád *Révész*: Jesus and His Family

Erzsébet *Horváth*: Chapters from the History of the Protestant People's College (Sárospatak II)

Miklós *Tomka*: Churches at the Turn of the Millennium

Gusztáv *Bölcskei*: The Presence, Significance and Influence of Churches at the End of the Second Millennium

Attila *Molnár*: Hungary at the Turn of the Millennium with a Demographer's eyes

WORLD CHRISTENDOM

Bertalan *Tamás*: World Conference on Religion and Peace Towards the Realization of Universal Ethics (Preparatory Declaration)

David *Rosen*: Let Us Heal Our World – Denominations for Peace
Hans *Küng*: Why Do We Need Universal Ethics?

Contributions to the Debate by

Ecumenical Patriarch *Bartholomeus* and

Cardinal Roger *Eichegaray*

Johan *Galtung*: Hard and Mild Religions: How Can We Strengthen the Mild Areas?

Diana L. *Eck*: A New Geo-Denominational Reality Closing Declaration of the Assembly

ECHO

István *Tatai*: Once Again about Infant Baptism

REVIEW

László Sándor *Egeresi*: Understanding the Dead Sea Scrolls

NEWS

CEC News

INHALT DER NUMMER 1995/2

REDE UNS AN, HERR!

Kálmán *Csiha*: Er holte ihn auf dem Berg ein

LEHRE UNS, HERR!

Frank Moore *Cross*: Die Bibel im Schlaglicht – aus den Höhlen am Toten Meer

Miklós *Bodrog*: In den Höhlen unserer Träume, nach C.G. Jung

AUSSCHAU

Nationale Protestantische Tage 1994

Árpád *Révész*: Jesus und seine Familie

Erzsébet *Horváth*: Kapiteln aus der Geschichte der protestantischen Volkshochschule (Sárospatak II)

Miklós *Tomka*: Die Kirchen an der Jahrtausendwende

Gusztáv *Bölcskei*: Die Anwesenheit, Bedeutung und Wirkung der Kirchen am Ende des zweiten Jahrtausends

Attila *Molnár*: Ungarn zur Jahrtausendwende mit den Augen eines Demographers

WELTCHRISTENHEIT

Bertalan *Tamás*: Weltkonferenz über Religion und Frieden Gegen die Verwirklichung einer universalen Ethik (Vorbereitende Deklaration)

David *Rosen*: Wir sollen unsere Welt heilen – Konfessionen für den Frieden

Hans *Küng*: Warum brauchen wir eine universale Ethik?

Beiträge zur Debatte von

Ökumenischen Patriarch *Bartholomäus* und

Kardinal Roger *Eichegaray*

Johan *Galtung*: Harte und milde Religionen – Wie können wir die milderen Gebiete verstärken?

Diana L. *Eck*: Eine neue geo-konfessionelle Realität Schlussdeklaration der Weltkonferenz

ECHO

István *Tatai*: Wieder über die Kindertaufe

RUNDSCHAU

László Sándor *Egeresi*: Verständnis der Schriftrollen am Toten Meer

NACHRICHTEN

KEK Nachrichten

THEOLOGIAI SZEMLE

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

ALAPÍTVÁ 1925

A TARTALOMBÓL

Krisztus és a Lélek egységében

Kálvin János intellektusa

A jó fogság

Bibliafordítás az ősegyháztól máig

Istenfélelem – és mégis szenvedés

A Radziwill család szerepe a lengyel
reformáció előkészítésében

Pascal Balázs

A nemzeti kisebbségek és az
ökumenizmus

Szubjektív széljegyzetek

EEK hírek

Szabó Pál népszerűtete

Könyvszemle

ÚJ FOLYAM (XXXVIII)

1995
3

THEOLOGIAI SZEMLE

1995. május–június

Felelős kiadó:

Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa

Szerkesztőség:

Ökumenikus Tanács Irodája,
1026 Budapest, Bimbó út 127.
Telefon: 176-4847

Kiadóhivatal: Kálvin Kiadó

1113 Budapest, Bocskai út 35.
Telefon: 186-8267, 186-8277

Index: 26 842

HU ISSN 0133 – 7599

Felelős szerkesztő:

dr. Bóna Zoltán

Szerkesztő bizottság

elnöke: Horváth Barna

tagjai: dr. Berkí Feriz
dr. Bolyki János
dr. Cserhádi Sándor
Lukács Tamás
dr. Reuss András
Szuhánszky Gábor

Olvasószerkesztő:

Tegez Lajos

Nyomás: *Ráday Nyomda*

Felelős vezető: Demeter Levente

Szedés, tördelés:

Tószegi László
stúdióvezető
Telefon/Fax
140-9388

Gzámítás-technikai Stúdió

Terjeszti a Kálvin János Kiadó. Elő-
fizethető a kiadóhivatalban, vagy
postautalványon, vagy átutalással
a Kálvin János Kiadó – Budapest
OTP 218-98141/536-209803 csekk-
számlájára.

Árusítja:

Református könyvárúsítás:

Budapest, XIV., Abonyi u. 21.

Protestáns Könyvesbolt:

Budapest, IX., Ráday u. 1.

Református Könyvesbolt:

Debrecen, Piac u. 4-6.

Előfizetési díj egy évre: 1140,-Ft

Egyes szám ára 190,-Ft

Előfizetés külföldre:

27 DM vagy 17 USD

Egyes szám ára:

5 DM vagy 3 USD

Megjelenik kéthavonként

TARTALOM

SZÓLJ, URAM!

MÓZES ÁRPÁD: Krisztus és a Lélek egységében 125

TANÍTS MINKET, URUNK!

BENKE GYÖRGY: Kálvin intellektusa, műveltsége és
hatása 126

PESTHY MONIKA: A jó fogság 129

ESZENYEINÉ, SZÉLES MÁRIA: Istenfélelem –
és mégis szenvedés? 139

COGGAN, DONALD: Bibliafordítás az ősegyháztól a
XX. századig 144

EMLÉKEZZETEK MEG!

KIS SÁNDOR: A Radziwill család szerepe a reformáció
előkészítésében 147

CZAKÓ JENŐ: Pascal Balázs 151

KITEKINTÉS

TÓTH KÁROLY: A nemzeti kisebbségek és az
ökumenizmus 170

HAFENSCHER KÁROLY: Szubjektív széljegyzetek az
ÖTK 1994. évi munkájához 175

VILÁGKERESZTYÉNSÉG

EEK hírek 176

VISSZHANG

RIDEG ISTVÁN: Szabó Pál népszerűsége ma is
példaértékű lehetne 178

SZEMLE

BÁN ERVIN: Sasvári László: Ókatolikus mozgalmak
Magyarországon 179

(-): dr. Almási Mihály: Az úrvacsora, mint szolgálat 180

GYÓRI LAJOS: Marlene Fevre: Ötletgazdag tanítási
módszerek 181

HERCZEG PÁL: Hans Küng: Világvallások etikája 182

SZÜCS JÓZSEF: H.M. Kuitert: Ich habe meinen Zweifel .. 184

KÉZIRAT NYOMDÁBA ADÁSÁNAK IDEJE: 1995. VI. 20.

A szerkesztőség közleménye

Kérjük kedves munkatársainkat, hogy lapunknak szánt kézírataikat két példányban (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (oldalanként 30 sor, soronként 60 leütés) küldjék be. Ettől eltérő formátum a közlés elmaradását okozhatja. Kéziratokat, melyeket nem mi kértünk, vagy előzetesen meg nem beszéltünk, nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Krisztus és a Lélek Egységében

Textus: 1Kor 2,2-5

A hajdani Római Birodalom görög tartományában az egyik legjelentősebb és legvirágzóbb keresztény gyülekezet Korinthusban volt. Korinthus az akkori világ egyik legszínesebb, legesodálatosabb városa. A városban virágzott a jólét és a gazdagság, a tudomány és a művészet, de ezzel egyidőben – sajnos – az erkölcstelenség is elterjedt, olyannyira, hogy a keresztény gyülekezetből is sokakat magával ragadott. Ezt tetőzte még a hívek közötti ellentét, pártoskodás. Ezért fordul Pál apostol ezzel a levéllel a gyülekezethez.

I.

Amint az első mondatból kitűnik (ill. sejteni lehet), sok mindenről szólhatott volna az apostol, hiszen rendkívüli tudású ember, akinek véreben volt a görög filozófia aranykorának minden tézise, bölcsessége. Szólhatott volna a plátói, vagy az Arisztotelész-féle bölcsélet izgalmas gondolatairól, mely akkor még lázban tartotta és uralta az emberi gondolatot, az egész akkori görög szellemvilágot. Szólhatott volna az akkori művészet csodálatos és lenyűgöző világáról, vagy az égető nagy sorskérdésekről, erkölcsi mélységek és szellemi vajadások ütköztetéséről, ... egyszóval mindenről, amit nem lehet kiiktatni a mindennapi életből, úgy, amint mi sem tudjuk kiiktatni, hisz egyszerűen képtelenek vagyunk elszakadni a mindennapok gyötrelmes világától. Képtelenek vagyunk elszakadni attól a káosztól, mely körülveszi életünket, az erkölcsi élet mérhetetlen mélységeitől, mely körülöttünk tátong, el egészen ama hamis, vérforgató eszméig, melyek naponként belénkhasítanak, fertőzik és tépik agyunkat, lelkünket.

Szólhatnánk azokról a fájdmakról, melyek bennünket, erdélyi magyarokat gyötörnek, midőn meg akarnak fosztani szétrombolt drága örökségünk utolsó darabjaitól és ellopni előlünk – ha lehetne – még a levegőt is, mely félelmet és rettegést szül. Szólhatnánk a próféta lelkével is, midőn elsírja önmaga és saját népe égbekiáltó fájdmát, mely oly végzettszerűen a miénk is: „A mi örökségünk idegenekre szállt; házaink a jövevényekéi. Apátlan árvák lettünk... Vízünket pénzért isszuk, tűzifánkat áron kapjuk. Nyakunknál fogva hajtattunk, elfáradtunk, nincsen nyugtunk. Egyiptomnak adtunk kezét, az asszíroknak, hogy jóllakjunk kenyérrrel” (JSir 5).

És folytathatnánk tovább – talán perelve világgal és éggel egyaránt... De íme! Az Isten embere int és szava másról beszél: „Mert nem végeztem, hogy egyébről tudjak tiköztetek” – más fordítás talán erőteljesebben adja vissza: – „Elhatároztam ugyanis, hogy nem akarok másról tudni köztetek, csak a Jézus Krisztusról, mégpedig a megfeszítetről”. Egyszerűen csak arról, akinek keresztje sokak számára bolondság ugyan, de neki és nekünk Istennek creje.

S ha valakiben van a keresztény hivatástudatnak egy parányi szikrája, az nem tehet mást, mint felmutatni szüntelen a keresztre, ahol megáldoztatott Istennek Báránya, és ahol tusakodott értünk az Isten szeretete!

Lutherről van egy csodálatos kép, amikor a szószékről prédikál a megfeszített Jézus Krisztusra mutat. És ez nem véletlen. Ebben benne van Luther egész lénye, küldetése, hite, alázatos bűnvallása, hitvallása egyaránt.

II.

Testvéreim! Bizonyos vagyok afelől, hogy napjainkban is sokan valami mást várnak egy-egy igehirdetéstől. Várnak valami felemelő, ünnepi, lelkeket magasba röpítő gondolatokat, valami szárnyaló emberi bölcséletet, mely magával ragadja a lelkeket. Hisz, tudjuk hányan és hányan robognak el Ady Endreként a Krisztus-kereszt előtt és siklanak tovább az éjben... Elisiklanak ama kereszt előtt, mely ott áll minden kicsi falu végén. Ott áll a temetők csendjében, csendes otthonokban, betegágyak halvány mécsésénél, templomok oltárán, vagy éppen a Himalája csúcsán. Ott áll, hogy emlékeztesse a lelkeket és az egész világot Istennek Szentjére, aki még gyilkosai-

nak és a latornak is megbocsátott, s akinek szenvedésén még a pogány százados szíve is megrendült. Az Ő keresztje és szenvedése emlékeztet ma is arra, hogy szerette Isten e világot és benne az embert. Azt az embert, akiről így vall Mécés László, a hitvalló költő: „Te volnál a teremtés koronája és te vagy a teremtés csődje – ember!” Íme, ennek a csődbe süllyedt bűnös embervilágnak hirdeti Krisztus a legdrágább üzenetet: „Mert úgy szerette Isten a világot, hogy az ő egyszülötű Fiát adta, hogyha valaki hisz Őbenne el ne vesszen, hanem örök élete legyen” (Jn 3,16).

Testvéreim, ha van még éltető reménység a hitchagyó és megbolydult, pártoskodó világban, s ha él még az emberi lelkek mélyén a hitnek parányi töredéke, csírája, mely értelmet ad a világnak és az emberi életnek, akkor egyetlen forrása az idézett Jn 3,16, az evangélium summája kell, hogy legyen. Annyi emberi bölcsesség, ún. „megváltó eszme” uralta már az embervilágot, és ezek milliók lelkét ejtették rabul és mérgezték meg az agyukat a mi korunkban is, de sorra mind porba hullnak, akárcsak az emberi lét.

Ezek az igék azonban túlmutatnak a porbahullás mezsgyéjén is. Valami olyat hirdetnek meg „amiket szem nem látott, fül nem hallott, s az emberek szíve meg sem gondolt, amit Isten készített az Ők szertőknek” (1Kor 2,9).

Ezt azonban csak hűsvét fényében és a Lélek világosságában láthatta és érthette meg a világ!

Tamási Áron írja – a már szólássá vált vallomásában – „avégre vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.” Csodálatos gondolat ez – igaz. De vajon csak ennyi az élet? Csak ezért érdemes élni és győtrődni?! Hadd kérdezzük meg azokat „megidézve”, akiket földönfutóvá tett az emberi gonoszság és soha többé nem létek meg életük otthonát? Vagy azokat, akik idegen földben, börtönök borzalmas világában, a Duna-delta mocsaraiban, vagy az orosz puszták hómezőin, valahol a Gulag-szigeten lelték halálukat?! Számukra vajon mivégre adatott az élet, hiszen nincstelenül, otthonatlanul hulltak porba?!

Reményik Sándor, – akivel valljuk mi is „hányszor fojtották meg vörös selemzsinórral a legfehérebb gondolatainkat”, amikor az élet földönfutóvá tekint így vall: *Viszontlátásra a föld porában, / Viszontlátásra a Hold udvarán, / vagy a Tejút valamely csillagán*. Kérdézhetnénk itt is, hogy csak ennyi adatott nekünk? A föld pora, mely mindent eltemet és megemészt végképp, vagy a Tejút valamely rideg csillaga?!

Igen, mert az emberi bölcsesség csak eddig juthat el és nem tovább... A Lélek által azonban tudjuk, ennél sokkal többet adott nekünk Isten a megfeszített és feltámadott Jézus Krisztusban: – az örökkévalóság áldott otthonát! Ez az az erő, amire épül egész keresztény hitvilágunk. Ez az a bölcsesség, amit az apostol hirdet, ami új látást, új horizontot adott az embervilágnak, hogy *Isten népének a hite ne emberi bölcsességen, hanem Istennek erején nyugodjék*. És akkor emellett eltörpülnek a gondok, fájdmak és félelmek meg-szűnnek, és új értelemmel telik meg az emberi élet. Ennek záloga pedig nem más, mint a megfeszített Jézus Krisztus.

Hiszem, hogy csak Őrá figyelve vallhatta Pál apostol – érezve életének megrendítő végét, a vérpadot – minden félelem és zokszó nélkül: „Mert én immár megáldoztatott és az én elköltözésem ideje beállt...” s egy hosszú nemes harc után vallja: „Végeztre eltétetett nekem, az igazság koronája, melyet megad nekem az Úr, ama napon...”

Igen, mert Ő látta a megfeszített Jézus kiontott vérének, halálának áldott gyümölcsét, mely számára több volt, mint a földi lét minden kincse, gazdagsága, öröme, dicsősége és bölcsessége.

Testvéreim! Íme, Isten ezt a drága kincset kínálja fel ma nekünk, hogy a megfeszített és feltámadott Krisztus vére által, s a Lélek ereje által egyek legyünk, függetlenül attól, hogy milyen felekezethez kötődik életünk. Ámen.

Mózes Árpád
evangélikus püspök

Kálvin János intellektusa, műveltsége és hatása

A reformáció a fejlődés természetéből folyóan két egymástól megkülönböztethető szakaszra osztható. E két szakaszt így nevezhetjük: a lázadó és a kialakuló szakasz. E két első szakasz mindegyikének megvolt a maga földrajzi központja, elismert vezetője, és mindegyik kifejtette a maga hatását a reformációra, mint egészre.¹

Kezdetben a reformáció központja Wittenberg volt. Ez a város volt az, ahol Luther kiszögezte 95 tételét a vártemplom ajtajára, és ezzel lázadást indított el „az individuumnak hitvány és demoralizáló feladása ellen, az ellen, hogy kiszolgáltassa gondolkodó értelmét az egyháznak, lelkiismeretét a papoknak, akaratát a fejedelemnek”.²

Kétségtelenül, hogy Luther volt a fejlődés e szakaszának a vezetője, és géniuszának köszönhető az a tény, hogy a reformáció oly nagy vonzerőt gyakorolt a köznépre. Később azonban Genf lett nagyobb hatással a reformációra, ahol Kálvin János volt az elismert vezető. Ő volt az, aki rendszerezte azt a munkát, amit elkezdett Zwingli és Luther. Óráló mondta:

*„Ő adott annak végérvényes meghatározottságot, formát és erőt, és tette azzá, amivé végül is lett: a legnagyobb hatást kifejtő áramlattá Európa legjelentősebb nemzetei, valamint az Új Világ legnagyobb állama életének kialakításában.”*³

Az első szakasz vezetői reformátorok voltak a szónak alapvető és radikális értelmében. Áttörték az évszázados babonákat, és kikövezték az utat a teológia és istentisztelet biblikus megközelítéséhez. A második szakasz vezetői teológusok és rendszerezők voltak, akik elfogadták a reformáció alapelveit, és igyekeztek a keresztyén élet és gondolkodás kifejezésére mind az egyházban, mind a társadalomban.

Ehhez a második csoporthoz tartozott Kálvin János, és úgy ítélik meg, hogy az ő rendszerező géniusza nélkül a reformáció harminc éven belül kimerült volna.

Ez nem csupán valamilyen szélsőséges klikknek a véleménye, amely kritikátlanul bevette azt a mitológiát, amely körülvette és heroizálta Kálvin személyt. Ez olyan történészeknek és olyan kaliberű íróknak a véleménye, mint Morley, Froude, Pattison és Carlyle. Egy szaktekintély mondja:

*„Senki sem vitathatja el Kálvin rendkívüli értelmi képességének nagyságát, vagy azt az erőteljes szolgálatot, amellyel hozzájárult a protestantizmus ügyéhez; rendszerezte tanítását és megszervezte az egyházfegyelmet. Jelentősége maradandó, mint társadalmi törvényhozó és a modern francia nyelv erőteljes és vallásos írójé.”*⁵

Kálvinnak, aki humán nevelést kapott, és korának legkiválóbb tanítóitól tanult jogot és teológiát, rend-

kívüli értelmi képessége volt. „Nem közönséges ésszel volt megáldva”.⁶ Kálvin, aki a legrágalmazottabb európaiak közül való volt, mindazáltal „talán a leghatásosabb intellektuális hatású volt a világon Aquinói Szent Tamás és Voltaire között”.⁷

Kálvin tanítói között meg kell említeni Marthurin Cordier-t (1479-1564), akinek „Kálvin azokat a dolgokat köszönhette, amelyek kiváló íróvá tették őt”.⁸ Egy másik Pierre de l'Estoile volt (1480-1537), aki Kálvin véleménye szerint „a vitathatatlan fejedelem volt, amikor a jogtudomány dolgairól volt szó”. Ennek a tanítónak éles esze, törvényismerete és világos gondolkodása mind hatással volt Kálvinra. Valóban ő mindig úgy tekintett l'Estoile-re, mint „aki gondolkodására leginkább formáló hatással volt”.⁹

Melchior Wolmar (1496-1561) szintén azok között volt, akiknek Kálvin sokat köszönhetett. Wolmar lutheránus volt. Az ő otthonában találkozott Kálvin először Béza Tódórral, és Wolmar volt az, aki „kétségtelenül az első volt, aki feltárta Kálvinnak az evangélium útjait”.¹⁰

Apjának 1531-ben bekövetkezett halála után Kálvin a College De France-ba ment, ahol hébert és görögöt tanult. Itt tanárai Francois Vatable és Pierre Danes voltak, akiket Guillaume Budeval együtt így jellemezett:

*„kiválóak, mégis szerények voltak, akik tanításukban tartózkodtak attól, hogy saját egyéni véleményeiket hangoztassák, hanem magukat a tudományos kutatásoknak és a becses eredeti szövegek magyarázásának szentelték, melyeket akkortájt rekonstruáltak eredeti tisztaságukban.”*¹¹

Így 1533-ra Kálvin megkapta azt a gyakorlatot, mely „egyaránt jártassá tette őt mint vitárákész jogászt vagy teológust”.¹² Ehhez járult az, hogy annyira ura volt anyanyelvének, hogy azt a legmagasabb tökélytel tudta alkalmazni. Valóban kommentárjai hathatósan hozzájárultak a francia nyelv formálásához. Egyik szaktekintély méltán mondhatta: „Kálvin nemcsak arra volt hivatott, hogy mesteri módon bánjon az emberi szívvvel, hanem arra is, hogy annyira ura volt nyelvének, hogy fegyverül használja azt”.¹³

Elegáns francia nyelvhasználata mellett korának legjobb latin stílusát is elsajátította, – „az emelkedett, cleven, erőteljes, a komoly és józan lelkiület ékesszólásának az eleganciáját”. Joseph Scaliger egyenesen azt mondta Kálvin latinságáról, hogy az majdnem túl jó is egy teológusnak.¹⁴

Helyesen mondták, hogy Kálvin „meggazdagította anyanyelvét a kapcsolatok és összefüggések módjával, árnyalatokkal, átmenetekkel és dialektikus formákkal, amelyek eddig nem voltak használatosak.”¹⁵

A kálvinizmus befolyása maradandó. Egyik szak-

ember szerint: „Ahol csak a protestántizmusnak harcolnia kell életéért, erőt meríthet a kálvinizmus tudományos rendszerezettségéből”.¹⁶ Ez a tudományosság kitörölhetetlen benyomással volt követői szívére és életére, úgy hogy Froude joggal mondhatta a St. Andrew's Egyetemen tartott előadásában diákjainak:

„Akárhogyan is, ha megvan még Angliában vagy Skóciában a lelkiismereti félelem a netaláni rosszat cselekvéstől, ez még annak a meggyőződésnek a maradéka, melyet a kálvinizmus égetett be az emberek szívébe”.¹⁷

P.Hume Brown is hangsúlyozza, hogy Kálvin eszméi hatással voltak emberekre és nemzetekre, amikor azt mondja: „Éppúgy az egyének, mint a nemzetek esetében a kálvinizmus az, mely pénzről és posztóról gondoskodik, sokkal inkább, mint bármelyik más, e világban ismert hitvallás”.¹⁸

Kálvin fontosságát az európai történelemben alig lehet túlhangsúlyozni. Lord Morley úgy érezte, hogy mondhatja azt, hogy „ha mellőzzük Kálvint a nyugat-európai áramlatokban, annyit jelent ez, mintha egy szemmel olvasnánk a történelmet”.¹⁹ Hasonló módon vélekedik Mark Pattison, amikor azt mondja: „a kálvinizmus megmentette Európát”.²⁰

Mi is tulajdonképpen a kálvinizmus? Hogyan is adták át ezt a teológiai rendszert másoknak úgy, hogy az megnyert magának ilyen nagyrabecsült és elkötelezett embereket, mint Csendes William, Gaspard de Coligny, John Bunyan, Oliver Cromwell és John Knox? Emlékezzünk Hilaire Belloc szavaira: „Ha nincs Kálvin, nincs Cromwell”.²¹

Gondolkodók hosszú sorának feltűnő módon nem volt bátorsága, hogy meghatározza a kálvinizmus alapelveit, és ez vezette Warfield-et ahhoz, hogy javasolja, hogy ez esetben talán a legegyszerűbb a legjobb:

„Ez Isten fenségének alapos megértésében rejlik, mely elkerülhetetlenül együtt jár a vele való kapcsolat egzakt természetének szívig ható megértésével, melyet a teremtmény, mégpedig és különösképpen a bűnös teremtmény tart fenn vele. Az, aki hisz fenntartás nélkül Istenben, és eldöntötte azt, hogy Isten Istene lesz minden gondolkodásában, érzésében, akaratában, életének minden területén, – cselekedeteiben, intellektusában, erkölcsében, lelkiségében, minden egyéni, társadalmi és vallási viszonyában, az a legszigorúbb logika szerint, mely irányítja az elveknek a gondolkodásában és életében megvalósulását, szükségszerűen kálvinista”.²²

Továbbá Warfield úgy véli, hogy a kálvinizmusban a teizmus elnyerte jogait (objektíve szólva); a vallásos viszony eléri tisztaságát (szubjektíve szólva); és az evangéliumi (evangelical) vallás megtalálja teljes kifejezését és biztos stabilitását (szoteriológikusan szólva).²³

Ezt a teológiát az ezzel együtt járó etikával és fegyelemmel sokféle módon átadták másoknak. Ezek magukban foglalják Kálvin egyéni és sajátos hozzájárulását a teológiai tudományhoz, a beszédeit és levelezését.

1.) Kálvin sajátos hozzájárulása a teológiához

Luthernek adatott az, hogy újra felfedezze a hit általi megigazulás doktrínáját, a teológia fejlesztésében megtett lépések azonban, melyek Kálvin termékeny gondolkodásának köszönhetők, nem kevesek és nem lényegtelenek. A Szentháromság tanának tárgyalásában hangsúlyozta „az önmagában való létet”, mint mind a Fiúnak, mind a Szentléleknek a tulajdonságát, valamint az Atyáét. Ezzel száműzte az alárendeltség doktrínájának minden maradványát. Továbbmenve Krisztusnak a próféta, pap és király címszó alatti munka kidolgozása is sajátosan az övé, és a keresztyén etikának a teljes tanrendszerét is ő teremtette meg. Bár neve a közgondolkodásban a predestináció tanával kapcsolódik össze, és annak kettős velejárójával, a kiválasztással és elvettetéssel, a teológiát mégis leginkább a Szentlélek munkájának a tanával gazdagította. Itt különbséget tett az általános és különös kegyelem között, és ezzel tartós kincssel ajándékozta meg az egyházat.²⁴

Ezért a teológiáért készek voltak szenvedni és meghalni olyan emberek, mint a francia hugenották, a skót kovenanterek és a zarándok atyák (a fordító megjegyzése: és a magyar gályarabok).

2.) Beszédes kommentárok

Kálvinnak 2025 prédikációja maradt fenn a genfi városi könyvtár levéltárában. 1549-től kezdve Kálvin beszédeit kezdetleges formájú gyorsírással leírta Denis Raguenier, egy francia menekült, és később átírta folyóírássra.²⁵

Kálvin módszere volt a Biblia könyveinek folyamatos magyarázása. Ily módon 200 igehirdetést tartott 5Mózesről, 159-et Jóbról, 5-öt Abdiásról, 43-at a Galata levélről, és mindezeket rögtönözve adta elő.²⁶

„Bár Kálvin tudományos teológus volt, aki arra törekedett, hogy Isten segítségével tudományosan megalapozza a reformált egyházakat; és bár előadásokat tartott azoknak a diákoknak, akikkel találkozott a genfi kollégiumban, igyekezett alapos munkával eléjük tárni a legvilágosabban a Szentírás értelmét, mégis nem ezek a tevékenységek kötötték le őt leginkább, hanem az igehirdetés”.²⁷

Kálvin rendszerint kétszer prédikált vasárnaponként és egyszer hétköznaponként minden második héten. Más szavakkal kb. tízszer prédikált havonta.²⁸ Az igehirdetések hatását nemcsak azok érezték, akik hallották az élő szóval elmondott beszédeit, hanem azok is, akik olvasták a kinyomtatott prédikációit.

„Egész Európában nagyon sokan, akik soha nem hallották azt az asztmás hangot, mely a genfi Szent Péter katedrálisban beszélt, – puritánok Angliában, a hugenotta menekültek Franciaországban, olasz menekültek, németek, legyelek és sokan mások olvasták és értékelték beszédeit”.²⁹

Emil Doumregue, Kálvin legelső életrajzírójának véleménye szerint Kálvin mint igehirdető érdemli mindenekelőtt figyelmünket.

„Ez a Kálvin az, mely számomra a valódi Kálvinnak tűnik, annak, aki magyarázza a többit; Kálvin, a genfi prédikátor, aki szavaival formálja a 16. század reformációjának lelkületét.”³⁰

Parker mondja azt, hogy Svájcban, Franciaországban, Angliában és Skóciában Kálvin szavainak majdnem apostoli tekintélyük volt, és hogy „a levegőért kapkodó igehirdető suttogása – hogy John Buchan kifejezését használjuk – trombiták tekintélyével bírt”.³¹

Kálvin kommentárjairól nem szükséges sokat mondanunk, mert azokat mindig is nagyra értékelték. Sok jót elmondtak azokról még teológiai ellenfelei is. *Arminius* elfogulatlansággal mondja:

„Az Írás magyarázásában összehasonlíthatatlanul kiemelkedik, és kommentárjait sokkal magasabbra kell értékelni, mint mindahányat, amelyeket az atyák hagytak ránk.”³²

Kálvinnak, mint írásmagyarázónak, képességei között Sir George Adam *Smith* felsorolja szilárd lelki erejét, józanságát, mértékletességét, a jelentésváltozások és árnyalatok iránti fogékonyságát.³³ Úgyszólván a Biblia minden könyvét magyarázta. Amelyekről nem hagyott magyarázatot, a következők: néhány ószövetségi történeti könyv, a salomoni anyag és az Újszövetségben János 2. és 3. levele és a Jelenések könyve.³⁴ A Calvin Translation Society által kiadott munkái, a kommentárok mintegy 45 kötetet tesznek ki.³⁵

3.) A keresztyén vallás rendszere

Kálvin munkái között különleges helyet foglal el A keresztyén vallás rendszere című munkája, röviden az *Institució*. Valóban életműve ez az 1536-1559 között készült és befejezett mű. Latin és francia nyelvű kiadásai megjelentek 1536-ban, 1539-ben, 1541-ben, 1543-ban, 1545-ben, 1546-ban, 1550-ben és végül végleges formában 1559-ben, és francia fordításban 1560-ban.³⁶

Az 1536-os kiadás előszavában, a „Levél a királyhoz” című bevezetésben Kálvin így magyarázza az *Institució*/k/ célját:

Szándékom csupán az volt, hogy tanítsak néhány alapismeretet, melyek az igazi kegyességre vezethetik azokat, akiket az Isten iránti szeretet megérintett.”³⁷

Ehhez az eredeti elgondoláshoz hozzá kell tennünk még egy apologetikus célt, mivel Kálvin még két további fejezetet hozzáfűt ehhez, mely által alkalmazhatóvá tette a kötetet apologetikus eszközként való használatra. Kálvin kénytelen volt erre, mivel abban az időben nagyfokú üldözésnek voltak kitéve.³⁸

Az *Institució* elárulja a szerző bámulatos Szentírás-, patrisztika (különösen Augustinus) és a korai görög és latin írók ismeretét.

„Az idézetek ilyen együttléte, ilyen gazdagon és tömören nem könnyen található a többi reformátor írásaiban. Ezek az idézetek éppen abban a szövegösszefüggésben vannak, ahová tartoznak minden keresett vagy tudományoskodó kér-

kedés nélkül; és látható, hogy a szerző nemcsak felszedte azokat itt vagy ott, hanem beledolgozta magát és szabadon használja azokat.”³⁹

Amikor az 1559-es kiadás elkészült, annak anyagát a *Credo* négy fejezetének a keretében rendezte el, mely először az 1543-as kiadásban jelent meg.⁴⁰

Teljesen lehetetlen lenne az *Institució* hatását teljes egészében felbecsülni. *Imbart de la Tour* joggal mondhatta: „A kálvinizmus egész műve az *Institució*ban van, ebben a kitűnő munkában.”⁴¹

Az 1541-es francia kiadásról így vélekedik: „irodalmi szempontból... ez valóban mestermű.”⁴²

Amikor az első kiadás megjelent, Kálvin 26 éves volt, és az utolsó kiadást már nagy kínok és szenvedések között készítette el. Mindazáltal az *Institució*ról úgy vélekedtek, hogy az „korszakalkotó könyv” és a „ragyogó érvelés mesterműve.”⁴³

E művet egy sereg nyelvre lefordították, és hatása átjárta azokat az országokat is, melyeket addig még nem érintett a reformáció irodalma. Teljes mértékben joggal mondja *Davies*:

„Ez a legteltesebb és legfigyelemreméltóbb összefoglalása a keresztyén tanrendszernek, amelyet valaha is a világnak adtak... Amíg ez meg nem jelent, nem volt könyv, mely ilyen tiszteletet parancsoló lett volna abban, hogy a reformált egyházak tanait a maguk szisztematikus egységében és kapcsolatában ennyire bemutassa és kifejtse.”⁴⁴

4.) Levelezése

Kálvin hatását a kötetekre menő levelezése is közvetítette. *Cardier* mondja: „Kálvin levelei különösen nagy érdeklődésre tarthatnak számot amiatt a belőlük áradó fény miatt, mely nemcsak munkáját és hatását világítja meg, hanem magát az embert is.”⁴⁵

Kálvin munkáinak *Brunswick* kiadásában a X-től a XX-ig terjedő kötetek tartalmazzák a leveleket, melyek száma a 4000-et eléri. Ezek szerezték meg Kálvinnak azt a hírnevet, hogy ő a reformáció nagy levéltírója.⁴⁶

Érdekes, hogy amint *Doumergue* Kálvinban, az igehirdetőben látta a valóságos embert, *Warfield* pedig a levelekben látja a hiteles Kálvint. *Warfield* így jellemzi Kálvin leveleit: „azok némelyike majdnem tanulmány méretű, sok azok közül gyakorlatilag teológiai traktátus, de sok igen bensőséges jellegű, melyekben kiönti a szívét”.

„Ezekben a levelekben látjuk a valóságos Kálvint, a mély vallásos meggyőződésű és gazdag vallásos életet élő embert, akinek magas céljai és nemes kitartása, teljes és szabadon szárnyaló szeretete és együttérző megnyilvánulásai voltak.”⁴⁷

Bárki, aki Kálvin leveleit a legkisebb tárgyilagossággal is olvassa, teljességgel zavarba jön, hogy hogyan is értse azt a jellemzést, amit *Chadwich* adott róla, amikor a reformátorról úgy beszél, mint aki „titokzatos, zárkózott, tartózkodó”, akinél hiányzott a természetes szépség iránti érzés. Csak az írhat ilyet, amit *Chadwick* írt, aki elmulasztotta felismerni a le-

veleiben feltárulkozó valóságos Kálvint: „Meglepő, ahogyan látjuk gyöngéd lelkiségét, amikor meghalt a felesége”.⁴⁸

Úgy becsülik, hogy Kálvin levelezése megtöltönte 35 fóliás kötetet, és megjegyzik azt is, hogy levelezőpartnerei között megtalálhatók a különböző országok legmagasabb rangú emberei, de mások, egészen egyszerű emberek is.⁴⁹

„Tanácsát kérték kis és nagy dolgokban. Neve ismert volt a fejedelmi udvarokban és konklávékban. Leveleit nagyra értékelték irodalmi formájuk miatt, valamint tartalmuk miatt. Nem volt egyház, amely nehézségek között élt, vagy vértanú, aki máglyára ment, hogy ne kapott volna útmutatást vagy vigasztalást tőle.”⁵⁰

Warfieldnek az a véleménye, hogy ha Kálvin nem tett volna semmi mást, csak levelet írt volna, még úgy is minden idők legkiválóbb keresztyénei között lenne a helye.⁵¹

Levelezése úgy mutatja be Kálvint, mint melegsívű, együttérző embert.⁵²

A fentiekben láttunk valamit annak az embernek az intellektusából, műveltségéből és hatásából, akiről úgy beszélnek, mint „az egyetlen nemzetközi reformátorról”.⁵³ Befolyása messze túlhatott Genf határain.

„Hála Intituciójának, a genfi egyházszerkezeti mintájának, akadémiájának, kommentárjainak és állandó levelezésének, megtermékenyítette Franciaország, Hollandia, Skócia és az angol puritánok protestantizmusának gondolkodását és inspirálta ezeknek szellemiségét.”⁵⁴

Ezeken túlmenően Lengyelországra, Magyarországra és Amerikára is nagyban hatással volt a genfi

reformátor. Kálvin intellektusa, műveltsége és befolyása eredményezte azt, hogy „az emberek gondolatokat ő utána gondolták”.⁵⁵

Robert Rodgers
ír lelkipásztor, jelenleg miskolci
egyetemi előadó
(Fordította: Benke György)

JEGYZETEK:

1. Sir A.T.Davies, John Calvin, p.14. – 2. Lord Morley. Miscellanies, 4th series. p.122. – 3. Davies, op.cit. p.16. – 4. Ibid. p.15. – 5. Chambers' Biographical Dictionary, art.Calvin. – 6. S.M.Houghton, The Gospel Magazine, Febr.,1968, p.69. – 7. Buchan, Montrose, p.52. – 8. Schmidt, Calvin and the Calvinistic Tradition, p.11. – 9. Ibid. p.20. – 10. Cadier, The Man God Mastered, pp.24.25. – 11. Schmidt, op.cit. p.22. – 12. Ibid. p.25. – 13. D'Aubigne, History of the Reformation, Vol. 3 p.483. – 14. Warfield, Calvin and Augustine, p.7. – 15. Davies, op.cit. p.29. – 16. Oxford Companion to English Literature. – 17. Froude, Short Studies on Great Subjects, Vol. 2, p.55. – 18. Brown, Life of John Knox Vol.1. p.255. – 19. Morley, op.cit. p.124. – 20. Davies, op.cit. p.13. – 21. Ibid. p.30. – 22. Warfield, op.cit. p.289. – 23. Ibid. p.492. – 24. Ibid. p.21. – 25. Cf.T.H.L.Parker, Sermons on Isaiah by Calvin, p.14. – 26. Parker, Supplementa Calviniana, p.8. – 27. Ephesians, Introduction by Publishers, p.VII. – 28. Parker, op.cit. p.8. – 29. Ephesians, p.VII. – 30. Quoted by Dekker, Introduction to Sermons from Job by Calvin, p.IX. – 31. Parker, The Oracles of God, p.44. – 32. C.H.Spurgeon, Commenting and Commentaries, p.5. – 33. Smith, Introduction to Isaiah, Vol.2. p.XV. – 34. Warfield, op.cit. p.9. – 35. Spurgeon, op.cit. p.36. – 36. Wendel, Calvin, p.376. – 37. Preface – 1536 edition. – 38. Preface to Commentary on Psalms. – 39. Koestlin, Theologische Studien und Kritiken, Vol. 41, 1868. p.35. – 40. Wendel, op.cit. p.118. – 41. Quoted by Wendel. p.111. – 42. Wendel, op.cit. p.116. – 43. Davies, op.cit. p.17. – 44. Ibid. p.18. – 45. Cadier, op.cit. p.185. – 46. Loc.cit. – 47. Warfield, op.cit. p.14. – 48. Chadwick, The Reformation, p.90. – 49. Davies, op.cit. p.25. – 50. Loc.cit. – 51. Warfield, p.14. – 52. Schmidt. op.cit. p.74. – 53. Walker, A History of the Christian Church, p.357. – 54. Ibid. p.356. – 55. Loc.cit.

A jó fogság

1. Bevezetés

Mielőtt rátérnénk a címben megadott témára, először röviden magának a fogságnak a fogalmáról kell beszélünk, ahogy az a korai keresztyénségben szerepel. Mint tudjuk, a bűnbeesés óta az emberiség a Sátánnak és a halálnak a fogságában van, és Krisztus szabadítja ki ebből a „rossz fogság”-ból, amint Lk 4,18 mondja, Ézs 61,1-et idézve: „hogy szabadulást hirdessen a foglyoknak”.

Ez a kiszabadítás két részletben történik. Erre utal Pál apostol Ef 4,8-10-ben, Zsolt 67(LXX),19-et idézve: „Felment a magasságba, fogságba vitt foglyokat, ajándékokat adott az embereknek.

(αναβας εις υψος ηχηλωτευσεν αιχηλωσιαν, εδωκεν δοματα τοις ανθρωποις)

Az pedig, hogy felment, mi mást jelent, mint azt, hogy le is szállt a föld alsó részeibe? Aki leszállt, az fel is ment, feljebb minden égnél, hogy betöltsön mindeneket.”

Pálnál tehát maga a fogság gondolata az egyik zsoltárhelyre vezethető vissza, melyet az apostol Krisztusra vonatkozó próféciának tekint.

A zsoltár vers héberül így hangzik:

álitá lammárom sábitá sebi láqachtá mattánót
báádám, vöaf szórörim liskón jáh elohim

szó szerinti fordításban: „Felmentél a magasba, foglyokat ejtettél, ajándékokat kaptál emberben, még lázadókat is, hogy Jah Elohim mellett maradjanak”. (Zsolt 68(héber),19). Az egész vers fordítása problematikus, de számunkra most csak a „foglyokat ejtettél” kifejezés érdekes. A héber *sábitá sebi* kifejezésnek három jelentése lehet:

1. banális értelemben: foglyokat ejtettél
2. szó szerinti fordításban: foglyul ejtetted a foglyokat
3. foglyul ejtetted a fogságot (és a továbbiakban a hatalmadban tartod).

Úgy tűnik a korai keresztyénségnek a megszabadulásról alkotott egész elképzelése potenciálisan benne van ennek a kifejezésnek a különböző jelentéseiben; a három értelem az üdvtörténet három mozzanatának felel meg:

1. A Sátán foglyul ejtette az egész emberiséget, és azóta ebben a rossz fogságban tartja. Krisztus kiszabadította azokat, akik korábban a Sátán foglyai voltak;
2. magával vitte őket a jó fogságra

3. és, mint a világ Megváltója, legyőzött és megszüntetett minden fogságot – ez felel meg annak, hogy foglyul ejtette a fogságot – az apokrifek ezt úgy szokták ábrázolni, hogy Krisztus megkötözi és bezárja a Sátánt.

Az apostol tehát arra buzdít minket, hogy a zsol-tár-idézet kapcsán elmélkedjünk a különböző üdv-történeti események fölött:

1. az alászállás
2. a jó fogság létrehozása az apostoli prédikáció által (Pál apostol értelmezésében az ajándékok, melyekről a zoltárversben szó van az apostolok, próféták, evangélisták, stb. ld. Ef 4,11, vö. 1Pt 3,19)
3. Krisztus felemelkedése az égbe
4. minden fogság megszűnt azok számára, akik el-érik „Krisztus teljességét” (Ef 4,13).

Krisztus pokolra szállásának különösen tarka és mozgalmas leírását találjuk a Nikodémus evangéliumban, mely jól tükrözi a korai kereszténység erről alkotott elképzeléseit:¹

(Az egyik feltámadott halott beszél:)

...így beszélgettek egymással a Sátán és a Hádész, amikor hatalmas szózat, mint mennydörgés, ezt harsogta: 'Fejedelemségek, vezérek, nyissátok meg a kapukat, és táruljatok fel örök kapuszárnyak, hogy bevonuljon a dicsőség királya!' Hádész ezt hallván így szólt a Sátánhoz: 'Menj, ha oly hatalmas vagy és állj ellent neki!' Kiment tehát a Sátán. Ezután azt mondta Hádész a démonjainak: 'Jól szilárdítsátok és erősítsétek meg a bronzkapukat és vaszárakat, reteszeimet tartásátok, és mindannyian őrt állva figyeljétek, mert ha idejön, jaj nektek, fogságba hurcol benneteket.'

Ezt hallván az ösatyák mindannyian elkezdték gyalázni őt, mondván: 'Mindent felfaló és kielégíthetetlen, nyílj meg, hogy bejőjjön a dicsőség királya!'

...

Ismét jött a szózat: 'Táruljatok fel kapuszárnyak!' – mondta. Hallván Hádész másodszor is a hangot, úgy válaszolt, mint aki nem ismeri és azt mondta: 'Ki ez a dicsőség királya?' Az Úr angyalai ezt válaszolták: 'Az erős és hatalmas Úr, a csatában hatalmas Úr.' S ezzel a hanggal egyidejűleg a bronzkapuk összetörték, és az érczárak összezúzódtak, a megkötözött halottak kötelékei feloldódtak, és mi velük együtt megszabadultunk. Emberként jött be a dicsőség királya, a Hádész minden sötétségét bevilágította.

...

Ekkor a dicsőség Királya fejénél fogva megragadta a főzsarnokot, a Sátánt, és átadta angyalainak, mondván: kezét és lábát verjétek bilincsbé, nyakánál és szájánál kötözzétek meg. Azután átadta őt Hádésznek és így szólt: 'vedd át őt és tartsd biztosan második eljövetelemig.'

...

...a Megváltó megáldotta Ádámot homlokán a kereszt jelével, ezt tette a pátriárkákkal és a prófétákkal, vértanúkkal és ösatyákkal is, és megragadván őket kihozta az alvilágból.

E szöveg azért különösen érdekes számunkra, mert együtt van benne a pokolra szállás minden jel-

lemző vonása, ahogyan az a korai kereszténység elgondolásában élt: Krisztus megérkezik, nagy fény kíséretében; Hádész és szolgálói megrémülnek; Krisztus széttöri a pokol kapuit, legyőzi Hádészt és kiszabadítja azokat, akik fogságában voltak; bezárja a Sátánt és magával viszi a szenteket.

Mindaz, amit a Nikodémus-evangélium elbeszél, Krisztus halála után történik. A pokolraszállás azonban nem egyszeri, soha meg nem ismétlődő esemény, hanem mindig újra és újra lejátszódik a kereszténységben, mint ezt maga Pál apostol hangsúlyozza: „Vagy nem tudjátok, hogy mi, akik Krisztus Jézusba kereszteltettünk, az ő halálába kereszteltettünk? A kereszténység által ui. eltemetettünk vele a halálba, hogy amiképpen Krisztus feltámadt az Atya dicsősége által, úgy mi is új életben járjunk” (Róm 6,3-4).

A kereszténység alkalmával a hívő átéli Krisztus pokolra szállását, úgy, hogy Krisztus végig vele van és segíti őt. Ennek különösen szép leírását találjuk a 2. századi Salamon-ódák egyikében:²

„Aki szétszórta ellenségeimet
és ellenfeleimet,
Aki hatalmat adott nekem a kötelékek fölött
hogy kioldjam őket
Aki legyőzte általam a hétfejű sárkányt
Aki elhelyezett engem gyökerein,
hogy elpusztítsam magját
Te voltál az, aki ott volt és segített nekem
És neved mindenfelől, mint bástya vett körül.”
(22,3-6)

Krisztus szétszórja a démonokat, hatalmat ad a keresztelkedőnek, hogy kioldja a kötelékeket, melyekkel a Sátán tartja megkötözve foglyait, neve körülveszi és védelmezi, miközben alászáll a mélységekbe. Másfelől a frissen megkereszteltre bízta a legnehezebb feladatokat: kioldozni a pokol láncait, kiűzni a sárkányt, állva maradni a sárkány gyökerein, és elpusztítani a magját. Sőt, még az is feladatai közé tartozik, hogy a Sátán fogságából kiszabaduló lelkeket elvezesse a „jó fogság”-ra, mint ezt a 10. Salamon-ódában olvassuk:

(a keresztelkedő beszél)
„Odatelepítette halhatatlan életét,
Rámbízta, hogy hirdessem a tőle származó
megmenekülés gyümölcsét
Hogy kijöjjenek azok a lelkek, akik oda akarnak
jönni hozzám,
Hogy foglyul ejtsem őket a jó fogságra, mely
szabaddá tesz.”
(10,2-3)

Justinosnál szintén találkozunk a jó fogság gondolatával, ő azonban Krisztus égbe emelkedésével hozza kapcsolatba, és ő is a 67. zoltárt idézi:

...μετα την του Χριστου εις τον ουρανον ανελευσιν προεφητευθη αιχμαλωτευσαι αυτον ημας απο της πλανης και δουναι ημιν δοματα. Εισι δε οι λογοι ουτοι: Ανεβη εις υψος, ηχημαλωτευσεν αιχμαλοσιαν, εδωκεν δοματα τοις ανθρωποις.

„...megjövendőlték, hogy Krisztus, miután fel-

ment a mennyekbe, foglyul ejt minket a tévelygésből, és ajándékokat ad nekünk. Így szól pedig a szöveg: felment a magasba, foglyul ejtette a foglyokat, ajándékokat adott az embereknek.”³

(Párbeszéd a zsidó Tryphóonnal 39,4)

Justinus elgondolásában tehát Krisztus felment a mennyekbe, majd foglyul ejtett minket a tévelygésből (nyilván azért, hogy megismertette velünk az igazságot), és ily módon magával viszi foglyait a földről a mennyekbe, ahol ajándékokat ad nekik.

Nem tudjuk, hogy e zsolttársérv értelmezését hogyan használták fel, és egyáltalán használták-e a második századi polémiákban zsidók és keresztények között. Jelen munkánknak nem célja, hogy részletesen taglaljuk a vers értelmezését a rabbinikus irodalomban. Sőt, talán nincs is erre szükség, hiszen ezen exegézis főbb elgondolásait hűségeen tükrözi a Jonathán ben Uzielnek tulajdonított Targum. Ebben az adott zsolttársévre a következő értelmezést találjuk:

„Felmentél az égboltozathoz (óh Mózes, a próféta), foglyul ejtetted a fogságot (megtanultad a Törvény szavait), ajándékot adtál az embereknek, és még a lázadóknak is, akik visszatérnek megbánással, még rajtuk is megpihen Adonai Elohim dicsőségének Shekinája.”

Vagyis a Törvény az „égi fogság”. Mózes felment az égboltozatig, mint valami bátor harcos, és zsákmánya lett a Törvény: foglyul ejtette a fogságot. Hogyan? Úgy, hogy megtanulta a Törvény szavait (ami természetesen azt is jelenti, hogy betartja parancsait). Tehát foglya lett annak az égi fogságnak, amelyet ő maga ejtett foglyul. De nemcsak ő maga tanulta meg a Törvény szavait, hanem lehozta a földre, ajándékolta az embereknek. A Törvény, vagyis az égi fogság tanulmányozásával egész Izráel, még a megtérő lázadók is, foglyai lehetnek ennek az égi fogságnak, – akkor Isten Shekinája a nép között fog lakozni.

A Targumnak ezt a magyarázatát erősíti meg Rashi (Rabbi Shlomo Yischaqi, 1040-1105) kommentárja:

Felmentél, te, a nép vezetője, Mózes ben Amram foglyul ejtetted a fogságot, vagyis a Torát Ajándékokat kaptál a fenti lényektől Adám gyermekei számára.

És még a lázadók érdekében is, hogy legyen lakhelyük, óh Jah Elohim, közbenjártál (óh Mózes), hogy a Szent, áldott legyen, a nép között lakjon, melynek tagjai fellázadtak ellene és megharagították.

Tehát a rabbinikus tradíció is elfogadja a 67. zsolttársérv apokaliptikus értelmezését, anélkül azonban, hogy a 19. versnek messianisztikus értelmet tulajdonítana. A Targum gondosan hangsúlyozza, hogy csakis a múlt eseményeiről lehet szó, arról, hogy Mózes felment az egekbe. Kicsit az az érzésünk, azért kell ezt ennyire hangsúlyozni, mert voltak, akik a szóban forgó verset éppen hogy a Messiásra értették, és a második század kontextusában ki másra lehetne gondolni, mint Pálra és az első keresztényekre?

Meg kell jegyeznünk, hogy a rabbinikus magyarázat ragaszkodása a szó szerinti értelemezéshez néha egészen odáig megy, hogy teljesen elveti a zsolttársérv

apokaliptikus értelmezését. Abraham Ibn Ezra (1092-1167), a nagy középkori kommentátor és grammatikus nyíltan állítja, szemben a targumikus tradícióval és Rashi hatalmas tekintélyével, hogy a Zsolt 67,19 egy istenfélő izraelita szavai, melyeket a Szentlélek ihletésére Dávid királyhoz intéz. Dávid bevett egy megerősített várat, mely sziklás hegycsúcsra állt, foglyokat ejtett, köztük rabszolgákat és lázadókat is. Ezek aláírtak Dáviddal egy szerződést, melyben megígérik, hogy megtérnek, és letelepednek a Shekina lakhelyének közelében. Tehát számukra is, ha úgy vesszük, biztosítva lesz a „jó fogság”. A szó szerinti értelmezés is visszakanyarodik tehát az eredeti elgondoláshoz, az apokaliptikus lendület helyett azonban, mely uralkodó Pál apostolnál, a korai Egyház himnuszalkotásában, valamint a Targumban és Rashinál, itt egy jámbor krónikás leírását találjuk, aki valamely harci tettnek akar emléket állítani.⁴

Ha többet akarunk tudni arról, hogyan értelmezték a jó fogságot az Egyházban az első néhány évszázad folyamán, akkor Origenészhez kell fordulnunk, akinél a fogsággal kapcsolatos összes korábbi gondolat felbukkan, de sajátosan origenészi tartalommal.

2. A szellemi harc Origenésznél⁵

Origenész számára a fogság a szellemi harc részévé válik. A szellemi harc gondolata természetesen nem Origenésztől származik⁶, szerepel a qumráni írásokban, megtaláljuk Philónál⁷, és erről beszél Pál apostol az Ef 6-ban. Origenésznél azonban ez a küzdelem teljesen általánossá válik, ez a jelen világ velejárója, szinte meghatározója. Az a sok-sok harc, melyről az Ószövetség beszámol, valójában mind ennek a szellemi harcnak a szimbóluma. „Különös módon pedig, éppen a harcokról, győztesekről és legyőzöttekről szóló történeteken keresztül közöl a Szentlélek bizonyos kimondhatatlan misztériumokat azokkal, akik képesek befogadására” – mondja Origenész a Peri Arkhónban (IV, 2,8).⁸

Erről szól Józsué egész könyve:

„És mire szolgál nekünk mindez (ti. az Amalek elleni harc leírása)? Nemde arra, hogy megértsük, ez a könyv (Józsué könyve) nem annyira Nave fiának tetteit beszéli el, mint a mi Urunk Jézus misztériumait írja le. Mert ő az, aki Mózes halála után megkapta a hatalmat, ő az, aki vezeti a sereget, és küzd Amalek ellen, és amit itt a hegyen a kéz kiterjesztése szimbolizált, azt ő valóstította meg, amikor keresztjére szögezte a fejedelemségeket és hatalmasságokat, legyőzve őket önmagában.”

(Hom.Jos 8,2)

Vagy másutt Józsué 8,23 kapcsán, ahol azt olvassuk, hogy a zsidók addig kaszabolták Ai lakóit, amíg nem maradt senki, aki túlélte vagy elmenekülhetett volna, ezt írja Origenész:

„...ha tehát a Szentírásban az igazak harcáról olvasol, arról, hogy áldozataikat leöldösték és lemészárolták, és azt olvasod, hogy a szentek senkinek sem kegyelmeztek, sőt éppen bűnnek számított, ha kegyelmeztek, mint Saul esetében, aki megkímélte Agag, Amalek királyának életét,... akkor értsd meg, hogy az igazak har-

cain azokat a harcokat kell érteni, melyet a bűn ellen vívnak. És hogyan maradnának igazak, ha bármilyen keveset is meghagynának magukban a bűnből?”

(HomJos 8,7)

Amikor olyanok olvassák ezeket a részeket, akik képtelenek felfogni a Szentírás szellemi értelmét, azok azt hiszik, hogy ezek a leírások mind csupa kegyetlenkedésekről szólnak és megbotránkoznak:

„Ha olyan zsidó olvassa, aki látszatra az, akinek testi látható a körülmetélkedés (vö. Róm 2,28)... az nem lát semmi mást, mint háborús leírásokat, és az ellenség lemezárlását, és azt, ahogy az izraeliták Józsué vezetésével győznek és kifosztják a pogányok országait. De aki belsejében zsidó, vagyis keresztyén, aki követi Jézust, nem Nave fiát, hanem Isten Fiát, az megérti, hogy mindez az egek országának misztériuma, és azt mondja, hogy Jézus Krisztus a mi Urunk most is harcol az ellenséges hatalmakkal, és kiűzi őket azon városokból, amelyek birtokukban voltak, azaz a mi lelkünkben, és megöli a királyokat, akik a lelkünkben uralkodtak, hogy többé ne a bűn uralkodjék bennünk, és hogy miután megszabadította lelkünket a bűn királyától, lelkünk Isten városa legyen és Isten uralkodjék benne...” (HomJos 13,1).

Ez a harc Origenésznél három szinten zajlik:

- Krisztus és a gonosz hatalmak között
- a keresztyén vallás és az egyéb vallások, filozófiák között
- kinek-kinek a lelkében.

3. A fogság Origenésznél

A szellemi harc ugyanazokkal az eszközökkel és módszerekkel zajlik, mint a közönséges harc: mindkét félnek vannak katonái, hadvezérei, táborai, lovasságuk, különböző fegyverek, városokat foglalnak el, félrevezetik egymást, csapdákat állítanak fel. Ezután az sem meglepő, hogy a harc folyamán mindkét fél ejt foglyokat. Origenésznél megtalálható a fogsággal kapcsolatos három mozzanat, melyekről a korai keresztyénséggel kapcsolatban beszéltünk, és amelyek a zsoltárvers három lehetséges értelmezésének felelnek meg.

1. Az emberiség a Sátán fogságában van, Krisztus a szabadító
2. Krisztus, amint foglyul ejti a Sátánt és démonait
3. A jó fogság.

1. Az emberiség a Sátán fogságában van, Krisztus a szabadító. A babiloni fogsággal kapcsolatban a következőket mondja Origenész:

„Ha azt látjuk, hogy a lélek a Sátán vagy angyalai alattvalója lett, vagy általában, hogy a gonosz hatalmak uralma alá került az, ami természete szerint Istent szemléli, és képes a létezők felfogására és megértésére, akkor meg fogjuk tudni, mi az a fogság, és ki az, aki foglyokat ejt. De ha Krisztushoz menekülünk, aki Izajás (Ézsaiás) próféta szerint megszabadulást hirdet a foglyoknak, akkor ki fogunk szabadulni a fogságból, akkor is, ha foglyulejtőnk már meg is kötözött minket: Krisztus ui. azért jött, hogy kivezesse a kötelékekből a

megkötözötteket, és a börtönből azokat, akik a sötétségben ülnek” (fr. in Lam. cat. Nr. 2.).

Ez a megszokott kép: Krisztus, amint kiszabadítja azokat, akik korábban a Sátán fogságában voltak. Így HomEx 6,8-ban a következőket olvassuk az Ex 15,14-15 kapcsán:

„De ha a szellemi értelem felé fordulunk, azt fogjuk találni, hogy a filiszteusok, vagyis az a nép, amelyik elesik, és Edóm, ami földit jelent, meg vannak zavarodva, vezetőik fel-alá futkosnak, gyötrődnek a fájdalomtól, amikor azt látják, hogy országaikba, amelyek az alvilágban vannak, behatolt az, aki alászállt a föld alsó régióiba (vö. Ef 4,9), hogy magával ragadja a halál hatalmában levő lelkeket. ...Mitől félnek a démonok, mitől reszketnek? Nyilván Krisztus kereszttjétől, amely legyőzi őket, amely megfosztja őket fejedelemségüktől és hatalmuktól (vö. Kol 2,15).”

Itt tehát újra felbukkan a pokol kifosztásának gondolata.

2. Krisztus, amint foglyul ejti a gonosz hatalmakat.

„Elpusztulnak tehát az egyiptomiak elsőszülöttei, akár a fejedelemségekre és hatalmasságokra és ennek a sötét világnak a kormányzóira értjük (vö. Ef 6,12), akiket Krisztus eljöttkor magával vonzott, vagyis foglyul ejtett és legyőzött a kereszt fájával (vö. Kol 2,15)... (quos in adventu suo Christus traduxisse dicitur, hoc est captivos duxisse et triumphasse in ligno crucis)”

(HomEx 4,7).

Ez tehát ugyanaz a kép, amit az apokrifékból ismerünk: Krisztus amint legyőzi és megkötözi a Sátánt. Úgy vélem azonban, ez az elgondolás valójában nem illik bele Origenész gondolkodásába. Nem nagyon tudjuk ui. elképzelni, miféle sors vár ezekre a foglyul ejtett démonokra. HomLev 9,5-ben Origenész kissé meglepő választ ad erre a kérdésre.

„Továbbá, azt mondja az Írás: ‘Keresztjére szögezte a fejedelemségeket és hatalmasságokat és győzedelmeskedett feletük’ (Kol 2,14-15): ezáltal megvalósította a bűnbak sorsát, és mint a ‘megfelelő ember’ (homo paratus) elevezette őket a pusztába... Így tehát a Megváltót tekinthetjük a megfelelő embernek, aki az Egyházat az Úr részévé tette, és megszentelte az isteni oltáron, a bűnbak részévé viszont az ellenséges hatalmakat tette, ‘a gonoszság szellemét, e sötét világ kormányzóját’ (vö. Ef 6,12), akit, mint az Apostol mondja, magával vonzott, legyőzve őt maga által (vö. Kol 2,14-15). Magával vonzolta. Hová vonzolta, hacsak nem a pusztába, az elhagyott helyekre? (...cum potestate traduxit triumphans eos in semet ipso. Traduxit. Quo traduxit, nisi ad eremum, ad loca deserta?)

Mert annak, aki megvallotta hitét, annak kinyitotta a paradicsom kapuit, és azt mondta: ‘Ma velem leszel a paradicsomban’ (Lk 23,43) és ezáltal, mindazok számára, akik hisznek és megvallják hitüket, megnyitotta a bejáratot, mely idáig zárva volt Ádám bűne miatt. Hiszen ki más tudta volna eltávolítani a forgó pallos lángját, mely az élet fáját és a paradicsom kapuit őrzi? ... Ahogyan rajta kívül senki sem tudta volna megtenni, ugyanúgy a fejedelemségeket és hatalmasságokat és ennek a világnak a kormányzóit, akiket az Apostol felsorol, senki más nem lett volna képes legyőzni és elve-

zetni a pusztába, csak ő egyedül, aki azt mondta: 'biz-
zatok, legyőztem a világot' (Jn 16,33).

Szükséges volt tehát, hogy az én Uram és Megvál-
tóm, ne csak embernek szülessen az emberek között,
hanem alászálljon a pokolra is: hogy a bűnbak részét,
mint megfelelő ember elvezesse az alvilág pusztaságá-
ba („ut sortem apopompaei tamquam homo paratus
in eremum inferni deduceret”).

A problémát az okozza, hogy e részlet szerint
Krisztus a démonokat véglegesen a pusztába küldi,
ahogy ez a bűnbakkal történik, aki itt a démonokat
szimbolizálja, holott Origenésznél nem létezik örök
büntetés, még a démonok számára sem.

3. Krisztus, amint magával ragadja azokat, akik ko-
rábban a Sátán foglyai voltak – ez a „jó fogság”, ami-
vel most részletesen szeretnénk foglalkozni.

4. A jó fogság Origenésznél

Origenész többször idézi a 68(67). zsolttár 19. ver-
sét,¹⁰ a legismertebb hely talán János-kommentárjá-
nak az a részlete, ahol miután leírta Krisztus Sátán föl-
lött aratott győzelmét és dicsőséges felemelkedését az
égi szférákon keresztül, a következőket mondja:

„De mivel azután, hogy ezeket a hőstetteket véghez
vitte az ellenséges hatalmakkal szemben, fel kellett
mennie, mint mondtuk, hogy kimossa ingét a borban,
ruháját a szőlő levében (Gen 49,11), ezért felment a
valódi szőlő gazdájához, az Atyához, hogy megitszul-
jon, miután felment a magasságokban, foglyul ejtve a
foglyokat (αιχμαλωτευσας την αιχμαλωσιαν), hogy
utána ismét leszálljon, mindenféle kegyelmi ajándékok
hozva, tűznyelveket, melyek az apostolokra szálltak...”

(ComJoh VI,292).

A folytatásból semmit sem tudunk meg arra vo-
natkozóan, hogyan kell értenünk az idézett zsolttár-
verset. De nézzünk meg néhány párhuzamos helyet,
ahol szintén Krisztus feltámadásáról van szó, és Ori-
genész idézi ugyanezt a zsolttárverset:

„...ezzel a halállal legyőzte azt, aki a halál birodal-
mában uralkodott, vagyis a Sátánt, hogy kiszabadítsa
azokat, akik a halál fogságában voltak. Így tehát, mi-
után megkötözte az erőset és legyőzte keresztje által,
még a házába is betört, a halál házába, az alvilágba, és
elrabolta innen kincseit, vagyis elvette tőle a lelkeket,
akiket hatalmában tartott. Mert ez az, amiről jelképek-
ben ezt mondta az evangéliumban: 'Mert ki képes be-
hatolni az erős házába, és elvenni kincseit, hacsak
előbb meg nem kötözi az erőst?' (Mt 12,29) Először te-
hát megkötözte a keresztén, és így behatolt a házába,
azaz az alvilágba, majd innen felemelkedve fogságba
vitte a foglyokat, mármint azokat, akik vele együtt fel-
támadtak, és bevonultak a szent városba, az égi Jeru-
zsálembe.”

(ComRom V,1 PG 14, 1051B-1052A)

„És zsákmányul ejti Seth összes fiait' (Num 24,17).
Seth Ádám fia, róla mondja Éva megszületésekor: 'Új
magot sarjasztott nekem Isten Ábel helyett, akit megölt
Kain' (Gen 4,25). Seth tehát az, akitől ebben a világ-
ban az egész emberi nem származik. Hiszen akik Kain-

tól születtek, elpusztultak a vízözönben. Az összes em-
ber tehát, aki ezen a világon van, Seth fia. És amikor
azt mondja az Írás: 'zsákmányul ejti Seth összes fiát',
a zsákmányul úgy kell érteni, ahogy feljebb értelmeztük
azt, hogy 'jelfalja ellenségeinek népeit' (Num 24,8), és
ahol az Írás oroszlánhoz és oroszlánkölyökhöz hason-
lítja. Itt tehát zsákmányul ejti Seth összes fiát. Miután
legyőzte az ellenséges démonokat, Krisztus magával ra-
gadta azokat az embereket, akiket hatalmukban tar-
tottak, és magával vitte őket zsákmányul az üdvösségre
(spolia salutis), ahogyan másutt is mondja róla az
Írás: 'Felmenvén a magasba, fogságba vitte a foglyo-
kat'. Vagyis az emberi nemnek azt a részét, akiket a Sá-
tán pusztulásra ejtett foglyul. Krisztus most fogságba
viszi a maga részéről, és visszahívja a halálból az életre
(captivam scilicet illum humani generis, quam diabolus
ad perditionem ceperat, ille rursus captivam duxit,
et a morte revocavit ad vitam.) Bárcsak én is mindig
Krisztus foglya lennék, és engem is magával vinne zsák-
mányul, és engem is az ő béklyói tartanának megkötöz-
ve, hogy én is Krisztus rabjának nevezhessem maga-
mat, mint Pál mondja dicsekvően (Ef 3,1)”.

(HomNum 18,4)

És akik gúnyolták, azt mondták: 'Menisd meg ma-
gad' (Mk 15,3), ő pedig (az Atyától kapott hatalommal)
megtette ezt, sőt többet is: hiszen megmutatta a tőle szár-
mazó megmenekülést azoknak, akik befogadják igéjét.
Amazok pedig gúnyolódva mondták: 'Ha Isten Fia vagy,
szállj le a keresztről' (Mt 27,40), ő viszont a gúnyolódók-
nak nem mutatta meg, hogy Isten Fia, megmutatta vi-
szont azoknak, akik hittek benne: miután véghez vitte,
amit azalatt a három nap alatt véghez kellett vinnie, mi-
után leszállt az alvilágba, 'test szerint megölve, lélek sze-
rint viszont életre kelve, hírt vitt a börtönben sínylődő lel-
keknek, akik nem hittek egykor, amikor Noé idejében
Isten türelmesen várt, amíg a bárka elkészült, amelyben
csak néhányan, mindössze nyolcan menekültek meg a
víz által' (1Pt 3,18-20). És Isten nem hagyta őt ott
(ahogy Krisztus maga mondta: 'mert nem hagyod lelke-
met az alvilágban' (Zsolt 16[15],10), hanem fel kellett
mennie Atyjához és Istenéhez is, hogy felmenvén a ma-
gasba fogságba vigye a fogságot, és átvegye az ajándéko-
kat az emberek számára. Mindezek után pedig megmu-
tatta, hogy erősebb a halálnál, és így szólt hozzá: 'halál,
hol van a te fullánkod?' (1Kor 15,55)

(MatSer 132)

Az Úr megkeresztelkedett, az egek kinyíltak, a Szent-
lélek leszállt rá, és hang hallatszott az égből, mely így
szólt: 'Ez az én szeretett Fiam, akiben kedvem telik'
(Mt 3,17). Ezért azt kell mondanunk, hogy Jézus ke-
reszttségével az egek megnyíltak a bűnök bocsánatá-
ra... Az egek megnyíltak, és a Szentlélek alászállt, hogy
Urunk, miután felment a magasba, és fogságba vitte a
foglyokat, nekünk ajándékozza a Szentlelket, aki eljött
hozzá, és akit feltámadásakor nekünk adott ezekkel a
szavakkal: 'Végyétek a Szentlelket...' (Jn 20,22)

(HomLuc 27,5)

Foglaljuk össze, mit tudunk meg az idézett részle-
tekből:

1. A „Fogság”, amelyet Krisztus feltámadásakor magával visz, azokat a holt lelkeket jelenti, akiket a Sátán fogságában tartott.
2. A Zsolt 68(67),19-ben szereplő „ajándékok az emberek számára” a Szentlélek ajándékai.
3. Úgy tűnik, Krisztus nem feltétlenül csak az igazak lelkeit viszi magával, bár ComRom V,1 a feltámadott szentekről beszél. MatSer 132 szerint viszont Krisztus azért száll alá, hogy prédikáljon azoknak, akik nem menekülhettek meg Nőével, mert hiányzott belőlük a hit – nyilván azért, hogy most, hitük miatt, megmeneküljenek Krisztus által, akinek Nőé az előképe volt.
4. Sőt, mégcsak nem is feltétlenül csak a halottak azok, akik Krisztus foglyai lesznek: HomNum 18,4-ben Origenész az emberiség azon részéről beszél, akiket a Sátán foglyul ejtett. És ha itt még lennének is kétségeink affelől, hogy vajon halottakról van-e szó, vagy sem, a szakasz vége meggyőző bennünket arról, hogy bárki lehet Krisztus foglya, már életében is. És valóban, Krisztus nemcsak halálakor ejti foglyul a lelkeket, hanem állandóan megteszi, mint isteni Logosz:

„Ha az Ige dolga az, hogy igazságban éljen, úgy az is, hogy igazságban harcoljon: azt mondjuk tehát, hogy így küzd az ellenséggel az értelem és igazság által, megsemmisíti azt, ami értelmetlen és igazságtalan, hogy ott lakjon és igazságosan ítélkezzen, miután az ellenséges hatalmakat kivette annak lelkéből, akit úgy mondjam, Krisztus foglyul ejtett (επι σωτηρια αιχμαλωτισθεντος υπο Χριστου) az üdvösségre”

(ComJoh II,54).

Ez tehát a jó fogság, mikor Krisztus foglyul ejt minket az üdvösségre.

Ezek után két alapvető kérdésre kell válaszolnunk:

1. Mít jelent Krisztus foglyának lenni?
2. Miért ejt Krisztus foglyokat? Pontosabban: maga a kifejezés valamiféle erőszakos, hogy azt ne mondjam, jogtalan cselekedetre utal. Hogyan alkalmazhat Krisztus ilyen módszereket?

4.1. *Miért ejt Krisztus foglyokat?* Foglalkozunk először a második kérdéssel, erre ugyanis az origenészi rendszeren belül közvetlenül tudunk válaszolni: arról van ui. szó, hogy Origenész szerint nem minden ember tartozik feltétlenül Isten részébe, nem minden ember Istené.

„Minden ember valakinek a részébe tartozik annak értelmében, hogy 'amikor a Magasságos felosztotta a népeket, és szétszórta Ádám fiait, a népek határait Isten angyalainak száma szerint szabta meg. Az Úr része pedig saját népe, Jákób lett, Izráel lett az öröksége'. (Deut 32,8-9) Ha pedig mindenki feltétlenül valakinek a részébe tartozik, ahogy Isten szétszórta Ádám fiait, akkor egyrészt minden egyes angyal törődik saját részével, és intézi annak dolgait, másrészt Krisztus eljövetelevelével az egész világ részeiből foglyul ejti a lelkeket az evangéliumot szolgáló apostolok, evangélisták és tanítók által, hogy Krisztus alattvalói legyenek, és oda lesznek vezetve Krisztushoz, hogy a népek Krisztus öröksége legyenek... Ha pedig szent angyalok azok, akiknek a

kiválasztott részen kívül a többi rész jutott, és akik a szétszórta lelkek fölé vannak rendelve, akkor egyáltalán nem meglepő, hogy az aratás után egyaránt örül az, aki vetett és az, aki learatta.”

(ComJoh XIII, 332-335)

Ebben a részletben tehát minden a népek angyalainak egyetértésével történik. Más részletek tanulsága szerint azonban közel sem ilyen békésen zajlik mindez, hiszen Origenész felfogásában a népek angyalai sokkal inkább démonok, mint jószágos szellemi lények. Így pl. HomLuc 35,6-ban:

„Ha elmész egy fejedelemhez... '(Lk 12,58-59) Miféle fejedelemhez?' Amikor a Magasságos felosztotta a népeket, és szétszórta Ádám fiait, a népek határait Isten angyalainak száma szerint szabta meg. Az Úr része pedig saját népe, Jákób lett, Izráel lett az öröksége'. Tehát a föld már kezdettől fogva fel volt osztva a fejedelmek, vagyis az angyalok között. Valóban, Dániel tanúbizonysága kellőképpen világos: fejedelmeknek nevezi azokat, akiket Mózes angyaloknak nevezett, hiszen azt mondja: 'a perzsák országának fejedelme, a görögök országának fejedelme és Mikhaél, a ti fejedelmek' (Dán 10,20-21). Mindnyájunknak megvan a maga ellenfele, aki hozzá tartozik, és akinek az a feladata, hogy elvigye valamelyik fejedelemhez és azt mondja: Pl. Perzsák országának a fejedelme, ez a személy a te alattvalód volt, megőriztem olyannak, amilyen volt. Egyetlen másik fejedelem sem tudta magához ragadni, még az sem, aki azzal dicsekedett, hogy azért jött, hogy kiragadja az embereket a perzsák, a görögök és az összes többi nép uralma alól, és Isten örökségének az alattvalóivá tegye őket. Krisztus a mi Urunk legyőzte az összes fejedelmeket, és behatolva határaikon túlrá foglyul ejtette a népeket az üdvösségre (Christus Dominus noster omnes principes vicit et terminos eorum transiens captivos populos ad se transtulit in salutem).”

Egy másik részlet szépen ábrázolja, milyen kemény ez a harc Krisztus és a népek angyalainak között.

„Benne (Krisztusban) teljesedik be tehát az az ígélet is, mely szerint 'Utódod meg fogja kapni örökségül az ellenségek városait' (Gen 22,17). Hogyan szerzi meg Krisztus az ellenségek városait? Nyilván úgy, hogy apostolainak hangja elér az egész földre, szavuk bejárja az egész világot. Ezért haragra is gerjednek azok az angyalok, akik hatalmukban tartották az egyes népeket. 'Amikor' ui. a 'Magasságos szétosztotta a népeket Isten angyalainak száma szerint, akkor az ő része Jákób lett, Izráel lett az öröksége'. Krisztus tehát, ... azáltal, hogy kiűzi azokat az angyalokat a hatalomból és az uralkodásból, megharagítja őket. ... Ezért nekünk is ellenségeink lettek, harcot és háborút indítanak ellenünk. ... Tehát Ábrahám magja elfoglalta az ellenségek városait, vagyis az Ige magja, ami pedig az Evangélium tanítása és a Krisztusba vetett hit. De kérдем: vajon nem járt-e el jogtalanul az Úr, amikor kiragadta a népeket az ellenségek hatalmából, és visszahívta őket a benne való hitre és saját hatalma alá. Egyáltalán nem. Valaha ui. Izráel volt az Úr osztályrésze, azok viszont bűnbe vitték Izráelt Istenével szemben, és bűneik miatt mondja nekik Isten: 'Íme bűneitek szétválasztanak titeket, és bűneitek miatt szét vagytok szórva az egész ég

alatt' (Neh 1,8). Másutt viszont így szól hozzájuk: 'Még ha az ég egyik végétől a másikkig vagytok is szétszórva, akkor is össze foglak gyűjteni titeket, mondja az Úr' (Neh 1,9). Mivel tehát ennek a világnak a fejedelmei behatoltak az Úr területére, a jó pásztor kénytelen volt, otthagyni fönt a kilencvenkilenc juhok, leszállni a földre, hogy megkeresse azt az egy eltévelyedetett, hogy miután megtalálta és a vállára vette, visszavigye a tökéletesség fönt lévő aklába."

(HomGen 9,3)

Origenész tehát maga is felteszi a kérdést: vajon van-e joga Krisztusnak kiragadni a lelkeket azoknak a fejedelmeknek a hatalmából, akik osztályrészébe tartoznak. A válasz természetesen igen, az érvelés azonban nem túl meggyőző. Origenész valójában nem válaszol a kérdésre, hiszen csak annyit mond, hogy a jó pásztornak vissza kellett hoznia az elvesztett bárányt, azaz Izráelt, de nem tudjuk meg, miért kellett magával hoznia a népeket is.

Ebből természetesen nem azt a tanulságot kell levonnunk, hogy Krisztus jogtalanul jár el, amikor kiragadja a lelkeket a démonok hatalmából, hanem inkább Origenész gondolkodásában kell keresnünk a hibát. Elgondolása ui. a következő: minden népnek van egy fejedelme (legyen az angyal vagy démon), akit Isten föléje rendelt, egyedül Izráel Isten osztályrésze. Ebben a helyzetben tényleg nem világos, hogyan veheti el Krisztus a fejedelmektől törvényes alattvalóikat. Természetesen nagyon könnyen megoldhatnánk ezt a kérdést, ha azt mondjuk, hogy csak bűneik miatt lettek a népek a fejedelmek alattvalói, kezdetben mindenki Istennek, Teremtőjének az alattvalója volt. Origenész azonban éppenhogy nem ezt mondja, legalábbis ebben a kontextusban nem. Sőt, néhány sorral az idézett János-kommentár hely előtt, Jer 1,5 kapcsán; 'Mielőtt megformáltalak anyád méhében, már ismertelek' Origenész a következőket mondja:

„...azért, mert Isten részébe kellett, hogy tartozzon, azért Isten formálta meg őt, de akik mások osztályrészébe tartoznak, azokat azok formálják meg, akiknek osztályrészül jutnak. Ez az elmélet részletesen megmagyarázná azt a mondatot: 'Alkossunk embert saját képünkre és hasonlatosságunkra' (Gen 1,26)\".

(ComJoh XIII,330-331).

Ebben a részletben, mint az imént láttuk Origenész a népek angyalait Istenet szolgáló és jó szellemi lényeknek tekinti, de ha tekintetbe vesszük azokat a részleteket, ahol a népek angyalai kimondottan rosszak, démonok, akkor meg kell állapítanunk, hogy ez az elgondolás, mely szerint az egyes lelkeket azok alkották, akiknek majd az osztályrészébe fognak tartozni, nem áll nagyon messze a gnosztikusok dualizmusától. Ezek után rátérhetünk az első kérdésre:

4.2. Mit jelent Krisztus foglyának lenni? Ahogy Origenésznél a szellemi harc három szinten zajlott, úgy a foglyok ejtése is három szinten történik.

1. Krisztus halála után, amikor alászáll a poklokra. Az eddigi vizsgált szövegek alapján össze tudjuk foglalni, mi is történik: Krisztus a kereszten legyőzi a

gonosz hatalmakat (ComJoh VI,284-287; HomEx 4,7; HomLev 9,5; ComRom V,1), megkötözi őket (ComRom V,1), mint foglyokat magával hurcolja őket (HomEx 4,7), végül pedig elvezeti a pusztába (HomLev 9,5). Azokat, akik a Sátán foglyai voltak, kiszabadítja (Fr.in Lam.2.) ebből a rossz fogságból (HomGen 9,3), majd foglyul ejtve magával viszi őket (ComJoh VI,292; ComRom V,1) az égi Jeruzsálembé. – Ez az a kép, mikor a király győztesen tér haza a háborúból.¹¹

Ebben az esetben tehát Krisztus foglyának lenni, annyit jelent, mint vele együtt belépni a mennyek országába.

Amint ezekből a szövegekből nyilvánvaló, Origenész egész gondolatmenete néhány Szentírás-helyre vezethető vissza, ezek: Kol 2,14-15; Mt 12,29 Ex 16,8.10.21; Zsolt 68(67),19.

Rögtön szemünkbe ötlük az is, hogy Origenész egész érvelésében a kulcsszó a „vezetni” (traducere, abducere...): ez teszi lehetővé számára, hogy összekapcsolja a „megfelelő ember”-t, aki a bűnbakot elvezeti a pusztába a foglyok ejtésének képével (szórul szóra: elvezetni a foglyokat – captivos duxisse). Vagyis Origenész ismét a jól ismert módszert alkalmazza:¹² párhuzamba állítja a vizsgált szót vagy kifejezést tartalmazó különböző Szentírás-részleteket, és együtt értelmezi őket. Esetünkben azonban nem ilyen egyszerű minden: azok a Szentírás-helyek ui., amelyeket Origenész a „vezetni” szó segítségével összetársít, nem tartalmazzák ezt a szót, legalábbis görögben nem.

Kol 2,15 görögül:

απεκδυσάμενος τας αρχας και τας εξουσιαις εδειγματισεν εν παρρησια, θριαμβευσας αυτους εν αυτω

A *δειγματιζω* ige rendkívül ritka, annyit jelent, mint kitenni valakit a tömeg gúnyolódásának, pelengérré állítani.¹³

A Vulgata fordításában a mondat így hangzik: „...et exspolians principatus et potestates, traduxit confidenter, palam triumphans illos in semetipso” – és pontosan ez az, ahogy Origenész érti, mint HomEx 4,7-ben egyértelműen tudunkra adja.

A Leviták könyvének a bűnbakról szóló része (16,8.10.21) nem tartalmazza a „vezetni” szót, sem görögben, sem latinban.

Ami a Zsolt 68(67),19-et illeti, mint láttuk, a görög szövegben nincsen „vezetni”, a latin így hangzik:

a Septuaginta fordítás: *cepisti captivitatem*

a héber szerinti fordítás: *captivam duxisti captivitatem*.

Továbbá, míg a latin „*captivos ducere*” kifejezés rendkívül gyakori, addig görög megfelelője – *αιχμαλωτους αγειν* bár létezik, nem nagyon használatos.

Tehát érdekes jelenséggel állunk szembe: Origenész asszociációi, melyeket a „vezetni” ige alapján végez, latinban ugyan nyilvánvalóak, de nem értjük görögben hogyan alkalmazhatta őket.

2. Krisztus, amint az apostolok által foglyul ejti a népeket. „Krisztus eljöttével az egész világ részeiből

foglyul ejti a lelkeket az evangéliumot szolgáló apostolok, evangélisták és tanítók által, hogy Krisztus alattvalói legyenek” – mondja Krisztus a fentebb idézett János-kommentár részletben (ComJoh XIII,332-335). Vagy másutt:

„Hogyan szerzi meg Krisztus az ellenségek városait? Nyilván úgy, hogy apostolainak hangja elér az egész földre, szavuk bejárja az egész világot”

(HomGen 9,3).

Különösen szépen fejezi ki ezt a gondolatot HomNum 25,6:

„Ők (Péter, Pál és tanítványaik) legyőzték és kiirtották a démonok különböző fajtáit. Ha nem győzték volna le őket, nem tudtak volna foglyokat ejteni tőlük (non potuissent capere ex iis captivos), a hívőknek ezt a hatalmas tömegét, elvezetni őket a Krisztus iránti engedelmességre (vö. 2Kor 10,5), alávetni igájának, mely édes, és rájuk tenni terhét, mely könnyű (vö.Mi 11,30).”

Ez a részlet tehát a jó fogságot írja le, méghozzá újtestamentumi helyek alapján.

Ebben az esetben Krisztus fogságába csni annyit jelent, mint keresztyénné lenni.

3. Mikor mindez a lelkünkben játszódik le: Krisztus, mint isteni Logosz legyőzi a lélekben levő ellenséges hatalmakat, azaz a bűnöket és irracionális indulatokat és birtokba veszi a lelket.

„Ahogy a Logos feladata az, hogy igazságosan éljen, úgy az is, hogy igazságosan harcoljon, és szóval és igazságossággal harcolva az ellenséggel szemben, ott lakjon és igazságosan ítélkezzen, miután az ellenséges hatalmakat kivette annak lelkéből, akit, hogy úgy mondjam, Krisztus foglyul ejtett az üdvösségre” – olvastuk a János-kommentár részletében. És éppen ez az, ami Origenész számára minden másnál fontosabb:

„De mi hasznom van nekem abból, ha Ábrahám utódja, azaz Krisztus örökségéért birtokba veszi az ellenségek városait, ha az én városom nincs az ő birtokában? Ha az én városomban, azaz a lelkemben, a nagy király városában, sem az ő törvényeit, sem az ő rendelkezéseit nem tartják be? Mit használ nekem, ha az egész világot aláveti magának, és birtokba veszi az ellenségek városait, ha nem győzi le bennem is az ellenséget, ha nem pusztítja el a tagjaimban levő törvényt, mely szembeszegül értelmem törvényével és a bűn törvényének fogságába visz engem. Tehát mindnyájunknak meg kell tennünk mindent annak érdekében, hogy a mi lelkünkben, a mi testünkben is legyőzze Krisztus az ellenfeleit, és miután leigázta őket és diadalmaskodott felettük, birtokba vegye a mi lelkünk városát is.”

(HomGen 9,3 vége)

Ebben az esetben Krisztus foglyának lenni annyit jelent, hogy a lélekben a Logos uralkodik, nem pedig az irracionális indulatok.

Néhány megjegyzés a három értelmezési szinttel kapcsolatban:

1. Ismerjük Origenész elméletét, mely szerint a Szentírásnak három értelme van. Itt a három értelem ugyan megtalálható, vagyis inkább a három értelmezési szint, de aligha tudnánk őket megfeleltetni a Peri arkhónban szereplő testi, lelki, szellemi értelemnek.

2. A három értelmezés nem független egymástól, hanem egymásra épülnek és kiegészítik egymást. Valójában egyetlen értelmezésről van szó, melyet Origenész a létezés különböző szintjeire alkalmaz.

3. Origenész számára az a legfontosabb, hogy az események lezajlanak az egyén lelkében is. Ez Origenész írásmagyarázatának egyik meghatározó vonása: minden, amit a Szentírás leír, bár történetileg is igaz, lejátszódik az emberi lélekben is. Ez az elgondolás a mikrokozmosz és makrokozmosz közti analógián alapul, Origenész több helyen is beszél erről, legegyszerűbben talán HomGen 1,11-ben.¹⁴

4.3. *Fogság és/vagy szabadság.* Az eddigiek alapján látjuk, hogy Origenész felfogásában ez a jó fogság annyit jelent, mint Krisztus részébe tartozni, Krisztus alattvalójának lenni. Miért beszél, miért beszélhet akkor mégis fogságról Origenész? Úgy gondolom, arról van szó, hogy Origenész elgondolásában mindenki feltétlenül vagy Krisztusé, vagy a Sátáné, nincs közbülső megoldás, senki sem lehet önmagáé. Már eddig is láttuk, hogy vagy Krisztus osztályrészébe tartozunk, vagy a démonokéba, lelkünkben vagy Krisztus uralkodik, vagy a Sátán. Ennél azonban több is igaz: az Isten képére alkotott ember, ha Isten helyett a Sátánra tekint, a Sátán képét fogja magán viselni, ahhoz válik hasonlónak:

„Tekintsünk tehát mindig Istennek erre a képére, hogy az ő hasonlóságára tudjunk átalakulni. Mert ha az Isten képére alkotott ember természetével ellentétesen a Sátán képére tekint, és a bűn által hozzá válik hasonlónak, akkor Isten képére tekintve, aminek a hasonlóságára Isten megalkotta őt, Isten Igéje és hatalma által megkapja azt a formát, mely természet szerint kezdettől fogva az övé volt. De senki ne essen kétsége, ha azt látja, hogy inkább hasonlít a Sátánhoz, mint Istenhez...” (HomGen 1,14)

Tehát vagy Isten képét viseljük, vagy a Sátánét, vagy Istenhez vagyunk hasonlóak, vagy a Sátánhoz.

Es ahogy Istennek van pecsétje, úgy a Sátánnak is:

„Nézd meg hát, mit mond Tyros fejedelmének ‘Te a hasonlóság pecsétje’ (Ez 28,12). Tudni akarom, mit jelent az, hogy az Írás a hasonlóság pecsétjének nevezi... Óvakodj ember, nehogy a Sátán pecsétje legyen rajtad, amikor ezt a világot elhagyod. Mert annak is van pecsétje. ... A Sátán körbejár és megfigyel mindent, mert ő is meg akarja jelölni pecséttel az alattvalóit”

(HomEz 13,2).

Tehát ki-ki magán viseli tulajdonosa pecsétjét, vagyis ilyen értelemben senki sem lehet szabad, senki sem önmagáé, hanem vagy a Sátán foglya, vagy Krisztusé.

Ez eddig idézett Origenész részletekben megfigyelhettünk némi bizonytalanságot: ugyanazokkal a

Szentírás-helyekkel kapcsolatban (Krisztus győzelme a kereszten a gonosz hatalmak fölött, vagy Krisztus, amint elragadja a népeket a népek angyalaitól), Origenész hol úgy beszél Krisztusról, mint aki kiszabadít a fogságból, hol meg úgy, mint aki éppen hogy fogságba visz. Valójában azonban nincs szó ellentmondásról. Krisztus eljött előt a Sátán foglyai voltunk, Ő kiragadott minket ebből a fogságból (ez a kiszabadulás), úgy, hogy saját foglyaivá tett minket. Figyeljük meg, hogy azokban a szövegrészletekben is, ahol a foglyok megszabadulásáról van szó, a szabadulás után Krisztus soha nem hagyja magukra a foglyokat, nem engedi „szabadjára” őket, hanem hatalmában tartja őket. Vagyis a rossz fogságból átkerültünk a jó fogságba, és éppen ez a jó fogság jelenti a szabadságot, mint a Salamon-óda mondja.¹⁵

Ezért használhatja Origenész a „foglyul ejteni az üdvösségre” kifejezést: *επι σωτηρια αιχμαλωτισθεις* (ComJoh II,54), *captivos populos ad se transduxit in salutem* (HomLuc 35,6). Mint tudjuk, a szótéria nemcsak üdvöt jelent, hanem megmenekülést is, így ez a kifejezés nem áll messze attól, amiről a Salamon-óda beszél: „Hogy fogságba vezesse a jó fogságot a szabadságra”. Másfajta szabadság nincs, nem lehetünk függetlenek, saját magunkéi.

Ugyanez a gondolat bukkan fel HomNum 18,4 végén (a részlet elejét már feljebb idéztük):

„*Fel fog kelni Jákóbtól, és el fogja pusztítani azt, aki megszabadult a városból' (Lev 24,19). Aki csillagként kel fel Jákóbtól, el fogja pusztítani azokat, akik megmenekültek a városból... A város... a világot jelenti. Aki megmenekült a városból, vagyis, akit Krisztus megszabadított a világtól, azt Krisztus elveszti. Hiszen azt mondja: 'aki elveszti értem a lelkét, az megmenti' (Lk 9,24). Krisztus tehát megmentő elvesztéssel veszíti el azt, akit megszabadított a világtól.*”

5. Origenész és a korai keresztyénség összehasonlítása

Most miután megismertük, mi volt Origenész elgondolása a fogságot illetően, próbáljuk röviden megvizsgálni, hogyan alkalmazza Origenész a korai keresztyénségből átvett elemeket. Általában megállapíthatjuk, hogy a nála felbukkanó gondolatokkal külön-külön mind találkoztunk már korábban is, ő azonban a már meglévő elemeket sajátos tartalommal tölti meg, és rendszerezi azt, ami korábban kissé véletlenszerű, esetleg ellentmondásos volt, így:

1. Először is a korai keresztyénségben nem világos, hogy a foglyok kiszabadítása hol történik, a földön vagy az alvilágban. Szent Pál esetében vitatott, Justinosnál egyértelmű, hogy Krisztus azokat viszi a jó fogságba, akik a földön élnek, ezzel szemben az apokrifekben mindig az alvilágban zajlanak az események. Ami itt bizonytalanság, az Origenésznél különböző (és szépen egymásra épülő) értelmezési szint lesz: a kiszabadítás történt egyrészt Krisztus halálakor az alvilágban, de történik az egész földön is a keresztyén vallás által, és az egyéni lélekben is, ebben az értelemben tehát mindig aktuális.

2. A második probléma, hogy a korai keresztyén

felfogás szerint vajon mit csinál Krisztus pontosan a foglyokkal? Csak hirdeti nekik az eljövendő szabadságot, mint Lk 4,18 és 1 Pt 3,19 mondja, vagy rögtön ki is ragadja őket a fogságból, mint az apokrifek mondják? Origenésznél a kettő valójában egy: a kiszabadítás, majd a foglyulejtés a jó fogságra a tanítás, az evangélium hirdetése által történik. Ezt a magyarázat mindhárom szintjén szépen meg lehet figyelni:

- az alvilágba Krisztust megelőzően leszállnak a próféták, sőt Keresztelő Szt. János is, hogy tanítsanak és hirdessék Krisztus majdani eljöttét (ld. HomSam 5,7-9).
- a világban a gonosz hatalmából való megszabadulás az apostolok, evangélista stb. tanítása által történik.
- a lélekben a Logosz az értelem és igazság segítségével megsemmisíti azt, ami értelmetlen és igazságtalan (ComJoh II,54).

3. És még egy probléma a korai keresztyén elgondolásokkal kapcsolatban: ha Krisztus már valóban kiszabadította a foglyokat, és végleg legyőzte a Sátánt (mint pl. a Nikodémus-evangéliumban találjuk), akkor egyrészt miért van még szükség második eljövételére is, másrészt hogyan tudjuk megmagyarázni, hogy a rossz és a halál még mindig uralkodik a világban. Origenész tökéletesen látja ezt a nehézséget, és azzal kapcsolatban, hogy Krisztus a kereszten legyőzte a Sátánt és démonait, fel is teszi a kérdést: „akkor hát miért látjuk még most is, hogy a Sátánnak és az ellenséges hatalmaknak olyan nagy az erejük Isten szolgálóival szemben?” és a válasz:

„*Krisztusnak volt egy eljövetele, mely alázatosságban történt, de várjuk a másodikat, mely dicsőségben fog történni. Ezt az első eljövételt a Szentírás árnyékának nevezi... így megértjük, hogy ez az első eljövétel mindannak az árnyékát juttatja nekünk, aminek a teljessége és tökéletessége a második eljövételkor fog megvalósulni. Így kell tehát ezt értenünk a Sátánnal kapcsolatban is, hogy legyőzetett és keresztre feszítetett, de azok számára, akik Krisztussal együtt lettek keresztre feszítve, vagyis a hívők, és általában az összes népek számára is, akkor lesz keresztre feszítve (a Sátán), amikor beteljesedik az, amit az Apostol mond 'Amint mindenki meghal Ádámban, úgy mindenki életre kel Krisztusban' (1Kor 15,22). Ebben is tehát az eljövendő feltámadás misztériuma van.*” (HomJoh 8,4)

4. Nehéz kérdés annak eldöntése, keresztfeszítés után pontosan mikor szabadítja ki és viszi magával Krisztus a foglyokat. Anélkül, hogy részletesen belemerülnénk a kérdés taglalásába, röviden megpróbáljuk összegezni, hogyan gondolkodik erről Origenész: Krisztus, amikor meghal, felviszi magával a jó latort a paradicsomba, majd leszáll az alvilágba, legyőzi a Sátánt, elragadja tőle foglyait, és bevezeti azokat az égi Jeruzsálembe. Mindezek után ismét felmegy az Atyához, hogy megtisztuljon a gonosszal folytatott harc után és megkapja a legfelső keresztséget, majd újra leszáll a földre, és lehozza az embereknek a Szentlélek ajándékait.¹⁶

5. Az első két század keresztyén írásai szerint a po-

kolra szállás és a megszabadulás mindig megismétlődik a keresztségben. Ezzel szemben Origenésznél az általunk vizsgált szövegekben a keresztség gondolata egyetlen egyszer sem fordul elő. Úgy vélem, ennek az oka, hogy e ponton Origenész felfogása alapvetően különbözik a korai keresztyén gondolkodásmódtól: míg a korai keresztyén gondolkodás szerint a hívő a keresztséggel belép a paradicsomba, és így (legalábbis elméletileg) végérvényesen megszabadul a rossztól, addig Origenésznél a keresztség (bár természetesen győzelem a démonok felett) még csak az út kezdete. Az igazi szellemi fejlődés csak a keresztség után kezdődik, és a fejlődés folyamán a harc a sötétség hatalmaival mindvégig tart, sőt, ahogy a lélek közeledik a tökéletesség felé, a démonok támadásai egyre erősebbek lesznek.¹⁷

Látjuk tehát, hogy a korai keresztyén írásokban szereplő motívumok Origenésznél szépen helyükre kerülnek, és gondolkodási rendszerének részévé válnak.

6. Fogság és szabad akarat

Végezetül még egy kérdéssel kell foglalkoznunk, amit, ha kicsit is ismerjük Origenész gondolkodását, nem kerülhetünk el: mindaz, amit most a fogságról elmondtunk, hogyan egyeztethető össze Origenésznek a szabad akaratról vallott nézeteivel, hiszen tudjuk, milyen fontos számára az akarat szabadsága. Erre a kérdésre közvetlenül nem tudunk válaszolni, legalábbis én nem ismerek olyan részletet, mely erre adna választ. Közvetett módon azonban talán esetünkben is érvényes az a megoldás, melyet Origenész egy másik, szintén a szabad akarral kapcsolatos kérdésre ad.

Origenész azokkal vitatkozik, akik azt állítják, hogy Krisztusnak az eljövendő világkorszakokban majd újból alá kell szállnia a mennyekből és elcsenvednie a kereszthalált, mert a lelkek, mivel továbbra is szabad akarral rendelkeznek, újra lebukhatnak a bűnbe. Origenész azzal érvel, hogy a szeretet az, ami vissza fog tartani minket, és nem engedi majd, hogy eltávolodjunk Istentől:

„Hogy mi az, ami az eljövendő korszakokban visszatartja a szabad akaratot, nehogy ismét a bűnbe rohanjon, az Apostol tömören közli velünk, amikor azt mondja: 'A szeretet soha el nem bukik' (1Kor 13,8)¹⁸... Ezért aki Lucifer volt, és az égből származott, aki makulátlan volt születésétől fogva, és a kerubokkal egyenlő, el tudott bukni azelőtt, minthogy meglett volna kötözve a szeretet béklyóival Isten Fiának jótéteményei iránt, azután azonban, hogy Isten szeretete a Szentlélek által elkezdett szétáradni mindenkinek a lelkében, akkor biztos lesz az, amit az Apostol állított: 'a Szeretet soha el nem bukik'” (ComRom 5,10).

Vagyis a szeretet által hagyjuk magunkat foglyul ejteni, a szeretet az, ami megkötözve tart minket a fogságban, a szeretet béklyóival (charitatis vinculis). Különösen szép leírást találunk a szeretet láncairól az Énekek éneke kommentárban:

Origenész azt magyarázza, hogyan kell értenünk, hogy az összes parancs benne foglaltatik abban a két

parancsban, hogy „Szeresd Uradat, Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes erődből”, és „Szeresd felebarátodat, mint önmagadat”.

„Könnyebben elmagyarázhatjuk ezt a következő módon: tételezzük fel, hogy egy asszony szerelemben ég valamely férfi iránt, és arra vágyik, hogy egyesülhessen vele: nemde mindent úgy fog tenni, minden mozdulatát aszerint fogja elrendezni, ahogy tudomása szerint annak tetszik, akit szeret, nehogy, ha valamiben esetleg akarata ellen tesz, ez a kiváló férfi elforduljon tőle, és eltaszítsa őt. Vajon ez az asszony, aki teljes szívéből, teljes lelkéből és teljes erejéből vágyakozik a férfi szerelmére, képes lenne-e házasságtörést elkövetni, mikor tudja, hogy a férfi a szemérmert szereti? Vagy gyilkosságot, mikor tudja róla, hogy szelíd? Vagy képes lenne-e lopni, mikor tudja, hogy annak a bőkezűség tetszik? Vagy kívánja-e a másét, mikor a férfi iránti szerelem tölti ki minden kívánságát? Ezt jelenti tehát, hogy a szerelem tökéletességében benne foglaltatik minden parancs, másrészt ezen alapszik a törvény és a próféták ereje.” (ComCant prolog)

Pesthy Monika

Jegyzetek

1. Apokrifek (Szerk. Vanyó L.) (Bp.1980.) (Ókeresztény írók 2) pp.278-281. – 2. A Salamon-órákat a saját fordításomban idézem. – 3. A III. századi görög apologéták (Szerk. Vanyó L.) (Bp.1984.) (Ókeresztény írók 8) p.180. – 4. A Targumhoz és a rabbinikus magyarázatokhoz ld. Miqre'ot Gedolot 3 Jeruzsálem-lél Aviv 1959 ad loc. – 5. Tertullianus is beszél szellemi fogságról, anélkül azonban, hogy részleteznél, miről is van szó, adv. Marc.5,18,5-6. – 6. A szellemi harccal kapcsolatban ld. Harnack,A.: Militia Christi. Die christliche Religion und der Soldatenstand in den ersten drei Jahrhunderten (Tübingen 1905). A függelékben Harnack összegyűjtötte a szellemi harcról szóló részleteket az egyházatyáknál, Origenészhez ld. pp.98-104. – 7. Philónhoz ld. Voelkoer, W.: Fortschritt und Völlendung bei Philo von Alexandrien TU 49,1 (1938), különösképpen pp. 126-137. – 8. Origenészt mindenütt a saját fordításomban idézem. A fordítás alapjául szolgáló kiadás: A Sources Chrétiennes, ahol ez létezik, ahol nem, ott a GCS, a Római levél kommentárjánál a PG. Origenész exegetikai műveinél a megszokott rövidítéseket használom: a Szentírás-könyv latin neve rövidítve, eléteve a Com a kommentárok esetében, Hom a homíliai esetében, pl.HomEx az Exodus könyvéhez írt homíliát jelenti. A katónákban fennmaradt részleteknél: a Szentírás-könyv latin rövidítése, előtte Ser (series rövidítése), pl.MatSer. – 9. Ld. HomJos 1,6 is. – 10. Az összes olyan hely felsorolását, ahol Origenész az adott szoltárverset idézi ld. Biblia Patristica 3. Csak azokat a részleteket idézem, amelyek segítségünkre vannak a „foglyul ejteni a fogságot” kifejezés megértésében. – 11. Ez a kép az uralkodó ComJoh VI,288-292-ben. Ugyanerről ír a 4. században Maximus, Torino püspöke: „Ascendit”, inquit “in altum, captivam duxit captivitatem”. Quam bene triumphum domini propheta describit. Solebat, sicut dicunt, regum triumphantium curris captivorum pompa praecedere. Ecce dominum euntem ad caelos non praecedit sed comitatur gloriosa captivitas: non ante vehiculum ducitur, sed ipsa evchit salvatorem. Quodam enim mysterio, dum filius dei filium hominis sustulit ad caelum, ipsa captivitas portatur et portat. Quod autem ait: ‘Dedit dona hominibus’: hoc victoris insigne est. Post triumphum enim victor semper dona largitur, et proprio

regno residens servulorum gaudia muneratur: sic et Christus dominus victor diabolicum post triumphum residens ad dexteram patris hodierna die discipulis dona largitus est, non auri talenta non argenti metalla sed spiritus sancti caelestia munera...” (Serm.56CCL23pp.225-226). – 12. Ezt a módszerét írja le a Zsoltárokhoz írott kommentár egyik fennmaradt részlete, mely éppen témája miatt belekerült az Origenész-részletekből összeállított Philokaliába. Eszerint a Szentírás olyan, mint egy nagy ház, sok szobával. Minden szobának a kulcsa valahol a házban van, de nem annál a szobánál, melyhez tartozik. Ugyanez a helyzet a Szentírásnál: egy adott hely megértéséhez a kulcsot a Szentírásban kell keresnünk, de valamely más helyen, pontosabban: ha egy adott szó vagy kifejezés problémát okoz nekünk, meg kell keresnünk a többi olyan helyet, mely azt a szót vagy kifejezést tartalmazza, majd ezeket együtt kell értelmeznünk. Origenész szerint Pál apostol erről beszél az I Kor 2,13-ban, mely az ő értelmezésében annyit jelent, mint „szellemi szellemivel összevetve” (Fil 2). Origenész e módszerénél zsidó tradícióra hivatkozik, és valóban találkozunk vele a rabbinikus írásmagyarázat szabályai között. Eredetileg azonban valószínűleg a hellénisztikus Homéros-magyarázatokra vezethető vissza, melyek egyik alapelve az, hogy Homérost Homérosszal kell magyarázni. – 13. Ld. Bauer, W. Wörterbuch zum Neuen Testament col. 342. – 14. „Cum ergo haec omnia fierent qua videntur iussu dei per Verbum eius et praepararetur immensus iste visibilis mundus, simul autem et per allegoriae figuram ostenderetur quae essent quae exornare possent minorem mundum, id est hominem, tunc iam ipse homo creatur...” – 15. A fogságról, mely a szabadságot jelenti, így ír Maximus a 11. jegyzetben idézett részletet megelőző részben: „Ascendit ergo ad patrem dominus. Meminit sanctitas vestra quod aquilae illi de psalterio, cuius innovatam iuventutem legimus (vö. Zsolt 103(102),5) comparaverim salvatorem. Est enim similitudo non parva. Sicut enim aquila humilia deserit alta petit caelorum vicina conscendit, ita et salvator humilia infer-

ni deseruit paradisi altiora petit caelorum fastigia penetravit; et sicut aquila relictis terrenis deseruit paradisi altiora petit caelorum fastigia penetravit; et sicut aquila relictis terrenis sordibus sublime volans purioris aeris... Per omnia igitur aquilae comparatio convenit salvatori. Sed quid facimus, quod aquila praedam frequenter diripit, tollit frequenter alienum? Nec in hoc tamen dissimilis est salvator. Praedam enim quodammodo sustulit, cum hominem quem suscepit inferni raptum faucibus portavit ad caelum, et alienae dominationis, id est diabolicae potestatis, servum de captivitate erutum duxit ad altiora captivum, sicut scriptum est propheta: ‘Ascendens in altum captivum duxit captivitatem, dedit dona hominibus’. Quae sententia utique sec intellegitur, eo quod captivitatem hominis, quem sibi dominus captivavit, et ipsam, sicut ait, captivitatem captam ad caelorum alta sustulerit. Utraque igitur captivitas uno vocabulo nuncupatur, sed non aequalis est. Diaboli enim captivitas servituti subicit, Christi autem captivitas restituit libertati.” (i.m.) – 16. Ld. a már többször idézett ComJoh VI,288-292, továbbá ComJoh X,245. – 17. Origenész számára a Vörös tengeren való átkelés a keresztség előképe, de ahhoz, hogy eljuthassunk az ígéret földjére, át kell kelni a Jordánon. A kettő között ott van a vándorlás a pusztában, minden veszélyével a küzdelmével. A vándorlás összes eseménye és minden állomása megannyi állomást jelent a tökéletesség felé igyekvő lélek útján. A harcok a lélek harcai a démonok, vagyis a kísértések ellen. És ahogy a lélek közeledik a célhoz, a démonok egyre elszántabbak, a kísértések egyre erősebbek. Ezt az utazást a pusztán keresztül a Numerihez írt homiliák beszélik el, legrészletesebben talán HomNum 27. – 18. Η αγαπη ουδεποτε πιπτει ezt általában úgy értik: „a szeretet soha el nem múlik”, ld. W.Bauer: Wörterbuch zum Neuen Testament col. 1309. Origenésznél azonban a *πιπτω* megőrzi eredeti értelmét, mint ez az idézett részletből is nyilvánvaló, ld. még ComCant Prolog 2,45.

Istenfélelem – és mégis szenvedés?*

(Jób, a szenvedő igaz problémája)

Előadásunk tematikáját sűrített formában fejezi ki ez a sarkított fogalmazású cím. Hívó és nem hívó embert egyaránt mehökkent, sőt el is riaszt. Emberi logikánk nem tudja követni, igazságérzetünk pedig tiltakozik, mert a mi felfogásunk szerint az istenfélelem és a szenvedés kizárják egymást. Úgy gondoljuk, hogy az istenfélelem amolyan „fedezék”, ahol el lehet rejtőzni, ahol Isten garantálja védelmünket. Vagy éppenséggel olyan „életbiztosítás”, amely kártalanít, ha mégis veszteség érne. Ezért szoktuk mondogatni: csak szenvedjen, pusztuljon a gonosz, hiszen rászolgált, megérdemli, – ám az istenfélőnek „kijár” az élet napfényes derűje, az önfelédtt örvendezés.

A szenvedés és a szenvedésben való helytállás a mindenkori ember legnagyobb *kihívása* ebben a földi élet-

ben. Igen, mert minden szenvedés – legyen az testi, vagy lelki természetű –, az elevenbe vág: a halál közelségének tényét tárja elénk. Éppen az orvos, a szakember tudja igazán, hogy minden szenvedés a maga pszichoszomatikus mivoltában egy-egy *segélykiáltás*, az életveszélybe került organizmusunk vészjelzése. Ezeknek a jeladásoknak nyomán indul el az orvos segíteni: gyógyítani.

Valljuk be, hogy *idegen* tőlünk minden szenvedés! Félünk tőle, tiltakozunk ellene. Nem akarunk és nem tudunk szenvedni! Ez, a szenvedés irányában tanúsított emberi magatartás – lényegében védekező magatartás –, a Jób könyvében azért jelentkezik olyan élesen, és tör elő elemi erővel, mert itt az ártatlan, *istenfélő* ember szenvedéséről van szó! Ezért szól így ez a sarkított cím: Istenfélelem – és mégis szenvedés? Ezt a meredek kérdést ha kissé fellazítjuk és a mindennapi életbe behelyezzük, talán így is szólhatunk: miért éppen *én* szenvedek bibliás, templomos ember létemre, amikor annyi *más* istentelen, gonosz

* A Debreceni Orvostudományi Egyetemen 1993. szeptember 27-én elhangzott előadás

boldogan éli világát? Hogy tűrheti Isten ezt az igazságtalanságot? És ilyenkor görcsbe merevedünk, megkeményedünk, és hadat üzenünk Istennek. Elkezdjük támadó és védekező állásból elkeseredett harcunkat a magunk igazának védelmében.

Ezen a gondolatsoron el is érkeztünk Jób könyvének problematikájához, amelynek már a megpillantása is úgy hat, mint amikor tátongó mélységbe, vagy örvénylő hullámokba tekintünk. Olyan ez a látás, mint azé az erdélyi kirándulóc, aki az Oltárkő meredek szikláiról letekint a Gyilkos-tó sötét örvényeire. Témánk kapcsán ez a „mélység”, ez az „örvénylés” azért olyan félelmetes, mert Jób szívében, a szenvedő igaz ember életének középpontjában van!

Ezután a bevezetés után lássuk a tulajdonképpeni teológiai problémát irodalom- és kultúrtörténeti keretben, az izráeli bölcsesség összefüggésében!

1.) Jób könyve az izráeli bölcsességirodalom monumentális alkotása. Lenyűgöző ereje abban áll, hogy *egyetemes* emberi kérdést tárgyal: a *szenvedést* és a *szenvedésben való helytállást*, amely az ókori keleti embert éppen úgy foglalkoztatta, mint a görög drámaírókat, vagy a világirodalom remekműveit, amilyen Dante: *Divina Comediája*, Gothe: *Faustja*, vagy Madách: *Ember Tragédiája*.

Nagyon tanulságos megfigyelni a múlt század végén és századunk elején elkezdődött ásatásoknak leleteit, amelyek Mezopotámiában és Egyiptomban láttak napvilágot. Gondolok itt a sumér-akkád eredetű agyagtáblácskákra, vagy az egyiptomi képrészes leletekre, amelyek azt bizonyítják, hogy Jób könyvének egészen a Kr.e. XX. századig visszamenően előtörténete van. Ilyen pl. a „Hadd hódoljak a bölcsesség urának...” kezdetű akkád szöveg, amelyben a szenvedéseitől megszabadult királyi főember Marduk istenséget magasztalja, vagy a „sumér Jób” történetéről szóló tudósítás. Mindkettő a Kr.e. XX-XIX. századból való. Ez a témája annak a Kr.e. XVII-XVI. századból való akkád szövegnek is, amelyet *Antiquitates Orientales* 4462 néven ismerünk, és a Louvre Múzeumban őriznek. Hasonló tartalmú iratokat találtak Egyiptomban is, ugyancsak ebből a korból, amelyeket panasz-daloknak, lamentációknak nevezünk. Ilyenek: „A paraszt ember panasza”, vagy az „életunt ember beszélgetése lelkével”. Az emberi szenvedés mint téma az óindiai irodalmi termékekben is fellelhető éppen úgy, mint később Euripidész tragédiáiban, vagy Aiszkhülosz *Prometheuszban*.

Ezek az ókori keleti analógiák semmiképpen nem csökkentik a bibliai Jób könyvének értékét, hanem arra mutatnak, hogy az izráeli, évszázadokon át kialakult bölcsességirodalom, nem vonhatta ki magát környezetének bölcselő rendszeréből. Formai elemeket, néhol tematikát is átvett ugyan, de ezeket a kereteket a tiszta monotheista jahveh-hit tartalmával töltötte meg, A formai hasonlóságok, és egyes tartalmi motívumok egyezése ellenére, Izráel bölcsessége *páratlan* jelenség nemcsak korában, hanem az emberiség kultúrtörténetének valamennyi korszakában.

A választott nép bölcsessége az együttélő népek törzsköziségének hétköznapijaiban alakult ki, majd

a királyi udvarban és a bölcséleti iskolákban fejlődött tovább. Magán hordozta a korabeli politeista vallásos színezetű bölcséleti rendszerek nyomait, főleg a mezopotámiai és az egyiptomi hatásokat.

Ez az izráeli bölcsélet nem *teoretikus*, hanem megfigyeléseken és tapasztalatokon alapuló *életbölcselet*: Isten teremtett világában élő embernek teológiai rendszerben megjelenített világ- és életszemlélete, *léteértelmezése*. Ennek a gyakorlati természetű bölcsességnek célját és jelentőségét a Példabeszédek könyvének bevezetése így fogalmazza meg: „Salamonnak, Dávid fiának, Izráel királyának példabeszédei bölcsességnek és erkölcsnek tanulására, értelmes beszédek megértésére, okos fenyítéknek, igazságnak és ítéletnek és becsületességnek megnyerésére; együgyűnek eszeség, gyermeknek tudomány és meggondolás adására. Hallja a bölcs és öregbítse az ő tanulságát, és az értelmes szeressen érett tanácsokat.” (Péld 1,1-5) Jellemző és nagyon kifejező ezeket a célhatározói mondatokat lezáró utolsó tanács: „szerezzen érett tanácsokat”, amit szószerint így fordíthatunk: „vegyen *kormányzási* képességet” (LXX szerint: *kübernézis!*). A bölcsesség tehát izráeli felfogás szerint a világban és az egyéni élet kérdései között a helyes, a megfelelő *orientáció* képességét jelenti, amely a kiegyensúlyozott, boldog életvitelre segít. A fogalom képanyaga szerint „navigációs képességet” is jelent, amely az cvezés szakértelmét adja és biztosan a révbe segít. Szokták „életművészetnek” is nevezni ezt a bölcsességet. Izráel az ún. tapasztalati bölcsességét a Példabeszédek könyve aforizmajellegű tömör mondásaiban fejezi ki. Ebből alakult ki a fogság utáni századokban az a teológiai bölcsesség, amelyet az V-III. században íródott Jób könyve, a hellenizmus korszakában pedig a III-II. századokban a Prédikátor könyve fogalmazott meg.

Az izráeli bölcsesség-teológia abból a megfigyelésből indult ki, hogy a teremtett világban: a természetben, az egyes ember életében és a történelemben állandó *rend* uralkodik, amit Isten hatalma és igazsága biztosít. Az embernek *etikai* magatartása révén alkalmazkodnia kell ehhez a rendhez, mert ennek alapján alakul ki a „kegyes” ember boldog életvitel, illetve a „gonosz” szerencsétlensége. Az előírt „normák” betartása tehát jutalmat, áthágása pedig büntetést hoz magával. Így alakult ki a tálió törvénye, vagyis a „viszonyás-dogma”, amelynek az egyén életére vonatkozóan a lebontott formája a „cselekedet-életorsz-összefüggés” törvényszerűsége. Mindkettő az izráeli bölcsesség *axiómája*, *sarkigazsága*. A nagy probléma azonban az, hogy a valós élet nem bizonyítja minden esetben helytállónak ezeket a bölcsék által megállapított alapigazságokat. A tapasztalat azt mutatja, hogy a gonosz ember nem nyeri el minden esetben megérdemelt büntetését, míg az istenfélő kegyes életvitel ellenére, nyomorúságban: testi-lelki szenvedésben részesül. Ebben a helyzetben igazolható-e Isten igazsága és teremtő hatalmából származó világrendje? Ezzel kezdődött el a bölcsesség-teológia *krízise*, amelynek szenvedélyes hangú megfogalmazását éppen a Jób könyve adja. A probléma tehát ez: ha az Isten igazságából származó etikai normáknak mindenben megfelel az ember, ho-

gyan egyeztethető össze ezzel az igazsággal az a tény, hogy elmarad a jutalom és a kegyes mérhetetlen szenvedésben részesül? Nem válik-e kérdésessé ezzel Isten igazságossága és nem omlik-e össze az a rend, amely fenntartja a világmindenséget? Ezek a kérdések teremtik meg a Jób könyvének azokat a konfliktus-helyzeteit, amelyek az emberi egzisztencia mélységeiben alakulnak ki, és elemi erővel sodorják az eseményeket, ám nem a megsemmisülés, hanem a megoldás felé. – Jób könyve ugyanis nem egy *tanköltemény* a szenvedő emberről, hanem a hit krízisébe került ember *drámája*, aki Isten *ellen* harcol, mégis *Istenért*, mert szenvedései ellenére Urának ismeri a hallgatásba merült Deus absconditus-t, az elrejtőzködő Istent!

Ezt a tartalmat művészi formai fejezi ki a könyv formai felépítése is. A könyv 42 fejezete úgy helyezkedik el, mint ahogy egy virág csészelevelei átfogják az egymásra boruló szirmokat. Egy ősi, népi történet, amelyet kerettörténetnek szoktunk nevezni (1-2. fejezet, prólogus; 42,7-17, epilógus), átfogja azokat a több menetből álló beszédeket, amelyeket Jób folytat barátaival, majd végül a forgószélben megjelenő Istennel (3-42,1-6).

A víta első menete a 3-11. fejezetekben van. Ezt követi a második beszédmenet a 12-20. fejezetekben, végül a harmadik a 21-27. fejezetekben. Megfigyelhető, hogy mindig Jób kezdi a beszédeket, három barátja: Elifáz, Bildád és Cófár válaszolnak, de Jób már azonnal lendíti is tovább a beszédeket. Nagyon kifejező a harmadik beszédváltás, amely csonka. Csak az első barát, Elifáz beszél, Bildád csak egészen röviden, Cófár pedig nem jut szóhoz. Ez a formai sajátosság sokat mond és arra mutat, hogy az emberi okoskodások végül is elfogynak és képtelenek arra, hogy emberi magyarázatot adjanak a szenvedésre vonatkozóan, amely végső lényegében Isten titkához tartozik. – Ezután következik a bölcsességről szóló költemény, amely mintegy előre mutat a probléma megoldására a 28. fejezetben. Ezt követi a 29-31. fejezetekben a szenvedélyes hangú „kihívás” Jób részéről. Ekkor kapcsolódik bele a vitába a fiatal, eddig ismeretlen bölcselő, Elihu, aki a problémákat a szenvedés értelmének emberi magyarázata felé tereli annak *nevelő* jellegét hangsúlyozva a 32-37. fejezetekben. A dráma csúcspontját jelzi Isten megjelenése a forgószélben (38,1-40,2 és 40,6-41,36), aki válaszol Jóbnak, s ezzel megoldást ad gyötrő kérdéseire.

A prózában írt kerettörténetnek, ennek az ősi népi legendának, amelyet Izráel már jóval fogsága előtt ismert, az a kapcsolata a költői formában, művészi összerakott beszédekkel, hogy a választott nép bölcsességének kritikus idejében, amikor bölcséleti rendszere nem tudta megmagyarázni az emberi élet, főleg a szenvedés rejtélyes kérdéseit, – egy ismeretlen bizonyágtévő, a Jób történetének szerzője, elővette ezt a közismert népi történetet és abba belehelyezte a Kr.e. V-III. század folyamán azt a Jahveh-centrikus bizonyágtételt, amely áttöri a megcsontosodott emberi bölcsesség kereteit, és rámutat arra, hogy *egyedül* csak Isten tud megnyugtató választ adni életünk egzisztenciális kérdéseire, mivel

Ő a teremtő, gondviselő, megváltó Isten: a történelem Ura, az élet Istene!

2.) A tulajdonképpeni teológiai problémát a kerettörténet kétszintű világában (ld. 1-2. fejezeteket!) a Sátán veti fel, aki ott van Isten „udvartartásában” és cinikusan így kérdez: „Avagy ok nélkül féli-e Jób az Istent?” (1,9) A Sátán, aki tevékenysége szerint felforgató, rendbontó, vádoló, intrikáló (Sztán, Diabolos) mindig az embernek Istennel való *viszonyába* avatkozik bele, és ott bontja meg a „rendet”, rontja meg Istennel a természetes kapcsolatot, az Atya-gyermek kapcsolatot. Kérdése azt jelenti: vajon szabadon, érdek nélkül, alaptalanul, a haszon reménye nélkül, önkéntesen, a viszonzástól igény nélkül féli-e Jób Istent? Röviden: érdekelt-e Jób az ő istenfélelmében? A Sátán állítása szerint igen, van alapja jelen esetben az istenfélelemnek, mert Jób Isten áldásainak végtelen gazdagságát hordozza: földi javakkal rendelkezik, népes családnak örvend, megvan az egészsége. Az izráeli ember mintegy „materializálta” Istennek áldását, amit mindig konkrét formában értelmezett. Ez volt számára a „békességes állapot” – Sálom-helyzet, ahol az élet maga ép, egész, sértetlen, zavartalan testi-lelki-szellemi valóságában. A Sátán ezt az állapotot rendíti meg, amikor kegyetlen fondorlatával Istent is isteni hatalmában és kegyelmes szeretetében támadja és arra „kényszeríti”, hogy minden indok nélkül *alaptalanul* szolgáltatassa ki Jóbót, és vesse bele a szenvedések feneketlen mélységébe. Isten „fogad” a Sátánnal, belemegy ebbe a játékba, amelynek *tétje*: az istenfélelem. Jób kegyességét, Isten hatalmát és atyai szeretetét kockáztatja. Így indul el Jób „kálváriája”, miközben Isten hallgat, ám csodálatosan munkálkodik!

A kerettörténetben Jób hőiesen kiállja a szenvedést, mint próbatételt, Isten iskolájának nagyon nehéz „vizsgáit”. Szünetének útja mind mélyebbre és mélyebbre vezet: előbb anyagi javait veszti el, azután családját, tulajdon egészségét, végül feleségét, életének kiegészítő társát, aki magára hagyja ezt tanácsolván: „Atkozd meg az Istent és halj meg!” (2,9). Nem tudom, hogy van-e még ennél nagyobb mélység, mint Jóbé: a halál mezsgyéjén állni egyedül, védetlennül, kilátástalanul, – ám ártatlanul?! Jób mindennek ellenére kitart Istene mellett!

Ezzel szemben a dialógusok a *harcos*, az Istennel *tusakodó* Jóbót mutatják meg, akik *küzd* Istennel: Istene ellen, mégis Isten igazságának védelmében. Az előbbi Jób-portré: fennkölt, csodálatra méltó: az utóbbi: emberi, a mi képünk néz vissza róla, akik naponként megvívjuk a magunk harcát szenvedéseink pergőtüzében!

A dialógusok témája: az ártatlan szenvedésének magyarázata és tanács a szenvedésekben való megállásra. Ezt a témát különböző módon közelítik meg Jób barátai, akik vigasztalni jönnek, lelkigondozói beszélgetést folytatnak, ám emberi okoskodásuk nem vezet el eredményre. A barátok: Elifáz, Bildád és Cófár a korabeli bölcsesség képviselői, akik ott ügködnek egy gyógyíthatatlan, magára hagyott lep-

rás beteg mellett és fennkölt szavakkal próbálják megmagyarázni az ártatlan ember szenvedését.

A dialógusok sorából álló dráma Jób fájdalmas panaszával kezdődik (3.fejezet). Egy olyan helyzet tárul elénk, ahol teljes tehetetlenségbe került a szenvedések örvényében vergődő ember. Gyötrődésének igazi forrása az, hogy Istent ellenségének látja, aki elrekesztette a szabadulás útját, mert kerítést vont köré (3,23), és minden szenvedésének okozója éppen az az Úr lett, aki előtt meghódolt az egész élete. Ebben a helyzetben csak kiáltani tud segítségért, mivel egész emberi léte veszélyben forog.

A barátok a korabeli bölcelel sémáinak ösvényein közelekknek, és így akarják megmagyarázni a fennálló helyzetet.

Elifáz abból a tényből indul ki, hogy az istenfélelem biztosságot ad (4,6) és az emberi cselekedeteknek megvan a méltó jutalma, vagy büntetése. Ám tudni kell, hogy egy ember sem lehet igaz Isten ítélő tekintete előtt. Azért, akik szenvednek, bűnösök, és ezért el kell hordozni a büntetést, amely a kegyelmes Istentől származik (5,17-19).

Bildád, a második barát ugyancsak az úton jár, de erőteljesen Isten igazságának a védelmére kel és azt bizonygatja, hogy Jób bűnci miatt szenved, ezt igazolja a tradíció és a természet törvénye is, amikor az ember mulandóságát tudatosítja bennünk (8,9).

Cófár, a harmadik barát ironikus hangon támadja Jóbát, Isten kikutathatatlan bölcsességére utal és megtérésre int, mert csak így fordulhat meg Jób szomorú sorsa (11.fejezet). Cófár a gögös böles mintaképe, aki csálhatatlannak képzelet magát, ezért hite saját gondolkodásán alapszik, így Isten bölcsességét is úgy tekinti, amelyben biztossággal járhat, de nem veszi tudomásul, hogy Isten bölcsessége felfoghatatlan az emberi értelem előtt.

A második (12-20. fejezet) és a harmadik csonka beszédmenetben (21-27) ezek a problémák, amelyek mind az izráeli bölcsesség rendszerének sémáiban fogalmazódnak, egyre inkább mélyítik azt a szakadékot, amely Jób és barátai között tátong.

A dráma felépítése szerint Jób mindegyik barátja beszédére válaszol, ugyanakkor ezek a beszédek már lendítik is tovább a sodró erejű cselekményt a kibontakozás felé (3,6-7; 9-10; 12-13-14; 16-17; 19; 21; 23-24; 26-27). Jób beszédei a hit krízisébe került ember élet-halál harcát tükrözik. Az ártatlansága tudatában levő istenfélő ember zörget a hatalmas és a kegyelmes Isten zárt kapuján, ahová szenvedésének útján kétség és biztossággal között, hit és hitetlenség clemészítő gyötrődésében érkezett. Ezeket a beszédek olvasva, a nagy *ellentmondások* között vergődő ember küzdelmének vagyunk tanúi, aki egyszerre hitetlen és hívó, lázadó, perlekedő, mégis alázattal meghajló, engedelmes teremtmény. Ebből a tényből érthető bensőjének kettőssége, amely ellentétes magatartásra készít: Isten ellen harcol, mégis benne reménykedik; Isten előtt, mint ellenség előtt menekül, mégis Vele, mint Atyjával, élete egyetlen Urával akar találkozni. Ez a dialektika adja meg az egész dráma nagy horderejű feszültségét. – A dráma egyik csúcspontja a 19,25-26 versekben van: „Mert én tudom, hogy az én megváltóm él, és utoljára az én porom feléit megáll. És miután ezt a bőrdomet megrágnák, testem nélkül látom meg Istent”. Az az ember mondja ezt a messzire világító hitvallást, – egészen az Újszövetség világáig: a nagypénteki és a húsvéti eseményekig, – aki vagyontalan, családtalan, akinek az élete sérült. Az Ószövetség joggyakorlata szerint a „Megváltó”, a *Go'él* az a személy, aki a sérült emberért bosszút áll, aki visszaszerzi az elvesztett javakat, aki új családot hoz létre. Jób nagy magányában mondja ezt, amikor teljesen egyedül van, de Istennel van *egyedül!* Hitének biztossága az, hogy ez a Megváltó nem halott, hanem *él*, cselekedni fog az életében!

A barátok kifogynak érvelésükből. Méltán mondja róluk az istenfélő Jób: „...veletek kihál a bölcsesség” (12,1)...„Azonban én a Mindenhatóval akarok szólni, Isten előtt kívánom védeni ügyemet...” (13,3). Így érkezünk el Jób éles hangú kihívásához (29-31.fejezet), amelyben Istent bíróként, Isten ellen hívja ki ügyének védelmében. Isten elfogadja ezt a „kihívást”, mert ez a *hit* merészségben és döntésben született!

A drámai hatás fokozása érdekében, az ismeretlen szerző (szerkesztő) két intermezzót alkalmaz a dialógusok sorában. Az egyik: a 28. fejezet bölcselő himnusza Istennek elrejtett bölcsességéről, a másik: Elihu, egy eddig ismeretlen, fiatal bölcselő beszéd-sorozat a 32-37. részekben. Egyik szakasz sem tekinthető esetleges betoldásnak, hanem tervszerű, tudatos szerkesztésnek. Mindekettő Jób könyvének teológiai mondanivalóját különösképpen hangsúlyozza. A bölcselő himnusz, amely éppen a három barát sikertelen lelkigondozói beszélgetése után következik, Jób számára ad biztatást afelől, hogy tuskodásával, – perlekedése, lázadása ellenére, – helyes úton jár. A költemény bemutatja azt a homo fabert, aki értelmi képességeinél fogva gigantikus teljesítményekre képes, és feltárja az emberi szellem nagyszerű eredményeit egy részletes kultúrtörténeti összefoglalásban. Ám nagyszerű képességei nagyon távol állnak attól, hogy a világ létének principiumát és az életnek igazi titkát megragadhassa. Az igazi „bölcsesség” egészen más, mint amit a homo faber felfoghat. Keresheti a maga „szintjén” és „módján”, de minden csak eredménytelen nekifeszülés, mert a két *alapfeltétel* nincs meg: nem ismeri a „bölcsesség” „*lelőhelyét*” és *nem tudja az odavezető „utat”* (28,12,23). A költemény záradéka fejze ki az ember számára a „bölcsesség” elérésének egyetlen lehetőségét: ez az istenfélelem: Isten előtti alázatos meghajlás és akaratának való engedelmség.

A másik: Elihu beszéd-sorozat, amely közvetlenül követi Jób éles kihívásait. Ez a fiatal bölcselő úgy lép fel, mint aki igazságot akar tenni Jób és barátai vitájában. Szigorúan elítéli mindkettőt: a barátok meddő vitáját és Jób makacs önigazolását és kitartását ártatlansága mellett. El akar hárítani minden olyan tanítást, amely Istenről megbotránkozató dolgokat állít (Isten igazságát és igazságosságát mindenben igazolja saját bölcsessége szintjén), és ki akarja mutatni, hogy Jób állításai ellenére van olyan bölcses-

ség, amelyet a barátok eddig nem tudtak elmondani, az, hogy Isten világának „rendjéhez” hozzátartozik a szenvedés, mint *nevelő* eszköz. Mindezt emberi válaszként mondja Jób türelmetlen, lázadó és mégis esengő kihívására, amely az ügyét pártoló és megoldó Istenre vár.

A hallgató Deus absconditus, egyszerűből kilép némaságából és beszélni kezd: kétszer szólítja meg Jóbot egymás után (38,1-42,9). Ezeknek a beszédeknek mind formája, mind tartalma eltér az eddigiektől. Ez a beszéd szinte végig retorikai kérdésekből áll. Ez a forma arra mutat, hogy aki most megszólalt, *annak van egyedül joga kérdezni* hatalmánál fogva, akivel nem lehet vitázni. Jób könyvének problematikáját immár pozitív értelemben – amit a prologusban a Sátán negatív értelemben fogalmazott: 1,9 vers – Isten maga így foglalja össze: „Ki az, aki elhomályosítja az örök rendet tudatlan beszéddel?” – Kérdése azt jelenti, hogy a teremtett világban örökkévaló tanácsvégezte szerint *rend* uralkodik, de azt az ember ritkán látja, éppen akkor nem, ha tudatlansága (=hitetlenség miatt beállt „rövidzárlat”) következtében kihúnyanak „lámpásai”, és így mérhetetlen sötétségbe merül. Isten beszédének koncentrált tartalma az, hogy a teremtésben, a világmindenség fenntartásában és a történelemben megnyilatkozó hatalma és kegyelme elcsúszás *biztosíték* az emberi élet védelme és megtartása érdekében. Isten nem válaszolja meg Jóbnak konkrét kérdéseit, hanem rámutat arra, hogy az esendő „mikrokozmosz” éppen úgy kezében van minden rezdülésével, mint a „makrokozmosz” beláthatatlan, felfoghatatlan világának minden eseménye, mivel látókörében van: tervétől és akaratától függ.

A felsorakoztatott kérdésekkel Isten az Ő hatalmas tetteire mutat, amely a teremtésben nyilvánított meg. Csodák sorozata tárul fel, amely érthetetlen a teremtett világban a Teremtő személye nélkül. Amit itt Isten felsorol, az mind az ember törpeségére, végetségére utal és tudatosítja korlátozottságát, a mulandóság és az enyészet törvénye alá rekesztett létét. Ez az Isten *más*, mint a dogmák és a bölcseleti rendszerek által kifejezhető istenség. A Jób-dráma nyugópontja Isten és az ember ismételt találkozásában van, s abban a természetes *közösségben*, amelyben zavartalan a teremtmény és a Teremtő kapcsolata: élet-szövetsége. Ebben a helyzetben Jób így válaszol: „Íme, én parányi vagyok, mit feleljek néked? Kezemet a szájamra teszem” (39,37); és: „Az én fülemnek hallásával hallottam felőled, most pedig szememmel látlak téged. Ezért hibáztatom magam és bánkódom porban és hamuban (42,5-6). Az alázat, megadás és bűnbánat hangja ez, ám a páratlan ismeretről szóló bizonyosságtétel: immár ismerem az Urat, és beltagolodom csodálatos világrendjébe!

A kerettörténet sajátos gondolatmenete ugyanezt a konklúziót adja: Isten helyreállítja Jóbot, akit ismét szolgájának nevez, és a próbában való helytállás után áldásának végtelen gazdagságával jutalmazza (42,7-17).

3.) Jób könyvének teológiai problémája: Istenfélelem – és mégis szenvedés? – mindnyájunkat érintő, egyetemes kérdés-sort állít elénk, amelyben benne

van a magunk életének sok próbája, minden szenvedése. Senki se lehet mentes ettől, mint az árnyék, úgy kísér minden embert a szenvedés. Személyek és helyzetek árnyalhatják ugyan, ám minden szenvedés, minden fájdalom azonos, ugyanaz: életveszély, a halál előhírnöke.

Ezen a ponton lép be életünkbe az orvos, hogy segítsen, gyógyítson. Am az orvos: a szakember, maga is esendő, szenvedő ember, bár a szenvedés okát keresi és annak megszüntetésére törekszik. Ebben áll hivatásának értelme, jelentősége, méltósága. Amennyire tudom, a modern orvostudomány az emberben nem egy pusztá csont-izom volument lát, hanem a testi-lélek-szellem egységében élő embert, akinek biológiai funkciói mellett lelki és szellemi megnyilatkozásai is vannak. Így a terápia kiterjed ezekre a területekre is. Az orvos személyiségének „lőltete” – lelkiismerete, hite, embersége – ami szaktudását is minősíti, nagyon sok segítséget jelent a betegnek és jótékonyan befolyásolja a gyógyulást. Az orvos így hivatásának magaslatán pszichológus és lelkigondozó is.

A szenvedésnek sokféle oka lehet, amit az orvosi vizsgálat kiderít, és a diagnózis megállapít. Ám lehetnek olyan rejtett, be nem vallott, titkos okok is, amelyek csak növelik és mélyítik a szenvedést. Sok pszichológusnak és lelkigondozónak jelentenek gondot ezek a kérdések. Ez a szenvedés, legyen az fizikai vagy lelki természetű, ok-okozati kapcsolatban van egymással, és van eset, amikor a szenvedés *bűnök következménye*. Az alkohol, a szex és a drog rabja, szenvedélyének, bűnös indulatainak következtében szenved, válik gyógyíthatatlanná és hal meg. Nagy kérdés, hogy mit tehet itt az orvos és hogyan teljesítheti hivatását az orvosi etika értelmében? Elég csak a lehetséges testi terápia, vagy többre is köteles?

Jób könyvének problematikája egy másik *síkra* visz bennünket, az emberi életnek egészen más *dimenziójába!*

Ez a *másik* sík arról győz meg, hogy van „oktalan” szenvedés is, amely Isten *titkához* tartozik! A Jób könyve éppen arra tanít, hogy nem lehet *minden* szenvedés okát *azonnal* észrevenni és diagnosztizálni! Sokszor idői távlat kell ahhoz, hogy megértsük gyötrődéseink igazi okát, hogy tanuljunk is belőle. És ebben a helyzetben különös módon *minősül* is az embernek fájdalmas panasza. Ekkor már nem így kérdezzük: *miért?* – hanem így: *mi célból?*

Jób történetének happy end-je van, mert a próba kiállása után Isten helyreállítja sorsát és még gazdagabban megáldja. A mi életünknek lehetnek olyan helyzetei, amikor nincs ilyen kedvező megoldás és teljes kilátástalanság vesz körül. Van-e kritikus helyzeteinkben valami biztonságot adó reménység, vagy valamilyen „kapaszkodó”, amely a további lépésre segít? Van, bizonyosan van!

Jób könyve a szerencsés kimenetel ellenére nem magyarázza meg az ártatlanul szenvedő istenfélő embernek kérdéseit, hanem *nyitva* hagyja a problémát az Újszövetség felé.

Így lesz Jób, az istenfélő ember szenvedése: *jel*,

amely az ártatlanul Szenvedőre, a valóságos ember és valóságos Isten Fiára: Krisztusra utal. Az Ő pártatlan szenvedése üdvörtörténeti szükségesség, hogy a bűn következtében megromlott ember és világa gyógyulást nyerjen az ártatlan Szenvedő engesztelő áldozata árán. Ez a kereszt titka, amely Isten győzelmes szeretetéről beszél, a bűn, szenvedés, kárhozat, halál feletti győzelemről.

Krisztus szenvedése nagy memento: „Senki se szenvedjen közületek mint gyilkos, vagy tolvaj, vagy gonosztevő, vagy mint más dolgába avatkozó: ha pedig, mint keresztyén szenved, ne szégyelje, hanem dicsőítse azért az Istent” (1Pét 4,15-16). Ez a Krisztussal együtt való szenvedés, az Ő követésének bizonyossága, a kereszt útján való járásnak jele, amely Istenhez vezet. „Akik vele együtt szenvednek, vele együtt dicsőülnek meg” (Róm 8,17). Ebben az összefüggésben jelenik meg a szenvedésnek próba jellege, amely a hitet erősíti és közelebb visz Istenhez.

„Boldog ember az, aki a kísértésben (próbában) kitart, mert minekutána megpróbáltatott, elveszi az életnek koronáját, amelyet az Úr ígért az Őt szeretőeknek” (Jak 1,12).

Dr.Eszenyeyiné dr.Széles Mária
(Kolozsvár)

Felhasznált irodalom:

1. Baumgärtel,F.: Der Hiobdichtung BWANT IV.9.Stuttgart, 1933. – 2. Brandenburg,H.: Hiob. Giessen-Basel, 1969. – 3. Brunner,R.:Der Gottesknecht. Basel, 1964. – 4. Herzberg,W.H.: Der Aufbau des Buches des Hiob. Tübingen 1950. – 5. Hölicher,G.: Das Buch Hiob. Tübingen, 1952. – 6. Fohrer,G.: Das Buch Hiob. Berlin, 1967. – 7. Fohrer,G.: Studium zum Buche Hiob. Gütersloh, 1963. – 8. Fohrer,G.: Theologische Grundstrukturen des ATs. Berlin-New York, 1972. – 9. Fohrer,G.: Das Alte Testament I-II. Gütersloh., 1970. – 10. Gese,H.: Lehre und Wirklichkeit in der Alten Weisheit. Tübingen, 1958. – 11. Gressmann,H.: Altorientalische Bilder zum AT. Leipzig, 1927. – 12. Gressmann,H.: Altorientalische Texte zum AT. Leipzig, 1926. – 13. Kálvin,J.: Hiob. Auslegung der Heiligen Schrift. Neukirchen, 1950. – 14. Lamparter, H.: Das Buch der Anfechtung, Stuttgart, 1962. – 15. Kracling, E.G.: Man and his God. A Sumarian Variation on the Job Motive, VTS 3. 1955. – 16. Meinhold,H.: Die Weisheit Israels, Leipzig,1938. – 17. Michel,D.: Hiob: Wegen Gott, gegen Gott (Israels Glaube im Wandel) Berlin, 1968. – 18. Müller,H.: Hiob und seine Freunde. Zürich, 1970. – 19. Preuss,D.H.: Jahwes Antwort an Hiob und die sogenannte Hiobliteratur des Alten Vorderen Orients. Göttingen, 1977. – 20. v.Rad,G.: Theologie des Alten Testaments I-II. München, 1957. 1960. – 21. v.Rad,G.: Weisheit in Israel, Neukirchen-Vluyn, 1970. – 22. v.Rad, G.: „Gerechtigkeit“ und „Leben“ in der Kultsprache, München, 1968. – 23. Rowley,H.: The Book of Job and its Meaning, London- New York, 1963. – 24. Weiser,A.: Das Buch Hiob, Göttingen. 1956 (ADT 13) – 25. Würthwein, W.: Gott und Mensch in Dialog und Gottesreden des Buches Hiob. Göttingen. 1970.

Bibliafordítás az ősegyháztól a XX. századig

Az előadást Lord Coggan készítette, a Bibliatársaságok Világszövetsége tiszteletbeli elnöke, egy nemzetközi tudományos konferenciára, melynek témájaként a bibliafordítás nyelvi, kultúrtörténeti és teológiai szempontjai szerepeltek, és amelyet 1994. november 28-án tartottak a stockholmi Bibliafordító Intézet, az Orosz Tudományos Akadémia és az Orosz Orthodox Egyház védnöksége alatt, a Bibliafordító Intézet kezdeményezésére.

„De amikor eljött a világ teljessége, Isten elküldte Fiát...” (Gal 4,4). Isten időzítése mindig tökéletes. Sohasem túl korai és sohasem túl késő. Órája pontosan ütött, amikor az emberi történelem legnagyobb eseménye megtörtént és Isten Fia megszületett. Amikor „a római béke magasztossága” betöltötte a civilizált világot, amikor a rómaiak nagy útjaikat megépítették, melyeknek az evangélium főútjainak kellett bizonyulniuk, amikor volt egy közös nyelv, melyet a görög-római világ polgárainak többsége értett, akkor, és nem azelőtt történt meg a „Krisztuscsemeny”.

Az összes tényező közül, mely a „kijelölt időhöz”, az „idők teljességéhez” vezetett, a görög nyelv (*koiné*), amelyet az átlagemberek értettek és beszéltek, volt valószínűleg a legfigyelemreméltóbb. Bár a keresztyénség eredete sémita, és a nyelv, melyet Jézus és tanítványai beszéltek az arám volt, mégis az Újszövetség iratai görögül íródtak. Valószínű, hogy Jézus maga is tudott egy kicsit görögül, mert kétségkívül

érintkezett kereskedőkkel, és másokkal, különösen kereskedelmi tevékenységei folytán, de anyanyelve az arám volt. Egy-két arám szó meg is maradt az Újszövetségben, mint például *Amen*, *Abba*, *Talitha kumi* (kisleány, kelj fel) és *Marana tha* (Jövel Uram!). De ez nem minden. Mert jóval Jézus előtt, jóval a Keresztyén Egyház megszületése előtt a fordítók már munkában álltak. Kr.e. a III. században a zsidó írásokat (Törvény, Próféta, Tanítói iratok) lefordították az eredeti héber (arám) nyelvről görögre. Két dolgot mutat a fordítás szükségessége:

(1) A tény, hogy a zsidók szétszéledtek szerte a világban, kereskedelmi és más egyéb okokból. Ezek a zsidók sokkal otthonosabbak voltak a görög nyelvben, mint a héberben és arámban. Ha érteni akarták Szentírásukat, azon a nyelven kellett lennie, amit nap mint nap beszéltek.

(2) A görög-római világban nagyon sok nem-zsidó érdeklődött a zsidó vallás iránt, mint ami értelemmel bíró, sokatmondó hit lehet számukra. A többistenhit nem sokat jelentett nekik. Amit hallottak a zsidó hitről, az a legértelmesebbjeit a próféta hitéhez és a zsidó tanítók életbölcességéhez vonzotta. Nem tanultak ezek héberül – azt nem lehetett elvárni tőlük. Lennie kellett egy görög fordításnak. Így született meg a Septuaginta.

Amint láthatjuk, a bibliafordítás már jóval a keresztyén korszak előtt létrejött.

A fiatal Keresztyén Egyház missziói mozgalom volt kezdettől fogva. Ment a világhoz, kezében egy

könyvvel, a zsidó Szentírás görögre fordított változatával és (végül) az Újszövetség könyveivel, mind azon a bizonyos nyelven. Mert a legtöbb embernek a Mediterrán medencében az volt a helyénvaló.

De voltak olyan területek, néhol egész tekintélyes nagyságú területek, ahol a görög nem volt az emberek számára „lingua franca”. Már nagyon régtől fogva a szír nyelv élt Edessa (ma Törökország területén található Urfa) környékén. Ez rokonnalva az arámnak, de folyékonyabb, rugalmasabb, mint az arám és alkalmasabb absztrakt elméletek kifejezésére. Voltak olyan területek is, ahol a latin volt az írott és beszélt nyelv, másutt pedig az egyiptomi nyelv maradt meg, főleg liturgikus célokra. Mit tudott az Egyház ezeken a területeken tenni? Válaszút előtt állott. *Vagy* úgy hagyja a dolgokat, ahogy azok vannak és csak a tanultak érthetik meg az Egyház hitének és istentiszteleti szertartásának alapvető iratait. *Vagy* az érintett emberek saját nyelvükön is olvashatják ezeket az iratokat, hallhatják a szertartásokat és elmélkedhetnek rajta, tanulmányozhatják kötetlen össze-jöveteleiken.

Az egyháznak nem telt sok időbe, hogy döntsön. Hogyan is tudták volna betölteni isteni küldetésüket, hogy elmentvén szülesse a világra hirdessék az Evangéliumot, ha nem fordítják le az alapvető iratokat az emberek anyanyelvére? Így készült el már nagyon korán a szír fordítás (a „Diatessaron” a II. századra megy vissza, ahogy az ó-szír – bár a „Peshitta”, amely a korábbi revíziója volt, vált közzismert változattá a szír világban, nem jelent meg az V.század elejéig). Így jöttek létre a latin, a kopt és az egyiptomi fordítások is, melyek igen hasznos anyagnak bizonyulnak az Újszövetség szövegritikájával foglalkozó tudósok számára.

A legbefolyásosabb és legjobban elterjedt fordítása a Bibliának a Vulgata. Damasus pápa adta ki a megbízást Kr.u. 382 körül, hogy vizsgálják felül a Biblia latin nyelvű szövegét és hozzanak létre egyetlen változatot. Jeromos majd 20 évet töltött ezzel a munkával. Görög nyelvtudása mellé megtanult héberül, ez képessé tette arra, hogy szabadabban ítélje meg a latin szövegnek a Septuaginta görög szövegével való összehasonlítását. A Kr.u. 405-ben befejezett Vulgata lett a Nyugati Egyház hiteles változata. Ennek hatását, hibái és hiányosságai miatt, aligha lehet túlbecsülni. (Egyik hiba például – amely a középkor gyakorlatának és teológiájának kifejlődésében gyászos hatást gyakorolt – a „bűnbánat” Jeromos által történt fordítása. Ő úgy fordította az igét, mint ami „paenitentiam agere”-t, az önsanyargatás gyakorlását jelenti. Egy világ választja el ezt és a „teshubah” héber szó jelentését, ami megfordulást, 180 fokban fordulatot, az ellenkező irányba nézést jelent. Még kevésbé adja a görög „metanoia” helyes fordítását, ami viselkedés és gondolkodás változást jelent. Jeromos félrefordítása a hangsúlyt az emberi cselekedetre helyezi és ez könnyen vezethet, ahogy vezetett is, a bűnbocsánat megadásának bonyolult doktrínájához.)

Az Egyház istentiszteleti szertartását latinul tartották, az Írást latinul olvasták. De a latin, ahogy ha-

ladt az idő, egyre inkább a tanultak, a szakképzett osztályok nyelvévé vált, és egyre kevésbé értették az átlagemberek. Bőségesen van bizonyíték arra, hogy sok pap nem értette mit beszélt, amikor a latint használták istentiszteleti szertartásukban és miközben olvasták a Szentírást. A papság tudatlansága, nem is beszélve a laikusok tudatlanságáról, gyakran mérhetetlen volt. Ilyen tudatlanság bármely vallásban tragikus lehet, de nem kevésbé az a keresztyén vallásban is. Abban a vallásban, melynek Szentírása Isten teremtő szavával kezdődik, és amelynek tetőpontján a testté lett Ige élővé válik a hívők számára, amelyben Isten Lelke lélegzik a szövegben, és ráhelyezi azt az olvasó elméjére és lelkiismeretére.

A fordítás szükségessége ezért mindenképpen való. Egy előadásban az ember csak megemlítheti néhány kiemelkedő példáját a fordítói munkának, és egyedül az angol fordításra kell korlátoznia figyelmét.

Gondolhatunk például Bede-re János evangéliumának fordítása közben, melynek utolsó versét halálakor fejezte be jarrowi, Durham melletti cellájában Kr.u.735-ben. Gondolhatunk, nagyobb fontosságot tulajdonítva, John Wycliff-re Oxfordban, amint mások segítségével fordítja a teljes Bibliát, dacolva a nagy ellenállással. Saját ágyában halhatott meg 1384-ben, bár később kiásták testét, csontjait elégették és a Swift folyóba dobták. „Így” – írta Thomas Fuller 1665-ben, utalva a Swift folyóra, „ez a patak elvitte hamuját az Avon-ba, az Avon a Severn-be, a Severn a tengerekbe, azok a nagy óceánba. És így Wycliff hamvai tanításának jelképei, melyek most széterjedtek az egész világon.”

William Tyndale, akinek születése 500 éves évfordulóját ünnepeljük ebben az évben (1994), nem volt olyan szerencsés, mint Wycliff. Égett benne az a szenvedély, hogy a közönséges embernek is, még annak a fiúnak is, aki szántással foglalkozik, hozzáférhető legyen a Szentírás azon a nyelven, melyet ért. Rövid élete nagy részét (42 éves korában halt meg 1536-ban) száműzetésben töltötte, mert harcolt azért, hogy folytathassa bibliafordító munkáját a legjobb források felhasználásával, amit csak el tudott érni, és biztosítsa a fordítás nyomtatását és Angliában való terjesztését. Megdöbbentette a papok tudatlansága. Művelt ember volt, első osztályú nyelvész. A lehető legnagyobb gondot fordította egy pontos görög Újszövetség létrehozására, és könnyen érthető angol változat használatára. Úgy becsülik, hogy Tyndal Újszövetség-fordításának mintegy 90%-a maradt változatlan az 1611-es angol bibliafordításban, mely az elkövetkezendő 2-3 évszázad hivatalos változata, és valójában ez a változat volt a legnépszerűbb egészen a múlt század végéig. Tyndal érzekelte az angol nyelv árnyalati jelentéseit, felemelte a köznapi nyelvet a meghittség igaz nemességére, fel a bibliai kijelentés fenséges szintjére. Nagymértékben adósai vagyunk. Sok fordítása a mai mindennapi nyelvünkben is megtalálható és gondolkodás nélkül használjuk ezeket, anélkül, hogy felismernénk, kinek tartozunk ezért tisztelettel.

David Daniell, William Tyndal legújabb megje-

lent életrajzában (Yale University Press 1994) azt állítja, hogy „egyetlen angol, még Shakespeare sem ért el annyit, mint ő”.

Az ún. „Authorised Version” (jobban ismert King James Biblia néven) 1611-ben jelent meg. Hat bizottság munkájának eredménye volt ez, kettő Oxfordban dolgozott, kettő Cambridge-ben, kettő Londonban. A legnagyobb befolyása erre a fordításra Lancelot Andrewes püspöknek volt. A vegyes bizottságok az ő vezetése alatt találkoztak a Jeruzsálem-teremben, a Westminster Abbey mellett, mely később a további revíziók színhelye lett.

Más fordítások is voltak, nagy minőségbeli különbségekkel. De az 1611-es fordítás kitartott egészen a Revideált Változatig (Revised Version), mely 1885 és 1895 között jelent meg. Ez jó változat volt, de túl korán jelent meg ahhoz, hogy magába foglalhassa azokat a cseréket és papiruszleteket, amelyeket Közel-Kelet forró homokjából ástak ki és becsültek fel. Csak egy illusztráció, az is a kisebbek közül, a fordításhoz való hozzájárulásukról: Lukács 15,13-ban a tékozló fiú példázatában az áll, hogy összeszedte mindenét (ami apja vagyonából a ráeső rész volt), mielőtt elutazott a messzi országba. A cserepekről és a papiruszokból megtudhatjuk, hogy ez azt jelenti, hogy „átváltotta készpénzre”. Ez volt az, amire szüksége volt abban a távoli országban és amivel teljesen felszerelve érkezett oda.

A 20. század az új bibliafordítások létrehozásának megélénkült tevékenységét tapasztalhatta. Fordítottak egyes személyek (pl. a Godspeed, Moffat, Barclay, Knox fordítások) és tudósok csoportjai (pl. az 1966-os Jeruzsálem Biblia, az 1978-ban megjelent New International Version). Az Új Angol Biblia (New English Bible) Újszövetség része 1961-ben jelent meg, a teljes Biblia 1970-ben. Ez egy csapat elsőrangú tudós munkájának eredménye volt és igen sokat köszönhet C.H.Dodd-nak és G.R.Driver-nek. A Revideált Angol Biblia (Revised English Version), melyet 1989-ben adtak ki, az Új Angol Biblia versről-versre átvizsgálta, revidált változata volt, teljes egészében ökumenikus munka és pontos, amennyire a tudósok garantálhatnak ilyet. Átvizsgálói komolyan vették annak sürgős szükségét, hogy legyen egy olyan változat, mely könnyen olvasható és érthető az istentiszteleteken mindenki számára.

A fenti vázlatos áttekintés egy dolgot világossá tesz: a bibliafordításnak való elkötelezettség által tölthetjük be azt a hivatást, melyet a Keresztyén Egyház megszületése óta folyamatosan végez. Ez nem új ötlet. Résztvenni ebben a munkában annyi, mint az Egyház fő létezési okai közül az egyikben osztozni, – vagyis elérhetővé tenni Isten csodálatos tetteinek történetét minden ember számára, bármilyen nyelvhez, színhöz, társadalmi háttérhez tartozzon is. Valójában ez a pünkösdi tevékenység folytatása, azért, hogy emberek mondhassák, ahogy az első Pünkösdkor mondták: „halljuk, amint a mi nyelvünkön beszélnek az Isten felsőleges dolgairól” (ApCsel 2,11). Ennek a munkának az elvégzésében – mint folyama-

tos feladatban – a Szentlélek, az Igazság Istene saját munkatársaiavá fogad minket.

Ennek a munkának nem lehet vége. Nem létezhet *végleges* fordítás. Mert a nyelv változik. A szavak „elhasználódnak” – újjakkal kell őket helyettesíteni. Például a „charity” angol szó a 17. században a szeretet legerősebb kifejezéseként élt. Manapság az utcán koldulóknak való esetenkénti adakozás leszűkített értelmében használatos. Valami más kifejezést kell találni ennek. Vagy egy másik példa, a „take no thought...” (kb. ne gondoldj vele) a 17. században azt jelentette, hogy „ne aggodalmaskodj”. Ma azt jelenti: „nos, ez nyilvánvaló”. A szavak elvesztik fényüket. A nyelv él. És az élet magába foglalja a halált.

Ha megkérdeznének fordítókat, hogy pontosan miért tették fel az életüket erre, sokszor nagy árat fizetve ezért a hosszan folytatódó feladatért, azt válaszolnák, hogy ennek oka alapvetően teológiai és vallási. Azért végzik ezt a munkát az emberiségért, mert alapvető meggyőződéseik vannak Istenről. Ha tovább faggatnánk őket, azt mondanák, hogy Isten természetének két aspektusa kapcsolódik össze gondolkodásukban és ez ad támpontot munkájukhoz:

(1) *Isten szeretet.* Az egyik jellegzetes jele a szeretetnek az, hogy aki szeret, az kommunikálni akar a szeretett lényvel. Több módja is lehet ennek a kommunikációnak – például egy érintés vagy pillantás. De gyakran szóbeli közlés. A Biblia Isten és teremtményei között ez utóbbi kommunikációs csatornát használja. Tulajkonképpen, ha summázni akarnánk a Bibliát, azt a címet adhatnánk neki, hogy „Isten, aki szól”. A Genézis kezdő fejezetei Isten *teremtő* munkáját írják le, később azt láthatjuk, hogy Isten *próféta* szavak által feddi és biztatja népét, a János írása szerinti evangéliumban az Ige Jézusban való testté lételéről hallhatunk, aki világosság és élet az emberek számára, testté lett és „közöttünk lakott” (Jn 1,14), így jelentette ki számunkra a „nagy Szerető”, Isten gondolatait és szívének indulatait (Jn 1,18). A Szentírás a feljegyzés erről a dicsőséges szó-központra kijelentésről.

(2) *Isten igazság.* Ha a fentiek igazak, akkor a szavak drágák, hatalommal bírók és szentek. Tiszteletadás, törődéssel és pontosan kell őket kezelnünk. A tudomány minden segítségét latba kell vetni ebben a szolgálatban. Ahogy növekszik a tudás, azt a tudást meg kell ragadni és be kell építeni a fordítóknak munkájukba. Tyndal már tudta azt, amit Jeromos nem tudott, amikor a Vulgátát fordította. A 19. század végének és a 20. század elejének bibliafordítás-átdolgozói már hozzáférhettek ahhoz a tudáshoz, mely ismeretlen volt azok számára, akiknek nem adott világosságot a cserepek és papiruszok felfedezése. Ezt a tudást nem szabad lebecsülni és figyelmen kívül hagyni. Ezt be kell építeni a munkába. Az igazság világossága fenyegetően ragyog amint használják. A könyv, mely hiszünk, hogy tartalmazza Isten szeretetének, igazságának és szépségének kijelentését, önmagában is annak jelképe kell legyen, hogy vallás és költészet, vallás és szépség összetartozik, és amit Isten egybeforrasztott, azt ember ne válassza szét soha.

Ezek alapján az az eszményi, ha az odaszánás és a tudomány szent szövetségben csatlakoznak, amikor a fordítók munkához fognak. Fáradozásuk Istennek adott áldozattá válik, – az *imádság* áldozatává, mert teljes egészében az Igazság Lelkétől függenek, az *értelem* áldozatává, a régi tiszteletével és az új hitelességének megőrzésével – pontosság és egyszerűség

lesznek jelszavaik. Az esztétikai érzék áldozata, mert a szépség is számít.

Háromszorosan boldogok azok, akik eljegyezték magukat ilyen munkával.

Donald Coggan
(Fordította: Bérces Mária)

EMLÉKEZZETEK MEG

A Radziwill-család szerepe a reformáció előkészítésében

A Radziwillek-név mostanáig meghatottságot kelt a lengyel reformátusok lelkében. Egyesek számára a legrosszabb szimbóluma a feudális Lengyelországnak, nemességének, főúri rétegének. Másoknak a lengyel nemesi köztársaság XV. és XVI. századi virágzását, nagyságát idézi. E dolgozat azt kívánja bemutatni, hogy a nevezett korban a református Radziwill hercegi család milyen páratlan szerepet játszott hazájában, mint a reformáció előkészítője és későbbi oltalmazója.

A lengyel-litván perszónalunió naggyá tette Lengyelországot, az ukrán és moszkvai nagyhercegség rivalizálása idején hatalmas területeket szerzett keleten és ezt az 1537-1570-ig tartó háborút befejező békeszerződésben rögzítették. Egyidejűleg megerősödött a lengyel központi hatalom, és hihetetlen nagy hatalom került egyes mágnás családok, így a Radziwillek kezébe.

Jelentős kulturális fellendülés indult meg a litván nagyhercegségben. 1513 körül 90-nél több iskola működött itt. Sok fiatal tanult Krakkóban és a nyugati egyetemeken. A humanista szellemi megújulás javára vált a litván nagyhercegségnek. A reformáció első követőit, Stanisław *Rapagellonist*, Jerzy *Zablockit*, és a legismertebbet, Ábrahám *Kulwiecét* üldözték, de az általuk elvetett mag rövidesen bő gyümölcsöt hozott a hatalmas Radziwillek támogatásával. A reformok korszakába lépett országban elkövetkezett az ún. arany évszázad. Litvánia modern állam lett a Radziwill családdal az élén. Követték őket más előkelő családok, mint Jan *Abramowicz* szmolenszki vajda, Mikolaj *Dorohostajcki* polocki vajda, Jan *Kiszka* zmuński sztarosza, Wasyl *Tyszkiewicz* podlaski vajda, Ostafi *Wollowicz* litván kancellár, de gyakran csatlakoztak a reformáció táborához mindenféle családból, kezdve a nagylétszámú középréteghez tartozóktól a szegényebb nemességig.

Az első református gyülekezet is a Radziwillek védelme alatt létesült a litvániai Brestben 1553-ban. Két évvel később Symon *Zaciusz* Fekete Radziwill támogatásával alakította meg a református gyülekezetet, ez évszázadokon át fennmaradt. A következő gyülekezetek és templomok szintén a Radziwill birtokokon létesültek, illetve épültek. Birze és Dubi-

nek, Kowno, Oszmiane, Kiejdan, Dziewitlow, Zmudz, Kielma, Szaka, Szawkiane és sok más helység. 1591-ben a kétszáz különféle gyülekezetből a litván nagyhercegségben 180 református volt, nyolc lutheránus és 10 ariánus.

A reformáció fő támogatói, a Vörös és Fekete Radziwillek, a legbefolyásosabb főurak közé tartoztak. Történészek szerint a család eredete bizonyos *Ostik* nevű egyénre vezethető vissza, ő a XV. század közepén a nagyhercegi udvarban karriert csinált és 1444-ben vilnai várnagy lett. A mesék világába tartozik ama szép történet a Radziwillek őseiről, a lizdejcei sasfészekben lakó pogány papról. A híres-nevezetes testvérek az ötödik nemzedéke volt a családnak, amit történeti okmányok is igazolnak. Ostik fia Radziwill Ostikowicz 1477 körül vilnai várnagy volt, apja Mikolaj Radziwillowicznak, a vilnai vajdának és litván kancellárnak, aki 1509-ben halt meg. Két fia maradt – Jan Mikolaj trocki kancellár, aki Fekete Mikolaj Radziwill apja, Nieswiec és Olice ura. Másik fia Jerzy, a litván nagyhetman, Vörös Mikolaj Radziwill apja, Birza és Dublinka hercege. Végül a lánya Barbara Radziwillowna litván nagyhercegnő, Zsigmond Ágost lengyel király felesége.

Fekete Mikolaj Radziwill életének legjelentősebb eseménye a református hitvallás elfogadása, Kálvin teológiájának elismerése, akivel levelezést folytatott. Korszakalkotó cselekedet a lengyel nyelvű Biblia első kiadásának támogatása. A litván reformáció patrónusa ifjúságát Óreg Zsigmond király udvarában töltötte, ahol megszerezte a trónörökös barátságát. Hatott rá a krakkói humanista kör atmoszférája, a külföldi tanulmányok döntően befolyásolták abban, hogy az ötvenes években a reformáció mellett döntsön, amely nagy hatással volt családjának közeli és távoli tagjaira.

Magasra ívelt politikai karrierje. 1550-ben kinevezték a litván nagyhercegség kancellárjává, a következő évben vilnai vajdává. Így kezében igen nagy hatalom összpontosult, a királlyal együtt döntött kül- és belpolitikai kérdésekben. Amint egyetértett Kurland és Íflant Lengyelországgal való egyesítésével, annyira ellenezte ezt a litván nagyhercegséggel kapcsolatban, mert látta, hogy az államban így meggyengül

Litvánia jelentősége és a Radziwill család pozíciója. Ezért támogatta a király házasságát Barbarával. Személyes célja is volt politikai fáradozásainak. Létrehozni Litvániában az örökös Radziwill hercegséget a protestáns német hercegségek mintájára. 1547-ben I. Miksa császártól megkapta a hercegi címet. Ez csupán tiszteletbeli jelentőséggel bírt, de Vörös Mikoláj tartalommal töltötte meg. Ez erősítette a hercegség pozícióját a Jagellókkal szemben, de a régi orosz és litván nemzetségeket nem múlhatta felül.

Ezekkel a tervekkel összefüggött Mikoláj Radziwill reformációi tevékenysége, mégsem vonhatjuk kétségbe vallásos meggyőződésének őszinteségét. Amikor az ötvenes évek végén több konfliktusa támadt a királlyal, visszavonult a politikától, viszont fokozta ama tevékenységét, hogy megerősítse a református egyház helyzetét a litván nagyhercegségben. Kiváló testvérével együtt számtalan birtokaikon gyülekezeteket alapítottak, katolikus templomokat reformátussá alakítottak, hozattak lelkészeket és tanítókat, támogatták az evangéliumi szellemű írókat és humanistákat. Mikoláj támogatta az evangéliumi művek kinyomtatását, sőt a saját birtokán is alapított nyomdát. Itt egész Lengyelország területén adtak ki nyomtatványokat mind lengyelül, mind más nyelven. Legjelentősebb ezek között a teljes Biblia lengyel nyelvre való fordításának és 1563-ban Brestben való kiadásának finanszírozása.

Ez az első lengyel nyelven kiadott teljes Biblia, a Bresti vagy Radziwill Biblia, az egyik legértékesebb lengyel nyelvemlék. Bár bizonyos hibák és torzítások találhatóak benne, pl. ariánus kifejezések, amit a jezsuiták ügyesen használtak fel ellene, mégis néhány évtizeden át – egészen a danzigi Biblia 1632-es kiadásáig – ezt használták a lengyel és litván reformátusok. A varsói református templomban bizonyos ünnepi alkalmakkor éppen a Radziwill-féle Bibliából olvassák az Igét.

Fekete Mikoláj Radziwill litvániai birtokain menedéket találtak az Európa különböző országaiból menekülő reformátusok. Menedéket talált nála *Blandrata* és excentrikus honfitársa, *D'Oria* márkí is. A legmagasabb méltóságú emigráns vendégek voltak a suffolki *Richard* és *Katalin*, akik *Tudor Mária* elől menekültek Litvániába 1557-ben. Fekete Mikoláj Kroze nevű helységben fekvő rezidenciájában helyezte el az angol vendégeket, akik két évvel később *I. Erzsébet* trónraléptése után tértek vissza Angliába.

Fekete Mikoláj Radziwill élete utolsó esztendei a teológiai viták jegyében teltek. Személyesen belekeveredett a Kálvin tanaihoz ragaszkodók és az ariánus áramlat tekintélyes képviselői között folyó vitába. Utolsó napjaiban az egyház patrónusa azon fáradozott, hogy közvetítő legyen és óvakodott attól, hogy a vitákban bármelyik oldalról elmarasztaló ítéletet mondjon. Határozottan elutasította az akkori ariánusok szélsőséges teológiai és társadalmi nézeteit, de távollattartotta magát a minden megújítást elutasító kálvini ortodoxiától is. 1565-ben bekövetkezett halála megdöbbenést keltett a különféle egyeztetési kísérletre törekvők között, mert a haldokló nem nyi-

latkozott világosan arról, hogy melyik oldalon áll, s így mindkét oldal a saját pártfogójának gondolhatta. Határozatlansága nem volt jó példaadás utódai számára, mert négy fia közül csak egy maradt a reformáció útján. A legidősebb és legtehetségesebb fiú a Radziwillék közül, Kristóf, aki az Árva melléknevet kapta, már apja halála után két évvel katolikussá lett s mint a jezsuiták jó tanítványa, összeszedette és elégtérést követtek testvérei, György, a későbbi krakkói püspök és bíboros, Albrecht litván nagymarsall és Szaniszló zmuđzi sztarosztja.

Árva Kristóf Radziwill a legjobb iskolákban tanult, pl. a lipcsei egyetemen, barátságot kötött francia és olasz ifjakkal, külföldről hazatérve részt vett a Moszkva elleni háborúban. 1579-ben a polocki csatában súlyosan megsebesült; zarándokutat fogadott Jeruzsálembé, felgyógyulása után három évvel útra kelt. Kétéves utazásának naplója – *Peregrinatio Hierozolimitana* – a legismertebb és legértékesebb ólengyel útikalauzok közé tartozik. Zarándokútjáról hazatérve minden törekvése arra irányult, hogy apja reformációs munkájának eredményét megsemmisítse. Az említett biblia-égetésen kívül birtokairól elűzte a református lelkipásztorokat, jezsuitákat telepített Nieswiesbe – ami apja idejében a reformáció központja volt –, nagy birtokokat adományozott nekik és rájuk bízta az iskolákat. Testvére, György kardinális vele versengve pusztította az evangéliumi kiadványokat. Hamarosan azok táborában találjuk, akik úgy nyilatkoztak, hogy a királyság javát a protestánsok elleni politika szolgálja. Életét a Radziwillék katolikus ágának feje, vilnai vajdaként fejezte be 1616-ban.

Fekete Mikoláj Radziwill halála után a litván reformátusok vezetőjének tisztségét unokatestvére, Vörös Mikoláj Radziwill vette át. Kevésbé jelentősen tevékenykedett az egyház életében – ő a boldogtalan Barbara Radziwillowa testvére –, mindeneke-lőt katoná és politikus volt. Ő is örökölte e legfőbb litván méltóságokat; ez nemcsak parádé volt számára, ezt mutatja a czasniki győztes csata 1564-ben. A kultúra területén nincsenek nagyobb érdemei, de sokat tett a református egyház megerősítése érdekében. A vilnai református gyülekezetnek telket adott Lukiszkan, Vilna akkori elővárosában, még a Feketének nevezett nagybátyja életében. Amikor Árva Radziwill, aki átment a katolikusokhoz, lett az új palota tulajdonosa – kezdetben nem merte kitiltani a reformátusokat a rezidenciáról, mert látta, hogy öregebb rokona támogatja őket. De már 1574-ben megteette. Ekkor Vörös Mikoláj a vilnai gyülekezetnek ajándékozta templomi rendeltetéssel leendő tulajdonul régi udvarházát, Hornostajt, szemben a szép Szent Anna templommal. Hasonló módon gondoskodott a többi birtokán lévő gyülekezetéről. A XVI. század végén a litván református egyház gyülekezeteinek és templomainak száma felülhaladta a katolikusokét. És ami a lengyel református egyháztól megkülönbözteti, itt a reformáció áthatotta a földműves népességet, ami nagyon jelentős volt a jövőre

nézve. Míg Lengyelország többi részén a reformációt a parasztság csak nemesi dívatnak tekintette, jogosan – hiszen a második nemzedék szégyellte atyái hitét, a szentekhez fohászzkodott, Mária és keresztimádó maradt –, addig Litvániában a református egyház egészen 1939-ig nagyobb volt, több gyülekezetet számlált.

Vörös Mikoláj 1584-ben elhunyt, az egyház patrónusának helyére fiatalabb fia, Kristóf Mikoláj állott – az idősebb fiú apja halála után öt évvel elhunyt –, aki a Villám melléknevet kapta, melyet háborús tetteivel, gyorsaságával érdemelt ki. Fiával együtt csaknem egész életében csatázott. Apjával együtt részt vett Báthory minden Moszkva elleni hadjáratában. Hadjáratait – 1581-ben lovasportyája egészen a felső Volgáig és az Ilmen tó- mellékéig eljutott – Irány Moszkvába című hőskölteményben énekelte meg egy kortárs poéta. Apja halála után vilnai vajda és litván nagyhetman; életének utolsó évében, 1589-ben kezdődött a svédek elleni háború, ahol két csatában is kitüntette magát.

A tridenti zsinat hatása Lengyelországban a XVI. század végén mutatkozott meg egyre jobban. Bejöttek a jezsuiták és egyre nagyobb befolyásra tettek szert Báthory udvarában. Bár a reformátusok helyzete Litvániában más európai országokkal összehasonlítva – főként ahol vallásháborúk folytak – sokkal könnyebb volt, mégis egyre jobban úgy érezték, hogy védőket, szövetségeseket kell keresniök. Radziwill Kristóf azon igyekezett, hogy megerősítse a nem katolikusok táborát, létre akarta hozni a reformátusok, cseh testvérek és evangélikusok szövetségét. E célból 1585-ben teológiai disputát hívott össze. Nem sok reménye volt, mert nem tudta szorosabbra fűzni a sandoziri gyezményt. A hetman nem tudta keresztülvinni III. Zsigmondnál a végrehajtó határozat kiadását, miközben főként a városokban a nem katolikusok elleni ellenségeskedés erősödött. Radziwill kereste az együttműködést a pravoszlávokkal, ők a bresti unió által fenyegetve hajlottak az evangéliumi egyházakkal való szövetségre. Vezetőjük Konstantin Wasyl *Ostrogski* herceg volt, kijeji vajda, egyike a leggazdagabb határvidéki főuraknak. Udvarában sok író és publicistát gyűjtött össze. Ez a pravoszláv tűzhely nyitott volt a református és ariánus intellektüelek előtt is. Az együttműködés jól indult mindkét fél részéről, mert Kristóf Radziwill Ostrogski veje volt. Inkább politikai, mint teológiai egyetértésre irányuló törekvések még a formális szövetségig sem jutottak el. Az 1599. évi ún. vilnai megegyezés nem lépett életbe, nem írta alá sem Radziwill, sem Ostrogski. Bizonyos fokú nem formális kapcsolat mégis megmaradt és fenntartotta az érdeklődést a másvallásúak iránt.

Ahogy segített a református Radziwillnek a pravoszlávokkal való kapcsolat, ugyanúgy munkálkodtak a királyi udvarban a katolikus vonalon a Nieswieski Radziwillék. Érdekes, hogy ez nem okozott semmiféle családi viszályt, még Árva Kristóf ellenreformációs tevékenysége és György kardinális méltósága sem rontotta meg a családi kapcsolatokat. Vallási hovatartozásukkal annál inkább kitűntek a saját táboruk-

ban. Ez a toleráns magatartás azonban csak a családhoz tartozókra vonatkozott.

Villám Radziwill Kristóf négyszer házasodott, két fia maradt, ők hűségesen vállalták a reformáció pártfogójának egyre nehezebbé váló tisztségét. A XVII. század elején a vallási gyűlölet fokozatosan növekedett. Az idős reformátusok visszaemlékeztek fiatalságuk idejére, amikor még sokan hajlottak az evangélium felé. Egyikük, az akkori nowogrodzki helyettes vajda így ír: „A vallási különbség nem választotta szét a barátot a baráttól, most már mindenütt képmutatás, kétszínűség vesz körül, a más vallásúakkal való érintkezésben szó sem esik a szeretetről, az őszinteségről, az igazsággal való megmaradásról, hanem inkább a világban való helyezkedésről.” Ebben az időben csupán Villám Kristóf gyermekei és unokái viselkednek hűséges reformátusokként, mint a Radziwill család utolsó férfitagjai. Az ő 1603-ban bekövetkezett halálakor idősebbik fia, János 24, a fiatalabb, Kristóf 18 éves volt. Gyermekek és ifjúkorukat a szüntelen harcoló apa oltalmának fényében töltötték – külföldi utazások, ismerkedés Európával. Apjuk halála után sok feladat várt rájuk, felelősség a hazáért, a reformátusok védelmére, a fokozódó háborúskodások és Waza Zsigmondnak, s katolikus pártjának egyre erősödő akcióival szemben.

János Radziwill, mint ekkor már litván pohárnok, szembekerült a királlyal. A krakkói Mikoláj Zebrzydowski által 1606-ban kirobbantott nemesi felkelésbe fegyveresen beavatkozott és Czuzow melletti vesztes csata után viselni kellett a következményeit. Emigrált, szerte Európában utazott, a különböző udvaroknál segítséget kért Waza Zsigmond ellen; minden fáradozása hiábavaló volt, mind IV. Henrik francia, mind I. Jakab angol királynál. Majdnem élete végéig emigrációban maradt, főként Danzigban tartózkodott. Életének végén rendezte viszonyát Waza Zsigmonddal, sőt, szenátor lett és a király vilnai várnagy méltóságát adományozta neki.

Politikai tevékenységével ellentétben családi- és birtok ügyekben elég jól boldogult. Első házassága Zsófia *Shucki* hercegnővel az ország legnagyobb hozományához juttatta, ez szinte a leghatalmasabb főúrrá tette. Felcséje halála után házasságra lépett *Hohenzollern* Erzsébettel, János György brandenburgi választófejedelem lányával. Ez a hölgy nem hozott nagy hozományt, de jelentős politikai előnyt nyújtott számára, mert rokonságba került Európa szinte mindegyik uralkodó családjával. Erzsébet legértékesebb hozománya Boguszlav, az apja halála előtt pár hónappal született Radziwill fiú, az örökös lett.

Radziwill nem tett sokat a református egyházért, mert szerencsétlen politikai magatartása, a hosszas emigráció ebben megakadályozták. A részletek, az egyház mindennapi gondjai nem érdekelték, a litván és lengyel ügyre mint az európai nagypolitika függvényére tekintett. Több ügyet a nemzetség szempontjából értékelt, annak nagyságához és dicsőségéhez kapcsolt.

Bátyjával ellentétben öccse, akit, hogy apjától megkülönböztessék, II. Kristófnak neveztek el, in-

kább a litván nagyhercegség polgára volt, nem kompromittálta magát a király elleni lázadásban, nem kellett emigrációba mennie, otthon maradt, védte testvére érdekeit mint a család feje és a birtok irányítója. Litvániában nevelkedett, a vilnai református iskola formálta. Nevelője Salamon *Rysynski*, a kiváló nyelvész volt. Az ő irányításával II. Kristóf megtette a fiatal mágnások számára szinte kötelező nyugati egyetemen való tanulmányokat. Járt Lipcsében, Bazelben, Heidelbergben, eljutott Franciaroszágba, Hollandiába és valószínűleg Angliába is. Otthoni helyzetét házasság által erősítette, feleségül vette Anna *Kiszczankát*, egy litván főúri család lányát, aki jelentős hozománnyal javította Kristóf pozícióját a Radziwilli családon belül. Egész életén keresztül katonára és diplomata volt. Politikai elve volt a nemesség jogainak védelme és a szemj jelentőségének erősítése. Inkább hatalmas kiterjedésű birtokai igazgatásának korszerűsítése foglalkoztatta. Bár a király a vilnai vajdasággal bízta meg, mégis szembekerült vele. Pár esztendő múlva, 1617-ben kitört a svéd háború. A Gusztáv Adolf által újjászervezett svéd hadsereg diadalmas hadjáratai komolyan fenyegették Lengyelországot. Radziwill, mint már litván nagyhetman, véleménye a háború vezetéséről eltért a király és környezete véleményétől. 1621-ben a herceg kénytelen volt fegyverszünetet kötni Gusztáv Adolffal, amit a király nem akart elismerni. Útja véglegesen elvált a királyi udvartól s vissza kellett adnia a Zsigmondtól kapott nagyhetman jelvényt, a buzogányt, a mezei hetman és litván vajda tisztét *Lew Sapieznek*. Nem elég, hogy az érdemes hadvezér mellőzött lett, még a litván hadsereg vezényletét is át kellett adnia a majdnem nyolcvanéves aggastyánnak, aki egész életében nem töltött be katonai funkciót. A katonák felháborodtak leváltása miatt, mert nem felejtették, hogy az inflanti csata egyenlőtlen küzdelmeiben sok sikert ért el. A herceg álláspontja az udvarral szemben nem változott évtizedeken keresztül. Azt a vádat is viselni kellett, hogy Waza Zsigmondot detronizálni akarja.

Húsz év múlva mégis közeledett Wladislaw Waza királyfihoz, leveleztek és annyira bizalmas viszonyba kerültek egymással, hogy annak trón iránti igényét támogatta és atyja halála után megválasztását is előkészítette. II. Kristóf életének vége a legdicsőségebb eredmények időszakára volt. Elnyerte a vilnai vajda és litván nagyhetman méltóságát, nagy része volt a Moszkva elleni 1633. évi győzelemben, Szmolenszk mellett. Az új toleráns királynál azon fáradozott, hogy biztosítsa a lengyel és litván reformátusok jogait a varsói konferencia ténye alapján. Idővel egyre jobban magára vette a református egyház gondjait. Sajnos, később túlságos aggodalmaskodással avatkozott bele kicsinyes és fontos dolgokba egyaránt, de mindezeket őszinte vallásos meggyőződéssel tette. Bizonyítja, hogy saját magát szigorú vallási fegyelemnek vetette alá. Szörnyű tettet követett el, halállal büntette egyik szolgáját. *Zsigrowiusz* herceg rávette, hogy bűnét ismerje el. Így alávetette magát az egyházi vezeklés feltételeinek, ami nyilvánosan ment

végbe, így járult a herceg az úrasztalához vezetni 1612-ben. Halála 1640-ben következett be, akkor, amikor a vilnai református egyházat egy vesztés per következtében eltávolították a városból. De vigasztalta az a tudat, hogy egyháza sorsát nevelt fia és unokaöccse veszik kezükbe.

A kiváló testvérek közül az idősebb, II. Kristóf és Kiszczank Anna fia szintén református iskolákban tanult, Kiejdannában, Sluckban, azután a lipcsei és leydeni egyetemen. Részt vett a spanyol-holland háborúban. Hollandiai tartózkodása idején IV. László követe lett Angliában és Hollandiában.

Hazatérve apja oldalán harcolt a svédek és törökök ellen. Annak halála után nemcsak vagyonát örökölte, hanem a református egyház legfőbb patrónusának tisztségét is. Hadi tetteinek elismeréseképpen vilnai vajda, litván nagyhetman lett. Így indul harcba az új ellenség, a moszkovita had ellen, akik kihasználván Lengyelország meggyengülését, megtámadták Litvániát. Az első ütközetben szétverte az oroszokat, de a király segítsége nélkül a vesztés szepieliwiczi csata után fel kellett adnia Vilnát. Közben családi élete is tragikusan alakult. Felesége, akitől két gyermeke született, meghalt. Majd rövidesen, még csecsemő korában meghalt Kristóf fia is. Második feleségétől, a moldvai herceg lányától nem születtek gyermekei.

A Radziwill család református ágának e korbéli második férfitagja Boguszlaw. Hohenzollern Erzsébet fia, rokonságban volt a lengyel királlyal, Habsburg Ferdinánd császárral, a bajor Wittelsbach választófejedelemmel és Margit spanyol királynéval. Az élete a szokásos. Otthon református iskolákban tanult, kiváló nevelő, Daniel *Naborowski* költő keze alatt. Majd külföldi tanulmányutak következnek. 1637-1648 között csak kétszer látogatott haza. Hosszasan tartózkodott Franciaországban, házassági tervei voltak, de mindent otthagytott annak hírére, hogy kitört a kozák felkelés. Danzigba ment, szervezte a hadsereget az ukrán felkelők ellen. A királyválasztás idején János Kázmér mellé állt, aki kinevezte a királyi gárda generálisává. Több csatában győzedelmeskedett testvére, Jánusz parancsnoksága alatt.

1655. volt ama végzetes esztendő, melynek eseményei a hazaárulás vádját hozták a két Radziwill testvér számára. Ez esztendő augusztus 18-án Jánusz Radziwill kihirdette Kiejdannában, hogy testvérével, Boguszlaw-val, az egyházi és világi méltóságokkal, sőt az egész nagyhercegséggel együtt elfogadja X. Károly svéd király támogatását. Jánusz még ez év végén meghalt, de testvérének viselni kellett egész életében a hazaárulás vádját.

A János Kázmér iránti hűségétől való elszakadás, a svéd király védnökségének elismerése olyan bűn volt, amelyik sok lengyel előkelő és köznemes lelkiismeretét megterhelte. 1655. július 25-én a wielkopolskai Ujcses melletti általános nemesi felkelés résztvevői Kristóf Opalnicki poznanai vajda vezetésével elfogadták a svéd védelmet a királyi hadsereg hetmanjaival, sőt a későbbi királlyal, Sobieszki Jánossal együtt. De azután hamarosan elfordultak a svédek-

től, magukra hagyva a Radziwilleket, akik túlságosan is Károly Gusztávhoz húztak.

Miféle indítéka volt a Radziwillek viselkedésének? Nyilvánvaló volt az ok. János Kázmérnak már nem volt érdeke tovább védeni a litván nagyhercegséget az oroszokkal szemben. A Radziwillek már csak magukra számíthattak. A királyi hadsereg sorozatos vereségei Ukrajnában, majd Nagy-Lengyelország svéd uralom alá jutása, a teljes reménytelenség állapota határozta meg döntésüket.

„A tények pontos ismerete alapján vissza kell utasítanunk azt az ellenreformációs forrásból származó tézist, hogy Radziwill vallásos meggyőződésből cselekedett” – írja a lengyel református folyóiratban nyolc évvel ezelőtt közölt munkájában Wojciech *Kriegsiesen*. (Ő nem lelkész, hanem világi ember.) Húsz éve jelent meg Jerzy *Stahl* volt lodzi református lelkész vázlatos egyháztörténete. Ebben még azt olvashatjuk, hogy a lengyel reformátusok a svéd királyt vallásuk védelmezőjeként fogadták. Ezt használták fel a reformáció ellen a jezsuiták, s általánossá tették azt a jelszót, amit *Sienkiewicz* író, aki ifjú korában liberális, de öregségére romantikusan túlzó katolikus lett, mondott: „minden rossznak okozói Lengyelországban a protestánsok”.

De lássuk a tényeket: A svéd védnökséget egyaránt elfogadták mind a katolikusok, mind a reformátusok, a vallásnak nem volt jelentősége. Az ún. kiejdanei (Nemel) egyezményen a Radziwilleké mellett ott találjuk katolikus papok aláírását is, pl. a zmuđzi püspök, *Piotr Parczewsk*-ét és a vilnai egyházmegye archidiakónusa *Kazimir Biallozor*-ét is. Egyébként nem szabad elfelejteni, hogy a merev ortodox lutheránus svédnek viszonya más protestáns felekezetekkel, és különösen a reformátusokkal szemben határozottan ellenséges volt abban a korban, és ezzel Radziwillnek is tisztában kellett lennie. Döntésében politikai szempontok vezették. Az a szándék, hogy legalább a nagyhercegség maradéka meneküljön meg az ellenségtől, és természetesen a Radziwill család pozíciója is erősödjön. Ez nagy politikai tévedés volt, amit helyrehozni már sem ideje, sem ereje nem volt.

Fél évvel a kiejdanei megegyezés után János elhunyt, öccse Bogusław még egy évig kitartott a své-

dek mellett. Velük harcolt a szövetséges brandenburgi seregben. 1656 októberében a lengyeleket támogató tatárok fogságába került. Hamarosan visszatér János Kázmér táborába. Három év múlva a szejm visszaadta jogait és vagyonát, de karrierje összetört, emlékeztették az egyezményre és annak következményeit viselnie kellett. Személyes helyzete a református egyház sorsát is egyre nehezebbé tette. Az egyház helyzete egyre reménytelenebbé vált a fokozódó gyűlölet, az egyházon belüli a lehangoltság, az egymást követő perek és a templomok és lelkészlakások elleni kisajátítási eljárások következtében.

Bogusław vagyoni helyzete megerősödött, amikor – pápai dispenczióval – feleségül vette unokatestvérét, bátyjának, Jánosznak leányát. Ezzel kezébe kaparintotta a Radziwillek református ágának összes birtokát. Halála hirtelen következett be, fogolyvadászon gutaütés érte. Utódja Karolina, aki Königsbergben nevelkedett. 18 éves korában felkészítették a *Sobieski* flúval való házasságra, de ő váratlanul *Hohenzollern* Lajoshoz ment feleségül. A házasság Lajos herceg halálával néhány év múlva véget ért. Karolina második házasságából csak egy lánya, Erzsébet maradt hátra, így a hatalmas Radziwill-vagyon viszálykodás forrása lett. Végül is a Nieswiecki ág szerezte meg. Ellenben Bogusław lánya rendelkezése szerint hatalmas alapítványt jegyeztek be a református egyház javára, és ezt a katolikus ág is tiszteletben tartotta. Az egyházra hagyott földbirtokok biztosították még a XVIII. és XIX. században is az egyházközségek és iskolák anyagi alapját. Mindez Vörös Mikoláj Radziwill utódainak érdeme, hogy a litván református egyház még sokáig fennállott azután is, hogy a Radziwill család utolsó férfitagja is sírba szállt.

Kiss Sándor
ny. református lelképásztor
(Gáboros)

Forrásmunkák:

1. Rafael *Habielski*: A vilnai református egyház története. – 2. Jerzy *Stahl*: A lengyel református egyház történetének vázlata. – 3. Rafael *Habielski*: Adalékok a litván református egyház történetéből. – 4. Wojciech *Kriegsiesen*: A református Radziwillek.

Pascal Balázs

(1623-1662)

Pascal a szentek között? – kérdi valaki, aki hallott ugyan már felőle egyet-mást: főleg azt, hogy mint számtani, mértani és természettudós az emberi szellem legkiválóbbjai között van a helye; vagy aki úgy ismeri őt, mint a hatalomra és egyetemes befolyásra törekvő jezsuita-rendnek az ellenfele, aki a „Vidéki Levelek”-ben a hiúságot, az erkölcsi kétértelműséget, a politikai befolyásra törő erőszakosságot olyan tüneményes irodalmi formában hozza nap-

világra- és teszi nevetségessé; vagy pedig aki úgy ismeri őt, mint bölcselőt, akinek tekintete a végtelenbe néz, és mindazt, ami az emberen kívül van s mindazt, ami az emberi szívben van, olyan világosan rendezve látja és fejezi ki „Gondolatai”-ban, a világirodalomnak ebben a remekművében. És mégis a szentek közé sorozzuk őt; nem valami önkényes szemmérték alapján, hanem egész életének, különösen élete utolsó szakaszának bizonyágtétele alap-

ján, amelyben olyan gazdagon tükröződik Istennek a kiválasztó és szentté tevő kegyelme, hogy ahhoz képest minden egyéb elhalványul és alárendelt lesz.

S minthogy Pascalból bennünket a hívő ember érdekel elsősorban, tehát lényének azok a vonásai, amelyek őt Krisztus testének tagjává teszik, természetesen kevesebb gondot fordítunk azokra a dolgaira, amelyek őt a világ szemében teszik nagygyá – jóllehet, a természeti élet rendjén azok is nagy dolgok, és Isten nagyságát és végtelenségét dicsérik. Ez a rendkívüli szellem már kilenc éves korában rövid értekezésben összefoglalja észleleteit a hangrezgéssel kapcsolatban; tizenkét éves korában rájön arra a maga erejéből, hogy a háromszög szögeinek összege egyenlő két derékszög összegével; tizenhat éves korában meglepi korának tudós köreit a kúp-szelettel kapcsolatos megállapításaival; tizenkilenc éves korában elkészíti az első számológépet, amely nemcsak a testi munkát, de a szellemnek mechanikus természetű funkcióit is egy ügyesen megszerkesztett gépre bízta; majd bekapcsolódik a légüres térrel kapcsolatos tudományos megfigyelésekbe, s kísérleteivel és megállapításaival nagyot lendített a dolgokon: a levegő súlyával, a víz egyensúlyával kapcsolatos megállapításai a hidraulikus szajtó felfedezésére vezettek. Sorolhatók még sokáig azok a tudományos sikerek, amelyekkel Pascal gazdagította az ember szellemi értékeit; egyszer azonban azon vette magát észre, hogy mindezek az ismeretek nem tették őt sem jobbá, sem boldogabbá, s ott áll békességre és bizonyosságra szomjas szívével. Isten különös módon fordította érdeklődését önmaga iránt, és ő iránta, s értette meg vele, hogy a legmagasabb rendű ismeret és az emberhez legméltóbb tudomány magunk és az Isten ismerete. Bár az ismeret, amennyiben az pusztán ismeret, még nem minden, „Ő milyen messze van Isten ismeretétől az ő szeretése!” (Gondolatok)

A szentek életében soha nem az a figyelemreméltó, hogy honnét indulnak el; még az sem, hogy útjuk mi mindenben vezet át; hanem az, hogy hova ígyekeznek és hogyan és hova érkeznek meg. Az egyéniség, amely szellemi megnyilatkozásaiban tükröződik: amit önmagáról s a vele eggyé lett, szívében élő istenségről mond – ez érdekel bennünket; mert a szívnek az indulatai és tartalma határozzák meg élete egész magatartását és végső sorsát. A szívnek ezt a szentté tevő tartalmát Pascal éppen úgy, mint nagy tanítói, Szent Pál és Szent Ágoston, a kegyelem kiválasztó munkájának tulajdonítja. „Csak a kegyelem tehet szentté valakit; aki ezt kétségbevonja, sem azt nem tudja, mi a szent, sem azt, hogy mi az ember.” (Gondolatok)

Pascal életének a vizsgálata sok egyéb örökké időszzerű hitbeli kérdés mellett nagyon érdekes módon hozza elénk a hit és az ész viszonyának szövevényes kérdését a lelki élet területén. Pascal olyan korban élt, amikor ez a kérdés válság-pontján járt. Az egyház még mindig ragaszkodott ahhoz a középkorból rámaradt előjogához, hogy minden lehetséges igazságnak ő a birtokosa, s ezzel nagy mértékben bénította a tudományos kutatást; viszont a természettudományi felfe-

dezések olyan tapasztalaton nyugvó biztos igazságokat hoztak az emberek szeme elé, amelyek nem egyszer ellentétben álltak az egyházi tekintélyen nyugvó igazsággal, de semmiképpen nem szorultak rá annak erkölcsi támogatására. S ez a krízis valami sajátságos erővel izzik Pascal szívében és elméjében.

Milyen nehéz egy ilyen szövevényes és titokzatos lélek mélységeibe beletekinteni, valódi lényegét megragadni! A harc háromszáz év óta változatlan heveséssel folyik azok között, akik őt a keresztyénység legkártékonyabb ellenségének s azok között, akik a legigazibb szentnek tekintik, – mert mindenki a saját szívében levő érték-skála szerint méri le őt. A régi igazság új igazolást nyer Pascal esetében: hogy egy embert, egy egyéniséget csak az érthet meg, aki-ben ugyanaz a lélek lakozik, aki ugyanúgy érez és gondolkodik, mint az. Pascal megértéséhez szemmel kell követnünk mindazt, amit az ingyen kegyelem művelt benne. S mindez olyan örök és olyan modern! Így volt tegnap is, ma is, és így lesz mindaddig, amíg ember él a földön: az ember természeténél fogva bálványimádó, önimádó, pogány s nem segíthet rajta semmi más, mint a természetfeletti kegyelem. „Még az igazságból is bálványt csinálnak, mert az igazság szeretet nélkül nem Isten, hanem csak arcképe, amelyet nem kell sem szeretni, sem imádni; de még kevésbé kell szeretni és imádni az ellenkezőjét, t. i. a hazugságot.” (Gondolatok) Vagy: „Imáink és erényeink utálatosak Isten előtt, ha azok nem Jézus Krisztus imái és erényei. S bűneink soha sem lesznek Isten könyörületének, hanem csak ítéletének tárgyai, hacsak nem lesznek Jézus Krisztuséi. Ő átvállalta bűneinket és szövetségébe fogadott” (Gondolatok).

A Pascal család a francia középhegység központjának, Clermontnak (ma Clermont-Ferrand) ősi családjai közé tartozott. Itt született Pascal István pénzügyi hivatalnoknak és Bégon Antoniának a gyermeke. Volt még egy három évvel idősebb néneje, Gilberte és egy két évvel fiatalabb húga, Jaquelin, mindkettő döntő módon folyt bele egyéniségének kialakulásába. Anyja 1626-ban meghalt. Az anyagilag független apa ettől kezdve maga vette kezébe gyermekeinek, különösen a rendkívüli képességeket mutató fiának a nevelését. S hogy ezt minél függetlenebbül tehesse, családjával együtt 1631-ben Párizsba költözött.

Pascal István első gondja az volt, hogy fiával elsajátíttassa a latin és a görög nyelvet. A fiúban azonban az ún. egzakt tudományok: a mértan, számtan és fizika iránt volt rendkívüli érdeklődés. Ettől apja egyelőre igyekezett át elzárni, legfeljebb jutalmul ígérte meg az ilyen fajta ismereteket arra az időre, amikor a klasszikus nyelveket már megtanulta. Kilenc éves volt, amikor egy ebéd közben feltűnt neki, hogy a kínai porcelántál milyen hosszán cseng, ha villával érintik és hogy azonnal elhallgat, ha ujjal nyúlnak hozzá. Csakhamar megírta értekezését a hangrezgésről, amelyben meglepő éleselméjűséggel sorolja fel megfigyeléseit. - Közben állandóan ostromolta apját a számtan és mértan körébe vágó kérdésekkel. S minthogy egyelőre egyéb feleletet nem kapott, mint azt, hogy a mértan az a tudomány, amelynek segítsé-

gével nagyon biztos igazságokra lehet eljutni, maga indult el elébe a rengetegbe a maga módján. Bezárkózott gyermekszobájába és faszénnel különféle ábrákat kezdett rajzolgatni a padlóra, és élvezte azok összefüggését. Csinált kört, egyenlő oldalú háromszöget; majd rájött, hogy a háromszög szögeinek az összege egyenlő két derékszög összegével. S mindezek a dolgok az apa tudtán kívül történtek. Amikor azután az apa a fiú kísérleteiről tudomást szerzett, nem vonakodott tovább kezébe adni a szakkönyveket. Ez történt tizenkét éves korában. Tizenhat éves korában jelentékeny felfedezéseket tett a kúp-szelettel kapcsolatban és ezzel úttörő munkát végzett a modern ábrázoló mértan területén.

Tizennyolc éves volt, amikor kezdtek jelentkezni nála annak a betegségnek első tünetei, amely végigkísérte őt egész életén, Gilberte néneje (aki Périer István pénzügyi tisztviselő felesége lett) írta meg elég részletesen Pascal életrajzát és abban említi, hogy „néha mondta nekünk, hogy tizennyolc éves korától nem volt egy napja sem nagy fájdalom nélkül.” Pascal életrajzírói nagyon közeli okokból próbálják megmagyarázni ezt a betegséget: szemrehányást tesznek az apának gyermeke egyoldalú szellemi foglalkoztatása miatt. Azt mondják, hogy Pascal gyermekkorában természetellenes életmódot folytatott, kívül élt a világon, nem volt neki játékos gyermekora stb. és a természet megbosszulta magát.

Ezek a fajta magyarázatok azonban nem fejtik meg Pascal sok szenvedésének sem okát, sem célját. Megelőzhető vagy kiküszöbölhető lett volna ez a nagy testi gyengeség (amelynek a mibenlétét sem igen tudjuk), ha a gyermek-Pascalt az apja a játékos életmód felé terelte volna? Nem valószínű! Betegségének és sok szenvedésének sokkal inkább azt a magyarázatát kell elfogadnunk, amelyet ő ad olyankor, amikor már világosan kibontakozott maga előtt is annak oka-célja: a bűn és a szentség.

Párizsi tartózkodásának az vetett véget, hogy Richelieu bíboros és kancellár figyelmét felhívták a kiváló képességű pénzügyi szakemberre, aki Pascal Istvánt egy nagyon kényes kincstári munkakörbe nevezte ki Rouenba. A család tehát 1639 őszén Rouenba költözött. Itteni tartózkodása döntő volt rá nézve lelki tekintetben is és tudományos érdeklődése tekintetében is.

Pascal nem azok közé az emberek közé tartozott, akik egy-egy természeti vagy szellemi jelenséget egyszerűen tudomásul vesznek. Jobban érdekelte őt a törvényszerűség, amely egy-egy tüneményben érvényesült, mint maga a tünemény; minden létezőnek a forrását, létrehozó okát kutatta. S ezzel már meg is volt szabva útjának iránya és a cél, ahová el kellett jutnia – Isten. Ha eddig érdeklődésének tárgya a körülötte levő világ s az abban érvényesülő törvényszerűségek voltak, Isten, aki őt a maga számára kiválasztotta, érdeklődését új irányba terelte: önmagára, a belső emberre. És amint Pascal perfekcionista, vagyis tökéletességre törekvő volt a szellemi élet egyéb területein, vagyis nem elégedett meg félmegoldásokkal, homályos igazságokkal, bizonytalansággal,

ugyanaz a teljességre törekvés jellemzi majd ezen a végső területen is, ahova Isten őt egy különös cselekmény által terelte.

1646 januárjában egyik napon Pascal István arról értesült, hogy két fiatal nemes lovagias ügyének elintézése végett a város határában párbajt akar vívni, Mint Richelieu bíbornok odaadó híve, aki nagy ellensége volt a párbajnak, minden áron szerette volna megakadályozni a készülülő lovagias ügyet. S minthogy lovai nem voltak éles patkóval ellátva s a síkos úton tehetetlenek voltak, gyalogszerrel indult neki az útnak, A síkos kövezeten azonban ő is elesett és csípőjét alaposan megütötte. Tehetetlen állapotában segítségére jött két ember, egy bizonyos Deslandes és egy de la Bouteillerie nevű nemes, akik mullekenesen műkedvelő sebészek voltak s valóban el is tudták látni a betegget. Ezek az emberek kevéssel azelőtt szakítottak a világi életmóddal és kerültek a janzenizmus néven ismert ébredési mozgalom hatáskörébe. Nemcsak testi gondozásba vették tehát Pascal Istvánt, hanem három hónapra otthonába költözve, lelkigondozói kezelésben is részesítették mind őt, mind családját.

A Pascal család érdeklődésétől soha nem állott távol a vallás.

Pascal István gyermekeit komoly vallási nevelésben is részesítette, amelynek segédeszközei közül nem hiányzott a Biblia, az egyházatyák elmékedései, a zsinati határozatok, egy kis egyháztörténelem. Ez hozzátartozott akkor a vezető állásban vagy állapotban levő emberek életstílusához. A két sebész azonban, aki Pascal István betegágya mellett volt, egészen szokatlan zamatú vallásosságra mutatott példát. A hit kérdéseiről tapasztalati alapon beszéltek, úgy mint akik nem emberektől tanulták, hanem közvetlen belső, személyes tapasztalat alapján tudják és látják a hit dolgait. Szent Ágoston írásait, janzenista eredetű könyveket adtak a család, elsősorban Balázs kezébe. Ugyanakkor, amikor ajkukon olyan világos és meggyőző volt a bizonyágtétel, keresztyéni egyéniségük, önmegtartózkodó szolgálatkészségük és alázatosságuk nagyszerű illusztrációja volt mindannak, amit mondtak. Pascal Balázs abban a korban volt, amikor az élő hitnek a tényei iránt az emberi szív a legfogékonyabb; egyébként is mindaz, amit eddig csinált, üresen hagyta szívét. S most elméje és szíve úgy itta be a mindenható kiválasztó kegyelemről szóló ágostoni tanítást, mint a szomjas föld az esőt. Az az Isten, aki előre kész tervek szerint, senkivel nem tanácskozva jelenti ki magát, végez el mindent választottainak üdvössége érdekében, adja Lelkének világosságát; aki valami titkos módon benne van mindenben - nagyszerűen megfelelt Pascal Balázs igazságra és bizonyosságra szomjas elméjének. A harc korántsem dőlt el szívében a természet és a kegyelem, a világ és Isten között ezzel a megtéréssel, de mindenesetre nagyon erőteljesen megkezdődött. Hogy egyelőre mennyire komolyan vette, mi sem mutatja jobban, mint az, hogy minden igyekezetével azon volt, hogy az egész családot megnyerje ennek a „tapasztalati” vallásosságnak. Úgy látszik, szívének első számú szenvedélyévé lett a hit. Egy időn át való-

ban semmi mással nem foglalkozott, csak az egy szükséges dologgal. Azonban a természeti törvények által képviselt csodálatos rend és értelem – ha valaki egyszer már úgy belekóstolt, mint ő, – nem könnyen felejthető el, nem olyan könnyű tőle megválni. Sok szenvedés és vergődés kellett még ahhoz és némi idő és egy kis búcsúzkodás a régi élettől, hogy Pascal érdeklődésének kizárólagos tárgya az Istenben való élet legyen.

Életének huszonnegyedik évében betegsége rendkívüli módon elhatalmasodott rajta „olyannyira – olvassuk Gilberte nénjének beszámolójában - hogy semmit nem tudott elnyelni, ha nem volt meleg, s azt is csak cseppenként; és mivel ezen kívül elviselhetetlen fejfájásai, gyomorégése és egyéb bajai is gyötörték, az orvosok három hónapon át minden másnap purgálást rendeltek neki... Valóságos kínszenvedés volt, akik a közelében voltak, megboroztak még a látásától is. Őcsém azonban soha nem panaszkodott, sőt inkább nyereségnek tekintette magára nézve... mert mostanában már nem ismert más tudományt, mint az erényt s tudta, hogy a betegség ebben csak tökéletesítheti őt... Gyakran mondta, hogy amíg régebben ezek a gyengeségei elvonták figyelmét tanulmányaitól, s ez neki akkor fájt, most mint keresztyénnek mindenből haszna van, különösen a szenvedésből, mert benne lehet megismerni Jézus Krisztust, a megfeszítettet, márpedig ő kell, hogy a keresztyén minden tudománya és egyetlen dicsősége legyen.”

A szakértők egyöntetűen azt vélik betegsége felől, hogy gyomor-tuberkulózis volt, s ehhez az első időben még az is hozzájárult, hogy deréktől lefelé megbénultak a tagjai, úgy hogy csak munkóval járhatott.

Amint az állapota valamelyest javult, újból nagyon vonzó módon jött elé a természet a maga titkaival. Azoknak az éveknek a legizgatóbbá tudományos kérdése a „semmi”, a légüres tér, a vacuum kérdése volt. Lehet-e olyan tér, ahol nincs semmi? A hagyományos felelet erre a kérdésre az volt, hogy nem, mert „a természet irtózik a semmitől”. A titok kódét először Torricelli olasz tudós szakította föl 1644-ben, amikor higanyal telt üvegsövet nyílásával lefelé higanyal telt edénybe állított, s a csőben levő higanyoszlop egy bizonyos magassáig alászállt. Az üvegső felső vége szemmel láthatólag üres lett. De valóban üres lett-e? Torricelli ennek a kísérletnek az alapján megkockáztatta azt az állítását, hogy a „semmi”, a „légüres tér” előállítható; és azt a másikat is, hogy a higanyoszlop magassága a csőben az edényben levő higany felszínére nehezedő levegő súlyától függ. A tétel azonban új volt és nem volt kellően ellenőrizve. Pascal igazságot kutató elméjét nagyon foglalkoztatta a kérdés. 1647 legelejétől kezdve Rouenban, majd Párizsban (ahova a nyár folyamán visszatért), végül ősszel sógoránál, Périer Istvánnál Clermontban foglalkozott a kérdéssel. Kivizsgálta, ellenőrizte, kibővítette a Torricelli-féle kísérletet minden részletében. Megállapította annak igazságát, kimutatta, hogy a közel 1000 m magas Puy de Dome hegy csúcsán a csőben levő higanyoszlop magassága lényegesen kisebb volt, mint a másik hasonló műszerben

lent Clermontban. A műszert tehát lehet magasságmérésre is használni. Mindezeknek alapján megállapította a folyadékok egyensúlyának, a közlekedő edényeknek a törvényét, amelyek a hidraulikus sajtó megszerkesztésére vezettek.

Pascal életében, sajtóságos alkatú elméjében szemléltetve látjuk a régi vitát: az igaz miért igaz? Azért-e, mert elmém a kellő mennyiségű bizonyíték alapján annak látja, vagy azért, mert igazság: saját szellemem működése által, vagy pedig készen kapom és el kell hinnem, hogy amit egy vitán felüli tekintély állít, az úgy van és úgy igaz. - Az egész középkoron át, amíg az egyház tekintélye rendületlen volt, az volt az igaz és úgy volt igaz, ahogy az egyház mondta és ahogy az egyházi iskolákban tanították. Semmiféle tudományos megfigyelés vagy állítás nem kerülhetett ellentétbe az egyházi igaz tanítással. S az egyház a maga illetékességi területének tekintette a természettudományokat is. A 15. és 16. század nagy szellemi forradalma megbontotta az egyház szellemi egyeduralmát és elkezdődött egy szellemi felszabadulási folyamat. Egyre többen lesznek, akik vitatják, hogy vannak olyan területei az életnek, ahol nem döntőbíró az egyházi tekintély: pl. a természettudományok, vagy a bölcelet. Itt közvetlen tapasztalat és megfigyelés által jut el az ember az igazsáig. 1615-ben Galilei kijelentette, hogy a fizikai kérdések megtárgyalásánál nem lehet kiindulni az írások tekintélyéből, hanem az érzéki tapasztalatból és a szükséges kísérletekből...”

Pascal már apjától örökölt szemléletmódja alapján is azt az álláspontot vallotta, hogy más a tárgya és illetékességi köre az észnek és más a hitnek. Vannak területek, ahol az igazsághoz az értelem világánál jut el az ember, vannak viszont olyan területek, ahol a hit vezet el az igazsághoz és bizonyossághoz. Pascalnak, mint természettudósnak azonban abban mutatkozott meg kiválasztott és szent-volta, hogy pontosan tudta, hogy hol kell megállni az ember észnek; s tudta azt is tapasztalatból, hogy az ismeret felfuvalkodottá tesz; a szeretet az, ami épít. Attól azonban nagyon komolyan óvta magát is, más is, hogy az értelmet értelmetlenül használja. „Két túlzás: kizárni az ésszt, és csak az ésszt szóhoz engedni” (Gondolatok). Jézus követésével nagyszerűen összefér nála az ész használata, ha a szív egyébként Jézussal van tele. „Meghódolás és az értelem használata, íme ebben áll az igazi keresztyénség” (Gondolatok). Azt kell végre megértenünk, amit ő maga is olyan sokszor és olyan szabatosan kifejezett, hogy a hit nem ellentétben van az ésszel, hanem fölötte van. Olyan tényekkel foglalkozik, amik felülhaladják az értelmet. „A szívnek megvan a maga külön észjárása, amit az ész nem ér föl” (Gondolatok). „A hit világosan megmondja azt, amit az értekek nem mondanak meg; de nem mondja az ellenkezőjét annak, amit azok látnak. Mert fölöttük van, nem pedig velük szemben” (Gondolatok). Az érzéki megfigyelés alá eső területen, nos ott nincs szükség a természetfölötti hitre a közvetlen igazságok és törvények megállapításához. Noéel jezsuita atyával volt egy vitája a „légüres térrel” kapcsolat-

ban. Neki írja: „Egészen másképpen van azokkal a dolgokkal, amelyek érzékeink vagy következtető eljárásunk alá esnek; itt a külső tekintély nem döntő, itt az értelemnek kell döntenie... Így a mértan, számtan, zene, fizika, orvostudomány, amely az érzékek és az okoskodás alá tartozik, csak úgy éri el a tökéletességet, ha az ész mérlegeli...” „Sajnáljuk azoknak a vakságát, akik tekintélyekre hivatkoznak fizikai kérdések bizonyításánál ahelyett, hogy az értelemre vagy a tapasztalatra hivatkoznának. Hasonló módon borzadnunk kell azoknak a balgasága miatt, akik a teológiában egyedül az észet használják a Szentírásnak és az atyáknak a tekintélye helyett. Fel kell szabadítanunk azoknak a félénk lelkeknek a bátorságát, akik nem mernek semmit felfedezni a természettudományokban; s ugyanakkor leleplezni azoknak a hebrencs szellemeknek a vakmerőségét, akik valami újat akarnak kieszelni a teológiában.”

Nem kis dolgot végzett és nem jelentéktelen szolgálatot tett az emberi szellem szabadságának Pascal akkor, amikor ilyen világosan tisztázta azt, hogy hol vannak és meddig terjednek azok a területek, ahol az emberi szellem szabadon és veszélytelenül mozoghat. Nem meggondolatlanul! Az, hogy Pascal útlevelet ad az emberi szellemnek a természettudományok területén, nem jelenti egyúttal azt, hogy azon a területen ne járjon a legnagyobb körültekintéssel és ne használja lelkiismeretét; másrészt hogy olyan területekre merészkedjen, ahova útlevele nem szól.

Talán tartogatott volna neki a természettudományokkal való foglalkozás is rendkívüli sikereket, ha elmélyedhetett volna bennük. Azonban amit ezen a területen végzett, gyötrelmes betegségének elviselhető időszakaiban hajszolt tevékenység során történt; ígéreteket tett alapvető részletes tanulmányok készítésére ezen a területen, ezekkel az ígéreteivel azonban örökre adós maradt. Isten másutt jelölte meg életének és érdeklődésének célját. Miután megmutatta, hogy mi minden telne ki tőle az emberi nagyság vonalán, megcsömörölve az emberi nagyság hiúságától, szíve teljes szomjúságával fordult élete egyetlen célja felé. Még egy kis rugódozás, még egy kis ellenállás, még egy kis megaláztatás és gyötrellem és – teljes lesz benne a kegyelem kizárólagos uralma.

Párizsba való visszatérésük után Pascal a Saint-Merry plébánia templomba járt. Ennek a templomnak a plébánosa ebben az időben egy Duhamel nevű buzgó janzenista pap volt. Lehet, hogy az tanácsolta Pascalnak és húgának Jaqueline-nek, hogy hallgassák Singlin atyának igehirdetéseit, aki a Port-Royal zárda lelki vezetője volt. Ez a Singlin eredetileg posztókereskedő inas volt. 22 éves korában megragadta őt a kegyelem és megtért.

Paulai Vince úgy látta, hogy a fiatalember a szentség útjára tette a lábát, ezért gondjaiba vette; leültette őt 7-8 éves gyermekek közé latint tanulni. Közben Singlin csodálatos kifejezőképességre tett szert. Igehirdetéseit lenyűgözőek voltak. Hallgatósága minden egyes tagjának az volt az érzése, hogy Singlin külön hozzá beszél, mintha más nem is lenne jelen a gyüle-

kezetben. – Amikor Singlin prédikál, valaki mindig megtér – írja a zárda főnöknője, Angelika-anya (Saint-Beuve, P.-R., I. 470.1.)

Pascal és nővére is természetesen hatása alá kerültek Singlin-nek, kettejük közül nagyobb mértékben Jaqueline. Csakhamar arra érzett indíttatást, hogy háta mögött hagyja a világot és teljesen Isten szolgálatára szánja magát, s hogy a Port-Royal zárda apácái közé lépjen. Apjának azonban más tervei voltak leányával. Jaqueline gyermeki engedelmességgel vette tudomásul az apai ellenkezést: apja ellenére semmit nem akart tenni. Kérlelte őt, de eredménytelenül, hogy adja beleegyezését. Az öreg Pascal úgy látta, hogy célszerűbb lesz egyelőre eltávozni Párizsból. 1649 májusában egy esztendőre Cermontba költöztek.

Jaqueline azonban ugyanaz maradt: a világtól visszavonultan élt, semmi mással nem törődve, csak a kegyesség gyakorlásával foglalkozott. Balázs egészen másként viselkedett. Már Párizsban orvosai az egyoldalú és túlzott szellemi életnek tulajdonították gyakori súlyos betegségeit és rosszulleteit, és azt tanácsolták neki, hogy tegye félre eddigi életmódját, próbáljon természetesebb életet élni, szórakozzék, járjon társaságba, kirándulásokra, stb. Pascal, úgy látszik, elfogadta ezt a tanácsot, mert elkezdődött nála egy olyan életszakasz, ami ugyan mentes minden tisztátalanságtól, azonban életének eddigi összefüggéséből kirí, s amelyet Gilberte a leghaszontalanabbul eltöltött időszaknak nevez testvére életében. Volt ebben világi szórakozás, tánc, nagyvilági udvaroncokkal való vidéki kirándulás (1651. március), kártyajáték, stb. És minden jel azt mutatta, hogy ezek a dolgok nagyon is ínyére voltak testi emberének.

Jaqueline, aki látta, mi történik bátyjában, egyelőre nem tehetett mást, minthogy imádkozott érte, hogy Isten ne engedje őt ki kezéből s vigye benne teljességre azt, amit olyan sokat ígérő módon elkezdett.

Pascal vidéki kirándulásából visszatért Párizsba. Otthonában újra láthatta húgának tiszta, s gáncsnélküli kegyességét. Az apa még mindig nem engedte át leányát Istennek. Mindkét gyermekének, Balásznak és Jaqueline-nek az életében egyaránt döntő esemény lett az apa 1651. szeptember 24-én bekövetkezett halála. Balázs szembekerült a halállal. Nem most foglalkoztatta őt először a lélek halhatatlanságának kérdése, de most újra megnyílt előtte a csend és a végtelenség. Beletekintett a világmindenség néma végtelenségébe, az emberi lélek végtelenségébe és megremegett a szíve: „Ezeknek a határtalan tereknek az örök csendje megdöbrent” (Gondolatok). Egyelőre azonban Isten szemmel láthatólag hagyta őt vergődni a világ ígézetében bizonyára azért, hogy megláttassa vele saját szíve kívánságainak keserű következményeit, hogy mennyire „földi féreg” („ver et terre”). Mert még mindig úszik az árral. Unokahúga, Périer Margit így ír nagybátyja magatartásáról: „Nagyatyám meghalt, ő pedig továbbra is résztvesz a társaságban, még talán nagyobb gondatlansággal”. (Recueil d'Utrecht 258.1.). S ugyanakkor Jaqueline kéri nénjének, Gilberte-nek imádságait Balázs megtéréseért. Úgy látszott, hogy amaz első roueni megtérés-

nek nagyon kevés emléke maradt Pascalban. Annak idején legsürgősebb feladatának tekintette friss válásos meggyőződésének megnyerni családjá férfitagjait. Azokban, különösen Jaquelineben megelevenedve élt az akkor nyert hit, Balázs azonban megtagadni látszott azt.

Sőt, mintha nővérét is meg akarta volna akadályozni abban, hogy a szentség útján járjon. Végül is Jaqueline kiszakította magát testvérei befolyása alól és 1652 januárjában 24 éves korában belépett a Port-Royal zárdába. Pascal fanyar hangulatban vette tudomásul húga döntését, de mégis rászánta magát arra, hogy résztvegyen testvére felavatási szertartásán. És ez minden jel szerint alaposan felkavarta őt. A felavatási szertartás megdöbbenő módon ábrázolta ki a hívó lélek útját, annál is inkább, mert ebben a környezetben mindenki nagyon komolyan vette azt. A jelölt búcsút mond a világnak, mezítláb, korhadt kötéllel körülövezett halotti ruhában, fején tövis koronával, egyik kezében kereszttel, a másikkban gyertyával befekszik a korporsóba, e közben a gyertyák egymásután elalusznek. Mindez azt jelentette, hogy Pascal Jaqueline meghalt a világ számára. Majd következik Eufemia nővérnek, Krisztus menyasszonyának a feltámadása, örvendező menyegzői éneklés közepette.

Singlin igchirdetése magával ragadó volt. Kétségtelen, hogy Pascal lelkileg messze lemaradt nővére mögött, akinek ez nagyon fájt. Birtokában volt ugyan egy hűvös világnézetnél alig többet jelentő vallásosság, amellyel nagyszerűen összefért az az életmód, amelyet éppen akkor folytatott. Jaqueline-ben viszont teljességre jutott Krisztus: újján ott volt jeggyűrűje, szívében ott volt szeretete és az örökélet ígérete. Mit használ ehhez képest, ha Balázs az egész világot megnyeri is?!

Ezeket a dolgokat egészen biztosan látta ő maga is: a valóságok kereséséhez szokott szemét és elméjét ezek a tények nem kerültk el. Jól látta, hogy van ő maga és hol van húga. A világi szórakozások időszaka alatt egészségi állapota ugyan valamivel elviselhetőbb volt, de ez sem tartott sokáig, főleg azonban üresen és értelem nélkül hagyta életét. Feltűnőbb panaszai 1654 júliusában vannak újra. Isten ezen az úton közeledik szívéhez, hogy végleg megszerezze azt a maga számára és az örökkévalóság számára.

Említettük már, hogy a világi életmódot folytató, vagy a vallásosságnak legfeljebb a külső, konvencionális formáival megelégedő Pascal család a személyes és élő kegyességgel két műkedvelő sebész útján ismerkedett meg, akik Pascal Istvánt, a családapát ama roueni baleset után gondozásukba vették. Három hónapi időre hozzájuk költöztek, hitbéli meggyőződésüket sem leplezték. Bizonyoságot tettek a család előtt szóval és megszentelt magatartásukkal, majd ellátták a beteget és a család többi tagját újkeletű Ágoston-fordításokkal, amelyek azoknak a figyelmét is az egyedülható üdvözítő kegyelemre terelték. A két ember hatása az egész családra nagy volt, de különösen Balázs szívta fel mindazt, amit a vendégek mondtak és mutattak.

Pascal tehát maga is jansenista lett, s odaadta ma-

gát, szívét és elméjét egy olyan értelmű keresztyén-ségnek, amely a római egyházban soha sem volt és nem is lehet népszerű, amely kiindulva Pál apostol és Ágoston tanítása nyomán az emberi természet örökölt romlottságából, azt állítja, hogy az embertől semmi nem telik ki üdvösségének munkálása érdekében. Ha valaki mégis eljut az üdvösségre és az örök életre, az csak a kiválasztó és ingyenvaló kegyelem által történhet meg. Isten könyörül azon, akin könyörül és kegyelmez annak, akinek kegyelmez és ugyan ki pörölhetne vele, kicsoda vádolhatná őt? „Isten tetteiből semmit nem ért meg az, aki nem abból indul ki, hogy ő egyeseket meg akar vakítani, másokat meg látókká tenni” (Gondolatok).

Ez a régi ige Franciaországban részben egy németalföldi teológus, később ypresi püspök, Jansenius Kornél irodalmi munkája, az „Augustinus” révén elevenedett meg. Már diák korában elhatalmasodott benne az a meggyőződés, hogy Ágoston tanításait a bűnről és a kegyelemről nem igen ismerik az egyházban, még azok sem, akik pedig sokszor emlegetik Ágoston nevét. Gondolatait és gondjait megosztotta egy hasonló gondolkodású francia barátjával, Duvergier de Hauranne Jánossal, aki később Saint Cyran apátja lett. Ágoston tanulmányozása közben Ágoston műveit tízszer, a mindenható kegyelemmel kapcsolatos (a pelagiánusok ellen írt) műveit harmincszor olvasta el. Beható Ágoston-tanulmányozásának eredménye lett az említett irodalmi mű, amely halála (1668) után két évvel jelent meg. Jansénius könyve egyelőre egyebet nem végzett el, minthogy a római katolikus egyházban újra napvilágra hozta ennek a nagytekintélyű és újtestamentumi egyéniségű egyházatyának a tanítását. A könyv olvasása sokakat közvetlenül is megragadott, sokakat pedig Ágoston tanulmányozására serkentett. A legelhatározóbb esemény azonban az volt, hogy az ágostoni kegyelemtan Saint Cyran révén a Port Royal zárda hitvallásává lett.

A Port-Royal zárda korábban vidéken, a Párizstól mintegy 30 km-re délnyugatra levő Chevreuse-völgyben volt. 1639-ben azonban, főleg az egészségtelen vidék miatt, a kolostor Párizsba költözött. Élén Arnauld Angelika állt, aki Saint Cyrannal együtt teljes mértékben vallotta Ágoston tanítását: „Az ember vétkezett és önmagában gyógyíthatatlanul beteg, és hogy nincs visszatérés és gyógyulás csak Jézus Krisztusban...”

Az ingyen kegyelemről szóló tanítás azonban egyre többeket ébresztett fel, és pedig a világi foglalkozásuk közül is. Mondhatnók, hogy bizonyos körökben futótűzként terjedt. Ebben az ébredésben nem kis szerepet töltött be Saint Cyran a maga erkölcsi egyéniségével és szuggesztív hatásával. Azok között, akik bizonyágtételére megtértek, a legjellemzőbb Le Maitre Antal bíró megtérése. Ez az ember már nagyon fiatalon, 21 éves korában sokak által irigyelt ügyvéd, majd mint Richelieu kancellár pártfogoltja, a legfőbb bíróság tagja volt. Egy beteg rokonának betegágyánál több ízben összetalálkozott Saint Cyrannal, aki a beteget az örökélet reménységével igyekezett erősíteni. Még mielőtt a beteg meghalt volna, Le

Maitre Antal megtért: megcsömörlött e világ dicsőségétől és életét teljesen Istennek szánta.

Azt, ami benne történt, s az esedékes következményeket ilyen módon jelentette be Richelieunek: „Monseigneur, miután néhány hónappal ezelőtt megragadott Isten és életem megváltoztatására kényszerített, úgy érzem, elmulasztanám nagyságoddal szemben köteles tiszteletemet és a hálátlanság bűnébe esnék, ha nagy fontosságú lépésemet annak tudtán kívül tenném meg, akitől annyi rendkívüli kedvezményt nyertem. Nemcsak hivatalomat hagyom el, Monseigneur, amelyet kegye oly megtisztelővé és előnyössé tett számomra, hanem elhagynom mindazt, amit e világban óhajtottam és remélhettem; visszavonulok a magányba, hogy napjaim hátralevő részét bűnbánatban és Isten szolgálatában töltssem el – miután tíz esztendőt már eltöltöttem az emberek szolgálatában...”

A janzenizmus uralkodó színe tehát a bűnbánat és a vezeklés lett. Az ember önmagában és önmagából nem láthat mást, csak a bűnt. Non sum dignus! Nem vagyok méltó! Ezzel kezdődik és ezzel végződik a janzenista megszentelődés. Ahogy Pascalnak Jézus kijelenti egy csendes belső beszélgetés során: „Ha ismernéd bűneidet, megszakadna a szíved!” – „Meg is szakad, Uram” felelte ő, „mert ha te állítod, én elhiszem undokságukat”. – „Ne!” – válaszolt neki az Úr, – „mert én, akitől ezt megtudod, kigyógyítlak belőlük; s az, hogy ezt mondom neked, annak a jele, hogy ki akarlak gyógyítani. S amilyen mértékben szenvedsz miattuk olyan mértékben ismered meg azokat, és majd meghallod a szót: Íme a bűnök, amelyek megbocsáttattak neked!”

A bűn valóságának ez a szemlélete megszabta a hívők egész vallásos magatartását: éles vonalat húztak a világ és saját maguk közé; egy test tagjainak tudták magukat, kialakult egy janzenista közösségi tudat, amelynek az alapja a közös hittapasztalat volt a bűn és kegyelem felől. Egyházi lelkigyakorlataikat is nagy erkölcsi komolyság jellemezte. A bűntudatra ébredt lélek úgy érezte, hogy a szent áldozáshoz, az úrvacsorai közösséghez nagyon komoly erkölcsi felkészültség szükséges. Miközben voltak, akik úgy gondolkodtak és úgy jártak el, hogy „minél gyakrabban” kell a szentségekhez járulni, mert ez megnyugvást jelent a lélek számára, egy janzenista irat (Arnauld Antalnak a „Gyakori Áldozásról” szóló könyve) azt fejtegeti, hogy nem a gyakoriság a lényeges, hanem a kellő lelki felkészültség. Hogy a kérdés mennyire foglalkoztatta a kedélyeket és milyen széles rétegeket érintett, mi sem mutatja jobban, mint az, hogy Paulai Vince megállapítása szerint Arnauld Antal könyvének megjelenése (1643) utáni években Párizs két templomában 4500-zal apadt az áldozók száma. Helytelen volna azonban ebből az erkölcsi komolyság lazulására következtetni. Sokkal inkább az ellenkező a valószínű.

Nos tehát, ezekkel a janzenistákkal volt valamilyen, eléggé felszínes kapcsolata Pascalnak 1654-ig. Egyetértett velük az ágostoni kegyelemtan igazságában; tudta azt, hogy ennek a tanításnak legádázabb ellenségei a jezsuiták, akik egyik nagy tanítójuk, Mo-

lina Lajos (1535-1601) által felújították a régi tételt, hogy az üdvösség az ember és az Isten együttműködésének az eredménye (molinizmus, semi-pelagianizmus). 1654 azonban elhozta a végleges pálfordulást Pascal életében egy két órán át tartó csodálatos elragadtatás által. „Jó az, ha az ember a legfőbb jó hiábavaló keresésébe belefáradt és ellankadt, mert így odanyújtja kezét a Szabadítónak.” (Gondolatok, 178.1.) Ez a fordulat, amelynek az ismertetésére rátérünk, nem érkezett előzmény nélkül. Az egész eddigi élete a belső egyensúly keresésében telt el: kereste a világban, a szellem világában, önmagában és önmagán kívül – eredménytelenül. Közben láthatta Jacqueline nővérének győzelmes, kiegyensúlyozott, célt nyert életét. Meg-meglátogatta őt a kolostorban. 1653 vége felé Jacqueline azt írja bátyjáról: „telve van csömörrel a világ iránt és elviselhetetlen undorral az emberek iránt, akik benne élnek.” 1654 szeptemberében is meglátogatta hűgát. Erről a látogatásról Jacqueline azt írja nénjüknek Clermontba, hogy nagyon szánalomra méltó lelki állapotban volt, telve büntudattal és vágyakozással. Pascal mostanában gyakrabban kereste fel nővérét a kolostorban s ez örömmel látta bátyja lelki állapotát, jól tudva, hogy a törődött szív már a kegyelem munkájának a jele, hogy Istent az keresi, akit Isten már megtalált, a beteljesedés már csak idő kérdése.

Mi történt tehát azon a nevezetes hétfő éjszakán, 1654 november 23-án?

Néhány nappal Pascal halála után egyik szolgája, miközben hátramaradt ruháit rendezgette, az egyik kabát bélésében valami papír gyűretet vett észre. Felfejtette a bélést és egy összehajtogatott papírszeletet húzott ki belőle, amelyen Pascal kézírása volt látható. Az összehajtott ívben egy másik telefirkált papír volt nagyjában ugyanazzal a szöveggel, mintha az amannak a fogalmazványa lett volna. Csodálatos, két órán át tartó elragadtatásának friss megörökítése volt, amelyet akkor hamarosan belevarrt kabátja bélésébe és nyolc éven át emlékeztető jegy gyanánt magánál hordott. Maga a külső ív az idők folyamán elveszett, azonban Pascal unokaöccsétől van róla egy pontos másolat. A belső, gondatlanabban frott papír megvan, a párizsi Nemzeti Könyvtárban. A papírlap tetején kereszt, és alatta szöveg.

A kegyelem 1654-ik éve

Hétfő, november 23, szent Kelemen pápa és vértanú napja és másoké a martirologiában,

szent Chrysostomus vértanúéának és másokénak előestéje, Este körülbelül fél-tizenegyől körülbelül éjfél után félegyig.

Tűz

*Ábrahámnak Istene, Izsáknak Istene, Jákóbnak Istene nem a filozófusoké és a tudósoké
Bizonyosság, Bizonyosság, érzés, öröm, békeesség
Jézus Krisztus Istene
Deum meum et Deum vestrum (Ruth 1,16)
A te Istened az én Istenem
Feledve világ és minden, kivéve Istent*

*Nem található meg, csak az evangélium által
megjelölt úton*

Az emberi lélek nagysága

*„Igazságos Atyám, a világ nem ismert téged, de én
ismertelek”*

Öröm, Öröm, Öröm, örömkönnyek,

Elszakadtam tőle.

Derelinquerunt me fontem aquae vitae

(Elhagytak engem, az élő vizek forrását. Jer 2,13)

Istenem te elhagysz engem?

Bár ne kellene tőled elválnom soha örökké.

*„Mert az az örökélet, hogy ismerjenek téged, egyedüli
igaz Istent és azt, akit te elküldtél, Jézus Krisztust”*

Jézus Krisztus

Jézus Krisztus

*Elszakadtam tőle; futottam előle, lemondtam róla,
megfeszítettem őt.*

Bár soha nem szakadnék el tőle.

*Nem őrizhető meg, csak az evangélium által
megjelölt úton*

Teljes és édes lemondás

stb

*Teljes engedelmesség Jézus Krisztus és lelki vezetőm
iránt.*

*Örökké tartó öröm a földön eltöltött egyetlen
gyötrelmes napért.*

Non obliviscar sermones tuos. Amen.

(A te beszédeidről nem feledkezem el, Zsolt 115,16).

Ki tudna belehatolni egy vajdó lélekbe és pontosan meglátni, hogy mi történik ott, hogyan lesz újjá minden, hogyan születik az új ember? És mégis, Pascalnak ezek a beszédfoszlányszerű feljegyzései adnak némi tájékoztatást arról, ami szívében történt. Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak Istene ugyanúgy tűzben jelent meg neki, mint Mózesnek a Sínai hegyen, mint megemésztő tűz. Nem a filozófusoknak, nem a tudósoknak az Istene hanem az élő Isten. Ha a bölcséket és az értelmeseket az igazság – a valóságnak ez az égi mása – érdekli, ám a hívót a valóság. A bölcsék és az értelmeselek birtokában lehetnek az Isten látens igazságának, de Istenük nem élő Isten. „Ábrahámnak Istene, Izsáknak Istene, Jákóbnak Istene, a keresztyének Istene – a szeretet és vigasztalás Istene, olyan Isten, aki megtölti azoknak a szívét, akiket birtokba vett, olyan Isten, aki belsejünkben megéreztetni velük nyomorúságukat és a maga végtelen könyörületét; aki eggyé lesz velük lelkük mélyén s megtölti azt alázattal, örömmel, bizalommal, szeretettel és önmagán-kívül minden más cél szolgálatára képtelenné teszi őket” (Gondolatok). Akit eddig mindennél keresett, a végtelen térben és a végtelen időben, a természeti törvényben, az elme világosságában – eredménytelenül, vagy fél eredménnyel: az eléje jött és kijelentte magát neki. Amit eddig mindenben keresett, azt is megkapta: a bizonyosságot, az örömet és békességet. Ebben a két órában nemcsak azt tudta meg, hogy Istene van és Isten szeretet, hanem azt is, hogy az Jézus Krisztusban az ő Istene. Ha Ruth azt

mondhatta Naominak, hogy a te Istened az én Istene, most már ő is elmondhatja, hogy „Jézus Krisztus Istene az én Istene”.

Éppen mert ez a tapasztalat életünk örök sóvárgására a bizonyosság-keresésére adott végleges felelet lett elhatározó Istenhez, az emberekhez és a világhoz való viszonyára is. „Feledve világ és minden” – életem egyetlen célja és értelme Isten. Ó, mennyire ágostoni, mennyire páli és evangéliumi ez a hittapasztalat, amely véget vetett életében a kompromisszumoknak, a kétfelé érdeklődésnek és őt véglegesen Isten szentjévé, választott szentté tette. Nem az emberi keresés eredménye, nem az emberi elme felfedezése, nem az emberi jótetszés választása, hanem a megkülönböztető és kiválasztó, az ellenállhatatlan és elidegeníthetetlen kegyelem az, ha valaki így jut el az élő Istenig, hogy ne dicsekedjék előtte egy test sem.

Milyen csodálatos az „emberi lélek nagysága”, hogy „földi féreg” létére ilyen módon érintkezhet Istennel!

A kegyelemnek ebben az áradatában eléje jönnek elmúlt életének haszontalanságai és bűnei; nagyok-nak látja azokat, csak a kegyelem nagyobb náluk. Kezvéssel ezután az esemény után ír Melle de Roapeznek s mintha csak ezeket a gondolatait tolmácsolná neki: „... az Isten megtalálásának az örömeből ered a szomorúságunk is, hogy megbántottuk őt.” A világiak szomorúságából hiányzik ez az öröm, a keresztyének örömebe viszont belevegyül a szomorúság is amiatt, hogy egyéb örömeket is hajszoltak” (idézi Bishop, 177.1.).

Pascal független egyéniségére nézve jellemző az, ami a választott szentek és prófétai egyéniségek jegye, hogy nem játszik benne döntő szerepet semmiféle emberi és külső közvetítés; nem látjuk, hogy a szentségek, a templom, a vallásos gyakorlatok (amelyeket pedig kétségtelenül értékelt és gyakorolt), döntő módon előkészítették volna azt, ami benne és vele történt.

Ellenben ismételt hivatkozik az Igére, az evangéliumra: Jézus Krisztus csak ezen az úton található meg és őrizhető meg. S minthogy új életét közvetlenül Istentől kapta, később is nagy függetlenséget tanúsított a vallás és az egyház emberi vonatkozásai iránt.

Az, ami Pascallal azon az éjszakán történt, tulajdonképpen halála napjáig titok maradt. Környezete, Port Royal-beli barátai, ismerősei csak következményeivel találták szembe magukat. Az feltételezhető, hogy húgának, akivel ebben az időben egyre mélyülő lelki kapcsolata volt, beszámolt élményéről, az azonban, mint gyónási titkot, magával vitte a sírba. Pascal csakhamar Singlint választotta lelkipáterül. Singlinek egy december 8-án elhangzott igehirdetése nagyon megrázta őt, úgy hogy Port Royal-beli barátai ennek tulajdonították megtérését. Pascal ez ellen nem emelt kifogást: megtérésének végső forrása úgyszólván csak Isten volt.

Ez a második megtérése sok tekintetben különbözik az elsőtől, az 1646-ostól. Nem lehetne azt sem felszínes jelzővel illetni, de mintha több volna benne

az emberi elem. Egy lélek számára, amely szenvedé-
lyesen kereste az igazságot, megragadó élmény lehet-
ett mindaz, amit a két janzenista apostol részéről
nyert, és az Ágoston-olvasmányok. A janzenisták
magatartását olyan nagy erkölcsi komolyság jelle-
mezte, hogy az nem maradt rá hatás nélkül. Szemük-
ben a bűn valóban bűn volt, s a bűnnek a székhelye és
ható területe az emberi természet, amelytől Istennek
tetsző jó nem telik ki mindaddig, amíg a mindenható
kegyelem ezt lehetségessé nem teszi. Ebben a másod-
dik megtérésében teljességre jutott benne a kegye-
lem: nemcsak a bűnt látta igazi színében, nemcsak a
még nagyobb kegyelmet, hanem kijelentést nyert ar-
ra nézve is, hogy mindaz az ő saját tulajdona, igazsá-
ga, üdvössége, bizonyossága, amit Isten elkészített az
őt szeretőknak.

Ez után az éjszaka után Pascal végleg és teljesen
hátat fordított a világnak. Ha Isten az, aki neki magát
kijelentette, akkor vele nem foglalkozhat melléke-
sen. A hívő számára Jézus követése kizárólagos és
főfoglalkozás lehet csak. 1654. november 23-án éjjel
Jézus Krisztusban megtalálta önmagát, a nyomorult
embert, és Istent, a mindenre elégséges gyógyító ke-
gyelmet. Ez a gyógyulás egyelőre csak az örökéletre
való gyógyulást hozta, azt, hogy szívében végérvénye-
sen eldönt az, hogy kinek a tulajdona. Erre nézve a
„Jézus-titokban”, ebben a csodálatos belső párbe-
szédben ilyenféle kijelentéseket nyert: „Az orvosok
nem gyógyíthatnak még téged, mert végül is meg-
fogsz halni. Azonban én vagyok a te gyógyítód, aki a
testet halhatatlanná tesz. Szenvedd el a testi bilin-
cseket és szolgálást, egyelőre csak a lelkiektől sza-
badítalak meg!”

A janzenizmus körüli harc egyre élénkebb lett az
1650-es évek körül Franciaországban, főleg Párizs-
ban. A közvélemény, sőt az egyház és a társadalom is
megoszlott. Egyre többen lettek az egyházi és világi
életben egyaránt jelentékeny hivatali betöltők kö-
zött olyanok, akikben személyes szívügygé lett a bűn-
ről és a szabadtól ingyen kegyelemről szóló radikális
újszövetségi tanítás, amely nem ismer el és semmire
sem becsül semmiféle emberi magyarázatot és ment-
séget a bűnre, de semmiféle más orvosságot sem,
mint azt, amit Isten készített ingyen kegyelemből.
Korábban már említettük Le Maitre-t, aki ilyen érte-
lemben megtért, szakított a világgal, és először a pá-
rizsi Port-Royal zárda mellett ütötte fel szállását,
magát Singlin lelki vezetésére bízva.

Időközben (1638. május 14.) Saint Cyrant börtön-
be vetették azon a címen, hogy a bűnbánat szentsége
felől veszedelmes tanokat hirdet. Fogságában fordult
hozzá levélben Angelika főnöknőnek legfiatalabb
testvére, Arnauld Antal: „... éveken át állandó fá-
sultságban voltam, a jót láttam, de nem tet-
tem... Megelégedtem azzal, hogy Isten gyermekeinek
a módjára gondolkodtam, közben cselekedtem a vi-
lág fiainak cselekedeteit... minthogy három hét óta
Isten belekiáltott a szívembe, egyszersmind füleket
adott, hogy szavát meghalljam...” Néhány levélvál-
tásnak az lett a következménye, hogy a kiváló teoló-

gus, a Sorbonne kitüntette, megtért ő is a Port-
Royal magános vezeklői közé vonult.

A Port-Royal zárda, illetve a janzenizmus körüli
harcok a 40-es évek körül olyan méreteket öltöttek,
hogy a párizsi érsek tudomásukra hozta, hogy az ud-
var nem nézi jó szemmel jelenlétüket Párizsban. Úgy
határoztak tehát, hogy kiköltöznek a már tizenkét év
óta lakatlan vidéki kolostorukba, s ennek egy külön
épületében (Le Grange) ütötték szállást azok a férfi-
vezeklők is, akik közül néhányat már megemlítet-
tünk, akiket csakhamar mások is követtek, s akikhez
csatlakozott megtérése után Pascal is.

Azoknak, akik ide bevonultak, egyetlen célja a bűn-
nel és világgal való minél teljesebb leszámolás volt.
Minthogy bűn és emberi természet egyet jelentett: a
bűn ellen való harc az emberi természet ellen való har-
cot is jelentette. Ebben a harcban a „vezeklők” (ahogy
a Port-Royalba bevonult férfiakat nevezték) követke-
zetesek voltak, bár ez a következetesség sokszor szinte
érthetetlennek látszott. Pl. Arnauld Antal szerette
volna meglátogatni haldokló anyját, aki özvegységé-
nek az utolsó szakaszában szintén a vidéki Port-Royal
kolostorban élt, mint apáca. Lelkigondozója, Singlin
azonban azt tanácsolta neki, hogy ne tegye: ez túl nagy
engedmény volna a természetnek. Ismételt hivatkozás
történt Chrysostomusra, Aranyszájú Szent Jánosra,
aki azt mondta, hogy könnyeinket tartsuk csak fent a
bűneink miatti sírásra.

Ebbe a környezetbe vonult be Pascal is második
megtérése után – egyelőre csak két hétre. Majd
visszatért Párizsba, hogy túladjon mindenén, kivéve
Bibliáját, Ágoston-könyveit és néhány kegyességi
iratot. Majd amikor visszatért, örömmel vállalta ma-
gára a ház önmegtartózkodó életrendjét. A többi vezek-
lővel ugyan nem vett részt a testi munkában, ebben
testi gyengesége akadályozta őt, azonban annál na-
gyobb érdeklődést tanúsított a Port-Royal-beli kis is-
kola munkája iránt.

A Port-Royal közösségi életéhez hozzátartozott
az, hogy a vezeklők egy-egy hónapon át megszabott
lelki kérdések fölött elmélkedtek. Egy ilyen időszak
alatt Pascal tollal a kezében, Krisztus szenvedései-
nek és a váltságnak a titkaiban igyekezett elmerülni.
Ennek az elmélkedésnek az eredménye a „Jézus-Ti-
tok” (Mystere de Jézus).

„Jézus gyötrődései közben elszenvedi azokat a kí-
nokokat, amelyeket az emberek okoznak neki, haláltusa-
jában azonban olyan szenvedéseket visel, amelyeket ő
maga okoz önmagának: turbare sempetipsum (önma-
gát gyötörte, gyötrődni kezdett). Ez nem emberi kéz-
től, hanem egy mindenható kéztől származó kínszen-
vedés, s az elviseléséhez mindenhatónak kell lenni.

„Jézus némi vigasztalást keres legalább három leg-
kedvesebb barátjában, és íme, azok alszanak; azt kéri
tőlük, hogy tartsanak ki vele egy kicsit, és azok teljes
nemtörődökséggel magára hagyják őt. Annyira ke-
véssé érezte vele együtt, hogy az nem volt képes meg-
akadályozni őket, hogy egy pillanatra el ne aludjanak.
És így Jézus magára maradt Isten haragja alatt.”

„Jézus egyedül van a földön, nemcsak hogy érezze

és hordozza a szenvedést, hanem hogy tudjon is róla: csak az ég és ő maga van annak tudatában.”

„Jézus egy kertben van; nem a gyönyörúségek kertjében, mint az első Ádám volt, ahol elbukott és vele együtt az egész emberi nem; hanem a gyötrelmek kertjében, ahol megszabadult és vele együtt az egész emberi nem. E gyötrődést és elhagyatottságot az éjszaka borzalmai között szenvedni el.”

„Azt hiszem, Jézus soha nem panaszkodott, csak ez egy alkalommal, de ekkor azért panaszkodik, mintha már nem volna képes elfojtani végtelen fájdalmát. Szomorú az én lelkem mind haláláig!”

„Jézus az embereknél keres társakat és megkönnyebbülést. Úgy látom, ez egyszer fordult elő egész életében. Ezt azonban nem nyeri meg, mert tanítványai alszanak. Jézus gyötrődni fog a világ végétéig, nehogy ez alatt az egész idő alatt aludjunk!”

„Jézus az általános elhagyatottság közepette, azok között a barátai között, akiket azért választott, hogy vele együtt ébren legyenek, akiket azonban alva talált, bosszankodik a veszély miatt, amely fenyegeti - nem őt, hanem azokat, s felhívja figyelmüket saját üdvösségükre és jólétükre irántuk való gyöngéd szívvel, miközben ők hálátlanok, és megmondja nekik, hogy a lélek kész, de a test erőtlén.”

„Jézus miután újra alva találta őket, mivel sem az ő figyelmeztetése, sem saját meggondolásuk nem tartotta őket ébren jószágosan nem ébreszti fel őket, hanem hagyja őket pihenni.”

„Jézus az Atya akaratának bizonytalanságában imádkozik és fél a haláltól, miután azonban megtudta azt, elébe megy, hogy felajánlja magát: Eamus, Processit (Jn 14,31)”

„Jézus könyörgött az embereknek, de nem nyert meghallgattatást.”

„Míg tanítványai aludtak, Jézus üdvösségükön munkálkodott. Mindegyiket igazzá tette, mialatt aludtak, sőt születésük előtt, amikor még nem voltak, sőt születésük óta elkövetett bűneikben.”

„Azt csak egyszer kéri, hogy a keserű pohár müljék el, de azt is meghódotással és kétszer kéri, hogy jöjjön, ha jönnie kell.”

„Jézus a kínos zavarban. Jézus látva, hogy minden barátja aluszik, és minden ellensége ébren van, teljesen Atyjára bízta magát.”

„Jézus Júdásban nem ellenségét látja, hanem Istennek rendjét, amelyet szeret, annyira nem annak látja, hogy barátának nevezi.”

„Jézus eltépi magát tanítványaitól, amikor megkezdni haláltusáját, ha követni akarjuk el kell tépni magunkat a legközelebbi és legbensőbb szeretteinktől is.”

„Sokat könyörögnünk ahhoz a Jézushoz, aki haláltusában van és a legnagyobb kínokat szenvedni el.”

„Könyörögnünk Isten irgalmasságáért, nem hogy békén hagyjon bűneinkben, hanem hogy kiszabadítson belőlük.”

„Ó, ha Isten az ő kezéből származó tanítómestereket adna milyen kész szívvel kellene neki engedelmeskednünk! A szükség és az események csalhatatlanul ilyenek.”

- Vigasztalódj: Nem keresnél, ha már meg nem találta volna. -

- Gondoltam rád, amikor gyötrődtem, ilyen véres verejtéket hullattam érted! - Nem magadat próbálsz meg, hanem inkább engem kísértesz, amikor azon gondolkodsz, hogy ezt meg ezt a távol lévő dolgot meg fogod tenni. Majd elvégzem én benned, ha (ideje) elérkezik. -

- Hagyd, hogy az én törvényem vezessen, nézd milyen jól vezettem a Szület és a szenteket, akik hagyták, hogy bennük hassak. -

- Az Atya mindazt szereti, amit ÉN teszek. - Azt akarod, hogy embervoltom mindvégig vérbe kerüljön anélkül, hogy neked könnyedbe kerülne? - Megtérésed az én feladatomban: ne félj, hanem könyörögj mintegy bizalommal hozzám. -

- Beszédem által jelen vagyok az Írásban, Lelkem és sugallatom által az egyházban, hatalmam által az áldozó papokban, könyörgésem által a hívőkben. -

- Az orvosok nem gyógyíthatnak meg téged, mert végül is meg fogsz halni. Azonban én vagyok a te gyógyító, aki testedet halhatatlanná teszem. -

- Szenedd el a testi bilincseket és szolgaságot, egyelőre a lelkiaktól szabadítalak meg. -

- Jobban barátod vagyok, mint ez meg ez, mert többet tettem érted, mint ők, és ők nem hordoznák el tőled azt, amit én elhordoztam, és nem halnának meg érted hitetlenséged és kegyetlenséged idején, amint megtettem én és amint én kész vagyok meghalni és meg is teszem választottaimban és a szent Sákramentumban. -

- Ha ismernéd bűneidet, megszakadna a szíved. -

- Meg is szakad, Uram, mert ha te állítod én elhiszem undokságukat. -

- Ne! Mert én, akitől ezt megtudod, kigyógyíthatlak belőlük, s az, hogy ezt mondom neked, annak a jele, hogy ki akarlak gyógyítani, S amilyen mértékben szenvedsz miattuk, olyan mértékben ismered meg azokat és majd meghallod a szót: Íme a bűnök, amelyek megbocsáttattak neked! -

- Vezekelj tehát titkos bűneidért, és azoknak rejtett gonoszságáért, amelyeket ismeresz! -

- Uram, neked adok mindent! -

- Jobban szeretlek, mint ahogy te tisztátalanságaidat szereted. -

- Hogy az enyém legyen érte a dicsőség, nem pedig a tiéd, földi féreg. -

- Vallj meg lelkigondozódnak, hogy még azok a beszédek is, amelyeket tőlem hallottál, a rosszra és a hiúságra vagy kíváncsiságra való alkalmakká lettek számodra. -

Látom gőgöm, kíváncsiságom, bűnös vágyam feneketlen mélységét. Nincs semmi közöm Istenhez, sem az igaz Jézus Krisztushoz. De ő bűnné lett értem, minden átok helyettetek reá zuhan. Megvetettebb, mint én vagyok és ahelyett, hogy elijesztené magától, megtiszteltetésnek veszi, ha hozzájárulok és megsegítem őt. - Azonban ő saját maga gyógyította meg önmagát, még inkább meggyógyíthat hát engem. -

- Az én sebeimet az övéhez kell tennem és mellézárkóznom, és majd megment, miközben ő maga

megmenekül. Majd eljön az idő, amikor nem kell odatennem.

Eritis sicut di seientes bonum et malum (Olyanok lesztek, mint az Isten, jónak és rossznak ismerői). Mindenki istenként jár el, amikor ítél: „Ez jó, vagy rossz!” – s amikor túlságosan szenved, vagy túlságosan örül az események miatt.

A kicsiny dolgokat úgy csinálni, mintha nagyok lennének – Jézus Krisztus dicsőségére, aki azokat bennünk megcsinálja s aki életünket éli; és a nagyokat, mintha azok kicsinyek és könnyűek lennének, az ő mindenhatósága által.

Pilátus hamis ítélete csak arra volt jó, hogy Jézus Krisztus szenvedjen, mert a maga hamis igazsága miatt korbácsoltatja meg, majd megöli őt. Jobb lett volna, ha előbb megöli. Ilyenek a hamis igazak, jó és gonosz cselekedetet egyaránt azért tesznek, hogy tessenek a világnak és hogy megmutassák, hogy semmi közük Jézus Krisztushoz, mert íme szégyellik őt. Végül pedig a kísértések idején és alkalmakor megölik.

- Az igaz hit által cselekszik a legjelentéktelenebb dolgokban is, ha megfeddi szolgálói, megjavulásukat kívánja Isten Lelke által, és Istenhez azért könyörög, hogy javítsa meg őket, és ugyanazt várja Istentől is, amit feddőzésétől, kérve Istent, hogy áldja meg feddőzéseit. És ugyanígy más dolgokban is.

Úgy látom, Jézus Krisztus feltámadása után csak sebeihez enged nyúlni. Noli me tangere (Ne illess engem)! Csak szenvedéseivel kell egyesülnünk.

Közösségre adta magát; mint halandó az úrvacsorában, mint feltámadott az emmausi tanítványoknak, és mint megdicsőült, az egész egyháznak.

Az igaz, hogy a hívő életre való térés fájdalommal jár. Ez a fájdalom azonban nem a hittől van, amely kezdődik bennünk, hanem a hitetlenségtől, amelyik még megvan bennünk. Ha testünk nem tiltakoznék a bűnbánat ellen és romlottságunk Isten tisztasága ellen, nem volna benne semmi fájdalmas. Csak abban a mértékben szenvedünk, amilyen mértékben a természetünk lett gonosz ellenáll a természetfölötti kegyelemnek. Szívünk széjjeltépődik a kétirányú erőlködésben. Azonban nagy igazságtalanság lenne Istennek felróni ezt az erőszakot, aki von bennünket magához, nem pedig a világnak, amely vissza akar tartani. Olyan ez, mint amikor a gyermeknek, akit az anyja ki akar ragadni a tolvaj kezéből, szeretnie kell a szerelmes és jogosult erőszakot, amely szabadságát szerzi vissza, mégha fájdalmak között is, amelyeket közben el kell szenvednie, és gyűlölettel csak azok zsarnoki és parancsoló erőszaka iránt tartozik, akik jogtalanul vissza akarják őt tartani. A legkegyetlenebb harc, amelyet Isten ebben az életben az emberek ellen viselhet az, ha e nélkül a harc nélkül hagyja őket, amelyet ő hozott. „Háborúságot hozni jöttem” – mondta, és ennek a harcnak eszközeiként, „azért jöttem, hogy fegyvert és tüzet bocsássak... Ő előtte a világ ebben a hamis békekességben élt.

- Jézus Krisztus nem akart az igazságszolgáltatás formái nélkül meghalni, mint egy igazságtalan lázadás által.

- (Testvéremként szeretek minden embert, mert

mind megváltott.) Szeretem a szegénységet, mert módot adnak arra, hogy segítsék a nyomorultakon. Hű akarok maradni mindenki iránt, nem fizetek vissza gonosszal azoknak, akik nekem azt adnak, ellenben kívánok nekik az enyémhez hasonló állapotot, amikor az ember már sem a rosszat, se a jót nem az emberektől veszi. Töreksem igazságos, igazlelkű, őszinte és hű lenni minden emberhez, szívbeli gyöngédség van bennem azok iránt, akikkel Isten szorosabban összekötött, s legyenek bár egyedül vagy legyenek az emberek szeme előtt, minden dolgomban rajtam van Isten tekintete, aki megítéli azokat és akinek odaszentelem mind.

Íme ezek az érzések vannak bennem, és életem minden napján áldom Megváltómat, aki belém oltotta azokat és aki egy gyöngeségekkel, nyomorúságokkal, bűnös vágyakkal, göggel és nagyravágyással elöltött emberből olyan valakit csinált kegyelme ereje által, akiből mindezek hiányoznak, ezt a kegyelmet illeti meg minden dicsőség, mert tőlem csak a nyomorúság és a tévelygés telik.

Ne hasonlítd magad másokhoz, hanem énhozzám. Ha engem nem találsz meg azokban, akikhez magadat hasonlítod, akkor látkozothoz hasonlítod magadat. Ha megtalálsz bennük, hasonlítd magadat hozzájuk. De kit hasonlítasz hozzájuk? Te magadat vagy pedig engem, aki benned vagyok? Ha magadat, az egy elátkozott. Ha viszont engem? Akkor engem önmagamhoz hasonlítasz. Mert én vagyok Isten mindenben.

Gyakran szólok hozzád és tanácsollak, mert lelki-gondozód nem beszélhet veled, én pedig azt akarom, hogy ne maradj lelkigondozó nélkül.

És talán az ő imádságaira teszem, így tehát gondoz anélkül, hogy tudnál róla. Nem keresnél ha nem lennék már a tied.

„Ne nyugtalankodj tehát!”

-(Jézus Krisztus sírja.) Jézus – Krisztus halott volt, de látható volt a kereszten. Halott volt és rejtve volt a sírban.

Jézus Krisztust csak a szentek temették el.

Jézus Krisztus nem tett egy csodát sem a sírban. Csak a szentek léptek be oda. Jézus ott ölt új életet, nem pedig a kereszten. A szenvedésnek és a megváltásnak ez az utolsó misztériuma.

Jézus Krisztusnak a földön nem volt hol megpihennie, csak a sírban.

Ellenségei csak akkor szüntek meg gyötörni őt, amikor a sírba került.

A magyar fordítás, természetesen, nem adja és nem adhatja vissza az eredeti szavak erejét és kifejezőképességét. Pascal Jézus szeretetének és áldozatának a mélységeibe tekint bele, a kegyelem és a kereszti dicsőségét igyekszik megragadni és tolmácsolni. Mennyire odailik ez az elmélkedés ahhoz a másikhöz, amelyet megtérésének az éjszakáján jegyzett fel!

A Port-Royalba való bevonulása nem hozta meg Pascalnak azt a csendet és a világ gondjaitól való felszabadulást, amire vágyott. Jansenius tanítása, illetve az üdvösség útjának a kérdése körül dúlt a harc. Már nemcsak Jansenius műve, az „Augustinus” for-

gott közkézen, hanem annak egy, a gyakorlati lelki-gondozással foglalkozó szellemi gyümölcse is, ti. Arnauld Antalnak a „Gyakori Áldozásról” szóló könyve is. Egyiknek is, másiknak is az alaphangja az, hogy az emberi megromlott természettől semmi jó nem telik ki, csak bűn és bűn. Gyógyulást és üdvösséget csak a gyógyító ingyen kegyelemtől lehet várni. Istennek ez a gyógyító kegyelme azonban csak a kiválasztottakban működik.

Nem volt rokonszenves, de nem is volt használható ez a tanítás azoknak az egyházi rendeknek, így elsősorban a jezsuita rendnek, amelyek az egyház fegyelmező, tanító és üdvösséget szerző befolyása alá szerettek volna vonni mindenkit, nemcsak az ún. „választottakat”, s amelyek pontosan kidolgozták, hogy mi az ember teendője üdvösségének érdekében, s mi az, amivel az egyház, mint üdvintézmény, ezt elősegítheti. Pascal nagyon szemléletesen arról beszél, hogy ezek az emberek a szoros kaput és a keskeny utat annyira kitágították, (vagyis erkölcsstani magyarázataikkal oly sok mentséget, s oly könnyű gyógymódokat találtak minden bűnre), hogy szinte mindenki azon járt „az életre”.

A kérdés iránt egyre szélesebb érdeklődés ébredt. A párizsi egyetem kancellárja, Cornet Miklós, kénytelen megállapítani, hogy nagyon elszaporodtak az ágostoni kegyelemtannal kapcsolatos tudományos értekezések a Sorbonne jelöltjei körében. Szükségnek látta tehát támadásba menni át. Javaslatára a párizsi egyetem teológiai kara megállapította, hogy Jansenius Augustinusában öt olyan állítás van, amely ellenkezik az egyházi igaz tannal. Ezt az öt állítást el is ítéltették X. Ince pápával (1653. május 31).

A harc következő szakasza a körül a kérdés körül folyt, hogy állította-e Jansenius könyvében azokat a tételeket, amelyeket neki tulajdonítottak s amelyeket a pápa elítélt. Mert a könyv ismerői azt mondják, hogy ők átolvasták a könyvet, de nem találták meg benne az elítélt tételeket. A harc fővezére jansenista részről Arnauld Antal, a Port-Royal vezeklői közösségének egyik kiemelkedő tagja volt. Ő is azt állította, hogy a kifogásolt állítások nem találhatók meg Jansenius könyvében, az elvileg tévedhetetlen pápát tehát ténybeli kérdések tekintetében félrevezették informátorai. Majd az egyik védő iratában azt a mérész állítást merté megkockáztatni, hogy Péter (a római egyház alapköve) is kizárólag kegyelemből élt. Mert amikor ez a kegyelem „egy szempillantásig” magára hagyta őt, háromszorosan megtagadta Jézust. Ezzel az utóbbi állításával nagyon magára haragította a hivatalos egyházat. Megindult ellene az eljárás és egyházfegyelmi alapon sikerült őt elhallgattatni.

Mindeddig ez a vita valójában a nagyközönség feje fölött, a hittudósok körében, részben latin nyelven, részben szaknyelven folyt. 1656 januárjában Arnauld barátaival, elsősorban Pascallal, arról tanácskozott, hogy jó lenne az egész kérdést valami jól sikerült irodalmi formában a nyilvánosság elé vinni, s ezáltal egyrészt tájékoztatni a világot a vita lényegéről, másrészt a nyilvánosság előtt is leleplezni azt a veszedel-

mes, híg és olcsó keresztyénséget, amely a bűnt olyan könnyen menthetőnek és emberi jóigyekezettel elintézhetőnek tartja. Pascal vállalkozott erre és már másnap hozzáfogott a munkához. Ennek az eredményeként 1656. január 23-án megjelent egy nyílt levél, amelyet egy párizsi személy vidéki barátjához intéz a Sorbonne-on jelenleg folyó vitával kapcsolatban. Ezt a levelet további 17 követte (Lettres Provinciales – Vidéki Levelek). A levelek név nélkül, vagy költött név alatt jelentek meg, szereplőjüknek személyazonosságát egy kicsiny baráti körön kívül hosszú időn át senki sem sejtette. Bennük Pascal a francia irodalomban eddig ismeretlen könnyedséggel nemcsak súlyos teológiai kérdéseket tárgyal meg és a vitás kérdést teszi könnyen érthetővé mindenki számára, hanem az Úr házáért való féltő szeretettől, a Kijelentés igazságáért való felelősségtől hajtva, tollhegyre is veszi a jezsuiták által képviselt „Viszonylagos” erkölcsi tant (ennek az erkölcsstani rendszernek reprezentatív irata Escobar spanyol jezsuitának „Liber Theologiae Moralis” c. negyven kiadást ért könyve, amely összegyűjti a jezsuita rend huszonnégy legkiválóbb teológusának erkölcsstani véleményét), amely testhez szabott erkölcsi szabályokkal akarja az embert keresztyénné tenni és ez által feleslegessé teszi Krisztus keresztyét és egyedül ható áldozatát és kegyelmét. Nevetséges még a gondolata is annak – mondja egy helyen –, hogy az ilyen fajta (az Escobar-féle) erkölcsökért Isten örök jutalmat ad!

Egy különös Istentől rábízott szolgálatot végzett Pascal azzal, hogy a Vidéki Levelekben napfényre hozta, igazi, sőt talán néhol karikírozott formában megmutatta és nevetségessé tette a keresztyénségnek azt a formáját, amelyet az ő korában a jezsuita rend képviselt nagy odaadással, amelyben volt politikai és lelki befolyásra való törekvés (XIV. Lajos gyóntatója Anna jezsuita atya volt), erkölcsi kétértelműség (probabilizmus), dogmatikai szörszálhasogatás és szavakon való vitatkozás, volt szeretetlenség és gyűlölet bőven, csak szeretet, Jézus-imitáció, a világosság szolgálata, az nem volt. Hogy az Istennek tetsző jócselekedet a hívő birtokában levő képesség (potestas proxima) vagy csetenként működésbe lépő külön kegyelmi beavatkozás (gratia efficax) eredménye-e... nos hát erre a kérdésre azt mondja Pascal: „jobban szeretem a felebarátomat, semmint hogy ezen a címen üldözzem”.

A harc végül is nem szavak, mégcsak nem is valóságos hitigazságok körül folyt, hanem akörül a nagy, örök kérdés körül, hogy milyen viszonyban van a világ és az egyház. A jezsuiták az egyház érdekeit vélték képviselni minden erőszakos ténykedésükkel, azonban saját rendjük sorsát is összekötötték az egyházzal, s hajlandók voltak a leglényegesebbeket, a keresztyénség legmagasabbrendű értékeit, a missziói megbízás igazi tartalmát áldozatul odadobni saját rendjük és az egyház e világi és ideig való érdekeiért. „A királyoknak és hercegeknek fontos, hogy kegyeknek tartsák őket, éppen ezért kénytelenek nálatok gyönni”. S ugyan miért választottak maguknak ebből a rendből lelki vezetőket? Mert itt mindig készen voltak a bűnt igazolni, menteni, elkenni s a nyugtalan lelkiis-

meret számára hamis békességet közvetíteni. Végül maga XIV. Lajos is hajlandó volt elhinni, hogy ő a „franciák legkeresztényibb királya”. A kereszténység ennek a világnak csak úgy kell, ha nem avatkozik bele útjaiba, ellenkezőleg: ha mindent lelkesen helyesel és isteni tekintéllyel igazol. A bűn többé nem bűn, a szentség közéleti érdemekkel szerzhető meg, mert a régi, örök mértéket, a Szentírást, az atyákat, a hagyományt félretették. S a janzenisták éppen úgy, mint Pascal, ezt világosan látták s szívük és lelkiismeretük emésztődött a kereszténység legdrágább értékeinek ilyen lábbal taposásán.

Ezeknek a Vidéki Leveleknek az irodalmi sikere nem kis kísértést jelentett Pascalra nézve, bár igyekezett felvázolni magát ezzel a kísértéssel szemben. Egy baráti társaságban később így nyilatkozott a Vidéki Levelek-ről: „1. Kérdik tőlem, nem sajnálom-e, hogy megírtam a Provinciales-t. Azt felelem, hogy távol áll tőlem, hogy sajnáljam. 2. Kérdik tőlem, miért neveztem meg azokat a szerzőket, akiknek szörnyű állításait idézem. Erre azt felelem, hogy ha egy olyan városban laknék, amelyben tizenkét kút van, s tudnám egy felől biztosan, hogy meg van mérgezve, mindenkinek tudomására kellene hoznom, nehogy valaki abból a kútból mérítsen vizet. S mivel azt hihetnék, hogy az egész csak képzelődés az én részemről, inkább meg kellene neveznem azt, aki megmérgezte a kútat, semmint hogy az egész város ki legyen annak téve, hogy megmérgeződik. 3. Kérdik tőlem, miért használtam népszerű, tréfás, szórakoztató stílust. Erre azt felelem, hogy ha dogmatikus stílusban írtam volna, csak a tudósok olvasták volna, ezeknek pedig nincs rá szükségük, miután ugyanannyit tudnak, mint én magam. Úgy gondoltam tehát, hogy olyan módon kell írnom, hogy minden férfi és nő elolvashassa, hadd ismerjék meg mindezeknek a tanításoknak a veszedelmes voltát, amelyek abban az időben mindenfelé elterjedtek...” (Feljegyezte unokahúga, P Marguerite Périer, aki tanúja volt ennek a nyilatkozatnak, Receuil d’Utrecht, 272.275.280.lap).

Testvéri közösségükön belül sem találkozott osztatlan helyesléssel ez a harcos magatartás. Lancelot, az egyik „vezeklő” ezt írta: „Lehet, hogy az a mód, amellyel az igazságot akarták megvédelmezni, nem volt elég tiszta és az eszközök, amelyeket használtak, elsietettek, kevésbé meggondoltak és nagyon emberiek voltak”. Az ember néha többet árt Isten ügyének a lőtás-futással, mint azzal, ha alázatosan csendben marad, amikor több ideje és gondja jut arra, hogy Istenhez emelje szívét a gyakori imádkozásban...” Singlin a hívő erkölcsi komolyságával összegegyeztetetlenné tekintette azt a tréfás és gunyos hangot, amellyel Pascal a jezsuiták erkölcsstanának félszégeit támadta. Angelika főnöknő megjegyezte, hogy a hallgatás illőbb lett volna és kedvesebb Isten előtt, aki a bűnbánó könnyekben jobban gyönyörködik, mint az ékesszólásban, ez több embert megkecményít, mint amennyit megtérít. - Ennek a kérdésnek eldöntését bízunk arra, akinek a nevéért és tisztességéért Pascal a harcot folytatta, s akinek a kegyelmével telve volt szíve és élete.

Az kétségtelen, hogy földi egyházával szembeke-rült ezek által az írásai által. Aki a jezsuiták képvisel-te hivatalos tanítást támadni mert, szembehelyez-kedett magával az egyházzal, amelyben az első és az utolsó erény az engedelmesség az „ egyház ” iránt.

Földi egyházához való viszonya eléggé kérdéses. Az igaz, hogy minden nyilatkozatából a teljes hűség hangja csendül ki az egyház; annak feje, a pápa, az egyház tanítása és istentiszteleti rendje iránt. Utolsó leveleinek egyikében írja: „Hála legyen Istennek, a földön semmihez nem ragaszkodom, csak az egy katolikus apostoli római egyházhoz, amelyben, s annak szuverén fejével, a pápával való közösségben élni és meghalni akarok, mert meg vagyok győződve, hogy azon kívül nincs üdvösség.” Mégis, ha Pascal lelki életének közvetlen s nem hivatalos megnyilatkozásait vizsgáljuk, azokban a szentre és a prófétai lélekre jellemző nagy függetlenséget szemlélhetünk minden földi látható és érzéki dologtól. Pascal kegyessége biblikus volt. Azzal a Lélekkel volt közvetlen kapcsolata, aki a prófétákban és az apostolokban lakozott: ugyanaz a Lélek tolmácsolta neki személyesen és meggyőzően az Igét, aki az Igét sugalmazta. E mellett – nem szólva arról, hogy az egyházi kegyességnek azok az elemei, amelyek korát jellemezték: szentek, ereklyék, Jézus szent szíve tisztelete észrevehető módon nem szerepel hittudatában - aki és ami szemében minden és mindenre elégséges: Jézus és az ingyen való kegyelem. Igazi katolikussá egyik „gondolata” szerint az újjászületés által lesz valaki. Enélkül a kegyelem nélkül csak pelágiánus lehet az ember, aki saját erőire és érdemére számít ahhoz, hogy kegyelmet nyerjen. Amikor pedig VII. Sándor pápának egy az egész mozgalmat újra elítélő bullája alapján a francia püspöki kar egy nyilatkozatot szerkesztett (1661), amelyben minden egyházi rendben levőnek, királyi rendeletre, aláírásával meg kellett tagadnia Janseniuszt, a janzenista, az ágostoni, következőképpen a páli tanítást a bűnről és hathatós kegyelemről, Pascal a Port-Royalnak egyik gyűlésén szembeszállt az aláírással: „Akik a nyilatkozatot fenntartás nélkül aláírják, azok aláírják Janseniusznak, Szent Ágostonnak és a hathatós kegyelemnek az elítélését...” Míg a nagyobb többségben egyre inkább elhatalmasodott az egyház és annak földi feje iránti engedelmesség belső kényszere: összerokadva, belső szétéptetésben a nyilatkozat aláírására szánták rá magukat, Pascal néhányad-magával magára maradt. Csalódott szíve nagyon fáj: „Amikor láttam, hogy mindazok, akikkel Isten megismertette igazságát, s akiknek azt meg kellett volna védeni, meginognak és elhagyják azt, megvallom, olyan fájdalom fogott el, hogy nem tudtam elviselni, össze kellett rogynom alatta” (Gondolatok). Szíve és Bibliája között megvolt az összhang, egyházának fejével és egyházának vallás-erkölcsi igényeivel nem találta meg azt. Sok gondot okozott neki az emberi lélekben uralkodó sötétség, a bűnnek ez a szörnyű gyümölcse. „Van valami természetfölötti ebben a vakságban!” (Gondolatok, II. 36.) Ez ellen a vakság ellen vette fel a harcot és az ellen a vallási és egyházi irányzat ellen,

amely erre a vakságra épít, ezt igazolja, ezt egyenrangúnak tekinti a kegyelem világos ajándékaival. „Nem vagyok méltó arra, hogy a hitet védjem. S bízom Istenben, hogy ő nem lesz tekintettel arra a rosszra, ami bennem van és tekintettel lesz arra a jóra, ami benne található, az ő nagy irgalmasságából, s meg fogja tenni azt a kegyelmet, hogy az igazság ne vesszen el a kezemben és hogy a hazugság... (itt megszakad a szöveg). A világnak nagyon vaknak kell lennie, ha hisz nektek.” (Gondolatok, II. 42.l.)

Négy évvel korábban, amikor az „Egy ügyvéd levele” (Lettre d'un avocat) c. röpiratát hivatalosan elítélték, így írt: „A hallgatás a legnagyobb üldözés. A szentek soha nem hallgattak. Kétségtelen, hogy ehhez elhivatás kell, azt azonban nem a Tanács határozatából tudja meg az ember, hogy el van-e hívva, hanem a szólásra indító belső kényszerből. Nos, miután Róma szólott és azt hiszik, hogy az igazságot elítélte, és írtak; és a könyveket amelyek az ellenkezőt állították, megcenzúrázták, annál hangosabban kell kiáltani, minél igazságtalanabb a cenzúra és minél erőszakosabban akarják belénk fojtani a szót, amíg majd eljön egy olyan pápa, aki mindkét felet meghallgatja, s aki tanácskozik a múlttal és igazságot tesz. Így a jó pápák még mindig harci zajban találják az egyházat. Az Inkvizíció és a (Jézus-) Társaság, az emberiség két átka.” Ez bizony szemerszedett eretnecség, szemerszedett donatizmus, a pápa: Krisztus helytartója, (Vicarius Christi) azonban csak abban az esetben, ha Krisztus Lelke lakozik benne. A pápától Pascal azt várja, hogy a kijelentett Igazság oszlopa és védője legyen. Erre a pápára egyelőre hiába várt. Nehéz volt leplezni a szakadékokat, amely független, igazságszomjas szíve, a még mindig eleven hittapasztalata és az annak során nyert „hathatós kegyelem”, és egyházának álláspontja közt volt. „Lehet, hogy levelcímet elítélték Rómában, amiket azonban bennük elítéltek, azok el vannak ítélve a mennyben. Ad tuum Domine Jesu tribunal appello (Jézus, a te ítélőszékedhez fellebbezek!) Ti magatok is romlandók vagytok! – Amikor elítéltek, azt hittem, rosszat írtam. Azonban olyan sok kegyes írásnak a példája az ellenkező felől nyugtat meg. Nem szabad tehát most már jól írni. – Az inkvizíció ennyire romlott vagy tudatlan. Istennek kell inkább engedni, mint az embereknek” (Gondolatok, II. 48.). Valóban, van valami természetfölötti a bűn hatalma alatt levő egyén és közösség vakságában.

Igy beszél az, aki pap a Melkisédék rendje szerint, akit maga Isten tett látóvá és hallóvá, aki belepusztulna, ha meg kellene tagadnia azt a világosságot, és azt a megváltót, amelyet, ill. akit nyert.

Ezek a harcok nagyon megviselték egyébként is gyenge egészségét. 1659 elején barátai úgy látták, hogy nagyon összecsesett, egyre kínzóbb fájdalmak gyöttrik fejében és belső részében. A gyógykezelés, a vidékre (Clermontba) való költözés nem sokat használt. Visszatért Párizsba. A súlyos testi gyötrelmek értelmét is keresi és pedig a maga módján: nem elégszik meg azzal, ha a közvetlen okot, a tuberkulózist vagy a migrént, vagy egyéb betegségét felfedezi, azon

túl a betegség végső okát és értelmét kutatja. Az, aki ezt a betegséget bocsátotta rá, bizonyosan meghatározott okból és célból tette azt. „Uram, te megajándékoztál egészséggel, hogy téged szolgáljalak és én istentelen célra használtam azt. Így most elküldted rám a betegséget, hogy megjavíts; ne engedd, hogy arra szolgáljon, hogy türelmetlenségemmel megharagítsalak. Rosszul használtam egészségemet és igazságosan büntettél meg. Ne engedd, hogy büntetéseidet rosszul használjam fel... Kegyelmet nem várhatok, csak a te irgalmasságodból, hiszen bennem semmi nincs, ami téged arra indíthatna, sőt szívem természeti indulatai, amelyek a teremtményekre és önmagamra irányulnak, inkább haragra indíthatnának... Jól van, Uram, hogy véget vetettél annak a bűnös örömmek, amelyben el voltam merülve a halál árnyékában... Add meg azt kegyelmesen, hogy ebben a betegségben mintegy meghalva tudjam magamat, elszakadva a világtól és annak örömetől, egyedül a te jelenlétedben... Köss magadhoz, tölts el önmagaddal és a Szent Lélekkel. Jöjj szívembe és lelkembe... hogy veled beteljesedve ne én éljek és szenvedjek, hanem te élj és szenvedj bennem, ó én Megváltóm!”

Az Úr valóban felhasználta azt az utolsó betegséget is arra, hogy saját lényéből és igazságából még többet közöljön Pascallal. Máskor is, de különösen élete utolsó éveiben a Szentírás egyetlen kedves olvasmánya volt. Nővére, Périer-né ezt írja: „Minden alkalommal, amikor a szeretet nem vette őt igénybe, úgy amint említettük is, imádkozással és az Írások olvasásával töltötte idejét. Ez szinte szívének a középpontja volt, amelyben szívének örömet, csendjének nyugalomát találta meg... Gyakran mondta, hogy a Szentírás nem az elme tudománya, hanem a szívé; csak azok értik meg, akiknek egyenes a szíve... Tovább ment és azt is mondta, hogy csak az alkalmas a Szentírás megértésére, aki gyűlöli önmagát. Ezzel a lelkülettel olvasta ő az Írást.”

Mennyire igaz az, amit „gondolatai” között így fejez ki, hogy az emberek természetüknél fogva gyűlölik egymást, az igazi keresztyénség saját természetünk gyűlölésével kezdődik és ebben áll.

Périerék a 60-as évek elején a beteges Pascalra való tekintettel szintén Párizsba költöztek. Périer-né nagy szeretettel igyekezett elviselhetővé tenni öccse betegségét. Pascal viszont minden erejét megfeszítette, hogy ne kelljen környezetének terhére lennie. Ő maga boldogan szolgált, de félt attól, hogy neki szolgáljanak, félt attól, hogy hozzá ragaszkodjanak. Ragaszkodjatok az Úrhoz! Périer-né megemlékezéseiben így szólt erről: „Halála után bizonyítékot nyertünk arra nézve, hogy ez a törvény már hosszú idő óta ott volt a szívében, mert – hogy állandóan szeme előtt legyen – egy külön papírszeletkére leírta s látszott rajta, hogy sokszor elolvasta. Íme ez állt rajta: ”Helytelen dolog az, hogy valaki hozzám ragaszkodjék, még ha örömmel és szívesen teszi is. Megcsalnám azokat, akikben ezt a kívánságot ébresztem, mert én senkinek a számára nem lehetek cél, s nem tudnám őket kielégíteni. Nem vagyok-e közel a halálhoz? Ragaszkodásuk célja tehát meg fog

halni... mert sokkal inkább szükséges az, hogy úgy folyjon életük és az legyen a gondjuk, hogy Istenhez ragaszkodjanak és őt keressék.”

Utolsó idejében nagyon magára maradt. Felismerete ebben az állapotában a magános szenvedés értelmét: Jézus is magánosan szenvedett. És ő szeretett volna eggyé lenni vele ebben a tekintetben is.

Egy alkalommal, amikor fejfájása szinte elviselhetetlen mértéket öltött, magához hívatta a közeli plébánia papját, Beurier atyát, meggyónt neki, megvallootta hitbéli engedelmisségét egyháza tanítása és feje iránt.

Ebben az állapotában felkeresték őt régi harcostársai, Arnauld, Nicole és többen mások – titokban. Nem akartak kellemetlenséget sem maguknak, sem a betegnek. Beurier-vel együtt ők sem mondhattak mást a sír szélén álló Pascal felől: „Olyan, mint egy gyermek, alázatos és engedelmes, mint egy gyermek...” Utolsó napjait fél-öntudatlanságban töltötte úgy, hogy nővére engedett unszolásának és az utolsó szentségek kiszolgáltatása végett lelkészért küldött. Amikor Beurier atya belépett a beteg szobájába a szent jegyekkel, így szólt: „Itt van az, aki után annyira vágyakozol!” Erre Pascal feleszmélt, felkönyökölt. A szentségekkel kapcsolatos kérdésekre nagyon határozottan felelt:

„Igen, atyám, mindezt hiszem teljes szívvel!” és így vette magához Jézus testét. Az esemény befejezése után még hallható szóval ezt mondta: „Ne hagyjon el Isten soha!” Valójában ezek voltak utolsó szavai. Ez után eszméletét elveszítette s nem is tért többé magához a földi létben. 1662. augusztus 19-én halt meg 39 éves korában.

Csodálatos élet, amely öntudatának első sugarától kezdve a végtelent, a biztosat kereste, s aki elméjének a világosságánál már meglátta azt, hogy minden végtelen, biztos és örökérvényű egy ugyanazon kézből indul el és oda tér vissza, majd szívének belső megvilágosodása által megérezte és megtudta, hogy ez a végtelen Isten őt különleges kegyelemmel választotta ki és kereste meg, mert ő örök szeretet és igazság, s beletekintett az egyetemes lét csodálatos titkaiba: „A testeknek a szellemtől való végtelen távolsága szemlélteti azt a végtelenül végtelenebb távolságot, amely a szellem és a szeretet között van mert emez természetfölötti... Ez három különböző létrend... Minden test együttvéve, az égbolt, a csillagok, a föld és annak királyságai nem ér annyit, mint a szellemből egy parányi; a szellem ugyanis mindezeket ismeri és ismeri önmagát is, a testek semmit. – Minden test együttvéve és minden szellem együttvéve és minden gyümölcsük nem ér annyit, mint a szeretetnek egyetlen mozdulata. Ez ugyanis végtelenül magasabbrendű...” (Gondolatok I. 271). S a kegyelem iránya, a megváltás iránya: a hívó ember, akinek az életében az ösztönöknek és az értelemnek a működését a hit és a szeretet szabályozza. Mindez azonban alig volna több stoikus bölcsességnél, ha Pascal ezt az új rendet nem a szívében lakozó Istentől várná. „Istent a szív érzi meg, nem az ész. Íme lényegében ez a hit: a szívben és nem az ész által megérezett Isten” (Gondolatok, I. 153.1.). A szív romlottságának, Isten szere-

tetének s Jézus áldozatának megtapasztalása a szívben hit által és nem belátás által történik meg. Ha az ész megragadhatja Istenből az igazságot, nos a szív megragadhatja Istennek a valóságát, egész lényét. „Mert a szívnek megvan a maga külön észjárása, amit az ész nem ér fel” (Le coeur a ses raisons que le raisonnement ne connaît point; I. 192). Istennek tetszett ezeket a dolgokat elrejtteni a bölcsék és értelmesek elől és kijelenteni a kicsinyeknek - hogy az övé legyen minden dicsőség.

Ejutott Pascal Isten létének ismeretére elméjének világosságában is: emberek és az érzéki világ közvetítésével is. Aki a természeti jelenségeknek és magának az életnek végső okát keresi, aki meglátja a törvény és a csodálatos rend és célszerűség uralmát a természetben, aki beleszédül a végtelen látomásába, mint Pascal, aki még ezeken kívül olyan ízelítőt is kapott az életté vált vallásból, mint ő a janzenistáktól, a janzenizmus szellemi termékeivel és Ágostonnal való érintkezés által – az nem kerülhette el a következtetést, hogy az események és az élet végső oka, a törvények és a rend legfőbb ura, a végtelen lény, aki az emberekkel különleges kapcsolatban van: Isten. Ez az Isten azonban nem „a filozófusoknak és a tudósoknak Istene” akit az emberi elme a következtetés (dedukció) útján talál meg. Nem több eszménél, igazságnál – tehát a valóságnak csak fényképe. Nem szól bele senki életébe; szeretetével nem melegíti fel a szívet, ítéletével nem indít bűnbánatra, Lelkével nem támaszt szomjúságot és éhséget az igazság után. Nem élő Isten. Nem az ember függ tőle, hanem az ember függ az embertől. Milyen sokan birtokában vannak ennek az istennek, s maradnak reménység nélküli pogányok, maradnak bűnösök a szentség és az örökélet vágya nélkül!

A keresztyénség történetében mindig volt olyan törekvés, hogy az embereket az ismeretközlés és a nevelés eszközeivel igyekezzenek keresztyénné tenni, Isten létének az igazságára elvezetni. Sorban keletkeztek az ún. istenbizonyítékok, hitvédelmi művek, hogy történeti és természettudományi bizonyítékok tekintélyének a súlya vagy az értelmi belátás által vezessék el a hit nélkül valókat a hitre. Ez a törekvés feltételezte azt, hogy az emberi értelem nem annyira sötétségbe merült, az emberi természet nem annyira megromlott, hogy ne lenne elvezethető Isten ismeretére, sőt a neki kedves életmódra is. Ebben a törekvésben meglevenedett Tertullianusnak a tétele, hogy a „lélek természeténél fogva keresztyén”. Ez a törekvés nem tud átörökölt bűnről, a bűnnek testet-lelket megbénító, degeneráló hatalmáról, hanem inkább átörökölt jóra való hajlandóságról. A bűn inkább a tudatlanságnak, mint egy megromlott természetnek a gyümölcse, amelyen egy kis felvilágosítással és jóakarattal lehet segíteni.

Pascal mindannak az alapján, amit magában és maga körül látott, különösen 1654. november 23-a után, sokkal borúlátóbban ítélte meg az emberi természetet és hitre nevelésnek és hitvédelemnek ezt a módját. Azok, akiknek Isten megadta a hitet a szív felismerése által, boldogok és bizonyosak. Azoknak azonban, akik nincsenek birtokában, nem tudjuk azt

nyújtani csak rábeszélés (érvelés) által, várva azt, hogy Isten maga vesse azt szívükbe, ami nélkül a hit nem használ az üdvösségre” mondja (Brunschvic, *Opuscules et pensées*, 282). Mert összhangban az Igével és Ágostonnal úgy látta, hogy a bűn természetfeletti hatalom („van valami természetfeletti ebben a vakságban” mondja korának egyik teológus-típusáról) és vele szemben emberi okoskodás vajmi keveset használ. Segítséget csak a természetfeletti kegyelemtől lehet várni. Ő is innen nyert bizonyosságot akkor, amikor az élő Isten, „Ábrahámnak Istene, Izsáknak Istene és Jákobnak Istene” kijelentette magát neki.

Miután életének ez a nagy eseménye megtörtént, ő maga is adósnak érezte magát Isten és az emberek felé egyaránt egy, az egész hittapasztalatát és hittudatát átfogó vallástétellel. Az emberi okoskodáson és következtetésen nyugvó hitvédelem hiábavalóságát és erőtlenségét látta: érvek még senkit nem tettek hívóv. Nem ezt az utat akarta hát követni. Az ami kimozdít, az ami vonz: a valóság, maga az élet; ha mások szemé láttára kitarulhat mindaz, ami valakinek az életében a kegyelem által megtörtént.

Port-Royal-beli barátjaival beszélgetett a dologról és hozzáfogott ahhoz, hogy – bizonyos értelemben Ágoston Vallomásainak a nyomán, mégis egyéniségének megfelelő módon – számot adjon a szívében átélt és elméjét is leigázó, nem csupán örökérvényű igazságokról, hanem az azoknál nagyobb súlyú valóságokról: a bűnről, az emberi természet romlottságáról, Isten szabadító kegyelmének a működéséről, a világhoz és az emberekhez való viszonyáról.

Ez a terve csak részben valósult meg. Elhatalmasodó betegsége és halála megakadályozták őt abban, hogy befejezze. Nagy mennyiségű külsőleg egymással össze nem függő jegyzete maradt hátra, amelyben azonban nagyszerű egységet, összefüggést, meggyőző erői biztosít az, hogy személyes életének a tükörcserepei mindegyik ugyanazt a fényt és ugyanazt a Lényt sugározza. Halála után „Gondolatok a vallásról és egyéb kérdésekről” címen adták ki. Vinet Sándor a több, mint száz évvel ezelőtt (1844-47) készült Pascal-tanulmányaiban (*Études sur Blaise Pascal*) úgy emlegeti ezeket a bizonyágtételszerű hitvédelmi jegyzeteket, mint a léleknek (Pascal lelkének) a hit felé vezető útleírását, vagy annak a lassú, láthatatlan folyamatnak a feltárását, amelynek során Isten legyőzi s engedelmessé teszi elméjét és elvezeti őt a kereszthez. Valóban úgy érzi az ember, hogy a fény számára teremtett és a fény felé vágyakozó lepke a beléje oltott törvény és erő által fokozatosan bontja ki magát régi bábléletről béklyóiból.

Ezek közül a „Gondolatok” közül az alábbiakban közlünk néhányat ízelítőül azzal a megjegyzéssel, hogy az egyes gondolatok utáni számozás, vagy a Lafuma-féle Gondolatok-kiadás kötet és lapszámaira vagy a Brunschvic-kiadásra (Br.) utalnak.

„Milyen kísérteties lény is az ember, milyen újdonság, milyen szörnyűség, milyen összevisszaság, milyen ellentmondások területe, milyen csoda; mindennek virágja, értelmetlen földi féreg, az igaz

letéteményese, tévelygéssel és bizonytalansággal telt árok, a világmindenség dicsősége és selejtje! Ki igazodik el ebben az összevisszaságban?... Ismerjétek tehát meg, gőgösek, milyen ellentmondás vagytok a magatok számára! Alázkodj meg, tehetetlen ész! Hallgass, együgyű természet! Tudd meg, hogy az ember végtelenül felülmúlhatja az embert, és hallgasd meg uradtól igazi helyzetedet, amelyről semmit sem tudsz. Hallgass Istenre!” (Br. 434)

Az nem kétséges, hogy a lélek vagy halandó, vagy halhatatlan; ennek pedig tökéletes különbségeket meg kell mutatkoznia az erkölcsi magatartásban. És mégis, a filozófusok az erkölcsant függetlenítik tőle. Milyen érthetetlen vakság!” (Br. 219)

„A lélek halhatatlansága annyira lényeges, annyira közéről érint bennünket, hogy minden érzés híján van az, akit nem érdekel, hányadán áll vele. Mennyire más utat választ minden tettünk és minden gondolatunk aszerint, hogy várnak-e reánk örökkévaló javak vagy nem, s hogy ép érzéssel és józan ésszel nem lehet semmiben állást foglalnunk anélkül, hogy szemünket ne tartsuk ezen a ponton, amelynek végső célunknak kell lenni” (Laf I.92.)

„Valóban a keresztyénségre dicsőség az, hogy vannak esztelen emberek, akik ellenségei, s azok ellenállása annyira veszélytelen, hogy inkább igazának kimutatására szolgál. Ugyanis a keresztyén hit hivatása alig egyéb, mint két dolgot nyilvánvalóvá tenni: Az emberi természet romlottságát és Jézus Krisztus megváltását. Nos, állítom, hogy ha arra már nem jök, hogy a megváltás igazát bizonyítsák életük szentségével, legalább azt a szolgálatot csodálatosan elvégzik, hogy természetellenes érzéseikkel szemléltessék az emberi természet romlottságát” (I.94.)

„Két fajta ember van, amelyik értelmesnek nevezhető: egyrészt azok, akik teljes szívvel szolgálják Istent, mert ismerik, másrészt azok, akik teljes szívvel keresik őt, mert nem ismerik” (I.96.)

Kétségtelen, hogy nincs jó Isten ismerete nélkül, s hogy abban a mértékben lesz valaki boldog, amilyen mértékben ő hozzá közeledik, s a végső boldogság: ismerni őt bizonyossággal, és abban a mértékben lesz valaki boldogtalan, amilyen mértékben eltávolodik tőle, s a végső boldogtalanság: az ellenkezőnek a bizonyossága. A kétségeskedés tehát nagy nyomorúság, ezért a kétségek között elengedhetetlen kötelesség a keresés. Akinek kétségei vannak és mégsem keres, szerencsétlen és hanyag. S ha ehhez még jókedvű és fölényes is: valóban nem tudom, milyen jelzőt használjak az ilyen ostoba teremtésre” (I.98.)

„Sem Ádám dicsőséges állapotát, sem bűnének természetét, sem azt, hogy ez hogyan származott át belénk, nem tudjuk felfogni. Ezek a dolgok a miénktől merően eltérő természet állapotában történtek, s felül haladják jelenlegi állapotunkbeli felfogásunkat. Mindezt azonban felesleges ismernünk ahhoz, hogy kijöjjünk belőle, mindaz, amit tudunk fontos az, hogy nyomorultak, romlottak és Istentől elszakadtak vagyunk, de megváltva Jézus Krisztus által, erre nézve pedig csodálatos bizonyítékaink vannak a földön” (I.102.)

„A hit különbözik a bizonyítékoktól. Az egyik emberé, a másik Isten ajándéka. Az igaz ember hitből él, tehát abból a hitből, amelyet Isten helyezett el a szívében, s amelynek bizonyítéka gyakran az eszköz.” A hit hallásból van, de ez a hit a szívben van, s általában azt mondjuk, hogy „hiszem” és nem azt, hogy „tudom” (I.107.).

„Azok, akiknek Isten megadta a hitet a szív felismerése által, boldogok és bizonyosak, azoknak azonban akik nincsenek birtokában, nem tudjuk azt nyújtani, csak érvelés által, várva azt, hogy Isten maga vesse azt szívükbe, ami nélkül a hit semmit sem használ az üdvösségre” (Br.282.).

„Semmi sincs a földön, ami ne hirdetné vagy az ember nyomorúságát, vagy Isten irgalmasságát; vagy az ember tehetetlenségét Isten nélkül, vagy az ember hatalmát Istennel” (I.108).

„A hiúság annyira benne gyökerezik az emberi szívben, hogy egy katona, egy napszámos, egy szakács, egy házaló hívalkodik és szeretné, ha csodálnák; a bölcselők is szeretnék; akik a hiúság ellen írnak, azok is arra a dicsőségre vágnak, hogy jól írjanak, akik olvassák őket, azoknak hízeleg, hogy olvassák őket, és talán énbennem is jelen van ugyanez a vágy, aki ezeket írom, még talán azokban is, akik olvassák” (I. 122).

„Az emberek képzelődésüket gyakran összetévesztik szívükkel, s azt hiszik, hogy már megtértek, amikor még csak gondolnak a megtérésre” (I. 125.).

„Kívánjuk az igazságot, s nem találunk magunkban csak bizonytalanságot. - Kívánjuk a boldogságot, s nem találunk csak nyomorúságot és halált. - Képtelenek vagyunk nem kívánni az igazságot és boldogságot. Ez a vágy bennünk maradt részben büntetésként, részben pedig, hogy megérezzük, honnét estünk ki” (I. 132).

„Ösztön és értelem kétféle természet jegye” (I. 152.)

„Szív, ösztön, elvek” (I. 184.)

„Ugyan mi mást kiált oda nekünk ez a sóvárgás és ez a tehetetlenség, mint azt, hogy valaha az igazi boldogság az ember birtokában volt, s nem maradt belőle vissza, csak a nyoma és az egészen üres helye, amelyet eredménytelen erőfeszítéssel próbál betölteni mindazzal, ami körülveszi őt, s távoli dolgoktól várja azt a segítséget, amelyet nem nyer meg közeliektől, s amelyet sem ezek, sem azok nem képesek neki megadni, mert ezt a végtelen örvényt csak végtelen és megrendíthetetlen tárgy tölthet ki” (Br 425).

„A keresztyének Istene olyan Isten, aki megéreztetni a lényekkel, hogy ő a legfőbb java, hogy csak őbenne található nyugalmat, s örömét csak abban fogja lelteni, ha őt szereti, s aki ugyanakkor megutáltatja vele azokat az akadályokat, amelyek visszatartják és gátolhatják őt abban, hogy teljes erejével szeresse Istent. Az önelégültség és a testi kívánság, amely ennek útjában áll, elviselhetetlenné lesz számára. Ez az Isten megéreztetni vele azt, hogy ez a mélységes önelégültség vesztét fogja okozni, s ebből egyedül ő gyógyíthatja ki” (I. 176.).

„Jó az, ha az ember a legfőbb jó hiábavaló keresé-

sébe belefáradt és ellankadt, mert így odanyújtja kezét a Szabadítónak” (I. 178.).

„Isten meg akarta váltani az embereket és meg akarta nyitni az üdvösség útját mindazoknak, akik keresik. Az emberek azonban annyira méltatlanokká teszik erre magukat, hogy igaza van Istennek, amikor egyesektől keményszívűségük miatt megtagadja azt, amit kegyelemből megad másoknak anélkül, hogy megérdemelnék. Ha meg akarná győzni a legmegátalkodottabbak nyakasságát is, megtehetné az által, hogy olyan nyilvánvalóan leplezné le magát nekik, hogy az igazság lényegére nézve ne maradjon bennük kétség; mint ahogy majd az utolsó napon olyan viláml-fényességgel és a természet olyan megrendítésével teszi ezt meg, hogy a halálból feltámadottak és a legvakabbak is látni fogják” (I. 182.).

Ahelyett, hogy panaszkodnátok, hogy Isten elrejtőzik, adjatok hálát, hogy annyit megmutatott magából; s külön adjatok hálát azért, hogy nem a gőgös bölcsenek jelentette ki magát, akik nem méltók arra, hogy ilyen szent Istent ismerjenek” (I. 185.).

„Az istentagadóknak csak teljesen biztos dolgokat szabad volna mondaniuk, nos hát az nem teljesen biztos, hogy a lélek valami anyagi dolog lenne” (I. 185.).

„Képzeljünk csak el egy sereg megláncolt embert, aki halálra van ítélve, s közülük egyeseket a többi szeme láttára naponként elpusztítanak. Akik megmaradnak, azok saját sorsukat látják társaikéban, s fájdalommal és reménység nélkül meredve egymásra, várják, hogy rájuk kerüljön a sor. Nos hát ebben az állapotban vannak az emberek” (I. 186.).

„Ha nem volna semmi sötétség, az ember egyáltalán nem érezhetné romlottságát, ha nem volna semmi világosság, az ember egyáltalán nem remélhetne gyógyulást. Így tehát nemcsak igazságos, hanem hasznos is ránk nézve, hogy Isten részben rejtve legyen, részben leleplezve: mert az emberre nézve egyaránt veszedelmes az is, hogy Isten ismerje nyomorúságának ismerete nélkül” (I. 186.).

„Az eredendő bűn boldogság az emberek szemében, de senki nem állítja, hogy nem az. Ne tegyenek tehát nekem szemrehányást, hogy ez a tanítás ésszerűtlen, mert hiszen magam is ésszerűtlennek tartom. Ez a bolondság azonban bölcsőbb, int az emberek minden bölcsessége. Mert enélkül ugyan mi módon magyarázható meg az ember? Állapota ennek a felfoghatatlan ténynek a függvénye. Hogy is érthető meg ezt az ész, hiszen ésszerűtlen; s emellett, ahelyett, hogy kutatná, elmenekül előle, amikor eléje adják” (I.187.).

„A szívnek megvan a maga külön észjárása, amelyet az ész nem ér föl” (I. 192.).

„Istent a szív érzi meg, nem az ész. Íme lényegében ez a hit: a szívben, nem pedig az ész által megérezett Isten” (I. 193.).

„Istennek, aki mindent gyöngéd szeretettel intéz, eljárás módja az, hogy a hitet az elmében az értelem által, a szívben pedig a kegyelem által helyezi el. Ha azonban valaki akár az elmébe, akár a szívbe erőszak és fenyegetés által akarja elhelyezni, abból nem hit

lesz, hanem rettegés (terrorem potius quam religio-
nem)” (I. 197.).

„Az ész számára feladott utolsó lecke annak az elismerése, hogy végtelen sok dolog van, ami felülhaladja, ha ennek a megismeréséig nem jut el, akkor nagyon gyöngé. Ha pedig a természet dolgai felülhaladják, mit mondjunk a természetfelettiokről?” (I. 198.).

„A hit világosan megmondja azt, amit az érzékek nem mondanak meg, de nem mondja az ellenkezőjét annak, amit azok látnak. Felettük áll, nem velük szemben” (I. 198.).

„Istent helyesen ismerni nem tudjuk mindaddig, amíg nem ismerjük vétkeinket. Így azután azok, akik Istent saját nyomorúságuk ismerete nélkül ismerték meg, nem dicsőítették őt, hanem dicsőítették önmagukat” (I. 200.).

„Ezeknek a végtelen tereknek örök csendje megdöbrent” (I. 209.).

„Isten tetteiből semmit sem ért meg az, aki nem abból indul ki, hogy ő egyeseket meg akar vakítani, másokat meg látókká akar tenni” (I. 219.).

„Jézus Krisztus azért jött, hogy vakká tegye a tisztán látókat és látókká a vakokat, hogy meggyógyítsa a betegeket és hagyja meghalni az egészségeseket; hogy bűnbánatra hívja és megigazítsa a bűnösöket és bűneikben hagyja az igazakat; hogy betöltse a szűkölködőket és üresen hagyja a gazdagokat” (I. 219.).

„Van elég fény a választottak megvilágosodására és elég sötétség megalázásukra. Van elég sötétség az elvetettek megvakítására és elég világosság megítélésükre, és hogy mentségük ne legyen...” (I. 200.).

„Az ember nem méltó Istenhez, azonban nem olyan, hogy ne lenne méltóvá tehető. Istenhez nem méltó, hogy a nyomorult emberhez társuljon; az azonban nem méltatlan Istenhez, hogy kiemelje őt nyomorúságából” (I. 220.).

„Isten ismerete a magunk nyomorúságának ismerete nélkül gőgössé tesz. – A magunk nyomorúságának ismerete Isten ismerete nélkül kétségbeesést okoz. – Jézus Krisztus ismerete közvetít, mert benne megtaláljuk Istent és nyomorúságunkat egyaránt” (I. 200.).

„Az egész hívő élet attól függ, mit hiszünk Jézus Krisztusról és Ádámról, az egész erkölcsi élet attól függ, mi hat bennünk: a bűnös vágy e vagy a kegyelem” (I. 218.).

„Az egyház történetének helyesen szólva az igazság történetének kellene lenni” (I. 218.).

„A testnek a szellemtől való végtelen távolsága szemlélteti azt a végtelenül végtelenebb távolságot, amely a szellem és a szeretet között van, mert emez természetfölötti... Ez a három különböző létrend...”

A szenteknek megvan a maguk birodalma, fényük, győzelmük, ragyogásuk, s nincs szükségük testi vagy szellemi nagyságokra (nem szorulnak rá testi vagy szellemi nagyságokra), akiknek semmi közük hozzájuk, se nem adhatnak nekik semmit, sem el nem vehetnek tőlük semmit. Őket Isten látja és az angyalok, nem pedig a testek vagy a kíváncsi szellemek, Isten elégséges nekik.

Minden test együttvéve, az égbolt, a csillagok, a föld és annak királyságai nem érnek annyit, mint a

szellemből egy parányi, a szellem ugyanis mindezeket ismeri, s ismeri önmagát is, a testek semmit.

Minden test együttvéve és minden szellem együttvéve és minden gyümölcsük nem ér annyit, mint a szeretet egyetlen mozdulata. Ez ugyanis végtelenül magasabbrendű...” (I. 271.).

„Jézus Krisztus olyan egyszerűen mondta a dolgokat, mintha nem is gondolkozott volna rajtuk, s mégis olyan szabatosan, hogy abból az látszik, hogy átgondolta azokat. Ez a világosság és gyermetség együtt csodálatos” (I. 271.).

„Akkor majd nem tanítja senki a felebarátját: 'Íme az Isten', mert Isten megjelenti magát mindenkinek. – 'Prófétálnak a ti fiaitok', 'Lelkemet és félelmemet adom szívetekbe'. – Mindez ugyanazt az egy dolgot jelenti. Prófétálni azt jelenti, hogy Istenről beszélni, azonban nem külső bizonyítékok alapján, hanem belső és közvetlen érintkezés alapján” (I. 277.).

„Mindaz, ami a világban van a test kívánsága, a szem kívánsága és az élet kérdése. Szerencsétlen a megátkozott föld, amelyet a három tűz-folyó inkább felperzsel, minthogy öntözne. Boldogok azok, akik habár ezeken a folyókon vannak, nincsenek elmerülve, hanem szilárdan színen maradnak, nem állva, hanem elhelyezkedve biztos és alacsony helyen, ahonét nem kelnek fel addig, amíg nappal nem lesz, hanem miután békességben nyugodtak, odanyújtják kezüket annak, aki majd felemeli őket és felállva és szilárdan tartja őket a szent Jeruzsálem kapuiban, ahol a gőg többé nem támadja és nem győzi le őket, s akik mindamellet sírnak, nem azon, hogy látják, hogyan ragadja magával az ár a romlandó dolgokat, hanem drága hazájukra, a mennyei Jeruzsálemre való emlékezés miatt, amelyre hosszú száműzetésük alatt szüntelenül emlékeznek” (I. 308.).

„A választottak nem ismerik ércényeiket és az elvetettek gonoszságuk nagyságát. 'Uram, mikor láttuk, hogy éhezettél vagy szomjaztál volna'...” (I. 309.).

„Kétfajta ember van: egyrészt az igazak, akik bűnösöknek tartják magukat és a bűnösök, akik igazaknak tartják magukat” (I. 309.).

„Babilon folyóvizei hömpölyögnek, zuhannak, magukkal ragadnak. Ó szent Sion, ahol minden állandó és semmi nem zuhan!

Le kell telepedni a folyóra, nem alá, nem belé, hanem fölé; nem állva, hanem ülve, ülve, hogy alázatos maradjak, fölötte, hogy biztonságban legyek. Jeruzsálem kapuinál azonban majd állni fogunk.

Figyeld meg, hogy örömd állandó-e vagy múló, ha múló, akkor ez babiloni folyóvíz” (I. 312.).

„Az igazi megtérés abból áll, hogy az ember megsemmisül az előtt az örökkévaló Lény előtt, akit annyiszor felháborított s aki joggal elveszíthetne bármelyik pillanatban; s hogy az ember elismeri, hogy nélküle semmit nem tehet, s tőle mást, mint megvetést nem érdemelt ki. Abból áll, hogy áthidalhatatlan ellentét van Isten és közöttünk, és közvetítő nélkül lehetetlen volna az érintkezés” (I. 315.).

„Ó milyen messze van Isten ismeretétől az ő szeretése!” (I. 316.).

„Hosszú időt töltöttem el az elvont tudományok

tanulmányozásában, azonban az a kevés jutalom, amivel járt, elvette tőlük a kedvem. Amikor az ember tanulmányozásához fogtam, megláttam, hogy ezek az elvont tudományok nem sok haszonnal járnak az emberre nézve, s jobban eltérítettek hivatásomtól, mint eltértek azok, akik semmit sem tudtak róluk. Azt hittem azonban, hogy az ember tanulmányozásában majd csak lesznek társaim, mert hiszen ez az emberhez méltó ismeret. Csalódtam, az embert kevesebben tanulmányozzák, mint a geometriát. Azért foglalkoznak az emberek mással, mert hiányzik belőlük a képesség ennek a tanulmányozásához. Ugye tehát, hogy nem a tudomány az, amelyet az embernek művelni kell, s ahhoz, hogy boldog legyen, jobb neki azokból mit se tudni” (II. 18.).

„Isten nem tartozik, csak azzal, amit megígért. Megígérte az imádságok meghallgatását, az imádságokat azonban csak az ígéret gyermekeinek ígérte meg” (II. 19.).

„A kegyelem mindig jelen lesz a világban. A természet is. Ugy, hogy szinte természetes jelenség lesz. Így azután mindig lesznek pelágiánusok és mindig lesznek katolikusok, és mindig lesznek harcok, mert az első születés által származnak az egyikek, a második születés kegyelme által származnak a másikkak” (II. 21.).

(*Probabilitás*) „Bűnbánat nélkül megtisztult bűnösök, szeretet nélkül megszentelődött igazak, Jézus Krisztus kegyelme nélkül való keresztyének. Isten az emberi akarattal fölötti hatalom nélkül, eleve elvégzés titokzatosság nélkül. Megváltó bizonyosság nélkül” (II. 30.).

„Van valami természetfölötti ebben a vakságban. Digna necessitas (szükséges rossz)”...

„Nem vagyok méltó arra, hogy a hitet védjem, de ti sem vagytok feljogosítva arra, hogy a tévelygést védjétek. S bízom Istenben, hogy ő nem lesz tekintettel arra a rosszra, ami benne, van és tekintettel lesz arra a jóra, ami bennetek van – az ő nagy irgalmasságából. S meg fogja tenni azt a kegyelmet, hogy az igazság ne vesszen el a kezemben és hogy a hazugság...”

A világnak nagyon vaknak kell lennie, ha hisz nektek” (II. 36.).

„A rosszat soha nem teszi az ember olyan odaadással, mint amikor lelkiismereti okból teszi” (II. 42.).

„A hallgatás a legnagyobb üldözés. A szentek soha nem hallgattak. Kétségtelen, hogy ehhez elhívás kell. Azt azonban nem a Tanács határozatából tudja meg az ember, hogy el van-e híva, hanem a szólásra indító belső kényszerből. Nos, miután Róma szólott és azt hiszik, hogy az igazságot elítélte és írtak, és a könyveket, amelyek az ellenkezőjét állították, megcenzúrázták, annál hangosabban kell kiáltani, minél igazágtalanabb a cenzúra és minél erőszakosabban akarják belénk fojtani a szót, míg majd eljön egy olyan pápa, aki mindkét felet meghallgatja és aki tanácskozik a múlttal is és igazságot tesz.

A jó pápák is még harci zajban találják az egyházat.

Az inkvizíció és a (Jézus-) Társaság, az emberiség két átka.

Lehet, hogy leveleimet elítélték Rómában, amiket azonban bennük elítéltek, elvannak ítélve a mennyben.

Ad tuum, Domine Jesu, tribunal appello. (Úr Jézus, a te törvényszékedhez fellebbezek).

Ti magatok is romlandók vagytok!

Amikor elítéltek, azt hittem, rosszat írtam; azonban oly sok kegyes írásnak a példája az ellenkező felől nyugtat meg. Nem szabad tehát most már jól írni.

Az inkvizíció annyira romlott vagy tudatlan.

„Istennek kell inkább engedni, mint az embereknek” (II. 48.).

(*Buzgóság és világosság*) „Négyfajta ember: buzgóság tudomány nélkül, tudomány buzgóság nélkül, se tudomány, se buzgóság, buzgóság és tudomány. A három első fajta elítéli (bizonyára a Vidéki Leveleket és a janzenizmust), a negyedik fajta felmenti, és ezeket az egyház kiátkozza, és mégis ezek mentik meg az egyházat” (II. 49.).

„Az egyház hiába állapította meg ezeket a szavakat: átok, ereinektség, stb. Saját maga ellen használják” (II. 55.).

„Az egyház kívánatos állapota: amikor semmire másra nem támaszkodik, csak Istenre” (II. 56.).

„Mostanában az igazságot annyira elhomályosították és a hazugság annyira elterjedt, hogy az igazságot csak az ismeri fel, aki nagyon szereti” (II. 56.).

„Akarjátok-e, hogy jót gondoljanak rólatok? Ti ne szóljatok róla!” (II. 80.).

„Minél szellemesebb valaki, annál inkább úgy látja, hogy sok az eredeti ember. Csak a középszerűek nem látnak különbséget az ember és ember között” (II. 90.).

Így ír, így írt Pascal a nagy ellentétek feszültségében, s természeti ember reménytelen nyomorúságában (amelyen segíteni nem tud, csak még világosabbá és fájóbbá teheti az ész), és a kegyelmet nyert bűnös, földi féreg kiváltságos állapotában. Ő, de nagy hiba volna az egyik állapotot a másik figyelmen kívül hagyásával szemlélnünk! – Kapnánk vagy egy olyan embert, aki szemlét más nem lehel magából, mint kétségbeesést: mert ezt diktálja neki mindaz, amit magában és maga körül lát; vagy egy olyant, akit képzelődésének gondatlan játéka magasra lendített, s nem látja, de nem is láthatja sem a mélységet, ahonnan jött, sem annak a kegyelemnek a természetét és nagyságát, amely fel-emelte. Ő, mennyi gúnyos megjegyzés tárgya volt a szöges öv (amelyet ruhája alatt viselt), amely figyelmeztette őt a legelfojthatatlanabb szenvedélyek támadásaival szemben, saját önelégültségével és a hiú dicsőséggel szemben! Mit ért ezekből a cinikus bölcs? Voltaire azt írja barátjának, Concerctnek: „Ne fáradj bele annak a hirdetésébe, hogy Pascal az ún. megtérés után elveszítette a fejét!”

Jó nekünk, ha van valaki, vagy van valami, aki figyelmeztet minden pillanatban: „Emlékezz arra, hogy bűnös ember, földi féreg, halálra ítélt gonosztevő, tehetetlen báb vagy, aki csak a kegyelemtől várhat életet!” Erre figyelmeztette őt a szöges láncöv.

Pascal nem pesszimista vagy optimista, hanem szent, akinek minden pillanatban elég oka van a bűnbánatra és az örvendezésre egyaránt. És ha látja és megdöbben őt az örök csendje a végtelen tereknek - ezt a csendet mégis megeleveníti és benépesíti a „keresztyének Istene”, aki őt megkereste.

„Kitárom karjaim Szabadítóm felé... s kegyelme által békeességgel várom a halált, abban a reménységben, hogy örökre eggyé leszek vele; és mindemellett örömmel élek mindazokban a jókban, amit tetszik nekem adni, mind pedig a rosszban, amiket javamra rám bocsát, s amelyeket hordozni saját példája által megtanított” (Br. 737.).

Amint megtehettük ennek a rég elköltözött, de az Úrnál és csodálatos tanításaiban az emberek között

is mindig élő rendkívüli egyéniségnek a társaságában ezt az utat, valami olyan érzés lesz úrrá a lelkünkön, amit az emmausi tanítványok fejeztek ki, amikor magukra maradtak: „Hát nem lángolt-e fel a szívünk, amikor beszélt velünk az úton és amint feltárta az Írásokat”, az emberi léleknek az Isten kegyelmének mélységeit?

(Cegléd, 1952. október)

Dr. Czako Jenő

KITEKINTÉS

A nemzeti kisebbségek és az ökumenizmus

Elnöki beszámoló

az Ökumenikus Tanulmányi Központ
közgyűlésén
Budapest, 1995. február 3.

I.

1.) Ahhoz, hogy bemutassuk az Ökumenikus Tanulmányi Központ elmúlt évi törekvéseit és tevékenységét, vázlatos és rövid pillantást kell vetnünk a tágabb és szűkebb környezetünkre; azokra az összefüggésekre és eseményekre, amelyek alapján határozták meg életünket és kötötték le figyelmünket az 1994-es esztendőben. Tesszük ezt az ökumenikus jelző legtágabb értelmében éppúgy, mint a hozzánk közel eső, bennünket közvetlenül érintő jelentésében.

2.) Az elmúlt évben is folytatódott és fokozottan felismerhetővé vált az, amit már öt esztendővel ezelőtt a nagy változások kezdetén sejteni lehetett: *a világ életét több mint negyven esztendőn át meghatározó és megosztó veszedelmes feszültség, a Kelet-Nyugat elmentét, a hidegháborús helyzet, az atomkatasztrófa közvetlen fenyegetése eltűnt. Ezzel sajnos nem lett kevésbé veszélyes és békékebb a világ. A nagy konfliktus és annak rejtett vagy nyílt megnyilvánulásai helyére a kis konfliktusok egész sora lépett. Ezek szinte megszakítás nélkül számos „alacsony intenzitású” regionális vagy belháborús veszélyhelyzeteket tcreamtetek megrendítő vérontással és szörnyű emberi szenvedésekkel, pusztításokkal és rombolással járó eseményeket okoznak.*

3.) Ezeknek a veszélyhelyzeteknek a gyökere és története szinte mindenütt ugyanaz: *az etnikai öntudatnak, a nacionalista önazonosság keresésének vulkányszerű kitörése.* Ez áll Ruandára éppúgy, mint Sri Lankára és a hozzánk egészen közelfekvő térségekre, Boszniára vagy a távolabbi Csecsenföldre. Vagy a másutt egyelőre hamu alatti parázsként izzó lehetséges konfliktushelyzetekre. Úgy tűnik az emberiség képtelen tanulni a múlt keserves, gyászos tapasztalataiból. Ezt éppen

ebben a kerek évfordulók esztendejében kell nyomatékosan hangsúlyozni: amikor az ünnepi szónoklatok újra megfogadják, hogy ilyenek többé nem történhetnek meg. Amikor emlékezünk majd a második világháború befejezésének 50. évfordulójára, amikor az auschwitz haláltábor képei újra megjelennek a képernyőkön az 50 évvel ezelőtti szabadulóra emlékezve; amikor 50 esztendeje lesz az első atombombák szörnyű pusztításának. Amikor az 50 évvel ezelőtt alapított Egyesült Nemzetek Szervezete ezt az esztendőt a tolerancia évének nyilvánította!

4.) Ami a polgárháborús területeket illeti: Bosznia, Csecsenföld, Írország, Sri Lanka, ezek heves és éles vitákat váltottak ki az ökumenikus közösségen belül. *Megrázóan és megalázóan szomorú, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezete, az EBEÉ vagy az Európa Tanács és az ökumenikus világszervezetek (EVT) egyaránt tehetetlenül állnak e szörnyű események látán.* Nem csoda, hogy az elmúlt napokban Babits Mihály egyik versének igaz sorai jutottak többször eszembe:

„... az Ember...

Mint a gyermek, épít és rombol is egyben.

Épít, hogy legyen mit rombolni. Felhőket karmol házaival; majd fölübök szökken és nagy diadallal lebombázza őket.”

(Az Isten és ördög...)

5.) Könnyen megállapítható a világpolitika első számú problémája és vele együtt az ökumené nagy gondja is: *az etnikai és nemzeti kisebbségek megoldatlan helyzete. Ezért az etnicitás és a nacionalizmus teológiai feldolgozása mindennél sürgősebb ökumenikus feladat lett.* Annyival is inkább, mert a nagy keresztény egyházak: a római katolikus, orthodox és protestáns felekezetek a közép-kelet-európai térség népei kultúrájának kialakításában a „nemzetállamok” létrejöttében döntő szerepet játszottak. Elég csak a római katolikus Lengyelországra és Horvátországra,

az ortodox Oroszországra, Romániára, Szerbiára, Bulgáriára, vagy a német protestantizmusra gondolni. Szükségesnek tartom itt megjegyezni, hogy *a problémát a „nemzetállam” elmélet okozza.* Köztudott, hogy alig van olyan államalakulat a világon, amelynek polgárai kizárólag csak egyetlen nemzethez, etnikumhoz tartoznának. Viszont csak nagyon kevés olyan államról tudunk, amelyik nyíltan és hivatalosan elismeri, hogy lakossága sok etnikumból és sok nemzetiségből áll. *A sok etnikumú, több nemzeti-ségű államokban a veszélyes konfliktushelyzeteket különösen az okozza, hogy a többségi etnikum éppen a „nemzetállam” létrehozására törekedve, erőszakkal asszimilálja, vagy elnyomja, vagy éppen „az etnikai tisztogatás” jelszavával el akarja távolítani a többi kisebbségi etnikumot.* Véleményem szerint képtelenség, különösen Európában, „egységes nemzetállamokról” beszélni, mintha az adott állam valamennyi polgára azonos etnikumhoz tartozna, vagy azzá kellene válnia. *A különböző nemzetiségű polgárok a valódi demokráciákban nemzeti azonosságuk megőrzésével együtt az állam lojális polgárai.*

6.) Mindez nem jelentheti a hazaszeretetet, a patriotizmus vagy éppen a nacionalizmus pozitív elemeinek tagadását és elvetését. Éppen itt jelentkezik a keresztyén egyházak számára a nagy ökumenikus kihívás: *sürgősen teológiailag kell tisztázniok Jézus Krisztus egyházának egyetemessége (univerzalitása, katolicitása) és a különböző helyzetekben élő egyházak „nemzeti” jellege, azaz az egyház nemzet felettsége és nemzethez kötöttsége közötti összefüggéseket.* Ezt a nagy feladatot csak ökumenikusan végezhetik el, ha pedig ennek a kihívásnak nem tudnak megfelelni, akkor hitelüket veszítik, közvetve vagy közvetlenül ahhoz járulnak hozzá, hogy *a konfliktusok okozói és nem a megoldás eszközei lesznek és a polgárháborúknak vagy a nemzetek közötti villongásoknak vállásháborús jelleget kölcsönöznek.*

II.

1.) Az ökumenikus helyzetet jellemző, azt befolyásoló másik kihívást a modern társadalomnak (jobban mondva: a postmodern korszak felé tartó társadalomnak) a valláshoz, egyházhoz, keresztyénséghez való újszerű viszonya okozza. Megállapítható, hogy Európa szellemi irányzatát egyre erőteljesebben jellemzi az a folyamat, amelyet „postmodern” jelzővel illetnek. Ez nem más, mint a felvilágosodás öröksége: a tudomány, a technológia és a racionalizmusba vetett hitnek a megingása, sőt egyenes tagadása. *Eszerint a tudomány, s annak eredményei, a technikai vívmányok okozták azokat a problémákat, amelyeket meg akartak oldani, vagy ami még rosszabb, súlyosabb gondokhoz, válságokhoz vezettek.* Az a felismerés válik egyre általánosabbá, hogy az emberi egzisztenciát: érzéseinket, álmainkat, vágyainkat, indulatainkat logikusan, ésszerűen nem tudjuk megragadni, sem irányítani, vagy befolyásolni. Ennek az erősödő transzcendens utáni vágyunk a terméke a piacgazdaság törvényeinek megfelelően jelentkező és elburjánzó vallási pluralizmus. Mindez azonban nem je-

lenti automatikusan a klasszikus vallási formák, a történelmi egyházak iránti érdeklődés növekedését. Ellenkezőleg, sok jel arra mutat, hogy ebben a közegeben a történelmi egyházak lassan elveszítik vallási monopóliumukat. Nagyon tanulságos ebből a szempontból a Heti Világgazdaság (jan. 21.) legutóbbi számában közzétett felmérés, amely az általános vallásosság növekedésével együtt a hagyományos egyháziasság lassú hanyatlását jelzi. Ebben a kialakuló lelki-szellemi környezetben kell az egyházaknak keresniük és megtalálniuk helyüket és szerepüket és alakítani missziójukat.

2.) Mindezzel az is vele jár, hogy az elméleti és a harcias ateizmus helyét a fogyasztói társadalom gyakorlati ateizmusa foglalja el. Ebben a helyzetben a vallás, az intézményszerű egyház nyilván nem tűnik el, csak egyre inkább a perifériára szorul, marginalizálódik az egyén gondolatvilágában éppúgy, mint a társadalmi intézményekben. Kialakul az egyházak társadalmi-közéleti befolyásának a csökkenése, zsugorodása, a társadalmi állami intézmények ösztönös vagy tudatos elhatárolódása vallástól, egyháztól. Ez fokozza a klerikalizálódás veszélyét is, azaz a papi elem és az egyháztagság közötti távolság növekedését. Ez a helyzet nem azért áll elő, mert a környezet nyíltan ellenséges, vagy mert az egyházak nem fejtenek ki nagy erőfeszítéseket, hanem mert a pluralista társadalomban nagy a konkurrencia és a verseny igen erős.

3.) Az egyházak új helyzetének további meghatározója, amellyel nekik ökumenikusan kell szembenézniük, *a piacgazdaság szellemiségének megfelelő embertípus erőteljes színre lépése.* Megjelenik az egydimenziós, triviális embertípus, akiről a múlt század híres német filozófusa, *Nietzsche* szólt már, mondván: „Olyan embertípus alakul majd ki, aki önmagán kívül senkit és semmit nem ismer, aki fölhöz ragadt és elveszítette vezérlő csillagát... Az ember, akire a gátlástalan haszonkeresés jellemző, mind környezete (ökológia), mind embertársai (társadalom) irányában.”

4.) Ebben az összefüggésben vetődik fel élesen „Európához való csatlakozásunk” sokat emlegetett ügye. Vajon milyen tartalmú lesz ez az európai egyesülés? Kialakul-e ebben a folyamatban a szellemi-lelki javak cseréje Európa nyugati és keleti része között? Bizonyára erősödnek, mélyülnek a kapcsolatok Kelet-Közép-Európa és Nyugat-Európa között, de gyötrő és figyelmeztető az a kérdés, amit a jezsuiták új generálisa fogalmazott meg így: „Vajon a fogyasztói társadalom délibábja és vágyálmai egyesítik-e Európa két részét, vagy a közös szellemi értékek érvényesülnek?” Majd így folytatja: „Európa két részének keresztyénei tanulhatnak egymástól, kialakulhatna a lelki-szellemi javak cseréje, amelynek során Kelet-Közép-Európa adhatná a hit hűségét, Nyugat-Európa pedig a szekularizációval konfrontálódott hit tapasztalatait.” (Un entretien avec le supérieur general des jésuites. Le Monde 27, december 1994.)

5.) Ezek a gondolatok felvetik az egyház, a keresztyénség jövőjével kapcsolatos szorongató kérdést: azt, hogy van-e az egyházaknak ökumenikus látomása a jövőről, más szavakkal kifejezve: új missziói

stratégiája? Nem arról az egyházzól van itt szó, amelyen „a pokol kapui sem fognak diadalmaskodni” (Máté 16,18), hanem arról az egyházzól, amely az új feltételek között, új formában lesz képes a keresztyén hitnek Istenről, az emberről és a világról szóló üzenetét hirdetni.

III.

E rövid kitekintés után vessünk egy futó pillantást az ökumenikus helyzet főbb jellegzetességeire:

1.) Kétségtelen, hogy egyházi körökben idehaza és külföldön egyaránt kritikus a hangulat az ökumenizmusmal kapcsolatban. Divatos ma érdektelenségről, megtorpanásról, sőt válságról beszélni. Ezért fontos újra és újra rámutatni a valós helyzet pozitívumaira is:

a) Az elmúlt 30-40 esztendő alatt a keresztyének és az egyházak egymáshoz való viszonya döntő változáson ment át. A keresztyén együvé tartozás tudata kialakult, megerősödött és immár számos formában megnyilvánul. Az évszázados kiátkozások, az elszigeteltség, az elhatárolódás és a vizályok átadták helyüket a dialógusoknak és az együttműködési készségnek. Az ökumenikus mozgalom magába foglalja a legfontosabb történelmi keresztyén egyházakat.

b) Az igaz, hogy a korábbi ökumenikus lelkesedés alábbhagyott és csökkent az érdeklődés, aminek az okai rendkívül összetettek. Szerepet játszik ebben a felekezetieskedés fellángolása (neokonfesszionizmus), amely sok esetben összefonódik a nacionalizmus fellángolásával, továbbá az egyházi-teológiai fundamentalizmus. Meg kell jegyezni, hogy a keresztyéneket elválasztó határok most már nem mindig a felekezeti határok mentén húzódnak, hanem sok esetben az egyes felekezeteken belül.

c) Megalapozott az a vélemény is, hogy az ökumenizmus problémáit, akadályait éppen gyors sikerei okozták. A sürgősen megoldandó ökumenikus nehézségek közül itt csak néhányra mutatok rá:

– Milyen egységet akarnak a keresztyének és az egyházak? A teljes szervezeti egység megvalósítása irreálisnak bizonyul. A különbözőségek egysége (unity of diversities) azt a kérdést veti fel, hol van a határa a pluralizmusnak: *meddig tekinthető a különbség legitimnek és mely ponttól kezdve válik illegitimmé.* Igen nehéz egy nevezőre hozni a tanbeli „konzervatívizmust” képviselő és a „kontextuális” súlypontokat hangoztató egyházak szemléletét. A gyakorlati együttműködés vagy a tanbeli egység-e a fontosabb?

– Az ökumenikus mozgalom számos megoldásra váró problémája között talán a legnehezebb a mozgalmi jelleg (ökumenikus mozgalomról beszélünk!) és a hivatalos egyházak intézményes részvétele közötti ellentmondás feloldása. Ne felejtsük el, hogy az ökumenikus mozgalom indulásakor csupán egy maroknyi lelkes teológus és egyházi vezető ügye volt. A hivatalos egyházi intézmény jelleggel tekintélye nagymértékben megnőtt, de ugyanakkor dinamizmusából, lendületéből sokat veszített. Bárhogy is legyen, az ökumenikus mozgalom mozgalmi jellegét áltálal fokozhatja, ha szélesíti bázisát, ha szaporodnak és elmélyülnek a területi, a helyi és a gyülekezeti

ökumenikus kezdeményezések. Az is világos, hogy az egyházak (keresztyének) egysége nem lehet öncél, egy fajta védekezési reflex az „ellenséges” világgal szemben, hanem csak missziói, Jézus Krisztus főpapi imájában foglaltak szerinti: „Hogy elhiggye a világ” (János 17,21).

d) Továbbra is sürgősen megoldásra vár az ökumenikus dialógusok konszenzusainak, eredményeinek egyházi, méginkább gyülekezeti *receptiója*. Erről a kérdéstről az elmúlt évi közgyűlésen részletesen szótartam ugyan, de ez alkalommal is alá kell húzni azt, hogy ha az elért teológiai eredmények vagy egyéb döntések nem válnak a keresztyének széles körének tulajdonává, akkor tovább mélyül a válság és szaporodni fognak az ökumenikus mozgalommal kapcsolatos fenntartások. Hogy miről van szó, azt néhány példával próbálom szemléltetni:

– A hosszú éveken át folytatott teológiai dialógusok (katolikus- evangélikus, katolikus-református, stb.) fontos eredménye, hogy megállapították a XVI. században kimondott tan-átok (az például, hogy a protestáns hitvallások a pápát antikrisztusnak, a misét „kárhózatós bálványimádásnak” bélyegezték, vagy éppen a Tridenti Zsinat Luthert és a többi reformátort kiátkozó határozatai) érvényüket veszítik. Viszont ez az eredmény egyházi állásfoglalásokban nem tükröződik, bár néhány német protestáns egyház a maga részéről feloldotta ezeket a tanítokat, de a többi egyházak nem követték példájukat. Különösen időszerű lett mindez azáltal, hogy ebben az évben emlékezik meg a római katolikus egyház a Tridenti Zsinat 450. évfordulójáról. A protestánsok érthetően feszült figyelemmel várják, történik-e valami ebben a tekintetben a nevezetes évfordulón. Annyival is inkább, mert a Keresztyén Egység Pápai Tanácsa (az Egységítőkárság utóda) egyik nyilatkozatában megállapította, hogy a *tridentin határozatok* nem vonatkoztathatók a jelenlegi protestáns tanításokra, sem a megigazulás, sem az úrvacsora tekintetében... De egyházhatósági szinten még semmi sem történt!

Figyelemre méltó gondolattal jelentkezett a svájci Protestáns Egyházsövetség elnöke az ökumenikus határozatok érvényesítése érdekében. Azt javasolja, hogy az ökumenikus testületeknek csak azok a határozatai maradjanak érvényben, amelyeket a tagegyházaknak legalább a fele zsinati határozattal „ratifikál”. Így legalább az egyes EVT tagegyházak zsinatai foglalkoznának az ökumenikus mozgalom állásfoglalásaival is. (H.Rusterholz: *Wie verblindlich ist die Ökumene?*, Ev.Kommentare, 1995. január)

d) *Mindenki előtt nyilvánvaló, aki az ökumené ügyét szívén viseli, hogy az egységhez vezető út hosszú és fáradtságos lesz.* A keresztyénség a megosztottság egyiptomi rabságából mégcsak éppen elindult: Isten választott népe menetel az egység ígérete felé. Ez egy olyan pusztai vándorlás, amely sok generáción át hosszú ideig tart majd és az út sem nem síma, sem nem egyenes, mert vannak rajta megtorpanások, egyhelyben topogás, kitérők, sőt néha a körbenjárás is előfordul. *De olyan menetelés ez, amelyet az isteni ígé-*

ret tart mozgásban. Legyünk hálásak a megtett útért és újra és újra bizonyosodjunk meg abban, hogy az ígéret érvényes.

2.) Most vessünk egy rövid pillantást a legnagyobb testvéregyház elmúlt évi fontosabb ökumenikus eseményeire:

a) Első helyen II.János Pál pápa nagy szenzációt keltett könyvének megjelenését kell itt említeni. Ebben a meglepő megnyilatkozási formában (tudomás szerint pápa még könyvet nem írt) a római katolikus egyház feje pontifikátusának két alapvető jellegzetességét juttatja kifejezésre: az emberközelséget és a dogmatikai szilárdságot. A könyv megjelent magyarul is: „Átlépni a remény küszöbén” címmel. (Joseph Laux Kiadó, 1994.)

b) Nagy vitát idézett elő ökumenikus körökben a római egyház fejének a nők lelkészi szolgálatával kapcsolatos elutasító döntése, amelyet az elmúlt év május 12-én „Ordinatio Sacerdotalis” címmel tett közzé. Hasonlóképpen nagy a különbség a családtervezés tekintetében Róma és a többi egyházak között. Ez a kairói Népesedési Konferencián (1994. szeptember) újra nyilvánvalóvá vált.

c) Örvendetes fejleményeket is fel kell jegyeznünk, amikor a római katolikus egyház ökumenizmusáról szólunk. Így például II.János Pál pápa felhívását Jézus Krisztus születése 2000. évfordulójának közös ökumenikus megünneplésére általános keresztyén egyetértés fogadta. (Tertio millennio adveniente című apostoli levél, 1994. XI.10.)

d) Az elmúlt évben már foglalkoztunk a római katolikus „Ökumenikus Direktórium” jelentőségével. Erre a rendkívül fontos dokumentumra újra felhívom a figyelmet. (1993. március 25-én tették közzé.) Egy része megjelent magyar fordításban (Magyar Kurir, 1993. júl.24, 26, 27, 28.). A teljes szöveg magyar kiadásáról nem tudok. Sürgős szükség lenne arra, hogy minden katolikus plébános és protestáns lelkész megismerje, mert akkor nem lenne annyi bizonytalanság a sokat vitatott, feszültségeket okozó kérdésekben (pl. vegyes házasság). Ebből a dokumentumból kiviláglik az is, hogy milyen feltételekkel válhatnak a helyi katolikus egyházak a különböző ökumenikus tanácsok tagjaivá, vagy római katolius hívők hogyan csatlakozhatnak ökumenikus keresztyén egyesületekhez. A direktórium V/2. fejezetében például ez olvasható: „Keresztyén tanács állhat 'más' keresztyén szervezetekből éppúgy, mint egyházból. De az együttműködésnek vannak még más lehetőségei is, amelyek a keresztyén tanácsokhoz hasonlítanak, bár más nevet viselnek. Általában a keresztyén tanácsok és hasonló szervezetek biztosítják tagjaiknak azt a lehetőséget, hogy együttműködjenek, dialógusokat folytassanak, a különbségeket és a félreértéseket kiküszöböljék és közös keresztyén szolgálatot végezzenek.” (Német nyelvű kiadás, 83. oldal.)

e) A római katolikus egyház ökumenikus lelkületének változásairól szólva semmiképpen sem feledkezhetünk meg további két dologról: egyrészt arról, hogy Róma püspöke, II.János Pál pápa *egyértelműen elkötelezte magát az ökumenizmus mellett*. Az elmúlt

év június 14-én a bíborosokhoz szólva ezeket mondta: „Nem jelenhetünk meg Krisztus, a történelem Ura előtt olyan megosztottan, ahová – sajnos – a második évezred folyamán eljutottunk. Ehhez a nagy évfordulóhoz az Egyháznak „metanoia”-ra van szüksége, vagyis arra, hogy felismerje a történelmi mulasztásokat és fiainak hanyagságait, amikor szembekerültek az Evangélium követelményeivel. Csak a hibák és mulasztások bátor elismerése, – amelyekért a keresztyének valamilyen módon felelősek, – és azok jóvátételére vonatkozó jószándékú javaslatok adhatnak Isten segítségével hatékony ösztönzést az új evangélizációhoz és könnyíthetik meg az utat az egység felé.” Másrészt hangsúlyozni kell azt is, hogy – bármilyen kulcsszerepet is játszik Róma püspöke saját egyházában és az ökumenizmus terén – meg kell szabadulnunk az ún. „Róma-bűvöletől”, azaz *fokozottabban figyelniünk kell a nemzeti püspökkari konferenciák és teológiai csoportok állásfoglalásaira, amelyek sokszor örvendetesen biztató ökumenikus lelkületről tesznek tanúságot*.

3.) Ami pedig az EVT és némely más ökumenikus szervezetet illeti, megállapítható, hogy bizonyos fókusz „identitás zavarba” kerültek, miután a négy évtizeden át tartó Kelet-Nyugat ellentét eltűnt és a világ több helyén ennek nyomán új helyzet alakult ki (az apartheid rendszer megszűnése Dél-Afrikában, a közel-keleti békefolyamat beindulása, stb.). A korábbi feladatok helyett most újakat kell keresniök!

Az elmúlt évben az EVT figyelmét nagymértékben az „orthodox gondok” kötötték le. Ez érthető abból, hogy a véres konfliktushelyzetek (Szarajevó, Csecsenia) közvetlenül érintik a nagy orthodox egyházakat. Számos nyugat-európai protestáns egyház azt veti az EVT és az EEK szemére, hogy nem lép fel határozottan a szerb nacionalizmus ellen. Nyilatkozatháború folyik a szerb orthodox egyház és sok egyház között.

A magyar ökumenét is kell, hogy állandóan foglalkoztassa az orthodox testvéregyházakkal fenntartott viszony kérdése, mivel a keresztyén egység feladatán túl *orthodox többségű területeken jelentős magyar kisebbségek élnek (Románia, Kárpátalja, Szerbia)*.

IV.

1.) A hazai ökumenikus helyzetről a korábbinál valamivel pontosabb képet alkothattunk annak az ökumenikus helyzet-felmérésnek a nyomán, amire az elmúlt évi közgyűlésünkön kaptunk megbízást a MEÖT elnökétől, dr.Harmati Béla ev. elnök-püspöktől. A Theológiai Szemle hasábjain is közzétett összefoglalásból (1994/6. szám) az mindenesetre kitűnik, hogy az ökumenizmus iránt megnőtt az érdeklődés hazánkban, ha egyelőre még több helyen csak negatív formában jelentkezik is. Szükség lesz arra, hogy a helyzet-felmérést kiszélesítve két éven belül megismételjük.

Jól kapcsolódott ehhez a felméréshez az Esztergom-budapesti Róm.Kat.Egyházmegye Zsinatának tanácskozási, amelyet ökumenikus szempontból óvatos nyitás jellemezett, és amelynek ökumenikus állásfoglalása híven tükrözi az Ökumenikus Direktórium-

ban foglaltak. (Ld.: Esztergom-budapesti Főegyházmegye Zsinati könyvét. Szt. István Társulat, 1995.)

Nagy örömet és megtiszteltetést jelent számunkra, hogy dr. *Seregély István* érsek úr, a MKPK elnöke 1994. április 7-én hivatalosan delegálta az ÖTK-hoz *Brückner Ákos* Előd plébános urat, aki már korábban bekapcsolódott munkánkba. Bizonyoságot teszünk arról, hogy nemcsak igen jó munkakapcsolat, hanem igazi testvéri együttműködés alakult ki közöttünk. Így nyílt meg az az ökumenikus út, amelyen járva központunk képviselői résztvettek a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia ökumenikus tanulmányi bizottságának elmúlt évi második tanácskozásán, októberben.

2.) A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsáról itt csak annyit akarok elmondani, hogy a jól kitaposott utakon halad. Ezt mutatja az egyetemes imahét és más programok rendszeressége. Nyilvánvaló a haladás a történelmi egyházak közötti kapcsolatok terén, bár itt jelentkeznek problémák. Reméljük, hogy beindul az Ökumenikus Tanács és a Katolikus Püspöki Konferencia közös bizottságának a munkája és az ökumenikus biblia-fordítás és a vegyes liturgiák tekintetében is gyümölcsöző lesz az együttműködés. Örülünk annak, hogy Ökumenikus Tanulmányi Központunk megfigyelő státuszú tagja a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának. Külön hálásak vagyunk azért, hogy a tanács folyóirata, a *Theológiai Szemle*, rendszeresen közli központunk munkájának eredményeit.

3.) Szerintem az Ökumenikus Tanácsnak és nekünk is *nagyobb figyelmet kellene szentelni a tanítás tekintetében egymáshoz hagyományosan közelálló egyházak: evangélikus, református és a metodista egyházak egysége munkálásának*. Ennek intézményes területe az ún. Leuenbergi Konkordia egyházi közössége. A klasszikus protestantizmus európai egysége Európához való csatlakozásunk összefüggésében is sürgető feladat.

4.) Felvettük a kapcsolatot a Magyar Ökumenikus Baráti Társasággal, amelynek mozgalmi jellege jól kiegészíti egyrészt a hivatalos egyházi vezetőségek ökumenikus értelmiséseit, másrészt a Tanulmányi Központ kutatásra és elmélyült teológiai munkára irányuló fáradozásait. Örülünk a kezdeményezésnek, amellyel „Ökumené” címmel folyóiratot terveznek megjelentetni.

V

1.) Az Ökumenikus Tanulmányi Központunk múlt évi munkáját nem áll szándékomban részletesen méltatni és értékelni. Csak utalásszerűen szólok arról, hogy 1994-ben a Tanulmányi Füzetek sorozatnak négy száma jelent meg (a tervezett kettővel szemben), ami mutatja az érdeklődést és a fáradozásainkat kísérő segítőkészséget. Ebben az évben is legalább két tanulmánnyal szeretnénk jelentkezni. Örömmel számolok be arról, hogy a Tanulmányi Füzetek formája úgy látszik bevált. *Célunk az, hogy a széleskörű érdeklődésre számotartó témákat egyszerű, világos, közérthető nyelven, rövid formában tárgyaljuk*

és mindenki által elérhető áron adjuk közre. Mindazoknak, akik hathatósan segítettek bennünket ebben és főleg azoknak, akik vállalták a munka terhet: Adorján Józsefnek, Brückner Ákosnak, Hafenschner Károlynak, Karasszon Istvánnak, Kiss Emilnek, Kovách Attilának, Pásztor Jánosnak, Szentpéteri Péternek és másoknak, az alkalomszerűen bekapcsolódóknak is igen hálásan köszönetet mondok.

2.) 1994-ben megalakult a második tanulmányi csoportunk is, és elkezdte munkáját: a Központhoz járó több mint 100 külföldi és hazai, nagyrésztben teológiai folyóirat „szemlészését” végzi. Célunk ezzel az, hogy tájékoztassuk a magyar teológiai közvéleményt a külföldi teológiai munkákról és magyarrá fordítsuk vagy fordításra ajánljuk az értékes dolgozatokat. Örülünk annak, hogy a *Confessio*, a *Theológiai Szemle*, a *Református Egyház*, a *Lelkipásztor*, a *Reformátusok Lapja*, az *Evangélikus Élet*, a *Mérleg* és a *Magyar Kurír* és a többi időszakos kiadvány is elfogadja és közli munkánk eredményeit.

3.) Mint ismeretes, még 1993-ban pályázatot írtunk ki „Evangélikus-református egységtörekvések magyar nyelvterületen a XIX. században” címmel. Két pályamunkát jutalmaztunk, első és második díjjal az Ökumenika Alapítvány pénzéből. Az 1996-os évre újra írtunk ki pályázatot.

4.) Fontos része volt munkánknak az elmúlt esztendőben is az együttműködés külföldi intézetekkel. A Bensheimi Felekezettudományi Intézetnek, amelynek partnerintézete vagyunk, minden jelentősebb rendezvényén részt vettünk. A Lutheránus Világszövetség strassbourgi ökumenikus kutatóintézetével rendszeressé vált a kapcsolatunk. A *Societas Oecumenica* elnevezésű társaságnak tagjai vagyunk. Az elmúlt évben (1994. november) kapcsolat létesült a Colombei (Sri Lanka) Ökumenikus Intézettel, ahol a három nagy világszervezet (EVT, RVSZ, LVSZ) az etnikai feszültségek témáról tanácskozást tartott. Folytatódott az együttműködésünk az amerikai Egyházak Nemzeti Tanácsához tartozó „Keresztény egyesület a kelet-európai kapcsolatokért” (CAREE elnevezésű csoporttal), valamint a Japán Missziói Konferenciával. A Berlin-Brandenburgi Evangéliumi Akadémia keretében működő „Állam-Egyház viszony összehasonlító kutatásának intézete” pedig kérte központunknak a kutatásba való bekapcsolódását.

5.) Akik tavaly résztvettek közgyűlésünkön, emlékezhetnek rá, hogy javaslat hangzott el, miszerint alakítsuk meg az Ökumenikus Tanulmányi Központ Baráti Társaságát. Mostani tárgysorozatunkból is kitűnik, hogy elérkezett a javaslat megvalósításának az ideje. Célunk ezzel is az, hogy szélesítsük bázisunkat és építsük a hazai keresztyének egységét.

6.) A szentföldi zarándokutakról is és a már több éve tervezett ökumenikus konferenciáról is (A keresztyén hit és az emberi ellenségeskedés) külön tárgysorozati pontok összefüggésében lesz szó. A pénzügyekről szintén külön jelentés kerül a közgyűlés elé.

1.) Befejezésül hálás köszönetet mondok mindazoknak, akik megértették fáradozásaink célját és segítettek munkánkat. Mindenekelőtt dr.Harmati Béla püspök úrnak, a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa elnökének, aki érdeklődését és segítségét az elmúlt évben is sok formában kifejezésre juttatta. Ezt kérjük az elkövetkező időkre is.

2.) Illesse köszönet a kis létszámú iroda munkatársi gárdáját: *Szesztay* Máriát, *Csíder* Lászlót és a szentföldi zárandokutakat fáradhatatlanul szervező *dr.Bajusz* Fe-

rencet. Köszönettel tartozunk a „külső munkatársaknak” is: *Boros* Lídiának (könyvelés), *Ládonyi* Klárának (utazás-szervezés) és *dr.Gulyás* Gézának (jogi ügyek).

3.) Alázatosan és mulasztásaink és erőfeszítéseink hiányosságainak tudatában, Istent magasztaló hálánkat az Ő Igéjével tudjuk kifejezni: „Adjatok hálát az Úrnak, mert jó, mert örökké tart szeretete!...Adjatok hálát a menny Istenének, mert örökké tart szeretete!” (Zsolt 136, 1. és 26. verse.)

Dr.Tóth Károly

Szubjektív széljegyzetek az ÖTK 1994. évi munkájához

Hálát adok Istennek és köszönetet mondok embereknek az elmúlt év tapasztalataiért. – Ma egyre inkább megélem, hogy nem természetes a túlélés. Újra megfényesedtek JSír ősi igéi: „Szeret az Úr, azért nincs még végünk, mert nem fogyott el irgalma, minden reggel megújul – Nagy a Tè hűséged”. A 2.vh. után sokat idézett igeszakasz egyre aktuálisabb történelmi és természeti katasztrófák között élő és egyre bonyolultabbá váló századvégi életünkben. Ugyanígy felbomlóban lévő emberi közösségeket látva nem természetes, hogy az ÖTK közössége nemcsak megmaradt az elmúlt 5 esztendőben, sőt mustárnagyi csoportból egyre terebélyesebb gárda fejlődik, vagy más képpel: koncentrikus köreink egyre nagyobb sugarúak.

Az átfogó elnöki jelentés után, amely egyben józan elemzése és kontextusban történő elhelyezése az ÖTK közelmúltjának és jelenének, csupán néhány margójegyzetre vállalkozom, s ha valaki ismétlést vél felfedezni, úgy tekintse egy-egy al téma aláhúzásának, kiemelésének mondanivalómat.

1. *Jó, hogy tudunk együtt dolgozni.* Nem vagyok munkamániás (*Arbeitstier*, amint egy volt káplánom megjegyezte...), de vallom a munka kreatív voltához tartozónak azt, hogy egyúttal rendbehozza, sínen tartja, mederben őrzi életünket. *A munkaterápiát* nemcsak devianások kezelésére, de társadalmunk és benne egyházaink egészséges élete érdekében is ajánlom.

2. *Az együtt szót is hangsúlyosnak érzem az előbbi mondatban.* Öt felekezet képviselői voltak jelen munkánkban és tudtak együtt dolgozni egy olyan környezetben, amelyben minden felekezet saját ügyeit tartotta legfontosabbnak és alig volt ereje a másakra figyelni. Ez szintén nem magától értetődő. Két vonatkozásban térek ki most erre, a részletek említése nélkül:

A) *Római katolikus testvéreink jelenléte és aktív közreműködése fontos.* Alig egy évtizede egy MEÖT közgyűlésen felszólaltam, hogy hívjuk meg rendszeresen a római katolikus egyházat is üléseinkre, hiszen egy 60-65 %-os többségi egyházat nem lehet bagatellizálni, vagy ignorálni hazánkban. Nemcsak lehurrogtak, de saját egyházam vezető funkcionáriusa elhatárolta magát tőlem. Csak az elnök (!) és az állami képviselő láttott fantáziát szavaimban. A mai helyzetet ismerve az

akkor álomnak tetsző kérés valóságú és perspektívájában helyes volt. Másodrangú számomra, hogy arra a jelenetre már kevesen emlékeznek.

b) A nem problémamentes belső *protestáns relációkban* az ÖTK-ban egymásra figyelés, egymás jellegzetességeinek tiszteletben tartása, tanulási készség természetes mind a klasszikus protestáns felekezetek, mind a neoprotestáns felekezetek képviselői között.

Az orthodox jelenlét (és tanulmányi füzet !) fontosságáról most nem szólok külön. Ez több, mint tapintat kérdése. Magyar háttéren és geopolitikai helyzetünket ismerve az orthodoxia szerepének hangsúlyozásáról szinte fölösleges beszélnem.

3. *Az Ökumenikus mozgalom* (amelyet annyi lesajnáló és eltévedő vélemény ér manapság) *húzóerejévé lettünk.* A MEÖT maga is észrevette ezt. Azt, hogy elnöke munkánkat értékeli, támogatja és jó hírért költi, rangot jelent a külföldön és hazánkban egyaránt, s ez nem változtat eddigi, a Cégbírószágon bejelentett Alapszabályunkon: „...Az ÖTK nem képviseli ugyan a magyarországi egyházakat, de elősegíti az egyházak és ker. közösségek munkáját”. – Felhők között kisütött a nap – szolgálatunkkal.

4. *Prejudikálás nélkül dolgoztunk és talán egyre kevesebb irányunkban is a prejudikáló megjegyzés.* Még jól emlékszem ilyen megjegyzésekre: „Származhat-e valami jó a Bocskai útról? Naív vagy, mint mindig, nem tudod, kikkel dolgozol...” – Évekbe telt, amíg rá tudtam venni volt gyülekezetem iratkeresését, hogy ne szégyellje kis füzetek árúsítását. – Engem is zavart, hogy anonim módon jelentek meg füzetek (a szerzők neve feltüntetése nélkül), de azután megértettem, hogy az ügy érdekében, gáncsoskodások elkerülése céljából így hasznos, sőt megtanultam bízni abban, hogyha mi sem prejudikálunk, egy idő múlva elfogadnak olyanok, akikre én mondtam ki előre magamban az ítéletet: kapcsolatképtelenek.

5. *Szinkronban voltunk a valósággal,* valódi társadalmi és egyházi problémákkal, életkérdésekkel. Amikor 1993-ban Vallás és egyház – rendszerváltás után Mo-ont információként egyházak peremén élők is szívesen fogadták (Rádió, TV, HVG, sajtó), ugyanilyen hatást váltott ki Választások előtt – 1994 című könyvecskénk is. Ilyen tárgyilagosan és sokoldalúan egyetlen felekezet sajtóorgánuma sem tájékoztatot.

– A Család: Ökumenikus feladat című füzetünk több tekintetben is valódi segítséget jelenthetett.

6. *Magyar felekezeti határainkon túl láttatunk.*

A provincializmus, lokálpatriotizmus, beszűkültség állandóan fenyegeti a magyar keresztyénséget. Munkacsoportunk összetétele olyan, hogy a Szentföldtől Amerikáig, Afrikától Ázsiáig, Skandináviától Rómáig, Bensheimtől Moszkváig semmi sem idegen tőlünk, ami az emberiséghez fűz. Nemcsak a kompromisszág szerepét vállaljuk, hanem a kompegyházét is, vagy más képpel: tudunk hidat építeni több irányban is. Szolgáltatunkkal talán mások látását is tágtítottuk.

7. *Nem akartunk tudósodni*, de amit leírtunk, annak volt tudományosan követhető, esetleg kutatásra ösztönző alapja. Egy-egy szótár, szómagyarázat, irodalmi utalás füzeinkben ezt a célt szolgálta. Füzeink terjedelme még az olvashatóság határain belül van, a rohanó, zsúfolt programú világban, egyesek által postguttenbergiánus korszakban nem mindenki olvas el vaskos köteteket. Anélkül, hogy a pamflet, vagy traktátus irányába mozdultunk volna, nem részleteztünk semmit, ahogy ezt szakkönyvek teszik. Keskeny utat jártunk, ma a leginkább célravezetőt.

8. *Puritánul szerény külsőnk.* Díszítő elemek nélküli megjelenésünk, mindenfajta illusztrációt nélkülöző formánk – nekem ugyan nem magától értődő –, de szerénységre, alázatosságra tanított, s már nem szégyenlem. Apropos: *szégyen*. Egy ideje fontos lett Pál egyik

intése Timótheushoz: „Ne szégyellj hát a mi Urunk Jézus Krisztusról szóló bizonyágtételt, sem engem, az ő foglyát”. Pál tudta miért írja – voltak, akik szégyellték őt, a 13. apostolt, aki talán nem is igazi apostol... Utolsó éveinkben tapasztalom, hogy egymás szégyenlése előkerült a magyar egyházak életében is. Szomorú, sokrétű probléma ez: nemzedékek egymás között, irányzatok, kegyességi típusok, teológiai beállítottság sohasem járhat szégyenné. S nemcsak a tolerancia évében...

9. *Valamit a jövőről:* Néhány héttel ezelőtt olvastam egy számomra új terminust: *possibilizmus*. Lennart Koskinen, svéd teológus írja *Tro po frantiden* c. könyvében, hogy a keresztyén emberhez sem a pesszimizmus, sem az optimizmus nem méltó, a possibilizmus való nekünk. Istenadta lehetőségeinket kell, szabad kihasználni. *Hogy látom a holnapot?* Nem látom, csak hiszem, hogy Isten ad még lehetőséget. Nem nyafogok, hogy kevesebb az esketések száma, csökken a nagy boom után a hittanra jelentkezők száma, vége az eufórikus keresztyén Magyarország hangulatnak, hanem figyelem hol és mikor ad lehetőséget Urunk. A jövő nem olyasmi, amit prófétálni kell, hanem olyasmi, amiben a Teremtő munkához enged – írja Koskinen. A 20. sz. utolsó dekádjának közepén én is ezt hiszem az ÖTK szolgálatát illetően is.

Köszönöm.

Hafenscher Károly

VILÁGKERESZTYÉNSÉG

EEK Hírek

Az Európai Egyházak Konferenciája és az Európai Püspökkari Konferencia Tanácsa Közös Bizottsága Genfben ülésezett

Az Európai Egyházak Konferenciája (EEK) és az Európai Püspökkari Konferencia Tanácsa Közös Bizottsága szokásos évi ülését Genfben tartotta február 23. és 25. között.

A Közös Bizottság jelentéseket hallgatott meg az összes jelenleg folyó közös tevékenységről, beleértve az „Igazság, Béke és a Teremttség Sérthetlensége” kérdéskört, az „Izslám Európában” Bizottság jelentését és a volt Jugoszláviában lévő helyzet megoldása keresésében való részvételt.

A volt Jugoszláviával kapcsolatban a Bizottság jelentést kapott az EEK-t és az Európai Püspökkari Konferencia Tanácsát képviselő püspökök Horvátországban, Boszni-Hercegovinában és a volt Jugoszláv Köztársaságban tett látogatásáról. Egyetértettek abban, hogy a két szervezetnek szponzorálnia kellene egy találkozót a 3 püspök: Daneels bíboros (Belgium), Michael metropolita (Ausztria) és Svenungsson püspök (Svédország) és azok között a vallási ve-

zetők között, akikkel találkoztak e három országban. Nem állapodtak meg sem időpontban, sem helyszínben, de az elfogadott álláspont, hogy a találkozót olyan hamar meg kell szervezni, amilyen hamar csak lehet. Az összejövetel napirendje a csoport által kialakított négy ponton alapul majd: 1. az összes szomszédunk elfogadása, 2. mindenfajta erőszak elutasítása, 3. párbeszéd elősegítése és 4. a megbékélés keresése és elfogadása.

Az Izslám Európában Közös Bizottság egy tanácsadói okiratot fogalmazott meg, aminek a célja, hogy az egyházak gondolkodását a „kölcönösség”-re serkentsse és irányítsa, mely nagy jelentőségű kérdés az Izslámmal való kapcsolatban. Ezt a dokumentumot, ahogy a bizottság egyetértett, el kell terjeszteni széles egyházi körökben véleményezés céljával, mielőtt a Közös Bizottság elfogadná.

Az észak-ír helyzettel kapcsolatban a Közös Bizottság kikéri a Főtitkárság véleményét, hogy egy közös delegáció kiküldése a tagegyházak meglátogatására szükséges és hasznos volna-e.

A Bizottság jelentéseket kapott továbbá a következő három közös tanulmányi témáról: 1. Az egyházak szerepe a katonai iparral való párbeszédet illető-

en. Ebből a tanulmányból már megjelent hét tézis a „békegazdaság teendői” támogatására. 2. A téma a társadalmi mozgalmakról a legteljesebb történelmi összefoglalót fogja adni az „Igazsággal, Békével és a Teremtettség Sérthetlenségével” foglalkozó zsinati tevékenység fejlődéséről, és a legmélyebb elemzést a társadalmi mozgalmak ezen belül tapasztalható részvételéről és hasznosságáról. Egy tanácskozás, melyet 1995 őszén rendeznek, bevonja ebbe a folyamatba a kelet-európai egyházakat és mozgalmakat is. 3. A környezettel és fejlődéssel foglalkozó téma egy Pán-Európai Tanácskozással végződik majd (1995.június 19-24.), melyen a megvitatandó főtémák egy, az európai egyházak között végzett véleménykutatásból erednek. Mind a három témát két évvel ezelőtt indították kidolgozásra az 1989-es Európai Ökumenikus Nagygyűlés után. Lezárásuknak 1995-ben kell történni, hogy a II. Európai Ökumenikus Nagygyűlés előkészítésében résztvegyenek e tanulmányok.

A Bizottság szintén véglegesítette az EEK és az Európai Püspökkari Konferencia Tanácsa Közös Ülésének napirendjét, melyet Olaszországban, Assisiben tartanak május 12. és 19. között. A napirend tartalmaz közös istentiszteleteket, az európai ökumenikus helyzet áttekintését, kerekasztal-beszélgetéseket jól ismert közéleti személyiségekkel. Rádásként végső döntéseket hoznak majd a II. Európai Ökumenikus Konferenciát illetően, melyet 1997-ben tartanak, s amelynek témája a „Mebékélés – Isten ajándéka és az új élet forrása” lesz.

A Közös Bizottsághoz benyújtott jelentésben, melyet a II. Európai Ökumenikus Nagygyűlés (EÖN) Előkészítő Csoportja készített az előkészületi munkákról, a hangsúlyt arra helyezték, hogy az országokat a megbékélés támaszkörében kezdeményezőkre készítsék. Bátorítani kell az egyházakat, hogy aktívabban vegyenek részt a témában. Az Előkészítő Csoport arról is jelentést tett, hogy befejezése felé közeledik annak az iratnak a készítése, melyet az egyházaknak küldenek majd ki, hogy tanulmánymunkák készítésére serkentse azokat e kérdésben. Azt is jelentették, hogy egy körlevél ment ki minden egyháznak az elnökök, John Arnold fősperes és Vlk bíboros aláírásával, melyben kijelentik, hogy a II. EÖN-t arra a reményre építik, hogy Európa népei megtapasztalhatnak egy mélyebb megbékélést, mely kiterjed a hitéletre és a társadalmi kapcsolatokra is.

(Fordította: Bércecs Mária)

Az EEK elnöksége Norvégiában találkozott

Az Európai Egyházak Konferenciájának (EEK) elnöksége 1995. január 11-15. között találkozott Granavoldenben, Norvégiában.

A megnyitó istentiszteletet a St.Nicolas templomban tartották és a szertartást Rosemarie Kõng püspök vezette, az első női püspök a Norvég Egyházban, akinek a kerületében a gyűlést tartották. Az isten-

tiszteleten résztvettek az EEK norvég tagegyházaiknak ökumenikus képviselői.

Az üléssel kapcsolatos megjegyzéseiben az EEK elnöke, John Arnold fősperes (UK), hálaadással emlékezett vissza és várakozással néz azok elé az ünnepek elé, melyeket később, ez év folyamán tartanak majd, a keresztyénség Norvégiába érkezésének ezeréves évfordulóján. Az utolsó ülés óta végbement ökumenikus fejlődésről szóló jelentésében az elnök emlékeztetett arra, hogy a Porvoo egyezmény, melyet a brit anglikánok és a skandináv, északi germán és balti evangélikus egyházak kötöttek egymással, már érvényben van.

Jean Fischer főtítkárt jelentésében felhívta a figyelmet a csecsen háború helyzetére, de a reménynek a jeleiről is beszélt, melyek 1994-ben a világban létrejöttek a dél-afrikai, közel-keleti és észak-írországi változások által. Utalt az Európai Unió kibővítésére, mely által Ausztria, Svédország és Finnország is tag lett 1995 januárjától.

Az európai vallási, és vallások közötti helyzet felülvizsgálatakor a főtítkárt jelezte, hogy leginkább a kontinensen a vallási béke rosszabbodása aggasztja. Néhány konfliktusban kifejezetten vallási tényezők játszanak szerepet, mondta, különösképpen a keresztyén-muzulmán kapcsolatban. Pozitív értelemben, mondta Fischer úr, „vannak reményteljes jelek... az ökumenikus kapcsolatok szervezeti kiépítésére”, különösen ökumenikus tanácsok létrehozásával, különböző helyeken és bilaterális párbeszéd kialakulásával egyházak között. Idézte név szerint a Baptista Világszövetség egy delegációjának közelmúltban történt látogatását az Ökumenikus Patriarchátusnál.

Az EEK jelenlegi pénzügyi problémáival foglalkozva az elnökség megjegyezte, hogy az 1994-es előzetes kimutatás kisebb veszteséget mutatott, mint ahogy várták, de az így is súlyos. Az év utóbbi pár hónapjában sok nagyszámú adomány érkezett, ez néhány egyház Isten dicsőségére történt adakozásával sokat segített a helyzeten, de az világos volt, hogy 1995-ben csökkenteni kell a költségvetési számadatokat.

Az előkészületek az 1995. májusi találkozóra az Európai Püspökkari Konferencia Tanácsával Assisiben, Olaszországban, és az EEK KB ülésére, mely közvetlenül követi az assisi találkozót, szintén fontos téma volt az elnökség napirendjében.

Az Európai Püspökkari Konferencia Tanácsával közösen tartandó kétnapos ülés célja az 1997 májusára tervezett II. Európai Ökumenikus Nagygyűlés előkészületeinek elindítása. A várakozások szerint ezen az ülésen döntenek el a nagygyűlés helyszínét.

Programadó döntéseiben az elnökség egyetértett egy Európai Munkacsoport felállításával, mely a fagyűlölettel és idegengyűlölettel foglalkozik majd, amennyiben az anyagi feltételek adottak lesznek; megerősítette a Tanulmányi Bizottság munkájának folytatását, különös tekintettel az Evangélium és Kultúra kapcsolatát érintő tanácskozás előkészületeire, mely magába foglalja a szekták, a prozelitiz-

mus kérdését, és egy az állam-egyház kapcsolatáról szóló tanácskozás előkészületeit.

Az ülés örömmel fogadta Knut Vollebak úr kötetlen előadását és az azt követő vitát a volt jugoszláviai helyzettel kapcsolatban. Vollebak úr, aki tagja volt az Owen-Stoltenberg nemzetközi békeküldöttségnek, nyíltan és őszintén számolt be a tárgyalások folytán szerzett tapasztalatairól.

Az ülés jelentést hallgatott meg az EEK-nak a volt Jugoszláviában végzett tevékenységéről is, mely tartalmazta az Európai Püspökkari Konferencia Tanácsával közösen tett novemberi látogatásról szóló beszámolót is, és a kerekasztal tárgyalást a több-kultúrát magába foglaló oktatással kapcsolatban. Annak eléré-

sére, hogy ezek a tevékenységek az egyházak széles körében ismertek legyenek, az Elnökség levelet intézett minden tag egyházhoz, melyben üdvözölték az általános tűzszünetet, és tájékoztatást adtak az EEK ez időkből végzett munkájáról és annak szerepéről.

Az Európai Egyházak Konferenciája körülbelül 118, Európa minden országában működő orthodox, anglikán, protestáns és ókatolikus egyház közös testülete. 1959-ben alapították. Igazgatási székhelye és irodája Genfben, az Ökumenikus Központban található.

(Fordította: Bérces Mária)

VISSZHANG

Szabó Pál népszerűtete ma is példaértékű lehetne

Olvastam a Theologiai Szemlében (1994/6) Takács Béla *Szabó Pál és a református papok* című cikkét, amely főleg az *Új föld* (1953) című legkevésbé sikertelen regénye alapján elmarasztalja az író-t. Mi nem tudjuk már, mi minden történt a regény keletkezése körül akkoriban. Szabó Pál két kötetben írta meg, s csak másfél kötetben jelent meg. *A regényt Révaiék cenzurálták*. Egyébként az *Új föld* 1965-ös negyedik, átdolgozott kiadásában már Szabó Pál tompított Phépy Ernő pap Takács Béla által idézett beállításán.

Takács Béla azt is írja: „Az 1949-től megjelent műveiben – már amiket elolvastunk – a református lelkipásztor, ha nem is volt korábban angyal, de ettől kezdve ördöggé változott.” Sajnáljuk, hogyha nem olvasta Szabó Pál legjobb történelmi regényét, az *Ahogy lehet*-et (1962), mert ott „Réthy Balázs református tiszteletes úr” igen tisztességes, nemes szerepet vállalt. Az 1960-as évek elején az *Ahogy lehet* nagy könyvsikernek számított. Bata Imre és mások is szívesen méltatták.

Úgy gondoljuk többen, Szabó Pál „értői és hívei”, hogy dialektikátlan megítélés helyett többet érne a mérlegelés: hagyománytisztelet és értékörzés. Hiszen Szabó Pál a *Szülőföldem, Biharországban* (1968) például a 20. oldalon olyan meghatóan és megszívelelendően írja, mintha csak a mai általános oktatási-nevelési rendszer számára is megfogalmazna egynémely tanulságot a reformáció, a református iskola erős jellemformáló szerepéről: „*megindítottak a lélekben valami olyan, végtelenbe ívelő vágyat, hogy az ember hamarosan igen sokat megtanult a világból (...), mert a kálvinista iskolák szinte törvényszerűen pendítették meg a gyermeki lélekben egy olyan húrt, hogy a gondolkodást és jobblét keresését pedig soha, soha nem hagyhatod abba.*”

Talán igaz is, meg nem is, amit Takács Béla írt a

*Lakodalom – Keresztelő – Bölcső*ről: „Az 1941-43 között megjelent *Lakodalom – Keresztelő – Bölcső* című művét is hajlandó volt átírni. A triológia *Talpalatnyi föld* címmel 1946-ban jelent meg, és a regényből készült film még további változásokat is eszközölt a forgatókönyvben – nyilván az író engedélyével – csak azért, hogy a film szocialista-realista jellege minél jobban érvényre jusson. Az író így nyilatkozott a filmről: „Végre egy film, amelyben a parasztság magára ismer. Soha még magyar film ennyire valóságosan nem ábrázolta a magyar parasztot.”

Nos, a *Lakodalom Hartyányi* István emlékezete szerint is „1942 húsvétjára jelent meg. Még azok is dicsérték, akik addig fenntartással fogadták az írásait” (Cs.K.K.: Györffy István és Szabó Pál kiadója voltam. Karcagi Hírmondó, 1995.január 13.). Aztán: a népi írók (Német László is) valóban hittek a „Kert-Magyarországban”, ez a filmben tehát nem valami szovjet, kommunista „kolhozbeütés”. Olvastam viszont, hogy Szabó Pál azt írta a Kelet Népében 1940.január 15-én a 9. lapon, az *Építkezünk* c. cikkében, hogy „Valóban ideje volna már a sok, szinte főleg boncolgatások után összerakni valamit, ami alapja lenne annak, hogy mi magyarok vagyunk (...) Építsük fel tehát az igazi termelő és építő szövetkezeteket. Építsük fel a saját biztosító intézeteinket. Építsük fel a vízműveinket, de ehhez, hogy mindezeket felépíthessük, mindent ami múlt, ami régi, át kell állítani, ha pedig átállítani nem lehet, könyörtelenül le kell bontani.” Szabó Pál akkoriban tehát, aki 1939 óta a Nemzeti Parasztpárt első elnöke, jól értette Móricz Zsigmondot is: írj, alkoss, dolgozz, jól értette a „Hagyd a politikát: építkezz!” jelszót. Írt. S benne élhetett egy virágzó Kert-Magyarország képe is. A filmben felesleges tehát feltétlenül „szocialista-realista” jelleget keresni, s a záró képsorokban a szocialista nagyüzem propagandáját látni.

És amit Szabó Pál a *Talpalatnyi föld* című világhírű filmről (1948) írt, vagy mondott: az igaz volt. De

nemcsak ő nyilatkozott így arról a filmről, hanem többek között a főszereplője, Szirics Adám is: „Megmutattuk szegénységünk szegénységét! De megmutattuk szegénységünk gazdagságát. Megmutattuk az igazi magyar népet magunknak és a világnak”. Ez bizony ma sem baj. Ma, ebben az elszegényedő világban különösen.

Amikor meglátogattam, Szabó Pált Szabadság hegyi villájában, még azt is mondotta 1964. augusztus 9-én, hogy „Talán, ha nem lett volna a Talpalatnyi föld filmnek akkora sikere, ma nem lenne nép irodalom”.

Szabó Pál a nép szolgálata érdekében alakította ki az „ahogy lehet” filozófiát.

A papság Szabó Pál-i ábrázolásának gazdagságához feltétlenül szeretném megemlíteni *A nagy temető* című regényét, amelyet még ma, 1995-ben is idézni tudtam történelemórán a II.B-ben, amikor a Dózsa vezette parasztháborút tárgyaltam, *Szerémi György Magyarország romlásáról* című művével egyetemben. Ott Mészáros Lőrinc pap a temesvári csatában harcol és így elmélkedik: „Hiába magyarázza, hogy hiszen vezér nélkül is jó a szabadság. Semmit se ér. Nem hallgatnak rá. Tétetetlenül nézi a sereg fejnélküli felbomlását. – Ez a nép kutya! Ennek a népnek nem kell szabadság! – próbál átkozódni, de kit átkozzon? Önmagát, vagy a népet, vagy az Istent, aki a népek sorsát adja, irányítja?” (*A nagy temető*. Ahogy lehet. Szépirodalmi, 1968. 325.)

A regény végén Dózsa György legyőzhetetlen hite a jövőbe helyezi a végső győzelmet, de a népet is illeti jogos bírálata: „Azt hiszem, hogy papokra szükségem volt mind közönségesen. Azokkal lehetett volna. Csak a nép gyáva volt. Nagyon is szolgálta” (331).

*A nagy temető*ben a példaértékű népi hősök felváltják a népük sorsát. György is. Lőrinc is. A regény végén Lőrinc pap viszi tovább a harcot. Alakja csaknem táltossá magasodik. Mészáros Lőrinc apoteozisa nagyon szép romantikus képpel történik:

„Szellő lógatta meg a nádast, s meleg suttozásától elmúlt évszázadok istenimádata szólott felé. Felugrott, kihúzta kését csizmája szárából, s a ménhez lopkodott. Elkapta sörényét, és leszúrta. Mint régen, valamikor a bikát. A mén két lábra ágaskodott, de hiába. Lőrinc vonszolta a tűz felé, átfogta a nyakát, amikor a tűzhez ért. Lenyomta. Ömlő vére pirosra festette a fát, s bíborszínbe csapott át a láng. A füst pedig olyan volt, mint az égő gabonásvermekből szálló pernye.

A csikós úgy állott fel, mintha nem látná jól azt, ami van. Egyszer ostorához kapott, máskor fokosához, aztán derekán fityegő törét húzta ki, de olyan bűvölő nézéssel nézett rá Lőrinc, hogy megbizsergett bele a tarkója.

- Mit akarsz, fiam? – kérdezi csendesen Lőrinc.
- Minck bántottad a lovamat? – válaszolt bizonytalanul.
- Engesztelődést fizettem annyi életért... – De elfordul. Ímé, egész életét ennek a népnek adta, és az első alkalommal számon kéri tőle azt, amit kicsi ösztönével nem tud megérteni. Ment, a legelésző lova felé.

A csikós levette süvegét, úgy nézett utána.

– Táltos!... – suttozta és keresztet vetett.” (339-340).

Még az is fontos, hogy *A nagy temető* ugyan 1946-ban jelent meg, de Bata Imre rámutat *Szabó Pál indulása, 1929-1933* című tanulmányában (Új Auróra, 1973.I.16-17) Tildy Zoltánné levele alapján, hogy „a Dózsa-regény 1931 nyarán már teljesen készen van”.

Idéje, hogy megbocsássunk Szabó Pálnak az *Új földért*. Mert művészetének és a református papok iránti viszonyának megítélésében is nem ez a könyve a mérvadó. Szabó Pál is tévedhetett. Ő is csak ember volt. Sokszor bizony a papok is hibáznak. Elég, ha most csak a „békepapság” és Mikászh Kálmán regénye, a *Különös házasság* (1900) jut eszembe. Másrészt, ha az *Új föld* regény teljességében nem is minden igaz, részleteiben sok minden kordokumentum: valóban éltek Bördős Lajosok is a téeszekben, voltak álmodók akkoriban.

Azért bocsássunk meg, mert nagy segítség lenne ma is Szabó Pál halmas akarata, szép hite. Hiszen népszerűtete, természetszeretete, lírai ragaszkodása otthonához, hazájához ma is példaértékű lehetne tanulóifjúságunk előtt!

Rideg István

magyar-történelem szakos gimnáziumi tanár,
a Szabó Pál Irodalmi Önképzőkör vezetője,
Karcag, Gábor Aron Gimnázium
és Egészségügyi Szakközépiskola, Szakiskola

SZEMLE

Ókatolikus mozgalmak Magyarországon

Az ókatolikus egyházzól a magyar hívek – mondhatni – semmit nem tudnak, az egyházi személyek valószínűleg igen keveset. A nagy egyháztörténetek és a sok kötetes lexikonok említik, de rövidre fogva. Olyan katolikus egyházzól van szó, amely katolikus igyekszik lenni a pápa nélkül. Kétszer alapították meg. Először a 18. század elején, Hollandiában, egy

oda menekült janzenista püspök kezdeményezésére, másodszer német nyelvterületen, 1870-71-ben, olyan katolikus papok és hívek, akik nem fogadták el a tévedhetetlenség dogmáját.

A szélesebb körű hazai olvasóközönség három rövid kis cikket olvashatott róla az utóbbi években: dr. Sasvári Lászlóét az Új Emberben és az én két írástomat, egyik az Egyházi Krónikában (ortodox-keresztén kiadvány), a másik az Evangélikus Életben jelent

meg. Ezek az ókatolikus egyház „születéséről” és európai tevékenységéről szövegezték, bár Sasvári László magyar vonatkozásokat is említett. Nem véletlen, hogy a hazai ókatolikus ügyek ennyire figyelmen kívül maradtak, mert hazánkban tulajdonképpen csak kezdeményezésekről beszélhetünk, igazán jelentős szerveződés soha nem volt. De azért érdemes tudni róla.

Hézagpótló tehát Sasvári László mintegy negyvenöt oldalas tanulmánya, amely a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok időszakos katolikus kiadvány 1994/1-2. számában (a múlt év végén) jelent meg *Ókatolikus mozgalmak Magyarországon* címmel. Megtudjuk belőle, hogy a mozgalom a századforduló táján terjedt át Magyarországra, és az ötvenes évek végéig követhető nyomon. Napjainkban csak egyetlen ókatolikus családról tudunk; Szegeden él, a családfő Ambrus Ferenc, aki órkanonoki címet visel.

A szerző összegyűjtött minden fellelhető adatot, dokumentumot, köztük a világiakat is (pl. az Állami Egyházügyi Hivatal irataiból). Nehéz dolga volt, mert sok mindent egyáltalán nem dokumentáltak. Tulajdonképpen nehéz megállapítani, hogy mely közösségek, mozgalmak tartoztak az ókatolikus egyházhoz (ez többé-kevésbé érvényes külföldre is). „Sok közülük megmaradt a mozgalom szintjén, és el sem jutott az egyházzá szerveződésig. A legtöbbször tisztavirág életű.” Nagyobb egységben való elhelyezésük lehetetlen, mert az ókatolikus egyház (egyházak?), egy rövid időszakot nem számítva, nem volt tagja a Szabadegyházak Tanácsának.

Ezt a szakadozott egyháztörténetet, a magyar ókatolikus közösségek és kísérletek alig összefüggő jeleneit nem lehet alaposabban leírni, mint ahogyan Sasvári László tette. Felkutatott, megírt mindent, amit lehetett. Az olvasás közben nehéz az összefonódó és szétváló szálakat és időbeli párhuzamokat figyelni, de ez nem a szerző, hanem a meglehetősen kusza történet hibája. A tanulmánynak helye van a hazai vallástörténet irodalmában.

Dr. Bán Ervin

Dr. Almási Mihály: Az úrvacsora mint szolgálat

Egyházunk kiadásában hamarosan megjelenik dr. Almási Mihály testvér új könyve: *Az úrvacsora mint szolgálat*.

A több, mint 300 oldalas könyvet lelkipásztorok, teológiai hallgatók, gyülekezeti munkások szűk körén túl azoknak is ajánljuk, akiket komolyan érdekel a biblikus teológia.

A könyv a Teológiai Kiskönyvtár sorozat első kötete. E sorozatban neves külföldi és hazai baptista teológusok írásait tervezzük megjelentetni. A következő kötet – terveink szerint – dr. Dale Moody világhírű amerikai baptista professzor dogmatikája. A fordítás már elkészült.

A következőkben közöljük Almási testvér könyvéből az Előszót.

Megrendelhető a Baptista Kiadónál.

Az elmúlt évtizedekben a magyarországi teológiai akadémiák igen szerény publikációs lehetőséggel rendelkeztek. A legkisebb dolgozat néhány száz példányos megjelentetéséhez is állami engedélyre volt szükség, még akkor is, ha például a legegyszerűbb sokszorosítási módszert (stencil) alkalmazták, és saját sokszorosító géppel rendelkeztek. Számos komoly szakmunka maradt fiókban. Szerencsésebb esetben külföldön publikálták, névvel vagy név nélkül, a hazai teológusok írásait.

Első könyvem kuriózum-számba menő megjelenési körülményeiről ma már nyugodtan írhatok. Diákkorom óta közel állt hozzám a szisztematikus teológia, azon belül is a dogmatika. Különösen érdekelt az ekklesziológia. Egy fiatal baptista lelkipásztor – ilyen érdeklődés mellett – miről is írhatna könyvet, ha nem a keresetségről, a hitvallók bemelegítéséről. Ez a 70-es évek közepén történt. Akkortájt kaptam meg második teológiai diplomámat a Debreceni Református Teológiai Akadémián. A kéziratot megmutattam Kocsis Elemérnek, a rendszeres teológiai tanácskés vezetőjének. Elmondtam, hogy publikálni szeretném, és kértem a véleményét. Átolvasta, megjegyzésekkel látta el. Hónapokig leveleztünk, konzultáltunk. Ajánlotta, hogy adjam be teológiai doktori disszertációnak. Én azonban publikálni szerettem volna, ezért megkértem, hogy írjon előszót a könyvemhez. Megígérte.

Ezek után kezdődött a hivatalos könyvkiadási procedura. Akkortájt a Szabadegyházak Tanácsa elnöke. Kihallgatást kértem, tőle. Fogadott. Előadtam, hogy van egy kézirat, amit szeretnék kiadni. Mosolygott. Akik ismerték őt, el tudták képzelni, hogyan. Tovább beszéltem. Elmondtam, hogy Kocsis professzor úr átolvasta és megígérte, hogy előszót ír hozzá. Elmosolyodott, majd ezt mondta: „Ha Kocsis megírja az előszót, én kiadom.” Alig hittem a fülemnek. A református professzor megírta az előszót a baptista lelkipásztor bemelegítéséről szóló könyvéhez, és bármilyen hihetetlen volt ez akkor, a könyv megjelent.

Érdekes lenne feldolgozni a reflexiókat, összegezni azt a levélhalmazt, melyet a legkülönbözőbb helyekről kaptam. A hasonló témájú könyvek akkor rendszerint 1000 példányban jelentek meg. Ez 3000 példányban – és elfogyott.

Magyarországon még két kötetem jelent meg, Amerikában is néhány, azonban mindmáig vannak kiadatlan írásaim.

Ezek közé tartozott ez a tanulmány, amelyet 1981-ben fejeztem be, mint teológiai doktori értekezést.

Sokan és sokszor kérdezték, hogy mikor adom ki. Eddig nem volt rá mód. Most, hogy a Baptista Teológiai Akadémia is megkísérli behozni publikációs lemaradását, a dogmatikai tanulmányok között ezt amolyan sorozat-indító kötetnek szánom. Remélhetőleg sorra-rendre meg tudjuk jelentetni fiókok mélyén pihenő írásainkat.

Mint említettem, a munka 1981-ben készült el. A téma körébe tartozó irodalmat is eddig volt képes

követni. Számos mai elfoglaltságom nem teszi lehetővé, hogy – mintegy folytatósként – összefoglaljam az utóbbi évtized teológiáját e témakörben. Remélem, hogy valamelyik tanítványom ezt megteszi.

Ez a tanulmány szinte változtatás nélkül kerül az olvasók kezébe. Helyenként azonban – szélesebb olvasótábor remélve, mint a szakmabeliek – könnyítettem a szövegen, bizonyos szavakat ki is hagytam. Ez a könyv nem fogja át az úrvacsora teológiájának minden vonatkozását, nem is törekedtem erre. Remélem azonban, hogy az a speciális szempont, ami érvényesül benne, újszerűen hat bizonyos pontokon, és termékenyítő lesz úrvacsoragyakorlatunkban.

Köztudott, a diakóniai teológia, mint olyan, egyfajta öngazdolásként szolgált évtizedeken át a rendszert kiszolgáló teológusoknak és egyházvezetőknek. Remélem, hogy az olvasó megérzi, hogy nem e teológiai irányzat valamely torzszülöttével szembesül, hanem a teljes Írást megszólaltatni igyekvő, alázatos Úr-követésre buzdító, szent szolgálatra inspiráló írással. A kötet végén héber és görög átírási kulcsot közlünk. Ezt úgy állítottuk össze, hogy azok, akiknek nem volt módjukban hébert ill. görögöt tanulni, a magyar olvasatot leginkább megközelítő változatban találkozzanak az eredeti bibliai szövegekkel, szavakkal. Az idézett szövegekben is ennek megfelelően írtuk át a bibliai szavakat. Esetenként azonban – főleg, amikor a magyar helyesírási szótárak valamelyike más formát közöl – eltekintettünk átírási kulcsunk alkalmazásától.

Marlene LeFever: Ötletgazdag tanítási módszerek

Mire e sorok megjelennek, valószínűleg már kapható lesz egy új könyv a Baptista Kiadó könyvesboltjában. Megjelent ugyanis a Baptista Kiadó és a KEGYELEM Alapítvány (KEResztyén GYERmekevangélikázó és LELkigondozó Misszió) közös kiadásában Marlene LeFever: Ötletgazdag tanítási módszerek című munkája.

Nagy örömeimre szolgál, hogy e könyv a hazai olvasótábor kezébe kerülhetett. Isten gondoskodott arról, hogy rátaláljunk az eredeti angol változatra. Az Úr indította a David Cook Publishing Alapítvány vezetőit arra, hogy megadják az engedélyt a magyar kiadáshoz, lelkesítette dr. Gerzsenyi László testvért a fordítás munkájában és együttműködésre bátorította a Baptista Kiadó munkatársait, mert a KEGYELEM Alapítványnak nem lett volna anyagi lehetősége önállóan kiadni a könyvet.

Miért jó, hogy megjelent ez a könyv? – kérdezheti valaki. Valóban, miért is jó?

Azért, mert segítséget nyújt lelkipásztoroknak, teológiai és misszióiskolai tanároknak, vasárnapi iskolai tanítóknak és a különböző szolgáló csoportok vezetőinek mondanivalójuk leghatékonyabb átadásához.

De nemcsak ebben segít ez a könyv! „Ezerszer elmondtam már és mégsem...” – halljuk, vagy mondjuk, még ha az „ezer” csupán néhány tucat is. Mások

arról panaszkodnak, hogy képtelenek „szétszórt” gyülekezetük vagy csoportjuk figyelmét lekötni és a megadott témánál tartani. Talán csak néhányunknak jut eszébe, hogy erről legtöbbször mi, előadók tehetünk, és nem is annyira a hallgatók.

Pedagógiai kísérletek bizonyítják a következő igazságot:

- Az új információk 10%-át vagyunk képesek megjegyezni hallás útján.
- Ha halljuk és látjuk is az új információkat, már 50%-os ez az arány.
- Ha halljuk, látjuk és aktívan részt is veszünk az új ismeretek megvalósításában, akkor akár 80%-ot is képesek vagyunk elraktározni, és a későbbiekben újra hasznosítani. Jézus Krisztus oktatási módszere is megerősíti ez igazság valóságát. Jézus tanított (elmélet), a tanítványok előtt rendezett el különösen nehéz eseteket, szabadított meg megszállottakat, gyógyított betegeket, megelégtett éhezőket (szemléltetés), majd kettesével kiküldte őket (gyakorlat, aktív részvétel). Amikor visszajöttek, beszámoltatta és szükség szerint korrigálta őket (ellenőrzés).

Az Ötletgazdag tanítási módszerek című könyv ötleteivel segít a hallgatóság aktivizálásában. Természetesen nem minden ötlet alkalmazható mindenhol, mivel a könyv egy másik kultúra talaján született. De mindenképpen alkalmas gondolatébresztésre, no meg arra, hogy – esetleg szunnyadó – kreativitásunkat felébressze, majd általunk másokat is az igei igazságok minél aktívabb megélésére és továbbadására készítsen.

Mivel a különböző pedagógiai módszerek ismertetésénél általános bibliai igazságokat és nem felekezeti doktrínákat használ, ezért az Ötletgazdag tanítási módszerek-et bármely felekezet tagjai, sőt még a nem hitben járó pedagógusok is haszonnal forgathatják.

Egy-egy vélemény lelkipásztortól és keresztyén felsőoktatási intézmény vezetőjétől:

„Igen nagy szükség van gyülekezeteinkben a segítség-re, hogy ötletesen tanítsuk az örömhírt. A birtokunkban levő üzenet izgalmas, drága és életet formáló. Mégis gyakran unalmasnak hangzik, mert módszereinkben nincs találékonyság. Ez a könyv felbecsülhetetlen eszköz arra, hogy tanítási módszereinkben merész ötletekre ösztönözzön (Bruce Larson, Senior Pastor – University Presbyterian Church, Seattle, Washington)

„E könyvben Marlene LeFever néhány nagyon hatásos módszert összegez a találékonysággal kapcsolatban, mely mélyebb és izgalmasabbá teszi tanításunkat.” (Cliff R. Road, Executive Director – Creator Chicago Sunday School Association)

A könyv tartalma címszavakban:

- Az alkotó kockázat
- Az alkotás folyamata
- Az alkotó személyiség
- Cselekvés–színjáték a tanteremben
- Szerepjátás–dráma
- Némajáték–a mozgás csodája
- Utánzó játékok
- Soha nem túl idős a „Mesemondás”-ra

A megbeszélés szükséges a tanuláshoz
Esettanulmány: nyers valóság a tanteremben
Alkotó írás: a hallgatók segítése gondolataik rögzítésében
Ujjongó dallamok
Művészet: Milyen színek vannak Istenben?

Győri Lajos

Hans Küng: Világvallások etikája

Egyházfórum könyvei, 15. Budapest, 1944. (Kiadó: Egyházfórum és a Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya.)

Egy kis kötetben egy nagy gondolkodó univerzális távlatú, ill. a saját kifejezésével: planetáris felelősségű felhívása – ez lehet az egy mondatos jellemzése Hans Küng könyvének. Küng neve közzismert a II. Vatikáni Zsinat előkészítésének idejétől („tinédzser teológus”), és mind e mai napig izgalmas, ellentmondásos, sokszor provokatív tudományos tevékenységéről ismert szerte a világon.

Egyik főműve a Keresztyénség és világvallások (Christentum und Weltreligionen, München, 1984) – melyben a világvallásokkal folytatott dialógus alapvetése szólal meg: ott Küng része a többekkel írt könyvben a „keresztyén felelet” megfogalmazása. A jelen művét pedig úgy lehetne jellemezni: egy keresztyén kérdései és felszólítása a világ vallásos embeereihez. Még egy másik oldalról is szeretném bevezetőül jellemezni: ifjúkorom egyik könyv-szenzációja volt Fritz Baade közgazdász könyve: Versenyfutás a 2000. évig. (3. kiad. Bp. 1965) Ő a Nyugat és Kelet közötti politikai és gazdasági versenyfutás regisztrálójaként és magyarázójaként próbálta a jövő körvonalait vázolni, és ennek érdekében a világ figyelmét a józan magatartásra felhívni. Utolsó kis fejezete „A keresztyénség nagy korszaka?” címet viseli – inkább felszólítás az, mint körvonalazott reménység. Küng pedig keresztyénként egy „posztmodern” korban élő emberiségnek fogalmazza meg az élet és halál közti versenyfutás szituációját; és a lehetséges megoldást a világvallások etikájában látja.

(Hadd említsem meg, hogy a Világvallások etikája cím kissé félrevezető. Németül: Projekt Weltethos – értelemszerűen: A világ vallásai közös etikájának terve, javaslata. A nagy versenyfutás – Küng szerint – a létért, a fennmaradásért folyik, miután politikai, gazdasági, környezeti, stb. konfliktusok tömege taszítja a világot a pusztulás felé. Ebben szerinte a vallások közös etikája felállítása, érvényesítése a kiút.)

A könyv három fejezetre tagolódik, melyekben – mint az optika által egyre közelebb hozott képben – egyre világosabban és részletesebben fogalmazza meg a szerző a nézeteit; a vallások legsürgősebb tenivalóját.

Az első fejezet – első kép: *Nincs esélyünk a fennmaradásra világethosz nélkül.* Ennek első alfejezetében diagnózist ad a világ jelenlegi helyzetéről, mely a „moderntól a posztmodernig” halad. Izgalmasak a definíciók (pl. éppen a posztmodern fogalma a 46.o-on – bár

erről még részletesebben ld. Küng: Theologie im Aufbruch, Piper, München, 1987. 16.kk.o.). Izgalmas a helyzetkép, a mérhetetlen ismeretanyag, a radikális következtetések. Azután több alfejezetben is az etika lesz a központ: annak szükségessége, a vallás és erkölcs elválása (?), illetve kapcsolatuk nehézsége, majd a világ vallásai közös etikai alapkincsének lehetséges felderítése, végül pedig egyetlen fejezetben a keresztyén önkritika, majd a sürgető felszólítás; Küng szavával; a posztmodern követelések felsorolása.

Rendkívül izgalmas ezt a fejezetet, a benne lévő kiélezett kérdéseket, követelményeket olvasni. Nem mindig lehet (és bizonytalannal nem is mindig szükséges) Künggel egyetérteni. Néha ő magával is részben szembefordul. Pl. egyszer felveti azt a lehetőséget, hogy lehetséges erkölcsös élet vallás nélkül (65.o.). Azután rádöbben (és rádöbbsen), hogy a racionalitás nem mindig vezet humanitás felé (69.o.). Végül eljut odáig: csak a Feltétel nélküli kötelezhet feltétel nélkül... (82.o.). Egy idézet még erről: „Az igazi vallás, amely az egyetlen Abszolutumra (Istenre) vonatkozik, lényegében különbözik minden kvázi- vagy pszeudo-vallástól, melyek mindig valami relatívat abszolutizálnak, istenítenek” (84.o.). Bizony van egy olyan érzésem, hogy a vallás nélküli ethosz is kvázi-vallás, csak éppen bázis nélküli...

Az első nagy fejezet végén a világ vallásai közös etikai kincsét igyekszik meghatározni. Jellemzőek az alcímek: az ember javára, emberiség alapelvei, józan középút, arany szabály, stb. Hivatkozik Küng az 1970-ben Kyotóban, a Vallások Világkonferenciája által megfogalmazott közös nyilatkozatra, melynek 7 pontjáról maga is megállapítja, hogy sokak szerint „túlságosan általánosak”. Hogy azonban ezt a nyilatkozatot mégis igazolja, szól arról, hogy a keresztyén megvalósítás (elvéké a gyakorlatban), mennyi önkritikára ad alkalmat, és milyen posztmodern követelések jelentek meg. Ezekből is néhány cím: Ne csak szabadságot, hanem igazságosságot is! Ne csak egyenlőséget, hanem pluralitást is! Testvériséget, de ne csak a fivérek között! Ne csak koexistenciát, hanem békét! – Ezekre a gondolatokra majd még szeretnék személyes reflexiómban visszatérni.

A második nagy fejezet címe: *Nincs világbéke vallásbéke nélkül.* Először a vallások és a béke kapcsolatában jó és rossz példák sorát említi, szinte sokkolva Libanon jól ismert sorsával, vigasztalva pl. Németország és szomszédai megbékülésével. Azután az igazság fogalmának, érvényesítésének, relatív voltának hangsúlyozása következik, majd az igazság ökumenikus kritériumának érvényesítése, bevallottan a humánium felől indítva. (Erre is szeretnék majd reflektálni.) Majd jön egy alfejezet arról, hogy a dialóguskészség és az elvhűség nem ellentétesek! Itt is úgy érzem, hogy Küng néha nem következetes, hanem önmagával is vitázik, és nem oldja fel az ellentétet. Néhány idézet ennek illusztrálására: Ökumenikus álláspontra nevezi azt, ami „nem szinkretizmus, mely minden lehetőt és lehetetlent összekever és összeolvaszt, hanem a szintézis, a lassú összenövés keresése a felekezeti és a vallási ellentétek és antagonizmusok láttán”. „A keresztyén-

nek *sincs monopóliuma az igazságra*, de természetesen arra sincs joga, hogy a tetszőlegesség pluralizmusának engedve lemondjon az *igazság megvallásáról*” (131.o.). Számára „csak egy igaz vallás van: a keresztyénség, amennyiben az egy igaz Istenről tanúskodik, aki Jézus Krisztusban nyilvánította ki magát. Mindazonáltal nem zárja ki az egy igaz vallás más vallások igazságát, hanem attól még hagyhatja őket érvényre jutni: mint fenntartással igaz (...) vallásokat” (134.o.). „Valódi keresztyén elkötelezettségből folyton tanulásra készen *saját utunkon újra meg újra át akarunk alakulni*. Hagyjuk, hogy formáljon bennünket, amit a többi vallástól tanultunk, így a régi hitet nem romboljuk, hanem gazdagítjuk” (139.o.). S hogy ez mennyire nem új gondolat, azzal igazolja Küng, hogy pl. *Ágoston* és *Tamás* formálódott, amikor szembetalálta magát az új római-germán világgal, vagy Luther, Kálvin és a reformátorok megváltoztak, amikor a középkori egyház és teológia válságában visszatértek az ősi evangéliumhoz. Én azonban nem úgy érzem, hogy itt változás és gazdagodás történt, hanem az első esetben megfogalmazták az evangélium üzenetét egy új történeti és szellemtörténeti kontextusban, a reformációban pedig igyekeztek visszatérni az ősi fundamentumhoz. De egyik esetben sem egy másik vallástól tanultak!

A harmadik fejezet: *Nincs vallásbéke a vallások közötti párbeszéd nélkül*. Kiinduló fejezetében arról ír Küng, hogy tárgyilagosan és szimpátiával kell a másikhoz közeledni. (Van közben egy fejezet a *szintézis* kockázatának vállalásáról – ami a kontextus szerint nem a vallások közötti szintézis, hanem a vallás jelenségének megértéséhez szükséges történeti, elvi és gyakorlati tények szintézise szerintem.) Azután az eddigi történelem-filozófia elvetéséről szól (Hegel, Spengler és Toynbee elméletei ellen), és ennek folytatásaként az ellenpólusról is: azért nem lehet arra jutni, hogy a világ vallásaiból valamilyen egység-vallást lehetne leszűrni!! Izgalmas volt a következő alfejezetben a paradigmák váltásának Küngtől származó ábrázolása – maguk az ábrák is sokatmondók. Az azonban kiderül belőle, hogy Küng szemlélete tipikusan római katolikus: a folytonosság és a törés, egyetértés és viszály ellenére egyetlen folyóban van az örökkévalóság vize – s ugyanannak a vallásnak részei különböző paradigmák szerint élnek egymás mellett (162-163.o.). Jó is, rossz is ez a megállapítás; jó benne az egység keresése, megélése, rossz a paradigmaváltások ilyen módú „leértékelése”. Amúgy az ábrákat meglehetősen sablonosnak, naivnak érzem – jobb a szöveges „ábrázolás”.

A következő alfejezetben a három nagy folyamrendszer (a semita jellegű próféta vallások, az indiai misztikus vallás, és a kínai bölcséleti vallás) említése után nagyon meglepett Küng: arról ír ugyanis, hogy az „údvösségre vezető utak” minden vallás kínálatában benne vannak! Ez mintha már nem az a Küng lenne, aki korábbi művében a „keresztyén feleleteket” írta...

Két rövid alfejezet zárja Küng gondolatmenetét: az egyik az ökumenikus béketeológiáról szól. Küng sajátos szóhasználatát szeretném bemutatni a következő idézettel: „Nem szinkretizmus útján jutunk el a

békéhez, hanem önreformálással. Megújulással jutunk egyetértésre, önkritika segítségével pedig toleranciához. A béketeológia, mely mellett itt síkraszállok, nem az igazság kérdésének a kizárásán, hanem bevonásán és megválaszolásán keresztül jut el a békéhez. (...) Az ilyen béketeológiának szigorúan tárgyilagosnak, politikailag, etikailag meghatározónak, egyúttal a jövőfelé forduló, valóban *ökumenikus* teológiának kell lennie” (169.o.). Ennek megtalálása úgy történik, hogy „észrevesszük a minden vallásban meglévő összes szembeütő *változó* mellett a tanításban, gyakorlatban, szelídségben megtalálható, néhány alapvető *állandót*, tehát azokat a permanens derterminánsokat, melyek alapjaiban meghatározzák az adott vallást...” (171.o.). A kereső tevékenység vége pedig egy rövid utolsó fejezetben: „Imperatívusok a vallások közötti dialógus eléréseért a posztmodern korban.” „Szükségünk van...” – mondja refrénszerűen Küng – emberekre, teológusokra, vallásokra, stb.stb. Mintha nem venné észre a különbséget az imperatívus és optatívus között – teszem hozzá kissé szkeptikusan...

Engedtessek meg nekem az, hogy néhány nehéz teológiai kifogást is elmondjak Küng gondolataival kapcsolatban, melyek – úgy érzem – a leendő olvasó tájékoztatására szükségesek.

1. Küng idézi a kyotói konferencia nyilatkozatát, de abban sem a vallás szó, sem a transzcendencia gondolata, még kevésbé Isten megnevezése elő sem fordul (94.o.). Hallgatóimnak felolvastam, minősítést kértem; kapásból válaszolták: humanizmus.

Egy következő fejezetben a keresztyénség önkritikáját írja le Küng: kudarcot vallott(!) az egyház az életstílusban, a rasszizmus, stb. támogatásában, európacentrizmusában, háborúk okozásában, politikai rendszerek támogatásában, mert nem tett tanúságot minden élet szentségéről és méltóságáról. Mindez igaz – de nemcsak ez az egyház „önkritikájának” oka. Mindez csupa humanista jellegű kudarc, de van ennél radikálisabb *bűne* is az egyháznak: az Isten iránti engedetlensége, elhivatásához való méltatlansága, stb. Az abszolútum gondolata ugyan még megvan, Isten neve még előfordul, de Krisztusé mint Megváltóé, ilyen összefüggésben már nem, ugyancsak a bűn fogalma sem. Nem tudom, szabad-e ennyire tekintettel lenni más vallásokra, hogy ilyen markáns keresztyén fogalmakat nem is használ?!

2. Küngöt magát is foglalkoztatja valószínűleg ez a kérdés, mert felveti: „nem kap-e e szerint a teória szerint a humánus bírói funkciót a vallásokkal szemben, amelyek azonban a divinumon alapulnak?” (125.o.). De a következő fejezetben, a „vallás és emberség dialektikus kölcsönhatása”-ban így fogalmaz: „*Az igaz emberség az igaz vallás előfeltétele!* Azaz a humánus, az emberi méltóság és az alapvető értékek tisztelete minimális követelmény a vallások felé: Legalábbis humanitásnak (...) kell megnyilvánulnia ott, ahol igaz vallásosságot akarnak megvalósítani. De minek akkor a vallás? *Az igaz vallás az igaz emberség kiéljesedése*” –

folytatja Küng új bekezdésben – bennünk pedig óriási hiányérzet támad, hiszen éppen fordítva gondoljuk: az igaz vallás következménye az igaz emberség...

3. Az igazság, az igaz vallás kritériumai és az elvűsítésen alapuló dialógus tárgyalása Küng vergődését mutatja. Egyik oldalról hangsúlyozza az általános kritériumokat, a nyitottságot, stb. – a másik oldalról nem akar lemondani a keresztyénség központjáról, Jézus Krisztusról (újra említem: bűn, megváltás, megigazulás, stb. nem szerepel, inkább csak mint porvizórikus Messiást említi, akinek szelleme érvényesül bennünk...) Ugyanakkor idézem egy *kétségbeejtő* mondatát is: aki „elvége megvallja a saját vallásos meggyőződését (Jézus a mérvadó és végérvényes Krisztus), ugyanakkor komolyan veszi Mohamed szerepét, mint valódi (Krisztus utáni) prófétát – különösképpen azt a „figyelmeztését”: miszerint „a keresztyénség krisztológiájában eltért az egy-isten-hittől: ez egy önkritikus keresztyén álláspont” (137.o.). Nem tudok vele mit kezdeni...

4. Az üdvösségre vezető utakkal kapcsolatban idézem: „Mindegyik vallás kínál (...) hasonló, *üdvösségre vezető utakat*. Utakat, melyek a lét nyomorúságából, szenvedéséből, bűnéből vezetnek a földi életen, mint értelmes, felelősségteljes cselekvések sorozatán keresztül tartós, maradandó, örök üdvösség felé...” (166.o.). A magam részéről nem hiszem, hogy a nemkeresztyén vallások ugyanarra az üdvösségre vezető utat kínálnák! (Írtam erről a Theol.Szemle 1990/4. számában.)

5. Az ökumené szót sajátos tartalommal használja. Talán legjobb „vallásközi” jelentéssel értelmezni. Még emlékszem tanulmányaimból, mekkora gondot jelentett az ortodoxoknak az EVT-be való belépésekor az EVT teológiai bázisának megfogalmazása. Most itt nemcsak az ökumené szó, hanem a gondosság és a bázis is másként értelmeződik...

Míndezek után és ellenére mégis hadd ajánljam ezt a könyvet. A benne levő ismeretanyag, a kérdésfeltevés, a gondolkoztatás (és esetenként az ellentmondásra készítés) segít a saját álláspontunk önmagunk előtti tisztázásához is. Küng ebben a műben szerintem átcúszott a humanizmus oldalára – oda nem kell követnünk. De vele együtt vergődve keresni a jelen tennivalóit és a holnap reménységét – ebben elindíthat bennünket egy felelős útra. Így gondolta bizonyonnyal az Egyházfórum és a Ref.Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya is, amikor – úttörőként! – közös kiadásban jelentette meg ezt a könyvet. Ökumenikus vállalkozás – ezúttal a szó hagyományos értelmében. Erre utal az is, hogy Küng előtt még három előszó vezet be: Hegedűs Loránt református, Kovács Endre római katolikus püspök, és Tábor Bélának a halála után újra megjelentetett ismertetése.

A magyar fordítás szép, világos, érthető. Illese köszönet érte a fordítókat – mint ahogy a kiadásért a kiadókat is!

Dr.Herczeg Pál

Harry M.Kuitert: Ich habe meinen Zweifel

(Eine kritische Auslegung des christlichen Glaubens. Aus dem Niederländischen übersetzt und mit einer Einführung versehen von Hermann Häring. 309 Seiten, Gütersloher Verlagshaus 1993.)

A Reformiertes Kirchenblatt (1995. februári szám) a következő címmel ír ismertetést a könyvről: „A holland Drewermann”¹.

Az egész könyvre jellemző a következő idézet: „A keresztyén hittradíció nem más, mint a hittradíciók egy fajtája. A Biblia a hívők számára írott könyv, és mindenek előtt olyan embereknek íródott, akiknek ennek tartalmát mégegyszer át kell gondolniuk. Szabad embereknek, akik nem veszik minden tekintetben készpénznek azt, ami abban le van írva”. (Gondoljunk itt a verbális inspiráció tanára, vagy Barth Károly könyvére: Fides querens intellecti!)

A könyv felépítése katechizmusszerű és a keresztyén hit főbb tételeit tárgyalja. Az eredeti holland cím utal a holland hitvallási formára, mely szerint a cáfolhatatlan keresztyén hit tanításához igazodnunk szükséges. A cím végül is provokatív jellegű, amely elsősorban a konzervatív köröket célozza meg. Mivel Hollandiában a protestantizmus nemzeti történetükből adódóan nagyon fontos szerepet játszott, így a szerző olyanná lett, mint a „protestáns egyházak Drewermannja”. Kuitert a keresztyén hit alapjait próbálja megvizsgálni, és annak kihatásait a jelenkor mindennapjait illetően. Mit jelent ma a tradíció és a teremtés? Vagy mit értünk ma a Szentháromság fogalma alatt? Mit gondolunk a parancsolatokról, imádságról, vagy a Szentírásról? Ezek a kérdés-feltevések nagy kihívást jelentenek a holland fundamentalistáknak és ez alkalmat ad nekik arra, hogy „állítólagos tiszta tanaikat védelembe vegyék”. Ez a vita csaknem minden újságban, rádióban és televízióban élénken folyik.

A viták hevesége, és a széleskörű érdeklődés azt mutatják, hogy az elfogadók száma is jelentős, de a vele vitába szállók tábora még nagyobb. Egy olyan időszakban, amikor a nagy szekuláris üdvkonceptiók összeomlanak, a vallás ily módon újra az érdeklődés középpontjába kerül. Kuitert a keresztyén hit újra való átformálását javasolja ilyesmi cím alatt: „vallás a felvilágosodás után”.

A „Nederlands Dagblad” ezt írja róla: „(A könyv) állandóan izgalomban tart. Minden oldalon kérdőjeleket tehetnénk. A szerző mindent, azt is, ami a hitünk legbecsesebb értéke, újra megvitatás tárgyává akar tenni. Másfelől mindenáron meg akarja óvni azt, ami a hit igazi lényegét jelenti”. A „De Volksrant” ezt írja: „Ahol Kuitert személyesen beszél könyvről, mindenütt tele templomok várják.” Végül az „NRC Handelsblad”: „Kuitert munkájára jel-

¹ Dr./Eugen Drewermann németországi egyházi személyiség. Profétai egyéniségnek tartják, de teológiája és magatartása nagyon sok vitát okozott. Egyházi feletteseivel élénk vitába keveredett. A személye körüli viták napjainkig folytatódnak.

lemző, hogy kész az istentisztelet és a templom belső teréből kilépni, így sokakat megszólít”. Vagy tovább: „Kuitert bestseller könyve rövid három hónap alatt hét (!) kiadást ért meg. A könyv hallatlan népszerűségének az alapja csupán csak abban van: Itt egy jelentős, és hozzáértő teológus a hit lényegéről akar írni. Ezt nagyon is személyes módon teszi. Kristálytisza és világos stílusban adja elő mondanóját, olyan meggyőzően, hogy az olvasók többségét is magával ragadja. Minden további nélkül elvet hagyományos dogmákat, pl. a szentháromságtan eddigi formáját, vagy a két birodalom tanait. Ezekről azt mondja, hogy át kell őket fogalmazni, mivel nehéz ezeket adekvát módon megfogalmazni és ezekre új kifejezéseket kell keresni.

*Dr.Szűcs József
(Tisztaberek)*

CONTENTS OF NO 1995/3

LORD, SPEAK TO US!

Árpád Mózes: In the unity of Christ and the soul

LORD, TEACH US!

György Benke: The intellect, education and influence of Calvin
 Monika Pesthy: The good captivity
 Mrs. Eszenyei: Mária Széles: Fear of God – and still suffering?
 Donald Coggan: Bible translation from the Earl Church to the XX. century

REMEMBER

Sándor Kiss: The role of the Radziwill family in the preparation of the Reformation
 Jenő Czakó: Blaise Pascal

OUTLOOK

Károly Tóth: The national minorites and ecumenism
 Károly Hafenscher: Subjective marginal notes to the work of the Ecumenical Study Center in 1994

WORLD CHRISTENDOM

CEC News

ECHO

István Rideg: Pál Szabó's love of the people should be an example today, too

REWIEV

Ervin Bán: László Sasvári: Old Catholic movements in Hungary
 (-): dr. Mihály Almási: The holy communion as a service
 Lajos Győri: Marlene LeFever: Brain-wave rich teaching methods
 Pál Herczeg: Hans Küng: The Ethic of World Religions
 József Szűcs: H.M. Kuitert: Ich habe meinen Zweifel

INHALT DER NUMMER 1995/3

REDE UNS AN, HERR!

Árpád Mózes: In der Einheit Christi und des Geistes

LEHRE UNS, HERR!

György Benke: Intellekt, Bildung und Wirkung Calvin's
 Monika Pesthy: Die gute Gefangenschaft
 Mária Eszenyei geb. Széles: Gottesfurcht – und doch Leiden?
 Donald Coggan: Bibelübersetzung von der Urkirche an bis zum XX. Jahrhundert

ERINNERT EUCH!

Sándor Kiss: Die Rolle der Familie Radziwill in der Vorbereitung der (polnischen) Reformation
 Jenő Czakó: Blaise Pascal

AUSSCHAU

Károly Tóth: Die nationalen Minderheiten und der Ökumenismus
 Károly Hafenscher: Subjektive Randbemerkungen zur Arbeit des O(kumenischen) S(tudien) Z(entrum)s während 1994

WELTCHRISTENTUM

KEK Nachrichten

ECIO

István Rideg: Die Volksliebe von Pál Szabó könnte auch heute vorbildlich sein

RUNDSCHAU

Ervin Bán: László Sasvári: Altkatholische Bewegungen in Ungarn
 Mihály Almási: Das Abendmahl als Dienst
 Lajos Győri: Marlene LeFever: Einfallreiche Lehrmethoden
 Pál Herczeg Hans Küng: Die Ethik der Weltreligionen
 József Szűcs: H.M.Kuitert: Ich habe meinen Zweifel

A BAPTISTA KIADÓ AJÁNLATA

Baptista kiskönyvtár

Győri Kornél: A reformáció harmadik ága; A hitvallás és a baptisták	50 Ft
Baptista hitvallás	55 Ft
Győri Kornél: „Vizsgáljuk meg útjainkat!”	40 Ft
Dr.Somogyi I. Kicé a hatalom a gyülekezetben?	30 Ft

Évenként megjelenő kiadványok

Múlt, jelen, jövő 1995	280 Ft
------------------------------	--------

Emlékkönyvek baptista történelmünkről

Emlékkönyv	35 Ft
Emléklapok 3.	35 Ft
Emléklapok 4.	40 Ft
A bővelkedő kegyelem	35 Ft

Segédkönyvek

Dr.Almási Tibor: Máté evangéliuma ..	400 Ft
Dr.Almási Tibor: Bibliai kérdések és válaszok	185 Ft
Győri Kornél: Gyülekezeti élet I.	65 Ft
W.L.Heindrich: Teológia gyermekeknek	200 Ft
Dr.Almási Mihály: Az úrvacsora mint szolgálat	595 Ft
Marlene LeFever: Ötletgazdag tanítási módszerek (Hamarosan kapható lesz)	

Hitvallásos irodalom

Dr.Almási Mihály: És továbbment az ő útján örömmel	130 Ft
Dr.Udvarnok Béla: Új élet Krisztusban	155 Ft
J.F.MacArthur: Karizmatikus káosz ...	290 Ft

Spurgeon könyvek

C.H.Speurgeon: Engem keressetek! ...	180 Ft
C.H.Speurgeon: A kapu előtt	55 Ft

Billy Graham könyvei

Dr.B.Graham: Békesség Istennel – füzve	50 Ft
– kötve	85 Ft
Dr.B.Graham: A Szentlélek – füzve ...	50 Ft
– kötve	85 Ft
Dr.B.Graham: Közelgő lódobogás ...	135 Ft
Dr.B.Graham: Szemeimet a hegyekre emelem (elmélkedés az év minden napjára)	150 Ft

Versék, elbeszélések, biznyságtételek

Lukátsi Vilma: Egy csipet só	110 Ft
Dr.Judson: Judson Adoniram élete ...	180 Ft
Gerzsenyi Sándor: Eldőlt a szívemben	105 Ft
Venyercsán L.: Legyőzött honfoglalók	110 Ft
Mustármagok – Szerk.: Dr.Somogyi Barnabás	320 Ft
Itt az aratás: – Szerk.:Pálinkás Ibolya ..	100 Ft

Ének-zene

Evangéliumi karénekek	330 Ft
Jézus az Úr – Jesus is Lord!	110 Ft
A hit hangjai	480 Ft
A hit hangjai II.	70 Ft
Bibliaköri énekek kísérete	200 Ft
Zeng az ének 1.	120 Ft
Beharka P.: Gyülekezeti harmónium (orgona-) játék	350 Ft
Beharka P.: – Gyülekezeti orgonajáték II.	350 Ft

Hanglemezek és kazetták

„Zengd Jézus nevét!”	120 Ft
„Jertek és lássátok!”	120 Ft
Evangéliumi karénekek 1.2.3. Darabonként	330 Ft

Tanulmányi anyagok

Dr.Komesz M.: Kertet ültetett Isten (Hittankönyv I.) Oktatókönyv	300 Ft
Olvasókönyv	270 Ft
Dr.Komesz M.: Ki vagy te, Uram? (Hittankönyv II.) Oktatókönyv	345 Ft
Olvasókönyv	325 Ft
Sunders: Egyéni evangélizáció (füzetekkel együtt)	600 Ft
AKI GYŐZ – Hat hasznos lecke a győzelmes hívó életről	40 Ft
Neighbour: Útravaló a lelki növekedéshez	220 Ft
A.T.Willis: Tanítványság I-II. (Hamarosan kapható lesz)	

Játék

Bibliai és művelődéstörténeti játék ...	155 Ft
---	--------

Evangélizációs traktásusok

VÁLASZ – Keresztalakú hívogató prospektus	10 Ft
JÉZUS – Aki felel minden kérdésedre	1 Ft
ISTENnek terve van veled!	1 Ft
Döntöttem Jézus Krisztus mellett – Hogyan tovább?	1 Ft

A fenti kiadványok megvásárolhatók, megrendelhetők a Baptista Kiadó könyvesboltjában.

A könyvesbolt nyitvatartási ideje:

Hétfőn: 9-18,
Kedd-Csütörtök: 9-16,
Péntek: 9-13

Címe:

Budapest – 1062 Aradi u. 48.
Tel.: 132-79-85 Fax: 131-01-94

A bolt vezetője: Gaál Attila

THEOLOGIAI SZEMLE

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

ALAPÍTVÁ 1925

A TARTALOMBÓL

Békességünk van

Protestáns egyházpolitika I

Bibliai hangok – HANG a Bibliában

A nagy meghívás

Isten országa a múltban, a jelenben és a
jövőben

A nő helyzete a korinthusi gyülekezetben

Megemlékezés D.Dr. Ottlyk Ernőről

Beszámoló a koppenhágai
világcsúcskonferenciáról

Az Európai Evangéliumi-Protestáns
Felekezettudományi Munkaközösség
közgyűlése

Nyilatkozatok a világháború
befejezésének 50. évfordulója
alkalmából

Néhány csendes szó egy indulatos könyv
margójára

Könyvszemle

Az 5. Magyar Ökumenikus Találkozó és
az EEK hírei

ÚJ FOLYAM (XXXVIII)

1995

4

THEOLOGIAI SZEMLE

1995. július–augusztus

Felelős kiadó:

Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa

Szerkesztőség:

Ökumenikus Tanács Irodája,
1026 Budapest, Bimbó út 127.
Telefon: 176-4847

Kiadóhivatal: Kálvin Kiadó

1113 Budapest, Bocskai út 35.
Telefon: 186-8267, 186-8277

Index: 26 842

HU ISSN 0133 – 7599

Felelős szerkesztő:

dr. Bóna Zoltán

Szerkesztő bizottság

elnöke: Horváth Barna
tagjai: dr. Berki Feriz
dr. Bolyki János
dr. Cserhádi Sándor
Lukács Tamás
dr. Reuss András
Szuhánszky Gábor

Olvasószerkesztő:

Tegez Lajos

Nyomás: *Ráday Nyomda*

Felelős vezető: Demeter Levente

Szedés, Lördelés:

Tószegi László
stúdióvezető
Telefon/Fax
140-9388

Számítástechnikai Stúdió

Terjeszti a Kálvin János Kiadó. Előfizethető a kiadóhivatalban, vagy postautalványon, vagy átutalással a Kálvin János Kiadó – Budapest OTP 218-98141/536-209803 csekk-számlájára.

Árusítja:

Református könyvárúsítás:

Budapest, XIV., Abonyi u. 21.

Protestáns Könyvesbolt:

Budapest, IX., Ráday u. 1.

Református Könyvesbolt:

Debrecen, Piac u. 4-6.

Előfizetési díj egy évre: 1140,-Ft

Egyes szám ára 190,-Ft

Előfizetés külföldre:

27 DM vagy 17 USD

Egyes szám ára:

5 DM vagy 3 USD

Megjelenik kéthavonként

TARTALOM

SZÓLJ, URAM!

HODOSSY IMRE: Békességünk van 185

TANÍTS MINKET, URUNK!

NOVÁK ISTVÁN: Protestáns egyházpolitika 186

SZATHIMÁRY SÁNDOR: Bibliái hangok – HANG a Bibliában ... 195

MOLTMANN, JÜRGEN: „Íme újjáteremtek mindent”:

A nagy meghívás 200

LENKEY ISTVÁN: Isten országa a múltban, a jelenben és a jövőben 205

LENKEYNÉ, SEMSEY KLÁRA: A nő helyzete a korinthusi gyülekezetben 210

EMLEKEZZETEK MEG!

SZEBIK IMRE: D.Dr. Ottlyk Ernő 218

KITEKINTÉS

PÁSZTOR JÁNOS: Beszámoló a Koppenhágában tartott, társadalmi kérdésekkel foglalkozó világsúcskonferenciáról 219

RAISER, KONRAD: Közbenjárás a WSSD-nél 220

Koppenhágai Alternatív Nyilatkozat 222

Egyházi delegátusok válasza a Koppenhágai Alternatív

Nyilatkozatra 225

VILÁGKERESZTYÉNSÉG

ZÁRÓNYILATKOZAT az Európai Evangéliumi-Protestáns

Felekezettudományi Munkaközösség 32. közgyűléséről 225

RAISER, KONRAD: Az EVT főtítkárnak levele az 50. évforduló alkalmából 227

Az EEK tisztségviselőinek nyilatkozata a II. világháború befejezésének 50. évfordulóján 229

A Leuenerbergi Konkordia egyházainak megemlékező nyilatkozata a II. világháború befejezésének 50. évfordulóján 230

VISSZHANG

HERCZEG PÁL: Néhány csendes szó egy indulatos könyv margójára 231

SZEMLE

HORVÁTH BARNÁ: Reinhold Niebuhr: Alkalmazott keresztyénség 233

KISS LÁSZLÓ (ford.): P.J. Tomson: Jézus humora 234

SZÉNÁSI SÁNDOR: Paulus – Rabbi, Apostel oder Ketzer? 237

SZÉNÁSI SÁNDOR: Hans Küng: Nagy keresztyén gondolkodók .. 241

KÓHEGYI MIHÁLY: Kis Bálint: A békés-bánáti református egyház története 246

HÍREK

Az evangélium: közös szolgálatunk ma – Beszámoló az 5. Magyar Ökumenikus Találkozóról 247

Az EEK főtítkára elítéli az erőszak kiterjesztését a volt Jugoszlávia utódországaiban 248

KÉZIRAT NYOMDÁBA ADÁSÁNAK IDEJE: 1995. VIII. 21.

A szerkesztőség közleménye

Kérjük kedves munkatársainkat, hogy lapunknak szánt kézírataikat két példányban (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (oldalanként 30 sor, soronként 60 leütés) küldjék be. Ettől eltérő formátum a közlés elmaradását okozhatja. Kéziratokat, melyeket nem mi kértünk, vagy előzetesen meg nem be-széltünk, nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Békességünk van

Róm 5,1-5

Szűkebb pátriában is, de meg világszerte is mindennapos kérdés: mikor lesz már béke? Nagyon kényelmetlen dolog érezni az igazi béke hiányát, mert az lehetőséget ad a nem várt veszedelmes fejleményeknek. Miért is nincs hát már egyszer béke? – vetik fel sokan keserűen.

Igénk azt mondja, hogy van béke. Ez pedig az Istennel való békesség. Ez többet ér minden világi értékénél, mint amilyenek a tisztesség, gazdagság, vagy egyéb, amit a világ adhat. Egyszer minden dolog elveszti az értékét, de az Istennel való békesség nem. Még a halál álmára is csak akkor tudjuk nyugodtan lehajtani a fejünket, ha békességünk van Istennel. Az én szülőfalumban történt az ateista korszakban. Volt egy nagy kommunista, aki a templomot le akarta romboltatni, hogy a díszóknak ólat lehessen építeni. Ez az ember nagy beteg lett. Orvosa, amikor látta, hogy ott már nincs segítség, ezt mondta neki: „Sándor Bátyám, béküljön ki az Istennel, mert menni kell”. Ez a hívő orvos is világosan látta, hogy az Istennel való békesség nélkül nem lehet nyugodtan meghalni.

De hogyan nyerhetjük el ezt a békességet? Igénk megmondja: „Jézus Krisztus által”. Ő a vérével és halálával szerezte meg nekünk ezt a békességet. Az ő áldozata, melyet értünk hozott, teszi ezt lehetővé a számunkra. Ő a mi békességünk!

Egy amerikai megtért ember, aki megnyerte ezt a minden értelmet felülhaladó békességet, egy nap hazatérve asztalán egy sürgönyt talált ezzel a szöveggel: „Egyedül én menekültem meg”. A felesége küldte ezt a táviratot, ami azt jelentette, hogy három leánya odaveszett. Ugyanis Európában jártak hajóval és az a hajó egy másikkal összeütközve elsüllyedt. Ez emberünket arra készítette, hogy írjon egy nagyon szép éneket az Úrban való békéről. Aki hisz Jézusban, békessége van Istennel.

Jézus azt mondta: „Békességet hagyok nektek, az én békességemet adom nektek, ne nyugtalankodjék a ti szívetek se ne féljen!” A 119. zsoltár azt mondja, hogy nagy békességük van azoknak, akik az Úr Törvényét szeretik. Nem elég a békesség: nagy békességre van szükségünk.

Azt is mondja Igénk: „Szabad utat kaptunk a kegyelemhez”. Ezt adta értésünkre a meghasadt kárpit.

Nagy emberek irodája előtt gyakran ki van írva: „Tilos a bemenetel”. Azonban, ha valakinek meghívója van, az bemehet. Hány embert hív Jézus és nem mennek el.

A fogadásoknak vége szokott lenni és ilyenkor illik eltávozni. Nekünk nem kell Jézustól eltávoznunk. Miért lennénk az előcsarnokban, ha a szentélyben is lehetünk?

Szükségünk van a békeeséges túsre is. Sokan bántanak bennünket. Sok a sivár lelkú ember. Ezért a keresztyének mindenre készen kell lennie.

A hitelenséggel párhuzamosan megnótt az emberek vak bizalma. Zavart és tanácstalanságot, nyugtalanságot és züllést látunk mindenfelé. Különösen a fiatalok nem tudják, mit reméljenek. Ha van is némi reménység, az önzó reménység. Az ilyen reménység megszegenül. Nekünk megtartó reménységre van szükségünk. Ilyen az a reménység is, melyet Igénk említ.

Az emberhez méltó világ törvénye a szeretet. Az ember törvénye is ez kell legyen. Az a reménység, hogy gazdag leszek, hogy hatalmam és dicsőségem lesz, hogy bosszút állhatok ellenségeimen mind csalfa reménység, mert azt jelenti, hogy megmaradhatok olyannak, amilyen vagyok.

De a reménység, hogy letehetem undok vétkeimet, hogy Krisztus megkönyörül rajtam, hogy kiabrázolódik rajtam Isten képe, hogy bocsánatot nyert és újjászülett ember lehetek: ez győzelmes és megtartó reménység. Krisztus a kezeze annak, hogy ez megtörténhet.

A zsidóknál a Jóm Kippur, az engesztelés napja felséges nap volt. A főpap két kost állított az Úr elé és az egyiknek a fejére téve a kezét ráhelyezte a nép bűnét és kiúzta a pusztába. Mikor a másik baknak a vérét kiontották, akkor a nép fellélegzett, mert lelkük megszabadult a bűn nyomása alól. Az élet azonban folyt tovább a maga fáradságaival, gondjaival, kísértéseivel és bűneivel, és a szívekre újból ránehezedt a teher. Ahogy ismét közeledett az engesztelés napja, úgy kívántak megint megszabadulni bűneiktől.

Mennyivel jobb nekünk. Nekünk is van egy Jóm Kippurunk. Ez a nagypéntek, amikor Jézus áldozott az egész világ bűneiért. Ez az áldozat nemcsak egy napra, vagy egy évre szól. És nemcsak egy népnek szól, hanem minden népből azoknak, akik Jézust Megváltójuknak elfogadják. Az ószövetség engesztelési ünnepe csak egy halvány hasonlata a nagy engesztelésnek, mely nagypénteken a Golgotán ment végbe. El tudjuk-e mondani az Igével: „Óáltala kaptuk hitben a szabad utat ahhoz a kegyelemhez, amelyben vagyunk és dicsékszünk azzal a reménységgel is, hogy részesülünk az Isten dicsőségében”. Jézust is száműzték a „táboron kívül”, majd megölték. Benne örök megbékélést és szabadságot nyerünk. Áldozatát nem lehet és nem is szabad megismételni. Bűneink Isten ellenségeivé tesznek minket. Mi megbékéltünk-e már az Istennel? Szívünkbe áradt-e már az Isten szeretete a Szentlélek által?

(Feketics)

Dr.Hodosy Imre püspök

Protestáns egyházpolitika

A protestáns egyházpolitika alapvonalai

1. A téma időszerűsége

Változott, változó és változandó világunk legkülönbözőbb mozgásai protestáns egyházaink életében is szükségképpen éreztetik hatásaikat. Ez nyilvánvalóan következik Isten egyházának evilági jelenlétéből. Azok az uralmi, politikai, gazdasági és társadalmi eltolódások, amelyeknek tanúi és – nem egyszer nehezen elviselhető adottságokkal terhelt – résztvevői vagyunk, a protestáns egyházak számára is több vonatkozásban a változások és a változtatások olyan rendjét sorakoztatják, amelyekkel megbirkózni nem pusztán elháríthatatlan feladat, hanem – a jövőt is így vagy úgy alakító – történelemformálás felelőségteljes munkája. Ez annál is inkább így van, mert „a protestantizmus nemcsak Magyarországon, hanem az egész világon természeténél fogva haladó és demokratikus. A reformáció mondotta ki a lelkiismeret szabadságát, a személyiség jogát, a közösségben a többségi elv érvényesülését. A demokrácia az evangéliumi protestantizmus gyermeke, s egyházi bölcsőben született. Azok az evangéliumi egyházak hozták létre, – élükön a kálvinizmussal – amelyek vallották, hogy az egyház feje az élő Krisztus, aki Igéjével és Szentlelkével közvetlenül kormányozza az ő népét.”¹

Minden értelemszerűen és megkerülhetetlen módon arra utal, hogy a protestáns egyházak napjaink korszakalkotó változásainak nem lehetnek pusztán – mondhatnánk: „előkelő” – szemlélői. Nem hivatkozhatnak az imént felidézett történelmi tényre, elhárítván maguktól minden további közreműködést és részvételt. Az efféle – „már megtettem a magamét” gondolatra alapozott – gesztusok már csak azért sem gyakorolhatók, mert az egyház alapításától máig evilági közegben munkálkodik és jöhetnek bármiféle változások, módosulhat bármiképpen a keret, amelyben élni és hatni hivatott, az Urától megszabott feladatot – „elmenvén tegyetek tanítványokká minden népeket” (Mt 28,19) – minden körülmények között vállalnia kell Krisztus minden egyházának, ám ezen belül – éppen az említett történelmi adottságok nyomán – különösen a protestáns egyházaknak.

Az egyháznak tehát szólnia, beszélnie kell. Nemcsak az Igét hirdetni, hanem szólni és beszélni mindarról, ami az igehirdetés célzott alanyát: a hívőket és a nem-hívőket, tehát az embereket egyáltalában érdekli. „Az egyháznak nem szabad többé hallgatnia, hanem beszélnie kell, és pedig mindenki által közérthető nyelven, tiszteletben tartva a másként gondolkodókat.”² Eleminek látszó kötelezettség, hiszen az Ige minden szava, egész tanítása a hétköznapok tényein keresztül tapad a hívő, nem-hívő emberek gondolatvilágához és alakíthatja ki azt az életvitelt, amelyet az

Evangélium – tökéletességre törekvőként – sokoldalúan megformált. „Az igazi egyház nemcsak a templomban munkálkodik. Igényt tart az egyház társadalmára, az ifjúságra, a szociális életre.”³

A kihívások, amelyek az egyház szavát, véleményét, állásfoglalását, nem egyszer tanítását várják, rendkívül sokoldalúak, összetettek. Mert maga az élet ilyen, amely az egyházat körülveszi. Mindjárt annak a viszonyoknak tisztázása, helyes értelmezése, amely az egyházat a világi hatalmat birtokló államhoz kapcsolja. Ezzel természetes összefüggésben az államot alkotó társadalom minden gondjának-bajának mérlegelése, annak felmérése, vajon e gondok és bajok sűrűjéből mit tud, illetve mit nem tud az egyház felvállalni és amit tud, azt milyen feltételek mellett, milyen mélységben képes szolgálni. De választ várnak a gazdasági és a kulturális, mi több: a világ politikai adottságaiból felmerülő kérdések is, hiszen ez utóbbiakkal az egyház – márcsak evilági közegbe telepített volta miatt is – nap-mint-nap szükségképpen találkozik.

Saját történelmi adottságai is minduntalan vallatásra fogják az egyházat. Mind a sok-évszázados életét, mind az a közel negyven esztendő, amelynek tényeivel, sok keseres visszahúzó erejével, mint megöröklött „csődtömeeggel” akarva-akaratlanul szembe kell néznie. Közöttük a „sikeresen” szétvert egyházi társadalom romjaival, amelyek maradványai között tétova kezdek kutatni az egyház számára mindig különösen értékes, ám mára csaknem teljesen elsodródott értelmiségi rétegek nyomai után.

De beletartozik a felsorakozó kérdések rendjébe magának az evilági egyháznak az a problémája is, amely a „népegyház-hitvalló egyház” kettősségét fessegeti a rövidebb vagy hosszabb távlatú jövő képének lehetséges felvázolásánál.⁴

E számos, jószerint betekinhetetlen kérdésekre adható válaszok megformálásánál az egyháznak azonban nem szabad felednie, hogy „egzisztenciája a hit dolga. Az egyház a hit kockázata. Ez a hit az egyház missziója. Nem a világból való és addig marad a világban, amíg ezt a kockázatot viseli és minden ereje megfeszítésével át akar adni egy felülről kapott üzenetet. Azoknak is, akik hallgatják, és azoknak is, akik nem hallgatják.”⁵

Ezt az „üzenet-átadást” szolgálja az *Ige hirdetése és a sákramentumok kiszolgáltatása*, de szolgálja és szolgálhatja a helyesen megválasztott és célszerűen gyakorolt *egyházpolitika* is.

2. Fogalmi megközelítések

Egyházpolitikán – az általánosan elfogadott nézet szerint – általában azokat a tudományos elveket szokás érteni, amelyek az állam és egyház viszonyának szabályozásával foglalkoznak, mindkét oldalról azt kutatva, melyek e szabályozás legcélravezetőbb, opti-

mális módosítai. Ebből – első pillanatra – nyilvánvalóan az következik, hogy azok a gondolatok, amelyeket egyházpolitikánk alapvonalainak felvázolásánál a következőkben kifejtendőek leszünk, e most említett viszony kereteinek bejárásával azonosulnak. Sietünk tehát előrebecsíteni, hogy ezúttal nem erről, illetve nem csupán erről van szó. Számos – itt nem részletezhető – tényező mellett e most megjelölt negatív álláspontnak legfőbb oka az a körülmény, hogy a mintegy négy évvel ezelőtt bekövetkezett társadalmi-politikai változások nyomán állam és egyház viszonya – jogszabályokban is lefektetve – alapvetően rendeződött és az egyház határozott és döntő lépésekkel elindult a „szabad egyház a szabad államban” eszmeiségét szolgáló végső megoldás felé. Rendezésre váró részletek, újabb és újabb megoldást igénylő kérdések és viszony jövőbeni alakulása során – természetesen – felmerülhetnek és fel is fognak merülni. Ugyanakkor az egyházpolitika nyilvánvalóan nem szorítkozhat ennek az állam és egyház közötti kapcsolatnak kizárólagos szemeltartására, hanem – amint ezt később részletesen kimutatjuk – ennél jóval szélesebb kört kell felölelnie. Be kell pásztázni a társadalom egészét, foglalkoznia kell az emberi közösség valamennyi kérdésével, fel kell mérnie a más egyházakhoz kapcsolódó viszony lényeges kérdéseit és választ kell adnia mindazokra a kihívásokra, amelyek az egyházat, mint Krisztus-fundálta evilági intézményt bárhonnan kiindulva érik, illetve érhetik. Ez az – ekként legtágabban értelmezett – egyházpolitika tehát az a tényező, amelynek alapvonalait ez az írás felvázolni, áttekinteni és összefoglalni szándékozik.

A szándék megvalósítása persze nem egyszerű, mert a téma, illetve feladat megközelítésénél elsőrendben magának a politikának a fogalmát, lényegét kell tisztáznunk.

Anélkül, hogy az itt feltalálható, rendkívül sok irányba tapogatózó tudományos nézetek ismertetésére vállalkoznánk, – erre már csak terjedelmi okokból sem kerülhet sor – érdemes néhány jellegzetes, múltbeli felfogással megismerkednünk. Így – a legősibb időkhöz visszanyúlva – „*Szókratész és Platón* szorosan egyesítik az erkölccsant a politikával. De mind az egyiknek szemében, mind a másikéban az erkölccsant volt a vezértudomány, a politika csak annak függeléke és alkalmazása. *Arisztotelész* e két tudomány viszonyát megváltoztatta. Nála a „politika a legfőbb tudomány... ez tárgyalja a legfőbb jót, az emberi jót, ez szabja meg, mit kell tenni, mit kerülni.”⁶

Hegel a politika lényegének vizsgálatánál az államot állítja előtérbe. Szerinte „az állam az erkölcsi eszme valósága, az erkölcsi szellem, mint a nyilvánvaló, önmagának világos, szubsztanciális akarat, amely magát gondolja és tudja s végrehajtja azt, amit tud és amennyiben azt tudja.”⁷

A fogalmi meghatározással kísérletező szerzők „ugyan szóbelileg nagyon eltérnek egymástól, a födologra azonban megégyeznek. *Schlöser* (Staatsgelehrtheit) akként határozza meg a politika fogalmát, hogy az államügyekről rendszeres ismereteket nyújtson és legcélszerűbb ellátásuk eszközét kiválassza: *Spittler* (Politik) a álladalom legjobb intézményei tudományának

mondja. *Luden* (Politik) azt várja tőle, hogy az államügyekről rendszeres ismereteket nyújtson. *Buchau* (Enzyklopedie) azon eszközök tanának mondja, amelyek az álladalom céljainak elvégzésére szolgálnak.”⁸

Akad olyan szerző is, aki a politikát „állami egészségtannak” minősíti, „nem éppen mert egészséget szerezhet, hanem mivel a kórok okait és forrásait elhárító vagy enyhítő szerveit megismerteti és az egészség fenntartása eszközeit kijelöli.”⁹

A politikatudomány múlt századbeli magyar művelői – követve az európai, főleg német tudományterületre eső nézeteket – a politika lényegét teljesen áterelték az államjog, az alkotmányjog és az államigazgatási jog területére. A ma már kissé különösen hangzó „országászattan” (!) címmel az állam most említett berendezkedésével foglalkoztak s magát a tulajdonképpeni „politikát” csak futólagosan érintették.¹⁰

Napjainkban ez a tendencia teljesen megváltozott s a politika visszatért arra a területre, amely lényegének valójában megfelel. Egyfelől a hatalmi dimenziók vizsgálatára és értékelésére,¹¹ másfelől annak felismerésére, hogy „a politika mindenekelőtt meghatározott gondolkodást, másrészt pedig meghatározott cselekvést jelent.”¹²

Az előadottak alapján kézenfekvőnek látszik, ha a politikát olyan *eszközök és módok* tudományának tekintjük, amelyek felhasználásával az állam céljai a legeredményesebben szolgálhatók.

Eszközök és módok persze az egyháznak is rendelkezésre állanak, ha a korábban már említett széles körben a politikát gyakorolni kívánja. Ebből következik, hogy az *egyházpolitika azoknak az eszközöknek és módoknak az összessége, amelyek alkalmazásával az egyház céljai a legeredményesebben megközelíthetők és megvalósíthatók.*

3. Az egyházpolitika gyökerei

Egyházpolitikát – a már említett eszközök és módok felhasználásával – kialakítani, formálni és céltudatosan kézbe tartva irányítani nyilvánvalóan valamiféle alap, egyfajta szilárd bázis birtokában lehet. Olyan talajon állva, amely nemcsak támasztékot nyújt, hanem tápláló gyökerek szétágaztatására is alkalmas. Ez utóbbi az egyház számára csak a *Szentírás* lehet. Mind egészében, mind részleteiben, mind közvetve, mind közvetlenül. Annak ellenére, hogy a Biblia nem törvénykönyv, nem tételes rendelkezések egyfajta kötelező gyűjteménye, hanem a mindenható Istennek az emberhez intézett szava, a kijelentett örök Ige, kapcsolat az örökkévaló Isten és a halandó ember között. Aligha lehet kétség tehát, hogy ha a látható evilági egyház valamiféle politikát akar kialakítani, azaz megkeresni és alkalmazni azokat az eszközöket és módokat, amelyekkel céljai a legeredményesebben megközelíthetők, úgy a *Szentírást* sem egészében, sem részleteiben nem mellőzheti. Ellenkezőleg: szorosan és szervesen szem előtt kell tartania, mint olyan zsinórmértéket, amely vezetésre, eligazításra és útmutatásra egyaránt alkalmas. Nem tételes rendelkezések formájában, hanem a benne megjelenő isteni akarat és szándék megvalósításának szolgálatával. Mert Istennek – az Írásra keresztül –

lutherizmus „a maga hitvallásából táplálkozik, saját történeti jellegét éli és azzal ajándékozza meg a világot, ami benne sajátosan egyéni.”¹⁹ Ezt fenntartani és ápolni közös feladatunk.

A *katolicizmus* irányában megmutatkozó és helyesen gyakorolt protestáns egyházpolitikánál irányadóul szolgálhat, hogy „a katolicizmus és a protestantizmus azonagy keresztyénségnek két történelmi ága. Az emberi bűn miatt vált széjjel és az emberi bűn állítja szembe őket. Ezt a megoszlást történeti tényként kell fogadni. Az egyház egysége Krisztusban láthatatlanul fennáll; a látható világban még a reménység és az imádság tárgya.”²⁰ Mindkettő mindkét oldalról állandóan gyakorlandó kötelezettség.

Más *egyházi közösségek, vallásfelekezetek* protestáns megítélése az egyházpolitikánál részéről egyfelől megértést, másfelől bizonyos együttműködést tesz szükségessé. Utóbbit természetesen addig a mértékig, amíg ez a partnerek hitvallásos állásfoglalását nem sérti, nem veszélyezteti.

Az *ökumené* sok reménységgel kézben tartott ügyét protestáns egyházpolitikánknak változatlanul támogatnia és fejlesztenie kell. Nem feledve semmit abból, amit egyházaink hitvallásai századokon át számkra meghatároztak.

A *szekták* kezelésében célszerű lenne, ha a protestáns egyházpolitika a pusztá elutasításon kívül a hitbeli meggyőzés erejét és lehetőségét is igénybe venné.

d) Az *egyházi iskolaiügy* kézbe tartása a társadalmi-politikai-gazdasági változások óta a protestáns egyházak máig egyik legégetőbb központi ügye. Történelmi bizonyítékok gazdag sora tanúsítja, hogy egyház és iskola szorosan és szervesen egymásra utalt tényezők. Az egyház iskola nélkül „fél szárnyú madár”. röpülésképtelen. Mindez külön *iskolapolitika* kidolgozását és követését igényli. Benne szándékok és lehetőségek józan egyensúlyát, személyi és anyagi feltételek megteremtését, nagyfokú kompromisszumkésztséget és mindezt rövid-, közép- és hosszú távon egyaránt jól átgondolva.

e) A *szociális* kérdések iránt mutatkozó protestáns érdeklődés századokra visszavezethető múlttal igazolja az egyház evilági szerepvállalásának itt is megmutatkozó törekvéseit. Mind vélemény-nyilvánításban, mind a tényleges gyakorlatban. Ezt továbbvinni és fejleszteni a mindenkor protestáns egyházpolitika egyik sarkalatos és ígéretes feladata. Természetesen az itt leselkedő veszélyek – demagógia, világi politikai törekvések kiszolgálása, stb. – messze elkerülésével, egyedül krisztusi alapokra támaszkodva.

f) Az *európai kultúra* – bár pogány: görög és latin alapoktól indult – jellegzetesen keresztyén kultúra. Kialakításánál a protestantizmusnak a reformációtól mindmáig tekintélyes rész jutott. Ebből értelemszerűen következik, hogy a *protestáns kultúrpolitikának*, mint az egyházpolitika szerves részének formálásánál az évszázados-évezredes múltra visszatekintő tevékenységet folytatnia kell. Ápolva a hagyományokat, támogatva minden olyan kultúrtörekvést és tevékenységet, amely az egyház jellegével összefér, ám elutasítva mindent, ami ezzel ellenkezik, ezt sérti vagy támadja. Nem feledve itt sem az egyetemes parancsot: „Soli Deo Gloria!”

II. A protestáns egyházpolitika alapelvei

1. Az alapelvekről általában.

a) A tudományos diszciplínák – több, egyéb tényező mellett – abban is megegyeznek, hogy mind mondanivalóik, mind szerkezeti felépítésük rendjén bizonyos általános elveket követnek. Ezek vagy a tudományág egyes tételeiben meghúzódva jelentkeznek, vagy kifejezetten kidolgozva mutatják be azokat az általános törekvéseket, amelyeket a konkrét diszciplína tételeinek és törekvéscineinek megvalósításánál iránymutatóul elfogadottnak tekint. Általános szóhasználat szerint *alapelvekként* szerepelnek.

Jelenlétükben és felépítésükben erős *meghatározó* jelleg mutatkozik. Megvonják azokat a korlátokat, amelyek keretei között a tudományág egész tevékenysége lebonnyolódik. Mintegy „topográfiai” eszközként tevékenykednek, ahol is a jelzett határok nem pusztán a bejárható területet körvonalazzák, hanem egyszersmind arra is alkalmasak, hogy a szóbanforgó tudományágot egyfajta túlterjeszkedéstől, tehát olyan kalandozásoktól is megóvják, amelyek a diszciplína „területi igényeit” szükségképpen meghaladják.

Ugyanakkor *tartalmi* vonzatuk is igen jelentős. Döntő módon közrehatnak abban, hogy a tudományág tételei és mondanivalói milyen elvi töltettel fejezzék ki az ismereteknek azt a rendszerezett csoportját, amelyek összefogására, kifejtésére és közlésére az érintett diszciplína vállalkozik. Ezzel egyfajta *megmérettetést* is elvégeznek, mert elvi, elméleti tételeik mérlegén a közölt vagy közlendőnek szánt tudományos megállapításokat rendre „súlyozzák”, tehát választ adnak arra, vajon a kifejtett vagy kifejtendő gondolatok mennyiben szolgálják, vagy nem szolgálják a konkrét tudományág célkitűzéseit. Regulatív szerepük jelentőségét mi sem mutatja jobban, mint esetleges hiányuknak, netán beállott diszfunkcióiknak az a lehetséges következménye, amely a tudományág egészének vagy egy meghatározott részlegének szavahihetőségét, megbízhatóságát alááshatja, megkérdőjelezheti.

b) Az alapelvek további feladata, hogy megadják és félreérthetetlen módon kialakítsák a szóbanforgó tudományág *jellemző vonásait*. Akár kifejezetten, tehát összefoglaló jelleggel kifejtve, akár pedig úgy, hogy az alapelvek a diszciplína tudományos tételeiben, elfogadott igazságaiban és normáiban tükröződjének. Bármelyik megoldásról legyen is szó, elengedhetetlenül szükséges, hogy az elfogadott alapelvek valóban jellegzetesen reprezentálják mindazt, ami a tudományág igazságait jellemzik, amik utóbbiakat más tudományok igazságaitól pregnánsan elhatárolják. Ehhez képest az alapelveknek szükségképpen határozottaknak kell lenniük. Olyanoknak, amelyek az itt említett feladat ellátására alkalmasak. Nem önmaguk érdekében, hanem az érintett tudományág szolgálatában.

c) Mindebből értelemszerűen következik az alapelveknek az a sajátossága is, hogy az érintett tudományág egészét *áthatják*. Közlebebről: megtalálhatók – több-kevesebb intenzitással – a diszciplína egészében éppúgy, mint különféle részleteiben. Nincs, mert

nem lehet szó arról, hogy elvi tételeik jelenléte a szóbanforgó tudományág egy-egy részéből hiányozzék. Ha ez előfordulna, kettős következménnyel kellene számolnunk. Vagy az alapelvektől idegennek mutatkozó részleg, illetve anyagrészt felépítésében, mondánivalóinak kifejtésében mutatkozik hiányosság vagy tévedés, vagy pedig magának az elfogadott alapelvnek a helytálló volta válik kérdésessé. Mindkét lehetőség elhárítása alapos vizsgálatot igényel. Ennek eredményként két teendő válik elkerülhetetlenné. Egyik: az alapelv (alapelvek) jelenlétét nem mutató anyagrészt megfelelően, tehát úgy kell átdolgozni, hogy abban az alapelv (alapelvek) jelenléte szükségszerűen megmutatkozzék. A másik: magát az alapelvet kell behatóan megvizsgálni: vajon eleget tud-e tenni az alapelvekkel szemben támasztott tudományos igényeknek? Ha nem, az alaptételek sorából ki kell emelni, mert jelenléte szükségtelen, sőt adott esetben káros is lehet.

Bármely tudományágról legyen is szó, valamennyiükre egyaránt jellemző sajátosság, hogy *hatásokat váltanak ki*, hatásokat alakítanak. Mellettük, tételeik oldalán, vagy ellenük, tételeikkel szemben. Ugyanakkor az embereket – bármivel is foglalkozzanak –, sőt az emberekből álló társadalmakat, népeket, nemzeteket is – eléggé nem sajnálható módon – számos esetben az indulatok vezérlik. Döntéseikben éppúgy, mint az ezekhez igazodó cselekedeteikben. Am az indulatok soha sem alkalmasak arra, hogy az emberi cselekvések iránytűjéül szolgáljanak. „Az indulatok fölött ott van a tudomány, amely nem csak problémákat ad, de magatartásra is parancsol.”²² Ezt a *magatartást-formáló* sajátosságot és szerepet közvetítik a disziplinák alapelvei. Kettős felületen és két okból is. Egyfelől azért, mert – amint már említettük – az alapelvek tartalmazzák a szóbanforgó tudomány jellemző vonásait, másfelől azért, mert – amint erre már szintén utaltunk – ezek az általános elvek szükségképpen áthatják a teljes konkrét tudományterületet. Ha tehát bármely tudományág igényli – mint ahogyan joggal és alappal igényli –, hogy magatartásformáló jellegét elismerjék, ennek az igénynek az érvényesüléséhez az alapelvek nyújthatnak – mással nem pótolható – segédkezet. A tudomány a maga bonyolult tartalmi és szerkezeti adottságainál fogva erre a célra közvetlenül nem alkalmas. A lényegét tartalmazó alapelvek viszont annál inkább, mert bennük kristályosodnak a tudomány lényeges, meghatározó jellegű mondanivalói. Mert „a lényeges dolgokat...soha sem a szavak, mindig csak a magatartás és a cselekedetek intézik el.”²³

d) Az eddig kifejtettekből értelemszerűen következik, hogy az alapelvek érvényesülése szükségképpen *általános, de nem egyenletes*. Mind a tudományágon belül, mind azokon a területeken, amelyekben a tudomány tételei és igazságai „extra muros” jelentkeznek. „Jézus példázatában a pásztor nemcsak a lelkét menti meg az elveszett bárányak, hanem az egész bárányt.”²⁴ Ugyanígy az alapelveknél is: a kardinális tételek a tudománynak nemcsak valamely részét fogják át, hanem a disziplína teljes egészében, minden részletében hatnak és érvényesek. Ugyanakkor elosztásuk nem egyenletes, nem azonos intenzitású. Mondánivalói és hatásuk súlyát tekintve a tudomány egy-egy

területén nyomatékosabban, ismét más területein alacsonyabb intenzitással mutatkoznak meg. Előbbi esetben ott, ahol azt a tudományág tételeinek, igazságainak jobb és hathatósabb kifejtése szükségképpen megkívánja, utóbbi esetben mindott, ahol erre – az adott viszonyok között – nincs szükség.

e) Az alapelvek jellegzetességeinek itt összefoglalt rövid áttekintése azt a benyomást keltheti, mintha ezek az alaptételek valamiféle érinthetetlen, feltétlen tiszteletet igénylő tényezőkként lennének kezelen-dők. Egyfajta fetiszizáltság bűvöletét árasztva. Erről azonban szó sincs! Az alapelvek – fokozott és kiemelt szerepük ellenére – *nem fetiszizálhatók*. Ez – több más körülmény mellett – elsősorban is azt jelenti, hogy ha annak feltételei adott esetben fennállnak és ugyanakkor a konkrét alapelv felett „eljár az idő”, az eddig alkalmas és alkalmazott tételt meg lehet változtatni, az alapelvek sorából ki lehet iktatni. Persze alapos és körültekintő előzetes vizsgálat eredményeként. Csak így lesz elkerülhető az a minden tudományágot egyaránt fenyegető veszély, hogy az egyszer kialakított alapelv „rátelepedjék” arra a disziplinára, amelyben életre hívták és akkor is ragaszkodják korábbi szerepéhez, amikor erre már nemhogy szükség nincsen, de jelenléte és erőltetése egyenesen káros és haszontalan. Mert „a legnagyobb szerencsétlenség, amikor az elmélet túlszárnyalja a gyakorlatot.”²⁵ Átalakítás, módosítás, avagy az alapelv mellőzése a már említett körültekintő gondosság mellett, mintegy ez utóbbi szoros velejárájaként feltétlenül igényli annak a részletes feltárását, vajon melyek azok a tényezők, amelyek a módosítást, a változtatást, az esetleges „kiiktatást” megalapozottan indokolják. Ötletszerűség, valamiféle újítási vágy, esetleg egyfajta divat mint indíték, itt szóba sem jöhet. Mind az indokot, mind a mértéket az elmélet és a gyakorlat mellőzhetetlen egybevetése szolgáltathatja. Csak az így kimunkált mérleg lehet alkalmas és egyben méltó eszköz ahhoz a szerephez, amelyet az alapelvek az érintett tudományágban betölteni hivatottak.

2. Az egyházpolitikai alapelvek áttekintése.

A politika, közelebbről: a protestáns egyházpolitika, mint tudományág nyilvánvalóan maga is osztozik abban a szükségszerű helyzetben, amely általában minden disziplinát arra utasít, hogy megállapításait, tanításait bizonyos általános elvek, jelesül tehát alapelvek szerint rendezze. Az ezt kiváltó és megvalósító tényezők minden más tudományághoz hasonló módon itt is jelen vannak, következésképpen teljesítik azokat a szolgálatokat, amelyek tőlük – tartalmuknak és jellegüknek megfelelően – elvárhatók.

Korábbi fejtegetéseink során tisztáztuk, hogy „az egyházpolitika azoknak az eszközöknek és módoknak az összessége, amelyek alkalmazásával az egyház céljai a legeredményesebben megközelíthetők és megvalósíthatók.”²⁶ Ez a fogalmi képlet már önmagában arra utal, hogy az eszközök és módok alkalmazásánál, tehát az egyházpolitika megvalósításánál az e keretek között politizáló egyháznak valamiféle alapokkal, szilárdan kialakított alapelvekkel kell rendelkeznie. Nem pusztán a már említett általános – az

alapelveket szükségképpen megkívánó – helyzetből kiindulva, hanem azért is, hogy a politikai cselekvéseket saját érdekében sikerrel végrehajthassa. Módoak és eszközök persze sokfélék lehetnek, ám alkalmazásuk során valamennyiüknek meg kell felelniük ama követelményeknek, amelyek e körülményeket közös nevezőre képesek hozni. Utóbbiak az alapelvek – több egyéb tényező mellett – azzal az igénnyel, hogy a politikai cselekvések elgondolásánál és megvalósításánál irányadóul szolgálhassanak. Csak így, ezzel a módozattal lehet számítani arra, hogy az egyházpolitika kialakításánál és realizálásánál az ezt közben tartó egyház átfogó, céltudatos és eredményes munkát végezhesen.

Az egyházpolitikai alapelvek maguk is többfélék és ehhez képest többféleképpen osztályozhatók. Összefoglaló szándékú csoportosításuknál leghelyesebb azokból a közös gyökerekből kiindulni, amelyek – eredetüket tekintve, vagy céljaikat szem előtt tartva – jellemző sajátosságukat tükrözik. Eszerint lehetnek teológiai, történelmi és gyakorlati indíttatású alapelvek. További bontásban:

1. *Teológiai* alapelvek:
 - a) evangéliumi
 - b) hitvallási alapelvek
2. *Történelmi* alapelvek:
 - a) egyháztörténelmi
 - b) nemzeti történelmi alapelvek.
3. *Gyakorlati* alapelvek:
 - a) ökumenikus,
 - b) mellérendeltségi,
 - c) jogérvényesítési,
 - d) együttélési és
 - e) párbeszédet (dialógust) szolgáló alapelvek.

3. *Teológiai alapelvek*

a) *Evangéliumi alapelv.* A politizáló – közelebről tehát: az egyházpolitikát gyakorló – egyháznak, ha ezen a téren egyetlen lépést is kíván tenni, nyilvánvalóan elsősorú dolog, hogy önmagából, az egyház küldetéséből induljon ki. Az az üdv-közvetítő feladat, amely kizárólagos jelleggel reá hárul, szükségképpen megszabja az egyház evilágban kifejtendő politikai magatartását is. Csak e feladattal együttesen, azzal tökéletesen összhangban gyakorolhatja küldetését annak reményében, hogy a világban kifejtett tevékenysége – jelesül a politizálás – az elsősorban és mindenekfelett teljesítendő küldetés eredményességét mozdítja elő. A zsinórmértéket mindkettőhöz az evangélium adja meg. Mind tartalmi egészében, mind részleteiben.

Az evangélium felmérhetetlen gazdagságában széttekintve, a politikai tevékenységet is kifejtő egyház – úgy tűnik – akkor jár el helyesen, ha evangéliumi alapelveként a szeretet kettős parancsát tartja szem előtt: „Szeresd azért az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből és teljes erődből. Ez az első parancsolat. A második pedig hasonló ehhez: szeresd felebarátodat mint magadat. Nincs más ezeknél nagyobb parancsolat.”²⁷ Voltaképpen az evangélium „summája”, mert csodálatos megfogalmazása az embertől elvárható szeretet kétirányúságának: Isten felé éppúgy, mint az emberek irá-

nyában. Tulajdonképpen – sok más egyéb mellett – a legnagyobb mértékben megjelölt politikai magatartás, mert azt az „eszközt és módot” ragadja meg, amellyel az egyház – sajátos politikáját kifejtve – a hozzá legméltóbb módon az embereket az adott viszonyok között a szeretet eszközével megközelítheti.

A világi politika, az emberek, az államok, a társadalmak, ez utóbbiak részlegeti részéről gyakorolt politika ennek – a szereteten alapuló – evangéliumi magatartásnak persze élesen ellentmond. Az evilági politikát az érdekek irányítják és szolgálatában bármit – a legötöttebb bűnök elkövetését is – megengedhetőnek tartják. Ilyen körülmények között hogyan tud érvényesülni az egyház a maga sajátos evangéliumi alapelveket követő magatartásával, egyházi politikájával?

Csak így érvényesülhet és semmi esetre sem másként. Mert ez a feladata. Ennek határait, jól felmérhető területét csak annak a veszélynek a felidézésével lépheti át, amely szükségképpen feladatvesztéséhez és végső soron felmorzsolódásához, eltűnéséhez vezethet.

Ezt a kettősirányú szeretetet kell a politizáló egyháznak valamennyi partnerével szemben, az egyházpolitika valamennyi irányában érvényesítenie. Minden körülmények között és – mégoly keserves – kudarok, meg nem értések és visszavetetések ellenére is. Mert a szeretet mindig a jót képviseli, azt jeleníti meg. Már pedig „a jó az élet fenntartása és felődésének támogatása, a rossz az élet megkárosítása és elpusztítása”.²⁸ Nem kétséges: a politikai tevékenység kifejtésének ez a módja hatalmas energiákat köt le és emészt fel. Korántsem hordoz könnyű, látványos és gyors sikereket. „A szeretet időigényes”.²⁹ Az örökérvényű szolgáló egyháznak pedig tudnia kell, hogy az idő csupán a földi lét egyik koordinátája, éppen ezért nincs nagyobb jelentősége, mint a mulandó világ bármely más tényezőjének.

b) *Hitvallási alapelv.* A hitvallás lényegében nem más, mint a hit alkotó tanainak tömör, lényegretörő összefoglalása. Mintegy summázata annak, amit a hitvalló hisz és minden körülmények között meg is vall.

Hazai protestáns egyházaink közül a református egyház a történelmi fejlődés során „két hitvallási könyvet fogadott el, a Második Helvét Hitvallást az 1567-i debreceni zsinaton és a Heidelbergi Kátét szokás útján”.³⁰ Az evangélikus egyház elfogadott hitvallása a Confessio Augustana (Ágostai Hitvallás).³¹ Mellettük mindkét egyház hitvallásként kezeli és a hitélet gyakorlásánál számos vonatkozásban használja is az Apostoli Hitvallást (Symbolum Apostolicum: Hiszekegy).

Bármelyik hitvallásról legyen is szó, valamennyiük közös jellemzője, hogy „bizonyágtétel a Krisztussal való közösségről, kapcsolatáról”.³² Ebből értelemszerűen következik, hogy a protestáns egyházpolitika kialakításánál és megvalósításánál ugyanolyan alapvető szerepe van, mint az evangéliumnak. Tehát nem pusztán alapot jelentő tényező, hanem ebből eredően olyan kötelező jellegű, amelytől eltérni, még pontosabban: sérelmére és rovására ellentétes magatartást tanúsítani nyilvánvalóan nem lehet.

Mindez azt a látszatot keltheti, hogy a hitvallási alapelv valamiféle sajátos merevséget visz be az egy-

házipolitikába és mint ilyen, annak gyakorlását, eredményességét megnehezíti, sőt – adott esetben – lehetetlenné is teszi. Ám az elvekhez való ragaszkodás sohasem vezethet idáig. A megoldást persze nem az elvek feladása, vagy opportunisták mellőzése adhatja meg, hanem az a gyakorlati hajlékonyság és alkalmazkodó-készség, amely az egyházpolitikát mintegy „művésztetté” fejlesztve, kellő érvényesülési teret ad és talál a – később tárgyalandó – gyakorlati alapelveknek.

4. Történelmi alapelvek

a) *Egyháztörténelmi alapelv.* Magyarországi protestáns egyházaink – minden más egyházhoz hasonlóan – sajátos, más egyházakéval nem azonosítható történelmet alakított ki. Széleskörű, sok vonatkozásban csak rájuk jellemző történelem van a hátuk mögött. Ezt a történelmet nemcsak megélték, de élük ma is. Persze a történelmet alakító erők e két egyház vonatkozásában sem azonos módon működtek. Más tényezők formálták a református, ismét mások az evangélikus ecclesia fejlődését, alakulását. „A magyar református egyháznak a legnagyobb történelmi erőssége, sőt...létfajósultsága abban a módban van, ahogyan létrejött. Nemcsak hogy nem államhatalmi intézkedések hívták életre, mint tőlünk nyugatabbra nagyon sokféle a reformációnak, ha nem is a szellemi megmozdulásait, de mindenesetre Rómától különszakadó szervezkedéseit. Hanem még a kisebb közhatalmi tényezőknél – nagyföldesurak, szabadvárosok – sem volt akkora befolyásuk Magyarországon a helvét hitvallású reformáció külön szervezkedésében, mint amilyennel elősegítették, sőt az esetek nagy többségében eldöntötték az ágostai hitvallású (lutheri) reformáció sorsát.”³³ A történelemformáló erők különbözősége azonban korántsem jelenti a bennük vagy mögöttük meghúzódó érdekek alapvető különbségét. Mindkét történelmi egyház – habár létrejötténél más-más erők „bábáskodtak” – hosszú századokon át azonos küzdelmet folytatott fennmaradásáért, elismertetéséért, törekvéseinek megvalósításáért.

A cél és az érdekek azonossága – szinte az egész történelem folyamán – azonos jellegű és tartalmú egyházpolitikát kovácsolt mindkét oldalról. Ezért lehet beszélni ma is egységes protestáns egyházpolitikáról, hiszen a szándékok és célok, de a két egyházat körülvevő külső adottságok is lényegében azonosak.

Mindez értelemszerűen meghatározza és megfogalmazza az egyházpolitika egyháztörténelmi vetületeit is. Közelebbről tehát azt az igényt, hogy protestáns egyházainknak politikájuk alakításánál a százados történelem múltban átélte eszményeiről, tényezőiről nem szabad megfeledkezniük. A múlt e vonatkozásában nyilvánvalóan „kötelez”. Ám semmiképpen sem úgy, hogy ez a jelenbeli cselekvések kialakításánál gátként szolgáljon. Ellenkezőleg: ösztönző, előremutatató erőként hatva. Tehát azt szem előtt tartva és azt is mérlegelve, vajon azonos körülmények vagy hasonló tartalmú szituációk létrejötte és ezekkel való találkozás milyen hatásokkal járt az egyház egykori életében és – ezekhez igazodva – melyek azok a lehetőségek, amelyek a jelen adottságainál azonos, vagy megközelítőleg azonos következmények kiváltására alkalmasak lehetnek. Persze minden esetben rugalmasan,

az adott helyzethez messzemenően alkalmazkodva. Hazai protestáns egyházaink mint történelmi egyházak az általuk követett vagy követendő politika megformálásánál ezt az egyházpolitikai alapelvet ezzel a tartalommal hasznosíthatják.

b) *Nemzeti történelmi alapelv.* A reformáció fellépésével a történelem alakulásának Európa- sőt világszerte sajátos korszaka kezdődött el. Egyfajta összefonódás egyház és állam, egyház és nemzet történelme között, amikor is a nemzet sorsának alakulásába többé vagy kevésbé az egyház világi sorsának egy-egy fázisa szervesen beilleszkedett, e kettő elválaszthatatlanul egymásba kapcsolódott. Különös szemléletességgel mutatkozott meg ez a magyarországi protestáns egyházak és a magyar nemzet történelmi viszonyában. Mintha a magyar történelmet két, párhuzamosan haladó tollal írták volna egyházi és világi oldalról megvilágítva az eseményeket, ám úgy, hogy a teljes történelmi tabló csak a kettő együttesében ad hű képet a történelem egészéről. A nemzeti történelem egyben egyházi történelem is és ez utóbbi eseményei nélkül a nemzet történelmének alakulása csonkává, nem egyszer érthetlenné is válnék.

E szimbiózis ma is tart és kötelez. Nem valamiféle „kegyeleti” jelleggel, hanem reális szükségszerűségéből eredően. Annak felismeréséből, hogy az egyházak jelenben gyakorolt politikájának alakítása – a körülmények által megadott módon – többé-kevésbé tükrözze azokat a gesztusokat, amelyek a százados történelem folyamán az egyházak viselkedését, politikai tevékenységét jellemezték. Ez nem is lehet másképpen, hiszen ha protestáns egyházaink „történelmi” egyházak – amihez kétség aligha férhet – jelenbeni magatartásukat, politikai cselekvéseiket ez a történelmiség is szükségképpen kell, hogy meghatározza. Ebből ered ennek a politikának az az igénye, hogy alapelvei között a nemzeti történelem alapprinzipiumai is helyet kapjanak.

Mit jelent ez gyakorlatilag? Nem többet és nem kevesebbet, mint az egyházak politikai életvitelében a nemzeti történelem adottságainak szem előtt tartását. Persze értékelve és mérlegelve – belső és külső vonatkozásokban egyaránt – mindazt, ami a történelemből ma is hasznosítható és az egyház politikai viselkedését azzal a kettős hatással szolgálja, amely a múltban olyan jellegzetesen megmutatkozott. Ennek az értékelésnek a figyelme a jövő felé kell, hogy irányuljon. Ebből eredően azzal a felismeréssel, hogy „nem érdemes észben tartani az olyan múltat, amelyből nem lehet jelen”.³⁴

5. Gyakorlati alapelvek

a) *Ökumenikus alapelv.* Az ökumené évszázadokon át lappangó gondolata századunk egyházi és világi eseményei, történelmi változásai nyomán vezetett arra a felismerésre, hogy az egy örök Istenben hívó keresztyén egyházak a békés egymás mellett élés és együttműködés jegyében végre egymásra találjanak. Itt nem részletezhető külső és belső erők egyaránt közreműködtek abban, hogy ez így történjék. Ezzel – reményeink szerint – végérvényesen megszűnt az az állapot, amelyben „azt még csak elnézték a krisztusi türelmet tanúsító keresztyének, ha embertásuk pogány istenek-

nek áldoz, de tűzzel-vassal irtották azokat, akik ugyanabban az Istenben másképp hisznek.”³⁵

Hazai protestáns egyházaink közül különösen közelről érinti az ökumenikus gondolat a református ecclesiát. Mert „mi reformátusok a középben vagyunk, jobbról közvetlen szomszédaink a lutheránusok, balról a kongregacionalisták. Világos, hogy minékünk, reformátusoknak az ökumenikus mozgalom és eszmecsere a jobbfelé és bafelé való teológiai szóváltás kötelezettségét egyformán jelenti.”³⁶

Ezek az adottságok és szándékok persze nem csupán teológiai, hanem egyben egyházpolitikai síkon is szükségképpen érvényesülnek. Jelenlétük és alkalmazásuk alapelveként határozza meg a protestáns egyházak egyházpolitikai tevékenységét. Ebből eredően túllépik az alkalmazott vagy alkalmazható módszerek világát és alaptételként – mi több: különösen fontos alaptételként – vannak jelen az egyházpolitika minden egyes aktusánál, megjelenítve azokat a hatásokat, amelyek az alapelveket jellemzik és amelyekre korábbi fejtegetéseink során már részletesen rámutattunk.

Az ökumenikus gondolat és mozgalom egyfelől a szervezeti egyesülés lehetőségeit kutatja, másfelől a közös gyakorlati cselekvés módozatait igyekszik feltárni és megvalósítani. Mindkét törekvés messzemenő együttműködés készségére utalja az egymást kereső egyházakat. Ha azonban ezt a törekvést alapelveként kezeljük, úgy világossá válik az is, hogy az ökumenikus gondolat nem csupán a keresztyén egyházak egymás közötti viszonyában fejt ki hatását, hanem jelen lehet és jelen van a protestáns egyházak minden politikai gesztusában. Már csak azért is, mert – amint erre már utaltunk – az ökumenicitás a közös gyakorlati cselekvést is jelenti és mint ilyen, az eredményes politizálás egyik fontos faktora.

b) *Mellérendeltségi alapelv.* A sajátos politikát kifejtő – tehát politizáló – egyház ezirányú tevékenysége alapvetően feltételez egyfajta partnerkapcsolatot. Ez magától értetődő, a politizálás természetéből következő adottság, hiszen politikai tevékenységet csak valakivel, vagy valamivel kapcsolatban, valamiféle partnerrel összefüggésben lehet kifejtetni. A partnerkapcsolat kialakításánál, tehát a másik féllel szemben megnyilvánuló magatartás megformálásánál – több más tényező mellett – különös súlya és jelentősége van annak, vajon e most említett viszonyban a felek milyen elvi alapokon közelednek egymáshoz. Pontosabban: vajon a cselekvéseiket motiváló indítékok mögött a fölé- és alárendeltség preconcepciója húzódik-e meg, vagy pedig az a törekvés, amely a partnert azonos síkra emelve a mellérendeltség palittformáján közelíti a másik félhez. Mindkét felfogásnak és ebből adódó megoldának megvannak a maguk előnyös és előnytelen hatásokat kiváltó feltételei. Felhasználásuk azoktól a szándékoktól és lehetőségektől függ, amelyek adott esetben a feleknek rendelkezésükre állanak. Fennáll tehát bizonyos választási lehetőség.

Az egyházpolitika kialakításánál a partnerként lépő egyház, jelesül tehát a protestáns egyházak bármelyike számára azonban ilyen választási lehetőség nincsen. Protestáns egyházaink ugyanis – éppen sajátos történelmi fejlődésük nyomán – világosan felis-

merték, hogy sem társadalmi helyzetüknél, sem adottságaiknál fogva nincsenek abban a helyzetben, hogy politikai gesztusaik megformálásánál a fölé- és alárendeltség alapjaira helyezkedve közelítsenek a másik félhez. Még akkor sem, ha ennek feltételei – kivételes módon – egyébként adva lennének. A protestáns szellemiség nem ismeri – mert nem ismerheti – az „uralkodó egyház” gondolatát, még kevésbé ennek bármiféle gyakorlatát. Nem uralkodni, hanem szolgálni akar. Ehhez pedig – politikai megnyilvánulásaiban is – csak a mellérendeltség alapelve illeszkedhetik. Ez teszi a protestáns egyházat tárgyalóképesé és nyitottá, de ugyanakkor arra is alkalmassá, hogy ezt a mellérendeltségi alapállást a vele tárgyaló partnerrel is közölje és kölcsönös viszonyukban irányadóul felismertesse és elfogadtassa.

c) *Jogérvényesítési alapelv.* A politika – bárki, bármilyen szándékkal gyakorolja is – mindig valamiféle jogcímmel, valódi vagy vélt jogok, megalapozott, vagy megalapozatlan jogi érdek érvényesítése végett lép fel, támaszt igényeket mással, másokkal szemben. Ez nem is lehet másképpen, hiszen a politikai célok és igények kiszolgálásához, ezek realizálásához egyfajta alap mégis csak szükséges. Az alapot legkézenfekőbb módon a jog nyújthatja, hiszen ez kelti vagy keltheti mind a politizálóban, mind másokban azt a meggyőződést, hogy az érvényesített igénynek jogi megalapozottsága van. Az persze már más kérdés, vajon az érvényesített igény mögött valóban van-e kimutatható jogosultság, vagy pedig a fellépés semmivel sem megalapozott, pusztá hatalmi törekvés csupán.

Az egyházpolitika – jelesül a protestáns egyházpolitika – kialakításánál és gyakorlásánál a jogérvényesítés szintén nélkülözhetetlen és jelentős szerepet játszik. Am amíg a világi politika legkülönbözőbb törekvéseinél ez a jogi megalapozottság – adott esetben – a hatalmi igények pusztá álcázását szolgálhatja, amelyek mögött a jogosultságot egyáltalán nem lehet felfedezni, addig az egyházpolitika – bármilyen nemes vagy annak vélt célokat szolgáljon is – ezzel a megoldással semmiképpen sem élhet. Az egyházpolitikának minden törekvését jogilag megalapozott szándékok irányíthatják. Amit tehát az egyház politikai síkon érvényesíteni kíván, annak jogi fedezettel kell rendelkeznie. Mind az egyházjog, mind a világi jog oldaláról egyaránt. Ez elválaszthatatlanul következik az egyház lényegéből, világi vetületben: abból a feladatból, aminek megvalósítására, mint jogilag is szabályozott intézmény, az egyház hivatott. Ellenkező esetben, tehát ha az egyház hamis vagy megalapozatlan igényekkel a háta mögött politizálna, ez küldetéséhez méltatlan, hitelét veszített tényezővé avatná.

d) *Együttélési alapelv.* A társaslénnyé formált ember szükségképpen együttélésre van utalva. Ez alapvető társadalmi törvényszerűség. Alóla nincs kivétel. Az ezzel ellentétes magatartások, akár egyéni, akár társadalmi tényezők oldaláról jelentkeznek, még átmeneti sikereik ellenére is kudarcra vannak ítélve. Egyéni oldalról különcködéssé, a közösségtől való elszigetelődéssé fajulhatnak, ha pedig a társadalom egy része ütközik a közösség másik részével, ez felfordu-

lást, forradalmat, végső soron a meglévő társadalom széthullását jelentheti.

A saját politikáját formáló egyháznak mindezt alapvető jelleggel tudomásul kell vennie. Az evilági egyház a társadalomban él, annak szerves része, ezért minden cselekvését – így politikai gesztusait is – ehhez kell igazítani. Alóla aligha lehet felmentés. Legfeljebb arról lehet szó, hogy az együttéléssel szükségképpen velejáró alkalmazkodás más-más magatartást válthat ki az egyházból aszerint, amint azt az adott körülmények adott esetben megkövetelik vagy helytállónak láttatják. Mindez a társas érintkezés jellegéből, nem egyszer művészetéből fakad, „amely arra ösztönöz, hogy társunk kedvéért lemondjunk saját hajlamaink követéséről s hogy megbabolázzuk és elrejtjük magunkban az emberi lélekre oly jellemző önteltséget és dölyföt.”³⁷

Az együttélés-megkívánta alkalmazkodás olykor azt is jelenti, hogy bizonyos esetekben a politizáló egyháznak hallgatnia kell. Bárha általában a beszéd, a nyilatkozat, sőt a kinyilatkoztatás az életeleme, adott helyzetben mégis hallgatnia szükséges. Mert ezt kívánja a saját érdeke, az adott körülmények helytálló megítélése. Nem feledvén, hogy „a hallgatás úgy zárja magába a bölcseség... ígéretét, mint a márványtomb a remekbe faragott szobrot. Aki hallgat, nem tanúskodik önmaga ellen.”³⁸

Más esetek viszont nyílt őszinteségre, világos megnyilatkozásra utalják az egyházat. „Az őszinteség a szellemi élet alapja”.³⁹ A szellemi tevékenységet kifejtő egyháznak nem csupán szakrális tevékenysége során, hanem politikai megnyilvánulásaiban is ezt kell szem előtt tartania. Az együttélés keretein belül még akkor is, ha ez kellemetlen, sőt esetleg elviselhetetlennek látszó következményekkel fenyeget. Az együttélés, mint egyházpolitikai alapelv semmiképpen sem mentheti fel az egyházat az Írásban megjelölt küldetésének teljesítése alól. Engedményekről – az együttélés elháríthatatlan tényéből kiindulva – lehet ugyan szó, de soha sem a küldetés rovására, az Ige sérelmével, vagy megkerülésével.

e) *Párbeszédet (diálogo) szolgáló alapelv.* A hívő ember éppúgy, mint az egyház, állandó párbeszédet folytat Istennel. Ima, bűnbánat, megtérés, e dialógusnak jellegzetes állomásai. Enélkül nincs kapcsolat az ember és a Teremtő között, de nincs összeköttetés egyház és Ura között sem.

Ez a dialogizált viszony alapvetően irányadóul szolgál az egyház politikai magatartásának megformálásánál is. Ha a párbeszéd nélkülözhetetlen az egyház és Ura viszonyában, ugyanúgy nem mellőzhe-

tő akkor sem, midőn az egyház a maga politikai törekvéseinek szolgálatában mással vagy másokkal kíván kapcsolatot létesíteni. A párbeszéd a legalkalmasabb módja annak, hogy a felek egymás gondolatait, törekvéseit megismerhessék, érdekeiket megközelíthessék, összehangolhassák. A párbeszédet abbahagyni, a tárgyalást beszüntetni még a legkilátástalanabb helyzetben sem szabad. Ez ellenkeznék az egyház lényegével és küldetésével. A politikát gyakorló egyház mindig tárgyaló egyház.

Dr. Novák István

Jegyzetek

1. *Ravasz László*: Emlékezéseim. Bp. 1992. 197. old. – 2. *Szemay András* volt pannonhalmi bencés főapátnak a KATHPRESS osztrák hírügynökségnek adott nyilatkozatából. Közli a Reformátusok Lapja 1993. március 21. száma. – 3. *Kapi Béla* evangélikus püspök szavai. Idézi *Ruszoly József*: Három borsodi örökhangyó c. könyvében. Miskolc. 1992. 159. old. – 4. *Hegedűs Loránt*: Egyháztagságunk megújulása. Confessio. 1993/1. 16-19. old. – 5. *Ravasz i. m.* 375. old. – 6. *Janet*: A politikai tudomány története. Bp. 1891. 229. old. – 7. *A.A. Pioszkovszkij*: Hegel állam- és jogbölcseleti és büntetőjogi elmélete. Bp. 1972. 317. old. – 8. *Mohl Róbert*: Az államtudományok enciklopédiája. Pest 1871. 358-359. old. – 9. *Dahlmann*: Politik. 1835. Idézi *Kautz Gyula*: A politikai tudomány kézikönyve c. művében. Bp. 1877. 21. old. – 10. L! különösen *Kautz Gyula i. m.* és *Concha Győző*: Politika. Bp. 1907. – 11. *Samu Mihály*: Hatalom és állam. Bp. 1982. – 12. *Antalfy György-Papp Ignác*: A politikai és jogi tanok története. Bp. 1974. 7. old. – 13. *Janet*: i. m. 403. old. – 14. *Visser't Hooft* megalapítása. Idézi *Hegedűs Loránt*: Egyháztagságunk megújulása és megújítása c. cikkében. Confessio 1993/1. 19. old. – 15. *Boleratzky Lóránd*: A magyar evangélikus egyház jog alapjai és jogforrásai. Bp. 1991. 151. old. – 16. *Kósa László*: A magyar protestantizmus útjai. Protestáns Szemle 1993/1. 42. old. Idézi *Révész Imre* megállapításait. – 17. *Révész Imre* Kósa id. tanulmányában 42. old. – 18. *Hegedűs Loránt*: Együtt az életért. Reformátusok Lapja 1993. március 7. – 19. *Ravasz i. m.* 207. old. – 20. *Ravasz i. m.* 204. old. – 21. L! részletesen *Novák István*: Iskolapolitikánk kérdőjelei c. cikkét. Reformátusok Lapja 1992/41. – 22. *Németh László* – 23. *Márai Sándor*: Vendéjáték Bolzanóban. Bp. 1991. 69. old. – 24. *Schweitzer Albert*: Életem és gondolataim. Bp. 1974. 184. old. – 25. *Leonardo*. In: David Piper: A művészet élvezete. Bp. 1988. 115. old. – 26. L! Első fejezet 2. pontját. – 27. *Márk 12,30-31.* – 28. *Schweitzer Albert* In: B. Noszik: Schweitzer. Bp. 1975. 327. old. – 29. *Jókai Anna*: Jákob lajtorjája. Bp. 1982. 243. old. – 30. *Szentpéteri Kun Béla*: A Magyarországi Református Egyház külső rendje. Bp. 1948. 115. old. – 31. *Boleratzky Lóránd*: A magyar evangélikus egyház jog alapjai és jogforrásai. I. rész Bp. 1991. 222-225. old. – 32. *Boleratzky i. m.* 222. old. – 33. *Bíró-Bucsay-Tóth-Varga*: A Magyar Református Egyház története. Bp. 1949. 9. old. – 34. *Kierkegaard*. Idézi Georg Steiner. Nagyvilág. 1969/12. 1884. old. – 35. *Benedek István*: Csavargás az Alpokban. Bp. 1982. 82. old. – 36. *Barth Károly* megalapítása In: Bíró-Bucsay-Tóth-Varga i. m. i. h. – 37. *David Hume*: A tudományok és a művészetek keletkezéséről és fejlődéséről. Holnap 1993/3. – 38. *Aldous Huxley*: Pont és ellentpont. Bukarest 1968. 17. old. – 39. *Schweitzer Albert*: Életem és gondolataim. Bp. 1981. 170. old.

Bibliai hangok – HANG a Bibliában*

A Hangnak, éspedig a nagybetűvel írott HANG-nak a Bibliában óriási jelentősége van. Néhány olyan történetre szeretnék fényt villantani, ahol beleláthatunk a HANG születésének, elhangzásának és továbbélésének vallási, pszichológiai és szociológiai jelentőségébe. (Három koncentrikus körhöz lehetne ezt hasonlítani: Isten-ember-történelem).

I.

1.) *Az első a szövetségekötés története a Sínai hegyen.* Izrael népe kijött Egyiptomból, de még nem kötötte életét véglegesen Istenhez és Isten sem kötötte magát hozzá, azaz még nem volt élménye, mely ezt a kapcsolódást, közösséget megalapozta volna. A Sínai hegyen történik aztán a Törvény, a Tóra vagyis a szűkebb értelemben vett 10 parancsolat átadása. Ez lett későbbben egész életük alapja, mely a népektől őket megkülönböztette, mely sajátos öntudatot kölcsönzött nekik. De lehetetlen, hogy két kőtábla átadása önmagában egy egész életet meghatározó élmény lett volna. A Tóra az lehet gazdag és tartalmas, mondanivalóját illetően kimeríthetetlen, sőt Isten szava és ajándéka, de mégis csak betű vagy könyv, melynek értéke viszonylagos és az időben hanyatlak. Valami egyéb is történik itt, amely számukra a Tóra isteni jellegét megalapozta, amely örökértékűvé tette azt. Az Isten-nép találkozásának ezt a jellegét, ezt az egyedülálló voltát így írja le az 5Móz 4,32kk: „Kutasd át a régi idöket, melyek előtted voltak, attól fogva, hogy embert teremtett Isten a földre az ég egyik szélétől a másik széléig, történt-e ilyen nagy esemény, vagy hallott-e valaki ehhez foghatót?! Volt-e olyan nép, amely hallotta a tűz közepéből szólani Isten szavát és mégis életben maradt, mint ahogyan te hallottad? ...Az égből hallatta szavát, hogy figyelmeztessen téged, a földön pedig nagy tüzet láttatott veled és a tűzből hallottad beszédét”. Az Exodus könyve röviden ezt így foglalja össze: „Ti láttátok, hogy a mennyből beszéltem veletek” (20,22).

Miről van itt tehát szó? A Sínai hegyen valami hatalmas természeti szimfónia megy végbe. Ez a hatalmas 2052 méter magas hegy, melynek akkor egyiptomi neve Ras eccafcaf, hatalmas tűzijátékot produkált. Rengett és mozgott, közben pedig félelmetes jelek voltak láthatók: Villámlás, tűz, szélvihar, melyek ugyan természeti és természetes jelenségek voltak, de azokat meg is haladták. *De mindennek csúcsán ott van a HANG.* Isten szólt és beszélt a néphez, a tűz parancsolatot maga mondta el. A Deuteronomiumban Mózes erről azt mondja: *ilyen a népek vallástörténetében soha nem fordult elő.* Találhatók természetesen törvénykönyvek, melyeknek a Tórával való hasonlósága nem vitatható, pl.: a Hammurapi kódex, de olyan-

ról soha nem olvasunk, hogy egy nép hallotta volna a mennyből Isten szavát. *A Törvény magában holt betű, de van valaki, aki ezt élő szóval elmondta és Öt hallani lehetett. Így már ez a Törvény nem betű, tan, kódex, hanem egy élő személy önközlése.* Hang nélkül üres a Törvény, de még a természeti jelenségeknek sincs bizonyító ereje. De ha egy személy szól és hangja közel kétmillió embert elér, akkor ez már valami eget-földet megrázó esemény, és az egész Törvény életességét, relevanciáját biztosítja. Itt már élő Istenről lehet beszélni, mert a HANG az élet megkérdőjelezhetetlen títka. *Isten magát HANGGÁ tette, emberi jelenséggé, és ez egyrészt önmaga megalázása, másrészt az embernek partneri szintre való emelése, vagyis egy új világ születése, egy új közösség megteremtése, mely most születik Isten és ember, illetve egy nép között.* Bár a 2Móz 20,19-ben a beszéd hallatán félelem támad a népben, de ez az 5Móz 4,37-ben a szeretet jeleként kap interpretálást. Ebben a pillanatban tehát ez már nem csupán Törvény, hiszen a HANG kedvességet, empátiát, közvetlenséget, sőt szeretetet fejez ki. Ezt hangsúlyozza a Deut erőteljesen. Itt már a betűkből álló törvény gondolata túlhaladott, mert itt már egy Személy találkozik azzal, akit választott és szeret és a Tóra személyes ajándék lesz. Itt már ez a nép egy személy vonzásának a bűvkörébe kerül, mely melegséget és életet hordoz. Három példát kapcsolok ide:

Mózesnek a csodálkozásán valóban el kell gondolkodni tehát: ki hallott hasonló jelenségről még a világban, hogy Isten, a Teremtő, szinte bemutatkozik a nép előtt. Filozófusok körében ismert a híres órahasonlat. Ha egy órát látunk, az óra készítőjére kell gondolnunk. A világot ha látjuk, a világ Teremtőjére terelődik a figyelem. Egy filozófus ezt azzal toldotta meg; csak akkor, ha az órát ismerjük, vagyis, ha tudunk róla, hogy van. Valóban igaz az, hogy ha az órát nem ismerjük, nem tudjuk nyomban a kapcsolatot az óra és órás között felépíteni. Isten, amikor a hangját hallatja, amikor szinte bemutatkozik, és népe számára a Teremtő és a teremtett világ közti kapcsolatot megfejt. A Hangban ugyanis az ember szinte kilép önmagából és a másikkal közösséget teremt. Isten ugyanezt teszi. Magát teszi mintegy elérhetővé, megismerhetővé. Magából kilép és az embernek adja magát. Az idegen, megfejthetetlen és elérhetetlen Teremtő, magát szeretetben és közösségben az emberrel levő Istennek mutatja meg. A Teremtő már nem egy idegen világban van, hanem belép az ember világába, az emberé lesz.

A beszéd, a HANG bizalomkeltő, félelemoltó hatalom. A következő példa ezt igazolja. Ez a példa egy megtörtént esemény. Egy hat éves kisfiú felriad éjszaka álmából és édesanyjához kiált: *anya félek.* Mit tegyek veled? – kérdi az anya. Villant gyútsak, idehozzalak magam mellé? Nem, válaszolta a kisfiú, beszélj. Hát akkor nincs sötét, ha beszéllek? – kérdezi az anya. Akkor a sötét már nem olyan, akkor már nem félek tőle, ha velem beszélsz. A HANG egyszerűen szétöri a sötétséget és a félelmet. A harmadik példa: Jézus a

* Ez a vallásfilozófiai keretbe illeszkedő előadás elhangzott 1995. február 17-én Miskolcon, az Akadémiai Bizottság orvoscsoportjának tudományos ülésén.

háborgó tengeren járva a tanítványokhoz megy, de azok még jobban a félelem hatalmába kerülnek, mert azt hiszik, hogy szellemet látnak. Ekkor megszólal Jézus: Én vagyok, ne féljetek. Ez a HANG, amely ismerős azoknak és ez a mondat: ÉN VAGYOK, hatalmas, világot teremtő és uralmat kifejező szó. Ez a félelmet elűzi. Itt nem szellem van, hanem személy, aki velük beszél, aki VAN és így ők is lesznek és élnek. Ez a HANG hidat épít két világ között, olyan hidat, melyen járni lehet.

2.) A másik igen szép történet, mely a HANG jelentőségét emeli ki az ember gyógyítására nézve, egy prófétával történik, és ez Illés. Mielőtt bármit szólnék, hallgassuk meg a történetet: 1Kir 19,9-13-ban van megírva: „Illés bement egy barlangba és ott töltötte az éjszakát. Egyszer csak így szólt hozzá az Úr igéje: Mit csinálsz itt Illés? Ő így felelt: Nagyon buzgólkodtam az Úrért, a Seregek Istenéért, mert Izráel fiai elhagyták szövetségedet, lerombolták oltáraidat, prófétáidat pedig fegyverrel ölték meg. Egyedül én maradtam meg, de az én életemet is el akarják venni. Az Úr ezt mondta: Jöjj ki és állj a hegyre az Úr színe elé! És amikor elvonult az Úr, nagy és erős szél szaggatta a hegyeket és tördelte a sziklákat az Úr előtt, de az Úr nem volt ott a szélben. A szél után földrengés következett, de az Úr nem volt ott a földrengésben. A földrengés után tűz támadt, de az Úr nem volt ott a tűzben. A tűz után halk és szelíd hang hallatszott. Amikor Illés ezt meghallotta, palástjával eltakarta arcát, kiment és megállt a barlang bejáratánál...Egy hang pedig így szólt hozzá: Mit csinálsz itt Illés?”

Ez a történet akár folytatása is lehet az előzőnek, de ott Isten leplezi le magát a HANG-ban, itt pedig egy ember legbensőbb titkába láthatunk be és egy ember megrendülését, megváltozását élhetjük át a HANG révén. Ez a próféta az Ószövetség legmarkánsabb alakja, de most ez a kemény-szikla ember vigasztalásra, gyöngédségre és ölelésre szorul. Miről van tehát szó? A próféta mögött nagy küzdelem áll. Szembeszállt annak a kornak uralkodó vallásával a Baál kultusszal. Kihívta harcra a Baál 450 papját és ő egyedül állt a másik oldalon, a szövetség Istenének Jahvénak az oldalán. A Karmel hegy tetején dőlt el a küzdelem és itt végül csak Jahve bizonyította meg magát, mint aki él és tüzet küld alá. A másik isten nem mozdult. Az óriási hangorkán kitört: Az Úr az Isten. Illés erre 450 Baál papot megölt, hogy ne rontsák tovább a nép vallási és erkölcsi életét. *A hatalmas küzdelem eldőlt, de a győzöt most elfogta a félelem*, mert a pogány királynő Jezábel halált tűzött ki a fejére. És Illés, az előző harc hőse most összeomlik. Barlangba menekül, elrejtőzik, úgy érzi, a küzdelemre tovább alkalmatlan. Innen csalogatja ki Isten és teszi újra életképessé és küzdőképessé. Hogyan történik ez?

Isten félelmetes erővel vonul el a próféta előtt, a szélvihar, a földrengés és a tűz erejével, Illést azonban ez a látvány bár lenyűgözi, de nem indítja meg. Az erőt látja, de neki most nem erre van szüksége, hiszen ez most nemrégien elvesztett lelki egyensúlyából semmit sem ad vissza. *Ekkor egy halk és szelíd hang hallatszott, a HANG.* És Illés megrendül. A barlangot otthagya és kimegy. Az erős hangok szimfóniája

helyett egy olyan különös HANG szólal meg, mely számára most a barlangból, sőt saját magából, begubancolódtott lelkének labirintusából a kivezetést jelenti. Az eol hárfán a szél és a vihar a hangok csodás dallamát tudja megszólaltatni, de az emberi lélek másra rezonál, más HANG tudja megmozdítani. Ez a hang szinte puha, meleg takaró lesz, mely Illést felmelegíti, életképessé, küzdőképessé teszi. *Ez a HANG az, mely halk és szelíd találkozást hoz létre Isten és Illés között.* „Az élet találkozást” mondja Buber és ezzel nagy igazságot fejez ki. Az embert az erők önmagában nem alakítják, hanem csak az a HANG, mely találkozást rejt szeretetre s békére szomjas világa számára. A kettő között olyan a különbség, mint amit *Erich Fromm, Haben oder Sein* c. nagyszerű művében megfogalmaz. Nem elég csupán birtokolni a dolgokat, győzni és birtokon belül lenni, hanem meg kell tanulni a létezés felfogását, a benső hangok hallására kell figyelni. *Tóth Árpád, Isten oltókése* című versében hasonlóan, utolérhetetlen szépséggel mondja el ezt az igazságot. Pénzt, egészséget és sikert, másoknak többet adott az Úr, vallja, de ő betegségében Isten oltó kését tapasztalta meg, melynek nyomán élete szépségeket termelt és egy másik szinten ki is teljesedett. Hogyan? Mert hallotta a Hangot, értette és továbbadta. *Illés a barlangban a csendet kereste de ez önmagában véve kevés. A halk és szelíd hangban, mely a csendre is utal ugyan, benne van az őt szelíden befogadó Isten, a Partner.* Az embernek nemcsak sikerre és küzdelmekre van szüksége a világban, hanem arra, hogy a másik közösségében magát újra értelmezze. Ez a HANG jelentősége. Ezt hallja meg *Ady* is, amikor így szól: „Amikor elhagytak, amikor a lelkem roskadozva vittem, csöndesen és váratlanul átölelt az Isten”. *Illés lelkét ez a HANG átrendezi és újrahangolja.* Megpendül benne a létezés muzsikája. A küzdelem után új hang *ez*, mely arról beszél, hogy őt valaki értékeli, szereti, szinte meghódítja. Ez a hang jelenti számára a befogadást, az elfogadást, azt, hogy nem az ég és a föld között lebeg, lelkének háborgásával, depressziójával, hanem Isten magát ott-honná teszi a számára, és így mintegy leiket lehel Illésbe, mert ez a HANG lelket közvetít. A halk és szelíd hang nem tipor le, nem nyom el, nem terhel le erőm felett, végső fokon visszaad önmagamnak (Mt 11,28-30), így visszavonulhatok belső világomba, hogy ott találjak új értéket, és új hatásokat nyerve felkészült legyek az új küzdelemre. A világban orkánként tomboló erők, mint a szélvihar, a földrengés, a tűz, akár ennek szellemi és társadalmi megfelelői már nem veszélyeztetik az embert. Helyreállt az egyensúly a külső és belső világ között, és a benső világ már elég erőt kap a külső és támadó erők legyőzésére és elviselésére. Paradoxnak tűnő igazság ez, mégis így lehet Illés lelki arcát bemutatni. *Az Istenben Partnert talált ember belső erőkre kap, és érti helyét a világban.*

3.) Vizsgáljunk meg most egy *harmadik esetet* a HANG jelentkezésében. Az első eset, amikor Isten szinte HANG-gá lett, azaz egészen emberivé. A második eset, amikor a HANG gyógyító és szabadító hatalommá lett egy ember, Illés életében. *A harmadik példa a prófétai hang, mely a bibliai hangok palettáján*

egy új jelenség. A prófétai hang alatt most nem azt értjük, ahogyan ez a hang megszólal a próféta ajkán, hanem ahogyan a hang a próféta benső világában jelentkezik. Még ezen a kategórián belül is egészen különös eset *Jeremiás prófétáé*, akit a Hang nem egyszerűen prófétává tett, hanem aki a hangot esetről-esetre kapta-vette. Ez ellentétben azzal, amit eddig láttunk, nem „kívülről” szólalt meg – mint a Sínai hegyen, vagy a Hóreb hegyén – hanem belülről. Jeremiás úgy volt a prófétai hang ajándékozottja, hogy ezt nem birtokolta, nem rendelkezett vele. Nem tudta adott esetben, hogy mit kell mondani, mert nem volt a válasz birtokában. Mondanivalója csak akkor volt, amikor ezt a hangot újra hallotta. Ezt nem lehet minden prófétáról ilyen mértékben elmondani. Jeremiásnál a prófétai hang elnyerésén túlmenően valami sajátos jelenséggel állunk szemben. Vegyük életének és munkájának egyik különös fejezetét: „A haderő vezetői Joháná, Káreá fia, Jaazánja, Hósaja fia és az egész nép apraja-nagyja odament a prófétához és ezt mondta neki: „Jusson eléd könyörgésünk és imádkozz az Úrhoz értünk és ezért az egész maradékért! Hiszen saját szemekkel láthatod, milyen kevesen maradtunk meg, milyen sokan voltunk. Mondja meg nekünk Istened az Úr, hogy milyen úton kell járnunk és mit kell tennünk. Jeremiás próféta pedig ezt mondta nekik: Hallottam. Imádkozni fogok Istenetekhez az Úrhoz kívánságotok szerint. Aztán mindazt megmondok nektek, amit válaszol az Úr...” (Jer 42,1-4). „Tíz nap múlva szólt az Úr Igéje Jeremiáshoz...” (42,7). Arról van szó, hogy a nép maradéka a fenyegetett országból szeretne valahova, jelesül Egyiptomba elmenni és ott védelmet keresni. És Jeremiás nem tud válaszolni a kérdésre. Éppen olyan ez, mintha 1944 őszén valaki, vagy valakik egy lelkészhez elmenének és azt kérdenék: meneküljünk-e Nyugatra, vagy maradjunk vesztve. A kérdező a Biblia és a konstelláció alapján valószínűleg saját maga által kombinált feleletet adna válaszul. Hát miért nem tud erre Jeremiás válaszolni? Bizonyára tudna mondani valamit, de pontosan azt akarja elkerülni, hogy ez a hang a saját hangja legyen. Valami olyat szeretne mondani, mely releváns, mely vitán felül álló, mely az idő próbáját kiállja majd. *Ezért azt mondja: nem tudom.* Jöjjetek vissza. Micsoda alázat és micsoda gyötrellem. És tíz nap múlva lett az Úr szava, azaz a hang bensejében üzenetté lesz. Ezt már meg lehet különböztetni saját szavától-hangjától. Ekkor a hozzá érkezőknek bátran hirdette azt, amiről tudta, hogy hiteles és igaz. Üzenete kemény volt és nem kellemes a kérdezőknek, mert éppen az ellenkezőjét mondta, mint amit vártak. Maradásra intette és a gyűlölt babiloni király iránti meghajlásra szólított fel. Szavát nem is fogadták el.

Itt érkezünk el a Jeremiásnál jelentkező hang világának egy újabb összefüggéséhez. Amikor Jeremiás elmondja a jelentkező hang üzenetét, szinte mindig elutasításban részesül, sőt ennél több is történik: gyalázat, megvetés, vád éri és nem egyszer a halál szélére kerül. A HANG tehát Jeremiásnak nem válik dicsőségére, mint pl. Józsefnél, aki megfejtette a fáraó álmát. Egyszer már maga is megelégette ezt a rá nehe-

zedő nyomást és így fakadt ki: „Magamra maradtam, mert kezud rám nehezedett, bánattal töltöttél el. Miért tart fájdalmam szüntelen, miért nincs gyógyulás súlyos sebemre? Olyan vagy hozzám, mint a csalóka patak, amelyben nincs állandóan víz” (Jer 15,17-18). Itt még csak arra panaszkodik, hogy *nincs állandóan víz a patakban, azaz nincs állandó készenlétben a HANG, mely nélkül egész munkája bizonytalan, személyisége és annak hatása mindig kérdéses.* De később már az egész prófétai mivoltával velejárá gyötrelmét vallja meg: „Rávetél Uram és én hagytam, hogy rászédj. Megragadtál, hatalmadba ejtettél! Nevetnek rajtam egész nap, engem gúnyol mindenki. Ahányszor csak megszólalok, kiáltanom kell és hirdetnem, hogy erőszak és elnyomás uralkodik. Az Úr igéje csak gyalázatot és gúnyt szerzett nekem egész nap. Azt gondoltam, nem törődöm vele, nem szólok többé az ő nevében. De perzselő tűzzé vált szívemben, csontjaimba van rekesztve. Erőlködöm, hogy magamban tartsam, de nincs rajta hatalmam” (Jer 20,7-9). Ebből a három drámai töltésű versből – melynek folytatásaként megátkozta születése napját – az derül ki, hogy Jeremiás nem rendelkezik ezzel a hanggal, sem abban az értelemben, hogy mindenkor birtokában lenne, sem abban az értelemben, hogy el tudná oldani magát tőle. Úgy veszi birtokba, mintha a csontjaiba lenne rekesztve, vagyis mintha szétfeszítené bensejét, mintha tűzként égetné szívét. Mintha csak arra akarná kényszeríteni, hogy eggyé váljon vele, jóllehet kívülről hatol be létének nem sejtett mélységeibe, legbensőbb valóságába. *Ez a hang leigazza és fogva tartja, nem lehet már a magáé, nem élhet úgy, hogy függetleníti magát tőle.* Nem tud úr lenni a hang fölött, de ez úr felette. Szólni kell, ha a hang szólt, nem tarthatja meg magának ami benne megszólalt, mert ez nem az övé abban az értelemben, hogy mintegy magában elnyelné és közömbösítené bensejében. Nem tarthatja magának, nem privát használatra kapta, hanem másoknak, hogy tájékozódjanak és helyesen tudjanak dönteni az élet dolgaiban, a történelem útvesztői között.

A HANG ugyanis választásra hív. Ezt olvassuk nem egyszer Jeremiásnál: „Én most elétek adom az élet útját és a halál útját” (21,8). Vagyis ez a hang olyat mond, ami nem indifferens, nem irreleváns, hanem a hang segít felismerni a halál és az élet lehetőségét és a történelem fordulatai között segít a helyes út megválasztásában. Elfogadása élet, el nem fogadása halál, és mind a kettő a történelem eseményei között ölt testet, ott kell felismerni és ott kell választani. Nem nehéz nekünk már nyomon követni, hogy ez a mondat valóban igaz és nem költői, prófétai túlzás és stílus kérdése, hanem amit ajánlott valóban az volt az élet és amit eltiltott abból lett. Azt is mondhatjuk: *nem vallásos tartalmú kifejezések ezek, hanem a történelemben testet öltött és ott nyomon követhető realitások.* A HANG tehát valóságot közölt és valóban nagy bűn lett volna ezeket ki nem mondani, még akkor is, ha hordozójának ez nem vált dicsőségére. A hordozónak itt el kell feledkeznie önmagáról és vállalnia kell a HANG iránti teljes bizalmat és a HANG-ot a saját életénél is többre kell tartania. Ezt a

hangot Jeremiás végső fokon meg is becsüli, hiszen az életét tette rá és az életébe is került: mártírsors várja emiatt. Az is kétségtelen, hogy a HANG igazsága a jövőben mérhető le és nem az adott pillanatban. De Jeremiás biztos abban, hogy nem téved. Bár 40 év telik el, míg beteljesedik amit hirdet, de semmi kétség nincs afelől, hogy jóllehet nem látható 40 évig a hang igazsága, de később lenyűgözően és drámaian igazolja magát. Vagyis *a HANG nem relatív, hanem abszolút igazságot közöl és ezért is olyan hatalmas az az erő, mely nem engedi, hogy hallgasson.* Ezzel lezárhatjuk azt a megállapítást, hogy Jeremiás a próféták nagy közösségén belül is valami egészen sajátosan élte meg és fogta fel a HANG rábízott üzenetét.

A HANG küzdelmét Jeremiásnál és Jeremiás küzdelmét a HANGgal megjeleníti a világirodalom egyik remekműve: Franz Werfel: *Halljátok az Igét* (Budapest, Szent István Társulat, 1980). Ez a mű Jeremiásnak a HANG-ért és a HANG-gal való drámai harcát mutatja be páratlan erővel. A könyv eredeti címe nem az, hogy „Halljátok az Igét”, hanem „Halljátok a Hangot”. A műnek irodalmi, kortörténeti és teológiai jelentősége egyaránt figyelemreméltó. Ha valaki az egész könyvet nem is akarja elolvasni, a témához tartozik különösen a 75-80; 113; 131-132; 282; 309; 341-343 oldalakon írottak.

II.

E három ószövetségi gondolatnak három újszövetségi megfelelőjét szeretném bemutatni. Ez a három: a kijelentést hozó HANG, az embert gyógyító HANG és a prófétában megszólaló HANG.

1.) Az elsőnek a megfelelőjét a Megdicsőülés Hegyének a felséges jelenetében találjuk meg. Így olvassuk az idevonatkozó verseket: „Még beszélt (ti. Péter), amikor íme fényes felhő árnyékolta be őket, és hang hallatszott a felhőből: „Ez az én szeretett Fiam, akiben gyönyörködöm, róla hallgassatok!” Amikor a tanítványok ezt hallották, arca borultak és nagy félelem fogta el őket. Ekkor Jézus odament, megérintette őket, és így szólt hozzájuk: „Keljetek fel és ne féljete” (Mt 17,5-7). Hogy ennek a jelenetnek a hatását megértsük, olvassuk még el a kb. Kr.u. 150-ben keletkezett 2Péter 1,16-18 verseket. „Mert nem kitalált meséket követve ismertettük meg veletek a mi Urunk Jézus Krisztus hatalmát és megjelenését, hanem úgy, hogy szemtanúi voltunk isteni fenségének. Mert amikor az Atya Istentől tisztességet és dicsőséget nyert, és ilyen szótart intézett hozzá a felséges dicsőség: „Ez az én szeretett Fiam, akiben gyönyörködöm”, ezt a mennyből jött szótart mi hallottuk, mert együtt voltunk vele a szent hegyen.” Krisztus után 150 évvel ennek az isteni HANG-nak a jelentősége nem veszít relevanciájából, sőt, az egész egyház igehirdetésének mintegy biztos alapjává lesz.

Miről van tehát itt szó? Az első kijelentés a Sínai hegyen történt és HANG szólalt meg, hogy egészen világos legyen egy Személytől, Istentől indul ki a szövetség. *Most, amikor az Újszövetség korszaka veszi kezdetét, Isten újból egy HANG kíséretében jelenik meg és Jézusra mutat ebben a hangban.* A kijelentés Jézus-

ban jut el a teljességre. Nem Mózes és a törvény, még csak nem is Illés és a prófécia, akik mind a ketten itt vannak a hegyen, jelentik az Isten utolsó szavát, hanem Jézus. Akár a Mózes személyén, akár az Illés személyén keresztül adott kijelentés nem a végső, hanem a végső a Jézusban eljött üzenete. Az említett kettő erre a végsőre történő utalás és ilyen értelemben nem örök. Ez az Ószövetségen felnőtt emberek számára azonban csak akkor lehet elfogadható, ha ezt maga Isten mondja ki. Egy HANG-ot csak egy másik HANG válthat le, illetve egy előző hang jelentőségét csak egy másik dicsőségesebb hang teheti a megfelelő helyre az értékrendben. Új HANG jön tehát az égből és erre a HANG-ra kell figyelni, mint a végsőre. *Nem a Tóra, hanem Jézus Isten végső szava-hangja.* A tanítványok képviselik most Isten népét. Ahogyan egykor a választott nép volt a Sínai hegyen az ó-szövetség megalapításának választott közege, most ők az új szövetség első választottai. Félelmük ebből a különleges választottságból is származik. Itt történik egy olyan váltás, mely az üdvtörténet új fordulóját jelenti.

2.) A második paralel, mely Illés történetének az újszövetségi megfelelője lehet a 2Kor 12-ben van megírva: *Ott egy beteg próféta, itt pedig egy beteg apostol áll előttünk, aki szeretne meggyógyulni.* „...tövis adatott a testembe, a Sátán angyala, hogy gyötörjön, hogy el ne bizakodjam. Emiatt háromszor kértem az Urat, hogy távozzék az el tőlem. De ő ezt mondta nekem: „Elég neked az én kegyelmem, mert az én erőm erőtlenység által ér célhoz” (7-9). Pál apostol betegsége mind a mai napig nem teljesen ismerős előttünk. Lehetett ez talán gerincferdülés, szembetegség, epilepszia vagy valami más. A lényeg azonban az, hogy Isten hangja őt is meggyógyítja, de másképpen, mint Illést. A hang azt üzeni, hogy a kegyelem, vagyis a mindig megújuló isteni ajándék és erő elég lesz a testi teher elviselésére. Sőt, Isten nem akarja elvenni ezt a betegséget, hiszen éppen egy erőtlen emberen át hat dicsőségesen. Így látszik, hogy ez isteni erő és nem magától az embertől való, akinek éppen nincs elég az erőből. Istennek azonban van elég az ő erejéből és az apostol most erre a megújuló isteni ajándékokra hagyatkozhat. Gyógyít újra a hang és az apostol el is végzi küldetését, még arra is jut ereje, hogy vállalja lefejezését Kr.u. 68 körül.

Persze ez csak egy kiragadott példa a sok közül, hiszen lehetne Jézus gyógyításából is venni a példákat. A beteg és szabadulásra váró embert Jézus hangja öleli körül. Amikor azt mondja a leprásnak: „Akkor tisztulj meg!” (Mt 8,3), vagy amikor így szól a vakhoz: „Láss!” (Lk 18,42), ismét máskor, amikor a tisztátalan lélektől megszállt embernek mondja: „Menj ki belőle” (Mk 1,25). Itt is hangok gyógyítanak, mert nem volt elég, hogy Jézus tudott és akart szabadítani, a hangnak el kellett hangzania, hogy az ember számára a gyógyulás bekövetkezzék. Ugyanez történt, amikor Jézus egy százados szolgáját gyógyította meg. El akart menni a házához, de a százados azt mondta: elég ha szóval mondod. És Jézus szólt: „Menj el és legyen a hited szerint” (Mt 8,13). Ugyancsak a HANG csodája az, amit egyedül János jegyez le az

udvari főember fiának meggyógyításáról. Jézushoz azért megy el, hogy magával vigye beteg fiához. Így szól hozzát: „Jöjj, a fiam halálán van”. Jézus ellenben meg akarja tanítani, hogy a csodánál van valami nagyobb és ez az ő életet teremtő igéje. Így szól az emberhez: „Menj el, a te fiad él!” (Jn 4,50). Jézus egész életművében mindenütt a HANG volt az, melynek meg kellett szólalni és amely új világot, új embert teremtett.

3.) A harmadik paralel a prófécia, mely az Újszövetségben újból jelentkezik, ha kissé másképpen is. Üzenetre most nem kell várni, mert az üzenet maga Jézus. De van valami, amire szükség van, hogy az üzenet megszólalhasson. Látni kell az embert, akihez szól az üzenet, látni kell az ember belső ellentmondását, amit éppen az üzenetnek kell leleplezni és felfedni, hogy gyógyítani tudja. *A rejtett embert és a rejtett dolgokat fel kell tárni, hogy az üzenet célhoz érjen.* Lássuk azonban a példákat a magyarázat helyett.

Először is Jézus életében lássuk ennek a belső hangnak a jelentőségét. Elébe visznek egy gutaütött embert, aki az ágyon fekszik és képtelen az életre bérénsága miatt. Jézus ekkor elsősorban az Élet ajándékozójával köti össze, amikor ezt mondja: „Megbocsáttattak neked a bűneid” (Mk 2,5). De ez a mondat ellenkezést váltott ki. Nem szóban, hanem gondolatban. Ezt olvassuk tovább: „Ott ültek néhányan az írástudók közül, és így tanakodtak szívükben: „Hogyan beszélhet ez így? Kibocsáthat meg bűnöket az egy Istenen kívül?” Jézus lelkében azonnal átlátta, hogy így tanakodtak magukban és ezt mondta...” (2,6-8). Jézusban belül hang szólalt meg, vagyis világosság támadt és szívüket úgy átvilágította, mint a röntgensugár az embert fizikailag. Jézus előtt leplezetlenné váltak és így üzenetével mely tovább hangzott, megérinthette őket. Hasonló az eset a samáriai asszonynál is, amikor Jézus beszélgetésük során egyszer csak azt mondja: „Menj el, hívd a férjedet és jöjj vissza” (Jn 4,17). Az asszony erre így válaszol: „Nincs férjem”. Jézus erre azt mondta: „Jól mondtad, hogy férjed nincs, mert őt férjed volt és akivel most élsz nem a férjed: ebben igazat mondtál”. Az asszonyt úgy érte ez, mint a villámcsapás és erre így reagált: „Uram látom, hogy próféta vagy”. Az asszony értette, hogy így az emberbe látni csak a próféták tudnak, akiknek belső kijelentésük támad és előttük az ember teljes világosságban áll legrejtettebb titkaival. Jézus tehát a prófétákhoz hasonló isteni adománnyal bír, de ez annál is több, mert Jézus úgy ismeri az embert, mint a Teremtő, és a hang, a kijelentés számára nem kívülről érkezik, hanem benne magában van.

Egy másik történetet még tovább viszi a mondottakat. Jézust egy farizeus meghívja házához. Ekkor egy, a városban jól ismert bűnös és megvetett nő odamegy Jézushoz és lábát könnyeivel öntözi, majd hajával törli meg ezt. A farizeusnak, annak az embernek, aki magát a többiektől megfogható módon elkülönítette, egyre kínosabb lesz az ügy. Így olvassuk ezt: „Amikor pedig látta ezt az a farizeus, aki meghívta őt, ezt mondta magában: ”Ha ő volna ama próféta, tudná ki ez és tudná, hogy ez az asszony, aki hozzáér, bűnös. Ekkor megszólalt Jézus...” (Lk 7,39-40). *A történet*

szertint ez a farizeus tudja, hogy a próféták belelátanak az ember belső világába, mert kijelentést kapnak, hangot hallanak. Jézust prófétának mondják, tehát neki tudnia kellene, hogy ez a nő bűnös; érintése a kultuszi törvények szerint elfogadhatatlan. De azt gondolja, Jézus mégsem próféta, mert mégis elfogadja a nő szolgálatát. Ezt ugyan nem mondta ki, csak lelkében gondolta. Jézus azonban belelátott a farizeus lelkébe és azonnal megszólalt, leleplezte ezeket a gondolatokat. Nem azért, hogy ezt az embert megszegyenítse, hanem, hogy új emberismeretre és világosságra juttassa. *Jézus tehát próféta, látó, „tisztánlátó”, mai szóval élve.* Nem is kell benső hang, mert a HANG ő maga és benne van. Ez azonban az ószövetségi prófétai vonal továbbvitele egy magasabb síkon. Erre példaként még Náthán próféta egyik jellegzetes szolgálatát is fel lehetne hozni, aki úgy jutott „tudomására” Dávid bűnének, hogy senki ezt neki el nem mondta, senkitől meg sem hallhatta, csak felülről kapta. Ennek a felülről jövő hangnak vagy látásnak a birtokában ment el Dávidhoz és mondta el híres példázatát, folytatva ezzel a döbbenetet keltő mondattal: „Te vagy az az ember” (2Sám 12,7). Az Újszövetségben szintén prófétai megnyilatkozás a Péter jeruzsálemi esete Anániással és Szafirával. Ezek ketten egymással megegyezve eladják földjüket és elviszik az árát Péterhez azzal, hogy egészen fogják mondani a felet, vagyis azt fogják állítani, hogy ennyiért adták el a földet, pedig ennek árából otthon félretettek. Senki ezt nem tudhatta és nem mondhatta meg Péternek. Péter azonban nem esik bele a csapdába, mert az elhangzó hazug mondatok után egyszer csak így szól meg: „Anániás, miért szállta meg a Sátán a szívedet, hogy hazudj a Szentléleknek és félretegyél magadnak a föld árából?” (ApCsel 5,3). Péter tehát belsőleg látta az igazságot, látta Anániás szívét, és így hirdethette az igazságot. Ellenkező esetben hazugság áldozata lett volna. *Imé itt áll előttünk az újszövetségi prófétaságnak egy egészen sajátos esete, a belülről megszólaló HANG újabb csodája és ennek egyszerű következménye, melynek az ember igazságra való eljutása lehet a következménye.*

De idetartozik Jézus igéinek történelmet és jövőt feltáró hatalma is. Amint Jeremiás igéjében Isten magát olyan üzenetté tette, mely a történelemben jelentett eligazodást és mutatta meg ennek alapján az életet mint lehetőséget, ugyanúgy Jézusban bevilágít a történelembé, megmutatja a közelgő jövőt. Jézusnak nem kell külön ígét kapni ehhez, mert ő maga az ige. Így szól meg virágvasárnap és hirdeti meg előre a rettenetes zsidó háborút: „Ha ezek elhallgatnak, a kövek fognak kiáltani” (Lk 19,40). Majd nyomban ezután meghirdeti azt a pusztítást, mely jövőtelének fel nem ismerése és el nem ismerése miatt következik el (Lk 19,41-44). Hasonló módon mondja el tanítványainak eljövételéről és a világ végéről szóló ígétet (Mt 24,1kk.par).

A HANG mind az Ó- mind az Újszövetségben Isten kijelentése, maga feltárása, az ember gyógyítása és üdvözítése, valamint a történelem előttünk lévő szakaszának a bevilágítása.

Dr.Szathmáry Sándor

„Íme, újjá teremtek mindent”: A nagy meghívás

(Evangélizáció és eszkatológia)

... Ha az *emberi jövőnk*et meg akarjuk ismerni, akkor az újságot olvassuk. Aki azt még pontosabban akarja tudni, a World Watch Institute „annual reports”-ját olvassa. Állami vezetőink titkos szolgálataik jelentéseit olvassák. Mit tudunk meg azonban akkor a világ jövőjéről? Tulajdonképpen csak azt tudjuk, hogy nem tudjuk és azt tudjuk, hogy legtöbbször másként történik, mint ahogy gondolják. Ki tudta Kelet-Európában a változásokat, mielőtt azok 1989-ben megtörténtek? A jövő beláthatatlan. Ki számolt a kommunizmus összeomlásával 1991-ben?

Ha *Isten jövőjét* akarjuk megismerni, hová kell fordítani tekintetünket? Nem a csillagokban van, ahogy az asztrológusok hiszik. Nem is a tarokk kártyában van, ahogyan a jósök állítják. Oly egyszerűen hangzik: a Bibliában van. Ez a „jó öreg könyv” Isten ígéreteinek könyve. Istennek ígéreteihez való hűsége megtapasztalásait beszéli el. A Biblia az emlékeztető reménységek könyve, mert a Biblia Isten jövőjének a könyve: Isten jövőjéről szól a múltban, Isten jövőjéről szól a jelenben és Isten jövőjéről abban az időben, amely jönni fog.

Ha Moszkvában, Washingtonban, Tokióban és Tübingenben az *utcaikon az embereket* a jövőt illető kilátásaikról kérdezzük, mit fogunk hallani? Egzisztenciájuk félelmeiről fognak beszélni, gondjaikról, a megmérgezett természetről, a lerombolt környezetről és nem utolsósorban az atombombákról, amelyek kikerülnek az ellenőrzés alól. Ismét a félelem korszakában élünk és joggal, mert a félelmeink a jövő veszélyeitől óvnak bennünket. Vannak azonban növekvő számban olyan emberek, akik a maguk számára teljesen fölöslegesnek tűnnek és objektíven szemlélve azok is: surplus people. Ezek a kérdésünkre így felelnek: Nincs jövő a számunkra. Ez a No-future-Generation.

Ha a *Biblia embereit* a jövőt illetően kilátásaik felől kérdezhettünk, mit hallanánk? Ábrahám és Sára Isten ígéreteiről szólna, amely őket idegen földön menekültekké tette. Mózes és Mirjam az exodus Istenéről, a szabadság megígért földjének a látomásáról tájékoztatna. Ézsaiás és Jeremiás a Messiásról és az újszövetségről beszélné. Keresztelő János és Mária, Péter és Márta Jézusról és Isten országáról szólna, amely Benne oly közel jött hozzánk. A Biblia emberei az első laptól az utolsóig a reménység emberei. Mindnyájan észrevették a világ hosszú éjszakájában az ígéret csillagát és a hajnalpír első sugarait, amelyek Isten új napját hirdetik. Mindnyájan elindultak, hogy keressék Istennek ezt a jövőjét, mert mindannyian megtapasztalták a meghívást: „Jöjjetek, íme minden kész”.

Mi ma mindkét körhöz odatartozunk. Olvassuk az újságot és aggodalmaskodunk, olvassuk a Bibliát és reménykedünk Istenben. Mint minden más ember érzékeljük e világ jövendő veszélyeitől való félelmet. Mint a Biblia emberei hisszük, hogy az isteni szabadi-

tás közeledik. Igaz az, hogy ez a félelem korszaka – de ez a reménység korszaka is. Hiszünk Istenben és reménykedünk az eljövételében, de nem vagyunk optimisták – félelmünk van a világ miatt. Félünk a jövő világ veszélyeitől, el tudjuk képzelni a szociális katasztrófákat Oroszországban, ki tudjuk számítani az ökológiai összeomlást nálunk, többet tudunk, mint amit lehetünk. De nem vagyunk pesszimisták, mert hiszünk Istenben és abban, hogy teremtését nem hagyja elbukni. Aki Istenben reménykedik, nem optimista. Nincs szüksége a pozitív gondolkodás erejére. Aki Istenben reménykedik, nem pesszimista. Nincs szüksége a negatív dialektika logikájára. Aki Istenben bíz, tudja, hogy megbízást nyert Isten jövőjére és ezzel az élete legcsodálatosabb meghívóját tartja a kezében.

Szeretném először a bibliai textusok szerint látni, hogy végtére mi új történet Isten által, azután szeretnék megtanulni teológiailag ítéletet alkotni és öt kérdésben és feleletben megnyitni a teológiai diskussziót Isten jövőjéről. Végül szeretném tudni, hogy miképpen evangélizálhatunk ma, azaz miként járulhatunk hozzá ahhoz, hogy az embereknek és világunknak Isten jövője feltáruljon. A meghívásnak, mely minden dolog újjáteremtéséhez szól, másnak kell lennie, mint a magát tovább plántáló egyházi kereszténység missziójának, amelyet eddig ismertünk.

1. Isten jön a világhoz, hogy megújítsa: bibliai perspektívák

Az első perspektíva Isten jövőjének a nagy látomása a János Jelenéseiből: „...letöröl minden könnyet a szemünkről, és halál sem lesz többé, sem gyász, sem jajkiáltás, sem fájdalom nem lesz többé, mert az első elmúltak. A királyi széken ülő ezt mondta: „Íme, újjáteremtek mindent” (Jel 21,4-5)

János, aki a hitéért Patmosz szigetére száműzetett, „látta” minden dolognak ezt az újjáteremtését (1,2). Hol látta? Hírül adja: „Lélekben elragadtattam az Úr napján” (1,10). Amit ott látott, lenyűgözte, mint ahogyan az apostolokat húsvétkor és Pált az elhívásban. Látta a megalázott és keresztre feszített Krisztust Isten dicsősége fényében és Krisztusnak a feltámadása napján látta az „utolsó napot”, a régi világ végét Isten új világának a megérkezésében. A világ vége nem éjszaka, nukleáris tél, a pokol sötétsége, a halál örök árnyékvilága. A „világ vége” az örökélet új napja. Mint az első teremtés, úgy minden dolog újjáteremtése is a világossággal kezdődik, amely elűzi a sötétséget. Ez az „örökkévalóság hajnalpírja”. Ez nem Isten abszolút örökkévalósága, hanem az új teremtés új ideje, az élet örök tavasza, amelyben az elszáradt kivirol és a halott élővé lesz. „Íme újjáteremtek mindent”, ez olyan teremtés, amely megmarad és nem múlik el, „vég nélküli kezdet”.

Kit lát János? Látja a végtelen, örök Istent, amint véges teremtményeihez és e sérülékeny világhoz jön.

Isten jön, hogy az időben élő teremtményeinél lakjon a földön és hogy teremtésében, mint egykor szombaton, most végleg nyugalomra találjon: Nem egyes templomokban, katedrálisokban vagy dómokban, hanem egész teremtett világában akarja Isten lakóhelyét megtalálni: „A menny az én trónusom, a föld pedig lábam számolya” (Ézs 66,1; ApCsel 7,49). A kozmosz a temploma, a káosz az ellensége. Ezért fogja elűzni az új teremtés szépsége a káoszt. Ég és föld arra vár, hogy Isten háza legyen, mert minden teremtmény szeretetre teremtett. Az isteni Lélek van mindegyikben és kinyitja őket Isten jövője számára. Isten addig nem nyugszik, amíg minden teremtménye – mint a tékozló fiú a példázatban – a keblére haza nem tér.

Ezért marad Isten a történelemben mindaddig nyugtalan, míg a világ az Ő szentélye nem lesz és míg minden teremtményéhez be nem térhet, hogy ott lakozást vegyen. Új teremtés – azt jelenti: „...és ő velük fog lakni, ők pedig népei lesznek...” (Jel 21,3). A Teremtő többé nem áll távolról teremtésével szemben, hanem bevonul teremtett világába. Akkor örök, élő mivolta teremtményeinek életerejévé lesz és emberei a jelenlétében életeret találnak, teret önmaguk szabad kifejtésére és teret a szeretetre. Örök világossága beragyogja a teremtettséget és felmelegít minden élőlényt és megtölti isteni energiákkal. Örök jelenléte egyesíti azt, amit a halál elválasztott. Ha ez megtörténik, eltűnik a teremtett világból a halál, a sötétség, a ridegség és a káosz. Ha az élő Isten ilyen közel jön hozzánk, akkor a halottak megelevenednek, a halál nem lesz többé. Ha dicsősége megjelenik, akkor szépsége megváltja a világot (Dosztojevszkij). Ha ilyen közel lesz Isten, akkor eltűnik Isten távoli volta, amelyet a síroknál történő sírásban érzékelünk. Isten otthonra talál az embereknél és az emberek otthonra találnak Istennél. Emberek és állatok, földi és mennyei teremtmények szomszédok lesznek és lakótársak Isten közös házában. Ezt látja János Patmoszon: E fáradságos és megterhelt világ jövőjét Istenben és Isten jövőjét az új, megszabadított és boldog világban.

A második perspektíva: Isten eljövételének megtapasztalása Krisztusban. Isten volt az, aki Krisztusban megbékéltette a világot önmagával... „ha valaki Krisztusban van, új teremtés az: a régi elmúlt és íme új jött létre” (2Kor 5,17). Ami Krisztus által értünk és rajtunk végbement, annak két oldala van: Krisztusban megtaláljuk Istent és megtaláljuk önmagunkat Krisztusban.

Ő az igaz Isten: aki a kereszten a fájdalmak útján a halálig megy, hogy ezt az elbukott és meghasonlott világot magával megbékéltesse; aki a halált mély elhagyatottságban magára veszi, hogy minden elhagyottat szeretete által megvigasztaljon; aki szegényé lesz, hogy a szegényeket meggazdagítsa. Krisztusban maga Isten jön hozzánk és békít meg önmagával. És ez a mi igazi önmagunk: bűncink, amelyek az élet forrásától elválasztanak, megbocsáttattak. Az ellenségeskedésünk legyőzött. Isten megbékéltet minket és vele megbékéltek vagyunk. Isten szeret minket és szeretettek vagyunk.

Ha a Krisztusban élünk, akkor erre az egyedülálló Isten-tapasztalatra jutunk: Isten hozzánk érkezett.

Oly közelien jelenvaló nekünk, hogy benne élünk, mozgunk és vagyunk. Ha Krisztusban élünk, akkor önmagunkról ezt az egyedülálló megtapasztalást nyerjük: Istenhez érkezünk el. Olyan jók, igazak és szépek vagyunk, mint az új teremtmény a teremtés első napján. A régi, az igazságtalanság és erőszak nyomasztó terhe, lehull rólunk, mint egy ócska köpeny. Az új, vagyis az egész teremtettség új tavasza, már megragadott minket.

A megtapasztalt megbékéléssel kezdődik az elváltozásunk. Ami a *nagy látomás* szerint (Jel 21) az Isten jövője lesz, az a megbékélés által már most és itt elérkezett hozzánk. Ahol az isteni megbékélés megragad minket, ott már a könnyek letöröltenek, ott már a fájdalomnak és kiáltásnak vége van, mert az „első” vagyis a „régii állapot” elmúlt. Pál is így látja ezt, mint János Patmoszról. Minket is felhív, hogy nyissuk ki a szemünket és Krisztusban lássuk az életünket: „Íme minden újjá lett”. Ez mégis csak azt jelentheti: Aki önmagát és a világát Krisztus szemével látja, az ennek ellenségeskedése és meghasonlottsága ellenére „megbékéltnek” látja, és ebben már újjáteremtett világnak. Az ellenfeleink sem halálos ellenségeink többé, hanem olyan emberek, akikért Krisztus meghalt és akiket Isten megbékéltetett magával, ha tudják, ha nem. Hogyan vehetjük komolyabban a magunk és embertársaink ateizmusát, mint a valóságos Isten valóságos megbékélését mindannyiunkkal.

A harmadik perspektíva: Isten bennünk való jelenlétének a megtapasztalása az élet Lelkében. „Bizony, bizony mondom néked: ha valaki nem születik újonnan, nem láthatja meg Isten országát” (Jn 3,3). Amit Pál új teremtésnek nevez Krisztusban, azt János Isten Lelekéből való újjászületésnek nevezi. Ami Pál szerint Krisztusban nélkülünk, értünk történt, ti. a megbékélés, az János szerint bennünk, életünknek a Lélektől való újjászületése által lesz hatékony. A két metafora kiegészíti egymást: Isten új embereket terem belőlünk a megbékélés munkája által és Isten Lelekétől, mint egy anyától, újjászületünk. Így vagyunk az Atya új teremtményei és a Szentlélek gyermekei. A Krisztusban való lét és a Lélektől való újjászületés ugyanazon dolog két oldala, de különböző valóságot fejeznek ki. Mit írunk le az „újjászületés” metaforájával? Ez a túlaradó *életöröm* megtapasztalása. Aki a Szentlelket megtapasztalja, az Isten életerejét tapasztalja meg. Újjászületettnek érzi magát. Világosság árasztja el, szeretét hatja át, ereje új energiákkal telik meg. Az élet újjászületése az erőszaktól és a bűnből, a mindennapok hibáiból és sérelmeiből és végül a halál árnyékából hatalmas életigenlést jelent. Új vitalitást hoz a testbe és a lélekbe és nem idegen lelkületet a világtól. Ha a Lélek szó helyére a héber ruah, szélvihar szót tesszük, akkor azonnal megvilágosodik, hogy az Isten ereje megtapasztalásához önmagunknak milyen megtapasztalásai kapcsolódnak.

Az élet abban a pillanatban kezdődik, amikor a Lélek megmozgat bennünket. Idői létünk a Szentlélektől való születés által örök életté lesz. Mert ami Istentől született, örök és nem múlik el. Az örökélet elsősorban nem a halállal kezdődik, hanem itt és most kezdődik az örök Lélektől megtapasztalt újjá-

születésben. Van örökélet a halál előtt! Nem a vég nélkül való élet hosszúsága szerint tapasztaljuk meg. A mélysége szerint tapasztaljuk meg. Minden igazán és teljesen megélt pillanat az örökkévalóság jelene és elműhatatlan. A Lélek megtapasztalásával kezdődik az élet tavasza, akár fiatalok, akár öregek vagyunk. Az „élet forrása”, ahogyan a Szentlelket régi időktől kezdve nevezik, ismét belénk árad (Jn 4,14). Ismét termékenyek leszünk, mint az öreg és új fák tavasszal. Az egész kozmosz újjászületése (Mt 19,28) kezdődik bennünk. Az egész teremtés eszkhatólogikus tavasza ébreszt fel minket. Minden dolog újjáteremtése, a Lélekben nálunk kezdődik el.

A negyedik perspektíva: Isten felhívása új életmódra: „Újulatok meg lelketekben és elmétekben, öltöttek fel az új embert, aki Isten tetszése szerint valóságos igazságban és szentségben teremtett” (Ef 4,23-24). Ez az új élet mértékét a Krisztus követésében nyeri meg és belső erejét a megelevenítő Szentlélek által. A Bibliában megszólaló bizonyágtétel szerint: „Sza-kítsatok e megromlott világ példájával”, „ne igazodjatok e világhoz” (Róm 13,2), hanem hozzátok előre példaszerűen minden dolog isteni újjáteremtését és az élet újjászületését. Pál számára ez a sötétségből a világosságra való átváltás volt: „Az éjszaka múlik, a nappal pedig már egészen közel van. Tegyük le tehát a sötétség cselekedeteit és öltözzünk fel a világosság fegyvereit...” (Róm 13,12). Olyan ez, mint az alvásból az ébredésre való átjutás. Ezen nem pusztán új, személyes erkölcsöt értett, hanem az új életet teljesen igazságban és szentségben, személyesen és közösségben, közösségben és politikailag, politikailag és ökológiailag: a Lélek minden erejével bennünk és minden lehetőségben, amelyet Isten nekünk megnyit.

Már az Uppsala-i világkonferencia 1968-ban e mottó jegyében ülésezett: „Ímé mindent újjá teszek”. Üzenetében Isten felhívását az élet megújítására vonatkozóan nagyon jól megfogalmazta: „Isten megújító erejébe vetett bizalomban felhívunk benneteket: részesedjétek Isten országának eme előrehozásában és már ma tegyetek láthatóvá valamit, amelyet Krisztus eljövetele napján be fog teljesíteni”.

E négy bibliai perspektívában látjuk, amint Isten egységes folyamatban hozzánk jön. Az utolsóval kezd, Isten jövője nagy látomásával: „Ímé, mindent újjá tesztek!”, azután jut el Isten speciális érkezéséhez hozzánk a Krisztus hitben: „Krisztusban új teremtés” és a Lélek tapasztalatban megnyilvánuló jelenlétéhez: „Újjászületés a Szentlélek által”, és végül a hozzánk szóló felhívás: „Részesedjétek minden dolog újjáteremtésében!” Ez azonban azt jelenti: Isten jövője már elkezdődött. Minden dolog újjáteremtése már folyamatban van. Meghívást nyertünk, hogy abban résztvegyünk.

2. Isten jelene és igazsága: Teológiai kérdések és feleletek

A bibliai látások alapján, amelyeket nyertünk, meg akarjuk kísérelni, hogy azokra a teológiai kérdésekre válaszoljunk, amelyeket Isten jövőjére tekintettel gyakran feltesznek.

Mit tudhatunk Isten jövőjéről és hogyan beszélhetünk róla?

Két módszer van, hogy a jövőjéről szóljunk. Az egyik az *extrapoláció*, a másik az *anticipáció* módszere. Minden jövőkutató és jövő tervező extrapolál a múlt és a jövő dátumaiból és irányzataiból a jövőre nézve. Trend-analízisekkel, magas számításokkal és valószínűségi ítéletekkel kutatják azt, hogy mi lesz. A múlt és a jövő számukra egy és ugyanazon lineáris idősíkon van. Nincs kvalitatív különbség a múlt és a jövő között. Ezért valóságosan nem is kutadják a jövőt, hanem a jelenüket a jövőbe hosszabbítják meg. A jövőt extrapolált és meghosszabbított jelennek értik és ezzel elnyomják a jövő új lehetőségeit. E megértés szerint a jövő az, *ami lesz*, de nem az, *ami jön*. Csak öröklét és elmúlás van, de nem végérvényes advent.

Egészen másként megy végbe az *anticipáció*. Az *anticipáció* úgy gondolja, hogy bevárja és előre veszi azt, *ami jön*. Féllelmünkben valóságosnak vesszük és előrehozzuk a jövő veszélyeit. A reménységünkben a jövendő boldogságot vesszük valóságosnak és hozzuk előre. De nemcsak a szívnek ezek a megérzései, hanem a képzeletünk és fogalmaink is anticipálják annak az észrevételeit, *ami jön*. Az *anticipáció* előre vett képek és előzetes fogalmak arra vonatkozólag, amit keresünk és várunk. Ezek a jövő kreatív imaginációi. Ezek nélkül a kereső képek nélkül a megértésben az értelmünk semmit sem találna. De ha megtaláljuk azt, amit keresünk, akkor a tapasztalataink korrigálják mindig a várakozásainkat. Ezért tartozik a jövendő *anticipációjához* mindig a meglepetésre való készség. Az *anticipáció* módszerre nézve kvalitatív különbség van a múlt és a jövő között. Ez az egyszerű különbség a valóság és a lehetőség között. A múlt a valóság, a jövő a lehetőség és a jelen az a front, ahol a lehetőség megvalósulhat vagy meghiúsulhat. A múltat elbeszélhetem, mert az készen van. A jövendőt csak az előrehozás eszköze által ragadhatom meg. Aki a jövőt elmeséli, az múlttá teszi azt. Ebben az értelemben a „jövő” (Zukunft), ahogyan a német szó mondja, nem az, *ami lesz*, hanem az, *ami hozzánk jön* (zukommt). Ez az adventi jövőértelmezés. Ha ezeket a különbségeket a kérdésünkre alkalmazzuk, akkor a következő feleletek adódnak:

– Az Isten jövőjéről való beszéd nem riport a jövendő történelemről, hanem a jövőjének az ígérete.

– Az Isten jövőjéről való beszéd nem extrapoláció (kikövetkeztetés) a múltból és a jelenből, hanem Isten új világának előrehozatala a régi világ közepette.

– Az Isten jövője csak az Ő eljövételének a várásában lesz megélhető. A megtapasztalt új teremtés Krisztusban és a megtapasztalt újjászületés a Lélektől Isten jövőjének a reális előrehozatala, amely minden dolgot újjátesz.

Hol marad a világ elmúlásának az apokaliptikája az Isten jövőjére irányuló reménységben?

A „végso dolgokról” való keresztyén tanításban Isten jövőjéről kétféle módon beszélünk: Ez a történelem beteljesedése és a történelem vége. Éppen ezért, mert ez Isten teremtésének és ígértörténetének a beteljesedése, egyúttal vége is a bűn és a halál, az igaz-

ságtalanság és az crószak fonák világ-idejének. Mielőtt a Jelenések 21-ben hangzik: „Íme, mindent újjáteszek”, megállapítást nyer: „Az első elmúlt” (vö. 2Kor 5,17-tel is). Apokaliptikusan e világ elmúlására tekintünk, eszkatologikusan Isten új világának a fel-támadására. A kettő tehát összetartozik. Ha csak a célra néznénk: „Íme mindent újjáteszek”, akkor optimisták lennénk, akik nem ismerik a fájdalmakat és a könnyeket. Ha csak a végre néznénk, akkor pesszimisták lennénk, akik megvetik Isten kegyelmét, amely minden reggel megújul. A világ elmúlás-apokaliptika éppen úgy nem keresztyén, mint a naív haladás-hit. Ez a valóságban csak annak a fordítottja. A történelem keresztyén teológiája nem azt tanítja, hogy minden mindig jobb lesz és nem is azt, hogy minden mindig rosszabb lesz, hanem azt, hogy a közeledő szabadulással a veszély is nő. A jóval nő a gonosz is, és ahol Krisztus jelen van, ott az antikrisztus is jelen van. Ahol emberek Istennek megfelelő életet élnek, ott megszületnek más emberek ellentmondásai is Isten-nél szemben. A konfliktusok kiszélesednek és keményebbek lesznek. Mindig kritikusabb lesz a világ helyzete. Maga a történelem nem más, mint permanens válság. Ezért álmódoznak olyan sokan a „történelem végéről”, mint legutóbb a Washington-i State Department-ből Francis Fukuyama, aki a liberális demokrá-ták győzelmében és minden dolog globális elpiacosodásában „a történelem vége” beköszöntését látja. De a történelem minden olyan vége, melyet előre hoznak, csak tovább viszi a történelmet és kritikusabbá és veszélyesebbé teszi. A történelemnek ezt a paradoxonját két tételben foglalhatjuk össze:

„Ahol veszély van, növekszik a szabadító is”, így írta vigasztalásul a német költő, Friedrich Hölderlin, korábbi teológusdiák Tübingenben.

„Ahol a szabadító közeledik, nő a veszély”, így válaszolt erre fenyegetően a német filozófus, Ernst Bloch, aki legutóbb Tübingenben élt.

Mindkét megállapítás helyes. Ezért tartozik a szabadulás iránti bizalomhoz a veszélytől való félelem, a világ újjáteremtése felőli reménységhez a világ megsemmisülésétől való apokaliptikus félelem.

Isten jövője csak új teremtést jelent-e, nem hoz-e ítéletet is?

A régi lét felett elhangzó ítélet előfeltétele az új lét teremtésének. Világ-ítélet nélkül nincs új teremtés. Mi azonban Isten ítélete és mire szolgál? A bibliai elképzelések szerint Isten ítélete által Isten igazsága jut mindenütt érvényre az igazságtalansággal szemben. Mert csak Isten igazsága teremt békét. Isten a maga ítéletében a népek békebírája lesz (Zsolt 94,96-99). A Messiás király Izráelt „megerősíti és megszilárdítja törvénnyel és igazsággal” (Ézs 9,6). Ő „igazságosan ítél a nincstelenek ügyében és méltányosan dönt az ország szegényeinek dolgában” (Ézs 11,4). Isten ítéletében nem bosszúról és megtorlásról van szó, hanem Isten teremtő és megmentő igazságának a diadaláról. A „Krisztus ítélőszéke” előtt sem a bűneink megtorlásáról van szó, hanem Isten igazságot teremtő, rend-be hozó és jogosnak bizonyuló igazságosságáról. Az ítélet nem a kárhozatot szolgálja, hanem a bűnös visszahelyezését Isten országába.

Az Isten ítélete az utolsó ítéletkor nem Istennek az utolsó szava. Az utolsó szava így hangzik: „Íme, mindent újjá teszek.” Az utolsó ítélet átmeneti. Az új teremtés végérvényes. Az ítélet az új teremtést szolgálja. Ezért nem kell félni ettől, hanem ebben reménykedni kell. A legfőbb ideje, hogy tovább ne feyegessük az embereket Isten ítéletével és ne csepeg-tessük beléjük az ítélettől való félelmet. Az üzenet Isten utolsó ítéletéről vidám üzenet, felszabadító üze-net: Van igazság és van, aki végérvényesen szavatolja azt. Ezért nem fognak a gyilkosok örökre triumfálni az áldozatuk felett.

Minden dolog újjáteremtése mindennek üdvözülését és minden dolog „helyreállítását” jelenti-e?

Erre a kérdésre nehéz felelni, mert csak Isten maga fog válaszolni rá. Ha humanista – egyetemes szemlé-lettel gondolkozunk, akkor Isten partikuláris lehet-ne. Ha azonban pietista – partikuláris szemlélettel gondolkozunk, akkor Isten univerzális lehetne. Ha magamat komolyan megvizsgálom, akkor azt lehetne mondani: én nem vagyok univerzális, de Isten lehetne az. A kérdésre trükkösen is felelhetünk, ahogy *Karl Barth* tette: „Én nem tanítom mindenkinek kiengesztelését, de nem tanítom az ellenkezőjét sem”. Nem akarok a kérdés elől sem így, sem úgy kitérni, hanem a „reménység hitvallásával” akarok válaszolni rá, amit *Christoph Blumhardt*-tól tanultam: „A remény-ség hitvallása teljességgel kicsúszott az egyház ujjai közül...Az, hogy Isten bármit, vagy bárkit feladna az egész világon, arról szó sem lehet, sem ma, sem az örökkévalóságban...A vég ezt kell jelentse: Íme minden Istené! Jézus jön, mint az, aki a világ bűnét ma-gára vette. Jézus ítélhet, de nem vethet el. Ezt aka-rom én hirdetni a legmélyebb pokolig elmenően, és nem fogok megszegyenülni”.

Ezt elfogadom és ezt mondom: Én nem mindenkinek üdvözülését prédikálom, hanem a Krisztus keresztyé-iben való kiengesztelést prédikálom. Nem azt hirde-tem, hogy mindenki megváltást nyer, de bízom abban, hogy mindaddig hirdetni fogják, amíg mindenki meg-váltást nem nyer. Az univerzalizmus nem tartalma a keresztyén igehirdetésnek, hanem előfeltétele és cél-ja. Ha Isten jövője valóságosan ezt jelenti: „Íme, min-dent újjá teszek”, akkor mindenki meghívást is nyert és senki sincs kizárva. Azoknak is, akik elutasítják, fennmarad a meghívás, mert ez Istentől jön.

Van pokol?

Igen, úgy hiszem, hogy van pokol. Auschwitz ször-nyűségeiben és Vietnam borzalmaiban az emberek a fájdalom poklát és a bűn poklát átélték. Ezért beszél-ünk „Auschwitz pokláról” és „Vietnam pokláról” és ez alatt az értelmetlen, kiúttalan szenvedést, a meg-bocsáthatatlan bűnt, és az Istentől és az emberektől való szakadék mélységű elhagyatást értjük. Van a halál után is pokol? Úgy hiszem igen, mert már a ha-lál előtti pokol rosszabb, mint a halál. Sokak számára a halál már a szenvedéstől és a pokol félelmétől való megváltás volt.

Ismerünk olyan embert, aki a pokolban van? Mondhatnánk egy anyának azt, aki a fia sírjánál sír, hogy fia most a pokolban van, mert életében nem ju-tott hitre? Az első kérdésre zavartan hallgatnánk és a

második kérdésre nem felelnék igennel. Én azonban ismerek valakit, aki a pokolban volt: Ez Jézus, akiről a hitvallás mondja: „szállta alá poklokra”.

Mikor élte át Jézus a poklot? Régebbi magyarázatok ezt mondják: „a halála után a halottak birodalmába szállt alá, hogy a megváltásuk örömhírét hirdesse nekik és megmentse őket. Luther Márton mondja: A Gecsemáné és a Golgota között a pokol kínjait szenvedte el, amikor az Istentől való legmélyebb elhagyatottságot megtapasztalta. Akárhogyan is értjük Krisztus pokolra szállását, Luthernek igaza volt, amikor így mondja: „Neked a poklot és a gyötrelmem örök voltát nem magadban, nem öbennük, nem azokban kell látnod, akik elkárhoznak. Tekints Krisztus kércébe, aki éried a pokolra szállt alá és Istentől olyan elhagyatott volt, mint aki örökre elkárhozott, amikor így szólt: „Én Istenem, miért hagytál el engem?” Íme ebben a képben legyőzött a te poklod (Von der Bereitung zum Sterben 1519). Mivel Krisztus a pokolban volt és annak a kínját elszenvedte, ezért van remény a megváltásra a pokolban. Mivel Krisztus feltámadt a pokolból, nyitva van annak az ajtaja, a falai pedig összetörték: „Te a pokolban is ott vagy!” Ezért többé nem pokol a pokol. „Halál hol a te diadalmad?...De hála az Istennek, aki diadalt ad nekünk a mi Urunk Jézus Krisztus által” (1Kor15,55.57).

3. Isten jövőjének az evangéliuma

Mi dolga van az evangéliumnak a jövővel? Jézus Isten jövőjét hozzánk emberekhez hozza és így meghívást nyertünk Isten jövőjére. Ez új szempont, amely új gyakorlatot kíván. Eddig csak úgy ismertük az evangélizációt, mint a jelen kiterjedését a jövőbe, de nem úgy, mint magának a jövőnek az anticipációját. Eddig az evangélizáció vagy a keresztyén civilizáció terjesztését, vagy az egyház átörökítését, vagy a magunk hittapasztalata terjesztését szolgálta. Ez nem a végre tekintő misszió, nem Isten királyságának a missziója, nem Isten jövőjéhez való meghívás volt. Ezért a keresztyén missziók is inkább a keresztyén denominacionalizmust hozták a világba és kevésbé Isten országának az útját készítették.

1. Az *evangélium* szó először tárgyyszerűen Ézsaiásnál (52,7) jön elő és azt az örömhírt jelenti, amely a szabadító Isten uralmát megelőzi. A követek azok, akik a népnek Isten megérkezését hirdetik és miközben ezt hirdetik az Isten új idejét léptetik életbe. Az Újszövetségben is az evangélium messiási nagyság: Ez Isten országa szavakba foglalva. Krisztus átmeneti parúziája ez: „Ahol az evangéliumot hirdetik, ott a megdicsőült Úr az emberi ajkon mondott szavában a megjelenését megelőzi, ott előre hozza a jövőjét Önmagának meghirdetésében, mint Eljövendőnek”, magyarázza az újszövetséges *Heinrich Schlier*. Az evangélium és az evangélizáció az Újszövetségben tehát messiási fogalmak. Ez az az Ige és beszéd, amely által Isten jövőjét kijelenti és minden dolog

újteremtését hírül adja. Ezért ez az az Ige, amely a foglyokat megszabadítja és a bűnösöket megigazítja, a szemekről letörli a könnyeket és a megalázott embert felegyenesíti. Az evangélium a messiási idő ígérete: „Az éjszaka elmúlt, Isten napja közel van!” Az evangélium meghívás Isten jövőjéhez. Aki hisz az evangéliumnak, az megtapasztalja a jövő világ erőit (Zsid 6,5), belép az új teremtés tavaszába.

2. Az evangélizáció *meghívás*, nem több és nem kevesebb. Ez nem tanítás, és nem is térítés, hanem kérés: „béküljete meg Istennel!” Azoknak, akik az evangéliumról tanúságot tesznek tudatosan, vagy nem tudatosan és azoknak, akik az evangéliumot, mint megbízottak hirdetik, nincsen más tekintélyük, mint e kérés tekintélye. Ez a kérő Krisztus tekintélye, aki a kereszten a bűncinket hordozza és kiterjesztett karjával minket hív: „Jöjjetek, mert minden készen van”. A kérő nem kényszerít és nem is fenyeget: Ha te ma nem döntesz, jössz a pokolba. A kérő *toboroz* a Krisztus meghívásának az elfogadására. A meghívottakat a szabadságukra hívja. Isten Krisztusban megbékítette a világot önmagával, ezért: Béküljete meg az Istennel! A megbékélés lehetséges. Így hangzik ez itt is: Isten minden dolgot újjá fog teremteni, ezért: ragadjátok meg ezeket a lehetőségeket. Ezek már itt vannak benned és nálad. A békeség lehetséges. Az igazság lehetséges. A szabadulás lehetséges. Isten a lehetetlent lehetővé tette és minket meghívott, ragadjuk meg a lehetőségeket az életre. Vegyetek részt a társadalom és természet megújításában.

3. Miképpen különbözik ez az Isten jövőjéhez való meghívás a missziótól, mely a meglévő keresztyénséget terjeszti? Hogy egyszerűen szóljunk: az új iránti reménység által. Nem a nyugati civilizációt akarjuk kiterjeszteni, hanem meg akarunk hívni minden civilizációban élő embert. Nem az „egyedül boldoggá tevő egyház” hatalmi területét akarjuk kiszélesíteni, hanem Isten Lelke új teremtéseit más kultúrákban is átélni. Nem kell minden embert lutheránussá vagy „baptistává” tenni, vagy mindenütt római katolikus gyülekezetet alapítani, hanem, ahol csak Isten országát hirdetjük, ott magától összegyülekezik Isten népe és maga fogja a saját tapasztalatait megszerezni és maga bontakoztatja ki a saját hitének és istentiszteletének a formáit. Az új teremtés oly tarka és sokféle, mint a teremtés kezdetben. Az egyházi uniformitás elnyomja a Szentléleknek és karizmáinak a pluralizmusát.

Az Isten országa nem az egyházért van itt, az egyház azonban az Isten országáért van. Az egyház minden saját érdekét ezért Jézus Isten országára irányuló érdekének kell alávetni. Az egyházban nem az egyházért történnek a dolgok. Többről van szó az egyházban, mint az egyház: Istenről és az Ő jövőjéről minden ember számára, minden dolog újáteremtéséről az örök életre.

Dr. Moltmann, Jürgen

(Fordította: Ablonczy László és dr. Szathmáry Sándor)

Isten országa a múltban, a jelenben és a jövőben

I. Bevezetés

Az „Isten országa” kifejezés nagyon jól ismert, központi jelentőségű fogalma a keresztyén világnak, az egyháznak. Jézus tanítása is e körül az izgalmas fogalom körül összpontosul, minden erre utal benne és minden ebből sugárzik szét. Különösen jól nyomon követhető ez a szinoptikus evangéliumokban, de látható Jánosnál is, némi fogalmazásbeli eltolódással, amelynek az okaira a későbbiekben még visszatérek. Jézus kortársai előtt sem volt ismeretlen ez a szófordulat. Már a Jézust megelőző évszázadokban is erősen foglalkoztatta a különböző zsidó vallási irányzatokat a mennyek országa, az Isten uralkodása, királysága témakör és az ehhez kapcsolódó vallási képzetek. Ennek ellenére, hogy mind a keresztyén egyháznak, mind a korabeli zsidóságnak ilyen rendkívüli súlyú kifejezéséről van szó, időről időre beleütközünk abba a hibába, hogy a szó teljes jelentésének gazdagsága helyett csak egyik vagy másik jelentésárnyalata domborodik ki, sőt találkozunk időnként a szó teljes félreértésével is.

Annál is inkább fontos ezzel az oly sokszor félreértett, félremagyazított, egyéni vagy közösségi, gazdasági és politikai érdekből felhasznált fogalommal minden teológus nemzedéknek részletesen foglalkozni, és teljes értelmét mind az egyházban, mind a túlzott racionalizmustól fertőzött világ előtt világossá tenni, mert ez nemcsak keresztyén reménységünk jövőbeli tárgya, hanem már a mostani mindennapjaink alapja is, hiszen már most is benne élünk, és törvényeihez kell alkalmazkodnunk.

A téma bővebb elemzését célszerű a fogalomvariánsok rövid áttekintésével kezdeni. Az „Isten országa” és a főleg Máténál használt mennyek országa kifejezések tekinthetők az Újszövetségben belül a legősibbnek. Jézus valószínűleg mind a két formát használta szinonim értelemmel. Bár *Dalman* szerint a mennyek országa kifejezést használhatta Jézus szívesebben az Isten név elkerülése végett, de szerintem ez a nézet elég gyenge lábakon áll, hiszen itt a Jahveh név kétféle körülírásáról van szó. Malkut Jahvehről Jézus bizonyosan nem beszélhetett, mivel a 3. parancsolat téves, vagy túl óvatos értelmezése miatt a Kr.e. III. évszázadtól a zsidóság Isten nevét egyáltalán nem ejthette ki, csak körülírással pótolhatta. Ilyen körülírási lehetőség volt például a *sammaim*, de ugyanígy legitim az *adonáj* vagy az *elohim* is, tehát Jézus bármelyiket nyugodtan használhatta anélkül, hogy akár a törvénnyel, akár a zsidók érzékenységevel összeütközésbe került volna. Figyelemre méltó külön megjegyezni, hogy a Jahveh-nek semmi esetre sem lehetne „theosz” a fordítása, legfeljebb az „eimi”. Ennek alapján bátran leszögezhetjük, hogy a két kifejezés között a különbség kizárólag stílusi.

Ezek mellett szerepelnek még azonos jelentéssel ősegyházi kifejezések is, úgymint az Atya országa, Emberfia országa, vagy csak az ország abszolút értelemben.

Mindezzel szemben János két igehelytől (Jn 3,3,5) eltekintve egyáltalán nem használja ezeket a kifejezéseket. Ő az „élet” és „örök élet” fogalmakkal helyettesíti ezeket, mivel a zsidók által jól ismert, bár nem különösebben jól értett Isten országa kifejezés a hellenizált világban idegenül, nehezen érthetően csegett volna. Részint ez is lehet a magyarázata annak, hogy a Mátéban és Lukácsban oly otthonos kifejezés az Újszövetség egyéb irataiban alig található meg. Emellett azonban teológiai okok is közrejátszanak. Míg Máté és Lukács a mennybemenetel előtti Jézus Isten országa hirdetését mutatja be, addig a levelek már a dicsőségesen mennybement Jézus visszajövetelét hirdetik. A kettő természetesen szorosan összefügg, csak arról van szó, hogy az üdvtörténet új fázisának megfelelően a mennyek országának elérézését Jézus visszajövetelével kapcsolják össze, és ez utóbbira kerül a hangsúly. Sajnos ezzel viszont az Isten országa ittlétének jézusi teológiája is egyre inkább háttérbe szorult, igazi jelentése pedig elhomályosult, értelme pedig egyre inkább eszkatológikus felhangot nyert. Eppen ezért szükséges hangsúlyozni, hogy Isten királysága – mert e fordítás talán inkább dinamizmust sugalló – már a kezdetektől tart, Jézus által az embereknek méginkább „megragadhatóvá” vált, és ma is hat, ma is közöttünk van, míg a parúziával aztán kizárólagos hatalomra jut.

II. Történeti áttekintés

Noha az Ószövetség nem ad egységes, rendszerezett tanítást az Isten országáról, sőt ez a fogalom így nem is szerepel benne, mégis itt található meg ennek a kifejezésnek a gyökérzete. Lépten-nyomon találhatunk e témakörhöz kapcsolódó próféciákat és doxológiákat, amelyek vigasztaló és reménység-ébresztő szavakkal átszövik az Ószövetséget. Természetesen ezekben az utalásokban sokféle eltérés is mutatkozik, hiszen ezeknek a szövegegységeknek erősen különbözik a „Sitz im Leben”-jük és a saját koruk aktualitásának megfelelően hol egyik, hol másik súlypontja karakteresebben válik fontossá a kimondatlanul is Isten országáról szóló kijelentésnek. Érdekes azonban megfigyelni, hogy pont ezekben a felszíni eltérésekben bomlik ki nagyon szépen az Isten országának az időbeli kettőssége, a „már igen” és a „még nem” feszültsége, melyet aztán a maga teljességében az Újszövetségben szemlélhetünk (ld. alább).

Isten uralkodásának, királyságának a jelenbeli voltát már az Ószövetség népe is megtapasztalta Isten gondviselésében és az Izráelen végrehajtott üdvtettekben. Izráel gyülekezete Istent királyként tiszteli, mégpedig olyan királyként, akinek hatalma öröktől fogva örökké tart, és az egész univerzumra kiterjed, függetlenül attól, hogy a pogány népek – bár a hatalma alatt vannak – ezt egyelőre még nem ismerik el. Istennek ezt a dicsőséges uralkodását hirdetik az ún. királyszoltások. Pl. Zsolt 47. „Az egész föld királya Isten”, „Is-

ten uralkodik a népeken”. „Uralkodik az Úr” – hirdeti a 93. zsoltár. (Továbbá a 96. 99. 145. zsoltár).

Más helyeken azonban Isten országának jövőbeli ígéretes megmutatkozásáról, maradéktalan beteljesedéséről szól az Írás. Erről a boldogabb korról szóló tanítás az Ószövetségben hosszú fejlődésen ment keresztül. Elsősorban azt kell figyelembe vennünk, hogy Izráel a kezdetekben egyáltalán nem foglalkozott eszkatológiával. A jövőbe tekintő váradalmak mindössze arra vonatkoztak, hogy az Úrral kötött szövetség alapján beteljesedjenek az ősatyáknak szóló ígérek, Izráel nemzeti nagysága és a pogány népek előtt való felmagasztalása. A későbbi korokban, amikor a kettészakadt ország sorsa egyre sanyarúbbra fordult, ez a váradalom egészült ki a dávidi birodalom újragegyesülésének (Ám 9,11), és Istennek a sanyargató pogányok feletti ítéletének gondolatával. Ezek az elképzelések a Jahveh napja címszó alatt csoportosultak, de távol voltak még a vallási vagy erkölcsi vonatkozásoktól (vö. Ám 5,18-20), sokkal inkább a nemzeti jelleg dominált, beteljesedésüket pedig földi ország keretén belül várták. A Jahveh napja kifejezést töltötte meg aztán a prófétai teológia vallási tartalommal, amikor Izráel felett tartandó ítéletként is hirdette, és egyben Izráel népét is megtérésre ösztökélte, előfeltételül pedig a törvény lélekből fakadó betöltését állította. Ugyancsak a prófétai irodalomban találkozunk a békekorszakhoz kapcsolódó Messiás király jövendölésével és a természet átalakulásával. Lassú fejlődés credményeként bontakozik ki az is, hogy ez a korszak nemcsak az élőkre, hanem a holtakra is vonatkozik, valamint egész késői az, hogy a messiási kor boldogságában nem az egész Izráel automatikusan, hanem csak az egyén, földi életének megfelelően részesül (Dán 12,2).

Míg az Ószövetségben ily módon szépen látható az üdvtörténet folytonossága, Isten királyságának a már jelenben működő, az egész mindenségre ható és egyre inkább kiteljesedő hatalma, addig a kanonizált iratokon kívüli zsidó vallásos irodalomban ez a folytonos jelleg elsikkad, s a történelmi megpróbáltatások miatt egyre kevésbé képesek Isten királyságának a jelenidejűségét felfedezni. Ezekben az iratokban a jelenkor (*olam hazzeh*) és az eljövendő (*olam habba*) már élesen szemben áll egymással, és Jahveh uralmát egy erős apokaliptikus színekkel megfestett eszkatonba helyezik át, mely vagy a Messiás uralkodásának kezdetén, vagy annak a végén jön el. Ezeknek a váradalmaknak erős politikai jellegük volt, amely természetesen nagy mértékben hatott a Jézus korabeli zsidó vallási irányzatokra. Ezek közül ismertetem pár mondatban a farizeusok, a zélóták, a szikáriusok és az esszénusok váradalmait. Ezek a váradalmak számos pontban megegyeztek egymással. Valamennyi csoport szilárdan hitt a Messiás közeli eljövételében, aki politikai, még inkább katonai úton fogja Izráel dicsőségének, Isten országának korszakát, esetleg apokaliptikus eszközök igénybevételével, megvalósítani. A farizeusok többnyire óvatos politikával és szigorú törvénytisztelettel próbálták „kibőjtölni” a Messiás érkezésének közeli időpontját, bár szükség esetén passzív ellenállást is tanúsítottak (pl. Caligula szob-

rának a templomban való felállítása ellen), sőt időnként fegyverhez is nyúltak. Részt vettek pl. a Bar Kochba-féle háborúban, melynek vezetőjét Akiba rabbi Messiásként tisztelte. Tanaik szerint a Messiás eljövetele a Tóra rendelkezéseinek pontos megtartásától függ. Olyan Messiást vártak, aki Dávid fia, harcias király, Isten igaz embere isteni hatalommal felruházva. Elképzeléseik szerint neki kell összegyűjtenie a diasporában lévő zsidókat, megsemmisíteni a hitehagyottakat, Izráelt a Római Birodalom helyére emelni, a pogány népeket pedig Izráel adófizető vazallusaivá tenni. Ez vezet a paradicsomi korszak eléréséhez, melyben Izráel halottai feltámadnak, tartós béke és a templom örök megdicsőülése köszönt be. Mindez a törvény tökéletes megtartásával és jelentős életszínvonal emelkedéssel párosul. Viszont mivel a jelen világ fokozhatatlanul romlott, ezért Isten eszkatológikus céljai egyedül a politikai kényszer útján valósíthatók meg. Így bár maguk a messiási kor eljöveteleért általában nem küzdöttek, a harcoss messiási váradalmukkal mégis ideológiát szolgáltatottak a „szent” háborúhoz.

Amíg a farizeusok óvatos „reálpolitikát” folytatva várták vallásos színezetű politikai álmaik beteljesedését, addig a zélóták és a szikáriusok állandó csatározásokkal próbálták siettetni a Messiás eljövetelet. A szikáriusok tanaik nagyjából megegyeztek a farizeusokéval, azzal a különbséggel, hogy nem ismertek el egyetlen földi királyt sem úrnak (sem Heródest, sem a római császárokat), és nem fizettek tributumot. A Messiás siettetése érdekében egyaránt folyamodtak felkeléshez, gerilla harcokhoz, terror cselekményekhez, sőt öngyilkossághoz is, melyet a véget siettető engesztelő áldozatnak tekintettek.

A zélótákat a farizeus-párt bal szárnyának is tekinthetjük. Bázisuk a szélső-nacionalista fiatal saduceusok között volt. A hagyományok és a Tóra buzgó tisztelői, bár nézeteik szerint a Tóra rendelkezései a Tóra érdekében megszeghetők. Harcaikban anyagi segítségre számítottak, azaz eszkatológikus militaristák voltak. A különbség a zélóták és a szikáriusok között az apokaliptikus háború megindításának időpontjában mutatkozott. A szikáriusok mindig készek voltak a harcra, ha a legkisebb alkalom kínálkozott, ezzel szemben a zélóták a politikailag alkalmasnak látszó pillanatra vártak. A másik jelentős ellentét köztük a vezetői szerep kérdésében volt, melynek kapcsán a zsidó háború idején a zélóták egy reggeli áhítat alkalmával leszámoltak az egyeduralomra törő szikáriusokkal.

Igazán lényegi különbséget az esszénusok váradalmaiban sem találunk. Igaz, hogy etikájuk szigorúsága messze felülmúlja a többi pártét, épp ezért csak magukat tartották az igazi Izráelnek, de Isten királyságának kiteljesedését ők is a pogány népek feletti hatalmaskodásban látták. Érdekességként említhetjük, hogy véleményük szerint ezt nem egy, hanem két Messiás fogja elhozni egy apokaliptikus hadjáratban.

Ezek után érthetővé válik, hogy miért oly kevesen ismerték fel Jézusban a Messiást, amikor több évszázados váradalom után végre megjelent köztük.

Keresztelő János teológiáját leghitelesebben az evangéliumokból ismerhetjük meg. Az evangélisták a Keresztelő működését nagy jelentőségűnek tarhták, hiszen mind a négy evangélium foglalkozik vele. Hallatlan jelentősége abban áll, hogy nemcsak meghirdette a Messiás közeli érkezését, hanem fel is ismerte Jézusban az ittlétét, és a Lélektől indítva bizonyosságot is tett róla: „Íme az Isten Báránya, aki elveszi a világ bűneit” (Jn 1,29b). Ennek ellenére János sem maradt teljesen mentes korának szellemi hatása-aitól. A Messiás eléréseével együtt ő is ennek a világkorszaknak az apokaliptikus lezáródását várta, s ez a későbbiekben a Jézusba és a saját próféciájába vetett hit megingásához vezetett. Heródes börtönéből üzenve már ezt kérdezi: „Te vagy-e az eljövendő, vagy mást várjunk?” (Mt 11,2). János megingása teljesen mértékben érthető. Ő olyan Messiást hirdetett, aki erősebb nála, tűzzel és Szentlélekkel keresztel, és ami még nagyon lényeges, aki a rossz fát, valamint a pelyvát tűzre veti, a gabonát pedig a csűrűbe takarítja. János olyan Messiást várt, aki Isten ítéletes szent haragjával érkezik a bűnösök elpusztítására. Ehelyett Jézus Isten szeretetével jött a bűnösök megmentésére. Igen ám, de ez esetben hogyan értelmezzük a Keresztelőtől elhangzott Isten Báránya messiási jelzót? Az exegéták többsége hajlik arra az álláspontra, hogy ezt a verset az ősegyházi hagyománynak, azon belül az evangélista Jánosnak, vagy tanítványi körének tulajdonítsa. Ezzel szemben sokkal kézenfekvőbb, hogy Keresztelő itt ezt a kifejezést a József Testamentumából kölcsönözte, ahol az Isten Báránya a dávidházi, harci Messiás jelzője. A bűnök elvételét itt feltehetően a bűnösök kiirtásával gondolta megvalósulni.

Az evangélisták a bizonytalansággal szembeállított ellentétek ellenére is inkább a Jézus és János közötti egységet hangsúlyozzák. Talán ezért is foglalják mindkettőjük tanítását ugyanabba a rövid mondatba össze: „Elközelített az Isten országa”.

III. Az ország eljövetele a múltban

Az Isten királyságának eljövetele nem minden esetben a legszerencsésebb kifejezés. Amennyiben használjuk is itt ezt a fordulatot, rögtön bizonyos megszorítással kell ezt tennünk. Értem ezt úgy, hogy az eljövétel szó automatikusan sugall egy futurikus jelentésárnyalatot, de ez a jövő-orientáltságú értelem csak bizonyos mértékben igaz. Isten királysága elérése érdekében időpontját ugyanis legalább kétezer évvel napjaink elé kell datálni (Mt 12,28), Jézus földi életének idejére, ámbar véleményem szerint Isten uralkodása a teremtett világ felett – értendő ez természetesen benne az emberrel – egyáltalában nem jött el, mert mindig is itt volt. Mint az előző fejezetben már láttuk, számos ószövetségi igehely ismerte fel és hirdette Isten uralmát már a jézusi kor előtt is a mindenkor jelenre vonatkozólag. Ezekhez tartoztak természetesen ígéretes is, melyek részben – a mai ember számára – már a múltban, Krisztusban beteljesedtek, más részük pedig még ma is hitünk és reménységünk tárgya.

Viszont ha így szemléljük a dolgot, fel kell tennünk a kérdést, hogy mégis miben hozott újat Jézus Isten királyságával kapcsolatban. Először is le kell szögeznünk, hogy Isten királysága a teremtéstől Jézusig is jelen volt, hatott és uralkodott, befolyásolván mind a történelmet, mind pedig az egyes emberek életét, és már ebben a korszakban is megadatott keveseknek, hogy ezt felismerjék. Jézus korára azonban Isten királyságának ez az értelmezése teljességgel elsikkadt. Jézus kortársait pont a jövőbe révedő tekintetük akadályozta meg abban, hogy felismerjék koruk hallatlan jelentőségét.

Jézus programszerűen hirdette meg Isten országának ittlétét (az *éngiken* perfekt alakja feljogosít erre a fordításra). Példázatok sokaságával próbálta a zsidóság téves elképzeléseit korrigálni, és helyes értelmezését adta Isten országának már a jelenben megtalálható és az eszkatonban elérkező formájának is. Jézus rámutatott, hogy Isten országát nem kell megvalósítani, nem lehet kiharcolni (vö. zélóták, szikáriusok), sem kiérdemelni (vö. farizeusok), mert itt van, most még elrejtve, mint a kincs (Mt 13,44), de megvan és elérhető. Nem Jézus hozta a kincset és rejtette el a világban, de Ő hirdette meg, hogy van kincs, és Ő az út a kincshez. Ő tette elérhetővé áldozatával mind a zsidók, mind a pogányok számára. Igen, a pogányok számára is, és ez a kiterjesztés a váltságmű mellett a másik hatalmas üdvörtörténeti fordulat, mely Jézussal érkezett el, mert Ő maga ugyan a zsidók között munkálkodott, sőt első ízben a tanítványokat is csak szigorúan a zsidók közé küldte, de áldozata már egyetemesen az egész emberiségre vonatkozik, missziós parancsával pedig a föld végső határáig terjeszti ki munkaterületét.

Jézus munkásságában azonban még egy dolgot föltétlenül ki kell emelnünk, amikor Isten országáról szólnunk. Jézus ugyan nem hozta el Isten országának dicsőséges kiteljesedését, az eszkatont, de reprezentálta azt. Csodáival, gyógyításaival nemcsak jelt adott az Isten országának ittlétéről, hanem modellt is adott arra nézve, hogy milyen lesz a királyság eszkatológikus diadala. Jézus csodái nyomán nem gyógyult meg minden beteg a földön és nem támadt fel minden halott, de csodáival jelezte, hogyan fog megszűnni Isten mennyei országában az éhség (Mk 6,33-44 par), a betegség (Mt 8,5-13, stb.), és a halál. Ez utóbbinak végleges elmúlását saját feltámadásával mutatta meg tanítványainak.

Jézus Krisztus személye, akár a történeti Jézusra, akár a megdicsőült Krisztusra gondolunk – mint a következő fejezetben látni fogjuk – más miatt is meghatározó számunkra.

IV. Isten országának ittléte a jelenben

Isten országa jelenléte napjainkban – mint a történelem egyéb napjaiban is – elég nehezen képzelhető el a sok nyomorúság közepette, amelyet részint magunknak okozunk, részint mások okoznak nekünk, vagy amely nyomorúságoknak nem vagyunk ugyan szenvedői, csak tudomásunk van róla. Háborúk, katasztrófák, éhezések, stb. Nem mintha Jézus nem figyelmeztetett volna bennünket milderre (Mk 13,3-20

par), mégis gyakran állnak ezek az események az Isten országát kereső ember útjába. Mindezek ellenére Isten királyságának a jelei is naponként felismerhetők a figyelő hit számára. Ezek a jelek nem abszolút bizonyítékok. Kizárólag csak hit által vehető észre Isten beavatkozása a történelemben, és csak a hit képes a gondviselés megtapasztalására. Isten országa ma is elrejtett kincsként van jelen, melynek keresése és megtalálása nem kikerülhető feladat, ha ezekből a titkokból meg akarunk érteni valamit. Jele kell, hogy legyen a keresztyének közötti akciókban, és az egyház ténykedésében is. Sajnos ez utóbbi jelek annyira töredékesek, hogy gyakran inkább kételyt ébresztenek, mintsem hitet.

Sokakat megtévesztett a Mt 13-ban Isten országáról mondott példázatok helytelen értelmezése is. Albrecht Ritschl, a liberális teológia alapítója – nyilván a kantói filozófia hatására –, úgy gondolta, hogy Isten országa az emberi nemzetségeknek az az erkölcsi közössége, mely a kölcsönös szeretetből fakadó cselekedetek által realizálódik. Ezt egy lassú történelmi fejlődés révén vélte kibontakoztatni, valójában pedig úgy, ahogy a mustármag jelentéktelen kicsinységéből lassanként hatalmas fa cseperedik. Csakhogy a történelemben, mint ezt számos példával igazolhatnánk, nyoma sincs semmiféle erkölcsi fejlődésnek. Isten országa Jézus dicsőséges visszajöveteléig mindig mustármagnyi kicsinységben és a szántóföldben elásott kincs rejtettségében lesz. Fejlődésről egészen a parúziáig nem beszélhetünk, amikor viszont egy csapásra fog kiteljesedni. Ezért marad meg a hit mindvégig elengedhetetlenül fontos kritériumként, és ezért nem veszti érvényét Jézus keresésre buzdító hívó szava. A feladatunk tehát itt a jelenben mindenekelőtt az, hogy keressük Isten országát (Mt 6,33).

Nem lehet tovább halogatni azonban azt a kérdést, hogy *mi* ez a kincs, amit keresünk, és aminek a megtalálása olyan örömet szerez, hogy semmi sem drága érte. Mi ez a kincs, amit Isten országának nevezünk? Jézus maga sohasem definiálta a fogalmakat, így az Isten országa fogalmát sem. A jobb érthetőség kedvéért én azonban mégis vállalkozom egyfajta definíció alkotására. Isten országa szerintem azt jelenti: Istennel közösségben lenni. Ez természetesen ezen a földön, mint minden, csak töredékes formában jön létre, de semmi esetre sem következmények nélkül. Ha valaki rátalál erre a közösségre Istennel, az Isten országára már ezen a földön, akkor ez alapjaiban változtatja meg a szemléletmódját és a viselkedését. Ami eddig fontosnak tűnt, az többé már nem fontos, úgyhogy bármit könnyű szívvel oda tud adni érte. Ez a változás az emberi természetből fakadóan nem egy csapásra megy végbe. A rátalálás pillanatában csak a döntés, a fordulat (*metanoia*) történik meg, a változás azonban egy hosszabb folyamatként jelentkezik (megszentelődés). Büntelenséghez természetesen ezen a földön nem vezet, ezért a közösség csak az eszkatológikus országban fog a tökélyre jutni, de aki erre a kincse még a földi életében rátalál, az végérvényesen Isten országának polgárává válik. Aki pedig már itt a földön polgára, az polgára lesz a mennyben is.

Itt kell még ígéretünkhöz híven Jézus szerepéhez

visszakanyarodnunk. Jézusban Isten országa oly módon jött közel, hogy maga Isten jött el az emberekhez emberi formában. Aki Jézussal közösségre jutott, annak megbocsáttattak a vétkei, és polgárjogot nyert Isten országában. Jézus azóta felment a mennyekbe, de ígérete szerint mégis itt van velünk, minden napon a világ végzetéig. Ennyiben közelebb van hozzánk Isten országa, és könnyebb a dolgunk, mint az ószövetségi emberé.

V. Isten országa eszkatológikus eljövetele

Jézus az ország ittlétét úgy hirdette tehát, hogy az Ő személyében nemcsak minden korábbinál közelebb jött az emberekhez, hanem az át-, vagy visszalenyegült személyével itt, ebben a rendkívüli közelségben is maradt, lehetővé téve azt, hogy az egyház missziói munkája eredményeként minden ember számára elérhetővé váljon. Emellett azonban Jézus beszélt az ország futurikus elérézéséről, kiteljesedéséről, és kizárólagos hatalomra jutásáról is. Számos példázat szól a jövőbeli érkezésről, de kifejezetten apokaliptikus részeket is találunk mindhárom szinoptikus evangéliumban. A példázatok ezt az eseményt meg nem nevezett főlegény, úr, király méltóságnevekkel ellátott személy érkezésével kapcsolják össze. Az apokaliptikák már szókimondóbbak ennél; Isten országának beköszöntét egyértelműen az Emberfiának, azaz a Krisztusnak a visszajövetelével, a parúziával kötik össze. Az új aion tehát a parúziával veszi kezdetét. Ez azonban nem egy történelmi fejlődés eredményeként, hanem a történelemmel szemben állva, a földi történelem végeként fog bekövetkezni, mindenki számára egyértelműen kozmikus jelktől kísérve. Nemcsak az emberi történelemnek vet véget ez a fordulat, hanem az egész régi teremtésnek is. Minden, ami régi, elmúlik vagy átalakul, és át kell adnia a helyét az újnak, az öröknek, hiszen az ember a bűnnel nemcsak magát rontotta meg, hanem a természetet is, mely rábízott, hogy uralkodjon rajta. Ezt az egyetemes pusztulást, melyben az elemek recsegve felbomlanak, követi az új megteremtése és a halottak feltámadása, valamint az esetleges túlélők elváltozása, a romolhatatlan test felöltése, ahogy Pál apostol írja le részletesen az 1Kor 15-ben. A Jelenések könyve ugyan két részre bontja az emberek feltámadását, és közbeszúr még egy ezeréves messiási kort, de véleményem szerint ebben túlzottan érződik a zsidó apokaliptikák hatása. A lényeg viszont, hogy mindnyájan feltámadunk, és meg kell állnunk Isten ítélőszéke előtt, hogy az ítéletben némelyek örök üdvöt nyerjenek, másokat pedig az ítélet örök kárhozattal sújtsa. Isten az ítélet alkalmával az igazságát (és részint kegyelmét) juttatja érvényre, és tárja az ember-világ elé. Ezzel két célt szolgál: a földön történő gonoszságot megbünteti, az ártatlanokat és elnyomottakat pedig felemeli. Istennek ez az ítélő munkássága már a történelemben is jelentkezik (pl. Koréh és fiai pusztulása 4Móz 16; Géházi esete 2Kir 5,27, stb.), de a maga teljességére az utolsó ítéletben jut, mellyel le is zárul az ítélkezés. Az ítélő személyét illetően szintén ad némi útmutatást a Biblia. Az Atya egészen

a Fiúnak adta át az ítéletet (Jn 5,22). Más helyen viszont azt olvashatjuk (Jn 8,15), hogy Jézus nem ítél meg senkit. A lászólagos ellenmondást a Jn 3,18-19 magyarázza meg. Jézus nem ítélni jött az emberek közé, hanem világosságként megmutatni az Isten országába vezető utat, elvenni az útról a torlaszként álló akadályt, a bűnt. Viszont aki nem veszi igénybe az immáron szabad és nyilvánvaló utat, az magát juttatta kárhozatra, magát ítélte el. Ezek szerint az ítélet már itt a földön, kinek-kinek a saját életében megtörténik, s az utolsó ítéletkor már csak az ítélethirdetés következik. Aki itt a földön megtalálta Isten országának kincsét, azaz közösségre jutott Istennel, az már földi életében üdvözült, aki pedig elutasította a Krisztust, az már e földön, még halála előtt a kárhozatban van. Amiből még haláláig bármikor kimene-külhet. Na igen, csakhogy a helyzet mégsem ennyire egyszerű, mert életünkben mindez nem látszik ilyen világosan, mivel most még mindez töredékes. Akinek már üdvössége van, annak sem tökéletes még Istennel való közössége, és próbák sokaságát kell kiállnia, míg aki Isten nélkül él, most még azt sem hagyta teljesen magára Isten. A gondviselés e földi életben árad igazakra és gonoszokra egyformán; együtt nő a búza és a konkoly. Csak az örökkévalóságban teljese-dik ki maradéktalanul az üdvözültek Istennel való közössége, melyben végleg megszabadít bennünket a bűntől és következményeitől, és csak e földi életen túl hagyja magára Isten teljesen azt, aki nem akart Istennel élni. A kárhozat tehát nem más, mint az, ha Isten nem védi meg többé az embert a saját bűntől romlott valójától. Isten kiszolgáltatja az embert saját magának és elhatalmasodó bűneinek.

Egy kérdés maradt még hátra, amivel dolgozatomban foglalkozni akarok: mikor megy ez végbe? Mikor állítja fel az Úr az Ő dicsőséges királyságát?

Abban a tekintetben, hogy mi volt Jézus álláspontja az ország érkezésének idejéről, találunk néhány rendkívül problematikus igeverset. Pl. Mt 24,34; Mk 9,1; 13,30; Lk 21,32, stb. Ezek az igék egytől egyig arra utaltak, mintha Jézus időben rendkívül közelre várta volna Isten országának megjelenését. Azonban ez egyrészt nem teljeseedett be, másrészt ellentmondana mind az apokaliptikáknak, melyek számolnak a történelem hosszabb lefutásával a parúziáig, másrészt a parúziapédázatoknak, amelyek egyértelműen szólnak a parúzia kísértésbe vivően hosszú ideig való elmaradásáról. Én az ellentmondást abban látom feloldhatónak, hogy ezekkel az igékkel Jézus nem valamiféle terminust akart adni az ország érkezésére nézve, hanem ezeket a megtérést sürgető kérügmátikus szándékkal mondta hallgatóságának. Ezt valószínűsíti az is, hogy Jézus – saját beismerése szerint – szintén nem tudta a kérdéses időpontot (Mt 24,36 par. ApCsel 1,7). Az újszövetségi apokaliptikák sem ad-

nak semmiféle világórát a zsidó apokaliptikáktól eltérően, mindössze azt villantják fel, hogy a tanítványoknak igen nehéz körülmények között kell majd kitartaniuk. Azt, hogy Jézus tanításában nem eshetett hangsúly a közeli váradalomra, igazolni látszik a vitateológiai szempont is. A zsidó vitairodalom egy szót sem szól Jézus közeli váradalmáról. Nem nyilatkoznak ilyesmiről sem az újszövetségi zsidó vitázók, sem a tannaita szövegek. Ha Jézus a közeli váradalom hírnöke lett volna, akkor az apostoli kor után élő zsidó vitázók nem mulasztották volna el kigúnyolni a be nem teljeseedett hamis prófécia miatt.

Mindemellett Jézus parúzia példázataiban a leghatározottabban szólítja fel a hallgatóit éber várakozásra, állandó készenlétre. Ennek én három okát szeretném említeni.

1. Ha valaki már rátalált a „kincse”, akkor a megszentelt élet élete értelmévé válik, tehát az effajta éberség nem is kerül különösebb erőfeszítésébe, hiszen ez az életformája. Jézus mégis jónak látta figyelmeztetni erre tanítványait, hiszen a hívó emberben is él még az „óember”, mely a kísértésck között bukáshoz vezetheti a lanyhult figyelmű keresztyént.

2. A parúziának még hozzávetőleges időpontját sem ismerjük, tehát nem tervezgethetünk, nem számíthatunk, hogy meddig érünk még rá ünneplőbe öltöztetni a lelkünket. Máskülönben semmi sem lenne idegenebb a krisztusi érzülettől, tanításának lényegétől, mint ez a gusztustalan számíthatás.

3. Ha a parúzia nem is következik be a földi életünk folyamán – ami ugyan nem biztos, de könnyen elképzelhető – a halálunk időpontját éppúgy homály fedi. Hiába terveznénk tehát hogy egy hét múlva kezdjük a szent életet, mert lehet, hogy holnap meghalunk. A parúzia pedig hiába következik be esetleg századokkal később, az egyén számára a halállal letelek a kegyelmi idő. Az individuumnak akkor kezdődik az apokaliptikus kiteljesedés, amikor az egyén meghal. Az ő elemei felbomlanak, s az idő számára – akár halhatatlan a lélek, akár nem – megszűnik, nem érezhet időbeli különbséget a halál és az elszámolás között. Úgy gondolom, hogy a ma talán kissé individualista emberének ez a szubjektív apokalipszis, amely az egyén sorsával foglalkozik, sokkal inkább érdekes, mint a parúzia ki tudja mikor lesz történeti bekövetkezése. Jézus beszédei nem múlnak el. Ő példázataival a mai embert is megragadja. A legidevágóbb példa a Lk 12,13-21 példázata.

Dolgozatomban Isten országának a múltban, jelenben és jövőben játszott szerepét – főleg az ember szemszögéből nézve, de az objektív oldalát sem elhallgatva – próbáltam elemezni. Isten országát, mely a reménység sugaraival jelent lendítő erőt annak az embernek, aki felfedezte benne a legdrágább kincset.

Lenkey István

A nő helyzete a korinthusi gyülekezetben

„hai gynaiques en tais ekklesiáis sigatósan”

„mulieres in ecclesiis taceant”

„az asszonyok hallgassanak a gyülekezetekben”

– olvassuk az 1Kor 14,34-ben. Sokszor hallottuk idézni ezt a mondatot, különösen az utóbbi évtizedekben, és ma újra. Nem az a baj, hogy ez sokszor vált hallhatóvá, hanem az, hogy a korinthusi levél összefüggéséből kiszakítva, a páli irodalom darabjainak a tanítását figyelmen kívül hagyva, az egész újszövetségi tanítás, a jézusi tradíció és az apostolok cselekedeteinek a hirdását mellőzve történt általában ennek a mondatnak az idézése. Azt már sokkal kevesebbet, vagy egyáltalán nem hallottuk idézni:

„pasa de gyné proseychomené é prophéteyousa...”

„omnis autem mulier orans aut prophetans...”

„minden asszony, aki imádkozik vagy prófétál”

(1Kor 11,5a), pedig mindkettő ugyanabban a levélben olvasható, mind a kettő abban a nagy összefüggésben található, amelyben az istentisztelet tematikájával foglalkozik az apostol. – Ez az idézési mód tipikus példája annak, hogyan lehet az embernek a bibliai igazságokkal visszaélve, önkényesen felhasználni egy bibliai mondatot a maga koncepciójának igazolására. A szövegkritikai és nyelvi elemzést mellőző, a kontextust, a szituáció mérlegelését és kortörténeti ismereteket figyelmen kívül hagyó eljárás szakszerűtlen, tárgyyszerűtlen, rossz eredményre vezet. – Olyasmiről van ez esetben szó, mintha az orvos tudományos felkészültség és apparátus nélkül próbálna meg gyógyítani, vagy a háziasszony háztartási alapismeretek nélkül készítené el az ünnepi ebédet. – A szakmai felkészültség az élet minden területén jogos és szükséges követelmény, a bibliai kijelentés helyes megértéséhez is nélkülözhetetlen.

A korinthusi levelek – mint ahogyan Pál apostolnak a többi levelére is érvényes ez a megállapítás –, nem adnak rendszerezett, összefüggő tanítást a nők egyházi helyzetéről. Levelei azokkal a kérdésekkel foglalkoznak, amelyek az egyházi életben valamilyen szempontból felvetődtek. Ily módon viszont éppen az első korinthusi levél foglalkozik legrészletesebben a nők egyházi helyzetének témájával. – Ahhoz, hogy a nő helyzetéről, ami a korinthusi gyülekezetet illeti –, helyes képet alkothassunk, tudatában kell lennünk annak, hogy az apostol azt az egyházat szólítja meg levelében, amelynek tagjai között ugyanúgy ott vannak a nők, mint ahogyan a férfiak. A levél valamennyi tanítása tehát érvényes rájuk akkor is, ha nincsenek külön megemlítve. Az apostoli tanítás címzettje az a korinthusi gyülekezet, amelyről Pál így tanít: „Ti pedig a Krisztus teste vagytok, és tagjai egyenként” (1Kor 12,27).

Az előadás témájával ezeknek a bevezető gondolatoknak a jegyében három nagy egységben szeretnék foglalkozni. 1. A nők gyülekezeti státusát jelző meghatározás. 2. Egyháztagokként a teremtési rendekben. 3. A nők funkciója és jelenléte az újjáteremtés rendjét hirdető és megjelenítő istentiszteleten.

1. A nők gyülekezeti státusát jelző meghatározás.

Az egyházhoz Krisztus útmutatása nyomán (Lk 8,1-3; Jn 20,1kk) megalakulásától kezdve hozzátartoztak a nők (ApCsel 1-2, stb.). Az apostolok cselekedeteiben – mintegy zeneműben az ismétlődő motívum –, újra meg újra visszatér annak megállapítása, hogy az egyház tagjaivá lettek férfiak és nők (ApCsel 16,14.16; 17,4.12). Helyzetüket az az új rend határozza meg, ami Krisztus kereszthalála után minden ember hátrányos helyzetét megszünteti: „Krisztusban nincs többé sem zsidó, sem görög, nincs sem szolga, sem szabad, nincs sem férfi, sem nő, mert ti mindnyájan egyek vagytok a Krisztus Jézusban” (Gal 3,28). Azt jelenti ez, hogy azok az ellentétek, illetve feszültségek, amelyek a bűneset utáni korszakban jellemzték Izráelnek és a népeknek a különböző társadalmi rétegekhez, illetve nemekhez tartozó embereknek az egyházhoz való viszonyát, Krisztus uralma alatt megszűnnek, megszüntethetők, mert ő erre lehetőséget biztosított objektív értelemben. Ahol a rá való hivatkozás nem üres szólam, ott az ő creje olyan kapcsolatot teremt az emberek között, amely a világban még meglévő régi rendet, akár faji, akár társadalmi, akár nemi alapon tartson feszültségben, illetve hátrányos helyzetben egyegy réteget, érvénytelené teszi. – Krisztus kereszthalála által nemcsak Isten és a bűnös ember találkozására teremtett lehetőséget, hanem lehetőséget teremtett arra is, hogy megszűnjön az ellenségeskedés ember és ember között, bármilyen háttérből való legyen is az. *Krisztus fősege alatt az az új rend válik nyilvánvalóvá tehát a nő helyzetét illetően is a korinthusi egyházban, amelyet az ószövetségi prófécia a történelem utolsó nagy korszakára nézve meghirdettek (Jóel 3,1kk), jeleként a Krisztus dicsőséges visszajövetelével kezdődő kornak (Jel 21-22).* A korinthusi levél minden megállapítása, útmutatása, ígérete, annak a gyülekezetnek szól, amelyben ott vannak mindkét nem tagjai. Közöttük vannak hitben erősek és gyengék, műveltek és képzetlenek, előkelő származásúak és egyszerű családból valóak, hatalommal rendelkezők és kiszolgáltatottak, gazdagok és szegények, szabadok és rabszolgák társadalmi helyzetüket illetően. A felső körökből kevesebben, az alsó társadalmi rétegből többen (1Kor 1,26kk). A gyülekezet körén belül azonban ezek a kategóriák nem számítanak Krisztus intenciója szerint, vagy ha mégis, akkor az ellen küzdenie kell a gyülekezetnek az apostol útmutatása szerint (1Kor 4-6). Pál a gyülekezet valamennyi tagjának megszólítására, meghatározására egyetlen kategóriát tart helyesnek, még pedig ezt: „testvéreim” (1Kor 1,10; 2,1). Ez jelzi és kifejezi azt az új kapcsolatot, melyben a gyülekezet tagjai egymással vannak, bármilyen is legyen a mögöttük lévő háttér. Ez a meghatározás olyan kapcsolatot jelent, amelynek tartalma az egymás iránti szeretet, a kölcsönös megbecsülés és felelősség. Ez a mindenkire érvényes kategória érzékelteti, hogy az egyház tagjai valamennyien együtt arra hivatnak, hogy a Krisztusban adott új rendet megélik egymás között, hirdessék és

jelezzék a világban, küzdjenek érte azzal, illetve azokkal szemben, akik bármilyen szempontból más rendet akarnak érvényesíteni. Hogy a régi, a bűn miatt megromlott világ rendje milyen nagy kísértés, akár a társadalmi különbségek kérdését, akár az erősek és gyengék, akár a férfiak és nők kérdését nézzük, annak jelei a korinthusi egyházban is megmutatkoztak. *A Krisztus által adott új rend azonban akkor is érvényes és jövőt ígérő, ha vannak egyének, esetleg nemzedékek, amelyek nem veszik figyelembe.* – Pál a társadalomban még érvényben lévő kategóriák ellenére a gyülekezetben azt hirdeti és érvényesíteti, ami az *újjáteremtés rendjét jelzi e világ keretei között: minden ember, így a nők hátrányos helyzetének is a megszüntetését.* Azok a jelzők, amelyek a gyülekezetre vonatkoznak, azok az útmutatások, amelyek a gyülekezetnek szólnak, azok az ígéretek, amelyek reménységet ajándékoznak az egész gyülekezetnek, a nőkre is érvényesek, minden megkülönböztetés nélkül. *Korinthusban tehát a nők az egyház teljes jogú, felelősségteljes tagjai a férfiakkal együtt.* Az egyháztagság azonban nem szakít ki a világból, az ún. teremtési rendek területéről, hanem elhívást és küldetést jelent azok keretén belül Krisztus útmutatásának érvényesítésére.

2. Egyháztagokként a teremtési rendekben: a társadalomban és a családban.

A házassággal kapcsolatos kérdések kerülnek elő főként az előadásnak ebben az egységében. A társadalomban, illetve a világban lévő nők helyzetére nézve ugyanis azok a szempontok érvényesek, amelyekkel úgy foglalkozik Pál, hogy nem szólítja meg külön sem a férfiakat, sem a nőket. A házasság témaköre viszont Korinthusban kérdésként vetődött fel, így azzal részletesen foglalkozik az apostol (ld. 1Kor 7). Arra nézve csupán két rövid utalást találunk más összefüggésre való tekintettel, hogy Korinthusban az élet színterén valóban ott voltak a nők, részben önállóan (1Kor 1,11), részben férjük mellett dolgoztak (ApCsel 18,1k), így egészen röviden ezekkel az esetekkel is foglalkozunk. A levél mindkét témakörrel kapcsolatban hangsúlyozza az egyháztagság konzekvenciájának levonását. *Az egyház tagjai érvényesíthetik az újjáteremtés rendjét az ún. teremtési rendeknek a színterén.* Az apostolnak e témakörben megszólaló tanítását a következő általános érvényű szempontok határozzák meg: 1.) Mindenki a neki adott kegyelmi ajándék szerint éljen (1Kor 7,7). 2.) A hátralévő idő rövidre van szabva (1Kor 7,29). 3.) A teremtési rendek színterén a keresztyén embernek a missziói szempontot úgy kell érvényesítenie, hogy a keresztyén szabadság tartalma a megmentő szeretet legyen (1Kor 7,12-16). Pál nem törvényt hirdet, hanem evangéliumot (1Kor 7,17), nem megkötöz, hanem felszabadít (1Kor 7,18), nem abszolutizálja az ideiglenes rendet, hanem az örökkévaló rend fényében szemlélteti (1Kor 7,31), még akkor is, ha tanításának megfogalmazásában a patriarchális rendnek a kategóriáit használja.

2.1. *A házasság témakörére vonatkozó tanítás.* A házasság ennek a világkorszaknak a rendjéhez tartozik, azonban a területén érvényesülnek, érvényesülhetnek már itt és most az eljövendő világ erői. Pál hangsúlyoz-

za, hogy a Krisztusban adott új élet még nem jelenti az embernek a teremtésben adott életformája megváltoztatását. Lehet házasságban élni, sőt az ember teremtésbeli adottságai szempontjából szükséges (1Kor 7,1kk). Lehetséges viszont a házasságot már mellőző életforma is, előre mutató jeleként a Krisztus dicsőséges visszajövetelével kezdődő kornak, amikor már nem házasodnak, és nem mennek férjhez (Mt 22,30). Vannak, akik erre az életformára kaptak kegyelmi ajándékot, mint ahogyan Pál apostol, azonban ebben a világkorszakban még nem ez a tipikus (1Kor 7,7). Az apostolnak a házasság témakörével kapcsolatos útmutatását nem a korabeli rabbinus felfogás motiválja, amely szerint minden izráéli ifjúnak 18 és 24 év között meg kellett házasodni, minden leányt pedig 13 és 14 év között eljegyezték.¹ Nem is a gnosztikusok házasságot megvető nézete jut szóhoz, hanem a Krisztus által elkezdődött új szituációból adódó szempontok. Hangsúlyozza, hogy a házasságban való élés, vagy a házassággal való nem élés, az önmegtartóztató életforma egyaránt kegyelmi ajándék (1Kor 7,7). *Az ember akkor dönt és él helyesen, ha a neki adott kegyelmi ajándéknak megfelelően választ a két életforma között.* Mindenesetre a házasság és házasság nélküli életforma nem úgy áll az apostol tanításában egymással szemben, mint ahogyan szemben áll egymással a jó és a gonosz, hanem úgy, hogy az egyik jó, a másik pedig jobb. Az apostol Isten országa építése szempontjából, az Úrnak való szolgálatot szem előtt tartva tartja jobbnak, ha az ember nem köt házasságot. Mindenesetre az apostol a paráznaságot tiltja, nem a házasságot, viszont kétségtelen, hogy a házasság kötelekétől független életstílust előnyben részesíti (1Kor 7,32kk). A Korinthusban ismeretes ún. „lelki házasság” (1Kor 7,36kk) ideáljának túlértékelésével szemben azonban helyesli a házasságot, amennyiben a felek azt látják jónak, természetesen nem mond ellent a maga álláspontjának. Az viszont kétségtelen, hogy nem akarja asketikus szektává változtatni a gyülekezetet. Tanításában oly mértékben érvényesíti Krisztus mértékét, a benne adott új rendet, hogy a férfit és a nőt azonos módon szólítja meg.

2.1.1. *A nő férjének egyenjogú és egyenrangú társa.* Kölcsönös megértés, egyetértés, figyelmesség érvényesítendő a házasságban együttélésük során (1Kor 7,1-7). *Mindkét félnek azonos módon szól az apostoli útmutatás.* Mindkét félnek a másikra tekintettel kell élni. A házasságfelek egyenjogú felek, az egyik fél nem a másik rovására, hanem a másikért él. A látszat-házasságot elutasítja Pál,² sokkal inkább a házastársak egymás iránti köteletségéről tanít, hangsúlyozva annak a nőt érintő pozitív vonásait. – Míg a paráznával való kapcsolatban a férfi mindig csak önmagára van tekintettel, a házastársi kapcsolatban mindkét félnek a másikra kell tekintettel lennie, az önzés helyett a szeretet e kapcsolat motivációja és teljességre juttatója. A paráznaságban az egyoldalúság és egyedüllét jut diadalra, a házasságban a kölcsönösség és közösség. A paráznaságban a nő értéktelenné válik, a házasságban méltósághoz jut. A paráznaságban a nő eszközzé válik, a házasságban partnerré, egyenrangú és egyenjogú féllé. A házasságban a két fél azonos jogokkal és azonos köteleességekkel rendelkezik. Az önmaga felett va-

ló rendelkezési jogot mindkét fél a másiknak adta át. Ezek szerint minden patriarchális szempont érvényét veszítette. A férjnek a feleséggel, a feleségnek a férjjel kell azonosulnia. Így segít egyik a másiknak abban, hogy a két fél egy egésszé legyen. Pál szerint a férj és a feleség az egymás javát szolgáló funkcióban találkozik, és ennek jegyében él. Ehhez szükséges Isten ereje és tanácsa, amelyet a közös imádságban nyerhetnek el a házaspárok. Erre kell szabadabbá tenni magukat. Az istentiszteletnek a rendje a házastársakat köti. Az imádságnak az ősegyház életében igen nagy jelentősége volt. Az imádság Lelke az ember megújító ereje. Szükség van arra, hogy szerves része legyen az ember életének úgy, hogy együtt van a gyülekezettel annak alkalmain férj és feleség, és úgy is, hogy a házastársak egymással vannak együtt közös imádságban. Az élet helyes ritmusának megfelelő életrend védelem a Sátán kísértései ellen. A teljes összhang, harmónia véd a házasságtöréstől. Pál útmutatása jelzi az életre vezető utat az élet szabadon választott, illetve választható lehetőségei között, kinek kinek aszerint, amire nézve kegyelmi ajándékot kapott Istentől. A döntő dolog az, hogy mindenki vállalja becsületesen azt az életformát, amit Isten szánt neki. Pál a maga korában, – amikor az asszony helyzete meglehetősen nehéz volt, igen alacsony sorban, mellőzötten élt a világ nagy részén –, merészen újnak számított tanításával. Előtte sehol nem volt a férfi és nő kapcsolatában kölcsönösségről szó. Az apostoli tanítás szerint az asszony a férfinak egyáltalán nem kiszolgáltatót eszköze, hanem társa, partneri kapcsolatban van vele.³ *A kijelentés nem a férfiről vagy feleségről szól, hanem a férjnek és feleségnek együtt a teljes kölcsönösség és egyenlőség jegyében, meghatározva az együttélésük szempontjait.*⁴ A nő esetében és a férfi esetében Krisztus mércéje ugyanaz, modellként minden egyháztag számára. – Az egyház tagjai e világkorszakban nem arra nyertek elhívást, hogy szétrobbantsák az emberi életnek a teremtésben adott keretét, hanem arra, hogy a bűn romboló, bomlasztó erejét legyőzve a Krisztus bűnbocsátó erejével, a szeretet Lelkének megújító hatalmát igényelve éljenek abban, mint társak. Ezt a partneri kapcsolatot, amely az apostoli útmutatásban kifejezésre jut, szemlélteti a következő ábra. Pál tanácsa az 1Kor 7,2-4-ben tehát így hangzik:

2. vers
*„mindenkinek
 legyen
 saját férje* ————— *saját felesége*
 ————— *és minden asszonynak*
3. vers
*A férj teljesítse
 kötelességét
 férje iránt* ————— *felesége iránt,*
 ————— *hasonlóan a feleség is*
4. vers
*hanem a férje;
 ugyanúgy a férj
 sem ura a maga
 testének* ————— *A feleség nem ura
 testének,*
 ————— *hanem a felesége.*

2.1.2. *A nem házasok, özvegyek, házassági krízisben élő nők is szabadon dönthetnek helyzetük alakításáról az*

Úr útmutatása szerint. Pál újra a jó és jobb alternatíváját tárja választási lehetőségként a gyülekezet tagjainak egy rétege elé. Azoknak a kérdéssel foglalkozik először, akik házasságon kívül élnek. Olyanokról van szó egyrészt, akik még nem is éltek házasságban, másrészt viszont olyanokról, akik elvesztették házastársukat, így özvegyek. A válaszadásban az apostol jobbnak tartja, ha nem változtatva helyzetükön, ezek maradnak továbbra is házasság nélkül. A maga életéből indul ki, viszont nem kényszeríti rá senkire. Ha ugyanis nem kapták az önmegtartóztatás ajándékát, akkor válasszák a másik lehetőséget, amely szintén jó: kössenek házasságot. Ugyanis az önmegtartóztatás ajándéka nélkül az összes egyébként jól hasznosítható energiájukat fel-emészti a tiszta életért folytatott harc. – Pál e részlet szerint is azonos szinten álló feleknek tekinti mindkét nem tagjait, így ugyanazt a tanácsot adja nekik. Nem mér más mércével egyik nem tagjai esetében sem. – A következőkben a házasságban élőknek az Úr parancsát szövegezte meg, az asszonyt és a férfit külön-külön megszólítva, de azonos üzenettel fordul hozzájuk. Mindkét esetben arra inti a megszólított házaspárt, hogy ne bontsa fel a házasságát (Mk 10,11k). Míg a rabbinus teológia csak arról a lehetőségről tud, hogy a férj bocsátja el feleségét, addig Pál ez esetben is, a férfi és a nő egyenjogúsága szempontjának megfelelően, számol azzal a lehetőséggel is, hogy az asszony kezdeményezhet válást. A válás természetesen egyik házaspárt esetében sem helyes. Pál az Úr parancsának szellemében egyik esetben sem tanácsolja, ha azonban a válás mégis bekövetkezik, akkor a továbbiakban az elvált feleknek azt tanácsolja, hogy maradjanak házasság nélkül, számítva a kibékülés, megbékülés lehetőségével.

2.1.3. *A vegyes házasságban élők a missziói szempontot szemük előtt tartva döntsenek a válás kérdésében, akár férfiak, akár nők* (1Kor 7,12-16). Az Úr tanácsát Pál arra az esetre is megvilágítja, ha keresztyén és nem keresztyén fél él együtt házastársként. Ez az eset azért is gyakori volt Korinthusban, mert megtörtént sok esetben az, hogy nem mind a két fél lett keresztyénné a missziói munka során. Mi történjék a keresztyén és nem keresztyén fél házasságával? Megmaradhat-e a keresztyén fél a nem keresztyén féllal életközösségben? Pál útmutatása szerint a nem keresztyén fél döntésétől kell függővé tenni a házasság további sorsát. A keresztyén számára minden esetben a másik fél megtartása, az ő szempontjaihoz való alkalmazkodás a járható út, lehetőleg a házasság további fenntartása. Ha a nem keresztyén házastárs, akár férfiről, akár nőről legyen is szó, kész a házastársi kapcsolat fenntartására, a hívó férj, illetve feleség ne igyekezzék szabadulni tőle a házasság felbontásával. Pál a partneri kapcsolat szempontjainak megfelelően említi mindkét esetet. A hívó fél a házastársak közül, akár férfi, akár nő, azért kapja azt az útmutatást, hogy maradjon meg a házastársa mellett, mert Isten a hívó féllal egy testnek számító társát az ő szempontjából ítéli meg, és utódaira nézve is érvényesíti kegyelmi szövetségét. Míg a kegyelem Istene ígérete szerint, az ítéletben harmadik, illetve negyedik generációig kéri számon a bűnt, addig kegyelmét ezerig terjeszti ki azok utódaira, akik ő szeretik. A hívó házaspárt így a maga életével

áldássá vált társa és gyermekei számára. A keresztyén házaspár a házasságban odavonzza a szent Istenhez társát. A szentség Pál szerint Isten valóságos ereje, amely a nem keresztyén felet megragadja, hatalmába keríti.⁵ A kegyelem hatalmasabb mint a nem keresztyén házastárs hitetlensége. Az Istenbe vetett feltétlen bizalom, és a kegyelem reális erejével való számolás alapján vállalhatja jó reménységgel a hívő fél a hitetlen házastárral való együttélést. Az utódokra, a gyermekekre nézve is pozitív az apostol álláspontja. A vegyesházasságból származó gyermekek szentek. Isten megszentelő ereje kiterjed rájuk. (Ennek a részletnek az alapján feltételezik többen is, hogy az ősegyházban a gyermekkeresztséget gyakorolták.)⁶ A gyermekek számára előny a keresztyén családi légkör, amelyet a hívő fél biztosíthat. Természetesen nem mágikus határról van szó, hanem Istennek az utódokra kiterjedő kegyelmi szövetségéről szóló ígérete realizálásába vetett reménységről, és annak a jegyében való tanításról, tetről. Az Isten kegyelmének reális hatásával számol Pál. Számol azonban azzal is, hogy a nem keresztyén házastárs nem óhajtja fenntartani a házasságát a hívő féllel. Ebben az esetben a hívő fél szabad. A kényszer helyett Pál a szabadság jegyében való döntés útját tartja helyesnek. A kényszer a missziói munka terén is legfeljebb látszateredményeket szülhet. Ha a nem keresztyén fél válási szándékának a hívő fél ellenállna, az csak békétlenségre vezetne. „A hitetlen fél ‘nem’-je ebben az esetben lehetetlenné tesz minden misszionáriusi tevékenységet”.⁷ Az eredmény csak békétlenség lenne. „Újra a szabadság törvénye érvényes”, a keresztyén ember a nem keresztyén emberhez való viszonyában sincs szolgaság alá vetve.⁸ A megindoklás Isten béke-akarataiban van, amely nélkülözhetetlen fundamentuma a házasságnak is. Az együttélés békesség nélkül lehetetlen. Isten a békesség Istene (1Kor 14,33), és békességre hívott. Ezért ha az együttélés békességben nem folytatható, a válás elé a hívő házastárs nem gördíthet akadályt, semmiféle mentő szándékkal. Az emberi szándék, akarat, Isten szándékával, akaratával összhangban menthet meg embereket. A 14.v. és a 16.v. nincs ellentétben egymással.⁹ Ott ugyanis arról az esetről van szó, hogy a házasság fennmaradását mindkét fél akarja, itt viszont arról, hogy a nem keresztyén fél nem akar tovább a hívő féllel együtt élni. Amennyiben a hívő fél részéről helytelen volna ott a házasság ellen dönteni, annyira helytelen lenni itt a házasság fenntartásának kieroszakolása. Isten szabad az ember megmentésében, és kinek így, kinek úgy adja a megtartás útját. *Pál e tanítása során annyira természetesnek veszi, hogy a nő helyzete a gyülekezet keretén belül azonos a férfiéval, hogy az alternatívát egyáltalán nem abban látja, hogy férfihez szól-e az útmutatás vagy nőhöz, hanem abban látja, hogy hitben lévőhöz, vagy nem hívőhöz.*

2.1.4. *A nők szabad döntésük alapján mehetnek férjhez* (1Kor 7,25-28). Pál nemcsak a hajadonok, hanem a nőtlenek szempontját is tekintetbe veszi, amikor a még házasság előtt lévőknek ad tanácsot. Mindkét nem tagjait megszólítja, minthogy egyformán érdekeltnek tekinti őket a dologban. Először a fiatal lányokhoz fordul. Míg Izrael jogrendjében a nő csupán

tudomásul vehette a férfi döntését, az egyház rendje szerint maga dönt személyes kérdéseiről, így a házasságát illetően is. *Az apostol egyenlő partnereknek tekint a házassulandó feleket.*¹⁰

2.1.5. *A lelki kapcsolatban élők dönthetnek a házastársi kötetél mellett* (1Kor 7,36-38). Különleges esetről van szó, ahogyan azt e versek alapján láthatjuk Korinthusban, főként az aszkétizmusra hajló gyülekezeti tagok körében.¹¹ A szöveg arra utal itt, hogy az egyház kezdeti időszakában ismeretes volt a keresztyén gyülekezetek körében az ún. lelki jegyesség.¹² Az eredeti szövegben szereplő *parthenosz* „hajadon”, „szűz” megszokott jelentése itt speciális értelemben fordul elő: „a kedves”, „a szeretett”.¹³ A gyülekezet olyan leányairól van itt szó, akik a nemi közösség kizárásával éltek együtt lelki kapcsolatban egy férfival, s ily módon megvalósították a keresztyén aszkétikus életideált.¹⁴ Olyan keresztyénekről van szó tehát itt, akik ún. lelki házasságban éltek együtt.¹⁵ Az apa és leánya korábban ismert és feltételezett kapcsolatát az eredeti szöveg *gameitósan* fogalma teszi lehetetlenné: „házasodjanak össze”. Pál tehát itt a „lelki jegyeseknek”, illetve lelki házasságban élőknek, akik a testi kapcsolat kizárásával éltek együtt, adja azt az útmutatást, hogy ha az idő megérett arra, talán éppen a lelki társ testi állapotát illetően, hogy a lelki kapcsolaton túl tovább lépjenek; házasodjanak össze. A lelki kapcsolatban együtt élők között a kapcsolat tehát házastársi közösséggé alakulhat, ha úgy látják jónak, anélkül, hogy a keresztyén etikát megsértenék. Nem vétkeznek az, aki házasságra lép azzal, aki addig csak lelki társa volt. Aki viszont továbbra is lelki társként akar élni társával, az is helyesen cselekszik. A keresztyén szabadság jegyében dönthet az ember arról, milyen keretek között akar élni. Aki feleségül veszi azt a lányt, aki egy ideig lelki társa volt helyesen cselekszik, aki viszont továbbra is megmarad vele lelki kapcsolatban, az még jobban cselekszik, tudniillik így továbbra is több idejük marad együtt az Úr szolgálatára. – Félreértések elkerülése végett szükség van itt annak leszögezésére, hogy a szövegben tehát nem a hitetlen vőlegények igazolásáról van szó semmiképpen. Végzetes félreértése lenne a szövegnek, és Pál intenciójával teljesen ellentétes lenne, ha valaki úgy értelmené, hogy itt a jegyesség felbontását helyeselné a bibliai szöveg, amikor ezt mondja: aki ezt teszi még jobban cselekszik. Erről szó sincs. Ha ugyanis valaki nem veszi el feleségül lelki társát, az nem azt jelenti, hogy szakított vele, vagyis otthagya, hanem azt, hogy továbbra is a testi kapcsolat kizárásával élnek együtt egymás lelki társaiként.¹⁶ Pál két jó utat mutat azonos módon azoknak, akik egymásnak lelki társai.

2.2. *A társadalomban szereplő nők.* A társadalomban, a világban lévő női gyülekezeti tagok számára az egész gyülekezetet megszólító, általános érvényű útmutatások érvényesek. E téren sincs kétféle mérce, amint azt az előadás bevezetésében jeleztem, Két női név szerepel ugyan, azonban egészen más összefüggésben. *Klóé* neve csupán azért került elő, mert az ő embereitől vette az apostol a híradást a gyülekezet pártokra való szakadásának a veszélyéről. *Priscilla* pedig Korinthusban férjével együtt Páinak otthont adott és munkát biztosított, mivel a szakké-

pesítésük azonos volt. Mindenesetre mindkét adat mellékesen a gyülekezet szociológiai, és a nők korinthusi helyzetének felmérése szempontjából is hasznos.

2.2.1. *Klóé, az önálló munkaadó.* Klóé többeknek az úrnője. *hoi Chloes* „a Klóéhoz tartozók”, Klóé emberei. Olyan emberekről van szó, akik az alacsonyabb társadalmi réteghez tartoztak.¹⁷ Vitatott ugyan, hogy egyáltalán korinthusiak-e azok, akikről Pál Efészusban értesül a gyülekezeti problémákról? A szituáció elemzése azonban azt mutatja, hogy jól ismert korinthusiakról van szó, akiket Pálnak nem kellett közelebbről bemutatni. Felvetődik a kérdés is, hogy vajon nem Klóé családtagjairól van-e szó? Ez azonban azért kizárt lehetőség, mert a családtagokat az apáról szokták megnevezni (Jn 21,2), még akkor is, ha a férj már nincs életben. Ha a férj halott, akkor a kor szokása szerint a fiúkról határozzák meg az anyát, és nem fordítva (Mk 15,40.47). A kortörténeti adatok tehát arra utalnak, hogy nem Klóé szükebb, vagy tágabb családjának a tagjait kell itt számításba vennünk. Pál ezt a kifejezést tágabb értelemben használja, ahogyan erre több példa is van az Újszövetségben (1Kor 16,31; ApCsel 16,33; Róm 16,10; Fil 4,22). *Klóé rabszolgáiról, vagy a felügyelete alatt dolgozó, tőle függőségi viszonyban lévő egyénekről van itt szó. Olyan vezető szerepkört ellátó asszony tehát Klóé, aki több embert foglalkoztat munkaadóként.* A gyülekezet közismert tagja a társadalomban rabszolgákkal, esetleg felszabadított rabszolgákkal rendelkező nő. Valamelyik területén az életnek munkaadó. Vannak emberek, akik az ő irányítása, vezetése alatt dolgoznak, ilyen értelemben hozzá tartoznak. A korinthusi egyház közismert tagja önálló munkaadó a társadalomban.

2.2.2. *Priscilla, iparos a férjével együtt.* Pál egy rövid ideig a korinthusi missziói munka során maga is velük együtt dolgozott és náluk lakott (ApCsel 18,1kk), sátorponyva készítő volt. Mivel Rómából kellett kitelepülniük, nem biztos, hogy Korinthusban megtalálták a számításaikat. Valószínűleg üzleti okok miatt mentek át Efészusba, ahol a házi gyülekezet vezetői (1Kor 16,19). Priscilla férjével együtt tehát szakiparos, és emellett végzett gyülekezetépítő, a Krisztus tudományát terjesztő munkát.

3. A nők funkciója és jelenléte az újjáteremtés rendjét hirdető és megjelenítő istentiszteleten, és egyházi munkákban.

Pál a korinthusiaknak nemcsak arra nézve ad útmutatást, hogy a Krisztus követői hogyan éljenek a világban, az ún. teremtési rendekben, hanem azt is megvilágítja, hogy az egyház tagjai hogyan vegyenek részt az istentiszteleten, illetve az egyházi életben. Az apostolt tanítása megfogalmazásában nem az határozza meg, hogy egykor Gamaliel tanítványa volt,¹⁸ – bár a patriarchális fogalmi készletet néhány helyen használja, azonban a patriarchális szemléletmódtól függetlenné vált; nem is a világ szelleme hatott rá –, hanem az a Krisztus, aki a Lélek által megragadta és vezette. Krisztus követte ő, hirdelve azt az evangéliumot, amely az ellenségeskedést legyőzte. Az evangélium örömet jelent minden embernek, és nemcsak az ember lelki,

nemcsak egyéni, földi életét formálja át, hanem a népeket és társadalmakat is, békességet hirdet a népeknek, egyenlőséget az embereknek. *Az egyház minden tagja részes az egyház valamennyi szolgálatában.*¹⁹ A Lélek megnyilvánulása minenkinek adatik (1Kor 12,7). Az tehát, hogy az egyházban ki milyen speciális munkát végez, attól függ, hogy milyen kegyelmi ajándékot kapott. *Az ősegyház korában a nőknek sokféle szolgálatuk és tisztük volt az egyházban, így Korinthusban is.*²⁰ A korinthusi egyházban szolgáló nőknek az istentiszteleti, pásztori munkájáról szól az apostol. Útmutatása azonban nemcsak azoknak szól, akik kegyelmi ajándékot nyertek egyházi szolgálatra, hanem azoknak is, akik az egyház egyszerű tagjaiként vettek részt az istentiszteleten. Az egyházi szolgálatokat illetően nem azt a szempontot tartja irányadónak, hogy kinek milyenek a teremtésbeli adottságai, hanem azt, hogy kit mire tesz alkalmassá a Lélek ajándéka. „Mert némelyik a Lélek által a bölcsesség igéjét kapta, a másik az ismeret igéjét, ugyanazon Lélek által. Egyik ugyanattól a Lélektől a hitet, a másik ugyanazon Lélek által a gyógyítások kegyelmi ajándékait. Van, aki az isteni erők munkáit vagy a prófétálást kapta; van, akik a lelkek megkülönböztetését, nyelveken való szólást, vagy pedig a nyelveken való szólás magyarázását kapta. De mindezt egy és ugyanaz a Lélek munkálja, aki úgy osztogatja kinek-kinek az ő ajándékát, amint akarja” (1Kor 12,8). Ez a döntő szempont a nők egyházi helyzetét illetően Korinthusban, amely szerint vannak elhívott szolgák és ún. egyszerű gyülekezeti tagok.

3.1. *Elhívott szolgák.* 3.1.1. *Az istentiszteleten imádkozó és prófétáló asszonyok (1Kor 11,2-6).* Ezek a versek a gyülekezeti istentiszteleten szolgáló férfiak és nők istentisztelethez méltó megjelenésének a kérdésével foglalkoznak. A korinthusi gyülekezetben voltak kharizmatikus férfiak, és kharizmatikus asszonyok, akik a gyülekezet istentiszteleti alkalmain szolgáltak. Pál nem a nők istentiszteleti szolgálata ellen lép fel, – azt egészen természetesnek tartja –, hanem arra nézve ad útmutatást, hogy öltözetük egyrészt a maguk teremtésbeli adottságainak, másrészt az emberi tisztességnek, istentiszteleti funkciójuknak megfelelő legyen. Pál ebben a részletben annak a körnek a fogalmi készletét használja, amelytől a témával kapcsolatos kérdést kapta, viszont mondanivalójának tartalmában egyértelművé teszi, hogy a női egyenjogúság képviselője. Úgy tanít a női egyenjogúságról Pál, hogy nem hallgatja el, sőt a gnosztikusokkal szemben hangoztatja és határozottan képviseli a nemek közti különbözőséget. A nemek közt lévő teremtésbeli különbség természetesen nem jelent értékbeli különbséget, hiszen a kettő egy és mindkettő Istentől van. *A teremtésbeli adottság nem jelent hátrányt az új teremtéshez tartozó szervezet, az egyház istentiszteletén való szolgálat szempontjából.* A nők istentiszteleti szolgálata általános volt, ezért is kell vele foglalkozni.²⁰ Az természetes a gyülekezetek körében, hogy azok az asszonyok, akik lelki ajándékot kaptak, a gyülekezet istentiszteleti alkalmain szolgáltak. Arra viszont ügyelni kell, nehogy gnosztikus színben tűnjenek fel, semmiképpen ne legyenek azonosíthatók a gnosztikus libertínista irányzat tagjaival. Pál a spekulatív, hellénista-zsidó iskola alapján álló tradíció fejtegetései után a tiszta

tánítás rögzítéséhez jut el; azt rögzíti, hogy a természetes különbségek az egyházban betöltött funkciójuk során is megmaradnak a nők és férfiak között.²¹ *A nő gyülekezeti szolgálatban való egyenjogúsága mellett úgy foglal állást, hogy nem hallgatja el a két nem közt lévő természeti különbséget.*²² A természetes különbség jeleinek a megszüntetése nem lehet cél az istentiszteleti gyakorlatban. Pál a nők istentiszteleti szolgálatára nézve azt az útmutatást adja, hogy természetes női mivoltuknak megfelelő öltözetben és külsővel végezzék szolgálataikat. Ne igyekezzenek külsejükben a férfiakhoz hasonlónak lenni. Olyan jelentős volt a nők istentiszteleti szolgálata, hogy a lelki ajándékot nyert nők gyülekezeti szolgálatait egészen magától értetődő tényként feltételezi. Ezzel voltaképpen megtört a nő – különben e korszakban mindenütt érvényesülő – lebecsülése, ami kultikus szolgálatait illeti. A teremtés rendje szerinti különbség ugyan nem változott meg a férfi és a nő között, viszont ez nem zárja ki azt, hogy Krisztus a férfit és az asszonyt az új, az egyház eszkatológikus közösségébe, mint a Lélek közösségébe, testének tagjaként azonos módon, azonos ígéretekkel hívja el. *Pál éppen azt teszi hangsúlyossá itt, hogy Isten a női nem tagjait anélkül állítja a maga szolgálatába, hogy női mivoltukat meg kellene tagadniuk.* Rendelkezése voltaképpen a zsidó szokásnak felel meg, amelynek értelmében a nő fátyolt viselve a fején jelent meg a nyilvánosság előtt. Korinthusban Pál egyrészt a város meglehetősen laza erkölcsi életére, másrészt a görög kultusz rendjére való tekintettel rendelkezik úgy,²³ hogy a nők, a zsidó nők nyilvánosság előtt való megjelenésének a rendjét tekintsek magukra nézve irányadónak, ami gyülekezeti szolgálatuk alkalmával megjelenésüket illeti. Ügyelniük kell arra, hogy ne legyenek összetéveszthetők se a keresztyénségen kívüli vallások képviselőivel, se a parázna nőkkel. A keresztyén istentiszteleti szolgálatot teljesítő nőnek a külseje is legyen méltó szolgálatához. *Pál apostol egyáltalán nem teszi kérdéssé azt, hogy egy nő a gyülekezetben imádkozhat-e, vagy prófételem-e, vagyis elláthat-e istentiszteleti funkciót, mivel ez akkor nem is volt kérdés, azt azonban fontosnak tartja, hogy az istentiszteleti szolgálatban lévő nő külső megjelenése legyen összhangban szolgálatával.*

3.1.2. *Gyülekezeti pásztor (Róm 16,1). Fébé a kenkreai gyülekezet szolgálója.* Korinthus egyik jelentős kikötővárosában teljesít szolgálatot. Származása szerint a népek fiai közül való,²⁴ felszabadított rabszolganő. *Az apostol tényleg adelphén hémón „a mi testvérünket” meghatározással a maga testvéri közösségéhez sorolja. Ezt követi hivatásának a meghatározása: ousan diakonon tés ekklésias tés en Kegchreais.* Fébé egy konkrét gyülekezet, a kenkreai gyülekezet szolgálója. Az írásmagyarázók általában egyetértenek abban, hogy Fébé esetében nem alkalmi szolgálatról, hanem rendszeres, ún. „hivatali” tisztség ellátásáról van szó.²⁶ *A diakonos fogalma itt már hivatali cím.*²⁷ Az asszonyok a keresztség és úrvacsora alkalmával is segítséget nyújtottak a szolgálatban.²⁸ A participiumos mondatszerkezet és helymeghatározás által az látszik nyilvánvalónak, hogy Fébé esetében egy állandó jellegű, elismert szolgálatról van szó, amely legalábbis előzetes lépcsőfoka a későbbi egyházi tisztségnek.²⁹ Mivel a diakonos

Pál korában egészen mély és átfogó jelentéstartalommal rendelkezik, itt olyan gyülekezeti munkát jelöl, amely az igehirdetést és a szeretetszolgálatot egyaránt magába foglalja. *Fébé kenkreai munkaköre a későbbi lelkipásztori tisztségnek felel meg.* A diakonos fogalma ugyanis ekkor még az episkopos, a „felügyelő”-vel csaknem azonos jelentésű. Nem véletlen, hogy az ApCsel-ben (6,1-6) sem használatos még azok jelölésére, akik, a mi mai fogalmaink szerint a diakóniai munkát végezték többnyire. A diakonos fogalma ugyanis csak jóval később specializálódott, illetve szűkült le ebben az irányban. Az ősegyház korában még egészen széles a jelentéstartalma.³⁰ Fébé neve mellett még egy másik szokatlan fogalom is szerepel: a *prostatis*, aminek a jelentése: „előljáró”, „vezető”, „patronus”. Némelyek szerint mivel ez a meghatározás egy nő neve mellett szerepel, így átvitt értelemben kell vennünk a fogalom jelentését. Kérdéses viszont, hogy vajon Pál is átvitt értelemben használta-e ezt a fogalmat? Ismeretes azonban az az álláspont is, amely szerint Fébé a későbbi püspöki tisztségnek megfelelő tiszteletet töltötte be.³¹ Szerintem Pál éppen Fébé speciális hivatását jelölte ezekkel a fogalmakkal, azokat a munkaköröket, amelyeket általában férfiak szoktak betölteni, de Jézus Krisztus intenciója szerint az egyház korában betölthettek nők is. Miért jelentene a diakonos és a prostatis fogalma Fébé neve mellett mást, mint amit férfiak neve mellett jelent egyébként? Pál mondhatta volna egyszerűen azt is, hogy Fébé ápolta a beteget, gondozta az elhagyottakat, özvegyeket Kenkreában, viszont ha nem ezt mondta, hanem a masculinumi fogalmakat egy egészen egyértelmű összefüggésben használja Fébé gyülekezeti, és közegyházi tisztség jelölésére, akkor minden bizonnyal Fébé neve mellett is az marad e fogalmak jelentéstartalma, ami egyébként férfi munkatársainak a neve mellett volt. Nincs nekünk sem semmiféle bibliai alapunk arra, hogy megváltoztathassuk e fogalmak jelentéstartalmát csupán azért, mert egy nő neve mellett szerepelnek. Az pedig, hogy Fébének az ősegyházban betöltött „lelkipásztori” tiszteletből a későbbiek során „diakonissza” lett, azzal függ össze, hogy amikor sor került az eredeti szövegnek a különböző nemzeti nyelvi fordításaira, a korszak máris oly mértékig meghatározta az egyházat minden tekintetben, hogy az egyház keretei belül is szokatlan lett az, ami még az I. században természetes volt. A nemzetiségi nyelvi fordítások nem az eredeti szöveg hűségesebb értelmének megfelelően fordították le a diakonos fogalmát, hanem a korokban kialakult jelentésváltozásnak megfelelően.³² Az I. század után ugyanis a diakonos fogalmának jelentéstartalma oly módon változik meg, hogy az már csak a „szeretetszolgálat” jelentését foglalja magába. Fébé Korinthus kikötővárosában olyan szolgálatot teljesített, amelyet Pál említésre méltónak tartott, és igyekszik segíteni további munkáját.

3.1.3. *Gyülekezeti vezető, missziói munkás férjével együtt.* Priscilla és Akvila együtt van az Úr szolgálatában (ApCsel 18,1kk. 26; Róm 16,3; 1Kor 16,19). A házaspár korinthusi munkája mellett jelentős az efézusi is, gyülekezet tartozott a házukhoz. Az asszony kiemelése azzal függ össze, hogy befolyása és szolgálata

lata még jelentősebb volt a gyülekezetek számára mint a férjéé. *Pál munkatársainak nevezi őket, tehát mindketten ahhoz a körhöz tartoztak, amely a missziói munkában magas szinten részt vett.* A diaszpórában önálló missziói munkát végeztek Pál intenciója alapján.³³ Az első két évszázadban az egyház még nem rendelkezett épületekkel,³⁴ hanem privát házakban gyülekeztek össze (ApCsel 12,12; Kol 4,15; Filem 2). Ahol Priszilla és Akvila letelepedett, ott a háza a gyülekezet otthonává is lett. *Ez a házaspár úgy volt benne az egyház életében, hogy nemcsak Pál, hanem a népek fiaiból alakult gyülekezetek körében és számára jelentős szolgálatokat végzett.* Munkájuk jelentősége meghaladta a korinthusi gyülekezet kereteit.

3.2. *A beszélgető asszonyok intése (1Kor 14,33b-36), útmutatás az egyszerű gyülekezeti tagoknak.* Szégyenletes az asszonynak a gyülekezetben beszélgetni, mindenek szépen és rendben kell történnie a gyülekezeti istentiszteleten (1Kor 14,40). Az Újszövetségnek ez a részlete, az 1Tim 2,12-vel együtt az, amelynek alapján az első század végétől kezdve a nők istentiszteleti szolgálata egyre inkább háttérbe szorult, majd teljesen meg is szűnt. Míg azonban az 1Tim 2,12-ben csak a *didaskhein*, a tanítás funkciójának gyakorlására nézve írja Pál: *ouk epürepó* „nem engedem meg”, addig e részlet szerint az asszonyoknak hallgatni kell a gyülekezetben, ellentétben az 1Kor 11,2kk útmutatásával, amely szerint Pál az asszonyok gyülekezeti szolgálatát feltételezi. *Miről van itt tulajdonképpen szó?* Némelyek szerint ez a néhány vers megtöri az eddigi gondolatmenetet, a szöveg hagyományozása nem egyértelmű.³⁵ Az írásmagyarázók között némelyek ezt a részletet Pál neveltetési háttéréből igyekeznek megmagyarázni. Szerintük Pál az asszonyok gyülekezeti funkcióját bár nem szívesen, de tudomásul vette, itt viszont a saját véleményének adott hangot.³⁶ Ennek a feltételezésnek azonban a 11. részben semmi nyoma sincs. Különbösen is, nemcsak a 11. részben számol a nők gyülekezeti szolgálatával, hanem leveleiben másutt is, de e levél keretén belül szintén. A 14,26-ban egészen általános értelemben tanít arról, hogy *a gyülekezet minden tagja lehet a Lélek különböző ajándékainak hordozója, illetve szószólója.*³⁷ A szöveg szövegtörténeti, szituációtörténeti alapon történő vizsgálata, amely kiegészíthető irodalomkritikai, hagyománytörténeti és teológiai elemzéssel, jól értékesíthető szempontokra hívja fel a figyelmünket. Ebből a szempontból értékes tanulmányok születtek meg.³⁸ A szövegkritikai elemzés azt mutatja, hogy a 34-35. vers nem tartozott a szöveg eredeti állományához, megtöri Pál tanításának gondolatmenetét. Redaktori marginális megjegyzésként szerepelhetett, amelyet későbbi leírók másoltak be a páli kontextusba. Arról lehetett szó, hogy judaista hatásra elkezdődött a keresztyén nők istentiszteleti szolgálatának korlátozása, főleg Jeruzsálem pusztulása után (Kr.u.70), a levél ismeretlen judaista szemléletű leírója a maga véleményét rögzítette lapszéli jegyzetként az istentisztelet kérdéseivel foglalkozó tanítás mellé, amelyet a későbbi leírók, éppen a korszellelem felerősítő hatására másoltak be a szövegbe. A korinthusi levél beszédtilalma azonban sem nem eredeti részlete a levélnek, sem nem Páltól származik.³⁹ Az iroda-

lomkritikai kutatás azt mutatja, hogy semmiféle törés nem jelentkezik a szövegben akkor, ha a kérdéscsészletet kihagyjuk, sőt ez a két vers jelenti Pál gondolatmenetének megtörését. Ily módon az apostol az eredeti gondolatmenethez egy kitérés, illetve elkalandozás után tér újra vissza. Egy másik érv pedig az, ami szintén helyes megfigyelés, hogy Pál a *kathós kai ho nomos legei* „ahogyan a törvény is mondja” idézési formát nem használja. Az Ószövetséget sehol másutt, soha nem ezzel a bevezetővel idézi, hanem a következő idéző formulákkal: „amint meg van írva”, – ez a leggyakoribb –, ezzel rokon a *hé graphé legei*, „az Írás mondja”, vagy: „a törvényben meg van írva”. Feltűnő a stílusbeli különbség az 1Kor 9,8 és e részlet között. Még egy nyomós érv, ami kétségesse teszi e részlet páli eredetét, és ez már nem formai dolog, hanem tartalmi. A törvény sehol nem szól semmit e nők beszédét megtiltó parancsról. A hagyománytörténeti elemzés szintén az előző megfigyeléseket igazolja. *Az 1Kor 11,5-ben Pál egyetlen szóval sem tiltja a nők istentiszteleti szolgálatát, csupán arról ír, hogy a gyülekezeti szolgálat alkalmával megjelenésük is legyen a szolgálatukhoz méltó, amint arról az előzőekben már szóltunk.* Ha a páli irodalom egész összefüggésében vizsgáljuk meg ezt a tiltó parancsot, akkor is azt kell látnunk, hogy ez egyáltalán nincs összhangban sem a páli tanítással, sem az apostol gyakorlatával. Ez a részlet nem felel meg sem Pál teológiai szemléletének, sem gyakorlatának. Minden bizonnyal a későzsido tradícióból származó nézet a század vége felé került be a levél állományába, amikor a keresztyén egyházon belül is már némelyek kezdték a női szolgálatot lebecsülni,⁴⁰ éppen a korszellelem hatására.⁴¹ *A megnyugtató, helyes magyarázata e részletnek az, hogy míg a 11. részben a kharizmatikus nők gyülekezeti szolgálatáról van szó, addig itt a gyülekezeti asszonyok közbeszólásairól, beszélgetéséről.* Az eredeti szöveg *laleó* fogalma a 14,34-ben nem azonosítható a 11,2kk-ban szereplő *próphéteuó* fogalmával. A *laleó* elsősorban „beszélni”, „beszélgetni” jelentést tartalmaz magába akkor is, ha alkalmanként jelentheti ugyan a Jézusról való beszélgetést is. A *próphéteuó* egyértelműen a kharizmatikus megnyilatkozást jelenti, a Lélek inspirációja alapján megszólaló, eligazító, útmutatást adó beszédet, az igazhirdetést. Pál ez esetben nem a *próphéteuó* ígét használja, hanem a *laleó*-t. Amennyiben tehát a fenti eléggé meggyőző érveknek nem adnánk helyt, és mégis Páltól való részletnek tartjuk ezt a két verset, akkor sem a nők egyházi szolgálatának a megtiltásáról van szó. *Nem azt tanítja Pál, hogy a keresztyén asszonyok, akik a Lélek ajándékát elnyerték nem szólhatnak meg az istentiszteleten, hanem azt, hogy ne beszéljessenek.* Pál miközben a gyülekezeti istentisztelet kérdéskörével foglalkozik, a 11. részben a kharizmatikus nőknek ad útmutatást, itt viszont a kharizmával nem rendelkező asszonyok istentiszteleten való részvételének helyes módjáról tanít. Az apostol miközben az istentisztelet rendjéről tanít, a gyülekezet épülését, és a kívülállóknak megnyerését tartja szembe előtt. Mivel Korinthusban talán éppen a sok meglehetősen alacsony műveltségi szinten álló nő, az istentiszteleten sok mindent nem értett meg a kharizmatikusok megnyilatkozásaiból, –

ami hátrányos helyzetükből adódóan természetes –, állandó közbeszólásaikkal zavarta az istentisztelet rendjét, valamint azzal, hogy a szomszédjával akarta megbeszélni a dolgot. – Pál a nők tanulási, fejlődési lehetőségét nem akarta elzárni, de az istentiszteleten nem engedélyezi azt, éppen azért, hogy ott az állandó közbeszólások, és a szomszédokkal folytatott beszélgetések miatt ne legyen zűrzavar, sem hangzavar. Az asszonyoknak az istentiszteleten csendben kell maradniuk, éppen a jó rend miatt, és amit tudni akarnak, azt otthon kell megtanulniuk férjüktől, aki nyilván sokkal tájékozottabb volt helyzetükből adódóan, így alkalmas arra, hogy feleségét nevelje és eljuttassa arra a szintre, hogy a gyülekezeti istentisztelet dolgait megértse. A gyülekezet tagjainak nagy része, ami a nőket illeti, úgy lett keresztyén, hogy a hit dolgaiban való jártasságot utólag kellett megszereznie. Egyébként az asszonyok szeretnek beszélgetni, különösen ahol többen is vannak együtt, így e szempontból is érthető az apostoli intelem, az istentisztelet keretén belül ez illetlen dolog. A jó rend a gyülekezeti asszonyoktól is fegyelmezett magatartást kíván. A gyülekezethez méltó életre nevelődni kell. Ezt igyekszik elősegíteni ez a levélrészlet.

Összefoglalás.

A nő helyzetét vizsgálva a korinthusi levelek alapján a következőket állapíthatjuk meg:

1. A korinthusi egyház tagjaihoz ugyanúgy hozzátartoznak mint bárki más. Pál a korinthusi egyházzal tagjainak a nemi, faji, illetve társadalmi különbségeikre való tekintet nélkül ezt tanítja; „Ti pedig Krisztus teste vagytok, és egyenként annak tagjai” (1Kor 12,27). A gyülekezetet úgy szólítja meg együtt következően, hogy annak valamennyi tagjával számol mindenféle hátrányos megkülönböztetés nélkül.

2. Az egyház tagjai együtt arra nyertek elhívást, hogy az ún. teremtési rendek kereteiben érvényesítsék az eljövendő világ erejét, az új teremtés rendjét. Közülük minden egyes tagnak úgy kell élni az ún. teremtési rendekben, a társadalomban és a családban, akár férfi, akár nő, ahogyan arra kegyelmi ajándékot kapott (1Kor 7,17). Az apostol ugyanazt a tanácsot adja a gyülekezet mindkét nemhez tartozó tagjainak. Az egyház tagjai együtt hivattak arra, hogy úgy éljenek környezetükben, hogy az a többiek javát és üdvösségét segítse elő, akár melyik területén is vannak az életnek: „Akár esztek tehát, akár isztok, bármit cselekesztek, mindent Isten dicsőségére tegyetek! Megütközésre ne adjatok okot se a zsidóknak, se a görögöknek, se az Isten egyházának; mint ahogyan én is mindenben mindenkinek igyekszem kedvére lenni, nem a magam hasznát keresve, hanem a többiekét, hogy üdvözüljenek” (1Kor 10,31-33).

3. A nők az egyház egyenjogú tagjaiként az istentiszteleten vagy úgy vesznek részt, mint szolgálatra elhívottak, vagy úgy, mint egyszerű gyülekezeti tagok, attól függően, hogy mire kaptak kegyelmi ajándékot. „Mert egyenként mindnyájan prófétálhattok” (1Kor 14,31). A hitelesnek elismert páli levelek az 1Kor

14,33-36 kivételével a gyülekezeti viszonyokat és szolgálásokat illetően teljesen összhangban egymással azt tanítják, hogy a nők az istentiszteleten, a gyülekezetek vezetésében és a missziói munkában magától értetődően résztvettek.⁴² A nők számára elrendelt hallgatási parancs nem a gyülekezeti szolgálatra elhívott nőknek szól, sőt nagy a valószínűsége annak, hogy nem is Pál korából való. Későbbi stádiumát mutatja ugyanis az egyházi életnek.⁴³ Úgy tűnik, hogy a 2. vagy 3. generáció korát jelzi az 1Kor 14,33-36 levélhez hasonlóan, amelyben hasonló parancs található. – A páli korszakban az 1Kor 7,12-16 szerint nemcsak a hívó házaspárok tartoztak a gyülekezethez együtt, hanem az asszonyok is hitetlen férjükkal együtt és megfordítva (7,13). Az asszonyok önállósága és a férfikkal való egyenértékűsége a gyülekezeten belül minden tekintetben: ez a korinthusi helyzet.

Dr.Lenkeyné dr.Semsey Klára

Jegyzetek

1. *Fascher, E.*: Der erste Brief des Paulus an die Korinther. 7/1. Berlin, 1983. Evangelische Verlagsanstalt 181. – 2. *Wendland, H.D.*: Die Briefe an die Korinther. Göttingen 1968. Vandenhoeck und Ruprecht. 179.1. – 3. *Kaehler, Else*: Zürich 1960. Gotthelf-Verlag 24.1. – 4. *Kaehler, i.m. al.* – 5. *Wendland, im.* 57.1. – 6. *Cullmann, O.*: Tauflehre des NT. 1948. 39k. – 7. *Kaehler, im.* 29.1. – 8. *Conzelmann, H.*: Der erste Brief an die Korinther. Göttingen 1966. Vandenhoeck und Ruprecht 149.1. – 9. *Wendland, im.* 57.1. – 10. *Kümmel, parthenos* = Kittel, VBd. 824.1. – 11. *Conzelmann, im.* 157.1. – 12. *Herm. sim.* IX 11,1kk. Herm.vis. I.1kk. – 13. *Lietzmann, H.* – *Kümmel, W.G.*: Handbuch zum Neuen Testament. 9. 1949. 291.1. – 14. *Kittel, G.* Wörterbuch zum NT. V. Bd. 824.1. – 15. *Bauer, W.*: Griechisch-deutsches Wörterbuch zum Neuen Testament und der übrigen urchristlichen Literatur. Berlin 1958. A. Töppelmann. 273.1. – 16. *Lenkeyné Semsey Klára*: A nők az Újszövetségben, az Újszövetség a nőkről. Budapest, 1993. Kálvin Kiadó, 242. 1. – 17. *Theissen, G.*: Soziale Schichtung in der korinthischen Gemeinde = Studien zur Soziologie des Urchristentums. Tübingen 1989. J.C.B. Mohr. 254.1. – 18. *Lenkeyné Semsey K.*: im. 217kk. – 19. *Schelkle, H.M.*: Dienste und Diener in den Kirchen der neutestamentlichen Zeit. – Das kirchliche Amt im Neuen Testament. Hrsg. Karl Kerlge. Darmstadt 1977. 224.1. – 20. *Wendland, im.* 90.1. – 21. *Conzelmann, im.* 215.1. – 22. *Wendland, im.* 127.1. – 23. *Conzelmann, im.* 218.1. – 24. *Bauer, W.* im. 1708.1. – 25. *Michel, O.*: Der Brief an die Römer. Göttingen 1966. Vandenhoeck-Ruprecht. 340.1. – 26. *Lenkeyné Semsey K.*: Ki volt Fébé? = Ref. Egyház 1973. 280-283.1. – 27. *Michel, O.* im. 340.1. – 28. *Michel, im.* 340.1. – 29. *Kaesemann, E.*: An die Römer. Tübingen 1973. J.C.V.Mohr. 391.1. – 30. *Kittel, G.*: im. 2.Bd. 89.1. – 31. *Molmann-Wendel, E.*: Freiheit, Gleichheit, Schwesterlichkeit. Zur Emanzipation der Frau. München 1977. Chr.Kaiser Verlag. 21.1. – 32. *Lenkeyné Semsey K.*: im. 270.1. – 33. *Lenkeyné Semsey K.*: im. 222.1. – 34. *Michel, im.* 338.1. – 35. *Conzelmann, im.* 289.1. – 36. *Lietzmann, H.*: An die Korinther I/II. Tübingen 1969. J.C.B.Mohr. 75.1. – 37. *Leipoldt, J.*: Die Frau in der antiken Welt und im Urchristentum. Leipzig 1955. Aufl. 2. Koehler-Amelang. 187kk. – 38. Frauen auf neuen Wegen. Studien und Problemlberichte zur Situation der Frauen in Gesellschaft und Kirche. Berlin 1978. Burckhardt-Verlag. Die Frau im Urchristentum. Freiburg 1983. Herder. *Bertinetti, I.*: Frauen im geistlichen Amt. Berlin 1965. Evangelische Verlagsanstalt. *Füzer, G.*: „Das Weib schweige in der Gemeinde”. Über den unpaulinischen Charakter der mulier-taceat-Verse in 1Kor 14. München 1963. (=Theol.Existenz heute NF110). – 39. *Leipoldt im.* 187kk. – 40. *Bertinetti, I.* im. 132.1. – 41. *Leipoldt im.* 191.1. – 42. *Doutzenberg, G.*: Zur Stellung der Frauen in den paulinischen Gemeinden. = Die Frau im Urchristentum. Freiburg 1983. Herder 182-224.1. – 43. *Bertinetti im.* 132.1.

D.Dr.Ottlyk Ernő

1918-1995

D.Dr.Ottlyk Ernő 1918. január 9-én született Miskolcon, Ottlyk Árpád és Zsivkovics Erzsébet gyermekeként. Édesapja tábornok, és hosszú éveken át a miskolci gyülekezet másodfelügyelője. Hitben élő szülők gyermekeit is istenfélelemben és evangélikus egyházunk iránti ragaszkodásra nevelték.

Ottlyk Ernő Miskolcon érettségizett, majd a soproni Evangélikus Hittudományi Karon folytatta tanulmányait, ahol kitüntetéssel végzett.

Külföldi tanulmányútja során tudását elmélyítette a hallei Luther Márton és a berlini Humboldt egyetem teológiai fakultásán.

Itthon bölcsészeti, jogi és teológiai doktorátust szerzett Debrecenben, illetve Sopronban a keresztyén neveléstudomány szakterületén. Később a hallei és a pozsonyi teológia is díszdoktorátussal tüntette ki.

Thuróczy Zoltán tiszai kerületi püspök szentelte lelkésszé Miskolcon 1940-ben. Segédlelkészi szolgálatot végzett nyolc gyülekezetben, köztük Tokajban, Ormospusztán és Budapest Angyalföldön, valamint Rozsnyón.

Paróchusként Eger, Arnót és Sajókaza gyülekezetei tüntették ki bizalmukkal és hívták meg pásztori szolgálatra, 1943 és 1950 között. Ekkor került Sopronba teológiai intézeti tanárként, majd Budapestre költözött a Teológiai Akadémia tanáraival és hallgatóival együtt. 1959-ben választották meg az egyháztörténeti tanszék professzorának, mely tisztséget 1967. június 20-ig töltötte be, amikor az Északi Evangélikus Egyházkerület gyülekezetei a püspöki székbe emelték.

E felelős szolgálatot 1982. június 30-ig, 15 éven át nagy szorgalommal és odaadással végezte, amikor külső kényszer hatása alatt, de beleegyezésével nyugállományba vonult.

Két ízben töltötte be az ökumenikus főtítkári tisztséget, s egyidejűleg a Theológiai Szemle főszer-

kesztője is volt. A Lelkipásztor c. szakfolyóiratunkat 1959-1967 között szerkesztette.

Házasságot kötött Lengyel Piroska tanárnővel 1942-ben. Gyermeük, Márta a lelkészi pályát választotta egyházunkban.

Megjelent műveit említtem számos cikke és tanulmánya mellett:

A pedagógus Luther 1942-ből, Egyháztörténeti hittankönyv 1959-ből, Istenszeretet, emberszeretet 1962-ből, Hűség Istenhez és népünkhöz – magyar evangélikus egyháztörténet 1965-ből, Az egyetemes egyház története 1979-ből, és Luther élete és műve 1983-ból.

Az evangélikus egyház útja a szocializmusban előbb magyarul, majd németül is megjelent 1982-ben.

Különböző társadalmi tisztségeket is viselt, az akkori időszak szokásai szerint magas állami kitüntetésekkel kapott munkássága elismeréseként.

Nehéz, politikailag feszült korban élt Ottlyk Ernő püspök, a totalitárius diktatúra idején. Teológiai állásfoglalásai kora társadalmi és egyházpolitikai kontextusában elhelyezve értelmezhetők. Írásain mégis átsüt az Isten szeretetének melege és az emberért érzett felelősség-hordozás fontossága. Pásztorolt gyülekezeteiben érezte igazán otthon magát, maga is szenvedett emberi természetének vágyai, a kor elnyomása és a másik ember életét megkeserítő hatalomvágy miatt.

Élete utolsó szakaszában családjának szűk körébe vonult vissza. Örült unokája testi-szellemi növekedésének. Az évek kérlelhetetlen múlásával az öregséggel járó betegségek látogatták meg. Szeme látóképessége csökkenése, keringési zavarok, végül tüdőgyulladás okozta 1995. május 15-én bekövetkezett elhunytát.

Személyét és szolgálatát Isten áldó és könyörülő kegyelmébe ajánljuk!

*Szebik Imre
püspök*

BESZÁMOLÓ

a Koppenhágában tartott, társadalmi kérdésekkel foglalkozó világcsúcskonferenciáról

(1995. március 6-12)

valamint az Egyházak Világtanácsa, mint Nem Kormányzati Szervezet (NGO) delegációjának tevékenységéről

A küldöttség vezetője Konrad Raiser főtítkár volt, tagjai pedig: James Ottley püspök a Canterbury-i érsek állandó ENSZ képviselője, két harmadik világból való (Kenya, Jamaica), egyházukban aktív közgazdász, 2 EVT tisztviselő (Rainer Lingscheid, Rob van Drimmelen) és John Newbury az új ökumenikus sajtószolgálat (ENI) képviselője, valamint e sorok írója. A küldöttség végig együttműködött a Lutheránus Világszövetség jól szervezett, magasszintű delegációjával.

A kopenhágai konferencia az 1992-ben, Rio de Janeiroban az ENSZ által rendezett világesúcs folytatása volt. Akkor az ökológiai kérdéseket tárgyalták. *Koppenhágában a világ szociális problémái kerültek középpontba.*

1.) A konferencia munkarendje: a *Plénium*, melyen előbb 3 napon át a résztvevő országok társadalmi kérdésekkel foglalkozó minisztere (Magyarország esetében Kókény Mihály népjóléti államtitkár) mondott beszédet. *Jelentős kivétel, hogy a jelenlevő többszáz NGO közül a Vöröskereszt és az EVT képviselője (Konrad Raiser) is szólhatott a plénumon.* Raiser főtítkár beszédében az ENSZ hatalmának és tekintélyének, valamint a polgári társaságoknak az erősítését javasolta. Arra is rámutatott, hogy a gazdasági növekedésnek a társadalmi és az ökológiai kérdések iránti felelősség gyakorlásával együtt kell járni. Javasolta a fejlődő országok adósságainak teljes, és a fejlődésben, átmeneti helyzetben levő (middle income) országok adósságainak 50 %-os törlését. Raiser főtítkár beszéde a világ perifériára szorult népei szószólójának mutatkozott. A konferencia második felében az államfők – köztük Göncz Árpád köztársasági elnök – szóltak a plénumon.

Közben igen komoly viták helye volt a *Főbizottság*, melynek néha hajnalig tartó ülésein a nagy kérdések eldőlték.

2.) A másik párhuzamos gyűléssorozat az NGO küldöttségek sokszínű programja volt. A szerdai nap (március 8.) volt a vallások napja. Délelőtt a különféle vallások képviselői együtt vizsgálták a társadalmi problémákat. Az előadók közt volt keresztyén teológus, zsidó rabbi, hindu parlamenti képviselő és arab,

muzulmán sejk. Ez a délelőtt nem valami szinkretisztikus, vallásokat összemósó jellegű beszédek elmondásával telt, hanem pontosan arról volt szó, ami *ma a világ megmaradásáért annyira fontos, hogy különbözőképpen gondolkodó emberek – a maguk hitéről valószínűleg téve, azt meg nem tagadva –, tudjanak közös, súlyos kérdésekről beszélgetni.* (Az összejövetel végén – hozzászólásom után – odajött hozzám egy külföldi akcentussal angolul beszélő fiatalember és elmondta, hogy amit csinálunk, az a Nagy Parázna, Babilon tette. A Jel 17-et próbálta így „értelmezni”.)

Szerdán du. keresztyén gyülekezésre került sor, melynek vitaindító bevezetését Konrad Raiser, Antoine Haddad libáni ortodox laikus közgazdász és e sorok írója mondta. A délutáni összejövetelen egy amerikai fundamentalista nyilvánosan zavarta meg a gyűlés békéjét.

3.) A Dán Evangélikus Egyház mindent megtett annak érdekében, hogy az egyházi küldöttségek eredményes munkát végezhesenek. Ők segítettek az EVT és LVSz delegátusok másfél napos orientációs konferenciájának megszervezésében is. A kopenhágai katedrálisban tartott ökumenikus istentisztelet jelentette az egyházi megnyitást. Ezen a Lutheránus Világszövetség főtítkára prédikált, én a következő imádsággal szolgáltam: *Úr Jézus Krisztus, aki az elesett emberi nemzetség iránti iraglmasságotból emberré lettél, hogy vállald az elesettek, a kizsájtottak, a társadalmak peremére szorultak sorsát, hogy őket is megszabadítsd; vezesd úgy Egyházadat, hogy részesedhessünk a Te indulatodban és vállaljuk mi is a kicsik és elesettek sorsát és az értük való küzdelmet. Vezesd azokat, akik a népek sorsáért felelősséget hordoznak, hogy igazabb és emberibb társadalom megvalósításáért küzdjenek. Így adassék békesség és igazság minden népnek.* – Lehetőségünk volt több gyülekezetbe ellátogatni és az egyház szociális-diakóniai munkájába is betekinteni.

4.) Az EVT és LVSz delegációk tagjai minden délelőtt találkoztak kb. egyórás megbeszélésre, tapasztalatcserére és a feladatkörök elosztására. Ezek nagyon jó légkörű, hasznos találkozók voltak.

5.) A konferencia során nagy feszültség alakult ki a

hivatalos delegációk és az NGO-k között. Az utóbbiak szinte valamennyien negatívan értékelték a hivatalos megnyilatkozások jó részét. Valóban sok ellentmondás mutatkozott egy-egy államférfi szavai és kormányának magatartása között. De még a jobbakarúak sem voltak hajlandók igazi áldozathozatalra. A legtöbb vitát kiváltó javaslat szerint minden fejlődő országnak juttatott segély 20 %-a és a kormányok költségvetésének 20 %-a (az ún. 20/20) szociális kiadásokra fordítandó. De ebből sem lett kötelező rendelkezés, csak ajánlás.

Pozitívan értékelték viszont azt a tényt, hogy a szociális problémák egy világkonferencia központi kérdésévé lettek és *kitűzték célul a szegénység gyökeres kiirtását (eradication, not only alleviation of poverty)*.

6.) Az NGO-k és a sajtó jó részének látása szerint kibékíthetetlen ellentét mutatkozott a célok és a hozott intézkedések között. Ezért az *NGO-k saját külön deklarációjukat jelentették meg: THE COPENHAGEN ALTERNATIVE DECLARATION* címmel. Ennek summája a következő: *Az NGO-k osztják a szebb, igazságtalanságoktól és társadalmi feszültségektől kevésbé gyötört világ látomását a kormányokkal, és azt remélték, hogy e kérdések gyökeres vizsgálat alá kerülnek és a konklúziók levonása is megtörténik. Elismerik, hogy egyes kritikus kérdések előkerültek, de gyakorlati lépések nem történtek a problémák megoldására. A hivatalos vélemények a senki által nem ellenőrzött szabadpiaci erőkre való kizárólagos hagyatkozást tekintik irány-*

adónak. Pedig – mondja a nyilatkozat – „az uralkodó neoliberais rendszer, mint a fejlődés egyetlen modellje kudarcot vallott”. A strukturális változtatásokat előíró IMF és World Bank programok aláásták az egészséges gazdasági-szociális fejlődést. Az évtizedek óta tapasztalt folyamat – melyben a szegények egyre szegényebbek és gazdagok egyre gazdagabbak lesznek – folytatódik. Ennek során a gazdasági, pénzügyi, politikai, katonai és technológiai hatalom tovább koncentráldott.

A deklaráció részletes ajánlásaiból kiemelhetjük egy új „Észak-Déli Szerződés” létrejöttét, mely a fejlődő világ adósságainak teljes elengedésével kezdődjön, melyben nagy nemzetközi pénzügyi intézmények – pl TNC – munkássága áttekinthető és az érdekeltektől ellenőrzött legyen. A világ-krisis megoldására kevés idő van, mert a helyzet állandóan romlik. (E beszámoló készítésének napján – 1995. április 8. –, tették közzé a Berlinben tartott ökológiai világcsúcs „eredményeit”. Ezek is általános csalódást keltettek, mert a gazdag országok nem voltak hajlandók elkötelezni magukat a káros anyagok kibocsátásának korlátozására.) Kormányok és társadalmi szervezetek osztznak a felelősségben.

7.) A jelenlevő EVT és LVSz delegátusok egy csoportja rövid deklarációjában azokat a pontokat hangsúlyozta, melyeket Konrd Raiser terjesztett a plénum elé.

Pásztor János

Közbenjárás (intervenció) a WSSD-nél*

Elnök Úr!

1. Megtisztelő feladat köszönteni Önt a világ vezetőinek e fontos összejövetelén, az Egyházak Világtanácsa (EVT) nevében, melynek főtitkára vagyok. Az EVT 325 egyház szövetsége, melynek tagjai közt található ortodox, anglikán, protestáns egyházak a világ különböző részeiről, több mint száz országból. Amit ma elmondok Önnek az a keresztyén egyházak közti évtizedes párbeszéd eredménye, de ez a párbeszéd fokozatosan kiterjed más vallásokra is. Ezen felül két nemzetközi római katolikus hálózat, a SIDSE és a Caritas Internationalis is hangsúlyozta, hogy véleményük a társadalmi fejlődésről igen hasonló az EVT véleményéhez.

2. Megalakulásától kezdve az EVT szószólója/közbenjárója a szociális igazságosságért folyó küzdelem keresztyén részének, mely azon a meggyőződésen alapul, hogy nem választhatjuk szét az egyének és közösségek lelki és anyagi szükségleteit. Ettől a meggyőződéstől vezéreltetve, az EVT tevőlegesen is elősegítette az ENSZ megalakítását 50 évvel ezelőtt, nem csak azért, hogy független államok szervezete legyen, hanem hogy a világ népeinek a békére, az emberi jogok elfogadására – beleértve a vallás és akarati szabadságot – való törekvésének megtestesülése legyen.

3. Ez a társadalmi fejlődéssel foglalkozó csúcstalálkozó alig jöhetett volna fontosabb fordulópontkor, mint most, amikor a szociálpolitikák támadások érik a nemzeteknél szerzte a világon. Szegénység és igazságtalanság marja szét a törekeny demokrácia alapjait sok nemzetnél. Még az iparosodott országokban is a szociális jóléti rendszert lebontják a gazdasági növekedés érdekei miatt. A munkanélküliség és a szegénység növekszik. Majdnem mindenütt naponta növekedik a szegények és gazdagok közötti szakadék is.

4. Ahogy a világgazdaság globálissá válik természete szerint, a gazdasági és politikai hatalom egyre inkább összpontosul a kivételezett kevesek kezében. A globális piacmegközelítés gyakran alakítja át a világot, gyengítve a nemzeti kormányok tradicionális szerepét a politikai újra-szabályozás és a kormányközi szociális intézményi rendszer hatékonyságának korlátozása által. Ki törődik az emberek érdekeivel akkor, amikor az intézmények a magánszférában nagyobb szerepet vesznek fel a globális gazdaság megformálásában? Ki őrzi vagy védi a szegény nemzetek és a kis államok jogait a világ színpada pár tekintélyes színészének hatalmával szemben?

5. Ilyen kihívásokkal szemben egy potenciális hatalommal bíró harmadik erő, a polgári társadalom kezdett kibontakozni. A szociális mozgalmak, önkéntes és nem-kormány (NGO) szervezetek kialakulása mindenütt, társulva a vallások újjáéledésével, jele an-

* WSSD: World Summit for Social Development = Társadalmi kérdésekkel foglalkozó világcsúcs konferencia

nak, hogy az emberi közösségek lelki, kulturális és anyagi szükségletei szétszakíthatatlanul összetartoznak. Az ENSZ – világgyűlésein keresztül, mint ez is – elősegíti a nemzetközi polgári társadalom kialakulását, amelyet a szociális fejlődés fontos összetevőjének kell tekintenünk, és amelynek döntő szerepe van az új nemzetközi rendben. Feltételezi ez azonban az igazságosság alapvető struktúrájának univerzális megerősítését a politikai, szociális és gazdasági birodalmakban. Ami itt kockán forog, az az értékek és a tudat alapvető változása.

6. Az egyik terület, ahol a paradigmák alapvető változására van szükségünk az a gazdasági növekedés szerepe. Kétségtelen, hogy a világtermelés növekedése az elmúlt évtizedekben nagy fejlődéshez vezetett, legalábbis a társadalom bizonyos csoportjai számára. A világ számos területén a gazdasági növekedés feltétlenül szükséges a munkahelyek és a jövedelem biztosításához, hogy lehetővé tegyék a méltó emberi életet mindenki számára. De az irányzatot – kiderül ez ennek a csúcstalálkozóknak előkészítő irataiból – amely a nyitott piacot és gazdasági növekedést majdnem minden szociális baj csodaszerének tartja, próba alá kell vetnünk. Az EVT 1991-es camberrai nagygyűlése emlékeztetett minket, hogy „a növekedés a növekedés kedvéért a ráksejt stratégiája”. Ahogy az emberiség megállapította az alapvető emberi szükségletek kielégítésére a minimum mértékét, úgy meg kellene gondolnunk hol van a maximumnak az a határa, mielőtt a felesleg romláshoz vezetne.

7. Továbbmenve, ahogy a világtermelés nőtt, úgy növekedett a szegények száma is. Globálisan, és sok esetben nemzeti szinten is, a szakadék a szegények és gazdagok között egyre szélesedik és a gazdasági növekedés egyre inkább magára veszi a munkaalkalom nélküli növekedés jellegét, ezáltal hozzájárulva a nagyobb egyenlőtlenséghez. Nyilvánvaló, hogy a gazdasági növekedés önmagában nem oldja meg a szociális gondokat. Ha azt állítják, hogy a gazdasági növekedés feltétlenül szükséges a szegénység eltörléséhez, akkor miért nem történt ez meg a növekedés-orientált fejlődési stratégiák évtizedei alatt?

8. Hisszük, hogy ideje felülvizsgálni állításainkat. Miért nem gondoljuk át, hogy vajon a szegénység csökkentésére célzott politikák, a hosszútávú munkahelyteremtés, környezet-helyreállítás és védelem, fenntartható emberi fejlődéshez vezet-e? Egy ilyen megközelítés ellentmond az előbbi gondolatmenetnek, mely gazdasági folyamatokkal kezd és abban bízunk – széles gyakorlati tapasztalatok ellenére –, hogy a haszon „leszivárog” majd a társadalom minden rétegébe. A szociális és ökológiai politikák csak korrektív, utólagos szerepet játszanak.

9. Az alternatív megközelítés igényelné már kezdetől azoknak az aktív részvételét a döntéshozó folyamatban, akik az ilyen döntések által érintve lesznek. Ez inkább „felépítő” megközelítés lenne, mint „leszivárogtató”, amely a helyi közösségek szükségével kezdene foglalkozni, és ez lenne az alap a globális politikához. Ezt az új irányt már számos szervezet köve-

ti. Nemzetközi szinten például az ENSZ Fejlesztési Programja kidolgozta az Emberi Fejlődési Indexet, amely a gazdasági fejlődést a szociális fejlődés jelzőinek együttes vizsgálatával minősíti. A polgári társadalom szervezetei már megmutatták a közösség-központú fejlődési sémák mind gazdasági, mind anyagi sikerességét. Egyike ezeknek a példának az Ökumenikus Fejlesztési Kooperációs Társaság, mely kölcsönöket ad kereskedelmileg életképes vállalkozásoknak, melyek eleget tesznek bizonyos szociális céloknak.

10. Bizonyos rövid távú intézkedésekre van szükség ilyen alternatív megközelítés elősegítésére. A legsürgősebbek közül felsorolok néhányat:

– Az ENSZ megerősítése, hatékonyabb ellenőrzés a nemzetközi gazdasági szereplők felett, nemzetek közti testületek és nemzetközi pénzügyi és gazdasági intézetek alapítása, mint amilyen a Nemzetközi Pénzügyi Alap, a Világbank és a Kereskedelmi Világszervezet, ezeknek elszámoltathatóknak kell lenniük, ahogy azt az ENSZ okirat kitűzte.

– A legkevésbé fejlett országok külső adósságának eltörlése, és a közepes bevételű országok adósságának legalább 50%-os csökkentése. Ezt követnie kell a Szerkezeti Szabályozási Politika alapvető felülvizsgálatának, a legnagyobb elsőbbséget a szociális fejlődésnek és a környezetvédelemnek adva. Az „Alternatív Szerkezeti Szabályozási Program, melyet nemrégiben fejlesztettek ki guyanai polgári társadalmi szervezetek, példaként szolgálhat.

– 2000-ig végre kell hajtani az ENSZ célkitűzését, hogy minden OECD ország bruttó nemzeti termékének 0.7%-át kapja meg a Tengerentúli Fejlesztés Támogatása/Segélyezése. A külföldi fejlesztés megsegítésének mennyiségi szempontjait kombinálni kell a minőségi segítségnyújtás politikájával. Ezért a hivatalos fejlesztési segély legalább 20%-át a szociális fejlődés területére, és a mindenki számára alapvető szükségletek kielégítésére kell irányítani.

11. Elnök Úr, mit várhatnak a „világ népei” ettől a Szociális Fejlesztési Csúcstalálkozótól, ahol oly sok dicséretre méltó szándék fogalmazódott meg? Úgy tűnik számomra, hogy a problémánk az, hogy a szociális fejlesztési modellt alkalmazzuk, amikor szándékainkat fejezzük ki, de a gazdasági növekedést alkalmazzuk modellként, amikor cselekszünk. Semmilyen megújított vagy nehéz politikai akaratra nincs szükség, ha azt kell tennünk amit prédikálunk. A változás amire szükségünk van nem csak adminisztratív, jogi, gyakorlati, vagy technológiai, hanem életközpontú értékek felé való elmozdulásra van szükség, változásra a szívekben és a gondolkodásban. A szolidaritás és az élet tiszteletének elősegítése a hitközösségek fő szándéka szerte a világon. Ez az a terület, ahol a vallási szervezetek a leginkább segíthetnek. A kérdések amelyek kockán forognak ezen a Csúcstalálkozóon különösen kihívóak. Mi el akarjuk fogadni ezt a kihívást.

*Konrad Raiser,
az EVT főtükára
(Fordította: Bérces Mária)*

Koppenhágai Alternatív Nyilatkozat

(Végső változat, 1995. március 8.)

Mi, társadalmi mozgalmak, NGO-k, polgári csoportok képviselői, a Szociális Fejlődés/Fejlesztés Csúcstalálkozó ideje alatt tartott NGO Fórum résztvevői, osztjuk a közös látomást egy világról, mely felismeri lényegbeli egységét és egymásrautaltságát, mi alatt teljesen átfogja az emberi különbözőség faji, etnikai, kulturális és területi megnyilvánulásait, melyben minden lakója számára az igazságosság és egyenlőség jelenti az elsőséget minden törekvésében és vállalkozásában, és amelyben a demokrácia vezérelvei és a népi részvétel mindenkire vonatkozóan érvényesek, ezáltal a régóta megálmódott békés, együttműködő, és fenntartó civilizáció létrehozása hosszú távon is lehetőségessé válik.

Ebben az összefüggésben azt várjuk a Szociális Csúcstalálkozótól, hogy foglalkozzon a szegénység, munkanélküliség és szociális széthullás/szétesés strukturális okaival, valamint a környezet romlásával és az embert helyezze a fejlődési folyamat középpontjába. Ezek nem csak a gazdasági, politikai és szociális okokat foglalják magukba, de a nemi igazságtalanság/egyenlőtlenség kulturális struktúráit is.

Míg elértek némi haladást kritikus kérdéseket boncolva a Csúcstalálkozó tárgyalásai során, az a véleményünk, hogy a gazdasági szerkezet, melyet elfogadtak a tervezett dokumentumokban, alapvetően ellentétes az igazságos és fenntartható társadalmi fejlődés céljaival. Az a túlzott bizakodás, melyet az iratok beszámíthatatlan „nyitott, szabad piaci erők”-be vetnek, mint amelyek a nemzeti és nemzetközi gazdaság alapjai, növeli, semmint csökkenti a jelenlegi globális szociális válságot. Ez a hamis feltevés fenyegeti a Szociális Csúcs megállapított céljainak megvalósítását.

A domináns új-liberális rendszer, mint a fejlődés egyetemes modellje megbukott.

A több tucat ország jelenlegi adósságterhei tarthatatlanok, mert kiszípolozzák azokat a forrásaikat, melyekre a gazdasági és szociális fejlesztéshez lenne szükségük. A szerkezeti szabályozási programok, melyeket a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank írnak elő, következetesen aláássák a gazdasági és szociális fejlődést a bérek befagyasztásával, a kistermelők tökerészesedésének és megélhetésének aláaknázásával, és a szociális juttatásoknak – különösen az egészségvédelem és oktatás területén – a szegények számára el nem érhetővé tételével. Az alapvető állami szolgáltatások leépítése által ezek a programok még nagyobb terhet raknak a nők vállaira, akik a táplálásról, egészségről, a család jólétéről és harmónijáról, valamint a közösségi kapcsolatokról gondoskodnak. A természeti erőforrások gyors exportjának elősegítésével, a gazdaság újraszabályozásával, és az egyre gyarapodó szegények marginalizálásával a szabályozás az ökológiai pusztulásban játszik szerepet.

Ez a rendszer ezen kívül egy még nagyobb gazdasági, politikai, technológiai és intézményi hatalomköz-

pontosításhoz vezetett, mikoris az élelem és más fontos erőforrások ellenőrzése egy relatíve kis számú vegyesvállalat és pénzügyi intézet kezében van. A rendszer, mely a növekedést minden más cél elé helyezi, így az emberi jólét fölé is, lerombolja a gazdaságot ahelyett hogy fölépítené, kizsákmányolva a nők idejét, munkáját és sexualitását. Arra ösztönzi a tőkét, hogy kizárja a szociális és környezetvédelmi költségeket. Munkahelyteremtés nélküli növekedést idéz elő, csorbítja a munkások jogait és aláássza a szakszervezetek szerepét. A folyamat során a rendszer aránytalanul nagy terhet rak a nőkre, veszélyezteteti egészségüket, jólétüket, és ebből következően az általuk gondozottak jólétét is. Végül, a rendszer az országokon belül és azok között, a javak egyenlőtlen elosztásához, és így szociális megkülönböztetéshez vezet, bátorítja a rasszizmust is, a polgári viszálykodást és a háborút, aláaknázza a nők és a bennszülöttek jogait.

Ezen okok miatt sem tudjuk elfogadni a hivatalos dokumentumok hozzájárulását az új kereskedelmi rendhez, ahogyan azt az Uruguay Kör Pénzügyi Törvénye és a Kereskedelmi Világszervezet megalakítását szabályozó Megegyezés megfogalmazza. A dokumentumok nem veszik figyelembe, hogy a kereskedelem liberalizációja a GATT-on és a Kereskedelmi Világszervezeten keresztül több vesztest teremt mint győztest, és hogy a negatív következmények a szegény országok, a szegények, a bérből és fizetésből élők számára mindenütt katasztrofálisak lesznek. Különösen a helyi gyártók érdekeit aknazzák alá a külföldi beruházás és a szellemi termékek jogvédelme területén.

Elutasítjuk azt az elképzelést, hogy a fejlődő országokban a szociálpolitikát „szociális védőhálóvá” redukálják, s úgy adják ezt elő, mint a strukturális fejlesztési politika „emberi arca” a WSSD dokumentumban. Ez a javaslat azon alapszik, hogy az állam kivonja magát egyik alapvető felelősségi köréből. A szociális kiadások megnyirbálása az északi államokban a költségvetés hiányának csökkentése érdekében, szintén aláaknázta a jóléti állam sok eredményét.

A szociális fejlődést csak úgy lehet megvalósítani, ha minden emberi jog – polgári, politikai, gazdasági, szociális és kulturális –, minden egyes személynek és népcsoportnak biztosított. Az a véleményünk, hogy a Csúcstalálkozó dokumentumai nem ismerik fel kellőképpen az emberi jogok elsőbbségét, mint amely előfeltétele egy közreműködő/hozzájáruló, jelentőségteljes szociális fejlődésnek, mely a társadalom minden rétegét érinti, különösképpen a gyermekeket és olyan marginalizált csoportokat, mint pl. a fogyatékosok, bennszülöttek, megszállt területek lakossága, menekültek és hontalanok. Azt sem veszik figyelembe, hogy a strukturális fejlesztési programok nem demokratikus jellege aláássza a polgárjogokat és gyakran elnyomáshoz vezet. Ráadásul a Szociális Csúcs azon erőfeszítései, hogy megmásítsák a Bécsben és

Kairóban elért megegyezéseket a nők jogaival kapcsolatban, azokat az alapvető változásokat veszélyeztetik, melyek az igazságos társadalmak létrehozásához szükségesek.

Végül megjegyezzük, hogy a militarizáció az emberi, természeti és pénzügyi források nagymértékű elpocsékolását eredményezi. Újabb igazságtalanságot és elszegényedést okoz, valamint politikai és szociális erőszakot, beleértve a nők elleni erőszakot és a fegyveres konfliktusokat, melyek növelik a globális elhalálási arányt, a menekültek és hontalanok egyre emelkedő számát.

A fennálló globális gazdasági modell elutasításával nem javasoljuk egy másik univerzális modell kivitelezését. Véleményünk szerint inkább a közösségek szükségleteinek helyi megoldására kell újító válaszokat találnunk, a férfiakéval egyenlő módon támogatni kell a női szakértelmet és munkaerőt, hasznunkra fordítani az értékes hagyományokat és az új technológiát egyaránt.

Az előzők fényében úgy véljük, hogy a következő feltételeknek kell teljesülnie háztartási, közösségi, nemzeti és nemzetközi szinteken, hogy megvalósítsuk a fejlődés eme alternatív látomását:

Háztartási szinten

– A fejlődésnek e látomása megköveteli a nemek közötti kapcsolat kialakítását, mely által a nők egyenlő módon vesznek részt a döntéshozó folyamatban.

– A nőknek és férfiaknak meg kell osztaniuk a felelősséget a gyermekek, idősek és fogyatékosok gondozásában.

– Nem szabad megtérni az erőszak semmilyen formáját sem a családon belül.

– A nőknek biztosítani kell a szexuális és nemzeti szabad választást, és az egészség feltételeit.

– A gyermekek jogait el kell fogadni és növelni kell.

Közösségi szinten

– A hatásos fejlődés kulcsai az igazságosság, részvétel, önbizalom, kitartás és a közösségi élet holisztikus megközelítése.

– A közösségeknek azt a képességét, hogy saját erőforrásaikat megvédjék helyre kell állítani.

– A kormány és kormányközi döntéseknek a szociális mozgalmak, polgári szervezetek és közösségek teljes részvételére kell épülnie a fejlesztési folyamat összes szakaszában, különösen figyelembevéve a nők egyenlő részvételét.

– A közösségeknek ellenőrzést kell nyerniük azok felett a vállalkozások felett, melyek befolyásolják jólétüket, beleértve a vegyesvállalatokat is.

– A fiatalok, különösen a fiatal nők politikai, szociális és gazdasági életbe való bevonását elő kell segíteni.

Nemzetközi szinten

– Az elnyomás minden formáját, melynek alapja a nemek, fajok, etnikumok, osztályok, korosztályok, vallások különbözősége, és a fogyatékosok, el kell törölni.

– A kormányoknak biztosítani kell a polgári társadalom teljes részvételét a gazdaság és politika kialakításának folyamatában, és más fejlődést, fejlesztést érintő döntéshozási, kivitelezési és ellenőrzési folyamatokban. A nevelésnek és oktatásnak fő szere-

pet kell adni, mint amely képessé teszi a fiatalokat, hogy jogos helyüket elfoglalják a társadalomban és maguk irányítsák életüket. A nem formális oktatást kellene elősegíteni nem specializált emberek tapasztalatait és tudását felhasználva.

– A kormányoknak biztosítani kell a nők teljes és egyenlő részvételét a hatalmi struktúrában és a döntéshozatal minden szintjén.

– A nemzeti könyvelési rendszereket felül kellene vizsgálni, hogy magába foglalja a nem fizetett női munkát is.

– A kormányoknak el kell magukat kötelezni a nemzeti fejlesztési stratégiák és végrehajtási tervek iránt, hogy teljesítsék felelőségüket az emberjogi szerződések értelmében. Rendszeresen jelentést kell tenniük a haladásról, különösen a marginalizált csoportok jogi egyenjogúsítása felé tett erőfeszítéseikről.

– Azoknak a kormányoknak, melyek még nem írták alá a „Nők mindenfajta megkülönböztetése eltörlésére irányuló szerződést” meg kell ezt tenniük.

– A kormányoknak dolgozniuk kellene a „Bennszülöttek univerzális jogainak nyilatkozat-tervezetének” jóváhagyása érdekében az ENSZ-ben.

– A bennszülött népek ősi területeinek, valamint önrendelkezési joguk elismerése és tiszteletben tartása elengedhetetlen a létük, mint nép és kultúra biztosításához. A még mindig gyarmati területeknek hasonlóképpen meg kell adni önrendelkezésüket és függetlenségüket.

– A kormányoknak agrár reformokat kell végrehajtaniuk, hogy megalapozzák a fenntartható vidéki gazdaságot, és a szegények számára visszafizethető hitelhez való hozzájutást kell biztosítaniuk, nemi, faji, etnikai megkülönböztetés nélkül, hogy az emberek megteremthessék saját munkahelyüket és létrehassák saját közösségeiket.

– A kormányoknak fenntartható munkáltatói programokat kellene kifejlesztetniük, a szakszervezetekkel és munkás szervezetekkel való teljeskörű konzultációval.

– Az iparilag fejlett országok kormányainak csökkenteniük kellene országaik természeti erőforrások iránti aránytalanul nagy igényét a megfelelő ösztönzések alkalmazása által, hogy ökológiai adóreformot, szabályozásokat, környezetvédelmi rendszert építsenek ki a fenntartható termelési és fogyasztói minták megvalósítása érdekében.

– A déli államoknak megvan a joguk, hogy megvédjék polgáraikat a szabályozatlan és szabad kereskedelem hatásaitól, különös tekintettel az élelmiszer biztosítása és a hazai termelés védelme területén. Ezen felül képesnek kellene lenniük, hogy szabályozzák a piacot és kincstári ill. jogi lépéseket tegyenek a nép körében tapasztalható egyenlőtlenségek elleni küzdelem érdekében. Afrikát különösen ki kellene emelni ebben a tekintetben.

– A kormányoknak el kellene magukat kötelezni a katonai költségek csökkentésére, úgyhogy az ne haladja meg az egészségügyre és oktatásra költött összeget, és növelni kell a katonai erőforrások békés célokra való felhasználását. Ezt a „béke jutalékot” egyenlő módon kell elosztani a nemzeti és globális

lefejezési alapba, mely a szociális fejlesztést szolgálja. A katonai gazdaságot át kellene alakítani polgári gazdasággá.

Nemzetközi szinten

– Az észak-déli országok új partnerkapcsolata azt feltételezi, hogy a kulturális és fejlesztési terveket és a hosszútávú stratégiákat a fejlődő országokhoz kell szabni először és nem az északiakhoz.

– Fel kell ismerni, hogy a kulturális különbözőség elsődleges forrása új erőnek, új szereplőknek, új rendszereknek és a fenntartható fejlődésnek, megte-remtve ezekkel egy alternatív globalizációt, mely alulról építkezik.

– A fejlődő országok kétoldalú, sokoldalú és kereskedelmi adósságait azonnal el kellene törölni, strukturális szabályozás feltételének megszabása nélkül. Hosszú távon a nemzetközi közösségnek a kereskedelem igazságos formáit kellene intézményesítenie.

– A politikán alapuló kölcsönzést, és a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap független államok belügyeibe való beleavatkozását be kellene szüntetni.

– A Bretton Woods intézeteket a polgári társadalmak számára áttekinthetővé és elszámoltathatóvá kell tenni, mind északon, mind délen. Ezen intézetek politikáját és programjait ember-központúvá kellene tenni, valamint biztosítani kell a polgári mozgalmak és polgári szervezetek részvételét a megegyezések tárgyalási szakaszának, a projektek végrehajtásának és ellenőrzésének minden fázisában.

– A globális macro-gazdasági politikának foglalkoznia kellene a szegénység szerkezetével és ösztönöznie kellene a valós vásárlóerőt. Egy alternatív macro-gazdasági politikának meg kell majd vizsgálnia a bevétel, és a javak elosztását mind az országok között mind azon belül, elvezetve ezzel a fogyasztás demokratizálódásához. Ez a politika előfeltételezné a pazarló luxuscikkek gazdaságának megfékezését és az alapvető fogyasztási cikkek, valamint szociális szolgáltatások újra védelembe vételét.

– A globális termelésnek és fogyasztásnak a Föld elbírásának határain belül kell maradnia. A politikai szabályozás elengedhetetlen a globális piacrendszer megakadályozásában, hogy ne folytathassa a felelőtlen viselkedés jutalmazását, mely cseppet sem törődik a családokkal, közösségekkel, nemzetekkel és az emberi fajjal.

– Létre kell hozni a kormányzásnak és jognak azon igazán demokratikus és alkalmazható szabályozó intézményeit és eszközeit, hogy gátat vessenek a monopol struktúráknak és viselkedési módoknak, valamint hogy biztosítsák, hogy a vegyesvállalatok és pénzintézetek mindenkiel szemben tiszteletben tartsák az alapvető emberi jogokat. Hogy ez elérhető legyen, ezeknek a vállalatoknak a méreteit csökkenteni kell. A Vegyesvállalatok Működési Kódex-ének befejező munkálatait sürgősen újra kellene kezdeni.

– Fel kellene állítani egy független, nemzetközi testületet és egy felelősségre vonható mechanizmust kellene kidolgozni, mely megfigyeli, értékeli és hatékonyan szabályozza a vegyesvállalatok működését és annak az egyes nemzetekre, közösségekre, népekre és a környezetre gyakorolt hatását.

– A nemzetközi közösségnek ki kellene kényszerítenie egy adó kivétését minden spekulatív külföldi csereüzletre (Tabin adó), mely 0.5% lenne, és melynek bevételét a globális szociális fejlesztési alapba kellene befizetni, megfelelő ellenőrzési szerkezettel.

– Hatékony nemzetközi mechanizmust kellene bevezetni az ENSZ rendszerébe, a megújítható energiák támogatására.

– Területi és nemzetközi szervezeteknek bátorítani kellene a diplomáciát a békés tárgyalásokra és közvetítésre, és támogatni kell azokat az intézményeket, melyek kutatják és oktatják az erőszakmentes konfliktusmegoldó módszereket.

– Követeljük, hogy a Koppenhágai Csúcs és a Beijing Konferencia között eltelt 180 nap alatt végezzenek független vizsgálatot és tartsanak meghallgatást a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap működésével kapcsolatban. A mexikói pénzügyi összeomlás következményeiből okulva, döntő fontosságú, hogy a nemzetközi szervezet megakadályozzon további tragédiákat, melyek a Bretton Woods intézetek elutasításából származnak, és az USA kormány és az északi pénzügyminisztériumok által meghatározott programokból indulnak ki.

A jelenleg fennálló erőviszonyok nem teszik lehetővé ezeknek a céloknak a megvalósítását. Mi, a polgári társadalom képviselői, felhívjuk a kormányok és politikai vezetők figyelmét arra, hogy a jelenlegi rendszer megnyitotta az emberi történelem legveszélyesebb szakadékat, mely a befolyásos, túlfogyasztó kisebbség és az emberiség elszegényített többsége között tátong délen, de egyre inkább északon is. Egy nemzet sem maradhat meg, mely ennyire drámaian megosztott, egyetlen határ vagy hadsereg sem állhat ellen annak a kétségbeesésnek és haragnak, melyet sikertelen rendszerek jelenleg is aktívan kiváltak.

Nincs sok időnk. Azon a ponton vagyunk, hogy olyan világot hagyjunk gyermekeink számára, amiben mi magunk nem kívánnánk élni. Azonban reményt és hatalmas inspirációt találunk abban a tényben, hogy a globális NGO közösségek részt vesznek a Szociális Csúcsstalálkozón, olyan nagy erővel, mely összekovácsolhatja a közös megértést és egy stratégiát az emberiség és a természet tartós fejlődéséért. Közös felelősséggel, a jelenlegi krízisből eljuthatunk arra a kreativitásra, mely a világ közösségét valóban együttműködővé teheti. Ez a mi közös elkötelezettségünk a Koppenhágai Csúcsstalálkozó után.

Egyházi delegátusok válasza a Koppenhágai Alternatív Nyilatkozatra

Mint a világ egyházi ökumenikus delegációjának a tagjai a Társadalmi Fejlődéssel foglalkozó Csúcstalálkozón, támogatjuk azt az igen fontos szerepet, melyet a különféle társadalmi szervezetek, egyházak és vallási közösségek játszanak az egyes országok életében. Meggyőződésünk, hogy a Koppenhágai Nyilatkozat megszületésének fontos szerepe van, hogy segítse a vitát a szociális fejlődéssel kapcsolatban.

Megerősítjük a következő kérdésekkel kapcsolatos törődésünket:

A Koppenhágai Alternatív Nyilatkozat foglalkozik az adósság-teher fontos kérdésével, mellyel sok nemzetnek kell szembenéznie a világon. Fontos, hogy eszközöket találjunk az adósság csökkentésére és a fejlődő országok mindenfajta adósságának eltörlésére.

Egyetértünk azzal, hogy a Strukturális Szabályozó Programokat sok országban anélkül hajtják végre, hogy figyelembe vennék a leghátrányosabb rétegeket. Olyan alternatív megoldásokat kell találni, melyek biztosítják azt, hogy ne a szegényeket terhelje a szabályozó programok legnagyobb súlya.

Ehhez járulva, a Bretton Woods Intézetet áttekinthetővé és a civil társadalom részére számadásra kötelezhetővé kell tenni mind Délen mind Északon.

A Koppenhágai Alternatív Nyilatkozat keresi a lehetőséget a szegénység eltörlésére azzal, hogy megnevezi a szegénység alapvető okait. A szegénység a politikai, gazdasági, kulturális és szociális struktúrák materialista felfogásának az eredménye.

Egyetértünk azzal a véleménnyel, miszerint a materializáció az emberi, természeti és anyagi források óriási pazarlását hozza létre. Az exponenciális növekedést a fegyvergyártásban, eladásban és szállításban vissza kell fordítani az emberiség jólétének elősegítésére.

Hisszük, hogy a jelenlegi globális szociális válságra a megoldást a nemzeti szervezetek és közösségek teljes részvételével találhatjuk csak meg. Csak ennek az

együttműködésnek megvalósításával válik lehetővé, hogy újító és kreatív válaszokat találjunk a közösségek szükségleteinek kielégítésére.

Mint hívó emberek, azt tartjuk, hogy igaz szociális fejlődés csak akkor jöhet létre, ha helyre akarjuk állítani minden ember méltóságát, ha meg akarjuk őrizni e teremtett világot, ha fenn akarjuk tartani az emberi közösségeket és munkálkodunk egy teljesebb szociális igazságosságért és a teljes emberiség minden egyes tagjának békességéért.

Egyetértünk azzal a véleménnyel, hogy a jelenlegi állás szerint olyan világot hagyunk gyermekeinkre, amelyben mi magunk nem szívesen élünk. Magunk részéről bátorítani fogjuk egyházainkat, hogy továbbra is támogassák a civil társadalmak erőfeszítéseit, a kormányok és egyéb szektorok felelősségteljes tevékenységét közös erkölcsi felelősségünk felébresztésében a szegénység eltörlése érdekében.

A következő delegáltak írták alá a nyilatkozatot magánszemélyként: Agnes Abuom (Kenya), Ashraf Tadros (Egyiptom), Peta-Anne Baker (Jamaika), Antoine Haddad (Libanon), Ane Hjerrild (Dánia), Ndebaleng Mboyi (Zimbabwe), Christopher Mwakasege (Tanzánia), Karsten Nissen (Dánia), James Ottley (Panama), Pásztor János (Magyarország), David Pfrimmer (Kanada)

1995. március 10.

(A 10. tagú ökumenikus delegáció részvételét Genfben (Svájc) székelő két nagyobb nemzetközi egyházi testület szponzorálta: az Egyházak Világtanácsa (EVT) és a Lutheránus Világszövetség. Az EVT-nek világszerte 325 taggyháza van, melyekhez hozzátartoznak a protestáns, az ortodox és az anglikán egyházak is. A Lutheránus Világszövetségnek 120 evangélikus taggyháza van a világ minden részéről. A delegátusok a koppenhágai Admiral Hotelben szállnak meg.)

(Fordította: Bérces Mária)

VILÁGKERESZTYÉNSÉG

ZÁRÓNYILATKOZAT

az Európai Evangéliumi-Protestáns Felekezettudományi Munkaközösség 32. közgyűléséről
(Bécs, 1995. április 3-7)

Protestáns felekezettudósok szerint: a fundamentalizmus kihívás az egyházak számára

Az egyházban és a társadalomban növekvő mértékben terjedő fundamentalizmus miatti aggodalmának adott hangot az a harminc európai protestáns felekezettudós, akik április elején Bécsben négynapos kon-

ferencián vettek részt. Manapság a fundamentalizmus mindenfelé előfordul: valamennyi felekezetben és világnézeti csoportosulásban. Mindenekelőtt azzal okoz problémát, hogy megfoszt a párbeszéd képességétől, ezáltal embereket és felekezeteket szigetel el. Ilymódon a fundamentalizmus rendkívüli veszélyt jelent a társadalomra – vélték azok a teológusok és teológu-

sok, akik tíz európai országból, tizennyolc egyházból és kilenc ökumenikus intézetből jöttek össze.

A fundamentalizmus ismertetőjegye a tekintély utáni erős vágy élesztése. „Minél inkább igényli valaki a tekintélyt, az annál inkább kisajátítja őt” – vélte a római katolikus teológiai professzor, *Paul M. Zulehner* (Bécs) a tanácskozás főtémájával összefüggésben, ami pedig így hangzott: „*A fundamentalizmus kihívás az egyházak számára*”. Úgy jellemezte a professzor a fundamentalizmust, mint olyan személyek „túlélési stratégiáját”, akiknek nem sikerült saját élettörténetük keretein belül megtalálni identitásukat. A fundamentalisták külső függőségben élnek, identitásukat kölcsönveszik a gurutól vagy az ún. vezérektől, s náluk keresik hiányzó identitásuk pótlását. Nem csodálkozhatunk azon – így Zulehner –, hogy pontosan a vezető nemzetiszocialisták gondolkodásmódját jellemezte egyértelműen a fundamentalizmus. Amire a fundamentalistáknak szükségük van, az az elzárkózó életmód és a világos útmutatás. Veszélyt jelent számukra a nyitottság, a párbeszéd, az igazságkeresés és a kétely. A fundamentalistákat nem csak a vallási és a társadalmi életformák pluralizmusa zavarja, hanem a mellettük élő emberek ténylegesen megélt szabadsága is. Nekik nem a szabadság jelent problémát, hanem annak hiánya, ami aztán gyűlöletre, besúgásra, intrikára és karkai hatalomgyakorlásra indítja őket.

Zulehner a római katolikus egyházban „új fundamentalista kurzust” fedezett fel. Azokra a püspöki kinevezésekre utalt, melyek Bécsben, St. Pöltenben, Feldkirchenben, Salzburgban, emellett pedig még Svájcban, Hollandiában és Belgiumban történtek a II. Vatikáni Zsinatot követő eufórikus időkben. Ezeket az időket a modern világ felé történő kitörési kísérletek jellemezték. Ma nyilvánvalóan olyan körök képződnek az egyes püspökök körül, melyek nem a szabadságra, nem a személyes felelősségre és a lelkiismeretre helyezik a hangsúlyt, hanem a rendre, az engedelmességre és a Tanhivatalra. Ennek következtében bizonyos katolikusoknál fokozódik az engedelmisség válsága, másoknál pedig az önkéntes alávetettség okoz gondot. „A katolikus egyházban küzdelmesre fordultak az idők” – mondotta a katolikus teológus.

A protestáns felekezettudós, *Erich Geldbach* (Bensheim) professzor szerint a fundamentalizmus valójában „transzkonfesszionális” mozgalom, mely nem kapcsolódik kizárólagosan egyetlen egyházhoz sem. Európában a fundamentalizmus elsősorban az iskolák és a nevelés, illetve a kiadók tájékán üti fel fejét. Bibliaiskolák és szemináriumok alakultak alternatívaként az egyetemi teológiai képzéssel szemben. Ez a veszély behatolt már azok közé is, akik pl. a modern bibliakritikával szemben jelentettek védelmet, így a Hitvalló Közösségek Konferenciájába és az Evangéliumi Allianz-ba is. Az USA-ban – vélte Geldbach – a fundamentalizmus a szélsőségesen egyoldalú bibliaértelmezésével létrehozott már egy önálló vi-

lágnezettel rendelkező szubkultúrát, amit saját tömegtájékoztatási rendszerükön keresztül az egész nemzetre próbálnak kiterjeszteni. Egészen a politikai szféráig előrenyomultak, s harcot folytatnak a közös ellenségként megbélyegzett liberalizmussal, a szekuláris humanizmussal, a morális szabadsággal és az abortusz ellen lépnek fel.

Mindkét előadó megállapította: komoly gondot jelent a fundamentalisták párbeszédképességének hiánya. Eddig teljesen eredménytelenek maradtak a velük való beszélgetésre, illetve vitára irányuló kísérletek. Az együttműködésnek egyetlen lehetséges módja: a diakónia területe.

Mivel egy-egy személynek önmagában szinte lehetetlen kiszabadulnia a fundamentalista rendszerből, ezért az USA-ban az „anoním alkoholisták” mintájára létrehozták az „anoním fundamentalisták” egyesületét, melyhez eddig mintegy 30.000 ember csatlakozott. Ezek szakszerű gondozásban részesülnek.

A különböző országok jelentéseiben, elsősorban a kelet-délkelet-európai egyházak képviselői részéről kritikus megállapításként hangzott el, hogy ökumenikusan fontos dokumentumok, mint pl. a római katolikus egyház Ökumenikus Dekrétuma csak ritkán kerül anyanyelvi fordításban kezükbe, s ezért még a katolikus körökben is alig ismertek. „Még várunk kell a valódi és egészséges ökumenikus kapcsolatokra” – állapította meg *Molnár János*, romániai református teológus. Ez nem csak saját helyzetünkre vonatkozik. Az a protestánsok érdekeit is szolgálja, ha a II. Vatikáni Zsinat hatására, el egészen az új Ökumenikus Dekrétumig, ezek a dokumentumok a római katolikus egyházakban ismertté válnának.

Egyre súlyosabb ökumenikus irritációt jelent – így a cseh és a lengyel egyházak képviselői –, hogy a római katolikus egyház éppen azt a Jan Sarkander-t kívánja szentté avatni, aki a militáns rekatolizáció egyik legismertebb képviselője volt. Erősen bírálták továbbá azt, hogy ennek az aktusnak a római katolikus egyház „ökumenikus jellegét” kíván adni azzal, hogy Sarkander-t az ökumenikus mozgalom pártfogójaként és az egyesülő Európa védőszentjeként próbálják feltüntetni.

Továbbra is nyílt és vitatott kérdés számos reformátori, európai egyház számára a vendégként való részvétel korlátja az úrvacsoravételnél, illetve az eucharishtiában. Konkrét előrelépés azokban az országokban sem várható, melyekben a teológiai megbeszélések erről a kérdéssel alapvető egyetértéssel indultak, mint pl. Hollandiában. Továbbra is jelentős feladat a protestantizmuson belüli ökumené kiépítése.

A bécsi tanácskozás keretében megbeszélés volt az osztrák egyházi vezetőkkel, elsősorban *Dieter Knall* püspökkel. A résztvevők meglátogatták az észak-osztrák Mödling evangélikus gyülekezetét.

A Munkaközösség 33. évi gyűlésére 1996. április 9-13. között Hollandiában kerül sor.

(Fordította: *Békefi-Röhrig Klaudia*)

Az EVT főtitkárának levele az 50. évforduló alkalmából

Kedves Testvéreim a Krisztusban!

Ezekben a napokban és a jövő hónapban emlékeznek és fognak emlékezni az emberek olyan események 50. évfordulójára, melyek a fasiszta uralmak legyőzésében és a II. Világháború befejezésében értek tetőfokukra.

Ezek a megemlékezések tavaly kezdődtek győzelmi hangulatú ünnepekkel, felelevenítve a Szövetségesek 1944 júniusában végrehajtott partraszállását és a felszabadulás örömteli ünneplését a párizsi utcákon. Az ezeket az eseményeket és más európai évfordulókat követő globális média-figyelem mellett nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a háború, ami 50 éve ért véget világháború volt, és súlyos árat követelt sok helyen Európán kívül is: emlékezzünk Ázsia és a Csendes-óceáni térség népeinek brutális megszállására és Afrika és Közel-Kelet azon részeinek pusztítására, melyeket a Tengelyhatalmak csatatérré változtattak. Amint megemlékezünk saját népünk háború alatti tapasztalatairól és tetteiről, azzal a tudattal tegyük ezt, hogy egy embercsalád tagjai vagyunk és vegyünk tudomást azokról a félelmetes következményekről, melyek olyan gyakran származnak a más népek nacionalista semmibevételéből.

Ezeken a fél évszázadra visszatekintő alkalmakon a háború végének ünneplése összevegyül azoknak siratásával, akik szenvedtek, vagy meghaltak. Mialatt dicsérrjük a lankadatlan odaszánását és az önzetlen bátorságát sokaknak, akik az agresszív és elnyomó erők leveréséért küzdöttek, ugyancsak gondoljunk kijózanodva az embertelenség és gonoszság azon mélységeire, melyeket leplezetlenül láthattunk azokban az években: a zsidók millióit érintő Shoah-ra (Holocaust) a náci Németországban, az „ellenség-kép” kialakítására, mely mindegyik küzdő félnél megtalálható volt és melyet a faji gyűlölet erősített meg, az erőszakolt sorozásokra, a külföldi megszállásra, a civilek felelőtlen bombázására és pusztítására, melyet mind az agresszorok, mind a bosszúállók elkövettek.

Mint az EVT közösségének egyházai együttesen, emlékeink a II. Világháború végéről kibogozhatatlanul kötődnek saját ökumenikus történelmünkhöz. A háború kitörése 7 évvel késleltette az EVT megalapítását. Amikor végül az első Nagygyűlést meg lehetett tartani Amszterdamban, a delegátusok elszánták magukat, hogy hitelesen szóljanak a konfliktus friss és fájdalmas emlékei kontextusában. Üzenetük, mely „mindenkinek, aki a Krisztusban van és kész a hallásra” szólt, igen értékes része ökumenikus örökségünknek, és az üzenet újraolvasása ennek a mostani visszaemlékező évfordulónak lényében segíthet minket, hogy túlmechessünk a múltra való pusztá visszaemlékezésen, és felbecsülhessük jelenünket, valamint hogy a jövő iránt elkötelezhessük magunkat.

Érdekes megjegyezni, hogy az „Amszterdami Üzenet” nem a jónak a rossz feletti győzelmének diadalittas kihirdetése. Ellenkezőleg, a delegátusok józan felméréssel kezdték: „a világ, amint az van ... telve

mind nagy reményekkel, mind kiábrándulással és kétségbeeséssel”:

Vannak nemzetek, melyek örvendeznek új szabadságuknak és hatalmuknak, mások keserűek, hogy a szabadságot megtagadták tőlük, megint másokat megbénít a megosztottság és mindenütt megszólal a félelem alig hallható halk hangja. Milliók éheznek, milliók hajléktalanok, nincs országuk, nincs reményük. Az egész emberiség felett ott függ a totális háború veszedelme.

Ahelyett, hogy bűnbakot jelöltek volna ki a szenvedésekért, melyen a világ keresztülment, szükségét látták, hogy a megosztott egyházak megvallják saját bűneiket:

El kell fogadnunk Isten rajtunk való ítéletét a világ vétkeiben való bűnrészesség miatt. Gyakran megpróbáltuk Istent és a mammont szolgálni, a máshoz való hűséget a Krisztushoz való hűség elé helyezni, összekevertük az evangéliumot saját nemzeti és gazdasági érdekeinkkel és jobban féltünk a háborútól, mint ahogy gyűlöltük. Ahogy itt egymással beszélgettünk, kezdtük megérteni, hogyan gátolt meg minket a szeparáltságunk abban, hogy Jézusban kiigazítást kapjunk egymástól. És mivel ez a kiigazítás hiányzott, a világ sokszor emberek szavait hallotta tőlünk és nem Isten Igéjét.

A Nagygyűlés továbbment, és Amszterdamban létrehozta egy erős próbáját az egyházak által együtt készített ökumenikus szövetségnek:

Világtanácsba való tömörülésünk hiábavaló lesz, hacsak a keresztyének és a keresztyén gyülekezetek nem szánják oda magukat az egyház Urának, hogy új erőfeszítést tegyenek az együtt-keresésre, hogy ahol élnek, a szomszédok között, tanúi és szolgálói legyenek. Meg kell tanulnunk együtt felfrissíteni, hogyan hirdessük bátran Krisztus nevét mind azoknak, akik hatalmon vannak, mind a népnek, hogy szembe szálljunk az elnyomással, terrorral, kegyetlenséggel és faji megkülönböztetéssel, hogy a kivetettek, a bebörtönzöttek és a menekültek mellé álljunk. Az egyházat mindenütt azoknak a hangjává kell tennünk, akiknek nincs hangjuk, és olyan otthonná, ahol minden egyes ember otthonra lelhet.

Visszatekintve arra az 50 évre, amely a II. Világháború óta eltelt, meg kell magunktól, mint egyházaktól kérdezni, hogy tanultunk-e abból a leckéből, ami Amszterdamban fogalmazódott meg. Mondtunk-e NEM-et az I. Nagygyűlés alkalmával azoknak, akik a rend nevében védelmezik az igazságtalanságot, és azoknak, akik szórják a háború magvait, vagy sürgetik a háborút, mint ami elkerülhetetlen? Mondtunk-e IGEN-t azoknak, akik keresik az igazságot, akik békét teremtenek, akik remélnek, küzdenek és szenvednek az emberiség ügyéért, mindazoknak, akik – anélkül hogy tudnák – új eget és földet várnak, ahol igazságosság lakozik?”

Az öröm, amit oly sok ember érzett a háború végével 50 évvel ezelőtt, rövid életű volt. Kelet- és Közép-Európában a háborút totalitárius rendszerek elnyo-

mó hatalmának sötét évtizedei követék. Ázsia, Afrika, a Csendes-óceáni térség, Latin-Amerika számos része a háború utáni években – a politikai függetlenség ellenére – a leigázás új területe lett, amint a győztesek gazdasági hatalmi helyzetüket megszilárdítani igyekeztek. A koreai népnek 1995 nem csak felszabadításuk 50. évfordulója a japán uralom alól, de országuk megosztottságáé is – annak a fájdalmas szeparációnak az évfordulója, ami még a hidegháború után is, melynek előárnyéka volt, folytatódik.

A hirosimai és nagaszaki-i atomtámadás még mindig friss emlékével az amszterdami Nagygyűlés az atomfegyverek megsemmisítésére szólított fel. A győztesek nem törődtek ezzel a figyelmeztetéssel. Sőt, növelték a nukleáris elrettentésbe vetett bizalmukat, ezzel bevezetve minket egy korszakba, mely rémálommá válhat az eljövendő nemzedék számára.

Évtizedekkel 1945 után láthatjuk, hogy a militarizmus tovább terjed, mint bel- és külpolitikai hivatalos eszköz, melyet a „nemzeti védelem” köntösébe öltöztetnek. A területi konfliktusok szaporodtak. Sokat közülük a III. világban folytattak, amelyek így a nagyhatalmak közti vetélkedés színterei és kárvallottjai lettek. A hidegháború végével megoldatlan és hosszasan elnyomott gyűlölködések törték ki borzalmas új háborúkban, melyek tipikus példái a bosznia-hercegovinai és a csecsen háborúk, amelyek úgy látszik kontrol nélkül tombolnak, még a II. Világháború végének európai megemlékezései idején is. Néhány ezek közül a „területi” háborúk közül, melyeket „hagyományos” fegyverekkel vívnak, sokkal pusztítóbb, mint a legvéresebb csaták az 1940-es évek elején. A fegyveres konfliktusok több mint fél évszázados jelenlétének szívóssága és sokaknak a készsége, hogy igazolják a háborút a számtalan azzal járó atrocitás ellenére is, azt mutatja, hogy milyen erőteljes az a befolyás, amelyet a háború logikája gyakorol, – ki kell mondanunk: az egyházakban is. Ennek egyik oka az, hogy az igazság, mely bármely háború „elsőszerű áldozata”, továbbra is elnyomott marad, még a háború befejezése után is. Így, 50 évvel később, még mindig hallhatunk a II. Világháború szörnyű valóságáról.

Csak most kerül napvilágra teljességében a hatalmak bűnrészsége a zsidók, cigányok és a fasiszta uralom ellenállóinak deportálásában és meggyilkolásában a megszállt és semleges országokban. Ázsia „kénőinek” történetét, akiket a japán hadsereg erőszakolt szexuális szolgálatba, hosszú ideig elhallgatták. Csak mostanában ismerték be a japán hatóságok bűnösségüket ebben és más atrocitásokban, beleértve azoknak a háborús foglyoknak a borzalmas tapasztalatait, akiken biológiai fegyverek hatékonyságát kísérletezték. Egy új tanulmány jelent meg az Egyesült Államokban arról, hogy számos tagját saját fegyveres erejének – tudtuk nélkül – sugárzásnak vetették alá, hogy tanulmányozzák az atomfegyverek ellenségre gyakorolt lehetséges hatását. A belbiztonságra veszélyesnek mondott állampolgároknak szovjet hadsereg által történt tömeges deportálását, bebörtönzötték háború alatti tömeges lemészárlását csak évtizedekkel később ismerték be.

Vajon az elmúlt 50 évben, a „területi háborúk”

alatt elkövetett atrocitások ugyanilyen kitartóak lettek volna-e, ha ezek a beismerések korábban megtörténnek? Ha tudtuk volna a teljes igazságot a II. Világháborúról, ugyanolyan készek lettünk volna elfogadni az azt követő konfliktusok igazolásait? Ezek a kérdések különösen helyénvalóak ill. alkalomhoz illelőek most, amikor az évforduló ünneplése megkísért minket, hogy ezt a háborút a jó és gonosz fekete-fehér fogalmait használva nézzük.

Az amszterdami Nagygyűlés egyértelműen kijelenti, hogy a „háború, mint viták megoldásának eszköze teljesen összeegyeztethetetlen a mi Urunk Jézus Krisztus tanításával és példaadásával. Az a szerep, melyet a háború játszik jelenlegi nemzetközi politikai életünkben, Isten elleni bűn és az emberiség lealacsonyítása.” Lehet, hogy a Ruandában és Bosznia-Hercegovinában történt tragédiák, melyeknek szemtanúi lehetünk manapság, megelőzhetőek lettek volna, ha a világ egyházai teljesen elfogadták volna ezt az éleslátást és kitartóbban hirdették volna az ebben foglaltakat, elutasítva azt az elméletet, hogy bármely vita megoldása az egyik fél vereségét, alávetését és megálázódását feltételezi?

Az igaz, hogy az egyházak olykor készek voltak arra, hogy a háború ellen felszólaljanak. Már 1945 októberében a Német Evangéliumi Egyház visszacélkezik a „nemzeti szocialista rezsim erőszakja” elleni küzdelmére és kijelenti: „vádoljuk magunkat azzal, hogy nem elég bátran tettünk tanúbizonyságot, nem imádkoztunk hűségesebben, nem hittünk nagyobb örömmel és nem szerettünk buzgóbban.” Később a Japán Krisztus Egyesült Egyháza kiadott egy nyilatkozatot „II. Világháborús felelősségünk megvallása” címmel. Számos más alkalommal az elmúlt 50 év folyamán, egyházak tiltakoztak országaik katonapolitikája miatt, olykor ellentétbe kerülve saját tagjaikkal és kormányaikkal. Mégis, ha megkérdezzük, hogy mi, mint keresztyének és egyházak igazából határozott és meggyőző NEM-et mondtunk-e a háború logikájának és IGEN-t Krisztus szeretetére és a Történelem Istenének igazságára, világossá válik, hogy amint amszterdami ökumenikus elődeinknek, nekünk is még sok megvallani valónk van. Ez az évforduló lehetőséget ad nekünk arra, hogy ezt megtegyük. Ez alkalom lehet arra, hogy megmutassuk: „a Világtanács megalakítása” nem volt hiábavaló, mert újra elkötelezzük magunkat arra „az Egyház Urának, hogy újult akaratral keresünk együtt ... és szomszédaink között tanúi és szolgálói leszünk.”

Ezt a kihívást az erőszak ördögi körének megtörésére és a béke globális kultúrájának előmozdítására az EVT Központi Bizottsága a tavalyi johannesburgi ülésén állította tagegyházai elé, amikor jóváhagyta egy új, „Az Erőszak Legyőzése” elnevezésű program készítését. A Központi Bizottság ugyanazon az ülésén arról is határozott, hogy az EVT VIII. Nagygyűlését 50 évvel az amszterdami után, 1998-ban Harareben tartják és a főtéma a jubileum bibliai szemszögből való vizsgálata lesz. (Leviticus 25.)

Lehet-e jobb pillanatot találni, mint a II. Világháború 50. évfordulója, hogy az egyházak és a gyülekezetek elkezdjék előkészíteni ezt a „Jubileumi Nagygyű-

lést”? A megemlékező események amelyeket ebben az évben tartanak a világ különböző pontjain, lehetőséget adnak az egyházaknak, hogy újra elkötelezzük magunkat a jubileumi értékeknek a békéért való munkálkodására: tenni azok szabadonbocsátásáért, akik világon igazságtalansága miatt foglyok, megbocsátani vétkeket és megbocsátást keresni, hirdetni szavakban és tettekben Isten Evangéliumának gyógyítását, a megváltást és az Úr napjának előkészítését.

Jézus Krisztusban, akinek feltámadását ezen a Húsvéton is megünnepeljük, megbékéltünk Istennel, és a másokkal, még az ellenségeinkkel való megbékélésre is felhívattunk, hogy élő jelei legyünk egy összetört világban annak, hogy a béke lehetséges. A VIII. Nagygyűlés szavaival élve: „forduljunk Istenhez, és örvendezzünk örömmel.”

Konrad Raiser
az EVT főtitkára
(Fordította: Bérces Mária)

Az Európai Egyházak Konferenciája

tisztségviselőinek

NYILATKOZATA

a II. Világháború befejezésének 50. évfordulóján

Fél évszázad telt el a II. Világháború befejezése óta. Sok szempontból ez a háború az I. Világháború folytatása volt, mely már veszélyeztette és összetörte a csodálatosan virágzó kultúrát és lelkiéletet Európaszerte.

A II. Világháború felmérhetetlen katasztrófa volt. Több mint 50 millióan pusztultak el, nem csak társadalmakat tört szét, de lelkeket is. Az emberiség rendjében egy mérhetetlen rendellenesség született meg általa, melynek egyik jele volt a 30-as évek gazdasági válsága. Alapvetően mindazáltal egyik okát a totalitárius ideológiák kialakulásában kell felismernünk, melyet a technológiai civilizációban keletkezett vákuum idézett elő, és visszavezethető a világ archaikus kultuszaira, mely vérségi és faji kapcsolatokra épült.

A totalitárius ideológiák elválaszthatatlanul összekeveredtek a patriotista lojalitással és a nacionalista érzelmekkel. Míg Európa nyugati része felszabadult a náciizmus alól, addig a keleti részt a kommunizmus hajtotta szolgásgba. Önvédelem céljából a demokráciák a határig fejlesztették a tudományos és technológiai fejlődést, amely már magának az ügynök a szétbomlásához vezetett. Az emberiség belépett a Hiroshima-utáni időszakba, mely óriási technikai lehetőségeket nyitott meg, de amely által saját öngyilkosságát is lehetővé tette.

Milyen szerepet játszottak hát az egyházak a háború előtt, közben és után? Nyilvánvalóan néhányuk, nem mindegyik ugyan, közelebb került egymáshoz, és megkezdtek ökumenikus önszerveződésüket. Mégis, amikor a tragédia elkezdődött, nem voltak képesek elérni az egységet és a megértést egymás között. Túl

nagy volt a hosszú történelem folyamán örökölt bizalmatlanság, ami elválasztotta őket. Néhányuk a totalitarizmus felé fordult, mások pedig már megbénultak a cselekvésre.

Az antiszemizmussal és a zsidó nép kiirtásával szembetalálva magukat, az egyházak túl sokszor voltak bűnrészesek hallgatásukkal. Alig történt hivatalos tiltakozás az egyházak részéről. De nem feledkezhetünk meg a fasizmus áldozatairól sem, akik között volt pl. Dietrich *Bonhoeffer*, a német ellenállás mártírja, és azokról, akik a feltámadás tanúi voltak a haláltáborok poklában, mint pl. Maximilian *Kolbe* atya, és Maria *Skobtzova* anya.

A problémák és veszélyek, melyekkel az emberiségnek manapság szembe kell néznie mélységesek. Nem is annyira a totális háború okozza a gondot, ezt valószínűtlennek tartják a lehetséges pusztítás mértéke miatt. (Mi jó van abban, ha legyőzzük a megsemmisítést, ha közben megsemmisítjük magunkat e folyamatban?) Az igazi gondot a társadalomban egyre növekvő lelki vákuum és a teológia ellenőrizhetetlen használatja okozza. Lehet, hogy Prometheus megőrül. A bolygó egyesítése kizárólag a gazdag országok haszna érdekében a marginalizált kultúrák szétbomlásához vezet. A kommunizmus hanyatlása emberek millióit hagyta megzavarva. A megoldatlan helyi konfliktusok feltámadása személyiségzavarhoz és a fundamentalizmus növekedéséhez vezet. A mai társadalmak félelmetes szociális és vallási töréseket tapasztalnak, amint azt az új vallási mozgalmak növekedése és az irracionális visszatérése mutatja. Mindazonáltal, a keresztyénség felkészül, hogy szembenézzen ezekkel a kihívásokkal. Az egyházak közelednek egymáshoz és egyre képesebbek lesznek arra, hogy bátran felszólaljanak és együtt szolgálják a világot. Húsvét örömeiben és megerősítésében, elmélyíthetik a szolidaritás és egymás elfogadásának nagyszerű mozgalmát, mely egyre növekszik a társadalmunkban, és ha rejtetten is, de az ősi keresztyén gondolatokban gyökereznek. Elkötelezik magukat a vallások közötti párbeszédben, mert nem bírtokolhatják sem Krisztust, sem a Szentlelket. Emlékeznek arra, hogy a Szombat van az emberért és nem az ember a Szombatért (Sabbath) és hogy ma a Sabbath az tudomány, technológia és piac.

A történelem nyomasztó kihívásai nem találhatnak minket felkészületlenül. Prófétaik ökumenizmusra hívtattunk el, hogy megnyissuk az emberiség jövőjét – és bizonyosságot tegyünk Isten Királyságáról és az Ő igazságáról.

Felhívjuk az EEK tagegyházait a múltba való emlékezésre, gyengeségük és bűnösségük beismerésére, bűnbánattartásra, és arra, hogy éberek maradjanak és határozottan elkötelezzék magukat a Béke, a Megbékélés közös szolgálatára, mely Isten ajándéka és az új élet forrása.

Európai Egyházak Konferenciájának (EEK) tisztségviselői: főtisztelendő John Arnold, elnök, Jerémie metropolita, alelnök, nagytiszteletű Brigitte Thyssen, alelnökhelyettes, és Jean Fischer, főtitkár.

A Leuenbergi Konkordia egyházainak

MEGEMLÉKEZŐ NYILATKOZATA

a II. Világháború befejezésének 50. évfordulóján

I.

50 évvel ezelőtt ért véget a II. Világháború romboló pusztítása.

Európa, Észak-Amerika, a Szovjetunió és más Szövetségesek legyőzték – nagy meglepedésre – a Hitler-uralom véres terrorját.

Európa felszabadult és romokban feküdt.

A háborús bűnök következményei még a mai napig sem törődtek el.

A szabadság, mely lehetővé teszi Európa egyesülését, és amely szociális és gazdasági igazsághoz vezet, még mindig nem valósult meg. Helyette a „hideg” háború folyt több mint 40 évig.

Míg Nyugat-Európa országai fel tudtak épülni sebeikből és megtarthatták szabadságukat és demokratikus jogukat, addig Kelet-Európa alávetve maradt a Szovjet uralom ideológiai, gazdasági és politikai igájának.

Csak most jutott Európa oda, hogy helyszíne legyen felelős cselekedeteinek és feleljen a politikai, szociális és kulturális kihívásokra. Ezek a kihívások a Leuenbergi Konkordia egyházait is érintik.

Megkérdezték minket, hogy mivel tudunk és mivel kell hozzájárulnunk – mint a reformáció hagyományának egyházai – a tartós szabadság, a szociális igazságosság megvalósításához, az ökumené megszilárdításához és Európa különböző népei egységének eléréséhez.

Gyülekezeteink, melyek vallják a megfeszített és feltámadt Jézus Krisztust, hitben és engedelmességben elfogadják e kihívást és arra törekednek, hogy példát mutassanak közösségi életük és együttműködésük által.

A Bibliáról és a református hitvallásról való tanúságtétellel folytatjuk annak az emberképnek a megtartását, melyet folyamatosan veszélyeztetnek az ideológiák és rendszerek küzdelmei:

Az emberiséget szereti Isten Krisztusban végtelen szeretettel, mely védelmezi értékét és méltóságát anélkül, hogy érdemeket vagy nagy cselekedeteket várna el részéről. Helyes életvitel és személyes felelősség Isten előtt és embertársai előtt félreérthetetlen jelei az ember méltóságának.

Egyházaink történelmi tapasztalatával is támogatjuk Európa állami hagyományait amelyek egyedül alkalmasak a kisebbségek védelmére és Európa népei és országai kulturális sokszínűségének megőrzésére. Ellenezzük a centralizmus azon formáját, mely kényszeríti azt az egységet, amelyre oly nagy szükség van, ahelyett hogy elősegítené.

Ezt megértve egységesen szólunk, mint a reformáció egyházai Európában.

II.

Istennek adott hálával emlékezünk a fasiszta uralomtól való megszabadulás ajándékára. Istent nem lehet megcsúfolni. Hatalmak, melyek megvetik az embereket, nem maradhatnak meg Isten előtt.

Hálával és tiszteletadással emlékezünk azokra, akik életüket áldozták a szabadságért, az igazságért és Európa népeinek méltóságáért.

Hálával emlékezünk azokra az egyházainkra, melyek félelem nélküli ellenállást tanúsítottak a hitükhöz való hűségükben.

Ez a megemlékezés több, mint csupán visszaemlékezés. Ez magába foglalja és érinti az egész személyt. A megemlékezés aktualizálja a múltat és megfontolja a jövőt. Ennek a jövőnek szüksége van a mi hitünkre, szeretetünkre és reménységünkre. Mindazt, aki a jövőről gondolkodik, emlékeztetik a bibliai ígéretekre, az új égre és új földre, ahol az igazság lakozik. Ebben elszakíthatatlan kötelék fűz minket a zsidósághoz, Isten népéhez.

Beismerjük az európai keresztyénség bűnrészességét az anti-szemitizmus vétkében és a zsidóság példátlan üldözésében és pusztításában.

III.

Alázattal és beismerve gyengeségeinket sürgetünk mindenkit, különösen Európát fiataljait:

– Ne engedjétek, hogy a nacionalizmus, a rasszizmus, és anti-szemitizmus bálványai befolyásolják gondolataitokat és érzéseiteket.

– Legyetek békeségben egymással. Forduljatok el a passzivitástól és közömböségtől, melynek gonosz következményei vannak mindnyájunkra nézve.

– Támogassátok a megbékélést Európában a II. Európai Ökumenikus Nagygyűlés alkalmával. A béke ebben a világban megbékélést feltételez. A megbékélt nem felejt, de megbocsátásban él.

– Dolgozzatok és küzdjétek a szociális egyenlőségért és igazságosságért. Megéri. Ez az egyetlen alap, melyre fel lehet építeni az Európa népei közti békét.

– Irányítsátok akaratotokat a békére és munkálkodjatok a békéért, különösen Kelet- és Délkelet-Európa népeinek a politikai, szociális és gazdasági integrációjáért. Az ő nagyszerű kultúrájuk és politikai hatalmaik együttműködése nélkül Európa csak egy illúzió marad.

Emlékeztetjük mind a keresztyéneket és a nem keresztyéneket az első parancsolatra:

„Én vagyok az Úr, a te Istened, aki kihozatlak téged a szolgaság házából. Ne legyenek néked idegen isteneid énelöttem.”

Berlin, 1995. március 20.

*A Leuenbergi Konkordia Egyházainak
Végrehajtó Bizottsága nevében
D. Peter Beier, Prases, Elnök.*

Néhány csendes szó egy indulatos könyv margójára

1991-ben jelent meg „A gyerekeknek nem mindig mondják meg az igazat” – Zsidóság a tankönyvekben és a hittankönyvekben c. kiadvány. (Talmud Torah Foundation kiadása, Bp.) Ebben – a címnek megfelelően – a különböző szerzők sorra veszik az állami és egyházi tankönyvek anyagát – 10-12 oldalnyi terjedelemben. Kivétel Majsai Tamás tanulmánya a református egyház tankönyveiről, mely mintegy 50 oldal, de nem csak ebben különbözik a többiektől, hanem hangnemében is. Nem új ez Majsai Tamás részéről, már 1990-ben a Theologiai Szemle 2. száma 93-108. oldalán jelent meg egy cikke Crucifixus sub Pontio Pilato címmel, melyben a bibliai leírások történetiségét, megbízhatóságát szokatlan éles-séggel vonja kétségbe, azonkívül antiszemitizmust talál az Újszövetségben, reformátoroknál, mai tudományos és népszerűsítő irodalmunkban. Akkor válaszolt erre a cikkre Papp Vilmos: Antiszemitizmus a Bibliában? (Th. Szemle 1990.2.108-113.o.) és Karasszon István: Antiszemitizmus Kálvinnál? (u.o. 113-115.o.)

Most, ebben a tanulmányban még élesebben jelentkezik Majsai Tamás sajátos álláspontja. Egy idézet ennek bemutatására: „A keresztyénség a saját önértelmezésében olyan vallás, amelynek a gyökerét jelentő Ószövetség csak többszörösen alacsonyabb értékű tipológiai előképét jelenti; amely a zsidó vallásban megvolt értékeket kizárólagos legitimitással s isteni felhatalmazással integrálja és viszi is tovább egy magasabb szintű vallási értékállomány világába úgy, hogy közben ezzel egyidejűleg leváltja a zsidóságot, felszámolja a zsidó vallási létformák minden jogosultságát. Ennek a tényállásnak ad többek között kifejezést az, hogy a keresztyén teológia és üdvüzenet lényegi kifejtésére a zsidóság egyfajta totálnegációján át kerülhet sor, mégpedig oly módon, hogy eközben a zsidóság a keresztyénség negatív fóliáját képezi” (76.o.). Ez még vádnak is háborzongató, nemhogy mindezt a keresztyénség *önértelmezésének* nevezze! Erre választ adni azonban – úgy érzem – nem az én feladatam.

Ami azonban a magam reagálását illeti, annak az az oka, hogy bár mindezidáig semmiféle nézetem nincsen, s remélem, erre magyarázható kijelentéseim sem voltak, most Majsai Tamás megállapítása szerint az „Érted is, amit olvasol” c. bibliaismereti tankönyvben (Bp. 1991) „néha már-már az obszcenitás határát súroló stílusban képviseltetnek a patrisztika kora óta virágzó legmasszívabb zsidóellenes teológiai tartalmak”. Megdöbbenve olvastam ezt...

Az első megdöbbenés után azonban elővettem könyvem, s ezután következett a második megdöbbenés: amiket Majsai Tamás idéz, részben megváltoztatott, külön megjelölés nélkül kibővített, átértelmezett szövegek, részben teljesen félremagyarázott szövegek, részben pedig az Újszövetség szövegének idézői vagy parafrázisai. Obszcenitásnak nyomát sem

érezem, de még antiszemitizmusnak sem. Ezt szeretném a súlyosabb, Majsai Tamás által tollhegyre tűzött példákön bemutatni.

1. *Furcsa idézetek.* A 84-85. oldalon Majsai Tamás szerint hiperérzékenyen simítom el az ÚSz forráskritikai disszonanciáit, ugyanakkor az *ÓSz autoritását romboló* szakmai-exegetikai megjegyzéseket teszek. Példája: „az ószövetségi történetek esetében már nem azok objektív lejátszódása a fontos, hanem hogy azok olyan eseményeket közölnek, melyekben benne van Isten lénye”. Csakhogy az én szövegem így hangzik: „már nem csak azok objektív lejátszódása a fontos”... Pont az ellentéte az idézetnek!

A 86. o-on így idéz Majsai Tamás: „Jézus (...) sokszor mélységesen megbotránkoztatja és sokkolja hallgatóit (értsd: a zsidókat).” Csakhogy a zárójeles megjegyzést ő írja bele – és ezt egy tisztességes idézetben jelölni szokták!

Ugyanígy idéz a 87. o-on: a tékozló fiú történetében benne van „az Isten végtelen irgalma és a hamis zsidó kegyesség leleplezése”. Az én szövegemben ismét *nincsen benne a zsidó szó!* Etikai kérdés, hogy szabad-e így idézni egy szöveget: idézőjelben, mint szószerinti idézet – és közben megtoldani saját szempontjai szerint!?

2. Egy másik csoport Majsai Tamás vádjaiból, amelyekben *teljesen félremagyarázza* az én szövegemet:

A hellénista kor zsidóságáról ezt írta: „Védtek önmagukat és egymást, körömszakadtáig őrizték népi és vallási hagyományaikát, vállalva ezért minden terhet, fenyegetést és büntetést, s maradtak azok, akik voltak. Ebben az óriási kohóban meg tudták őrizni magukat.” Majsai így idézi és magyarázza (85.o.): „vállalva ezért minden terhet, fenyegetést és büntetést, s maradtak azok, akik voltak. (ibidem 78) Magatartásuk mindenekelőtt azért tűnik az olvasó számára jellegzetesen degeneráltnak...” Én nem nevezem ezt a magatartást *degeneráltnak, sőt...*! Ez Majsai Tamás véleménye, melyet az én szövegemnek tulajdonít.

A 96. o-on azt írja, hogy epizódszerűvé degradálom, ill. pejoráló stílussal bagatell jelentőségűnek állítom be a zsidó szabadság- és vallásháborúkat. Saját szövegemet hadd idézzem: „Óriási terror következett (ti. Antiochus Epiphanész alatt) – és óriási ellenállás... Ebből született meg a zsidó nép nagyszerű szabadságharca – a Makkabeus-felkelés.” Nem tudom, mi ebben a pejoratív stílus...

A 101.o. idézi könyvemből a Márk 3,1-6 magyarázatát, mely szerint „Érdekes Márk megjegyzése: Jézus sajnálta őket! Bizony sajnálatra méltóak, akiknek istenfogalma ilyen korlátozott, akiknek embersége ilyen gyenge, akiknek tettvágya elbújik a gyávaság mögött”. De ez *arra a szituációra* vonatkozik, nem a zsidókra általában. Majsai ezt nyilván nem veszi észre, és így jellemzi ezt a megjegyzést: „már-már patológiusnak tűnő módon kolportálja az olyan zsidóellenes idiomákat, mint...”

A 106.o-on kifogásolja Majsai Tamás, hogy ünnep-történeti fikcióként Jézus utolsó vacsoráját csütörtök estére datálom, s mint a „*kiközösítettek*” *páskáját* emlitem. Ez nem az én véleményem csupán, hanem a szakirodalom igencsak számol ennek a lehetőségével. De Majsai nemcsak kifogásolja, hanem megtoldja ezzel a *kommentárral*: „Az állítás egyébként látens programozása is a zsinagóga és az egyház sui generis inkongruenciáját erőltető ideológiának, hiszen eszerint a keresztyének centrális kultikus alkalmát, a Megváltóval való koinoniát reprezentáló eucharistia alapvetően a zsidó kultusz centrumától: a templomtól és a páskaünnep-től idegen körülmények között jött létre – a zsidók Krisztus-ellenessége miatt.” Miután a szakirodalmat idézem, eszembe sem jutott valamit ezzel *programozni*. Mellesleg Jézus utolsó vacsoráját és kereszthalálát még ez a tézis sem választja el a páskától – ez teológiai képtelenség lenne – ezt illelne Majsai Tamásnak is ismernie...

3. Még két olyan megjegyzésre szeretnék reflektálni, ahol egyszerűen *nem értem a kifogások eredetét*.

Saját könyvem 127.o-án ezt írom: „Az írástudók alapvető álláspontja – és tévedése – az, hogy Isten akarata azonos az írott törvénnyel. A Mt 19-ben ez nagyon csattanósan előjön: a házasság és válás kérdésében úgy értelmezik, hogy miután a törvény megengedi a válást bizonyos esetben, akkor ez megegyezik Isten akaratával. Jézus azonban az 1Móz szövegével arra figyelmeztet, hogy az alapvető isteni akarat az, hogy legyenek ketten egy testté, és amit Isten egybekötött, azt ember el ne válassa. Mózes csak az emberek keménysége miatt hajlott erre az engedményre – ez a törvény tehát nem azonos Isten akaratával, hanem mai szóval: kompromisszum...” Lehet, hogy kisé kemény a megállapítás, de ebben az esetben sem az *egész írott Törvényről* van szó, hanem egy kázusról. Mellesleg néha a próféták is mondtak az egyes szituációkban az írott törvénnyel szemben egyet-mást (pl. Amós 5,22 kk) – de azért nem vádoljuk őket törvényellenességgel... Majsai Tamás reakciója azonban félelmetes; előbb idéz: „Írástudói tévedés Isten akaratát azonosítani az írott törvénnyel (ibidem 127); hogy a Törvény körül és arra hivatkozással kiépített rabbinikus hagyományok csak népszokások (ibidem 16) – *de sehol nem találok ennek forrását könyvemben* (HP). Ehhez azután a 113.o-on a 34.sz. jegyzetben még következik ez: „Mit tud vajon egy ilyen állítás megfogalmazója arról, hogy a korabeli zsidó teológia szerint a Tóra rabbik általi folyamatos explikációja maga is szerves alkotóeleme ennek a Tórának...” Éppenséggel ismerem ezt, de pontosan ez az eltérés Jézus és az írástudók törvényértelmezése között, és az én feladatomban Jézus magatartásának interpretálása volt. Majsai másként látja, és így folytatja ugyanott: „Másfelől feltéve a fentiek ismeretét, vajon milyen általános (!) etika alapján új gúnyt egy más vallás legszentebb hagyományával, az aszerint élők hitével?” Nem értem; sem az Újszövetség, melyet itt idézek a Mt 19-ből, sem az én szövegem nem új gúnyt senkinek a hitével sem – itt egy 2000 éve ismert *elvi különbség regisztrálása* történt csak. Ószintén remélem, hogy más sem érez *gúnyt szent hagyományokkal szemben* ebben a szövegben.

A másik – számomra érthetetlen – kifogás a következő (96.o.): „Anélkül, hogy a 70-es háború utáni zsidó újjászületés központjává lett jabnei szellemi központ tényleges jelentőségéről szót ejtene, félre nem érhető emocionális szemiozissal utal arra a minden alapot nélkülöző képtelenségre, hogy 'itt működött az egykori nagytanács utódja' (szerző szerint részben ez ítélte halálra Jézust)” – de ez a zárójeles megjegyzés megint Majsai Tamás „betoldása!” (HP). „A követett módszer megfelelhet ugyan a keresztyén teológus fantázia születe s tudatlanságban fogant pia desideriusának (sic!), de semmiképpen nem felel meg a tényeknek, s egy másik vallással szembeni viselkedés tárgyi-etikai minimálkövetelményének.” Nemcsak az emocionális szemiozist nem értem, de azt sem, hogy egy ilyen – állítólag téves – megállapítás miért nem felel meg etikai stb. minimálkövetelményeknek. Saját szövegem egyébként így ír Jabnéről: „Az életet a tengerparti városokban szervezték újjá, a vallási újjászervezés központja Jamnia (Jabné) volt, ahol működött az egykori nagytanács utóda, ahol végül lezárták az Ószövetség könyveinek számát...” Azt hiszem, ez ennek a városnak a jelentősége. A „fantázia születe s tudatlanságban fogant pia desideria” forrása pedig pl. Shmuel Safrai műve: *Das jüdische Volk im Zeitalter des zweiten Tempels* – első megjelenése Jeruzsálemben 1970. (2. német kiadása 1980. 125.o.), mely szerint: „A jabnei periódusban az ott keletkezett centrum kisajátította a legtöbb funkcióját annak, ami – amíg a templom fennállt – a szünhedrion kezében volt, és ténylegesen gyakorolta is azokat, és ezért kezdték el azután ezt a centrumot mint 'synhedrion' nevezni. S ha valóban nem tudatlanságban fogant pia desideria – talán még sem lehet a "más vallásokkal szembeni viselkedés tárgyi-etikai minimálkövetelményei" felrúgásának tekinteni...”

4. Azokra a helyekre nem térek ki részletesen, ahol az én állítólagos antiszemitizmusom bibliai idézetek vagy parafrázisok szövegében jelentkezik. Nem írhatam mást, mint ami az én számomra írva van, hogy pl. Jézus és a farizeusok között ellenségeskedés volt, hogy a nagytanács ítélte halálra Jézust, hogy a zsidók megszarolták Pilátust. Bár tudom, hogy Majsai Tamás szerint a nagytanács ítélkezése történetietlen fikció (Theol. Szemle 1990/2), és erről lehet tudományos disputát folytatni, de hogy ennek említése – miután 2000 éve ismert szöveg – az én „obszcenitás határát súroló” antiszemitizmusom lenne – ez azért furcsa...

Sajnálatosnak tartom, hogy ez a Majsai Tamás által írt szöveg lektorálás nélkül megjelent, s aki csak ezt olvassa, úgy vélheti, hogy ma Magyarországon nagyjából minden tankönyv úgy-ahogy tisztességes, csak a református egyházban dühöng az antiszemitizmus. Sajnálom, hogy magam is belekeveredtem az ügybe. Néhány alkalommal tudományos területen találkoztam, dolgoztam tudós rabbikkal – ezek az alkalmak az én elökezetem szerint korrektek voltak és a kölcsönös tisztelet jellemezte őket. S ha még lesz ilyen alkalom, ugyanígy szeretném folytatni; remélem, ezt ez a szerencsétlen könyv nem fogja megakadályozni. Keresztyén teológus, aki antiszemita – nekem feloldhatatlan ellentmondás.

Dr. Herczeg Pál

Reinhold Niebur: Alkalmazott keresztyénség

Még az időközben váratlanul elhunyt Farkas Zoltán sátoraljaújhegyi lelkipásztor atyánkfia hívta fel a figyelmemet Reinhold Niebuhr: *Applied Christianity* c. esszékötetére, amiből szemelvényes fordítást készített. A New York-ban 1959-ben D.B. Robertson által válogatott és a Meridián kiadónál megjelentetett kis kötet ismertetésén túl az volt a célja, hogy disszertációt készíts a magyar vonatkozása miatt is figyelmet érdemlő témáról. Az ismertetésnek túl hosszú, tanulmányként pedig saját részt alig hozó írást szerkesztőségünk nem tudta közölni, mert műfajilag sem a fordítás, sem a feldolgozás keretébe nem illeszkedett. A Szerzőt arra kértük, hogy foglalja össze ennek a szerteágazó műnek a lényegét. Erre már nem kerülhetett sor a hirtelen hazahívás miatt. Ám éppen ezért, úgy véljük, hogy tartozunk Farkas Zoltán emlékének azzal, hogy az általa felvetett témát nem használjuk fel szó nélkül, hanem hivatkozunk arra, hogy ő járt és ment előttünk a most ismertetendő gondolatok ösvényén.

Tartalmilag öt főrésze tagolódik a mű. Az első részben az amerikai protestantizmus felekezeti és liturgiai problémáit tárgyalja. A második részben azt a kérdést veti fel, hogy tud-e az egyház erkölcsi vezérést biztosítani. A harmadik fő részben Barth Károly teológiájának kérdéseit feszegeti, kitekintéssel az 56-os magyar forradalom téves megítélésére, ill. Barth Károly politikai tévedéseinek hazánkat érintő megnyilvánulásaira. A kötet negyedik fő témája a római katolikus tévtanításokat vizsgálja, míg az utolsó az Egyház és az Egyházak, valamint a világegyház ökumenikus problémáiról szól. Ezúttal csak a magyar vonatkozású részleteket kívánjuk ismertetni. Azért is tanulságos lehet ez, mert időközben némi történelmi távlatot kapott ez a kérdés, amit R. Niebuhr a magyar 56 barthi értékelésével kapcsolatban felvetett. Elvi jelentőségű is lehet és a gyakorlatban óvatosságra intő az a tanúság, hogy egy ilyen „robosztus” értelmű teológus is, mint Barth, mennyire melléfoghat, ha teológiáját aktuál-politikai mezőkön próbálja érvényesíteni. Egyben adalék ez „az óriás” napjainkban folyó ártértékeléséhez is. Ezt a rossz kifejezést úgy is vehetjük, mint intő jelet „az errare humanum est” tapasztalatából. A Barth Károly teológiáján nevelődött lelkipásztori nemzedékünk ugyanis megütközéssel veheti tudomásul, hogy a kritika maró lúgja kikezdi korunkban azt is, akit szentnek és sérthetetlennek gondoltunk. S a felmárt felületeken bizony az örök korrózió folytatólag mutatkoznak.

A kötet III. fejezetében kerül sor a barthi teológia elemzésére, s ebben a kritikus Barthot „az abszolútum apostolának” nevezi. Elismeri, hogy az 50-es években még alig volt közvetlen kapcsolatuk a német teológiával és ünnepli, hogy D. Horton lefordította Barth Das

Wort Gottes und die Theologie c. munkáját. Ennek alapján mondja, hogy bár a barthi iskola elismeri a bibliakritika eredményeit és nem kerül konfliktusba a természettudománnyal, valójában mégis „egyfajta új fundamentalizmus vagy éppen régies ortodoxia”, mert a dogmatizmus útján próbál menekülni a relativizmustól. Elismeri, hogy ez valójában újjáéledése a reformáció kálvini és lutheri istenfogalmának és a hit által való megigazulás hangsúlyozásának. A liberális teológia és a vele járó etikai relativizmus ellenében állítja Barth Jézust a kijelentés középpontjába, mint megtestesült isteni abszolútumot, aki egyedül tudja feloldani az isteni végtelenség és a ember véges mivoltának (= bűnének) konfliktusát. Ez pedig úgy történik, hogy az ember rádöbben véges mivoltára, arra is, hogy morális fejlődése az évezredek során csaknem a nullával egyenlő. Istenhez képest pedig mérhetetlen. A bűntudat így valami semmisség-érzet, ami olyan átható az Istennel való szembesülésben, hogy a konkrét bűnökről szót sem kell ejteni. A krisztusi élet, de főleg a Krisztus-eszmény oly mértékben válik uralkodóvá, hogy sem történetileg, sem a jelen körülmények valóságával nem keresi a kapcsolatot. Niebuhr megkérdezi: „Honnan tudhatjuk, hogy ez a Krisztus-eszmény abszolút és nem szubjektív: nem tudjuk. Ezt csak dogmatikailag lehet megállapítani. A bizonyíték pedig csak az, hogy az embernek erre van szüksége. Csak ilyesféle abszolútum tudja megmenteni az embert létének átkos paradoxonaitól, egy olyan létből, ami elérhetetlen eszményeket fogalmaz és egyszerre az örökkévalóságban és az időben. Ennek az abszolútumnak az elfogadása a hit által való megigazulás tapasztalata és valószínűleg ez ad tápot a dogmának a való életben.” Ezután szól a teológiai gondolkodás pátozáról, mondván, hogy a relativizmus legyőzetik ugyan, de csak azon az áron, hogy egy „új és még ijeszetőbb” szubjektivizmus foglalja el a helyét. Tragikus szelleműnek és pesszimistának mondja Niebuhr azt a teológiát, ami a teljes kétségbeesés eszközeivel ébresztgeti az egyén morális felelősségét. Egy következő tanulmányban megállapítja, hogy a barthiánusok meglehetősen kritikusak a jelen társadalommal szemben, de ugyanolyan kritikusak minden társadalmi javító szándékkal szemben is. Ez úgy is megfogalmazható, hogy „kell-e küzdenie egyáltalán a keresztyén embernek a jogaiért? S ha ezt teszi, nem bűn-e az?” A vallási és etikai perfekcionizmus szempontjából minden ellenállás mellőzése sugalmazott, és a sztrájk is etikátlan tiltakozásnak számít. Ezen a nyomon odáig jut a kritikus, hogy azt mondja: „ha az abszolútum és a transcendensnek az értelme oly mértékben válik rögeszmévé, mint a barthi teológiában, akkor minden erkölcsi erőfeszítés jelentéktelenségbe hanyatlík történelmi szinten. Helyes lehet alkalmilag a történelmet is „sub specie aeternitatis vizsgálni” – mondja, – de nem egészséges egy népnek az erkölcsi erőit tekintve

az örökkévalóság perspektívájává tenni mindig azt, ami éppen előnyös.

A következő tanulmány a barthi teológia és a politikai reakció kérdéséről szól. Niebuhr állítja, hogy Barth és Brunner korai kapcsolata a *Ragaz* és *Kuttler* nevéhez fűződő social gospel mozgalommal, az I. világháború után, csalódáshoz vezetett. Ők ugyan megmaradtak szocialistáknak (sic!), azaz kapitalizmus elleneseknek, még ha tudták és vallották is, hogy nem az Isten országa fog megvalósulni a megszüntetendő kapitalizmus helyén. Azt is állítja, hogy bár Barth új ortodoxiája nem igazol közvetlenül semmiféle politikai programot, mégis a teremtési rend (Schöpfungsordnung) hangsúlyozásával a reakció malmára hajtja a vizet, amint azt *Gogarten* feudalizmusra emlékeztető politikai etikájában véli felismerni. Ha Istentől rendelt teremtési rendnek ismerik el az egyenlőtlenséget, akkor ebből már igazolható az állami abszolutizmus is, vagy a faji megkülönböztetés. Ellentmondásra mutat rá a barthi gondolatmenet új dualizmusában, amikor egyszer azt állítja, hogy a világ menthetetlenül bűnös, másfelől pedig Isten adta teremtési rendről beszél, amit nem szabad megszegni.

Lehet még fokozni azt a logikai sortüzet, amit a gyorstüzelő Niebuhr Bartha bocsát, amikor a II. világháborús ellenállásról *Hromádka* professzornak írt levelében a cseh katonát Jézus Krisztus egyháza megmentőjének állítja, mondván, hogy ha a hitleriek és mussolinik le nem győztek, akkor az egyháznak vége. A dialektika teológia exponensétől itt a dialektikát kéri számon a kritikus. Ezután elemzi Barth politikai nézeteit, majd az EVT amsterdami nagygyűlése kapcsán kifejti az ún. kontinentális és az angolszász teológiai megközelítés különbségeit. A krízis-helyzetben folyó teológizálásról megjegyzi, hogy Barth szerint nem kell aggódunk „az istentelen” korszak miatt, mert nem istentelenebb a megelőző koroknál. Szemére veti, hogy az isteni kegyelem útján Barth a determinizmus felelőtlenségébe terelgeti nyáját. Több más probléma felvetése után érkezik meg a bennünket közvetlenül érintő témához, aminek ezt a címet adja:

Miért hallgat Barth Magyarországról?

Ebben a tanulmányban Niebuhr előre bocsátja, hogy nem akarja kisebbiteni Barth érdemeit, amiket a náci uralom ellen kifejtett tevékenységével szerzett. „Barth volt a teológusa egész Európában az anti-náci ellenállásnak”. De a megváltozott Európában új kihívást kapott a teológus és teológiája a politikai fordulat mérlegén is megméretett. Az előző korszakban nagy tekintélyre tett szert azért, hogy az új reformatori teológia téziseivel gátat vetett a liberalizmusnak. De teológiájának politikai gyümölcsei az 56-os magyar forradalom és szabadságharc eseményei iránti közömbössége, vagy semlegessége miatt megkérdőjelezhetők. Barth Niebuhr szerint „bár nem hivatalosan, de bizonyos értelemben pápája volt a magyar református egyháznak.” Amikor *Ravasz* László püspököt menesztették, a magyar egyházi vezetők tanácsot kértek Barhtól, hogy vajon választhatják-e Bereczky Albertet, akit a kommunista kormányzat is elfogad.

Barth véleménye szerint Bereczky „korrekt volt teológiailag”, így megválasztása nem okozott gondot. *Péter* János személyét illetően Barth már nem adott imprimatur nyilatkozatot. Am magyarországi „diadalútján” az egyház és a politika személyileg is aktuális kérdéseiről így nyilatkozott: „Soha nem lehet tisztán látni, hogy egy állam Isten rendelése-e vagy mindenestől ördögi rontás. Ezek olyan határok, amik között a történelem mozog.” Ez a nyilatkozat, írja Niebuhr, kizárja azt a lehetőséget elvben, hogy a történelemben valamely kormányzat diabolikus mivoltában felismerhető lenne.

Summázva kritikáját: Barth teológiáját túlságosan eschatológikusnak mondja, másfelől pedig pragmatizmusát bírálja. Igaznak tűnő állítás: ha valaki Jézus Krisztus visszajövetelét várja teljes szívvel, annak szemében eltörpülnek saját történelmének kis változásai és epizódjai. De közben a kis jelentéktelen változások úgy összegződnek, hogy a szabadságból despotizmus lesz, s a parlamentáris demokráciát felváltja a totális állam.

További részletezést kapunk még a 3. fejezetben annak kapcsán, hogy Barhtot védelmébe vette egy lelkes fiatal tanítványa és Niebuhr finomító részletezéssel kifejti válaszában, hogy nem azt várta Barhtól, hogy szent háborúra buzdítson, hanem csak annyit, hogy hallgatásával ne fedezze a magyar tragédia köz tudott motívumait. „Vétkesek közt cinkos, aki néma...” – mondhatnánk a költővel. Egyebekben pedig nagy tanulság az, hogy az igazságnak az elhallgatott része is számon kéretik. A teológia konzekvenciái az alkalmazott keresztyénségben mérhetők és mindig megjelennek, akik mérlegelnek.

Horváth Barna

P.J. Tomson: Jézus humora

Jézus személyében – ahogy az evangéliumok bemutatják –, az a csodálatos, hogy olyan elemek vannak együtt benne, amelyek általában másokban csak külön-külön. Vándor prédikátorként találkozunk vele, aki tanításaiban a népi bölcsesség formáit használja fel: „Ímé, én elbocsátlak titeket, mint juhokat a farkasok közé; legyetek azért okosak mint a kígyók és szelídek mint a galambok” (Mát 10,16); vagy a messiásról szóló álhírek magyarázójaként: „Mert ahol a dög, odagyúlnak a keselyúk (Mát 24,28). Másfelől Jézust mint a mennyek országa, azaz Isten országa eljövételének szenvedélyes előfutárát látjuk: ”Térjetekek meg, mert elközelgett a mennyeknek országa... Boldogok a lelki szegények, mert övék a mennyeknek országa... Azonképpen ti is, mikor mindezeket látjátok, tudjátok meg, hogy közel van, az ajtó előtt” (Mát 4,17; 5,3; 24,33). Majd a betegek gyógyítójaként és az elesettek gyámolítójaként látjuk. Megint másik oldala, ahogy meghallgatja a megrögzött bűnösöket, mint a vámszedőket és a prostituáltakat, várván megbánásukat. Ami nem áll ellentétben azzal a kinyilatkoztatásával, hogy nem azért „jöttem, hogy eltöröljem, hanem inkább hogy betöltssem (a törvényt)” és hogy olyan igazságot követelt, amely „több az írástudók és

farizeusok igazságánál” (Mát 5,17. és 20). És végül, ez a mindenben átlagon felüli személyiség egyszerre tűnt ki jámborságával, ahogy ezt a hegyeiben töltött magányos órák és napok tanúsítják, és ... eleven, ugyanakkor mély humorával!

Jézus humora megnyilvánul azokban a mondásokban is, amelyeket már idéztünk, s amelyeket a népi bölcsesség kategóriájába soroltunk. Ez nemzetközi tradíció volt, amely az állatmesékből táplálkozott és a farizeus judaizmus közegéhez hozzátehetjük az ezzel szoros rokonságot mutató példázatot. Mindkettőt megtaláljuk Jézus tanításaiban. A tipikus állati képek megjelennek az idézett mondásokban. Sőt, Jézus Heródes Antipas királyt „rókának” (Luk 13,32) nevezi és azt mondja, hogy a király próféta ellenfele, Keresztelő János, nem „szélingatta nádszál” (Luk 7,24; Mát 11,7) – nyilvánvaló utalás a korban ismert mesére a tölgyről, amely szemben a minden szélra meghajló nádszállal, büszkén áll elkerülhetetlen végétéig. Hozzátehetjük a mondást, „a rókának barlangjuk van és az égi madaraknak léscsükk; de az ember Fiának nincs fejét hova lehajtania” (Luk 9,58; Mát 8,20), vagy az „égi madarak” és a „mező liliomai”, melyek Isten tápláló szeretetéről tanúskodnak (Mát 6,26-29, Luk 12,24-27). Való igaz, hogy az állatoknak és növényeknek, mint az ember jelképeinek ez az ókori használata némileg tréfás és humoros, s ez tovább él a középkorban a tündérmesékben, napjainkban pedig a képregényekben és a rajzfilmekben.

Jézus számos példázatában találjuk a túlzott ellentét vagy az abnormális cselekedet furcsa megjelenését. Elég felidézni a két szolga adóssága (Mát 18,23-35), az éjfélkor érkező vőlegény (Mát 25,1-13), a tálentumot elásó lusta szolga viselkedése (Mát 25,14-30; vö. Luk 19,20-24) és a disznók moslékát megkívánó tékozló fiú (Luk 15,16) közötti hatalmas különbséget. Az abnormális és a furcsa ugyanilyen használatát figyelhetjük meg Rabban Johanan ben Zakkainál is. Mindazonáltal, ez nem zsidó példázatokra tipikus, hanem az ókor állatmeséire jellemző.

Az effajta humornak szélsőséges példájával találkozunk a hamis sáfár példázatában (Luk 16,1-9):

„Majd így szólt a tanítványaihoz is: Volt egy gazdag ember, akinek volt egy sáfára. Ezt bevádolták nála, hogy eltékozolja a vagyonát. Ezért előhívatta és így szólt hozzá: Mit hallok rólad? Adj számot sáfárságodról, mert nem lehetsz többé sáfár. Erre a sáfár így gondolkozott magában: Mit tegyek, ha uram elveszi tőlem a sáfárságot? Kapálni nem bírok, koldulni szégyellek. Tudom már mit tegyek, hogy amikor elmozdítanak a sáfárságból, legyen, aki befogadjon házába. Azután egyenként magához hívatta urának minden adósát és megkérdezte az elsőtől: Mennyivel tartozol az én uramnak? Az így felelt: Száz korsó olajjal. Erre azt mondta neki: Vedd az írásodat és írd ötvenet. Azután a másiktól is megkérdezte: Te mennyivel tartozol? Az így válaszolt: Száz kórus búzával. Erre így szólt hozzá: Vedd az írásodat és írd nyolcvanot. Az ura pedig megdicsérte a hamis sáfárt, hogy okosan cselekedett, mert e világ fiai a maguk nemében okosabbak, mint a világosság fiai. Én is mondom nektek: szereztek barátokat a hamis ma-

monnal, hogy amikor elfogy, befogadjanak titeket az örök hajlékokba.”

Ami mindig nehezen értettek meg ebben a példázatban, az az, hogy úgy látszik, mintha Jézus a sáfár hamisságát dicsérné. Ugyanis összekeverik a példázatot az allegóriával, amelyben minden elemnek megvan a szellemi analógiája. Valójában csak egyetlen dolgot akar kiemelni, s ez jelen esetben az eszeség, amellyel az ember előre látja a sorsát és eszerint cselekszik. Rosszat cselekszik, de jól cselekszi! Másképpen fogalmazva: hamis eszközöket használ egy igaz cél eléréséhez. Ezt magyarázza Jézus: használnunk kell a hamis mammon – amely önmagában nem más, mint birtvágy és lopás – arra, hogy jót cselekedjünk, hogy irtalmasak legyünk, a példázat nyelvét átvéve, hogy „barátokat szerezünk”. A példázat csúcspontja hasonló annak az embernek a példázatához, aki kincset gyűjtött „e világon”, de halála után nem maradt semmije (Luk 12,16-21). A pénzzel jót kell cselekedni: ez az alapja a mennyországbeli kincsnek, amelyet akkor szerzünk, ha vagyonunkat alamizna adására fordítjuk (Luk 12,33-34). Ami a formai struktúrát illeti, a kulcsszó, amely összekapcsolja a triviális történetet az emelkedett tartalommal, az ez a mondat: „mikor megfosztatom, befogadjanak engem”. A kulcsszó az utána következő magyarázatban meg is ismétlődik: „hogy mikor meghaltok, befogadjanak benneteket az örök hajlékokba”.

Érdeemes elidézni ennek a példázatnak kissé zavarba ejtő humoránál. A sáfár igaz okossága és hamis sáfárkodása közti ellentét nyilvánvalóan szándékos. Mint Jézus később Lukács evangéliumában mondja, „nem szolgálhattok az Istennek és a mammonnak” (Luk 16,13). Jézus számára a mammon principiálisan ellentétes Istennel. Ez radikálisabb felfogás volt, mint a farizeusoké és a rabbiké, akik számára a mammon – mint héber közszó – nem jelent mást, mint pénzt, vagyon. Itt Jézus inkább az esszénusok nézetét teszi magáévá, akik szerint a pénz, mint ahogy már utaltunk rá, tisztátalan és hamis. Pontosan ebben rejlik a példázat csúcspontja. Kik a világosság fiai, akik oktalanul cselekednek? Nyilvánvalóan nem a keresztyének – ha eltekintünk az Újszövetség néhány helyétől (Ján 12,36; 1 Thessz 5,5; Ef 5,8).

Megállapíthatjuk, hogy Jézus itt csak az esszénusokra célozhatott, akik, mint tudjuk, így nevezték magukat, megkülönböztetésül Izrael többi részétől! (D. Flusser: *Jesus*, Hamburg, 1968.) Ez a példázat vitába száll az esszénusok azon véleményével, hogy a pénz teljesen tisztátalan és semmire sem szolgál. Ez azonban igen bonyolult polémia, mert Jézus maga is egyetért velük abban, hogy a pénz hamis. Még azt is tudjuk, hogy Jézus és tanítványai, mint az esszénusok is, megosztották javaikat és közös erszényük volt (Ján 12,6; 13,29; ApCsel 2,44; 4,32-5,11). Így magyarázhatjuk a példázat jelentette nehézséget. Azok ellen fordul, akik a pénzt az abszolút rossznak tartják, de nem tagadják, hogy rossz. Mert „e világban” csak ez a hamis eszközünk van, de fel lehet használni, hogy „barátokat szerezünk” az örök hajlékokba.

Mindez megmutatja Jézus helyzetét kora társadalmában. A pénz tekintetében radikálisabbnak mutat-

kozik, mint a farizeusok, de nem olyan szélsőségesnek, mint az esszénusok. Egyébként szükségesnek tartotta tisztázni az esszénusokkal szembeni véleményét, és mint látni fogjuk, nem ez az egyedüli eset, ahol implicit belehallhatjuk az ellenük szóló polémiát. Számunkra az eszköz a fontos, mellyel Jézus él: a humor. Ismervén azonban az esszénusok szigorúságát és önelégültségét, kérdéses, hogy valamennyire is értették-e Jézus humorát. A humor kimondatlanul olyan ismeretre épít, amely csak egy bizonyos csoport sajátja, s ebben az esetben egy olyan csoporté, amely elutasítja az esszénus szélsőséget.

Jézus humorának harmadik oldala kapcsolódik a farizeusok és a rabbik humorához. Sok példázata és mondása a humoron kívül midrási vonásokat is mutat. A már látott rabbinikus példákhoz hasonlóan a triviális történethez kulcsszóval kapcsolt szellemvilág maga a Szent Írás. Jézus osztja a farizeusok világfelfogását, amennyiben a Szent Írást olyan közös kincsnek tekintti, ahonnan diszkrétan és humorral úgy lehet meríteni, hogy a kívülálló ne értse. De ki áll kívül? Talán éppen azok, akik „belül” gondolják magukat.

„Hallottátok, hogy megmondatott: Szeresd felebarátodat és gyűlöld ellenségedet. Én pedig azt mondom nektek: Szeressétek ellenségeiteket és imádkozzatok azokért, akik üldöznek titeket, hogy legyetek mennyei Atyátoknak fiai, aki felhossa napját gonoszokra és jókora és esőt ad igazaknak és hamisaknak. Mert ha azokat szeretitek, akik titeket szeretnek, mi a jutalmatok? Nem ugyanazt teszik-e a vámszedők is? És ha csak atyátok fiait köszöntitek mennyivel tesztek többet másoknál? Nem ugyanezt teszik-e a pogányok is? Ti azért legyetek tökéletesek, mint ahogy mennyei Atyátok tökéletes.” (Mt 5,43-48)

Haladjunk óvatosan, fokozatosan vizsgálva az egyes jelentésszinteket. Először is, újabb célzást találunk az esszénusokra. Jézus láthatóan a „szeresd felebarátodat” bibliai parancsot magyarázatát idézi mint „gyűlöld ellenségedet”. Láttuk, hogy hasonló felfogással találkozunk az egyik Holt-tengeri tekerésben, amikor a szekta tagjainak azt parancsolják, hogy „szeressétek a világosság fiait” és „gyűlöljétek a sötétség fiait”. Ezt a szélsőséges felfogást más zsidók elutasították, úgy mint Hillél és még többek. Másfelől az ellenség szeretetének hangsúlyozása mint azt Jézus tette, ismeretlen volt a korabeli judaizmusban. Megintcsak szembesülünk Jézus rendkívüli személyiségével. Ami meglepő – s ebben rejlik Jézus humorának eredetisége – hogy arra szólít fel, hogy „normálisabban” cselekedjünk, de nem az esszénusok módjára, akik úgy viselkednek, mint a vámszedők vagy a pogányok, a jól ismert vétkezők! Az irónia abban rejlik, hogy az esszénusok sokkal többre tartották magukat másoknál, „igazabbnak”. Mit jelent ebben az esetben „igaznak” lenni?

Nézzük meg egy kicsit közelebbről, hogyan jut el Jézus ehhez a felszabadító iróniához? Három elem kapcsolódik egybe: hivatkozás a mennyei Atyára, „viselkedésének” példája és példamutató integritása. Először az, hogy Isten gyermeke, meghatároz egy bizonyos életvitelt, amelyet máshol „Isten követésé-ként” találunk. Jézus pedig emlékeztet, szeretni kell

az ellenségeinket, miként Isten is szereti az „ellenségeit”. Másodsorban, a Teremtő szolgáltatja a példát, aki napjának jóságát és jótékony esőjét egyaránt adja az igazaknak és a hamisaknak. Itt nincsenek előnyben részesített „igazak”! Egyébként a nap és az eső ironikus aspektusa ismert az állatmesékből is. Harmadsorban, Jézus ezt a páratlan jóságot Isten teljességének nevezi. Ez megér egy kis nyelvészeti magyarázatot. Az itt használt görög szót – *teleios* – általában „tökéletesnek” fordítják, amely valóban a szó első jelentése. A probléma az, hogy Jézus éppen az esszénus tökéletességnek az ellenkezőjét akarja mondani. Ez könnyen feloldható, ha arra a héber szóra gondolunk, amely itt lehetett. Ez pedig minden valószínűség szerint a *tamime*, amely „tökéletes” és „teljes” is jelent, azt a két jelentést, amelyet az áldozati állatra is használnak: *makulátlannak* kell lennie. Ezt mondja Jézus, aki makulátlan, az az ellenségét is köszönti, ezért választottuk a szó „teljes” fordítását. Mi több, ez a szó igen fontos szerepet játszik az esszénusoknál, ugyanabban a szövegben, amelyben arról írnak, hogy szeressék felebarátaikat és gyűlöljék ellenségeiket, az esszénusok felszólítanak arra is, hogy törekedjenek az Őelőtte való teljességre”. Íme Jézus nagyszerű humor: ez ellen a törekvés ellen ugyanazzal a kulcsszóval fordul!

Még további felfedezéseket is tehetünk, ezúttal a midrás szintjén. A „teljes” kulcsszó ebben az összefüggésben célzás Mózes V. könyvének következő sorára: „Teljes légy az Úrral, a te Isteneddel” (5Móz 18,13). Nyilvánvaló, hogy Jézus ezt úgy értette, hogy „teljes legyél miként az Úr”, vagyis ez utalás Isten követésére. Sőt, utalást érezhetünk itt arra a versre, amely később központi szerepet játszott az esszénusoknál: „Szentek legyetek, mert én, az Úr, a ti Isteneitek szent vagyok” (3Móz 19,2). Itt is a „mert én”-t *mint én-ként* kell értenünk. Újra láthatjuk a midrás egyszerre humoros szerkezetét és funkcióját, valamint elliptikus megjelenését. Jézus humor, miként a farizeusoké is, az értő hallgatókhoz szól. A humor jellegét tekintve megállapíthatjuk, hogy Jézus szelleme igen közel áll Hillélhez. És nem véletlen egybecsés az, hogy mindketten az esszénusok és humort nélkülöző elbizakodottságuk ellen fordulnak.

Lássunk még egy utolsó példát Jézus humorára: itt egy másik közös ellenség, a szadduceusok és szövetségeseik ellen támad. De mielőtt elmondanánk ezt a történetet, foglaljuk össze Jézus helyzetét kora társadalmában. Figyelemreméltó, hogy Jézus az esszénusok és a szadduceusok ellen fordul, nem pedig a farizeusok ellen. Inkább azt láthatjuk, hogy ez utóbbiakal sokszor heves vitái vannak, de nem ilyen gúnyos távolságtartással. Ez arra mutat, hogy Jézus közös talajon érezte magát a farizeusokkal, noha fontos értelmezési kérdésekben vitába szállt velük. Ezzel szemben, az esszénusokkal és a szadduceusokkal ilyen közös talaj nem volt. Jézus számára e két utóbbi csoport „kívül” volt, míg a farizeusok „belül”, legalábbis elvben. Innen ered a farizeusokkal kapcsolatos közös és eltérő elemek jellegzetes kettősége.

Biztosra fogadhatnánk, hogy utolsó példánk Jézus humorára nagy örömet szerzett az ott jelenlévő fari-

zeusoknak, azok rovására, akik szemben álltak Jézus tanításával és provokálták őt: „a főpapok, az írástudók és a vének”, vagyis a templom szaduceus hatalmasai (Luk 20,20-26. vö. 19.):

„Ezután állandóan szemmel tartották őt, és kémeket küldtek utána. Azok igazaknak tették magukat, hogy Jézust a saját szavaival fogják meg és átadhassák a hatóságnak és a helytartó hatalmának. Ezek megkérdezték tőle: Mester, tudjuk, hogy helyesen szólsz és tanítasz és nem vagy személyválogató, hanem az igazsághoz ragaszkodva tanítod az Isten útját. Szabad-e a császárnak adót fizetnünk, vagy nem? Ő azonban felismerte álnokságukat és így szólt hozzájuk: Mutassatok nekem egy dénárt: kinek a képe és felirata van rajta? Ők ezt felelték: A császáré. Ő pedig így válaszolt nekik: Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és az Istennek ami az Istené. Így tehát nem tudtak belekötni szavaiba a nép előtt, hanem elcsodálkoztak válaszában és elhallgattak.”

A csapda zseniális: a leselkedők, miközben dicsérik Jézust egyenességéért, megpróbálják kompromitálni a kétszeresen is veszélyes kérdésre adott válaszával: vagy a római császár híve lesz „a nép előtt”, vagy szembehelyezkedik a császárral, kockáztatván ezzel az életét. Válasza teljes mértékben egyenrangú: maga a pénz mondja meg nekünk, hogy azt a császárnak kell adni, Istennek pedig, ami Istené. Értse meg, aki tudja!

A kérdezők meglepődtek, s hogy csodálkozásukat megértsük, eddigi módszerünk szerint ki kell fejtenünk a válaszban rejlő utalásokat. Először is, a római pénz nem nagy rokonszenvenek örvendett ebben a korban. Egy híthű zsidó számára bármilyen emberábrázolás nehezen egyeztethető össze a képek bibliai tilalmával (2 Móz 20,4). Továbbá, a pénz felirata némi isteni ambícióról árulkodott: TIBERIUS AUGUSTUS CAESAR, „az isteni Tiberius császár”. Azért a zsidók a templomban külön, képmás nélküli pénzt használtak. Ezt a pénzt pénzváltóknál lehetett beszerezni, akiknek az asztalait Jézus felborította – tiltakozásul a templom vezetésének elüzletiesedése ellen (Mát 21,12). Itt tehát két utalás is van, amely magától értetődő volt a legtöbb zsidó számára, az egyik római hódítás bálványimádó törekvései ellen, a másik helyi szövetségeseik, a szaduceus vezetők jogtalan gazdagsága ellen.

Más síkon, a pénzen lévő képmás jelentését a használt kulcsszó adja meg: *eikón*. Mint Hillél történetében, a tanulság ebben a Szent Írásra való burkolt célzásban rejlik. Tehát a midrás struktúráját és a rabbinikus humor formáját láthatjuk. Az üzenet pedig azoknak szól, akik megértik: miként a császár képmását viselő pénz a császáré, akként az ember is végső soron az Úrnak tartozik engedelmességgel, akinek képmását viseli. Az Apostolok Cselekedeteiben az apostolok ugyanezen hatóságokkal kerültek szembe – „a főpap és mind akik vele valának, azaz a szaduceusok” (ApCsel 5,17) – üzenetük pedig ugyanaz, csak explicite fogalmazva: „Istennek kell inkább engedni, hogynem az embereknek” (ApCsel 5,29). Jézus fogalmazása ezzel szemben magán viseli a nemes humor vonását. Ez szerintünk a názáreti mester tagadhatatlan kézjegye.

Ez a híres válasz még további gondolatokra is ösztönöz. Teológiai-politikai elméleteket is alapoztak rá, de ez talán túlzott továbbvitele egy midrási mondásnak. Pontosabban, Isten képmásának, aki az ember – amely ígélet s ugyanakkor alapvető norma is – ezt a lényegi kulcsszavát szembe lehet állítani a bálványimádás tiltásával, azaz a képmás tiszteletével a Teremtő helyett (vö. Róm. 1,25). Tovább is mehetünk: a Teremtő dicsérete és a halandók – akik hús-vér teremtmények – saját korlátainak beismerése felszabadítja méltóságukat, lehetőségeiket és képességeiket. Jézus válaszában találó és mély humora rávilágít mind tanításának eredetiségére, mind pedig rokonságra a farizeusok felfogásával.

(Ad Veritatem, no. 44, decembre 1994, Bruxelles)

Fordította: Kiss László tanár (Budapest)

Paulus – Rabbi, Apostel oder Ketzer?

– Cikkgyűjtemény R. Niemann kiadásában, Kreuz Verlag, Stuttgart, 1994. 160 l. –

Főiskolás koromban élvezettel olvastam *Hatvany Lajos* irodalomtörténész tanulmányát: „Ahány párt, annyi Ady” (*Népszava*, 1948). A jelenkori teológiai tudományosságot tekintve, Pál apostolról ugyancsak el lehet mondani. De már századok óta megoszlanak róla a vélemények. Az előttünk levő könyv szerzői is több véleményt ismertettek. A hívőknek ő Szent Pál; *gróf Schack*, múlt századbéli német költő, szerint „a keresztyénség rossz szelleme”. Nagyon sokan úgy emlegetik, mint aki megírta az újszövetségi Énekek Énekét (1Kor 13); *Nietzsche* szerint „a gyűlölet zsenije”. *Shaw Bernát*, a világhíres drámaíró számára „önfejtő római racionalista”; *Rathenau*, német filozófus szerint „mély érzésű ember”. *Scvhweitzer Albert* szerint „a keresztyénségben ő a gondolkodás védőszentje”; *Lagarde*, német kulturfilozófus szerint „tehetségtelen alak”. Sokan úgy emlegetik, mint a felsőbbség iránti engedelmség megkívánóját; *Schalom Ben-Chorin* „minden idők legnagyobb felforgatója”-nak tartja. *De Pascoaes*, portugál költő rajongva ír róla, s „az Isten költője” fényes minősítést adja neki (Pál-életrajza magyarul is olvasható: Bpest, 1943. Ford.: Szentkuty Pál); *Graetz Henrik*, múlt századbéli német történész, viszont szarkasztikusan „az előbőr apostolá”-nak nevezi. Sokan római katolikus jelenségnek tartják, egyházfejedelmnek, aki Szent Péterrel együtt szerepel a képzőművészetben és a naptárban, s aki a papi cölibátus iniciatora; mások előtt teljesen „protestáns image”-a van, hiszen a „sola fide, sola gratia” kiváltképpen való hirdetője.

A Kiadó szerint Pál nélkül a galileai Jézus-mozgalom az I. század végére feledékenységre merülő zsidó szekta lett volna; nélküle sem az Újszövetség, sem a keresztyénség nem terjedt volna el az antik Európában, s így nem keletkezett volna ez a földkerekséget átfogó világvallás; következképpen az ún. keresztyén Nyugat sosem létezett volna. Ily nagyjelentőségű

személyt több szempont reflektorfényébe kell helyezni. Ezért a Kiadó folkért tizenöt szerzőt, akik a maguk Pál-képét különböző irodalmi formák (tanulmány, elmélkedés, fiktív levél, benső monológ vagy éppen TV-show-ról szóló riport) révén jelenítik meg előttünk. Ha a 15 írást típusok szerint csoportosítjuk, öt látószöveget különböztethetünk meg: milyen 1. a zsidó, 2. a mohamedán, 3. a szekularizált, világi, 4. a feminista és 5. a pozitív, keresztyén Pál-kép.

1. *Pál apostol zsidó szemmel.* Pál mindvégig diaspora-zsidó maradt – állapítja meg *Fricke* freiburgi ügyvéd (* 1930). Idézi *Schalom Ben-Chorin* definícióját: „zsidó hitű, hellénista műveltségű római állampolgár”. Ő is és *Pinchas Lapide*, Majna-Frankfurtban élő, jeles zsidó hittudós, az Újszövetség kutatója (* 1922), is helyteleníti a Saulus/Paulus nevek szembeállítását, a „Saulból Pál lett” formulát. „Te sohasem tetted le szép királynevedet, a Sault, csupán fölvetted mellé a pogány világba való utazásaidra a Pál párhuzamos nevet” – fogalmaz „fiktív levelében” *Lapide*. Feltételezik, hogy István megkövezése a csócselék túlkapása volt, s nem a hatóság eljárása. Megkérdőjelezzik, hogy a jeruzsálemi hatóság jurisdikciója elérte a távoli Damaszkuszig. Jellemzőnek tartják, hogy Pál a Jézus nevet 15, a Krisztus nevet 378 ízben használja. *Lapide* azt még megbocsáthatónak tartja, hogy a Názáreti Jézust Messiásnak tartotta. „Elvégre a nagy *Akiba rabbi* is 133 körül azt hitte, hogy *Bar Kochba* az Izráel Messiása.” Nehezebb téma az „Isten Fia” titulus. „Helyénvaló, ha »az Isten Fiát« héber jelentésben használtad, amint azt tanítódnál, *Gamáliel* rabbannál tanultad. Így semmi vétséget nem követtél el a zsidóság ellen, hiszen e fogalom azt jelöli, aki feddhetetlenül jár a Tóra ösvényein. Csak amikor e fogalmat görögre fordították, egészen más értelmet kapott” – hangzik a fiktív levelben. Jézus életében a mozgalmi Tóra-hű volt; Pál a Krisztus-tanával Jézus monoteizmusát „felvizezte”. *Jezirowski*, hannoveri ev. főtanácsos (* 1936), idézi a zsidó kritika szarkasztikus kérdését: „Jézus nem a mennyei tanházban fogja-e hallani a praeeisztens Krisztus titkait?” Azt is sértőnek hallja a zsidó olvasó, hogy Pál szidalmi helyt (1Thessz 2,15 k) zsidó hittestvéreivel szemben oly erőssé válnak, hogy azok végzetes módon „Endlösung”-gondolatokat csendítenek meg. (*Fricke* megkönnyebbüléssel fogadná, ha kiderülne: e sorok zsidógyűlölő egyházatyák betoldásai.)

Viszont a zsidó tudósok is elismeréssel adóznak Pálnak azért, hogy – Ézsaiás próféta szellemében –, az Izráel Istenéről szóló üzenetet, a héber Bibliát, a Föld legtávolabbi zugába is elvitte. „Ki tudja – kérdi *Lapide* –, hogy roppant vállalkozásod nélkül nem Wotannak és Freyának mutatnák be még ma is a lóáldozatot?” Azt is jól esik olvasni, hogy zsidó szerző elhatárolja magát egy mai sikerkönyv (*Baigent-Leigh: Verschlusssache Jesus, München, 1991*) állításától, miszerint Pál „római szolgálatban álló spicli” lett volna. Az is „szerencse” – írja *Lapide* –, hogy az olajfáról és a gyökerekről szóló – városi embertől elfogadható – hasonlatot Pál a pogánykeresztyének „emlékkönyvébe” írta: „Nem te hordozod a gyökeret, hanem a gyökér hordoz téged”. Mindazonáltal a zsidó szer-

zők a föl-fölbukkanó jelszót rokonszenvesnek találják: „El Páltól, és vissza Jézushoz!”

2. *Pál mohamedán szemmel.* A könyv utolsó írása tükrözi ezt. Szerzője *Schoen* Ulrik (* 1926), aki a teológiai pluralizmusból doktorált, és hosszú éveken át az EVT genfi központjában a vallásközi kapcsolatok gondozója volt. Megállapítja, hogy Jézus nemcsak a keresztyéneké: egymilliárd muszlim is szereti Őt. Pál Damaszkuszban lett Jézus-hívó – mondja –, de itt van *Ibn 'Arabi* (1165-1241) sírja is. Jézus e barátja nyugati volt, de élete felén ott hagyta Andaluziát, hogy Mekában éljen, majd Damaszkuszban telepedett le, hogy azon a helyen haljon meg, ahová a hívó muszlimok Jézus visszatérését várják. A szerző így e két „Jézus-barát” dialógusát szerkeszti meg.

A dialógus a kölcsönös udvariasság jegyében kezdődik. Mindkettő elismeri a másik extatikus nagyságát, aminek bizonyítéka egyfelől a szeretet himnusz, másfelől „A szívem alkalmas minden formára” kezdetű vers. Szóba jön a lelki tapasztalás komplex válsága. Pál szinte egyszerre hangsúlyozza az ember szabadságát és determináltságát (Fil 2, 12-13). Hasonló ellentétpárok a Koránban is vannak. „A muszlim skolasztikusok vitatkozhatnak rajtuk”. Mire Pál: „Akárcsak nálunk *Pelagius* és *Ágoston*; *Erazmus* és *Luther*.” Az arab megdicséri Pál máig tartó missziói hatását. Barátja is a Római Levél hatására áttért a keresztyénségre. Ám Pál idézi *Ibn 'Arabi* könyvecskéjét: a Megfeszítettről szóló üzenet elfogadhatatlan. A válasz: „Hitünk szerint Jézus elragadtatott, mint *Illés*. A világ végén visszatér az igazság tanújaként. Azután ő is meghal, s a többiekkel támad majd fel... Szerintünk is Isten irgalmas, a bűnök megbocsátója. Ám azt elutasítjuk, hogy ehhez a Fia véreire volna szüksége. *Ábrahám*ot is megakadályozta abban, hogy fiát feláldozza.” Az arab költő azzal vádolja Pált, hogy a földi Jézus őt is érdeklí, „csak az a forró drót, amely a megdicsőült Krisztussal egybeköt.” Elragadtatásaival legitimálja Jézus-értelmezését. Oly módon, „ahogy pl. *Lenin* bánt a marxi örökséggel”. „Óvakodj attól, hogy leveleid arra a szintre emeltessenek, mint az evangélium! A kométa feje többnek számít, mint a farka!”

Pál nem akar vitatkozni: a Korán Jézus-interpretációja csak egy a sok közül. Ám barátja szerint „a Korán új és végleges Kijelentés... Világosan hozza azt, amit exegétáitok, a la *Jeremias*, *Schür-* és *Käsemann*, fáradságosan kiderítenek.” Nagylelkűen azzal fejezi be: ahogyan Pál is elismeri a Róm 9-11-ben a Tóra érvényében maradását, ő is – a Jézus iránti szeretetből – elismeri a Korán mellett az evangélium érvényességét is. Csak „az egy gyűrű tirranizmusát” nem kívánja.

Szépen hangzó szólam, csak az a kár, hogy benne a dialógus-író elméletére, s nem az arab világ beállítottságára, ismerünk.

3. *Pál szekularizált, világi szemmel.* Négy tanulmány sorolható ide. Közülük *Deschner* Karlheinz (* 1924), író, „gyházkritikus”, aki most írja „A keresztyénség bűnözési története” címmel tízkötetes főművét, szenzációként találja a bibliakritika ismerős megállapításait: „Hat hamisított páli levél van az Újszövetségben.” Teológusoknak nem mond újat.

Hildebrandt Dieter (* 1932), Berlinben élő, szabad-

foglalkozású író, könyvet írt „Saulus-Paulus – Egy kettős élet” címmel (1989). Őt a damaszkuszi fordulat igézi meg: „üldözöböl üldözött, a keresztyének gyöt-rőjéből a propagandistájuk, farizeusból apostol, a Tó-ra-zsidóból az Evangélium hirdetője, gyűlölködőből szent, a likvidátorból a szeretet hirdetője lesz”. Kívül-ről nézve: „egy ügynököt megnyer az ellenpárt.” Ám a szerző elismeri: „Saulus-Paulust, az »Isten kémjét«, az ifjú, fanatikus zsidót, a kis félnék, korai keresztyén gyülekezet ellenségét, maga Isten fordította meg.”

Megtérése sokk-jellegét hitelesítik szerinte azok a sokkok, amiket eredményez megtérése évszázadok óta. *Barth Károly* megragadó képével illusztrálja ezt: „Aki Pálra hagyatkozik, hasonlít ahhoz az emberhez, aki tapogatózva megy fölfelé a toronylépcsőn, s gya-nútlanul a korlát helyett a harangkötelet ragadja meg, s rémülten kell hallania, hogy fölötte megkon-dul a nagyharang, s nem csak ő maga hallja.” Elénk adja a klasszikus példákat: *Agoston* és *Luther* esetét.

Mertz Péter (* 1934), színházi dramaturg, TV-szer-kesztő, a londoni PEN-Klub tagja viszont sötét szí-nekkel festi Pál-portróját. Szerinte ő „szegény egyhá-zi karrierista”, aki a 13. helyről a másodikra küzdött fel magát: jún. 29-én Péterrel együtt ünneplik emlé-kezetét, a mise imádságaiban együtt említik őket. Gyűlölhette – úgymond – a képzetlen galileai halászt, mert ő rendelkezett azzal, amivel Pál nem: a hivatal legitimitásával. Ezért egy életen át bizonygatnia kel-lett, hogy ő is apostol. Állandóan hangsúlyoznia kel-lett, hogy ő a mandátumát közvetlenül Istentől kapta. (Lásd a levélföket, valamint a sebhelyek és hegek em-legetését, amiket „úgy hordott maga előtt, mint rend-jeleket.”) A továbbiakban kollaboránsnak nevezi Pált a *Róm 13* miatt. Az állami felsőbbséghez hason-lóan ő is tekintélyi hivatal-értelmezést valósít meg: a másként gondolkodót eretneknek és kutyának neve-zi; ellenfeleit átadja a Sátánnak. Az 1Tim 1,20 már a későbbi pápák stílusa. II. *János Pál* új morálencikli-kája az engedelmisség páli fogalma nélkül el sem gondolható – állapítja meg Mertz.

De nemcsak a felsőbbséghez, hanem a szexualitás-hoz való viszonyulásában is Pál végzetessé lett nem-csak a keresztyénségre, hanem az egész emberiségre – véli a szerző. Szerinte „mániákus félelme, neurotikus undora lehetett a nőekkel kapcsolatban (1Kor 7.1). (Ilyen értelmezés mellett csoda-e, ha Pál egy kortárs amerikai író regényében Timóteust üldözi szerelmé-vel: *Vidal*: „Élő adás a Golgotáról”, Bpest. 1993.) Pál fogalmazása szerinte világidegen, sőt emberlenéző: „a paráznaság miatt” hasznos a házasság. „Szó sincs szeretetről, szenvedélyről, a másikban talált öröm-ről... Beszél az agapéről, de az éroszt nem sokra tart-ja. A házásokat tilalomtáblával küldi ágyba: »Nem kívánság gerjedelmével, mint a pogányok!« (1Thessz 4,4k).” Végkövetkeztetése: „Így azután szere-tenélküli, noha rendezett, gyönyöreellenes, noha szel-lemdús az egyház is.”

Még Mertznél is keményebben fogalmaz *Herrmann Horst* (* 1940), volt r.k. pap, teol. tanár. 1977-ben Németországban tőle vonták meg elsőnek a tanítás jogát. Utána megházasodott, sőt az egyházból is kilé-pett. 1981 óta a münsteri egyetem szociológiapro-

fesszora. „Monológ egy nemszeretett egyénnel” cí- mel vádiratot szerkeszt az apostol ellen: „Őn nem- csak rigorista volt, hanem a gondolatok és tények el- torzítója, sőt valóságos gyűlölködő.” Ő is Pál szemé- veti a rómaiakhoz való „dörgölődést”: „Ne mentege- töddzék: amikor e szakaszt írta, Néro uralkodott, s Őn tudta ezt. Miközben római intellektueller élesen támadták az igazságtalan rendszert, Őn becsukta a szemét, sőt e hitvány teológiába követőit is igyekezett bevonni!” Másik vádja: „Az Őn tevékenységével kez- dődik az antijudaizmus. Csak semmi mellébeszélés! Őn csak akkor bizonygatta, hogy Őn zsidó és farize- us, amikor az hasznos volt.” Majd így folytatja: „Őn számít a megváltás voltaképpen kitalálójának”, és fa- nyarul hozzátézi: „De hol marad a megváltás?” „A Názáreti sosem gondolt az Őn elképzelései szer- rint való egyházra.” Az egykori áldozópap teljes meg- hasonlottságát jelzi ez a vallomása: „Boldog vagyok, hogy oly korban élek, amikor a pogányság visszatéré- se jelentkezik”, bár „sokáig tart, míg... *Szokratész*, *Artemis* és *Dionüszosz* újra jogaiba lép.”

4. *Pál feminista szemmel*. A fenti világi írókhoz ha- sonló kemény hangot üt meg Pállal szemben a femi- nista teológia is. *Krahe Zsuzsanna* (* 1959) író, őszövétségi doktorandus írása kabarészerű stílusával kiüt ugyan a tanulmánykötetből. A TV élő adásában szerepelteti Pált, amelyben, mint rendező, így beszél hozzá: „S akinek olyan szexista rendelkezések nyom- ják a lelkiismeretét, mint az Önét, Palikám, egy olyan macho-nak, mint Őn, mainapság szívesen megrángat- ják az urak és hölgyek a nyakkendőjét, vagy más divat- kellékjét. Hogyan fogadja a feminista kritikát?” Mon- danom sem kell, a végén mentőautó viszi el a „forró és fullasztó levegőjű” TV-studióból az apostolt.

Igen magabiztos, racionalista és fölényes *Stapen- horst Lucia* (* 1932) írása. Ő a rk. teológiát levelező tagozaton elvégezvén, hitoktató lett. Négy gyermek anyja. 1987-ben az egyházból kilépett. Feminista teo- lógusként rádiós és népfőiskolai előadásokat tart. Újabb műve: „Bocsánat, Pál, most én beszélek!” (Le- het, hogy jelen írása is ebből való részlet, mert elejé- től végig, tíz oldalon át, közvetlenül Pálhoz beszél.)

Sérelemnek tartja, hogy egyetlen nőt sem ismer- tek el apostolnak. Ha Izrael törzsének megfelelően megvolt a tizenkettes apostoli létszám, és szabad volt ezt túllépni (Pál már a tizenharmadik), akkor miért nem vettek be nőket is az apostolok közé, hiszen ők – Páltól eltérően –, megfeleltek a Péter feltételének: együtt jártak Jézussal Galileától a mennybemenetelig (Mk 15,41). A Golgotán is vele voltak, amikor a férfi tanítványok megfutamodtak. Nekik is megjelent a Feltámadott, s rájuk bízta a jó hír továbbadását. Még- sem vettek be egy nőt sem apostolnak, „miközben Te egyenesen apostolfejedelemmé avasztáltál”.

Kifogásolja, hogy Pál a valóságosnál sötétebbnek festi az ember bűnös állapotát. Szerinte érvényes az emberre az 1Móz 1,31 isteni megállapítása: „igen jó”. Isten elfogadja az embert partnerének. Jézus – úgy- mond – nagykorúnak látta az embert, aki képes jót ten- ni. „Te pedig kiskorúnak... Így lesz az úrvacsorából, a bűnösökkel közös szeretetlakomából fegyelmezési esz- köz, exkommunikáció... Jézus még Júdásnak is odaad-

ta a kenyeret!” Szerinte a Pál teológiájának az a fogytékossága, hogy nem ismerte személyesen Jézust.

Páli leleménynek tartja a kiengesztelődés tanát. „Jézus elmondta nem sokkal halála előtt a szőlőmunkásokról szóló példázatot. Ott a Fiú megölésére nem bocsánat következik, hanem megtorlás. Ez a lehetőség ijeszt Téged is, ugye Pál, aki szintén »öldökléstől lihegtél«? (ApCsel 9,1).”

És ott van természetesen a nők lebecsülése. „Az asszony bukott el a kísértésben? (1Tim 2,14). Hát Ádám nem evett a gyümölcsből?” – S mi marad az asszonynak, ha a férje zsarnok? Az az utasítás, hogy a férjét tisztelje. Eközben „az NSzK-ban minden városban van ház, ahová a feleség a férje elől menekülhet, s ezek mindig tele vannak”. – „Éppily elvisekelhetetlenek további sértéseid: »Az asszonynak nem engedem meg a tanítást« (1Tim 2,12); »hallgasson a gyülekezetben« (1Kor 14,34).”

A harcias hölgy így summáz: „Mint Te Péterrel, én Veled szállok szembe: nem vagy Te más, mint zengő érc és pengő cimbalom!”

Itt emlékezem meg *Denzler György* (* 1930) cikkéről, noha ő nem új feminista teológiát, de témája, a cölibátus, idekíváncozik. R.k. pap volt, aki a fölszentelés után 18 évvel megházasodott. Az egyháztörténet professzora Bambergben, s a „Pápák és a pápaság” sorozata eddig 26 kötetből áll. Ő rámutat: Pál sosem hátrahagyta meg a házasságnélküliséget (1Kor 7,7). Őszintén megmondja Pál: „A hajadonokról ugyan nincs rendelkezésem az Úrtól”, de tanácsot ad a közeli világveg hitében (7,25kk). Jogosnak tartja azt is, hogy a többi apostol feleségestül jár missziói útjain (9,5).

Tévedésnek mondja a r.k. felfogást, hogy Péter az elhívása után elhagyta feleségét (Mt 19,27). „Aki ismeri Jézus válás-ellenességét, nem mond ilyet.” Jézus ugyan nőtlen volt, de még apostolait sem kötelezte nőtlenségre, noha beszél a házasságnélküliségi kegyelmi ajándékaról (Mt 19,12). *Denzler* föltételezi, hogy ezzel saját magát akarta védeni zsidó támadóival szemben (akik a házasságnélküliséget teljes értékűnek), s akik – szerinte – a „nagyétkű és részeges” jelzők mellett az „eunuch” gúnyszót is használhatták. (Ezek *Denzler* új könyvének részletei lehetnek: „A cölibátus története”, 1993.)

5. *Pál pozitív keresztyén szemszögből*. E csoport élén *Meyendorf Rudolf* van, a pszichopatológia müncheni professzora, aki „Az apostol a díványon” címmel írt értekezést. Ám megjegyzi: „Annyi köszönettel tartozom az egyház eme tanítójának és lelkigondozójának, hogy nehezemre esik szimptomáiból és betegségéből kiindulva hozni őt közel a publikumhoz.” Szeretné az orvosi titoktartás korlátját fölállítani, hogy megóvja Pált az inkvizitori, a félreértő vagy csak kandi szemektől. De Pál éppoly kevéssé fél a pszichiáter diagnosztizáló tekintetétől, mint a különböző szemszögekből őt analizáló, más tekintetektől. És ha egész életrajza egyetlen pathográfiává lesz is – mondja –, a rábízott evangélium ügye annál inkább fénylik: „Ez a mi kincsünk cserépedényben van.”

Milyen betegség(ek)ben szenvedett Pál? A „test gyengesége” és a „tövis a testben” két különböző kép. *Meyendorf* szerint az első: Pál külső stigmái (pl: a

szembaj). A „tövis” viszont belső „stigma”: a Sátán angyala őt „öklözi”. Minden testi betegségénél rosszabb, démoni betegség a – melankónia. A szerző elmondja: pácienseinek el szokta mondani, hogy Pál apostol is depresszióban szenvedett, „A ciszterna mélyén” (utalás Bohren Rudolf búskomorságról írt könyvére, München, 1990). „A depresszív fázis lezajlása után az illetők megköszönik: a Pál példájával reménytelenségükben reményt adtam.”

Ha Pál betegségét pontosan nem is diagnosztizálhatjuk – fejezi be fejtegetését a szerző –, annyit megállapíthatunk: nagy érzelmi hullámzásoknak volt kitéve, azaz ciklothym típus volt. Ellentétes vonásai voltak: harcos és tűrő; hűvös ész és meleg szív; szabad és megkötözött rab. Egy bizonyos életformáló esemény volt számára a Názáreti Jézussal, mint feltámadott Úrral, való találkozás.

„Pál a díványon? Ő ezt is kiállja.”

Reblin Klaus (* 1932), hamburgi főlelkész, szintén a szenvedő apostolról írt tanulmányt. Szerinte Pál a szenvedés újraértékelésére tanít meg bennünket. Lásuk be, hogy Isten nem valahol a szenvedésen túl van, hanem középette. A világ minden szenvedését együtt-szenvedi. A szerző *Pascalt* idézi: „Isten a világ végéig agonizál.” Ha ez megélt realitás, akkor egyetlen szenvedő sincs egyedül. Megvigasztaltatunk. Pál szerint nemcsak a Krisztus halála, hanem feltámadása is tapasztalható lesz halandó testünkben (2Kor 4,11).

E tapasztalat két feltételhez kapcsolódik: a) Ne temessük magunkba a szenvedést, Pálként beszéljünk róla. *Sölle Dorottya* teológusasszony mondja: „A szenvedésnek meg kell találnia a nyelvet.” – b) A szenvedőnek nem szabad magányosnak maradnia, keresnie kell a közösséget, annak tapasztalatát, tanácsát vagy szótlán szolidaritását (1Kor 12,26). Az igazi közösség a reménytelenséget örömmre, a depressziót új clanra váltja.

Bernhardt Reinhold (* 1957), a heidelbergi egyetem tanulmányi vezetője, „Isten szabad játékerén” címmel írt az apostolról. Életmagatartása („Úgy birtokolni valamit, mintha nem volna”) – szerinte – igen üdvös volna a konzumizmus vallása idején. A páli keresztyének tudtak a dolgok relativitásáról. Ebből a szerző azt a modern tételt vonja le, hogy játékos módon viszonyuljunk emberekhez és dolgokhoz. Kapcsolatban velük, de tőlük szabadok maradjunk. „Magába görnyedt szívünket (*Luther*) nyissuk meg, s még hitünket is mennyei humorral szemléljük, a könnyedség lehelletével, amely tud az utolsóelöttségről s minden emberi hitforma elégtelenségéről; éppen azért, mert ezek *emberi* hitformák. A szerző *Tillichet* idézi: „Nincs föltétlen hitigazság azon az egyen kívül, hogy egy ember sincs annak birtokában.”

A lét szárnyat adó könnyedségéről van szó: „Ne aggodalmaskodjatok!” (1Kor 7,32).

Lubkoll János György (* 1926), a müncheni Máté templom ny. lelkésze, a *Pastoralblätter* szerkesztője, szintén fiktív levélben fordul az apostolhoz. Sajnálja, hogy Pál életműve oly korán az emberi értetlenség áldozatává lett. *Római Kelemen* 96-ban levelet írt a korintusiaknak, s bár az apostol tekintélyére esküszik, tanítását már nem közvetíti. Beszéde végig csupa erkölcsi

intelem. A II. században is azt panasolja egy keresztyén tanító, hogy Pál levelei nehezen érthetők (2Pt 3,16). Így a Római Levélen is 1500 éven át teljes sötétség honolt. *Luther* értette meg az üzenet szívéét, hatalmasan és szenvedélyesen. Az újra fölfedezett evangélium nemzedékeket szabadított meg a félelemtől. „Négy-száz év múlva neved újra fáklya lett. *Barth* Károly provokáló módon magyarázta Római Leveledet.”

A továbbiakban *Lubkoll* tájékoztatja az apostolt, hogy Európa a nagy gondolatokat azóta szekularizálta. A *szabadságot* gyökeréről lemetszették: a francia forradalom a *Liberté!* jelszavával nyakaztatott. A felszabadítás teológiáját viszont konzervatív teológusok akarják rossz hírbe keverni. S mivel Pál inkább volt forradalmi, mint konzervatív, azt is örömmel szemléli a szerző, hogy a német teológusok ma már „elegánsan a Vatikán mellőzésével gondolkodnak.”

Nagyszerű volt a *karizmák* ábrázolása is. Ám azt a mondást ma már alig ismerik: „Mid van, amit nem úgy kaptál volna?” (1Kor 4,7).

„A Te hagyatékod a *tolerancia* gondolata is (Róm 14-15). A Te toleranciád az üdvösségszerző Istenben gyökerezik: ”Fogadjátok el egymást, amint Krisztus is elfogadott...”

Lubkoll végkövetkeztetése: „Amire nekünk a 2. évezred végén szükségünk van, egy Pál-*reneszansz*.”

A könyvet elolvastam, megkérdezhetnők: Mit szólna mindehhez maga Pál apostol? Nyilván azt, hogy ő ugyan mindig is óvakodott attól, hogy valaki is megrágalmazza szolgálata bőséges eredménye miatt (2Kor 8,20), mégis sok rosszindulattal, gyanúsítással, rágal-mazással találkozott. S a felelete ezekre? „Amikor gyaláznak, áldást mondunk; amikor üldöznek, tűrünk; amikor rágal-maznak, jó szóval válaszolunk. Szinte a világ szeméjévé lettünk, és mindenki söpredékévé mind ez ideig” (1Kor 4,12). „Ajánljuk magunkat mindenben, mint Isten szolgálói: ... dicsőségben és gyalázatban, rossz hírben és jó hírben, mint ámitók és igazak” (2Kor 6,8).

Mindenik tanulmányban van részgazság és még több előítélet, *praeconceptio*; egyet azonban senki sem tagadhat meg Páltól: a Feltámadott úgy megragadta, hogy élete sem volt drága néki (ApCsel 20,24). Mi, írók, teológusok, rendezők, szobatudósok, elem-zhetjük, bírálhatjuk, elmarasztalhatjuk – ő a meggyőződéséért, Krisztusba vetett hitéért, fejét a bárd alá hajlja, s kiöntetik italáldozatul (Fil 2,17).

Szénási Sándor

Hans Küng: Nagy keresztyén gondolkodók

– Piper Verlag, München & Zürich, 1994. 287 l. –

Hans Küng, a tübingai egyetem ökumenikus tan-székének professzora – akit 1962-ben *XXIII. János* pápa zsinati teológiai szakértőnek nevezett ki, 1979-ben viszont *II. János Pál* pápa tanítási tilalommal sújtott –, *Barth* Károly után századunk legtermékenyebb teológus írója. A legutóbbi frankfurti könyvvásáron is két jelentős művel jelentkezett: a keresztyénségről írt hatalmas monográfia mellett (a regiszterek nélkül is 1039 lap), a *Nagy keresztyén gondolkodók* c. arckép-csarnokkal. Negyven évi teológiai buvárkodásának kvintesszenciája akar lenni e mű, amikor is nem hit-igazságok előterjesztése, hanem nagy keresztyén hit-tudósok életművének bemutatása által ad „Bevezetést a teológiába”. Hívók, kéteelkedők és nemhívók számára egyaránt kívánja e portrékat bemutatni. Hét olyan nagy keresztyén személyiséget mutat be, akik fölisme-réseikkel – s benne tévedéseikkel –, döntően befolyá-solták a keresztyén teológia alakulását. Küng szavával élve: „paradigma-váltók” voltak, akikre alkalmazza az (egyébként *Marx* Károlytól eredő) aforizmat: ők nem-csak különbözőképpen értelmezték, hanem meg is változtatták a világot. – Íme, a hét arckép:

1. *Pál* apostol, aki által a keresztyénség kis zsidó szektából világvallássá lett. Ő iniciálta az első para-digma-váltást: a pogány keresztyénné lehet anélkül, hogy előbb zsidóvá kellene lennie. „Ami sem a prófé-táknak, sem a rabbi-knak nem sikerült: ő az egész vi-lágon elterjesztette az Izrael egy Istenében való hit-et.” Ezzel jobban összekötötte Nyugatot és Keletet, mint maga *Nagy Sándor*.

Felel Küng a modern teológia ama vádjára: Pált a

történeti Jézus nem érdekelte. Szerinte csak arról le-het szó, hogy más a stílusa a falun nevelkedett Jézus-nak (halászok, parasztok, pásztorok nyelve) és a vá-rosi Pálnak (a sportversenyek, katonaság, színház, hajózás nyelve).

Viszont: Pál igehirdetése központjában a megfeszít-tett és feltámadott Jézus van. Továbbá felsorol Küng húsz fontos igehelyet, ahol Pál az ember Jézusról szól. Összeköti Pált Jézussal a közeli vég várása; az ember bűnös voltáról szóló tanítás és a megtérés kö-vetelése; az ingyen kegyelem hirdetése („farizeus és vámszedő”); a szegények, elveszettek, kívülállók, tör-vényszegők felé való fordulás; s az a tény, hogy mind-kettejük a Törvény betöltésének a szeretetet tartotta.

Elmarasztalja Küng *Luther* Mártont a Törvény le-fokozásáért. Mivel Pál a leveleiben a *nomos* szót használja mind a Tóra, mind a halacha (a rabbi-k által részletezett törvényt magyarázat) helyett, zavar kelet-kezhett. A Tóra továbbra is érvényben van: „A Tör-vény szent, igaz és jó; életre vezet; lelki” (Róm 7,10-14). Nem a Törvény ellen van Pál, hanem a Törvény cselekedeteire épülő góg ellen, a halacha által részle-tezett rituális törvények fontossága ellen. Jézus is megkülönböztette Isten akaratát a „régick”, az embe-rek, hagyományától, tehát a halachától (szombat-, étel- és tisztasági rendelkezések).

Ám fundamentalista módon nem tarthatjuk Pál minden szavát csalatkozhatatlannak, hanem korából értetődőnek. Így a házasságnélküli életnek a közeli vég várásából eredő ajánlását; a nők tanítástól való eltiltását (ami Küng szerint egyébként is kései betol-

dás lehet, hiszen a Róm 16-ban az apostolkodó nők egész sorát üdvözli); avagy a Rómába készülő Pálnak az államról alkotott idealizált felfogását (Róm 13). Tényleg nem mondható el, hogy pl. *Néró* „Isten diakónusa a te javadra” és az Ő „liturgusa”. *Kálvin* – a teljes Írás összefüggésében – méltán fogalmazta meg a zsarnokokkal szemben való ellenállás jogát.

Végül fontos, hogy Pál ugyan egységet és rendet kívánt, de nem uniformizálással és hierarchizálással, hanem egymás elfogadása, a kollegialitás, a karizmák érvényesülése és dialógus által. Nem akart uralkodni, hanem „az öröm munkatársa” lenni (2Kor 1,24).

2. *Órigenész* nagy műve az antik és keresztyén lelkiség nagy szintézise. Egyiptomi neve ellenére („Horosz fia”) keresztyén családból származik: 17 éves, amikor apját hitéért nyilvánosan lefejezik. E mártírium nyomán szigorú aszkézisbe kezd, a Mt 19,12 alapján még katsztráltatja is magát.

Kielégíthetetlen tudásszomj jellemzi: 2000 könyvet írt (*Euszébiosz*). Küng szerint „az egyetlen valódi zseni a görög egyházatyák közt”, „a tudományos teológia első modellje”. Gyermekkora tanítójának, *Alexandriai Kelemennek*, tanítását vitte diadalra: hit és tudás, keresztyénség és görög kultúra nem kell, hogy ellentétesek legyenek egymással. Korunkbeli szaknyelven a görögségnek a keresztyénségben megszüntetés által való megőrzését valósította meg. Eközben több, az egyház által el nem fogadott tételt is megfogalmazott, mint pl. a lelkek praeezisztenciájáról, vagy az apokatasztázisról, minden dolgok helyreállításáról, mindenki üdvözüléséről. Talán e tanai miatt számúzta a városból a püspök, s akkor ez „az első nagy konfliktus az intézményes egyházi vezetés és a hivatásos teológia közt” – vetíti vissza Küng saját sérelmét az ókorba.

Cézáréában tanít tovább, s megalkotja monumentális 50 kötetes *Hexapliját*, a hat oszlopos Bibliát. 250-ben Decius öt is bebörtönzi, s nyakkalodában várja apja sorsát. De kiszabadul. Ha mártírrá lett volna – mondja Küng keserű gúnnyal –, vértanúságát emlegetnék a tévtanai helyett!

Órigenész életműve, az új hellénista paradigma, történetileg elkerülhetetlen volt. Egyfelől – mondja Küng –, nem dekadencia, hanem bizonyosság a keresztyénség élő dinamikájáról. Másfelől – *Harnackkal* együtt –, megkérdezhetjük: a görög filozófia nem nyomult-e túlságosan a keresztyén központba? Helyes-e, hogy a Biblia konkrét beszédmódja helyett a kortárs metafizika ontológiai fogalmai kerültek a hit tanba? Nem lett-e a páli „keresztről való beszéd” metafizikává, theologia gloriae-vá? Allegorizáló írásmagyarázata nem vezetett-e önkényességre?

Küng Órigenész mentségére mondja: Nem volt tudatában annak, hogy mennyire foglya filozófiai világszemléletének. Ugyanakkor „becsületesen” – és szinte kuncogva –, hozzáfűzi: a keleti ortodoxia mindmáig megmaradt abban a meggyőződésben, hogy ők egyedül töretlen kontinuitásban vannak az ősegyházzal, holott csak a görög egyházatyák, így Órigenész, hellénista paradigma-váltását őrzik. Küng szerint az egész keresztyénségnek vissza kellene térnie a görög filozófia sablonjaitól a Bibliához.

3. *Ágoston*, a középkori teológia atyja. Küng összehasonlítja Órigenésszel: egyik a görög filozófia jó ismerője, a másik retorika tanár; egyik hierarchia-kritikus, a másiktól püspök lett; egyik teljesen görög (a héber alapos ismeretével), a másik csak latinul tud, „civis Romanus”; egyik a mártírium árnyékában élt, a másik Nagy Konstantin utáni egyházban.

A latin paradigma mögött *három krízis* áll: a) *egyéni életének válsága*, megtérése, 387 húsvétján – tehetséges, de nemsokára meghalt fiával együtt – történő keresztelkedése, hét év múlva segédpüspökké, majd hamarosan püspökké szentelése. – b) *az egyház krízise a donatisták mozgalma révén*. E szigorú irányzat megvetette az „államegyházat”, amiért sok méltatlan papja van. Ágoston húsz vitairatot írt ellenük, amelyekben kimondja: a sákramentum objektíve érvényes, függetlenül a kiszolgáltató méltó voltától. A 411-es karthágói zsinaton 286 „államegyházi” és 279 donatista pap jött össze. A donatizmus fölényét csak állami erőszakkal lehetett letörni. Sajnos, nemcsak a *Val-lomások* Ágoston műve, hanem a *Coge intrare* („Kényszeríts bejönni”, Lk 14,23) elvének megalkotása és gyakorlatának szentesítése. Így ő lett „az inkvizíció első teoretikusa”. „Az üldözött egyházból üldözött egyház lett.” Ágostonnak ugyancsak harcot kellett folytatnia Pelagiusszal, aki túl kényelmesnek találta a kegyelemről szóló tant, s hangsúlyozta a magunkért való felelősség és gyakorlati cselekvés fontosságát.

Ágoston nagy érdeme – mondja Küng –, hogy a cselekedetekből való megigazulásra hajló nyugati teológiát a páli megigazulás üzenetéhez visszavezette, s így felragyogtatta a kegyelem jelentőségét. Viszont elsőrenden felelős több, helytelen irányba való „fejlődésért”: 1. Viharos ifjúsága kontrapunktjaként a *szexualitás elnyomásának hirdetője* lett. A nemi vágy bűnös, az eredendő bűn átörökítője; a nemi érintkezés csak gyermeknemzés céljából történjék. A nemi libido elítélése mily szerencsétlenné tett sok életet az elkövetkező századokban! Hiszen még napjainkban is – mondja Küng elképedve –, a pápa teljes komolysággal hirdeti azt a felfogást, hogy a házasságban is nézheti férj a feleségét „gonosz szemmel”. – 2. *A kegyelem eldologiasítása*. Amikor már nem a kegyelmes *Istenen* van a hangsúly, hanem egy Tőle független, önálló, a sákramentumokhoz kötött kegyelmen. – 3. *A kettős predestináció megfogalmazása*. Míg Órigenész mindenki üdvösségét hirdette, addig Ágoston – a pelagianizmusra való túlreagálásként –, átvett egy manicheus mitológiai képzetet a jó és rossz örök harcáról. E hit-tételt majd *Kálvin* részletezi. – 4. *A Szentháromság tan új koncepciója*, amely a Biblia egyszerű kijelentései talajáról „nem jutott-e Ikaroszként tollakból és viaszból készített szárnyaival a Naphoz túl közel?”

c) *A birodalom krízise*: 410-ben a nyugati gótok az „aeterna Roma” városát elfoglalják, kirabolják, népét szétszórják. Hogyan történhetett ez meg? Ágoston a *De civitate Dei* 22 könyvével felel rá. (*Földváry Antal*, kölke di. ref. lelkész, az első tíz könyvet lefordította: Pécs, 1942-43. Korai halála a munka folytatásában megakadályozta.) A történelem értelme a „civitas Dei” és a „civitas terrena” közti küzdelem, célja az Is-

ten örök Városába való érkezés. Művével „az első monumentális történelemteológiát” alkotta meg.

75 éves lázas beteg, amikor a vandálok Hippót ostromolják. 430. aug. 28-án meghalt, mielőtt a várost bevették volna.

4. *Aquinói Tamás*, a pápa udvari teológusa. Már 5 évesen gazdag családja Monte Casino apátjához adja, de felháborodnak, amikor a 19 éves ifjú kolduló rendbe áll, a dominikánusok közé. 20 évesen a párizsi egyetemen találjuk, ahol *Arisztotelész* a „sláger”. Az ifjú tudós e kihívással áll szemben: az antik és a hagyományos teológiát ötvözni kellene! Ezért nagy teológiai művei mellett részletes kommentárt ír *Arisztotelész* műveire is. Általa lett a teológia racionális egyetemi tudomány – *Agoston* és az egyházatyák kontemplatív teológiája után.

Tamás számára nem volt kétséges: komolyan kell venni a tudás iránt mutatkozó vágyat. Hiszen épp a Teremtő áldotta meg az embert ésszel és értelemmel. Két ismereti szintet különböztetett meg: „alulról”, a tapasztalati horizont határain belül, van a filozófia; s „felülről”, Isten perspektívájából, a Szentírás révén, van a teológia. Egyik síkon a természeti, a másikon a természetfölötti igazságok. Így Tamás két Summát írt: a) *Summa a pogányok ellen: az Európában lévő muzlimok, zsidók és eretnekek okozta szellemi kihívásra*. A természetes értelem síkján. b) *Summa theologiae*. Kézikönyv „kezdők számára”. (Derűsen jegyzi meg Küng: „tipikus professzori túlbecsülése a hallgatók képességeinek”.)

Tanait korábban eretnekszagúnak vélték, modernistaként támadták, halála 3. évfordulóján egész sereg tételét elítélték. Ki gondolta volna akkor, hogy az I. Vatikánum a neotomizmust kötelezővé teend? (A II. Vatikánumon nem jutott szóhoz, ám az új Világkátében – *Agoston* 88, II. *János Pál* 137 [!] idézése után rögvést ő következik 63 citátummal.)

Tamás azonban nem volt új paradigma-alkotó – alapítja meg Küng. Nem korrigálta *Agoston* teológiájának gyengeségeit; a keleti egyházzal szemben védi a tisztítóüzet; a teológiába iktatja az antik világképet; a nők leértékelésében még tovább halad. Fő hibája, hogy teológiáját a dogmatikus pápalatreai szolgálatába állította (noha nem érdekből: nem fogadta el a pápától a felkínált nápolyi érsekséget).

Biográfiai rejtély, hogy a *Summa* tárgyalása a 3. rész közepén megszakad. 1273 dec. 6-án, a reggeli mise után Tamás azt mondta bizalmas barátjának: nem ír tovább. „Mert minden írásom szalmának tűnik.” Az alig 50 éves férfi „lerobbanása”? Vagy eksztatikus élmény? Vagy mindkettő? Még négy hónapig élt – egyetlen sor írás nélkül. *X. Gergely* pápa felszólítására még elindul a lyoni zsinatra, ám útközben meghal.

„Roppant teljesítménye, óriási életműve, maradó elkötelezés minden kor minden teológiája számára” – fejezi be Küng az arcképvázlatot. (Tamás összes műveinek fordítását most kezdi kiadni a magyar római katolikus egyház.)

5. *Luther Márton*, „a paradigmaváltás klasszikus esete: visszatérés az evangéliumhoz.” Sok minden korszította elő a váltást, mégis Luther reformatori törekvéseinek kiindulópontja nem a visszas egyházi álla-

potok, hanem az üdvösség kérdése: Miképpen lehet az ember bizonyos az üdvösségről?

Küng szerint Luther általános katolikus elítélése eleve lehetetlen. Négy vonalon mutatja föl a kontinuitást: a) katolikus kegyessége vitte őt ugyan válságba, de éppúgy rendi előljárója hívta föl figyelmét a Bibliára és a Megfeszített Úrra. b) a középkori misztika, c) *Agoston* hatása, d) sőt a kései franciskánus-ockhamista iskola is hatott rá. Ő maga nem tervezte az elszakadást, saját szándéka nélkül lett reformátorrá. Így „az illetékes püspököket még nagyobb felelősség terheli. Róma viseli a fő felelősséget azért, hogy az üdvösség útjáról folyó vitából egyházi és -politikai vita lett.”

Luther nagysága, hogy a wormszi birodalmi gyűlésen a roppant nyomás ellenére sem tért el meggyőződésétől – az Írásra, az értelemre és a lelkiismeretre hivatkozva.

Küng szép hasonlata: a reformatori paradigmaváltás a geocentrikus világnézetnek heliocentrikusra váltásához hasonlítható. Teológiájának krisztocentrikus koncepciója: az ember hit által való megigazulása; Krisztus közbenjárói tiszte; a hívők egyetemes papsága; a sákramentumok új értelmezése: nem mechanikusan hatnak, hanem mint Krisztus ígéretei s a hit zálogai.

Miután a római egyházban az exegézis jelentős előhaladást tett, s a tridenti zsinat korhoz kötöttségét a II. Vatikánum mindenki előtt nyilvánvalóvá tette, az ökumenikus egyetértés számára beláthatatlan és korábban alig sejtett lehetőségek vannak. A megigazulástanban Róma sokat közeledett is a Luther felfogásához, ám nem vonta le – a Luther számára abból adódó, az egyházi struktúrát érintő követelményeket.

Luther élete vége felé mániás depresszióval küszködött. Ennek tárgyi okai is voltak: a) Az eredeti lelkesedés szertefoszlott; a gyülekezetek élete gyatra volt. Sokan nem voltak érettek a „keresztyén ember szabadságára”. b) A reformáció növekvő politikai ellenállásra talált. A császár elutasította a békére törekvő *Agostai Hitvallást*. Vallásháborúk viharfelhői tornyosultak. c) Művét nemcsak a Róma-hű traditionalisták veszélyeztették jobbról, hanem a fanatikus rajongók balról. *Münzer Tamástól Engels* Frigyesen át *Bloch* Ernő filozófusig sok és heves kritika érte azért, hogy a keresztyén szabadság radikális követelményéből nem vonta le az éppoly radikális szociális konzekvenciákat, s így nem támogatta a parasztok jogos követelményeit a fejedelemmel és a nemességgel szemben. Pedig a svájci kantonok szövetségének rendje modellként szolgálhatott volna! Ám Luther a parasztháború borzalmas híreitől megrémülve a hatalom oldalára állt, s igazolta a parasztfölkelés brutális elnyomását. A Rómával és a rajongókkal kapcsolatos nehézségei miatt az egyház oltalmazását a fejedelmek kötelességévé tette (s nem mind volt „Bölcs” Frigyes), így a fejedelem (az egyházi javak egyidejű szekularizációja révén is) „mintegy pápa lett a saját területén”. Ennek Luther „két birodalom”-ról szóló tanítása teológiai alapot is adott. A népi reformáció fejedelmi reformációvá lett, előkészítve a fejedelmi abszolutizmust. Ráadásul Luther a halála előtt oly gyű-

lölettel nyilatkozott a zsidókról, hogy a náci könyvszerrel tették meg koronatanújukká.

6. *Schleiermacher Frigyes*, a modern kor teológusa (1768-1834). *Barth Károly* így méltatja őt: „Reá is áll az, amit ő Nagy Frigyesről mondott: 'Nem iskolát alapított, hanem korszakot.'” A pietista ref. lelkészcsaládból származó Schleiermacher már középiskolás korában *Kant* hatása alá kerül, majd a hallei egyetemen, amely *Francke Ágost* után száz évvel már a felvilágosodás fellegvára, racionalista teológussá formálódik. Fiatallétként *Platón* műveit fordítja. (Nekrológiájában is majd benne lesz a „keresztény Platón” titulus.) Vidéki évek után berlini kórházi lelkész, majd hallei teol. tanár. Fejlődésében maga mögött hagyja mind a pietizmust, mint a racionalizmust, és örökségüket megőrizvén „újra Herrnhuti”-nak mondja magát egy „magasabb szinten”. Küng szerint ekkor lett „a modern kor teológusává, olyan férfivá, akiben kegyesség és modernség példaszerűen találkozik.”

A reformáció paradigmája itt vált modernre. *Luther* még *Kopernikus* előtti szemléletben élt, démonok és boszorkányok világában, más vallások iránti türelmetlenségében. Schleiermachernek eszébe sem jutott volna, hogy – *Kálvin* mintájára –, valakit egy ógyházi dogma megsértéséért megégessen. Teológiai professzorként is eljárta természettudományi előadásokra; igényelte a modern filozófiát; a történeti kritikát, a szépirodalmat, a művészetet és a társaságot. Ezért volt képes a romantika érzelmi vallását a tudományos kultúrával egyesíteni.

Ő alkotta meg a porosz iskola-rendszert, társalapítója volt a berlini egyetemnek és Tudományos Akadémiának. Hitvallását egyszer így foglalta össze: „Hiszek a végtelen emberiségben. Hiszek az akarat és képzés hatalmában. Hiszek a lelkesülésben és az erényben, a művészet méltóságában és a tudomány ingerében, a férfiak barátságában és hazaszeretetében.” Az 5. parancsolatot így fogalmazta át: „Tiszteld gyermekeid önállóságát és akaratát, hogy jól menjen dolguk, és boldogan éljenek a Földön.”

„Kell-e mindezért – *Barth* Károllyal együtt – szemrehányást tennünk Schleiermachernek? – kérde Küng. „Azért, hogy felelősnek érezte magát a társadalom intellektuális és erkölcsi alapjaiért? Azért, hogy gondja volt az individuális és közösségi emberi élet fölemelkedésére, kibontakozására és nemesedésére? Azért, mert a kultúrát nemcsak szerette, hanem el is volt kötelezve iránta?”

Schleiermacher merész kísérlete volt az új század küszöbén, a felvilágosodás után, visszahívni a valláshoz a vallásilag fáradt és vallástól idegen korszakot. (Ezt célozta már első műve: „A vallásról. Beszéd az annak művelt megvetőihez.” 1799.)

Nála a vallás a szív dolga; a Végtelen észlelése és ízelelése; az ember feltétlen függőségének érzése. (*Hegel* gonosz megjegyzése: ezen az alapon nem a kutya-e a legjobb keresztény? Ugyanakkor igazságtalan is az élc – mondja Küng –, mert nem veszi tekintetbe a függés szellemi voltát, sem Schleiermacher istenértelmezését.)

Minden vallásban van pozitívum – tanítja –, de a kereszténység a relatíve legjobb vallás. Így ő készítet-

te elő az eljövendő vallástörténetet, -fenomenológiát és -lélektant. Neki köszönhető a tapasztalás fogalmának a teológiában való alkalmazása. S az ő érdeme annak megfogalmazása, hogy a vallás nem magánügy, hanem közösségi ügy.

Amikor *Napoleon* hadai Hallét elfoglalják, Berlinbe költözik (1806). Itt lesz egyetemi tanár, a teológiai fakultásnak többszörös dékánja. Itt jelenik meg „a modern kor legjelentősebb dogmatikája”: „A keresztény hit – előterjesztve az evangéliumi egyház elveivel összhangban”, I-II. 1821-22. Küng a *Tamás* Summája és a *Kálvin* Intituciója mellé állítja. Ezekről, amelyek a hitet elsősorban objektív hitigazságok igaznak tartásának gondolják, különbözik. Nem a Názáreti Jézus objektív történetéből indul ki, hanem a Jézus Krisztus személye által történt megváltásnak a mi kegyes keresztény tudatunkban lévő tényéből. Így értelmezte ő a saját kereszténységét: nem csupán egy etikai ideál utánzása, ahogyan a felvilágosodás teológiája kívánja, de nem is dogmatikai tanmunkák igénylése, ahogyan a szupranaturalisták igénylik, hanem a teljesen benső meghatározottság a történeti Jézus és a Benne lévő Isten által.

Schleiermachert sokan támadták, jobbról az ébredési mozgalom emberei, balról a *Hegel* követői. Három ízben a rendőrségre is becitálták a nép nagyobb szabadságáért, a munkaidő megrövidítéséért, szociális fölemeléséért, valamint az egyetemistákért való kiállása miatt. Páratlanul nagy hallgatósága volt mind prédikációja, mind egyetemi előadásain. Így nem csoda, ha 25.000 ember kísérte utolsó útján, katolikusok és protestánsok, „műveltek” és egyszerű emberek egyaránt. „Talán sosem látott Berlin ekkora gyásztól övezett temetést.”

Egzisztenciális gondolkodó volt, bámulatos munkabírással – summázza Küng az ábrázolását. Az igazság védelmezője és a kereszténységnek kora számára való újra fogalmazója. Lángoló patrióta és kimagasló egyháztanító. *Barth* Károly – aki 100 év múlva új paradigmát terjeszt elő –, Dogmatikája első kötetében azt írja róla: „Olyan hős az ő, aminőt a teológia csak ritkán kap ajándékba. Ragyogás árad e jelenségből.”

7. *Barth Károly: átmenet a posztmodern korba*. Ábrázolja Küng azt a kétfrontos harcot, amit *Barth* vívott: jobb oldalon az ellen a római katolicizmus ellen, amelyben a skolasztika és az I. Vatikánum nyomán egy szinten van Isten és ember. A bal oldali fronton az ellen a liberális újprotestanizmus ellen harcol, amely *Schleiermacher* nyomán a Kijelentés helyett a vallásos emberen tájékozódik. (Ennek lett következménye, hogy a „német kereszténynek” *Hitler* Adolfban új Luthert, sőt új Megváltót láttak. A barmeni zsinat – *Barth* inspirációjára – állást foglalt e tévelygés ellen.)

Küng fölemlíti, hogy ő *A megigazulás* című könyvében (1957) kimutatta: alapvető összhang van *Barth* és a római egyház megigazulás-tana közt, s ez alapon az egyházszakadás sem indokolt ma már. *Barth* tréfás-komolysággal azt válaszolta rá: Ha a könyvben foglaltak tényleg a római egyház tanítása, kész elzárándokolni a tridenti Mária-templomba. Tény, hogy sokan Küng könyvének indexre vételét jóslták, ám

1958-ban az új pápával új korszak kezdődött. Így 1971-ben a Lutheránus Világszövetség és a római egyház tanulmányi bizottsága közös dokumentumot készített a megigazulás interpretálásában elért konszenzusról. (Ám ekkor már Barth 3 éve halott.) Mindenesetre, míg *XII. Piusz* idejében az volt a véleménye: „Péter székéből nem tudom a Jó Pásztor hangját hallani!”, addig *XXIII. János* idejében így nyilatkozott: „Most már halom a Jó Pásztor hangját.” Küng kézbesítette Barth számára a zsinati meghívót, ám betegeskedése miatt nem tudott elmenni. 1966-ban pótolta ezt, s „Ad limina apostolorum” c. könyvecskéjében számolt be élményeiről. Ekkor, 80 évesen, Egyházi Dogmatikája folytatását is abbahagyta, csupán a kiegészítődés tanának negyedik, etikai részét akarta még publikálni. Így a 13 kötetes nagy mű „befejezetlen szimfónia” maradt, akárcsak *Tamás* Summája.

Barth értékelésében – Küng szerint – mindkét végtől óvakodnunk kell: mind az Amerikában és a Bultmann-iskolában dívó diszkvalifikálástól (közben „új ortodoxia”-nak címkézett monumentális művét nem is olvassák), mind a német területen elterjedt glorifikálástól (amely őt „a század felülmúlhatatlan teológiai újítójaként” ünnepli). Megvetőinek tudomásul kell vennie, hogy Barth a főinitiatora a kezdődő posztmodern paradigmának; epigonjainak: ő ugyan kimagasló és kezdeményező személyiség, de a paradigmának mégsem befejezője.

A diák Barthnak *Kant*, *Schleiermacher* és *Harnack* voltak ugyan a vezércsillagai, de tíz éves safenwili lelkesége – a kor szociális inségével –, meggyőzte őt már az I. világháború előtt a kultúrprotestantizmus megkérdőjelezhetőségéről. Az üres templompadok és az eredménytelen konfirmációi oktatás mutatta: a modern vallástudomány nem tud segíteni. Egészen más teológiai alapvetés kell, amely nem az emberen, hanem Istenen tájékozódik. Az I. világháború alatt Barth teológiája végleg a *krízis teológiájává* fejlődött. Római Levele (1919, 1922²) nyomán megszületett „az Ige teológiája”, az ún. dialektikus teológia. Nincs út vissza *Schleiermacher*hez, csak előre! Az antropocentrizmustól a teocentrizmushoz; a vallásos ember önmagyarázatától a Kijelentéshez; a vallásosságtól az élő hitre; az ember vallásos szükségleteitől Istenhez, az „egészen Más”-hoz.

Így lett Barth a XX. század „egyházatyája”. A modern paradigma krízise nyomán követelte a teológia alapvető, új orientációját; relativizálta a felvilágosodás abszolutság iránti igényét; a keresztyéninek az általános emberibe való liberális diffuziójával szembehelyezni új krisztológiai koncentrációját; a kultúrprotestáns alkalmazkodással szemben hangsúlyozza az evangélium társadalom-politikai provokációját. (Teológiai rendszere a barmeni zsinaton mutatta meg erejét a náci pseudovallás ellenében.)

A posztmodern teológiának mégsem lett befejezője. Küng szerint azért nem, mert – mint újsütetű, fiatal göttingai professzor – egy „porlepett könyv”, *Heppe* Henrik dogmatikája (1861) alapján kezdte meg előadásait. E könyv az óreformátus ortodoxia megfogalmazásait tartalmazza. Így Barth az úton egészen a középkori skolasztikáig, sőt az egyházi patrisztikáig

jutott vissza, miközben a modern exegézis és história eredményeit mellőzte.

Ezért Küng kritikái kérdéseket fogalmaz meg a barthi teológiával szemben: 1. Ha Isten teremtése nem csupán – mint a fiatal Barth gondolta –, a felülről nyílegyenesen leszálló kegyelem becsapódási helye, hanem – mint az öreg Barth mondja –, Isten jó műveként kell vennünk, akkor miért ne vonjuk le a következtetést, hogy a teremtésből minden embernek hozzáférhető istenismeret nyerhető. 2. Ha a Biblia negatív kijelentései a nemkeresztyén világ sötétségéről komolyan veendő, akkor miért kell elhallgatni azt, hogy a Biblia Istene minden ember Istene s mint ilyen minden emberhez közel van, úgyhogy a nemkeresztyének is megismerhetik az igaz Istent (a Róm és az ApCsel szerint is)?

Barth utolsó, még lezárt kötetében (1959) új teológiai hangsúly van. Jézus Krisztus az „egyetlen fény”, de Barth megengedi, hogy rajta kívül „más fények” is vannak, bár ezek csak az egyetlen fény „visszfényei”. A teremtés és a természeti teológiából nyerhető ismeret újraértékelése jelentkezik Barth kései teológiájában, általában a filozófia és az emberi tapasztalás újraértékelése, sőt indirekte a világváltások újraértékelése is, amiket Barth korábban a hitetlenség és bálványimádás formáivá minősített le.

Barth, aki egykor teljesen újra írta mind a Római Levelét, mind Dogmatikája első kötetét, sok mindent ma másként mondana. Ahogyan ő maga felsóhajtott: „Ha még egyszer fiatalemberként a barrikádokra mehetnék!” Érdekes, hogy *Tillich* Pál is halála előtti, utolsó előadásában arról beszélt: ha lehetne, megpróbálná a keresztyén teológiát a világvallások és világrészek kontextusában kidolgozni.

Barth élete vége felé inkább Isten emberségét, mint istenségét hangsúlyozva, kibékült régi harcoltársával, *Brunner* Emillel. Vele egykor azért szakított, mert *Brunner* úgy vélte: van „kapcsolódási pont” az emberben Isten számára (Barth „Nein!” c. füzettel válaszolt, 1934). Ha tovább élt volna, talán *Bultmann* Rudolfal is kibékült volna, aki Barth alapintencióit igenelte (Isten istensége, Isten Igéje, igehirdetés és az ember hite), de ugyanakkor ragaszkodott a történetkritikai eredményekhez is.

Küng így summáz: „Nincs visszaút sem *Schleiermacher*, sem *Luther*, sem *Tamás*, sem *Agoston*, sem *Origenész* korába, hanem valamennyiőjünkkel a *Barth* rettentetlenségével és határozottságával előre!” Barth teológiájának nagy témái, roppant bősége, túláradó gazdagsága újra tárgyalva milyen ökumenikus teológiává lehetne! Barth nagy erénye – zárja méltatását Küng –, az, amit ő *Mozart*-ról ír: „egy titokzatos középpontból muzsikál”.

Küng nagy erénye, hogy szinte a detektívregények íróinak művészetével tudja elénk tárni a régi korok hittudósainak életét és jelentőségét: izgalmassá és lebilincselővé válik az unalmasnak tartott hittudomány. S ha ő, katolikus teológus léte, felül tud emelkedni felekezeti beidegződéseken és megszokott formulákon, minket is arra bátorít, hogy tudjunk kritikai szemmel olvasni újra régi megfogalmazásokat. Maga a *II. Helvét Hitvallás* is készségét fejezi ki a

„jobbra való taníttatásra”. (Küng erénye az is, hogy sohasem fekete vagy fehér színben láttat valakit, hanem minden hittudósnak felsorolja erényeit éppúgy, mint hiányosságait.)

A könyvet a szerző tübingai barátainak, „teológiai útítársainak”, *Jüngel* Eberhardnak és *Moltmann* Jür-

gennek ajánlja, „a sok, állandóan inspiráló, gyakran szenvedélyes, ökumenikus asztaltársaság” ébresztette hálából.

(Bicske)

Szénási Sándor

Kis Bálint: A békés-bánati református egyház története (1836)

(*Békéscsaba, Szeged 1992. 444 p.*)

Kis Bálint életét, tevékenységét az elmúlt másfél évszázad alatt jócskán belepte a feledés pora, pedig valaha szélteben ismert volt természettudományos érdeklődése és történelemszeretete. Délibábos, ősi dicsőségünket felidéző könyve, a Magyar Régiségek annak idején nagy vitát váltott ki, a szkíta-hun rokonságot valló nézetével nem kisebb tudós, mint Fejér György szállt szembe. A négy kötetre tervezett munka utolsó darabja nem is jelent meg már nyomtatásban. Ugyancsak kéziratban maradt *A szentesi református eklézsia története és A helvét hitvallású békés-bánati egyházi vidék monográfiája*. Ez utóbbiról – Filep Antal néprajzkutató jóvoltából – bizonyos ismereteink ugyan voltak már, de valódi fogalmunk csak művének mostani kiadása után lehet. Filep Antal két kisebb lélegzetű cikkben is kiemelte Kis Bálint könyvének pontos földrajzi és időbeli meghatározottságát, tudatos historizmusát, a kor hasonló műveinél magasabb színvonalát és rangját. A mostani kiadás szövegének ismeretében igazolva látjuk Filep Antal értékelését.

A sajtó alá rendezést, a jegyzetelést és a bevezető tanulmány megírását Kormos László vállalta magára, aki végre levéltári kutatások alapján írta meg Kis Bálint életrajzát, aki a tiszántúli Vésztőn született 1772-ben. Elemi osztályait a református egyház fenntartásában működő derecskei iskolában járta ki, s itt jó alapot szerzett a debreceni Református Kollégiumba való továbbtanuláshoz, ahol 5 évet (1790-1795) töltött. Kollégiumi diákoskodása kritikus időt ölel föl. Ekkor kezdenek kibontakozni a magyar haladó mozgalmak. Napvilágot látnak Hajnóczy József röpiratai. Kiadásra kerül az Erdélyi Magyar Hírvivő. Versegly Ferenc 1790 májusában felszólítja az országgyűlést, hogy töröljön el minden akadályt a haladás útjából. Martinovics Ignác írásai már a fennálló rend megdöntését kívánják. Kis Bálint szem- és fültanúja az eseményeknek. Már felnőtt fejjel láthatta a legációkon és szupplikációkon az alföldi nép elmaradott életét, a gyülekezetek szorító anyagi gondjait. Az adománygyűjtések biztosították a jól tanuló diákok – köztük Kis Bálint – létfenntartását és internátusi díjának fedezését. Ötödéves tanulóként szülőfalujába, Vésztőre ment

rektornak (iskolamesternek). Külföldi útját az itt összekuporgatott pénzéből fedezte. 1798-ban Bécsen, Prágán, Drezdán és Lipcsén keresztül utazva a jénai egyetemre ment, hogy tanulmányait befejezze. Az európai gondolkodásmód, a professzori karban folyó nyílt viták, a sorra alakuló diákegyesületek mély nyomot hagytak a fiatalemberben, és ráébredtették hazánk elmaradott voltára.

Hazatérte után (1799) Szentés hívta meg lelkésznek, ahol aztán haláláig (1853) szolgált az egyházközséget. Tudományos munkásságáért a Magyar Tudós Társaság 1839-ben levelező tagjai sorába iktatta. Munkálkodásának tere elsősorban a magyar múlt kutatása volt. Ilyen tárgyú munkái – kivéve a Váradi Regestrum fordítását – nem bizonyultak időtállóknak. Eredményesebb volt egyház- és gyülekezet-történeti, helytörténeti, valamint néprajzi munkássága. Ma már tudjuk, éppen a mostani kiadás alapján, hogy legértékesebb műve a mindmáig kéziratban lévő kétkötetes *A szentesi református eklézsia története és a négykötetes A helvét hitvallású békés-bánati egyházi vidék... monográfiája*. A könyv ezekből közöl bő részleteket.

Nem lehet célunk a két megjelent mű részletes ismertetése, hiszen lépten-nyomon idéznünk kellene az életszerű, színes, olvasmányosan megírt, s különösen a XVIII. század második, méginkább a XIX. század első felére vonatkozó közvetlen tapasztalataiból ismert, egyházi személyek, események leírását. Kis Bálint feljegyzései hazánk történetének, de különösen egyháztörténetének elsőrangú forrásai. Csak fájlatni tudjuk, hogy – bizonyára anyagi okokból – a mostani kiadás nem a teljes kéziratot tartalmazza, hiszen a válogatás mindig szubjektív. A Dél-Alföldi Évszázadok 5. köteteként megjelent könyv szépen példázza, hogy még ezekben a pénzsűke esztendőkből is lehet jó és nemes célra mozgósítani az anyagi erőket. A Bács-Kiskun, Csongrád és Békés megyei levéltár összefogásával megszületett, szép kiállítású kötet ezt egyértelműen példázza.

Kőhegyi Mihály

Az evangélium: közös szolgálatunk ma

„Hogy mindnyájan egy legyenek (Jn 17, 21)”

Az 5. Magyar Ökumenikus Találkozó

Az Európai Magyar Evangéliumi Ifjúsági Konferencia, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem és a Magyar Pax Romana Fórum – Katolikus Értelmiségi Mozgalom – 1995. április 17-e és 23-a között Gyulán rendezte meg az 5. Magyar Ökumenikus Találkozót. A 20 országból érkezett, több mint 500 résztvevő nagy örömmel állapította meg, hogy a találkozó jelentősen kiszélesítette a negyedszázada elkezdődött, általában 200-300, elsősorban nyugat-európai magyar részvételével folytatott párbeszédet.

A Magyar Ökumenikus Találkozók előkészítő megbeszélései a 60-as években kezdődtek. Az első találkozóra 1971-ben került sor a svájci Sionban „Hogy mindnyájan egyek legyenek” címmel. Testvéri légkörével a találkozó, melyen Teichman Jakab zürichi főrabbi mint előadó is igen aktívan részt vett, a szervezőket újabb találkozók rendezésére ösztönözte. Így került sor a második találkozóra az ausztriai Fuschlban 1976-ban „Miért éppen Jézus?”, a harmadik találkozóra a belgiumi Nassogne-ban 1984-ben „A Lélek erőterében” és a negyedikre a németországi Gemenben 1990-ben „Keresztyén felelősségünk a magyarságért” címmel.

A mostani találkozóra sok országból (az Egyesült Államoktól Kazahsztánig) érkeztek evangélikus, református, unitárius, görög és római katolikus hívők és lelkészek, legnagyobb részükben magyarok. A találkozón „Az evangélium: közös szolgálatunk ma” címmel tanácskoztak a különféle felekezetű résztvevők a következő témakörökben: az evangélium – a kiengesztelődés jó híre (előadók: Nemeshegyi Péter és Bölcskei Gusztáv); az egyházak kiengesztelődésének alapja az egyházak megújulása (előadók: Békés Gellért, Balog Zoltán és Lukács László); a keresztyénység és a zsidóság megbékélése (előadók: B. Szabó István és Zoltai Gusztáv). Az előadásokat a résztvevők kisebb csoportokban és plenáris megbeszéléseken dolgozták föl. A következő témák kerekasztal keretében kerültek megbeszélésre: megbékélés a népek és nemzetek között (vezette Kiss Gy. Csaba, résztvevők: Ioan Vasile Botiza és Cs. Gyimesi Éva Kolozsvárról, Kovács K. Zoltán, Cristian Moiescu aradi polgármester, Nagy Győző marosvásárhelyi polgármester, Pocsai Gábor gyulai polgármester, Tordé László miniszterhelyettes Nagybecskerekéről, Törzsök Erika); megbékélés a magyar társadalomban (vezette Pomogáts Béla, résztvevők: Balassa Péter, Donáth László, Jókai Anna, Nagy Gáspár, Sándor Iván); mit várok az ökumenétől (vezette K. Katalin, résztvevők: Boór János, Gémes Pál, Keresztes K.

Sándor, Pröhle Gergely, Szesztay András, Steinmann Judith, Varga Pál, Zalatnay István).

A találkozó a helyi református templomban evangélikus szolgálattal (íjf. Hafenscher Károly), katolikus ígehirdetéssel (Sajgó Szabolcs) és református úrvacsoraosztással (Nagy László esperes) kezdődött Gyulay Endre szeged-csanádi megyéspüspök jelenlétében. A befejező hálaadó misét a katolikus templomban Gyulay Endre megyéspüspök vezette és a Vályi-Nagy Ágnes református lelkész női prédikált. A program naponta más-más felekezetű (református, katolikus, evangélikus és román ortodox) lelkész, illetve pap reggeli áhítatával kezdődött. Csütörtökön izraelita elmelekedésen vettek részt a konferencia tagjai.

A sok tanácskozást kirándulások (Arad, Békés megye, helyi városnézés) és kulturális programok (a Muzsikás együttes estje, irodalmi est és bankett) tarkították. A résztvevők a korábbi konferenciákkal személyes beszámolók és emlékek alapján ismerkedhettek és találkoztak több magyar ökumenikus közösség, mozgalom képviselőivel is.

Az 5. Magyar Ökumenikus Találkozó három rendező szervezete a következő zárónyilatkozatot fogalmazta meg:

ZÁRÓNYILATKOZAT

A keresztyének*felekezeti megosztottsága ellentétben áll Jézus szavával, *hogy mindnyájan egy legyünk*, és ugyanakkor a nem hívők, a más vallásúak, de a keresztyének előtt is gyengítheti az evangélium hirdetésének hitelességét. Testvériségünk alapja Isten közösséget teremtő szeretete Jézus Krisztusban. Közös kötelesség és létkérdés tehát, hogy valamennyi keresztyén keresse az egység lehetséges útjait.

Hitünk szerint a keresztyének egysége jele és eszköze annak is, hogy Isten valamennyi embert ki akar békíteni embertársaival, a világgal és önmagával. Ebből következik a párbeszéd és a kiengesztelődés *idősebb testvéreinkkel*, a zsidókkal is, valamint a térségünkben élő különböző népek és nemzetiségek közeledésének a szolgálata. Keresztyén felelősségünk alapján nem maradhatunk ki ebből a munkából.

Magyarságunkból és keresztyénységünkben egyaránt fakadó, különösen fontos feladatunk a magyar társadalom különböző csoportjai és erői közötti párbeszéd elősegítése, értékfordozó és értékteremtő közösségeinek megerősítése.

Mindezek alapján kívánatosnak tartjuk a következőket:

- minden hívő ismerje saját felekezete tanítását, továbbá a különbségeket és eltéréseket a felekezetek között vitatott kérdésekben, hogy ne legyen manipulálható;
- az ökumenikus szellemű felekezeti nevelés kezdődjék el már gyermekkorban;
- a különböző felekezetek dolgozzák át hittankönyveiket az ökumené szellemében;
- készüljön közös magyar bibliafordítás;
- az elfogadott közös imaszövegeket (pl. a Mi-atyánk) valóban használják;
- egyháztörténeti vegyesbizottság dolgozzon közösen írt egyháztörténelmen;
- az ökumenével és a zsidósággal kapcsolatos, a 2. vatikáni zsinat óta eltelt időszakban megjelent dokumentumok legyenek általánosan ismertek;
- térségünk 1938 és 1945 közötti történetének kutatásán dolgozzon zsidó-keresztény vegyesbizottság;
- a teológiai főiskolákon és egyetemeken más felekezetű és zsidó teológusok meghívott előadóként rendszeresen oktassanak;
- tudományos műhelyekben a környező népek történései együtt írják meg történelmük közös fejezeteit.

A találkozón jelenlevő vallásos folyóiratok képviselői külön szakmai megbeszélésükön megállapodtak a szorosabb együttműködésük lehetőségeinek keresésében.

Az Isten közelében élő emberek nem akarnak elkülönülni, mert céljuk, hogy a hitből nyert erőttel könnyebbé tegyék embertársaik életét – legyen ez a tett gyakorlati gondoskodás, szeretetszolgálat, oktatás, nevelés, a nélkülözés vagy a pszichés feszültségek enyhítése.

A találkozó résztvevői ökumenikus testvéri közösséget éltek, a viták nyílt, őszinte, baráti szellemben folytak. Annál fájóbb azonban a találkozó végére kialakult közös felismerés, hogy a keresztények jézusi egysége megvalósulásának jelentős elvi és gyakorlati akadályai változatlanul fennállnak. A tanulmányi hét alatt a résztvevőkben egyre erősödött a közös eucharisztia igénye.

A találkozó résztvevői meg vannak győződve arról, hogy a magyar nép lelki és erkölcsi megújulásában az ökumenikus magyar kereszténységnek fontos feladata van.

Gyula, 1995. április 22.

Az EEK főtitkára elítéli az erőszak kiterjesztését a volt Jugoszlávia utódországaiban

Jean Fischer úr, az Európai Egyházak Konferenciájának (EEK) főtitkára, sajnálkozását fejezte ki, hogy nem sikerült megújítani a tüzsünetet Bosznia-Hercegovinában az ENSZ legnagyobb erőfeszítései ellenére sem. Emlékeztetett az EEK következetes álláspontjára, mely szerint erőszakmentesen és tárgyalások útján kell megoldani azt a sok konfliktust, mely a volt Jugoszlávia országait terheli.

Április 28-án, az EEK főtitkára dr. Konrad Raiserrel, az Egyházak Világtanácsának főtitkárával együtt felhívást intézett a volt Jugoszláviában élő összes tag-egyházakhoz, hogy segítsék elő a tüzsünet meghosszabbítását. Üdvözölte a Szerb Orthodox Egyház patriarchájának megnyugtató válaszát, melyet május másodikán kelteztek, és amelyben ez állt: „mindent megtettünk és megteszünk ami csak hatalmunkban áll, hogy a problémákat békés úton rendezzék és meghosszabbítsák a tüzsünetet.”

Fischer úr mélységes sajnálatát fejezte ki amiatt, hogy a Bosznia-Hercegovinában felfüggesztett tüzsünettel egyidőben máshol nyíltan kiújultak a konfliktusok. Ártatlan civilek fekszenek Nyugat-Szlávia és Zágráb utcáin holtan. Az EEK főtitkára sürgette a civil lakosságot védő intézkedések meghozatalát és elítélte az erőszak alkalmazását bármely oldal részéről. Felhívta a figyelmet a konfliktus kiterjedésének veszé-

lyére, különösen amikor az ENSZ béke-fenntartó és békét teremtő szerepét annyira aláásták mind politikai, mind katonai körökben, mind a közvélemény előtt, a volt Jugoszlávia határain belül és kívül.

Fischer úr kijelentette, hogy azokban az időkben, amikor szerte a világon a fasizmus áldozatairól emlékeznek meg, különösen szívszorító, hogy Jasenovac, mely a II. Világháború alatt az egyik legnagyobb koncentrációs tábor helyszíne volt, azok közé a falvak közé tartozik, melyből ismét menekülniük kell az embereknek ezen a héten, és amelyről úgy szólnak a jelentések, hogy templomait és az áldozatok emlékműveit lerombolták, vagy megszentelteltették az elmúlt években, és ezen a héten ismét. Úgy tűnik, hogy az emberek képtelenek arra, hogy megtanulják a történelemből, akár a megbékélés szükségességét, akár a bosszú hiábavalóságát.

Az EEK tisztségviselői csak ezen a héten írták a tagegyházaknak a II. Világháború végének 50. évfordulójára való megemlékezésnek a következőket: „emlékezni kell a múltra, felismerni gyengeségeiket és vétkeiket, megbánni azt, ébernek maradni és határozottan elkötelezni magukat a béke és megbékélés közös szolgálatára, mely Isten ajándéka és az új élet forrása.”

(Fordította: Bérces Mária)

LORD, SPEAK TO US!

Imre *Hodossy*: We have Peace

LORD, TEACH US!

István *Novák*: Protestant Church Policy

Sándor *Szathmáry*: Biblical Voices – VOICE in the Bible

Jürgen *Moltmann*: „Behold! I am making all things new!": The Great Invitation

István *Lenkey*: The Kingdom of God in the Past, at the Present and in the Future

Mrs. *Lenkey*, Klára *Semsey*: Women's Condition at the Congregation in Corinth

REMEMBER

Imre *Szebik*: D.Dr. Ernő Ottlyk

OUTLOOK

János *Pásztor*: Report on the Social Development Summit Held in Copenhagen

Konrad *Raiser*: Intervention at the WSSD

Copenhagen Alternativ Declaration

Church Delegates Respond to Copenhagen Alternativ Declaration

WORLD CHRISTENDOM

Closing Declaration of the European Evangelical-Protestant Institute for Confessional Studies after the 32nd Assembly

Konrad *Raiser*: A Letter of the General Secretary on the Occasion of the 50th Anniversary

A Commemorative Statement of the Leuenberg Fellowship of Churches on the Fiftieth Anniversary of the Ending of the Second World War

ECHO

Pál *Herczeg*: Few Quiet Words on the Margin of a Passionate Book

REVIEW

Barna *Horváth*: Reinhold Niebuhr: Applied Christianity

László *Kiss* (transl.): P.J. Tomson: The Humor of Jesus

Sándor *Szénási*: Paulus – Rabbi, Apostel oder Ketzer?

Sándor *Szénási*: Hans Küng: The Great Christian Philosophers

Mihály *Kőhegyi*: Bálint Kis: History of the Reformed Church in Békés-Bánát

NEWS

The gospel: Our Common Service at the Present Time – Report on the V. Hungarian Ecmumenical Meeting

The Gereal Secretary of CEC Condems the expansion of violence in the countries of the former Yugoslavia

REDE UNS AN, HERR!

Imre *Hodossy*: Wir haben Frieden

LEHRE UNS, HERR!

István *Novák*: Protestantische Kirchenpolitik

Sándor *Szathmáry*: Biblische Stimme – die STIMME in der Bibel

Jürgen *Moltmann*: „Siehe, ich mache alles neu": die grosse Einladung

István *Lenkey*: Das Reich Gottes in der Vergangenheit, in der Gegenwart und in der Zukunft

Fr. Klára *Lenkey*, geb. *Semsey*: Die Lage der Frau in der Gemeinde zu Korinth

ERINNERT EUCH!

Imre *Szebik*: D.Dr. Ernő Ottlyk

AUSSCHAU

János *Pásztor*: Bericht über die Weltgipfelkonferenz für sozial-gesellschaftlichen Fragen in Kopenhagen

Konrad *Raiser*: Intervention bei WSSD

Kopenhagener Alternativ Deklaration

Die Antwort der Kirchendelegierten auf die Kopenhagener Alternativ Deklaration

WELTCHRISTENTUM

Schlussdeklaration von der 32sten Generalversammlung der europäischen, evangelisch-protestantischen Arbeitsgemeinschaft für Konfessionskunde

Konrad *Raiser*: Der Brief des Generalsekretärs anlässlich des 50sten Jahrestages

Die Deklaration der KEK-Beamten anlässlich des 50sten Jahrestages der Beendung des II. Weltkrieges

Die Gedenkdeklaration der Kirchen der Leuenberger Konkordie anlässlich des 50sten Jahrestages der Beendung des II. Weltkrieges

ECHO

Pál *Herczeg*: Einige stille Worte auf den Rand eines heftigen Buches

RUNDSCHAU

Barna *Horváth*: Reinhold Niebuhr: Angewandte Christenheit

László *Kiss* (Übers.): P.J. Tomson: Der Humor Jesu

Sándor *Szénási*: Paulus – Rabbi, Apostel oder Ketzer?

Sándor *Szénási*: Hans Küng: Grosse christliche Denker

Mihály *Kőhegyi*: Die Geschichte der Reformierten Kirche in Békés-Bánát

NACHRICHTEN

Das Evangelium: unser gemeinsamer Dienst heute – Bericht über den 5. Ungarischen Ökumenischen Treffen

Der Generalsekretär von KEK verurteilt die Expansion der Gewalt in den Nachkommernländern der früheren Jugoslawien

A BAPTISTA KIADÓ AJÁNLATA

Baptista kiskönyvtár

Győri Kornél: A reformáció harmadik ága; A hitvallás és a baptisták	50 Ft
Baptista hitvallás	55 Ft
Győri Kornél: „Vizsgáljuk meg útjainkat!”	40 Ft
Dr.Somogyi I. Kié a hatalom a gyülekezetben?	30 Ft

Évenként megjelenő kiadványok

Múlt, jelen, jövő 1995	280 Ft
------------------------------	--------

Emlékkönyvek baptista történelmünkről

Emlékkönyv	35 Ft
Emléklapok 3.	35 Ft
Emléklapok 4.	40 Ft
A bővelkedő kegyelem	35 Ft

Segédkönyvek

Dr.Almási Tibor: Máté evangéliuma ...	400 Ft
Dr.Almási Tibor: Bibliai kérdések és válaszok	185 Ft
Győri Kornél: Gyülekezeti élet I.	65 Ft
W.L.Heindrich: Teológia gyermekeknek	200 Ft
Dr.Almási Mihály: Az úrvacsora mint szolgálat	595 Ft
Marlene LeFever: Ötletgazdag tanítási módszerek (Hamarosan kapható lesz)	

Hitvallásos irodalom

Dr.Almási Mihály: És továbbment az ő útján örömmel	130 Ft
Dr.Udvarnok Béla: Új élet Krisztusban	155 Ft
J.F.MacArthur: Karizmatikus káosz ...	290 Ft

Spurgeon könyvek

C.H.Spurgeon: Engem keressetek! ...	180 Ft
C.H.Spurgeon: A kapu előtt	55 Ft

Billy Graham könyvei

Dr.B.Graham: Békesség Istennel – füzve	50 Ft
– kötve	85 Ft
Dr.B.Graham: A Szentlélek – füzve ...	50 Ft
– kötve	85 Ft
Dr.B.Graham: Közelgő lódobogás	135 Ft
Dr.B.Graham: Szemeimet a hegyekre emelem (elmélkedés az év minden napjára)	150 Ft

Verseik, elbeszélések, bizonyágtételek

Lukátsi Vilma: Egy csipet só	110 Ft
Dr.Judson: Judson Adoniram élete ...	180 Ft
Gerzsenyi Sándor: Eldőlt a szívemben	105 Ft
Venyersán L.: Legyőzött honfoglalók	110 Ft
Mustármagok – Szerk.: Dr.Somogyi Barnabás	320 Ft
Itt az aratás: – Szerk.:Pálinkás Ibolya ..	100 Ft

Ének-zene

Evangéliumi karénekek	330 Ft
Jézus az Úr – Jesus is Lord!	110 Ft
A hit hangjai	480 Ft
A hit hangjai II.	70 Ft
Bibliaköri énekek kísérete	200 Ft
Zeng az ének 1.	120 Ft
Beharka P.: Gyülekezeti harmónium (orgona-) játék	350 Ft
Beharka P.: – Gyülekezeti orgonajáték II.	350 Ft

Hanglemezek és kazetták

„Zengd Jézus nevét!”	120 Ft
„Jertek és lássátok!”	120 Ft
Evangéliumi karénekek 1.2.3. Darabonként	330 Ft

Tanulmányi anyagok

Dr.Komesz M.: Kertet ültetett Isten (Hittankönyv I.) Oktatókönyv	300 Ft
Olvasókönyv	270 Ft
Dr.Komesz M.: Ki vagy te, Uram? (Hittankönyv II.) Oktatókönyv	345 Ft
Olvasókönyv	325 Ft
Sunders: Egyéni evangélizáció (füzetekkel együtt)	600 Ft
AKI GYŐZ – Hat hasznos lecke a győzelmes hívő életéről	40 Ft
Neighbour: Útravaló a lelki növekedéshez	220 Ft
A.T.Willis: Tanítványság I-II. (Hamarosan kapható lesz)	

Játék

Bibliai és művelődéstörténeti játék	155 Ft
--	--------

Evangélizációs traktásusok

VÁLASZ – Keresztalakú hívogató prospektus	10 Ft
JÉZUS – Aki felel minden kérdésre ..	1 Ft
ISTENnek terve van veled!	1 Ft
Döntöttem Jézus Krisztus mellett – Hogyan tovább?	1 Ft

A fenti kiadványok megvásárolhatók, megrendelhetők a Baptista Kiadó könyvesboltjában.

A könyvesbolt nyitvatartási ideje:

Hétfőn: 9-18,
Kedd-Csütörtök: 9-16,
Péntek: 9-13

Címe:

Budapest – 1062 Aradi u. 48.
Tel.: 132-79-85 Fax: 131-01-94

A bolt vezetője: Gaál Attila

THEOLOGIAI SZEMLE

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

ALAPÍTVÁ 1925

A TARTALOMBÓL

Az Ige mindent leküzdő ereje
Protestáns egyházpolitika II. rész
A szabadság őskeresztyén üzenete
Theologia reformata et semper
reformanda
A református egyházszervezet és
önkormányzat történeti áttekintése
A magyarországi görög kisebbség
történetéből
Identitás vagy pluriformitás?
Az 1945-ös földreform és a protestáns
egyházak
Az evangelizáció színtere
Nemzetünk lelki egészsége
Vallások és a békekultúra
Magyar nyelvű baptisták Ausztráliában
Szemle
Hírek

ÚJ FOLYAM (XXXVIII)

1995
5

THEOLOGIAI SZEMLE

1995. szeptember-október

Felelős kiadó:

Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa

Szerkesztőség:

Ökumenikus Tanács Irodája,
1026 Budapest, Bimbó út 127.
Telefon: 176-4847

Kiadóhivatal: Kálvin Kiadó

1113 Budapest, Bocskai út 35.
Telefon: 186-8267, 186-8277

Index: 26 842

HU ISSN 0133 – 7599

Felelős szerkesztő:

dr. Bóna Zoltán

Szerkesztő bizottság

elnöke: Horváth Barna
tagjai: dr. Berki Feriz
dr. Bolyki János
dr. Cserhádi Sándor
Lukács Tamás
dr. Reuss András
Szuhánszky Gábor

Olvasószerkesztő:

Tegez Lajos

Nyomás: *Ráday Nyomda*

Felelős vezető: Demeter Levente

Szerkesztés, tördelés:

Tószegi László
stúdióvezető
Telefon/Fax
140-9388

Terjeszti a Kálvin János Kiadó. Előfizethető a kiadóhivatalban, vagy postautalványon, vagy átutalással a Kálvin János Kiadó – Budapest OTP 218-98141/536-209803 csekk-számlájára.

Árusítja:

Református könyvárúsítás:
Budapest, XIV., Abonyi u. 21.
Protestáns Könyvesbolt:
Budapest, IX., Ráday u. 1.
Református Könyvesbolt:
Debrecen, Piac u. 4-6.

Előfizetési díj egy évre: 1140,-Ft
Egyes szám ára 190,-Ft

Előfizetés külföldre:
27 DM vagy 17 USD

Egyes szám ára:
5 DM vagy 3 USD

Megjelenik kéthavonként

TARTALOM

SZÓLJ, URAM!

MIKÓ JENŐ: Az Ige mindent leküzdő ereje 249

TANÍTS MINKET, URUNK!

NOVÁK ISTVÁN: Protestáns egyházpolitika II. rész 250

VOLLENWEIDER, SAMUEL: A szabadság őskeresztyén üzenete 259

MOLTMANN, JÜRGEN: Theologia reformatata et semper
reformanda 263

MOLNÁR AMBRUS: A református egyházszervezet és
önkormányzat történeti áttekintése 269

BERKI FERIZ: A magyarországi görög nemzeti kisebbség a török
hódoltság után (XVIII. – XX. sz.) 275

KITEKINTÉS

HORVÁTH BARNÁ: Identitás vagy pluriformitás 279

FÜRJ ZOLTÁN: Az 1945-ös földreform és a protestáns egyházak 280

Ifj. FAZAKAS SÁNDOR: Az evangelizáció színtere: a
szekularizált társadalom kérdései (Lelkészi csendesnapok
Balatonszárszón) 286

Az egyházak nemzetünk lelki egészségéért 291

A vallások hozzájárulása a békekultúrához 293

VILÁGKERESZTYÉNSÉG

MÉSZÁROS KÁLMÁN: Magyar nyelvű baptisták Ausztráliában .. 295

ANISZI KÁLMÁN: Redivivus (Beszélgetés dr. Juhász Tamással) .. 301

HÍREK

Posztbizánci kultúra Magyarországon 307

Megnyílt a Cserkészgyűjtemény 307

Az Evangéliumi Szabadegyházak Szövetségének közleménye 308

EEK hírek

KÉZIRAT NYOMDÁBA ADÁSÁNAK IDEJE: 1995. X. 10.

A szerkesztőség közleménye

Kérjük kedves munkatársainkat, hogy lapunknak szánt kézírataikat két példányban (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (oldalanként 30 sor, soronként 60 leütés) küldjék be. Ettől eltérő formátum a közlés elmaradását okozhatja. Kéziratokat, melyeket nem mi kértünk, vagy előzetesen meg nem beszéltünk, nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Az Ige mindent leküzdő ereje

Zsid 4,12-13

E két vers Isten Igéjének az erejéről tesz bizonyosságot. Magába foglalja az anyaszentegyház létének a forrását, Isten kegyelme megismerésének a lehetőségét, és utal az egyetlen fundamentumra, amelyen megálltak a múlt évezredek, és ami értelmet ad az emberiség további történetének, az egész világegyetem fennállásának.

A Szentírás gyakran beszél az Igéről. Ezzel kezdődik János evangéliuma: *En arché én ho logos*. Kezdetben volt az Ige. Egyértelműen utal minden létezőnek a kezdetére. Maga Isten jelenik meg benne, aki teremtő szavával: „legyen”, a kietlent életre hívja. A Zsidókhöz írt levél prólogusa Isten szavát a názáreti szenvedővel, Jézus Krisztussal azonosítja, aki mindennek az örökösévé lett. „Ő Isten dicsőségének kisugárzása és lényének képmása” (1,3). Ez az Ige lett testté, azonosult az emberrel, benne az ég hajolt alá a földre, a Teremtő a teremtmények egyikévé lett, hogy mindenkinek, aki benne hisz, örök élete legyen. Így jelenik meg Isten nekünk is, utánunk jön, és kapcsolatot teremt velünk.

Ez az örömméret, hogy a mi egyszeri, megismételhetetlen életünkben nem vagyunk egyedül. Nem élünk csupán kisebb-nagyobb közösségekben, a nemzet vagy a társadalom kötelékében, hanem mindenkor Isten színe előtt vagyunk. Lát minket, sokkal behatóbban, mint a mi embertársaink. Nagyon egyszerű ez a gondolat, mégis egy sajátos teret hoz létre. Ebben a térségben az Ige le tudja küzdeni az elemi erőket, a betegséget és a halált, legyőzi az egész világot (Ján 16,33). Itt a bizalom csodát teremt. Az elképzelhetetlen Jézus közelében tapasztalható valósággá válik. Micsoda kilátások! Olyan területre vezet, ahol az emberi ismeret világának a határain túl mennyei eventualásokkal szabad számolnunk, és a hit merészségével mindent lehetségesnek tartanunk.

Ez az Ige egy merőben új kiterjedéssel ajándékoz meg. Nélküle olyan kietlenné, sőt értelmetlenné válna minden. A Szentírás szívünkre helyezi, hogy Isten orcája elől el nem rejtőzhetünk. Nincs olyan teremtmény, amely rejtve volna előtte (13.v.). Leplezetlenek és mezítelenek vagyunk, múltunk és jellemünk, és mindaz, amit a jövőben teszünk, amit majd rejtegetni szeretnénk, minden fedetlen az ő szeme előtt, és mindenről számot kell majd adnunk. Életünk minden idejében felettünk van Isten jobbjá. A 139. zsoltárt juttatja eszünkbe ez a gondolat, amely nem csupán a menekülés lehetőségét zárja ki, nem csak ítéletet mond minden felettlenre, könnyelműsége. Sokkal több és fontosabb ennél az a felismerés, hogy az ő orcája előtt lenni reménységet és vigasztalást jelent. Így igaz, tőle el nem menekülhetünk, de hozzá mindenkor van menetelünk.

Ebben az esztendőben fél évszázad távlatából emlékezünk a világháború szörnyű következményeire, az

életáldozatok millióira, a holokausztra. D.Bonhoeffer kivégzésére, és élénk mered a jelenkor kilátástalan forrongása, a racionalizmus fékezhetetlen kirobbanása – és mindez egy keresztyénnek hazudott kontinensen. Szabad-e másra koncentrálnunk, mint a „sola scriptura” örökségére, amely térdre roskaszt, bűnbánatra indít. Az élő és ható Ige fényénél reánk zúdul a sok meg nem értés, az emberi ostobaság, a hamis önmegvalósítás, a gyanúsítás, hogy mindaz, amit teszünk olcsó számítás, mások megtevesztése. Ebből a kétségbeesésből emel ki a szívet és gondolatot megítélő Ige, és békességet teremt kijelentésével, ő ismeri a mi szándékainkat. Jól látja felületességünket, következetlenségünket, de lát bennünket Jézus igazságában, az élő reménységben, mely minden értelmet felülhalad.

A levél történeti háttere arra emlékeztet, hogy a fiatal egyház nehéz időket élt, konkrét veszedelem fenyegette, időben kellett meghallania az Igét, hogy megmaradjon. Ma is megszólít az Ige, hogy leküzdje bennünk a cinizmus, a szkepszis, a lemondás fenyegető veszélyét. Jó ha érezzük, miként meztelenít le Szentsége, tisztasága, miként hatol át az izületek és a velők szétválásáig csak azért, hogy életre keltse az új embert, az új teremtet. Felemelő a Biblia vallomása: a régiek elmúltak, íme minden újjá lett. A bűn valósága mégis mindent viszonylagossá tesz, mindenből kiábrándít. Felfedeztük-e, mekkora nagyhatalom lett világunkban újra a bűn. Milyen hamar összetöri értékrendjeinket, és szembeállítja a nemzeteket és nyelvcsoportokat. Az élő és ható Ige megítél, hogy ne csak magunkat lássuk elesettségünkben, hanem felfedezük őt, akiben nincs változás, aki végtelenül könyörületes. Ez azt jelenti, hogy lehetőséget ad az újradzédre, s ez mindenkire nézve érvényes. Mégis, milyen kevesen tudnak erről. Kétségbeesnek, feladják a reményt, rezignálnak, gyilkolnak és öngyilkosok lesznek csak azért, mert nem hallották az életet adó Igét.

Nyílván nem könnyű ma szabadulni a történések sokkhatásaitól, a nacionalizmus, a bűnözés, a türelmetlenség veszélyeitől. Nem tudjuk, miként alakul holnapunk, egy azonban bizonyos: Isten minket tesz felelőssé az együttmaradás feltételeinek megteremtéséért. Másokkal szemben az a többletünk, hogy mi hallottuk, sőt halljuk az ő Igéjét, amely arra kötelez, hogy ne hódoljunk a fizikai erőnek, a démonizált erőszaknak, hanem egyedül annak, akinek kezén van minden hatalom. Emberektől ne várjunk csodákat, de mindenkor várjuk a Szentlélek kiáradását, hogy amit ma még lehetetlennek tartunk, az élő és ható Ige által lehetővé váljék: leszünk Isten igazsága, a békesség megteremtői és engedelmes eszközei. Amen.

Dr.Mikó Jenő

Protestáns egyházpolitika*

III. Egyházpolitikai módszertan

1. Módszerek – eszközök

Az egyházpolitika elvi és elméleti alapjainak vázlatos áttekintése után nyilvánvalóan arra a kérdésre is választ kell adnunk, vajon melyek azok az eszközök és módozatok, amelyekkel az egyházak – jelesül a protestáns egyházak – a maguk sajátos céljait megvalósíthatják. Ez értelemszerűen következik abból a fogalmi meghatározásból, amelyet – korábbi fejtegetéseink során – így fogalmaztunk meg: „Az egyházpolitika azoknak az eszközöknek és módozatoknak az összessége, amelyek alkalmazásával az egyház céljai a legeredményesebben megközelíthetők és megvalósíthatók.”¹

Nyilvánvaló, hogy eszközök és módozatok gazdag változatokban állanak a politizáló egyház rendelkezésére. A „színskála” minden változata egyaránt és nagyjában azonos eséllyel kínálkozik az ilyen vagy olyan jellegű igénybevételre. Ám a „kínálat” nem minden tárgy alkalmas erre a célra. Az alkalmasságot számos tényező befolyásolhatja. Köztük elsősorban magának az egyháznak jellege és lényege, amely már önmagában minősít és szelektál, ha céljai megközelítésénél vagy megvalósításánál az eszközöket és módozatokat helyezi mérlegre. Vannak olyan eszközök és módozatok, amelyeket az egyház soha, semmi körülmények között nem alkalmazhat. Ezek – mint pl. a csalás, az erőszak – eleve kívül maradnak az igénybevétel lehetőségén. Vannak viszont olyan tényezők, amelyek politikai célokat szolgáló alkalmasságukat már önmagukban hordozzák. Utóbbiakat – mint pl. a szeretet, a meggyőzés, az alkalmazkodás – az egyház mindott és mindannyiszor igénybe veheti, ahol és ahányszor erre mód és alkalom kínálkozik.

Eszközök és módozatok igénybevételénél és megfelelő alkalmazásánál döntő és meghatározó szerephez juthat az a *gondolkodásmód* is, amellyel az egyház e most említett tényezőket kezeli. A politika ugyanis nem csak meghatározott cselekvést, de ezt megelőzőleg „meghatározott...gondolkodást”² is jelent. E két tőnek: gondolkodásnak és cselekvésnek szervesen együvé kell tartoznia és messzemenően kívánatos, hogy előbbi az utóbbit sorrendben is megelőzze. A gondolkodásnak egyfajta sajátossága persze az is, hogy kialakításánál az egyház célját és rendeltetését soha ne tévesse szem elől. Bár módozatainak megvalogatásában elvi kötetlenséggel számolhat, a gya-

korlati megoldásnak az említett céllal való összhangra mégis gondosan ügyelnie kell.

A világi politika-tudomány súlyt helyez arra, hogy az állam politikájának megvalósításánál az ezt gya- korló tényezők – cselekvéseik rendjén – a „legillendőbb” eszközöket vegyék igénybe.³ Mindez bizonyára fokozottan áll a protestáns egyházpolitika erre illetékes valamennyi tényezőjére, mert az intézmény, illetve szervezet, amelynek szolgálatában ez a politika tevékenykedik, maga az egyház és mint ilyen, csak azokat az eszközöket és módozatokat kezelheti, amelyek lényegével összeférnek.

Az „összeférhetőség” lelki és világi eszközökre és módozatokra egyaránt kiterjedhet. Ebből következik, hogy változatai egyfelől *evangéliumi*, másfelől *evilági* eszközcsoportosításra nyújtanak lehetőséget. Ugyanakkor az sem lehet közömbös, vajon az így csoportosított eszközöket és módozatokat milyen *módszertek* alkalmazásával veszi, vagy veheti igénybe a politizáló egyház. A következőkben e most említett hármas gondolatkört kell röviden áttekintenünk.

2. Evangéliumi módszerek.

a.) Aligha lehet kétséges, hogy a Szentírás – ideértve az Ó- és Újszövetséget egyaránt – nem valamiféle eszköztár, vagy módszergyűjtemény. A „teljes Írás Istentől ihletett”⁴ volta elsőrenden és mindenekfelett azt tanúsítja, hogy a teremtő Isten szóba áll teremtményével és utóbbi számára közli azokat a gondolatokat, amelyek csak ennek a közlésnek közbejöttével válnak érthetőkké és felfoghatókká. Az viszont szintén kétségtelen, hogy ezek a gondolatok – akár közvetve, akár közvetlenül – sajátos „magatartásparancsok”, amelyek egyfelől bizonyos cselekvés-rendet tartalmaznak, másfelől meghatározzák, hogy az ember ezt az előírást milyen utak és módok betartásával, követésével érheti el, vagy valósíthatja meg. Személyhez szóló rendelkezések ezek, amelyek elfogadása, vagy elutasítása, a nekik való engedelmesség, vagy engedetlenség első sorban és minden mást megelőzően az egyes ember magatartásán válik lemérhetővé és következményeiben értékelhetővé.

A teremtmény-emberből álló evilági – látható – egyház sem vonhatja ki magát e „követelményrendszer” hatásai, következményei alól. Hiszen Krisztus evilági – látható – egyháza lényegében emberek – Istentől elhívott – közössége, és mint ilyen szükségképpen tükrözi az isteni eredetű rendelkezések betartását vagy ez utóbbiakkal szembe feszülő engedetlenséget, mindkét esetben a hozzájuk kapcsolódó következményekkel együtt. Mindennek értelemszerű velejárója, hogy a látható egyház magatartásában megnyilatkozó ezek a jelenségek szükségképpen akkor is jelentkeznek, ha a világi viszonylatokban cselekvésre készített

* Hibaigazítás: Az előző (4.) szám 186. oldalán, a főcím utáni (bal) hasábkézdő alcím elől az 1. (római egyes) elmaradt. Elnézést kér a Szerk.

ecclesia mint politikai tényező lép fel. Közelebbről: ha az egyház sajátos politikát, egyházpolitikát gyakorol. Így válnak az egyház tagjai számára előírt, azokat hit által elfogadott isteni parancsok és útmutatások magára az egyházra is kötelező olyan rendelkezésekké, amelyeknek betartása, a nekik való engedelmesség alól az egyház sem térhet ki és még egyházpolitikájának megvalósításában is követni köteles.

Kézenfekvőnek látszik tehát, hogy ha az egyház a maga sajátos politikáját ezeknek a követelményeknek megfelelően kívánja formálni, az ehhez vezető eszközöket és módozatokat elsősorban innen kell, hogy megtalálja és hasznosítsa. Így válhatnak – és válnak is – a Szentírás magatartást-igazító rendelkezései az egyházpolitika jellegzetes eszközeivé és módozataivá, amelyekkel – amint erre már korábban utaltunk – „az egyház céljai a legeredményesebben megközelíthetők és megvalósíthatók”. Kérdés most már csak az, vajon konkrétan melyek azok, vagy – másképpen fogalmazva: – melyek lehetnek azok a „nevesített” eszközök, amelyek itt egyáltalában számba jöhetnek?

Ez utóbbi kérdés-feltevés egyben arról is árulkodik, hogy a Szentírásban megfogalmazott isteni rendelkezések nem valamennyien alkalmasak az említett politikai célok ellátására. Így pl. a „bűnbánat”, vagy a „megtérés” teológiai tényezői elsősorban és legfőképpen arra hivatottak, hogy Isten és ember viszonyát – valamint Isten és földi egyháza viszonyát – rendezzék. Politikai, tehát az egyház és más világi tényezők viszonyának meghatározásánál általában nem, legfeljebb kivételesen és közvetett módon alkalmazhatók. Ebből következik, hogy az Írásban meglévő eszközök és módozatok között – egyházpolitikai célú felhasználásuk esetére – bizonyos *válogatásra* van szükség. Meg kell nevezni – tehát „nevesíteni” kell – azokat, amelyek konkrét felhasználására számítani lehet.

Ugyanakkor azzal is számolni kell, hogy a teljes Írásnak nem valamennyi része tartalmaz azonos értékű és ehhez képest azonos felhasználhatóságot biztosító eszközöket és módozatokat. E vonatkozásban lényeges különbség érzékelhető a Szentírás ó- és újtestamentumi része között. A különbség *kulcs-személyisége maga Jézus Krisztus*. Az Ő eljövételét megelőzően egyház nem létezett, csupán „választott nép”, amely előtt a Teremtő megmutatkozott. Kinyilatkoztatásai és Izráel iránt tanúsított gondoskodása jelezték az üdvtörténetnek azt a részét, amely a Gyermekek születésével lezárult, hogy egyben elkezdődjék a megváltásnak Krisztus kereszthalálával, feltámadásával és a Szentlélek kitöltésével befejeződő második korszaka. Tehát a „Corpus Christi” evilági léte mindaddig, amíg a Megváltó második megjelenésével ez a szakasz is véglegesen befejeződik. Nem kétséges, hogy az Ószövetségben megfogalmazódott isteni kijelentések, parancsok, így különösen a Tízparancsolat igéi az Újszövetség rendjében is változatlanul érvényesek. Ugyanakkor az is világosan felismerhető, hogy a „Corpus Christi” megjelenésével ezek a rendelkezések beolvadtak és részeivé váltak a testté lett Ige által fundált látható, tehát evilági egyház mindezeket – így az ószövetségi útmutatásokat is – magába záró eszmeiségébe. Mégis azzal a különbségtétellel, hogy a Jézus

Krisztus alapította egyháznak elsősorban azokra a parancsokra és rendelkezésekre kell figyelnie, amelyek magától a Megváltótól származnak és ezek mérlegén kell minden más rendelkezést értékelnie.

E most említett különbségtétel és minősítés vezet el annak felismerésére, hogy az egyház politikai magatartásának kialakításánál, közelebbről tehát az ehhez szükséges eszközök és módozatok megválasztásánál azok a tényezők kapjanak elsőbbséget, amelyek ennek az igénynek megfelelnek és amelyeket – ehhez képest – az Evangéliumok foglalnak magukban.

b.) Az Írás – közelebbről most már: az Evangéliumok – parancsai között eligazodni kívánó ember – és persze nyomában maga az egyház is – azzal a ténnyel találja szemben magát, hogy ezek az eligazító és iránymutató rendelkezések rendkívül *sokfélék és sokirányúak*. Nyilvánvalóan az élet egészét átfogják. Céljuk, hogy velük és általuk kiformalódjék az a személyiség, akit „Isten gyermeke”-ként emlegetünk, de kiformalódjék az a közösség is, amely – mint Corpus Christi – az evilági egyházat jelenti és jelentheti. Sokféleségük és sokirányúságuk ellenére mégis van egy jól felismerhető központi gondolatuk, amely felé valamennyien mutatnak és amely minden tételük közös alapjául szolgál. Ez a *szeretet egyetemes parancsa*: „Szeresd azért az Urat, a te Istenedet teljes szívvedből, teljes lelkedből és teljes erődből. Ez az első parancsolat. A második pedig hasonló ehhez: szeresd felebarátodat mint magadat. Nincs más, ezeknél nagyobb parancsolat” (Márk 12,30-31). Nyilvánvaló, hogy ha az egyház politizálni kíván, erről az egyetemes jellegű parancsról soha sem feledkezhet meg.

De nem hagyhatja figyelmen kívül az egyház azt a további – jellegzetesen politikai töltetű, mert másokkal szemben kifejtendő – magatartás-parancsot tartalmazó útmutatást sem, amelyet szintén maga a Megváltó így fogalmazott: „Legyetek azért okosak mint a kígyók és szelídek mint a galambok” (Máté 10,16).

Egyik is, másik is egyaránt elsörendűen fontos eszöközt jelent abban a folyamatban, amelyet az egyház a másokkal – „harmadik személyekkel” – szemben tanúsított magatartása során kialakít és amelyet más megközelítéssel közönségesen egyházpolitikának nevezünk.

c.) Ami a szeretet most idézett kétirányú parancsát mint egyházpolitikai eszközt illeti, aligha hallgatható el, hogy eszközsége – legalábbis első pillanatra – meglehetősen problematikusnak mutatkozik. Sőt: egyenesen alkalmatlannak arra, hogy mint ilyen, egyáltalában szóba jöhesse. Hiszen a politika – így az egyházpolitika is – egyfajta érdekszolgálatot jelent, amiből értelemszerűen következik, hogy jellegétől és tartalmától a szeretet messze távol áll. Szeretettel nem, legfeljebb önszeretettel lehet érdekeket szolgálni. Vagy ha a politika egy másik aspektusát: a hatalom megragadását és megtartását vesszük szemügyre, úgy nyomban kitűnik, hogy erre a célra sok minden, ám legkevésbé a szeretet mutatkozik alkalmasnak. Mit kereshet tehát a szeretet és az egyház – így a protestáns egyházak – politikai eszköztárában?

A válasz pozitív irányú kézenfekvő voltát maga az egyház lényege határozza meg. Az egyház – evilági

szinten – a Krisztus követő és őt megváltókként elfogadó embereknek az a közössége, amelyet a Lélek gyűjt egybe és formál – világi eszközökkel is megjelentetett – szervezetté. Egyfelől tehát Krisztus követése, másfelől a Lélek vezetése eredendően és eleve kizár minden olyan lehetőséget, amely e kettős körülménnyel össze nem egyeztethető érdeket vagy hármiféle hatalmi törekvést szolgálhatna. Ehelyett mindkét irányból oda mutat, ahol a már említett szeretetparancs munkálkodik. Utóbbi nélkül az egyház nem egyház. Világosan utal erre – az egyházszervezésben legkiemelkedőbb módon tevékenykedő – Pál apostol, midőn így nyilatkozik: „Ha embercknek vagy angyaloknak nyelvén szólok is, szeretet pedig nincsen énbennem, olyanná lettem mint a zengő érc vagy pengő cimbalom” (1Kor 13,1). A politizáló egyháznak tehát egyetlen pillanatra sem szabad megfeledkeznie arról, hogy egész tevékenységének – így politikai gesztusainak – alapja a szeretet. Enélkül maga az egyház, mint evilági, tehát politizálni is kénytelen tényező, nem más, mint „zengő érc és pengő cimbalom”. Bár utóbbi önmagában bizonyára nagyszerű hangokat hallathat, ám nem alkalmas arra, hogy az egyház politikai tevékenységét szolgálja.

Pál apostol egyébként csodálatosan fogalmaz, midőn a továbbiakban így ír: „A szeretet hosszútűrő, kegyes, a szeretet nem irigykedik, a szeretet nem kérkedik, nem fuvalkodik fel, nem cselekszik éktelenül, nem keresi a maga hasznát, nem gerjed haragra, nem rója fel a gonoszt, nem örül a hamisságnak, de együtt örül az igazsággal, mindent elfedez, mindent hiszen, mindent remél, mindent eltűr” (1Kor 13,2-7).

A most felhívott locus voltaképpen nem más, mint „szintiszta” politika, egyházpolitika. Még közelebről: *egyházpolitikai módszertani útmutatás*. Mert világosan megmondja, mit tegyen és mit ne tegyen az egyház a szeretet gyakorlásával. Pozitív és negatív irányban egyaránt. Pozitív síkon legyen hosszútűrő, kegyes, örüljön együtt az igazsággal, fedezzen el mindent, higgyen mindent, reméljen mindent és tűrjön el mindent. Negatív oldalon pedig ne irigykedjék, ne kérkedjék, ne fuvalkodjék föl, ne cselekedjék éktelenül, ne keresse a maga hasznát és ne gerjedjen haragra.

Persze megalapozottnak látszik az itt nyomban jelentkező ellenvetés: ha ti. az egyház e pozitív és negatív követelményeket betartja, aligha lesz képes arra, hogy eredményesen politizálhasson, sokkal inkább egyfajta ellehetetlenülés állapotába kerül. Mert ha – csupán példaként – „minden elfedez”, vagy „mindent eltűr”, egész magatartása mozgásképtelenné válik, kényszerhelyzetet kénytelen elfogadni, olyan szituációk rabjává lesz, amelyek az effajta politizálás teljes csődjét jelenthetik.

Minderről – természetesen – szó sincs! A szeretetet pozitív és negatív irányban gyakorló egyház e most említett módszerek alkalmazásánál soha, egy pillanatra sem feledkezhet meg saját nyilvánvaló érdekeiről. Azokról az érdekekről, amelyek szolgálatára az egész egyházpolitika hivatott, amelynek ez a politizáló tevékenység mind egészében, mind részleteiben, mind alapelveiben, mind módszereiben szorosan alá van rendelve. Ez tehát azt jelenti, hogy a „min-

dent elfedezés” és „mindent eltérés” az egyház részéről csak addig a határig gyakorolható – illetve addig a határig gyakorlandó – amíg az erre alapított vagy ezt megjelenítő politikai aktus nem válik az egyház számára sérelmessé, nem érint világosan felismert egyházi érdekeket. Ha igen, úgy a „tűrés” és az „elfedezés” már nem lesz használható politikai eszköz, *alkalmazásával fel kell hagyni és az eszköztár más tényezőjét kell* – az adott politikai cél érdekében – igénybe venni. Ugyan ez áll – természetesen – a szeretet parancsának minden más gyakorlati vetületére is. A határ minden esetben *az egyház jól felismert konkrét érdeke*, amely ha – adott esetben – az alkalmazott szeretet-eszköz nyomán sérelmet jelez, vagy azzal fenyeget, úgy nyomban „megállj”-t parancsol és egyszerű *eszközváltásra* is kényszerít. Mindez – a dolog természetéből eredően – a politizáló egyház részéről *felfokozott rugalmasságot*, már-már „művészetté” fejlesztett módszer-alkalmazást kíván és feltételez. Erre a későbbiek során – a módszerteknika vizsgálatánál – még visszatérünk.

d.) Az evangéliumi megalapozottságú egyházpolitikai módszerek másik fókuszában a „*kígyók okossága*” áll. A krisztusi útmutatással és paraccsal összhangban: „Legyetek azért okosak mint a kígyók” (Máté 10,16). Evangéliumi (isteni) eredetű, ám messzemenően világi magatartásra utaló rendelkezés. Hatásaiban és viselkedés-vetületében igen sokfelé ágazó jelleggel.

Jelenti elsősorban is „*az átlagosánál jobb értelmi képességű, eszes*”⁵ viselkedést. De jelenti a körülményekhez ügyesen, mi több: ravaszul alkalmazkodást is, valamint azt is, amikor valaki „*az eshetőségeket mérlegelve, illetve következtetéseket levonva gondolkodik, elmélkedik*”.⁶

A „kígyók okosságának” itt összefoglalt jellemzői világosan felismerhetővé teszik, hogy az egyház a saját politikai gesztusainak megválasztásánál az okosságnak miféle változataival számolhat. A „színskála” miféle változataira támaszkodhat. A válogatást – természetesen – az adott körülményekhez és az elérendő célhoz kell igazítani. Már ez önmagában megkívánja azt a sajátos „okosságot”, amely adott esetben a legjobb és legcélravezetőbb politikai magatartást sugallja. Nem tévedhetetlenül, hiszen az egyház politikai „ügyintézői” is csak emberek, de mindenesetre az erre irányuló igényével.

Az itt vázolt „színskála” persze egyfajta ravaszsgot, ravaszkodást is magában foglal. Kérdés: vajon ez a sajátos, pejoratív színezettség hordozó magatartás mennyiben illeszthető bele az egyház lényegéről, küldetéséről az evangélium által megalapozott felfogásba, abba az „összképbe”, amely ilyen adottságokból eredően előtűnik áll? Egyáltalában: van-e és lehet-e helye itt az okosság ravaszságig, ravaszkodásig is elmenő megnyilatkozásának? Úgy tűnik: nem! A ravaszság másokat megtéveszteni, félrevezetni akaró emberi magatartás. Ilyennel az egyház semmiképpen nem dolgozhat, mert ellentétben áll lényegével, azzal a céllal és rendeltetéssel, amelynek szolgálatában annakidején létrejött és ma is működik. Ehhez az eszközhöz az egyház még akkor sem nyúlhat, ha poli-

itikai gesztusai kialakításánál ez – adott esetben – célravezetőnek, sikeresnek, eredményesnek mutatkoznak. Ha – akár megalapozottan is – az a látszat kecségtetne, hogy „jó” származik belőle. „A cél szentesíti az eszközöket” egykori jezsuita tétel itt, tehát a protestáns egyházpolitika gyakorlati művelésénél szóba sem jöhet. *Krisztus – földi életében – soha sem ravaszkodott, ilyet tehát evilági egyháza sem tehet.* A nyíltság és nyitottság – amint ezt a későbbiekben még kifejtjük – az egyház egyik jellemző magatartásbeli tulajdonsága, amihez – természetesen – a politikai életvitelében is ragaszkodni kell. És ezt kell tennie még akkor is, ha ez a politikai cselekvések területén adott esetben nehézségekkel, küzdelmekkel, olykor hátrányok elviselésével jár.

Annak viszont semmi akadály, hogy a „kigyók okosságával” élő egyház „*az eshetőségeket mérlegelve, illetve a következtetéseket levonva*” gondolkodjék, elmélkedjék. Ez nemcsak megengedett, hanem – ebben a tevékenységi körben – különösen és egyenesen kötelező. Mintegy *módszerbeli alaptörvényként* kezelve ezt a speciálisan fontos igényt, ami legfőképpen azt jelenti, hogy az egyház bármiféle politikai cselekvését – legyen az akár tevőleges, akár tartózkodó – sokoldalúan átgondolt, minden eshetőséget számbavevő *mérlegelésnek* kell megelőznie. Áttekinteni a teljes cselekvési kört, annak valamennyi következményét és az így világgóssá vált „egész kép” birtokában dönteni.

Fontos, hogy az okosságának ilyen magatartást megkívánó megnyilatkozása *soha se váljék okoskodássá.* Tehát olyan viselkedéssé, amely akadékoskodó, fontoskodó, megalapozatlanul aggályoskodó tényezőkkel terheli a döntéshez vezető utat. Ez komoly veszélyeket hordozhat, mert a gondos körütekintés látszatát keltheti, holott csupán bizonytalanságot, döntésképtelenséget takar. Nem kétséges: *minden döntés bizonyos kockázattal jár, amit a döntést meghozónak viselnie kell.* Ám a döntést „ad Calendas graecas” elodázní, ez elől okoskodásokkal kitérni az egyházpolitika pályáin sem lehet. A „gesztorok” – tehát akik az egyház részéről erre hivatottak – nem feledhetik „*A tett halála az okoskodás*”.⁷

e.) A „*galamb-szelídség*” immár közmondásossá vált attitűdje szintén többféleképpen jelentkezhet az egyházpolitikában. Jelentheti elsősorban is az erőszakosságtól, a vadságtól, a durvaságtól mentes magatartást, a végleteket nem ismerő, nyugodt életvitelt éppúgy, mint a nem-támadó természetű gesztusokat. Mindez tökéletesen beleillik abba a képbe, amelyet a Megváltó személyéről az evangéliumok – egybehangzóan – megrajzolnak. Jól megvilágítva az *emberhez lehajló, az emberért kereszthalált vállaló Bárány szelíd, ártatlan alakját.*

Ezt az egyházpolitikát irányító képet nem zavarja – mert nem zavarhatja – az a néhány, valóban rendkívüli mozzanat, amelyet a szentírók a haragvó Jézusról feljegyeztek. A kufárokat templomból kikergető, vagy a terméketlen fügefát megátkozó Krisztus (Máté 21,12-13, és 19.) cselekedetének háttérét nem emberi motiváltság láttatja, hanem a templom szentségén örökös és a terméketlenséget büntető Isten el nem hárítható akaratának rögtönös kinyilvánítása. Erre *csak*

magának Krisztusnak volt lehetősége, egyházának már nem. Utóbbi ugyanis – lévén sok emberi gyarlósággal is telítve – nem rendelkezik a szentségnek azzal a tartalmával, amelyet Alapítója olyan tökéletesen hordozott. Az egyházpolitika tehát nem „borítgathat” pénzváltó asztalokat, a vele szemben állókat nem kergetheti ostorral és a terméketlen emberi cselekményeket, magatartásokat sem fogadhatja átokkal. Még akkor sem, ha erre – adott esetben – minden emberi oka megvolna. Mert nem feledheti Urának kijelentését: „*Enyém a bosszú, én megfizetek!*” (Róm 12,19).

A szelídség – természetéből eredően – még *engedékenységet* is jelenthet, amely a békés megoldások keresésénél, a közös nevezőre-jutás érdekében célravezetőnek, jó és hasznos eszköznek mutatkozhat. Ezzel az egyháznak – politikai tevékenysége során – adott esetekben élnie lehet, sőt élnie is kell. Ám nem elvtelenül, saját érdekeinek megsértésével, vagy félretételével. A politikában kötelező szelídség az egyházat erre már nem hatalmazza fel. A Krisztus ügyét szolgáló egyháznak – természetéből következő – *kompromisszumkészsége elvtelen engedékenységet nem tartalmazhat.* Ilyen fenyegetettség elől mindig ki kell térnie és a politikai megoldást más módozatokkal kell megtalálnia.

3. *Evilági módszerek*

a.) Csoportosítás. Az egyház a maga sajátos politikai céljainak megvalósításánál nemcsak evangéliumi alapozottságú módszerekkel élhet, hanem azokat az eszközöket is alkalmazhatja, amelyek e téren a világi intézmények és szervezetek számára rendelkezésre állnak. Teheti ezt annál is inkább, mert látható megjelenési formájában maga is egyfajta szervezetként ölt testet, amiből az eszközfelhasználás azonos lehetőségei értelemszerűen következnek. Persze mindig és mindenkor annak állandó felismerésével, hogy az egyház – a kényszerű világi szervezeti megjelenése ellenére – valami egészen más, mint emberi módon rendezett együttes: a *Corpus Christi*, mely éppen emiatt és ebből következően a politika világi eszköz- és módszertárát csak ennek a ténynek megfelelően veheti igénybe.

A világi módszerek és eszközök gazdag – talán betekintheetlennek is minősülő – változatai többféleképpen csoportosíthatók. Lehet szó pozitív és negatív jellegű osztályozásokról, vagy aszerinti tagolásukról, vajon felhasználásuk megengedett vagy megengedhetetlen. De lehetséges az is, hogy a csoportosítás az értékesség vagy az értéktelenség, illetve hasznosság vagy haszontalanság mércéjét alkalmazza. Témank szempontjából azonban az látszik célravezetőnek, ha az egyházpolitika világi módszerei között aszerint különböztetünk, vajon melyek azok az eszközök és módok, amelyek az egyház érdekeinek szolgálatát, feladatainak ellátását az evilági érintkezés és kapcsolat-kialakítás általános, tehát minden szervezetet megillető jelleggel szolgálják és melyek azok, amelyek belső indítatások felhasználásával segítik ugyanazt. Az előbbi csoportot *általános vagy külső* eredetű, míg az utóbbit *speciális vagy belső* eredetű módszereként kezelhetjük.

Az általános vagy külső módszerek lényegében há-

rom tényezőt tartalmaznak: az érdekvédelmet, a jogérvényesítést és jogvédelmet, valamint az igazság szolgálatát. A *speciális vagy belső* eredetű módszereként a nyitottságot, a bölcsességet, a higgadtságot, a türelmet, a tárgyaláskészséget és a kompromisszumkészséget említhetjük. E csoportosítás tartalmilag persze bővíthető, hiszen a módok és eszközök maguk is tovább szaporíthatók, kiegészíthetők. Itt adott felsorolásuk mégis megfelelőnek látszik, mert – úgy tűnik – magában foglalja az egyházpolitika számára leglényegesebbnek tekinthető tényezőket.

b.) *Általános vagy külső módszerek.* 1. A földi viszonylatokban világi szervezetként is megjelenő egyház – más szervezett közösséghez hasonlóan – azoknak az érdekeknek a szolgálatára hivatott, amelyeknek megvalósítására, fenntartására és biztosítására létrejött. Ez utóbbi feladat ellátásához szervesen hozzátartozik az egyház *érdekvédelmi* tevékenysége is. Jól átgondolt, szervezett és ilyenként működő funkció ez, amely az egyház számára is nélkülözhetetlen.

Mint módszer, az egyház *evilági munkálkodásának optimális biztosítását* tartja szem előtt, azt nevezetesen, hogy az egyház a maga Istentől kapott rendelkezését az emberek között akadálytalanul betölthesse. Ez az egyház érdeke és az egyházpolitikának ezt az érdeket kell az adott lehetőségek között megvédeni. Az érdek-felismerésen túl a *lehetőségek teljes körének betekintésével*, e kör valamennyi tényezőjének kézbe tartásával, munkálásával.

Védelemről lévén szó, ez a tevékenység soha sem lehet valamiféle egysíkú, azonos cselekvéssorozatok egymásutánjával ismétlődő magatartás. Nagyfokú rugalmasságot, alkalmazkodóképességet, a változások és változtatások szükségességének gyors felismerését kívánja. A *parirozás* olyan ütemét, amely az érdekvédelem szolgálatában a *nyombani intézkedés* megtételére képes. Ugyanakkor azonban arra is, hogy – ha ez célravezető – a *mégoly csábító változtatásnak is ellenálljon*, mert adott esetben az egyházi érdekek a parirozás helyett éppen a szilárd ellenállást teszik indokolttá.

Mindebből továbbmenően az is következik, hogy az érdekvédelem nem jelent feltétlenül aktív cselekvőkészséget, mert olykor egyszerű *negatív magatartásban, nem-tevésben* is jelentkezhet. Attól függően persze, vajon az egyházi érdek az adott viszonyok között mit tesz szükségessé.

Az érdek felismerése és szemmel tartása különösen fontos lehet akkor, ha ennek az érdekeknek *időbeli vonzatait* kell számításba venni. Mert más lehet az egyház érdeke, ha ennek védelméről máról-holnapra és ismét más, ha távolabbi jövőre vetítve kell róla gondoskodni. E kettő persze lehet azonos, de lehet – esetleg egészében vagy részleteiben – teljesen más és elágazó. Megkülönböztetésük és ehhez igazodó szolgálatuk nagy figyelmet, körültekintést és kifinomult politikai érzéket kíván.

Az érdekvédelem végül azt is megkívánja, hogy minden *ötletszerűségtől, meggondolatlan rögtönzésektől mentes* legyen. Ezért szükséges, hogy ez a politikai tevékenység egyfajta *rendet, rendszerességet* tartalmazzon. Következetes és rendszerbe foglalt megjelölését az egyház állandó és fel nem adható érdekeinek,

ugyanakkor annak is sokágú biztosítását, hogy a rendszeren belül a változtatások, a módosítások – ha ezeket az egyházi érdekvédelem így kívánja – mindig kellő teret kaphassanak. Itt is érvényes az a megállapítás, amely szerint „minden rendszer annyit ér csak, amennyire az ember érdekeit szolgálja”.⁸

2. Az egyház, mint evilági szervezet *jogilag szabályozott viszonyok között* él. Kettős értelemben is. Egyfelől beilleszkedik abba az államrendbe, amelyben tevékenykedik, másfelől – erre rendelt szervei útján – maga is szabályokat alkot, amelyekkel önmagát regulálja úgy, hogy ezt a szabályozást az állam is elismeri. Ez a kétoldalú szabályozottság teljeskörű jogi beágyazottságot jelent, olyan szilárd megalapozottságot, amelyre támaszkodva az egyház mind *jogainak érvényesítése*, mind *jogainak védelme* dolgában más evilági szervezetekkel és intézményekkel azonos módon tevékenykedhet.

Ez az adottság egyházpolitikai vonatkozásban *biztonságot* és ugyanakkor *teljes körű szabad cselekvőséget* nyújt e most említett célok szolgálatában tevékenykedő egyház számára. Mindkettőre feltétlenül szükség van, mert akár bizonytalanság, akár korlátozott cselekvőség veszi körül a politikai tevékenységet gyakorló egyházat, ez mindenképpen hátrányos következményekkel járhat. Nem csupán az egyház számára, hanem annak a partnernek az oldalán is, akivel (amellyel) szemben ezek a gesztusok jelentkeznek. A jogi szabályozottság minősége és a jogvédelem terjedelme és mélysége egyaránt előnyösen vagy előnytelenül rendezheti azt a mozgásteret, amelyben a politizáló egyház tevékenykedhet.

Mindebből többféle következmény származhat.

Elsősorban is az az egyházat is terhelő kötelezettség, hogy az említett *jogi lehetőségekkel tisztában legyen*, tehát rendelkezze azokkal az ismeretekkel, amelyek – az adott viszonyok között – a jogérvényesítéshez és jogvédelemhez nélkülözhetetlenek. Másként fogalmazva: benne éljen abban a jogrendben, amely őt – az egyházat – mind állami, mind egyházi oldalról körülveszi. „*Naprakész*” felkészültséggel és az ehhez igazodó cselekvési szándékkal.

De az is múlhatatlanul szükséges, hogy e most említett felismerés és szándék annak biztonságos kezelésével is párosuljon, hogy adott pillanatban, időszakban melyek azok az eszközök, amelyek a jogérvényesítés és -védelem szolgálatában igénybe vehetők, illetve igénybe veendőek. Ez utóbbiaknak ugyanis sokféle módzata és változata van és ezek helyes vagy helytelen megválasztása döntheti el egy-egy egyházpolitikai gesztus sikeres vagy sikertelen voltát.

A politika – így az egyházpolitika is – minden esetben *érdekszolgálat*. Utóbbi arra is figyelmeztet, hogy a jognyújtotta eszközökkel nem mindig járnak azonos értékű és eredményű hatások, következmények. Ami jó és sikeres lehet egyik esetben, az csökkent vagy semmi előnnyel nem járó eszköznek bizonyulhat egy másik, ám változott körülmények között kialakult helyzetben. Ennek felismerése és alkalmazása szintén beletartozik abba a körbe, ahol a sikeres és az egyház érdekeit jól szolgáló egyházpolitikát tartják nyilván.

A joggal *nem csak élni, de visszaélni* is lehet. Ez azt

jelent, hogy bár a jogosítottat az érvényesített jog a fennálló szabályozás szerint kétségkívül megilleti, de annak felhasználása és érvényesítése a kötelezett olyan érdeksérelmével jár, amely nincs arányban azzal az érdekekkel, amely a jogosított oldalán mutatkozik. Ilyen helyzetet az egyházpolitikai cselekvések rendjén is kialakulhat. De csupán mint eshetőség és semmiképpen mint realizálható adottság. *Az egyház az őt megillető joggal nem élhet vissza.* Ezt jellege, evilági célja és rendeltetése egyaránt kizárja. Ez az út a politizáló egyház számára teljesen járhatatlan. Ha tehát ennek lehetősége felmerül, vagy mint tény valóságosan is beáll, a jog ilyen hatású alkalmazásától el kell tekinteni. A partner bizonyára felismeri – de ha nem, úgy fel kell vele ismertetni – hogy a vele szemben álló, világi keretek között megmutatkozó egyház *több és más mint egyszerű földi szervezet.* Következésképpen visszaélés-sel, joggal való visszaéléssel nem foglalkozhat.

3. Politikai – egyházpolitikai – tevékenységének kifejtése során az egyház mulhatatlanul szembe találkozik azokkal az élethelyzetekkel, amelyekben több-kevesebb erővel, kisebb vagy nagyobb mértékben az *igazságnak valamiféle igénye, érvényesülési törekvése* áll előtérben. Ez az emberi viszonylatokban egészen természetes jelenség, hiszen ha az egymással kapcsolatot kereső, vagy ilyet kialakító partnerek találkoznak, a tevékenységüket mozgató érdekek nyomán a – vélt vagy valódi – igazság gondolata szükségképpen felmerül.

Kétezer év távlatából ma is hangzik a pilátusi kérdés: „Mi az igazság?” (Jn 18,38). A választ a gondolkodó ember – könyvtárnyi irodalommal – megszámlálhatatlan változatokban próbálta és próbálja ma is megadni. Az itt kívánatosnak látszó egység létrejöttét persze az gátolja, hogy a válaszadás megközelítésére minden esetben más-más oldalról kerül sor és mert mind a kiindulópontot, mind a megközelítés módját más-más érdekek motiválják, a kérdésre adott válaszok vagy egyáltalán nem, vagy csak ritkán hangzanak egybe.

Bárhogyan is alakuljanak az akár filozófiai, akár gyakorlati síkon fellépő igazság-igények, a politikai tevékenységet kifejtő egyháznak minden esetben az *igazság szolgálatába kell szegődnie.* Ez azt jelenti, hogy ilyen jellegű tevékenységében „a valóságot hűen tükröző, neki teljesen megfelelő igazi tényállás”⁹ elérésére, kialakítására kell törekednie és ha ez adott esetben eredménnyel jár, úgy ehhez ragaszkodnia is.

Nem kétséges, kemény követelmény, amely nemcsak helytállást, hanem – következményeiben – *áldozatokat* is kívánhat.

A küldetését híven teljesítő egyház számára nem lehet közömbös, vajon mind általában, mind egy-egy konkrét esetben az igazság ügye miként alakul. Társadalmi, gazdasági síkon éppúgy, mint ha az igazság a maga körein belül, vagy abban a viszonylatban jelentkezik, amely az egyház és a vele kapcsolatot létesítő bármiféle partner között jelentkezik. Ennek a viszonylatnak sajátos jellemzője, hogy benne az *egyháznak mindig az igazság oldalán kell állnia.* Akkor is, ha ez előnytelen, ha hátrányos, ha adott esetben méltánytalan megterheléssel jár. Mindezt az egyház lényege parancsolja. Az az egyház, amely ettől eltér és ehhez képest hajlandó előtte nyilvánvaló igazságtalansággal,

vagy féligazságokkal megelégedni, *küldetésére méltatlanná* válik. *A méltatlanná vált egyház pedig – Urától reá háruló megítéltetése mellett – előbb-utóbb hűletét veszti.* Nem lesz alkalmas arra, hogy a világban Krisztus ügyét képviselje. Így arra sem lesz alkalmas, hogy politikai gesztusait, egyházpolitikai törekvéseit mások részéről elfogadhatóvá tehesse.

Ezen a szigorú következetes és ennél fogva nem mindig előnyös állásponton sokat enyhíthet, ha az igazság szolgálatában tevékenykedő, politizáló egyház minden alkalmat és módot megragad arra, hogy a vele kapcsolatot létesítő, vagy ilyen szándékkal őt megközelítő partnerét az általa felismert *igazság helytálló voltáról meggyőzze.* Az erre alkalmas eszközök és módok szinte betekintethetlenség. Kellő egyházpolitikai felkészültség, az adott lehetőségek és körülmények áttekintése, a kellő pillanat felismerése éppúgy ide tartozik, mint a partner oldalán fellépő adottságok olyan kihasználása, amely az igazság elfogadására ösztönöz.

Különösen megkönnyítheti az igazság szolgálatát, ha a politizáló egyház erre irányuló törekvései egyben az általa *felismert „jó”-nak az érvényesítésével* is találkoznak. Ha a partner előtt is világossá válik, hogy az egyház által szolgált igazság azt a „jó”-t is jelenti, amelynek fenntartása vagy erősítése egyház és partnere érdekével megegyezik. Mert a „jó az élet fenntartása és fejlődésének támogatása, a rossz az élet megkárosítása és elpusztítása”.¹⁰ Minden olyan „jó” elől, amely az élet fenntartását és fejlődését támogatja, a legtöbb partner aligha tud elzárkózni, hiszen az ezt szolgáló igazság saját létét erősíti. Ám ha mégis elutasító álláspontra helyezkedik, az egyháznak meg kell gondolnia, milyen egyéb módokkal kísérletezzék, vagy nem célszerűbb-e akár időlegesen, akár véglegesen – az adott helyzetből úgy *visszavonulnia*, hogy ez az általa felismert, de ezúttal érvényesíthetővé nem vált igazság sérelmével ne járjon.

c.) *Speciális vagy belső módszerek.* 1. Ami a belső, tehát az egyház részéről inaugurált módszereket illeti, közülük elsősorban a *nyitottságot* kell említenünk. Ez a sajátosság nyilvánvalóan együttjár az egyház lényegével, küldetésével. Mert a „tegyetek tanítványokká minden népeket” krisztusi parancsnak az evilági környezetben tevékenykedő egyház csak úgy tud eleget tenni, ha kapuit szélesre tárva, senki és semmi elől el nem zárkózik és így fogad minden feléje irányuló, nem ellenséges törekvést. Hangsúlyozzuk: *fogad és nem befogad!* E kettő között itt is, tehát a politizáló egyház világában is épp olyan óriási különbség van, mintha e két cselekvést etimológiai értelemben kezelnek. Az egyház is, mint minden más cselekvő tényező, kétségkívül fogadhat bárkit és bármit, ám ahhoz, hogy ez utóbbiakat be is fogadja, a cselekvő vagy legalábbis hallgatólagos egyetértés szükséges. Persze *nem feltétel nélkül*, sőt inkább sokszoros és igen lényeges feltételek betartásával. Közülük is legfőképpen azzal, hogy a nyitottság nyomán jelentkező partner (gondolat, eszmeiség, személy vagy szervezet) az egyház sajátos, semmivel sem helyettesíthető lényegét felismerje és azt tiszteletben tartva közeledjék és kívánjon kapcsolatot létesíteni az egyházzal. Ellenkező esetben a nyi-

tottság csupán a „fogadás” tényéig érvényesülhet és semmiképpen sem válhat „befogadássá”.

Mindez nem csupán az itt előadottakból, hanem több más körülményből is értelemszerűen következik. Már maguk a *reformátorok* – engedelmeskedve a „mindeneket megvizsgáljatok és ami jó, azt megtartsátok” (1Thessz 5,21) apostoli intésnek – nem zárkoztak el az őket megközelítő szándékok figyelembevételétől. Tette ezt *Luther* is,¹¹ de különösen *Kálvin*, aki e téren a széleskörű kitekintés fontosságát hangsúlyozta.¹² Mindketten – természetesen – szigorúan ragaszkodva az általuk felismert és megvallott hitbéli igazságokhoz.

A nyitottság elvi alapjaira helyezkedő fogadókézség sérelmével járhat minden olyan magatartás, amely ezt a fogadási szándékot *beszűkíti*, vagy csak bizonyos *esetilegességekre korlátozza*. Akár személyes érdek, akár ellenszenvnek szolgálatában eleve elzárkózik a másik meghallgatásától, a másokra is figyelés – egyébként tökéletesen keresztyéni – gondolatától és cselekvésétől. „Akik folytonosan szektákról és szakadásokról jajveszékélnek és nagy szerencsétlenségnek tekintik, ha valaki az ő nézetüktől eltér,” akik „a többieket nem akarják nyájasan meghallgatni, érvekkel pedig őket meggyőzni nem képesek... ők a zavar előidézői, ők semmisítik meg az egyetértést”.¹³ Ilyen lelkület, ilyen gondolkodás és – főleg – erre alapított cselekvés *téves és rossz* egyházpolitika.

A nyitottság *nem lehet időleges*, nem szakítható meg – bármilyen okokra támaszkodó – bárminemű zárlatokkal. Az örökkévalóságot szolgáló egyház nem zárkozhat el a világtól, benne kell élnie és maradnia, mert feladatát csak így teljesítheti. E feladatkörbe értelemszerűen beletartozik a politizálás cselekvősége is. „Elhibázott kérdés, hogy politizáljon-e az egyház, vagy ne politizáljon, mert ilyen kérdést nem lehet feltenni. Az egyház a létével politikum. Azt lehet legfeljebb kérdezni, hogy hogyan politizáljon, de hogy politizáljon-e vagy sem, az nem lehet kérdés.”¹⁴ Mindez értelemszerű folyamatoságot jelent, egyfajta meg nem szakítható cselekvőséget, amelybe az állandó nyitottság követelménye is beletartozik.

2. Cselekvések megvalósításához, vagy azoktól való tartózkodáshoz több-kevesebb *bölcsességre* van szükség. Ugyanígy az egyházpolitika kialakításához, irányításához is.

A politizáló egyház a bölcsességet *két forrásból* mérítheti. Egyik maga a Szentírás, ahol világosan ez áll: „A bölcsességnek kezdete az Úrnak félelme és a Szentnek ismerete az eszesség” (Péld 9,10). Míg a másik – a világi felfogást tükrözve – így fogalmazható: a bölcsesség nem más mint nagytudású, tapasztalt, megfontolt és éretl ítéloképességet tanúsító magatartás.¹⁵ E két forrás elegyítése, együttes kezelése adhatja azt az optimális bölcsességet, amelyre az egyháznak politikai ügyeinek intézésénél szüksége van. Ez másként fogalmazva azt jelenti, hogy az egyháznak most említett tevékenysége során egyik tényezőről sem szabad megfélemednie. A kiindulópontnak minden esetben az *Írás útmutatásának kell lennie*, amihez – több-kevesebb intenzitással – a világi fogalmaknak megfelelő bölcsesség, bölcs magatartás csatlakozhat.

A helyes arányok – így is mondhatjuk a „keverési” arány – helyes megválasztása az adott helyzet összes körülményeinek gondos mérlegelésétől függ. Nem egyszerű feladat, olykor különös képességeket, a politizálás „művészetté” formálását kívánja. Egyetlen, biztonságot nyújtó sarkköve azonban feltétlenül van: „*az Úrnak félelme*”. Ettől eltérni nem lehet és a világi bölcsesség minden változata csak ehhez igazítható. Ebben a tevékenységi körben a politizáló egyház hasonlítható az óriás vállán ülő gyermekhez, aki ebben a pozícióban „messzebb lát mint az óriás, de jaj annak a gyermeknek, ha elfelejti, hogy azért lát messzebb, mert az óriás vállán ül”.¹⁶

A politikai bölcsesség gyakorlásánál az egyháznak óvakodnia kell attól, hogy magatartása valamiféle *bölcselkedéssé* váljék. Utóbbi, tehát az ügyek, vagy az adott helyzet fontoskodó, tudálkos kezelése mulhatatlanul károkat okozhat, mert vagy a politikai partnerben kelt visszas, az ügyet előnytelenül kezelő meggyőződést, vagy magát az egyházat vezetheti téves, hátrányos megoldásokhoz.

Magának a kapcsolatteremtésnek van bizonyos bölcsessége, amelynek érvényesülésétől szintén jó eredmények várhatók. Az egymással létesített érintkezés rendjén előbb-utóbb kitűnik az a gondolkodásmód, amellyel a partner az egyház gesztusait fogadja. Utóbbi tehát jól teszi, ha – több, más tényező mellett – erre a *gondolkodásmódra* is ügyel. Az azonos, vagy közel azonos gondolkodás mind a partnerek közeldését, egymás jobb megértését, mind a szőnyegen forgó ügy eredményes megoldását elősegítheti. A gondolkodás sajátos módja ugyanis feltárja a partner belső világát, életfelfogását és így „az az érvelés, amely figyelembe veszi az emberek kialakult értékrendszerét, erkölcsi, politikai tradícióikat és előítéleteiket, inkább sikerre számíthat, mint amely tagadja ezeket.”¹⁷

A politikus magatartások általános jellemzője az *aktív cselekvés*, a tettekben és kommunikációkban megnyilvánuló tevékenység. De helye lehet – sőt adott esetekben szükségképpen helye kell, hogy legyen – a *negatív magatartásnak* is. Olyan szituációk esetében, amelyek – a helyes politikát szolgálólag – a nem-tevésre, a cselekvéstől való tartózkodásra készítik az egyházat. Ennek egyik megnyilvánulási formája lehet a *hallgatás*. Az a helyzet, amelyben bár az adott körülmények beszédes közlést, választ igényelnek, az egyház azonban – bizonyos körülmények mérlegeléséből kiindulva és ezektől vezettetve – nem nyilatkozik, hallgat. Ennek a hallgatásnak a megválasztásához, alkalmazásához különösen nagy szükség van a bölcsesség segítségére. Bár az egyháznak – küldetéséből eredően – *általában beszélnie kell*, mégis, ha politikai síkon tevékenykedik, *nem egyszer a hallgatást kell választania*. Hogy mikor és meddig, azt az adott körülmények bölcs megítélésének szűrőjén kell átbocsátania és ehhez igazodóan döntenie a beszéd (nyilatkozat), illetve a hallgatás mellett. Nem kétséges: mindezt *kitűnően működő idő- és ütemérzékkel*, hiszen az itt lehetséges elvétések, téves értékelések legalább olyan és akkora károkat okozhatnak, mintha valaki szándékos magatartásával sérti meg az egyház – védelemre szoruló – politikai vagy egyéb érdekeit.

3. A politikában is messzemenően kívánatos bölcsesség szükségképpen velejárója – mellőzhetetlen ikertestvére – a *higgadtság*. Nyugodt, szenvedélytől, izgalomtól mentes emberi magatartás. Aligha szorul különösebb bizonyításra, hogy politikai cselekvések (nem-cselekvések) kialakításánál bármiféle nyugtalankodásnak, izgalomnak, izgágáskodásnak vagy netán megalapozottnak látszó szenvedélyes megnyilatkozásoknak helye nem lehet, mert ezek bármelyike az itt szükséges megfontolt mérlegelést, gondos körültekintést, nyomukban tehát az egyház érdekeit szolgáló jó és helyes politizálást veszélyeztethetik. Hebehurgya, izgága, mégoly tiszteletreméltó érzelmek-vezette politizálás több kárt okozhat, mintha azt kifejezett ellenséges magatartás nyomán kellene az egyháznak elviselnie.

Nem kétséges, hogy az itt egyedül célravezető higgadt viselkedés kialakítása *nem egyszerű feladat*. Ehhez sajátos adottságok birtoklása, főként gondosan kiépített *önuralom* szükséges. Utóbbi adja meg az emberi – közelebről: keresztyéni – méltóságnak azt a bázisát, amely az egymás mellett élő, tehát egymásra utalt egyszereket, szervezeteket, emberi közösségeket együttműködésre, vagy legalábbis egymás létezésének kölcsönös elviselésére ösztönözheti. Ezzel annak felismerésére is, hogy „minden emberi méltóság és vele együtt a szeretet lehetősége az önuralomból fakad, legyen az akár önként vállalt, akár kívülről ránk kényszerített.”¹⁸

Az egyház – eredeti és kizárólag reá bízott hivatásának ellátása mellett – maga is egyfajta *kultúrtényező*. Nemcsak benne él egy adott kultúrkörben, hanem egész tevékenységével maga is kultúrát gerjeszt, ezt ápolja és közvetíti. És mert a kultúra „nem tudás, nem művészeti produkció, hanem valami életet szabályozó elv, amely egy embercsoport minden tagjának belső mágnesé, irányítója”,¹⁹ ezért a politizáló egyháznak – más tényezők mellett – éppen ez a kultúra adhat támaszkodásra alkalmas bázist az e tevékenységénél nélkülözhetetlen higgadtság megvalósítására és gyakorlati megélésére.

4. Ha az egyház a maga politikai tevékenységének rendjén a bölcsesség és a higgadtság eszközeivel élni kíván, nem mehet el közömbösen a *türelem* gyakorlása mellett sem. Szerves és az előző kettőhöz természetes jelleggel kapcsolódó eszköze ez a céltudatos, jól átgondolt egyházpolitikának. Ha valaki bölcs és higgadt, az nyilvánvalóan egyben türelmes is. Ilyennek kell lennie a politizáló egyháznak. Sőt talán még fokozottabban, mint bármely más emberi tényezőnek. Értelemszerűen következik ez sajátos céljából és rendeltetéséből, különösen pedig az *Evangélium szeretet-parancsának kötelező gyakorlatából*. Utóbbi többirányú magatartásformát, tevékenységet, viselkedést igényel.

Mindenekelőtt és legfőképpen egyfajta széles megalapozott *fegyelmezettséget*, amely a legkülönbözőbb adottságok, politikai helyzetek elviselésére képesít. Nem pusztán a kedvező, előnyös szituációk tudomásulvételét, hanem a vele szemben megnyilatkozó ellenséges, rosszindulatú magatartás elhordozását is. Időben éppúgy, mint munkában.

Az egyházra kötelező türelem időbeli vetülete a „*kivárás*”. Az a képesség, amely minden, mégoly fenyegető, vagy kényszerítő körülmények ellenére képes arra, hogy a kedvező eredmények reményében várakozzék, a múlt időt maga mellé állítsa és így jusson el az egyházpolitika elérendőnek ítélt céljához.

Ugyanakkor a türelem – a jól szemeltarott politikai cél szolgálatában – *kitartó munkát* is kíván. Másként fogalmazva: *a türelem munkaigényes*. Tehát nemcsak várakozást, de tévekeny, hosszantartó munkát is feltételez. Annak világos felismerését, hogy „aki az emberek között él, olyan legyen, mint az aranymosó. Egy gramm aranyért egy mázsa iszap; ez legyen a számítása.”²⁰

E most említett körülményeket nem ismerő, vagy azzal nem élő egyház politikai tevékenysége, ha végső soron nem minden esetben végződik is kudarcra, azt azonban bizonyosan magával hozza, hogy e tényezők mellőzésével a célhoz vezető úton tekintélyes és súlyos akadályokkal fog találkozni. Olyanokkal, amelyek temérdek energiát emésztnek fel és csak sekélyes vagy csökkent értékű eredményeket produkálnak. *A türelmetlen egyház a politikai eredmények elérésében önmagát akadályozza*, amellet, hogy ekként küldetésének teljesítésére is – többé-kevésbé – *méltatlanná* válik.

5. A politika – amint ezt már többször kiemeltük – minden esetben valamiféle érdek szolgálat. Az ellentétes oldalon álló érdekek *nagyon ritkán mutatnak azonosítást*, sokkal inkább ellentétesek, amiből értelemszerűen következik, hogy csak *kivételesen találkoznak és jóval gyakrabban ütköznek*. Az érdekek ilyen jellegű érintkezéséből a politizáló partnerek mindegyikénél szinte természetes módon formálódik ki egyfajta *ellenérzés*, ennek nyomán bizonyos *ellenséges magatartás*, amely ahelyett, hogy közeledési szándékot mutatna, sokkal inkább taszító, távolító erőként működik. Márpedig a politikában is, mint az emberi kapcsolatok egyéb felületeinél, egymás kölcsönös megértése és az erre irányuló szándék jóval több eredménnyel kecsegtet, mint annak ellenkezője: az elzárkózás.

Különösen áll ez a politikai tevékenységet folytató egyházra, amely az emberi kapcsolatok létesítésénél – ahogyan ezt már részletesen kimutattuk – a szeretet gazdag eszköztárát kötelezően alkalmazza. Ám a szeretet olykor nem mutatkozik kellően eredményes eszköznek és különösen éles érdekellentéteknél önmagában hatástalan marad. Szükség van tehát egy további eszközre, amely – több más tényező mellett – jó segítségül szolgálhat a vitás kérdések megoldásánál. *Az empátia* az az eszköz, amely itt eredményesen forgatható. Az a nem mindennapi képesség, amelynek révén a partnerkapcsolat egyik oldalán álló fél *beleéli* vagy legalábbis megkísérli beleélni magát a másik fél helyzetébe, nézeteibe, gondolkodásmódjába és így kísérl meg felkutatni a megoldáshoz vezető érinkezősi pontokat, felületeket. Kétségkívül nem könnyű, nem egyszerű feladat, ellátásához sajátos képességek szükségesek. E képességekkel azonban az egyház rendelkezik.

Az evangéliumok tanúsága szerint Jézus Krisztus egész földi élete voltaképpen nem más, mint a *legmesszebbmenő empátia* tanúsítása. Beleélés mind a tanítványok, az apostolok, mind pedig a világi gondol-

kodással és életvitellel megterhelt emberek megkö-
töttségébe, abba a bűnökkel terhelt, földhözragadt
szemléletbe, amely környezetét általánosan jellemez-
te. Mindezt azzal a szándékkal, hogy ebből az empá-
tiából kiindulva a *megigazuláshoz* vezesse valamennyi-
nyüket. Az egyháznak is – mint a Mester tanításai
hordozójának – ezt az utat kell követnie és ezt az esz-
közt is fel kell használnia céljai eléréséhez.

A mások – a másik – adottságaiba, krülményeibe
lehetséges beleélés persze *nem teljesen veszélytelen*,
kockázatmentes vállalkozás. Könnyen magával hoz-
hat indokolatlan és szükségtelen engedékenységet,
sőt az egyház sajátos érdekeinek veszélyeztetését,
esetleg feladását.

Meddig terjedhet tehát az empátia? Nyilvánvalóan
csak addig, amíg az empátiát gyakorló *saját érdekeit*
nem sérti. Amíg a másik körülményeinek, adottságai-
nak és gondolkodásának feltárása nem lépi túl a meg-
ismerés határait, amíg az így nyert helyzetismeret
csupán azt teszi lehetővé, hogy a politizáló egyház be-
illeszkedhessék a vele szemben álló másik fél helyze-
tébe. Ezen túl azonban már semmi többet nem je-
lenthet! Tehát nem valamiféle „átállást” vagy „kapi-
tulációt”, különösen nem az egyház lényegével össze-
nem egyeztethető „pozíciófeladást”. Mindez világó-
san aláhúzza az empátia szigorúan vett eszköz-jelle-
gét, eszköziségét, amely csupán arra jó, hogy a politi-
záló egyház tájékozódását szélesítse és ennek nyomán
alkalmat adjon az optimális politikai megoldás
kialakítására.

6. Mint minden politikus tevékenységnek, úgy az
egyház ilyen célokat szem előtt tartó magatartásának
is egyik elemi – ehhez képest mellőzhetetlen – köve-
telménye a partnerek közötti *párbeszéd* kialakítása,
közelebről tehát az a *tárgyalás-készség*, amely nélkül
effajta tevékenységet kifejtteni és lebonyolítani nem
lehet. Ha áll a tétel, hogy „navigare necesse est”, úgy
azonos intenzitással azt is meg lehet fogalmazni,
hogy a politikában *„tárgyalni mindenképpen szüksé-
ges”*. Mind egymás törekvéseinek megismerése, mind
a helyes, a jó, tehát a tárgyaló partner érdekeit szol-
gáló döntés kialakítása érdekében.

A politizáló egyházat messzemenő tárgyalási kész-
ség kell, hogy jellemezze. Ez értelemszerűen követ-
kezik abból a felismerésből, hogy a politika eszközei-
vel dolgozó, tehát evilági viszonyok között, e célokat
elérni kívánó egyháznak ezzel a módozattal *szükség-
képpen élnie kell*, ha politikai törekvéseit eredménye-
sen kívánja megvalósítani. *Az egyház nem világi hatal-
mi tényező, hatalmi fegyverekkel tehát nem élhet*. Ah-
hoz, hogy törekvései mégis célhoz érjenek, hogy eze-
ket megismertesse és ugyanakkor mások törekvéseit
is megismerhesse, mindig, minden körülmények kö-
zött tárgyalnia kell. A kommunikáció kialakításának
számára ez a legkézenfekvőbb módja.

Ahhoz, hogy ez a kötelező tárgyalás-készség az egy-
ház politikai érdekeinek szolgálatát a legjobb hatások-
kal biztosíthassa, azzal az igénnyel – mi több: követel-
ménnyel – is együttjár, hogy az egyház, helyesebben: a
nevében tevékenykedő személyiségek *maguk is mindent
megtegyenek* e készség fenntartására és ha szükséges,
bármikori újratekzdésére. Egyéni alkalmasságukkal, rá-

termettségükkel is elő kell mozdítaniuk ezt a törekvést.
Ennek legcélravezetőbb módja „a kölcsönös tisztelet
vagy az udvariasság, amely arra ösztönöz, hogy társunk
kedvéért lemondjunk saját hajlamunk követéséről” s
hogy megzabolázzuk és elrejtjük magunkban az emberi
lélekre olyan jellemző önteltséget és dolyföt”.²¹ A tár-
gyalni mindig kész egyház képviselőinek ezzel a –
Krisztustól vett – magatartásával lehet képes arra, hogy
a mégoly nehezen kezelhető partnerét a *tárgyaló asztal-
hoz ültesse és ott-maradásra készítse*.

7. Az általánosan kötelező tárgyalás-készséghez
természetszerű következetességgel kapcsolódik az a
további igény is, hogy a politizáló egyháznak szükség-
képpen számolnia kell egyfajta *kompromisszum-kész-
ség* gyakorlásával. Azzal a hajlandósággal, hogy – az
adott körülmények gondos mérlegelése nyomán – a
politikai folyamatot kölcsönös engedményekkel zár-
hassa le. Semmiképpen nem minden esetben és *soha
sem gátlástalanul és elvtelenül*. Ehhez az eszközhöz
csak kivételesen és csak akkor nyúlhat, ha a kompro-
misszum az egyház érdekeinek megfelel és ha ezt az
érdeket – rebus sic stantibus – csak így lehet eredmé-
nyesen szolgálni.

Két *kísértéssel* mindenestre számolnia kell. Egyik:
a *könnyű és gyors megoldás* csábítása, a másik: a *fana-
tizmus*.

Kompromisszum-kötésre könnyen ösztönözhet az
ügy gyors lezárásának kecsegtető lehetősége. *A pillan-
tani siker csábítása*, amely az egyházat, helyesebben
a nevében tevékenykedőket elvtelen megalkuvásra
készítheti. Ebbe belemenni, ilyen alapon politikai
gesztusokat tenni *semmiképpen sem lehet*, mert ez –
előbb vagy utóbb, de – múlhatatlanul bekövetkező
egyházi érdeksérelmet eredményezhet. Viszont a
kompromisszum lehetőségének tagadása, amely azzal
érvel, hogy „az igazság nem tűri a kompromisszumot,
kompromisszumokra a hazugságnak van szüksége”,²²
azért nem fogadható el, mert eleve nélkülözi a poli-
tikában nélkülözhetetlen *hajlékonyságot*. Az effajta
állásfoglalás elfelejti, hogy „Isten igazságának a tük-
rében minden politikai és morális igazság csupán em-
beri részizagság. Ellenkező esetben a radikálisítás
könnyen fanatizmussá válik”.²³ Fanatikus, vagy fana-
tizálódó egyház pedig tökéletesen alkalmas arra,
hogy politikai tényezőként bárhol és bármikor is szó-
ba jöhessen.

Novák István

Jegyzetek:

1. *Novák István dr.* Egyházpolitikánk alapvonalai. Sárospataki Re-
formátus Lapok 1994/2.sz. 7. old. – 2. *Anatlfy György – Papp Ignác:*
A politika és jogi tanok története. Bp. 1974. 7. old. – 3. *Achenwald*
Goufried: Az állam az eszélyesség első alaptételei szerint c. művéből.
In: J.C. *Bluntschli:* Az általános államjog és a politika története. II.
Bp. 1875. 119. old. – 4. II. Tim 3.16. – 5. Magyar Értelmező Kéziszó-
tár II. Bp. 1972. 1031. old. – 6. U.a. id. h. – 7. *Madách Imre:* Az em-
ber tragédiája. Második szín. Bp. 1956. 41. old. – 8. *Márai Sándor:*
Napló 1958-1987. Bp. é.n. 103. old. – 9. Magyar Értelmező Kéziszó-
tár I. Bp. 1972. 583. old. – 10. *Schweitzer Albert* In: B. *Noszik:* Schweit-
zer. Bp. 1975. 327. old. – 11. *Bluntschli:* Az általános államjog és a
politika története c. művében idézi *Luthernek* egyik. 1528. július 24-
én kelt levelét. Bp. 1875. I. 61. old. – 12. Inst. IV. könyv XX.8. – 13.
Miltont idézi *Bluntschli* id. m. 93. old. – 14. *Barth Károly* gondolatai a

„Keresztyén közösség és polgári közösség” c. művében. In: *Bölcskei Gusztáv*: Imádkozni azokért, akik nem imádkoznak. Reformátusok Lapja 1994/9. 4. old. – 15. Magyar Értelmező Kéziszótár Bp. 1972. I. 154. old. – 16. *Németh László* – 17. *Márványi György*: Elnök eladás 1968. Rádió és Tv. Szemle 1970/4. 45. old. – 18. *R. Werner*: Julius Caesar Bp. 1969. 68. old. – 19. *Németh László*: Molnár Albert zsol-

tári és ritmikájuk. „Az én katedrám” c. kötetben. Bp. 1969. 98. old. – 20. *Németh László*: Emberi színháték Bp. 1973. 479-480. old. – 21. *David Hume*: A tudományok és a művészetek keletkezéséről és fejlődéséről. Holnap 1993/3. – 22. *Papp Vilmos*: Politika. Reformátusok Lapja 1994/18.sz. 6. old. – 23. *Bölcskei Gusztáv*: Nevet adni a jellenek. Reformátusok Lapja 1994/8.sz. 5. old.

A szabadság őskeresztyén üzenete*

Különös kihívást jelent számomra, hogy egy olyan országban beszélhetek a szabadság témájáról, amelyik oly sokáig volt kommunista uralom alatt. A szabadság egyike azon nagy szavainknak, amelyek által Napnyugat újra és újra megkísérli saját ideálját megvalósítani. A politikai szabadság (egy város vagy egy ország polgárai örendelkezéseinek értelmében) az emberi jogok mellett a modern demokratikus államok egyik alappillére, s el tudom képzelni, hogy itt, Magyarországon a szabadság lényegének kérdése annál inkább is égető, mivel az egyháztrendszerrel való megszabadulás még távolról sem jelenti, hogy mindaz megvalósult, aminek a szabadság fogalmával együtt kellene járnia: a tényleges önmegvalósítás tapasztalata, a többé korlátok közé nem szorított, s nem irányított, hanem belülről teljes élet tapasztalata, a fejlődés lehetőségeinek egyenlősége, stb.

A nyolcvanas évek vége politikai felszabadulásának döntő lépése után viharosan jelentkezett az a hangulat, ami nálunk, Nyugat-Európában már sokkal korábban, ám nem ennyire feltűnő módon mozgatja az embereket: a modern demokrácia eredményei – ide értve a jogi biztonságot, a mozgáslehetőséget és a jóléti intézményeket – ugyan jók és elengedhetetlenek, de egyre inkább magukban hordozzák a *pusztítás* potenciálját is. Az egyének vagy csoportok másokért való felelősségvállalása ui. sokszor csak marginális jelenség. A politikai szabadságot egyre kevesebben használják fel – Svájc számos szavazásában a szavazásra jogosultaknak csupán egyharmada vesz rendszeresen részt, s mivel az anyag áttekinthetetlen, s ezek is biztonság okáért egyszerűen „nem”-mel szavaznak. Végük is nyugati szabadságunkat alapjában véve örült ökológiai áron vásároljuk meg, amit viszont a későbbi nemzedékeknek kell megfizetniük.

Az a látszat keletkezhet, hogy a nyugati szabadság eszméje mélységes *ambivalenciát* rejt magában. Az egyén szabadsága a közösség nyomása alól azt az árnyoldalt is jelenti, hogy teljesen elszigetelődünk és elveszítjük társasági vonatkozásainkat. A totalitárius ideológiák és uralmak alóli *kollektív felszabadulás* az értékek ijesztő széthullását hozza magával, növekvő orientációvesztést. Végül pedig, ha megszabadulunk mindazoktól a megszorításoktól, amelyet a technikai forradalom előtt a *természet* szabott meg, úgy ez a legnagyobb ökológiai krízishez vezet. A szabadság *ígérete* azzal fenyeget, hogy *végzetté* válik.

Mai előadásomban megkísérlem megvilágítani, hogy a szabadság *ambivalenciájának* tudata, a fény- és árnyoldalak együttese már kezdettől fogva jelen volt a szabadságról folytatott nyugati vitákban. Eközben a szabadságról szóló keresztyén ígéhirdetésre koncentrálok, s megpróbálom elhelyezni azt kulturális összefüggéseiben. Előadásomat *négy részre* osztom: 1) tárgyaljuk a görög nyelvű korai keresztyénség ígéhirdetését, 2) Pál apostol üzenetét, 3) János evangéliumának perspektíváit a szabadságról, végül 4) visszakeresztünk Jézusra és a legősibb keresztyénségre.

1. A görög nyelvű korai keresztyénség

A korai keresztyénség kifejezetten attraktív üzenettel szembesítette a Földközi tenger térségének *ókori*, görög-római *társadalmát*. Azért volt attraktív ez az üzenet, mert egész konkrét formában vette föl magába a kor embereinek számos reménységét és eszméjét, s ezeknek megadta kellő helyét. Különösen a világváros *Antióchia* vált központjává a korai keresztyén misszióknak; e misszió pogány köröket is megszólított. ApCsel 11,19-21 a pogányoknak tett ígéhirdetést azoknak a görög nyelvű zsidókeresztyéneknek tulajdonítja, akik István vértanú megkövezése után elhagyták Palesztinát (ApCsel 8,1-4;11,19). Lk ezeket görög anyanyelvük miatt „*hellénistáknak*” nevezi. Minden valószínűség szerint ebben a millióban jöttek létre azon teológia alapvonásai, amelyeket Pál és János olyannyira különböző és mégis rokon megfogalmazásaiban, a Zsidókhoz írt levélben, de Jakab levelében és sok más korai keresztyén szövegben megtalálhatunk. Pál maga e teológiai környezetben dolgozta ki saját teológiáját, hiszen sok éven át az antióchiai központtal szoros kapcsolatban állva végezte missziói munkáját (ApCsel 13-14).

Úgy tűnik, hogy a hellénisták mozgalma többek között a *szabadság jelszava* révén kezdett elválni a zsidó vallási kötelektől. Persze a „Pál előtti és Pál melletti” teológia alapvető adatait csak feltételesen tudjuk rekonstruálni. A görög anyanyelvű zsidókeresztyénekre meghatározó volt környezetük, a diaszpóra-zsidóság, így már régtől fogva megtanulták a hagyományozott Tóra lelki magyarázatát. Amit például a törvény a tisztátalan ételek kerülése kapcsán követelt, azt a görög nyelvű zsidók már régóta a lélek tisztaságaként magyarázták; a léleknek tartózkodnia kell az érzékek fellazításától. Ugyanakkor többnyire megtartották a szokásos étkezési törvényeket is, hiszen a lelki magyarázat a szószerinti érteleme is utalt, miként a lélek és a test összetartozik.

A görög nyelvű keresztyének másként jártak el.

* Vendégelőadás a Károli Gáspár Ref. Egyetem Hittudományi Karán, 1994. november 29.

Az evangéliumra hivatkozva kijelentették, hogy a Tórá szó szerint értelmezett rituális és kultikus törvényei érvénytelenek: a törvény lelki értelmezésének kizárólagos érvénye lett. Isten Lelke tette lehetővé a Szentírás és a törvény ilyen új olvasatát. A Lélek hatalmával erkölcsi törvényt állítottak szembe az érvénytelen rituális és ceremóniális törvénnyel, amely ezentúl csak szimbolikusan volt magyarázható; ez az erkölcsi törvény egybefogta Isten és a felebarát szeretetét: *Krisztus törvénye* (Gal 6,2) volt. Lélek és nem betű – ez volt a jelszó (2Kor 3,6; Róm 2,27.29; 7,6). Ez jelentette számukra a *szabadságot* – szabadságot a mőzesi törvény szolgává alacsonyító betűjétől, olyan szabadságot, amelyet maga a Lélek ad (2Kor 3,17). A rituális és kultuszi törvény megszüntetésével megnyílt az út a *pogányok* világa felé, akik ezután közvetlenül (s nem a zsidóság terelőútján) találhatták meg utukat az evangéliumhoz. Ez az áttörés Antióchiában – úgy tűnik – végérvényesen bekövetkezett.

Az antióchiai keresztyének által hirdetett üzenet azért volt olyan attraktív, mert kiemelendő *univerzális* jellege volt: az egy Istennek és Fiának meghirdetése ezúttal valóban mindenkinek szólt, minden ethnikai csoporthoz, minden szociális réteghez, mindegyik nemhez. Jelen megfogalmazásom tudatosan idézi a Gal 3,28 híres ígétét: „Krisztusban tehát nincs zsidó, sem görög, nincs szolga, sem szabad, nincs férfi, sem nő”. Az apostol itt bizonyosan egy olyan hagyományt juttat kifejezésre, amelynek fontos szerepe volt az antióchiai egyház korai ígételésében (vö. továbbá Gal 5,6a; 6,15; 1Kor 7,19; 2Kor 5,17; Kol 3,11).

Egy ilyen üzenetnek nagy visszhangja lehetett az akkori kulturális összefüggésben, hiszen reménységek és eszmék sokaságát foglalta magában, amelyek filozófiában, retorikában, irodalomban és alkalmanként a politikában is kifejezésre jutottak. Mindenekelőtt azonban a keresztyénség az ókori világ kicsi és élő közösségeiben tudott *helyet* adni a reménységeknek és vágyaknak, ott, ahol mindez hacsak kis mértékben is az életfolytatásban megvalósulhatott.

Az így megkísérelt szabadság persze hozott sok problémát is magával. Pál apostol levelei mutatják, hogy hogyan tűnik fel a szabadság ambivalenciájának is a megtapasztalása, s milyen megoldásokat keresett ezekre az apostol.

2. Pál, a szabadság apostola

Pál leveleiben *két olyan problémát* találhatunk, amelyen belül sajátosan a szabadság fogalmára utal vissza. Abból indul ki ezek tárgyalásakor, hogy gyülekezetei egyetértenek vele abban: a *libertas christiana* az evangélium lényegéhez tartozik.

a.) *Küzdelem a szabadság helyes megértéséért Korinthusban.* A túlnyomórészt pogánykeresztyén gyülekezet Korinthusban el volt ragadtatva a szabadság Pál által hirdetett keresztyén üzenetétől. Eközben magától értődött, hogy a szabadság értelmét saját kulturális összefüggéséből merítette. Nem véletlen, ha ebből különböző problémák származtak, amelyeket aztán részletesen tárgyal Pál az 1Kor-ban.

Biztosnak tekinthetjük, hogy a Korinthusban han-

goztatott, felszabadítónak érzett programot adó *szavak* egyike így hangzott: „Minden szabad nekem” (*panta moi exestin*, 6,12; 10,23). A korinthusiak legalább egyik csoportja számára ez többek között azt jelentette, hogy a város vidám, vallásos-kultikus ünnepelein részt vehettek, anélkül hogy az *egy Istenbe* vett hitükkel konfliktusba kerültek volna (1Kor 8-10); ez az áldozati hús evését is magában foglalta. Némelyek számára ez azt is jelentette, hogy tovább folytathatják a kereszteleő után is kapcsolatukat a prostituáltakkal (6,12-20). Valószínű arról is szó volt, hogy az istentiszteletben kapcsolatra lépnek a mennyel, s az úrvacsora sákramentuma révén annak örökkévaló erejében részesülnek (1Kor 10/11; 14; vö. 15,29). Ezt a szabadságot a korinthusiak Isten közöttük hatalmasan működő Lelkére vezették vissza, aki őket tökéletességgel ajándékozta meg (vö. 1Kor 2,6-16; 3,1-3; 12,1; 14,20). A nők egyenjogúsága az istentiszteleten ennek logikus következménye volt (1Kor 11,5). A Lélek hordozói már most részesülnek a mennyből és annak teljességéből (4,8; 15,12). Másoknak pedig az aszkézis tűnt tökéletességre vezető útnak (1Kor 7).

Mindezek során a korinthusiak a keresztyénségnek olyan értelmezését juttatják kifejezésre, amelyet kulturális összefüggésük majdhogynem kötelezővé tesz. Egyrészt utalhatunk a cinikusok filozófiájának több vonására, amely megtalálható programjukban; e filozófia mindig is programjául tűzte ki a konvencióktól és vallásos tradícióktól való szabadulást. Ehhez társultak olyan befolyások is, amelyek platóni és zsidó-hellénista elemekből olvadtak össze. Ebben a millió-*ben* keletkezett később a *gnózis*.

Pál érzékennyé teszi címzettjeit a „hatalom” (*exusia*) megvalósulásának árnyoldalai iránt. Tanulságos, ha eközben a szabadság témájának olyan aspektusait ragadja meg, amelyeknek már hosszú előtörténetük volt a szabadságról folytatott görög, hellénista és római vitákban, különösen a sztoikus filozófiában. *Négy* dologra figyelmeztet az apostol:

(1) A Krisztusban kapott szabadság nem egyszerűen arra irányul, amit szabad *nekem*, hanem a *közösségre*: *panta moi exestin all' ou panta sümpherei*; hasznosan ez így hangzik: a szabadság nem abban a szabad mozgástérben áll, amit az egyén másokkal szemben igényel, hanem sokkal inkább a jól sikerült kommunikációban, az együttélésben. Konkrétan ez azt jelenti, hogy a korinthusiak (például az istentiszteleten) ne csupán a transzcendenciára irányuló kommunikációt keressék, hanem a közösséget ápolják. Tehát: a menny felé fordulás újra a földre mutat vissza.

(2) A keresztyén szabadság a *megfeszített Krisztusra* irányul. Ez azt jelenti, hogy a földi világban kell igaznak bizonyulnia. S azt is jelentheti, hogy a szabadságnak lehet olyan formája is, hogy tulajdon önmegvalósításunkról lemondunk. Az igazi szabadság kritériuma a testvér, akiért Krisztus meghalt (1Kor 8,11).

(3) Végül Pál fölhívja a figyelmet arra, hogy a keresztyén szabadság éber, sőt kritikus magatartást hoz létre önmagunkkal szemben is: *panta moi exestin all' ou egó exusiasthésomai hópo tinos*. Aki a régi istenek ősi hatalmára támaszkodik (amelyek most démonoknak tűnnek, 1Kor 10,1-22), aki hagyja, hogy a szexu-

alítás hatalma vezesse (1Kor 6,12-20), a legnagyobb kockázatnak teszi ki magát: e hatalmak újból felülke-
rekednek, ezúttal mintegy orvul támadva. Az igaz
szabadság tehát a lelkek megítélése (vö. 1Kor 12,10),
amely éles önvizsgálatot jelent, nehogy Isten ítélete
alá essünk (11,27-32).

(4) Bármennyire is az emberi, sőt vallásos normák-
tól való szabadságot is jelent a szabadság, mégis egy
újabb normához vezet. A szabadság nem közömbös-
ség és nem tetszés szerinti döntés, hanem azért ada-
tott, ami éppen szükségét okoz. Markánsan mondja
ezt az 1Kor 7,19: *hé peritomé ouden estin kai hé akro-
büstia ouden estin, alla térésis entolón theu.*

Hangsúlyoznunk kell: a keresztyén szabadságnak
mindezek a jellegzetességei, amelyeket Pál oly hang-
súlyozottan juttat emlékeztetünkbe, *nem* értelmezhe-
tők a szabadság korlátozásaként. Ellentmondana Pál
értelmezésének, ha ezt mondanánk: „az én szabad-
ságotam mások szabadsága korlátozza”, vagy: a sza-
badságnak is megvan a határa a törvényben. Fatális
félreértés lenne ez! Ennek az ellenkezője az igaz: a
szabadság csak ott ragyog fel, ahol az önzést legyőzi a
teljességre irányultság. Más szóval: *a szabadság a sze-
retetben ölt testet; nincs szabadság szeretet nélkül.*

b.) *Az evangélium szabadsága Galáciában.* A Galá-
ciabeliekhez írt levél joggal lehet a keresztyén szabad-
ság *magna chartája*. Ha ideáltípusokat akarunk felállít-
tani, akkor azt mondhatjuk, hogy a Galáciában föltá-
rulkozó front épp ellenkezője a korinthusinak (meg-
jegyzem, hogy a 2Kor a frontváltozás keletkezését ábrá-
zolja). Pál a Galata levélben közismerten az ellen-
tillakozik, hogy a törvény bitorolja az evangéliumot.
Pontosabban mondva a pogánykeresztyének ügyvédje
lesz itt, akik közvetlenül járulhatnak a keresztyénség-
hez, anélkül, hogy magukra vennék a körülméltékés
és a Tóra különböző törvényeinek kötelezettségét.
Ám éppen ez volt azoknak a misszionáriusoknak a
programja, akik megkezdték működésüket a Pál által
alapított gyülekezetekben: a pogánykeresztyéneket el-
akarták kötelezni a zsidó törvény mellett.

Szemben Korinthusal, magának a szabadságnak
nem volt szerepe a galáciai gyülekezetekben; bi-
zonnyal maga Pál az, aki e jelszót megemlíti, hogy el-
lenfeleinek törvényre irányulását problémaként tárja
elő. Mégis megkísérlem, hogy minden történeti bizo-
nyítékon túlmenve fölvezöljam, miként beszéltek *vol-
na* a Jeruzsálemből elszármazott ige hirdetői a sza-
badságról. Engedjék meg nekem ezt a kis spekulatív
kirándulást!

Valószínűleg a következőt mondhatták volna, zsi-
dó (mindenekelőtt farizeus, később rabbinikus) ered-
etű hangokra támaszkodva: nem lehet szabadság
struktúra nélkül. A szabadságnak szüksége van hatá-
rokra, hogy ne vezessen tetszés szerinti döntésre,
parttalanságra. Még Mózes kőtábláin is szerepelt a
„szabadság” szó (2Móz 32,16 rabbinikus magyaráza-
ta). A törvény óvja meg a szabadságot a széteséstől;
csak így adhat a szabadság eligazítást az életben.
A törvény segít fölismerni a világ nagy törvényeit,
elemeit (Gal 4,3), a napok, hónapok és évek ritmusait
(4,10). Aki Isten teremtésének megfelelően akar
élni, az vegye magára a körülméltékés (5,1-6;

6,12k) és a törvény egyéb parancsolatait – miként
egykor Ábrahám is tette (vö. 3,6kk). *Csak törvény
szűlheti a szabadságot.*

Nem is hangzik ez értelmetlenül! Épp a Korint-
husban fölmerülő problémák mutatják, hogy milyen
kellemetlen a szabadság széthullásának a veszélye.
Annál fontosabb megkérdeznünk, hogy hogyan rea-
gál erre Pál.

Állásfoglalása világos: aki ismét a törvényre hagyat-
kozik, elveszíti az egész szabadságot. Hiszen a szabad-
ság éppen azt jelenti, hogy nem támaszkodhatunk egy-
szerűen struktúrákra, tradíciókra, kulturális vagy val-
lásos normákra, azok hagyományára. Szabadnak lenni
azt jelenti: a múlt legyen tényleg *múlt*; a jelent fenye-
gető, szorító ölelése szűnjék meg! A szabadság nagy
merészség – a hit bátorsága. Az egy Istenben, a semmi-
ből is teremő Istenbe vetett hit prototípusa Pál sze-
rint épp Ábrahám (3,6kk; vö. Róm 4,17). A szabad-
ság azt jelenti, hogy Istenhez közvetlenül járulhatunk,
mint gyermekei (3,26-28; 4,4-6). Az a szolga, aki éle-
tét az uráért való munka árán szerzi meg, olyan em-
berré válik, aki életét az Atyától kapja, anélkül, hogy
azt teljesítménye révén kellene igazolnia.

Nyilvánvaló, hogy az apostol a törvény melletti el-
kötelezettség ellenében a görög szabadság-tradíciók
nagy gondolatait hozza fel érvül: *té eleütheria hémás
Christos eleüthérosen: stékete oun kai mé palin zügó
douleias enechesthe* (5,1). A görög felvilágosodás óta a
szabadság a törvények és szokások alóli felszabadulást
jelentette, s egy teljesen új életteret tett szabaddá. Pál,
és előtte a hellénisták, mind ennek mesgyéjén állnak.

Az ellenfelek ellenérve kézenfekvő: ez tetszés sze-
rinti döntésre, a szabadság szétesésére vezet! Pál ez-
zel szemben a Galata levél második felében egy olyan
frontot állít fel, amely az 1Kor gondolataira támasz-
kodik: *hümeis gar ep' eleutheria ekléthéte, adelphoi:
monon mé tén eleütherian eis aphormén té sarki, alla
dia tés agapés douleüete allélois* (5,13). Itt ismét a sza-
badságnak a szeretetben történő megtestesülése ötlík
szemünkbe. Ám döntő az a sorrend, amit az apostol
megállapít: a szabadság megelőzi a szeretetet. *Nincs
szeretet szabadság nélkül.* S csak ezután mondhatjuk
ki a következő mondatot: *A szabadság a szeretetben
ölt testet. Nincs szabadság szeretet nélkül.* E kapcsolat-
ról Pál a Római levélben emlékezik meg egyszer. A 8.
fejezetben próféta szavakkal mondja, hogy az egész
teremtést (amely Ádám szabadsága révén jutott pusztul-
ásba) Isten gyermekeinek szabadsága által újra át
fogja hatni eredeti ragyogása (8,18-22) – mély értel-
mű ige ez, amelynek főként a mai ökológiai vitában
lenne prominens helye!

Hölgyeim és Uraim! Nyilvánvaló, hogy Pál a sza-
badságról szóló üzenetével sokat, nagyon sokat vár el
a hívóktól. Bizonyos módon arra hív fel, hogy önma-
gunkat a Lélek működésére bízzuk. A Lélek gyü-
mölése a szabadság (2Kor 3,17). Pál csak azért teheti
ezt, mert számára a Lélek Krisztus alakja által meg-
határozott. Arra épít, hogy a gyülekezetek teret tud-
nak engedni a Megfeszített és Föltámadott Lelkének.
Kérdés azonban, hogy nem túl sokat várt-e el Pál a
hívóktól. Persze: vajon lehet egyáltalán túl sokat el-
várni a hívóktól, ha a Lélek jelenlétéről van szó? Ma-

radjon e kérdés nyitva! Bárhogy legyen is: a páli levelek óriási mértékben juttatják a keresztyén szabadság *ambivalens tapasztalatát* kifejezésre. Egy *potenciálról* beszélnek, amelyhez mindig sikerrel nyúlhat vissza az egyház, mikor útja a megcsontosodás és a tetszés szerinti döntések között vezet.

3. A felszabadító igazság János evangéliumában

Csak röviden kívánok foglalkozni János evangéliumának azon hatékony Igéjével, amelyet néhány egyetem vezérszavául választott: „és az igazság megszabadít titeket” (Jn 8,32b). János evangéliumának Krisztusa mindenestre itt nem arról az igazságról szól, amelyet mi kívánunk taglalni egyetemeken; ez utóbbi ugyanis a kijelentések egybehangzásában, vagy legfőképpen a gondolkodás és a dolgok egymáshoz közelítésében áll. János evangéliuma azonban arra az isteni valóságra gondol, amely azon „életnek” forrása, amit az emberek soha nem érhetnek el maguktól, hanem csak ajándékként kaphatnak. Az igazság el-lenpárja éppezért nem a zenedés, hanem a „hazugság”. E hazugság (amely azonos a bűnnel) abban áll, hogy életünk alapjától elhatároljuk magunkat.

Jézus provokáló szavai a szabadságról olyan reakciót váltottak ki az ellenfelekből, amely aztán *Ábrahám utódainak* kérdését veti föl (8,31-36): a szabadság lényege körüli viták most ismét az ósáta körül forognak. „Mi már most szabadok vagyunk!” – ez hangzik el Jézus igénybejelentésével szemben: ám e magatartást elutasítja János evangéliumának Krisztusa. Számára ugyanis az „élet hazugságának” legszembetűnőbb megnyilatkozása, ha valaki önmagából, tehát tulajdon múltjából akar élni. Ezzel szemben arra hívja fel a hívőket, hogy maradjanak hűségesek a Teremtővel való kapcsolatukhoz, amelyet a testü létel, a Fiú önátadása tett lehetővé; így kaphatják meg az örök életet (3,15kk.36; 5,24; 6,35; 11,25k). „Ha tehát a Fiú megszabadít titeket, valóban szabadok lesztek” (8,36). Ez azt jelenti, hogy szabadság csak az Isten Igéjéből fakadó életben lehetséges; ez Ige lélekben mindig újonnan szólítja meg a hívőt. A szabadság nem állhat birtokunkban: nem konzerválhatjuk azt, csak mindig újonnan kaphatjuk meg, ha mindent föl-adunk, ami hatalmunkban áll.

Bármennyire is marginálisnak tűnik a szabadság témája a negyedik evangéliumban, mégis koncentráltan juttatja kifejezésre a korai keresztyén értelmezés lényeges mozzanatait. Hagyománytörténeli és tradíciótörténeli szempontból a Jn 8,31-36 rövid vitája a zsidók és zsidókeresztyének összeütközését tükrözi, melynek témája az volt, hogy ki lehet Ábrahám igazi gyermeke. Tartalmi szempontból a negyedik evangélista gondolata meglepően közel áll Pál meglátásaihoz, bár aligha ismerhette közlebról a páli teológiát. Mindenekelőtt azonban a szabadság szót Jézus szájába adja. Végül tehát azt kell megkérdezzük, hogy milyen jelentőséget tulajdonított a názáreti Próféta a szabadság fogalmának.

4. Jézus

Hogy a történelmi vizsgálat credményének lényegét előlegezzem: Jézusnak a ránk hagyományozott üzenetében látszólag nem volt központi szerepe a szabadság meghirdetésének. Találhatunk ugyan egy kis csodatörténetet a szinoptikus tradícióban, amelyben Jézus biztosítja tanítványait a templomadó alóli szabadság felől (Mt 17,24-27). A Galileából származó Jézus talán így juttatta kifejezésre a jeruzsálemi templommal szembeni távolságtartást: fölmentette Izrael „szabad gyermekeit” a terhes adók alól (Mt 17,25k). Természetesen vannak olyan érvek, amelyek ellene mondanak annak, hogy a templomadó perikópájában igazi jézusi mondást lássunk; úgy tűnik tehát, hogy Jézus nem beszélt kifejezetten a szabadságról.

Másrészt azonban meg kell gondoljuk, hogy a szinoptikus evangéliumok a szabadság megtapasztalásának egész sorát fogalmazzák meg, még akkor is, ha e megfogalmazás nem szigorúan körülhatárolt kifejezésekkel történik: gondoljunk Jézus gyógyításaira, a tisztátalan lelkek kiűzésére, a Tóra parancsolatainak relativizálására Isten most kijelentett végső akaratával szemben! Gondoljunk fenntartás nélküli odaforulására Izrael marginalizált és megvetett embereihez! Végül emlékezzünk a Jézus-követés mindent megkérdőjelező felhívására! Ha valaki Jézustól kiindulva tekint az ószövetségi hagyományra, akkor megállapíthatja, hogy éppen az izraeli próféták működése juttatott kifejezést a hagyományozottal szembeni szabadságra – nem is szólva az exodusról, ami Izrael kiemelkedő szabadulási élménye! Izrael ugyan sehol nem beszél kifejezetten szabadságról, de mindenütt nagy tapasztalatokra tesz szert a szabadságban.

Bármily-helyesek is e megállapítások, mégis mutasunk rá arra is, hogy mindannak, amit a szabadság fogalma magába zár, *sajátos mozzanata* az ószövetségi hagyományban és Jézusnál is, hogy a választás lehetőségének széle spektruma van; ez az emberi autonómia mozzanata, a szabadság, a politikai és személyes örendelkezés mozzanata. E mozzanatok sajátos kapcsolódási pontja van a *görög-hellénista Ókorban*. Éppezért a keresztyénség csak abban a pillanatban biztosított helyet teológiájában a szabadság fogalmának, amikor a mediterraneum széles társadalmában kezdett el terjeszkedni. Véleményem szerint ez az evangélium *kontextualizálásának* jó példája. A keresztyén üzenet lényegében abból él, hogy mindig új kulturális összefüggésben ölt testet. A korai görög nyelvű zsidókeresztyének ezáltal kiterjesztették horizontját, ami azután az ógyház és a középkori egyház klasszikus teológiai építményeiben csúcsosodott ki.

Ma talán új fordulat küszöbén állunk. Úgy tűnik, hogy a legtermékenyebb teológiai munkát nem Nyugatot végzi immár, hanem a Harmadik Világ: az ottani teológusok vállalják azt a bátorságot, amire egykor az ógyház teológusai vállalkoztak: hogy ti. az evangéliumot saját kulturális és vallásos összefüggésükben formálják meg. Azokat a sajátosan nyugati mozzanatokot, amelyek a tradicionális keresztyén szabadság-gondolatban rejlenek, kritikai vizsgálatnak kell alávetnünk.

A teológia és az egyház számára oly szükségessé vált új orientáció jelentős annak felmérésére is, hogy mekkora szerepe lesz a nyugati kultúrának a következő évszázadban. Talán a Napnyugat máris túllépte *akméljét*, virágkorát. A szabadság ígérete (melyet egykor Európa adott a világnak) ekkor széthullana, sőt az egész bolygónk számára végzetté válna: Napnyugat, annak titászi, technikai uralmával ez esetben zsákcának bizonyulna.

A nyugati szabadság azonban *nem kell*, hogy végzetté váljék. Európa talán éppen Kelet-Európa integrációja révén új ösztönzést adhat a világnak, s új, élő

lélekkel töltheti meg Napnyugat örökségét. Olyan lélekkel, amely tudja óvni a teremtés adta életet és az emberi közösségben megvalósuló igazságot.

A Berni Egyetem Teológiai Kara azt reméli, hogy a budapesti Teológiai Karral tervezett együttműködés révén egy kis építőkövet tud szállítani e nagy feladathoz. Jézus egyik híres példázata arról szól, hogy kicsiből nagy is lehet (a mustármag példázata, Mk 4,30-32parr). E reményteli szavakkal zárom gondolataimat.

Samuel Vollenweider
(Fordította: Karasszon István)

Theologia reformata et semper reformanda

1. A református teológia reformálandó teológia

A református teológiát mindig reformálni kell. A református teológusok ismételtelen felteszik a kérdést: „Mi a református teológia?” Bizonyos tekintetben ez jellemző a református teológiára, mert ez nem egyszer s mindenkorra megállapított hitvallásokon alapul, mint a luteránus teológia a konkordia könyvön (Konkordien Buch), nem is a tévedhetetlen és meg nem reformálható pápai tanbeli döntések hagyományán, mint a római katolikus teológia. A református teológia az egyház „Isten Igéje szerinti” reformációján alapul, ahogyan arról a Szentírás tanúskodik és amelyről minden új helyzetben újból hitvallást kell tenni.

a.) A református teológia a neve követelménye szerint nem más, mint *református teológia*, a permanens reformáció teológiája. A református teológia a 16. századi egyedülálló reformációnak köszönhető ugyan, de több, mint történelmi emlékezés és valami más is, mint történelmi elkötelezés. A református teológia Zwinglivel, Kálvinnal és Bucerrel s ugyanúgy Lutherrel és Melanchtonnal közösségben élt. Ez nem hozott semmilyen „személyi kultuszt”, mint a luteránizmusban a „De vocatione M. Lutheri” hitcikk. A református teológia a reformáció szolgálatában álló teológia és a reformáció történelmi principiuma. Ezért a református teológiát *reformálni kell*. Ahogyan Luther Márton 1517-es 95 tétele közül az első szerint a keresztyén ember élete „állandó bűnbánat”, úgy a református teológia az állandó megtérés teológiája, megtérés az Isten országa ama jövőjéhez, amit az Isten Igéje ígér. Nem tudjuk pontosan, ki találta ki ezt a formulát, de ez fejezi ki pontosan az Isten Igéje szerint reformált egyház és teológia alapelvét: *ecclesia reformata et semper reformanda*. A tradíció és az innováció egy folyamata. A „reformáció” ezen alapelv szerint nem egyszeri aktus, amelyre konfesszionálisan hivatkozhatnánk, és amely eseményen tradicionálisan elpihenhetnénk. „Az Isten Igéje szerinti reformáció” lényegében „folyamatos reformáció”, ahogyan Trocki forradalmi követelménye változatában mondhatták: olyan esemény, amely az egyházat és teológiát feszültségben tartja, olyan esemény, amely az egyházat és teológiát az élet leheletével tölti meg, olyan esemény, amely állandóan történelmet

csinál, olyan csemény, amely ebben a világban le nem zárható, olyan folyamat, amely csak a Krisztus paruziájával jut beteljesedésre és nyugalomra: „Theologia reformata et semper reformanda usque ad finem.” Mint reformálásra szoruló teológia, a református teológia eszkatologailag orientált teológia.

b.) A református teológia más szempontból is nem más, mint református teológia: *Az egész élet reformációjáról* van szó benne. A historiai reformáció első évtizedei után Európában nagyon hamar jött a felhívás egy „második reformációra”. Az első, vagyis „a tan reformációja” után vágyakoztak, „az élet reformációjára”, amelynek az első reformációt kellene teljessé tennie. „Az élet reformációjának” az egyház életét Isten zsinórmértéke alá kellene helyeznie. Az egyház jogrendjét és istentiszteleti rendjét a továbbiakban nem bízzák az államra, az országok fejedelmeire, vagy a városok magisztrátusaira, hanem az evangélium újmutatása alá lennének helyezve. Az egyházi jog az egyház saját joga, nem állami jog az egyház vonatkozásában. A német országokban és városokban ezt a „második reformációt”, az „élet reformációját” a Pfalz-i fejedelemség egyházi rendje és a Heidelbergi Káté által 1563-ban szélesítették ki. Ez az összekapcsolás is lényegileg „református” és ezért tipikusan „református”: a hitvallás és az egyház rendjének egysége. Az egyház nemcsak hitvallási formulák által, bármilyen fontosak is azok, vallja meg hitét, hanem életformája által is, ahogyan a hugenották mondták: *façon de vivre*. A gyülekezetnek ezt az életformáját a református „egyházfegyelem” domborította ki, amely gyakran és sok helyen „törvényszerű jelleg” nyert. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy ezt az „egyházfegyelmet” a gyülekezetek az üldözés idején és „a kereszttel” hitben megőrizték, ahogyan Johannes a Lasconál és a menekült gyülekezeteknél felismerhető. A hitvalló egyház mártírja, Paul Schneider lelkipásztor református volt és magát 1939-ben a Buchenwald-i koncentrációs táborban történt meggyilkolásáig a református egyházfegyelem által ellenállásra elkötelezettnek értelmezte, és ez tette személyes hitében hajlíthatatlanná. Mint ahogy a hitvallás Krisztusról való hitvallás és Krisztus követezése összetartozik, oly bizonyosan a hit aktusa nem félszívú, hanem az életet átfogó aktus. „Senki sem is-

merheti meg Krisztust, csak akkor, ha követi Őt az életében”, hirdette *Hans Denk*, a keresztlő a reformáció idejében, és életével fizetett ezért. A református keresztyénség is így értette Zwingli és Kálvin óta.

Igaz hit és ahhoz hű élet, élő hit és hiteles élet ugyanannak a dolognak két oldala, vagyis a Krisztus-közösségnek, ahogyan Kálvin megfogalmazta, hogy a megigazolást és a megszentelődést egy nevezőre hozza.

c.) A református teológia végül abban a tekintetben is reformátori teológia, hogy benne a *világ reformációjáról* van szó. A „reformatio mundi” fogalma tudomásom szerint Comenius Amos Jánostól származik először a 17. századból. Az azonban nagyon találó, miszerint a ref. teológia az államra, a társadalomra, a kultúrára és a természetre való tekintettel küzd. Isten teremtő, szabadító és megváltó Igéje szerint nem csak az egyházi igehirdetés lesz reformált, nem csak az egyház alakja és a keresztyének élete, hanem az élet minden területe, mert Isten határtalanul és mindent átfogóan Isten: „Az Úré a föld és ami betölti, a földkerekség és a rajta lakók” (Zsolt 24,1). A református teológia Isten isteni mivoltát mindig *teokratikusan* és univerzálisan értette, legyen az „a mindent meghatározó valóság”, legyen az „a mindent hordozó valóság”, legyen az a teljesen más Isten transzcendens szuverén volta, legyen az az immanens Istennek „minden tetre” kiáradó Lélek-jelenléte, aki mindent megtart, ami van és mindent étellel tölt be, ami él. Ezért nem lehet meghatározott életterületekre korlátozott, ami „Isten Igéje szerint” reformált.

2. A református teológia hitvalló teológia

A református egyházak első renden *hitvalló egyházak*. A hit aktuális megvallása igazában a református egyházak sajátossága, kezdeteitől fogva máig. Az evangélikus-lutheri egyház hitvallási állapotát tartalmilag és szószerint az 1580-i konkordanciák könyve szabályozza. Ezért nem fogadták el hitvallásnak Németországban a lutheri egyházak a hitvalló egyház 1934. évi Barmen-i teológiai nyilatkozatát. Az evangélium szerint reformált egyházaknak ennek megfelelő hitvallási alapja ezt nem zárja ki. *E.F.K. Müller* ugyan 1903-ban elkötelező módon összeállította „a református egyház hitvallási iratait”, de itt csak a református hitvallások – ahogyan a kutatás mutatja – még mindig áttekinthetetlen számából való válogatásról van szó. *Wilhelm Niesel* ezért 1938-ban a német hitleri diktatúrában a keresztyén egyház hitvallása helyzetének a hatása alatt egy rövidebb válogatáshoz jutott el e tipikusan református cím alatt: „Az Isten Igéje szerint reformált egyház hitvallási iratai és egyházi rendszerei”. A „Collection of Confessions and Statements of Faith Issued by Reformed Churches”, amelyet *Lukas Vischer* 1982-ben Bern-ben adott ki, csak válogatás a legújabb református hitvallások teljességéből. Mintegy 40 éve dolgozik több kutató a régi *E.F.K. Müller* új kiadásán, de az előkerülő anyag mindig több, úgy hogy a református hitvallási iratok kézikönyvszerű kiadására nem kerül sor. Hol kell elkezdni és hol abbahagyni? Amikor a 16. században néhány hugenotta a Coligny admirális parancsára egy szigetet a későbbi Rio

de Janeiro Botafogo öblében elfoglaltak és ott mintegy három évet eltöltöttek, amíg a portugálok el nem űzték őket, hátrahagytak egy református hitvallást, amely az első keresztyén hitvallás Brazíliában. Amikor a kubai presbiteriánus református egyház az 1957-es forradalom után a szocializmusban találta magát, egy új hitvallással reagált rá, amelyet az egyház 1977-ben a nemzeti gyűlésen Matanzasban elfogadott és kihirdetett. Más református egyházak is Tajvanon, Koreában, Afrikában és Latin-Amerikában ismételtlen hitüket megvallva illeszkednek be az új helyzetükbe. Református értelmezés szerint a hitvallási iratoknak a hit és reménység aktuális megvallására kell elvezetnie. A hitvallásoknak nem kell merev és sokak számára érthetetlen megfogalmazásoknak lenniük. A hitvallásoknak ténylegesen ki kell fejezniük azt, amit ma és itt Isten nevében a hit dolgához el kell mondani. A református egyházak a hitvallásaikat aktuálisan és a szöveg-összefüggésében értik, úgy mint a hit válaszait a történelem kihívásaira. Isten Igéje és hirdetésének a *kairos*-a összetartoznak. A történelemben a továbbiakban ismételtlen előállnak olyan helyzetek, amelyekben a politikai döntések Krisztus melletti vagy ellenében, az Isten országa melletti vagy ellenében való döntésekké lesznek. Ha ilyen status confessionis adódik, akkor a gyülekezetnek közös hitvallási választ kell keresnie, hogy nyilvánosan elmondja azt, amit abban az órában rábíztak. Számomra személyesen három ilyen hitvallási felelet lett fontossá:

1.) A Hitvalló Egyház Barmen-i teológiai nyilatkozata 1934-ben, különösen az első tétel: „Jézus Krisztus Isten egyetlen Igéje úgy, ahogyan a Szentírás nekünk tanúsítja, Isten egyetlen Igéje, akit meg kell halálnunk, akire életünkben és halálunkban rá kell bízni magunkat és akinek engedelmeskednünk kell.”

2.) A holland Hervormde Kerk „hitvallásának az alapjai és perspektívái” 1949-ből. Ahogyan a Barmen-i teológiai nyilatkozat Jézus Krisztusban a hit középpontjára mutat, úgy a „Fundamenten Perspectieven” megnyitja a szemünket a háború után Krisztus uralmának a szabad távlataira és Isten országa szépségére, ahogyan az 1. cikkelyben hangzik: „Szívből hisszük és szájjal vallást teszünk arról, hogy a föld az Úré és ami abban van, a föld felszíne és ami rajta található. Ez a világ nincs önmagának kiszolgáltatva, hanem Istenhez tartozik, a Jézus Krisztus Atyjához, Aki annak a Teremtője, Szabadítója és Megtartója és ezzel örökkévaló Királya”.

3.) „Hitvallás Jézus Krisztus mellett és az egyház felelőssége a békéért” 1981-ből (Das Bekenntnis zu Jesus Christus und die Friedensverantwortung der Kirche, 1981.). Ez a németországi református szövetség nyilatkozata a béke mellett a tömegpusztító eszközök halálos fenyegetésének a helyzetében. (A-B és C fegyverek.) Ezt megelőzte a hollandiai Hervormde Kerk segítő munkája a „maghasadásos fegyverkezésel” kapcsolatban 1979-ben. „A béke kérdése hitvallási kérdés. Ez által számunkra a status confessionis állt be, mert a tömegpusztító eszközök helyzetében az evangélium megvallásáról vagy megtagadásáról van szó... A hitünk megvallása összeegyeztethetetlen

a tömegpusztító eszközök fejlődésével, készenlétbe helyezésével és alkalmazásával...”

A hit ilyen időszerű megvallását minden megfogalmazott hitvallás céljának tartom. Méghozzá ma kihívást kapunk Isten igazsága megvallására, tekintettel a nép szembeszökő elnyomorodására a harmadik világ országaiban és a földi megbékélés megvallására a fenyegető ökológiai katasztrófák láttán. Ez nem jelenti a hit redukálását etikai és politikai döntésekre, sokkal inkább Krisztus élő ismeretéről, azaz Krisztus megismeréséről van szó az egész megélt élet által: „Kicsoda Krisztus tulajdonképpen ma számunkra?” (D. Bonhoeffer) Ezekre a kérdésekre a hitvallásoknak kell felelniük. A református egyházak a reformációt sohasem az egyházi hagyománnyal való szakításként értették, hanem állandóan a hagyomány keletkezéséhez való visszatérésként. Ezért vették fel és őrizték meg az ógyházi hitvallásokat és az ógyházi tanbeli döntéseket a krisztológiai és a szentháromságtan dolgaiban. Az egyházi hitvallásokat azonban fenntartás nélkül és mindig az Isten Igéjén vizsgálták meg úgy, ahogyan a Szentírás tanúságot tesz arról. A különböző református egyházakban ugyan a konfesszionalizmus jelenségei adóttak, mégis a „kálvinizmus” és az „új kálvinizmus” formuláit folyamatosan megtöri az Írás tekintélye. A református egyházak benső veszélye ezzel szemben a „fundamentalizmus” a szó eredeti értelmében. A Szentírás verbális inspirációját a 17. században tanították, pl. az 1675. évi helvét konszenzus-formulában; a biblicizmus a 18. században, a fundamentalizmus a 19. és 20. században terjedt el az USA presbiteriánus egyházaiban. A református és presbiteriánus misszionáriusok az Írás tekintélyek biztosításának e formáit a missziói egyházakba is elvitték, úgyhogy ma Koreában, Tajvanon és Afrikában is találkozunk velük. Nem a modernizmus és a kritizmus által, hanem az Isten Igéje komolyan vétele által győzhetők le az Írás tekintélyének ezek az ügyvéti biztosítékai, amelyek a valóságban mégis csak akadályozzák azt. Az Írásban tanúságot tevő Isten Igéje komolyan vétele azonban azt jelenti, hogy az elkötelező és Szabadító Ige felől kiindulva kérdezzük a jelenlegi sajátos helyzetben. A református hitvallási iratok és a református hitvallás szöveg-összefüggése mindig az Isten Igéje Írás-szerinti szöveg-szerűségére vonatkozott. A textus teremti a kontextust és a kontextus a textus kairosa. Mindenesetre ez a református teológusok tiltakozása az újabb materialista, társadalomtörténeti és politikai felfogásokkal szemben, amelyek szerint a politikai-ökonomikus vagy a szociálpszichológiai kontextus hozza létre a textust és abban csak a saját ideológiai felépítményét teremti meg.

A református hitvallások előadott sajátossága tükröződik vissza a református teológiában is. A római katolikus tradícióelvvvel szemben az írásszerűsége által tűnik ki, azaz azzal a szükségszerűséggel, hogy a teológiai nyilatkozatait bibliailag alapozza meg. A „tisztá tan” lutheri elvével szemben kontextualitásával tűnik ki, azaz a nyilatkozatai prófétai helyzetre szabottsága által. Mivel a hitvallásokat nem lehet átvenni egyszerűen az egyik helyzetből a másikba, ezért kell vagy mindig újból jóváhagyni – mint a confessio gallicana-t a 17. században évről évre a francia nem-

zeti zsinatokon –, vagy újra megfogalmazni. A református teológusok nyilvánvalóan kevésbé elégedtek meg a lezárt hitvallások hermeneutikájával, hanem sokkal szívesebben alkottak új hitvallásokat. Inkább az innovációra, mint a tradícióra építettek. Isten történelmi Igéje a pótolhatatlan forrás, Isten eszkhatalogikus országa ennek a folyamatnak várt célja.

3. A református teológia a történelem korszakainak a küszöbén

A református teológusok az európai és amerikai újkor nagy változásaiban kiemelkedően részesek. A református keresztyénség túlnyomóan Nyugat-Európa fejlett országaiban élt. Két évszázadon át a református teológia, amely Hollandiából indult el, az új teológiai mozgalmak forrása volt. A lutheri ortodoxiától különbözően, amely száz éven át Johann Gerhardtól Quenstedtig és Hollazig a tanait csaknem változatlanul hagyományozta át, a tételei, melyek a református ortodoxiára utaltak Svájcban és Hollandiában nem sokáig tarthatták magukat. Miközben *Heinrich Schmidt* „az evangélikus lutheri dogmatika” egységesítését különösebb fáradság nélkül előadhatta és a „forrásokból” alá is támaszthatta (1869), *Heinrich Heppe* nek „Die Dogmatik der evangelisch-reformierten Kirche”-ben nagy nehézségei vannak, hogy 1861-ben „az evangélium szerint reformált dogmatikát” előadja és a forrásokból alátámassza. Aki a 17. század teológiai történetét ismeri, tudja, hogy a forrásokat inkább egységesítette, mint differenciálta. Azok a kísérletek is, hogy a református teológia „hittanát” vagy a „közpon-ti dogmáit” a bizonyágtételek történelmi sokszerűségéből kiemeljék, ahogyan *Alexander Schweizer* óta ismételtén megkísérelték és végül *Jan Rohl* a „Theologie reformierten Bekenntnisschriften von Zürich bis Barmen”-ben 1987-ben próbálta meg, inkább absztrakcióhoz vezetnek, mint differenciált belátásokhoz. Bizonyosan helyes, hogy a református hitvallási iratok „teológiai tartalmát” illetően kérdéseket teszünk fel, nekem azonban tanulságosabbnak tűnnek e teológiának a történelmi alakjai. Ők jobban kitárulkoznak a teológiatörténeti szemléletnek. Ezek által láthatóvá lesznek az átalakulás folyamatai, amelyeket a különböző teológiai javaslatok és mozgalmak indítottak el. Itt nem lehet szó a református teológia történetéről, hanem csak utalásokról a református teológia egyes korszakalkotó teológiai mozgalmaira.

1.) *A szubjektum felfedezése*: Az újkori pietizmus gyökerei jóval Spener és Francke előtt Hollandia református egyházaiban és a teológiai szószólójánál, *Wilhelm Amesius*-nál vannak. *Gisbert Voet*, az „életvitel precizitása” és *Jean de Labadie*, a Lélek „belső fény”-ének a misztikája c. gondolatai készítették az utat a szubjektum felfedezésére az európai egyházban és kultúrában. Erre a teológiai háttérrel a református predestinációtanban kell keresni, amely az egyes ember és a hívők gyülekezetének kiválasztás-tudatát hívta életre és erősítette az intézményekkel szemben az egyházban, az államban és a rendi társadalomban. Az angol puritanizmus az élő példa erre. Nem véletlenül támadtak e mozgalom és ennek teológiai antro-po-

lógiaja életformáiból és követelményeiből az individuális ember- és polgárjogok a 17. század első felében Angliában és Hollandiában, ahogyan *J. Bohatec*, „England und die Geschichte der Menschen- und Bürgerrechte” 1956. (Anglia és az emberi- és polgárjogok története) művében rámutatott. A szubjektumnak és a szubjektum méltóságának és jogainak felfedezésével kezdődött az európai kultúrában a polgári társadalom, amely a régi rendi- és céhtársadalmat felváltotta és végül az amerikai függetlenségi nyilatkozatban és a francia forradalom emberi- és polgárjogi nyilatkozatában 1789-ben érvényre jutott: „Minden ember szabadnak és egyenlőnek teremtett...”

Max Weber ebből az ismert történelmi összefüggésből alkotta a tételét a „kálvinizmus” és „kapitalizmus” történelmi rokonságáról (Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus, 1904 – A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme). *Karl Marx*-szal akart szembehelyezkedni és bebizonyítani, hogy nem csak a gazdaság a szellemet, hanem a szellem is a gazdaságot befolyásolhatja. A „kálvinista predestináció-tanból” és a „puritán hivatás-eszméből” indult ki „a felszabadító” hatás a kapitalista nyereségre törekvésre. A „puritánok” világon belüli aszkézise és a református *syllogismus practicus*, amely szerint a jó fát a jó gyümölcseiről és következőképpen a saját kiválasztottságunkat a saját gazdasági sikerünkben ismerhetjük fel, inspirálták volna „a kapitalizmus szellemét”. Ezt az ún. *Max Weber* tételt azóta, különösen a szociológusok, meg nem vizsgálva hagyományozták át. Amint a történész *Herbert Lüthi* (Variationen über ein Thema von Max Weber, in: In Gegenwart der Geschichte, 1967, 39-100. – Variációk *Max Weber* egy tételére a történelem jelenében) és a teológus *Max Geiger* (Calvin, Calvinismus, Kapitalismus in: Gottesreich und Menschenreich FS für Staehlin, 1969, 231-286. – Kálvin, a kálvinizmus, a kapitalizmus: az Isten országában és az ember országában), rámutatott, hogy ez a tétel a fantázia szüleménye, amelyre nézve semmilyen témaszpont nincs Kálvinnál, a kálvinizmusban és a puritanizmusban. Aki *Weber* idézeteit megvizsgálja, könnyen felismerheti, hogy *Weber* tulajdonképpen bizonyító figurája akkor sem *Kálvin*, hanem *Franklin Benjamin*, aki mindamellett *Kálvin* után 250 évvel nem Európában, hanem Amerikában élt, amikor a kapitalizmus a nyugati világban egészen más okokból, mint a vallási ok, régóta porondon volt. A reformáció korának nagy kapitalista házai, a Fuggerek, a Welserek, a firenzei és lombardiai bankok, közismerten katolikusok maradtak. Az újonnan felfedezett amerikai országok kizsákmányolása és a rabszolga kereskedelem Afrikából Latin-Amerikába és a Karib-szigetekre a világnak a pápa által történt felosztása után elsősorban Spanyolország és Portugália katolikus királyainak volt fenntartva. A „*Max Weber*-tételt” megcáfoltnak tekinthetjük. Ezt a konfesszionális polemika sem tekinti ismét igaznak.

2.) *A szövetség gondolata*: A református teológiának a második jelentős hozzájárulása az új kor előállításához a szövetségi teológia és a szövetségi politika egységében van. A református szövetségi teológia ugyan legfőképpen *Johannes Coccejus* (1603-1669) nagy műve javára írható, a valóságban azonban *Heinrich Bul-*

linger alapvető traktátusára vihető vissza, De Testamento seu Foedere Dei unico et aeterno, Zürich 1534; *Bullinger* Istennek az emberrel való egy és örök szövetségében látta – amelyet Ábrahámmal és az ő magyával megkötött. Krisztusban beteljesített, a próféták által megígért, az apostolok által hirdettetett – a Szentírás középpontját és az Ó- és Újszövetség bibliai teológiájának az egységét. Ez az Istennel való szövetség a keret az emberi és minden teremtményi életre a világ teremtésétől a világ végéig. Ez magában foglalja mind a vallásos, mind a polgári életet. A református szövetségi teológia Svájcban, Hollandiában és Skóciában keletkezett és a 17. században különösen Angliában terjedt el. Jóllehet a református ortodoxiában *Theodor Beza*hoz kapcsolódva a kettős predestináció tana állt a centrumban, de a szövetségi teológia ennél hatásosabb és gyümölcsözőbb, mert ez a tanítás hatott mind a presbiter-zsinati egyházi rendre, mind a szabad birodalmi városok, a Hanza-városok szövetségére, a svájci paraszti szövetségi közösségeire és a skóti klánok szövetségei demokratikus városi alkotmányaira. A lutheránizmus hatása alatt a német református teológiában megtörtént a munka- és kegyelmi szövetség közötti megkülönböztetés (*Ursinus*) és a 17. században a korai üdvtörténeti gondolkodás hatása alatt a bibliai hagyomány szövetségtörténeti felfogásához jutottak el (*Campegius Vitronga*). *Coccejus* megkülönböztette a szövetségi határozatok egész sorát Adámtól Krisztusig, amelyek időileg és fokozatosan egymásra következnek és az Isten országa eljövételéhez készítik az utat. A *Summa doctrinae de foedere et testamento Dei* 1653 c. művét úgy tekinthetjük, mint a református szövetségi teológia csúcspontját, amely *Hernborntól* és *Breméntől* egészen Magyarorszáig és új Angliáig elterjedt. A kettős predestináció tanával szemben, amely Isten abszolút szuverenitását és az ő felfoghatatlan akaratát hangsúlyozta, a szövetségi teológia mindent Isten önkorlátozására és hűségére és az evangéliumban felismerhető megbízhatóságára helyezte.

G. Schrenk Gottesreich und Bund im älteren Protestantismus vornehmlich bei Johannes Coccejus, 1925, és *Charles McCoy/I. Wayne Baker* Fountainhead of Federalism. *Heinrich Bullinger* and the Covenantal Tradition, 1991, mutatták meg a föderalista gondolkodás teológiai és politikai termékenységét. A református föderalista politika először a *Vindiciae contra Tyrannos*ban (1579) lesz kézzelfogható, amelyet vagy a hugenotta diplomata *Hubert Lanuguet*, vagy a tanítványa *Philippe Duplessis Mornay* írt a barbár *Bertalan-éj* (1572) borzalmas hatása alatt, amelyen minden Párizsban összegyűlt vezető hugenottát, köztük *Coligny* admirálist és *Petrus Ramus* filozófust, a katolikus felsőség, „a rex christianissimus” megöletett. Az Írás válaszol a hugenották aktuális kérdéseire: tartoznak-e engedelmeskedni az alattvalók az olyan fejedelemnek, akinek a parancsai ellenkeznek Isten törvényeivel? El-lene kell-e állni az olyan fejedelemnek, aki az Isten törvényét megszegi? Szabad-e a szomszédos fejedelemnek vallási és politikai okokból idegen alattvalókat ellenállásukban segíteni? A felelet a kettős szövetségből indul ki: Az első szövetséget Isten köti a néppel, a második szövetséget, amely szerződés, a nép kö-

ti Isten előtt a királlyal és ráruházza szuverenitását. Ha a fejedelem a nép szövetségét Istennel megszegi, akkor a nép az ilyen törvényszegővel szemben nemcsak jogosult az ellenállásra, hanem elkötelezett is rá. A zsarnokkal szembeni ellenállás engedelmesség Isten iránt és: minden politikai szuverenitás attól a néptől indul ki, amellyel Isten a szövetségét megkötötte. Ezek a demokratikus alkotmányos állam első alapelvei, amelyek a „Wider die Tyrannen” című református iratban található. A *Covenant* fogalmát először az amerikai alkotmányba, a *Constitution*-ba vették át. Ez az abszolút szuverenitásról szóló tan pontos ellendrabja, amelyet egyidejűleg *Jean Bodin* és valamivel később *Thomas Hobbes* a „Leviathan”-ban fejtett ki. A presbiteri zsinati módon szervezett egyházak vágnak a demokratikus államformára és a szövetségileg rendezett társadalomra: No Bishop-No King. Németországban *Johannes Althusius* volt az, aki Herbornban a *Politica methodice digesta*-t közzétette és a *Vindiciae* gondolatait tovább vitte: a politika nem szuverenitás és hatalom, hanem az *ars consociandi*. Ez az emberek egyesüléseiben és szövetségeiben megy végbe kölcsönös megegyezésekkel és elkötelezésekkel, mert az emberek társas lények (symbiotés), nem vadállatok, amelyeket elnyomással kell megszelídíteni.

3.) A „feltétlen függőségi érzés”: *Friedrich Schleiermacher* (1768-1834) új korszak kezdődik az egyháztörténetben, a modernség korszaka Európában. *Schleiermacher* nemcsak teológiai iskolát alapított, amelyet liberális kultúrteológiának nevezhetnénk, hanem egy egész korszakot meghatároz, amelyben egyetlen teológus sem vonhatja ki magát a hatása alól. Ez a korszak csak az első világháború szörnyűségeiben ért véget és *Barth Károly* által képviselt Isten Igéje teológiája váltja fel. Szokásosan *Schleiermacher* gyökereit a Herrnhut-i kegyességben látják, amely őt *Gnadenfrie*-ben és *Nieskyben* való nevelkedése óta oly mélyen formálta, úgyhogy magát szívesen „magasabbrendű herrnhutinak” nevezte. Eközben azonban elhanyagolódik az, hogy az apja református prédikátor volt és *Schleiermacher* a református teológia és egyházi rend lényeges elemeit kultúrteológiájába átvitte. A vallásnak, mint „feltétlen függőségi érzésnek” a zseniális meghatározása (*Glaubenslehre* 4.§.) és annak a leszögezése, hogy: „Isten az érzésben közvetlen módon adatik nekünk”, Isten szuverenitása felől elhangzó teológiai megállapításaival antropológiai megfeleléseiként érthetők egyfelől és az ő Szentlélekben való közvetlen jelenlétének másfelől. Ezek a teológiai nyilatkozatok voltak *Kálvin* és *Beza* óta az Istenről szóló tan református súlypontjai. A *testimonium Spiritus Sancti internum* *Kálvinnál* persze csak mint az Isten Igéje bensőleg hiteles tanúságtétele érvényesült, de követelte a hívó személyes érintettségét és közvetlen öntudatának észrevételét: Akárhon vagyok, ott van Isten. Ez megelőzi még azt is, amit *Schleiermacher* „ézésnek” nevezett.

„Isten Krisztusban való létének a Jézus Isten-tudatára való átvitele is megőrzi az isteni természet sajátosságait a hagyományos két-természet tanából. Az isteni természet változhatatlanságát Jézus Isten-tudata „állandó erősségével” nyeri vissza. Krisztus megváltói

munkája magának a Megváltónak a produktív ösképe által kap ábrázolást, mely egyúttal teljes istentudatának a boldogságába, tehát Istennel való egységébe történő felvételünket jelenti. *Schleiermacher* ezáltal a krisztológiai és a szoteriológiai elválasztását, Krisztus személyének és művének a megkülönböztetését, amely miatt a reformátorok szenvedtek, megszüntette és az ógyházi krisztológia nivóját ismét elérte. Persze azon az áron, hogy ő Isten emberré lételének a helyére az ember megistenülése céljához (*Athanasius*) az öskép szerinti „Isten-embert” tette, aki minket igazi emberré tesz. Az üdvösemény magának Jézusnak a tökéletes, bűn nélküli és ebben példaszerű személyiségében van, nem pedig különös módon érettünk való engesztelő halálában és feltámadásában. A református teológiához mérve ez az „alulról való krisztológia” új. Mindenesetre gondolhatnánk Krisztus aktív engedelmességének a hangsúlyozására a 17. század elejének a református teológiában. A reformálódó sajátosságához és a teológia kontextualitásának figyelembevételéhez mérve a református egyházban azonban *Schleiermacher* chhez a prófétaí vonulathoz tartozik. A keresztyén teológiát a kezdődő újkor feltételei alatt érthetőnek ábrázolta „a keresztyénség megvetői, közöttük a műveltek” számára és meggyőzőnek az akkori modern világ számára. A személyes életben is a református professzorok sajátosságát megőrzi: A prédikálás és a tanítás egységét. Ugyanazzal az entuziaszmustal volt prédikátor, mint a teológia tanítója. *Kálvintól Barth Károlyig* megtaláljuk a kapcsolatot a katedra és a szószék között. Hogy az egyházat a „prédikatori tiszti” vezető és nem a bürokraták, hogy az egyházkormányzat zsinatinak kell lennie és hogy a prédikátornak a gyülekezet körében és nem nekik háttal az oltárnál kell állnia, végül a gyülekezet joga és a prédikátor lelkiismereti szabadsága *Schleiermacher*-nál a református örökség tartozékai akkor is, ha ő maga szenvedélyesen lépett közbe a reformátusok és a lutheránusok egységéért Poroszországban. De ez is a református teológia ökumenikus távlataihoz tartozik.

4.) *Isten Igéje*: Az első világháború, amelyben a protestáns nagy hatalmak, a porosz Németország és Nagy-Britannia kölcsönösen tönkrementek, az új kor szellemét a legmélyebb válságba juttatta. A *Verdun-i* megsemmisítő csata barbársága láttán szertefoszlott az emberbaráti kultúrteológia illúziója. A vallási tájékozatlanság egymást éri. Az első háború utáni években keletkezett Németországban és Svájcban a dialektika teológia (*Barth*), a krízis teológiája (*Tillich*), az Isten Igéje teológiája (*Barth*, *Brunner*, *Bultmann*), mely *Luther* és *Kálvin* reformátori teológiájának a reneszánsza. E korszak küszöbén lépett erősebben előtérbe a református teológia, úgy, mint reformáló teológia. *Barth Károly* felfedezte és különös vehemenciával képviselte Istennek, mint „teljesen másnak” a hatását, aki minden emberi elképzelést keresztesz, minden vallásos érzést megrendít és maga az emberi világ krízise. Ezzel a világháború nyugati válságát nem vallásosan értelmezte, hanem sokkal inkább elmélyítette az által a krízis által, amely maga Isten e világra nézve. Az 1922-es Római levél magyarázatában ez az Isten és ember közötti végtelen kvalitatív különbség, az 1927-

es keresztyén dogmatika tervében Isten abszolút szuverenitása, az 1932-es egyházi dogmatikában ez Istennek, mint Úrnak az önmaga kijelentése, az engesztelés tanában, az egyházi dogmatika IV. kötetében ez a magát megalázó Isten, Fiában az, ki a teológia centrumában áll. Nem a kegyes öntudat vallásos szükségői, hanem egyedül Isten isteni mivolta és nevének a dicsősége adja a bizonyosságot egy bizonytalan világban és ad tartást egy tartás nélküli történelemben. Barth nem volt ellene valamilyen kultúrteológiának, de az egyház, amely egyedül Isten Igéjére hallgat, a kultúrától oly messze távolodott el, mint a barbárságtól. Az egyház a kultúrában éppen úgy, mint a teremtettségben példákat fedezhet fel, de megszabadult a trón és oltár, az egyház és művészet, a hit és vallás közötti szövetségtől és a maga lábára állt. Ez Barth számára nem kevesebbet jelentett, mint a „konstantinuszi korszak” a *corpus Christianum*, „a keresztyén világ” és az ún. „keresztyénség” végét. A teológia latbavetésével az „Isten Igéje” és a krisztológia ügyében Barth „merőlegesen felülről” aktívan lezárta az egyháznak és a teológiának ezt a világon belüli szövetségét. Neki nem volt szüksége semmilyen „segédtelekre” más tudományokból, hogy elindítsa a dogmatikáját, hanem elkezdte művét az önmagán nyugvó, magát kijelentő, magát bizonyító Istennel. Barth nem volt kálvinista. A holland kálvinisták keményen kritizálták őt munkája kezdeténél. Barth reformáló teológus volt, aki magát a református ortodoxia hagyományában tudta, ahogyan a Kirchliche Dogmatik-ban ezt sok hivatkozás bizonyítja. Barth csak az „újkori teológia” további képviselője volt? A Schleiermacher iránti kritikus csodálata sokszor úgy tünteti fel, mintha csak annak antropológiája teológiai hátoldalát hozná. Barth teológiája csak epizód volt az új kor keresztyénségében? Nem, Barth nem tartozott az új korhoz, a teológiája sem csupán epizód volt. Barth a teológiájával az új kor végének a küszöbén áll. A két világháború után, a faszizmus és a kommunizmus és különösen „Auschwitz után” semmi sincs többé úgy, mint a régi Európában volt. A 19. század „keresztyén világa” a 20. század az emberiség ellenes bűneibe elsüllyedt. Amint Schleiermacher az új kor kezdetén az előálló modern világ számára a kontextuálisan meggyőző teológiát megtalálta, úgy adta elő Barth a kor végén a kontextuálisan meggyőző teológiát az egyház túlélése és a hit megvallása számára. Az evangéliumi ellenállás történetét Hitler diktatúrájával szemben, a hitvalló egyházat és az 1934-es barmeni teológiai nyilatkozatot irányadóan ő formálta. Barth teológiájával új reformációt indított el, amelyet az egyházak Európában már korántsem tudtak megvalósítani.

4. A református teológia mai súlypontjai

1.) *Isten országa*: Református teológusok ugyan mindig azt állították, hogy a teológiájuk a „keresztyén vallás” (Kálvin), a „hit” (Schleiermacher) és az „egyház” (Barth) funkciója. Ez azonban túl szűk szemlélet és redukálja a teológiai horizontot. A valóságban a reformáló teológia az Isten országa saját funkciója, amelyről, református felfogás szerint, az

egyház történelmi előjelet és kezdetet mutat be. Éppen, mint egyházi teológia és mint a hit teológiája a keresztyén teológia Isten országa-teológiája kell legyen. Magától érthetően az egyházra vonatkozik, de nincs annak alárendelve. Az egyháznak a várt Isten országa tág terét nyitja meg. Azután magától érthetően a hitre vonatkozik, de nincs annak alárendelve, hanem megnyitja a hitet az Isten jövője felőli reménységhez. A református teológiának ez az univerzális és eszkatológikus irányultsága Kálvin sajátja, ezért nevezte őt Thomas Torrance joggal „a reménység teológusának” a reformátorok között. Az Isten országa horizontjában fontosak lesznek az egyház kapcsolatai Izráellel, a népekkel, a kultúrával és a föld természeti világával, mert mind ennek meg kell szentelődnie, hogy az új teremtettségben Isten országává dicsőüljön meg. Isten az egyházzal többet tervez, mint az egyház. Isten a hit ébresztésével az emberekben többet tervez, mint a hit. Isten a világ történetében a teremtés beteljesedését tervezi dicsőségének országában. Ezért minden református egyházi teológia, minden keresztyén hit-teológia és minden gyümölcsöző felszabadulás-teológia be kell hogy ágyazódjon Isten átfogó országának a teológiájába. A teológiára nézve is érvényes Jézus Igéje: „Keressétek először Isten országát és annak igazságát...”

2.) *Az Írás egysége*: Mivel a református teológia nem a „törvény és evangélium” lutheri fundamentális megkülönböztetéséből indult ki, hanem Isten uralmából és az emberrel való egy és örök szövetségéből (Bullinger), ezért pozitív kapcsolatra talált az Ószövetséggel és azt máig megőrizte. A református egyházakban Isten törvényét nem megölő törvényként fogták fel, hanem az Isten előtti élet érvényes alakjának. A törvény értelme az, hogy éljük és cselekedjük. Ezért a törvény harmadik haszna (tertius usus legis), az újjászületés haszna (usus inrenatis) a tulajdonképpeni célja a törvénynek, ahogyan a Heidelbergi Káté mutatja. Az élet a törvényben öröm és nem gyötrelme. Ugyan a református keresztyéneknek a „törvénykedést” a szemére szokták vetni és ők maguk is az Isten törvényét gyakran erkölcsi igaznak érezték. Ha azonban az Isten törvényét nem szakítjuk el az Ószövetségtől, akkor valóban „az evangélium formája” (Barth) és a hit életformája. A törvénynek ebből a pozitív értékeléséből következik „az Ószövetségnek”, mint az ígélet történetének a pozitív felfogása. Az Ó- és Újszövetség, mint ígélet és evangélium kapcsolódik egymáshoz. A Krisztus evangéliuma megerősíti Izráel ígéreteit, feltétlen ígéretek mélyíti és a népekre kiterjeszti. Ez azonban nem maga az ígerek beteljesedése. A református teológia az ószövetségi ígerek történetét nem Krisztusra, hanem az egyházra és nem is a keresztyén impériumra vonatkoztatta, hanem a még bekövetkező Isten országára. Az országra pillantásban az Ó- és Újszövetség nem egymás mögött, hanem egymás mellett áll az Isten jövőjére történő utalásokkal és várakozásokkal. Ezért a református teológia újból és újból egységes „biblia teológiára” törekedett. A „kánont a kánonban” nem az „Írás középpontjában”, hanem az Írás jövőjében látta. Az Írás excentrikusan önmagán túlra, Krisztus jövőjére és az Isten országának jövőjé-

re utal. Ez az eszkatológikus várakozás teszi lehetővé, hogy az Írást történetileg olvassa anélkül, hogy historióailag eltemetné. Ez lehetővé teszi, hogy szüntelenül hallgassunk rá anélkül, hogy fundamentalisztikusan bálványoznánk.

3.) *Közösség Izráellel*: Az Ószövetséghez való közelség a református egyházat a zsidóság közelébe vitte. Amit előzőleg a keresztyénségen belül egyetlen hitvallásos irat sem mondott ki, az a hollandiai 1951-es Hermforde Kerk egyházi rendjében benne van: „mint Krisztus hitvalló hitközössége... az egyház betölti az Isten országára várás közben apostoli megbízatását, különösen Izráellel való párbeszéd által, a missziói munka által, az evangélium kiterjesztése által, és a folyamatos munka által, mely a népelet keresztyén áthatására törekszik a reformáció értelmében” (Art. VIII). Itt nyilvánvalóan elhatárolja az Izráellel való párbeszédet az evangéliumnak a népekhez vezető missziójától. Az egyházat Izráellel egy könyv és egy reménység köti össze, ahogyan *Martin Buber* mondja. Ez különbözteti meg lényegesen Izráelhez való viszonyát a népekhez és vallásokhoz való viszonyától. Ezért a dialógusban csak a hitről szóló tanúságtételről van szó, de semmiféle „zsidó misszióról”, mint amely „a pogány misszió” része. Krisztus egyháza Izráellel, mely Jézus Krisztushoz tartozik közös úton halad és Krisztus paruziájától Izráel megváltását is várja (Róm 11,26). A hollandiai Hermforde Kerk „Fundamenten en Perspectieven” c. írása 1949-ből az első keresztyén hitvallás, amely a 17. Art.-ban részletesen tárgyalja „Izráel jelenéről és jövőjéről”. Az Izráellel való közösség őrzi meg az egyházat az elpogányosodástól. Az Izráellel való közösség teszi tudatossá az egyháznak átmeneti voltát az Isten országára tekintettel. „Auschwitz után” le kell győzni a tudatos és a nem tudatos keresztyén antijudaizmust is. A református teológia hagyományainál fogva abban a helyzetben van, hogy ebben az ügyben elől haladjon.

4.) *A teremtés isteni titka*: Azokra az ökológikus katasztrófákra tekintettel, amelybe az embernek a természet fölötti uralma taszította a földet, napirenden van egy új és teológiailag intenzív teremtéstan. Isten szuverenitásának a hangsúlyozásával a református ha-

gyomány Istent ugyancsak egyoldalúan transzcendensnek értette. A képek eltüntetése figyelemmel kíséréssel és a bálványimádás feletti kritikájával hozzájárult a természetnek a modern „varázsától való megfosztásához” (Max Weber) és szekularizálásához: Ha Isten az egyedüli transzcendens úr, akkor a földnek a természete elveszti isteni titkát. Van azonban egy református hagyomány, amely ennek ellene mond. Kálvin nemcsak az Isten transzcendenciáját tanította a teremtettséggel szemben, hanem éppen annyira az Isten *Lelke immanenciáját* is a teremtményeiben: „Mert Ő mindenütt jelenvaló és megtart, táplál és megelevenít minden dolgot égen és földön” (Inst.I.13,14). Mint „az élet forrása” a Szentlélek kitöltött minden élőre és Ő maga minden teremtménye életének a titka. Az Isten tisztelete magába foglalja „az élet tiszteletét” (A. Schweitzer). Az Isten iránti szeretet magába foglalja a föld iránti szeretetet, mert Isten minden dologban jelen van *Lelke* által és az emberek szeretetére vár minden dologban. Az emberi élet megszenteléséhez, amelyet a református kegyességben oly erősen hangsúlyoztak, hozzá tartozik minden élőlény élete szentségének az elismerése is. A természet modern rombolása a modern embernek a természet iránti megzavart viszonyán alapul. Isten felfedezése a teremtettségben és *Lelkének* felfedezése minden élőlényben az embernek a természethez, annak az életfolyamataihoz való új viszonyulásához vezethet és a világ ökológiai reformációjának a kezdetéhez.

Mi a református teológia?

Hogy plakátszerűen foglaljuk össze a feleletet:

A református teológia mint reformáló teológia

- bibliai teológia
- eszkatológikus teológia
- egyházi teológia
- politikai teológia
- ökológikus teológia
- az Isten országának a teológiája.

Jürgen Moltmann

(Fordította: Ablonczy László és dr. Szathmáry Sándor)

A református egyházszerkezet és önkormányzat történeti áttekintése

1. Az egyházszerkezet kialakulása a 16-17. században

A Tiszántúli Egyházkerület első jegyzőkönyvének címlapján ez az igei idézet olvasható: in ecclesia omnis ordine et decenter fiant (= az egyházban minden rendben és illendőképpen legyen). Ennek az egész egyházra érvényes igei elvnek az alapján kellett a reformáció utáni egyházban is a jó rendet biztosítani. A nagy reformátorok közül Luther inkább az arisztokratikus hatalomra, a német fejedelemségre támaszkodott egyházának megszervezésénél. Ezért van az, hogy az evangélikus egyházban elcitol fogva sok-

kal jelentősebb volt a világi elem vezető szerepe. Kálvin és Zwingli szervezete köztársasági talajból táplálkozott. A 16. században a református zsinatok inkább hittani, mint szervezeti kérdésekkel foglalkoztak. az 1554. évi óvári zsinat határozta el a *superintendens* tételét, „*hogy a tudományban és szertartásokban való egyetértést*” megőrizhessék.

A 16. század második felében kialakultak a magyar református egyházban a „*fraternitas*”-ok (= egyházmegyék). Előfordult, hogy a római egyház *archidiaconusa* (= az egyházmegye vezetője) elfogadta a reformációt és lelkésztestvérségei előjárója maradt.¹

A kálvini reformáció megszilárdítója *Méliusz Juhász*

Péter volt, aki azonban csupán teológiai kérdésekben követte szigorúan Kálvin tanítását, egyházszerkezeti kérdésekben nem. Bizonyára egyházának sikeresebb védelmére és a tévhitások elleni eredményesebb küzdelem érdekében tartotta szükségesnek az egyházi szolgák feletti szigorú felügyeletet, a *superintendens* (= püspöki) hivatalt. A valódi méliuzsi egyházszerkezet az 1567. évi debreceni zsinat nagy törvénykönyvében, az *Articuli Maiores*-ben jelent meg. Ezt erősítette meg az 1577. évi nagyváradai zsinat *Gönczi Kovács* (Fabricius) György püspök elnöklése alatt.²

Ennek a rendtartásnak a lényege az volt, hogy a lelkipásztorokat tette az egyháznak fejevé úgy, hogy a *superintendens* és a seniorok vezessék a lelkipásztorokat az igaz tudományban, de ne uralkodjanak rajtuk. A püspök és az esperes gyakoroljon szigorú felügyeletet a lelkész felett. Ebből a célból évenként az esperes látogasson meg minden lelkipásztort (vizitáció). Vizsgálja meg tudományára, életmódjára, erkölcsére vonatkozóan. „Mert az Írás e kettőt kívánja a lelkipásztoroktól, hogy legyen tiszta tudományuk, gondjuk legyen az olvasásra, tanuljanak, tanítsanak, tudakozzák az Írásokat, odaadással olvassák a Bibliát s amit tanulnak, meg is értsek.”³

A lelkészeket évenként egyszer-kétszer össze kell hívni *zsinatra*. A zsinat vizsgálja meg a lelkészjelölteket. Senki sem nyerhet hivatalt a zsinati vizsgálat nélkül. Lelkipásztor a helyét csak a senior hozzájárulásával változtathatja.

A Méliusz-féle egyházszerkezet mellett a Béza-féle genfi hitvallás is tartalmaz rendelkezéseket az egyházszerkezetre nézve: Az egyháznak egyetlen feje a Jézus Krisztus. Az egyházban állandó tiszt a pásztoroké és tanítóké. A tanítók csak az igét hirdetik, míg a pásztorok intenek, dorgálnak, felvigyáznak is. Ez a tisztán kálvini szellemű rendtartás csak a Tisza-jobbparti egyházakban – de ott is csak részben – volt életben egy ideig. Itt 1734-ig nem választottak püspököt, hanem a seniorok kormányozták az egyházat.⁴

A 16. századi magyar református egyházkormányzás tehát *lelkézi jellegű* volt. Alapelve a már említett *Articuli maiores* (XLIX cikk) világosan kifejezi: *Non oves pastorem, sed pastor regit oves* (= nem a juhok irányítják a pásztort, hanem a pásztor a juhokat). Ennek megfelelően a helyi – falusi, vagy mezővárosi gyülekezetek közvetlen kormányzása – világi hatóságok többkevesebb beleszólásával ugyan – csaknem kizárólag a *lelkész* kezében nyugodott. Az *Articuli Maiores* XX. cikkének rendelkezése szerint: „...az atyák szilárdul meg vannak győződve a lelkézi főtisztviselőknek a Bibliában megalapozott voltáról. Az esperes áll a kisebb egységek élén, melyet nevezetnek *dioecesis*nek (a régi egyházban ez a püspöki megye neve volt), később, ritkábban *senioratus*nak, de leggyakrabban *tractus*nak.” Ezeket váltotta fel a 18-19. században az *esperesség*, *egyházvidék*, végül az *egyházmegye* elnevezés.

Az esperes felett állott, elvileg inkább csak közöttük, *mint primus inter pares* (= első az egyenlők között) a *superintendens*, magyarul a püspök. A püspök kötelessége volt évenként a *generalis Synodus*-nak, a zsinatnak az összehívása. A zsinat előtt meg kellett történnie az esperesek által végzett *visitatio*-nak (=

egyházlátogatás), mert hiszen a zsinat legfőbb tárgya éppen az egyházlátogatásokról való beszámolás és annak megtárgyalása volt.⁵

A gyülekezetek teljes önállósága a 16. században még azért nem tudott kibontakozni, mert az egyházközséget sokszor három-négy, vagy még ennél is több politikai községnek a református valláson lévő lakossága alkotta. Ezt a több politikai községből álló egyházközséget hívták a Székelyföldön *megyének*, az anyagi ügyek intézésére alkalmazott, nem lelkézi egyént *megyebírónak*. Magyarországon – még a római egyházban szokásos elnevezéssel – *aedilis*, *egyházfiú*, *egyházfi* volt a neve. Ez a későbbi *curator*-i (= egyházgondnoki) tisztség őse, amely azonban nem volt önkormányzati tisztség – amint azt a későbbiekben is látni fogjuk –, mert a gyülekezet nem rendelkezett az egyházi vagyonnal és annak jövedelmeivel. Ezen a téren az intézkedés joga a földesúr-patrónusé, illetve annak hiányában a falusi vagy mezővárosi önkormányzaté volt.

A falusi egyházközség életében a lelkipásztoré és – különösen anyagiakban – a földesúré volt a közvetlen intézkedés joga. A városiakban viszont – ideértve még a kisebb kiváltságokkal bíró mezővárosokat, sőt a már e korszakban kialakulni kezdő, önkormányzattal, tanáccsal, kiterjedt polgári és büntető bíraskodással bíró falusi, nemesközségeket is – a tanács intézte gyakorlatilag csaknem teljes hatalommal az egyházi ügyeket, meglehetősen alárendelt alkalmazottainak tekintve a lelkészeket s nem nagyon nagyon készséggel engedelmeskedve a felsőbb egyházi hatóságok rendelkezéseinek. Városokon a lelkészek alkalmazása teljesen a városi tanács kezében volt, jobbágyfalvakban leginkább a földesúr akarata érvényesült e téren döntően. A kánonok szigorúan kikötötték, hogy más lelkész, mint akit már a teológiából (rendszerint a generális vagy partiális zsinaton) nyilvánosan megvizsgáltak és szabályszerűen ordináltak, ne legyen alkalmazható egy gyülekezetben sem. Megkövetelték azt is, hogy a lelkészek alkalmazása és helyváltoztatása az esperes és a *tractus* híre nélkül ne történjék, az egyik *tractus*ból a másikba átmenő lelkész régi esperesétől az újnak bizonyítványt tartozik vinni, új lelkipásztort sehol sem lehet addig alkalmazni, amíg elődje az öneki járó törvényes fizetéssel nincs teljesen elégitve. Ahol a helyi tényezőkkel szemben lehetett, ott az egyházmegyei hatóság a gyakorlatban is elég erélyesen érvényesítette a lelkészek alkalmazása terén a maga belátását és akarátát, nem egyszer elmenve a kinevezésig is. Általában véve az alkalmazandó lelkipásztor személyét illetően mégis tiszteletben tartották a helyi tényezők és a gyülekezet kívánságát: elv volt, hogy egyetlen gyülekezetre sem lehet akarata ellenére lelkipásztort tukmálni. Sőt éppen a lelkészek alkalmazása terén még messzebbmenő szabadságot is biztosítanak kánonaink a helyi gyülekezetnek: kifejezetten a „régis szokás”-ra hivatkozva rendszeresítik a „*nova vocatio*”, később magyar néven általában „*papmarasztás*” jogszokását, amely szerint a lelkipásztor, ha éve kitelt, tartozott a gyülekezetet megkérdezni, meg vannak-e elégedve szolgálatával, s megmarasztják a következő évre is, vagy elbocsátják. A gyülekezetnek viszont szabadságában állt e kérdésben leg-

jobb belátása szerint dönteni, s így lelkipásztorát, ha neki úgy tetszett, akár évenként is változtathatta.

Ezzel a joggal már a középkori község is bírt. Különösen a mezővárosokban és kiváltságokkal bíró falvakban, ahol az előjárók évenként változtak választás útján, tehát természetesnek tűnt fel, hogy a szintén községi alkalmazottul tekintett papokat is, ha úgy látták jónak, akár évenként is változtassák. A protestáns egyház életébe ez a jog egyszerűen átjött, s idővel nemcsak a nemesi és polgári, de ha a földesurak hozzájárultak, még a több önállósággal bíró jobbágyközségekre is kiterjedt. A kánonok s azok rendelkezései alapján a felsőbb egyházi hatóságok igyekeztek ugyan különféle intézkedésekkel megelőzni, vagy legalább enyhíteni azokat a sokszor szélsőséges visszaéléseket, amelyek ebből a rendszerből fakadtak – a legszigorúbb eme intézkedések között az volt, hogy az olyan gyülekezetbe, amely megelégedő lelkészét elégséges ok nélkül, méltánytalanul és háládatlanul elbocsátotta, hosszabb-rövidebb ideig nem engedtek új lelkipásztort – de a gyakorlatban ezeknek az óvintézkedéseknek nem sok foganatjuk volt, s a „*papmarasztás*” rendszere évszázadokon át a lelkészi pálya egyik legsúlyosabb keresztje lett a magyar református egyházban. Még több lehetőség nyílt ilyen önkényeskedésre a lelkészalkalmazásban és változtatásban a földesúrnak, ha a lelkészi állás fenntartásának terheit teljesen, vagy legnagyobb részben ő hordozta.

Egy évig azonban sem elbocsátható nem volt a lelkész, sem maga nem hagyhatta el önkényesen gyülekezetét. Minden lelkész tartozott lelkésztársainak parókiális jogait tiszteletben tartani, s azoknak gyülekezetében – engedelmük vagy felsőbb intézkedés nélkül – semmiféle szolgálatot nem végezhetett, vagyis a kánonok kedvelt kifejezése szerint „*más búzájába nem vághatta bele a sarlót*”.⁶

Mindazonáltal a református egyház szervezete nem mondható hierarchikusnak, mert rendi különbségek nincsenek benne. A lelkészek között vannak ugyan alávetettségű különbségek – püspök, esperes, lelkész –, de ezek inkább „*elsők az egyenlők között*” elve alapján működnek. A lelkész sem áll felette az egyház többi tagjának, akik szintén nincsenek kizárva az egyházi ügyek intézéséből. A gyülekezetekben ugyan – főképp a nemesiség ellenállása miatt – nem valósulhatott meg a genfi presbitériumi kormányzat, azonban a földesurat, vagy a falusi előjáróságot nem lehetett kizárni az egyházi ügyek intézéséből. Az egyházközségnek ugyanis nem volt vagyona. Ebben a korban az egyházközségnek, mint önálló jogi személynek a fogalma ismeretlen, az egyházi célt szolgáló vagyontárgyaknak is a polgári község maradt a tulajdonosa. Ha pedig a gyülekezet vagyona földesúri eredetű, azaz a földesúr adományozása volt, akkor a reformátussá lett egyházban is fennmaradt a patrónusi intézmény. Ennek megfelelően a mezővárosok, nemesi jogállású faluközösségek (Communitás), vagy a patrónus gondoskodtak az egyházi élet személyi és dologi szükségleteiről. Templomot, parókiát építenek, fizetik a prédikátort, tanítót, karban tartják az iskolát. Ez a helyzet természetesen csak addig volt fenn tartható, míg az illető faluközösségnek egy hitvallású voltát sikerült megőriznie.⁷

A 17. században két nevezetes egyházi törvénykönyv készült, amelyek országos tekintélyre emelkedvén – a 16. századi *Articuli Maiores*-szel együtt – évszázadokra alapjául szolgáltak a református egyházkormányzásnak. A komjáti zsinat 1623-ban alkották meg az úgynevezett *Komjáti kánonos könyvet*, melyet főleg az alsó dunamelléki, és később a dunántúli egyházkerület is elfogadott. Az 1646. évi szatmárnémeti zsinat megbízásából *Geleji Katona István* szerkesztette a másik kánonos könyvet – *Geleji-kánonok* – amely 100 cikkből állt és Erdélyben, valamint a Tisza-vidéken volt leginkább használatos.

A Komjáti kánonokat azzal a kifejezett céllal szerkesztették, hogy a *kizárólag lelkészi jellegű egyházkormányzati rendszert* a legnagyobb tekintélyekkel igazolják. E tekintélyek között szerepel a *II. Helvét Hitvallás*, és több *Kálvin-hivatkozás*. A kánonok egyházkormányzata teljesen lelkészi: csúcspontján a *püspök-esperes rendszer* áll, alsó fokon pedig a gyülekezet pásztorálásában és fegyelmezésében teljesen a *lelkészek* az egyedüli tényezők. Az egyházkormányzásban az esperesek és püspökök által egybehívott *partiális és generális zsinatok* (Partialis Synodus = egyházmegyei zsinat, Generalis Synodus, vagy közszinat, az egyházkerületi közgyűlés régi neve) is kizárólag lelkészekből állottak és a püspök tanácsadója, a kiválóbb lelkészekből mellé állított *presbitérium is teljesen lelkészi jellegű*.⁸

A Komjáti kánonok első része szól az igaz hit megtartásáról, a püspökök felszenteléséről, köteletségéről. A második a széniorokról, a harmadik a községes, úgynevezett presbiterekről, vagyis az egyházak pársztorairól. A negyedik az iskolákról, az ötödik a zsinatokról.

A kánonok szerkesztői – bár többször hivatkoznak Kálvinra – azáltal, hogy az egyházszervezetet a papi mindenhatóságra építik fel, ellentmondanak az ő egyházkormányzati rendszerének. Kálvin ugyanis olyan alkotmányt adott egyházának, melyben a lelkészi elem mellett részt vettek a világi elemek is annak dokumentálására, hogy az egyházat nem felülről kormányozzák, hanem *ő maga kormányozza önmagát a Krisztustól kapott törvények alapján*.⁹

A Geleji-kánonokat 1649-ben a marosvásárhelyi gyűlés átvizsgálta és „*approbatae et acceptatae sunt*” elfogadva jóváhagyta, majd a fejedelem is megerősítette. Ez a törvénykönyv majdnem teljesen megegyezett a Komjáti-kánonokkal. A 85. kánon szerint minden lelkész egyenlő, köztük semmiféle elsőség nincs, de minden tractus (= egyházmegye) egy lelkészt emeljen maga fölé, s annak magát önként alárendelje, a tractusok püspököt választanak. A püspöknek és esperesnek mindenki engedelmeskedjék. E törvényen nyugszik, mint jó fundamentumon, a tractus és a superintendencia (egyházmegye és egyházkerület) intézménye, mely még nem tette az egész egyházszervezet alapjává a presbitériumot. A Geleji-kánonok „*nem tetszeleg a Kálvin követésének látszatával, sőt egészen nyíltan kimondja, hogy a más evangéliumi országokban meglévő igazgatási rendtől a nálunk meglévő különbözik*.” A Komjáti-kánonok öt részével szemben ez a törvénykönyv hét részben sorolja fel az egyházi szolgálatokat:

1. Az egyházak *pásztorai* (a lelkészek),
2. A diocesisiek *seniorai* (az egyházmegye esperesei),
3. A provinciák *superintendensei* (az egyházkerületek püspökei),
4. *Rectorok* (az iskolák igazgatói),
5. *Cántorok* (énekvezérek),
6. *Presbyterek* – „amelyek azonban nincsenek”,
7. *Aedilisek* (egyházfiak).

A szatmárnémeti zsinat és a Geleji-kánonok tehát általában jónak ítélték a presbitériumot, de gyakorlatilag elvetették azt.

Mindkét törvénykönyv előtérbe helyezi az egyháznak lelkészi jellegű kormányzását és igen kevés lehetőséget biztosít a világi elemeknek. Az egyházkormányzás vezetője a püspök, akinek hatósága több egyházmegyből álló egyházkerületre terjedt ki.¹⁰

2. A világi elem (*saecularis braechium*) és a Presbitérium (vének tanácsa) megjelenése az egyházkormányzásban

A világi elemeknek az egyházigazgatás magasabb szerveibe való bevonása először az erdélyi egyházkerületben következett be. Már a 16. századból vannak adatok arra, hogy az erdélyi országgyűlés arra törekedett, hogy a zsinatokon a lelkészek, a patrónusok és az országos rendek bevonásával tanácskozzanak. Tény az is, hogy a 16. században is voltak már olyan gyülekezetek, melyeknek igazgatása a lelkész, a községi, illetve a városi előjáróság között oszlott meg. A lelkészek végezték a gyülekezet pásztorálását és tanítását, a *magistratus* (= előjáróság) szolgáltatta a *saecularis braechiumot* (= világi hatalom) és gondozta az egyház anyagi ügyeit. Ez a jelenség azonban még nagyon szórványos, és a 16-17. század folyamán igen sok változatosságot mutatott. Az 1562-63 tarcali és tordai zsinatokon már szó volt a világiak (laicos) szerepéről az egyházban. A 29. cikk szerint: „*akik az egyháziaktól külön választották az úgynevezett világiakat – mintha azok az egyháznak tagjai sem volnának – bizonyára azt választották szét, amit Isten összekötött*”. A presbiterek tisztére nézve megállapítja a 35. cikk: „*Kötelességök a presbytereknek – véneknek – és a keresztyén hatóságoknak ... hogy zsarnokságot ne hozzanak be az egyházba...*”¹¹

A 17. század első felében már találtunk olyan igazgató testületet, amely a mai presbitériumunkkal igen sokban megegyezik a gyülekezeti működést illetően, amennyiben a hívek választásán alapul mandátumuk és nem községi választáson és egy testet képeznek a lelkéssel együtt, nem pedig két külön, egymással szemben álló felet.

De sem a községi magistratus, sem pedig a hívek által választott egyháztanács nem tekinthető és nem is nevezhetik presbitériumnak. A presbitériumnak ebben az időben egészen más a jelentősége, a magistratustól és egyházi tanácstól teljesen elütő fogalom volt. Az a nagy harc, mely a 17. század derekán a presbitériumok felállítása körül folyt a tiszavidéki és erdélyi reformátusság körében, azt mutatja, hogy ott nem a mai presbitériumokról, nem a mai presbitériá-

lis rendszerről volt szó, hanem a Kálvin-féle, a genfi presbitérium felállításáról, amely presbitériumnak semmi köze nem volt az egyház anyagi ügyeihez, hanem amely a gyülekezet valláserkölcs állapotára ügyelt volna fel.¹²

A Kálvin-féle genfi presbitérium – melyet *Consistoriumnak* neveztek – jogkörét az 1541., majd 1561-ben elfogadott rendelkezések (Ordonnances) állapították meg. „*Az egyházfegyelem gyakorlása, a hívő közösség erkölcsseire való felvigyázat a Consistorium, mint testület kezében*” volt.¹³

Ilyen presbitériumokért lelkesedtek a 17. század presbitériánusai és ilyet is állítottak fel sok helyen. Ez az igazi, a tiszta presbitérium, amelynek csak a szükség, az állami és egyházi hatáskörök szétválasztása utalta hatáskörébe az anyagi ügyeket és az egyházközségi adminisztrációt. Ez a presbitérium az, amelyet a tarcal-tordai zsinat már 1562-63-ban ismertett, de amelynek választására vonatkozólag mellőzte a Béza-féle hitvallás megfelelő szakaszait.

Ilyen presbitériumot említ a tarcal-tordai zsinat 20. cikke. Tagjait vokssal vagy javallással választják az eklézsia igazgatására. A lelkészek és a presbiterek egyenlők. Az igazgatás célja, hogy az eklézsia tagjai az Isten igéjének regulája szerint megtartassanak, a tudományra és erkölcsökre felügyeljenek, s a törvény áthágóit megbüntessék, a presbiterek a lelkészt esetleg megintik, vigyáznak, hogy az istentisztelet babonává ne váljék. A lelkész és egyházi szolgák helyébe újat választanak. A presbitériánus mozgalom a 17. század első felében a világi elemnek akart befolyást biztosítani, de a Tripartium által vezetett magyar nemesség nem tudott megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy jobbgyokból alakult presbitérium a nemes patrónus felett jogot gyakoroljon, s hogy az, akit az úriszéken megkorbácsoltat, őt eklézsia követésre ítélhessen.¹⁴

Az első, genfi mintára szervezett presbitériumot *Kanizsai Pálfi János* pápai prédikátor szervezte meg Pápán 1619-ben. Ennek a kálvini elvek alapján álló presbitéri rendszernek az alapelve az volt, hogy az egyházat nem a papok, hanem a gyülekezet tagjai közül választott presbiterek kormányozzák.¹⁵

A pápai presbitérium mintájára minden bizonnyal szerveződtek máshol is ilyen intézmények. Legalábbis arra következtethetünk a jeles egyháztörténész, *Pokoly József* megjegyzéséből, mely szerint: „...*házánkban a Kálvin-féle presbitériumok léteztek, mielőtt a nagy presbitériánus vita kitört volna*”.¹⁶

Ez a nagy vita pedig a szatmárnémeti zsinaton robbant ki 1646-ban. *Tolnai Dali János* sárospataki tanár, majd abaúji esperes, javaslatot tett a presbitériumok megszervezésére. Tolnai és társai holland, angol minták után, de a kálvini reformáció tanításához híven, nem tartották helyesnek a püspöki és esperesi egyházkormányzati rendszert. Az egyház igazi lényegével megegyezően a presbitéri kormányzási rendszer bevezetését sürgették.

Természetesen a reformmozgalomnak – melynek csak egyik része volt a presbitériumok felállítása – nagyon sok ellenzője akadt. Az ellenhatás egyik oka az volt, hogy az egész reformmozgalmat, az úgynevezett puritanizmust felforgató eszmének tartották.

A másik ok a nemesi rendi gondolkodásmód volt. A fő- és köznemesség hallani sem akart arról, hogy az egyház ügyeinek intézésébe beleszóljanak a parasztságból választott presbiterek, velük együtt tanácskozzanak, vagy éppen rajtuk fegyelmet is gyakoroljanak. Az ország keleti része feletti fejedelmi hatalmat gyakorló I. Rákóczi György számára sem volt rokonszenves az Angliából hozott eszme, ahol a puritánok és presbitériánusok király elleni forradalma éppen kibontakozóban volt.¹⁷

Ilyen körülmények között – bár akadtak a presbitéri gondolatnak pártolói is, mint Lónyai Zsigmond földesúr és Lőrántffy Zsuzsanna – a presbitériumok felállítása igen szórványos volt. Az 1651. évi zsinat is elítélte a presbitériánusi mozgalmat. Megjegyezte ugyan, hogy „a presbitériumok apostoli praxis szerint valók”, és „ennek essentiája eddig meg volt a mi Ecclesiánkban”, de a „mostani új formában” a magistratusnak és regnicoláknak nem tetszik, benne szegény nemzetünkre veszedelmet lát, s kijelenti, hogy az eddigi „*usuale regiment*” (= szokásos tisztségeket) tartja fenn, a presbitéri elv hirdetői ellen az esperesek járjanak el. Még a 18. század elején is azt írta Ember Pál, hogy „különféle akadályok miatt őseink nem állítottak fel presbitériumokat”.

A világi elem a reformáció kezdetén az egyház védelmezésével és pártfogásával játszott nagy szerepet, de az eklézsia igazgatását a lelkészekre bízta. Ha a közzsinaton, vagy másutt megjelent is, csak hallgatott. Mikor pedig a protestánsok üldözése a világiak nagy részét az egyház ügyeitől való teljes visszavonulásra bírta, egészen a lelkészek kezébe ment az ügyek vezetése. Tízántúl 1734-ig sem az egyházkerületi, sem az egyházmegyei gyűléseken nem voltak világi assessorok (= tanácsbírák).

1661-ben a Marosvásárhelyen ülésző zsinat kifejezte azt a kívánságát, hogy „*egyforma legyen Erdélyben* (hozzá tartozott ebben az időben az úgynevezett Partium, Szatmár, Bihar, Békés megye nagy része is) *a református egyházkormányzat rendszere, még pedig presbitérianizmusból keletkezett egyenletlenkedés megszüntetésével*”. Annak ellenére, hogy a zsinaton részt vevő lelkészek többsége puritanus, presbitérianus érzelmű volt, belement annak elhatározásába, hogy „*aféle presbitérianus episcopalis nevezettség, amely különözésre és szakadásra nyit utat, nem hallattassék az eklézsiaiban*”.¹⁸

Ez a békülékenynek is nevezhető megnyilatkozás kezdetét is jelentette az egyre inkább tért hódító reformok megvalósításának. 1668-ban a kecskeméti eklézsiaiban felállították a presbitériumot. Ugyanebben az esztendőben Erdélyben, miután a puritanus eszméről ismert Kovásznai Péter került a püspöki székbe, a Sövényfalván tartott partialis Synodus a szintén presbitérianus Vajdaszentiváni Jánost választotta a Küküllői Egyházmegye seniorává. Az új esperes első dolga volt gyülekezetében, *Vámosgálfalván* megszervezni a presbitériumot, majd rövid két év alatt egyházmegyéje 30 gyülekezte közül 26-ban jött létre ez az intézmény.¹⁹

1668-ban a következő levelet intézte egyik lelkésztársához: „*Kedves Atyámfia, édes Uram. En a jó Isten kegyelmessége szerinti nagy szelídséggel, de buzgóságosan taníték az elmúlt Húsvét ünnepnapokon, amaz*

örökösen igaz vallásunkhoz tartozó Apostoli szent, hasznos és szükséges rendről, annak kivitele felől. A dicsőség adassék az Istennek, ki szintén már elcsüggedő, megbágydadt, elkeseredett szívemnek munkáját megszáná végre meg is áldá. Mert hallgatóimnak ő Felsége elhitéte olyannak lenni, amint Isten ígérének igazságát én általam mutogatta vala. Választánk azért szegény a paraszt rend közül (mivel a nemesi rend szereti, javalya, azt mondja de nem vévé fel most elsőben jövődöre ígervén magát) választánk mondom két egyházfi szolgálkat, kik az Ige tanítása szerint az Isten nyájára vigyázzanak, előljárjanak atyafíú szeretettel és a veszedelmebe való beesés előtt megintsenek akárkit, kiragadván azt, mintegy tűzből. Júdas 22. Immár szeretett Atyámfia, mi haszna és gyümölcse leszen: legyen az Úr ő Felsége jó tetszésében, elhiszem, hogy ha e rend perpetui uris divini (az is) haszontalanul és gyümölcstelenül lenni nem engedi. Légy egészségben. Joh. Sz. Iváni.”²⁰

A 17. század végén, mint ismeretes, nemcsak Erdélyben, hanem az ország más vidékein is a református eklézsiaiban egymásután szerveződtek a presbitériumok. 1682-ben Erdélyben valósult meg legelőször az egyházi igazgatásban hivatalosan a világiaknak a lelkészekkel egyenlő joga.²¹

3. Általános helyzet a 18. században

A kálvini egyházalkotmány kiépítése a 17. században megindult. Egyre több helyen alakultak meg a presbitériumok. 1740 körül az egyik nagyhirű prédikátor megállapította: „*Nincsen ott egész reformáció a valóságban, ahol ez a rend* (ti. a presbitérium) *fel nem állítatott*”. Elmondja: „*a presbiterek tiszte, hogy a lelkésszel együtt vigyázzanak az eklézsiaira... a tudomány a jó rend s az erkölcsök iránt.*” Ezekből a megjegyzésekből kitűnik, hogy még abban az időben sem volt általános a presbitéri rend felállítása a gyülekezetekben.²²

A világiak egyházkormányzási és irányítási szerepének növekedését a szükség hozta létre. Mivel az egyházkerületeknek közös szervük nem volt, feltétlenül szükséges volt arról gondoskodni, hogy az egyház ügyeinek is legyen egyetemes képviselője a bécsi udvarnál. Ugyanis az úgynevezett helytartótanács megszervezése után ennek a hatáskörébe tartozott – többek között – a protestáns vallási ügyek intézése is. Református részről ilyen képviselő gyanánt tűnik fel az 1712-15. évi országgyűlésen Ráday Pál. Tevékenységére egyházi megbízatása nem volt. Az egyház ügyeinek intézését – *agens* elnevezéssel – önként, egyháza iránti felelősségből vállalta. Később – nélkülözhetetlen munkálkodását elismerve – őt tekintették a református egyetemes egyház első *főcuratorának*.

Ráday mellett más világi férfiú is hordozta az egyház védelmének terheit. Időnként – a védelem teendőinek megbeszélésére – egy-egy nemes földesúr kastélyában összejöttek. Ezeket az összejöveteleket nevezték el *Konvent*-nek.²³

A konventek jelentősége akkor növekedett meg, amikor a *Carolina-Resolutio* megjelenése után az egyházi testületek nem tarthattak gyűléseket.²⁴

A világiak szerepvállalása nem azzal a hátsó gondolattal történt, hogy az egyház vezetését és irányítá-

sát kivegyék a lelkészek kezéből. Viszont az önkéntesen vállalt munka idővel intézményessé vált. Később nem elégedtek meg a védő és támogató szereppel, hanem irányítani akarták az egyház belügyeit is.

A világi elemek befolyásának növekedését jelentette az 1734-ben megtartott *Bodrogkeresztúri Konvent* is. Legfőbb rendelkezése az volt, hogy a Tiszán belüli Egyházkerületben is felállítani rendelte a *superintendensi hivatalt*.

A század említésre méltó eseménye az egyházkerületi kormányzat fejlődése szempontjából a nemesség és a lelképásztorok összeütközése. Sina Miklós, a debreceni református kollégium professzora és hívei a Bibliára és az egyházatyákra hivatkozva isteni eredetű jognak nyilvánították a püspökök és lelképásztorok kizárólagos egyház-, és iskolakormányzati tevékenységét. Makacs elfogultsággal elutasították „a világiaknak az egyház kormányzásában mindig zavarkeltő s az aposztoli koral is ellenkező befolyását”.

1791-ben meghalt a tiszántúli egyházkerület püspöke, *Szaimári Baksi István*. Halála után a lelkészek elhatározták, hogy a világiak kizárásával választanak püspököt. Az esperesek csupán a lelkészekből szedtek szavazatot. Így *Sinai Miklóst* a *hierarchikus* (= papi uralom) elvek harcias képviselőjét ültették a püspöki székbe. Ugyanakkor a világi urak a velük tartó, s püspökjelölt *Hunyadi Ferenc* egyházkerületi főjegyzőt választották püspökké, akit a király meg is erősített ebben a tisztségében. Így a világiak egyházkerületi befolyása újból megerősödött. Az 1791-ben összehívott *budai zsinaton* a nemesség a hierarchikus egyházkerületi kormányzat híveivel szemben, a jogok megosztása terén magának a nagyobb részt igényelte. *Keresztesi József*, akkor szalacsi, később nagyváradai lelkész naplójából olvashatjuk a zsinatra vonatkozó és a papság nagy részének véleményét tükröző megjegyzéseit: „1. ez synodus nevet sem érdemel, mert a synodus papi gyűlés, ez pedig nem volt az...” 2. „hogy ennek fő czélja s fundamentoma az volt, hogy a papok elnyomassanak, és azoknak kezeikből az *eklézsiái regimen* (= egyházi igazgatás) kivéteessék. Ezt bizonyítja mindjárt az is, hogy erővel *saecularis praeses* (= világi elnököt) úgy mint Gróf Teleki Józsefet tettek... *Az Urak nem az Isten dicsőségét, hanem a magukét keresték. Nem a szent lélek volt ott a praeses* (= oltalmazó, vezető előjáró) *hanem ládába és tarisznyákba zárva vitték azt a Duna és Tisza mellékéről.* 3. A prédikátorok csak arra valók voltak, hogy a szám velek kiteljen, és a szék fel ne billenjen...” A naplóban részletesen ír az 1791. évi kettős püspökválasztásról, a *hierarchikusok* és *kyriarchikusok* (a papi uralom hívei és a világiak uralmának hívei) nagy harcáról. Leírja *Sinai* püspökké választásának eredményét, mely szerint *Sinaira* szavaztak 135-en, *Hunyadira* 70-en. A többi – mintegy 50 szavazat hét jelölt között oszlott meg. Mikor a főkurátornak jelentették *Sinai* püspökké választását, be sem engedte a két deputált (kiküldött) seniort, hanem kijöven a tornácra, hozzájuk ezt felelte: „*sem ezen papi gyűlést törvényesnek, sem a választott superintendenst annak lenni nem ismerem.*”

A *saecularis urak* mindent elkövettek, hogy „*Sinai* úr a püspökségből *turbáltassék* (= kiforgattassék)”. „*Rhedei Ferenc* főcurator kijelentette, hogy *pápistává*

lesz ha Sinai püspök marad. Öreg Pechy Imre pedig *magá fogja alóla kirántani a széket.*” *Ercsei* szalontai lelkész el akarta kísérni az új püspököt *Bécsbe*, választása megerősítése ügyében. Mikor ezt a szalontaiak megtudták, ezt üzenték neki: „*hogyha Sinai úrral elmegy, azonnal ki hányják mindenét a paróchiából.*”

Közben a *saecularis curatorok* (= az egyház világi előjárói) „15 árkusból álló currenst (= 15 ívnyi terjedelmű körlevelet) bocsátottak traktusonként az eklézsiák külső s paraszt előjáróihoz... hogy minden eklézsiáknak külső előjárói püspökre voxoljanak (= szavazzanak). Ezek a külső előjárók... és kivált a *notoriosok* (= falusi jegyző), kik rendszerint *papkergetők szoktak lenni*, voxoltak a legalább való nemes emberek és eklézsiák előjárói is.” Az egyházmegyék gyűléseket hívtak össze. Ezekon ismertették *Sinai* választásának szabálytalanságait. Legelsőnek az érmelléki *tractus* állott el *Sinai* mellől, „*többszöre mind oda hajoltak a prédikátorok, hogy pro bona pacis et concordiae recedálni kell Sinai úrtól*” (a békességért és egyetértésért el kell állni *Sinaitól*). Végül is 1791. jún. 28-án a főkurátor által parancsolt „*superintentiális gyűlés beállott... Sinai úr a püspökségből letétezt, a professzorsága is cassaltatott* (= megfosztatott), a generalis notarius (= egyházkerületi főjegyző) *Hunyadi Ferencz* *superintendensé* tététezt.” Az 1792. esztendőben megjött a királyi leirat, mely szerint – jegyzi fel *Keresztesi* – „*Sinai az ő elenségeinek tepsolási között a superintendensségtől elmaradott, Hunyadi pedig annak esmértetett.* Így apródonként a tűz elaludt, az idő a sebeket beforrasztotta, s a csendesség láttatott helyre állni.”²⁵

A *budai zsinattal*, illetve az azon hozott határozatok által – bár ezek a kánonok uralkodói megerősítést soha sem nyertek –, a református egyházkerületi történetében véget ért egy korszak: a lelkészeknek a világi elem egyházkerületi szereplése elleni küzdelemnek korszaka. Amint láttuk ebből a küzdelemből a világi elem került ki győztesen. Ez természetesen meghatározta az egyházkerületi alakulását, az egyházkerületek szintjén éppen úgy, mint a legkisebb gyülekezetek életében is, egészen 1881-ig, a református egyház úgynevezett alkotmányozó zsinatáig.²⁶

Közben azonban – a szabadságharc leverése után – a helytartótanács *Thun* kultuszminiszter javaslata alapján meg akarta szüntetni a protestáns egyházak autonómiáját. Főhatóságul 5-5 lutheránusokból és reformátusokból álló főkonzisztóriumot kívánt felállítani. A tervvel együtt ígért anyagi támogatás azonban nem leplezhette azt a tényt, hogy a tervezet az egyházi szabadságról és az önkormányzatról való lemondást jelentette volna. Az egyházkerületek minden tiltakozása ellenére 1859 szeptemberében a tervezetet mint *császári pátenst* (= parancs) kihírdették. Az egyházkerületek felhívták a gyülekezeteket, hogy tiltakozzanak a pátenst ellen. A református gyülekezetek közül 25 gyülekezet nem tiltakozott ellene, mindössze 1 %. Végül a kormány 1860 áprilisában visszavonta a parancsot. Ez az intézkedés már az abszolútus rendszer meggyengülését jelentette és feléledt újra a szabad, alkotmányos életbe való visszatérés reménye.²⁷

Molnár Ambrus

1. BARCSA János 1906-1909. I. 31-32., SZENTPÉTERI KUN Béla 1941. Ezekre a kérdésekre lásd még: RÉVÉSZ Imre 1938. MIKLÓS Dezső, 1942. – 2. RÉVÉSZ 1937. 51. Gönczi püspök kivonatolta ezt a törvénykönyvet. Ezt a közhasználatú kivonatot nevezték *Articuli minores*-nek. – 3. *Articuli Maiores* 65. kánona vö. RÉVÉSZ 1937. 358. – 4. SZENTPÉTERI 1948. 65-67. – 5. Az egyházlátogatás módjáról és feladatairól már a 16. században keletkezett kánonok is rendelkeznek. Az esperes és néhány egyházmegyei *assessor* (= tanácsbíró) évenként meglátogatott minden gyülekezetet. Megvizsgálta a gyülekezet és a lelkész viszonyát. Megkérdezte az egyház elöljáróit, nincs-e panaszuk a lelkész ellen és viszont. Az egyházlátogatás (*Canonica visitatio*) alkalmával felvett jegyzőkönyv alapján döntött az egyházmegyei közgyűlés a prédikátor, a rector és a praeeceptor – az úgynevezett *Belső Emberek* – további sorsáról, vagyis arról, hogy maradhatnak-e a gyülekezetben, vagy *változásba kell menniük*. A *visitatio* erősítette meg vagy törölte el akár a belső emberek, akár a gyülekezet tagjai büntetését is. A gyülekezeti önkormányzat e felügyeleti szerve működésének tárgyalására e tanulmány keretében nincs lehetőség. A kérdést lásd részletesebben: SZUHAY Benedek 1900. 1-233., továbbá TÓTH Endre 1964. 1-81. – 6. BARCSA 1906. 404-419-420., BARCSA 1904. 18-19., SZENTPÉTERI 1941. 438., ILLYÉS Géza 1936. 110-116. – SZENTPÉTERI 1948. 67., ILLYÉS Endre 1934. 59-60., RÉVÉSZ 1937. 66. – 8. KATONA Géza 1940. 524-525. A Presbyterium a 17. században is azt jelentette, hogy *papság*. Ebben a században szerveződött a református egyházban először olyan testület, mely a lelkészek közül kiválasztva az esperes, illetve a püspök mellé volt rendelve tanácsadó gyanánt. Vö.: ZOVÁNYI Jenő 1977. 489., továbbá ILLYÉS E. 1934. 59-60. – 9. SZENTPÉTERI 1948. 69., ILLYÉS E. 59. – 10. BÍRÓ Sándor-BUCSAY Mihály-TÓTH Endre-VARGA Zoltán 1949. 139-140., továbbá ZSILINSZKY Mihály 1907. 260-261. – 11. KISS Áron 1881. 288-289. – 12. POKOLY József 1901. 202-203., vö. BARCSA 1906-1908. I. 45. – 13. ILLYÉS E. 1937. 60-61. – 14. BARCSA 1906-1908. I. 45. – 15. TÓTH 1941. 42-43. Az első presbyterium tagjairól (a városi és vitézli rend tagjai közül valók voltak, tehát városi polgárok és katonák) és szabályzatáról lásd: POKOLY 1901 i.m. – 16. POKOLY 1901. 204. – 17. BÍRÓ-BUCSAY-TÓTH-VARGA 1949. 138-139. A szatmárnémeti nemzeti zsinat határozatait, a puritánusok mozgalmának eseményeit lásd részletesen: ZOVÁNYI 1911. 149-174. – 18. ZOVÁNYI 1911. 395-396. – 19. ILLYÉS G. 1936. 156-161. – 20. POKOLY 1904. 285-286., ZOVÁNYI 1911. 367. – 21. BÍRÓ-BUCSAY-TÓTH-VARGA 1949. 142. – 22. SZATHMÁRI PAPP Zsigmond 1741. – 23. Konvent a latin *conventus* szóból. A református egyházat egyetemesen érdeklő ügyek intézésére hivatott testület. *Agens* (= vallási ügyvivő) volt a címük azoknak a hivatalnokoknak, akik a bécsi udvarnál, vagy a Helytartótanácsnál a 18. században az egyház érdekeit képviselték. – 24. *Carolina Resolutio*, III. Károly 1731-ben kibocsátott, a protestánsok vallásszabadságát majdnem teljesen megszüntető rendelete. *II. Carolina Resolutio* a protestánsok megújított kérésére mind a két protestáns egyháznak 4-4 supe-

rintendens (= püspök) választását megengedő rendelete. – 25. KÉRÉSZEY József 1868. 350-362., RÉVÉSZ 1959. 178-212. – 26. ZOVÁNYI 1938. 9., továbbá BUCSAY 1985. 185-187. – 27. BUCSAY 1985. 205-206.

Irodalom

BARCSA János: 1899. Hajdúnánási ev. ref. egyház történelme. Debrecen – BARCSA János: 1904. Papmarasztás Debrecenben. In: Debreceni Protestáns Lap 1904. január 7. – BARCSA János: 1906. Adatok a papmarasztás történetéhez. In: Debreceni Protestáns Lap 1906. július 7. – BARCSA János: 1906-1908. A Tiszántúli ev. ref. egyházkerület történelme I-III. – BÍRÓ Sándor-BUCSAY Mihály-TÓTH Endre-VARGA Zoltán: 1940. A Magyar református egyház története Budapest. ILLYÉS Endre: 1934. A genfi presbyterium a XVI. században. In: A Bodrogkeresztúri Konvent 200 éves jubileumának emlékkönyve 1734-1934. Sárospatak. – ILLYÉS Géza: 1936. Papmarasztás az erdélyi református egyházban. In: Református Szemle XXIX. évf. 1936. III. hó 4. 7. 8. sz. 110-116. – KATHONA Géza: 1940. Samarjai János gyakorlati teológiája. In: Theologiai Szemle XVI. évf./Pótfüzet: Debrecen 1940, Szerk: Dr. Csikesz Sándor. – KÉRÉSZEY József: 1886. Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII. század végén. – KISS Áron: 1881. A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Budapest. – MIKLÓS Dezső: 1942. A magyar protestáns egyházalkotmány kialakulása a reformáció századában. Pápa 1942. – POKOLY József: 1901. Az első Magyar Presbyterium keletkezése és szervezete. In: Protestáns Szemle (Szerk: Szóts Farkas) XIII. évf. I-X. füzet Budapest 1901. – RÉVÉSZ Imre: 1935. Presbiteri rendszere a magyar református egyház. In: Theologiai Szemle (Szerk: Csikesz Sándor) Debrecen. – RÉVÉSZ Imre: 1937. Biblia és suba. In: Igazság és Élet (Szerk: Révész Imre) Debrecen. – RÉVÉSZ Imre: 1938. Magyar református egyháztörténet 1520-1608. Debrecen – RÉVÉSZ Imre: 1959. Sinai Miklós és kora. – Adalékok a XVIII. századi magyar társadalom történetéhez. Budapest – RÉVÉSZ Imre: 1938. Magyar református egyháztörténet Debrecen. – RÉVÉSZ Imre: 1937. A szatmárnémeti nemzeti zsinat és az első magyar református ébredés Budapest. – SZATHMÁRI PAPP Zsigmond: 1741. Nádudvari Péter nyolcvanegy prédikációi, melyekben az igaz ker. vallásnak szentírásán épült fundamentumos ágazatai ... kibeszéltetnek. Kolozsvár. – SZENTPÉTERI KUN Béla: 1941. A lelkészválasztás joga a magyarországi református egyházban. Budapest. 1941. – SZENTPÉTERI KUN Béla: 1948. A magyarországi református egyház külső rendje. Budapest. – SZUHAY Benedek: 1900. Az egyházlátogatás (*canonica visitatio*) Miskolc. – TÓTH Endre: 1941. A pápai református egyház története Pápa. – TÓTH Endre: 1964. A tiszántúli egyházkerület igazgatásának és az esperesi egyházlátogatásnak rendje 1762-ből. Debrecen 1964. – ZOVÁNYI Jenő: 1911. Puritánus mozgalom a magyar református egyházban Budapest. – ZSILINSZKY Mihály: 1907. A magyar honi protestáns egyház története Budapest 1907.

A magyarországi görög nemzeti kisebbség a török hódoltság után (XVIII-XX.sz.)*

Mileőtt hozzáfognék előadásom témájának tárgyalásához, vagyis a Magyarországon letelepedett újkori görögység XVIII-XX. századi történetének ismertetéséhez, két dolgot kell előrebocsátanom.

Az egyik az, hogy a magyarországi görögység lélekszámát, az országon belüli helyzetét *nem állíthatjuk*

párhuzamba a jelenlegi nyugat-európai görög diaszpóráéval, amely Angliában, Németországban és Franciaországban jelentős erőt képvisel. A magyarországi görögység már a középkorban, és azután is, mindenkor *elenyésző kisebbségben* volt az országban élő szerb és román kisebbséghez képest.

A másik megjegyzésem az, hogy a magyarországi görögység *világi* – társadalmi, politikai, kulturális, gazdasági stb. – történetével már számosan foglalkoztak és kutatásaik eredményeit különböző nyelveken publikálták. Csak néhány nevet említek a legkiemelkedőbbek közül: *Moravcsik Gyula, Horváth Endre, Majnóczy Iván, Darkó Jenő*, valamint a legtöbb ilyen vo-

* Elhangzott az Europäisches Zentrum für Wissenschaftliche, ökumenische und kulturelle Zusammenarbeit E.V. „Griechische Migration in Europa: Geschichte und Gegenwart“ c. szimpozionján. J.W. Goethe-Universität, Frankfurt am Main. 1995. június 23-26.

natkozású monográfiát megjelentető *Füves Ödön*. Ha hozzávesszük még néhány külföldi kutató munkáját, elmondhatjuk, hogy a nagyszámú szerzők már feldolgozták a magyarországi görögség szekuláris történetének úgyszólván egész fellelhető anyagát.

A magam részéről tehát nem az előttem járt kutatók munkáját szándékozom összefoglalni, hanem – mint teológus – a magyarországi görögség utolsó három századi életének *egyház történeti és egyházjogi* vonatkozásait szeretném megvilágítani. Hozzáteszem, hogy a kérdésnek ezzel az oldalával már több mint fél évszázada foglalkozom, és hogy rajtam kívül kevesen tették azt.

A *török hódoltság* Magyarországon az 1526. évi mohácsi csatával kezdődött és az 1699. évi karlócai békekötéssel fejeződött be. Eközben az országnak megközelítően a középső része volt török megszállás alatt, nyugati része a Habsburgok uralma alatt volt, keleti része, Erdély pedig viszonylag önálló állam maradt. A nemzetközi kereskedelmet folytató görögök már a XVI. századtól kezdtek beáramlani mind a három országrészbe. Ez a beáramlás a továbbiak során fokozódott, úgyhogy a XVIII. században már letelepedett görögök a *történelmi* Magyarország területén mintegy *30 helységben* létesítettek előbb kereskedői „kompániákat”, majd egyházközséget, amelyek templomokat, iskolákat és egyéb intézményeket tartottak fenn. Így pl. rövid ideig (1812-1820 között) kisméretű görög tanítóképző is működött Pesten.

Meg kell azonban jelezni, hogy görögökről szólva nem csupán a szoros értelemben vett görög etnikumra kell gondolnunk, hanem az ugyanazokról a görögországi területekről bevándorolt és görögül is beszélő makedon-vlachokra és arnótokra (albánokra) szintén, akik új hazájukban is a görögökkel egy közösséget alkottak. Ezek nagy része szerbül, illetve bolgárul is tudott. A bevándorolt görögöseknek ez a vegyes etnikai összetétele szolgál magyarázatul arra, hogy a görögök az ország több városában elcinte más nemzetiségű ortodoxokkal (szerbekkel és románokkal) közös egyházközségekben éltek, egyes helyeken közös templomokat építettek. Így több esetben mindmáig vitás, hogy egyik-másik templom, egyházközség görög, avagy más eredetű-e.

Tovább bonyolította a helyzetet az a körülmény, hogy a görögök (beleértve a makedon-vlachokat és az arnótokat is), a milliós létszámú szerbekhez és románokhoz viszonyítva igen csekély minoritást jelentettek: *országos lélekszámuk soha nem haladta meg a 10 ezret*. Minthogy pedig saját külön egyházi szervezetük éppen ezért nem volt, hanem egyházközségeik a szerb, illetve román püspökök kánoni felügyelete alá tartoztak, fokozatos elnéptelenedésük nyomán egyes templomaik a szerb, illetve román hittestvéreik kezére jutottak.

Leszűkítve a kérdést a *jelenlegi Magyarország* területére, vitathatalanul görög vagy részben görög alapítású egyházközségek és templomok száma 12 volt. Ezekből a továbbiak során hét megtartotta görög jellegét, öt pedig átkerült a szerbek, illetve románok birtokába. A 12 templom közül jelenleg csak négyben folynak rendszeresen istentiszteletek, hatban csak bizonyos időközönként, kettő pedig teljesen megszűnt templomként működni.

Az eddig elmondottakból is érthető, hogy az összes

ortodox hitű magyarországi nemzetiségek közül *a görögök asszimilálódtak, magyarosodtak el a leghamarabb*, ami már a XIX. évszázad második felében szinte maradéktalanul végbement. Ez nemcsak a csekély lélekszámukra vezethető vissza, valamint az ebből kifolyóan aránytalanul nagyszámú vegyes házasságokra. Inkább arra, hogy a görögök – a többi ortodox hitű nemzetiséggel ellentétben – sehol sem éltek maguk között, kizárólag vagy túlnyomó részt görög településekben, hanem főleg magyar városokban, ahol az asszimilálódás törvényszerű volt. Ezt a görög iskolák csak ideig-óráig tudták késleltetni.

A magyarországi görögöknek ezzel a különleges helyzetével magyarázható egy ugyancsak különleges jelenség. Ugyanis a történelem folyamán nemcsak a görögök asszimilálódtak a többségi magyarsághoz, hanem – ha lassabban is, és kisebb mértékben – a többi ortodox hitű nemzetiségek is. Ez utóbbiaknál nem volt tapasztalható bármilyen törekvés arra, hogy az elmagyarosodott híveik legalább *az ortodox hitet* őrizték meg. Ha már elvesztették szerb vagy román nemzeti és nyelvi identitásukat, senki sem törődött azzal, ha elhagyták ősi hitüket is és valamely „magyar vallásra” (katolikusra, protestánsra) tértek át. Ezzel szemben, az asszimilálódó görögök megpróbálták elmagyarosodó hittestvéreiket *az ortodox hitben megtartani* oly módon, hogy igyekeztek azt nyelviileg *értelmeztetni* tenni számukra. Hogy ez a törekvésük nem vezethetett teljes sikerre, érthető. Hiszen a görög ortodoxoknak nem volt saját hierarchiájuk, szervezetük, még egy esperességük sem, amely ezt a gondolatot felkarolta volna. A más nemzetiségű egyházi vezetők től pedig e tekintetben megértést nem várhattak.

Viszont éppen az asszimilálódó görögöknek köszönhető, hogy – ha akár csekély mértékben is – mégis újjáéledt a középkor óta feledésbe merült *magyar nyelvű és nemzetiségű ortodoxia*, melynek első magjait a Bizáncból érkezett Hierotheosz „Episkopos Turkiás” ültette el Magyarországon a X. században.

A magyarországi görögöknek ez a *kettős kötődése* – egyrészt az *ősi ortodox hitükhöz*, másrészt az önként vállalt *új nemzeti identitásukhoz* – több dokumentummal igazolható történelmi valóság. Erről szeretnék most röviden beszámolni.

Már 1791-ben megjelent Pesten magyar fordításban Mogila Péter kijevei metropolita ortodox kátéja (hitvallása). A könyvet a görög származású, de már magyar nevű *Miskolczi Isván* fordította le magyarra, s a közbejött halála miatt fia, *Miskolczi Miklós* adta ki az akkori szokásnak megfelelően szinte egész oldalt betöltő címmel, amely így kezdődik: *„Igaz vallástétele a Napkeleti Közönséges Ekklesiának.”* Igen érdekes a kiadó előszava, amelyből idézek egy rövid részletet. Miután megállapítja, hogy görög származású hittestvérei között (már a XVIII. század végén!) *egyre kevesebben értik őseik nyelvét*, így folytatja: „... az üdvösségre tartozó dolgokat mindenkinek szükséges tudni és érteni, és mindenkinek parancsoltatik, hogy magukat megpróbálják, hogy a hitben vannak-e. De miképpen próbálhatják meg magukat, ha az idegen nyelveken írt tanító könyveket nem értik? Csak olyan azoknak az idegen és nem érthető nyelven való tanítás, mint a pengő érc és zengő cimba-

lom (1Kor. XIII.). Szükséges azért, hogy ezen katekizmus *magyar nyelven* létessek közzé...”

A következő dokumentum a szintén görög származású *Karapács Demeter* gyulai kereskedő által görög nyelvből saját költségén lefordíttatott és először Pesten 1795-ben kiadott *Imakönyve*, amelynek címe így kezdődik: „*Imádságos könyvecske a Napkeleti Anyaszentegyház Nemes Magyarországon lakó némely híveinek lelki hasznára.*” Az előszóban Karapács Demeter is ezt fejtegeti: „Mivel igen szép, hasznos, sőt szükséges dolog, hogy a keresztény ember azon a nyelven könyörögjön, amelyet jól ért, a Görög Anyaszentegyház Nemes Magyarországon lakó hívei közül pedig találatnak nem kevesen, akik magyar nyelven kívül görög, oláh, vagy orosz nyelveket tökéletesen, vagy éppen nem is értvén, és *magyar nyelven írt nekik való könyvek nélkül szűkölködven*, az ő Anyaszentegyházuk szokása és kívánságuk szerint *nem imádkozhatnak*, ezen imádságos könyvet görögből *magyarra fordíttattam* és magam költségén kinyomattattam, kinek tetszik, éljen vele”. Talán nem fölösleges megemlíteni, hogy ez az *Imakönyv* még *hat további kiadásban* jelent meg. (Budán 1815; Nagyváradon 1832 és 1854; Debrecenben 1859; valamint más cím alatt Kassán 1825, és Nagyváradon évszám nélkül.)

1801-ben *Georgievits Aaron* győri görög lelkipásztor adott ki egy ugyancsak hosszú címmel ellátott bilingvis, görög-magyar „*Kis Katekizmust*”, amelyhez nem fűzött előszót, ám a címéből is megtudható, hogy a Karlovici Érsekség 1774. évi, *görög nyelvű katekizmusának magyar fordítása*, amelyet a tudós pap a győri egyházközség ifjúságának használatára fordított le magyarra és bocsátott közre.

Megint egy világi hívő, *Stériady Theodor* „tataji kalmár” volt a következő magyar nyelvű ortodox vallási könyv kiadója, aki 1802-ben jelentette meg az „*Evangéliumok és Epistolák*” címkezdetű könyvét, amely az ortodox liturgikus perikópa rendszer szerinti evangéliumi és apostoli olvasmányok, valamint Szűz Mária és egyes szentek élete történetének *magyar fordítását* tartalmazza. A könyv kiadója az előszóban egyebek közt kijelenti: „... mit használ, hogy sokan hallják minden vasárnapokon és ünnepeken az Epistol-Evangéliumokat, ha nem értik? (...) Azért is szükséges, *amely nyelven legjobban értjük, hogy olvassassuk az Evangéliumokat*, hogy higgyük és megtartsuk, hogy az örök életet elnyerhessük”.

Az ötödik ilyen könyv fordítója, szerkesztője és kiadója *Popovics János* karcagi görög parochus. Művének teljes címét idézem, mivel egyben helyettesíti a tartalomjegyzéket is: „*Orthodox hitvallók Imakönyve*, vagy a görög *Synopsis* magyarja, mely tartalmaz minden alkalmi imákat és könyörgéseket; hótárt a Keleti Egyház rendszerében; száz évre szóló húsvéti táblázatot, és függetlenül: keresztényi útmutatást. Fordította görögről *Popovics János* görög nem egyesült lelkész, Karcagon 1861. Nagyvárad, Tichy Aladár nyomtatása 1861.”

Popovics János életéről többet tudunk, mint az előző szerzőkéről, illetve kiadókéről. Görög kántor-tanító fiaként született Miskolcon 1827-ben. A karlócai teológia elvégzése után egy ideig a szentesi és a kecskeméti iskolákban tanítókodott, majd Pesten bölcsé-

szetet hallgatott. 1852-ben szentelték pappá a karcagi paróchiára, ahol szolgálatban maradt 1896-ban bekövetkezett haláláig. Hogyan látta ő másfél évszázaddal ezelőtti egyháza akkori helyzetét és jövőjét Magyarországon, kitűnik *Imakönyve előszavából*. Abból idézek:

„... ha széles *magyar hazánkban* széttekintünk, bizonytalansággal találkozni fogunk hitrokonokkal, akik szerb, román, vagy görög nyelven – ha olvasni igen – de érteni, mégpedig tökéletesen, néhány egyesek kivételével aligha képesek. (...) Feszült keblemen tágitottam tehát akkor, midőn megfogamzott bennem az eszme: hogy 'Synopsis' görög imakönyvünket *magyar öltözetben* adjam át híveimnek és hitfeleimnek. Mert a valót kimondva: micsoda szellemi hasznat méríthet valaki oly könyvből, mely előtte ismeretlen értelmeket tartalmaz? (...) Nézetem szerint tehát igen *égető szükség* volt sok hitfeleinkre nézve a *magyarított imakönyv*...”

Hogy *Popovics János* nem is nagyon messzi távlatban a *magyar nyelv templomi, liturgikus bevezetésére* gondolt, kitűnik abból is, hogy az *Imakönyvön* kívül lefordította még az *evangéliumi perikópákat*, a *Hagiasmatárioront* és a *három Liturgiát*. Ezek kéziratban maradtak fenn.

A XIX. század derekán, 1864-ben, illetve 1868-ban történt a magyarországi szerb és román ortodox egyházi szervezet egymástól való egyház- és államjogi kettéválasztása, amiben külön szerep jutott a görög egyházközségeknek is. Ennek megértéséhez szükséges röviden vázolni a történelmi előzményeket.

A magyarországi török megszállás felszámolása után, 1690-ben történt a török hódoltság alatt maradt Szerbiából mintegy 40 ezer szerb család átköltözése, menekülése Magyarországra. Ettől az időtől számítjuk a *Karlócai Szerb Metropólia* fennállását, amelynek szabadságjogait több osztrák császári diploma garantálta. Körülbelül ugyanabban az időben ment végbe a *felvidéki ruszinok* majd – miután Erdély is 1688-ban a Habsburgok uralma alá került – 1698-ban az *erdélyi román ortodoxok kényszer-uniója Rómával*. Azok a román ortodox papok és hívek, akik az uniót valamiképpen elkerülték, illetve abból visszaszivárogtak az ortodoxiába, a *karlócai szerb érsek-metropolita jurisdikciója* alá helyezkedtek, és annak privilégiumai jóvoltából maradhattak továbbra is ortodoxok. Vonatkozik ez a görög ortodoxokra is, akiknek egyházközségei részben amúgy is a szerb hierarchia joghatósága alatt voltak, részben pedig – azok, amelyek korábban román püspökök jurisdikciója alatt éltek –, a románokkal együtt kerültek a karlócai metropolita oltalma alá.

A román ortodoxok lélekszámának fokozatos megnövekedése után, 1761-ben újra megalakult Brassóban az első erdélyi román ortodox püspökség, amelynek székhelye 1784-ben *Nagyszébenbe* került át.

Miután 1790-ben megtörtént a magyarországi ortodoxok törvényes emancipációja, amit a magyar törvényhozás 1848-ban is megerősített, a *román ortodoxok* elérték az 1864. évi szerb nemzeti-egyházi kongresszuson *egyházi jogi függetlenségük* elismérését. Ezt, valamint egy újonnan szervezett *Nagyszébeni Román Orthodox Metropólia* felállítását volt hivatva törvénybe iktatni a magyar Országgyűlés 1868-ban.

Amikor tehát a magyar Országgyűlés az erre vonatkozó törvényjavaslatot tárgyalta, csak a szerb és a

román ortodoxok kerültek szóba. Ekkor azonban a görög egyházközségek nevében a pesti, a szentesi és a kecskeméti egyházközségi vezetők *petíciót* nyújtottak be az Országgyűléshez. Ebben nemzetiségi és gazdasági indokokra hivatkozva, külön autonómia elismerését kérték a maguk számára is. Érdeemes idézni a memorandumnak ezt a részletét:

„Lehetetlen ezen törvényjavaslat ellen fel nem szólalnunk és a tisztelt képviselőház figyelmébe nem ajánlanunk, miszerint ezen javaslat törvényre emelése által szerb- vagy románokká deklaráltatnának e honnak olyan fiait is, kik nem olyanok és olyanokká lenni sem kedvük, sem akaratauk; akik csak *vallásukhoz ragaszkodnak, de külön nemzetiséget nem igényelnek, hanem született magyarok és a hazafiúságban valamint eddig, úgy ezután is magukat felülmúlni senki által nem engedik*”. Majd alább: „... e honban a görögkeleti valláson nemcsak szerbek és románok, hanem olyanok is vannak, akik *görög néven ismeretesek és azoktól származnak ugyan, kiknek tulajdonképpen vallása a görögkeleti vallás, és kiknek vallását a szerbek és románok is követik, de mint e hon szülöttjei vagy honosított polgárai, valóságos magyarok...*”

Az 1868. évi IX.tc. a pótlólag hozzátett 9. §-ában megerősítette a görög egyházközségek korlátozott autonómiáját nyelvi, iskolai, vagyoni és alapítványi ügyekben, ám a petíciójukban hangoztatott *magyarságuk* miatt, a törvény megfosztotta őket nemzeti identitásuktól. Ugyanis „*a görögkeleti vallás se nem szerb, se nem román ajkú híveinek*” (tehát még csak nem is egyházközségeknek!) nevezi őket. *Istentiszteleti nyelvük a görög maradt*, jóllehet nem sokkal később, már a századforduló idején *senki sem értette*. Elnevezésükbe is csak 1931-ben vették fel a „magyar” jelzőt. Ezt nyilván az első világháború utáni *feszült politikai légkör* miatt tették, függetleníteni akarván magukat a budai szerb püspök egyházi jogi felügyeletétől. Ez sikerült is nekik, olyannyira, hogy egyes vidéki egyházközségekben, ahol még a pap sem tudott görögül, *bevezették a magyar istentiszteleti nyelvet*. A budapesti egyházközség görög papja útján valamilyen laza kapcsolatba léptek a Konstantinápolyi Patriarchátussal, amely szintén nem akart tudni a magyar liturgikus nyelvről. Kánoni helyzetük azonban *tisztázatlan* maradt.

Ez az állapot folytatódott a *második világháború után* is. Eredménytelen tárgyalások folytak – a magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium támogatásával – mind a Konstantinápolyi Patriarchátussal, mind a budai szerb püspökkel. Az eredménytelenség oka az érdekelt egyházközségek *magyar jellege és magyar istentiszteleti nyelvre* való joga volt, amit sem a Konstantinápolyi Patriarchátus, sem a budai püspök nem volt hajlandó elismerni. Végül a görög alapítású egyházközségek, a két világháború között megalakult három új magyar egyházközséggel együtt (amelyek kánoni státusa szintén tisztázatlan volt), elérték 1949-ben azt, hogy a Moszkvai Patriarchátus a maga joghatósága alá fogadta őket. Ez együtt járt egy közös *esperesség* felállításával, amelyhez egy orosz egyházközség is tartozik. A Moszkvai Patriarchátus hozzájárult a magyar liturgikus nyelv használatához, anélkül, hogy azt kizáróla-

gossá tenné. Így a magyar ortodox esperességen belül az egyházi szertartások *három nyelven* is folynak: magyarul, görögül és – az orosz templomban – ószlávul.

Nagyon hosszú idő után, a görög polgárháború eredményezte a *legújabb görög bevándorlási hullámot* 1948-ban, amikor is a vesztes kommunista partizánok és hozzátartozóik emigráltak több kelet-európai országba, Albániától Üzbegisztánig. A görög emigránsok számára Magyarországon külön új falut is létesítettek, természetesen templom nélkül, *Belojannisz* néven. A legújabb görög emigráció laza és esetleges kapcsolatot tart fenn az Egyházzal. Egyébként is az athéni junta bukása után (1974) megindult az emigránsok tömeges *repatriálása*, beleértve a Belojannisz községet is. Mindazonáltal Mihail jelenlegi ausztriai metropolita (Konstantinápolyi Patriarchátus), aki a „Magyarország exarchiája” címet is viseli, élénk szervező munkát fejt ki a Belojannisz községben megmaradt magyarországi görög emigránsok között.

Befejezésül a következőkben foglalom össze az elmondottakat.

A magyarországi görög szórvány jellege, nagysága és helyzete lényegesen *eltér* a nyugat-európai, amerikai és ausztráliai görög diaszporától, úgyhogy nem mérhető azokéval azonos mércével.

Ennek a különbözőségnek az egyik oka az, hogy sokkal *régibb* amazoknál, ám a görögök bevándorlása Magyarországra a múlt század második felétől *szinte teljesen megszűnt*.

A másik komoly ok a magyarországi görögség mindenkor *elenyésző minoritása* nemcsak az országban domináló magyarsággal, hanem az ugyancsak ortodox hitű szerbséggel és románsággal szemben is. (Pl. a legnagyobb, templomalapító pesti közösségük is a templomépítés idején, 1790-ben csupán 179 családból állt, 620 családtaggal.) Ennek következtében *külön, országos méretű görög egyházi vagy társadalmi szervezetet nem alakíthatott ki*, annál is kevésbé, mivel minden egyes görög egyházközség más-más szerb vagy román püspökséghez tartozott. A görögök szinte kizárólagos *városlakói életformája* is fokozta gyors *asszimilálódásukat*. Úgyhogy a mi évszázadunkban *úgyszólván már senki sem tudott görögül*, a kötelező görög *istentiszteleti* nyelvet pedig végképp nem értette. Mindez maga után vonta az Egyházkuntól való *elidegenedésüket* és egyházközségeik *elnéptelenedését*. (Példaképpen megint a legnagyobb, pesti egyházközséget hozom fel, amelynek 1936-ban már mindössze 29 teljes jogú tagja volt.)

Előadásom lehangoló tónusát azzal szeretném mérsékelni, hogy bár Magyarországon az egykor virágzó görög egyházközségek jórésze teljesen kihalt, a megmaradtokban a magyar istentiszteleti nyelv segítségével a fogyatkozás megszűnt, sőt az ortodoxiába áttérő más vallásúak révén némi *gyarapodás* is bekövetkezett. Ezek az ortodox hívek, akár görögöktől származnak, akár nem, a magyarul és görögül végzett istentiszteleteken való részvételükkel és igazi testvéri közösségi életükkel őrzik a templomalapító görög ősök áldott emlékét.

Dr. Berki Feriz

Identitás vagy pluriformitás?

– Beszámoló az Oberwarti Konferencia Illyefalván tartott gyűléséről (1995. július 6-13.) –

Európai kultúránk nyelvészeket bosszantó sajátosága a klasszikus örökség, a görög és latin nyelvből gyártott szavak túlbujánzása tudományos szövegekben. Az egyes szaktudományok beavatottjai, s így a teológia művelői is szeretik hangsúlyozni azt a legalább 2000 éves kontinuitást, ami az időben létre jön azáltal, hogy Arisztotelesszel vagy Hyeronimusszal úgy társalkodunk, mintha kortársunk lenne. Bizonyos dolgokban az azonosságot is vállaljuk velük, más és újabbkeletű felismerések terén pedig sokféleségüket mint különbséget éljük meg.

Sajátos ellentmondása korunknak, hogy míg az ökumenizmus nagy egységek képzésére törekszik, egyidejűleg jelentkezik a sokféleség elismerésének az igénye is. Az egyes felekezetek azonosságának megőrzése elméletileg lehetővé válik azon elv alapján, amit „egység a különbözőségben” címszó alatt már régóta ismerünk. Emlékezhetünk még arra is, hogy a filozófiai pluralizmus gondolatát először az olasz baloldal hirdette meg, pontosabban: a szocializmus ideológiai egységének önámító hirdetéséből a különbségek tudatos vállalására zöld jelzést adott. Ez a motívum többek között azt is jelentette, hogy sokáig nem tartható a marxizmus-leninizmus világvallás jellege.

Amennyire csodálnivaló, hogy az emberiség – nemzeti sajátosságainak megfelelően – de alapjában véve a „tábor” egységében csaknem fél évszázadig tartotta az ideológiai töltést és parancsszóra bár, de felvállalta a hidegháborús szembenállást, épp oly különös, hogy a szétesés után mindenképp zavarokkal küzd és nem tud mit kezdeni a rászakadt szabadsággal. Feltételezhető, hogy az eltömegesedés korában valahol elvész az egyén önazonossága, személyes felelőssége feloldódik a kollektívában és a személyiség anonimitásba merül. Ha viszont megemlékezik arról, hogy valamikor természetes gyűlölködése közegében valósította meg önmagát, akkor ösztönösen visszakapcsol és sürgősen megkeresi mára való ellenségét, mint partnert, aki szinte nélkülözhetetlen a jellegtelenségéből való kibontakozáshoz. Az ellenségkép felvázolása során elsőbbséget kapnak a történelmileg hitelesített nemzeti és vallási riválisok, akik a múltban megsebeztek. Így érthető, hogy a gyűlölködés kiélése, szítása újonnan szerveződő társadalmakban is, szinte nemzedékről nemzedékre átöröklődik.

Ennek kioltását célozza meg Jézus, amikor azt mondja: „Szeressétek ellenségeiteket!” Illyés Gyula pedig „Szörnyű fegyver” c. négysorosában ezt a keresztyén alapelveket hangsúlytalanul, de annál hatékonyabbnak állítva, személyesen is felvállalja: „Minden ütésed, átkod / Hiába ellenem, / Szörnyű a fegyverem: / A végén megbocsátok.”

Az intellektus szintjén tehát van remény, hogy keresztyén örökségünk valamiképpen ott is hat, ahol a differenciált gondolkodás egyetlen vallást sem fogad el tételesen, a hitvallás igényességével. De ott, ahol az ömberi barbárság olyan elemi erővel tör felszínre, mint a marosvásárhelyi eseményekben, vagy még inkább a délvidéki kegyetlenségekben, ott a hőmérő higanyszála olyan magas lázt mutat, amire gyógyírt aligha hoznak elméleti tanulmányok. Kabarészerzők tollára kívánczik az emberiségnek ez a megkülönböztetése, hogy ti. amíg a jobbik fele konferenciázik, a másik fele végrehajtja a legszörnyűbb bűncselekményeket. Elméleti szakemberek buzgólkodnak és a népek nagy tanácsa határozatokat hoz, de ettől még százazrek pusztulnak el menekülnek és halnak éhen.

A kellő beállítást után elmondhatjuk, hogy ez éven Illyefalván tartott Oberwarti Konferencia főtémája is jól lett kitalálva, feldolgozva, csak éppen a kontrasztmérlegen, a *helyzetben*, amiben vagyunk, édeskevesnek bizonyul. A főtéma ez volt: „Az egyház egy multikulturális társadalomban.” Ez a cím azt sugallja, hogy sokféle kultúra békés egymás mellett élését ökumenikus paradigmával meg lehet valósítani. Vagyis a felekezetkülönbségek analógiájára a vallási és politikai különbségeket is össze lehet békíteni. Bár igaznak bizonyulna ez a feltevés. De a „népek harcában” már régen nem törődnek klasszikus műveltségű urak elmejátékával. A létért való küzdelem öntörvénnyű folyamatokban zajlik és fittyet hány a keresztyén ökumené naiv és enervált elemzéseire. Ez a kontraszt nagyon is szembetűnő volt Illyefalván, amikor egy szemtanú lelkipásztor hosszasan beszélt a délvidéki szörnyűségekről. Egyébként a várt képviselők nem jöttek el sem a volt Jugoszlávia, sem Csehország, sem Kárpátalja egyházaiból. Talán éppen az a felismerés tartotta távol őket, ami a résztvevők rossz közérzetét is motiválta, hogy ti. mi itt játszadozunk, a szomszédokban pedig szörnyű tragédiák zajlanak.

Levonhatnánk azt a következtetést is, hogy a kultúra már csak ilyen: nincs tekintettel a legújabb jelenségekre. Kialakult szokásrendje van és időbe telik, amíg feldolgozza a történelmi változásokat. A brászói Fekete-templomban meghallgatott orgonahangverseny, a kézdivásárhelyi múzeumban megtekintett nagyszerű gyűjtemény, a népviselet és népi tánc csoport látványja, a román ortodox templomban tett látogatás, mind egy metszete annak a kultúrának, ami már beillesztődött a nagy egészbe. Olyat is láttunk, ami éppen kiesőben van: Tártauban a szászok iskolája romosodik és a barbáknak műemléki fenntartása folyamatos gondot jelent a településnek. Láthattuk mindezekből, hogy a kultúra pluriformitása Erdély-

országban régtől fogva megszokott és természetes volt. A résztvevő népek évszázadokon át meg tudták őrizni identitásukat. Sajátos küzdelem volt ez, ami olykor meghaladta a kultúrharc keretét. Mégis, az identitás megőrzését nem a fegyveres konfliktus, hanem a kulturális örökség megőrzése biztosította. Ezért ma sem vagylagosan tevődik fel a kérdés, úgy, ahogy a címben látható, hanem az identitás megőrzéséből adódik az a lehetőség, hogy meggazdagító sokféleségben mutatkozhat meg egy ország többféle népességének kultúrája.

Hol kezdődik ez a kultúra? Ott, a juhlegelőn – ahol ugyancsak jártunk – s ahol meglátogattunk egy román pásztort, akinek a felesége magyarul is tudott. A buszból kiszálló csoportot vicsorgó kutyafalka fogadta. A felhergelődött loncsos ebek, a pusztai törvényeinek legjobb ismerői, hátrálásra kényszerítették a csoportot, majd jelt vévén valahonna, egyszerűen eltűntek, mert a gazda leállította őket. Kitétek egy rozoga asztalt, tisztá abrosszal leterítve. Előkerült a köményes pálinka, a barna kenyér és a gomolya két-féle változatban. Fizetett kínálás kezdődött, amiből megtudtuk, hogy ez a legősibb módja – a kenyérevés – a szó-értésnek. Talán idáig kell visszamenni újra, mutogatva a Napra, ami perzselő hőségével gyékép-

pen tikkasztja az úti vándort és a pusztai-bérlőt. Csak-hogy ez utóbbinak szembe húzott szalmakalapja van. Sinka Istvánra gondolunk, meg Móricz Barbárok c. elbeszéléseire. Onnan tudjuk, hogy mi járhat a fejében egy ilyen atyánkfíának, aki ha kipillant a szalmakalapja alól, a Brassói havasokat látja. A közeli Zágomból Mikesről és Körösi Csomáról aligha tud. Ez a nemtudás az ő identitása. Kultúrája pedig az, hogy egy fényes csattért nem úti agyon a pásztortársát. A keresztyénség utáni (Kelet)-Európában a nagy visszakapcsolások után ez már kultúrfoknak számít.

Kreatív játék is kapcsolódott az elméleti előadásokhoz. Csoportfeladat volt egy multikulturális falu megtervezése. Az egyik csoport papírból kis hajókat hajtogatott és a szökőkút medencéjének vizére tette. A magyarázat úgy szólt: az ideális faluban mindenki állandó mozgásban van. Ha elege van szomszédjából, a víz tovább viszi; nincs rákényszerítve, hogy egész életét rossz szomszédságban élje le. A nyelvhasználati törvények és etnikai tisztogatások korában egyre nehezebb lesz megőrizni a jószomszédságot. Ezért is, az elméleti magasságból leszállva, a jézusi etikát és a krisztusi identitást kell újra hétköznapi valósággá tenni.

Horváth Barna

Az 1945-ös földreform és a protestáns egyházak*

A 20. századi protestáns egyháztörténet bizonyítja, hogy az egyházak anyagi bázisa, működési feltételeinek fontos forrása, de egyben súlyos teherterele is a földbirtok. A baloldali politikai pártjai számára állandó céltáblát jelentett az egyházi földbirtok. Annak ellenére, hogy a protestáns felekezetek birtokai összesen csak 124 ezer kat. holdat tettek ki, ennek nagyobbik részét is az egyházak számára tett adományok, alapítványok adták, amelyek főleg végrendeletileg szálltak az egyházakra. S az így megszerzett tulajdon a hívek buzgósa és szorgalma által gyarapodott.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása után állandó téma Debrecenben és a Tiszántúlon, a szerveződő pártok fontos programpontja a földműves nép földhöz való juttatása. A különböző földreformtervezetek, politikai pártok vezetőitől szerzett értesülések a debreceni református püspököt, Révész Imrét arra készítették, hogy az egyházkerülete elnöksége nevében – 1945. március 6-án – memorandummal forduljon Dálnoki Miklós Béla miniszterelnökhöz, az előkészítés alatt álló földreform tárgyában. A püspök egyrészt azért érezte szükségét a memorandum megírásának, mert értesülései arról győzték meg, hogy az egyház ingatlanait is érinti a földreform; másrészt azért, mert az elképzelések gyors, rendeleti úton való keresztülvitelét tartotta a legvalószínűbbnek.¹

* Részlet a szerző 1990-ben megvédett, A protestáns egyházak és az állam kapcsolatának alakulása Magyarországon 1944-1948 c. kandidátusi disszertációjából.

A memorandum, melyet a miniszterelnökön kívül a püspök megküldött a vallás- és közoktatásügyi, a földművelődésügyi és a belügyminiszternek, általános tájékoztatást tartalmaz az egyházkerület anyagi, szellemi életéről, életfeltételeiről, a kerületi elemi, közép- és felsőfokú iskoláiról, az egyház karitatív tevékenységéről stb. Vákolja az egyház tevékenységének jelentőségét, s ebben a földbirtok szerepét.²

A memorandum igen érdekes mozzanata, Révész püspök korábbi álláspontjához képest mindenképpen új, hogy nem tesz különbséget a katolikus és a református egyház birtokai között. Csak azt hangsúlyozza: *a református egyház nem nagybirtokos*. Nyilvánvaló az a szándék vezette, hogy a katolikus egyház pozícióját ne rontsa. A későbbiekben a protestáns lelkészek arra törekednek, a földreform lebonyolítása során magatartásukat mindvégig az a szándék jellemzi, hogy különböztessék meg földjeiket a katolikus egyház birtokaitól. Pl. Iharosberény evangélikus előjárói úgy érvelnek: az egyház földje „nem kiosztásra való egyházi birtok, mint aminők a katolikus egyházi birtokok, hanem evangélikus hívek szorgalma és buzgósa által szerzett közvagyon.”³

Révész Imre a földreform lázában égő Debrecenben új információkhoz jutva, 1945. március 10-én újabb beadványt készít, amit ezúttal Teleki Gézához juttat el. Ebben kéri „az egyházi és iskolai célvagyonok” kímélését, különben, „különösen azon esetben, hogyha a 100 holdon aluli birtoktestek is igénybevétnének, a magyar református egyház tagjaira az eddigénél is sokkal nagyobb áldozatterhet” jelentenének, „aminek elvállalása a mai viszonyok között nagyon is

kétséges.” Szerinte az egyház érdekeit figyelembe nem vevő földreform tönkretenné az iskolákat, ami a kormánynak nem célja, mivel „ezeknek a feladatoknak rögtöni átvételére az állam sem volna képes, mert hiszen a végrehajtandó földreform az államkincstár számára egyelőre nem a bevételek, hanem a kiadások fokozódását fogják jelenteni.”⁴

Az Ideciglenes Nemzeti Kormány 600/1945. M.E. sz. rendelete A nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhözjuttatásáról 1945. március 18-án jelent meg. Törvényerőre az 1945. VI. törvénycikk emelte. A rendelet 12., 17., 50. §-a külön elbírálás hatálya alá helyezi az egyházi birtokokat. Az egyház tulajdonát képező ingatlanok hasonlóan a törvényhatóságok, községek földjeihez, terjedelemtől függetlenül 100 kat. holdig mentesek a megváltás alól.

Erdei Ferenc belügyminiszter – március 23-án – Révész Imréhez írt levele azt mutatja, hogy a rendelet végleges megszövegezésénél az egyházi érdekeket és a debreceni püspök tevékenységét – a lehetőségekhez mérten – figyelembe vették. „A földreform tárgyában készített és nekem is megküldött memorandumra vonatkozólag értesítem – írja Erdei –, hogy a kívánt irányban sikerült a földreformrendeletet módosítani. (50. §.)”⁵ A hivatkozott 50. §. az egyházi fõhatóságok földigénylési jogát ismeri el, abban az esetben, ha az elkobzott vagy megváltott földeken kegyûri terhek voltak, vagy mint egyházi javadalmi birtokok felcekezeti célokat szolgáltak.

A protestáns egyházak közül a református és az evangélikus egyháznak volt jelentős birtoka: 102.755, ill. 21.055 kat. hold. Az unitárius egyház 302 kat. hold földdel rendelkezett, csak a sárbogárdi birtokteste volt olyan, amely meghaladta – 220 kat. hold – a rendelet megszabta felsõ határt.⁶ A kisebb protestáns felekezetek, a szabadegyházi közösségek egyáltalán nem rendelkeztek földdel.

A földreform megindulása után, a közös egyházi álláspont és magatartás kialakítása céljából az egyházi vezetõk – katolikusokkal együtt – 1945. március 26-án a vallás- és közoktatásügyi miniszternél megbeszélésre gyûltek össze. Az értekezleten, amit az egyházvezetõk sürgetésére hívtak össze,⁷ Ravasz László Pro memoróriája szerint, a következõ álláspontot alakították ki: különböztetnek egyházi kisbirtok és nagybirtok között. Az egyházi alapítványokat, a célvagyonokat jóindulattal és kiterjesztõleg magyarázzák. Mindenképpen szerették volna megõrizni a reformnak azt a gondolatát – nem számoltak a földreform antifeudális jellegével –, hogy a kormány a föld nélküli szegénységet akarja földhöz juttatni, „s nem a jelenlegi földbirtokos osztálytól elkobozni azt, ami eddig tulajdonában volt.” Ezért, szerintük indokolatlan az erdõk kisajátítása, mert az erdõk az állam tulajdonába kerülnek és nem a földnélküli szegénység földhöz juttatását szolgálják. A megbeszélésen külön hangsúlyt helyeztek arra, hogy az iskolák esetleges államosítása során „a tanintézetekkel együtt ne menjen át az állam tulajdonába az iskolai vagyon.” A felekezeti vezetõk elképzelték tartották az egyház életét föld nélkül is, „de a földbirtok az egyház életében egy bizonyos gazdasági állan-

dóságot”, biztonságot jelent, s ezért minden eszközzel mentesíteni szerették volna ingatlanaikat.⁸

Budapest felszabadulásával a kezdeményezést Révész püspöktõl Ravasz László veszi át. Ő is megmarad a realitások talaján. Elõbb Lázár Andorral, majd Balogh Jenõvel közösen írt levélben fordul Nagy Imréhez. Az egyházak számára méltányosságot, a megváltási ár jóindulatú megállapítását kéri. Szeretné elérni azt, hogy „az egyház minden vagyona célvagyon” minõsítést kapjon. Nyomatékosan aláhúzza: panaszaik, jogorvoslati kérelmeik nem jelentik a földreform jogosságának megkérdõjelezését.⁹

A református egyházi vezetõknél lényegesen mervebb magatartást tanúsított a földreformmal szemben az evangélikus egyház vezetése. Ez a magatartás õnmagában a reform szellemével, az egyházat ért hatásával nem magyarázható. Úgy véljük, egy általánosabb, az egyház egész életét meghatározó jelenséggel állunk szemben. A világi vezetésnek döntõ szava volt az egyházi ügymenet irányításában, s a felügyelõk kötétek a múlthoz. A konstruktív magatartás kialakítását még olyan problémák is akadályozták, mint az egyház híveinek egyharmadát adó német és szlovák lakosság helyzetének rendezetlensége, Turóczy püspök letartóztatása, majd elítélése stb.¹⁰

1945. április 7-én az egyetemes felügyelõ, Radvánszky Albert beadványban fordul a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. Leírja, hogy olyan körülmények között, mint aminõket átélnek, egyenesen vétek elvenni a földet az egyháztól. Az evangélikus egyház birtokai „a kérdéses rendelet, illetve törvénytervezet általános intencióját tekintve a ... felsorolt birtokok egyike sem mutatkozik igénybe vehetõnek”, olyan birtokok ezek – írja Radvánszky Albert – még ha kisajátítanák õket, akkor is az egyház csereingatlant igényelhetne helyettük.¹¹

A püspöki kar május 26-i memorandumában foglalkozik a földreformmal, s hasonló szellemben fogalmaz mint a katolikus püspöki kar.¹² Evangélikus részrõl mindvégig sérelmezik azt, hogy a rendelet és a kiadott végrehajtási utasítások nem tesznek különbséget kis- és nagy egyházközségek között. A visszahagyott föld nagyságának meghatározásánál, illetve a juttatás mértékénél nincsenek tekintettel arra, milyen feladatokat kell ellátni az illetõ egyházközségnek. Az egyház jogát sértõ gyakorlatnak, hogy a „meglévõ s a rendeletekben megszabott földcuknél nagyobb földbirtokokat mindenütt igénybe vették egyházközségeinktõl, addig nagyon távol vagyunk attól, hogy földnélkül élõ és nyomorral küzdõ szegény gyûlekezeteink földhöz juthattak volna.”¹³

A rendelet szerint külön elbírálás alá estek a célvagyonok. Már a rendelet megjelenése elõtt látszott, hogy az egyházak részérõl történt eltérõ magyarázatok a földreform végrehajtása során feszültség forrásai lesznek. Tildy Zoltán a Néplap február 28-i számában – összhangban az egyházvezetéssel – a célvagyonokat úgy értelmezte, mint az „egyházi kulturális, szociális intézmények fenntartását biztosítani hivatott földtulajdonok”-at. A megfogalmazásból, a szövegkörnyezetbõl egyértelmûen kiderül, hogy az összes ilyen jellegû célt szolgáló javakat célvagyonnak

tekinti. Tildynél azonban található egy mozzanat, amely egy egyházi vezetőnél sem fedezhető fel. A célvagyonok teljes igénybevitelét sem tartja lehetetlennek. „ha e vagyonok állagát és jövedelmét az állam más megnyugtató módon biztosítani tudja.” Az egyház vezetői ezt csak a legvégső esetben tartották elképzelhetőnek, mert a földet olyan értékmegőrzőnek tekintették, ami minden körülmények között biztosítja az egyház és intézményeinek létalapját.

A rendelet 17. §-a foglalkozik a célvagyonokkal. A földművelésügyi, népjóléti, továbbá a vallás- és közoktatásügyi minisztérium kiküldötteiből összeállított bizottság feladatkörébe utalta a célvagyonok megállapítását. A rendelet a közérdekű cél elismerése is csak 100 kat. hold föld meghagyását engedélyezte, abban az esetben, ha a meghagyott föld a közérdekű cél fedezésére nem lenne elegendő, a kormánynak más forrásból kell ezt előteremteni.

Láttuk, hogy az egyházi vezetők általában célvagyonnak tekintették, annak szerették volna minősíteni az összes alapítványi, iskolai célt szolgáló birtokokat. Sőt, kísérletek történtek arra, hogy a lelkészi és tanítói javadalmi földek körét is bevonják a rendelet 17. §-ának hatálya alá.¹⁴ Egyik-másik református vezető ezeket a törekvéseket nem támogatta, illetve csak akkor lett volna hajlandó támogatásra, ha az „nem ellenkezik” a rendelettel és annak végrehajtási utasításával.¹⁵ Az egyházközségek azzal a megokolással, hogy egyházi célokat szolgáló területeket vontak be a földreformba – ritka kivételtől eltekintve – megfellebbezték a földigénylő bizottságok döntéseit. A fellebbezés annyira általános és annyira nem veszik figyelembe az egyes egyházközségi eljárások a rendelet szövegét, hogy a konvent tanácsosa fel sem terjeszti a fellebbezést a tárcaközi bizottsághoz.¹⁶ A tiszántúli egyházkerület egyik munkatársa meg is fogalmazza: „A rendelet 17. §-át általában félreértik és azon keresztül igyekeznek mentesíteni az ez idő szerint menthetlent.” Révész Imre a békés-bánati esperesnek, Gönczy Bélának küldött tájékoztatójában jelzi ezt a problémát, kéri, várják meg a végrehajtási utasítás megjelenését, mert: „tapasztalatom szerint – írja a püspök – sok zavart okoz a 17. §-nak a félreértése, illetve az egyházközség javára irányuló magyarázata.”¹⁷

A célvagyon meghatározása annyira problémás, hogy a kérdés megnyugtató rendezése miatt az „Ideiglenes Nemzeti Kormány.../1945. M.E. sz.” rendelettervezetet bocsátott ki véleményezésre. Protestánsokról támogatták a kormány lépését, és a tervezet egy pontját, a kártalanítás hogyanját illetően szándékoztak konkrétábbá tenni.¹⁸

1945. június 9-én az egyházak képviselői tárgyaláson vettek részt, ahol a célvagyon volt a központi téma. A protestáns felekezetet *Bereczky* Albert államtitkár, *dr. Kiss József* és *Vargha* Sándor evangélikus főtitkár képviselte. A tanácskozásról feljegyzést készítő *Kiss József* úgy értékelte az eredményeket, hogy „az egyházi és iskolai, valamint alapítványi birtokok egy részének (ti. erdőbirtok, gyümölcsös, hasznos jogok) meghagyása biztosítottnak” látszik. A tanácskozáson elnöklő *Balogh István* – *Kiss József* feljegyzése

szerint – azonban óvott a túlzott optimizmustól, csak *remélhetőnek* tartotta az előbb említett egyházi földek, jogok meghagyását. S különösen attól óvta a jelenlévőket, hogy azt reméeljék: „az igénybevett mezőgazdasági ingatlanokért az egyházak, iskolák, alapítványok erdőbirtokokkal legyenek kárpótolhatók.”¹⁹

A földreformnak súlyos következménye lett az egyházak anyagi helyzetére. Vizsgált egyházaink közül a református és evangélikus vezetést állította feloldhatatlannak látszó helyzet elé. Az anyagi alapok hiánya, a háború, az infláció következtében elértéktelenedő tőkék, a földbirtokok elmaradása, az egyházi adók folyósításának késése nagy nehézséget jelentett. Igen súlyosak voltak a gondok az iskolák ellátása terén. A rendelet kimondja, hogy a kártalanítás az állam feladata, amit egy, erre a célra létesített földbirtokrendező alaphoz kell biztosítani. A kártalanítás megkezdésének elhúzódása, a földbirtokrendező alap felállításának késése egyre inkább földreformellenes hangokat eredményezett egyházi részről. A helyzet normalizálódását jelentette, hogy a kormány 1945. augusztus 10-én értesítette az egyházakat, hogy addig is míg véglegesen nem rendeződik az egyházak anyagi helyzete, amíg a kártalanítás meg nem történik, a funkcionáláshoz elengedhetetlenül szükséges anyagi eszközöket biztosítják.²⁰ S ezzel az egyházban elcsitultak az egyre erősödő földreformellenes hangok.

Az egyházközségek és a földigénylő bizottságok kapcsolata szélsőségek között mozgott. Ott, ahol a földszüke nem követelő létparancsként fogalmazta meg az egyházi földek kisajátítását, a rendelet szabta határokon túl, nincs egyházellenes éle a reformnak. Az egyházközségek lelkészei is arra törekedtek, hogy békés és ne ellenséges hangulat alakuljon ki²¹ a földigénylő bizottság és az egyházközség között.

A középszabolcsi református egyházmegye esperese jelentésében arról számol be, hogy „kifejezett egyházellenes indulat alig jelentkezett egy-két földigénylő bizottság részéről. Ellenben megnyugtató, sőt felemelő érzést támaszthat bennünk az a több felől érkező híradás, hogy maga a földigénylő bizottság törekedett arra, hogy az egyházközséget a földbirtokrendezés során jelentősebb károsodás ne érje. Több helyről kaptam értesülést, hogy a bizottság elfogadta alapelvül azt, hogy a betétkönyvekben célvagyonnak feltüntetett földbirtok külön telekkönyvi tulajdonnak számít, s így a tavasszal véghezvitt földosztás során több egyházközségnek 100 kat. holdon felül maradt földbirtoka.” Az esperes szerint az a legfontosabb: „népünk nem volt ellenséges indulatú az egyházakkal szemben.”²²

Az egyházakkal szembeni jószándék nemcsak ösztönös megnyilvánulás, hanem több esetben a tájékoztatatlanság, a rendelet értelmezésbeni problémáiból is ered. A végrehajtási utasítás megjelenéséig általános volt a bizonytalanság, az értelmezési eltérés. A dombrádi lelkész szerint: „Nagy bizonytalanság uralkodik abban a tekintetben, hogyan kell értelmezni a 100 kat. hold kiszámítását? Együvé kell-e venni az egészét, vagy a javadalmi föld külön számít?” A tájékoztatatlanság olyan mértékű a községben, hogy a földigénylő bizottság még a 308 kat. hold egyházi föld

mellé juttatott az egyháznak „50 kat. holdat, egy szeszyárral, ... gazdasági iskola felállítására.”²³

Bár Szabolcs megyében is előfordult a rendelet megsabta határon túl egyházi ingatlan kisajátítása,²⁴ mégis az illetékes püspök, Révész Imre örömmel konstatálja: „Földreform során legtöbb helyt jóindulat!”²⁵

A rendelet értelmezése körüli bonyodalmak eredményezték azt is, hogy a hevesnagykunsági egyházmegye esperese arról tudta tájékoztatni püspökét, hogy megyéjében a lelkészi „javadalmi földek elvétele, ha szóba jött is néhol, jogsérelmet nem eredményezett.”²⁶ Mátészalkán az egyház ügyésze „megegyezésszerű megállapodást” kötött a földigénylő bizottsággal, hogy 52 kat. hold föld ingóságaival az egyház kezében maradhat, e mellett még az egyház 82 kat. hold földet mondhat magáénak.²⁷ A dunamelléki egyházkerületben olyan értelmű megállapításokat olvashatunk a földreformról: „Több helyen megtörtént, hogy lelkészi, tanítói, harangozó javadalmi földet – ha ezek külön-külön alatta maradtak a 100 kat. holdnak – nem számították hozzá az egyház földjéhez, s mint javadalmi földek érintetlenül hagyattak.”²⁸

Egy-egy egyházmegyén belül is jelentős eltérések tapasztalhatók. A nagyszalontai egyházmegye esperese állandó levelezésben volt püspökével és a földosztásért felelős országos szervekkel, mert a komádi és a sarkadi egyházközség tulajdonában lévő birtokot teljes egészében kisajátították, még a törvény garantálta 100 kat. holdat is máshol kellene kérni. Ellenben az egyházmegye más községeiben: „A biharugrai, berekböszörményi, geszti, körösnagyharsányi, körösszakáli, körösszegapáti, újszalontai és zsadányi egyházak birtokaiból még a 100 kat. holdon felüli részre sem jelentettek be igényt.”²⁹

A rendelet körüli tájékoztatatlanságot jelzi, hogy még Debrecenben sem a rendelet intenciójának megfelelő a hivatalos szervek állásfoglalása. Április 25-én értesíti Hajdú Vármegye Földbirtokrendező Tanácsa az egyházvezetést, hogy az egyházi birtokokat kisajátítják. Azonban az egyház „földbirtokának csak 205 holdat meghaladó részét (mentes 100 hold + papi javadalom, juttatás címen 7x15 hold.)”³⁰

Lényegesen másabb a helyzet azokban a nagylétszámú, de kis határú helységekből, ahol a földigénylők számához képest nagy a földszüke. „A földhiánnyal küzdő falusi nincstelenség bizottságai a proletár szemlélettel együtt minden megnyilvánulásukban az azé legyen a föld, aki megműveli régi szegény-paraszti elvet képviselték. Aki nem dolgozott a földön semmit, nem tarthatja a zsákot sem fogalmazták meg frappánsan a csorvásiak, s hasonló tartalommal gyakran mások is.” Ezzel magyarázható a több helyütt megmutatkozó törekvés az *egyházközségi birtokok, a papi, tanítói, kántori javadalmi földek igénybevételére* és kiosztására, miután azokat általában bérbeadással, részesműveléssel hasznosították. Mivel itt gyakran a rendelet által meghatározott földhatárok alatti területről van szó, a megyei tanács a teljes igénybevételhez nem járult hozzá. „Ezzel viszont kimérést csak elvétele akadályozhatta meg.”³¹

A Viharsarokban különösen élesek voltak a társadalmi feszültségek, az agrárproletáriátus számához

képest a falvak határai rendkívül szűknek bizonyultak, ezért nyúltak a földigénylő bizottságok a rendelet keretein túl az egyházi birtokokhoz. Csorváson – 100 kat. hold alatti földet – Körösladányban, Köröstarcsán, Mezőberényben első menetben az egyház egész birtokát kisajátították, vagy minimális – 15 kat. holdat – hagytak meg az egyházközség kezelésében.³² De az is előfordult, hogy meghagyták ugyan a rendeletben megszabott mennyiséget, de a legrosszabb minőségűt,³³ vagy az egyház kezelésében lévő temetőket is beszámították a 100 kat. holdba.³⁴

A Békés megyei helyzet semmiképpen sem általánosítható, bár előfordult más helyen is ehhez hasonló eset, pl. Karcagon, Hajdúhadházon. A dunamelléki egyházkerületben is megtörtént, hogy úgy állapították meg az egyház kezelésében hagyott birtok határait, hogy az 3 km hosszon terült el, művelhetetlen nád-rágszíj parcella lett belőle.³⁵ Drasztikusan léptek fel a földigénylő bizottságok a német egyházközségekkel. A rendeletben biztosított jogukkal élve teljes mértékben elkobozták birtokaikat.³⁶ Az egyházellenes fellépés még a Viharsarokban sem mondható egyedüli megoldásnak. Csanád vármegyében az egyház anyagi bázisának ilyen módon történő felszámolása fel sem merült.³⁷

Az egyházak elleni fellépés oka egyértelmű: áthidalhatatlan szakadék látszott a föld és az igénylők nagy száma között. Köröstarcsán március 23-án járt Szobek András Békés megyei főispán – aki a földosztás során több alkalommal határozottan védte az egyházak érdekeit – és a földkérdésben arra az álláspontra helyezkedett, hogy a földigénylők nagy száma miatt az egyházak is csak 15 kat. holdat tarthatnak meg maguknak.³⁸

A községi földigénylő bizottságok a földreformrendeletben megfogalmazott határok túllépésénél a szüksésvé utasításokra, a rövidre szabott végrehajtási határidőre, a parasztság földéhségére, „főispánunk és az orosz ellenőrző tiszt ismételt sürgetésére”-re hivatkoznak, ami nem hagyott időt „paragrafusdekázásra, szőrszálhasogatásra.”³⁹

Mi motiválta a földszükén kívül a földigénylő bizottságok radikalizmusát? Úgy véljük ennek másik fontos oka a Tiszántúl sajátos helyzetében keresendő. Itt a legnagyobb az elmenekült lelkészek aránya, ami ellenszenvet váltott ki, másrészt az élet folytatásának elemi feltétele volt, hogy az elhagyott, művelés nélkül maradt földeket bevonják a termelésbe.⁴⁰

Az egyházak vezetői a rendelet konkretizálását szorgalmazták, a végrehajtási utasításokról várták jogaik csorbításának megszüntetését. Az Országos Földbirtokrendező Tanács kész volt a jogsérelmek orvoslására, május 15-én utasította a megyei szerveket, hogy a rendelet szellemében járjanak el, ne szentesítsék a községi földigénylő bizottságok túlkapásait.⁴¹ A Megyei és az Országos Földbirtokrendező Tanács utasítására az egyházaknak szinte mindenütt biztosították a rendeletben előírt földterületet. Bár előfordult még 1946-ban is egyházközségi jelentésekben: „A földreform folytán a lelkészi javadalmi föld még mindig idegen kézen van.”⁴²

Július 2-án az Országos Földbirtokrendező Tanács kiadott egy elvi határozatot, amely hátrányosan érintet-

te azokat az egyházközségeket, ahol a rendeletben foglaltaknál nagyobb birtoktestet hagytak meg az egyháznak, vagy úgy, hogy külön vették számításba az egyes egyházi földeket, vagy plusz juttatásban részesítették az egyházközséget. „Sajnos – írja a középszabolcsi esperes –, hogy az Országos Földbirtokrendező Tanács legutóbb megjelent határozata ezeket a jóindulatú határozatokat hatálytalanítja, s még ott is, ahol a földigénylő bizottság önként hagyott meg 100 kat. holdon felüli területeket, ősszel ezeket kisajátítják...”⁴³

A földreformrendelet 50. §-a lehetővé tette, majd az Országos Földbirtokrendező Tanács 5621/1945. III. sz. július 2-án kelt elvi határozata konkretizálta, hogy azok a szegény egyházközségek, amelyek saját földingatlanokkal nem rendelkeznek, az egyház-fenntartási kiadásokat kegyúri birtok sem fedezi, vagy a kegyúri birtok megváltás alá került, földingatlan igényelhetnek. A határozat értelmében a lekipásztor javadalmasására legfeljebb 15 kat. hold, a kántor és a harangozó részére pedig 10, ill. 5 kat föld juttatható. Abban az esetben, ha valamely helységben több plébánia, egyházközség található, ennél is több, de legfeljebb 100 kat. hold föld adható.

A történelmi egyházak éltek a rendelet és a határozat teremtette lehetőséggel. Püspökök, világi vezetők utasítják az egyházközségeket, hogy kezdeményező lépéseket tegyenek az illetékes bizottságoknál.⁴⁴

A tények azt mutatják, hogy az Országos Földbirtokrendező Tanács elvi határozata megkésztet, mert az ország elsőként felszabadított területein a földosztás a határozat megjelenésére befejeződött. Ugyan a földművelésügyi miniszter 1945. évi 33.000 FM. sz. rendelete – 1945. III. 28-án –, a földreformrendelet első végrehajtási utasítása is szólt arról, hogy a kegyúri birtok kisajátítása következtében az érintett egyházközségek földet igényelhetnek. Azonban a megjelenése körüli zavarok mellett⁴⁵ legnagyobb fogyatékosága, hogy nem határozta meg az igényelhető birtoktestek nagyságát.⁴⁶ Ennek következtében igen eltérő nagyságú igénylésekkel találkozhatunk, amelyek 25 és 300 kat. hold között mozogtak.⁴⁷ Ezek az igények pedig a korabeli Magyarországon kielégíthetetlenek voltak.

Az egyházközségek tudomásul vették a felső utasításokat, igényeltek földet, de valójában nem hittek igényeik realizálhatóságában.⁴⁸ A megvalósulás útján igazi lökést jelentett, a rendelet szellemének következetes megvalósításaként értékelték, a politikai pártok egyes vezetőinek kijelentéseit. Különösen Rákosi Mátyás beszédeinek, cikkeinek volt nagy hatása. Örömmel konstataálta a papi társadalom, hogy a kommunista párt vezetője szorgalmazza a szegény egyházközségek földhöz való juttatását.⁴⁹ Kiemelkedő jelentőségűnek tartották Rákosi Hódmezővásárhelyen, húsvét másnapján elhangzott beszédét. A kommunista párt vezetője fellépett azokkal a törekvésekkel szemben, amelyek meg akarták gátolni a szegény egyházközségeknek való földjuttatást.⁵⁰

A hódmezővásárhelyi beszéd jelentőségét mutatja, hogy a történelmi egyházak részéről földigénylési láz vette kezdetét, amely az egész országban éreztette hatását.⁵¹ A makói evangélikus lelkész a következő je-

lentést küldte az egyetemes felügyelőnek: „A földbirtokreformmal kapcsolatos új lehetőség bizony a makói gyülekezet számára is fontos anyagi javulást jelentene. A makói Népújság egy közleménye nyomán mindjárt fel is figyeltünk Rákosi Mátyás szavaira és f. hó 8-án (április) presbiteri gyűlésen tárgyaltuk meg az igénylés kérdését és egyhangú döntés alapján” bejelentették igényüket 50 kat. hold földre.⁵² A földigénylés országos méretekben jelentkezett, a juttatások száma és mennyisége meglepően nagy. Szinte alig van olyan megyéje az országnak, ahol az egyházközségek részére ne osztottak volna kisebb-nagyobb földterületet.⁵³

Végül is: mennyi az a földmennyiség, amely egyházi kezelésbe került? Egy-egy egyházközség maximum 30 kat. hold földet kapott, ritka, de előfordult – pl. Martonvásáron⁵⁴ – ennél nagyobb juttatás is. Az egyházak kezelésébe ily módon került földek nagyságát igen nehéz megállapítani, mert a statisztikai adatok egymásnak ellentmondóak, nagyságrendileg különböznek. A korszak politikai propagandája szerint 23.000 kat. hold földet kaptak az egyházak, amelyből a katolikusok 13.000, a többi felekezetet 10.000 holddal részesült. Nyilvánvaló tévedésről, túlzásról árulkodnak a számok. Révai József sportszarnokbeli beszéde idején még csak az 1947-es adatok álltak rendelkezésre, még nem kerültek nyilvánosságra a földreform újabb összesített, véglegesnek tekinthető mutatói.⁵⁵

A földreformmal foglalkozó szakirodalomban – ritka kivételtől eltekintve – a Donáth Ferenc által publikált adatok váltak elfogadottak. Donáth adatai megegyeznek a földreformról előzetesen készített mutatókkal, amelyet a Gazdaságstatisztikai Tájékoztató 1947-es számában publikáltak.⁵⁶ Mindkét helyen egyházi juttatásként 19.739 kat. hold föld szerepel, ami a kiosztott terület 0,4 %-át jelenti. Donáth a földreformra vonatkozó adatokat az Országos Földhivatal Statisztikai Ügyosztálya vezetőjének birtokában maradt anyag és saját számításai alapján közli.⁵⁷

A földreformról készített és az 1948-as állapotokat tükröző kimutatásban egyházi juttatásként 14.535 kat. hold szerepel. Amely úgy alakult ki, hogy az egyházak részére juttattak 13.290 kat. hold földet, amihez járult még 522 kat. hold kegyúri jog megváltás címén, és a Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága által mentesítettek 723 kat. holdat. Ebből a 14.535 hold földből a protestáns egyházak részesedése mintegy 3.500 kat. hold, ami a protestáns egyházaknak visszahagyott földekkel együtt több mint 75 ezer holdat tett ki.⁵⁸

A protestáns egyházak földbirtokai a földreform előtt és után:

Megnevezés	1935. évi birtokállomány	Igénybevett	Visszahagyott	Juttatott
Református	102.755	43.615	59.140	2.664
Evangélikus	21.055	8.505	12.550	742
Unitárius	302	122	180	51
Baptista	–	–	–	1
ÖSSZESEN:	124.112	52.242	71.870	3.458

A Gazdaságstatisztikai Tájékoztató 1948. júliusi száma alapján.

Miért, honnan ered a statisztikai adatoknak ez a magyarányú különbsége? Alapvető ok: a földhiány. A földbirtokrendező tanácsok elvi jelentőségű döntést hoztak, mind a kegyúri jog megváltása, mind a szegény egyházközségek földhözjuttatása címén. Azonban döntéseiknek a földszűke következtében nem minden esetben tudtak érvényt szerezni. Ezt fejezik ki azok a megfogalmazások: egyházközségünk 15 kat. hold földet „papiroson” megkapott.⁵⁹ A Békés-bánáti esperes 7 egyházközséget sorolt fel, amely elvi juttatásban részesült, de közülük háromnak még 1947-ben sem volt birtokában a föld.⁶⁰ A határozatoknak rendkívül nehéz volt érvényt szerezni a földszűkével küszködő területeken. A legjobb helyzetben a Dunántúl egyházközségei voltak. Az egyházak részére biztosított összes juttatások közel 70 %-a itt történik meg.

A határozatok megvalósításának elmaradását nem magyarázhatjuk a jóindulat hiányával, ellenséges magatartással. A földhiánnyal legjobban sújtott megyék közül pl. Csanád megyében két papi családnak és három egyházközségnek juttattak 9, ill. 35 kat. hold földet.⁶¹ Az összesített adatok még ennél is többről (106 kat. hold) szólnak. A legkisebb juttatás mind számban, mind mennyiségben Hajdú, Bihar és Békés megyében történt.

A népi szervek egyházakkal szembeni jóindulataként kezelhetjük, hogy a népmozgást követő, a ki- és betelepülések hatására létrejött új egyházközségek alakulásához földet, házigatlatlant stb. biztosítottak.⁶² Az olyan településen is, mint Endrőd, ahol 60 %-kal több földet osztottak ki a jogszerűnél,⁶³ ahol a földigénylő bizottság elnöke arról tesz jelentést, hogy már géppisztollyal sem lehet elvonni a kiosztott földet,⁶⁴ ott is megígérték: fiókegyház alapításához „mihelyt a pap odaérkezik”, adnak földet.⁶⁵

Az Országos Földbirtokrendező Tanács állandó ostrom alatt állt a kegyúri terhek megváltása és az egyházi juttatások elmaradása miatt. A tanács több ízben utalt arra, hogy „a földművelő nép földhöz juttatása érdekében az egyházak földigényét nem minden esetben lehet teljesen kielégíteni.”⁶⁶ Ezért a jogszerű és méltányos megoldás érdekében tárgyalásokat folytattak a VKM vezetőivel. 1946. március 13-án arra az álláspontra jutottak, mivel az egyes egyházközségeket a kegyúri joggal terhelt ingatlanok felosztása során ért károsodást – megfelelő földterület hiányában – kompenzálni nem lehet, a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelettervezetet fog kezdeményezni, az egyházközségek kárpótlásának állami költségvetés keretében történő rendezésére.⁶⁷

A protestáns egyházak földreformmal kapcsolatos véleménynyilvánításnak értékelésénél megállapíthatjuk, hogy nem egységes álláspontot képviseltek. Míg a kisegyházak kezdetiől fogva egyértelműen felsorakoztak a földreform támogatása mellett,⁶⁸ addig a két nagy történelmi protestáns egyházban de különösen az evangélikusoknál ellenvéleményt és ellenséges megnyilvánulást is maga után vont a földreform.

Az evangélikus püspöki kar merev magatartása még 1946-ban sem csökkent. Május 20-án a miniszterelnökhöz intézett újabb beadványban bírálták a püspökök a földreformot, kiemelve, hogy a püspöki java-

dalmazás céljára szolgáló földeket is igénybe vették,⁶⁹ illetve abból is csak 100 kat. hold földet hagytak vissza. Az evangélikus egyház lelkesi karában a szegény egyházközségek lelkipásztorai és előljárói, valamint a progresszió irányába elkötelezett lelkészek, publicisták támogatták a földreformot.⁷⁰ A református egyházban – az országos vezetéstől az egyházközségekig – ambivalens a földreformhoz való viszony: üdvözlik, támogatják a reformot, mint a társadalom feszültségforrásának felszámolására tett lépést, de hátrált szerettek volna neki szabni, igyekeztek megállítani azt az egyház kapuinál. Azonban az egyház anyagi alapjának állam által történt szavatolása után általánossá vált a reform pozitív oldalainak hangoztatása. Az Élet és Jövő ugyan arról tudósít, hogy több helyen nem a rendelet betűjének megfelelően hajtották végre a földreformot, s czekek a túlkapásokat többen bírálják, de hozzáteszi: „a bírálók azonban egyet felejtettek el, ez forradalmi lépés volt, miután a fejlődés útját mindig megakadályozták. Nem lehet a jelen bajaiért csak a jelent okolni. Lehetett volna alapos, nyugodt, erős földbirtokreformot végrehajtani az elmúlt évtizedekben is.”⁷¹ A református társadalom végül is „egy már réges-régen csendes történelmi igazságszolgáltatás beteljesedését látta és látja a földreformban...”⁷² melyet az egyház „jövő anyagi sorsára nézve is nem a veszteség, hanem – hiszik és remélik – nyereség és áldás rovatban kell” elkönyvelniük.⁷³

Fürj Zoltán

Jegyzetek

1. Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (Továbbiakban: TüREL.) I.1.c. 394/1945. – 2. TüREL. I.1.c. 388/1945. – 3. Evangélikus Egyház Országos Levéltára (Továbbiakban: EOL) Egyházgyezetem iratai 163/1945. – 4. TüREL. I.1.c. 430/1945. – 5. TüREL. I.1.c. 394/1945. – 6. Világ, 1945. június 5. – 7. EOL Egyházgyezetem iratai 15/1945. – 8. Dunamelléki Református Egyházkerület Levéltára (Továbbiakban: DmREL) Igazgatási iratok 248/1945. – 9. DmREL Igazgatási iratok 248/1945. Donáth Ferenc: Demokratikus földreform Magyarországon 1945-1947. Akadémiai Kiadó, 1969. 144. old. 8. sz. jegyzet TüREL I.1.c. 1100/1945. – 10. Ezekről a lérdekekről részletesen ír D. Kapi Béla, Lámpás az oltár zsámolyán c. kéziratban lévő visszaemlékezésében – 11. EOL. Egyházgyezetem iratai 28/1945. – 12. V.ö. Gergely Jenő: A katolikus egyház Magyarországon 1944-1971. Kossuth Könyvkiadó, 1985. 25. old. – 13. A Bányai Evangélikus Egyházkerület jegyzőkönyve. 1946. szeptember 12. ÁEH. irattára 43. 7. old. – 14. TüREL. I.29.b. 289/1945. – 15. TüREL. I.1.c. 827/1945. – 16. TüREL. I.1.c. 1159/1945. – 17. TüREL. I.1.c. 930/1945. – 18. TüREL. I.1.c. 1484/1945. – 19. U.o. – 20. DmREL Igazgatási iratok 2086/1945., TüREL. I.1.c. 201/1945. – 21. TüREL. I.1.c. 858/1945. – 22. TüREL. I.1.c. 2200/1945. – 23. TüREL. I.1.c. 671/1945. – 24. Nemzetgyűlés Naplója 1945-1949. II. k. Budapest, 1948. 876-877. old. – 25. TüREL. I.1.c. 2200/1945. – 26. TüREL. I.1. 2200/1945. – 27. TüREL. I. 1.c. 1080/1945. – 28. DmREL Igazgatási iratok 1127/1945. – 29. TüREL. I.1.c. 2200/1945. – 30. TüREL. I.1.c. 760/1945 – 31. Szabó Ferenc: A földreform főbb kérdései Békés megyében 1945-ben (In: Békés megye 1944-1945-ben. A felszabadulás és a népi demokratikus forradalom első esztendeje a Viharsarokban. Békéscsaba, 1975. 443. old.) – 32. TüREL. I.29.b. 353, 458, 661, 655/1945. – 33. TüREL. I.29.b. 169/1945. – 34. TüREL. I.29.b. 446/1945. – 35. TüREL. I.1.c. 878/1945, Uo. 721; 723. DmREL Igazgatási iratok 1227/1945. – 36. EOL. Egyházgyezetem iratai 87/1945., TüREL. I.1.c. 858/1945. – 37. Szabó Ferenc: im 443. – 38. TüREL. I.1.c. 685/1945. – 39. UMKL XIX.-k.-11-a OF OT 2048/1945. – 40. V.ö. Veres Péter: Földkérdés-kenyérkérdés. Szabad Szó 1945. március 27. – 41. UMKL XIX.K-11-a OF OT 2048/1945. – 42. TüREL. I.29.b. 620/1946. (Nemzetgyűlés Naplója Szabolcsra vonatkozó anyaga) – 43. TüREL. I.1.c. 2200/1945 és

1814/1945. – 44. Harangszó, 1945. július 1. EOL. Egyházgyetem iratai 26/1945. TtREL. I.1.c. 1933/1945., EOL Egyházgyetem iratai 66/1945. – 45. TtREL. I.1.c. 930/1945. – 46. Magyarországi rendeletek tára. 1945. Budapest, 1946. 249. old. – 47. EOL. Egyházgyetem iratai 66/1945. TtREL. I.29.b. 385/1945., TtREL. I.29.b. 404/1945. TtREL. I.29.b. 423/1945., TtREL. I.29.b. 499/1945. – 48. TtREL. I.29.b. 444/1945. és 447/1947., TtREL I.1.c. 898/1945. – 49. Néplap, 1945. április 1, Szabad Nép 1945. április 10. – 50. Szabad Nép, 1945. április 8. – 51. EOL. Egyházgyetem iratai 65/1945 és 82/1945, 86/1945 sz. iratok. TtREL I.1.c. 2200/1945. TtREL. I.29.b. 467/1947, 1152/1945, 1353/1945 sz. iratok. DPL. 1947. jún. 11. – 52. EOL. Egyházgyetem iratai 86/1945. – 53. Lásd: Gazdaságstatisztikai Tájékoztató, 1948. júl. 547. old. – 54. Lencsés Ferenc: Földosztás Martonvásáron 1945-ben. Agrártörténeti Szemle, 1965/1. sz. 95. sz. – 55. Szabad Nép, 1948. május 30., Szabad Nép 1950. jún. 13. – 56. Gazdaságstatisztikai Tájékoztató, 1947/2. sz. 61.

old. – 57. Donáth Ferenc: Demokratikus földreform Magyarországon im. 145. old. 28. sz. jegyzet. – 58. Gazdaságstatisztikai Tájékoztató, 1948. júl. 547. old. – 59. TtREL. I.29.b. 334/1947. – 60. TtREL. I.29.b. 467/1947. – 61. UMKL XIX-K-11-a OF OT 1413/1845. – 62. TtREL. I.29.b. 892/1946., valamint u.o. 942/1946., uo. 1131/1947. – 63. Donáth Ferenc: Demokratikus földreform Magyarországon, im. 145. old. – 64. UMKL XIX.K-11-a OF OT 2048/1945. – 65. TtREL. I.29.b. 1130/1947. – 66. UMKL. XIX.K-11-a OF OT 9007/1945. – 67. UMKL. XIX.K-11-a OF OT 40476/1946. – 68. Szigeti Jenő: A szolgálat teológiája a szabad-egyházi közösségekben. Theologiai Szemle, 1982/2. sz. 72. old. – 69. D.Dr. Ottlyk Ernő: Az evangélikus egyház útja a szocializmusban im. 47. old. – 70. Új Harangszó, 1945. december 30. – 71. 1945. december 8. – 72. Vasárnap, 1948. október – 73. Debreceni Protestáns Lap 1946. április 15.

Az evangelizáció színtere: a szekularizált társadalom kérdései

– Lelkészi csendesnapok Balatonszárszón –

Június 19-23. között immár negyedik alkalommal tartotta meg szokásos lelkeszi csendesnapjait az Ökumenikus Evangelizációs és Missziói Munkaközösség (amelynek vezetői egyben az Ökumenikus Tanács Evangelizációs és Missziói Bizottságának tagjai is).

A konferencia színhelye a balatonszárszói „Soli Deo Gloria” konferenciatelep volt, mintegy 180 résztvevővel. Ezek az Ökumenikus Tanács protestáns taggyházaik lelkeszei és gyülekezeti munkatársai közül verbuválódtak, kisebb létszámban a határon túli magyarság lelkeszei is képviseltették magukat.

A konferencia címe volt: „Evangéliumi küldetésünk az ezredforduló időszakában”. Főelőadóként ezúttal is dr. Samuel Kamaleson indiai evangélikus szolgált, munkatársai voltak D. Gitari kenyai anglikán püspök és D. Posterski professzor Kanadából. A korreferátumokat magyar előadók tartották: Hetényi Attila baptista teológiai tanár, Fazakas Sándor református lelkesz, Benke György református lelkesz és ifj. dr. Fabiny Tibor egyetemi tanár, evangélikus. A reggeli imamagyarázatokat dr. Almási Tibor baptista teológiai tanár vezette.

E lelkeszi csendesnapok célja tulajdonképpen kettős: a lelkeszek és lelkeszi munkatársak spirituális motivációját szeretnék erősíteni, másrészt az evangelizáció szolgálatára való bátorítást, teológiai tisztánlátást és gyakorlati segítséget munkálhatnak ezek a konferenciák. Mindez egy olyan lelki közösségben történik, amelyben a résztvevők megélik a felekezeti határokon túlmutató Krisztus-népe egységét, lelki összetartozását.

A konferencia tapasztalatainak összegzése a napokban történik. Az azonban már eddig is világosan látható, hogy a konferenciák ilyen jellegű megtartása nyilvánvalóan jelentkező igénynek felel meg és ezeket, a kegyelem Istenének segítségével, folytatni kell.

Az alábbi előadás a konferencia egyik korreferátumaként hangzott el.

Hecker Frigyes

A két világháború, a trianoni illetve a párizsi békeszerződés, valamint 4 évtized ateista valláspolitikája meglehetősen átrajzolta Magyarország vallási térképét. A háborúk és békeszerződések kísértő jelenségei, mint pl. deportálás, kivándorlás, lakosságcsere (áttelepülés vagy áttelepítés), egyháztestek leszakadása, és nem utolsósorban a szociális gondok a felekezeti struktúrák megváltozásához vezettek. De amíg 1949-ben a magyar társadalom mindössze 1%-a számított

felekezetenkívülinek, addig napjainkban ez az arány meghaladja az 50%-ot. A lakosság több mint fele nem kötődik semmilyen valláshoz, felekezethez.¹

A napjainkban kialakult, ill. kialakulóban levő pluralista társadalomban viszont e két fogalom, „vallásos és felekezethez tartozó”, „vallástalan és felekezetenkívüli”, nem tekinthető identikusnak. A társadalom vallási palettáján a történelmi-népcsigyházi kerek között élő keresztyénség mellett megjelentek az

egyházakat tömegesen elhagyó és a „maguk módján vallásos” emberek, az új szekták, a keleti misztika, vagy az új ezoterika hívei.

Egyes vélemények szerint az egyházak elnéptelenedése a jövőben is tartani fog, erre utalnak az olyan jelek, mint az aktív egyháztagok kiüregedése, az egyházon belüli generációs problémák, képzett, kiművelt emberfők hiánya, az egyházak megújulását szorgalmazó, de egymásnak ellentmondó, sőt néha összeegyeztethetetlen nézetek, az egyházakkal szembeni társadalmi elvárások, amelyeknek az egyházak nem tudnak, vagy nem is akarnak eleget tenni, stb.

Egyházzociológiai felmérések és közvéleménykutatások eredményei egy lassan zsugorodó egyház képét mutatják Európa-szerte. Nyugat-Európában az utóbbi 20 év helyzetelemzése és publikációi arra hívják fel a figyelmet, hogy az egyház háború utáni látványos stabilitása és identitása kérdésessé vált.² Kelet-Közép-Európában az 1989-es rendszerváltások, és az azt követően kialakult társadalmi helyzet tette lehetővé, ugyanakkor sürgőssé a mélyreható elemzések elvégzését. Ez nem könnyű feladat – bár születtek figyelemre méltó tanulmányok –, mivel hiányzanak a pontos és megbízható adatok, tisztázatlanok a kritériumok. Éppen ezért a teljesség igénye nélkül igyekszünk felvázolni azokat a jelenségeket és összefüggéseket, amelyek a mai helyzet kialakulásához vezettek, és ha prognózisokat nem is állíthatunk fel az egyház jövőjét és megújulását illetően, igyekszünk felhívni a figyelmet azokra a veszélyekre, amelyek egy pluralista, szekularizált társadalomban az egyházra leselkednek.

1. Egyházi és vallási differenciálódás

Korábban a vallásos intézmények, mindenekelőtt az egyházak, ellenőrzésük alatt tartották a vallásosságot, annak gyakorlatát, hagyományait. A vallásosság valamely egyházhoz tartozást jelentett, azonosulást annak tanításával, normáival. Néhány évtizede azonban megváltozott a helyzet. Európa-szerte – így Magyarországon is – érvényes az a tapasztalat, hogy az egyházak vallásközvetítő szerepe visszaesett, a vallásos hagyomány egyes elemei a családban, kisebb-nagyobb közösségeken belül élnek tovább. Az ilyen módon ápolt vallásosság inkább megfelel az egyén személyes érdekeinek, mint az egyház szigorú tanítása által mederben tartott vallásgyakorlat. Egyes elemzések szerint Magyarországon ma több vallásos ember él egyházon kívül, mint belül, az egyházak többé már nem képviselik a vallásos tömegek széles rétegeit, mint korábban, csupán egy kis hányadát annak. A többség társadalmi képviselet nélkül marad.³ Az egyházból való kilépés ma már társadalmilag elfogadott aktussá vált, a gyülekezeti élettől való távolmaradás teljesen természetes lett.

De lássuk milyen okok vezettek az egyház(ak) befolyásának és kompetenciájának csökkenéséhez, a felekezeti struktúrák megváltozásához.

a.) *Szakítás a hagyományokkal:* Armin Kuphal az egyháztól való tömeges távolmaradást és a kilépésre való hajlandóságot osztársadalmi jelenségre vezeti vissza. Szerinte az egyháztagság korábban teljesen

magától értetődő volt, mindenki hagyományként hozta magával a szülői házból, és mivel ez a kötődés hagyomány volt, helyesnek bizonyult. Más alternatíva nem létezett, ez volt a társadalmilag elfogadott, teljesen normális kapcsolat az egyházzal. Hogy mégis egyszerre bekövetkezett az egyháztól való elszakadás, az annak tudható be, hogy a hagyományok és a tekintélyelvűség elleni társadalmi megmozdulások sokkhatásként érték az egyháztagokat. A hagyományos intézmények, így köztük az egyházak is támadások kereszttüzébe kerültek, a valamely felekezethez tartozás nem volt többé magától értetődő.⁴

b.) *Az egyház által képviselt értékekkel való konfrontálódás:* A tapasztalati tudományok körében él az a meggyőződés, hogy az egyházi és vallási differenciálódás a társadalom differenciáltságával magyarázható. A társadalom lényeges funkciói (mint politika, gazdaság, vallás) autonóm rendszerekké váltak, így a vallás elvesztette az osztársadalomra gyakorolt korábbi hatását. Mindez nemcsak az egyházak hatalmának és korábbi befolyásának csorbulását eredményezte, hanem egy eltolódást is. Ennek értelmében az egyházak kompetenciája a „szabadidőre” korlátozódik, itt még lehet esélyük a befolyásra, de ez nem határozza meg a teljes életet. Az ilyen módon megváltozott társadalomban az egyén az életet meghatározó értékek után tájékozódik, és úgy tekint a különböző társadalmi intézményekre, köztük az egyházakra, mint amelyek az értékek megvalósulásában vagy segítenek, vagy akadályt jelentenek. Ha az eredmény kedvező, akkor az egyén pozitív kapcsolatot alakít ki a megfelelő intézménnyel (pl. egyházzal). Viszont ha az illető intézmény a megcélzott értékek útjában áll, akkor bekövetkezik egy „stressz-állapot”, amely alól úgy próbálja feloldani magát az egyén, hogy az illető intézménytől részben, vagy teljesen eltávolodik.⁵

Minél kevésbé egyeztethetők össze a személyes értékek az egyház által képviselt értékekkel, annál nagyobb lesz az egyházzal szembeni távolságtartás.

c.) *Elbizonytalanodás a centrumban:* Aki az egyházak (protestáns) válságos helyzetét nagyító alá veszi, annak nem kerülheti el a figyelmét, hogy még az ún. „gyülekezeti mag”, a hűségesek egyháztagok közössége is egy lassú, belső „erózió” van kitéve. Mit jelent ez? Azt, hogy az istentisztelet már nem kap olyan nagy jelentőséget, a gyermekek hitben való nevelése nehezebb lett, a személyes hit gyakorlása bizonytalanabbá, habozóvá vált, a családi életben nem találjuk meg a jellegzetes keresztyén akcentusokat. Tehát nemcsak az egyház premére, vagy a felekezeten kívüli életbe való „emigrációról” van itt szó, hanem a „centrum eróziójáról” is. Ennek okát Werner de Boer abban látja, hogy a reformátori „megmentő hitből” (fides salvifica) egy többnyire intellektuális teológiai ismeret lett. A reformátori hitvallások úgy beszélnek a hitről, mint Isten hatalmának, békességének, megbocsátásának csodálatos megtapasztalásáról, amely az egész életet meghatározza. Nem sokkal a reformáció után ez a „megmentő hit” ismeretté meredett, a megtapasztalás pedig a rajongás gyanúja alá esett. Ennek következtében az egyház olyan intézménnyé vált, ahol az embereknek nincs más dolguk,

mint helyet foglalni, és nagy tanító gondolatokat meghallgatni. Erre a gyülekezetre már nem a szeretet és a közösség megélése, hanem egy tanuló osztályra való hasonlóság a jellemző (Melancton: coetus scholasticus). W. de Boor szerint az egyház krízise tehát a hamis intellektuális hit fogalmára, a keresztyén etika visszafogottságára, és a valódi gyülekezeti élet hiányára vezethető vissza.

d.) *Ateista valláspolitiká*: Kelet-Közép-Európában – így nálunk is – a kommunista államhatalmak megszilárdulásának következtében az egyházak elvesztették korábbi társadalmi és politikai befolyásukat, és elesetek egy egész sor olyan lehetőségtől, amely eredeti funkciójuk betöltését (az evangélium széleskörű hirdetését) segíthette volna.

Magyarországon 1958-ban fogadta el a Politbüro a Kádár-rendszer egyházpolitikáját, amely a „vallásos világnézet elleni eszmei harcról, a vallásos tömegek közötti felvilágosító és nevelő munka feladatairól”⁷ szólt. A Kádár-rendszer valláspolitikája lényegében ugyanazon az ideológián alapult, mint a Rákosié, volt azonban egy alig észrevehető, de fontos különbség: Kádár szélesebb körben alkalmazta a párt szövetségi politikáját, és együttműködésre szorgalmazta az egyházakat. Ezt megfélemlítéssel, korrumpálással, vagy kisebb engedményekkel igyekezett elérni. Csökkentette ugyan a Rákosi korszak útszélei ateista propagandáját, elítélte a vallási és politikai reakció elleni küzdelem korábbi túlzásait, de ez nem jelentette az egyházak szabadságának növekedését. A pártvezetés attól tartott, hogy az egyházak nagyobb szabadsága a vallásos érzés és az ellenzéki politika összefonódását eredményezi. Amikor a Politbüro 1973 decemberében vizsgálat tárgyává tette a vallások helyzetét, kiderült, hogy az 1958-as határozatra alapozott politika a reakciós ténykedések csökkenéséhez vezetett; az egyházi vezetők elfogadták a párt politikai programját, az állam és az egyházak közötti viszony rendezését, a vallás befolyása a tömegek körében csökkent, a magyar egyházi vezetők befolyása a nemzetközi szervezetekben, mint például az Egyházak Világtanácsában megnőtt. A további program így szólt: a párt egyházi szövetségei tegyenek meg mindent politikai ellenfeleik leleplezésére és elszigetelésére.⁸ A Politbüro ugyanakkor megállapította, hogy a „protestáns egyházak vezetői jutottak legelőbbre társadalmunk – teológiailag is jobban megindokolt – politikai támogatásában.”⁹

A Kádár-rendszer valláspolitikájának összeomlása a 80-as évek derekán kezdődött el, de igazi változás csak akkor állt be, amikor az MSZMP hivatalosan is meghirdette, hogy leveszi napirendről a harcos ateizmust, a klerikális reakció elleni küzdelmet, elhatározta az egyházi életet ellenőrző pártapparátus lebontását,¹⁰ 1990. január 24-én pedig az Országgyűlés elfogadta a lelkiismereti- és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. számú törvényt.

Ma, mintegy fél évtizeddel a posztstalinista rendszer(ek) bukása, a vasfüggöny lebontása, valamint az efelett érzett eufórikus öröm alábbhagyása után tudomásul kell venni a kijózanító valóságot: a templomok éppolyan üresek, mint korábban, az egyházaknak a társadalmon belül továbbra is a kisebbségi szerep jut.

A társadalmi, gazdasági változások, a fentiekben vázolt tendenciák további érvényesülése felfűtött elvárásokhoz, majd csalódásokhoz, az egyházi-vallási élet további differenciálódásához, világnézeti és vallási típusváltozásokhoz vezetett.

Nem lehet célunk itt a differenciált egyháztagság modelljeinek, a vallásos magatartás tipológizálásainak felsorolása.¹¹ A valóság megragadására azonban álljon itt egy felosztás, amelynek alapján képet alkothatunk magunknak napjaink vallási palettájáról:

1. Népegyházi keretek között élő keresztyénség:
 - a.) hagyományosan egyházhoz tartozók, akik az egyház életében rendszeresen részt vesznek;
 - b.) „pozitív módon eltávolodott” egyháztagságok, akik az egyháztagságot nem a részvétellel függvénynek tartják, de az élet fordulópontjain szívesen igénybe veszik az „egyházi szolgáltatásokat”;
 - c.) „kritikai módon eltávolodott” egyháztagságok, akik az egyház – legkülönbözőbb módon értelmezett – lelki és szellemi megújulását sürgetik;
 - d.) „peremlakók”, akik az egyházból való kilépés gondolatát latolgatják, alkalomadtán meg is teszik;
2. Szabadegyházak, amelyek közül némelyek az elnépegyházasodás veszélye előtt állnak;
3. Egyháztól eltávolodott, „maguk módján vallásos” csoportok;
4. Keresztyén fundamentalizmus;
5. Új szekták;
6. Az öntranszcendencia, a misztika, ezoterika hívei;
7. Vallásilag inaktív rétegek, illetve egyáltalán nem vallásos, ateista emberek;

A fenti felsorolás alapján is láthatjuk, a XX. század végén többé már nem beszélhetünk arról az egységes vallástípusról, amelyet a hagyományos vallásosság, népegyház, állam és egyház közötti megfelelés kategóriáiban szoktunk jellemezni. Ennek helyén két fő típus formálódik ki, amely az elkövetkező évtizedekben is nagy valószínűség szerint jelen lesz. *Az egyik a történelmi hagyományt és egyházhűséget személyes elkötelezettséggel ápoló típus. A másik típus a „szabadon válogató vallásosság”, amely egyes emberek személyes ízlése és szükségletei szerint merít a keresztyén vagy nem keresztyén vallási hagyományból, vagy éppen mindkettőből. Ez a típus az egyházakat a „vallási áruk boltjának”, vallásos piacnak tekinti.*¹²

Az első típus meghatározó lehet a jövőbeni egyházakra nézve. Mint elkötelezett és hagyományosan egyházhoz tartozók, ők alkotják a majdani hitvalló gyülekezetek magját, amelyek esetleg betölthetik azokat a funkciókat, amelyre a népegyház mai formájában képtelen.

A másik típus továbbra is igénybe veszi az élet fordulópontjain az „egyházi szolgáltatásokat”, de csak úgy, mint bármely szolgáltatási vállalat, vagy biztosítótársaság esetében, és ez lesz az egyházzal fenntartott kapcsolat maximuma.

A vallási rendszer típusváltása a polgárosodás, a

városiasodás, az iskolázottság, a modernizációs fejlődés függvényében érinti, és érinteni fogja a különböző egyházakat, felekezeteket, azok belső struktúráját.¹³ Nagy kérdés, hogy az egyházak hogyan reagálnak majd az újabb- és újabb kihívásokra, miként tudják megfogalmazni és időszerűvé tenni üzenetüket a változó világban?

2. Egyházak útkeresése a szekularizált társadalomban

Közép-Kelet-Európa országainak egyházai a posztszocialista rendszerek szorítása, a behatárolt mozgásterület, és néhol a szocialista-kommunista rendszert teológiailag alátámasztani akaró igyekezet ellenére, kialakították a maguk identitását az államról, társadalomról, ideológiáról fennálló értelmezésekkel szemben. Ezt az önazonosságot azonban a megváltozott világban nehéz artikulálni: a korábbi identitás elvesztette kontextusát. Jól jellemzi ezt a dilemmát az a tény, hogy míg korábban az egyházak az államhatalmat, mint létüket fenyegető felsőbbiséget tapasztalták meg, az új politikai helyzetben éppen a felsőbbiséggel való „partneri viszony” kialakítása lenne kívánatos. Kétségtelen, a nyugati példa csábító, hiszen a nyugati egyházak tekintélye, gazdagsága és befolyása éppen az államhatalommal kialakított partneri viszonyra köszönhető.¹⁴

Ez az út, ha egyáltalán nálunk járható, a népegyház útja. Viszont nyugaton és keleten egyre inkább megérkezik az a felismerés, hogy a jövőbeni egyháza, nem a jelenkor népegyháza lesz, mert a népegyház a társadalomban rejlő potenciális vallásosságot nem tudja a maga számára kihasználni. Erre utal az a Németországban elvégzett felmérés,¹⁵ amely szerint a fiatalok egyházhoz való kötődése keleten és nyugaton egyaránt csekély. Ennek oka nem az, hogy a fiatalok egyáltalán nem akarnak tudni Istenről, és ezért utasítanak el az egyházat. Még az ateista szellemű iskolában nevelkedett fiatalokban is megvan a vallásos szimbólumok, gyakorlatok, élmények iránti igény. Az egyházaknak azonban nem sikerül e vallásos igényeket „keresztyén-egyházi mederbe” terelni, „kanalizálni”. Valahol itt rejlenek az egyházak és a társadalom közötti kölcsönös csaldódás és bizalmatlanság gyökerei.

A Párt által kikiáltott ideológia egycduralma, ugyanakkor a kormány, közintézmények, szakszervezetek tekintélyvesztésének idején nemcsak a vallásilag motivált, de a szociálisan elkötelezett emberek, csoportok is az egyházakra tekintettek. Az olyan fogalmak, mint „béke”, „környezet”, „igazságosság” quasi vallási tartalmat nyertek, a szociális problémákban, mint abortusz, válás, öngyilkosság, szociális ellátás stb. az egyházak útmutatását várták. Az egyházak azonban sem a rendszerváltások előtt, sem azután a társadalom elvárásainak nem tudtak eleget tenni, vagy teljes érdektelenséget mutattak. Egy demokratikus társadalomban és jogállamban viszont az ilyen elvárások és igények máshol keresnek és találnak maguknak otthont: politikai pártoknál, karitatív szervezeteknél.

Ott, ahol az egyházi-gyülekezeti életben, szakemberek bevonásával, mégis nagyobb hangsúlyt kapott a

társadalmi munka és a társadalom élető kérdései utáni érdeklődés, ott az egyes egyháztagok, munkatársak csaldódottsága volt érezhető, a „régii szép idők” szűkkörű, bensőséges atmoszférájának hiánya miatt.

A népegyház másik gyenge pontja, hogy gyanakodva tekint az egyházon belüli ébredési mozgalmakra, bázisközösségekre, és képtelen azokat integrálni. Többnyire az egyházvezetéstől függ, hogy milyen viszonyt alakít ki e csoportokkal. Vagy integrálja őket, és ezzel talán utat nyit saját megújulása előtt, vagy pedig – mint az esetek többsége mutatja – igyekszik izolálni azokat, de éppen ellentétes hatást ér el vele: ilyen esetekben a megújulási mozgalmak vonzereje nő, létszámuk gyarapodik, de ezzel még inkább nyilvánvalóvá lesz az egyház szétőredezettisége.

Hova vezet hát a keresztyén egyház krízise? Jogos-e a társadalom elvárása, illetve csaldódottsága? Mit tegyen az egyház: alkalmazkodjon a kor igényeihez, vagy vállalja a különállást? Beigazolódnak-e azok a prognózisok, miszerint a szekularizáció térhódításával egyre inkább visszaszorul a vallás, míg teljesen el nem tűnik az emberek tudatából?

A szekularizált társadalom alapvető dogmája az egyéni választás szabadsága, a rendelkezésre álló lehetőségek kipróbálása, de a határozott döntés követelménye nélkül. Ez a korszellem azt várja az egyházaktól, hogy mondjanak le az igazság iránti igényükről, adják fel missziói küldetésüket.¹⁶ Ebben a helyzetben kettős veszély leselkedik az egyházakra. Egyrészt fennáll annak veszélye, hogy az egyház elvi, tanításbeli és erkölcsi engedményeket tesz, liberálisan alkalmazkodik a modern kor igényeihez, hogy széles rétegeket megnyerjen az evangéliumnak. De a szekularizált társadalom igényeihez és normáihoz való túlzott alkalmazkodás megüresíti az evangéliumot, nem nyújt többé alternatívát az igehallgatóknak, és elveszíti vonzerejét. Az önmagát olcsón kiárusító egyház előbb-utóbb eltűnik a világból.

A másik veszély a fundamentalizmus vélt bástyái mögé való visszavonulás. A fundamentalizmust az jellemzi, hogy úgy hangsúlyozza az igazságra való igényt, hogy közben nem hajlandó alávetni magát az értelem vizsgálatának.¹⁷ Az ilyen tekintélyelvű igazsággal szemben joggal vette fel a harcot a felvilágosodás, de joggal venné fel a szekularizált társadalom is.

A kérdés az, hogyan hirdetheti a keresztyén egyház a Jézus Krisztusban adott kijelentés érvényességét és egyetemességét a szekularizált világban, anélkül, hogy a túlzott alkalmazkodás, vagy a fundamentalizmus hibájába esne?

A keresztyén egyháznak és a keresztyén teológiának fel kell építenie a maga állásait a korszellemmel szemben. Ez nem jelent kultúra-ellenességet, vagy a világtól való elfordulást, de jelenti a keresztyénséget megvető és lekicsinylő, kulturális öntudatot fertőző magatartással való szembeszegülést. Az értelem segítségével hívásával kell hirdetni Isten üzenetét egy olyan világban, amelyet át- meg átszó az értelmetlenség, az irracionális. W. Pannenberg a *hit és az értelem szövetségében* látja az egyházak számára egyedül járható utat. Ez a szövetség határozta meg a keresztyénség útját a történelemben, és ez vezethet a megújuláshoz.

Mit jelent ez a szövetség? Nem azt, hogy a tudás helyettesítse a hitet, hanem azt, hogy az igazi értelem nyitott a helyesen értett hit iránt, s a hit megvallása az értelem eszközének segítségével történik. Az értelem tudatában van saját korlátainak, és annak, hogy rá van utalva az értelmet felülhaladó igazságra. A hitnek igazságigénye van, és így alapvetően arra van igénye, hogy megegyezzen az igazi értelemmel.¹⁸

A szekularizáció nem jelenthet az egyházak számára olyan veszélyt, amelytől pánikba kellene esni. Az a tétel, miszerint a szekularizáció teljesen kiszorítja a vallást a köztudatból, hamisnak bizonyult. Igaza van viszont P.L. Berger amerikai szociológusnak, aki arra mutat rá, hogy a szekularizáció ellenreakciója éppen a vallásos megújulás lehet. A modernizációs fejlődés, az iparosodás, a bürokrácia nagyon sok emberben az élet értelmetlenségének érzését ébreszti fel, amelyből kiutat keres, és azt a vallásban véli megtalálni.

Ez nem jelenti azt, hogy a szekularizáció idejétmúlt lenne. A szekularizáció továbbra is azon fáradozik, mint eddig, hogy a modern kultúrát keresztyén gyökereiről leválassza. Viszont az ember törekvése, hogy életének értelmet és tartalmat adjon, arra figyelmeztet, hogy a vallás igénylése nem hagyható figyelmen kívül. A szekularizáció és a vallás, illetve a vallási megújulás, két egymással ellentétes mozgású, de egymást kiegészítő folyamat, amelyek még nagyon sokáig meg fogják határozni a modern ember öntudatát. A XX. századi protestáns teológia, főleg a dialektika teológia hatására, a kijelentés abszolút igazságának érvényesítési szándékától vezetve gyakran azt hitte, hogy a vallást ignorálni lehet az ember életéből, a kijelentés javára. Napjainkra azonban megérett a felismerés, a vallásosság jelenléte, és a vallás igénylése a feltétele annak, hogy a keresztyén üzenet meghallgatásra találjon.¹⁹

3. Evangelizáció – az egyház szolgálatának dimenziója

Az előbbieket ismeretében most már feltehetjük a kérdést: ki, vagy kik az evangelizáció, mint az isteni üzenet átadására hivatott egyházi szolgálat címzettjei? A tekintélyelvűséggel szakító, hagyományos értékrenddel konfrontálódó, az egyháztól eltávolodott vagy eltávolodni készülő, a „maga módján vallásos”, modernizációs fejlődésben csalódott, de életének értelmet kereső ember. De nemcsak ő, hanem a maga dolgában elbizonytalanodott, pluralista világban kiutat kereső, széttöredezett egyház.

Van-e az evangelizációnak létjogosultsága a szekularizált társadalomban? Van, de nem a megszokott, XIX. századi hagyományos formájában. Ennek érzékeltesítésére álljon itt az evangelizáció karikatúrája, egy német teológus tollából: „Minden évben egy vidék kegyes embereit buszokkal elszállítják egy hatalmas sátorba, ahol mindannyian úgy viselkednek, mintha nemcsak erkölcsi nullponton lennének, hanem a Jézus Krisztusban való hitről még soha nem hallottak volna. Akkor fellép egy sztárevangelizátor, aki hatásos szavakkal ecseteli a bűnt, és felszólítja hallgatóit, hogy döntsenek – lehetőleg még aznap este – Jézus Krisztus

mellett, különben nem nyerik el az üdvösséget. Néhanyan eleget tesznek a felhívásnak, előre lépnek, de lehet, hogy már hetedik, vagy nyolcadik alkalommal. A szervezők elégedettek, jól sikerült estének minősítik a rendezvényt.”²⁰ Az ilyen evangelizáció – bár nem zárjuk ki, hogy a Szentlélek ilyenkor is hat – metodikailag kérdéses: a pszichikai manipuláció, a tolokodó felhívás, az erkölcsi nyomás gyanúja alá kerül. Mondanunk sem kell, az ilyen evangelizációval a szekularizált ember mit sem tud kezdeni.

Viszont meg kell említenünk itt az egyházi szolgálat és gyülekezetépítés felől megnyilvánuló kritikát: Nagyon sok gyülekezetben meghonosodott az evangelizációs alkalmak tartása, de nem kapcsolódik szervesen a gyülekezeti élet és munka más (pl. utógondozás) területéhez. Az evangelizáció alatt megszólítottak az evangéliummal való találkozás egyszerű alkalmával maradnak, mert nincs lehetőség a gyülekezeti életbe való bekapcsolódásra, kérdések és kételyek kibeszélésére, az ismeretekre való gyarapodásra, a közösség megélésére. Az ilyen evangelizáció csupán egy a programok közül az „additív” gyülekezeti munkában,²¹ rosszabb esetben alibi az elhanyagolt gyülekezetépítés számára.

Talán kevésbé ismert, hogy Barth Károly, élete utolsó periódusában, sokat foglalkozott az evangelizáció kérdésével, és azt az egyházi szolgálat alapvető formájának tartotta. Barth a szekularizáció,²² a népegyház, és a gyermekkeresztség felől közelíti meg a kérdést, és egy „nem keresztyén keresztyénségről” beszél, ahol olyan emberek minősülnek keresztyéneknek, akiknek az egyházzal való kapcsolata felette problematikus.²³ Ezért az evangelizáció az egyház elsőrendű és átfogó szolgálata, állandó dimenziója kell legyen, amelynek célja az egyháztól távol állók megszólítása, a közellélők Krisztus-kapcsolatának megújítása.

Az evangelizációnak három síkon kell megvalósulnia:

a.) az egyes keresztyén ember életében, aki maga is vállalja küldetését környezetében, családjában, munkahelyén, a szekularizált társadalomban. E formában az evangélium eljut az egyik embertől a másikig, és a hétköznapi-világi kérdésekben nyer bizonyítást.

b.) a gyülekezet életében és szolgálatában, ahol a „beavatottak” szűk körén kívül olyan alkalmakat és lehetőségeket kell teremteni, amelyek segítik az érintettek hitismeretre jutását, orientálódását, közösségre találását. Ezeket az alkalmakat a „szeretet fantáziájával” kell megtölteni,²⁴ de ez már a szolgálattevők és a munkatársak dolga.

c.) a kimondottan evangelizációs alkalmakon, amikor az evangelizációs módon élő és szolgáló egyház időnként hangsúlyt fektet arra, hogy evangelizációs napok, hetek vagy más rendezvények keretében, a publicitást is kihasználva, az evangélium eljusson az egyháztól még távol élőkhez. Ha az első kettő megvalósul, akkor ez utóbbinak is van létjogosultsága.

Hermann Sticher metodista püspök találóan fogalmazza meg az evangelizáció célját, amikor a következő quadrigát állítja fel: „az egész evangélium az egész embernek az egész világon az egész egyház által”.²⁵ Hirdetni Isten szeretetét minden embernek, mindegyiket a világon, és egyben felszólítani az emberiséget

az Istenhez való odafordulásra, nemcsak egyes evangélikusok, hanem elsősorban az egyház bizonyosságtétele, élete és gyakorlata által.

Ma sokan kérdeik: melyik az az egyház, amelyik leginkább alkalmas a fenti követelmény betöltésére, a szekularizált társadalom kérdéseinek megválaszolására? Egyben válaszolnak is: az tudja inkább megérteni a szekularizált embert, aki maga is közelebb áll a szekularizációhoz (egyes vélemények szerint a protestáns egyházak).

Egy bizonyos, a mai világot csak a szekularizáció horizontján lehet szemlélni. Kérdés az, melyik lesz, és milyen lesz az a „profil”, amelyet a keresztyénség fel tud mutatni a szekularizációval szemben? Ki tudja leghitelesebben megfogalmazni üzenetét a posztmodern korban? Véleményünk szerint ez egy olyan horderejű kihívás, amelyre nem lehet csak konfessionális alapokról kiindulva reagálni. A szekularizált társadalom együtt szemléli az egyházakat (nem tesz különbséget római katolikus, protestáns, ortodox, valamint más felekezetek között), így a megoldás is csak a közös profil kialakításában keresendő! A keresztyén hit igazság iránti igénye egyetemes, és amennyiben egyetemes, úgy ökumenikus. A keresztyénség csak úgy lehet a jövő, és egyben a harmadik évezred vallása, ha sokszínűségében is törekszik a Krisztusban adott egységre, nem mond le a hit és az értelem szövetségéről, és tud alternatívát felmutatni az elkövetkezendő generációk számára!

*Ifj. Fazakas Sándor
(Hosszúpályi)*

Jegyzetek

1. Tomka Miklós: Religion und Kirche in Ungarn, Ergebnisse religionssoziologischer Forschung 1968-1988, Wien 1990, – 183-185.o.; – 2. W. Jetter: Was wird aus der Kirche?, Stuttgart 1968; H. Hanselmann: Was wird aus der Kirche?, Gütersloh 1984; – 3. Tomka Miklós: u.o. – 203.o. – 4. Armin Kuphal: Abschied von der Kir-

che, Traditionsbuch in der Volkskirche, Glenhausen 1979 – 144-171.o.; – 5. Manfred Seitz: Das geistliche Leben des Mitarbeiters, Theologische Beiträge 11/1980; – 6. Werner de Boor: Die Unwirklichkeit in der Kirche und ihre Durchbrechung, in: Theologische Beiträge 3/1992; – 7. Az MSZMP határozatai és dokumentumai, 1952-62, Kossuth, Budapest 1964, – 224-230.o.; – 8. John V. Eibner: A szovjet valláspolitikai hatalma és bukása, megjelent: Sztálinizmus és desztalinizáció Magyarországon, EPMSz Bern 1990, – 52-64.o.; – 9. Párttörténeti Intézet Archívum (PIA) 288 f. 5/448, „A PB 1968 március 4-i határozata az egyházpolitikai helyzetről és a további feladatokról”; – 10. „A Központi Bizottság állásfoglalása az MSZMP viszonyáról a valláshoz és az egyházakhoz; javaslata a lelkiismereti és vallásszabadságról szóló törvény elveire”, 1989. július 28., Népszabadság, 1989. augusztus 5., 7.o.; – 11. Tipologizálásokat találunk: Tomka Miklós: Religion und Kirche in Ungarn (id.mű), 214-219.o.; – Dr. Bölcskei Gusztáv: Az egyházak jelenléte, jelentősége és hatása a második millennium végén. Theologiai Szemle 2/1995, 84.o.; – Ifj. Fazakas Sándor: Népegyház – krízis vagy lehetőség?, Theologiai Szemle 6/1994, 336-337.o.; – 12. Tomka Miklós: Az egyházak az ezredfordulón, Theologiai Szemle 2/1995, 79.o.; – 13. Tomka Miklós: u.o.; – 14. Eberhard Stammler: Die Hand an den Pflug legen, Ist die Volkskirche ein auslaufendes Modell?, in: Evangelische Kommentare 5/1992, 261.o.; – 15. Studie der Arbeitsgemeinschaft Evangelische Jugend von 1992/93 zum Thema „Jugend und Religion”, in: Götz Planer-Friedrich: Einheit ohne Wandel – Die ostdeutsche Kirchen auf Identitätssuche, in: Ev. Kommentare 12/93, 708.o.; – 16. W. Pannenberg: Geist gegen Zeitgeist (Interview), in: Ev. Kommentare 5/95, 266.o.; – 17. W. Pannenberg: Angst um die Kirche, in: Ev. Kommentare 12/93, 711.o.; – 18. W. Pannenberg: u.o.; – 19. W. Pannenberg: Geist gegen Zeitgeist (u.o.), 268.o.; – 20. Michael Herbst: Missionarischer Gemeindeaufbau in der Volkskirche, Stuttgart 1988, – 384.o.; – 21. „Additiv” eljárásnak tartja a szakirodalom a gyülekezetépítés azon formáját, amely az örököltségek és a hagyományos gyülekezeti élet keretein belül csupán a hangsúlyok érdekeknek megfelelő elhelyezésével tud valami újat felmutatni. lásd: M. Herbst: id.mű., 156.o.; – 22. Michael Weinrich: Kirche in der Säkularisation, in: Die Kirche im Wort, herausgegeben von Eberhard Mechels und Michael Weinrich, Neukirchener Verlag 1992, – 226.o.; – 23. Karl Barth: Dogmatik. Bd. IV/3., Zürich 1959, 1000.o.; – 24. Michael Herbst: Verantwortung für die Zukunft, Was sagen kirchenleitende Gremien über den Weg der Volkskirche? – Verkündigung und Forschung, in: Beihefte zu Evangelische Theologie 2/1987, – 40.o. – 25. Hermann Sticher in: M. Herbst: Gemeindeaufbau (id.mű), – 386.o.

Az egyházak nemzetünk lelki egészségéért

Igen Tisztelt Szerkesztőség!

Mellékelten megküldöm – szíves publikálás céljából – rövid összefoglalását annak a munkának, amelyet az elmúlt hetekben a Mentálhigiénés Programiroda felkérésére létrejött Egyház és mentálhigiénés szekció végzett. Ez a szekció az 1995. április 12-én megrendezett Országos Mentálhigiénés Fórum keretében működött. A Fórum megrendezésére a hosszútávú országos mentálhigiénés program előkészítésének részeként került sor.

Budapest, 1995. június 12.

Tisztelettel:

*Dr. Lukács László
a Magyar Katolikus Püspöki Kar
sajtóirodájának igazgatója*

Figyelemre méltó – s remélhetően eredményes – kezdeményezés indult 1994 őszén. A kormányzat úgy döntött, hogy fokozott figyelmet fordít a társadalom lelki egészségének javítására. Ennek érdekében dr.

Veér András főigazgató főorvos személyében miniszteri biztost nevezett ki mentálhigiénés programok megvalósítására. A feladat elvégzésére felállított programiroda április 12-én egész napos fórumot ren-

dezett. Ekkorra már kirajzolódtak a főbb munkaterületek, s ezekre külön szekciók alakultak.

Nyilvánvalóvá vált az is, hogy az egyházak mennyit tesznek nemcsak a bajbajutottak megsegítésére, hanem elsősorban az emberek lelki egészségének fejlesztéséért, a közösségi szellem ápolásáért mindennapi lelkipásztori tevékenységük során, valamint speciális szervezeteken, intézményeken keresztül.

A fórum *Egyház és mentálhigiéné* nevű szekciójába több mint félszáz személy kapott meghívást a különböző magyarországi egyházakból, felekezetekből és vallási közösségekből. A szekció első plenáris ülésén megerősítést nyert, hogy az egyházak már lelkipásztori alaptevékenységükkel is tevékenyen hozzájárulnak a társadalmi méretű lelki egészségvédelemhez és egészségmegőrzéshez; nem szervezhető tehát országos mentálhigiénés program az egyházak aktív részvétele nélkül. Az egyházak mint értéket hordozó és közvetítő, közösséget formáló és megtartó intézmények nagymértékben szolgálják a nemzet lelki egészségét.

A szekciónak igen rövid idő állt rendelkezésére ahhoz, hogy konkrétan is számbavegve az egyházakban folyó munkát, és június közepéig olyan programot állítson össze, amely megjelenhet a lakosság egészségi állapotáról szóló, szeptemberre tervezett parlamenti vitanapon is. A terv kidolgozására a szekció munkacsoportokat állított fel. Gyorsfelmérést készítettek arról, hogy jelenleg hol, milyen mentálhigiénés tevékenység folyik, milyen terveik vannak a jövőre, céljaik megvalósításához milyen anyagi erőforrások állnak rendelkezésre, s milyen anyagi támogatásra van szükségük. A kérdőív mintegy félezer címre jutott el, de különböző közösségektől és műhelyektől végül összesen 816 válasz érkezett. A válaszadók mintegy fele a katolikus egyházhoz, egy tizede református, valamivel kevesebb az evangélikus egyházhoz tartozik. A zsidó hitközségek 1%-ak képviseltetik magukat, az egyéb egyházak és egyházi közösségek viszont csaknem negyedét teszik ki a válaszoknak.

A válaszok csak megerősítették a szekciónak azt a meggyőződését, hogy az egyházakon belül igen sok olyan tevékenység folyik, amely az országos mentálhigiénés program keretébe tartozik, s amely a lelki betegségek megelőzésére irányuló programokon túl minden olyan tevékenységet magába foglal, amely az emberi élet minőségét javítja. A hívó számára a közösségi tevékenység a saját és mások személyiségét kibontakoztató eszköz, a gyülekezetben lévő emberi kapcsolatok, személyesség és intimitás növeli az egyén stabilitását.

A tevékenységi területek három főbb csoportba oszthatók

1. *A segítők segítésére, képzésére irányuló részprogramok:* segítő hivatású szakembereket, illetve segítő csoportot vezető laikusokat felkészítő-továbbképző programok, amelyek a résztvevőket alkalmasabbá teszik segítő tevékenységük ellátására.

2. *A közösségi támogató hálózatot fejlesztő részprogramok* ösztönzik a már meglévő spontán támogatások hálózatát és a segítő csoportok fejlődését, elősegítik az új, spontán vagy szervezeti kezdeményezéseket.

3. *A különösen veszélyeztetett csoportokra irányuló részprogramok* átmenetileg vagy tartósan beteg vagy veszélyeztetett személyeket és csoportokat támogatnak, állapotuk és beilleszkedésük segítésére törekszenek.

Nyilvánvaló, hogy a sietve elvégzett felmérés nem tükrözheti a teljes magyar valóságot. Bizonyára sok olyan egyházi szervezet, intézmény működik eredményesen, amelynek tevékenységét a befutott adatok nem tartalmazzák. A fenti három tevékenységi terület mégis meghatározónak mondható. S eligazító lehet az az adat is, hogy a felmérésben szereplő egyházi intézmények, szervezetek évi teljes anyagi forrásigénye mintegy másfél milliárd forint, s ennek csaknem felét maguk az intézmények illetve egyházaik fedezik. Ha a mentálhigiénés kormányprogram tehát az egész társadalmat kívánja átfogni, s minden értékes erő összefogására törekszik, akkor mindenképpen kívánatos, hogy legalább 700-800 millió forintot biztosítson az egyházak mentálhigiénés programjainak támogatására.

Mivel az egyházi intézmények bizonyos területeken kiterjedt tevékenységet folytatnak (pl. ifjúsági közösségépítés) a lelki egészség megőrzése érdekében, és egyidejűleg a mentálhigiénés munkában specifikumokat is mutatnak (pl. egyidejűleg és egy szinten jelenlévő intézményes és nem-professzionális segítségnyújtás), mindenképpen fontos lenne néhány területen lehetőséget teremteni kifejezetten egyházi mentálhigiénés pályázatok benyújtására. Ezeket a pályázatokat az egyházak és a szakma által egyaránt elfogadott szakemberekből álló kuratórium bírálná el.

A magyarországi egyházak, felekezetek és vallási közösségek vezetői kinyilvánították egyetértésüket az egyházi szekció által a Mentálhigiénés Programirodához beterjesztett javaslattal, s egyben jelezték, hogy ha e javaslat – az országos mentálhigiénés program keretén belül – parlamenti támogatásra talál, akkor az egyházi, vallási közösségek, azok intézményei és szervezetei hatékonyabban hozzá tudnak járulni a hazai mentálhigiénés helyzet javulásához.

A vallások hozzájárulása a békekultúrához

– Barcelona, 1994. december 12-18. –

Tisztelt Felelős Szerkesztő Úr!

Bizonyára emlékszik még arra a barcelonai találkozóra, amelyet az UNESCO, a Katalán UNESCO Központ és a katalán kormány rendezésében tartottak tavaly decemberben a világ tizenöt vallásának jeles képviselői. A találkozó végén elfogadott Nyilatkozatban a résztvevők elítélik a vallásháborúkat, kifejezik meggyőződésüket, hogy vallásaiknak nem kell azonosulniuk politikai, gazdasági vagy társadalmi hatalmakkal, hangot adnak azon nézetüknek, hogy különbséget kell tenni a fanatizmus és a vallási buzgóság között, kifejezik szolidaritásukat mindazokkal a férfiakkal és nőkkel, akik erőszakmentes eszközökkel töreksenek a békére és elkötelezik magukat amellett, hogy a béke érdekében szembeszállnak azokkal az egyéni vagy közösségi tendenciákkal, amelyek a másokkal szembeni magasabbrendűséget hirdetik.

A Nyilatkozat végén a találkozó résztvevői felhívással fordulnak a kormányokhoz, az Egyesült Nemzetek rendszerébe tartozó szervezetek, a kormányzati és nemkormányzati szervekhez, intézményekhez, vállalatokhoz és a tömegkommunikációs eszközökhöz, hogy járuljanak hozzá az erőszakmentességre, toleranciára, párbeszédre, kölcsönös megértésre és igazságosságra alapuló békekultúra erősítéséhez.

Ennek szellemében azzal a tiszteletteljes kéréssel fordulok Önhöz, hogy folyóiratában biztosítson lehetőséget e Nyilatkozat közzétételéhez.

Szíves közreműködését előre is megköszönve, maradok

Tisztelettel:

*Rózsa Mihály
a Magyar UNESCO Bizottság
főtitkára*

NYILATKOZAT

A vallásnak a békekultúra előmozdításában játszott szerepéről

Mi, az UNESCO és a Katalán UNESCO Bizottság által 1994. december 12-18. között Barcelonában szervezett „A vallások hozzájárulása a békekultúrához” elnevezésű találkozó résztvevői,

mély aggodalmunknak adva hangot a világ jelenlegi helyzete miatt, különösen a háborús konfliktusok fellángolása és az erőszak felerősödése, a növekvő szegénység, a társadalmi igazságtalanságok és elnyomó rendszerek térhódítása miatt,

meggyőződve arról, hogy a vallás fontos szerepet tölt be az emberek életében,

az alábbi nyilatkozatot tesszük közzé:

VILÁGUNK

1. Olyan világban élünk, ahol az elszigetelődés többé nem lehetséges. Olyan korban élünk, amelyet a társadalmi mozgások és a kultúrák keveredésének minden korábbi meghaladó mérete jellemez. Mindnyájan kölcsönös függőségben élünk és közös a felelősségünk, ami alól nem tudjuk kivonni magunkat, ha az egész világ jólétéről van szó.

2. Olyan válsággal kell szembenéznünk, amely vagy az emberi nem önpusztítását vonja maga után, vagy ráébredt végre a valóságra, új reményt keltve. Meggyőződésünk, hogy a béke megteremthető. Tudatában

vagyunk annak, hogy a vallás nem az egyedüli orvosság az emberiség bajaira, ám ebben az oly kritikus időszakban nélkülözhetetlen szerepet kell betöltenie.

3. Tudatában vagyunk a világ kulturális és vallási sokféleségének. Minden egyes kultúra önmagában is egy egész világot képvisel, ám anélkül, hogy csupán önmagának élne. A kultúrák a nyelvüket adják a vallásoknak és a vallások a legvégső jelentést adják az egyes kultúráknak. A pluralizmus elismerése és a különbözőség tisztelete nélkül nincs béke. A harmóniáért küzdünk, ami magának a békének is a lényege.

4. Tudjuk, hogy a kultúra a világlátás módját és a benne való élés módját jelenti. Ez azt is jelenti, hogy a valamennyi kultúra világról alkotott képét tükröző értékeket és életformákat fejleszteni kell. Tehát sem a béke, sem a vallás nem foglalható össze egyetlen és merev fogalomban, ahogy az emberi tapasztalatok összessége sem fejezhető ki egyetlen nyelven.

5. Bizonyos kultúrák számára a vallás olyan életmódot jelent, amely áthatja az egész emberi tevékenységet. Más kultúrákban a vallás az emberi lét legmagasabb vágyait fejezi ki. Megint más kultúrák számára a vallások olyan intézmények, amelyek azt állítják, hogy általuk nyerhető el az üdvösség.

6. A vallások hozzájárultak a világban a békéhez, de megosztottságot, gyűlöletet és háborút is idéztek

már elő. A vallás emberei túlságosan gyakran árulták el az általuk hirdetett magasztos eszméket. Hisszük, hogy ősziinte megbánásra és kölcsönös megbocsátásra van szükség, mind egyénileg, mind kollektíven, az egyes embernek a másik iránt, általában az emberiség iránt, a Föld iránt és minden élőlény iránt.

A BÉKE

7. A béke feltételezi, hogy a szeretet, az együttérzés, az emberi méltóság és az igazságosság teljes mértékben érvényre jut.

8. A béke magában foglalja azt a felismerést, hogy valamennyien kölcsönösen függünk egymástól. Egyénileg és kollektíven felelősek vagyunk a közjóért, beleértve a jövő nemzedékek jólétét is.

9. A béke megköveteli, hogy tiszteletben tartsuk a Földet és az életet annak minden formájában, mindennek előtt az emberi életet. Erkölcsi tudatunk azt kívánja, hogy határt szabjunk a technológiának. Arra kell összpontosítanunk erőfeszítéseinket, hogy megszüntessük a tékozló fogyasztást és javítsuk az életminőséget.

10. A béke haladás – végtelen folyamat.

KÖTELESSÉGÜNK

11. Békében kell élnünk saját magunkkal, arra kell törekednünk, hogy ezt a belső békét az elmélyült gondolkodás és a szellemi emelkedettség révén elérjük és ez a szellemiség hassa át cselekedeteinket.

12. Elkötelezzük magunkat az otthon és a család mint a béke bölcsőjének támogatása és erősítése mellett.

Otthonunkban, családjunkban, közösségünkben, országunkban és az egész világon:

13. Kötelességünknek tekintjük, hogy a konfliktusokat erőszakmentesen próbáljuk rendezni és a konfliktusokat az oktatás és a jog gyakorlásának eszközeivel próbáljuk megelőzni.

14. Kötelességünknek tekintjük, hogy az emberi csoportok között meglévő felháborító gazdasági egyenlőtlenségek csökkentésén munkálkodjunk és küzdjünk az erőszak és a békét fenyegető veszélyek egyéb megnyilvánulásai ellen, mint amilyen az erőforrások tékozlása, a rendkívüli szegénység, a rasszizmus, a terrorizmus minden formája, a közöny, a korrupció és a bűnözés.

15. Kötelességünknek tekintjük, hogy elutasítsuk a megkülönböztetést, a gyarmatosítást, a kizsákmányolást és hatalmaskodást minden formáját, és támogassuk a felelősség megosztásán és a közös részvételen alapuló intézményeket. Az emberi jogokat, ezen belül is a vallásszabadságot és a kisebbségek jogait tiszteletben kell tartani.

16. Kötelességünknek tekintjük, hogy mindenki számára egy valóban emberi oktatás biztosítsunk. A békére, a szabadságra, az emberi jogokra nevelést, a vallásoktatást olyan eszközöknek tekintjük, amelyek a legalkalmasabbak a mások iránti nyitottság és tolerancia előmozdítására.

17. Elkötelezzük magunkat egy olyan civil társadalom mellett, amely a környezet és a társadalom tekin-

tetésben is az igazságosságon alapszik. Hasonló vallásnak kell kibontakoznia helyi szinten, s kell folytatódnia országos szinten és az államok egymás közötti kapcsolataiban is.

18. Kötelességünknek tekintjük, hogy egy fegyverek nélküli világ érdekében munkálkodjunk és hogy a hadiipart leépítsük.

VALLÁSI FELELŐSSÉGÜNK

19. A hit talaján álló közösségeink kötelessége, hogy a józan észre, az együttérzésre, a gondokon való osztozás szellemére, a jóakaratra, a szolidaritásra és a szeretetre alapuló magatartást hirdessék, valamennyiünket ösztönözve arra, hogy a szabadság és a felelősség útját válasszuk. A vallásoknak konstruktív energiaforrásnak kell lenniük.

20. Továbbra is ügyelnünk kell arra, hogy vallásaink ne azonosuljanak politikai, gazdasági vagy társadalmi hatalmakkal, hogy megőrizhessük szabadságunkat az igazságosság és a béke előmozdítása érdekében. Nem feledjük, hogy a vallási politikai rendszerek súlyosan eltorzíthatják a vallási értékeket és komoly károkat okozhatnak a társadalomnak. Óvakodnunk kell, nehogy összetévesszük a vallási buzgósgót a fanatizmussal.

21. A békét mozdítjuk elő, ha küzdünk az olyan egyéni vagy közösségi törekvések ellen, amelyek azt hirdetik vagy tanítják, hogy bizonyos csoportok természetétől fogva fölülte állnak másoknak. Azokat értékeljük és tartjuk követendőnek, akik a békét erőszakmentesen akarják megteremteni. Elítéljük azokat, akik a vallás nevében ölnek.

22. Támogatjuk a vallások és az ugyanazon valláshoz tartozók közötti párbeszédet és összhangot, elismerve és tiszteletben tartva, hogy az igazságot és a józan megoldásokat a mi vallásunkon kívül is lehet keresni. Párbeszédet alakítunk ki mindenkivel, földi útkereséseink során mindvégig testvériségre törekedve.

FELHÍVÁSUNK

23. Hitünkben merítve erőszakmentességre, toleranciára, párbeszédre, kölcsönös megértésre és igazságosságra alapuló békekultúrát építünk. Felhívással fordulunk civil társadalmunk intézményeire, az Egyesült Nemzetek rendszerébe tartozó szervezetekhez, a kormányokhoz, a kormányzati és nem kormányzati szervezetekhez, a vállalatokhoz és a tömegkommunikációs eszközökhöz, hogy erősítsék elkötelezettségüket a béke érdekében és hallják meg az áldozatok és a kiszolgáltatottak kiáltását. Felhívjuk a különböző vallási és kulturális hagyományok képviselőit, hogy ebből a célból hangolják össze erőfeszítéseiket és működjenek együtt velünk a béke üzenetének terjesztésében.

A Nyilatkozathoz való csatlakozási szándékot az alábbi címen lehet jelezni:

Centre UNESCO de Catalunya
Mallorca, 285
Barcelona-08037
Spain

Magyar nyelvű baptisták Ausztráliában

I. Glóbuszunk legkisebb kontinense

Európa 2/3-ad része. Sokáig keresett titokzatos Déli Földrész – „Terra Australia”. A föld országai között nagyságban a hatodik helyen áll a volt SzU, Kanada, Kína, USA, Brazília után, de lakossága csak 18 milliárd körül mozog. Mint szigetkontinens Európához viszonyítva a földgolyó ellentétes oldalán a déli féltekén fekszik. Utoljára fedezték fel az európaiak.

Már a spanyolok és hollandok is sejtették, hogy számtalan sziget mellett kell egy nagyobb szárazföldnek lenni a Déli Sarkkör táján, mert különben elképzelhetetlen a Föld egyensúlya, de gondolataikat eltitkolták. Az angolok rátették kezüket irataikra és 1768-ban megbízták *James Cook* kapitányt a sejtelmek tisztázására, aki 1770-ben körülhajózta Ausztráliát és a környező szigeteket.

Ausztrália a Föld legalacsonyabb kontinense, átlagos tengerszinti magassága 340 m, szemben valamennyi földrész 840 m-es átlagával. A kontinens 5 %-a emelkedik 600 m fölé. Legmagasabb pontja is csak 2.228 m domb, amire autóval fel lehet hajtani. Mivel hegyvidéki tájai a tengerek közelében vannak, a patakok, folyók gyorsan eltűnnek, ezért nagy száraz homoksivatagok alkotják belső részét. Vize kevés, az is sós, amit deríteni kell, ill. az esővizet gyűjteni és megbecsülni.¹

A belső területeken állatvilága is gyér. Legismertebb állatok a mezőségen élő kenguruk, amelyek miatt az autók elején védőrácsot hordanak, ha az úton csoportosan átjárnak, mint nálunk a juhnyáj, és az eukaliptusz levelein élő koalák, akik nappal a faágak között alszanak a levelek bódító mákonyhatására. Majd a kultúrvidéket betérítő merinó birkák, amelyeket minden (pásztorodrótta bekerített) telken kialakított vízgyűjtőkből itatnak, néhol szélkerekek segítségével húznak bele felszíni vizet.² A híres ausztrál gyapjút e ridegtartással tenyésztett juhok termelik, amelyek télen-nyáron, éjjel-nappal kint legelnek, szoptatnak az ég alatt a dróttal kerített hatalmas legelőkön.

Ausztrália földrajzi helyzete, magányos szigetjellege rányomta bélyegét népeinek történetére. A Déli Kontinens távol esett az emberi rasszok bölcsőitől és az ősi kultúrák kibontakozó térségeitől. A tenger megnehezítette az ázsiai népcsoportok korai bevándorlását és a nagy távolság sokáig késleltette az európai civilizáció megjelenését. Szűkebb értelemben vett történelme jó két évszázadra korlátozódik (1770).

Az antropológusok véleménye szerint Ausztrália első lakói Délkelet-Ázsia felől érkeztek a kontinensre, a szigetvilágon át. Az emberek szigetek közt csónakokkal ide is eljutottak, de ugyanez az állatvilág számára már leküzdhetetlen volt, s ezért maradhatott meg Ausztráliában a rá ma is jellemző erszényesek világa (kenguru, koala, stb.).

Az Ausztráliába érkező embercsoportok először feltehetően a kontinens északi partvidékén telepedtek le (ásatások bizonyítják), majd fokozatosan jutottak a kedvezőbb éghajlatú déli és délkeleti részekre, ahol ma is több mint háromnegyed része él Ausztrália lakosainak. Az őslakók ma is felismerhetők: sötét bőr, vastag ajak és széles orr. Megkülönböztető jegy: míg a negridek és pápuák haja göndör, az ausztráloké hullámos.

1170-ben Ausztráliában kb. 250.000 feketebőrű élt, 550 különböző törzs keretében. Vadásztak és gyűjtögettek. Görbe fából bumerángokat készítettek (a folklórban ma is jellemző), amelyek pörgő röppályán, kiszámíthatatlan irányból csaptak áldozataikra. A felnőtt férfiak együtt vadászgattak, amíg a nők és fiatalabb korúak külön osztályba tartoztak. Az őslakosság vallása a totemizmus volt. Különböző állatokat tiszteltek, aminek nevét viselte az egyes törzs is. Úgy tartották, hogy attól származtak. A totemállatot nem ölheték meg és az elesett állat húsát nem fogyasztathatták el. Az állat tiszteletére és az ősök emlékére időnként táncmulatságokat rendeztek (korrobori). A táncmulatságokra maszkot és díszruhát öltöttek. Ezek is jellemzők mai utódaira.³

Mivel az őslakók társadalmi szervezete a gyűjtögető, vadászó életformán alapult, ez eleve kizárta a nagyobb, szervezettebb közösségek kialakulását. A társadalmuk legfőbb egysége volt a vadászó horda, amely rokonsági alapon együvértartozó, több családot magába foglaló laza szervezet volt. Tartósabb megtelepedésre kunyhókat általában csak az északi, trópusi vidékek népei építettek, máshol gallyakból, fűből, fakéregből összetákolt sátrak alatt húzták meg magukat. Általában nem hordtak öltözetet, kivéve a hűvösebb déli partokon, ahol erszényes állatok prémeibe burkolóztak. Az európaiak irtó hadjáratai miatt nagyobb részük kipusztult. A maradék része ma *aburidzsán* név alatt él az állam jóvoltából, szinte munka nélkül, behúzódva a városok peremére.

II. Az európaiak megjelenése a sziget-kontinensen

Az első hiteles írásbeli feljegyzések 1606-ból, Ausztrália északi partjairól, *Wiliem Janszoon* holland kapitánytól származnak. Többek után *Abel Tasman* holland kutató hajózta körül Ausztráliát 1642-43-ban, és beleütközött Új-Zélandba, Új-Guineába és jelentette, hogy a két sziget nem tartozik „Terra-Ausztráliához”. A víz által körbezárt földet ő nevezte el Új-Hollandiának. Az Ausztráliától délre található szigetet pedig óróra neveztek el *Tasmániának*. Az ő elbeszélései után úgy határozott a „Holland Keletindiai Társaság”, hogy nem érdemes folytatni Új-Hollandia kutatását. Ezt követően léptek színre az angolok.

Az első angol látogató 1688-ban a híres *Wiliam*

Dampier kalózkapitány volt. Másodszor egy jól felszerelt expedíciós hajóval 1699-ben érkezett. A siker mégis 70 évvel később Cook kapitányt érte, aki Új-Zéland partjainak pontos felmérése után (1770) indult Új-Hollandia keleti partjainak felfedezésére. Sydney környékén a dél-keleti partokon horgonyzott le, formálisan azt elfoglalta és New-South-Wales (Új-Dél-Wales) nevet adta.

Ausztrália első európai lakói érdekes módon angliai fegyencek voltak. Korábban Amerikába vitték őket, de mert 1776-ban megalakul USA és függetlené lettek Angliától és több rabot Georgia már nem fogadott, más gyarmatot kellett erre keresni. A fegyenceket és kísérőiket szállító első flotta 1787-ben érkezett, ezt követte 11 másik január 18-án, a Paramatta folyó torkolatában, a mai Sydney helyén kötöttek ki. Ők vetették meg a város alapjait. A metropolis kialakításához még hosszú és göröngyös út vezetett. Az első flottával mintegy 1.050 ember érkezett, 550 férfi és 200 női fegyenc, valamint 300 tengerész katoná. A fehér telepeseket szokatlan növényzet és ismeretlen állatvilág látványa fogadta. Az elitélteket a kontinensen szabadon bocsátották, hogy ismerkedjenek az újvilággal, és változtassanak korábbi életmódjukon, kezdjenek valami újat.

A fegyenctelepek megépítése és az emberek pusztaság létfenntartása sok gonddal-bajjal járt. A jövővényeknek alig egynegyede volt munkaképes. A hosszú utazás alatt sokan megbetegedtek és legyengültek. Nem hoztak magukkal szerszámot a bokrok, fák kiirtására. Az Angliából velük érkezett háziállatok a parton elszabadultak és elmenekültek. Mivel vetőmagvak sem kerültek a földre, elmaradt a termés, és a magára maradt kolónia népéből a súlyos nélkülözés miatt sokan meghaltak. Az éhező embereket végül is az 1790-ben megérkezett élelmiszert hozó hajó mentette meg. 1792-től már annyi élelmet termeltek, hogy függetlenítték magukat a tengeren túli szállítmányoktól.

Az államiság kialakulását a mai ausztrálok 1788-tól számítják. Néhány évvel ezelőtt, 1988-ban, emlékeztek az államiság születésének 200. évfordulójára, azaz 12 évvel később, mint ahogy az Egyesült Államok (USA) megalakult 1776-ban.

1938-ban a *Békehírnökünk* is megemlékezett Ausztrália 150. évfordulójáról, amit az alábbiakban idéztek Steiner István tollából:

„150-ik születésnapját ünnepli ez évben a legkisebb és tőlünk legtávolabb fekvő földrész, Ausztrália. Nem a keletkezésének, hanem önálló állami alakulásának 150-ik évét ünnepli most. Tanulságos és szinte drámai fejlődésen ment át azóta ez az elhagyott földrész. 150 évvel ezelőtt Anglia körülnevezte a földön, hogy hová telepíthetné le közismert és visszaeső bűnözőit, akik állandóan a börtönök lakói voltak. Abban az időben az amerikai Egyesült Államok kimondták függetlenségüket és így Georgia állam, ahová eddig ezeket az angol bűnözőket szállították, elveszett e célra. Az angol hatóságok végül is megállapodtak Ausztráliában és 1778-ban megérkezett az első hajószállítmány az angol börtönökből és kirakodott a világ egyik legszebb kikötőjében, Sydney vá-

rosában. Tíz év múlva megalakult az önálló állam, angol protektorátus mellett és kezdetét vette a nagy átalakulás. A volt fegyencek becsületes, de nehéz munkát kezdtek, városokat alapítottak, templomokat építettek, megszerették a bennszülötteket – a föld legtudatlanabb és legelhanyagotabb népét – és a „fegyenctelep” lassan tekintélyhez és megbecsüléshez jutott. Ebben az átalakulásban óriási szerepe volt a misszionáriusoknak, azoknak az önfeláldozó, alázatos és minden szenvedésre hajlandó férfiaknak és nőknek, akik Krisztusért hajlandók voltak életüket feláldozni és kimenni a „vadak közé”. Ma Ausztrália szabad, nagy iramban fejlődő és nagyszerű jövő előtt álló föld, amelynek birtokáért vetélkedik egymással a fehér és a sárga faj.”⁴

A múlt század derekáig Ausztrália területei különböző gyarmatok voltak. A 6 gyarmatot Londonból külön-külön igazgatták a Brit Kormány által kinevezett kormányzók. Hosszas politikai viták után a brit parlament 1900-ban elfogadta az Ausztráliai Államszövetség megalakulásáról szóló törvényt. Ennek értelmében 1901. január 1-jei hatállyal a 6 ausztráliai gyarmatot hat állammá nyilvánították, s ezek egyidejűleg államszövetségben egyesültek.

Az új alkotmány szerint a szövetségi parlament és kormány (Camberrában) látja el a valamennyi államot együttesen érintő feladatokat, így a honvédelmi, külpolitikai, külkereskedelmi és vámügyi funkciókat, posta, be- és kivándorlási, szoc. ügyeket. Az egyes államoknak külön törvényhozó és végrehajtó szerveik vannak (parlament, minisztériumok), amelyek a belső ügyekben teljes önállósággal rendelkeznek.

Ausztrália a „nagykorúsítás” után is Nagy-Britannia gyermeke: dominiumi státusszal, a Brit Nemzetközösség tagja maradt. A szövetségi parlament szenátusában (felsőház) minden államot azonos számú szenátor képvisel.

III. Magyarok Ausztráliában

Az első magyar bevándorlók az 1848/49-es szabadságharc bukása után az ún. Kossuth hadsereg emberei voltak, Anglián keresztül érkeztek. Akkoriban tört ki a „victoriai aranyláz”. A Ballarat határában ma is meglévő bányák meddő dombjait én is meglátogattam, ahol még ma is talál a kutató féldrágaköveket, ami akkor 100-120 évvel ezelőtt még nem volt érték.

A magyarok első nagyobb hulláma a II. világháború után 1948-53. között érkezett kb. 15.000-en Nyugat-Európán keresztül. A második nagy csoport 1956. után érkezett, kb. 15-20 ezren. A 60-as években Jugoszlávia magyar területeiről is jöttek 8-10 ezren. A 70-80-as években pedig Erdélyből kényszerültek több ezren kivándorolni. Ma kb. 50.000 magyar származású állampolgár él Ausztráliában.

Százalékos aránynál jóval nagyobb súlyt jelent Ausztrália társadalmában a magyarság, különösen a kulturális és művészeti életben. Az egyetemeken több mint 50 magyar származású ausztráliai tudós nemzetközi hírnévre is szert tett. Ezenkívül festők, szobrászok, előadóművészek élnek Ausztráliában.

Megtaláljuk nevüket az élsportolók között is. Nem felejtik el az 1956-os olimpiai győzelemsort. Ballaratan azóta is olimpiai tó a magyar kajakosok győzelmi tava, amit emlékmű örökít meg.

Az ausztráliai magyarság javarésze híven ápolja nemzeti hagyományait. A nagy városokban saját kultúrházaik, könyvtáraik, népviseleti ruhás táncsoportjuk működik. Ezt kölcsönözték a Melbournei Magyar Baptista Énekkarnak is, amikor a Magyar Házba hívták meg őket énekelni.

Ausztráliában magyar nyelvű könyvek is jelennek meg, és van „Magyar Élet” címen 24 oldalas hetenként megjelenő újságuk. Az állami rádióban rendszeresen tartanak magyar nyelvű adásokat. Mivel szolgálataim által tudtak rólam, a Magyar Élet hetenként hirdette hol szolgálók, az egyházi híradó is interjút készített velem.

Vallási megoszlása is kiderül az évkönyvekből. A lakosság 31 %-a a brit szigetekről érkezett, az importált anglikán vallás híve. A katolikusok aránya 27 %, methodista 9 %, presbiteriánus 8 %, görögkeleti 3 %, baptista 3 %, a többi egyéb. Városonként methodista, kongregacionista és presbiteriánusok UNI-ÁLT egyházat is alkotnak. Az emigráltak amíg bírják, az egyházaikat önállósítani akarják. Pl. a magyar reformátusok Melbourne, Sydney, Adelaide és Brisbane-ban is függetlenek. USA-ból meghívták Dömötör Tibor független református püspököt, aki több ref. lelkészt felavatott.⁵

Én többségében baptista körökben forgolódtam, azok történetét kutattam, beilleszkedésüket tanulmányoztam. A gyülekezet statisztikája, jegyzőkönyveik⁶ alapján, valamint a beszélgetések alapján világosan kitűnt, hogy az Ausztráliába érkező magyarjaink nagyobb része az elcsatolt részekről érkezett, és Trianon 75. évfordulós emlékűnepe az ő számukra gyásznappal. Értelmetlenül szabták szét az országot, és őket idegen nemzethez el- vagy odacsatolták.

Ambrósi Anna szociológus egy könyvet írt felméréseiről, hogy Victoria állam Melbourne környékén letelepedett (1981-es adat) 9.006 magyar bevándorló. De ez a magyar népcsoport esetében (történelmi okokból) nem hiteles, mert egy átfogó vizsgálat (1983-ban) kimutatta, hogy anyanyelvüként ettől jóval többen (16.221) beszélnek a magyart. Ennek oka, hogy az ausztrál népszámlálási gyakorlat a nemzetiségi hovatartozást nem etnikai szempontok szerint vizsgálja, hanem az útlevélet kibocsátó ország nevét jelöli meg. S a mi magyarjaink hivatalosan jugoszlávok, ill. románok. Ők ez ellen tiltakoznak, mert magyarok.⁷

A magyaroknál a beilleszkedés alapfeltételeinek teljesítése mellett is megfigyelhető magyarságuk megőrzése, az identitás-tudat erősödése, pl. magyar nyelvet használja házasújsa a család és baráti körben. Támogatja a magyar kultúrát, áldozatot vállal az egyház fenntartása, a magyar irodalom, újság vásárlása, rádió s hírek hallgatása.⁸

Ezt a megfigyelést erősíti a gyülekezeti élet. Bár a volt Jugoszláviából és Erdélyből érkeztek zömében, de itt ők magyarok, magyarul élnek-halnak, beszélnek, imádkoznak, énekelnek, Igét hallgatnak, sőt Igét hirdetnek, prédikálnak.

IV. Baptisták Ausztráliában

Az már közismert az érdeklődők előtt, hogy Ausztrália első európai lakói Angliából érkeztek, mint közbüntényes és politikai elítéltek, hogy a változott körülmények között legyen alkalmuk életüket végiggondolni és egy merőben mást, azaz újat kezdeni. Az evangéliumi töltésű vezetők jól számítottak. Ausztrália népe és fejlődése azóta megmutatta, hogy az evangélium creje a társadalom kivettjeiből milyen értékes népet tud alkotni. Az evangélium élő és ható, szíveket tud változtatni, megtéréseket létrehozni, újat tud alkotni.

Amikor Angliából Sydney kikötő felé az (Új-Dél-Wales) gyarmat clindult a fegyencekkel megrakott teherhajó. 1788-ban, az angliai baptisták kérték a minisztert, engedjen el velük egy baptista lelkipásztort. De mert a fegyencek közt nem volt baptista felekezethez tartozó egyén, a kérést elutasították.⁹ Ma már ezt nem vesszük zokon, hisz baptista elődeink komoly megtérést bizonyítja. Vágyunk, hogy fegyencek közé csak lelkigondozni menjenek továbbra is baptista hívók.

Az első baptista prédikátor John Mc Kalg 43 évvel később, 1831-ben egy kocsmá hosszú termében kezdett el prédikálni Jézus Krisztusról. A hallgatók gyorsan szaporodtak, s még ez évben (1831) bemerítések is történtek az öbölben. Majd jelképesen az öbölhöz közel – hogy könnyen lehessen bemerítési ünnepet rendezni – béreltek egy szobát imaháznak. Néhány évre rá pedig a város központjában megépítik első kőtemplomukat, amelyet 1836. szeptember 23-án felavatnak. Ezt a templomot 100 éven keresztül, mint „Új-Dél Wales” központi baptista templomát használták, amíg 1937-ben egy még pompásabbat építettek.

Sydneyben 25 év alatt négy nagy baptista gyülekezet is alakult. Ekkor 1858-ban már szervezett munkával látták biztosítva a misszió jövőjét és megalakították a „Gyarmati Missziós Társaságot”. Néhány évvel később, amikor már 200 gyülekezetet és több ezer tagot számláltak, megváltoztatták nevüket „Új-Dél Wales Baptista Unió”-ra.¹⁰

A kontinens a múlt század végéig hat gyarmatból állt. 1901. januári hatállyal a hat gyarmatot hat államná nyilvánították és egyidejűleg államszövetségben egyesültek. Az egyes államoknak külön törvényhozó és végrehajtó szerveik vannak, amelyek belső ügyekben teljes önállósággal rendelkeznek.

Ugyanígyen módon működik a Baptista Egyház is, amely szerint minden államban unióba tömörültek a gyülekezetek, de van Szövetségi Központjuk is. Ide csatlakoztak Tasmania és Új-Zéland szigetek is.

Egy kis statisztika:

Állam	Főváros	Gyülekezet	Úrva-csorázó tag	Lelkigondozottakkal együtt
1. New South Wales	Sydney	283	21.605	94.509
2. Victoria	Melbourne	179	16.183	60.458
3. Queensland	Brisbane	142	12.758	56.396
4. South-Ausztrália	Adelaide	74	5.990	27.469
5. Western-Ausztrália	Perth	81	5.293	25.947
6. Tasmania	Hobart	31	2.205	9.944
7. North Territorri	Darnin	9	410	5.197
8. Új-Zéland	Wellington	120	18.500	65.200
ÖSSZESEN:		919	70.944	341.120

A mindezekből kitűnik, hogy a hat állam és a két sziget baptistái 919 gyülekezetbe tömörültek, ahol 70.944 úrvacsorázó tag, a szimpatizáns, barátok, a gyermeksereg, tehát a lelkigondozottakkal együtt 341.120-an hallgatják az igét és alkotják a közösséget.

Voltam meghívott vendége a Victoriái (Melbourne) Baptista Uniónak, ahol dr. Ken Manley elnök fogadott, az országos főtitkár Rev. John Simpson és a bevándorolt etnikai gyülekezetek koordinátora Rev. Paul James titkár tv. társaságában. Itt került sor, hogy a kölcsönös tájékoztatás mellett szó esszen a mi Melbourne-i Első Magyar Baptista Gyülekezetünk helyzete és jövője felől is. Rev. Paul James titkár segítője és sűrű vendége a gyülekezetnek, amint a negyedszázados jubileumon is jelen volt.

Megkerestem Adelaide, Brisbane és Sydney-ben a baptista teológiákat, amelyek szeminárium, ill. bibliaiskola címen működnek. A legmagasabb fokú teológiai intézet a victoriái Melbourne-ben van – *Evangelical Theological Association* – néven.

Itt 350 hallgató tanul, akik közül 150-en más egyetemekről hallgatnak át. A Collegiumban ők is helyet kapnak. Fogadott a Teológia elnöke rev. dr. Kenneth R. Manley, és a dékán Ms. Merrill. A Kitchen, valamint a professzori kar nagyobb része, akikkel (12-en) munkabéden cseréltük ki kölcsönösen a Melbourne-i és Budapesti Teológiákon szerzett tapasztalatainkat. Az elnök kijelentette, szívesen fogadnak Budapestről ösztöndíjas diákok, különösen ha ott marad a magyar nyelvű baptista gyülekezetet pásztorolni.

Fő kérdésük szakmai természetű volt. Volt közülük tanulmányúton Rüsclikonban az egyik professzor, akinek alkalmá volt Budapesten az IBLA-t is meglátogatni. A másik érdeklődési pont volt: hogyan vészeltük át a kommunizmus 40 évét. Sajnos volt mondanivalóm az alagút tapasztalataiból.

Itt is szó esett róla, hogy minden államban – Perth, Hobart és Wellingtonban is van bibliaiskola, de egyenrangú, Teológiai Akadémia csak ez a Melbourne-i. Az intézet csodálatosan szép és praktikus épületegyüttes, amiben már olyan munka folyik, ami előtűnik még cél, de reménység szerint néhány éven belül megvalósul.

V. Magyar Nyelvű Baptista Gyülekezet Melbourne-ben

Az 1960-as évek elején érkeztek baptista közösséghez tartozó bevándorlók is előbb a jugoszláviai Pancsovához tartozó Vojlovicáról, pl. Bilic és Gál család. Ezek előbb a különböző kegyességi gyakorlatot élő hívókkal egymásra találva tartottak lakásaikon ima- és bibliórákat. Gyülekezet azonban csak 1969-ben alakult, amikor már több baptista család is ráakadt a kis bibliázó csoportra.

Az ugyancsak jugoszláviai származású Katona Lajos és családja előbb Argentínába ment, majd onnan Ausztráliába érkeztek 1969-ben. Itt melléjük állt a Kerekes család is és Mádó Vilmos magyar származású román lelkipásztor segítségével megalakították a Melbourne-i Első Magyar Baptista Gyülekezetet 7 taggal és 4 gyermekkel.

E kicsiny magból indult el a magyar baptista misszió, amelynek 1970-ben Molnár Árpád és felesége lett az első gyümölcse. A gyülekezet lelkipásztorává avatták id. Katona Lajost 1971-ben. Ekkor alakult meg a vasárnapi iskolai munka Fonyódi Istvánné tanító vezetésével. 1974-ben alakul meg a Női Kör, és az énekkar. Érkeznek többen újra Jugoszláviából – *Biszák, Fábrik, Jaksza és Gyórfi* családok. 1974. december 6-án elfogadott tagja a gyülekezet a Victoriái Baptista Uniónak Melbourne-ben.

Katona Lajos lelkipásztor 1977-ig 27 lelket merített alá (5 adleai, 22 melbourne-r). Katona Lajos lp. és felesége 1976-ban járt itthon Jugoszláviában és Magyarországon, Pécs ill. Budapesten, amikor a MBE Elnöksége előtt beszámoltak munkájukról s innen segítséget kaptak – Bibliák, Hithangjai, Evangéliumi Karénekek és többféle magyar nyelvű evangéliumi irodalmat – Vezérfonal, Áhítat, Naptár, stb. – küldtünk a címükre.¹²

Még 1977-ben meglátogatta őket *Laczkovszki János* egyházelnök, *dr. Nagy József* teológiai dékán kíséretében a Melbourne-ben rendezett Baptista Világszövetség főtanácsulése alkalmával, majd 1991-ben *dr. Viczián János* egyházelnök is a Camberrában tartott Egyházak Világtanácsa ülése alkalmával.

A gyülekezeti tagok 80 százaléka az elcsatolt országrészek magyarságából – Jugoszlávia, Erdély, Szlovákia – valók. Óhazaiak jórésze házassági kapcsolatok révén, ill. az 1956-os forradalom alkalmával nyugatra menekültekből regrutálódott. Itt a közös sors formálja és segíti őket egymás keze keresésére és a testvéri szó megbecsülésére.

Az alapító lelkipásztor Katona Lajos sajnos 1977-ben előbb az USA-ba, majd onnan vissza dél-ausztráliai Adelaide-ba, s öt éve pedig földi pályafutását befejezve az örökkévalóságba költözött. Azóta több vezetője is volt a gyülekezetnek. 1978-tól *id. Balla Dávid*, de 1980-ban autóbaleset áldozata lett. Volt aki kiállt a munkából, s volt aki megöregedett. Jelenleg nincs lelkipásztor, hanem vezetőség áll a gyülekezet élén (gondnok, titkár, pénztáros). Amíg 1988-ban közel 40, ma csak húsz-egynéhány tagja van a gyülekezetnek.¹³ Az ördög itt is megtalálja a maga munkáját, hogy osztódással szaporodjanak a gyülekezetek. Azt azonban örömmel tapasztaltam, hogy nem csak a baptista, hanem a velük szimpatizáló pünkösdi és református tagok is keresik a járható ösvényt. A Békehírnökben megjelent „Hitelvi Állásfoglalásunk” c. eligazítást legalább 50 példányban kellett fénymásolni. A bibliórák témája a konfesszió. Hitvallásunk c. könyvecskét több példányban vittem és küldtem a kérésükre.

VI. A gyülekezet ma

A leginkább jellemzője a mai gyülekezetnek az *élni akarás*. Ez sok fáradozást és áldozatot igényel. De mert mégis csak van a testvérközösségnek „Bethániája”, ahol lelkileg megpihennek, az igéből erőt merítenek, egymás terhét hordozva örülnek, s boldogok. Nagy áldozat egy-egy istentiszteletre való eljövétel is, mert a három milliós, de kertváros jellegű település – Melbourne – átmérője kb. 100 km és a gyülekezeti tagok a

széleken, sőt azon kívül is laknak. Tömegközlekedés nincs, autókkal órákat utaznak a lelki örömeikért.

Mivel már az alapító lelkipásztorral volt kapcsolatunk, nemcsak mi tartottuk számon őket, hanem ők is minket, s közöttük engem. Még a 25. évfordulóra meghívtak vendégnek 1994-re, de csak most tudtam kérésüket teljesíteni, 1995. április 11-től június 14-ig, s így lett a 26. jubileumi és negyedszázados ünneppé.¹⁴

A jubileumi ünnepségen részt vett nemcsak a Baptista Unió képviselője, hanem a magyar keresztyén gyülekezetek sora: rk., ref., pünkösdi, adventista, a szomszédos angol, román, de a távolabbi Gelong, Adelaide baptista küldöttsége, valamint táviratban az 1000 km Sydney-ek és a 2000 km-re lévő Brisbanceiek is.

A magyar nyelven hirdetett igé és az evangélium utáni éhségükre jellemző, hogy a múlt évben meghívta az ökumenikus közösség Cseri Kálmán ref. lelkipásztort, utaztatását vállalva. Most pedig engem, akit az említett városok magyarjai mind akartak hallani, ahova el is utaztam.

A Melbourne-i római katolikusoknál is három templomban – anyáknapján, pünkösdkor, a Trianon 75. évfordulóján, ugyanígy a magyar református, pünkösdi és adventista gyülekezetekben is. A 9 hét alatt 46-szor mehettek szöszökre.

Az értékelésre az is jellemző, hogy a hetenként 24 oldalon megjelenő Magyar Élet c. újság mindig hirdette a szolgálatom helyeit, majd annak folyamatát. Ezekből idézek néhány sort.

„A Melbourne-i Első Magyar Baptista Egyház ISTENTISZTELETET tart: május 25-én áldozócsütörtökön este 7 órakor. Május 28-án vasárnap de. 10 órakor JUBILEUMI ISTENTISZTELETET. Mindkét alkalommal ígér hirdet dr. Mészáros Kálmán a Budapesti Baptista Teológiai Akadémia tanára – történész – ny. dékán. Szerezzel várunk mindenkit. Cím: Summerhill Ave és Lyoyd St. sarok.”

„Május 14-én a 9 órai szentmisén a Szent István templomban Kiss János atya vendégeként a látogatóban lévő dr. Mészáros Kálmán baptista főpásztor mondta a prédikációt. Meghatóan szép beszédben emlékezett meg az édesanyjáról, akik oly nagy odaadással, szeretettel gondoskodnak a gyermekek neveléséről.

– A magyar 'édesanya' szó sokkal többet foglal magában, mint az egyszerű anya kifejezés. A kölcsönös szeretet és megbecsülés, az anyaság tisztelete visszhangzik az 'édes' jelzőben.

...A nagymamák szerepét se lehet kihagyni. Sok esetben ők azok, akik a szülők elfoglaltsága miatt a gyermeknevelés nagyobb részét végzik...¹⁵

A gyülekezet mai életére az is jellemző, hogy a 21 éve megalakult énekkar folyamatosan szolgál. Bár csak 12 taggal, de az utóbbi évtizedben az Aradi és Nagyváradi Gyülekezet volt szólistái erősítették fel. Szolgálatuk nyomán ismertek a város magyar köreiből. Szolgálataimban nekem is segítségül voltak, mert bárhova mentem, őket is hívták. De nemcsak miattam, hanem pl.:

„Különösen szép estét tölthettünk együtt a

Wantirnai Magyar Református Gyülekezet körében február 13-án este az ökumenikus Szent István templomban. Ez alkalommal a Magyarországról itt tartózkodó Nt. Cseri Kálmán, a Bp. Pasaréti Ref. Egyházközség lelkipásztora hirdette az Isten Igéjét. Telve volt a templom, hiszen Cseri Kálmán nevét nagyon sokan ismerik.

...Képviselve volt a katolikus, ref., ev., baptista egyház és a többi prot. egyház képviselői és lelkipásztorai is.

...Külön élmény volt a Melbourne-i Magyar Baptista Gyülekezet Énekkarának szolgálata Balla Ferenc vezetésével. Mi melbourne-i magyarok újra csak hálásak lehetünk egy újabb kincsért, ami itt található közöttünk. Ez a kórus énekszámával bármely hivatalos kórus mellett megállja a helyét, pedig tudjuk róluk, hogy amatőr énekesek, akik szolgálatokat szerényen, Isten dicsőségére végeznek. Még a nevüket sem akarták bementeni az istentiszteleten. 'Nem a nevünk a fontos – mondták –, hanem a szolgálatunk...'”¹⁶

A magyar nyelvű felnőtt hitvalló baptisták Melbourne-ben legalább 100-an lennének, ha tagjaik tovább nem mentek volna más városokba, vagy gyülekezetekbe. A többes azt érzékelteti, hogy nemcsak angol, vagy román, stb. baptista gyülekezet, hanem pünkösdi vagy reformátusba is. Nem egy magyar református gyülekezet lelkésze pl. volt baptista, ott kapott megbízást, lehetőséget és ott szolgált. Sajnos, nemcsak a baptistáknál, hanem a többi magyar közösségnél is jellemző ma az osztódás. A városi SBS rádió stúdiójába is meghívtak, ahol a riporter Pintér Károly 40 perces interjút készített velem a baptisták történetéről és identitásáról, ahol többek közt erre is választ kért.

„P.K.: úgy tudja, hogy a kis vallási közösségek szeretnek osztódással szaporodni, pl. a baptista gyülekezet is. Jellemző ez?

Dr. M.K.: Én az okot egrészre a magyar identitásában és az emigrációs betegségben látom. Itt mindent szabad és meg is próbálják némelyek megélni a maguk elgondolásait, különösen, ha az még otthonról hozott fobia, amit ott se tudott megvalósítani. Nem hitvallási tételekben különböznek ők, hanem emberi magatartásaikban, önmegvalósítás és látásaik kifejtésében. Ezek rendhagyó esetek...

Sajnos, ez a széthúzás jellemző a többi magyar közösségre, a katolikus, református, pünkösdi csoportokra is. De én remélem, hogy nem tart ez vég nélkül. Az ökumenikus alkalmak azt igazolják, hogy mégis csak megtalálják és becsülik egymást.”¹⁷

Ezt a látást az is erősíti bennem, hogy keresik a közös szolgálatok lehetőségét. A hívő ember a gyülekezetben boldog. Tartozik valamelyik közösséghez. Előbb-utóbb az a sorsa minden etnikai, „nemzeti” közösségnek, hogy beolvad a befogadó ország hivatalos nyelvét beszélő gyülekezetbe.

Pl. Sydney, Adelaide, Brisbane, Gelong-ban kevesen vannak magyar nyelvű baptisták, ezért valamelyik angol gyülekezet tagjai. De egy hétköznapi este össze-

jön a baptista, adventista, református, pünkösdi közösséghez tartozó magyarság, hogy anyanyelvén halljon igét, mondhassa el imádságát és énekeljen a közösségben. Ezeket a helyeken talált gyülekezetek élnek és örülnek. Én is örömmel voltam közöttük.

Jellemzője a kinti gyülekezetekben élőknek az erős magyarság-tudata. Templomok, imaházak szószerkei mellett legtöbb helyen ott van az ausztrál, a keresztény és a magyar zászló, Hősök napját, a Trianoni szerződés aláírása 75. évfordulóját keményen ünneplik. Ők tudják leginkább mit veszítettek általa. Erre készülnek, mozgosítanak, pl.:

„Ebben az évben, 75 évvel a trianoni békeszerződés aláírása után, Nagypénteken legyen ünnepszentelésünk igaz bűnbánat Jézus szenvedése és kereszthalála emlékével. Pünkösdkor, június 4-én, pedig ünnepi demonstráció legyen a templomi együttlétünk.”¹⁸

Június 4-én (pünkösd) a rk. templomban prédikáltam, de a zászlós bevonulás, népi öltözötes énekesek a 75. évfordulóra emlékeztettek. A megemlékezési ünnepet a Manrézia tereben folytattuk, ahol megjelentek:

„...Az ünnepély védnöke és elnöke Jim Short szenátor; ünnepi szónok, dr. Dávid Kemp miniszter; ... John Wilson püspök, dr. Mészáros Kálmán professzor a magyarországi baptista egyház képviselőjében... stb. Ezeket köszöntötte a ház elnöke, Fadgyas László.”¹⁹

Az előadó dr. Dávid Kemp miniszter ismertette a magyarok Ausztráliába kivándorlásának történetét, kezdettől napjainkig. Elismeréssel szólva a magukkal hozott kulturális értékekről.

„1956-1980. között kb. 8000 kisebbségben élő magyar vándorolt ki Jugoszláviából Ausztráliába. A magyar származású ausztrálok az üzleti életben, sajtóban, egyetemeken, a művészetben és a politikai életben jelentősen hozzájárultak életünk színvonalának emeléséhez. Pl. a mai ünnepen a Melbourne-i Egyház Énekkara és kútínó szolistáinak előadása Balla Ferenc minden részletre kiterjedő vezetésével.”²⁰

A Magyar Baptista Gyülekezet jubileumi ünnepéről megemlékezett a Victoriai Baptista UNIO lapja – Hungarians Celebrate their origins – A₃ teljes oldal 6 hasábról, fényképpel.

Méltatja benne a vendég dr. Mészáros Kálmán prof. munkáját, az országos elnökség és a teológián tett látogatását. Többek közt arról is ír, tudnánk-e küldeni az I. Magyar Baptista Gyülekezetnek missziómunkást? Amire a válasz úgy hangzott: Igen, ha a Baptista UNIO Melbourne-ben ezt anyagilag is tudná segíteni.²¹

Az eddigiekből már kitűnt, hogy nem volt üresjáratom. mert bármely egyház kért szolgálatra, örömmel tettem, mert láttam, hogy éheznek az Igét és a magyar szót. Azt is jóleső érzéssel vettem tudomásul, hogy a baptista testvéreim mindenüvé elkísértek, bár ez másrészt megnehezítette a szolgálatom, mert illett mindig valami újat is mondani. Különösen próbára tett az egy vasárnap öt helyen tartott anyáknapi sorozatos szolgálatom. Ugyanakkor a Gyülekezet Énekkarát is elvárták mellettem, akiket a város magyarjai

már nem csak ismernek, hanem úgy megkedvelték őket, hogy azóta is folytatják ezt a nemes, de nem éppen könnyű szolgálatot.

Azóta több újságcikk, egyházi körlevél, gyülekezeti megbízott értékelő és köszönő levelet hozott utánam a posta. Ne tűnjék szerénytelenségnek, ha ezekből idézek néhány gondolatot:

„Drága Kálmán bácsi! Nagyon szépen köszöni az Ausztráliában élő magyarság a Testvér ittlétét. Nagyon szép visszhangja van a csodálatos szép prédikációknak, úgy a református, katolikus, adventista, pünkösdi és baptista gyülekezetekben, nem csak Melbourne, hanem Adelaide, Brisbane, Sydney és Gelong testvériségétől.”²²

„A Magyar Élet c. újság főszerkesztője közölte a meglepő hírt, amit többek telefonhívásából összegzett. – Milyen közel lehet hozni a vallásokat egymáshoz, ha van szeretet a szívekben...”²³

„A Rádió Magyar osztályának vezetője, aki interjú is készített. – Milyen sok áldásban volt részesünk, amikor a professzor urat hallgathattuk különböző szószerkeken, vagy pulpítuson...”²⁴

„...Mi pedig, ez a maroknyi nép, az Első Magyar Baptista Gyülekezet tagjai úgy érezzük, hogy a nagy szárazság után, ami az Isten Igéje után van bennünk, végre volt valaki, aki eljött és megöntözte a szívet és lelkeket. Eljuthatott az Ige egészen a szívek hajszálgökeréig és aki akarta, megérthette, mit üzen a Szentlélek kinek kinek a részére. És ha elfogadjuk, akkor érdemes élni, mert ez az élet értelme...”²⁵

VII. Amit még érdemes tudni Ausztráliáról

Az átlag életkor legalább két évvel magasabb, mint hazánkban. A természetes szaporulat ott is minimális. A bevándorlás leállítására miatt az ezredfordulóra nem éri el a népesség létszámban korábban tervezett 20.000.000-öt, de ugyanakkor előreláthatóan 100 millióval fog növekedni a szomszédos Délkelet-Ázsia népfőnölsége. Csak nem tudni, miként hat ez majd Ausztráliára.

A világméretű városiasodás Ausztráliát sem kerülte el. Sőt... Míg hazánk lakosságának fele él városban, addig Ausztráliában 85 %. Az ausztrál lakónegyedek nem sokemeletes tömbházak. Szeretik a szabadságot, önállóságot, a természetet. Számára börtön lenne a sok emeletes panel, ha sokadmagával kellene egy tömbben összezárva élni. Az ausztrál városokban is vannak magas házakból álló városközpontjaik, ún. „Cityje” de ott jobbra csak bankok, irodák és üzletek vannak, és éjszakára elnéptelenednek. Az ausztrál emberék zöme földszintes, virágos, kertes családi házban él. Ezek a villanegyedek összességükben majdnem olyan nagy területet foglalnak, mint Magyarország fele.²⁶

A széthúzódot települések azonban sok inaktív kiadást jelentenek az államoknak, utak és közművek építésére milliárdokat költenek. A városok, pl. Melbourne egy negyede parkok-terekből, a másik negyede utcákból és hatalmas utakból áll, és alig fele területen állnak a lakóházak.

Az utak nagyobb részben külön szintben keresztezödnek. Az egyszintűek pedig körforgalmúak, hogy az autós ámokfutókat lefékezze, azaz csendességre tanítsák. A kormányok az utóbbi időben ösztönzik a többszintes, vagy sorház építéseket, de még nem sok látszatta van. Üzletközpontok minden városrészben vannak, de nem mind emeletesek.

Vannak érdekességek is az odaérkező európai ember számára: A nap fordítva süt, ill. az árnyékok déli oldalunkon jelentkeznek, mert az egyenlítő onnan északra van. Mivel az angol korona dominiumaként éli Ausztrália az életét, ott az utakon „balra hajts, jobbra előzz” rend érvényesül. Természetes ezután, hogy az autón jobbról van a kormány, s a vendég zavarban van amikor a kocsiba beszállásra invitálják.

Az már azonban furcsaság, hogy a kapuk-ajtók fordítva nyílnak, a kilincsek, záruk fordítva nyitnak. Hogy a vízcsap hideg-meleg gombja is fordítva van, a villanykapcsolók fel-le és le-fel kapcsolnak, mivel a föld fordított részén tükörképben ott lent vannak.

Az óriási távolságok miatt természetes, hogy gyülekezeteinkben az istentiszteletek végén az erre készített helyeken kávé, teát, üdítőt, süteményt szolgálnak fel. De ez ad alkalmat a beszélgetésre, a közösség ápolására is. Missziós eszköznek tekintik, hisz itt szövődnek barátságok, lehet értekezni a látogatókkal. Meyer Henrik gyülekezetében már 100 éve is így tekintették a szeretetvendégség alkalmait, bár akkor még a szociális rászorultság is dominált. Most pedig a szeretetelmséget elégítik ki és a kötődéseket erősítik.

Rendkívül figyelemreméltó az egész országban a tisztaság. Nincs a megállóknban (autóbusz, vonat stb.) szemét, csikk. Az ellene vétőket büntetik. Nyilvános helyen nem fogyasztanak, nem árulnak szeszt, aki mégis, azt kizárják az utasforgalomból. Dohányzást elvéve látni. Ő keresi az erre kijelölt helyet egy kicsit szegyenkezve, s nem kell ki se írni a járművek, ill. nyilvános helyekre, hogy „No smoking”.

Minden parkban van hűssütő rostély felállítva vilannyal, vagy gázzal a kirándulóknak ingyen. Esetleg

összavágott hasábfákkal ellátva, nagy keményfa asztalok és padokkal, természetesen mindig gondozott szeméttartókkal.²⁷

Még akad néhány dolog, amit jó lenne e fiatal föld-rész lakóitól megtanulni.

Dr. Mészáros Kálmán

Jegyzet

1. Balázs Dénes: Ausztrália. Új-Zéland, Óceánia. Panoráma kiadás, Bp. 1980. 23. oldal. – 2. Dr. Mészáros Kálmán: Ausztráliai úti-napló. 1995. IV-VI. – 3. Dr. Mészáros Kálmán: A nagyvilág baptistáinak vázlatos története. 114. old. Bp. 1989. – 4. Steiner István: 150. születésnap. Bp. 1938. márc. 19. 89. old. – 5. Dr. Bényei László (ref főgondnok): A bevándorlók fömccénásának interjúba mondott valómása dr. M.K. részére. Melbourne. 1995. május 10. – 6. Balla Erika: Jegyzőkönyvek, névsor és statisztika a gyülekezet életéből. – 7. Ambrózi Anna: Az ausztráliai Victoria államban élő magyarok egy szociológiai felmérés tükrében. – 8. Demeter Zajzon Mária: A Survey of the Hungarian Community in Victoria 1990. Ambrózy Anna. – 9. Norman moon. Education for Ministry: Bristol, Baptist College 1679-1979. Bristol, 1979. – 10. Dr. Mészáros K.: A nagyvilág i.m. 115. old. – 11. Australian Baptist Statistics. The baptist Union of Australia, 1994. – 12. Dr. Mészáros K.: Elnökségi (MK a MBE alelnöke) feljegyzés. 1976. – 13. Kulcsár Mária: Jubileumi beszámoló a Melbourne-i Első Magyar Baptista Gyülekezet Negyedszázados Évfordulójáról. – 14. Dr. Mészáros K.: Első Magyar Bapt. Gyül. jubileumi ünnepe, Melbourne. Békehrinök, 1995. VII. 16. 239. old. – 15. Polgár Lajos: Krónika, Magyar Élet, 1995. V. 25-én, 19. old. Melbourne, Ausztrália. – 16. Burián Erzsébet: Isten követének látogatása. Magyar Élet. 1994. II. 16. 23. old. – 17. Pintér Károly: Rádió – SBS – interjú. 40 perc. Dr. Mészáros Kálmánnal, Melbourne, 1995. máj. 23-án. – 18. Dr. Bényei László: Jövő a konferencia után. Ref. Szemle, 1995. IV. 6. Melbourne. Református Szemle. Magyar Élet. 1995. IV. 6. – 19. Fadgyas László a VMSZ elnöke köszöntője. Emlékünnepély. Melbourne, 1995. jún. 15. – 20. Dezső Walter: Krónika. Magyar Élet c. heti újság Melbourne-ben. 1995. jún. 15. 17. oldal. – 21. The Victorian Baptist Witness, 1995. július. 4. oldalon. – Hungarians celebrate their origins – Egész oldalt betöltő hat hasábos cikk, az Első Magyar Baptista Gyülekezet negyedszázados jubileumi ünnepe-ről. Részletes beszámoló. – 22. Egy előljáró feleség levele Melbourne-ből, 1995. július. – 23. Márfy Attila: A Magyar Élet főszerkesztője Melbourne-ben. Telefon közlés. – 24. Pintér Károly: A Melbourne-i Állami Rádió Magyar Osztályának vezető riportere. Levélben közölt „Pötyi” – 25. Bátkai Józsefné (Erzsébet) leveléből részlet. Melbourne. 1995. július 6. – 26. Balázs Dénes: Ausztrália. i.m. 95. oldal. – 27. Dr. Mészáros Kálmán: Feljegyzések. Ausztráliai úti-napló részlet. 1995. április, május, június.

Redivivus

Dr. Juhász Tamás 1946-ban született Kolozsvárt. A középiskolát szülővárosában, teológiai tanulmányait Nagyszebenben, Bukarestben és Németországban végezte. Tizenegy évig volt gyülekezeti lelkész, előbb Lörincrévén, Nagyenyed mellett, aztán Detrehemben, az Aranyos mentén. Doktori tézisét a Heidelbergi Kátéból írta, amely, mint a református egyháznak a reformáció korában keletkezett alaphitvallása azóta is foglalkoztatja. Nyolc éve a kolozsvári Protestáns Teológiai Akadémia tanára. Dogmatikát és etikát tanít.

– Legelőször arról az Alma Materről szólnék, ahol beszélgetünk. A kolozsvári Protestáns Teológiai Akadémia az 1622-ben Bethlen Gábor alapította gyulafe-

hérvári-nagyenyedi Collegium Academicum jogutódjának tekinti magát. Itt 1948 óta három erdélyi protestáns egyház – a református, az unitárius és az evangélikus – lelkesképző intézete működik.

– *Évszázados változások tanúja tehát ez az iskola.*

– Igen. A legutóbbi, az 1989-es változásnak egyházi következményeit, hatásait is innen nézve tudom csak szemlélni. Az egyházak hivatalos vezetői és igazgatási központjai talán más, adatokban is gazdagabb képet festenek arról, ami az elmúlt évben, években történt, vagy arról, hogy mi várható ezután. Ám innen, a Teológiáról nézve az újat is a történelmi folytonosság függvényében látom. Egyszerűen azt a lehetőséget látom a diktatúra bukásában, hogy ezek több mint negyven évig bezártságban élő, de sok száz éves erdélyi

lyi egyházak most kiléphetnek a nyilvánosság elé. Megnyílt a tér körülöttünk, s az egyháznak újból be kell töltenie ezt a teret, visszazereznie azt a szerepet, ami őt hivatása szerint megilleti.

– *Sok embernek az a véleménye, hogy a vallásos élet, s annak intézménye, az egyház egyféle null-ponttól indul. Hiszen az elmúlt évtizedekben nemcsak szinte megbénult/megebénították, hanem maga is idegen érdekek kiszolgálója lett. Hogy lehet mégis folytatásról beszélni?*

– Úgy, hogy a protestáns gondolkodás szerint az egyház a maga tagjaiban és helyi gyülekezeteiben él. Két faluban is voltam lelkipásztor, személyes tapasztalatból tudom, hogy ez a tagság – még a templomba, parókiába zártan is – tevékeny hívő életet élt. S nem csupán a heti egy-két istentiszteleten, hanem más közösségi alkalmak egész sorát (vasárnapi iskola, bibliakör, teadélután, szavalóest, ifjúsági vagy más kirándulások, lelkészi tanulókör) teremtette meg. Ilyen módon gondoskodott arról, hogy hite, vallása, egyháza megmaradjon élete középpontjában. Lehet, hogy az egyház nagyobb egyesületei eltűntek, szervezett, hierarchikus kerete és felépítménye megmerevedett, vagy megalkuvásra kényszerült. De történelmi léte – ha „rejtőzködő” formában is – nem szakadt meg. S hogy ez így van, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy egyházi „ellenállásból” született a decemberi népfelkelés, és főleg az, hogy azóta olyan látványos gazdagságban bontakozik ki egy egész sor terv, munkaközpont és virágzó tevékenység. És ez természetesen nemcsak a protestáns egyházakra értendő, hanem a katolikusra is. Így van ez annak ellenére, hogy voltak rossz papok és kompromittált egyházi vezetők is. Viszont az intézmény kerete változatlanul fennmaradt, mert az alapja minden városban és faluban a gyülekezet volt, függetlenül attól, hogy milyen személyi vagy szervezeti hierarchia működött fölötte.

– *Úgy gondolom, hogy a folytonosságot csak erősíti az a körülmény, hogy a centralizált egyházi vezetés leépülőben van, az egyházszervezet pedig megújulás előtt áll?*

– Ennek első kézzelfogható jele az, hogy az 1990. márciusi elserességi választásokon újra alakultak a régi, történelmi egyházmegyék. 1968-ig a református egyháznak összesen 34 egyházmegyéje volt, amit 12-re csökkentett a Ceausescu diktatúra. Most ez a forma felbomlott, és az egyházmegyék száma 23-ra szaporodott. Egy húsz, harminc egyházközséget és lelkipásztort magába foglaló elseresség kétségkívül családiasabb, és hatékonyabban is működik, mint egy kétszer akkora. Ez azért is fontos, mert az elserességi szinten folyik a szervezeti munka jó része, itt tartják a világiak és a presbiterek találkozóit, az ifjúsági és lelkipásztori konferenciákat, nőszövetségi munkát végeznek. Vitathatatlan, hogy a lelkipásztorok közössége kisebb keretben sokkal aktívabb és hatékonyabban dolgozik is. Ezekre már nem nehezedik kettős ellenőrzés, egyházi és állami. Sőt, egyházi ellenőrzés is csupán hagyományos értelemben létezik, testvéri támogatásként a püspök részéről. Ilyen módon nemcsak annak a munkának a folytonossága biztosított, amely negyven éven át a templomfalak közé szorult, hanem az a tevékenység is folytatható, amely 1945-ben megszakadt. A két világháború közti nyomon

élénk egyházi élet – negyven éves kényszerszünet után – újraindul mind társasági és szervezeti, mind pedig irodalmi vetületében. Ugyanakkor reméljük, hogy ez tovább is fog fejlődni.

Hat-nyolc olyan munkaterület van, amelyekre az egyház különösen figyelmez. Ezeknek több mint a fele – így a teológiai és diakóniai élet (szere-tetszolgálat), a hitoktatás, az egyházi sajtó: a Biblia és az énekeskönyvek, a katekizmusok és a szélesebb körű vallásos irodalom terjesztése, a műemlékvédelem – már beindult.

– *Nemrég Kovács András kolozsvári művészettörténésszel beszélgettem, s az erdélyi templomok állapotáról érdeklődtem, hisz az 1977-es földrengéskor, főleg Székelyföldön, ismét több templom megrongálódott. Mi a helyzet ezekkel a templomokkal?*

– A hetvenhetes, sőt a nyolcvanhatos földrengés-kor megrongálódott templomokat mind helyrehozták. Az 1990-es földrengés okozta károkat fölmérték, és folynak az előkészületek a helyreállításra. Tudomásom szerint 40-50 templomépületről van szó, amelyeknek több mint a fele református templom. Egyébként ezek a károk nem annyira súlyosak, inkább arról van szó, hogy ott, ahol nem szakszerűen végezték el a 77-es és 86-os károsodás helyreállítását, most újabb károk keletkeztek.

– *Van-e elegendő temploma a református egyháznak?*

– Falvakon igencsak elegendő. Igaz, többhelyütt kiegészítő termekre lenne szükség, ifjúsági és egyéb közösségi munkára alkalmas helyiségeket kellene építeni. Viszont városban nagyon kevés a templom, hisz az utóbbi 20-25 évben nagyon ritkán adtak templomépítési engedélyt. A kolozsvári kerekdombi templom ritka kivételnek számít. Ezért most mindegyik nagyváros majdnem minden gyülekezete vagy bővít, vagy új templomot épít. Kolozsváron öt új református templom építésének a tervéről tudok. A györgyfalvi lakónegyedi tervrajzát már jóváhagyták. A monostori lakónegyedben felépítendő templomnak láttam a tervrajzát. A Tököz nevű városrészben hatalmas templom épül. Alapját már lerakták, és az alagsorát is elkészítették, már a föld felett dolgoznak. A Bulgáritelep nevű városrészben kisebb templom és papi lakás épül, már föl is húzták, pirosban áll. Mindenesetre a készülődés nagy, és a terveket a gyülekezetek mindenhol támogatják. A külföldről érkező segítséggel együtt biztosan meg is valósulnak ezek a tervek. És ha volt rá példa, hogy a diktatúra idején nem hivatalosan is épültek templomok és imaházak, úgy remélem, hogy most a nagyobb szabású terveket is valóra fogjuk tudni váltani. Mondom ezt annak ellenére, hogy az infláció fokozatosan nő, a központi állami bürokrácia pedig újabban nagy-nagy akadályokat gördített a templomépítés útjába.

– *A kommunista hatalom – különösen az utolsó évtizedében – erősen visszaszorította, szinte a nullára csökkentette a teológus képzést. Sok az üres parókia, a lelkészek nélkül maradt egyházközség?*

– Ennek még a statisztikáját is ismerem, hisz tizenegy éven át nyomasztó gondja volt a Protestáns Teológiai tanácsnak a teológus-hallgatók létszámának a kérdése, illetve az egyházaknak a súlyos lelkészhiány. A kimu-

tatások szerint 1918 és 1979 között a református egyház – ez a legnagyobb protestáns felekezet, több mint 800.000 hívővel – évente 25-30 végzett teológust, illetve kezdő lelkészt bocsátott ki, és ez volt az átlagigény az egészséges utánpótlásra. Viszont 1979-től kezdve szigorú numerus clausus-t vezettek be, mely a református egyházra nézve nagyon nagy csapást jelentett, mert évente legfennebb tíz hallgatót engedélyezett felvenni. Emiatt az elmúlt tíz évben 110 lelkipásztori állás üresedett meg. Lehet, hogy a 700 lelkipásztorhoz viszonyítva ez a hiány nem tűnik nagyknak, de mi belülről nagyon is súlyosnak éreztük. A gyülekezetek ellátatlansága, az állandó igény miatt 1989 decemberéig szinte kilátástalannak éreztük a helyzetünket. Az is súlyosbította a helyzetet, hogy még reményünk sem igen lehetett arra, hogy ezt a súlyos gondot idővel orvosolni tudjuk, ugyanis a hatóságok, az egyházkerületek ismételt kérésére is, hajthatatlannak maradtak mondván, hogy nem rájuk tartozik. Mindig arra hivatkoztak, hogy az RKP KB mellett működő valamilyen kulturális bizottság dönti el, hány helyet adnak. Ezt pedig sohasem emelték.

Az új helyzetben intézetünknek az volt az első fordulaminak nevezhető tette, hogy 48 olyan hallgatót hívott be első évre 1990. január elején, akiket a megelőző három évben „hely híján” elutasított. Ezek a hallgatók az első félév végén két szemeszter tananyagából vizsgáztak, és szeptembertől megkezdték a második tanévet. 1990 nyarán ismét nagyszámú hallgatót vettünk fel a három felekezet – a református, az unitárius és az evangélikus egyház – részére: 58 református, 7 unitárius és 4 evangélikus hallgatót. Szeptemberben pedig pótfelvételt tartottunk, úgyhogy 100 fölé emelkedett az első éves teológushallgatók száma. Ez most magasabb a megszokott átlagnál, valószínű azonban, hogy néhány évig, ameddig pótoljuk a lelkészhiányt, így is marad.

– Addig is, amíg feltöltődnek az üres parókiák, mit tehet, tesz az egyház azért, hogy az emberek hitélete ne szenvedjen súlyos csorbát?

– Két irányból igyekszik az egyház – „társadalmi munkával” – segíteni a gondokon. Egyrészt: az üres parókiák szomszédságában lévő lelkipásztorok végeznek helyettesítést. Másrészt pedig a teológus ifjúság nagyrésze – az első évesek kivételével – vállal úgynevezett *exmissziót*, vagyis szórványgondozást. Kolozsvárról hétféteken sokszor 80-90 teológushallgató is kirajzik a lelkész nélküli gyülekezetekbe, ahol nemcsak prédikálnak, hanem hitoktatást is végeznek, családokat otthonukban felkeresnek. Ennek a teljesen önkéntes szolgálatnak két jellemző körülményét is ki kell emelnem. Az egyik a beszolgáló papokra éppúgy érvényes, mint a teológusokra: üres gyülekezetek inkább a szórványvidéken vannak, ahol a közlekedési feltételek rendkívül rosszak. Nem egy lelkipásztorról tudunk, akinek öt-hat vagy annál is több falucskába, néhány családnyi szórványba kell hétről-hétre járnia, busszal, vonattal, gyalog. A másik körülmény a teológusokat dicséri: az önkéntes szórványmissziót már 1988-ban elkezdték gyakorolni, s az egyházi hatóság nem merte tiltani. A változások után ez a munka kibővült, nyilvános és rendes szolgálattá vált.

– A hitoktatást is említetted. Milyen lehetőséget nyitott az iskolai vallásórák bevezetése? És mi a helyzet az egyházi iskolákkal, hiszen az egyházi gimnáziumok valamikor nagy szerepet játszottak az erdélyi magyar kultúra szolgálatában?

– A két világháború közt csak a református egyháznak 10-12 gimnáziuma volt, ezen kívül több mint 400 elemi iskolája. Ezek visszanyeréséről még csak nem is álmodunk, a problémák orvoslásához az elkövetkező évek törvényei kell hozzá jogi keretet biztosítsanak. De az állami iskolákban a legtöbb helyen éltek egyházaink a hitoktatás lehetőségével. Itt is akadály viszont a lelkészhiány, különösen a nagyvárosokban, ahol, mint Kolozsváron, egy parókia körzetében két-három iskola működik. Különben a teológushallgatók ebbe is besegítenek. Két kolozsvári gimnáziumban – a volt unitárius iskolában és a volt református leányiskolában – rendszeresen vallásórákat tartanak. Falun, kisvárosokban persze könnyebb: ott az iskola tanárai, illetve a lelkipásztor között is közvetlenebb a kapcsolat.

– Külön kérdés a Kolozsvárott induló református középiskola ügye. Már 1990 januárjában felmerült az a lehetőség, hogy a görögkeleti egyház középfokú „szemináriumai” mintájára, a korábbi kommunista törvények keretei között alakítson a református egyház ilyen szemináriumot, amely csak a neve szerint lenne teológiai előkészítő iskola, tartalmában a régi református gimnázium valósulna meg. Áprilisban ki is bocsátott a vallásügyi minisztérium egy ilyen értelmű hivatalos engedélyt. A református egyház a kultuszminiszteri engedéllyel késedelem nélkül az oktatásügyi miniszterhez fordult, és Sora miniszter úr tudomásom szerint előzetes jóváhagyást adott egy középfokú egyházi szeminárium létesítésére. Ugyanakkor azt is megígérték, jogunkban áll majd érettségi diplomákat adni végzőseinknek. Tudomásom szerint az egyház még nem alakította ki a maga iskolaügyi bizottságát, az ügyviteli és fizetési keret is várat magára. Képviselői tárgyalásokat folytattak a helyi hatóságokkal az épület ideiglenes bérbeadására addig is, amíg mint jogos tulajdost vissza nem kapjuk. A bérbeadásra szóbeli ígéretet tettek. Az a terv, amely szerint 1990 őszén négy osztállyal megnyílik a középiskola, az akkori kultuszminiszter és a helyi hatóságok ígéretére épült. És az iskola meg is indult, egyelőre külön épület nélkül. A második iskolai évet folytató kollégium ma is egy városszéli román nyelvű iskola néhány üres termében működik, már több mint 200 diákkal.

– Hallottuk, hogy a teológushallgatók egy része hétféteken a szórványvidékeket járja, istentiszteleteket tartanak, családokat keresnek fel, igyekeznek lelket önteni az idegen nyelvi közösségben élő, magukra maradt emberekbe. Ez, gondolom, eléggé bizonyítja, hogy a leendő lelkészekben valóban él elhivatás a választott pálya iránt.

– Természetesen mi azt szeretnénk, ha csak olyan fiatalok lépnének erre a pályára, akik valóban hivatást éreznek iránta. Újabban kiderült, hogy azokban a fiatalokban is él hivatástudat, akiknél az elmúlt években csak tárgyiv tudást mérhettünk a felvételi vizsgán, a szubjektív hozzáállást nem állt módunkban megismerni. Ez külön öröm számunkra. Az utóbbi tíz évben mindig féltünk attól, hogy olyan, egyébként okos vagy

magolós fiatal emberek kerülnek hozzánk, akikből esetleg hiányozni fog a szakma szeretete, a hivatásérzet. Most jóleső érzés volt nyugtázni, hogy tíz közül kilenc hallgatóban erős hivatástudat él. Ez különös kegyelem.

– *Hogy lehet azt megtudni versenyvizsgán, hogy ki pályázik ide nemes elkötelezettségből és ki pusztán számításból, hisz az ilyesmi nem mérhető, nem kvalifikálható, mint az ismeret?*

– Természetesen a hivatástudatot nem lehet mérni, de bizonyos jelekből következtetünk rá. Hogyha a felvételi vizsga rendszerét megváltoztatnánk úgy, hogy a vizsgát egy beszélgetés előzné meg, bizonyára jobban megismerhetnénk a jelölteket. Például megtudhatnánk róluk, milyen szorosan fűződnek bizonyos egyházi hagyományokhoz, milyen élénk volt a családban a vallásos élet, milyen tevékenységet folytattak gyermek- és középiskolás korukban az egyház mellett. Ilyen és hasonló jelekből már levonhatók bizonyos következtetések. Igaz ugyan, hogy ez még nem pontos kép, ismeret, de mégiscsak valami.

– *Történt-e valami az újszerű megméréstés érdekében?*

– Az elmúlt években még csak a tudásanyagot mértük. Reméljük viszont, hogy idén ősszel már az új elképzelés szerint fogunk felvételiztetni, más teológiai főiskolákon ugyanis ezt az ellenőrzési formát alkalmazták.

– *Beszélhetünk-e hivatástudatról mint általánosan létezőről a teológusok körében, hisz voltak olyan lelkészek is, akik a Ceausescu-diktatúra idején elhagyták a gyülekezetüket és kivándoroltak?*

– A lelkészek közül nem sokan vándoroltak ki. Ezt szeretném nyomatékkal kijelenteni, minden kérdés nélkül. Az a 25-30 lelkész, aki az elmúlt négy év során kivándorolt, és zömmel Magyarországra ment, nem különösen magas szám a lelkészek 700 körüli táborához viszonyítva. A kivándorlás a lelkészek között távolról sem volt olyan nagy mértékű, mint az orvosok vagy más szakmát űzők körében. De éppen azért, mert hivatástudat nélkül ezt a munkát nem lehet igazán jól elvégezni, ezekre haragudtunk leginkább, és bizony fájt az eltávozásuk. Voltak olyan kollégák, akik úgy fogalmaztak, hogy az ilyenek korábban sem voltak igazi pásztorok, hanem csak béresek.

Ha viszont tárgyilagosak akarunk maradni, árnyaltabban kell fogalmaznunk. Mert volt köztük olyan, aki azért ment el, mert két súlyos beteg gyermekét egyszerűen nem tudták itthon kezelteni, és Pap László püspök nem adott engedélyt rá, hogy az illető kishatár-átlépőhöz jusson, hogy gyermekeivel kijárhasson kezelésre Magyarországra. Ezért családostól átszökött. Volt köztük olyan, mint a borossebesi Molnár János, akit állandóan és súlyosan zaklatott a szekuritete Tőkés Lászlóval való barátsága miatt. Nem bírta tovább, és kitelepedett. Disztingválunk kell tehát, nem szabad sem általánosítani, sem hebe-hurgyán ítélkezni felettük, bármily fájdalmas volt is ennek a 25-30 lelkésznek a távozása.

– *A román nacionalizmus erősödésével egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az anyanyelv megőrzésének a végvára – az iskola és a színház mellett – az egyház. Az összeomlást megelőző időkben magyar szót szinte már csak a színházakban és a diplomokban lehetett hallani. Jelek*

szerint ezzel a református egyház teljességgel tisztában volt, hisz tudomásom szerint mindent megtett azért, hogy az ilyetén feladatoknak is eleget tegyen...

– Természetesen. Itt a kolozsvári Protestáns Teológián például ezt azzal fejeztük ki, hogy a nyolcvanas évek elején (83-84-ben) sikerült életbe léptetnünk egy új teológiai szabályzatot, amelynek értelmében négy évről ötre emeltük a teológiai oktatás időtartamát. Úgy vetjük észre ugyanis, hogy erősen hanyatlak az érettségizettek felkészültsége. A színvonalat emelni kellett, nem engedhettük meg, hogy képzetlen vagy gyengén képzett lelkészek kerüljenek ki az intézetből, mert tudtuk, hogy a szorult helyzetben az egyháznak magára kell vállalnia a magyar nyelv és a magyar kultúra ápolásának az ügyét is, sokkal határozottabban, mint bármikor korábban, bár nyilvánvalóan az egyháztól addig sem volt idegen a kultúra és az anyanyelv kérdése.

Ugyancsak ebből az okból kifolyólag újra indítottuk az ötvenes években megszüntetett magyar nyelv és irodalom oktatását. Nem tudom, milyen indoklással loptuk be az új szabályzatba, de tény, hogy 1983-tól kezdve a kolozsvári Protestáns Teológián ismét tanítják a magyar nyelvet és irodalmat.

Lelkészi gyakorlatomból emlékszem, hogy a hetvenes években a lelkész – nemcsak a saját gyülekezetében, hanem másutt is – az anyanyelvi kultúra egyfajta „Mädchen für alles”-e, mindenese volt. Különösen falvakon, ahol jószerével ő volt a letéteményese a színjátásköröknek, szavaldesteket szervezett, általában ő irányította az ifjúság irodalmi és kulturális tevékenységét. Akik ismerik Tőkés László életét, nyilván azt is tudják, hogy ő Brassóban is, Désen is és Temesváron is fontos feladatának tekintette az ilyesmit. Ápolni az irodalmi és a nyelvi örökséget – szent kötelesség volt. Mert fejleszteni az idő tájt nemigen lehetett.

– *Véleményed szerint mit tehet az egyház a magyarságtudat megőrzéséért és megerősítéséért, azért, hogy az emberek megerősödjenek méltóságukban?*

– Nyilván sokat tehet. De hád mondjam el erről előbb a saját véleményemet. Szerintem a hívó ember olyan öntudatot kell hogy kiépítsen magában, amely megelőzi a nemzeti, nemzetiségi tudatot. Ez korántsem azt jelenti, hogy a keresztyén öntudat kárára lenne a magyarságtudatnak, ellenkezőleg: mennél erősebb valakinek a hite, annál több energiát tud felszabadítani egyéb kapcsolatai bővítésére és ápolására. Így hát az erős keresztyéni tudat, közvetve, a magyarságtudatot szolgálja.

Sajnos, nagyon sok lelkipásztor és még több világi ember a magyarságtudat erősítését és ápolását várta el elsődlegesen az egyháztól, amit a gettóhelyzet, amelyben évtizedekig éltünk, teljességgel indokol. Sokak szemében az egyház volt a mentőszár.

Ennek a gondolkodásmódnak az új helyzetben is erős a hatása. Az emberek egy része ma is egyféle nemzeti öntudatépítést vár az egyháztól. Nem szeretnék senkit megsérteni, de tudnunk kell, hogy az egyház elsősorban nem nemzetmentő intézmény. De éppen azért, hogy komolyan vegye a maga keresztyéni hivatását, sokkal alkalmasabb a nemzet és a nyelv mentésére, mintha azzal kezdené, és ott fejezné is be.

– *Bizonyára az egyház nem nemzetmentő intézmény,*

viszont a feladatok nem örök-változatlanok, hanem mindig a kialakult történelmi helyzetek határozzák meg, mikor mit kell erőteljesebben vállalni, szolgálni. Ha egyetértesz ezzel a gondolattal, úgy szerinted manapság mi az egyház legfőbb feladata Erdélyben?

– Az egyház szerepe ősrégi: az isteni ígének, az embereket közösségbe szólító evangéliumnak a hirdetése. Természetesen sokrétű, összetett tevékenység ez, semmiképpen nem merül ki a prédikációban, hisz éppen úgy magában foglalja az egyház társadalmi szereplését, mint a nevelő tevékenységet, a szeretetszolgálatot vagy az egyházi irodalom terjesztését.

Egyik nagy tanítómesterem, Karl Barth ezt úgy fogalmazta meg, hogy a pozitív tudományok, a kultúra és a társadalmi élet egyéb szférái mind-mind egyfajta kapcsolatban vannak Istennel, mert valamennyi a transzcendens irányába mutat. De ezzel a gondolattal az emberek általában nem foglalkoznak. Nos, a teológia és a keresztyén vallás ezt a hiányt igyekezik pótolni azáltal, hogy helyettük – lettlégyen szó történelemtől, szociológiáról vagy éppen matematikáról – elvégzi ezt a tudósító munkát, a „betetőzést”. Az ige hirdetésének olyan aktualizálására gondolok, amely nemesak a templomos nénikhez szól, hanem egészen széles rétegeket fog át, és lehetőleg minden társadalmi kategória számára érthetővé teszi a Szentírás üzenetét.

– Az egyháznak számos feladatát mi, világiak is látni véljük. És azt is sejtjük, hogy az idők folyamán kialakított magának egy szigorú és biztos értéksorrendet, melyben az erkölcsi értékek és a nevelés előkelő helyet foglalnak el. Ezt igen fontosnak tartom ma, amikor az emberek körében – talán a felborult értékrend miatt (is) – a nyers erő kezd eluralkodni.

– Biztosan így van. Egyébként a protestantizmus, pontosabban a nyugati keresztyénség mindig is nagy hangsúlyt fektetett az erkölcsi nevelésre, az erkölcsi értékek megbecsülésére, átplántálásukra a fiatalabb nemzedékbe.

Nem feledkezhetünk meg arról sem, amit nemrég épp egy görögkeleti főpap is emlegetett, hogy tudniillik az ethosz nem lehet független a hitelvektől, mert különben moralizálássá, olcsó erkölcsprédikációvá válik, vagy erkölcsi kódexszé merevedik. Az emberek ethosza hitbeli alapállásukból kell hogy következzen. A keresztyénség szerint a hit és az erkölcs szükségképpen összefügg. Ősi igazság ez, csakhogy mi, sajnos ritkán emlegetjük ennyire nyíltan, közvetlenül.

Az egyház sajátos feladatáról beszélve, az igehirdetésbe természetesen az erkölcsi nevelést is belegondolom, úgy fogom fel, mint annak természetes következményét. Hogyha hitbeli magatartásomnak nincs semmilyen erkölcsi hozadéka, hitem nem igazi hit. Más valami.

– Ez számomra teljesen nyilvánvaló, mert az ethosz végtére a cselekvésben (a gondolat vagy a szándék is lehet cselekvésértékű) ölt testet...

– Viszont számunkra nem lehet közömbös, hogy valójában mi is ennek a motivációja, valamilyen idea, vagy pedig az eszménél is erősebb vallásos kötődés Istenhez, azaz: hit.

– Tudjuk, hogy az egyházak között különbség van a tekintetben is, ki hogyan látja, itéli meg a hitet, melyikben

milyen alakot ölt a hitélet történelmileg kialakult formája, gyakorlása. Belső kérdések ezek, amelyek minket, világiakat messze meghaladnak. Hanem ami az egyházak szociális feladatait illeti, nos, úgy tűnik, hogy itt a szándékok nemcsak közeli, hanem azonosak, hisz valamennyi egyház ugyanazt akarja: előmozdítani az emberek boldogulását. Legfennebb az eszközök tekintetében lehetnek eltérések. Éppen ezért távolról sem mindegy, hogy milyen az erdélyi magyar egyházak közti kapcsolat, van-e közöttük gyümölcsöző együttműködés, vagy ki-ki megy a maga útján anélkül, hogy odafigyelne, mit csinál a másik?

– Én ezt a kapcsolatot egyenesen csodálatosnak nevezném. A nagy változás 1989 decemberében következett be. Természetesen a 800.000-es református, a 100.000-es unitárius és a 30.000-es evangélikus, egyszóval a protestáns egyházak közt addig is felhőtlen volt a kapcsolat. No és a teológián, hisz 1948 óta egy fedél alatt tanulnak a három felekezet hallgatói.

Sajnos a római katolikus egyházzal meglehetősen gyér volt a kapcsolatunk az elmúlt negyven évben. Távolról sem alkottunk közösséget. Mert amikor 1948-ban a politikai hatalom a görög katolikusokat erőszakosan beolvasztotta az ortodox egyházba, a román állam a római katolikus egyházzal szemben elzárkózott, aminek az lett a következménye, hogy Románia egyszóval nem kötött konkordátumot a Vatikánnal. Így a római katolikusok ex lex állapotban voltak évtizedeken keresztül. A görög katolikus egyház pedig törvényen kívül helyezett felekezet volt. Ez a magyarázata annak, hogy az állam alig-alig engedélyezte, sőt inkább tiltotta a protestánsok és a római katolikusok közeledését. Így aztán a hatalomnak sikerült a magyarság egyik részét elválasztani a másiktól. Református papok és plébánosok közt itt-ott ugyan kötettek barátságok, a két gyülekezet képviselői, szolgálói nagy ritkán, főleg temetéseken, esküvőkön vagy családi eseményeken meg-megjelentek, de ezen túl szinte semmi nem történt. A kapcsolatok tudatos erősítése a nyolcvanas években indult el, a januári egyetemes imahét rendezésével, egyik fél meghívásával a másik istentiszteletére. Erőltették viszont a protestánsoknak a román görögkeleti (ortodox) egyházzal való ökumenikus kapcsolatát. Persze csak a hierarchiában, a gyülekezetekben nem.

1990 januárjától a római katolikus egyházzal csodálatosan jó az együttműködés. Január 24-én megalakult Kolozsváron a Romániai Magyar Egyházak Szövetsége. Eleinte munkaközösségként működött, majd egyre jobban szélesedett a hatásköre. Az egyházak hivatalos vezetősége 1990. február 19-i és június 12-i marosvásárhelyi hivatalos találkozáson felkarolta ezt az ügyet: elkészített egy programot, mely párbeszédet indítványoz a teológiai vezetés és a gyülekezetek szintjén: a misszió, a vallásos oktatás, a műemlékvédelem, a teológiai együttműködés és hitvallás kérdéskörében.

– Megítélésed szerint milyen a romániai magyarság hitélete?

– Nehéz kérdés. Mi különbséget szoktunk tenni a népegyház és a hitvalló egyház közt. A reformátusoknál majdnem minden újszülött megkeresztelt, a fiatalok közel kilencven százaléka konfirmál, és szinte ugyanannyian egyházilag is házasságot kötnek. Akit megkereszteltek, az mind tagja valamelyik egyházi gyü-

lekezetnek. Ez a hagyományos keret a népegyház. A hitvalló egyház pedig a rendszeres templomjárókból, azokból áll, akik ezzel és általában az életükkel is kifejezik a hitüket. A két forma közt elég nagy a különbség.

A templomlátogatási arány a református egyházban 10 százalékos körüli, ami városon 5, falun pedig 20 százalékosat jelent. Néhol, mint például Kalotaszegen, ennél is többet, hisz vannak olyan gyülekezetek, ahol a fél falu ott van a vasárnapi istentiszteleteken. Mindazáltal a szakadék a népegyház és a hitvalló egyház közt mély, mivel a hitéletet gyakorlók aránya erre a 10 százalékra korlátozódik. És az sem vigasztalhat bennünket, hogy ez az arány jóval több, mint amennyit Nyugat-Európában vagy akár Magyarországon kimutatnak.

A keresztyén egyház – közelebből a nyugati keresztyénség mindig is vallotta azt, hogy az egyház láthatatlan. Pusztán abból, hogy templomjáró vagy nem jár rendszeresen templomba, nem tud(hat)juk biztosan megállapítani, hogy ki a hívó és ki nem. Ezért hát a népegyház mégiscsak alkalmas keretnek látszik, mivelhogy végeredményben nem az ember dönti el, hanem csakis Isten tudhatja, ki az övé igazán.

Valószínű, hogy a mi egyházaink meg is tartják a népegyházi keretet, ám látva a hitvalló tagok kicsiny számát, fokozottabb működéssre buzdítunk. És már azt is szép eredménynek tekinthetnénk, ha sikerülne megtartani az említett 10 százalékosat. Hát ha még növelhetnénk is! Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a nyugati demokráciában észlelhető szekularizáció ide is be fog gyűrűzni.

– *Bizonyos Kelet felé tart?*

– Igen. Azonban reméljük, hogy Erdélyben valamelyest nehezebben fog teret hódítani, mint Magyarországon, mert minekünk, hogy úgy mondjam, beszéget a görögkeleti keresztyénség.

– *Hogyan?*

– Azáltal, hogy ott a hitélet közelebb áll a „mágiához”, mintegy kimerül bizonyos szertartások gyakorlásában. Nem intellektuálisan fejeződik ki, a hívó nem mondja el gondolataiban azt, amit, illetve amiben hisz, hanem csak megéli, bizonyos érzelmi síkon. A vallásos hit, érzület kimerül bizonyos szertartások (formák) gyakorlásában. Ezért ott a népegyház azonos a hívó egyházzal, hisz mindenki templombajáró, aki a hitéletben részt vesz. Nos, ez a keleti hatás valamelyest fékezheti a szekularizációt, megóv(hat) bennünket attól, hogy nálunk ne fogyatkozzon a hívók száma.

– *Pedig a protestantizmus annak idején az volt az egyik fő célja, hogy elmélyítse, bensőségessé tegye a hitéletet.*

– Az egyházatyák azt szerették volna elérni, hogy a hívók egyszerre intellektuálisan fogják fel és éljék is meg a hitüket. A polgárosodás korában ennek nemcsak hitéleti, egyháztörténeti jelentősége volt, hanem igen komoly művelődéstörténeti következménnyel is járt. Az irodalomban, a művészetben érezhetően előtört a lélekábrázolás gyakorlata, az emberek belső világának elemzése, illetve művészi ábrázolása. Csakhogy az átlagember, ha teheti, mindig a kisebb ellenállás vonalán halad, tartózkodik a fokozottabb szellemi erőfeszítéstől. Nagyobb hatással van rá az, amit lát és hall, a közvetlen érzékelés, mint az, amit racionálisan kell felfognia és feldolgoznia. Magyarán: nagyobb élményt je-

lentenek számára az évezredek alatt művészivé csiszolt egyházi szertartások, mint a szószékről elhangzó prédikáció. Ezért nekem úgy tűnik, hogy a nem protestáns történelmi keresztyén egyházaknak – római katolikus, pravoszláv, görögkeleti – nagyobb esélyük van, a szekularizáció körülményei közt, a hívók megtartására.

– *Ez a kérdés külön tanulmányt érdemelne. Valamikor a skolasztika – a középkori arisztotelizmus s még előbb Anzelmus – tanította a credo ut intelligam (hiszem, hogy megértsem) tételét, azt, hogy a megértés a hitet követi. Ez a programgondolat zavartalanul élt egészen a reneszánszig, illetve a reformáció koráig. A reformáció még ezt a tömegegyházat örökölte, és úgy gondolta, hogy a hitélet mindenkinél elmélyíthető. Azonban a XVIII. és a XIX. század racionalizmusa és liberalizmusa ezt oly módon vitte dűlőre, hogy a maga korának premisszái szerint cselekvő reformáció utólag – mai szemmel nézve – naivnak tűnik.*

– Nem véletlen, hogy a XX. század közepétől, s még inkább a hetvenes, nyolcvanas években, a nyugat-európai keresztyénségben valóságos teológiai mozgalmak keletkeztek, indultak, keresve a kiutat a válságos helyzetből. Mindenképpen figyelemre méltó, hogy egységesen a nem racionális, hanem a mítikushoz kötött, a látás, hallás és egyéb érzékelések útján tapasztalható érzelmi vallási gyakorlat felé közelednek. Ezt a klasszikus teológia úgy értékeli, minthogyha szakítani akarnának a reformációval, a skolasztikus humanizmussal. Mi úgy látjuk, hogy ezáltal az „ige-központú”, azaz intellektuális-központú vallásos hit kerül(nc) veszélybe. Lehet ugyan, hogy a nyugati keresztesnek valahol igaza van, mert a szekularizációval szembeni küzdelemben egy látványosabb, az érzékire építő vallásos kínálat eredményesebb lehet, mint a protestantizmus befelé vetülő hitélete. Azonban ezt az érzelmeire épülő vallási programot úgy kellene véghez vinni, hogy ne menjen veszendőbe az, ami értékeset a skolasztika és a reformáció hozott.

– *A protestáns egyház helyzetét Erdélyben csak súlyosbította az a körülmény, hogy az elmúlt egy-két évtizedben nem alkalmazhattak tanárokat a Protestáns Teológiára...*

– 1989 decemberéig is kevés volt a tanár, jöllehet a három felekezet öt évfolyamán mindössze 70 hallgatónk volt. Az állam „takarékoskodásból” nem engedte betölteni a megüresedett állásokat. Éveken át ostromoltuk a Kultuszminisztériumot – eredménytelenül. Pedig három református, egy evangélikus és egy unitárius üres állás volt a Protestáns Teológia tanári karában. Ezeket most végre betöltöttük, és az 1990-1991-es tanévet kiegészített tanári karral kezdhettük. De még így is kevés a tanár, hisz 70-ről 160-ra emelkedett a teológushallgatók száma. Ezért behívjuk tanítani az olyan lelkészeket és nem lelkészeket is, akik vállalják az óraadást. Új tanári állásokat kell kreálnunk, csak így segíthetünk magunkon.

– *Az erkölcsi támogatáson túl kaptatok-e számottevő anyagi segítséget a nyugati protestáns egyházaktól?*

– Én az erkölcsi segítséget sokkal többre tartom, mint a más természetűt. Az egyik holland lelképásztor már 1990 januárjában azt mondta: mi nem csupán gyógyoszer és élelmet akarunk adni, hanem szeretnénk

megvalósítani egy „oktatásügyi Marshall-tervet” a kelet-európai egyházakban. Kétségkívül ez a legnagyobb segítség, amit adhatnak. Hiszen nemcsak teológusokat kell képeznünk, hogy megszüntessük a nyomasztó hiányt, hanem az arra érdemesek továbbképzését, pergerinációját is biztosítanunk kell a nyugati teológiákon.

– *Feltételezem, hogy nemcsak lelképásztorokból van kevés, hanem az egyházi élet zavartalan működését biztosító egyéb szakmák képviselőiből is...*

– Valóban. Minthogy nincsenek vallásoktatók, a lelkészek egymaguk képtelenek eleget tenni minden igénynek. Különösen városban nem győzzük megtartani a sok vallásórát. Ezért feltétlen vallásoktatókat kell képeznünk. (Nagyváradon be is indult egy ilyen irányú egyetemi szintű oktatás, Tőkés László irányításával.) Az egyház szeretné a maga diakóniai intézményeit, esetleg kórházát ismét felállítani, de ehhez olyan ápoló személyzetre, szeretetszolgálati szakemberekre van szükség, akik a mai világ igényei szerint végeznek ilyen szociális munkát. Szükség van továbbá egyházi újságírókra, rádiós és tévés szakemberekre, akik átfognák és irányítanák az ilyen természetű munkát. Égető szükség van műemlékvédelmi szakemberekre, orgonajavitókra, templomok építéséhez értő mérnökökre. De gondolnunk kell nyomdászokra is. A Királyhágómelléki és az Erdélyi Egyházkerület kapott egy kis nyomdát, mellyel egyelőre csak a szűkebb egyházi igényeket tudjuk kielégíteni. Szedő, nyomdász, szerkesztő – ilyen képzés máris folyik Nagyváradon, de tanulni fognak Nyugaton is.

Körülbelül 20-30 olyan szociális munkást kell kiképeztetnünk, akik az aggmenházakban, kórházakban vagy a gyülekezeti szociális munkában segítenének majd. Az egyház a meglévő állami otthonokban is megindíthatná a maga munkáját. Lelkészeink szíve-

sen mennének is látogatni, de nincsenek felkészítve rá. Remélem, hogy a következő évek itt is nagy változást okoznak.

– *El vagytok-e látva egyházi irodalommal?*

– Az elmúlt években roppant kevés egyházi anyagot adtak ki nálunk. Néhány énekeskönyv, káté és falinaptár – mindössze ennyit volt szabad terjeszteni. Nemrég három református, egy unitárius és egy evangélikus egyházi folyóirat indult. A *Kiáltó Szó* című ifjúsági lapot Marosvásárhelyen fénymásolással sokszorosítják. *Vetési* László buzgólkodásának köszönhetően egy szórványlap is indult, *Felebarát* címmel, amit ingyen küldenek el, egyelőre két-háromszáz példányban, az elzártan élő magyar családoknak.

Nagy credmény, hogy Magyarországtól való elzártságunk felszámolásában van, így hát az anyaországi testvéregyházakkal irodalmi lapot is létesíthetünk. Némely irodalomból már elegendő mennyiséggel rendelkezünk, másokból, így például elemi és középiskolai osztályoknak szóló valláskönyvekből még hiány van. Ilyenekkel mi magunk kell hogy ellássuk magunkat. 1945 óta nálunk Bibliát nem nyomtattak és nem terjesztettek. 1968 és 1980 közt 10.000 Bibliát kapott ajándékba az egyház, de mi volt az? – csepp a tengerben. Most beáradt 10.000 Biblia, és ez a pillanatnyi igényeket kielégíti. Kaptunk teológiai szakönyveket is, Hollandiából és Magyarországról. Így minden teológusnak kis könyvtára lesz a legszükségesebbekkel, ami nélkül nemigen lehet teológiát művelni. És mégis annyi éven át kénytelenek voltunk e nélkül dolgozni!

– *Köszönöm a beszélgetést!*

Kolozsvár, 1991 őszén

Aniszi Kálmán

HÍREK

Posztbizánci kultúra Magyarországon

A keleti szertartású keresztyénség, így az ortodox (más szóval görög keleti) és a görög katolikus (más szóval bizánci katolikus, unitus, egyesült) egyházak művészetével és hazai történetével foglalkozott a fenti címmel Debrecenben 1995. május 4-5-én megtartott konferencia. A rendezvényre a Kossuth Lajos Tudományegyetem Művészettörténeti Tanszéke szervezésében került sor, nagy teret kapott ugyanakkor a görög katolikus egyháztörténet is: *Pirigy* István nyugalm. teológiai professzor, *Janka* György teológiai tanár és más neves szakemberek előadásai foglalkoztak a magyarországi bazilita kolostorok, a nagyváradi görög katolikus rítushelynökség (majd későbbi püspökség), az ortodox szerbek és a katolikus magyarok együttélése, és még több más fontos egyháztörténeti kérdés legfrissebb kutatási eredményeivel. A rendezvény szép és tanulságos színfoltja volt a debreceni Déry Múzeum ikonokból álló különgyűjteményének megtekintése, *Nagy Márta* tanszékvezető egyetemi

docens, a rendezvény házigazdája szervezésében és avatott kalauzolásával. Az előadások anyaga önálló könyvkiadványként fog megjelenni.

Földvári Sándor

Megnyílt a Cserkészgyűjtemény

A Magyar Cserkészszövetség hosszú múltra tekinthet vissza. Lord Robert *Baden-Powell* eszméi alapján már 1912-ben megalakult a magyar szövetség is. A két háború között számos, világraszóló eredményt értek el a magyar fiúk. Elsősorban a Jamboreek alkalmával fegyelmettségükkel és cserkésztudásukkal jeleskedtek. A sportversenyeken számos kimagasló győzelem és helyezés között például a kanderstegi síversenyeken, a helsingőri, vagy a moissoni vízversenyeken előzték meg a világ cserkészzeit.

A polgári egyesületek megszüntetése után 1948-ban sokan a „rokonsportok” felé orientálódtak, így számtalan turista szakosztályban tevékenykedtek, vagy újakat alakítottak. Igen magas szintre emelték a

túravezető képzést, a tájékoztatói versenyzést, táborozást és kezdeményezői voltak a szaktúrák fejlesztésének, így a vízi-, sí-, kerékpár túrázásnak is.

1989-ben újjáalakult a Magyar Cserkészszövetség és most lehetőség nyílt arra, hogy a szövetség keretében megnyílhatott a

Cserkészgyűjtemény és könyvtár.

Megnyílt az első kiállításunk is, amelyet Gyökér István cserkésztsízt, túratársunk „Cserkész képeslap gyűjteményéből” állítottunk össze. A kiállításokat negyedéves nyitvatartással mutatjuk be, majd azokat újabb dokumentumokkal cseréljük fel. A kiállítás megtekinthető a Magyar Cserkészszövetség székházában, Budapest, II., Tömörkény u. 3/a. sz. alatt hétfőn és csütörtökön 16-18 óra között. A belépés díjtalan. Ugyanekkor a helyszínen való olvasásra cserkész-könyvek is kölcsönözhetőek.

(Kérjük mindazokat, akiknek cserkészdokumentum van birtokukban és felajánlanák a gyűjtemény részére, a fenti napokon tegyék meg. Előzetes időpont egyeztetés a 17-60-084 számú telefonon. Minden cserkész tárgyú újságot, könyvet, jelvényt, zászlót, ruházatot, táborozási felszerelést, fényképet köszönettel átveszünk.)

*Bokody József
a gyűjtemény vezetője*

Az Evangéliumi Szabadegyházak Szövetségének

KÖZLEMÉNYE

az 1995. július 4-én megtartott alakuló ülésről

Magyarországon – csakúgy, mint a világ sok más táján – a keresztyén vallásfelekezetek két fő típusa alakult ki az évszázadok folyamán. Az egyik a népegyházak nagy családja, a másik az ún. szabadegyházak. Mi,⁽¹⁾ akik ma megalakítottuk az Evangéliumi Szabadegyházak Szövetségét, ez utóbbi körbe tartozunk. Sokféleségünk ellenére közös fő jellemzőink: a hitvalló gyülekezeti tagságra épülő egyházszervezet; a felsőbbség vagy más politikai hatalomtól való függetlenség. Ez utóbbi jellemzőnkéből következik, hogy örömmel üdvözöltük A lelkiismereti vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvényt, különösen annak azt a kitételét, amelyben – Magyarország történetében először – az állam lemondott mindennemű felügyeleti jogáról. E törvénynek a vallásszabadsággal kapcsolatos többi meghatározása biztosítja az általunk oly régen sürgetett szabad vallásgyakorlás jogi kereteit. A tág jogi keretek között kibontakozó szabad vallásgyakorlás érvényesítése során tapasztaltuk, hogy a különféle felekezetek törvény előtti jogi egyenlősége nem jelenti egyúttal a gyakorlatban való egyenlőségüket is.

A szabadegyházak, melyek világméretben sokmillió és egyre növekvő létszámot képviselnek, Magyarországon kisebbségi helyzetben vannak. Ennek ellenére a rendszerváltást követő kezdeti időszakban a kormányzat és a Parlament részéről azt tapasztal-

taluk, hogy megkísérelték a kisebb egyházak bevonását is a felekezeteket érintő ügyek tárgyalásába. Ez azonban az idő múlásával elhalványult. Ma már állandósult jelenség, hogy a kormányzat, a Parlament és a sajtó a bejegyzett több mint ötven felekezet közül gyakorlatilag mindössze négyről vesz tudomást. Mivel ezek a figyelembe vett felekezetek népegyházi típusúak, így féltő volt, hogy a sajátos szabadegyházi szempontok előbb-utóbb elsikkadnak. Erre utaló jelenségekkel már találkoztunk is olyan intézkedések és törvénymódosítások formájában, amelyek a megkérdézett népegyházaknak kedveztek – ezt nem kifogásoljuk –, de ugyanakkor hátrányos helyzetbe hozták a meg nem kérdézett szabadegyházakat. Mivel ezekben az esetekben külön-külön való fellépésünk nem járt eredménnyel, arra a felismerésre jutottunk, hogy érdekcink védelmére és közös sajátosságaink megismertetésére szövetséget hozunk létre.

Ez a Szövetség lekiismereti és vallásszabadságról vallott felfogásunkkal összhangban nem irányul senki ellen. Működését az a cél indokolja, hogy a magyarországi szabadegyházak létét tudósítsa, és ezáltal hozzásegítse őket ahhoz, hogy a vallásszabadság lehetőségével az egyházak egyenlőségének jegyében élhessenek.

Ha a Szövetség nem ölel is fel minden magyarországi szabadegyházatot, de befogadásukra nyitott, és a szövetség készséggel fáradozik az egyetemes szabadegyházi érdekekért, természetesen véve azt is, hogy az elért eredményekből mások is részesednek.

A Szövetség nem szorgalmazza tagjai között a hitéleti együttműködést. A résztvevő felekezetek szabadon döntenek arról, hogy másokkal milyen alkalmi vagy tartós istentiszteleti közösségben vesznek részt (pl. Evangéliumi Aliánsz, Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa stb.) Szövetségünk a legszükségesebb tevékenység ellátására kialakítottan rendkívül egyszerű és takarékos. Okulva a múlt elmarasztalható példáiból, kizárja annak lehetőségét, hogy bármi módon beleszóljon a taggyházak életébe, korlátozza önállóságukat.

Bízunk abban, hogy Isten segítségével kezdeményezésünk eléri célját, és segíteni fogja a szabadegyházakat nemcsak abban, hogy hitéletüket minden korlátozás nélkül megvalósíthassák, hanem abban is, hogy jótékony hatást gyakorolhassanak az általuk képviselt és megélt evangéliummal szűkebb és tágabb környezetükre.

Budapest, 1995. július 4.

*Győri Kornél
az Evangéliumi Szabadegyházak
Szövetségének elnöke
(1062 Bpest, Aradi u. 48.)*

Jegyzet

(1) Az alapító taggyházak: 1. Élő Isten Gyülekezete 2. Evangéliumi Pünkösdi Közösség 3. Evangéliumi Szabad Eklézsia 4. Isten Egyháza 5. Magyarországi Baptista Egyház 6. Magyarországi Metodista Egyház 7. Óskeresztyén Apostoli Egyház Tisztségviselők: Győri Kornél elnök, Hecker Frigyes elnökhelyettes.

EEK HÍREK

AZ EEK/EPKT KÖZÖS TALÁLKOZÓJÁT KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁSSAL ZÁRTÁK

Az Európai Egyházak konferenciája (EEK), és az Európai Püspökkari Konferencia Tanácsa (EPKT) Központi Bizottsága közös ülést tartott Assisiben május 12-14. között. Ez volt az első alkalom, hogy mind a két végrehajtó csoport ilyen keretek között találkozott. 120 résztvevő képviselte az EEK 118 tagegyházát és a 33 Püspökkari Konferencia Elnökeit. A találkozót kiváló elnökök, John Arnold főesperes, Durham és Miloslav Vlk, prágai bíborosok elnökölték.

A megbeszélések középpontjában a II. Európai Ökumenikus Nagygyűlés (EÖN2) állt. Ez a nagyon sikeres 1989-es bázei nagygyűlés utóda lesz, és a fő témája az Igazságos béke az egész teremtettségért. Az EÖN2-t Grazban (Ausztria) tartják majd 1997. június 23-29. között. Európa minden országából várnak erre résztvevőket, hangsúlyt fektetve a fiatalok részvételének szükségességére.

Az EÖN2-t máris úgy látják, mint amely az európai egyházak ökumenikus útjának egy új szakasza. Ez lesz az első alkalom, hogy Közép- és Kelet-Európa egyházai és keresztyénei teljesen és szabadon nyilatkozhatnak majd meg egy ilyen típusú találkozón. A résztvevők megvitathatják majd tapasztalataikat, benyomásaikat és problémáikat, miközben a főtémával foglalkoznak: „Megbékélés, Isten ajándéka és az új élet forrása.”

A Nagygyűléstől azt is várják, hogy a keresztyén hitről való örömteli tanúbizonyosság adásának alkalma lesz. Arra is lehetőséget ad majd, hogy a különböző keresztyén felkezetek tapasztalatot cseréljenek, és annak a munkának a meghatározásához is hozzájárul, amely az egyházak és keresztyének megbékéltető szolgálata.

A Nagygyűlés hat területtel való foglalkozás köré csoportosul. Ezeket a területeket a záró üzenetben dolgozták ki, melyet felolvastak a záró istentiszteleten a Szt. Ferenc bazilikában, s melyek a következők:

- az Egyház látható egységének keresése
- a kultúrák és vallások közötti párbeszéd
- a szociális igazságosságért való munkálkodás, mindenkinek felett a szegénység, társadalmi kirekesztés és az elnyomás más fajtáinak legyőzésére
- a népek közötti és a népeken belüli megbékélésért való elkötelezettség, különösen a problémamegoldás erőszakmentes formáit felhasználva
- az ökológiai felelősség új gyakorlata, különösen tekintetbe véve a következő generációt
- a javak igazságos megosztása a világ más területeivel

Készülve az EÖN2-re, egy tanulmányi kalauzt készítenek. Mostantól ezt angolul, franciául, németül és oroszul jelentetik meg. A kalauz célja, hogy elősegítse a nagygyűlésre való felkészülést nemzeti, területi és helyi szinteken. A könyvecske tartalmaz – a bibliai és teológiai hozzájáruláson kívül – konkrét példákat a különféle európai országok egyházai közötti megbékélésről, elemzi a jelenlegi európai helyzetet a megbékélés szempontjából, olyan területeken, mint a

volt Jugoszlávia, Írország és Ciprus. Ugyancsak foglalkozik az észak/dél kapcsolatával.

Az első napon a gyűlés képviselői öt beszámolót hallgattak meg, melyekben szemtanúk számoltak be országaik, ill. területük egyházainak ökumenikus helyzetéről, mégpedig a kisebbségben lévő egyházak szemszögéből. Az előadók Ausztriából, Belgiumból, Oroszországból, a Szlovák Köztársaságból és a skandináv területekről érkeztek. A második napon ezekhez a beszámolókhöz, és azok elemzéséhez hozzájárult két teológiai előadás, melyek témája a megbékélés római katolikus és ortodox szemszögéből volt. Ezekből felmerült az ökumenikus lelkületre, és a békekeltetés munkájának előmozdításához a konkrét cselekedetekre való buzdítás szükségessége.

Az EEK képviselői és az EPKT küldöttek közül is szép számban elutaztak Firenzébe május 14-én, vasárnap, hogy résztvegyenek a Valdens Egyház ökumenikus istentiszteletén. A résztvevőket a firenzei protestáns egyházak – melyek tagjai az Olasz Protestáns Szövetségnek – képviselője üdvözölte. Szintén köszöntőt mondott az istentisztelet keretein belül Silvano Piovanelli bíboros, Firenze érseke.

A találkozót 14-én, vasárnap este zárták egy ökumenikus ünnepséggel, melyet a Szt. Ferenc bazilikában tartottak Assisiben. Itt olvasták fel az elnökök üzenetét, melynek témája a megbékélés volt. Az üzenetet indító ösztönzésnek tartják az egyházak és a nyilvánosság számára annak a folyamatnak az elkezdésére, mely a grazi EÖN2-höz vezet.

(Az EEK közel 118 ortodox, anglikán, protestáns, ókatolikus egyház közössége Európa egész területéről. 1959-ben alapították. Adminisztrációs hivatalai Genfben, az Ökumenikus Központban található.)

AZ EEK KÖSZÖNTI ALEXY PÁTRIÁRKÁT

Az Európai Egyházak Konferenciája (EEK) „hasznos fórum, hogy a taggyházakat érintő alapvető és sürgős problémákat széleskörűen és átfogóan megvitatassák, hogy visszatükrözze a taggyházak felelősségét az Európai nemzetek lelki állapotáért és hogy azok hozzájáruljanak az európai 'Közös Ház' építéséhez”. Ezekkel a szavakkal fejezte ki megaláztatását az EEK munkájával kapcsolatban II. Alexy pátriárka abban a beszédben, melyet az EEK székhelyén tartott hivatalos találkozón mondott, amelyre 1995. július 27-én került sor azzal az alkalommal, hogy a Pátriárka először látogatott el hivatalosan az Ökumenikus Központba e magas tisztségbe történt öt évvel ezelőtti kinevezése óta.

Nem mintha a Pátriárka idegen lenne az épület vagy az EEK számára. Ahogy az EEK főtitkára, Jean Fischer megjegyezte üdvözlő beszédben, a Pátriárka 1987-ben az EEK elnöke lett, és az is maradt 1992-ig, az utolsó EEK nagygyűlésig, miután megválasztották Pátriárkának 1990-ben. A Pátriárka 26 éve képviseli már az Orosz Orthodox Egyházat (OOE) az EEK-ban. Az Orosz Orthodox Egyház is az EEK alapító tagjai között van.

Beszédben a Pátriárka visszaemlékezett az EEK korai időszakára és arra, hogy az OOE tagsága az eu-

rópai ökumenikus szervezetben „segített minket a kezdeti szakaszban az európai keresztyén közösségtől való izoláció elkerülésében és olyan tényezővé vált, mely segített minket, mint keresztyén közösséget, hogy túléljük a militáns ateizmus uralmát.”

Alexy pátriárka volt a társelnöke, Martini milánói bíborossal, az első Európai Ökumenikus Nagygyűlésnek, melyet 1989-ben tartottak Bázelen. Erre visszaemlékezve a Pátriárka várakozással tekint a Második Európai Ökumenikus Nagygyűlés elé, mely 1997-ben lesz. Így nyilatkozott: „A mai Európában ahol annyi feszültség van, különösen a FÁK tagállamaiban, a Balti Államokban, a volt Jugoszláviában, nagy szükség van a békéltetés apostoli szolgálatának erőteljes kialakítására.” Így folytatta: „A totalitárius rendszerek összeomlásának idején az emberek keresik annak a visszaállításának a lehetőségét, hogy nemzeti hagyományaik és vallásuk szerint élhessenek. Így a rosszul értelmezett patriotizmus elkerülhetetlenül alakul át sovinizmussá, vallási türelmetlenséggé, nemzeti kirekesztéssé, amely etnikumok közti feszültséghez és konfliktusokhoz vezet, gyakran, sajnos, fegyveres konfliktusokhoz.”

Jean Fischer elmagyarázza az EEK előtt álló időszak legfontosabb teendőit, áttekintést adott a már elvégzett munkáról, melyet az EÖN2 előkészítése ügyében tettek és az előkészítési tervekről, melyek felvezetik a Nagygyűlést, melyet az ausztriai Grazban tartanak majd 1997. augusztus 23-29. között. Fischer úr rámutatott az EEK más területeken végzett tevékenységére is, mint pl. az EEK EBESZ-t megfigyelő munkája, a diakóniai ügyekben való részvétel, a volt Jugoszlávia tagországi menekültjeinek és menedékkérőinek segítése. Utalva egy közelmúltban rendezett tanácskozássra, melynek témája az „Európai Misszió és Evangélizáció szempontjai/aszpektusai napjainkban – útban a közös küldetés/misszió felé” volt, Fischer úr jelezte, hogy ennek tanulmányi anyaga közvetlen hatással van az OOE-ra annak a szekták és prozelitizmus kérdéseivel való foglalkozására.

A továbbiakban összefoglalta, hogy szerinte mi az EEK négy fő és folyamatos feladata:

1. Hogy hidat alkosson Kelet és Nyugat között. 5 évvel az európai változások után, még mindig jobban meg kell az egyházaknak ismerniük egymást, és kölcsönös segítségre van szükség.

2. A párbeszédet folytatni kell az ortodox és a protestáns egyházak között az EEK közösségében, mégpedig mélyrehatóan és őszintén.

3. Az együttműködést ki kell építeni az EEK és a római katolikus Európai Püspöki Konferencia Tanácsa (EPKT) között, mely közös tanúbizonyoságtételhez és cselekvéshez kell hogy vezessen, ahol csak lehetséges.

4. El kell magát köteleznie a megbékélés szolgálatában, keresnie kell a békét és igazságosságot mind Európában, mind Európa a világ többi részével való viszonyában.

Ezeket a feladatköröket a Pátriárka is pártfogolta, mikor üdvözölte az EEK elkötelezettségét a különféle keresztyén felekezetek, a kisebbségi és többségi egyházak közötti bizalmatlanság és ellentétek felszámolása ügyében, mely „felbecsülhetetlen támogatást nyújt teológiai, bibliai és ekkleziológiai tanulmányokhoz ... amelyek nélkülözhetetlenek az európai egyházak közötti megértéshez.”

A Pátriárka és delegációja vacsorán vett részt egy tóparti étteremben, melyre az EEK hívta meg őket, ahova a Pátriárkát egy hajón vitték el Genfből.

A Pátriárka látogatása az EEK-nál része volt a Pátriárka hat napos svájci, és az ENSZ-nél tett látogatásának.

A volt Jugoszlávia utódállamainak egyházi vezetői sürgetik a megbékélést munkáló közös erőfeszítéseket

A Jugoszláv Szövetségi Köztársaság szerb ortodox, római katolikus, evangélikus, református és metodista egyházainak hat vezető személyisége találkozott hat vezetővel, akik a Horvátországban működő római katolikus, baptista és pünkösdi egyházakat képviselték 1995. július 10-11. között Pécsen, Magyarországon. Ezeket a vezetőket az Európai Egyházak Konferenciája (EEK) és az Európai Püspöki Konferencia Tanácsa (EPKT) hívta meg, hogy találkozzanak a brüsszeli Danneels bíborossal. A bécsi Michael Staiikos metropolitával és a stockholmi Henrik Svenungsson püspökkel, akik látogatást tettek 1994 októberében Horvátországban, Bosznia-Hercegovinában és a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban, mint az EEK és EPKT delegáció tagjai. A közleményt, melyet a delegáció adott ki erről a látogatásról áttekintették és üdvözölték a vendéglátók, melyek között ott volt egy osijekai zsidó professzor is. Az EPKT újonnan kinevezett főtitkára, dr. Aldo Giordano, részt vett a találkozón, ahogy részt vett az EEK, az Egyházak Világtanácsa és a Lutheránus Világszövetség vezetése is.

A résztvevők elismerték, hogy a volt Jugoszlávia országaiban a helyzet olyannyira megromlott, hogy a politikások, vallási közösségek, a belföldi és nemzetközi közvélemény egyre nagyobb mértékben pesszimistává válnak ennek az egyre tovább folytatódó válság gyors, igazságos, maradandó megoldásának megtalálásával kapcsolatban. A vallási vezetők megerősítették a látogatást végző delegáció által kiadott közlemény alapelveit, melyek a következők: minden szomszéd elfogadása, mindenfajta erőszak elutasítása és a párbeszéd elősegítése. Ezeket az elveket alapvetőnek találták a megbékélés keresése és elfogadása érdekében, mely nélkül lehetetlen elérni a békét és igazságosságot. Egyetértettek abban, hogy a szeretetet prédikálni és gyakorolni kell, még a gyűlölet és keserűség légkörében is. Ahogy a különböző, de a közös cél felé tartó véleményeket kicserélték, őszinte és nyílt szellemben, megerősítést nyert, hogy „a szeretet nem ismer határokat” vagy az, hogy „Amint felismerjük a határainkat, megtanulunk nélkülük élni”. A kérdésre, hogy milyen messze lehet elmenni a „mindenfélre helyi kisebbség önrendelkezésének megadásában” azt a választ találták, hogy „A kisebbségek védelme alapvető bármely demokratikus társadalomban” és „semmi sem igazolhatja az etnikai tisztogatást”.

Mialatt elfogadták azt, hogy a vallási vezetők befolyása a politikusokon mind a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban, mind Horvátországban gyakran korlátozott vagy mellőzött, sürgették a vallási közösségeket erőszakmentes módszerek javasolására és gyakorlására, és az összes konfliktus tárgyalások útján való megoldásáért való munkálkodásra. Az erőszak, még ha önvédelemre vagy mások védelmére használják is, gyakran vezethet még nagyobb véráldozathoz és újabb erőszakot provokálhat ki, ahelyett hogy gyors és tartós megoldást hozna. Míg a találkozó résztvevői közül néhányan pacifistának vallották magukat, másoknak az volt a véleményük, hogy az erőszakmentesség pártolása/javasolása képmutatásnak tűnhet azokban az időkben, amikor a szembenállók némelyike, vagy inkább mindegyike erőszakot alkalmaz. A „semlegesség” a közvetítésben nem mehet el addig a pontig, hogy kikerülje az erőszak mindenféle elítélését, de az egyoldalú elítélést és az önkritika hiányát rosszalják. A múltban és jelenben elkövetett gonoszságok lekicsinylését vagy felnagyítását szintén kritizálták. A vallás a megoldás része kellene hogy legyen, mind az erkölcsi és szellemi értékek prédikálásával és példamutatásával, mind a nemzetközi törvények és szerződéses betartásával.

Annak érdekében, hogy az erőszak és gyűlölet kultúrájában kiépítsék a párbeszéd és együttműködés kultúráját bizonyos lépések megtételére lenne szükség:

1. A humanitárius segílyt sohasem lenne szabad akadályozni.

2. Az embereket segíteni kellene, hogy segíthessenek magukon és szomszédaikon.

3. A propagandát tisztességes és konstruktív médiának kellene kivédenie.

4. Az oktatásnak elő kellene segítenie a toleranciát és a megbízhatóságot, nemcsak a múlt és a jelen megértését nyújtva ezzel, de képessé téve egy közös jövő elképzelésére is.

Egymás segítése és védelme által, és a párbeszéd által kölcsönös elismerés és megértés kiépítésével, a bizalmat és biztonságot növelni lehet. A résztvevők a továbbiakban megegyeztek, hogy ebben a folyamatban, a megbékélés keresése és elfogadása életbevágó fontossággal bír. Üdvözölték az 1997 júniusában Grazban tartandó II. Európai Ökumenikus Nagygyűlés EEK és EPKT által választott főtémáját: „A megbékélés: Isten ajándéka és az új élet forrása”. A Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban, Horvátországban és másutt működő egyházakat bátorították arra, hogy ezt a témát lelki, pásztorális és szociális dimenzióiban dolgozzák fel és globális távlatokban. Reményüket fejezték ki, hogy a nagygyűlés előkészületei magukba foglalnak majd ökumenikus teológia elgondolásokat, közös humanitárius projekteket, az ifjúság bevonását és ütköztetését politikai és kulturális vonalon is, és közös képviselőket egy igazságos és békés konfliktus-megoldásért – és mindezeket különösen a volt Jugoszlávia utódállamaival összefüggésben kell értelmezni. Ahol csak ez lehetséges, ezeket a tevékenységeket a szomszédos más vallásokkal együttműködve kellene végezni. A résztvevőknek meggyőződése, hogy a pesszimizmust és elkeseredett-

séget le lehet győzni, ha a megbékélés bebizonyítottan mind szükségesnek, mind lehetségesnek látható.

Misszió és evangélizáció napjaink Európájában

„A misszió és az evangélizáció aspektusai napjaink Európájában – a közös misszió felé vezető úton” volt a címe annak a konzultációnak, melyet az EEK az Európai Baptista Szövetséggel és az Európai Lausanne Bizottsággal a Világ Evangélizációjáért közösen tartott 1993. június 12-13. között a németországi Dorfweilben.

Egy jóváhagyott nyilatkozatot adtak ki a találkozó végén, a következő szöveggel:

A misszió és az evangélizáció aspektusai napjaink Európájában – a közös misszió felé vezető úton

Az EEK prágai nagygyűlése (1992) azt a feladatot bízta a Tanulmányi Bizottságra, hogy vitassa meg a „Közös misszió felé vezető úton – az európai egyházak bizonyágtétele és felelőssége” témát. Ennek tanulmányozása közben a Bizottság szükségesnek érezte a Lausanne Világ-evangélizációért mozgalom, az Európai Baptista Szövetség és a keleti ortodox egyházak tapasztalatainak figyelembevételét. Annak is felmerült az igénye, hogy együtt vitathassák meg a prozelitizmussal kapcsolatos gondokat. Azzal a céllal, hogy néhányat ezek közül a problémák közül megvitassanak, egy történelmi találkozóra került sor a németországi Dorfweilben, a Baptista Családi Központban, melyen az EEK Tanulmányi Bizottsága, az Európai Baptista Szövetség és a Lausanne Európa Bizottsága vett részt. A megnyitó istentiszteleten a Tanulmányi Bizottság helyettes moderátora, a bensheimi (Németország) Felekezettudományi Intézet professzora, Reinhard Frieling, felolvasta a Máté írása szerinti evangélium utolsó fejezetéből a Nagy Missziói Parancsot „menjete, tegyetek tanítvánnyá minden népet”.

Ebben az iratban, nagytiszteletű dr. Karl Heinz Walter, az Európai Baptista Szövetség tagja hangsúlyozta ennek a Missziói Parancsnak életbevágó fontosságát, kijelentve, hogy „a baptisták világszerte egyesültek ez által az univerzális megbízatás által.” Kifejtette, hogy a parancs, miszerint el kell mennünk szerte a világba, olyan parancs, melyet nem korlátozhat semmi, sem a világűr, sem országok, sem nemzetek. Hasonló módon, nagytiszteletű Ulrich Parzany, az Európai Lausanne Végrehajtó Bizottságának főtitkára, felszólalásában úgy írta le a Lausanne Hálózati munkáját, mint amely „előmozdítja a világ evangélizálását azáltal, hogy építi a megértés és együttműködés hídját a keresztyén vezetők között mindenütt, hogy hirdettessék a teljes Evangélium az egész világ számára.” Ebben az összefüggésben mondta: „Hálát adunk Istennek az Ige hirdetésének nagyobb szabadságáért azokban az európai országokban, ahol eddig ezt hosszú évekig korlátozták. Azonban még mindig időről időre hallunk arról a Lausanne mozgalom Szövetségén belül, hogy keresztyén testvéreink némelyike még mindig nehézséggel néz szembe Európán belül is, amikor nyilvánosan hirdetik az evangéliu-

mot, és szolgálatokat végeznek a Krisztus szeretete és a nagy Missziói Parancs értelmében.”

Kelet-Európa néhány részében nagy feszültségek keletkeztek – különösen az Orthodox Egyházzal kapcsolatban, amely panaszkodott, hogy megkeresztelt tagjait protestáns egyházak misszionáriusai keresték fel, és át akarták őket téríteni. Előadásában, Remus Rus professzor, a Román Orthodox Egyház tagja különösképpen utalt a szektákra és más extrém vallási csoportokra. Azt mondta: „Az embereket szó szerint megrohmozdák, vagy még helyesebben kifejezve, zaklatják a szektás térítők, naphosszat csöngetnek ajtóikon. Propaganda anyagot kínálnak nekik és különféle szektákba való megtérésre hívják őket.” Grigorios Larentzakis professzor, aki a Graz-i Egyetem Orthodox Teológia karán dolgozik, elmagyarázta a kánoni terület történelmi ortodox koncepcióját a helyi egyház ekleziológiai összefüggésében. Dolgozatában Vladimir Fedorov professzor, a szentpétervári Orosz Keresztény Intézet tagja rámutatott, hogy elsősorban ezt az ortodox püspök és mások között alkalmazzák.

Fedorov professzor hangsúlyozta, hogy „az ortodoxia számára a missziói feladat éppúgy központi és lényegbevágó, mint ahogy az a többi keresztyén tradícióban.” Azt is aláhúzta, hogy a misszió feladata „nem csak azoké, akiket felszenteltek és a kevés választott misszionáriusé, hanem minden laikus keresztyéné is. Az apostoli laikusság elméletét sok keresztyén közösség magáénak érzi. Ez nem idegen gondolat az Orosz Orthodox Egyház számára sem.” Ő, mind Rus professzor hangsúlyozták, hogy az ortodox egyházak által végzett munka hívek/tagjaik hitének megerősítését célozza, és az Evangélium kihívásának tolmácsolását azok számára, akik eltévelyedtek. Parzany nagytiszteletű úr üdvözölte a laikusok küldetésére helyezett hangsúlyt, mivel az megegyezik azzal a hangsúllyal, melyet a Lausanne Bizottság helyez minden keresztyén misszionáriusi felelősségére. A maga részéről dr. Walter egyetértett a laikus misszionáriusok fontosságával és hangsúlyozta, hogy a Baptista Egyház missziói törekvése nem az volt, hogy „más egyházak híveit célozza meg, hanem hogy elérje azokat, akikhez még nem jutott el az Evangélium.”

Fedorov professzor elismerte, hogy a mai Oroszországban (részben a kommunista uralom eredményeként) nagyon sok az ateista. Nyugatról jött más résztvevők is egyetértettek abban, hogy a szekularizáció és az ateizmus problémája egy azok közül, melyek Európa egészét érintik, a Nyugatot és a Keletet egyaránt. Az egyházak és missziói csoportok a misszió igen nehéz feladata előtt állnak egy szekularizált Európában, ahol nagyon sok ember teljesen hit nélkül él.

Számos résztvevő felvetette a prozelitizmus problémáját és egyetértettek abban, hogy az egyházaknak ezzel ökumenikus lelkülettel kell megbirkózniuk, máskülönben több fontos feladatban, melyet közösen kell vállalni, akadályozva lesznek, mint amilyen pl. a „hova kell helyezni napjainkban a hangsúlyt az evangélizációban” kérdés megoldásában.

A „szürke terület” ebben az egész vitában a szekularizált világ egyházainak azon tömegei voltak, akiket kislgyermekként megkereszteltek ugyan, de csak név-

leg keresztyének. Egy erős, de jóindulatú vita alakult ki azok között, akik úgy érezték, ezek között a körülmények között, más keresztyén felekezeteknek joguk van próbára tenni ezek személyes Krisztusba vetett hitét egy más gyülekezetben belül, és azok között, akik szerint helytelen dolog megítélni mások hitének állapotát, és úgy érezték, hogy megsegítésük módja gondozásuk, és mélyebb hithez való eljuttatásuk azon az egyházon belül, amelyben eredetileg megkeresztelték őket. Kiderült, hogy ebben a kérdésben komoly különbségek vannak ekleziológiában és a Krisztológia értelmezésében.

A legmegosztóbb témák egyikének megmaradt a kánoni terület koncepciójának kérdése. Azonban még itt is van lehetőség eljutni egy jobb megértéshez, amint felismerjük, hogy új helyzet állt elő, amikor is más egyházak is jelen vannak egy országon belül saját törvénykezéssel. Az is segíthet, ha „gyülekezeti sértetlenségről” beszélünk kánoni terület helyett, mivel minden egyház és missziói csoport elismeri a gyülekezeti sértetlenséget, mint amit tisztelni kell. A legfontosabb az, hogy a híveknek nem szabad a más felekezetekhez tartozókat kisebbségű keresztyéneknek tekinteniük, hanem inkább el kell fogadni őket, mint testvéreiket a Krisztusban, még ha nem is értenek egyet hitük kifejezési módjával. Ha ezen személyes megjegyzések az egyházak közötti hivatalos szinten kifejezésre jutnak, akkor ennek figyelemreméltó hatása lehet a jelenlegi feszültségek enyhítésére. Szintén jobb megértéshez vezethetne, ha tisztább megkülönböztetést tennének a különböző protestáns csoportok és a szekták között.

Elismerjük, hogy hosszú küzdelem folyt azért Európában, hogy a *vallásszabadságot* mint emberi jogot garantálják. Az is elismert, hogy eltérnek a vélemények az „emberi jog”-ról, mint amely biztosítja az evangélium hirdetését, és az „emberi jog”-ról, mint amely biztosítja valaki hitének elismerését és az agresszív evangélizáció zaklatásától való mentességet. Ugyancsak mély különbségek vannak a hit kifejezéseinek tartalmával és kifejezési nyelvvel kapcsolatban. Mindazonáltal, azok, akik Dorfweilben találkoztak, elismerték a kölcsönösen megbecsült hit és a misszió iránti kölcsönösen megbecsült elkötelezettség szükségességét, mégha ezek radikálisan különböző koncepciókat tartalmaznak is az evangélizációval kapcsolatban.

Az együttműködés egy lehetséges modelljét vázolta fel nagytiszteletű Mark Oxbrow, az angliai Egyházi Missziós Társaság Európa Területi Titkárságáról. Azt javasolta, hogy „a közös misszió lényege a társi szerep, amelyben mindegyik társ elfogadja a másik hitét és hagyományait, miközben megtartják azon jogukat, hogy a másikat szeretetben kihívás elé állítsák. A közös misszió elfogadja, hogy a misszió a helyi egyház felelőssége, de ebben az erőforrásokat más egyházaktól kell kapni, és azoknak nyújtani is.”

Elismerték, hogy a vita legnagyobb része nemzetközi egyházi kérdésekre összpontosult. Bizonyos fókusz ez érthető, hiszen a Tanulmányi Bizottságot azokra a kérdésekre való összpontosításra kérték, amelyek lehetetlenné teszik a keresztyének számára a közös misszió kivitelezését. A résztvevőknek szembe

kellett nézni azzal a kihívással, hogy emlékezzenek milyen lényeges nagyobb együttműködést lehet elérni a misszió területén azokkal az óriási gondokkal szembenézve, melyek a mai Európában jelen vannak. Erich Geldbach, a bensheimi (Németország) Felekezettudományi Intézet professzora emlékeztette a konzultációt a háború, a vérontás és az elnyomás megrémítő európai örökségére és állította, hogy napjainkban is megtalálható a politikai és gazdasági elnyomás és kizsákmányolás számos példája a kontinensen. Szerinte ebben a helyzetben az egyházaknak el kell érni, hogy nyilvános vitákat szervezzenek ezekről a kérdésekről és együttműködjenek valamiféle megoldás megtalálásában.

A dorfiweili találkozó hangulata jóindulatú és biza-

kodó volt. Kifejezést kapott az az erős kívánság, hogy az ilyen összejöveteleket folytatni kellene. A szemtől szembe való találkozás a módja a megbékélés felépítésének és az európai közös misszió útján való járásnak.

Az összejövétel ezen nyilatkozatát az összes jelenlevő elfogadta, és a következők írták alá: *Ulrich Parzany* nagytiszteletű úr, az Európai Lausanne Bizottság a Világevangelizációért nevében; *Nt. Dr. Karl Heinz Walter*, az Európai Baptista Szövetség nevében; *Nt. Jean Mayland*, moderátor, az EEK Tanulmányi Bizottsága nevében;

1995. június 14.

(Fordította: Bérces Mária)

CONTENTS OF NO 1995/5

LORD, SPEAK TO US!

Jenő *Mikó*: The All Conquering Power of the Word

LORD, TEACH US!

István *Novák*: Protestant Church Policy II.

Samuel *Vollenweider*: The Early Christian message of the Freedom

Jürgen *Moltmann*: Theologia reformatata et semper reformanda

Ambrus *Molnár*: The Historical Summary of the Reformed Church Structure and Self-Government

Feriz *Berkó*: The Greek Minority in Hungary after the Turkish Occupation of Hungary (XVIII. – XX. century)

OUTLOOK

Barna *Horváth*: Identity or Pluriformity

Zoltán *Fürj*: The Agrarian Reform in 1945 and the Protestant Churches

Sándor *Fazakas, Jr.*: The Scene of Evangelization, the Questions of the Secularised Society (Retreat for Ministers in Balatonszárszó)

Churches for the Spiritual Health of Our Nation

The Contribution of the Religions to the Culture of Peace

WORLD CHRISTENDOM

Kálmán *Mészáros*: Hungarian Speaking Baptists in Australia

Kálmán *Aniszi*: Redivivus (a Conversation with dr. Tamás Juhász)

NEWS

Postbizantine Culture in Hungary

The Scout Collection has been Opened

The Communiqué of the Federation of the Evangelical Free-Churches

CEC News

INHALT DER NUMMER 1995/5

REDE UNS AN, HERR!

Jenő *Mikó*: Die alles besiegende Kraft des Wortes

LEHRE UNS, HERR!

István *Novák*: Protestantische Kirchenpolitik II.

Samuel *Vollenweider*: Die altkirchliche Botschaft der Freiheit

Jürgen *Moltmann*: Theologia reformatata et semper reformanda

Ambrus *Molnár*: Die geschichtliche Überblick der reformierten Kirchenorganisation und Autonomie

Feriz *Berkó*: Die griechische Nationalminderheit in Ungarn nach der türkischen Eroberung (XVIII. – XX. Jahrh.)

AUSSCHAU

Barna *Horváth*: Identität oder Pluralität

Zoltán *Fürj*: Die Agrarreform in 1945 und die protestantischen Kirchen

Sándor *Fazakas jun.*: Der Schauplatz der Evangelisation: die Fragen der sekularisierten Gesellschaft (Meditationswoche für Pfarrer in Balatonszárszó)

Die Kirchen um die Mentalhygiene unserer Nation

Der Beitrag der Kirchen zur Friedenskultur

WELTCHRISTENTUM

Kálmán *Mészáros*: Ungarisch sprechende Baptisten in Australien

Kálmán *Aniszi*: Redivivus (Gespräch mit dr. Tamás Juhász)

NACHRICHTEN

Postbyzantinische Kultur in Ungarn

Die Sammlung der Pfadfinder wurde geöffnet

Das Communiqué des Verbandes der Evangelischen Freikirchen

KEK Nachrichten

A BAPTISTA KIADÓ AJÁNLATA

Baptista kiskönyvtár

Győri Kornél: A reformáció harmadik ága; A hitvallás és a baptisták	50 Ft
Baptista hitvallás	55 Ft
Győri Kornél: „Vizsgáljuk meg útjainkat!”	40 Ft
Dr.Somogyi I. Kié a hatalom a gyülekezetben?	30 Ft

Évenként megjelenő kiadványok

Múlt, jelen, jövő 1995	280 Ft
------------------------------	--------

Emlékkönyvek baptista történelmünkről

Emlékkönyv	35 Ft
Emléklapok 3.	35 Ft
Emléklapok 4.	40 Ft
A bővelkedő kegyelem	35 Ft

Segédkönyvek

Dr.Almási Tibor: Máté evangéliuma ...	400 Ft
Dr.Almási Tibor: Bibliai kérdések és válaszok	185 Ft
Győri Kornél: Gyülekezeti élet I.	65 Ft
W.L.Heindrich: Teológia gyermekeknek	200 Ft
Dr.Almási Mihály: Az úrvacsora mint szolgálat	595 Ft
Marlene LeFever: Ötletgazdag tanítási módszerek (Hamarosan kapható lesz)	

Hitvallásos irodalom

Dr.Almási Mihály: És továbbment az ő útján örömmel	130 Ft
Dr.Údvarnok Béla: Új élet Krisztusban	155 Ft
J.F.MacArthur: Karizmatikus káosz ...	290 Ft

Spurgeon könyvek

C.H.Speurgeon: Engem keressetek! ...	180 Ft
C.H.Speurgeon: A kapu előtt	55 Ft

Billy Graham könyvei

Dr.B.Graham: Békesség Istennel – füzve	50 Ft
– kötve	85 Ft
Dr.B.Graham: A Szentlélek – füzve ...	50 Ft
– kötve	85 Ft
Dr.B.Graham: Közelgő lódobogás	135 Ft
Dr.B.Graham: Szemeimet a hegyekre emelem (elmélkedés az év minden napjára)	150 Ft

Versek, elbeszélések, biznyságtételek

Lukátsi Vilma: Egy csipet só	110 Ft
Dr.Judson: Judson Adoniram élete ...	180 Ft
Gerzsenyi Sándor: Eldőlt a szívemben	105 Ft
Venyeresán L.: Legyőzött honfoglalók	110 Ft
Mustármagok – Szerk.: Dr.Somogyi Barnabás	320 Ft
Itt az aratás: – Szerk.:Pálinkás Ibolya ..	100 Ft

Ének-zene

Evangéliumi karénekek	330 Ft
Jézus az Úr – Jesus is Lord!	110 Ft
A hit hangjai	480 Ft
A hit hangjai II.	70 Ft
Bibliaköri énekek kísérete	200 Ft
Zeng az ének 1.	120 Ft
Beharka P.: Gyülekezeti harmónium (orgona-) játék	350 Ft
Beharka P.: – Gyülekezeti orgonajáték II.	350 Ft

Hanglemezek és kazetták

„Zengd Jézus nevét!”	120 Ft
„Jertek és lássátok!”	120 Ft
Evangéliumi karénekek 1.2.3. Darabonként	330 Ft

Tanulmányi anyagok

Dr.Komesz M.: Kertet ültetett Isten (Hittankönyv I.) Oktatókönyv	300 Ft
Olvasókönyv	270 Ft
Dr.Komesz M.: Ki vagy te, Uram? (Hittankönyv II.) Oktatókönyv	345 Ft
Olvasókönyv	325 Ft
Sunders: Egyéni evangélizáció (füzetekkel együtt)	600 Ft
AKI GYŐZ – Hat hasznos lecke a győzelmes hívő életéről	40 Ft
Neighbour: Útravaló a lelki növekedéshez	220 Ft
A.T.Willis: Tanítványság I-II. (Hamarosan kapható lesz)	

Játék

Bibliai és művelődéstörténeti játék ...	155 Ft
---	--------

Evangélizációs traktásusok

VÁLASZ – Keresztalakú hívogató prospektus	10 Ft
JÉZUS – Aki felel minden kérdésre .	1 Ft
ISTENnek terve van veled!	1 Ft
Döntöttem Jézus Krisztus mellett – Hogyan tovább?	1 Ft

A fenti kiadványok megvásárolhatók, megrendelhetők a Baptista Kiadó könyvesboltjában.

A könyvesbolt nyitvatartási ideje:

Hétfőn: 9-18,
Kedd-Csütörtök: 9-16,
Péntek: 9-13

Címe:

Budapest – 1062 Aradi u. 48.
Tel.: 132-79-85 Fax: 131-01-94

A bolt vezetője: Gaál Attila

THEOLOGIAI SZEMLE

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

ALAPÍTVÁ 1925

A TARTALOMBÓL

A legnagyobb ajándék

Egyházunk és világunk a XXI. sz-ban

Igehirdetés dr. Bartha Tibor hamvai
fölött

75 éve indult a Kálvinista Szemle

Imre Sándor helye a magyar pedagógiai
irodalomban

Bonhoeffer évforduló

„A keresztény hit és az emberi
ellenségeskedés” (A kecskeméti
konferenciáról)

„Környezetet alakítani – teremtést
megőrizni!”

Ökumenikus önértelmezés

Kritikai összefoglalás a
keresztelés-vitáról

A meggyőzésről

ÚJ FOLYAM (XXXVIII)

1995
6

THEOLOGIAI SZEMLE

1995. november–december

Felelős kiadó:

Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa

Szerkesztőség:

Ökumenikus Tanács Irodája,
1026 Budapest, Bimbó út 127.
Telefon: 176-4847

Kiadóhivatal: Kálvin Kiadó

1113 Budapest, Bocskai út 35.
Telefon: 186-8267, 186-8277

Index: 26 842

HU ISSN 0133 – 7599

Felelős szerkesztő:

dr. Bóna Zoltán

Szerkesztő bizottság

elnöke: Horváth Barna

tagjai: dr. Berki Feriz

dr. Bolyki János

dr. Cserhádi Sándor

Lukács Tamás

dr. Reuss András

Szuhánszky Gábor

Olvasószerkesztő:

Tegez Lajos

Nyomás: *Ráday Nyomda*

Felelős vezető: Demeter Levente

Szedés, tördelés:

Tószegi László
stúdióvezető
Telefon/Fax
140-9388

Terjeszti a Kálvin János Kiadó. Előfizethető a kiadóhivatalban, vagy postautalványon, vagy átutalással a Kálvin János Kiadó – Budapest OTP 218-98141/536-209803 csekk-számlájára.

Árusítja:

Református könyvárúsítás:

Budapest, XIV., Abonyi u. 21.

Protestáns Könyvesbolt:

Budapest, IX., Ráday u. 1.

Református Könyvesbolt:

Debrecen, Piac u. 4-6.

Előfizetési díj egy évre: 1140,-Ft

Egyes szám ára 190,-Ft

Előfizetés külföldre:

27 DM vagy 17 USD

Egyes szám ára:

5 DM vagy 3 USD

Megjelenik kéthavonként

TARTALOM

SZÓLJ, URAM!

VERESS ERNŐ: A legnagyobb ajándék 313

TANÍTS MINKET, URUNK!

MEDGYESSY LÁSZLÓ: Egyházunk és világunk a XXI. sz-ban ... 314

FRIDECZKY FRIGYES: A biblia a művészetekben, a magyar
költészetben és köznyelvben 318

EMLÉKEZZETEK MEG!

BAZSÓ BÉLA: Igehirdetés dr. Bartha Tibor hamvai fölött 321

RÁCZ LAJOS: 75 éve indult a Kálvinista Szemle 323

DEÁK GÁBOR: Imre Sándor helye a magyar pedagógiai
irodalomban 335

BOLYKI JÁNOS: Bonhoeffer évforduló 345

KITEKINTÉS

„A keresztény hit és az emberi ellenségeskedés” (Kecskeméti
konferencia) 349

A kecskeméti ökumenikus konferencia levele 350

STOBBE, HEINZ-GÜNTHER: Esettanulmány 351

SHENK, GERALD: Bosznia: Esettanulmány a vallás és a népi
konfliktus területéről 356

ifj. FAZAKAS SÁNDOR: „Környezetet alakítani – teremtést
megőrizni!” 359

VILÁGKERESZTYÉNSÉG

SZABÓNÉ, MÁTRAJ MARIANNA: Ökumenikus önértelmezés .. 362

VISSZHANG

ifj. FEKETE KÁROLY: A keresztséggel kapcsolatos tanulmányok
kritikai összefoglalása 363

SZEMLE

SZIRTES ANDRÁS: A meggyőzésről 371

Hibaigazítás

A ThSz f.évi 5. száma 258. oldalán a cikk utolsó mondata helyesen így hangzik:
„Fanatikus, vagy fanatizálódó egyház pedig tökéletesen *alkalmatlan* arra, hogy po-
litikai tényezőként bárhol és bármikor is szóba jöhessen.” – A hibáért mind a
Szerzőtől, mind az Olvasóktól elnézést kér a

Szerkesztőség

KÉZIRAT NYOMDÁBA ADÁSÁNAK IDEJE: 1995. XII. 10.

A szerkesztőség közleménye

Kérjük kedves munkatársainkat, hogy lapunknak szánt kézírataikat két példány-
ban (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (oldalanként 30 sor,
soronként 60 leütés) küldjék be. Ettől eltérő formátum a közlés elmaradását
okozhatja. Kéziratokat, melyeket nem mi kértünk, vagy előzetesen meg nem be-
széltünk, nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

A legnagyobb ajándék

Jn 3,16

Az év utolsó hónapja az ajándékozás nagy alkalma. Meg is szoktuk ezt. Mindenki igyekszik kellemes meglepetést szerezni szeretteinek. Honnan van ez a szokás, és miért olyan általános az év végén? Én arra gondolok, hogy valaki egyszer elkezdte és mi folytatjuk... Igen – úgy, ahogy tőlünk telik – ajándékozunk. De őszintén elismerjük, nemcsak adni akarunk ajándékot, hanem várjuk, hogy nekünk is adjanak. Van amikor a legkisebb ajándéknak is nagyon örülünk, mert érezzük, hogy aki adta szeret minket.

Karácsony. Ez is megszokottá vált. Minden év decemberében ünnepel az átlag keresztyénség. Ilyenkor arra emlékezünk, hogy a világ egyszer kapott egy nagy ajándékot. A legnagyobbat! „Mert úgy szerette Isten e világot, hogy az Ő megszületett Fiát adta, hogy valaki hiszen Őbenne el ne vesszen, hanem örök élete legyen” (Ján 3,16).

Ez a bibliavers megnevezi Istent, az ajándékozót, az embereket (a világot) akik az ajándékot kapták és az Ő Fiát, mint ajándékot.

Jó lesz tehát, ha először Istenre gondolunk. Mit tudunk róla, mennyire ismerjük Őt? A Biblia az egyetlen csillogó könyv, mely Istentről igaz tanítást ad. Azért ragaszkodunk e könyvhöz, hogy általa megismerjük, megismertessük Istent, mert az Ő kijelentése van benne.

– A Biblia azt mondja Istenről, hogy Örökkévaló. Ezt mi nem tudjuk megérteni, megmagyarázni. Mi nem létezőnk öröktől fogva, a mi életünknek van kezdete. De Isten mindezek előtt létező. Mózesnek így jelentette ki magát: „VAGYOK AKI VAGYOK” (2Móz 3,14). „Így szólj Izráel fiaihoz: A VAGYOK, ÖRÖKKÉVALÓ küldött engem tihozzátok”.

– Azt is olvassuk a Bibliából, hogy Isten a teremtője a látható és láthatatlan világnak. „Kezdetben teremté Isten az eget és a földet” (1Móz 1,1). „Hit által értjük meg, hogy a világ Isten beszéde által teremtett, hogy ami látható a láthatatlantól állott elő” (Zsid 11,3). Mindent Isten teremtett, az embert is. Még pedig saját képére és hasonlatosságára (1Móz 1,26-27). Így tehát legfőbb teremtménye az ember.

– Isten jó. Ezt Jézus Krisztus jelentette ki elutasítva minden hízelgést. „Mért mondasz engem jónak? Senki sem jó, csak egy, az Isten” (Márk 10,18).

– „Az Isten Szeretet” – írja János apostol I. levele 4. rész 16. versében.

– Péter apostol pedig idézi Isten kijelentését: „Szentek legyetek, mert én az Úr a ti Istenetek szent vagyok” (3Móz 19,2; 1Pét 1,16).

Sok ige van a Bibliában Istenről, tulajdonságairól, mind itt fel nem sorolhatjuk. Röviden összefoglalva: Az Örökkévaló, Mindenható, Szentséges, Jó Isten úgy szerette a világot (az embereket), hogy megajándékozta Fiában Önmagával.

Másodsor, figyeljük meg azokat, akik az ajándékot kapták. „Úgy szerette Isten a világot”. Ebben benne van minden ember. Aki csak valaha is élt és élni fog. Isten nem személyválogató a bűn megítélésében. „Mert nem személyválogató az Isten” (Róm 2,10). De nem személyválogató a megbocsátásban sem. „Bizonyal látom, hogy nem személyválogató az Isten; hanem minden nemzetben kedves Ő előtt, aki Őt féli és igazságot cselekszik. Erről a próféták mind bizonyoságot

tesznek, hogy bűneinek bocsánatát veszi az Ő neve által mindenki, aki hiszen Ő benne” (ApCsel 10,34-35. 43).

Bármennyire bűnös is valaki, mégis kaphat ajándékot Istentől. És szükségünk van mindnyájunknak arra a jó adományra és tökéletes ajándéokra, amely Istentől száll alá, „akinek nincs változás, vagy változásnak árnyéka” (Jak 1,17).

Isten szeretete nélkül a szívrünk üres. Sajnálni való szegények vagyunk. De milyen jó, hogy megszánt minket az Isten. „Úgy szeretett, hogy az Ő megszületett Fiát adta”.

Nem csupán szavakban áll Isten szeretete. Sokszor az is jól csik ha valaki azt mondja: „Szeretlek”. Ilyen kijelentése Istennek sok van a Bibliában. Azonban Isten gyakorlatban is megmutatta szeretetét. Pedig nem érdemeltük meg. „Az Isten a mi hozzánk való szerelmét abban mutatta meg, hogy mikor még bűnösök voltunk, Krisztus értünk meghalt” (Róm 5,8). A gyűlölködő, képmutató, hazug, erkölcstelen, részeges – és ne soroljam tovább – mit érdemel? Nem ajándékot, hanem büntetést! És mégis, Isten nem siet az ítélettel. Szeretete által, ajándéka által, meg akar győzni tévedéseinkről, bűneinkről és meg akarja változtatni az életünket. Ezért ítélet helyett ajándékkal közeledik hozzánk.

Csodálatos, ahogyan Isten a nagy ajándékozó, személyválogatás nélkül keresi a bűnös embert, hogy boldoggá tegye. Nincs ennél kellemesebb és nagyobb meglepetés: „Egyszületett Fiát adta”.

Ő a legnagyobb ajándék: Jézus Krisztus.

„És az Ige testté lett és lakozék mi közöttünk” (Ján 1,14). Hozzánk hasonló emberi testben érkezett a földre az ajándék. Isten ezt a módszert választotta. Így lehet Ő legközelebb az elesett emberhez. Csak így emelheti fel, mentheti meg.

Szentlélektől fogantatott: ez isteni természetéről beszél, asszonytól született, tehát emberi természete is volt. Azért lett hozzánk hasonló, vállalva emberi sorsunkat, hogy megértsen és segítsen rajtunk. S, hogy majd mi is hasonlókká lehessünk hozzá. Fel se tudjuk fogni, mit jelent ez a maga teljességében, hogy az, aki Istennel egyenlő, önmagát megüresítette, szolgáló formát vett föl, emberekhez lett hasonlóvá, megalázta magát, engedelmes lett a keresztfának haláláig (Fil 2,6-8). Jézus Krisztus, az Isten Fia egy ideig korlátozta magát időben és térben. A menny dicsőségétől megüresítette magát, de magára vállalta bűneinket, annak átkát és gyalázatát. Milyen nagy az Isten Szeretete, milyen nagy ez az ajándék! És mindenkié lehet, mert nem személyválogató az Isten. De mégis kité ez a legnagyobb ajándék? Kité a megbocsátás öröme, a békeség: kité az üdvösség, az örökélet? A válasz itt van az igében: „Valaki hiszen Ő benne”. A legnagyobb ajándék azé, aki hittel elfogadja. Méltatlanságának tudatában bár, de mégis feibátorodik és ezt mondja: Uram, Isten köszönöm, hogy szeretsz. Elfogadom bűneim bocsánatát és az örök életet. Helyet adok Jézus Krisztusnak a szívemben. Legyen az én Megváltóm, legyen Ő életem Ura!

Veress Ernő

a

Romániai Magyar Baptista Szövetség elnöke

TANÍTS MINKET URUNK!

Egyházunk és Világunk a XXI. században*

Kettős köszönettel kell kezdenem együttlétünket. Hála és öröm azért, hogy Istenünk kegyelmesen elhozta az 1995/96. tanév megnyitását, alkalmat adva ezzel további munkára és növekedésre. De illő, hogy személyes tiszteletemet is kifejezzem a Dékán úrnak azért, hogy e csendes napi alkalomra ide, Debrecenbe meghívott.

Kedves fiatal szolgatársaim, elsőévesek, ti vagytok azok, akik diplomátokat a kétezredik esztendőben, a XXI. században fogjátok megkapni. De gratulálok minden jelenlevő diáknak, hiszen ti mindannyian a harmadik évezredben fogjátok népünket, egyházunkat, Isten országát szolgálni. Milyen lesz az új évszázad, az új évezred? Milyen tanácsot, útravalót adhatunk mi tanárok, akik az elmúlt XX. század gyermekei, neveltjei vagyunk? Milyen társadalom, kultúra, gazdasági helyzet vár rátok a jövő század embereire? Számunkra égető kérdés az is, hogy az egyház, a jól ismert és szeretett lelki édesanyánk, milyen szervezési és főleg teológiai változásokon fog átmenni, hogy az elkövetkező időben releváns, Isten akaratának engedelmes szolgálja maradjon?

A század és az ezredforduló felé közeledve ezeket a kérdéseket mind az egyház népe, mind a szekuláris világ is egyre gyakrabban felteszi. A nyugati féltekén, főleg az Egyesült Államokban egy külön tudományág született, amely a jövőt kutatja. Ez a futurológia, amely először piackutatásként indult, de ma az emberiséget érintő alapkérdésekkel is foglalkozik. A jelen trendjeiből, tendenciáiból számítógépek segítségével rövid és hosszútávú következtetéseket lehet levonni. Ilyen például az ún. Római Klub tudósainak jóslásai az ökológia és az ökonómia hatásairól az emberiség fennmaradására. A jövő kutatása véleményem szerint biblikus tudomány. Csak emlékezzünk az Ószövetség próféciáira, vagy Jézusnak a jövőre vonatkozó kijelentéseire, hogy a jelenések könyvét ne is említsük. Jézus Krisztus mennybemenetele óta egyháza nemcsak a múltba néz, nemcsak a jelenben él, de a jövőt a paruzia várakozásával nagyon is számon tartja. Jézus visszajövetelébe vetett hit a keresztyénység legpozitívabb jövő-szemléletét bizonyítja. Ez a meggyőződés elutasítja korunk divatos magyarázatát, amely a történelem entrópiájáról (elsorvadásáról) beszél, és annak dicsőséges befejezését, beteljesülését hirdeti. Így megengedett tehát, hogy keresztyén futurológiáról, jövőkutatásról beszéljünk. Nézzünk most előre ebből a szemszögből a XXI. évszázadra.

George Lukacs amerikai történész szerint ma már a XXI. században élünk. Szerinte a XX. század véget

ért, mert nagyon rövidre sikerült. Tulajdonképpen 1914-ben kezdődött az első világháború kitörésével és 1990-ben a Szovjetunió felbomlásával ért véget. 1914-ben omlottak össze azok a politikai, gazdasági, szociális struktúrák, amelyek a XIX. században fönntartották Európát. Hasonló megrázkódtatás történt 1990-ben, amikor a filozófiailag, politikailag, gazdaságilag polarizált világ megszűnt. Hegedűs püspök úr szerint századunk Szarajevónál kezdődött, és Szarajevóban végződik. Ez a kép drámai erővel ecseteli az emberiség talán legvéresebb történelmét a XX. századot: a háborúk, a holokauszt, az atombomba, az embertelen izmusok időszakát.

Korunk roppant változásait szemlélve sokan egy történelmi, úgyncevezett paradigma váltásról beszélnek. Ez a fogalom a görög *paradeigma* szóból jön, ami példát, mintát, modellt, sőt tervrajzot jelent. Ezek szerint a régi, korábbi világunkat meghatározó modellek eltűnésében vannak, újakra van szükség, de azok, különösen itt Közép-Kelet-Európában, most vannak születésben. Új paradigma kell tehát, hogy a jövő század kihívásának eleget tudjunk tenni.

Nem a mi dolgunk az, hogy a társadalom számára új politikai, gazdasági modelleket javasoljunk problémái megoldására, de a hitünkben fakadó közösségi felelősségvállalás elfogadásával vizsgáljunk meg néhány kérdést, ami az egyház szolgálatára is meghatározó lehet és lesz.

1. Bizonyára a térségben meglevő az előző világrend felbomlásából kialakult társadalmi, politikai, gazdasági vákuum tovább tart a XXI. században. Az összeomlást felkészületlenül ért Kelet-Közép-Európa gazdaságára tökeszegénység, a kapitalizmusnak korai vad, illetve törvénytelenül működő szakasza jellemző. A közös európai házba való bebocsátásra a régió országai nagyon eltérő felkészültséget mutatnak. Kialakulóban van egy újfajta tervfüggöny, amely nem kelet és nyugat között fog húzódní, hanem délkelet irányban. Ez azt jelenti, hogy a térség öt fejlettebb országán (Szlovénia, Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia) kívül a balkáni és a szovjet utódállamok reménytelenül lemaradhatnak. Magyarország déli és keleti határa már része egy ilyen kialakuló, új választóvonalnak.

A gazdasági instabilitás antidemokratikus politikához, radikalizmushoz, társadalmi bűnbak-kereséshez vezet. Ez roppant veszélyt jelenthet a lemaradó államokban élő magyar kisebbség számára. Ezekben az országokban a növekedő szegénységért, szociális, politikai ellehetetlenülésért őket tehetik felelőssé. Ilyen helyzetben egyházunknak a népet védő történelmi szerepe nemcsak, hogy megmarad a jövőben, de feltétlenül növekedni fog. A Magyar Református Világ-

* Elhangzott a Debreceni Református Teológiai Akadémián, 1995. szeptember 19-én

szövetségre és a Magyar Református Konzultatív Zsinatra a XXI. században nagy feladatok várnak.

2. A gazdasági szétválás folyamata nemcsak a térség országai között figyelhető meg, hanem, sajnos, egy adott államon belül is. Magyarországon egy fájdalmas polarizáció látható a nagyszámú szegény és a kialakuló kevés gazdag között. A klasszikus értelemben vett középosztály lecsúszóban, eltűnőben van. Ennek beláthatatlan következményei lehetnek a jövőben, nemzetünk számára. Növekedni fog a belső surlódás, az elégedetlenkedés, a szegénységből adódó milliárdnyi szociális, társadalmi probléma. Ebben a milliőben kell majd nektek, fiatal testvéreim szolgálni. Mennyit tud majd egyházunk társadalmi missziója ebből a nehezedő teherből magára vállalni? Hogyan fogja a szűkös forrásokat a növekvő szomjúhozók között elosztani? Már vannak tömegek, akik a társadalom peremére szorultak, szinte minden remény nélkül arra, hogy a különleges felkészültséget igénylő gazdasági életben újra résztvehessenek.

3. A küszöbön levő század újra gondoltatja velünk ökumenikus kapcsolatainkat. Kisebbségi református helyzetünk Magyarországon és a térségen belül nem fog megváltozni. Istennek akarata az, hogy bennünket két hatalmas keresztyén tömb, a római katolicizmus és a keleti ortodoxia közé helyezett. Így élünk mi a reformáció óta. Hogyan látjuk sajátos helyzetünket, harapófogó ez, vagy különleges szolgálati lehetőség? Be tudjuk-e tölteni egy összekötő híd szerepét a két eltérő közösség között? Áldássá válhatunk-e számukra, vagy felekezeti székértáborunkba menekülünk előlük? A XXI. században erre is választ kell majd adni.

4. Kelet-Közép-Európában a jelenleg meglevő és a belátható időben folytatódó vákuum nemcsak gazdasági, politikai értelemben is igaz. Társadalmi szinten elfogadott lelki, szellemi, etikai értékek is sokszor hiányoznak. Nagyon sok egyén belső értékrendszer nélkül próbálja élete hajóját kormányozni. Mivel a természet nem tűr vákuumot, mind a társadalmakban, mind az egyéneken belül szélsőséges, hamis tanítások próbálják a hiányokat pótolni. Ebből is magyarázható a szélsőséges nacionalizmus, a türelmetlen sovinizmus megjelenése, amely lángba borította térségünk déli részét. A világ e soknemzetiségű területén a kisebbségek elnyomásához, vagy egyenesen etnikai tisztogatásához vezethetnek azok a demagógok, akik csak saját nemzetük önző érdekeiben gondolkodnak.

A lelki vákuumra, a belső üresség kielégítetlenségére mutat a szekták gomba módra való szaporodása is. Ezek a konkolyvetők elsősorban nyugatról, Amerikából érkeznek azzal a céllal, hogy a történelmi egyházakat semmibe véve dolgozzanak. Sokszor a modernség, az érdekes „másság” báránybőrbe bújva, rafinált pszichológiai módszereket alkalmaznak, nagy pénzösszegeket áldoznak azért, hogy tagokat toborozzanak hamis tanaiknak. A jövő századra felkészítő teológiai nevelésünkben fontos szerepet kell kapni a szekták elleni küzdelemnek.

5. A szekuláris világban az 1990-ben lejátszódott óriási változások egyházunkat is alapjaiban érintették. Isten a történelem nagy könyvében egy új fehér

lappal, tabula rasa-val ajándékozta meg népét, elfordítva azt az oldalt, amire az elmúlt negyven esztendőn keresztül a szocializmus építéséhez szurkoló szolgáló-teológia téziseit írták. Meggyőződésem, hogy éppen ezért megengedett ma egy teológiai vákuumról is beszélni, legalább is egy olyan teológia hiányáról, amiben mindenki megegyezik. Az természetes, hogy a mai felszabadult légkörben sokfajta kegyességi irányzat jelentkezik. Ez Isten lelkének sokszínű munkájára utal mindaddig, amíg egymás másságát, különbözőségét hálaadó szívvel elfogadjuk.

Jelenleg Amerikában a nagy történelmi egyházakat a szemben álló konzervatív és liberális teológiai nézőpontok tizedelik. Ezek főleg hermeneutikai, exegetikai, és gyakorlati teológiai kérdések fölött vitáznak. Van aki az egyéni kegyességet, van aki a társadalmi szolgálatot helyezi előtérbe. Ezekben a csatákban gyakran pozitív teológiai előrelépés történik, de sajnos néha, de még mindig túl sokszor, egyházzakadás is megeshet. Ez az a pont, amin túl az egyik fél már nem szenvedheti el a másik véleményét, teológiai elfogását. Ez mindig egy fájdalmas folyamat, ahol ítélezések, vádaskodások, sőt átkozódások történnek. Amikor Krisztus testét szakítjuk szét, akkor újabb szeget ütünk keresztfájába.

Különösen nekünk reformátusoknak kell vigyázni az egységünkre, mert van sajnos egy ránk jellemző gyengeség és ez az osztódásra való hajlam. Erről egyszer hosszabb beszélgetést folytattam Baltimore-ban a Református Világszövetség jelenlegi elnöknőjével, aki fájdalmasan elismerte, hogy a Világszövetség nagyszámú tagsága nem az erőnek, hanem a gyengeségnek a jele. Van pl. a csendes-óceáni térségben több olyan hely, ahol minden apró szigetnek önálló református egyháza van és ezek teljes jogú tagságot követelnek a Világszövetségtől. Ezeknek a közösségeknek a legnagyobb része kiválások útján jött létre.

Van még egy nagyon fontos intézés az egyházzakadás esetén. Ha valamilyen ok miatt törés történik, azt rettentő nehéz később meggyógyítani. Szabad legyen megemlítenem figyelmeztető példának az amerikai magyar reformátusok tragédiáját. Valamikor régen, az első világháború előtt és után különféle politikai, gazdasági és személyi (nem teológiai!) okok miatt több csoportra szakadt egyházunk. Az azóta eltelt hetven esztendő alatt több tonnányi papír, határtalan idejű bizottsági gyűlések, számtalan ígéret, ünnepélyes fogadalmak születtek, de az egyesülés talán csak egy pár centimétert haladt előre. A régi, eredeti harcok már régen elköltöztek, az utódok már nem is tudják a szakadás igazi okait és mégsem képesek azt megváltoztatni. Kedves fiatal szolgatársaim, szeretettel és tisztelettel kérek benneteket, tegyetek meg mindent, ami rajtatok múlik, hogy a Kárpát-medencei Magyar Református Egyház csodálatos történelmi teljesítménye a több száz esztendőös egysége a XXI. évszázadban is megmaradjon!

Említettük, hogy a szekuláris világban lejátszódó és a jövő századba is átnyúló változások, egy történelmi paradigma-váltást sürgetnek. Mivel az egyház elválaszthatatlan része a világnak, azért annak eseményei, problémái feltartóztatathatatlannul begyűrűznek

az egyház életébe. A körülöttünk zúgó változások viharos szele Isten népétől is egy újfajta modellt, „új tömlőt”, paradigmát igényelnek. Az őseinktől ránkmaradt és sokat idézett folyamatos reformáció elve (Ecclesia semper reformanda) arra tanít, hogy az egyházon belüli pozitív változás természetes következménye a Szent Lélek dinamikus jelenlétének. A megszokott, de elavult formák statikus, merev fenntartása, ellentmond a szüntelenül munkálkodó, újra és újra teremtő Istennek.

Előbünk áll tehát kikerülhetetlenül: milyen modellben, paradigmában éljen és szolgáljon a jövőben Isten népe, hogy a gyors változásokban alkalmas maradjon a rábízott feladatok elvégzésére? Erre a nagy horderejű kérdésre ma sokan és sokféleképpen válaszolnak. Ezek bemutatása helyett azonban szabad legyen egy mélyen biblikus viselkedésformát, paradigmát felmutatnom, amely, véleményem szerint, mind egyéni, mind kollektív szinten jól szolgálhatja a XXI. században egyházunkat. Ezt a modellt az Apostolok Cselekedeteinek 8,26-39 verseiben találjuk, ahogyan Fülöp evangélista az etiópai kincstárnokot Krisztus követőjévé tette.

A történet bizonyára nagyon jól ismert, de a pontos üzenet megértéséért hallgassuk meg az új fordításban:

26. Az Úr angyala így szólt Fülöphöz: „Kelj fel, és menj déltájban a Jeruzsálemből Gázába vezető útra, amely néptelen.” 27. Az felkelt és elindult. És íme, egy etióp férfi, a Kandakénak, az etiópok királynőjének magasrangú udvari tisztviselője, aki egész kincstára fölé volt rendelve, és Jeruzsálemben járta az Istent imádni, 28. visszatérőben hintóján ülve olvasta Ézsaiás prófétát. 29. Ezt mondta a Lélek Fülöpnek: „Menj oda és csatlakozz ahhoz a hintóhoz.” 30. Amikor Fülöp oda-futott, hallotta, hogy Ézsaiás prófétát olvassa, és megkérdezte tőle: „Érted is, amit olvasol?” 31. Erre az így válaszolt: „Hogyan érteném, míg valaki meg nem magyarázza?” És megkérte Fülöpöt, hogy szálljon fel, és üljön mellé. 32. Az Írásnak az a szakasza, amelyet olvasott, az volt: „Amint a juhokat levágni viszik, és amint a bárány néma a nyírója előtt, úgy nem nyitja meg a száját. 33. A megaláztatásért elvétezt róla az ítélet, nemzetségét ki sorolhatná fel? Mert élete felvitetik a földről.” Az udvari ember megkérdezte Fülöpöt: „Kérlek, kiről mondja ezt a próféta? Önmagáról vagy valaki másról?” 35. Fülöp beszélni kezdett, és az Írásnak ebből a helyéből kiindulva hirdette neki Jézust. 36. Amint tovább haladtak az úton, valami vízhez értek, és így szólt az udvari ember: „Íme, itt a víz! Mi akadályozna meg, hogy megkeresztelkedjem?” 37. Ezt mondta neki Fülöp: „Ha teljes szívedből hiszel, akkor lehet”. Az pedig így válaszolt: „Hiszem, hogy Jézus Krisztus az Isten Fia.” 38. Megparancsolta, hogy álljon meg a hintó, és leszálltak a vízbe mind a ketten, Fülöp és az udvari ember, és megkeresztelte őt. 39. Amikor kijöttek a vízből az Úr Lelke elragadta Fülöpöt, és nem látta őt többé az udvari ember, de örvendezve haladt tovább az útján.

Ez tehát az adott textus, amelyből most, Isten segítségül hívásával, a keresztyén futurologiának elfogadható paradigmát próbálunk kiemelni a XXI. századra.

1. Fülöp evangélistát az Istennek angyala (27), vagy Lelke kiküldte egy szolgálatba, munka közben inspirálta, hogy mit cselekedjen (29), majd a szolgálat befejezése után tovább vitte újabb feladatok felé (39). Itt három egymás után következő lépcsőn, vagy egymásba kapcsolódó láncszemekben keresztül láthatjuk az Isten és a neki engedelmeskedő ember viszonyát. A Lélek küld, nem hagy magunkra, velünk marad munka közben és ha az befejeződik, akkor újabb célokat ad. Isten és Fülöp állandó, dinamikus kapcsolatban álltak a történet teljes ideje alatt. Ezért ennek a textusnak a főhőse nem Fülöp, vagy az etiópai, hanem Isten. Fülöpnek a Léleknek való engedelmissége és teljes ráhagyatkozása a XXI. század hívó embereinek és egyházának is örök paradigmája. A Lélektől való folyamatos és engedelmes függés nélkül nincs keresztyén futurologia. Csak a Lélek szabhatja ki a jövőben is a ránk váró munkamezőt, csak az adhat eredményes segítséget, és csak vele lehet azt bevégezni és újat kezdeni. Milyen legyen hát a jövő század egyháza? A válasz nyilvánvaló: olyan emberek gyülekezete, akik Fülöphöz hasonlóan a Lélek állandó irányítása alatt élnek.

2. Fülöpöt a Lélek egy népes városi gyülekezetből küldte el egy sivatagi útra, ráadásul a déli órákban a hőség kellős közepén. Ott kellett hagynia a város biztonságát és kényelmét, egy elhagyott helyért, a napnak abban az idejében, amikor csak az utazott, akinek nem volt más választása. Ki menne el egy ilyen helyre evangélizálni? Hiszen ez, emberileg nézve, a legalkalmatlanabb munkamező volt.

Itt a történet két üzenetet is tartalmaz számunkra. A jövőben, de már ma is az egyháznak, nekünk, meg kell tanulnunk hátrahagyni a templomfalak biztonságát és az ősegyházhoz hasonlóan ki kell tudnunk menni az út szélére, a szekuláris világ sivatagába. Vannak, akiket ott fogunk tudni megszólítani. A másik lecke pedig az, hogy itt Fülöp nem tömeg, hanem egyszemélyes evangélizációt végzett. Isten hátrahagyta vele a kilencvenkilencet és az egy után menesztette. A korunkban kialakuló globális tömegtársadalmakban Isten az egyén fontosságára irányítja ezzel figyelmünket. A jövő egyházának különösen vigyázni kell arra, hogy szolgálatában meg ne feledkezzék arról, hogy Isten nem tömegekben, hanem egyéneken, nem juhnyájban, hanem bárányokban gondolkodik.

3. Jött végre az üres úton egy hintó, rajta egy olvasó ember, aki már az első pillantásra más volt mint Fülöp. Legalább három olyan „másságot” láthatunk, amelyek elválasztották őt az evangélistától, magas falakat emelve közéjük. A Lélek munkája tette lehetővé azt, hogy ez a két ember különbségeik ellenére kapcsolatot tudott teremteni egymással. Nézzük meg röviden ezeket:

a.) Az etiópai nagyon gazdag, siker ember, kora pénzügyminisztere volt. Hintója bizonyára az akkori világ Porsche vagy BMW kocsija lehetett. Előkelő rangja, nagy jövedelme, díszes hintója mind fizikailag, mind társadalmilag magasan Fülöp fölé emelte, aki szegényesen csak az „apostolok lovain” kaptatott a nagy ember mellett. Ezt az alapállást azóta is el kell az egyház szolgálatának fogadni. Amerikában, de gondo-

lom Magyarországon is a lelkipásztori fizetés a legacsonyabb a diplomával rendelkezők között. Ez minden bizonnyal a jövő században is így lesz. Míg a világ alkalmazottjai fényes kocsikban suhannak, addig nekünk meg kell elégedni szerényebb járművekkel. A Lélek nem adott Fülöpnek egy fényes hintót, hogy egyenrangú legyen az etiópiaival, hanem a kissé megszégyenítő, olcsóbb módszert ajánlotta: „credj és fuss utána.” El tudjuk mi fogadni nyugodt szívvel Fülöp látszólagos szegénységét és alázatát, akit ez nem zavart, sőt, ezek ellenére jól tudott szolgálni?

b.) A hintóban ülő etióp nagyúr országa a mai Nubiában fekszik, ott, ahol Afrika talán legfeketebb emberei élnek. Ezért helyes a magyar fordítás, amikor szerencséről beszél. Ő néger volt, míg Fülöp fehér ember. Ez is egy alapvető különbség a kettő között. Manapság világszerte sajnálatosan ezt a másságot a legnehezebb legyőzni. A fajok egymás feletti uralkodásának elméletét éppen századunk egyik „izmusa” fejlesztette ki, amely végül a holokauszthoz vezetett. Egyre több Magyarországon is a fekete és a barna bőrű roma, akiknek száma a jövőben bizonyára növekedni fog. Fülöp előítéletek nélkül segítette az etiópot. Vajon a jövő református gyülekezetei milyen nyitottak lesznek ebben a fontos kérdésben?

c.) Még egy másságot kell megemlítenünk. Nevezetesen azt, hogy a szerencsén egy eunuch, kiherélt ember volt. Noha ezt a tényt textusunk háromszor is kiemeli (27.34.38.v.) a magyar fordítások (Károli, Budai, új ford.) következetesen elhallgatják és vagy komornyikot vagy udvari embert említnek. Pedig ez, főleg a mai időkre, rendkívül fontos üzenetet tartalmaz. Hiába járt az etiópiai Jeruzsálemben imádkozni, hiába tanulmányozta a szent iratokat, mivel csonkított volt, prozelita nem lehetett, csak legfeljebb kegyes „sebomenos”. 5Mózes 23,1 egyértelműen elrendelte: „Akinck szeméremteste zúzott, vagy megcsontított, ne menjen be az Úrnak községébe.”

Ézs 56,4-5 azonban olyan jövőről profétál, amelyben mindenki meghívást kap Isten kegyelmi szövetségébe: „Mert így szól az Úr a heréltéknek: A kik megőrzik szombataimat és szeretik azt, amiben gyönyörködöm, és ragaszkodnak az én szövetségemhez: Adok nekik házamban és falaimon belül helyet, és olyan nevet, amely jobb, mint a fiakban és lányokban élő név.” Így válik érthetőbbé a szerencsén kérdése a patak vizénél: (36.v.) „Mi akadály annak, hogy megkeresztelkedjem?” Fizikai állapota örökre kizárta a mőzesi szövetségből, de nem lett sorompója annak, hogy Jézus Krisztus szövetségébe teljes értékű tagként beléphessen. Az etiópiai teste csonkított volt, de hite nem, és hitvallása elegendő volt az üdvösségre. Ezzel az aktussal az ézsaiási profécia beteljesülésének ideje elkezdődött.

De menjünk még közelebb a történet üzenetéhez. Fülöp négy egészséges leánygyermeknek apja tehát teljes férfi volt (ApCsel 21,8-9). Mégis előítélet nélkül elfogadta ezt a termékenységétől megfosztott „kiszáradt fát” (Ézs 56,3). Tudjuk-e mi hozzá hasonló

nyitottsággal szolgálni azokat, akik nemileg mások, akik torzultak, akiknek hiányai vannak? A jövő század kapuja előtt ezt a kérdést is át kell gondolnunk.

Látjuk tehát, hogy az etiópiai kincstárnok sokféle mássága, Fülöptől való nagyfokú eltérése előképe lehet a XXI. században ránk váró pluralisztikus színeket mutató, tőlünk sokban különböző embereknek. A jelen és jövő társadalmának nemcsak egy hozzánk hasonló vékony rétegéhez küld bennünket, hanem mindenkihez, kivétel nélkül. A mi dolgunk az engedelmesség, ahogyan Fülöp tette, nem pedig a szelektálás és a minősítés a szolgálat helyei és alanyai között.

4. A fekete eunuch minden sikerélménye ellenére azonban lelkileg éhes volt. Ezért ment fel Jeruzsálembé, ezért olvasta az Írást, amit a maga módján próbált megérteni. Itt, ezen a ponton lépett be Fülöp a Lélek irányításával, ennek a nagyon más embernek az életébe. Amikor az evangélista felhágott a hintóra a két eltérő ember feje az Írások felett összehajolt. Elfelejtették faji, szociális, politikai, kulturális és a sok más elválasztó falaikat, mert az Isten Igéjében egyek lettek. Megszólalt az evangélium és elhallgatott az előítélet. Fülöp evangélizált, hirdette Jézus Krisztust (35). Az Ószövetség textusa alapján a feltámadott Mesterről szólt a bizonyágtétel. Ez marad tehát a jövő században, a jövő ezredben is egyházunk legfontosabb feladata: az Igehirdetés, pontosabban a teljes Írás szerint Jézus Krisztus hirdetése. Mert csak Ő tudja a sokféle népeket magához hívni. Csak benne és általa dőlnek le korunkban is a fájdalmasan magas választófalak ember és ember, nép és nép között.

5. Még egy másik fontos aktus várt Fülöpre. A néger kérésére egy pataknál, az első, lehető alkalomkor, kiszolgáltatta a keresztség sákramentumát. Eusébius történetíró szerint ez az afrikai volt az első nem-zsidó keresztyén. Irencusz azt állítja, hogy az etióp főember misszionárius lett népe között és így indult meg a pogányok evangélizálása.

Bizonyára így volt, de a földolog az, hogy miután megvallotta hitét, megkapta a keresztséget. Itt már teljes kört alkot a Fülöpre és a ránk váró örök feladat. A Krisztusról szóló evangélium hirdetése és a sákramentumok kiszolgáltatása a legősibb feladata az egyháznak és ez a modell megmarad nemcsak a jövő évszázadban, de az idők végéig. Ez nem fog megváltozni. Ami változik, az a társadalom, a millió, a hely és a körülmény, ahol és kiknek ezeket a szolgálatoikat kell végezniük.

Valóban történelmi paradigmaváltás idejét éljük, ahol minden, benne mi is változunk. A keresztyén futurológia azonban, ahogy előre néz, egy biztos pontot lát, ami nem változik, amire jövőnket alapozhatjuk. Ez pedig maga az evangélium, amely merészen hirdeti: „Jézus Krisztus tegnap, és ma és mindörökké ugyan az.” (Zsid 13,8). Ezzel a bizodalommal lépünk át rövid öt év múlva 2000 Szilveszterén a XXI. századba.

Dr. Medgyessy László
(Wallingford, USA. Budapest)

A Biblia a művészetekben, a magyar költészetben és köznyelvben

A Biblia a legtöbb nyelvre lefordított s a legnagyobb példányszámban jelenlévő könyv a világon. Többmillió ember mindennapi vigasza, erőforrása, tudománya. Luther Márton, amidőn németre fordította, megtalálta azt a nyelvet, amit egyaránt megért az északi- és a dél-német, a művelt városi polgár, és a földművelő-állattenyésztő falusi ember – mégha írástudatlan is. Az anyanyelvre átültetett Biblián keresztül bebizonyosodott, hogy a sokáig lenézett, paraszt- és kocsisnyelvnek mondott nemzeti-népi beszédmódor alkalmas a magasabb műveltség kifejezésére, minden lehetséges tudomány és művészet közvetítésére. Az utcákon, piacokon beszélt lutheri német népnyelv ötvöződve Luther zenei tehetségével, ösztönös megérzésével, megteremtette az úgynevezett lutheri egyházi népéneket: ószövetségi, középkori latin himnuszokból, s az egyszerű lelkében fogant s oda visszatalált népdalokból. Mindezeket felkesztő, akár felszabadító harcokra is mozgósító zenei nyelvű formálta, amely a biblikus szövegnek sajátos új lendületet, erőt kölcsönzött. A gyermeki naivitásban, bensőséges egyszerűségben, érzelmi átéltségben, a hazai népdal és az énekmondó krónikás visszaemlékezései csengtek vissza; a férfias, lüktető ritmus a fiatal protestáns mozgalom lázadó szellemét, harci elszántságát, győzelmi kedvét és hitét tükrözte.

Hazánkban is a művelt főurak, az államvezetés magasabb, irányító potentátai a „hivatalban” latinul, németül társalogtak, de a társasági együttlét nyelve is a német vagy a francia volt. Méltatlannak tartották művelt körökben, a paraszt által beszélt „közönséges”, „póriás” magyar nyelvet. A gótikában, de a reneszánsz elején is latin volt a hivatalos nyelv. Hazánkban tovább élt, Mátyás udvarában például Janus Pannonius latin nyelven írta verseit. A hivatalos iratok: birtoklevelek, periratok latinul íródtak. A pápáság vezető rétege – fontos szerepük volt az államvezetésben –, a kancellária és a krónikás szerzetesek művelték a latin nyelvet. A nép között működő, azok életét, szokásait tartó, velük azonos szociális szintű falusi plébánosok lényegében csak a szertartásokban nélkülözhetetlen latin szöveget ismerték, általában mindenütt szorosán együtt éltek a néppel, annak nyelvét használták. Ám Báthori László budaszentlőrinci pálos szerzetes, aki ott volt Mátyás könyvtárában is, valamint Tamás és Bálint pap, a Huszita Biblia magyar nyelvre átültetője már az 1400-as évek elején megbizonyosodott abban, hogy a magyar nyelv alkalmas irodalmi műveletre is. Sylvester János Új Testamentuma 1541-ben elhagyta a Sárvár-újszigeti nyomdát, s 1590-ben napvilágot látott Vizsolyban Károli Gáspár teljes Biblia-fordítása, s 1626-ban Káldi György katolikus Bibliája, a Vulgata nyomán.

Érzelmileg tömegek kötődnek a Szentíráshoz, de az olvasott, művelt réteg is tudja (ha ateista is), hogy

a Biblia az ókori Kelet kultúrájának szerves része, irodalmi értékű alkotás, egy nagykultúrájú nép kollektív emlékezete; történelmi utalásai nagyrészt helytállóak. Ósi korok gazdag tárháza, sokat megtudunk belőle az ókori népek hadviseléséről, iparáról, bányászatáról, állattenyésztéséről-növénytermesztéséről, építészetéről, törvényeiről, szokásairól, életviteléről, hiedelméről, zenéjéről, iparművészetéről.

A világ zenekultúrája, képzőművészete és irodalma sokat köszönhet a szent könyveknek, a Biblia megtermékenyítőleg hatott az emberiség minden szellemi tevékenységére. Lukács György szerint: „A Biblia (és a szentek legendái) mint az új művészet mítoszalapjai, éppolyan szilárd és egyúttal csaknem határtalanul variálható, állandóan bozgó forrásnak bizonyultak, mint az ókorban például Homérosz. Mindkettőjük közös jellegzetessége, hogy kimeríthetetlenül gazdag folklorisztikus anyagot őriznek, amely egyrészt az idiltől a legmeggrázóbb tragikus konfliktusokig az egész ember lehetséges életkörét átfogja, és pedig érzékileg pregnáns és éppen ezért különféle értelmezéseket lehetővé tevő formában.” (Az esztétikum sajátossága, 1965. II. 640. oldal.)

A zeneirodalom számos jelentős alkotása bibliai témát dolgoz fel. Carissimi: Jefte, Baltazár és Jónás-oratóriuma; Monteverdi: Vespro della beata Verginiája; A. Scarlatti: La Giudittája (Judith és Holofernéz); Vivaldi: Juditha triumphans, Beatus Vir, Magnificat; Stabat Mater, Lauda Jerusalem műve; H. Schütz: Lukács-, János-, Máté-passiója, sok-sok Dávid zsoldára, feltámadás-oratóriuma, Jézus Krisztus születésének története, Jézus Krisztus hét szava a keresztfán stb.; J.S. Bach: Máté- és János-passiója, Karácsonyi- és Húsvéti-oratóriuma, Magnificatja, több száz motettája és kantátája; Händel: Salamon és testvérei, Belsazar, Jephtha, Judas Maccabeus, Messiás, Sámson, Saul, Izrael Egyiptomban oratóriuma, Eszter, Deborah, Zsuzsanna, Xerxész, Sába királynője operája, János- és Brockes-passiója; Perlogesi: Stabat Mater; Palestrina: Énekek éneke, Missa „De Beata Virgine”-je; Haydn, Mozart, Beethoven, Schubert hasonló tárgyú remeke mind-mind arról tanúskodik, hogy klasszikus mestereink sűrűn fordultak forrásként a szent könyvekhez; ám Brahms: Német requiemje; Mendelssohn: Éliás- és Paulus-oratóriuma; Liszt Ferenc: Krisztusa, Via Crucis-a, Requiemje és számos miséje; Dvořák: Stabat Materje és Requiemje; Rossini: Stabat Materje és Mózes operája; Goldmark Károly: Sába királynője; Saint-Saënt: Sámson és Delila; A. Rubinstein: Elvesztett paradicsom – operája; Schumann: Éden és Péri-oratóriuma; Verdi: Nabucco- és Lombardok-operája, Requiemje, Négy szent éneke; Debussy: Szent Sebestyén vértanúsága is arra mutat, később se lanyhult az érdeklődés bibliai témák iránt; és Kodály: Psalmus Hungaricus-

zoltára, Jézus és a kufárok – vegyeskara s más kórusműve; Honegger: Dávid- király, Judith-oratóriuma; Schönberg: Mózes és Áron operája; Richard Strauss: Salome operája; Penderecki: Dies Irae-je, Lukács-passiója, Strabat Matere, Dávid-zoltára, Canticum canticorum-ja; Petrovics: Jónás-könyve oratóriuma; Durkó Zsolt: Mózes, Szokolay Sándor: Sámson – című operája; Hidas Frigyes: A cédrus, Petrov: A világ teremtése, és Prokofjev: Tékozló fiú-balettje; Sztravinszkij: Zsoltárszimfóniája is jelzi, hogy modern időnk komponistái sem feledkeztek meg a Biblia kiemertetlen forrásáról.

Képtárakat látogatva, képzőművészeti könyveket, albumokat lapozgatva ezer és ezer olyan festménnyel, szoborral találkozunk, amelyek mesterei a Bibliából merítették témáikat. Id. Lucas Cranach, Allori, Jan Liss, Giorgione, Botticelli (utóbbi két képén is), Ostendorfer s mások festményein, Donatello szobrán is felismerjük *Judit* alakját. A hőselkű szép özvegy megmentette Betulia lakóit az éh- és szomjhaláltól, amikor felékszerezve, kozmetikázva bátran elment a félelmetes asszír vezér, Holofernész táborába, a belésszeretett vezért lerészegítette, majd lefejezte. Kedvelt bibliai téma a festészetben a „Zsuzsanna és a vének” (Dániel könyve, függelék, ezt is és a *Judit-könyvét* is csak a katolikus Bibliában találjuk). Feltűnik Tintoretto, Empoli, Lorenzo Lotto, Guercino, Veronese, Rembrandt munkáin. Talán értőbben szemléljük *Dávid*-ot Caravaggio, Castagno, Polaiuolo, Terbrugghen festményén, Verocchio Bernini, Donatello, Michelangelo szobrán, ha ismerjük Dávid és Góliát történetét (1Sám 17,4-58). A szépséges Betsabé gyönyörű testét láthatjuk Memling, Ricci, Rubens, Rembrandt, Lastman festményén. Őt Dávid király megszerette, teherbe ejtette, férjét, Úriást csatában elveszejtette (2Sám 11,2-12,25).

A bizánci ikonművészettől, majd Giottótól Chagallig több ezer kép és szobor foglalkozik ószövetségi témával: a Világ teremtése, Ádám és Éva, a Paradicsom, a Bűnbeesés, Kiűzetés a Paradicsomból, Káin és Ábel, a Vízözön, Noé bárkája, Partot érés az Ararát hegyen, Noé és Kám, Ábrahám és az angyalok, Izák föláladozása, Hágár elűzése, Jákob és Ráchel találkozása, Jákob létrája, Jákob viaskodása Jahvéval, József és potifárné, a Hét kövér és a hét sovány tén, A fáraó lánya megtalálja Mózcst a Nílusban, Mózes és Jetró lányai, Égő csipkebokor, az Egyiptomi tíz csapás, Átkelés a Sás-tengeren, az Aranyborjú, Dániel az oroszlánok között, Jónás és a cethal, Többiás meggyógyítja vak apját stb.

Az Újszövetség témáival ugyancsak sokan foglalkoztat; Zakariás és az angyal, Keresztelő Szent János, Angyali üdvözet, Erzsébet és Mária találkozása, Jézus születése, Betlehemi pásztorok, a Háromkirályok, A Szentcsalád, Menekülés Egyiptomba, A betlehemi gyermekgyilkosság, Gyermeke Jézus a templomban, Szent János lefejezése, Salome János fejével, Jézus a tengeren jár, A csodálatos kenyérszaporítás, Jézus feltámasztja a halott Lázárt, A kánai mennyegző, Jézus lecsillapítja a háborgó tengert, A hegyi beszéd, Krisztus

az Olajfák-hegyén. Az utolsó vacsora, Jézus elfogatása, Jézus Pilátus előtt (pl. Munkácsy: Ecce Homo), A töviskoronázás, Jézust megvesszőzik, A kereszttétel, Veronika kendője, A keresztre feszítés, A sírbatétel, Krisztus feltámadása, Az emmauszi úton, Tamás Krisztus sebébe helyezi ujját, Krisztus mennybemenetele. Sok képet festettek az új egyház vértanúiról is: Péter keresztre feszítése, István megkövezése, Szent Sebestyén vértanúsága, Szent Katalin halála, Szent Teréz extázisa, Szent Antal megkísértése, Az apokalipszis lovasai, Az irtalmas szamaritanus stb. stb.

A mózesi törvény: „Ne csinálj magadnak faragott képet, vagy hasonmást arról, ami fent van az égben, vagy lent van a földön, vagy a vizekben a föld alatt” (2Móz 20,4), akadályozta a vallási képzőművészet kifejlődését az ősi Izraelben, viszont a keresztyén egyház, különösen korai korszakában, a festészet fontos feladatává tette bibliai hősök, jelenetek murális és táblaképi ábrázolását, hogy ezzel is elősegítse illetve elmélyítse a többnyire analfabéta milliók vallásos érzületét. Bibliai illusztrációkkal már a duraeuroposzi zsinagóga és az ókeresztény katakombák falfestményein, valamint a szarkofágok domborművein s a középkori kódexekben is találkozunk. Megrendítő Signorelli, Memling, de főleg Michelangelo hatalmas víziója az Utolsó ítéletről, a Sixtus-kápolnában.

Aki az első mózesi könyvben, a Teremtésben elgyönyörködik a József-legendában, bizonyára újraolvassa *Thomas Mann* csodálatos remekét, a *József és testvérei*-t; a Kivonulás Mózes-portréja arra indíthatja, hogy kézbe vegye az író *A törvény* – című kisregényét. *Thurzó Gábor* igen érdekesen dolgozza fel a József és Potifárné történetét; *Stefan Heym* a ma számára is kemény igazságot hordozó kisregényt írt *Dávid király krónikája* – címmel; *Byron* a testvérgyilkos *Káin* történetét tagítja az emberiség drámájává; *Móra Ferenc* a korakeresztény időkől meríti megrendítő történetét, az Aranykoporsót (Vántus István háromfelvónásos operát írt belőle); időszámításunk kezdetén, a legelőkelőbb papi származású zsidóvezetőből római lett *Josephus Flavius* írt átfogó és forrásértékű könyveket: *A zsidók története* és *A zsidóháború* – címmel. *Lion Feuchtwanger* regénytrilógiájában feldolgozta Flavius munkáit: *A zsidóháború* (1932), *A római zsidó* (1935) és az *Eljön a nap* (1945) – címmel. *Katona József*-re is hatott Flavius, a „*Jeruzsálem pusztulása*” – megírásában. *Milton*: Az elveszett- és A visszanyert paradicsom, továbbá Sámson-tragédiáját is könnyebben feldolgozzuk magunkban a Biblia ismeretében. *Victor Hugo*: Az alvó Boáz – lírai költeménye a bibliai témát a modern érzésvilág kifejezésére fordítja; *Madách*: a Mózes-ben nemzeti szellemben dolgozza fel a bibliai hős történetét. *Kodolányi*: Az égő csipkebokor; *Franz Werfel*: Halljátok az ígét, *Karinthy Frigyes*: Krisztus vagy Barabbás – novellája is a Bibliához kapcsolódik. *Oscar Wilde* 1892-ben írt Saloméja Richard Strauss-t, *Németh László* Sámsonja Szokolay Sándort, *Madách* Mózesét Durkó Zsoltot ihlette opera írásra.

Versék tömege utal a Bibliára. A magyar költészet-

ben *Ady*-tól *Zrinyi*-ig több ezer versben találkozunk bibliai témával, ihletéssel. *Ady Endre* költészete a Károli-biblia nyelvén gazdagodott: „Száz ezernyi paritvány Dávid / Készül bízón, dalolva, rátok: / Éjh, jó urak, dicső urak / Ilyen gyávák a Góliátok?” (A Hadak útja). „Az Úr Illésként elviszi mind, / Kiket nagyon sújt és szeret: / Tüzes, gyors szíveket ad nekik, / Ezek a tüzes szekerek” – azonosítja magát az ószövetségi prófétával. A babiloni fogságban sínylődő zsidóság hangján szólal meg a *Sötét vizek partján* – című versében: „Ültem partjain Babylonnak...” kezdi, s a kilencedik sorban bibliai szavakkal folytatja: „Hárfámat már fölakasztottam.” Abszoln boldog szégyene, A Hágár oltára, A Hóseás átka, A nagy Cethalhoz, A rabbiság sorsa, Ruth és Delila, s még száz és száz verse jelzi, milyen szorosán kötődik a Bibliához. „*Góg és Magóg fia vagyok én*” – vallja beköszöntőül 1906-ban megjelent kötetében, az Új versek-ben. Az első világháború várvivarában fájdalmas kiáltás az „Ézsaiás könyvének margójára” – írt prózaversc, s e ciklus darabjai ugyancsak bibliai ihletésűek: Jeremiás siralmi, Máté apostol, János jelenései, A Krónika I. könyve, Dániel könyve – jelzi hivatkozásában.

Arany János költészete is bibliai utalásokkal zsúfolt. „Mint a Noé hű galambját, / Ki reménynek viszi lombját, / Várnak engem mindenek;” (Újévi köszöntés), „De, mint a Mózes bokra hajdan, / A dalnok szív ég olthatatlan / És soha el nem ég.” (A dalnok búja), „Mint mikor a Vörös-tenger ketté válván / Habjai csendesen ültek egymás vállán” (Toldi estéje), „Mint éhes oroszlán Dániel vermében: / Bömböl egyet, szörnyűt, börtöne mélyében” (Toldi szerelme V.51.). Csokonai Vitéz Mihály verseinek jelentős részét jobban értjük a biblia ismeretében. *József Attila* a lázadó szentek – című versében írja: „Én nem áldozom fel többé Izsákot. / Inkább magam, de soha Izsákot.” A Betlehemi királyok-ban népi-naív sorok valának költői gyengédségéről a kis Jézussal és Máriával kapcsolatban. *Petőfi Sándor*, a XIX. század költője – című versében az isteni lángoszlophoz hasonlítja a költői hivatást: „Pusztában bujdosunk, mint hajdan / Népével Mózes bujdosott, / S követte, melyet isten küldte / Vezérül, a lángoszlopot. / Újabb időkben isten ilyen / Lángoszlopoknak rendelé / A költőket, hogy ők vezessék / A népet Kánaán felé.” Arcképemmel... – versében írja: „Lelkem Illés próféta, a mennybe / Száll a dicsőség lángszekerén...” *Radnóti Miklós* a faszizmus tomboló poklában Ézsaiás, Habakuk és Náhúm próféták ígéit visszhangozza: „Mert megmondta az Úr, hogy a bő folyamok kiapadnak, / hogy megroggyan a Kármel, a Básán és a Libánon / díszleher vad, a hegy megrendül, a tűz elemészt majd / mindent. S úgy is lón. Gyors nemzetek öldösik egymást, / s mint Ninive úgy meztelenül le az emberi lélek.” (Nyolcadik ekloga) „mert méltó átkot itt úgysem mondhatna más, – / a rettentő szavak tudósa, Ésaías” (Tördék). Mementó erejű *Bulgakov*: Mester és Margarita – című regényének *Jézus és Pilátus* betét-regénye, amit megerősít újrafelbukkanása *Csingiz Ajmatov* regényében, a Vesztőhely-ben, példajaként a sztá-

lini képmutatásnak, a pilátusi „mosom kezemet” magatartásnak.

Mindennapi életünk is ezer és ezer szállal kötődik a Bibliához. Hányszor mondjuk: „Semmi sem új a nap alatt” (A Prédikátor könyve 1,9), „Aki másnak vermet ás, maga esik bele” (Példabeszédek 26,27), „Amilyen az anyja, olyan a lánya” (Ezékiel 16,44), „Aki kardot ragad, az kard által vész el” (Máté 26,52), hányszor sóhajtunk: „Senki sem próféta saját hazájában” (Máté 13,57, János 4,44), s mennyire magyar közmondásnak tűnik: „Más szemében a szálkát megleli, magáéban a gerendát feledi”, holott ezt is megtaláljuk Máténál (7,3) és Lukácsnál is (6,41). „Aki nincs velünk, az ellenünk van” – Rákosi-jelszó eredete Máténál (12,30), ám ennek az ellenpárja, a kádári változatban: „Aki nincs ellenünk, az velünk van”, Márknál (9,40) és Lukácsnál is (9,50) fellelhető. Bibliai eredetű a „Vak vezet világtalant” (Máté 15,14), „Ki szelet vet, vihart arat” (Hóseás 8,7), „Hogyha hallgatnátok, bölcsőbbek volnátok” (Jób 13,5) s az a „modern” kívánság is, amelyet az orosz Vucsetics formázott szoborrá: „Kovácsoljunk ekevasat a kardból” (Ézsaiás 2,4 és Mikeás 4,3). Aki a mőzesi könyvek között a negyedikben (4Móz) eljut a huszonkettedik fejezetig, hamar felismeri, mennyire félrevezető mondás, hogy „Áll, mint a Bálám szamara”, hiszen az a csacsi okosabb volt. mint a gazdája, Bálám, mert háromszor is felismerte az Úr angyalát, amint útjukba állt a kivont karddal (4Móz 22,22-33). „A nyomtató ló száját nem lehet bekötöni” – tartja egy régi magyar közmondás, a gabonacséplés ősi módját idézve, nem tudva, hogy ez egyike a mőzesi törvényeknek, valamint a „szemet szemért, fogat fogért” (2Móz 21,24 és az 5Móz 19,21), sőt a „szeresd felebarátodat, mint önmagadat” – krisztusi tanítás megtalálható már Mőzesnél is (3Móz 19,18). A *bünbak* mai értelmezett fogalma valóságos élő állapotot jelentett: Áron főpap mindkét kezét a bak fejére tette, ráolvasva Izráel fiainak minden bűnét, mulasztását – imígyen átruházta a bakra a közösség bűnét – majd Azazelnek adták, a pusztá démonának, kiűzték a pusztába, hogy elvigye bűnüket egy kietlen helyre (3Móz 16,7-26). „Az vesse rá az első követ, aki büntelen közületek!” – mondja Jézus (Ján 8,7), s ma már kevesen tudják, hogy az ószövetségi zsidóság egyik kivégzési módja volt a megkövezés, s a bűnt bizonyító két tanú dohatta rá elsőnek az áldozatra a végzetes követ. Érdekes mondás: „Az apák ették az éretlen szőlőt, és fiaik foga vásott el tőle” – ma is mondhatnánk sokan sok esetben. „Sóbálvánnyá vált, mint Lót felesége”, „Ó Szodoma, Gomorra” (1Móz 19,1-26) – kiáltanak fel, de nem mindenki tudja a két város lakóinak valóságos bűneit. „Sovány, mint a hét szűk esztendő” (1Móz 41,1-7), „Tele van, mint Noé bárkája” (1Móz 7,1-9), „Utánam az özönvíz” (1Móz 7,11-8,4), „Támás vagyok abban” (Ján 20,24-29), „Paradicsomi állapotok uralkodnak”, „Rokonok Ádámról-Éváról”, „Krisztus koporsóját sem őríztek ingyen” (Máté 27,62-66), „Elinná Krisztus köntösét is”, „Eladná a lelkét egy tál lencséért” (1Móz 25,29-34), „Sokan

lesznek elsőkből utolsók és utolsókból elsők” (Máté 19,30 és 20,16), „Többet ér a közeli szomszéd, a távoli testvérnél” (Példabeszédek 27,10) – mennyire igaz mondás. „Jó szívvel adja a verést, aki szeret, ám az ellenség csókja veszedelmes” (Példabeszédek 27,6). „Ne dicsekedj a holnapi napoddal, hisz mit szül a nap, nem tudod előre” (Példabeszédek 27,1). Ma is sokan bíznak abban: „semmi sincs elrejtve, ami nyilvánosságra ne kerülne, s olyan titok sincs, ami ki ne tudódnék” (Máté 10,26). Ma is aktuális mondás: „A munkás ugyanis megérdemli a bérét” (Máté 10,10). Miben bízunk: „Nézzétek az ég madarait! Nem vetnek, nem aratnak, csűrbe sem gyűjtenek – mennyei Atyátok táplálja őket. Nézzétek a mezők liliomait, hogyan nőnek: nem fáradnak, nem szőnek-fonnak, mégis... még Salamon se volt dicsősége teljében úgy felöltözve, mint egy ezek közül” (Máté 6,26-29). Nem csak ezek a bölcs mondások bibliai eredetűek, de több fogalom is onnan ered: a tékozló fiú, a Mózes-kosár, a Júdás-csók, a Veronika-kendő, a bábeli nyelvzavar, az elveszett bárány, a paradicsomi állapot, a hét szűk esztendő, az irgalmas szamaritánus, a sóbálvány, a salamoni ítélet, a jól sáfarkodás, a

talentumos férfi (Máté 25,15-30), az apostol, az evangélista, a vízözön, a kánaáni bőség, a tejjel-mézrel folyó ország, a futhat Ponciustól-Pilátusig, a szegény Lázár, az álnok kígyó, a békegalamb stb. stb.

Éppencsak szemelgettem a Bibliából, könyvfejezeteket tölthetne meg a benne található, egész életvitelünket segítő bölcs tanács, tapasztalatokból leszűrt tanulság. Érdemes figyelmesen olvasni a Bibliát, sok okos, tanulságos és érdekes gondolatot találunk benne – a gyakran vadonatújnak tűnő bölcsélet, tanítás is onnan ered. Ha nyitott szemmel járunk a világban, s végig gondoljuk napjaink hazai és külföldi eseményeit, átéljük gazdagságunkat és nyomorúságunkat, összevetjük békés életünk mélységes előnyét a közeli és távoli országok háborús, népirtó, tömegeket földönfutóvá tevő helyzetével, a bújdosók kilátástalan állapotával, a bibliai Jób békétűrésével mondhatjuk: ha netán elvesztettük is minden vagyónkat, ha szegények és elesettek, betegek vagyunk, ha reménytelennek is látjuk holnapunkat, a legmélyebb gödörből, legelveszettebbnek hitt sorsból is van felemelkedés.

Frideczky Frigyes

EMLÉKEZZETEK MEG...

*„Élég néked az én kegyelmem, mert az én erőm
erőtlenség által végeztetik el.”*

(2Kor 12,9)

A Magyarországi Református Egyház Zsinata és a Tiszántúli Református Egyházkerület Elnöksége
Isten akaratában megnyugodva tudatja, hogy

D. Dr. Bartha Tibor

felszentelt református lelkész
nyugalmazott tiszántúli püspök

keresztyéni türelemmel viselt hosszú szenvedés után, 1995. július 4-én, életének 83. évében visszaadta lelkét Teremtő Istenének.

Szülőhelyéről, az erdélyi Magyarapudról indulva Debrecenben, majd külföldi egyetemeken folytatta teológiai tanulmányait, s a Tiszántúli Egyházkerület számos gyülekezetében és intézményében végezte lelképásztori, diakónusképző igazgatói, ill. teológiai tanári szolgálatát, különösen szíven viselve a szeretetszolgálat ügyét. Több évtizeden át töltötte be a püspöki és zsinati elnöki tiszteket, s a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsában és a Magyar Bibliatanácsban vállalt szolgálatát. Történelmi időkben végzett működése az örökkévaló Isten hatalma, ítélete és kegyelme alatt áll.

Hamvai előtt 1995. július 26-án délután 13 órakor a Rákoskeresztúri Új Köztemetőben roják le kegyeletüket családjának tagjai, egyházunk hívei, volt munkatársai és barátai. Koszorúmegváltás a Schweitzer Albert Szeretetotthon javára küldhető.

„Boldogok a halottak, akik az Úrban halnak meg.”

A Tiszántúli Református Egyházkerület
elnöksége

A Magyarországi Református Egyház Zsinatának
elnöksége

„Mert én tudom, hogy az én megváltóm él, és utoljára az én porom felett megáll” (Jób 19,25).

*Gyászoló gyülekezet,
testvéreim az Úr Jézus Krisztusban!*

Jób könyve nem azt a kérdést válaszolja meg, hogy miért szenved az igaz, nem költői ihletésű megoldása a theodiceának. Jóbnak éppen úgy, mint Istenben boldogult dr. Bartha Tibor testvérünknek és atyánknek, de méginkább nekünk segít megértenünk azt, hogy mi az Istenbe vetett hit értelme. A szentíró hőseül nem átlagembert választ. Jób az elvárható mértéken túl istenfélő, feddhetetlen, igaz és büngyülőlő. A gondviselés is minden elfogadható mértéken túl teszi próbára. Szeretteit elveszti, halálosan beteg, társadalmilag kiközösített, Isten elfordul tőle. Magányában és bizonytalanságában csak Istenhez fordul: „Oh, bárcsak volna valaki, aki meghallgatna engem! Ímé ez a végszóm: a Mindenható feleljen meg nekem; és írjon könyvet ellenem az én vádlóm.” Isten úgy jelenti ki magát, hogy abból mi is megérthetjük: a Teremtő és megváltó Isten felette áll tradíciónak, közvéleménynek, egyéni törekvésnek, ideáloknak, emberi bölcsességnek. A szent Isten közelségében a fájdalom enyhül, a kegyelem mindenre elégséges. Mindent megnyer az, aki magát Istenre bízta. Hajolj meg és engedj – hit által – az Isteni kegyelemnek: a sola gratia evangéliuma hangzik már az Ószövetség nagy pillanataiban. „Mert én tudom, hogy az én megváltóm él, és utoljára az én porom felett megáll.” Egyetlen lehetséges értelmezése igénknek: a megváltó, Istennek Krisztusa hidalhatja át az Isten és az ember közötti szakadékot. Hála az Istennek, aki a diadalmat adja nekünk, a mi Urunk, Jézus Krisztus által. A hitről tanít Jób, és a mi hitünk Krisztusban való hit, s mindenekelőtt a feltámadásba vetett hit. Jób könyvéből is, de az Újszövetségből direkt módon szólal meg az evangélium. A teremtő Isten hatalmas kezével az emberi történelembe nyúlt, kihozta a sír mélyéből Fiát, feltámasztotta Őt, hogy első zsengéje legyen azoknak, akik felett a halálnak nincs hatalma. Isten teremtménye, az ember az idő hármas dimenziójában él. Emlékezünk a múltra, a jelenben élünk, s előretétekinünk a jövő felé. Alacsonyrendű személyiség az, aki csak a múltba réved. A lusta, enervált és állhatatlan él csupán a mának. Alkotó és szolgáló ember az, aki terveivel, szándékaival, eszményeivel és reményességével a jövő felé fordul. A feltámadás az Istentől ajándékozott reményesség kiábrázolása. Ez a reményesség ad értelmet életünknek. A feltámadás reményessége nemcsak húsvétkor és a temetéseken aktuális, nemcsak az öregeknek és a betegeknek szóló felvillanás és biztatás, hanem egész életre szóló örömmüzenet,

mely hangzik személyválogatás nélkül mindenkinek és mindenkor, az erősnek, az egészségesnek, a fiataloknak éppen úgy, mint az elesetteknek. Életünket a feltámadás reményességében szemléljük és érthetjük meg. Amit Isten tesz velünk és általunk ebben az életben, nem egy lezárt szakasz, hanem folytatódik majd, hogy az ő dicsőséges jelenlétében beteljesedésre jusson. Akkor látjuk igazán, hogy Isten szemében milyen örökkévaló értékkel bír az emberi élet, a mennyei világosságban, a feltámadás fényében. Isten, aki teremtett minket és megajándékozott a földi élettel, nem feledkezik meg rólunk a testi halál után, nem fordul el tőlünk, nem ejt ki kezéből mint egy rosszul sikerült munkadarabot. Krisztusban bizonyos reményességünk van abban, amit elkezdett velünk és bennünk, azt be is fejezi.

Mit kezdett el dr. Bartha Tibor életében? Nyolcvanhárom esztendőnyi életútja átfogta a legújabb történelemnek utólag is nehezen értelmezhető és elhordozható korszakváltásait, társadalmi-politikai változásait. Élő hittel, tehetséggel, sohasem lankadó felelősségérzettel, igényességgel igyekezett helytállni ott, ahová az Egyház Úra állította. Érintetlen intellektussal és töretlen hittel, halála napjáig Krisztus Magyarországi Református Egyházának üdve volt számára a legfőbb jó, s imádkozott a gyülekezetek, lelkipásztorok és órállók szolgálataért, Egyházunk egységéért. Elesteti állapotában nem az bántotta, hogy immár ő is Krisztus kicsinyei közé érkezett, hanem attól tartott, mennyire terhére lehet környezetének. Annak az embernek bizonyosságával imádkozott a földi életút lezárásáért, mint aki tudta, hogy a Szentháromság Isten a földi életútja után is számot tart reá. Sokunknak érzéseit visszhangozzák a költő sorai:

*„Nem kancsal apostol,
nem zagva keletnek elmebetegje,
együtt a szív és fő,
fájdalom és bölcs messzetekintés,
elhagyatott e sanyarú földön
az, aki él és az, aki fél és
látja a törvényt, reszketve, de higgadt
léptel megy a sírhoz, az értelem égő
lámpája kezében,
megvetve, mi barbár,
mindazt, mi hazugság.”*

Így búcsúzunk, a feltámadás bizonyosságával dr. Bartha Tibor nyugalmazott református püspöktől, akik ismertük és szerettük őt. A földnek porából formálta az Úr Isten az embert. Porait visszaadjuk az anyaföldnek, lelkét a Szentháromság Isten oltalmába ajánljuk imádságban, vigasztalását és kegyelmét kérve az ittmaradottaknak. Ámen.

Dr. Bazsó Béla

75 éve indult a Kálvinista Szemle

1920. április 4-én, húsvét ünnepén jelent meg ennek a határozott református hetilapnak az első száma annak tudatában, hogyha a trombita bizonytalan zengést tévesen, kicsoda készül a harcra? (1Kor 14,8). 1933. december 31-ig folyamatosan megjelent, tehát 14 éven át sok küzdelem árán. Az első 12 évben *Sebestyén Jenő* volt a szerkesztője, 1932-ben *Kovács J. István*, majd 1933-ban főszerkesztőként *Kovács J. István*, felelős szerkesztőként *Kiss Sándor* jegyezte a lapot.

A Theológiai Szemle 1994/2. számában már adtam ismertetést Református Egyházunk élete az 1920-as években, a Kálvinista Szemle tükrében címmel az alábbi fejezetekben: 1. Egyházunk helyzete az első világháborút követően. 2. Az evangélikáció. 3. A történelmi kálvinizmus. 4. Hitvallásaink. 5. A Kálvinista Szemle jubileumi éve.

Az alábbiakban ezt kívánom folytatni.

1. A református kegyesség

A Szentírás erre buzdít: „Gyakorold magadat a kegyességre” (1Tim 4,7). Kálvin az Isten iránti szeretettel egybekötött tiszteletet nevezi kegyességnak. (Coniuncta cum amore Dei reverentia. Institutio I. kötet II. fejezet I.). Más meghatározás szerint a kegyesség apró mozzanatokban megjelenő üdvélet.

A kegyesség gyakorlását, ápolását, fejlesztését jól szolgálta a Kálvinista Szemle.

1. Vasárnapi meditációt közölt minden megjelent számban az *Úr színe előtt* című rovatban. Néhány cím ezekből: Az új élet himnusza. Krisztus megjelenése. A föld. Az új élet feltétele. Az egyház rendeltetése. A hívő méltósága. A szabadsághoz vezető út. A Krisztus jó szolgálója. A Szentlélek csodái. A keresztyén növekedése.

Maga a szerkesztő, Sebestyén Jenő is gyakran adott közre írást ebben a rovatban. Kifejti, hogy „az öreg Szikszaiiban” található meditációk felolvasásával, karácsonyi énekeink éneklésével, bibliaolvasással, Krisztus születéséről, annak az isteni világtervben s életünkben való jelentkezéséről folytatott „szent beszélgetések”-kel mélyíthetjük el a karácsonyi ünnepeket.

2. *Augustinus: Soliloquia*. „A lélek Istennel való magános beszélgetésének könyve.” Latinból fordította *Némethy Ernő*. Bpest, 1922. Ezt ismerteti *Máthé Elek*. (Kálv. Szemle 1922. július 1. 233-234 pp.) Augustinus csodálatosan gazdag, de legtöbbször agyonzaklatott életének volt egy szép megpihenése. Akkor volt ez, amikor nyugtalan szívének szenvedélyes, tomboló nagy harca az annyira ismeretes milánói megtérés után (386. szept. elején) meghitt családi s baráti körben egy Milánóhoz közeli kis hegyi falu: Cassicianum kastélyában húzódott el, hogy előkészüljön a következő húsvéton történő megkeresztelésére. Ennek a könyvnek a keletkezését később maga Augustinus beszéli el. Álmatlan, hosszú éjszakákon töprengések fogták körül lelkét, meg-megérezte Isten közelségét s magános lelke ilyenkor meghitt beszélgetésbe kezdett Istenével. Reggelre ébred-

ve elsőnek s érintetlen frissességben jegyezte sorra ezeket a titkos, áhítatos beszélgetéseket.

3. *Erdős Károly: Az én vallásom* című Debrecenben megjelent könyvét ismerteti *Budai Gergely*. 127 oldalas, 6 x 9 cm-es kis, nagyon csinos könyv, gazdag tartalmú. Teljes mértékben alkalmas a konfirmált ifjúság, a felnőtt egyháztagok református öntudatának erősítésére. Van benne egy hétre szóló reggeli és esteli fohász, az úri imádság, az apostoli hitvallás és a tízparancsolat; alapos értékelést ad egyházunk történetéről, a református ember hitéről, az istentiszteleti rendről és az ünnepekről, a kálvini reformációnak hazánkra gyakorolt hatásáról; elsorolja, hogy a mi vallásunk és hívei a magyar művelődés, a tudomány, és szépirodalom területén milyen jelentős szolgálatot végeztek.

4. *A református kegyesség* a címe *Töltéssy Zoltán* írásának. Örömmel állapítja meg, hogy komoly törekvések indultak meg a református életeszemély kifejtésére és helyreállítására. Ritschl három kötetes könyve 1880-1886 között jelent meg. Kimutatja, hogy a pietisztikus mozgalmak őshazája Hollandia. Ösvezérük pedig *Voetius* a XVII. század legmarkánsabb református embere. Híveit mesterük „De praecisitate” című könyve után preciziánusoknak nevezték és Németalföldön csodálatosan gazdag kegyes életet teremtettek meg. Ez az áramlat áthúzódott Németország református egyházaiba, majd evangélikus talajon *Spener* és *Franke* munkájában virágozott ki. *Weber* és *Troeltsch* egyértelműen állapították meg, hogy a református kegyesség önálló értékű. Sőt: református aszkézisről is lehet beszélni. A pietizmus szó állandó átértékelésen megy keresztül. Mászt jelent történelmileg, mászt teológiailag. Igazi magva: a *gyülekezeti elv* figyelmen kívül hagyása. Mert kegyesség és pietizmus ma nem fedik egymást: ezért a református keresztyénség és a pietizmus a gyülekezeti-szemlélet és módszer tekintetében egymással ellentétes két irány. Pietas nélkül azonban nincs keresztyénség, és különösen nincs református keresztyénség, amelynek szíve és forrása ez. *Töltéssy Zoltán* az ecclesiolanevelő pietizmussal szemben hangsúlyozza a gyülekezeti elvet: egységet, Isten szuverén ítéletmondó jogát, a fegyelmezés jogát, a hitből fakadó alázatosságot és nem felejt el kiemelni azt sem, hogy a pietizmus, mint módszer legtöbbször a pietas nélküli egyházi tespedtség természetes következménye.

Az egyéni és közösségi élet területén fejlődik ki a kegyesség. Az individuális síkhoz számítjuk a kegyességnek az egyén és a család életében jelentkező megnyilvánulását. A kegyesség gyakorlásának ezt az oldalát *Voetius* így rajzolja meg: az írás olvasása, reggeli és esti könyörgés, étkezés előtti és utáni imádság, zoltáréneklés, a hallott igehirdetés átgondolása, a vasárnap megszentelése, a gyermekek katechizációja, Isten dolgairól való elmélkedés, a bűnös kívánságok megöklése, a lelkiismeret vizsgálása, az úrvacsorával való élés. Ez a gyermekarc, a meghajló, elfogadó, inkább várakozó, mint türelmetlen Istennel szemben. *Kegelemből az, ami*. Mint egyén nem tart sem bírni

pálcát, sem bélyegzőt a kezében, hogy felülbélyegezze újjászületett voltodat. Legfőbb gondja a megtérés, de elismeri, hogy nem feltétlenül szükséges minden léleknek ugyanazon módon jutni el Istenhez.

A kegyesség másik megnyilvánulási területe a közösségi élet. Ez a szociális természetű megnyilatkozás az anyaszentegyházban és kint az életben jelenik meg. Itt jelentkezik a harc Isten dicsőségéért. Nincs megbékélés addig, míg Isten nem ténylegesen is szuverén Úr. Éppen itt jön Weber felfedezése: a református jellemek egy csodálatos aszketizmust termeltek ki: nem világtól elbűvő, de a világot kereső, harcra készülő, a természeti képességek teljes kifejlesztését akaró aszketizmust. Ez gazdag nemzeteket, edzett ifjúságot, becsületes embereket ad a világnak. Az elhívásból és az újjászületésből táplálkozik ez a magatartás.

Sajnos *eltorzulások* is jelenkezhetnek. Ha a kegyesség egyéni oldala elszárad: a kegyesség legfeljebb a torok ügye lesz. Tradicionalizmus, cerimonializmus következik. Ha a szociális ér bénul meg, akkor az egyház elhanyagolása következik be, torzközösségek lépnek fel. A kiszáradás, vagy szétrobbantás egyformán tönkreteszi az egyházat (Kálv. Szemle. 1922. nov. 18. 393-394 pp.).

5. Budai Gergely a *hitvalló kegyességről* beszélt az 1923. január 19-én a budapesti Ráday u. 28. szám alatt tartott konferencián. Az a fő kérdés, hogy mennyire hatja át a református hívőt Isten dicsőségének gondolata. Ennek az öntudatosá válásából alakul ki az aktív, energikus, határozott, hősies jellem, mely az igazi kegyességet jellemzi. Az Istentől való feltétlen függés tudata ez. Bemutatta *Medgyesi Pál: Praxis pietatis* című 1636-ban megjelent munkáját, amelyből szép szemelvényeket olvasott fel. A kegyesség csakis az imádság által lesz Istennel való közösséggé. Az igazi kegyességet nem lehet sem eltitkolni, se színlelni; akiben megvan, abban feltétlenül meglátászik és érvényesül (Kálv. Szemle 1923. febr. 10. 54 p.).

6. Czeglédy Sándor: *Közönséges vasárnapi imádságok*. Pápa 1922. 239pp. Galambos Zoltán ismerteti. Egyházi imairodalmunknak nagy nyeresége ez a könyv. Ezekben az imákban élet, erő és hit van. Különösen a bűntudat él erősen bennük. Kiérződik belőlük Isten felséges volta és irgalma is. Krisztus-központúak ezek az imák. A kötet tartalmaz vasárnap délelőttre 50-50 elő és utóimát, délutánra 30 elő és 20 utóimát, betegekért 9 imádságot (Kálv. Szemle 1923. jan. 20. 33p.).

7. *Miért és hogyan tanulmányozzuk a Bibliát?* Ez a címe Budai Gergely 50 lapos füzetének a Londoni Traktátus Társaság kiadásában. Négy fejezetben adja elő mondanivalóját: 1. Rövid bibliáismertetést ad. 2. Szól a bibliatanulmányozás feltételeiről. 3. Rámutat arra, hogy miért kell tanulmányozni a szent könyvet. 4. Megjelöli a tanulmányozás menetét. Kedvet szándékozik mindezzel ébreszteni a Biblia építő olvasásához. Útmutatásai, tanácsai helytállóak (Kálv. Szemle 1925. május 9. 180.p.). Természetesen a magántanulmányozás mellett nagyon fontos a bibliakörök munkájában való részvétel és a tervszerű bibliaolvasáshoz a bibliaolvasó kalauz megszerzése.

2. A kálvinista életstílus

Arra a kérdésre ad feleletet ezzel a témával való foglalkozás, hogy milyen lelkületű embereket tud nevelni és milyen életideált valló társadalmakat tud létrehozni a református keresztyénség? Elveinknek milyen törvényszerűségei és gyümölcsei vannak a gyakorlati életben, az emberek viselkedésében, kötelességteljesítésében, életfelfogásában, életbölcsségében.

1. *Dr. A. A. van Schelven* az amsterdami kálvinista egyetem világtörténelmi tanszékének professzora 1925-ben levelet intézett Sebestyén Jenőhöz egy előadására készülvén. Ezeket a kérdéseket tette fel: 1. Van-e Magyarországon a gyakorlati etikának olyan irodalma, mint az angol puritánoknál és „az Istenfélelem gyakorlatának” embercínél Hollandiában? 2. Megvan-e ezeknél is a predestinációnak olyan „etizálódása”, ami az angol és holland irodalomban; ami különösen a társadalmi hivatással kapcsolatos nyugtot nem ismerő munkában jelentkezik? 3. A hivatásban megnyilvánuló etikának e kultúrája együtt halad-e az ugyanezen kultúrával és hivatással szemben jelentkező aszketikus viselkedéssel? Azaz nem azért használja-e azt a református ember, hogy élvezze azt, hanem hogy legyőzze és Isten dicsősége szolgálatába állítsa be?

A kálvinista életstílus alapereje az, hogy az ember szakadatlan hűséggel és kötelességteljesítéssel tölti be hivatását és ezzel kapcsolatban nem az anyagi eszközök megszerzése a célja, hanem a szakadatlan munka és jócselekedetek sorozata csak eszköz számára abban, hogy predestináltsága és hite gyakorlati és erkölcsi formában is jelentkezzen és erős megbizonyosodása legyen az életében arról, hogy őt Isten kegyelmébe fogadta.

Sebestyén Jenő megírja, hogy a református bélyeg és jelleg már nagyon elhomályosult a homlokunkon. Torz vonások állottak elő a református keresztyénség hiányából. Példa gyanánt sorolja fel a következőket: a baranyai egyke, a nagykőrösi fősvénység, a somogyi bicskás-virtus, az alföldi, szinte már-már sportszerű káromkodás, a református falvak asszonyainak, leányainak fényűző ruházkodása, a kálvinista nyakasság, a „csak azért is” ellenzékieskedés, sok helyen a templomkerülés, a „turáni kedély” állítólagos imádkozni nem szeretése, az értelmiségieknél a cinikus „józsanság”, a racionalista hajlandóság, a lelki élet kultúrájának elhanyagolása, az álliberalizmus, amely a vallással nem törődik; a kifelé való élet, a családi élet lelki kapocs nélkül való ápolása, duhaj mulatozási vágy, a férfiúi és asszonyi léhaság, divatmajmolás, stb. Világos, hogy mindezek nem a kálvinizmus szelleméből következnek, hanem éppen annak hiányára mutatnak.

Rámutat Sebestyén Jenő az érem másik oldalára is. Egyházi életünknek még a jelenben is vannak nagy-szerű eredményei (1925). Ha halványabb színekben is, de tud református életstílust teremteni. A komoly református lelket meg lehet különböztetni a másféle gondolkodású emberektől. A Dr. Van Schelven által leírt életstílust nem lehet még Magyarországon megtalálni teljes virágzásban, mint megvolt a Lorántffy

Zsuzsannák, Bethlen Katák, I.Rákóczi Györgyök s Bethlen Gáborok idejében (Kálv. Szemle 1925. okt. 10. 396.p. okt.24. 420.p. okt.31. 432, 433.pp.)

3. Kálvin János előtérbe állítása

A Kálvinista Szemle első négy évfolyamában *Az Úr színe előtt* című rovatban rendszeresen találunk közleményeket Kálvin bibliamagyarázataiból. A harmadik évfolyamban például 20 alkalommal találunk Kálvintól lefordított igetanulmányt. Textusai: Ef 5,15-17; 2Tim 4,2; 1Tim 4,15-16; Fil 2,13. Ezek az 1920-as évfolyamból. – Iter destinatum. Fil 3,12-13; – Isten szerinti bánat. 1Thesz 4,13; – Christus Coelestis. (A mennybemenetel Krisztusa). Ef 1,20; – A megértő szeretet haszna. Fil 2,1-3; – A krisztusi szabadság. 2Kor 3,17; – Sursum corda. Fil 3,20; – Dies Christi. 2Pét 3,12-14. – Ezek az 1921-es évfolyamban vannak. – Új élet Krisztussal. Fil 3,17; – A munka. Lk 17,10; – Lux in tenebris. Fil 2,14-15; – Isten hatalma és a hit. Zsid 11,1; – A hívő ékszercei. 5Móz 6,6-9; – Hogyan kell imádkozni? 1Tim 1,8 Isten titkainak sáfárai. 1Kor 4,1; Állhatatosság. 5Móz 28,65; – Angyali erkölcs. Jób 4,17-19; – Soli deo Gloria! Zsolt 115,1; – Isten szuverenitása az ember életében. Lk 2,49; – A türelem. Jak 5,11; – Az üdvösség útja. Zsolt 119,1; – Isten fensége. Jób 38,4; – A legszükségesebb tudomány. Jób 37,13-22; – Hálaadás. Ézs 38,18-29; – Igehirdetés. 5Móz 4,2; – Ezek az 1922-es évfolyamból valók. Keresztyén békesség. Lk 2,29-30; 1924.okt. 18.

Ezekon túl is található még a Kálvinista Szemle egyes oldalain tömör idézetek Kálvin ígehirdetéseiből. Az itt felsorolt igemagyarázatokat Budai Gergely, Máté Elek, T. Gy-né, Tabitha és T. fordították.

A református jellem Kálvin szerint címmel ír Budai Gergely. Felteszi a kérdést: Milyen a református jellem Kálvin szerint? A kérdésre választ hat pontban ad. 1.) A református ember Isten fiának tudja magát, és ezért mindenben az Isten szava, a Biblia után igazodik. Ennek eredménye az, hogy Isten a maga szentségében önmagához kapcsol bennünket. Csak az nevezheti magát keresztyénnek, aki a Bibliából Krisztus igaz ismeretére eljutott. A keresztyén életben tehát fontos első sorban a helyes elindulás. 2.) Adjuk át magunkat teljesen az Istennek, mert nem magunkéi vagyunk hanem Istenéi. Így egész felfogásunk a Szentlélek vezetése alá rendeli magát. A református jellem csak az Úr dicsőségének előmozdítására törekszik (ad provomendum Dei gloriam). 3.) Kálvin szerint a református jellem lényege: elfordulni minden nem Isten szerint való dologtól és odakapcsolódni Istenhez. Ebben az önmegtagadásban áll az újjászületés, a megújulás, mely Isten képét bennünk helyreállítja. A keresztyén élet summája a mi önmegtagadásunk. A református jellem elengedhetetlen vonása a lelki megújulás. Ebből következik a józanság, az igazság, az istenfélelem, a szeretet cselekedetei, a méltányosság, a türelem. 4.) Kálvin jól tudta, hogy az újjászületett ember életében e földön sok a szenvedés. Ezért a református jellem önmegtagadása egyik részének a kereszt türelmes hordozását tekinti (tolerantia crucis). A szenvedés önmagunk bensőségesebb ismereté-

re vezet. Krisztusi méltóság sugárzik a kereszthordozó emberről. A szenvedésnek nagyobb a nevelő ereje, mint a boldogságnak. Szennvedés által nyerjük meg azt a bölcsességet, higgadtságot és erőt, mely a református jellemet hősiessé és fáradhatatlan munkássá teszi. 5.) Minél inkább túlterhelt az életünk, annál inkább szükség van erőgyűjtés céljából a magunkba szállásra, a meditációra. Ennek során felismerjük a jelen étellel szemben az örökélet értékesebb voltát. A jelen élet örállomás, amelyen addig kell maradnunk, míg Isten vissza nem szólít (revocatio). Ez adja jellemünk rettenthetetlenségét. 6.) A református jellem használja a jelen élet javait. Becsüli a műveltséget, a kifinomult szokásokat, mint Isten országának eszközeit. A földi javak csak eszközök, amelyekkel hálaadással használhatunk, de Alkotónk megismerésében nem gátolhatnak. Feltétlen felelősségérzet saját viselkedésünkért és Isten szuverenitásának állandó szemünk előtt tartása azért a református jellem két alapvető vonása. A summa tehát ez: megismerni Istent és feltétlenül engedelmeskedni neki (Kálv.Szemle 1920. július 18. 2. és 3.pp.).

Budai Gergely írása Kálvinról *J.C.* című, Dániel 12,3 Igével jelzett és V.D.M. (= Verbi Divini Minister) aláírású.

Három dolgot kérdez benne és ad ezekre feleletet. 1.) *Ki volt Kálvin?* Kálvin mindig ura helyzetének. Nem javítgat, nem pótoltgat, nem von vissza semmit. Egyöntetű az egész élete. Összhangzóan magas intelligenciája és vasakarata van. Sohasem vesztette el bátorságát az egész világgal szemben sem. Őt Isten arra rendelte, hogy az igazságot megtalálja és vezér legyen. Megtérésének pillanatában szívébe zárta Istent, pillanatonként szeme előtt látta felségét, feltétlen odaadással csak neki élt. Szívét áldozatul adta Istennek. 2.) *Mit köszönhetünk Kálvinnak?* A reformáció megmentését köszönhetjük neki. Az Institutio-ban a reformáció minden tanbeli eredményét összefoglalta. Csodálatosan biztos elrendezésben állítja oda a világ elé a reformáció eredményeit. 3.) *Mi maradt ránk Kálvin örökségéből?* Milyen volt e szellem? Tiszta istenismeret és komoly erkölcsi fegyelmezés egyházi és polgári eszközökkel. Így lett nála eredményes az emberek megújítása. A polgári ügyekben is lassanként az isteni mértéket alkalmazták. Krisztushoz vezető hatalmas próféta ő. Szívünket mint megöldökölt áldozatot ajánljuk mi is a Úrnak! (Kálv.Szemle 1920. okt. 31. 6-7.pp.) Ne felejtjük el a Kálvin régi arcképein olvasható jelszót: *Promte et Sincere!* = elszánt készséggel és becsületes őszinteséggel.

Kálvin-bibliographia címmel Budai Gergely teszi közzé azoknak a Kálvinnal foglalkozó magyar, német, angol, francia nyelvű szerzőknek a könyvcímeit, amelyeket ő már elolvasott és így jó lélekkel ajánl (Kálv. Szemle 1921. jan. 23. 31.p.).

Calviniana címmel Galambos Zoltán a múlt század 40-es éveitől kezdve német, angol, francia, holland, latin és olasz nyelvű szerzők könyveinek címét közli Kálvinról, összesen 141 könyv szerzőjét és címét (1921. jún. 12. 203, 204.pp. jún. 26. 218, 219.p., júl. 3. 227.p., júl. 10. 235.p.).

Kálvin Institutiojának rövid tartalmát ismerteti Galambos Zoltán a Szemle 1921. júl. 17. számában 238.p.

Kálvin közismert pecsétárajának, azaz szimbolikus jelvényének modern képét láthatjuk 1922. január 1-től kezdve Az Úr színe előtt című rovat homlokzatán a Kálvinista Szemlében. Az égő szívet ég felé nyújtó kéz rajzát körülveszi: Cor meum velut mactatum Deo in sacrificium offero, azaz: Szívemet, mint megölkölt áldozatot Istennek ajánlom. A kép a református keresztyénség lényegét és gazdagságát fejezi ki. A rajzot Györgyi György budapesti rajztanár készítette (Kálv.Szemle 1922. jan.7. 14.p.).

Kálvin feleségéről szerények a forrásaink. Farel Vilmoshoz írta Kálvin egykor, hogy olyan feleséget szeretne, „aki alázatos, szerény, takarékos, hosszútűrő...” Olyan házastársat adott neki Isten Von Buren Idelette személyében, aki kegyes életű, imádságos özvegy, szolgáltni tudó lélek volt. Felkereste a szegényeket, betegség edzette szeretettel biztatta az ágyban sínylődőket, vigasztalta a haldoklókat. Kálvint sok idegen és jóbarát kereste fel. Felesége gondoskodott az atyafiságos vendéglátásról. Fájt Kálvinnak, hogy felesége olyan korán elhunyt. A viszontlátás reményében mindig megbékélt lélekkel emlékezett meg róla a nagy reformátor (Kálv. Szemle 1923. márc. 17. 100.p.).

Kálvin teológiájának problémái. Ez a címe Bauke Hermann tanulmányának, melyet Incze Gábor ismerteti a Szemle 1924. márc.8-i számában. A holland szigorú református egyház virágzása, a reformáció eseményeinek évfordulói, Doumergue Kálvin-kutató munkássága, Troeltsch elismerése a református egyházak társadalmi és államépítő tevékenységei iránt, a világháború következtében elemi erővel felcsapódó szociális kérdés időszerűvé tette, hogy a kálvinizmus-sal, mely sok baj gyökeres kiirtására képesnek mutatkozik, nem reformátusok is foglalkozzanak.

Bauke munkája német alapossággal, nagy tudással megírt könyv. Elismeri a református erkölcsen nagy áldásait. Kritikával vizsgálja: hol tart a kutató munka Kálvin teológiájában? Nem híve annak, hogy egyetlen pontra vezesse vissza valaki a református teológiát. Van aki az eszkatológiából származtat mindent. Más szerint Isten dicsősége az egyetlen alapelv, vagy Isten örök és változhatatlan végzése. Ismét más a teocentrikus teremtési és megváltási gondolatra vezet vissza mindent, vagy a predestinációra, vagy a megigazulásra. Bauke szerint Kálvin dialektikát nyújt, mellyel összekapcsolja az ellentéteket is (complexio oppositorum). Bohatec a diagonálisok teológusát látja Kálvinban. Hatalmas formai egységet kovácsol. (A mi egész bölcsességünk két részből áll: Istennek és önmagunknak megismeréséből.) A predestinációról azt tartja, hogy az Kálvin hittanának a Szentírásból merített és feldolgozott alkatrésze. Jelentősnek tartja azt, hogy Kálvin Luthert átvitte német földről nyugatra (Kálv.Szemle 1924. márc. 8. 82.p.)

A kálvinizmus új megbecsülése a címe Patay Pál írásának. Mitchell Hunter cordrossi lelkes 300 oldalas könyvét ismerteti, mely 1920-ban jelent meg: *Kálvin tanítása – modern tolmácsolásban* címmel. Glasgow-i termék ez a könyv is, mint Hastie-é, mely Bu-

dai Gergely fordításában jelent meg: *A református gondolkodás alapelvei* címmel a Kálvinista Szemle kiadásában (Budapest, 1925). Hunter könyvét Patay Pál a következő alcímek szerint ismerteti: 1) *Az elfelejtett s újra felfedezett kálvinizmus.* A 18.-19. században a racionalizmus lebecsülte a kálvinizmust. Amióta azonban Kálvin csodálatos munkái újra közkinccsé lettek, minden országban megindult a Kálvinnal alkotott igazságtalan értékelés felülvizsgálása. Hunter Kálvin tanítását ismertette nemcsak az Institutiora hivatkozik, hanem gondosan válogatja ki más iratai közül is a jellegzetes gondolatokat. – 2.) *Az igazi Kálvin-kép.* Hunter a Kálvinnal alkotott torzképeket elfogulatlanul vizsgálja és cáfolja. Kevés ember élt olyan megszentelt életet, mint Kálvin. Méltán foglal helyet az emberi nemzetségnek legnemesebb fiai között. Tisztázza azt a kérdést is, mintha Kálvin ellensége lett volna a zenének és általában a művészetnek. – 3.) *A jellegzetes kálvini tanok: A predestináció.* Kálvin rendszere az isteni kijelentés magyarázása, alkalmazása az emberi életre. Leginkább gyakorlati hatású volt a „dogmának” tartott predestináció. Minden hívőnek személyes meggyőződése, hogyha Isten nem válsztotta volna őt ki, ő sohasem válsztotta volna Istent. A predestinációnak az a tanítása, hogy a hívők lekiismeretükben bizonyosak afelől, hogy Krisztus kiválsztott katonái, ihlette azokat a puritánokat, akik Anglia, Hollandia, Amerika köztársaságát megalkották. Kálvin ezt mondta: „Mennydörgés és villámlás semmit sem tehetnek maguktól, hanem Isten irányítja azokat, amint akarja. S ha egyszer ezt tudjuk, nem fogunk félni a mennydörgéstől.” – 4.) *Az anyaszentegyház – szekták.* Az egyház szerinte is összegyűjtője s kiosztója Isten azon áldásainak, melyeket sehol máshol meg nem nyerhetünk. Az egyházon kívül nincs és nem is lehet igazi megszentelődés. Visszautasította a fanatikusok azon igényét, akik a egyházon kívül állva a Szentlélek titkos kijelentésével kérkedtek. A látható egyház – foltjaival is – a Krisztus teste. – Elpalántálta a későbbi csodálatos eredményű protestáns külmisszió csiráit is. – 5.) *A kálvinizmus és a politika.* A szociális szolgálat területén sok elvi útmutatást és gyakorlati tevékenységet mutat fel a kálvinizmus. Nem csupán egyéni és egyleti jótékonykodásról van szó, hanem a törvényhozásnak a krisztusi elvek megvalósítása érdekében történő befolyásolásáról. Gazdasági elvei új utat törtek s új alapelvek szerint építették fel a társadalom épületét. Amikor Genfben megromlott a pénz, munkanélküliek tömege várta odaérkezését, s szociális forrongás fenyegetett, Kálvin selyemgyár felállítását javasolta a tanácsnak. Miután a selyemgyár nagyszerűen prosperált, mellé textilgyár épült. Új kórházak épültek. – 6.) *A kálvinizmus jövője.* A kálvinizmus a jövőndő alapjául szolgál az Isten szuverenitásáról szóló tanításával. A protestantizmus egységesítésében motorikus erő van. Kálvin maga égő vágyakozással vágyott az egységre. Az egységtörekvés eredménye kiszámíthatatlan, de nem állítható, hogy Kálvin tiltaná a magasabbrendű integrálódást (Kálv.Szemle 1925. jan. 3. 2.-3.pp., jan. 10. 11-12.pp.)

Egy újonnan fölfedezett Kálvin-arc képet mutat be

Sebestyén Jenő a Kálvinista Szemle 1926. ápr.6-i számának elején. A szakértők szerint csupán két arcképe van Kálvinnak, amely számunkra értékes. Ez a most felfedezett kép azért jelentős, mert a híres Friedländer berlini professzor szerint kb. 1560-ból való és eredeti. Egy holland református társaság megvásárolta s így Hollandia képtárait gazdagítja.

Kálvin felfogása az egyházi szakadásról. Amikor Kálvint és barátját Farel elűzték Genfből, néhány lelkes híve komolyan gondolt az elszakadásra. Kálvin azonban ezt írta: „A nem tiszta tan nem akadály. Elég, ha Krisztus egyházának alapvető tana van meg. Keresztyének között a szakadástól olyan irtózásnak kell lenni, hogy azok azt amennyire csak lehet, elkerüljék.” Kálvin az Institutio negyedik könyvében azt írja, hogy az egyház ismertető jeleinek az Ige hirdetését és a szentségekkel való éleést kell tekintenünk. Ahol tehát tisztelettel hallgatják az evangélium hirdetését, ahol nem hanyagolják el a szentségeket sem, ott abban az időben az egyháznak igazi és kétségtelen képe látható. – Az egyháztól való elszakadás Istennek és Krisztusnak megtagadása.

Az egyetlen ok, amiért mi a római katolikus egyházat elhagytuk – mondja Kálvin –, hogy az igazság tiszta megvallását nem tudja elviselni (Kálv. Szemle 1927. jún. 4. 186.p.).

Kálvin János. Az ember és munkája. Írta: Irwin C.H. Fordította: Nagy Sándor (Budapest, 1927. 238.p.). Ez a munka kitűnő kalauz mindazoknak, akik reformátorunk életéről és egyéniségéről egyetemes benyomást akarnak szerezni. Igyekszik elénk tárni Kálvin egész eszmevilágát is. A könyvnek 12 fejezete van. 1.) A világ, amelybe Kálvin jött. 2.) Kálvin ifjúsága. 3.) Az Institutio eredete és tárgya. 4.) Az Institutio tanítása. 5.) Az Institutio tanítása II. 6.) Kálvin Genfben jön. 7.) Számkivetés Strassbourghban. 8.) Kálvin jelleme és élete. 9.) Kálvin mint reformátor. 10.) Kálvin hatása a reformált egyházakra. 11.) Kálvin és Servet. 12.) Kálvin, mint vallásos tanító. Sebestyén Jenő ajánlja a könyvet ifjúsági körök, bibliakörök, egyesületek számára tanulmányozásra, mely népszerűen megírt és tartalmas idézetekkel teljes (Kálv. Szemle 1927. jún.4. 194-195.pp.).

Kálvin János: Levél a királyhoz. E cím alatt adta ki a franciaországi Kálvinista Társaság első kiadványát, amely Kálvin Jánosnak I.Ferenc francia királyhoz intézett világhírűvé vált levelét foglalja magában, s melyet Institutio Religionis Christianae című munkájának bevezetésül közölt egykor. A levélhez J.Pannier, a társaság egyik vezető embere írt 30 oldalas tanulmányt. Ez a levél Magyarországon is megjelent a Czeglédy Sándor – Rábold Gusztáv féle Institutio- fordítás bevezetéseként (Kálv.Szemle 1927. szept. 24. 324.p.).

Calvinus Redivivus. Az Evangile et Liberté francia református lapban Wilfred Monod francia református egyházi férfiú érdekes cikket írt a lausannei konferenciáról, amely szerint a kálvini teológia nagyszerű újjászületésének közeledtét jelzi. Kálvin a presbiteriánusok szellemi vezére, őszinte ragaszkodást tanúsítanak iránta a metodisták nagy tömegei és sokan a baptisták közül. Kálvin nagy érték a quakerek hitében s teoló-

giai elvei legújabbban hatással vannak az anglikán egyház teológusaira is (K.Sz. 1927. nov.5. 367.p.).

Kálvin címen olvashatunk a Kálvinista Szemle 1927. dec. 17-i számában a vezércikket követő második írásban. A reformátusok felé való igazodás friss terméke a hugenotta eredetű német írónak, de Quervain Alfrédnak munkája: Calvin, sein Lehren und Kämpfen (Berlin, 1926. 96.pp). A legnehezebb kérdéseket veszi vizsgálat alá: a katolicizmus, a vallási individualizmus, tekintély és szabadság, az egyház.

Kálvin mozgalma semmi egyéb, mint az Írás exegézise, kifejtése, magyarázata. A római egyházat alapjában rendíti meg, amikor éppen az Írásból állapítja meg a pápai egyházban az Isten megelevenítő Lelkének felcserélését az egyházszervezet tartalmával.

Kálvinnak állást kell foglalnia kora individualistái, az újrakeresztelkedők ellen is, akik a valdenszekhez hasonlóan minden emberit megvetnek, mégis mindent az emberi hittől, tudattól várnak.

A tekintély és szabadság vitájában, melyet a keresztyénség kezdete óta folytatnak egyházi irányok, azt hirdeti Kálvin, hogy a szabadságot azért nem értik meg sokan, mert nem tudják, hogy kiindulási pontja és célja nem az ember autonómiája. A súlypont ebben a teológiai kérdésben nem lehet az ember. Kálvin számára a szabadság a kegyelem szülte hitnek a dolga. Szerinte az Ige az, ami szabaddá tesz és ugyanakkor meg is köt.

A szabadságról és tekintélyről szóló felfogások könnyen vezethetik a hívőt a vallási anarchizmusba, ha a középutat meg nem találja az egyházban. Az ember Isten szavát megtalálja a törvényben és Jézusban, hogy minden irányból jövő áramlatok ellen ezzel védekezzenek.

Kálvin városa, a szépséges Genf, lassanként a világ nagy nemzetközi szervezeteinek fővárosa, s így világközpont is lesz. A stockholmi konferencia határozata folytán létrehozott nemzetközi keresztyén szociális tudományos kutatásokat végző intézet már az 53. nemzetközi szervezet, mely Genfet választotta székhelyül. A keresztyén szervezetek közül ott székel már a KIE Világbizottsága, az Ev.Ker.Diákszövetségek Világbizottsága, az Európai Egyházakat Segítő Egyházi Akció Központi Irodája, a Keresztyén Leányegyesületek Világbizottsága, a Nemzetközi Missziói Tanács Irodája, s nemsokára az Élet és Munka című világszervezet titkársága is (Kálv.Szemle 1929. jan. 26. 27.p.).

Kálvin kommentárjai magyarul. Kálvinnak a Biblia egyes könyveit magyarázó hatalmas, mély és minden idők számára friss értékeket jelentő kommentárjait akarják kiadni erdélyi református testvéreink. Csak a legnagyobb elismerés hangján lehet megemlékezni e nagyszerű lépésről, mellyel megszégyenítenek bennünket, a mi egyházi életünket és könyvkiadó vállalkozásainkat. Kálvin hatalmas, tiszta, világos bibliamagyarázó ereje mérhetetlen megtermékenyülést fog jelenteni a magyar református igehirdetés és bibliaolvasás számára (Kálv.Szemle 1930. márc. 1. 71.p.).

Mindéz nem csupán bejelentés volt, hanem tettek igazolták ezt az örömhírt. Ezért lehet tulajdonában e sorok írójának Dávid Gyula teológiai magántanár ki-

adásában hét kötet Kálvin-kommentár, melyek 1929 és 1942 között jelentek meg. Rábold Gusztáv fordításában négy kötet Máté, Márk és Lukács összhangba hozott evangéliumához; Magyarázat az Apostolok Cselekedeteihez két kötet Szabó András fordításában és Magyarázat Pál apostolnak Timóteushoz írt leveleihez egy kötet. Ezek közül öt kötet Székelyudvarhelyen, kettő pedig Budapesten jelent meg.

4. Konferenciák sorozata

Kálvin-konferencia címen hívta össze a Kálvinista Szemle első konferenciáját Budapestre, 1920. május 26. és 27-ére a Ráday utca 28. szám alá. A konferencián 62 lelkész vett részt Budapestről és vidékről, azonkívül férfiak és nők a lap olvasótáborából. A megtárgyalt témák között voltak a következők: A kálvinizmus lényege és világtörténeti jelentősége, A magyar református egyház jövő hivatása, *Evangélikizáció és református evangélikizáció*, A magyar református papság új feladatok előtt, A református iskolapolitika, stb. Feltűnő érdeklődés volt Sebestyén Jenő előadása iránt. Kimutatta az általános evangélikizáció és a református evangélikizáció közötti különbséget. Az egyházon kívül szabad egyesületek által végzett evangélikizációnak nincs egyházat reformáló hatása. Nem építi be a gyülekezetekbe a Krisztushoz vezetett embereket. Így nem teszi alkalmassá őket a Krisztus testének építésére. Sürgeti, hogy a Krisztushoz való megtérést kövesse a református egyházhoz való hűség, főként az evangéliumi munkások lelkében. Élő hitünk tehát legyen kiépitett református öntudatúvá.

Az előadást követő vitában felszólaltak Varga Sándor, Csia Sándor, Olasz Sándor, Muraközy Gyula, Takaró Géza, Bogdán Gyula, Okos Gyula, Kájel Endre. Sebestyén Jenő zárszavában újra *sürgette a gyülekezeteket szervező, nevelő, továbbépítő evangélikizációt*. Ő csak azt akarja, hogy tovább építsük ki a református-ságnak és egyházi szervezeteknek alapköveit, mert *nemcsak evangélikizálni, de egyúttal reformálni is kell*. Az individuális szemponton túl, állítsuk előtérbe a kollektív szempontot is.

A téma és annak vitája továbbra is napirenden maradt. Sebestyén Jenő 1922-ben négy részben fejtette ki ezzel kapcsolatos felfogását a Kálvinista Szemle-ben: 1.) Az evangélikizáció főbb kérdései. 2.) Az evangélikizáció alapformái. 3.) A magyar evangélikizáció értékelése. 4.) A modern evangélikizáció értékelése. Lefordította tovább Wielenga amsterdami református lelkésznek: Az evangélikizáció a református egyházban című könyvét (Budapest, 1923.). A szerző már ezt megelőzően 1922. április 21-én előadást tartott a holland-magyar konferencián Az egyház és az evangélikizáció címmel. Alaptételei; 1.) Evangélikizáció az a céltudatosan és szervezeten végzett munka, amely azok között meg végbe, akik Isten igazságaitól elidegenedve élnek. 2.) Ez szükséges. 3.) Célja: az egyház védelmezése. 4.) Jellege: egyházas. 5.) Módszere: a presbitérium kezdeményezi. A presbitérium számoljon a hívők tisztével. Eszközei: evangélikizációs összejövetelek, házi látogatások, iratterjesztés, főleg bibliaterjesztés. Az életkorok igényeivel számolni kell. 6.) Ve-

szedelmei: metodisztikus elfajulás és konkurrencia. Bizonyos erők elvonása az egyház munkájától. Fontos, hogy az egyház erős legyen a maga felfogásában.

A *péceli konferenciát* Forgács Gyula lelkész hívta össze 1920. augusztus 17-20. napjaira. A feladatot így határozza meg: őszintén és komolyan revideálni kell életünket a lelkipásztori hivatás evangéliumi eszményének világosságában és segíteni egymást szent hivatásunk betöltésében (Kálv.Szemle 1920. aug. I. 5-6.pp.).

Sebestyén Andor beszámolója szerint több mint 50 lelkész vett részt a konferencián. A dunamelléki egyházkerületből minden egyházmegye képviselve volt, kivéve a baranyait. Megtárgyalt témák: A lelkipásztor, mint a gyülekezet szolgája. Jelszó: a lelkipásztor-kodáshoz három dolog kell: szeretet, szeretet, szeretet. A gyülekezet külső és belső élete. A végén összegezték az eredményeket és megegyeztek abban, hogy a megállapodásokhoz mindenki hű marad (Kálv.Szemle 1920. aug. 29. 3-4.pp.).

A *kunhegyesi egyházi értekezletre*, 1921. aug. 24-25. napjára a Kálvinista Szemle és a Reformáció című lap szerkesztősége közösen bocsátott ki meghívót. A tiszántúli kerületből 55, a dunamelléki 54, a tiszáninneniből 18, a dunántúliból 5, összesen 132 lelkész vett részt. Megtárgyalt témák: *A keresztyén egység*. Forgács Gyula. – *Külföldi összeköttetéseink*. ifj. Victor János. – *A lelkészképzés*. Vass Vince. – *A lelkészválasztás*. Nagy Béla teol. tanár, Sárospatak. – *A református tudományos élet problémái*. Kovács Andor jogtanár. – *A református egyház döntő órája* címmel Sebestyén Jenő szólt. Hangsúlyozta, hogy milyen tragikus az, hogy egyházunk apálykorszakát éli. Az adminisztráció Potemkin falai mögött nincs belső, eleven hitélet. Az üdvözítő hit tradicionális hitté vált. Évtizedek óta negatív protesztálásból élt egyházunk. Vissza kell térni a régi eszmékhez, amelyeket a kálvinizmus a történelem folyamán átélt. – Az Országos Egyházi Értekezlet *Memorandumot* juttatott el egyházunk Zsinatához. Ez a beadvány azt hangsúlyozta, hogy egyházunk csakis abban az esetben töltheti be küldetését, ha megújul Isten Szentlelke által. Hiányolja a bibliai és kálvini fegyelmet. Az igazi egység egyházunkban csakis a református keresztyénség nagy alapfogolatai szerint valósulhat meg. Jöjjön létre az organikus reformáció. A Szentlelek Isten vezetése mellett maga az egyház hajtsa ezt végre önmagán. A szolgálat az anyaszentegyház életének állandó munkája. Ide tartozik a diakonátus szervezett formában való helyreállítása. A diakónus gondoskodik arról, hogy a gyülekezetben ne legyen elhagyatott (Kálv. Szemle 1921. szept. 4. 295-296. és 1921. szept. II. számhoz a melléklet).

Jó előre beharangozta a Kálvinista Szemle a *református teológusok 1921. július 6-10-ig Somogykilitiben tartott konferenciáját*. Ez a konferencia egy láncszem akart lenni abban a munkában, melynek célja egyházunk talpraállítása. Legelőször pedig a konferencia határozataiból azt az első pontot közölte, mely a konferencián résztvevőknek azt a döntését szögezi le, hogy Isten kegyelméből világosan meglátták: csak az lehet igazi lelkipásztor, aki találkozott Jézus Krisztussal, mint személyes Megváltójával (Kálv. Szemle 1921. júl. 17. 242.p.).

Majd a július 24-i és augusztus 14-i számban ennek a konferenciának részletes végbemenetéről olvashatunk. Többek között sor került a következő előadások megvitatására: Zajti Ferenc: *Egy lelkipásztor belső életéből* (Oberlin naplói alapján). Töltéssy Zoltán: *A református keresztyénség és a teológiai irányok*. Az előadó kimutatta a reformáció óta előállott teológiai irányokkal szemben a hitvallásos teológia felsőbbbőségét. – Gyülvész István: *A lelkipásztori ideál*. – Tóth Endre: *Lelkipásztori munka falun*. – Incze Gábor: *Mai eszmeáramlatok*. – Hegyi Sándor: *A kálvinizmus, mint világnézet*. Szőke Imre: *Az ifjúsági munka*.

Megjelent a konferencián Sebestyén Jenő is. A holland résztvevők előtt ismertette a konferencia célját és előadást tartott a *Soli Deo Gloria gondolatáról*, ezzel iránytűt adva a konferencia minden tagja kezébe.

A Siófokon tartott zárógyűlésen a következők írták alá a Soli Deo Gloria Szövetség alapító okmányát: Daróczy Sándor, Zsíros József, Csizmadia Dániel, Halasi Miklós, Szőke Imre, Zombory Sándor, Fogarassy Dezső, Horváth László, Mirtse Árpád, Balogh Vilmos, Hegyi Sándor, Fekete Károly, Dr. Halmi János, Töltéssy Zoltán, Fábíán Gábor, Tóth Endre, Gáty Ferenc, Ury Ferenc, Csontos Béla, Perpáth Ferenc, Benke József, Vincze Károly, Dobos Dezső, Nagy Sándor Béla, Ecsedy Aladár, Apostol János, Szabó Zoltán, Baló Pál, Zajti Ferenc.

Akkor még nem lehetett sejteni sem, hogy ebből a szövetekezésből olyan egyháztörténeti jelentőségű mozgalom fejlődik ki, mint amilyen kifejlődött Töltnai Dali János és kilenc magyar teológustársa Londonban 1638 februárjában keletkezett szövetekezéséből: a magyar puritanizmus.

Az első holland-magyar konferencia 1922. április 20-21-én volt. A hollandiai vendégek a holland egyháztól kapott megbízólevéllel érkeztek. Buzdítottak a Szentírás és hitvallásaink tanulmányozására, hogy könnyebben menjen végbe egyházunk megújulása. Az áhítatokat Szabó Aladár tartotta. A budapesti teológián megtartott előadások a következők voltak: Grosheide F.W.: *A Szentírás tekintélye*, Bouwman H.: *Az egyház és a hitvallás*. Hoekstra kampeni professzor: *A református ifjúság nevelése*. Az előadás a református keresztyén pedagógia céljáról, tárgyáról és köréről szolt igen sok hozzászólást váltva ki. – Bouwman: *Egyháztagság és egyházfegyelem*. – Wielenga amsterdami lelkész: *Az egyház és az evangélizáció*. – Hoekstra: *A keresztyén filozófia*. Sebestyén Jenő záróelőadásában elmondotta, hogy nagy jelentőségű állomásnak tekinti ezt a konferenciát, amelyre talán különböző útakról jöttek össze a résztvevők, s onnan most már egy úton távoznak: a tiszta református keresztyénség útján.

A holland vendégek: H. Bouwman Kampenből, F.W. Grosheide Amsterdamból, G. Keizez Tielből a konferencia befejezését követően különböző budapesti református templomokban hirdették az Igét, majd Debrecenben tartottak egy napos konferenciát.

H. Bouwman: *Az egyházfegyelem és Az egyház és a hitvallások* című előadása Sebestyén Jenő fordításában magyar nyelven külön füzetben megjelent. A bu-

dapesti konferencián 152 lelkész és 79 laikus vett részt. Névsorukat közli a Kálv. Szemle 1922. május 13-i száma (173-174. pp.). A felsoroltakon kívül mintegy 500 főnyi átmeneti résztvevő fordult meg a konferencián. Állandó hűséggel jelen volt a Bethesda-kórház diakonisszái közül is 10-15 fő.

A második Holland-Magyar Konferenciára 1924. május 8. és 9. napján került sor Budapesten, a Teológián, a Holland-Magyar Református Bizottság rendezésében. T. Hoekstra és H. Bouwman kampeni, A. Noordtzij utrechti professzor és J.H. Kok könyvkiadó jöttek el erre az alkalomra. T. Hoekstra professzor *Mit akarunk?* címmel tartott előadást. A hitvallásos református alapra hív vissza. Együtt munkálkodásra buzdít. Az egyház beteg? Ne hagyjuk ott, hanem gyógyítsuk meg! Igyekezzünk válllvetve haladni előre!

Bouwmann professzor *A kálvinizmus erkölcsi erejéről* beszélt. Ezt az előadást a Kálvinista Szemle bő kiadványban ismerteti (1924. máj. 17. 150-151. pp.). Mi a kálvinizmus erkölcsi ereje? 1.) Az igazságosság szeretete, 2.) Hűség a naponkénti küzdelmekben, 3.) Isten keze kormányoz, igazgat mindent, nem a vaksors uralkodik, 4.) Állandóan Isten színe előtti járás, 5.) A keresztyénnek nem szabad megvetni a világot, de nem szabad szolgálni sem azt.

A. Noordtzij előadásának címe: *Küzdelmünk a hitetlenség ellen*. Ennek az előadásnak összefoglalása is megtalálható a Kálvinista Szemle 1924. május 24. számában, a 157. oldalon. – 1.) Honnan származik ez a harc? Nagy harc támadt Isten és az ember között. Isten örök harca az emberért és az ember örök harca Isten ellen. Ez a harc az ember tetteiből származott. – 2.) A harc jellege. A történelem folyamán nem mindig ugyanaz a harc jellege. Néha csendes folyócska, máskor vad sebességgel zúgó ár. Végző fázisa nem lehet más: Jövel Uram Jézus, jövel hamar! – 3.) Mi a mi teendőnk? Szenteljük oda szívünket Istennek. Isten életünk középpontját akarja. Isten nem adhatja dicsőségét oda másnak. Ahová Isten helyezett, ott álljunk helyt. Könyörüljetez gyermekeiteken – mondotta.

H. Bouwmann előadása: *Az egyház jelentősége a református keresztyén életben*.

A zárónap délutánján a dísztermet zsúfolásig megtöltö gyülekezet jelenlétében Ravasz László mondott köszöntést a holland-magyar kapcsolatok gyökereit és gyümölcseit méltatva. Művész számok hangzottak el; felszólaltak H. Bouwmann és A. Noordtzij professzorok; J.H. Kok hollandiai református könyvkiadó beszélt nagy hatással, ki a holland könyvkiadók szövetségének elnöke és 16 éven át a holland diakónusszövetség alelnöke volt.

A konferencia résztvevői nagy látomást vittek magukkal. Résztvett 90 lelkész és legalább 6 lelkészné.

A budapesti református Teológia konferenciája 1924. január 8. 9. és 10-én ment végbe. A reggeli áhítatokat Soltész Elemér, Veress Jenő és Victor János tartották.

Előadások: *A református keresztyén hit mélységei*. Sebestyén Jenő: e témáról szubjektív és objektív szempontból beszélhetünk. Szubjektíve a hit mélységeit igazán megismerni nem lehet, objektíve azt keressük, hogy hitünk mennyire tud Isten mélységeibe

behatolni. Az első, az eredeti, ősi tiszta hitben nem volt bűn. De jött a bűn s ez átalakította az embert; így most már Krisztus bűnbocsátó kegyelméből juthatunk üdvözítő hitre. Van történeti, vagy tradicionális, ideiglenes-, csoda-hit, üdvözítő-hit. A hit mélysége Isten kijelentett igazságainak megismerésétől és elfogadásától függ.

Marton János sárospataki teológiai tanár *Iskolapolitikánk* címen tartott előadást. Teendőinket 16 pontban sorolta fel.

Szabó Aladár előadásának címe: *Az evangélium sorsa Magyarországon*.

Vádak a magyar kálvinizmus ellen című témát három előadás során tárgyalták meg: 1.) Teológiai és erkölcsi támadások, Ravasz László; 2.) Történelmi és politikai támadások, Hamar István; 3.) Kik és hogyan támadnak minket? Kovács J. István.

Csekey Sándor előadását: *Krisztus királysága a református teológiában* címmel teljes terjedelmében közzétette a Kálvinista Szemle 1924. jan. 19. és jan. 26-i számában a szerkesztőség.

További előadások: Vass Vince: *A magyar református egyház reformációjának szükségessége*. – Varga Sándor: *Egyházunk pénzügyi politikája*. – Ravasz László: *A magyar kálvinizmus egységének fontossága*. A magyar református egyház egysége nemcsak jogi egység, de történelmi egység is. A belső egységet fenyegetik az egyes egyházkerületek partikuláris hagyományai, a partikuláris teológia, a racionalizmus. Újabb veszélyt jelenthetett volna az egységgel szemben az evangélizációs-ébredési-belmissziós mozgalom, és a holland szigorú református egyház szelleme, ha átplántálva a szakadás érdekében dolgoznának.

Sebestyén Jenő felszólalásában és a Kálvinista Szemle 1924. január 28-i számának vezércikkében kifejtette, hogy Ravasz Lászlóval ezt a kérdést elrendezte és a püspök is közölte, hogy elintézettnek tekintí a témát. De meg kellett neki előadásában említeni a szakadás előkészítésének lehetséges vádját, hogy Sebestyén Jenő nyilvánosan is tudjon védekezni. Ugyanis Sebestyén Jenő és aki körülötte a Kálvinista Szemle zászlaja alatt dolgozik, az egyházban és az egyházért dolgozik. Éppen az egyháziasság, a felekezeti öntudat, éppen a történelmi lélek ébresztésén fáradoznak szüntelenül. Ők pontosan ezen a téren sebezhetetlenek és azok is maradnak.

Kovács J. István: *Az államsegélyes egyház politikai válsága*, Sebestyén Jenő: *Hogyan indítsuk meg a reformációt?* Ehhez három dolog szükséges: 1.) Helyes ideálok, 2.) Helyes diagnózis, 3.) Okos és bölcs cselekvés. Tanban, életben és szervezetben szükséges egyházunk reformációja. Organikus reformációra van szükségünk.

A negyedik nap a lelkészek zártkörű konferenciája volt. Megtárgyalt előadások: Szabó Imre: *A lelkész közéleti súlyának megcsappanása*. – Hetessy Kálmán: *Új presbiterek és egyházkormányzók nevelése*. Ezt követte Göde Lajos beszámolója a konferenciái benyomásokról. Párhuzamosan a lelkésznék konferenciáját tartották a Ráday Könyvtár nagytermében. Ravasz Lászlóné megnyitóját követően Forgács Gyuláné: *Mit tehet a lelkészné a gyülekezetben?* címmel hangzott el

előadás. Laky Zsigmondné pedig az amerikai papnék munkájáról és életmódjáról tartott előadást.

A lelkésznék konferenciáján mintegy 50 lelkészné vett részt, a férfiakén 99 vidéki lelkész, ezenkívül a budapesti lelkészi kar csaknek teljes számmal, továbbá több nem lelkész vezető férfi és néhány evangélikus lelkésztárs is (a résztvevők névsorát a Kálv. Szemle 1924. jan. 26. száma közli, 37.38 pp.).

Ez a konferencia minden tekintetben eredményes volt. Léghőre harmonikus volt, az egységes egyházi közvélemény kialakulása nagy lépéssel jutott előbbre. Az lenne az egészséges állapot, ha a Zsinat s a hivatalos egyházi testületek lennének a kezdeményezők a teendőkre vonatkozólag, a konferenciák pedig a kivitelezés módjait beszélnék meg. Most a szabad konferenciák adják az eszmét, sürgetik a reformokat.

Jó előkészítést jelentett erre a konferenciára az 1924. január 6-án a teológia dísztermében rendezett sajtó-estélyen Sebestyén Jenő *Ideálok szolgálata* címmel tartott előadása; Ravasz László pedig igehirdetéssel szolgált.

Az 1925-ben rendezett januári konferenciának témái és előadói: Úrvacsoraosztással kezdődött a konferencia. Ezekben a pillanatokban valóságos drámai erővel hatott Isten Szentlelke. Aki ott volt, nem felejteti el a prédikátorok izzó énekét. Az impozáns lelkészi tábor számára Böszörményi Jenő szentesi lelkész szolt kálvinista népünk lelki világáról. A zenedarabok preludiumában már rendszerint jelentkezik és felcsendül az egész darab zenei gondolata is. Ilyen bevezetés volt Böszörményi Jenő előadása is. Sajnálattal állapította meg, hogy már nincs népünknek egységes gondolkodása; könnyen befolyásolható és ingatag, nem tud határozott eszméket szolgálni. A betegségre orvosságot is ajánlott: „Árasszuk el népünket hitünk igazságait tartalmazó iratokkal és hirdessük számukra tisztán és határozottan a református keresztyénység alapelveit.” Ez az út vezet el a történelmi magyar református egyházat a zökkenés nélkül való belső, mély és megalapozott reformálódásra.

Segédlelkészeink helyzete és annak reformja, Marton János. – *Az adakozás lelkének nevelése*, Bogdán Gyula. – *A kálvinista férfi lelkivilága*, Ravasz László. A kálvinizmus férfinevelő oldala: 1.) Szellemisége; 2.) Egysége és rendszeressége; 3.) Aktivitás; 4.) Heroizmus; 5.) Isten dicsősége, mint a nagy imperatívusz. – *Miről prédikáljunk ebben az évben?* Juhász László esperes. Az ótestamentum találja meg helyét igehirdetésünkben. Legyen összefüggés szószéki munkánkban. Tárgyaljuk hitünk nagy kérdéseit. Magyarázzuk a Heidelbergi Kátét. – *A református sajtó hanyatló ügye*. Muraközy Gyula. Holnapunk és jövőnk a sajtón dől el. A prédikáció ma már nem elég, mert a sajtó ma Magyarországon az igazi nagyhatalom. *A missziói lélek aláhanyatlása*. Szabó Aladár. – *A kálvinista nő lelkivilága*. Sebestyén Jenő. Ebből az előadásból nőtt ki és jelent meg 1927-ben Sebestyén Jenő: *A református nő lelkivilága* című 506 oldalas könyve.

A falusi lelkigondozásról Csikesz Sándor beszélt. A lelkipásztori feladat az előljárás. Legyen szemérmes. Csak imádkozó lélek lehet. Legyünk szemléletesek. A nagy igazságokat meg kell jeleníteni. Elmarad-

hatatlanok a házi látogatások. Keresztelő, házasságkötés, temetés évfordulója alkalmas erre. A lelkész legyen mindig munkában.

A lelkészválasztás kérdését Hetessy Kálmán vezette be. A legmegfelelőbb emberek a legmegfelelőbb helyre kerüljenek. *A hitetlenség offenzívájáról* Enyedi Andor szólt. Alkohol, vérhaj, egyke esz bennünket és túrjuk. Minden vonalon általános erkölcsi romlás, élvhajzásat és pénzimádat. Romlott közélet, családok, sikkasztások. Durva hang az érintkezésben. Örülünk a más bukásának. Nincsenek nagy vezető gondolatok és nincsenek nagy egyéniségek. A nyárspolgári átlag levegőjében megszületik a közöny. – Európa sorsa a hit hűsvéti feltámadása. – *A kálvinista családi életről* Csűrös Istvántól hallottak bölcs dolgokat a konferencia tagjai. – *Az egyházi közteherviselés* kérdéseit Bilkei Pap István tárta a hallgatóság elé. *Az egyházi és iskolai politikáról* Hamar István tartott előadást. *A kálvinista politika teológiai alapjairól* Sebestyén Jenő beszélt. A keresztyén politika alapja az isteni kijelentés. Minden attól függ, hogy az egész életet átölelő ereje van-e a keresztyénségnek. Isten törvényeket adott nemcsak az egyén, hanem a társadalom, nemzeti élet s az államok számára is. Isten akaratát nemcsak a mennyben, hanem a földön is legyen meg. – A konferencia záróelőadása *A kálvinizmus társadalomépítő erejéről* szólt Kovács J. István szolgálatával. – A befejező áhítatot Ravasz László tartotta a Fil 2,1-11 alapján. Felmutatta hatalmas erővel Krisztus eljövételének célját, megváltói munkájának lényegét s Úr-voltának egyedülálló csodáját.

A párhuzamosan megtartott papnék-konferenciája nagy érdeklődés mellett ment végbe. Előadók és témák: Pruzsinszky Pál: *A nő szerepe a református egyház történetében.* – Göde Lajos: *A nők hivatása mai egyházi életünkben.* – Czeglédy Sándor: *Miben segíthet a papné férjének?* – Janka Károly: *A papné a gyermekvédelem szolgálatában.*

Minden egyes előadást élénk hozzászólások, kérések, sőt javaslatok követték, bizonyosságul annak, hogy ezek a női konferenciák is szükségesek és reménységre jogosítók. A konferencia csaknem kitermelte az elkövetkező konferencia témáit is.

5. A Hit és Szolgálat Mozgalma

1925. szeptember 14-én Budapesten a Református Teológiai Akadémia II. számú tantermében megbeszélést folytattak a *Kálvinista Szemle* és a *Keresztyén Család* barátai egyházunk állapotáról és benne az egész vonalon megnyilvánuló megújulási vágyról.

Az általános alapelvek között megállapították, hogy az evangélikáció feladata a lelkek sorsának Istennel való rendezésén kívül az is, hogy a megevangélikált lélek a református egyház tagjává legyen, s az evangélikációval karöltve az egyház megújulása is bekövetkezzék. Az egyházépítő evangélikáció a fontos. Ennek érdekében közös munkaprogramot szándékoztak készíteni. Hitvallási tekintetben a II. Helvét Hitvallás és a Heidelbergi Káté alapján állanak. Egyházunk történelmi szellemét, egységét őrizni és helyreállítani töreksenek. Az eddig végzett evangélikációi munkát

közös mederbe terelik. Reményüket fejezték ki, hogy a szabad evangélikációs mozgalmakat is egyetlen nagy mederbe vezethetik. Testvéri szövetségük alapja az élő Isten szolgálatának közös vágya. Ebbe a szövetségbe másokat is szeretettel hivatgatnak.

A gyakorlati következmények során felsorolják a következőket: Erőiket és lelkesedésüket teljes odaadással az egyházépítő evangélikáció munkájára adják. Szolgálatukat egységes szellemi irányítás alá rendelik. Közös akcióprogramot dolgoznak ki. Közös konferenciákat tartanak.

A megegyezés személyi jellegű következményei: egymást Isten által küldött munkásoknak ismerik el. Egemást minden munkában támogatják. Belső klikkeket és különböző érdekkörök kialakulását mozgalmon belül nem tűrnek.

Ezt a megállapodást ezt követően hónapokon keresztül újra és újra átgondolták és 1925. december 30-án Sebestyén Jenő a Kálvinista Szemle részéről, Czeglédy Sándor pedig a Keresztyén Család részéről aláírta. Rajtuk kívül az okmányt legelőször Vass Vince, Csekey Sándor, Nagy Sándor, Bereczky Albert, Tildy Zoltán, Budai Gergely, Komáromy János írták alá. Élőszóval is sokan csatlakoztak.

A Kálvinista Szemle tábora egyházunk dunántúli táborával kötött ekkor szövetséget. Ezzel feltűnt a reménység, hogy egyházunk belső, nagy egységének kristályosodási folyamata megindul.

Erről az *egységési alapokmányról* Révész Imre a Debreceni Protestáns Lapban már 1926. januárjában a legteljesebb megértés és elismerés hangján nyilatkozott. Februárban a Holland-Magyar Bizottság csatlakozott. A Budapest-környéki Református Egyházi Híradó és a Lelkészegyesület című lap is reményét fejezte ki, hogy az együttes munka eredménye nem fog elmaradni. A Református Diákok Soli Deo Gloria Szövetsége is már 1926. áprilisában közzé tette a Református Diákmozgalom című lapjában az Intézőbizottság határozatát a támogatásról. A Hit és Szolgálat Mozgalma előbb Budapesten, majd Győrben tartott értekezletet. Ravasz László a Budapesti Hírlap húsvéti számában nyilatkozott. Ebben hangsúlyozta: Minden olyan törekvés, amely a keresztyén mozgalmakat egyháziasítja éppen olyan magasztalni való, mint az az igyekezet, amely az egyházat evangélikálni akarja.

1926-ban egymásután mentek végbe a Hit és Szolgálat Mozgalmának rendezésében a mohácsi naggyűlés, a koci, a somogyzobi, a kaposvári, a derecskei konferencia.

„Volt valami felemelő és mélyen megragadó a mohácsi emléknep komolyságában. Mialatt ugyanis képviselve volt azon sok kiváló tagja által az ország egész, még az ország legtávolabb vidékén lakó papsága is, addig hatalmas tömegben vonult fel népünk, az egyszerű hívők serege is, azaz azoknak a tábora, akik a kálvinizmus ügyét a világon mindenütt diadalra vitték, s valamint a reformációnak, úgy az újabbkori reformációnak és egyházi ébredésnek is leghűségesebb, zsoldárreklő katonái voltak” – írja a Kálvinista Szemle 1926. október 9. számában.

Külön kiemelendő a derecskei konferencia. Ennek mindkét napján a templomot teljesen megtöltő 2500

személy vett részt. A külön imaórákon elmondott imádságok megrendítőek és meghatóak voltak. A helybelieken kívül vidékről 165 résztvevő volt. A mintegy 900 főnyi fiatalnak külön előadást tartottak.

Az első országos református nagygyűlés Budapesten 1927. május 21-22-én volt a Hit és Szolgálat Mozgalma rendezésében a városligeti Iparcsarnokban, a Kálvin-téri és a Fasori templomban és a Régi Képviselőházban.

Czeglédy Sándor, megnyitó istentiszteleten elmondott igehirdetését követően négy előadás hangzott el. *Isten dicsőségének szolgálata az anyaszentegyházban:* Janka Károly. *Isten dicsőségének szolgálata a nemzeti életben:* Sebestyén Jenő. *Isten dicsőségének szolgálata a gazdasági és a társadalmi életben:* Victor János. *Isten dicsőségének szolgálata az egyéni életben:* Vass Vince. Előadásokat, igehirdetéseket tartottak: Raoul Allier francia teológiai tanár, Szász Károly, Hegedűs Loránt ny. pénzügyminiszter, Harsányi Pál, Göde Lajos, Uray Sándor. A második napon négy helyen Baltazár Dezső, Ravasz László, Muraközy Gyula, Gönczy Béla hirdette az Igét. A Városligeti Iparcsarnokban Czeglédy Sándor 12 pontban terjesztette elő a *gyűlés határozatait*. E pontokban a gyűlés vallást tett arról, hogy Hitvallásaink Szentírás szerinti igazságait élő erővé kívánja tenni egyházunk életében. A határokon kívül élő Református Egyházakkal a szabad egyházi szellemű és személyi érintkezést gyakorolni kívánja. Egyházunk az állandó reformáció útján haladjon mind külső, mind belső tekintetben, ősi elveink szerint. Édes Hazánkat szolgálni akarjuk. Krisztus királysága terjedjen a magyar földön, mert a keresztyénség életprogram is. A keresztyén erkölcsi elvek megvalósulását munkálja. Biztosított legyen a vasárnapi munkaszünet, s a vasárnap megszentelése. Szükség van református sajtóra, mely felfogásunkat a maga tisztaságában kifejezésre juttatja. A kormánynak erkölcsrendészeti területen kezdeményezett lépéseit örömmel üdvözli a Nagygyűlés. Szükség van egyházpolitikánk kiépítésére minden irányban. Arra törekszünk, hogy igazságaink nemzetünk törvényhozási életére is áldásul legyenek. Iskoláink minden tagozatához ragaszkodni kívánunk. Végül kifejezi a gyűlés határozata, hogy felajánlják életüket egyházunknak a 20. században megkezdődött ébredésének teljességre juttatására (Kálvinista Szemle 1927. május 28. 177-179.pp.).

A gyűléssel a fővárosi napisajtó is foglalkozott.

Nagy tanulsága volt ennek a gyűlésnek, hogy egyházunkban egység kell a hitvallásban, a gyülekezetben, az evangélizációban, a diákmunkában, a sajtóban és mindenben, amit teszünk.

A Hit és Szolgálat Mozgalmának időszaki sajtóorgánuma volt a Hit és Szolgálat. Az 1927. évi januári számában Sebestyén Jenő „Új áldások forrásánál” címmel a vezércikkben azokról a lelki jelenségekről ír, amik a mozgalom munkájában résztvetteknek osztályrészévé lettek. Révész Imre: „A Hit és Szolgálat Mozgalma és az egyházról” című, az egyház integritását, prioritását és egységét hatalmasan kiemelő előadását adja közre. A „Mozgalom” rovat gazdag beszámolót ad az eddigi munkáról, közte a hajdúböszörményi ORLE konferenciának délutánjáról, továbbá

az evangéliumi egyesületek egységre hozásának és az egyház testébe való beépítésének eredményeiről, amik közül különösen a Bethánia Egyesület és a két Diákszövetséggel tartott tárgyalások emelkednek ki (Kálv. Szemle 1927. febr. 12. 56.p.).

6. A Hit és Szolgálat Mozgalmának válsága és megszűnése

Amikor 1925. december 30-án közös egyházi munkára létrejött a Kálvinista Szemle és a Keresztyén Család között az egyházépítő munkára vonatkozó egyesülés, a Kálvinista Szemle, mint lap is közelebbi kapcsolatba került a Sylvester nyomdával. A nyomda vállalta három évre a Kálvinista Szemle kiadását is.

Amint megindult a Hit és Szolgálat Mozgalom munkája, a Kálvinista Szemle csoportjának tagjai nemsokára észrevették, hogy a reformátusnak induló mozgalom belső életében bajok vannak. Ugyanis a Keresztyén Család embereinek egy része nem azokat vonta be a munkába, akik szigorúan hitvallásos alapon állnak elvileg és gyakorlatilag is; hanem olyanokat, akik a Kálvinista Szemle programjától messze helyezkednek el. Ennek következtében egyre nyilvánvalóbbá vált az, hogy a Hit és Szolgálat Mozgalomban munkálkodókat lelkiület, teológiai álláspontbeli különbségek, sőt távolságok választják el egymástól. 1928. augusztus 6-án azért a Kálvinista Szemle felbontotta szerződését a Sylvester nyomdával. Szeptemberben pedig Református Figyelő címen új egyházi napilap jelent meg a Sylvester nyomda kiadásában. Bizonyosnak tűnik, hogyha a Kálvinista Szemle nem bontja fel a szerződését a nyomdával, a Református Figyelő nem indult volna meg. Mindezt részletesen taglalja Sebestyén Jenő: *Tisztul a helyzet* című vezércikkében a Kálvinista Szemle 1928. szeptember 29-i számában.

Ide tartozik *egy fontos határozat* közzététele, amely mind a Kálvinista Szemlében, mind a Református Figyelőben 1929. január 5-én jelent meg. Az értekezlet elnöke Ravasz László volt, s a Kálvinista Szemle részéről Sebestyén Jenő szerkesztő és laptulajdonos, Kováts J. István, Bogdán Gyula, s a Református Figyelő részéről Victor János, Muraközy Gyula és Bereczky Albert vett részt. A hosszú megbeszélést követően létrejött megállapodás lényege a következő: 1.) A Református Figyelő szerkesztői kijelentik, hogy a lapegyesítésnek azt az eszméjét, amit a Református Figyelő megindításakor felvetett és azóta is több ízben képviselt, nem úgy értelmezik, hogy bármelyik egyházi lap önállóságát akarata ellenére is veszélyeztetni kívánták volna. Csak olyan lapok egyesítésére gondolnak, amelyek önként mondanak le különállásukról. 2.) A Kálvinista Szemle szerkesztője és kiadója kijelenti, hogy a Kálvinista Szemlében a lapegyesítésekkel kapcsolatban közzétett gondolataival a Református Figyelő szerkesztőinek egyéni és lelkipásztori reputációit nem kívánta megbántani, hanem cikkeket és meggyőződésével ellentétes irányzatokat kíván bírálólatban részesíteni. 3.) Mindkét lap szerkesztősége megnyugvással veszi tudomásul a nyilatkozatokat és mindkét lap szerkesztősége fenntartja

magának azt a jogot, hogy elvi különbségeit megvilágítsa és az egyházi közvélemény elé tárja, azonban minden esetben egymás egyéni és lelkipásztori repulciójának tiszteletben tartásával.

A Debreceni Protestáns Lap egyik 1929. év eleji számában Révész Imre írt: „A Hit és Szolgálat válságához” címmel vezércikket. Nem tartotta megnyugtónak azt, ahogyan a Hit és Szolgálat című időszaki közlöny a Kálvinista Szemle csoportjának kiválasztást tárgyalta. Megállapította, hogy a mozgalom eddigi eredményei ellenére is az alapítók és vezetők egymásban való csalódása a mozgalom létét kérdésessé teszi. Felteszi a kérdést: Szabad-e Sebestyén Jenő és társai távozására a Református Figyelő megindításával válaszolni? Révész Imre lelkiismerete szerint a kérdésekre a válasz csak *nem* lehet.

7. További konferenciák

1927. januárjában a hagyományos budapesti januári konferencia az előbbi éveket túlszárnyaló érdeklődés mellett folyt. Külön nevezetessége az, hogy ez alkalommal alakították meg a magyar református papnők első szervezetüket, mellyel az egyházi ébredés munkáját akarták elősegíteni.

Id. Szabó Aladár előadása: *A hitvallások fontossága az egyházi életben*, azt hangsúlyozta, hogy a hitvallások tekintélyének helyreállításával lényeges mulasztást kell pótolnunk. A Biblia tekintélye ezzel nem szorul háttérbe, mert ennek van alárendelve a hitvallás. A gyakorlati tevékenységek sem bénulnak meg, mert évszázadok történelme és a jelen is éppen az ellenkezőjét bizonyítja. A hitvallások ellenségei a kijelentett igazságokat akarják elhagyni. A hitvallásra az egyháznak minden munkájában szüksége van. A sokat emlegetett „i” igen nagy különbség, mert a gazember és az igaz ember között is csak az egy „i” a különbség.

Kováts J. István *az iskolapolitikáról* szólva előadta, hogy a magyar református egyház sorsa iskolapolitikájával áll, vagy bukik. A múlt három nagy gondolatára építette iskolapolitikáját. 1.) Semmi áldozat nem drága az iskoláért, 2.) Az iskolákon fordul meg a jövő, 3.) A szociális gondolat mindig előtérben állott.

A református ifjúsági munka Hollandiában címmel P. van Nes tartott redkívül érdekes előadást. Először elmondta a holland ifjúsági munka történetét. A hollandiai református ifjúsági mozgalomnak akkor 45.500 tagja volt. Előadásának szenzációs elvi részletei is voltak. Munkájuk alapelve ez: Előkészítés és alkalmassá tétel arra, hogy az ifjúság a maga későbbi életében a maga életfeladatát elvi alapon lássa el.

A református ifjúsági munka nemzeti és társadalmi jelentőségéről B. A. Knoppers amszterdami lelkész beszélt. A feladat: öntudatos ifjúság nevelése életfelfogásunk számára. Ez az életfelfogás nagyszerű, erőtől duzzadó, viruló ifjúságot nevel, s óriási jelentősége van a jellemképzés szempontjából, mert sziklaszilárd felfogású emberek lesznek.

Vass Vince: *A kálvinizmus erkölcsi elveinek érvényesítése* címmel beszélt. A magyar közélet számára neveljünk kálvinista jellemeket. A közéletben a hata-

lom a jelszó, a miénk a szolgálat. Várható eredményeink: 1.) Szociális tényezővé válunk, 2.) Át fog alakulni mai környezetünk, 3.) Egyházaink kilépnek önző köreikből, 4.) A hívek látóköre kitágul, 5.) Átalakul a lelkesítő pásztoráció, 6.) Isten országa a földön felépülő tényező lesz, 7.) Nemzetközi kapcsolatok jönnek létre megmozdulásaink által. Az előadáshoz sok hozzászólás volt.

Hamar István *Egyházpolitikánk* címmel annak múltját és jelenét vázolta.

Enyedi Andor előadásának címe: *Egyháztársadalmi szervezkedésünk fontossága*. Egyházi életünkben felmerülő kérdések csak úgy intézhetők eredményesen, ha a hivatalos egyház mellett az egyháztagok nagy társadalmát is egységesen tudjuk szervezni a nagy cél érdekében.

Bogdán Gyula: *Evangéliumi egyházaink és nemzetünk múltja* címmel beszélt. Az egyéniségek minősége és a missziói lélek adja az egyházaknak a súlyt és az erőt.

Ravasz László mélyen szántó előadása: *Igehirdetésünk szerepe a kálvinista alapelvek szolgálatában*. Az igehirdető akkor tölti be igazán hivatását, ha a jellegzetes református tanrendszert nem hallgatja el, vagy nem kerüli el, hanem ezt teszi igehirdetése központjává, ami prédikálását rendkívül meggazdagítja.

Kováts J. István *egyházpolitikánk jövő feladatairól* szólt. Helyes munkamegosztás: kis gyülekezetek összevonandók társegyházakká, a nagyok kisebb körökre osztandók.

Az egyetemes papság megvalósítása az egyházi életben címmel Szabó Imre tartotta meg a záróelőadást. A konfirmációt nem 12 éves korban, hanem később valósítsuk meg. Presbiternevelést tudatosan végzünk egyháztagjaink fiatal korától kezdve. A diakonátust, mint tisztséget állítsuk helyre.

E konferenciával párhuzamosan végbement papnők konferenciája *javaslatot* fogadott el lelkészhitvesek behatóbb és megszervezett munkájára vonatkozólag. A dunamelléki papnők már ez alkalommal megalapították a Dunamelléki Papnők Szövetségét Ravasz Lászlóné vezetése mellett s az ügyek vitelére bizottságot küldtek ki.

1929-ben volt 10 éve annak, hogy a Kálvinista Szemle megszületett és útjára indult a Magyar Református Egyház szent szolgálatára ajánlva fel minden erejét. Örömmel emlékezett a lap a 10 esztendő minden küzdelmére, bajára, megpróbáltatásaira, mert Isten Szent Felsége áldást is adott arra a munkára, amelyre vállalkozott a Kálvinista Szemle. Folytatta munkáját annak reményében, hogy az egyetemes egyházi ébredés gazdagon kibontakozik és Krisztus királysága ragyog fel egyházunk és népünk felett.

A budapesti Református Teológia 1929. január 8-10-ig tartott konferenciáját meleg hangú szeretetvendégség vezette be és mindjárt az első napon a dunamelléki lelkészi főjegyző választás eredménye is nyilvánvalóvá lett, amint a szavazatszedő bizottság befejezte munkáját. A főjegyző Kováts J. István lett.

A konferencia ez évben is mintegy bevezetőt adott az egész esztendei munkához. A következő témákat tárgyalta meg: *Az újabb teológiai irányzatok befolyása az igehirdetésre*, Bilkei Pap István. – *A magyar refor-*

mátus egyházak világszövetségének és a közep európai református egyházak szövetségének terve, Juhász Nagy Sándor. – *A református ébredés sorsa és eredményei külföldön és Magyarországon*, Lencz Géza. – *A falu élete református szempontból*, Varga Sándor. – *A református munkásság megnyerése és megszervezése*, Bogdán Gyula. – *A modern élet nagy erkölcsi problémái*, Veress Jenő. – *Az új magyar közszellem és a református keresztyénség*, Szabó Imre. – *A református intelligencia, főként a férfiak egyháziassága*, Budai Gergely. – *A református keresztyénség lélek- és életformáló ereje*, Enyedi Andor. – Lencz Géza előadása megjelent a Kálvinista Szemle 1929. január 19., január 26., február 2. és február 9-i számában.

Az 1930-as januári konferencia nem várt lelkesedéssel és lelküllettel folyt le. A nehéz gazdasági viszonyok mellett is többen vettek részt rajta, mint az előző években. Ennek oka részben a tudományosabb jelleg is volt. Bebizonyosodott, hogy a tudományos teológia iránt erős és fokozódó az érdeklődés. Előadók és témák: Veress Jenő: *A protestáns világkeresztyénség teológiai mozgalmái*. A magukat lejárató teológiai irányzatok mellett nagy érdeklődés kísérte főleg a Barth-féle legújabb teológiai irányt, a dialektikai teológia jellemzését. Ruzsás Lajos: *Egyházunk helyzete és a gazdasági krízis* lett volna a következő téma, de az előadó megbetegedése miatt Nagy Ferenc Baranya-megyei kispapja: *A falu vallási közönyössége* című előadása hangzott el. Ez az előadás megjelent a Kálvinista Szemle 1930. január 25. és február 1-jei számában. Nemcsak diagnózist adott, de terápiát is a falu közönyére. – Imre Sándor: *A lelkipásztor embernevelő művészete*. A lelkipásztornak igen magas műveltségű embernek, továbbá gazdag emberismerettel rendelkező embernek és életismerettel bíró személynek kell lennie, hogy a maga hatásáért mindenkor érezze a felelősséget. – Ravasz László: *A református teológiai gondolkodás általános előfeltételei* főcím alatt a vallástudomány és a teológia egymáshoz való viszonyáról beszélt. Az első részben azt mutatta be, hogy a komoly teológia a XIX. században hogy ment tönkre, hogy szintelen vallástudomány váljék belőle. A második részben azt mutatta fel, hogy az ilyen módon megrokkant teológiai gondolkodás hogyan tért vissza (különösen újabban Barth Károly hatása alatt) hivatalosan is a komoly teológiai gondolkodáshoz. – Csekey Sándor érdekes előadása a puritanizmusról szólt. Nagy Sándor: *Hogyan nyúljon a lelkipásztor az Ótestamentumhoz?* – Vasady Béla: *A hit és hitetlenség pszichológiája és dogmatikája*. – Budai Gergely: *Hogyan készül a prédikáció?* – Victor János: *Psychoanalisis és lelkipásztori gyakorlat*. A lelkipásztor segítségére lehet híveinek, ha belső lelkiéletük feltárásában testvéri szívvel foglalkozik velük. – Berkes József: *A magyar református egyházak helyzete az utódállamokban*.

Az elszakított testvérekkel való egybeforrás megszentelt gondolatával zárult a konferencia.

1931-ben az a változás történt a Kálvinista Szemle életében, hogy annak kiadását átvette a Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai részvénytársaság. Egész egyházunk életében pedig érvénybe lépett az új istentiszteleti rendtartás. Ez a kötelezővé vált rendtartás való-

jában semmi olyan változást nem hozott, ami lényegében átalakította volna az istentiszteleti rendet. Viszont ennek nyomán a Biblia elfoglalta az őt megillető helyet az istentisztelet körében a lectio bevezetésével. S ez a rendtartás lehetővé tette azt, hogy a liturgus elejétől végig vezesse az istentiszteletet a szövegről.

Még egy változás volt. A „januári konferenciát” februárban tartotta meg a budapesti Református Teológia. A kereskedelmi miniszter pedig úgy rendelkezett takarékosági szempontból, hogy ezideig az erre az alkalomra megadni szokott félárú vasuti jegy megváltására jogosító igazolvány helyett csökkentett kedvezményrel utazhatnak a résztvevők a konferenciára.

A februári konferencia előadói és témái: Ifj.dr.Szabó Aladár: *A 200 éves Carolina resolutio előzményeiről és jelentőségéről*. Györy Elemér: *Eszményeink és lehetőségeink a gyülekezeti szeretetmunkák terén*. Hamar István: *Az ótestamentumi próféta igehirdetés*. Bilkei Pap István: *Az őskeresztyénség igehirdetése*. – Csekey Sándor: *A magyar reformáció elterjedése és az új történelmi értékelés*. – Kovács J. István: *Magyar reformátusok a nagyvilágban*. – Sebestyén Jenő: *A református dogmatika tanítása a Szentírásról*. – Ravasz László: *A kálvinizmus irodalomformáló ereje*. A kálvinista esztétika nagy alapelveit ismertette meg a hallgatósággal, felmutatva azokat az értékeket, amelyek a református keresztyénség kezében csakugyan alkotó erőkké és így irodalomformáló energiákká is alakultak. Elvi megállapításait a magyar irodalomból vett példákkal gyakorlatilag is illusztrálta.

*

12 évig tartó felelős szerkesztőség után Sebestyén Jenő 1931. december 26-án megjelent szám vezércikkében elbúcsúzott az előfizetőktől, olvasóktól; köszönetet mondva a szeretetteljes támogatásért, megértésért, a levelekért, az imádságokért. Boldogan állapítja meg, hogy növekszik az a hívő sereg, amely a magyar református Anyaszentegyház felvirágzásáért imádkozik és segíti a református ébredés szent ügyét. Ő ugyanennek az ügynek tudományos megalapozásához szándékozik hozzájárulni a következő időben, ami meg is történt a sajtó területén a Magyar Kálvinizmus című folyóirat megjelenésével és annak 1934-1938-ig általa történt szerkesztésével. A Kálvinista Szemlét 1932-ben Kovács J. István, 1934-ben Kiss Sándor szerkesztette, nyitottá tévén a lapot mindazok számára, akiknek református hitvallásos alapon mondanivalójuk van egyházunk akkori és a jövővel kapcsolatos problémáira vonatkozólag.

1934-ben a Kálvinista Szemle és a Református Figyelő egyesült és Muraközy Gyula szerkesztő irányítása mellett folytatta munkáját Református Élet címmel.

A Magyar Kálvinizmus szerkesztése mellett Sebestyén Jenő kidolgozta teljesen Református dogmatikáját és Református etikáját. Ezek mint két nagy kötet a közeli években újra megjelentek.

A Kálvinista Szemle a múltban, a 16. században végbement reformációig visszanyúlva, a jelen kérdéseire választ adva építette következetesen egyházunk jövőjét Isten nevének nagyobb dicsőségére.

Rácz Lajos

Imre Sándor helye a magyar pedagógiai irodalomban*

Emlékezés halálának 50. évfordulóján
(1877. okt. 13. – 1945. márc. 11.)

A magyar neveléstudomány erkölcsi kötelességének tesz eleget akkor, amikor Imre Sándor halálának 50. évfordulóján megemlékezhetünk személyéről, összefoglalhatjuk azt, amit mintegy félévszázad alatt írt, oktató, nevelő, művelődéspolitikai munkásságával tett a magyar pedagógiai közgondolkodás formálásában, a változó történelmi és társadalmi, politikai körülményekben mintegy kiegyensúlyozott, történetileg és tudományosan megalapozott, a magyar érdekeknek megfelelő közéleti jelölt ki, amely megővta követőit, tanítványait a túlzásoktól, akire felnevelhettek azok, akik választ vártak a sorsfordulón, feleletet kaphattak a nemzeti megmaradás kérdésében. Hogy a magyar pedagógiai közgondolkodás, s ennek körében elsősorban a protestáns világnézet formálásában személye, pedagógiai tanításai központi szerepet tölthettek be mind az I. világháború előtt – a dualizmus válságának időszakában, mind az I. világháború alatt, majd a forradalom alatt, de különösen a Trianon utáni Magyarországon, annak kulcsa kétségtelenül puritán, önmagához is szigorú erkölcsi felfogásban, életvezetésében kereshető, amelynek normái szerint ellene volt mindennek, ami a változó történelmi körülmények között romboló lett volna, s mindig olyan utat keresett és mutatott, amely az építés és a nemzeti megmaradás lehetőségeit fogalmazta meg. Hogy aztán jobb- és baloldali ideológiák bírálják nevelési koncepcióját és rendszerét, nem változtat életművének értékén, s hovatovább mindinkább visszatérünk hozzá.

Halálának 50. évfordulóján – tudtommal – csak a Dunamelléki Református Egyházkerület emlékezett meg róla, kötelességünk, hogy pedagógiai fórumokon, szervezetekben, körökben is megemlékezzünk életművéről, szoros összefüggésben nevelő személyiségével, tiszta, erkölcsileg is feddhetetlen pedagógusi jellemével. Hogy erre lehetőségünk nyílik most, köszönetet mondok a Comenius Társaság vezetőségének, a mai konferencia, felolvasó ülés szervezőinek.

Hogy bemutassam Imre Sándor pedagógiai munkásságát, irodalmi, kultúrpolitikai szerepét, az alábbi kérdések megvizsgálásával kívánok egységes képet adni:

1. Az indíttatás: a Böhm-Schneller iskola;
2. A hagyományok vonzásában, Imre Sándor vizsgálódásai a magyar pedagógiai gondolkodók tanításában: Apáczai, Széchenyi, Eötvös, Wesselényi gondolatai;
3. A nemzetnevelés fogalma és tartalma Imre Sándor gondolatrendszerében;

4. A nevelélmélet rendszere Imre Sándor Neveléstan és Népiskolai neveléstan című könyvében;
5. Imre Sándor, a kultúrpolitikus;
6. Imre Sándor, a közoktatás szervezője.

1. Imre Sándor indíttatása

Imre Sándor, a kolozsvári Református Gimnázium elvégzése után a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara hallgatója lett. Ez az Egyetem a múlt század végén vonzotta a filozófia-pedagógia iránt érdeklődőket. Az 1896-ban Kolozsvárra áttelepített Református Teológiai Fakultás, amely Nagenyedről került ide most 100 éve, nemcsak forma szerint volt az Egyetem fakultása, hanem szellemileg szorosan összetartozott vele. A teológusok az Egyetemen hallgatták Böhm Károly filozófiáját, Schneller István pedagógiáját. Az a neves professzor nemzedék, amely a százafordulótól a II. világháború végéig meghatározta a protestáns tanár- és lelkészképzést, ebből az iskolából került ki. Így Ravasz László, Bartók György, Tankó Béla, Tavasz Sándor, de még Böhm tanszékének örököse, Pauler Ákos is. Halasy Nagy József írta A filozófia c. könyvében: „A filozófus a szellem papjává magasztosult és zordon tanításának fensége nem tévesztette el hatását azokra a protestáns teológusokra, akik Böhm lábainál ülve hallgatták fejtegetéseit” – Pauler Ákos Böhm művét folytatta (i.m. 300. lapon).

Böhm Károly (1846-1911) szellemfilozófiája, értékrendszere a neokantiánus filozófia kritikai idealista önálló rendszere, amely a valóság magyarázatában az adott valóság és a benne élő ember összetartozásának megértését tette vizsgálatá tárgyává. *Az ember és világa* műve kötetekben azt bizonyította, hogy a kettő elválaszthatatlan. Tanítványa, Bartók György – aki életrajzát is megírta, a Mű IV. kötetét, *Az erkölcsi érték tana* c. részt sajtó alá rendezte –, az *Eszme* filozófiai vizsgálatával, az „abszolút Eszme” fogalmával mutatta fel a Szellem, a tudat végső forrását, amelyen aztán Tavasz Sándor kimunkálta a transcendentál filozófia gondolatrendszerét. *Tankó Béla* előbb szászvárosi református vallástanár, majd a debreceni Tisza István Tudományegyetem filozófia professzora úgy foglalta össze Böhm életművét, hogy „Böhm filozófiájának minden egyes történetileg kialakult tagozata, ismeretelméleti törzse éppúgy mint lélektana és főleg értékelmélete, együttesen lesz forrása a pedagógia számára is az elméleti és gyakorlati nyereségnek”¹. Ebből a kiindulásból *Varga Béla* (1886-1943) *A lelkiismeret* c. filozófia fejtegetései *Wundt* „Etika”, valamint Böhm: az említett *Etika értéktana* c. művel összevetve adott filozófiai erkölcsi rendszert a lelkiismeret szabadságának hangsúlyozásával.

Hasonló kiindulási alapot jelentett Böhm filozófi-

* Előadás a Comenius Társaság 1995. aug. 25-én Sárospatakon rendezett felolvasó ülésén

ája *Gönczy Lajos*, később kolozsvári teológiai tanár *Az érzelme problémája* c. 1914-ben megírt doktori értekezésében, amelyben Wundt tapasztalati lélektana, Münsterberg kísérleti lélektana felhasználásával filozófiai etikai témát dolgozott ki. De Böhm hatása még sokáig kimutatható a magyar, főleg protestáns filozófiai irodalomban.

Böhm szellemi társa volt a kolozsvári Egyetemen Schneller István (1847-1939), akinek „személyiség pedagógikája” ugyancsak tanítványokat nevelt, mint Imre Lajost² (1888-1974), aki 1912-ben *A gyermek vallása* c. disszertációval indult. Leghívebb tanítványa mégiscsak *Imre Sándor* volt, aki valóság-szemléletével tette konkréttá azt, amit *Schneller vallásos-pietista* lelkületével elméletileg kidolgozott, úgyszólván 1943 májusában a kolozsvári Egyetem Pedagógiai Intézetében ünnepélyesen elhelyezték Schneller István portréját, az emlékbeszédemben ezt a különbségtelt tettem Schneller és Imre Sándor gondolatvilága között, az ott jelen lévő Baranyai Erzsébet elvitte a beszéd szövegét Imre Sándornak, aki azzal a megjegyzéssel küldte vissza: „A köztem és Schneller közti különbség az én tanultságombeli hiányosságomnak tudható be.” De tanítványa volt Kis Elek, Gál Kelemen is. Előbbi az erkölcs és vallás viszonyát tisztázta Schneller tanításai nyomán, utóbbi Brassai Samu filozófiáját foglalta össze. De országsszerte sok volt a tanítványok száma, legyenek azok az iskolák, ahol nevükkel találkozunk a mai fogalmaink szerint általános képző középiskolák, gimnáziumok vagy szakjellegű középiskolák. Csak azokról szoltam, akiket ismertem, akik közül többen professzoraim is voltak. Így ide tartozik Makkai Sándor is, akinek 1911-ben doktori disszertációja címe: *Bevezetés a személyiség pedagógikájába* címmel jelent meg a Kolozsvári Egyetem Pedagógiai Intézetek sorozatában.³

2. A hagyományok vonzásában

Imre Sándor pedagógiáját első nagy munkája, a *Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről* (Budapest, Plitzer Zs. és Tsa, 1904) megjelenésével és megállapításával kötik össze, asszociálják. Nem ez volt első tanulmánya, hanem az „Alvinczi Péter kassai magyar pap élete” c. doktori disszertációja 1898-ban. Már egyetemi magántanári munkája volt az említett Széchenyi István nézetei a nevelésről c. könyve. 1901-ben lett a kolozsvári Református Kollégium tanára. Székfoglaló beszédében „*Pálya kezdetén*” azt jelöli meg az iskola feladatának, hogy az a kulturális haladás szolgálata⁴. Eötvös programjából indult ki, a jogegyenlőség, a szabadság és a nemzetiség gondolatából. A XX. század kezdetén, a dualizmus válsága időszakában, amikor már farkasszemet néztek egymással az európai népek, úgymond: „Az új században jelek szerint ez eszmékért újból küzdeni kell s a küzdelemben vezetőnek a nemzetiség eszméje látszik”⁵. Azt is hozzátette, hogy „a nemzetiség eszméje ma még nem békés eszme, s talán soha nem is lesz az, ezért tehát ilyen korban az az iskola közvetlen feladata, hogy a nemzetet a nemzetek küzdelemben való megállásra képessé tegye, s így a nemzet szabadságát megővje”⁶.

Nem valami harci formát hirdet ebben, hanem a szellemi felemelkedés, az erkölcsi jó szolgálatát. Magántanári próbaelőadása címe: *A magyar nevelés történetének jelentősége* volt.⁷ Ebben Széchenyi, Eötvös, Wesselényi tanításai nyomán azt emelte ki, hogy a *nemzetiség* eszméje a kiindulási alap, ami nem juthatott érvényre, „mert nem volt előkészítve az útja”⁸. Bár nem volt olyan éles hangú ez a megállapítás, mint Ady „Petőfi nem alkuszik” c. írásában, hogy ti. „ne mondjon bennünket senki országnak és nemzetnek, püspökök és mágnások birodalma vagyunk”, ennek tartalmát nem valami politikai dogmában jelölte meg, hanem a közjó szolgálatában. Ez a nemzeti nevelés tartalma is. „Az a folyamat ez, mely alatt a nemzet közös jellemvonásai a nevelt egyén egyéni jellemvonásának fejlődésében alapul szolgálnak”. A nemzeti irány a nevelésben nem valami pejoratív nemzetfogalom nála, hanem „semmi egyéb, mint a társadalmi tényezők s ezzel az emberi közösség elismerése”⁹. Sehol nem találkozunk Imre Sándor pedagógiájában az utódállamokban ma is hangoztatott valamiféle *nemzetállam*, vagy totális struktúra fogalommal, hanem „az egyén és az egész (emberiség) között lévő középben lévő kör a nemzet”¹⁰. *A nemzeti nevelés* a neveléstudomány mindenik irányából következik, „a személyiség nevelésének pedig alapelvéből fakad” (u.o.). A nemzet a közösség, s ez Széchenyi tanítása, amelyben az egyes érvényesül, mint az egész emberi közösség tagja. Az egyes ember mint egyén értékes tagja a nemzetnek, s a nemzetek saját egyéniségük alapján szolgálják az emberi közösséget. Ebben Széchenyi alapján a *nemzeti* egyéniség megőrzése és nemes kifejtése a cél. E cél túlterjed a nemzetten, mert az egyetemes emberi elv van benne, az egyéniség elve, amely itt is csak úgy mint az egyes ember nevelésében az egyéni sajátosságokat veszi alapul. Ennek kidolgozása érdekében foglalkozik az önismeret kérdésével. Hivatkozik Széchenyi Politikai programtörvény c. művére, amely alapján írja, hogy Wesselényi, Eötvös gondolatainak nem volt kellő hatása. A magyar neveléstudomány feladatának ennek alapján jelöli meg a *magyar neveléstörténet* megírását. Idetartozik az iskolatörténet, művelődéstörténet, a közoktatás szerveztének története.

De hogy elejét vegyük az olyan pejoratív és felületes gondolatoknak, hogy Imre Sándor Széchenyi nevelési gondolatainak összefoglalásában, a *nemzetnevelés* fogalmában olyan nacionalizmust hirdet, amely általában értenek az emberek ezen a szón, sietve emeljük ki az Erdélyi Közművelődési Egyesület 1907-ben Zilahon tartott „*Wesselényi Szózata és a köznevelés*” c. előadását, melyben éppen a nemzetiségek felől indult nacionalizmus veszélyére hívta fel a figyelmet. Tulajdonképpen védekezésre, ami joga, sőt kötelessége mindenkinek. Ebben a *közös érdek*, a kölcsönös megértés által létesülő *nemzeti egység* lehetőségeit és gondolatait fejti ki. Az ország „forrongó állapotára” hivatkozik, aminek oka az, hogy az ország lakóit az 1848 utáni fejlődés, a kiegyezés nem tette polgárokká, nemzetiségek, vallások szerint szétdarabolt ország lettünk. Ezért csak az *értelmi fejlődés* segít a jogok megértésében. Az igazi erkölcsi műveltség

megtanít a mások velük született jogainak tiszteletére. Kiemeli, hogy a nemzeti érzés nem nyomhatja el az egyesek jogait¹¹. Tiltakozik a szűk körű nemzeti elzárkózás ellen. Ellene van a „betyáros” magyarságnak, a szólamoknak. Mind ennek eszköze a jó népis-kola, népünk jelleméhez alkalmazott népnevelés, az alkotmányos lét, törvénytisztelő polgárok nevelése.

A veszély felismerése joga és kötelessége azoknak, akik neveléssel foglalkoznak (vö. Nyirő József: Néma küzdelem c. könyvvel).

1.) Bár a legismertebb, már említett Széchenyi nézeti a nevelésről c. mű után, 1907-ben jelent meg az *Apáczai Csere János* c. tanulmány, a történelmiséghez ragaszkodva előbb erről is szólnunk. Arra mutatott rá Imre Sándor ebben az írásában, hogy a nevelés, amelynek feladata a nemzeti kultúra szolgálata, csak nemzeti lehet; vagyis olyan, amely számol a nemzet helyzetével és tekintettel van a nemzet jövőjére. *Apáczai* is hangsúlyozza a *nemzeti tudatosságot*, amint az *ébredésről* c. szavában oly szenvedéllyel fejez ki: „Ideje felébredned, te álmos, hályagos szemű magyar nép! Kelj fel és állíts iskolákat!” Ő is a környező népek között felismert nemzeti hivatásként a magyarság *sajátos kultúrájának, szellemi önállósításának* eszméjét emeli ki, hisz tudás, műveltség szükséges, hogy megmaradhassunk. Ez kolozsvári székfoglaló beszédében olvasható. A műveltséget azonban nemcsak a béke fenntartásának eszközéül tekinti, hanem a háború folytatásának is elemi feltételeinként és egyetlen módjaként a tanult férfiak nagy számát jelöli meg, amint azt majd Széchenyinél is látni fogjuk. Bethlen Miklós írta Széchenyiről, hogy „a legkisebb azok között, akik vezetni képesek, de azok közt, akik ezt tenni akarják, a legnagyobb”. Arra is utal Imre Sándor, hogy *Apáczait* is a *nemzetismeret* vezette, amikor megfogalmazta pedagógiai elveit. A hibák tudatosítása, megismertetése után a javítás és az építés a nevelő feladata. Ehhez a nevelő *hivatástudatára* van szükség. *A tudományosság, a lelki nemesség, a nemzet erkölcsi közösséggé* nevelése teszi Apáczait „nemzetnevelővé”, jóllehet szigorú bírálata és szinte az erőszakig követelő igénye sok ellenséget szereztek neki.

2.) Imre Sándor szinte valamennyi pedagógiai írásában visszatér gróf Széchenyi István nevelői gondolataihoz, amelyeknek forrásanyagát igen alapos gyűjtő, kutató munkával állította össze a *Gróf Széchenyi István nézeti a nevelésről* c. 1904-ben kiadott művében¹². 1912-ben a Magyar Természettudományi Társaság Széchenyi-sorozatában jelent meg Széchenyi és a magyar nevelés jövője c. előadása, amely összefoglalása mindannak, amit az 1904-ben kiadott nagy művében írt le.

Mottót is írt nagy műve elé: „*Jövendőnk alapja nem egyéb, mint nemzetiségünk biztosítása és nemesebb kifejtése.*”

Már a kiindulása a műnek újszerű, szakít az addigi hagyományos elméleti alapozástól. Úgymond: „A nevelés elméletét nem elvont elméletnek nevezett okoskodások állapítják meg, sőt éppen az életnek kell benne alapul szolgálnia ... alkotója a jövőbe néz”¹³. Tiltakozik az ellen, hogy a nemzeti nevelést üres jelszóként használják. Az a kérdés, hogy a nemzetnek az emberi-

ség körében lévő sajátos helyzete, a legközelebbi reá váró feladat, mit parancsol. *Felmérei*-re hivatkozik, aki *A neveléstudomány kézikönyve* c. könyvében azt írta: „... a nemzeti nevelés célja és eszközei az általános nevelés célja és eszközei egymással nem ellentétesek, sőt egymást kiegészítik”¹⁴. Szerinte a nemzeti nevelés az a folyamat, amely alatt a nemzet közös jellemvonásai a nevelt egyén egyéni jellemvonásainak fejlődéséhez alapul szolgálnak¹⁵. Ezeket a nemzeti jellemvonásokat keresve fordul Széchenyi István munkáihoz, hogy azokból állítsa össze azokat. Különösen a Kelet népe c. műre épít, de Széchenyi más munkáiból is felhasznál mindent, ami a tárgyra vonatkozik. A kiindulás az ember boldogságkeresésében áll előttünk. Ez pedig Széchenyi szerint összefügg az emberi haladás vágyával, a tökéletesedés igényével. Így a nemzet nagysága, boldogulása is csak önmagában, a nemzetben rejtezik... „s ahol az emberek már nemzetet alkotnak, ott annak benső kifejtése mindennek a sarkalata, s hol pedig nincs nemzet, ott legelső a nemzet alakulás, minden lakosnak az emberiség közös jogaiban való részesítése”¹⁶. A *közjó* munkálása a feladat a haladás érdekében, amihez közös munka szükséges. Így a nemzet sok ember egyesülése a közjóért. Ehhez a „*nemzeti értelem*” lehető legnagyobb kifejtésére van szükség. Ezért harcolni kell a tudatlanság ellen. Széchenyit idézve fogalmazza meg: „A kiművelt emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma”¹⁷. Az értelem csak a célt tűzi ki, az értelem a kormányzó. Az egyesekben ezt kell kifejleszteni a lehető legmagasabb fokon¹⁸.

Kimutatja azt is Széchenyi művében, hogy a nemzetiség az, ami a fognak a zománc. Ha ez egyszer megtörik, megromlik, akkor a belső csont is rothad¹⁹. A nemzetiséget nem kell rontani! Minden nemzetnek meg kell őrizni nemzeti szellemét²⁰. A fejlődés ne sértse a nemzeti lélek eredetiségét, sajátosságait. Az 1978-ban kiadott Pedagógiai Lexikon azt írja: „... a nemzetnevelés koncepciója kétségtelenül nacionalista jellegű: a nemzeti egység e művelődésügyi programja sokban jogosult volt a reformkorban, a polgári nemzetté válás időszakában, de továbbbírhatetése az imperializmus viszonyai között már történelemellenes illuzionizmus”. Ugyanez a Pedagógiai Lexikon nacionalizmus címszó alatt a „burzsoá ideológia” fontos eszközt látja, amely más népek iránti gyűlölködéssel „saját céljai elérésére használja fel”. Sem Széchenyi István gondolatai között, sem Imre Sándor megfogalmazásában sehol sem találkozunk ilyen gyűlölködéssel, hiszen mindketten tisztában voltak a soknemzetiségű ország sajátosságaival, amelyben a nemzethez tartozás szabadságon és lelki függetlenségen épül fel. Úgy gondolom, e kérdésben is revideálni kell azt a negatív beállítást, amely Imre Sándort is mintegy megbélyegezte a lejáratott és reakciónak bélyegzett nacionalizmussal. Azt mondja, hogy a nemzet-nevelés által végzett munkát távoli, magas célok irányítják – ez Széchenyi Istvánra vonatkozik –, de a célok itt a földön vannak, az emberiség életében elérhetőek”. Végso cél az emberiség megdicsőítése, minél közelebb juttatása a tökéletességhez, minél teljesebb kivetköztetése a földi salakból, középszerűségéből. Közelebbi célja a nemzeti sajátosságok megőrzése

és szeplőtlen eredetiségében való kifejtése, a nemzetiség biztosítása és erősítése”²¹. De ez az egyes tökéletesítés által érhető el, munkálható. A végső cél az emberiség tökéletesítése, de ez a közelebbi keretek között, a nemzet keretében lehetséges. Minden nemzet a maga célját kell elérje, az emberiség ekkor jut el a tökéletességre²². Hol van itt lenézés, gyűlölség vagy hatalmi erőszak?

Arról is szól Imre Sándor Széchenyi gondolatait ismertette, hogy az egyes nevelésében éppúgy mint az egész, a nemzet nevelésében *önismeretre* van szükség, ennek következménye az öntudat – nemzeti öntudat – ebből ered az önmegbecsülés, az önbizalom. Ezen épül fel az *erkölcsiség*. Azt várja a neveléstől, hogy általa a polgári erény, igazságérzet és hazaszeretet kifejlik. Lelki függetlenség és egyéni szabadság az alapja az ilyen hazaszereteteknek.

Arra is rámutat Imre Sándor ebben a könyvében, hogy a magyar jellemvonásokat eddig nem ismerték fel igazán, sem fejlesztésére, tökéletesítésére nem törekedett senki²³. Összevethetjük ezt a gondolatot akár Karácsony Sándor Magyar világnézet vagy Magyar észjárás²⁴ vagy *Szekfü Gyula: Mi a magyar?* vagy ugyanő: *A három nemzedék* c. művekkel, vagy akár *Bartucz Lajos: A magyar nép* (Műveltség könyvtára 9. kötet, Budapest 1943.) könyvekkel, s láthatjuk, hogy Imre Sándor gondolatait, nemzeti nevelési koncepciója, melyben *önismeretre* épít, a maga korában bár elkésett próbálkozás volt, de sürgetően aktuális. Ez is értéke Imre Sándor pedagógiájának.

3.) Imre Sándor nemcsak gróf Széchenyi István nevelési gondolataival foglalkozott, hogy ismerje, lássa, mi történt a magyar köznevelés ügyében, hanem *Báró Eötvös József* művelődéspolitikai szerepét is vizsgálta, feldolgozta. Előbb már 1909-ben „*Eötvös nem a múlté*” c. előadásában foglalkozott Eötvös pedagógiai gondolataival, majd 1913-ban *Báró Eötvös József művelődéspolitikája* (Kolozsvár) c. publikációjában foglalta össze Eötvös kultúrpolitikai elveit, azok megvalósítására irányuló törekvéseit. De forrásul felhasználta Eötvös más munkáit is, elsősorban *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* (Bp. 1851) c. társadalomfilozófiai gondolatvezetésű írását, *Beszédek* (Bp. 1886), Képviselőházi beszédek (1870), sőt Eötvös szépirodalmi műveit is, mint a *Magyarország 1514-ben* c. történelmi szempontból is forrásértékű művét. Ezek alapján alkotta meg Eötvösről a *polgári humanizmus* vezéreszméje alapján Eötvös *nemzetnevelői* koncepcióját, hiszen már a *nemzetnevelés* megfogalmazását elvégezte mind a *Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről* c. műve második részében, mind pedig az 1912-ben önálló könyvként is megjelent *A nemzetnevelés* c. könyvében. Abból indul ki Eötvös művelődéspolitikai értékelésében, hogy „vizsgálni kell az embert, annak társadalmi viszonyait, meg kell keresni az emberben uralkodó törekvéseket”. Másik alapgondolata, hogy minden haladás különböző egyének érintkezésétől (kapcsolatától) függ, de az uralkodó eszmék határozzák meg. Végül: A haladás mértéke a szükségétől függ. Ezeknek az elveknek az alapján mondja Eötvösről, hogy kultúrpolitikus egyénisége a kor eszméinek hatása alatt alakult

kiemelkedővé a nemzet történetben²⁵. Egyénisége alakulásának tényezői: az *újhumanizmus*, a *liberalizmus* és a *demokrácia*. Egész munkásságát az jellemzi, hogy a kor eszméinek hatása alatt igyekezett bevonni a nevelésbe a *népet*, jogokat adván neki. Így akarta lebontani azokat a gátló anyagokat, amelyek a nemzet megvalósulását akadályozzák, s ami az *1848-ban megbolygatott rendi* társadalom után a nemzetfenntartó rétegek egymás közti jó vagy kevésbé jó viszonyulásaiban (egyesülésében, ill. egyetlenségében) jut kifejezésre. A társadalmi ellentéteket a *műveltségbeli különbségek* megszüntetésével igyekezett megszüntetni. Ennek eszköze a *nevelés*. A nevelés alapja Eötvösnél is ugyanaz, ami *Széchenyinnél*, a *haladás gondolata*. Csak egy reakció fenyegeti a hazát, emeli ki Eötvös gondolataiból, az amely ellene van a haladásnak. Az egyéni cél az erkölcsi személyiség kialakítása (Schneller hatása), a végső cél a *közboldogság* elérése. Imre Sándornak ez a megfogalmazása nemzetnevelési koncepciójának alaptétele. A nevelés tényezői *Eötvösnél* az állam, egyház, társadalom, család. Az *állampolgári nevelés* gondolatát Eötvös fogalmazta meg nálunk először. De Eötvösnél is használja a *nemzetnevelés* kifejezést, minthogy a nevelés a nemzet, ill. a társadalom minden rétegére kihat. Az a cél Eötvös művelődéspolitikájában, hogy – és ezt a *Báró Eötvös József művelődéspolitikája* c. tanulmányában fogalmazta meg Imre Sándor – „ne legyenek osztályok, amelyek művelve nem lévén félrevezettessenek”²⁶. Ezt a feladatot a jó népiskolák és jó tanítók oldhatják meg. A *Néptanítók Lapja* megindítása, a *pedagógiai szeminariumok* szervezése is eszköze ennek a munkának. Imre Sándor a nemzet megvalósítása érdekében tett munkássága szerint *Eötvöst* is a nemzetnevelők sorába állítja.

4.) A hagyományok felmutatásában már szóltunk a *Wesselényiről* tett megállapításairól. Itt most csak azt ismétljük, hogy Wesselényinél is az *erkölcsi személyiség*, az *értelmi tehetséggel* felruházott egyén kinevelését hangsúlyozta, azzal, hogy a *nép* felemelése, a *népnevelés* kiépítése a legelső feladat. Eötvösnél is, de méginkább Wesselényinél a *közművelődés* kiszélesítése a *nemzetfenntartás* eszköze. Imre Sándor ezeknek a gondolatoknak az alapján fogalmazta a *nemzetnevelés* koncepcióját, dolgozta ki annak tartalmát. Semmiképpen sem lehet ráfogni valami „*burzsoá-nacionalizmus*” jelzőt.

Hogy Imre Sándor a magyar irodalmi, politikai forrásokra épített, azt Bessenyei György, Teleki Sámuel és más, a haza haladásáért küzdők műveinek, életének tanulmányozása is bizonyítja. *Ez pedig nem bűn*. Aki annak tartja, az idcgen tőlünk.

3. A nemzetnevelés fogalma és tartalma Imre Sándor gondolatrendszerében

Négy olyan összefoglaló művét ismerjük Imre Sándornak, amelyben kifejti a *nemzetnevelés* mibenlétét:

1. Először a *Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről* c. nagy műve II. részében;
2. *A nemzetnevelés* c. 1912-ben kiadott könyvében;

3. *Széchenyi és a magyar nevelés jövője* c., a Magyar Természettudományi Egyesület Széchenyi-sorozatban 1912-ben megjelent füzetében, valamint
4. *Háborús élet, megújulás, nemzetnevelés* c. 1942-ben kiadott munkájában.

De szinte minden pedagógiai előadásában, publikációjában ehhez a gondolathoz tér vissza. Hadd mondjam azt, hogy *nem ok nélkül*, hiszen a század bennünket sújtó kataklizmái között *Imre Sándor* ebben a gondolatban látta és fogalmazta meg a nemzeti megmaradás lehetőségét. Már a *Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről* c. munkájában Széchenyi Hittel c. munkájára hivatkozva harcol a *kozmpolitizmus ellen*, mondván: „legkényelmesebb morál a kozmpolitika morálja, amely e széphangzású címmel húzza ki magát minden konkrét kötelezettség alól”²⁷. A „világpolgár” szemben áll az állammal, egyházzal, társadalmi osztályokkal, csupán az emberiség egy tagjának tekinti magát – mondja. Folytatja: „Az erős a közért él, a gyenge a közt a maga számára igyekszik értékesíteni önmagának élve”²⁸. Széchenyit idézi (a *Világ* c. művéből): „A becsületes embernek nem lehet semmi édesebb, mint akármiben is, ami a hon előmenetelét illeti munkás részt venni”²⁹.

A *nemzetnevelés* mibenlétét, tartalmát így fogalmazta meg: „Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátságaitak mint ereklyét megőrizni, s szeplőtelen mindenűségében kifejteni, nemesíteni erőit, érényeit, s így egészen új, eddig nem ismert alakban kiképezve végcéljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni, kérdem: lehet-e ennél minden kesertől tisztább érzés, és ha csak mint hangya ilyen megdicsőítéshez egy párnyal is hozzájárulhatni, van-e ennél emberek közt, kiktől lelki örömök el nem zárják, édesb osztályrész?”³⁰. Ezek *Széchenyi* szavai voltak, amelyeket átvett *Imre Sándor*. Hogy a *nemzetiség*, hazafiság miccsoda? A felelete az ugyancsak *Széchenyi Istvánnal*: „A nemzetiség, hazafiság olyan természetes dolgok, amelyek az ember általában nem is gondolkodik, magára nézve egyezőnek, önként érthetőnek látja, s így minden mástól határozottan megkülönbözteti, hogy nemzetéhez, hazájához ragaszkodják”³¹. Feltehetjük a kérdést, ki az, aki ezt tagadja, vagy nem tartja erkölcsileg is idokoltnak, jogosnak. Az egyes a nemzet tagja, s ez hat rá, ennek célja határozza meg emberi célja felé az utat, s így határozottan a neki rendelt környezetben látjuk az egyest, ha a nemzet testében nézük. Az pedig több helyen megfogalmazódott nála, hogy a nemzet az a még legtágabb közösség, amelyen belül az egyes a maga tehetségeit, érényeit kifejtheti. A kategóriák nála így következnek: emberiség, nemzet, egyes ember. Az egyes ember nem lehet meg nemzet nélkül, és ez fordítva is igaz³².

Nincs szó tehát totalitásról *Imre Sándornál*, *Széchenyi* gondolatai alapján mondja, hogy az egyén megelégedettsége a fontos, de megelégedett-e vajon azal, amit a nemzet önérzetes részeként a nemzet érdekében tett, haladhat-e állandóan a cél felé? – kérdi. Hogy erre feleletet kapjon, fel kell ismernie hivatását. A hivatás felismeréséhez pedig az *értelem* segít. Ezért a közösségnek érdekében áll a lehető legtöbb ember értelmi fejlődése, kiművelése. Nem más ez a

gondolat, mint volt *Apáczai Csere Jánosé*, de mindazoké, akik hazánk és népünk jövőjéért felelősséget éreznek és vállalnak.

De mi a nemzeti? Felteszi *Imre Sándor* is a kérdést. Eötvös, *Széchenyi* és *Wesselényi* nézete alapján „a nemzet nem érthetjük sem csupán azokat, kik éppen most egy országban a politikai jogoknak részesei, sem azokat akik egy nyelven beszélnek. A nemzet azok közössége, kik a földrajzi viszonyok és a közös múlt erejénél fogva az emberiség egyetemese körén belül egységet alkotnak más, hasonló egységek mellett, azoktól határozottan elkülönült szervezettel”³³. Ebben az egységben lehetnek igen különböző alkotó elemek, ezek egymással küzdhetnek is, de ezért ezek nem önmagukban, hanem csak együtt testesíthetik meg az egész emberi közösséget. A nevelésnek ezt az egységhez tartozást kell az egységekben tudatosítani, ezért a nevelés soha nem vonatkozhatik az így értett nemzetek csupán egyik részére, hanem mindig az egészre. Azt a valóságot, hogy a nevelés a nemzet körében folyik és arra hat, egybe kell foglalnunk azzal a szükséglettel, hogy a nevelést minden részletében a *nemzeti* tudatosság vezesse. *Ez a nemzetnevelés*³⁴. Jelenti a nevelői gondolkodás határozott irányát, amelyben az egyéni és társadalmi irány együtt van, s jelenti a nevelésnek ezen alapuló és céltudó munkáját, mely minden szükségletét kielégíti³⁵. Tartalmában azt jelenti ez, hogy nem engedi elveszni tagjait, biztosítja a lehetőséget mindenki számára jogai gyakorlására, erre képessé teszi őket, gondoskodik arról, hogy ez ne egyesek jóakarátának, hanem az egész tervszerű nemzetnevelésnek folyamánya legyen. A nemzet központi szerepe a *cél felfogásában* érződik meg. A célban pedig együtt érvényesül az *emberiség*, *nemzet* és *egyén*. A *közvetlen cél* az egyén érvényesülése a közösségen belül. „Az egyén szabadsága éppen nem csökken azzal, hogy szem előtt tartjuk nemzethez tartozását, a fejlődése elé nem állítunk korlátokat, sőt biztosítjuk szabad kifejlődését egyéniségének. Így alakul ki benne a *közösségi tudat*, megerősödik benne, hogy részt kell vennie a közösség munkájában”³⁶. Az egyén személyiség lesz az erkölcsi tudatosság alapján.

Imre Sándor mindenik vonatkozó munkájában hivatkozik az *önismeretre*, mint a nemzetnevelői munka kiindulási alapjára. *Paulsen: System der Ethik* c. művére hivatkozva mondja, ugyan nincs teljes önismeret, az ösztönszerű önismeret nem önismeret. Ezzel szemben *tudatos* önismeretet sürget. Ennek alapján lehet munkálni minden emberben a *nemzetiség*, a *polgári érény*, *igazságérzet* és *hazaszeretet* érzését.

Összeveti a *társadalmi nevelés* fogalmát a *nemzetneveléssel*. Azt mondja, hogy a társadalom számára a társadalom általi nevelés mint a nemzet és a nemzet által való nevelés nincs leszűkítve, csak pontosabb a meghatározása, közvetlenebb és világosabb a célja. Úgymond *Széchenyi* e kérdésben kifejtett nézeteit értékelve: „...azzal, hogy a nemzetet az emberiség megtestesítőjének tekinti, felül emelkedik azon az irányzaton, amely a nemzetet *önmagában* állónak, érdekeit minden mástól függetlenül a nemzet egyéni érdekében kívánja feltüntetni”³⁷. Természetesen nem

hagyja ki ebben az anyanyelv művelésének kérdését sem, hiszen „az anyanyelv a hazaszeretet és a közlélek anyja”. Fontos eszköze a nemzetnevelésnek. De felsorolja a többi iskolai tantárgyakat is, Imre Sándor *Nemzetnevelés* c. könyve II. részében a nemzetnevelés megszervezésének és megvalósításának az útját jelöli ki. Bírálja a kor köznevelését, vizsgálja a nemzet állapotát. Megállapítja, hogy a *nemzet nem egységes* (1912-ben írta a könyvet). Ezt meg kell valósítani az egyéniség *társadalmassítása* által. Ez pedig csak közösségekben lehetséges, a nemzetben. Széchenyi *Stádiuma* alapján mondja, ahol van nemzet, ott annak belső fejlesztése a cél, ahol nincs nemzet, ott a nemzetiségi alakulást kell megvalósítani, ami azt jelenti, hogy minden lakosnak az *emberiség jogaiban* részesedni kell. Így az *összetartozás* érzése kifejlészthető. A nemzet érdeke, hogy a nevelés ne legyen egyoldalú, hanem minden népréteg minden irányú kifejlésztésére adjon lehetőséget³⁸.

Ha mármost Imre Sándor nemzetnevelési gondolatait mérlegre tesszük, összevetjük akár korunk napi felvetéseivel, akár a külső, kisebbségbe szorult magyarság érdekeivel, harcaival, magasra emelhetjük azt a nemzetnevelői koncepciót, amely a közösség és az egyén érdekeinek egyformán biztosít helyet a nevelésben. Azt írja a *Széchenyi és a magyar nevelés jövőjében*³⁹: „Nem lehet az embereket érdekeikkel ellentétes dolgokra kényszeríteni. Mindenkiel meg kell kerestetni az őt érdeklő célt, a köznevelés segít abban, hogy az egyéni célok a nemzet érdekeibe is beletartozzanak. Ezért fontos az *értelem – a közértelmesség – kifejlésztése*.” Óv az előítéletektől, a „nemzeti gögtől”, önhittségtől, elbizakodottságtól, az idegenmármolástól. A „kiművelt emberfő” munkájában nem tesz különbséget magyar és nem magyar (nemzetiségi) között, úgymond: „*Minden kifejlődés, erő, érték és szerencse sarkalata a kiművelt emberfő*.” Ez az alapja minden nemzeti tudatosságnak is. Az erre való nevelés a nemzetnevelés.

4. A nevelésemélet rendszere Imre Sándor Neveléstanában

Több írásban is alapelve, hogy a neveléstan szoros kapcsolatban van az életpályával, a tanítóképzőintézetekben pedig ez a legfontosabb tárgy. Ez a központ. Úgy gondolom, hogy már csak ezért is érdemes foglalkozni neveléstanai rendszerével. Két olyan könyve van, amely egységes keretben tárgyalja neveléstanát: *A Népiskolai Neveléstan*⁴⁰ és a *Neveléstan*⁴¹. Karácsony Sándor a *Magyar világnézet* c. könyvében a Mai magyar professzorok üzenete c. fejezetben⁴² azt mondja e művével kapcsolatban: „*Imre Sándor ma Magyarországon az egyetlen elismert tekintély, aki tisztán, elegyítetlenül és harmonikusan pedagógus lélek*”⁴³. A továbbiakban: „...hatni akar. Hideg, közönyös lelkeket átforrósítani, helytelen utakon kódogókat célegyenesre igazítani, féltlenk járatlanokat a siker nagyobb reménységéig edzeni, időtlenekeket életrevalókká dédelgetni, akármibe kerül”. Művének alapelve a nagyvalóságstisztelet⁴⁴. „...a lelkiismeretes huszadik század-eleji tudós tisztában van vele, hogy a magyarság mint

nemzet sem nem egységes, sem nem öntudatos. Tisztában van azzal is, hogy *megmaradásunknak ez az egyetlen lehetősége*” (kiemelés tőlem). Neveléstan nem filozófiai értelemben vett pedagógia, hanem a tényekből kiinduló, azokat mindig szemmel tartó s velük dolgozó gyakorlati útmutatás iskolai munkások számára. „Földönjáró józansággal látja ezt a nemzetet nem Hungária istenasszony magyarruhás szobra szimbólumának, hanem olyannak, amilyen. Nem öntudatosnak, tarkának. Magyarnak, svábnak, tótnak, oláhnak, ruténak, katolikusnak, protestánsnak, görögkeltinek, zsidónak. Budapestinek, vidékinek, tanyasiinak, Dunántúlinak, erdélyinek, ki- és bevándoroltaknak”⁴⁵. „A nemzetet ilyen központi gondolattá emelvény, nem ismer kíméletet, mikor a nevelés egységét eszményül állítja” (Karácsony Sándor szavai).

Karácsony Sándor más pedagógiai dolgozatokról is szól Imre Sándorról szóló írásában, így *A családi nevelés fő kérdései* c. a Szülők Könyvtára-sorozatban 1962-ben megjelent műve alapján, kiemelve, hogy „a család a gyermeket életének leghajlíthatóbb időszakában legtovább, legkevesebb vetélytárostól zavarva és időrendben is legelőször neveli”. *A Neveléstanról* pedig azt mondja, hogy az nem egyoldalú, református neveléstan, hanem mindenkihez szól. Benne a központ a *nevelés egysége*, s ehhez a *közművelődés egységét* veszi. Karácsony Sándornak vannak kritikái megjegyzései is a könyvhöz, azok már a napi kultúrpolitikai kérdések közé tartoznak.

Maga Imre Sándor az Előszóban azt írja, hogy „Magyar nyelvű, a magyar nevelői gondolkodás történetéből és eredményeiből kiemelkedő, az érintkező tudományok magyar irodalmát is feldolgozó neveléstudományi kézikönyv szükségét negyven év óta érzem; az a tervem pedig, hogy a nekünk való nevelésnek nemcsak kereteit és alapelveit jelöljem meg, hanem a részleteit is egyöntetűen kifejtsem, kb. harminc éves”. Ehhez az Előszó „Jegyzetében” hozzátézi, hogy „a nevelői tudatosság fejlesztése és a magyar nevelői gondolkodás fejlődési menetébe való beilleszkedés céljából ma is tanulmányozást kívánnak Schneller István (1847-1939 Pedagógiai Dolgozatok I-III. 1900, 1904, 1910) és más tanulmányai, különösen a kolozsvári országos tanárképző gyakorló középiskolájának tanszervezetésére és tantervére vonatkozó „Javaslat”, valamint Kármán Mór és Waldapfel János munkái.

A könyv Bevezetőjében pedig abban jelöli meg a nevelés feladatát, hogy „a nevelő mindig a maga korát és nemzetének életét alakítja a növendék alakítása útján: a nevelés közvetlen feladatát abból kell megállapítani, hogy milyen emberekre van szükség”. A nevelői gondolkodás, a gyakorlatiság, a nevelés és köznevelés kapcsolata kérdések alkották a vezető szempontot, benne a tanító és a tanuló munkája. Általában szól a nevelésről, de a maga korának életével foglalkozik, „mindent, amit a nevelés feladatainak ismerünk meg, a magyar nevelés jelenlegi feladatának kell tekintenünk”. Ugyanakkor a könyv lehetőséget ad arra is, hogy az olvasó a *személyes meggondolás és önálló állásfoglalás* útját járja. Ezek után a nevelés fogalmát úgy határozza meg, hogy: „*a nevelés a közösség életéből fakadó s arra ható, az egyén kifejlődését tu-*

datosan segítő, huzamos ideig tartó szellemi tevékenység, amellyel a fejlettség magasabb fokán lévők céltudatosan és tervszerűen alakítják a kevésbé fejletteket, amíg az alakítást az önállóság ki nem zárja”⁴⁶.

Különösen fontosnak tartja a *nevelői hivatást*, figyelme a *nevelés körülményeire* is kiterjed. Itt elsősorban a társadalmi milliőre gondol. Amikor pedig a nevelés szándékolt eredményeiről beszél, akkor számba veszi a gyermek, a növendék fejlődését, a biológiai, lélektani, szociológiai, történelmi, néplélektani kérdéseket, amelyek valóságosan meghatározzák a növendék fejlődését. Ebben a tekintetben is neveléelmélete a *magyar viszonyokra* szabott, ahhoz alkalmazkodik. Mindig visszatér mestere, Schneller István *pedagógiájához*, s ennek kritériumai alatt még a *pedagógia* szót is helytelennek tartja. A *nevelés célját* a nevelés fogalmából levezetve a *helyesen felismert* tényekből határozza meg, ez az a tárgyi alap, amely megfelel a valóságnak. Ebben érvényesül a *közösségi és egyéni szempont*.

Kenyeres Elemér (1891-1933), Claparède és Piaget tanítványa, úgy foglalja össze Imre Sándor pedagógiáját, hogy szerinte a „helyesen értett nevelés célja szerint a haladás útjának szabaddá tétele, módja a lehető tökéletes tárgyiasság, amely mindent a maga értéke szerint becsül s a különböző áramlatok között minden színezet nélkül érvényesíti az igazságot”⁴⁷. E kérdés tárgyalásakor is visszatér a *nemzetneveléshez*, ebben az ember társas lényi mivoltában vezet le az őt körülvevő közösségben a *nemzet fogalmát*, amely az egyes ember és az emberiség között álló kategória. Ez jelenti az egyén számára az egész közösséget, az általános közösségi (szociális) tudatosság szerint határozottabb, tisztább nemzeti *tudatossággá* alakul. De itt is kiemeli, hogy a nemzet nem önmagában van, hanem sok nemzet együtt alkotja az egyetemes, emberi közösséget. „Az egyén: egy ember a nemzet sok tagja között; a nemzet egyéni alakulat a közösségben, az egyetemes emberit egyéni sajátosságában tükrözi”⁴⁸. A nevelés feladatai, eszközei, eredményei, korlátai, szervezete után a köznevelésről, benne az iskoláról, annak külső, belső szervezetéről, szülőről, tanulóval, tanítóról szól, ezeket külön-külön is részletezve, de a hazai viszonyoknak megfelelően tárgyalva, összevetve a nemzetközi irodalomban idevonatkozó álláspontokkal. A testi, értelmi, érzelmi nevelés és e három kölcsönös egymásra hatásának bemutatása zárja a könyvet *A magyar nevelés mai feladatai* c. összefoglalással.

Ez a *Neveléstan* bár a *nevelés elméletét* adja, de a valóság ismeretén épült ki, a magyar személyi, tárgyi, iskolaszervezeti adottságokra épül, ebben különbözik minden *általános neveléstantól*. Nem megfoghatatlan elmélet, hanem valóságon, gyakorlaton felépített, kidolgozott *nevelési rendszer*.

Ez vonatkozik másik neveléstan könyvére, a *népiskolai neveléstan*-ra is. A tanítói hivatás kérdéséből indul ki. Úgy mond: „A népiskolai tanító feladata az, hogy a gyermeket segítse eligazodni a sok tapasztalás között, készítse elő az önálló életre, minden területen segítse a fejlődésben”⁴⁹. A nevelő az – mondja tovább –, aki a másokat érő hatásokat összefogni, irányítani, felhasználni állandóan törekszik. *Más az időmérés és más a nevelés*. A cél, hogy az ember teljesen

kifejlődjék. Ebben benne van az egyéni és közösségi cél egyaránt. *Schneller* tanítását veszi át, *személyiséggé kell nevelni az egyént*. E szerint a személyiség az egyént alkotó vonások sajátos egysége⁵⁰. A személyiség – Schneller szerint – erkölcsi jellem, azaz tudatos és nemes egyéniség. Ebben kap értelmet a nemzetnevelés mint a *nemzeti tudatosságra* való nevelés. A nevelés eszköze: *gondozás, tanítás, oktatás, jutalmazás, büntetés*. Utóbbi kérdésben nagyon humánus és a pedagógiai szeretettől meghatározott, segítő szándékú. Részletezi az iskolai és az iskolán kívüli nevelői munkát. A gyermek fejlődésének szakaszait veszi alapul, benne a gyermek testi-lelki adottságait, a szorongó, gátlásos gyermektől az egészséges gyermekig. Kiterjed a figyelme az oktatás módszereiben a magyarázat, beszélgetés, gyakorlás, megértetés, gondolkodtatás és a képzelet nevelésére, ügyel az oktató-nevelő munka hangulatára⁵¹. Erkölcsi nevelésre nézve abból indul ki, hogy „*az erkölcs az ember véleményében, cselekedeteiben, egész magatartásában megnyilatkozó szellem*”. Nagy szerepet szán a *kedélynevelésnek*. A tanítói szolgálatról, a tanító magánéletéről, közszerepléséről, önműveléséről szóló rész után a *nevelői gondolkodás* kifejlesztésének útjaira ad tanácsokat. Végül a nevelési kérdések *magyar irodalmáról*, a hazai és külföldi használható folyóiratokról, könyvekről ad összefoglalást a tanítók számára a hivatásuk jó végzéséhez szükséges felkészüléshez.

Imre Sándor mindkét neveléstan könyve *magyar neveléstan*. Ezért is fogadta lelkesedéssel még *Karácsony Sándor* is, aki pedig kritikus elme volt. Hogy a *nemzetnevelés* gondolata mindkettőben benne van, azzal magyarázható, hogy *a magyar nemzet fogalma nem tény, hanem törekvés*, nevelése az egyének *jellemké formálódásán keresztül az igazi személyiségek számának lassú szaporodása*. Ebben a neveléstanok segítik az oktató-nevelő munkát.

Makkai Sándor a *Magyar nevelés, magyar műveltség* c. könyvében, tanulmányában viszi tovább *Imre Sándor* pedagógiai gondolatait. Ő is *Bóhm* filozófiájára, *Schneller* pedagógiájára épít. Így volt meghatározó e két professzor-egyéniesség a XX. század első 50 évének pedagógiai gondolkodásában. Ezeknek a gondolatoknak a megértéséhez azt az iskolát kellett végigjárni, amelyen Imre Sándor is haladt, amelybe beletartozik az erdélyiség, a *soknemzetiség* ismerete.

5. Imre Sándor a kultúrpolitikus

Imre Sándor személye, szerepvállalása történelmünk kritikus szakaszaiban több oldalról volt támasznak kitéve. Az „ellenforradalmi rendszer” – ahogy a Horthy-korszakot a köztudatban az elmúlt 50 évben nevezték –, szemére vetette, hogy 1918. november 9-től 1919. március 28-ig a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban államtitkár volt, 1919 augusztusában *ügyvivő-miniszter*, 1924-ig adminisztratív államtitkár. Ebben az elmarasztalásban kétségtelenül benne volt a két világháború közti Magyarország vallási vetélkedése, s mint református – a Kormányzó is református volt –, a másik oldalról, a legitimisták és klerikálisok felől előítéletek kísérték szerepét. 1945

után pedig éppen a nemzetnevelés koncepciójával, a magyar nevelési törekvéseivel ítéltetett reakciónak, nacionalistának, „illuzionistának”, akinek nevét, s pedagógiáját inkább elhallgatták, holott különösen erkölcsi és nemzeti, de humanitás szempontjából magasan felette áll a *dogmatikus, pártérdekű, propagandisztikus* pedagógiának, tudománynak. Ennek ellenére a nehéz kül- és belpolitikai helyzetekben tőle is várták az iránymutatást, a biztatást nemzetünk, hazánk léte-nemléte, Nyugathoz vagy Kelethez csapódása kérdésében. Ő meg is szólalt, míg a bírálói nagyrészt hallgattak, vagy kivártak. Ezek a gondolatai vannak az 1942-ben megjelent *Háborús élet, megújulás, nemzetnevelés* c. könyvében.

Mielőtt ezzel a művével foglalkoznánk, szóljunk előbb *közéleti* szerepéről. Belső munkatársa volt a Néptanítók Lapjának. 1917-ben megindította és szerkesztette a Magyar Pedagógiai Társaság Könyvtárát, amelyben több tanulmányt írt, így: *A Világháború, Vezérfonal iskolai tanításokhoz és tájékoztatás a nagyközönség számára*, 1922-26 között elnöke volt a Magyar Gyógypedagógiai Társaságnak, 1923-tól a Kisdednevelők Országos Egyesületének, 1925-től a szegedi egyetem Pedagógiai Tanszékének tanára volt, megalapította a Szülők Könyvtárát, szerkesztette is, írt egyetemi kérdésekről, iskolai reformokról, az egyetemi nevelésről, cikkei jelentek meg a *Család és Iskola*, a *Protestáns Szemle*, az *Országos Református Jogakadémia Évkönyvében*, a *Kisdednevelésben*. Minden időszerű kérdésben kikérték véleményét. Művelődéspolitikájának rendszerét *Heksch Ágnes* foglalta össze 1969-ben. A két világháború között, de már előbb is Ő volt az a pedagógiai tekintély, akinek irányító szavát várta mindenki, aki neveléssel foglalkozott. Szerzte az országban tartott előadásokat. közéleti munkájába tartozott, hogy a Magyar Pedagógia c. folyóiratnak 1901-1906 között titkára, 1906-1908 között pedig alelnöke volt az országos Középiszkolai Tanáregyesület kolozsvári körének, 1904-1908 között az Erdélyi Múzeum egyesület titkára, 1906-tól a Magyar Pestalozzi Társaság tagja, 1908-tól a Magyar Gyermektanulmányi Társaságnak, később elnöke is volt. Elnöke volt az Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületnek, igazgatósági tagja az Országos Középiszkolai Tanáregyesületnek, választmányi tagja a Tanítóképző Tanárok Országos Egyesületének, tagja a Filozófiai Társaságnak, Irodalom-történeti Társaságnak, 1915-től az országos Tanácsnak⁵².

Már 1909-ben *A nevelés sorsa és a szocializmus* c. kötetében hitet tett a demokratikus művelődéspolitiká mellett, *Natorp: Sozialpädagogik* 1895-ben megjelent műve alapján, de *ellene volt az osztályharcnak*, helyette a „meg nem valósított polgári demokratikus nevelésügy követeléseit fejezték ki benne”. Harcol benne minden egyoldalúság ellen, még a felekezeti oktatás ellen is, a nemzet szempontjainak érvényesítését hangsúlyozza. Kifejezi itt is, hogy a helyesen értett nevelés célja a haladás útjának szabaddá tétele, módja a lehetően tökéletes tárgyiasság, amely mindent a maga értéke szerint becsül s a különböző áramlatok között minden színezet nélkül érvényesíti az igazságot⁵³. Felül tudott emelkedni még saját egy-

házi konfesszionális kötöttségein is, amivel másoknál aligha találkozunk.

A már említett *Háborús élet, megújulás, nemzetnevelés* c. I. A háború kitörése (I. világháború) előtti, II. A háború alatti (A lelki erő gondozása), III. A háború után: a megújulás felé, IV. Nyugatalan idő, nyugodt nevelés c. fejezetekben adja elő nevelői gondolatait.

Már az első részben *A magyarság belső állapota és nevelésünk feladatai* 1914-ben írt soraiban foglalkozik a *szociális pedagógia*, az állampolgári nevelés, a divattossá váló pszichologizmus kérdésével, amelyekkel szemben a nemzetnevelés eszméjéhez tér vissza, ami egységesnek kívánja a művelődési politikát és az iskolai nevelés aprólékos munkáját⁵⁴. A II. részben a közös gondolkodás, „a magunk rendjén” értett nevelés, *A gyűlölködés ellen* c. Néptanítók Lapjában megjelent cikkei vannak, amelyekben az osztálybéke, a szocializmus és a szociális pedagógia lényegi különbségét fejt ki. *Heksch Ágnes* idézett munkájában elmarasztalja ebben Imre Sándort egyrészt *kritikai idealista* alapfelfogása miatt, másrészt a nevelésnek osztályérdekeken felüli szemlélete miatt. *Az állampolgári nevelés reformja az elemi iskolában* c. előterjesztésében mondja: „A nemzetnevelés nem jelent egyebet, mint a nevelés valamennyi mozzanatának egyöntetűen a nemzeti gondolattal való áthatását, a nemzeti gondolat pedig ebben az értelmezésben nem jelent nemzeti szűkkörűséget, hanem csupán az egyének adott életviszonyainak következetes érvényesítését, tehát az embernevelés feladatát” (idézi Heksch Ágnes i.m. 48. alapján). A nemzetnevelés minden nemzet számára érvényes, benne a „nemzet fogalma az irányadó” (u.o.). A megvalósítás módja más, de a cél, az egyetemes emberi tökéletesedés felé való haladás, ezért a „nemzetnevelésnek minden egyes nemzet körében nemzetivé kell válnia” (u.o.). *A neveléstudomány magyar feladatai* c. Szegeden megjelent tanulmányában olvassuk „A matematikát kivéve a megismerésnek vannak olyan területei, olyan kérdései, amelyek a föld különböző pontjain, a népek életében eltérően jelentkeznek”. A nevelés alapjai azonosak, de a részletek minden országban mások⁵⁵. *Tettamanti Béla* megfogalmazásában⁵⁶ maga a közösség egységes lelki formálása a nemzetnevelés, amivel saját történeti és kulturális életközösségei számára készít elő. Ez nem jelent egy nemzet számára sem kizárólagosságot, hiszen a nemzetiségekkel szemben is azt az álláspontot képviselte, hogy „ne elnyomói legyünk más nyelvű testvéreinknek, de megbecsülők”⁵⁷.

Imre Sándornak a Károlyi-kormányban vállalt szerepéről Heksch Ágnes tárgyilagos összefoglalást ad. Az iskolaszervezési, közoktatás-szervezési elgondolásairól a későbbiekben szólunk. Most kiemeljük Imre Sándor *nemzetiségszemléletét a kulturális autonómia* tükrében Heksch Ágnes tömör összefoglalása szerint. Idézi *A nemzetiségi iskolák (Új nemzedék c. folyóirat 1917. 575-594. lapjai)* c. folyóiratból: „Menj el abba a román faluba, tudod a nép nyelvét, ismered szokásait, kezd el a gyermekeiknek nevelését a nép nyelvén, folytasd a gyermek és a nép iránti szeretettel, nemzedet iránti lelkesedéssel, ismerd meg tanítványaidal az egész hazát, benne az ő fájának is

helyzetét, a közös múltat és a közös érdeket!” „Az 1918. november 8-án kiadott rendeletében a tanítás nyelvűl az illető községnek, illetve az iskola-fenntartónak anyanyelve használható; a magyar nyelv tanítása pedig az I-II. osztályban mellőzhető” (Idézet ugyanott). 1919-ben a középiskolára vonatkozóan is hasonló rendeletei voltak.

A Tanácsköztársaság alatti működéséhez fűződik az iskolák államosításának kérdésében vallott felfogása – ez korábban is szerepelt programjában éppen a megosztottság megszüntetése érdekében, a *nyolcosztályos népiskoláról* kiérett felfogása, a *hitoktatás kérdésében az iskolai hitoktatás beszüntetése* kérdésében inkább a rendelet rosszindulatú félremagyarázásának következményei szerint tartotta elhamarkodottnak a rendelkezést. Az iskola és az egyház elválasztása, a vallás szabad gyakorlásának deklarálásával a demokratikus iskolapolitikát szolgálta, Imre Sándor a *Nemzetnevelés* c. könyvében is szólt a vallásfelekezeti nevelés *nemzetet megosztó* mivoltáról. 1919. november 9-én a szabadoktatási előadóképző tanfolyam megnyitásán beszél a *nemzetnevelésről*, mint amely fogalom és kifejezés a *magyar nevelői gondolkodás alkotása*. Utal *Wesselényi Szózat* a magyar és a szláv nemzetiség ügyében c. munkájára, ennek alapján mondja „...a magyarságnak egyetlenegy menedék lehet csak, ha a neveléshez fordul, ha az ifjúság lelkét ragadja meg”⁵⁸. A *nemzetit nevelés* kérdése ekkor is központi eszméje, amint a Néptanítók Lapja 1919. évi 38-44. számaiban kifejtette. Ennek pedig alapja a *nemzeti önismeret*.

Utaltunk már arra, hogy a Horthy-korszakban az úgynevezett *keresztény-kurzus* idején „baloldalinak” tartották, s bár menesztették a miniszterségből, utódja, Vass József minden ellene való áskálódás dacára is igénybe veszi tudását (idézi Heksch Ágnes). A hozzá nem értő és egyoldalú politikai szemlélettel és intézkedésekkel szemben Vass Józsefnek 1921. március 19-én a *köznevelés* ügyében beadványt nyújtott be (Heksch Ágnes a Ráday Könyvtárból dolgozta fel ezeket az iratokat, így e munkája hézagpótló és forrásértékű), de *Klebelsberg Kunó* kultúrpolitikai intézkedéseivel is szembeszáll, a II. világháború alatt is (1934-től a József Nándor Műszaki és Közgazdasági Egyetem professzora 1945. márc. 11-én bekövetkezett haláláig) megóvja a nemzetnevelés fogalmát attól, hogy a fasizmus kisajátítsa, sőt bátran kiáll ellene, amint azt a Magyar Út 1943. februári számában közölt Nagykőrösön a Darányi-diákház ünnepélyén mondott beszéde bizonyítja. Óvja a nemzetnevelés fogalmat a faji jelszóktól, az elnemzetietlenedés elkerülését, a magyar művelődéspolitikai terveiről nem mond le (Heksch Ágnes I.m. 208. lapon).

6. Imre Sándor, a közoktatásügy szervezője

Amint az eddigiekből is kitűnik, *Imre Sándor* nevelői és művelődéspolitikai szemléletét két vezérgondolat irányította: egyik a mesterétől, Schneller Istvántól kapott *személyiségnevelés*, másik a *nemzetnevelés*, mint megmaradásunk egyetlen lehetséges formája és eszköze. Bárhol tartott előadást, hazai és nemzet-

közi fórumokon, a Rádió szabadegyetemi sorozatában, vagy akár a *Morálpedagógusok IV. Nemzetközi Kongresszusán*, az *erkölcsi személyiség mint jellem* kiformálását nevezte meg a nevelés feladatául. Nemzetnevelési gondolatai pedig nemcsak *elméleti* megfogalmazás, hanem a magyar nevelői munka alapja. S ezt nem teoretikailag dolgozta ki, hanem a *valóság*, mondjuk pontosabban úgy, hogy a *magyar valóság* ismeretében. *Karácsony Sándor a Magyar világnézet* c. könyve 153. oldalán írta: „Nincs meghatóbb jelenet, legalább az én személyes élményeim között nincs, mikor 1919. november 9-én Imre Sándor a túlfűtött lelkeknek előadást tart a nemzetnevelésről”. Felteszi a kérdést: *mi az Imre Sándor tragikus vétsége?* A felelete: *valóságisztelete*. „A huszadik század eleji tudós tisztában van véle, hogy a magyarság, mint nemzet, sem nem egységes, sem nem öntudatos” ... „*Megmaradásunknak ez az egyetlen lehetősége*” (u.o.). Ezek a gondolatok érvényesülnek oktatáspolitikai és oktatásszervezési felfogásában.

A magyar *közoktatás* átszervezésére, megjavítására, népünk és hazánk viszonyaihoz való alkalmazására több oldalról voltak törekvések. Szinte állandó kísérője ez a magyar oktatáspolitikai figyelőinél. Már *Szabó Dezső* is foglalkozott ezzel, ismeretese *Németh László* gondolatai, *Karácsony Sándor A magyar észjárás és közoktatásügyünk reformja* (Exodus, 1939) c. könyvében már 1924-től foglalkozott ezzel a kérdéssel⁵⁹, Imre Sándor az 1912-ben kiadott *Nemzetnevelés* „Magyar nemzetnevelés szervezésének fő szempontjai” c. fejezetben dolgozta ki köznevelési rendszerét. Az 1941-ben kiadott *Gazdasági középiskolák része a köznevelésben* (Közlemények a József Nándor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Neveléstudományi Intézetéből, 1. sz. Studium) c. könyvében fejleszti tovább, részletezi e vonatkozású koncepcióját⁶⁰.

A *Nemzetnevelés* c. könyvében mint követelményt emeli ki a *nevelés általánosságát*⁶¹, a *nevelés egységes* voltát. Ezen az állami, közösségi, egyházi, társadalmi és magániskolák zűrzavarában (az *állami közoktatás* mellett van – Eötvös művelődéspolitikai felfogása is ez volt) a *kötelező népoktatást*, az *egységes nevelői eljárást*, az *egyoldalúság elleni* küzdelmet. A feladat és cél az, hogy minden néprtegnek adjon lehetőséget minden irányú kifejlésére⁶². E szempontok szerint bírálja az egyes iskolatípusokat, a könyv II. részében a magyar nemzetnevelés szervezésének fő szempontjait adja. Elsőnek új *köznevelési törvény* megalkotását sürgeti, amelyben meg kell valósítani az *állami köznevelést*. Az egyházi iskolák szekularizációjának a híve annak ellenére, hogy részt vett a református iskolák felügyeletében. Másik szempontja a *köznevelés nyilvánosságá*, ellenőrzése. E téren az iskolaszékek (nem új gondolat a mai rendelkezések ide vonatkozó része), *nevelési tanácsok* felállítására van szükség, közös tanterv, nyolcosztályos általános iskola. Azt is követeli, hogy vegyék figyelembe a *vidék* érdekeit. A hit és erkölcs tanítása nem tartozik az állami iskolai tantervbe.

Ehhez a közoktatásügyi tervhez a könyvben kidolgozza az *állapotrajzok* pontjait, ami azt jelenti, hogy minden város, falu, tanya lakóinak szociális, kulturális, vallási, néprajzi (hagyományok) felmérését írja

elő, s ebben nemcsak a statisztikai, népmozgalmi adatokra épít, hanem közösségek szellem-erkölcsi, tradicionális jellemzőire⁶³. De tájékozódást követel a tanítók műveltségéről, olvasottságáról, a községek értelmiségéről, azok közéleti magatartásáról.

A köznevelés korszerűsítésére vonatkozóan a polgári demokratikus forradalom idején *mint államtitkára* dolgozta ki az oktatásügy átszervezését⁶⁴. Ebben három lépcsőfokon gondolta megvalósíthatóan az új közoktatásügyi rendet:

1. Az átmeneti idő szükségleteiről való gondoskodás;
2. Nyomban megindítható új szervezések;
3. A köznevelés gyökeres reformjának előkészítése (közli Heksch Ágnes l.m. 80. lapon).

Nem erőszakosan, radikálisan, hanem zökkenőmentesen akarja átszervezni a közoktatást. *Általános és egyöntetű népnevelést* hirdetett, nem közoktatásról, hanem *köznevelésről* beszélt, s ebben nem részletekben, hanem az egész köznevelés átszervezésére törekedett. Nemcsak a külső szervezeten kell változtatni, hanem az iskolák belső életének, tanulmányi rendjének, tanító-tanárképzésnek a rendjét is felül kell vizsgálni. Az ifjúság nevelésében szem előtt kell tartani az *alkotó munkára nevelést* (benne van a Nemzetnevelés c. könyvében is!), nemcsak oktató munkáról van szó, hanem *nevelő munkáról*, ifjúság gondozásról, családvédelemről beszél. Heksch Ágnes így jellemzi, hogy „a terv szociálpolitikai programot jelent”. Kicélelt az alsófokú képzéssel, a továbbtanulással, a szakképzéssel kapcsolatos elvárásokat. Ehhez részletezi az elemi iskolák, polgári iskolák, gimnáziumok reformterveit. A 20-as években a Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszterhez benyújtott reformtervében külön-külön beszélt az egyes tantárgyak nevelő szerepéről.

Továbbfejleszti reformterveit az 1941-ben kiadott és említett *Gazdasági középiskolák része a köznevelésben* c. munkájában, amelyben az 1934. évi XI. tc-re, majd az 1938. évi XIII. tc-re reagálva – valamennyi szakjellegű iskolát egymás mellé állít a törvény – meghatározta a szakiskolák rendjét, művelődéspolitikai jelentőségét, a gazdasági középiskola viszonyát más iskolákhoz, egyéb nevelési szervezetekhez, de nem hagyta figyelmen kívül a szakiskola *nevelő-intézményi* mivoltát. Kiemelte a nevelés egységét ebben a könyvében is.

Imre Sándor a kiérlelt és szinte hitvallásként hirdett nevelési gondolatai (nemzetnevelés) mellett kitartott élete végéig, ellene volt minden egyoldalú, faji vagy másjellegű megkülönböztetésnek, értékelt a nemzet minden rendű-rangú tagjának a nevelés kérdéséhez való jószándékú hozzáállását, de erkölcsileg is elítélt minden faji, vallási és egyéb megkülönböztetést. Mind elméleti munkáiban, mind oktatáspolitikai szervező munkájában következetes volt alapkonceptiójához, nemzetneveléshez, a nemzet egységét és ennek szolgálatát tartotta a nevelés feladatának.

Imre Sándor helye a magyar pedagógiai irodalomban

Imre Sándor pedagógiai gondolatainak és munkássága értékelésének kérdésénél a külső szemléletben felmerül a kérdés, hogy mennyiben felel meg Imre Sándor pedagógiája az *egyetemes pedagógiai tudomány* követelményeinek, nem szűk körű-e az a szemlélet, amellyel a magyar nevelési feladatok és a történelem során kialakult nézetek, rendszerek vizsgálatával állapítja meg a nevelés feladatát, szervezeti kereteit. Értékelői – így Heksch Ágnes is – az 1935-ben megjelent *A neveléstudomány magyar feladatai* c. könyvéhez fordult, a feleletet onnan várta és kapta meg.

Imre Sándor a pedagógiát mint tudományt a tudományos munka egyetemessége szempontjából nézte, de rámutatott arra is, hogy vannak különleges feladatai is. Ide tartozik a nevelésügyi kutatás egyes népek körében, de ennek alapján az összehasonlító neveléstudomány művelése is. Nem lehet hátrányos helyzetben a kis népek neveléstudománya a nagy népek ilyen alkotása mellett. Gondolok itt a Monumenta Germaniae Pedagogica c. sorozatára, melynek magyar tervezője Fináczy Ernő ki is dolgozta.

Arra is utalnunk kell, hogy 1867 után megindult ugyan a *magunkra eszmélés* (Imre Sándor kifejezése), ebbe a hazai nevelésügyi hagyományok feltárása, feldolgozása is beletartozik. Ezek a kutatások egyedül reánk hárulnak, más nem végzi el helyettünk. Imre Sándor életműve a kiindulás és ösztönzés ezen a téren.

Azt is látjuk Imre Sándor munkásságából, hogy még a nemzetnevelés sajátosan magyar koncepciója mellett sem feledkezett meg a neveléstudomány egyetemes útjainak, eredményeinek ismeretéről, felhasználásáról. Nem zárja ki ez azt, hogy kötelességünk mind jobban megismerni a külföldi tudományos munka eredményeit, az állandó tájékozódást a másutt folyó pedagógiai kutató munkáról, a köznevelési szervezeti újításokról. De tisztában kell lennünk azazal, hogy minden új pedagógiai törekvésnek, amely a világban bárhol jelentkezik, nálunk más alapokon és viszonyok között kell és lehet érvényesülniük, bár a végső cél azonos. Az is szükséges, hogy lássuk, mennyit értünk el a nevelés általános feladataiból, mit várhatunk el a gyakorlati megvalósítástól, annak milyen feltételei vannak. De éppen ezeknek a vizsgálatára a tárgyilagosság mércéje alatt mutatja meg, hogy „A mi műveltségünk eddigi menete és eredménye, mai közműveltségünk, népünk különböző részeinek minősége és állapota egyetlen más néppel sem egyezhet meg, további fejlesztésében tehát nem szabad és nem lehet ilyen úton járni, vagyis a neveléstudomány művelését sematizálni.”

Másik fontos gondolata az, hogy téves az, hogy a neveléshez mindenki ért, a *nevelői hivatásra* fel kell készülni. A feladatok megoldásához a részletek ismeretére van szükség, a körülmények alapos feltárására, ismeretére. A *Nevelésszociológia* is hozzátartozik a tények ismeretéhez, de a gyermektanulmány, a neveléslélektan, a környezet, a nemzet állapotának ismerete szükséges. A magyar neveléshez magyar alapokat kell keresni, s ezt a magyar neveléstörténet tanít

ja meg. Arra is ügyelni kell, hogy milyen eljárás felel meg a magyar növendékek testi, lelki, szellemi alkátának, hogyan kell elrendezni a nevelés menetét, hogy megegyezzen a tanuló testi-szellemi fejlődésével (fejlődéslektan), és hogy a köznevelésnek milyen szervezete clégítheti ki a nemzet minden részének nevelési igényeit. Az egyéni és közösségi nevelés összhangjával is feloldani igyekezett minden ellentétet, s a nemzeti és az emberiség haladásának végső céljai szerint a magyar nevelésrendszert bekapcsolta az egyetemes emberi haladás útjába. Ennek alapja a nevelői gondolkodás kialakítása (Protesténs Szemle, 1930). Mindezeknek a szempontoknak szigorú erkölcsi mértékkel való kezelése Imre Sándort az egyetemes nevelési kutatás és a magyar nevelés rendszerének kidolgozása szerint teszi az egyetemes és magyar pedagógia kiemelkedő alakjává.

Dr. Deák Gábor

Jegyzetek

1. Kemény Ferenc: Pedagógiai Lexikon, 1935. (Révai kiadás) 252-253. oldalon – 2. Lásas Magda van Ende: Imre Lajos élete és teológiai munkássága, Budapest, 1992.3. – 3. Kolozsvár, 1914. – 4. A magyar nevelés körvonalai, 1920. (Stúdium kiad.) 2. lapon. – 5. U.o. 23. lapon – 6. U.o. 31. lap – 7. Megjelent a Magyar Pedagógia 1915. évfolyamában – 8. I.m. 9-10. lapon – 9. U.o. 10. lapon – 10. I.m. 12. lapon – 11. I.m. 25. lapon – 12. Politzer és Tsa kiadása, Budapest, 1904.

– 13. I.m. 3. lap – 14. Felméri I.m. 104. lap – 15. I.m. 9. lap – 16. Hivatkozik a Stádium 88. lapjára – 17. I.m. 37. lap – 18. U.o. – 19. I.m. 75. lap – 20. U.o. 113. lap – 21. U.o. – 22. U.o. 254-255. lapon – 23. U.o. – 24. Exodus kiadása, 1939. – 25. Deák Gábor: A nemzetnevelés pedagógiai és pszichológiai alapkérdései, Kolozsvár, 1943., 59. lapon – 26. I.m. 8. lapon – 27. Hittel 162. lapon – 28. I.m. 151. lapon – 29. I.m. 151. lapon – 30. A nemzetnevelés, Bp. 1912., 1. lap és Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről 150. lapon – 31. U.o. 139. lapon – 32. U.o. 151. lapon – 33. Nemzetnevelés, Bp. 1912., 64. lapon – 34. U.o. 69. lapon – 35. U.o. 71. lapon – 36. U.o. 76. lapon – 37. Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről 150. lap – 38. Nemzetnevelés, Bp. 1912., 130. lap – 39. Magyar Természettudományi Egyesület Széchenyi-sorozat, 1912. – 40. Népiskolai neveléstan 1932-ben jelent meg – 41. Neveléstan, U.o. – 42. Exodus kiadása, 1939. – 43. I.m. 150. lapon – 44. U.o. 153. lapon – 45. I.m. 155. lapon – 46. Neveléstan 38. pontban – 47/48. A nemzetnevelés 54. lapon – 49. 8. lapon – 50. U.o. 16. lapon – 51. U.o. 109. lapon – 52. Heksch Ágnes I.m. 11. lapon (Jegyzetekben) – 53. Pedagógiai Lexikon, 1935. – 54. 12. lapon – 55. 4. lap – 56. Tetamanti Béla: Nemzetnevelés, különnyomat a Magyarság-tudományból, 1936. – 57. Idézi Heksch Ágnes 74. lapon – 58. Háborús élet, megújulás, nemzetnevelés, Bp. 1942. (Stúdium kiadása) 157. lapon – 59. A magyar középosztály lelki alkata és a középiskolai reform – 68. U.o. 61. I.m. 109. lap – 62. I.m. 130. lapon – 63. Deák Gábor: Helyzettérképek szerepe a nevelésügy szervezésében, Néptanítók Lapja, 1943., 226-230. lapon – 64. Heksch Ágnes I.m. 75. és a következő lapokon.

Bonhoeffer évforduló

Idén volt Dietrich Bonhoeffer német teológus halálának (kivégzésének) ötvenedik évfordulója. Az eddigi kerek évfordulók az ünnepi, olykor pathetikus megemlékezések jegyében teltek el hazai protestáns egyházainkban, ez évben nem olvastam megemlékezést az ötvenedik évfordulón.

A hallgatásnak többféle oka lehet. Egyik az, hogy Bonhoeffer a III. Birodalommal szemben ellenálló Német Hitvalló Egyház egyik főszereplője volt, sőt részt vett a Hitler-ellenes szövetkezésben. Ezért tartóztatták le, majd végezték ki 1945. április 9-én. A mi egyházaink mögött viszont a sztálinista és az azt követő bolsevizmus gyászévtizedei állnak, és most, hogy ezek az idők elmúltak, azokat gyászoljuk, az őket megillető kegyelettel, akik a kommunista egyházellenesség áldozatai voltak. Még nem jött el az a korszak, de el fog jönni, amikor az egyházak a XX. századi két európai totalitárius rendszere mártírjait együtt tudják ünnepelni.

A hallgatás másik oka, hogy Bonhoeffer legfontosabb tanítása, hogy: „az egyház feladata a nagykorú világban a bibliai gondolatok nem-vallásos interpretációja” – nálunk nem tűnik különösebben időszerűnek. Ő legutolsó írásában a börtönben azt vetette papírra, hogy az újkorban a világ kinőtt az egyház gyámkodása alól, önállóvá vált, és nem érti a vallásos fogalmakat. Az egyháznak tehát az a dolga, hogy elfogadja a világ nagykorúságát s maga is nagykorúvá válva újszerű módon közelítse meg a szekularizált

embereket. Nekünk viszont ezzel tökéletesen ellenkező tapasztalataink vannak! Nem éppen az lepleződött le 1989 tájékán, hogy „nagykorú világ” kísérlete nem sikerült? Hogy a keresztyén örökségtől és értékektől tudatosan elszakadó autonómia és titanizmus öncsalás volt és csődbe jutott? Nem az egyház visszatérése történik napjainkban a közélet, a kultúra, az oktatás, a szociális gondozás világába? Ha egy ökumenikus elemi iskola évnyitóján a helyi lelkész beszédet tart – és ilyen események szerencsére nem ritkák manapság –, az nem élő cáfolata-e a Tegel-i börtönben írt magasztos, de könnyen naivnak tűnő bonhoefferi gondolatoknak arról, hogy ez a világ az egyház nélkül is egészen jól elboldogul? Mielőtt e kérdésekre elhamarkodottan felelnénk, gondoljuk meg, hogy Bonhoeffer jól tudta, hogy mi folyik kint a világban, és bent a börtönben: a II. Világháború, a német hadsereg összeomlása a küszöbön, kivégzések a börtönfalak között. Ilyen körülmények közt tanított a nagykorú világról! Annyit bocsássunk tehát előre az ő „mentségére”, hogy nála a világ „nagykorúsága” nem érték –, hanem tényítélet.

Van még egy harmadik oka is annak, hogy fél évszázados jubileuma elmaradt. Itthoni körülményeink között sokan úgy vélik, hogy ma és itt az egyháznak nem mártírokra van szüksége, hanem menedzserekre! Bizonyára senki sem vonja kétségbe Tertullianus egyházatya szép mondását: „A mártírok vére magvetés.” Van olyan idő, amikor az egyház mártírjaiból és

hitvallóiból él. Tökés László bátorsága és áldozatvállalása nem volt hiábavaló. Nemcsak egyházunk, hanem két nép: a magyar és a román javára szolgált. Csakhogy ő nem vértanú lett, hanem püspök. És vannak becsületes, egyházukat szerető emberek, akiket nem a történelmi emlékü temesvári parókia kapuja előtt fog el az áhítat, hanem a bank előtt, ahol az egyháznak szánt támogatásokat kiutalják. Azokat a támogatásokat, amelyek nélkül az egyházak Közép- és Kelet-Európában nem tudnák teljesíteni feladataikat. Ezért mondják, hogy ügyes menedzserekre van szükség, és nem ábrándozó mártírookra! De azért gondoljuk meg, hogy mi lett Áron, a menedzser főpap fülbevalókból ötvözött aranyborjújából? Por és szemét. És mi lett a hegyen negyven napig „ábrándozó” Mózes kőtábláiból? Többszörös összetörettetés után is Tízparancsolat, el nem múló norma és erkölcsi erő, melyen egész kultúránk nyugszik. (Erről éppen Bonhoeffer-től maradt fenn egy gyönyörű reformációünnepi prédikáció.)

A hallgatás három, fent vázolt oka tehát reális, még akkor is, ha tudjuk: lesz még egyházi és teológiai életünkben Bonhoeffer-renchesz. Addig is, a nosztalgikus emlékezés kísértését messze kerülve, az alábbiakban *Carl Friedrich von Weizsäcker (a továbbiakban Weizsäcker) atomfizikus-filozófus és Bonhoeffer szellemi kapcsolata bemutatásával kívánunk fejet hajtani a mártír előtt és a kellő kritikával hasznosítani gondolatait.* Kettőjük szellemi kapcsolata azért érdekes, mert Bonhoeffer börtönnaplójából¹ kiderül, hogy a nagykorú világ képzetét Weizsäcker fizikáról szóló könyve² hatására alakította ki. Ezért az alábbiakban a következő kérdéseket kívánjuk megválaszolni:

1. Hogyan mutatta be Weizsäcker egyik előadásában Bonhoeffer személyét és teológiai fejlődését?
2. Hogy formálódtak Weizsäcker fizikatörténeti gondolatai Bonhoeffer cellájában a nagykorú világról szóló teológiai tanítássá?
3. Hogyan értékelte Weizsäcker több, mint harminc évvel Bonhoeffer halála után, annak teológia nézeteit és azok időszerűségét?

Ahogy a fizikus a teológust látta

Weizsäcker 1976-ban tartott előadást Bonhoeffer-ről³, akinek teológiai fejlődésében négy tényezőt tartott fontosnak: a szülői házat, Adolf von Harnack egyháztörténészt, Karl Barthot a dogmatikust, és az ökumenét.

Bonhoeffer nagypolgári, liberális tudós családban született. Nyolcan voltak testvérek, az apa a berlini egyetemen pszichiáter, Bonhoeffer egyik bátyja híres fizikokémikus, ősei közt több teológus is volt, egyik sógora a magyar Dohnányi. A családban a gyermekek minden este imádkoztak ugyan, de a rendszeres templomba-járás nem volt szokásban. Mégis, máig felderítetlen módon ebben a családban nyerte a gyermek első istenélményeit és vonzódását az egyházi szolgálat iránt.

Teológiai tanulmányai során két ellentétes felfogású professzor egyéniség, von Harnack és Karl Barth

voltak rá nagy hatással. Az előbbi a liberális teológia vezéregyénisége, Bonhoeffer apjának kollégája az egyetemen, a család szomszédja. Személyében Bonhoeffer az egyházon kívüli kultúrában is nagyra becsült teológust ismerte meg. Harnack híres dogmatörténetében a keresztyén dogmákat csupán az egyházi viták megoldási formuláinak, és nem örök igazságértékeknek tekintette. Ezt az álláspontot az ifjú tanítvány sohasem tudta elfogadni, őt nem a történelem és a filológia, hanem a hittani és etikai igazság és a keresztyén élet kérdései érdekelték. Így fordult figyelme az akkor még fiatal svájci református dogmatikus: Karl Barth és annak tanítása felé.

Barth szakít minden „-izmussal”. Dogmatikáját és etikáját Isten Igéje tekintélye alapján kívánta kifejteni. Visszatért a reformátori hagyományokhoz és annak forrásához, a Római-levélhez. Az isteni Kijelentés teológusa, amely kijelentés szembenáll minden emberi filozófiával, és világnézettel. A Krisztusban magát kijelentő Isten egyháza egyedüli fejének Jézus Krisztust tartja. Az ő hatására vált Bonhoeffer az Ige teológusává.

Élete úgy alakult, hogy korán kapcsolatba került az ökumenikus mozgalommal. Többször utazott külföldi konferenciákra, ismerte az ökumenikus mozgalom vezéregyéniségeit. Weizsäcker szerint így került szembe az ifjú Bonhoeffer a világkeresztyénség problémáival, így ismerte meg a világ szociális, politikai, gazdasági helyzetét, a II. Világháború előtt és alatt. Így érlelődött nagy távlatokban gondolkodó teológussá.

Az említett négy hatás közös eredménye az volt, hogy Bonhoeffer előtt nyilvánvalóvá lett a keresztyén örökség és a modern tudat feszültsége. A keresztyén örökség belső adottságként, a modern tudat külső kihívásként volt jelen az életében. Szembenézett azzal, hogy a modern kor történeti gondolkodású, problémáit a természettudomány és a technika segítségével kívánja megoldani, a keresztyénségtől nem az evangéliumot, hanem a kultúra és a társadalom bizonyos fokú és irányú szolgálatát várja. Ilyen körülmények között születtek meg művei.

Weizsäcker „a valóság világába tett utazás”-nak minősíti Bonhoeffer teológiai fejlődését és ennek az utazásnak öt állomását látja Bonhoeffer öt könyvében. Az első két mű: *Sanctorum Communio* (Szentek közössége), *Akt und Sein* (Tett és lét) még egyetemi fokozatok megszerzése céljából íródott, a *Nachfolge* (Krisztus-követés) és az *Ethik* erkölcsi kérdésekkel foglalkozik, *Widerstand und Ergebung* (Ellenállás és megadás) már a börtöniratok gyűjteménye.

Első könyvében a *Szentek Közösségében*, Bonhoeffer maga mögött hagyja nemcsak a liberális von Harnackot, de az újreformátort K. Barthot is. Nem filozófiai, nem is teológiai posztulátumokból indul el, hanem a szociológia tapasztalati tudományából s ennek fogalmaival kívánja bemutatni az egyház közösségi vonásait. Szerinte igazi szociális közösség, egy-egyszersmind keresztyén egzisztencia csak az egyházban lehet, ahol „Krisztus a gyülekezet életében van jelen”. Átveszi korának fogalmait a fenomenológiai-apriori szociálfilozófia és az empirikus társada-

lomkutatás szembeállításáról, de a közösség apriori struktúráit azonosítja a keresztyén teológia „ősállapot” (tudniillik a bűnbeesés előtti állapot) – fogalmával, amivel szerinte szemben áll a bűn által megzavart, történetileg tapasztalható közösség. Így egyedül az egyház marad az a hely, ahol Krisztus uralma alatt mégis lehetséges a közösségi életet az eredeti őszállapotot megközelítő módon élni.

A második könyv: *Tett és Léte* a kor – Heidegger filozófiája hatására keletkezett – antropológiai ellentétéből indul el. Ez az ellentét az ember, mint transzcendentális szubjektum „Én”-je és az ember ontológiai objektív megértése „Léte”-ként. Mindkét felfogást hibásnak látja, és a megoldást, vagyis az ellentétek egységét ismét csak az egyházban, a közösségi létben találja meg.

A harmadik mű a *Krisztus-követés*. Weizsäcker szépen mutatja be, hogy Bonhoeffer életútja hogyan vezetett a „társaságok” helyett – melyek felé a tradíció, a tehetség, és a kapcsolatok terelhettek volna – a „szorosságok” felé: az euró-atlanti világból a háborús Németországba, az egyetemről az illegális prédikátor-szemináriumba, onnan a politikai összeesküvésbe, majd a halálba. Ebben a harmadik művében Bonhoeffer az egyszerű bibliai nyelvet beszéli. Arra akar felelni, hogy „Jézus mit kíván tőlünk”. Jellemző azonban, hogy ezt nem a klasszikus reformátori (és barthi) bibliai iratból, azaz a Római levélből keresi, hanem a Hegyi Beszédből. Exegézise tudatosan prédikáció formájú. A szabályozott életet, meditációt, imaliturgiát ajánlja. A pacifizmus vállalásáig jut el.

A negyedik mű az *Etika*, csak töredékesen készült el. Benne óriási kérdésekkel birkózik a szerző. Azt írja, hogy egyrészt minden etika célja a jó és a rossz megkülönböztetése, másrészt a keresztyén etika a jó és a gonosz ismeretében már látja az eredeti ártatlanság állapotából történt kiesést (1Móz 3,2), mert a bűnbeesés előtt az ember, egyedül Istent és nem a jó és gonosz különbségét ismerte. Jézus etikájában áll helyre újra az etika egysége. Fontosak azonban a „végső dolgok” mellett az „utolsó előtti” dolgok is. Épp az eszchatológia ad méltóságot és értelmet az odáig vezető útnak. Itt van a magyarázata annak, hogy miért tekintette Bonhoeffer saját irodalmi munkássága egyenes folytatásának az ellenállási mozgalomban való részvételét.

Ahogy a teológus a fizikust megértette

Eddig Bonhoeffer teológiai fejlődését tekintettük át Weizsäcker nyomán, most Bonhoeffer börtönben írt leveleire figyelve mutatjuk be azt, hogy miként hatott rá Weizsäcker, közelebbről annak már említett műve a *Fizika világképe*.

1944. május 24-ről találjuk az első bejegyzést a börtönből írt levelekben: „Nagy érdeklődéssel olvasom Weizsäcker könyvét a fizika világképéről, és azt remélem, hogy sokat tanulhatok abból olyat, ami a munkámhoz szükséges. Bárcsak lehetséges volna a szellemi eszmecsere...” Másnap ezekkel a gondolatokkal folytatja: „Weizsäckernek a fizika világképéről írt könyve még nagyon foglalkoztat. Megint egészen

világossá vált előttem, hogy Istent nem szabad hiányos ismereteink hézagoltójává formálni; ugyanis, ha az ismeret határai ismét kitárulnak – ami objektív kényszer –, akkor azokkal együtt Istent ismét arrébb tolják, és állandó visszavonulásra ítélik. Ezért hát találjuk meg abban Istent, amit ismerünk, ne abban, amit nem ismerünk... Érvényes ez Isten és a tudományos ismeret kapcsolatára is. De érvényes a halállal, szenvedéssel és bűnnel kapcsolatos minden emberi kérdésre nézve is... Nem lehetőségeink határain, hanem az élet középpontjában kell Istent felismerni... Ennek alapja Istennek Jézus Krisztusban adott kijelentése (208-211).”

Mi volt Weizsäcker könyvében, ami ilyen nagy hatást gyakorolt Bonhoefferre? A „fizika világképe” egyik fejezetében⁴ Weizsäcker a világkép mechanikussá (autonómmá, öntörvényűvé) válása folyamatát írja le. Az arisztotelészi világképben Isten még földünk külső (felső) szféráinak mozgatója, az Első, vagy Mozdulatlan Mozgató. Kopernikusnál és utódaival az addigi világközpont képzelettel rendelkezik, a Nap lesz a világrendszer közepe. Newton magyarázatot talál a naprendszer bolygóinak mozgására a gravitációban. Weizsäcker olyan angol tudósokat idéz, akik azt mondták: a bolygók mozgásaira lehet mechanikus magyarázatot találni, de a naprendszer keletkezésére már nem. Erre csak teológiai magyarázat lehetséges, vagyis a teremtés. Azonban – mutat rá könyvében Weizsäcker – Newton után mintegy ötven évvel, a Kant-Laplace-féle ködelmélet már a naprendszer keletkezésére is magyarázatot talált. Így Isten megszűnt e téren „hiányos ismereteink hézagoltójává lenni” – ami nem is méltó hozzá – és ismereteink egyéb „fehér foltjai” (tudásunk hiányai) területére szorítottuk, ha ilyen szerepet szánunk neki. De szükséges, hogy ezt a szerepet szánjuk neki? – veti fel a kérdést Bonhoeffer és határozott „nem”-mel válaszol.

A fogoly teológus úgy szövi tovább a fizikus gondolatait a természettudomány önállósodási folyamatáról, hogy azt a társadalom, az európai kultúra, a „világ” szekularizációjára, az egyház gyámkodása alóli „kiszabadulására” alkalmazza. Ez a felismerés Bonhoeffer „nagykorú világ” teológiájának a gyökere!

Innen kezdve azt veszi szemügyre, hogy mit tesz az egyház (akár a római katolikus, akár a protestáns) a szekularizált, az egyháztól függetlenné vált nagykorú világgal szemben. „Megkísérli, hogy bebizonyítsa a nagykorú világnak, hogy nem tud az Istennek nevezett gyám nélkül élni” (216). Ha az egyház visszavonul a világ által is firtatott (tudományos, társadalmi) kérdésektől az úgynevezett „végső kérdések” (halál, bűn) területére, akkor kénytelen lesz a világot állandóan azért zaklatni, hogy érdekeltté tegye ezeknek a végső kérdéseknek elfogadásában. Ezt az eljárást Bonhoeffer „szekularizált metodizmus”-nak, először értelmetlen, másodsor közönséges, harmadszor nem-keresztyén jellegűnek tartja. Abban látja a megoldást, hogy az egyház – komolyan véve a világ nagykorúságát – a teológiai igazságokat nem vallásos nyelven interpretálja a világnak. A „bibliai igazságok” szíve maga Krisztus és a róla szóló evangélium.

Ezért: „A világ nagykorúsága többé nem vezet polemikára és apologetikára, hanem a világot az egyház jobban megértheti, mint az önmagát érti, nevezetesen az evangélium felől, Krisztus felől” (221). Meg van arról győződve, hogy Krisztus igényt tart a nagykorú világra (231).

Hol van most már a legitim helye az egyháznak a nagykorú világ életében, ha nemcsak a peremhelyzetekben, nemcsak a végső kérdésekben akar jelen lenni? Kueszi Miklóst idézve: „etsi deus non daretur” (mintha Isten nem létezne) úgy kell az egyháznak Isten iránti engedelmisséggel élnie az Isten nélküli világban. Ez az igazi Krisztus-követés, amely a keresztén hatalom nélkülivé lett, a világból kiszorított megváltó hatalmára támaszkodik, és abból él (Mt 8,17).

Ahogy a fizikus a teológus hagyatékát értékeli

Visszatérünk Weizsäcker fentebb követett gondolatmenetéhez, melyben a fizikus a bonhoefferi életműre harminc év távlatából visszatekint. Most azonban már nem a teológiai fejlődéséről, hanem a teológiai hagyatékáról szóló véleményét ismertetjük.

Weizsäckernek nyilván jól esik, hogy Bonhoeffer utolsó leveleiben a vele való eszmecsere őhajtotta. Mégis nyíltan kijelenti, hogy Bonhoeffer – ha lett volna még ideje – nem tudta volna ellentmondás-mentesen kidolgozni a „vallástalan kereszténységről, a nem vallásos interpretációról és a rejtett tanításról” papírra vetett vázlatait. Már csak ezért sem, mert Barth hatására nagyon kevésre értékelte a „vallás” szót, és azt, ami mögötte áll. Weizsäcker, a fizikus, viszont több és fontosabb funkciót tulajdonít a vallásnak, mint az előbbi két teológus. A vallás (religio) kultúra egyik eleme, a fennálló kultúrával szembeni radikális etika alapja, belső tapasztalat, és azok tudományos rendszere, azaz teológia. Szép vallásfilozófiai tanulmányt lehetne írni Weizsäcker ilyen irányú gondolataiból⁵. Ahol Bonhoeffer gondolatait – harminc év tapasztalatával – továbbviszi, ott a nagykorú világ csődjéről ír az etika terén. A világ az egyház morális ellenőrzésétől függetlenné vált, de ezzel nem oldódott meg az emberi társadalomban az igazságosság, az emberiség, sőt még a túlélés kérdése sem. Az egyének és a társadalmi csoportok csak a másiktól várják az etikai követelmények teljesítését. Az eredmény a katasztrófáknak az a láncolata, amit modern politikai történelemnek nevezünk. Ezt a túlfeszített

érzelmi indíttatású ellenségeskedést nem lehet racionális meggyőzéssel, érvekkel megszüntetni, csak egy tisztább érzés: a szeretet segítségével. A radikális etika vallásos alapjául csak a szeretet lehetőségének tapasztalata szolgálhat. A megbékélő szeretet lehetőséget kegyelemként éljük át. Ehhez hit által lehet hozzáfélni. Ezek azok a gondolatok, melyeket Weizsäcker szerint érvényesíteni kellene a nagykorú világgal szemben, ha az a maga ellentmondásait, sőt csődjét elismerné.

Végső tanulságok

Remélhetőleg az eddigiek sem nélkülözték a tanulságokat. Mind Bonhoeffer, mind Weizsäcker a teológia, illetve a természettudomány klasszikusai maradnak. De a legfőbb tanulság, hogy nem mindig a nagy elmék és a bátor mártírok mondják ki a végső igazságot. A keresett igazság felismerésére igen jó út a termékeny gondolatcsere, mind párbeszéd formájában. Az egyházban szükséges egymás véleményének meghallgatása. Jól teszik a teológusok és az egyházi döntések előkészítői, ha meghallgatják a nem teológus egyháztag-szakembereket (szociológus, filozófus, történész, technikus, természettudós) és hallgatnak rájuk. Az egyház folytasson szüntelen párbeszédet az őt körülvevő világgal. Ez nem azonos a klasszikus értelemben vett misszióval – amit szintén folytatni kell –, hanem célja a világ jobb megismerése és az egyház önismerete, azért, hogy az evangélium gyógyító ereje hatni tudjon ott, ahol gyógyíthatatlannak látszanak a világ sebei.

Bolyki János

Jegyzetek

¹ Dietrich Bonhoeffer: *Widerstand und Ergebung. Briefe und Aufzeichnungen aus der Haft*. E. Bethge Kiadása, München, 1962, 208-262. – ² Carl Friedrich von Weizsäcker: *Zum Weltbild der Physik*, Stuttgart 1970¹¹ 262. és következő oldalak. Bonhoeffer természetesen az első, 1944-es kiadást olvasta. – ³ Carl Friedrich von Weizsäcker: *Gedanken eines Nichttheologen zur theologischen Entwicklung Dietrich Bonhoeffers*. in: *Der Garten des Menschlichen. Beiträge zu geschichtlichen Anthropologie* – München 1977, 454-478. – ⁴ *Das Symbolische in der Naturwissenschaft – Die Unendlichkeit der Welt*, in: *Zum Weltbild der Physik*, 135 és köv. – ⁵ *Gedanken eines Nichttheologen zur theologischen Entwicklung Dietrich Bonhoeffers*, 472-476.

„A KERESZTÉNY HIT ÉS AZ EMBERI ELLENSÉGESKEDÉS”

25 országból több, mint 180 ortodox, protestáns, anglikán és katolikus találkozott ezen a héten Magyarországon, hogy olyan utakat keressen, melyeken a keresztény egyházak, minden jóakarató ember együttműködésével együtt járhatnak, hogy túllépjenek az etnikai, vallási és nacionalista megosztottságokon Közép-, Kelet- és Dél-Kelet-Európában.

„A keresztény hit és az emberi ellenségeskedés” című konferencia Magyarországon került megrendezésre, Kecskeméten 1995. augusztus 21. és 27. között.

Az európai egyházaknak elküldendő levelükben a résztvevők kijelentették, hogy „bár egyházainkat az elmúlt évtizedek nehézségei meggyengítették, mindazonáltal szeretnénk felajánlani szerény lehetőségeinket és erőfeszítéseinket, hogy enyhítsük a szenvedést, melyet a jelen háborús eseményei okoztak térségünkben.” A levél a továbbiakban buzdít minden keresztényt, hogy megújult imádságban és munkában hordozza a menekültek millióit és a háború összes áldozatát, kiváltképpen a Balkán térségének tekintetében.

A levél megerősíti, hogy „különböző etnikai és vallási csoportok élhetnek együtt békességben”, s elutasítja „az etnikai tisztogatás ideológiáját és gyakorlatát”. A levél teljes szövege mellékelve.

A konferencia résztvevői kifejezték meggyőződésüket, hogy a konferencia majd jó gyümölcsöket terem. Timiades Emilianos (ortodox) metropolita, a Konstantinápolyi Ökumenikus Patriarchátus részéről, kifejezte reményét, hogy a konferencia, a szükséges utómunkálatokkal „segít az egyházaknak, hogy a politikusokkal és közigazdászokkal együtt építhessék az egyesült Európát”.

Nadeje Mandisova asszony (protestáns), a Cseh Köztársaság Egyházainak Ökumenikus Tanácsa főtitkára szavai szerint: „A konferenciának köszönhetően mostantól több figyelmet szentelnek azoknak a területeknek, ahol etnikai és nacionalista konfliktusok jelennek meg. Az ilyen, bajban lévő térségek népei egyre közelebb és közelebb kerülnek szívemhez.”

Dr. Mato Zovkic (katolikus), a Bosznia-Hercegovinai Püspökkari Konferencia képviselője kifejezte meggyőződését, hogy „a lelki gazdagodás és a nyomasztó kérdésekre való nyílt reagálás lehetősége következményeként hazámban a vallási csoportok megújulva támogatják a békét.”

A konferencia szerves része volt a napi imádság és bibliatanulmány, a különböző előadások a vallás szerepének különböző aspektusairól, hogy mennyiben járulhat hozzá a nacionalista és etnikai problémák megoldásához, és a munkacsoportok megbeszélései a következő témákban: nacionalizmus és etnicitás, a konfliktusok békés megoldása, a nemzeti ellenségeskedés lelkipásztori megközelítése, valamint a bűnök megvallása és a felelősség felismerése.

Az előadók között volt Dr. Harmati Béla, a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa elnöke, dr. Seregély István érsek, a Magyar Katolikus Püspökkari Konferencia elnöke, dr. Marko Orsolíc, Bosznia-Hercegovinából és dr. Miroslav Volf, Horvátországból. A konferenciát többek között köszöntötte Göncz Árpád, a Magyar Köztársaság elnöke és Gál Zoltán, a Magyar Parlament elnöke. A konferencia teljes programját mellékeljük.

A konferenciát a budapesti Ökumenikus Tanulmányi Központ rendezte a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa és a Magyar Katolikus Püspökkari Konferencia támogatásával. Két szervezet az Amerikai Egyesült Államokból, az „Egyházak Nemzeti Tanácsa Európai Bizottsága” és a „Keresztények a Kelet-Európai Kapcsolatokért” szintén támogatta a konferenciát. Küldöttek érkeztek mintegy tucatnyi Kelet-, Közép- és Dél-Európai országból, Nyugat-Európából, az Egyesült Államokból és Japánból. Megfigyelői minőségben az Egyházak Világtanácsa, az Európai Egyházak Konferenciája, az Európai Katolikus Püspökkari Konferenciák Szövetsége, a Lutheránus Világszövetség, az Ökumenikus Patriarchátus és a Pax Christi tagjai voltak jelen.

Ez a konferencia a kecskeméti református és más egyházak nagylelkű vendégszeretete nélkül nem jöhetett volna létre.

A kecskeméti ökumenikus konferencia levele Közép-, Kelet- és Dél-Kelet-Európa keresztényeinek és egyházainak

Kedves Testvérek!

A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa és a Magyar Katolikus Püspökkari konferencia meghívására Kecskeméten 1995. augusztus 21-től 27-ig több mint 180 keresztény testvér találkozott „A keresztény hit és az emberi ellenségeskedés” címmel rendezett konferencián. Voltak közöttünk egyházi vezetők, klerikusok (papok, lekipásztorok, lelkészek), szerzetesek, békeaktivisták, világi hívek és mások, akik együtt több mint 20 országból képviselték az ortodox, a katolikus és a különféle protestáns egyházakat. Találkoztunk istentiszteleten, a Biblia tanulmányozásán, imádságon, előadásokon, csoportmegbeszéléseken, munkacsoportokban, megosztva közösségeink fontos tapasztalatait, és találkoztunk személyes, baráti beszélgetéseken. Az ökumenikus testvériség mostani értékes tapasztalatából kiindulva írjuk meg nektek meglátásainkat, amire Krisztus egyházának és a világnak a teljességét közösen és lélekben keresve jutottunk.

a) Nagyon is tudatában vagyunk világunk megtörtiségének és szenvedésének, különösen Európa délkeleti és keleti részén, és az mélyen elszomorít minket. A gyanakvások és az ellenségeskedések a különböző nemzetiségi csoportok között, népünk sokféle gazdasági nyomorúsága, politikai és ideológiai küzdelme, vallási rivalizálása és sok más társadalmi baj valósággal pestisként telepszik ránk. Szomszédainkról gyakran alkottunk hamis, torzított képet, ezért most válaszos közösségek tagjaiként elkötelezzük magunkat arra, hogy ezeket a torz képeket helyesbítsük, ugyanakkor kérjük közösségeinket, csatlakozzanak hozzánk a másokról való ellenségeskedések megváltoztatásában. A balkáni tragikus háború elevenen intő jel számunkra, hogy mit jelenthet az elszabadult konfliktusok pusztítása és a tragédia, amely kérlelhetetlenül bekövetkezik, amikor az etnikai, a vallási, a társadalmi és a politikai rivalizálásokat hagyjuk robbanásig jutni. Mélyen megrendít bennünket a menekültek millióinak szenvedése és a szörnyű háború áldozatainak a sorsa és elkötelezzük magunkat, hogy szót emelünk mellettük.

b) A Jézusról és tanítványairól szóló bibliatanulmányban (Mt 8,23kk) megértettük, hogy a viharban Jézus együtt marad velünk a csónakban, s hogy ez örvényes az élet mai viharában is. Bizonyosságot nyertünk, hogy Jézus képes átformálni ellenségeskedésünket és félelmeinket hitté és reménységgé. Bizonyosak vagyunk abban, hogy a történelem végső soron Isten kezében van, és hogy a békeesség evangéliumát (Ef 6,15) lehet hirdetni és hirdetik is majd mindenütt. Isten valóban elhozza majd a megbékélést és az igazságosságot.

c) Újra és újra szükségünk van az egymás közötti és a csoportok közötti megbékélésre. Erre úgy jutunk el, hogy az isteni ítéletet, megbocsátást és a megtérést (metanoia) komolyan vesszük. Noha egyházaink az elmúlt évtizedek nehézségei következtében meggyen-

gülték, mégis felajánljuk szerény lehetőségeinket és törekvéseinket, hogy csökkentsük azokat a szenvedéseket, amelyeket régióinkban a jelenlegi háborús cselekmények okoznak. Nem kívánunk senkit név szerint elmarasztalni, de abban a felismerésben egyek vagyunk, hogy kudarcot vallottunk és bünt követtünk el mulasztásainkkal és feladataink nem megfelelő teljesítésével. Töredelmes szívvel valljuk mind egyéni, mind közösségi tekintetben, hogy elmulasztottuk megélni Isten szándéka szerinti képmásunkat (Gen 1,27).

Semmiféle követeléssel, vagy utasítással nem állunk elétek, és nem valami különleges bölcsességet kívánunk veletek közölni. Ehelyett meg kívánjuk osztani elszándásunkat, hogy a megbékélés szolgálja legyen egy olyan világban, amelyet jellemez a gyanakvás, a gyűlölet, az agresszió, a félelem, az elszigetelődés és az elidegenedés. Ahelyett, hogy testvérekként éltünk volna, idegenekké, sőt ellenségekké váltunk, akik kimondhatatlan szenvedést okoztunk egymásnak például a tömegmészárlással, az erőszakos kitelepítésekkel, az ellenséges propagandával és az alapvető emberi jogok megtagadásával.

d) Bánjuk mindazt, amit valaha elkövettünk, vagy elmulasztottunk és így hozzájárulunk embertársaink kínjaihoz. Ezért meg kívánjuk erősíteni a következő meggyőződésünket:

1. a föld, amelyen élünk, Isten ajándéka minden ember számára (Zsolt 24,1) és nekünk nincs jogunk, hogy kizárólagosan birtokoljuk azt vallásos, nemzeti, vagy faji közösségünk számára;
2. a nyelvek, a kultúrák, a népi hovatartozások és a hit különbözőségei gazdagíthatják közösségeinket;
3. Isten nem igazolja, vagy áldja meg az emberi méltóság semmilyen eltorzítását, vagy csökkentését;
4. mindazokat a tetteket elvetjük, amelyek visszaélnék a vallásos hittel, vagy manipulálják azt háborús céllal, vagy az erőszak más formáit használják arra, hogy uralkodhassanak másokon, kínozzanak másokat;
5. határozottan állítjuk, hogy különböző etnikai és vallásos csoportok élhetnek egymással békeességben, és az etnikai tisztogatás ideológiáját és gyakorlatát elutasítjuk.

e) Elkötelezzük magunkat, hogy békéltetők, hídépítők, a szeretet és mindenki testi-lelki jólétének ápolói leszünk, tekintet nélkül politikai és vallási meggyőződésre, nemzeti és társadalmi eredetre, tulajdonra és társadalmi helyzetre, vagy nemre. Nem csupán a többi kereszténnyel osztjuk meg ezt a közös törekvésünket, hanem a zsidókkal és mohamedánokkal és másokkal is, abban a reményben, hogy törekvéseinket siker koronázza. Különben a lelki és fizikai megsemmisülés szakadékába zuhanunk.

Elszánjuk magunkat az Urunk parancsának való engedelmességre, hogy szeressük felebarátainkat és

ellenségeinket is, mint önmagunkat (Mt 5,43-48), és azt tegyük másokkal, amit szeretnénk, hogy mások tegyenek velünk. Végül Isten végtelen szeretetére bízunk magunkat. Ő tudja egyedül, hogy mi a legjobb az emberiség számára (Zsolt 101,1).

Kérve kérjük testvéreinket az egész világon, adjanak meg minden segítséget minden menekültnek és a háború minden más áldozatának, imádkozzanak valamennyi

ország vezetőjéért, hogy bölcsességgel és igazsággal kormányozhassanak, továbbá imádkozzanak és dolgozzanak mindenki jólétéért, beleértve ellenségeinket is.

Szeretettel és tisztelettel köszöntünk mindnyájukat a Béke Fejedelmének, Krisztus Jézusnak nevében.

Kecskemét, 1995. augusztus 26.

A konferencia valamennyi résztvevője

Esettanulmány

I. Az ökumenikus béke- és konfliktuskutatás perspektívái

1. Komolyan senki sem tagadhatja, hogy a béke minden keresztyén közösség számára különösen nagy értéket jelent. Imádságaik, énekeik és liturgiáik ezt hatásosan tanúsítják, az életük azonban, sajnos, nem mindig. Ennek ellenére, ha valaki részt vesz pl. egy katolikus misén és elfogulatlanul veszi tudomásul, hogy mi is történik ott, annak – még ha ateista is az illető – észre kell vennie, hogy mily gyakran kerül szóba a béke motívuma. A gyülekezet a békéről énekel, Istenhez a békéért imádkozik, tagjai a békességgel köszöntik egymást, s végül a pap ezekkel a szavakkal bocsátja el őket: „Menjetek el békességgel!” Minden keresztyén gyülekezet, bármilyen felekezeti is, hasonló képet nyújt, egyes keresztyén közösségek pedig egyenesen békegyházaknak nevezik magukat. A többi nagy vallás esetében is érvényes, hogy ilyen vagy olyan formában az mberek közötti békét akarják szolgálni.

Ha ezzel a háttérrel azt várja valaki, hogy a tudományos politikai béke kutatás fokozott érdeklődéssel fordul a keresztyén egyházak, s általában a vallás felé, annak meglepődve kell megállapítania, hogy ez egyáltalán nincs így. A béke kutatás történetének áttekintése éppen ellenkezőleg azt a gyanút táplálja, hogy a béke kutatás ebben a tekintetben kezdettől fogva krónikus felismerési zavarban van. Más szóval, a teológián kívül alig vannak olyan nagyobb tanulmányok, amelyek az egyházzal és a vallással foglalkoznának, s ha egyáltalán a látáskörükbe esik, akkor csak szocializációs funkciójával, azaz a békére való nevelés iránti felelősségével, vagy megfordítva, egyes társadalmi csoportok hatalmát növelő beállítottságra való neveléssel. Ez a vakság, amely nagyon el kell hogy gondolkottassa a teológusokat, részben főként a béke kutatás keletkezésének feltételeiből és politikai kísérő jelenségeiből magyarázható és paradigmátikusán bizonyítja, hogy a tudomány is az emberi megismerés perspektivitása alaptörvényének van alávetve. Az Egyesült Államokban és Európában az első tudományos béketanszékeket közvetlenül az első világháború után létesítették, mégpedig az általános politikatudományon belül a nemzetközi kapcsolatok tanulmányozásának szerves részeként. Ebben döntő volt és sokáig az is maradt a békének az az uralkodó elképzelése, amelyet az úgynevezett negatív békefogalom jellemez. A békét a háborúncélküliségként fogták fel, a háborút pedig az államok közötti ügyként. A kutatás következetesen a nemzetállamra, mint főszereplőre

összpontosította a figyelmét, s a nem állami intézmények, így az egyházak is, szükségképpen a látótér peremére kerültek, vagy egyáltalán figyelembe sem vették. A pozitív békefogalom szükségességéről a második világháború után, főként Skandináviában és Németországban folytatott hosszú vita után sem változott ezen gyakorlatilag semmi. Neo-marxista irányítással az lényegileg arra korlátozódott, hogy az igazságosságot hangsúlyozzák a tartós béke szükséges feltételeként, s ezzel a figyelmet mind nemzeti, mind nemzetközi vonatkozásban a gazdasági struktúrára terelték. Az egyházak és a vallási közösségek megint csak kirekedtek belőle, kivéve azt a szerepet, amelyet a harmadik világ úgynevezett felszabadítási harcaiban játszottak.

Nagyon hasonló volt a helyzet a szocializmus hatókörében is. A '80-as évek elejéig ott egyik országban sem volt önálló béke kutatás. A marxizmus-leninizmus – mint ismeretes – eo ipso mindenestől magát tartotta a béke tudományának, s a nyugati béke kutatást teljesen fölöslegesnek tekintette. A vallás szerepét elméletileg már Marx és Engels is elintéztéknek vélte, s ezért azt várta, hogy a vallások a szocializmus beteljesedésének állapotában társadalmi jelenségként is eltűnnek. A szocialista államok vallás- és egyházpolitikája, amely mégis csak szembekerült a vallások továbbélésével, a brutális elnyomás és üldözés, vagy az úgynevezett haladó békeerőként elfogadott egyházi csoportokkal és intézményekkel szembeni korlátozott türelem és taktikai szövetségpolitika között ingadozott. – Minden egyéb különbség ellenére témánk szempontjából egy döntő ponton mégis csak megegyezett a marxista-leninista társadalomtudomány a nyugati politikai tudománnyal: a kutatás középpontjában itt is, ott is az állami politika állt; egyik oldalon a szocialista államok békepolitikája, a másik oldalon a kapitalista-imperialista államok politikája.

A marxizmus-leninizmus ma már a múlté, s lassanként Nugaton is megváltozik a helyzet. Ezt főként két jelenség idézi elő: a világvallásokban, különösen a mohamedanizmusban, a fundamentalista irányzatok megerősödése, másrészt pedig a keresztyén egyházak szerepe Kelet-Európa békés átalakulásának a folyamatában.

2. Bármennyire örvendetes is ez a változás teológiai szempontból, egy fontos ok miatt nem lehet teljesen megnyugtató. Ez főként a vallási konfliktusok elemzésekor mutatkozik meg. A tudományos politikai kutatás felismerés-elméleti premisszái szerint ugyanis a vallási igazságigények ütközése valóságos értelemben nem vehető komolyan. Más szóval, a kutatás arra haj-

lik, hogy a vallási meggyőződésbeli konfliktusokat más, állítólag korábbi, nem vallási okokra vezesse vissza. Ennek illusztrálására ismét röviden egy közeli példára hivatkozom, nevezetesen a reformáció történetének értelmezésére. A marxista történettudomány a reformáció és ellenreformáció közötti vitát sohasem tekintette igazán vallási motívumok következményének, hanem a feltörekvő polgárság és a középkori feudálisztikus képviselői közötti alapvető társadalmi ellentét kísérőjelenségének és kifejeződésének. Ezzel kétségtelenül az eseményeknek olyan helyes vonását ismerte fel, amelyet már régen elfogadott az egyháztörténeti kutatás is, az összkép mégis a vallási elem önálló voltának tagadását sugallja.

Magától értetődő, hogy az egyházak erre másképpen reagáltak. Számukra valóban fontos volt a szó szoros értelmében maga a konfesszionális összeütközés. Miután a vallási viták kudarcot vallottak, a teológiában évszázadokon át a polémia lett az uralkodó, s a katolicizmussal való teológiai foglalkozást egy Tschackert nevezetű evangélikus szerző még a XIX. században is leplezetlenül „háborús tudomány”-nak nevezhette. Ezzel szemben már a klasszikus kontroverz-teológia is valamilyen elméleti de-eszkalációt tanúsított, tehát azt kísérte meg, hogy a konfliktust tárgyilagosan a dogmatikai alapkérdések szempontjából vizsgálja. A teológiai konfliktus feldolgozásának módszertanában azonban csak a mi századunkban az ökumenikus mozgalom keretében következett el az alapvető változás. Igen rövidítve azt lehet mondani, hogy a felekezeti kapcsolatok megjavulása e század közepétől kezdve három feltételre támaszkodhatott: a megoszlott keresztyén közösségek mindenekelettől egyfajta békés együttélésben egyeztek meg, amely főként az Egyházak Világtanácsa megalapításában konkretizálódott; másodsorban kijelentették készségüket a prozelitizmusról való lemondásra; harmadszorra pedig elkötelezték magukat a párbeszédre, mint a teológiai eszmecsere módszerére. Azóta az ökumenikus kutatás a teológia valamennyi területén bámulatos eredményeket ért el az egyháztörténetben, az exegézisben és nem utolsósorban a dogmatikában is. Az ökumenében tett előrehaladás mindenestre elég korán vetette fel a jelenleg újból robbanáserejű kérdést: mi akadályozza tulajdonképpen az egyházak egyesülését? Ez először a Hit és Egyházalkotmány 1937. évi edinburghi második világkonferenciájára készített előtanulmányban merült fel, s a konferencia záró jelentése az olyan szociálpolitikai és kulturális tényezőknél kívül, mint amilyen a nemzetiség vagy a faj, az egyházak lusta önelégültségét nevezte meg fő akadályként. Ez a problematika azután a '70-es évek végéig újból és újból jelentkezett témaként a „nem teológiai tényezők” címszava alatt, s főként az amerikai tanulmányok dolgozták ki e tényezők ambivalenciáját. Egyes esetekben ezek valóban az ökumenikus megértést akadályozzák, másfelől viszont éppen ösztönző hatást fejtenek ki.

Az ilyen felismerésekkel az ökumenikus kutatás tulajdonképpen egy kaput nyitott meg, amelyen azonban csak vonakodva merészelt belépni. Az akkoriban a münsteri egyetemnek az én mesterem, Peter Lengsfeld

által vezetett Katolikus-Ökumenikus Intézete ama programkezdeményezése, hogy az ökumenikus teológiát az ökumenikus folyamatok tanszakközi elméletévé alakítsuk át, nem kapott tartós visszhangot, s így nem is végeztük el azt a feladatot, hogy a vallási meggyőzések ütközésénél rendszeres kutatás tárgyává tegyük a teológiai és nem teológiai tényezők összhatását.

3. Ideje már, hogy a megváltozott tudományos, politikai és egyházi körülmények között új próbálkozással a tudományos politikai béke- és konfliktuskutatás iránti növekvő érdeklődést az Ökumené megértésére gyümölcsöztessük. A vallási konfliktusok elemzésénél nem elegendő már a különböző perspektívákat egymás ellen kijátszani és azok teológiai vonásait a nem teológiaiak ellenében számítani fel. Sokkal inkább olyan egyetemes szemléletmódra van szükség, amely a tényezők e két csoportját elemezve különbözteti meg őket egymástól és éppen eltérő voltukban vonatkoztatja őket egymásra. Pontosan erre irányul az ökumenikus béke- és konfliktuskutatás sajátos célkitűzése. Bármilyen meglepően hangzik is, számos ok szól a mellett a tétel mellett, hogy a teológiai békekutatás legsürgősebb feladatai közé tartozik a keresztyén és egyházi térségben kialakult konfliktusok új értékelésének elvégzése. Alig hagyható figyelmen kívül, hogy az egyházi élet valamennyi szintjén határozottan tapasztalható az olyan harmonizmusra való törekvés, amely főként a konfliktusok negatív megítélésén alapszik. Ez a negatív szemlélet pedig szorosan összefügg a békének azzal nagyra értékelésével, amelyről kezdetben szóltam. E szemlélet szerint a konfliktusok a keresztyén közösség kisebb vagy nagyobb megzavaródásának tüneteiként és a keresztyén ideáltól való elhajlásként tűnnek fel. Ezzel szemben a tapasztalat is meg a társadalomtudomány is világosan és egyértelműen azt mutatja, hogy a konfliktusok gyakran produktív szerepet játszanak az emberi együttélésben, sőt azt is, hogy a konfliktusok elkerülésére vagy elfojtására tett kísérlet megbénítja, s végül teljesen elfojtja az életet. Félreérthetetlenül meg kell mondanunk, hogy az ilyen következtetések semmiképpen sem felelhetnek meg az evangélium szellemének, azok ellenkeznek a mi keresztyén hitünkkel. A mi Istenünk ugyanis az élet Istene, s ha az életnek szüksége van a konfliktusokra, akkor hitünk azt követeli tőlünk, hogy azokra, mint Isten teremtsi és üdvtervének a részére, igent mondjunk. Persze, a hit feltétlenül békére való készsége kíván tőlünk, mint keresztyéneknek, mindig és mindenütt békeszerzőknek kell lennünk, de ez a parancsolat nem jelenti azt, hogy a konfliktusokat, mint olyanokat, bűnként vessük el.

A keresztyén egyház azt elvileg mindig is tudta. A bibliai írásokban ránk maradt beszámoló az úgynevezett apostoli zsinat okáról, lefolyásáról és eredményéről nem csupán a konfliktusok meglétét bizonyítja az ősegyházban, nemcsak azt illusztrálja, hogy ez az egyház mennyire nem riadt vissza a veszélyes szakítópróbáktól, hanem még azzal is bizonyoságot tesz, hogy az egyháznak nyilván szüksége is volt a Péter és Pál közötti konfliktusra ahhoz, hogy tudatosítson egy olyan keresztyén igazságot, amelynek később alapvető jelentősége kellett hogy legyen.

Az ökumenikus teológia érdeme, hogy e folyamatra emlékezve ismét felfedezte azt a sokáig eltemetett felismerést, hogy az egyház lényegéhez hozzátartoznak a keresztyéniségen belüli konfliktusok feldolgozásának és megoldásának intézményes formái, hogy töle idegenek a konfliktusok letagadásának és elfojtásának stratégiái, s ezért nem véletlenül fogalmazta meg a konciliaritás, a zsinatelvűség fogalmát a konfliktust elhordozni képes egyház normatív képének jegyéként. Azt gondolom, konferenciánk hozzájárul az egyház zsinati (konciliáris) közösséggé tételéhez, mely közösség a Szentlélek erejében és segítségében bízva szembe tud nézni az olyan konfliktusokkal, amelyek elől a kitérés végzetes lenne.

Nem minden konfliktus származik tehát a Gonosztól. Néha szükséges megkockáztatni egy konfliktust, olykor még üdvös is kiprovokálni. Az emberek növekedhetnek a konfliktusokból, vagy összetörhetnek bennük, a közösségeket megerősíthetik vagy tönkretethetik a konfliktusok. A béke- és konfliktuskutatás arra keresi a választ, hogy milyen körülmények között történik az egyik és milyenek között a másik. Az ökumenikus kutatás ezt azzal a keresztyén hitben gyökerező meggyőződéssel végzi, hogy a konfliktus konstruktív legyőzése előfeltételezi a vallást és a békét akkor is, sőt éppen akkor, ha maguk a vallások és egyházak is belesodródtak a konfliktusba. S ezzel el is érkezttem tulajdonképpen témámhoz: a közép- és kelet-európai konfliktusok vallási vonatkozásaihoz.

II. A közép- és kelet-európai konfliktusok politikai és teológiai szemmel

1. A kommunista uralom rendszere a neki kiszolgáltatott országokban olyan uniformizált szürke fátyollal vonta be az életet, amely csaknem eltüntette az eredeti sokféleséget. A városoknak és falvaknak a nyugati látogató számára többnyire elsőként feltűnő színtelen egyöntetűsége szembeszökő módon fejezte ki azt a pusztító folyamatot, amely milyen belevéste magát a társadalmak belső életébe. Kifelé a kommunizmus a világ társadalmának a két atomnagyhatalom, az USA és a Szovjetunió vezetése alatt álló antagonista blokkrendszerre való tendenciózus kettéhasadását okozta, amely antagonizmus egy globális katasztrófa állandó veszélyét idézte elő. Az emberek lelkét keleten és nyugaton egyaránt évtizedeken át ennek a végső lehetőségnek a tudata nyomasztotta, ezért esik nehezünkre megérteni, hogy a kelet-nyugati konfliktussal egy időben olyan berendezkedési struktúra létesül, amely jelentős fegyelmezési hatást is gyakorolt. Ez a körülmény kétségtelenül bizonyos valószínűséget ad a hidegháború nosztalgikusai múltba tekintő reménységeinek. A mindig leselkedő atomveszély mindkét blokk és a blokkrendszer egésze köré is olyan vaszárat vont, amely az elvi ellenségeskedés ellenére is a kölcsönös kiszámíthatóságot biztosította az emberiség életben maradása érdekében. A keleti blokkra nézve már régóta nyilvánvaló volt a nukleáris béke fegyelmező hatása. E nélkül a kommunista diktatúrák nem élték volna túl sem az NDK-beli és a magyarországi felkeléseket, sem a prágai ta-

vaszt, s elképzelhetetlen lett volna a berlini fal felépítése is, ami a lassú elvérzés előtt még némi haladékot adott az NDK-nak. Mélységes ironia van abban, hogy a keleti sólymok sokkal előbb értették meg, mint a nyugatiak, hogy az enyhülési politika, miközben oldotta az atomfenyegetettség nyomását, fokozatosan kivájta a kommunista uralom döntő tartó oszlopát. De mindez az egész képnek csak az egyik oldala. Ma fájdalmas élességgel látjuk a volt Jugoszláviában dúló háborúval szembeni nyugati politikai tehetetlenség példáján, hogy a kelet-nyugati ellentét a Nyugat részéről olyan egységet kényszerített ki, amelyet önként nyilván csak nehezen lehetett volna megteremteni.

Rövidre fogva a szót: Világosan kell látnunk, hogy a Közép- és Kelet-Európában, de a világ más helyein is járványszerűen terjedő konfliktusok nem okozhatnak meglepetést. Az az általános rémület, amit ezek kiváltottak, főként azt bizonyítja, hogy a múltban mennyire félreismertük a már felbomlott blokkrendszer okozta politikai rendszerekre való kettéosztottságot. Fontos, hogy ezt a felismerést az egykori keleti tömb különböző államainak belső viszonyaira is alkalmazzuk. Még a legigazságtalanabb rendszerben is van némi rend. Ezt a rendszert sok esetben nemcsak új rend váltja fel, hanem többé kevésbé kaotikus állapotok is. A káosz pedig bizonytalanságot teremt, a bizonytalanság viszont félcélmet. S a rettegés nem tartható fenn sokáig, az rendet és világos tájékozódást kíván, különösen akkor, ha a gazdasági szükség további egzisztenciális félcélmet okoz. Ilyen esetekben többnyire a populista politikusok, a szektás demagógok és a maffiába tömörült üzletemberek órája jön el. A történelmi tapasztalat még egy dologra tanít meg bennünket: minél inkább anomális helyzetbe kerül egy társadalom, annál erősebb az általános bünbakkeresés és ellenség-felismerés kényszere. Az áttekinthetlenné vált világot az ellenségeskedés alakítja, amennyiben minden problémát a barát-ellenség séma szerint akarnak megoldani. Ez a mai rendszerelmélet nyelvén kifejezve azt jelenti, hogy az ellenségeskedés egyszerűsíti a bonyolultságot, s ez teszi azt sokak szemében vonzóvá. Röviden: a szükségben nemcsak jó barátok, hanem megbízható ellenségek is kellenek.

2. A kommunista uralmi rendszer teljesen váratlan összeomlása és a kelet-nyugati konfliktus szinte kísérteties eltűnése keleten is, nyugaton is mélyreható felismerésbeli bizonytalanságot okozott. Egyszerre csak érvénytelenné váltak a tájékozódásunkat megkönnyítő térképek az atlaszokban is meg a fejünkben is. Elvesztettük régi ellenségeinket, akiket évtizedeken át már annyira megszoktunk, hogy különös módon meg is szeretjük őket. Ilyen esetben csak egyetlen egyszerű alternatíva adódik: vagy új ellenségeket kell találnunk, vagy vissza kell térnünk a még régebbi, úgyszólván már bevált ellenséghez. Kétségtelenül ez az utóbbi bizonyul könnyebbnek, ezért nyugaton is, keleten is az ősi ellenségeinket fedezzük fel ismét. A nyugati tudományban és publicisztikában főként két ellenségesoport élvezi a legnagyobb kedveltséget: a nacionalisták és a fundamentalisták. Nyugati megfigyelőinket leginkább az ijeszti meg, ha egybeesik a vallási fundamentalizmus meg a nacionalizmus. Most

csak két, szerintem igen jellemző példát hozok fel erre a szemléletre. Németország egyik legismertebb politikai zszurnalisztája, Peter Scholl-Latour, tavaly egy vastag könyvet jelentetett meg e címmel: „A hatalmak fonálkeresztjében. Kísértetek a Balkánon” („Im Fadenkreuz der Mächte. Gespenster am Balkan”). A kötés hátsó oldalán a kiadó az olvasók csábítására a következő szöveget nyomtatta: „Ismét robbanással fenyeget a 'balkáni puskaporos hordó'? Nemcsak az egykori Jugoszláviában dúló könyörtelen háború ad okot a legnagyobb félelmekre. Az egész régió forrong. Peter Scholl-Latour elsőként nevezi meg a fel lángoló konfliktusok igazi okait: Az egész Balkánon a konfessziók háborúja folyik, amiért mindkét oldalon a 'fundamentalisták' a felelősek. Idén tavasszal egy másik vastag könyv is megjelent az úgynevezett „jugoszláv testvérháború”-ról, amelynek szintén igen jellemző a címe: „A vallások világháborúja. Az örökös balkáni kereszties hadjárat” („Weltkrieg der Religionen. Der ewige Kreuzzug auf dem Balkan”). A borítólapon szövege a következő kérdést veti fel a térségre nézve: „Ebben a szörnyű konfliktusban nem egy az ősi múltból származó, de közben elfojtott vallásháború vívására van-e szó? Vagy a fundamentalizmus új, világméretű életre kelésének az első jelei ezek?”

Nem szándékom, hogy itt vitába bocsátkozzam a volt jugoszláviai háború fenti értelmezésének jogáról és hatáiról. Erre bőven lesz alkalmunk a későbbi esettanulmányokkal kapcsolatban. Témánk szempontjából azt tartom fontosnak, hogy e konfliktus egy bizonyos értelmezésének jelentőségét szemléltessem Önök előtt. Bizonyára nem véletlen az idézett két kis szöveg meglepő megegyezése, az inkább egy olyan propaganda-stratégia eredményét mutatja, amely a német közönség körében nyilvánvalóan elterjedt hangulatra spekulál. Ez főként azért nyugtalanító, mert az ilyen hangulatkeltéssel nemcsak Németországban üznek konkrétan és eredményesen olyan politikát, amelynek első áldozata a volt Jugoszlávia esetében Bosznia lehet. S ennek további súlyos következményei lehetnek a mohamedán világban, amelyek már most is mutatkoznak. Izlámista csoportok Törökországtól Indonéziáig úgy fogják fel a boszniai eseményeket, akár csak a második öbölháborúét is, mint a keresztyén kereszties háború folytatását, s ebből azt a kényszerű következtetést vonják le, hogy lelkileg, politikailag és katonailag fel kell fegyverkezniük a keresztyén Nyugathal. Mindeme hatások és mellékhatások arra a végkövetkeztetésre ösztönöznek, hogy egy-egy konfliktus értelmezése igen gyakran hozzátartozik magához a konfliktushoz, hogy annak bizonyos magyarázatait tudatosan vagy öntudatlanul felhasználhatják a konfliktus további szítására, vagy ártalmatlanná tételére. Úgy látom, hogy éppen ez az eset forog fenn a közép- és kelet-európai eseményekkel kapcsolatban, mégpedig főként ez események vallási dimenziójára nézve.

3. Véleményem szerint az egyházaknak és a vallásoknak elsőrendű érdeke fűződik ahhoz, hogy a közép- és kelet-európai, de más konfliktusoknak is a megértéséért végzett fáradozásaik közben kritikai elemzés alá vegyék a két legfontosabb paradigmát, nevezetesen a nacionalizmus meg a fundamentaliz-

mus tételét. Természetesen a valóságtól idegen és értelmetlen dolog lenne tagadni, hogy mindkettő jelentős szerepet játszik. De fel kell tennünk a kérdést, hogy mekkora súlyt kell, illetve szabad tulajdonítanunk nekik. Véleményem szerint ezt ugyanis általában drámai módon eltúlozzák. Meggyőződésem, hogy semmi esetre sem valódi vallásháborúval van dolgunk, de aligha a szó szoros értelmében vett etnikai vagy nacionalista konfliktusokkal. Szerintem ezek inkább másodlagos jelenségek, amelyeket arra használnak fel, hogy leplezzék velük a konfliktusok valódi gyökerét. Ez pedig lényegében három komponensből tevődik össze, amelyeknek keveredési arányát országról országra és esetről esetre külön-külön kell megvizsgálni. Ezen a ponton figyelhetők meg ugyanis a legjobban a különböző országok más és más történelmi előzményei és okai. Ennek ellenére az országok közötti összehasonlítás néhány közös jegyet is feltűnethet. Melyik három összetevőről van tehát szó?

Az első a kommunista uralomnak és hirtelen összeomlásának az általános kulturális következményeit érinti. Ezek az emberi lélek erkölcsi tönkretételétől a társadalomtudományok terén végzett tudományos kutatás alacsony színvonalán át a társadalmi középrétegek elpusztításáig terjednek.

A második összetevő azt a társadalmi-gazdasági örökös terhet illeti, amely éppen úgy sújtja az egyes népgazdaságok ipari állományának katasztrofális állapotát, mint ahogy okozója a munkanélküliség szörnyű méretének, vagy az aggasztó ökológiai károsodásoknak.

A harmadik összetevő a nemzeti függetlenségi mozgalmakat és ezekkel együtt az egész kisebbségi problematikát illeti.

Ha beletekint valaki e problémák nyomasztó tömegébe és átlátja a konfliktus anyagának egész terjedelmét, nem csodálkozhatik azon, hogy Európának ebben a részében minden gőzölög és forrong, inkább azon ámul el, hogy ez a történelemben páratlan átalakulás eddig összességében ilyen nyugodtan folyt le. Jugoszlávia sorsa az összehasonlítás tényében minden tragikumával inkább kivételnek látszik, mint szabályos esetnek. Persze senki sem garantálhatja, hogy ez így marad a jövőben is. Józan vizsgálódásra mégis csak kiderül, hogy a problémák összességében aránylag kis mértékben van jelen a konfliktus vallási előidézője. Talán túlzás lenne a vallási konfliktusok szerepét mellékesnek nevezni, de valóban veszedelmes robbantó erő alig van bennük. Persze, ismétlem, nagyon is fokozhatják a más okból támadt konfliktusokat. Vajon az etnikai és a vallási konfliktusok összekapcsolódása különösen robbanó keveréket hoz-e létre?

4. Hogy megválaszolhassuk az etnikai konfliktusok vallási dimenziója felől tudakozódó kérdést, ahhoz előbb fogalmi és tárgyi tisztázásra van szükség. A jelenlegi vitában általában egyenlőségi jelet tesznek az etnikai és a vallási konfliktusok közé. Ezt nem tartom előnyösnek, legkevésbé akkor, amikor nacionalizmusról van szó. A német nyelvhasználatban ezzel szemben még mindig különbséget tesznek a nép és a nemzet között. Bár közelebbről megvizsgálva elég nehéz pontosan meghatározni e két fogalom empirikus jelentését, azt el lehet mondani, hogy a nép fogal-

ma a vérségi származás közösségére vonatkozik. Nagyon közel van hozzá a törzs, vagy nemzetség fogalma. Komolyabb tudományos vizsgálat alapján azonban hozzá kell tennünk, hogy a ma ismert népcsoportok egyike sem tekinthető tiszta, azaz keveretlen származású közösségnek. A népi genealógiák gyakorlatilag kivétel nélkül a társadalmi mitológia körébe tartoznak. Aki pedig többé kevésbé azonosítani akarja a népet a nemzettel, az – talán később – a nemzetállam definíciójakor kerül szembe igen súlyos nehézségekkel. A mai nemzetállamoknak csak elenyésző kisebbsége határozható meg etnikailag egységes államnak, a nagy többség több-népi állam. Az ismert nacionalista jelszó: „Egy nép, egy állam” tehát teljesen irreális fikciónak bizonyul. A különböző népfajok békés együttélésének lehetőségével szemben egyre inkább elharapózó kétely is félreismeri a probléma valódi arányait. Az, hogy az államok egy csoportjában kétségtelenül jelen vannak és robbanó erejűek az etnikai konfliktusok, semmi esetre sem feledtetheti el velünk azt, hogy a világ többi része olyan nemzetállamokra oszlik, amelyekben állandó háborús veszély nélkül sikerül ez az együttélés. Ebből következik, hogy elvileg az etnikai különbözőség nem játszhat fontos szerepet a konfliktusok keletkezésében. Miként a vallási vagy felekezeti hovatartozóság esetében, az etnikai hovatartozás ténye is rendszerint más társadalmi tényezőkkel való összekapcsolódásból nyeri el politikai hevességét.

5. Közép- és Kelet-Európában az úgynevezett nemzetiségi kérdés eredete a legtöbb esetben az első és második világháború következtében támadt újjárendezési kísérletekre vezethető vissza. Ma már tudjuk, hogy itt a legfőbb vezérlő elképzelések nem annyira az érintett népektől, mint inkább a nagyhatalmak érdekeiből származtak, de még ott is, ahol a nagyhatalmak becsületesen akarták érvényesíteni a népek érdekeit, döntéseiket gyakran a szükséges ismeretek hiányában hozták meg. Ennek eredményeként a legtöbb államban önkényesen úgy vonták meg a határokat, hogy bonyolult többségi-kisebbségi állapotokat teremtettek, amelyekkel csak ritkán volt mindenki elégedett. Példaként szolgálhat itt a mai Magyarország: míg egyrészt a magyar államban jelentős számban vannak kisebbségek, a magyar népnek csaknem egynegyed része él az ország határain kívül, többnyire zárt települési tömbökben a szomszédos államokban. Az anyaország közelében települt kisebbségek többnyire kedvezőbb helyzetben vannak, mint az elszigetelt csoportok. Másfelől azok az államok, amelyekben a saját népünk van többségben, szívesen használták fel őket arra, hogy területi igényeiket érvényesítsék és a határok revízióját érvényesítsék. Egyrészt a Macedónia és Albánia, másrészt a Bulgária és Görögország közötti viszonyok szolgáltatnak nyugtalanító példát erre, főként mivel a macedón köztársaságban a névadó macedón nép épp csak, hogy kiteszi a lakosság többségét. – A nép, nemzet és állam közötti viszony megállapításának különben is kényes problémája még bonyolultabbá válik az által, hogy vannak népek, amelyeknek önálló állami létre csak olykor-olykor van lehetőségük, pl. a lengyelek, vagy olyanok, amelyeknek soha sincs, pl. a sintik meg romák (cigányok).

Egy sor országban az uralkodó nemzetiségi politika kulturális tekintetben elidegenedési jelenségeket idéz elő, legfeltűnőbbben a nyelv kérdésében. Itt általában a népességi arány a döntő. Fontos kivételt jelent az eloroszosodás folyamata a balti országokban, ahol az orosz kisebbségekből rekrutálódott a társadalmi-gazdasági, politikai és katonai elit. Hasonló viszonyok alakultak ki a szerb kisebbségeket illetően Jugoszlávia részköztársaságaiban. Más szavakkal ez azt jelenti, hogy egy-egy ország etnikai struktúrája határozta meg a hatalom elosztásának struktúráját. Ennek következtében a nemzeti függetlenség követelése következetesen az uralmi és hatalmi viszonyok többé-kevésbé radikális megváltoztatására irányult, s véleményem szerint ez bizonyíthatja, hogy az etnikai konfliktusok fő oka ebben keresendő.

Ez a felismerés könnyen alkalmazható annak a kérdésnek a megválaszolásában is, hogy mekkora súlya van a vallási tényezőknek az etnikai problematikában, s végül két megállapítást tesz lehetővé a számunkra. Az első az, hogy a kisebbségi helyzet aránylag autonóm státust jelent. A kisebbségi egyházaknak mindig és mindenhol nehéz fennmaradniuk a többségi egyházakkal szemben. A második megállapítás az, hogy a vallási dimenzió jelentősége annak mértékében növekszik, amennyire fedik egymást a népi és vallási struktúrák egy-egy állam hatalmi struktúrájával. Szerintem ez sehol sem tűnik ki jobban, mint az állammal és a titkos szolgálatokkal való egyházi együttműködés kínos problémájában, amely számos országban súlyosan terheli mind a felekezeti közti kapcsolatokat, mind az egyes felekezeten belüli életet.

III. Véggkövetkeztetések

Aki világosan látja Közép- és Kelet-Európában a nép, nemzeti és vallási viszonyok szinte lélegzetelállítóan bonyolult voltát, annak kételkednie kell abban, hogy bárhol is lehet mindenkit kielégítő megoldást találni a felvetődött kérdések rendezésére. Kétségtelen továbbá, hogy lehetetlen a békés megoldás nagymértékű kompromisszumkészség és olyan hajlandóság nélkül, hogy figyelembe vegyék ama népi és vallási csoportok gondjait és törekvéseit, amelyek e konfliktus részesei. A lemondás semmiképpen sem jelent szükségképpen veszteséget, meg is gazdagíthat, mivel a békés megoldásból végül is mindenkinek csak haszna lehet feltéve, ha önkritikusan tudják szemlélni – némi távolságtartással – a saját elképzeléseiket és céljaikat. Ez azonban csak akkor tanulható meg, ha a konfliktus valamennyi résztvevője megtanulja, hogy önmagát Isten szemével és a másik fél szemével nézze. S éppen ez az ökumenikus párbeszéd tárgya és célja. Nagyon is ideje már, hogy az egyházak és vallások közösen értsék meg és vegyék komolyan valamennyiünknek az ökumenére való hitbeli elkötelezettségét. Ez a parancsolat feltétlenül és korlátozások nélkül érvényes ránk, keresztyénekre, mindenütt és mindenkor, de különösen akkor, amikor elfogadása vagy elutasítása élet, vagy halál kérdése az emberi közösség számára.

Dr. Heinz-Günther Stobbe

Bosznia: Esettanulmány a vallás és a népi konfliktus területéről

Bevezetés: Háttér és érdekeltségek

Mivel a személyiség és az eredet, a nyelv és a vallás szinte mindent jelent az emberi viszonylatok tisztázásában a Balkánon (és máshol is), én is először röviden magamat mutatom be, még ha ez igazában nem is az én történetem. Németajkú vallási menekültek leszármazottja vagyok. Őseim az észak-amerikai gyarmatokon találtak menedéket, tehát még az Egyesült Államok születése előtt érkeztek Pennsylvániába, s hálásak voltunk, hogy szabadon gyakorolhattuk evangéliumi anabaptista hitünket a felvilágosult William Penn kolóniáján. Családom mennonita néven ismert keresztényekből áll. Bevándorolt közösségeink 200 év múlva (e század elején) politikai és kulturális nyomásra váltottak át a német nyelvről a többségi angolra. De ennél a kulturális kérdésnél fontosabb volt számunkra az a sok küzdelem után biztosított kiváltság, hogy a katonai szolgálat helyett alternatív szolgálatot választhattunk. Mint a béke emberei, akik a mindennapi életben is a Jézus útjára kötelezték el magukat, az 1940-es évektől kezdve kórházi munkával és más közösségi szolgálattal igyekeztünk betölteni a társadalommal szemben ránk háruló kötelességeket.

1977 és 1989 között kilenc évet töltöttem diákként, egyházi munkásként, tanítóként és a helyi protestáns közösségek barátjaként a volt Jugoszláviában. Első fiam ott született. 1989 óta évenként visszatérek néhány hetes előadásra az Evangéliumi Theológiai Fakultásra, amely most a horvátországi Eszéken van. Munkaköröm a vallás szociológiájába vág, s különösen a vallás változó szerepét tanulmányoztam Jugoszláviában az 1980-as években.

Tanulmányaim két esztendejét Szarjevóban az egyetem filozófiai fakultásán töltöttem. Barátaim mohamedánok, ortodoxok, katolikusok, protestánsok és marxisták voltak. (A zsidók száma nem volt nagy, legkiemelkedőbb jelképük, a két szép zsinagógán kívül a várossal szemben lévő nevezetes héber temető volt.) Szinte mindenki, aki meghallotta vallási érdeklődésemet, ezt a két dolgot emelte ki a válaszában:

1. a sokféle vallási hagyomány egykor nagyon fontos volt itt és

2. nem kívánjuk annak a korszaknak a visszatérését, mivel amikor a vallás irányította a társadalmat, az igen sok konfliktust okozott. Némelyek még azt is hozzátették, hogy közülük sokan több hagyományhoz is tartoznak, mit csináljanak a vegyes örökségű emberek a szeparatizmus világában?

A konfliktus rövid anatómiája

Etnikai történelem. Főbb népcsoportok. – Ezen a vidéken a szláv letelepedés a VII. századbéli népvándorlással kezdődött. Szent Cyrilnek és Szent Methodiusnak, valamint az ő tanítványaiknak tulajdonítják a szerbek kereszténységre történt térítését a 800-as években. A Rómához hű frank misszionáriusok Ró-

ma nyájába terelték a horvátokat. Regionális feudális és akkor keletkező egyéb politikai alakulatok továbbra is Kelethez meg Nyugathoz kapcsolták őket, míg végül az 1054-i nagy egyházszakadás (a schisma) megerősítette a mai napig is tartó elkülönülés folyamatát. Hátborzongató figyelemmel kísérni a regionális konfliktusok, az állandó változások térképét egyik századról a másikra egy évezreden át. Különösen az éppen ebben a hónapban a hírekben tragikusan szereplő Krajina volt valamennyi évszázadban vitatott terület, a török és a Habsburg birodalom, valamint más regionális hatalmak közötti frontvonalon.

Boszniára nézve a másik döntő fejlemény az 1400-as években az Iszlám érkezése volt a török hódítással együtt. Mitologikus homályba vész az a politikailag kényes kérdés, hogy a mai muzulmánok az Iszlám hódítás előtt eredetileg szerbek voltak-e, vagy horvátok, az viszont kétségtelen, hogy szláv keresztény múltjuk volt. (Engem személy szerint különösen érdekelnek a régebbi tiltakozó mozgalomról szóló vázlatos jelentések, beszámolók a középkori boszniai egyházzól, mivel annak tagjai szintén elutasították a katonai szolgálatot. Egyesek közvetlen kapcsolatot gyanítanak azokkal, akik később a mohamedanizmust fogadták el.) A boszniai viszonyulások alapvető hármassága azóta sem változott. még Tito határozottan szekuláris rendszere és a kommunizmus alatt sem. Tito stratégiája ezt a hármasságot valóban többféleképpen a stabilitás bástyájává tette a soknemzetiségű Jugoszláviában. Az ő hosszan tartó betegsége és halála idején Szarjevóban laktam. Tárgyilagos megfigyelésem, hogy a gyász jelei ott tovább maradtak a boltok kirakataiban, mint Jugoszlávia akármelyik más tartományában.

Tito öröksége igen bonyolult, s ennek újabb kiértékelése külön tanulmányt érdemelne a jelenlegi fejlemények fényében. De ezt itt nem kísérlem meg. A valással, a kisebbségekkel, a regionális ügyekkel és az emberi jogokkal kapcsolatos politikájának különféle elemeit egyaránt illetheti dicséret és bírálat is. Csak egyetlen pillantást vetek ezekre azzal a megjegyzéssel, hogy a nemzeti kisebbségek elnyomásának eredményes politikája, s ennek egyéb kifejeződései a legfájdalmasabbak a hatalomátvitelkor bizonyulhatnak. Az itt tanulmányozott konfliktusok kirobbanása talán nagy mértékben annak tulajdonítható, hogy nem tudtak más módszereket kidolgozni az egypártrendszerben szabályszerűen jelentkező konfliktus kezelésére.

Nem egy háború, hanem több. – Jugoszláviát még a béke idejében is úgy ismerték, mint „a rendes lelkek kétségbeejtőjét”. Ezt a bonyolult háborút mindennek előtt a definíciók háborújaként lehet szemlélni. A meghatározásaira tett kísérletek között a következők szerepelnek: polgárháború az agresszív háborúja ellen; a felbomló szövetségi állam vagyonának és hatalmának örökléséért vívott háború; az ősi törzsi ellentétek és az etnikai elnyomás háború; a szövetségi hadseregnek különféle milíciákra, majd szinte orgyil-

kos és zsákmányoló banditizmusra való bomlásának háborúi. További háború a többoldalú harc a külföldi vélemény érdekében vagy ellenében, harc azért, hogy helyesen határozzák meg a dolgokat a CNN-ben, vagy a Sky News-ban stb.

Legtöbben valahogy úgy érthették meg ezeket a tragikus eseményeket, ha az egyik vagy másik meghatározás mellett döntöttek. De van még egy másik szint is, amelyen a tudatunkba jutottak ezek a harcok, s ezt talán a saját lelkünkért vívott háborúnak kellene nevezni. A vadállati kegyetlenségekről szóló jelentések messzire lángoltak, s ezek a messziségek végül nem is bizonyultak olyan nagy távolságoknak. Akaratunk ellenére is belesodrótunk ebbe az örvénybe; saját bűvöletünk tart fogva brutális erővel, s közös kudarcunk vádol bennünket azzal, hogy nem találtuk meg az eredményes reakciót az ártatlanok lemészárlására, a nők megerőszakolására, a védtelen polgári lakosság esztelen pusztítására. Ez a vad gonoszság messze meghalad minden katonai számítást. Itt az emberség és emberiség ellen elkövetett bűnökről van szó.

Bosznia egyedülálló helyzetben van. – Bosznia politikai vezetői és általában a lakosai nem voltak harciasabbak a volt Jugoszlávia egyéb területein élőknél. Vezetősége Macedóniáéval együtt valóban mérséklő szerepet játszott a szövetségi rend felbomlása miatt támadt nagyobb konfliktusokban. Szlovénia és Horvátország 1991 derekán indult el a függetlenség felé, amit akkor Németország, majd kb. hat hónap múlva az Európai Közösség is elismert. Szlovéniában rövid volt (mintegy 10 napig tartott) a hadiállapot. Horvátország függetlenségét azonnal bonyolultá tette a szerb lakosság nagy részének ellenállása, főként a falusi körzetekben, valamint a déli szárnyon. Ezek a területeken mintegy hat hónapig, az 1992 januárjában kötött fegyverszünetig tartott a háború. Majd megint, egy nagyobb tanulmánynak kellene megvizsgálnia a jugoszláv szövetségi hadsereg jelentős ösztönző erejét intervencióival, visszavonulásaival és irregularis alakulatokkal, jelesen a szerb milíciákkal való együttműködésével, amelyek több helyütt is olyan mértékben kaptak nehéz fegyvereket, hogy azoktól lényegesen elkeseredettebbé vált az összecsapás. Visszatekintve, úgy látszik, mintha Szlovénia gyufákkal játszott volna; a szerbek és horvátok dinamittal; Boszniában viszont a világ atomfegyverekkel.

A megfigyelők többsége mind Boszniában, mind Bosznián kívül a legrosszabb esetnek azt tartotta, ha Boszniáért bonyolult hármas küzdelemmé válik a harc. Nos, akár ennek elkerülése végett, akár éppen ezt akarva, számos belső és külső tényező együttes hatására nem tudtak felkészülni a nyílt háború eshetőségére, illetve annak eredményes elhárítására. A megválasztott kormánynak nem volt ideje beszerezni a fegyvereket a fiatal állam számára, de ez a hiány nem csökkentette a félelmet és a gyanakvást a másik oldalon. Sok kritikus megfigyelő szerint Bosznia függetlenségének az Európai Közösség részéről 1992. április 6-án történt elismerése robbantotta ki a véres összeütközést. Ez annak a napnak az évfordulóján történt, amelyen Hitler bombázta Belgrádot, s ezzel azt a látszatot keltették, hogy a Nyugat összejátszott a szerbek

elleni agresszió felújításában. A boszniai szerbek leplezetlen szoros együttműködésben a horvátországi és szerbiai szerbekkel már 1991 vége felé megtartották a maguk népszavazását, hogy igazolják, miért utasítják el a boszniai horvátok és mohamedánok várható lépését, hogy kiváljanak Jugoszláviából.

De mindenki tudta, hogy ami Boszniát igazán Boszniává teszi, az nem különféle részeinek az egyszerű összessége. Ami Boszniát mindig is sajátossá tette, az a két nagy vallási világ (a keresztény és a mohamedán) érintkezési pontján ezek gyakran feszült egymásra hatása volt a három (mohamedán, ortodox, katolikus) hitközösség kapcsolatában. Egyik sem volt teljes többségben, de mindegyiknek megvolt a saját többségi közege. Bosznia mohamedán lakosságát általában 40 % körülire becsülik, a szerbek valamivel 30 % fölött, a horvátok pedig egy kevéssel 20 % alatt vannak. Ezek az egyszerű számok azonban önmagukban félrevezetőek. Ez különösen akkor válik nyilvánvalóvá, ha tekintetbe vesszük, hogy a háború előtt Jugoszlávia 23 milliós népességéből kb. 7 millióan etnikai vegyes házasságok gyermekei vagy unokái voltak. Az ország egyszerű felosztása mindegyik etnikai csoport kantonjaira vagy rezervátumaira azt eredményezné, hogy egy nagy csoportot nyilván egyik „banatusztán”-ba sem lehetne sorolni. Hol találhatóának ezek menedéket? A különféle végzetes „béketervek” térképeinek egyike sem talált területi megoldást erre a nehéz problémára. (Én minden további magyarázat nélkül egyszerűen tudomásul veszem a diplomácia és az ENSZ intervenciók folyamatos kudarcait, a szankciók és a fegyverembargók miatti elkeseredést az egyik vagy másik oldalon, és az általános egyetértést mindkét fél részéről abban, hogy a nemzetközi szervezetek hitelképessége igen alacsony szinten áll; mindezt szinte naponként igazolják a hírek.)

Vallás a társadalmi válságban

A vallás, mint jelzés. – A vallás mindig is egyik szimbolizálója volt a különféle közösségek közötti határoknak. Jelképei, az iránta tanúsított hűség, valamint a vallási különbözőségek az egyének szintjén túl szolgáltatták az alapvető emberi egymásra hatás anyagát. Valamennyi csoport gazdag történelmi örökséggel és a hitre tartozó emlékekkel rendelkezik. Az évszázadok hosszú során ez egyre inkább mítikusává válik, de egy-egy személy számára elkerülhetetlen meghatározó kérdést jelent. „Té mi vagy?” – ez a kérdés szinte mindig felvetődött ismerkedéskor Boszniában. A válasz kétféle: etnikai vagy vallási. Amikor mohamedán házigazdám első kávé melletti találkozásainkon meg akart ismerni, egyszer azt kérdezte tőlem, hogy mi megünnepeljük-e a karácsonyt? A válaszom részletei nem túlságosan érdekelték, inkább mindjárt azt tudakolta, hogy mikor ünnepelek. Ha januárban, akkor az én különös (és ismeretlen) protestantságomat az ortodox körbe helyezte; ha decemberben, akkor én nyilván a katolikusok közé tartozom. A kategóriák számítanak. Ha egyik hagyományosan vallási jelzés sem illik valakire, akkor csak marxistának tartható, de ezt ritkán kérdezték meg.

Fő játékosok, stratégiai döntések, választások. – Jugoszlávia összeomlásakor a vallási közösségek vezetőinek meg lehetett bocsátani, ha ők abban örömmel a vallási élet állami elnyomásának végét, a kisebbségi csoportok elnyomása alól való felszabadulást látták, lehetőséget arra, hogy újra érvényesítsék a közösségi élet iránti régi igényeiket. Az ateista rendszer megakadályozta sokuk megfelelő társadalmi elismerését, még képzettségüket és végzett munkájukat is leértékelte a nyugdíjak kiszámításánál. Miként a szocializmusban, máshol is, visszaigényelték régen államosított birtokaikat. Voltak, akik a nacionalizmus újraéledésében lehetőséget láttak arra, hogy igényeljék és követeljék a vallás hosszú időn át elhanyagolt szerepét a közügyekben, s általában népeik kulturális életében. Előbb vagy utóbb a legtöbben felismerték az újjászülető nacionalizmusban a démoni ellenségeskedés feléledését és felléptek a gyűlölködés, a bizalmatlanság és az azt tápláló félelemmel való manipuláció ellen. De az ellenségeskedés megakadályozására vajmi keveset lehetett tenni. A hagyományos vallási struktúra nem bátorított önálló kezdeményezésekre, helyi vagy regionális szinten. Nagyobb akciók, különösen válság idején, a központi személyektől függtek. Ennek ellenére a peremvidékeken, ahol helyi szinten kerültek szembe egymással a versengő csoportok, gyakran került sor életbevágó próbatételekre.

Az udvariasság csődjé. – A szembenálló felek egyre súlyosbodó ellenségeskedése fertőző hatást gyakorolt, amit gyakran még növelt is a tömegtájékoztató eszközök propagandája. Magának a civilizációnak a szimbólumai lettek a szándékos rombolás céltáblái. Alig maradt meg valami a „civilizált hadviselés” hagyományos tabuiból: kórházakat, iskolákat, múzeumokat, s különösen istentiszteleti helyeket gyakran választottak a támadás célpontjainak. A vallás, mint jelzés, igen könnyen szenvedett sérelmet. Semmi sem volt szent, legalább is akkor nem, ha az ellenségé volt.

Társadalmi válság a vallásban

Szándékosan tartózkodtam attól, hogy világos árnyokban mutassam ki a szembenálló felek vétségeit, hogy melyik miben és mennyiben volt hibás. Osztozom abban a véleményben, hogy különféle módon, más és más szinten, de mindnyájan bűnösök vagyunk és részesek azokban a borzalmakban, amelyeket le kellett írnom. Arról is meg vagyok győződve, hogy bár fontos, de kibogozhatatlanul bonyolult az a kérdés, hogy hogyan és hol keletkeztek ezek a konfliktusok. S még biztosabb vagyok abban, hogy a terrorcselekményekért és a borzalmakért nem egyenlően osztották el a felelősséget a felek között, s legkevésbé voltak tekintettel a gyermekekre, akik ezért a háborúért évtizedeken át fognak még nagy árat fizetni.

Úgy vélem, hogy a hibáztatás önmagában is annak a mélyebb első harcnak a megkerülése, amellyel fel kellene mérnünk az ilyen durvaság és vallástalanság romboló hatását az erkölcsökre, a jellemre és az emberi méltóságra. Különösen a külső beavatkozások kudarcában érzerhető az ilyen moralizáló magatartás tarthatatlansága. A gyors ítélezés miatt nem látjuk

meg a saját eredménytelen reakciónk kétségbeejtő hiábavalóságát. Miként itt sokan mások, én is mélyseges és gyakran szótlán, szinte már a krónikus depresszióval határos elkeseredéssel vergődtem Bosznia miatt. Növeljük meg ezt az egyéni tehetetlenségérzetet az elszórtan és szeszélyesen fellépő diplomácia méreteire, s máris láthatjuk, hogyan válik bosznia Libanonná (ahol 15 éve folyik a háború), vagy Észak-Írországgá (ahol 20 éve?). Annak ellenére, hogy ezen a konferencián gyakran hivatkoztunk Boszniára, témánk jegyében azért gyűltünk egybe, mert tudjuk, hogy mindez az emberi gyűlölködés az egész, egyre zsugorodó világra illik. Ugyanakkor azonban Bosznia a próbája annak, hogyan tudtunk ellenállni a teljes elembertelenedésnek. Ez már a hit kérdése.

Első kutatási terv a vallás szerepét illetően a konfliktusokban

A vallás legtöbbször igen rossz megítélésre talált a sajtóban Jugoszlávia hanyatlása és bukása során. Könnyű célpont lett mind a tényleges háborúban, mind abban a játékban, amely kívülről próbálta megnevezni a helyzetért felelősöket. De néhányan tudjuk, hogy többről van itt szó, mint ami szembeütően látszik is. Talán néhány jobb bizonyítékot észre sem vetünk. Elkezdtük keresni az ellenkező tényeket, hogy a vallási indíttatásuk hol tettek valamit, hogy megállítsák az erőszak áradatát, hogy ellenálljanak a gyűlölködésnek, hogy támogassák mindazt, ami nemes, hogy gyógyítsák a sebeket és azokra törekedjenek „amik a békességre valók”, ahogy Jézus mondotta. Egyházi szervezetek támogatásával és az uppsalai Élet és Béke Intézet irányításával David Steele kollégám meg én 1992 derekán, majd még sűrűbben 1993 első hat hónapjában egyik harci területről a másikra utazgattunk, hogy összegyűjtsük a fenti akciókra a lehető legszebb példákat.

Sok beszámoló csak mérhetetlenül szomorú volt: órákig hallgattuk a siralmakat. De itt-ott tudtak olyan esetekről is, amelyekben valaki a saját pártjának nyújtandó gondoskodáson túl a másik fél áldozatain is igyekezett segíteni. Azzal, hogy összegyűjtöttük az ilyen beszámolókat, mások számára is nyújthattunk inspirációt. Végül egy semleges területen (mint amilyen Kecskemét is) gyűlést szerveztünk, s ott azok, akik elszigetelten fáradoztak, a közvetlen találkozás révén bátorságot meríthettek azoknak a példájából, akik szintén békéltetni igyekeztek az egyik vagy mindkét oldalon. Ez minőségi áttörést jelentett, mert az eredmény még bizakodóbbá tette a magános békéltetőket, hogy munkájuk nem hiábavaló. Néhány beszámoló a résztvevők saját szavait is rögzítette a „Híreken túl, reménység Bosznia számára” című videokazettán.

További fáradozásokat jelentettek többek között azok a szemináriumok és gyakorlóhelyek, amelyeken a volt Jugoszlávia különböző részeiben helyi és regionális szinten képeztek embereket a békéltetésre. David Steele és mások ezt szorgalmasan folytatják mindmáig a nagy bizonytalanság és kockázat ellenére is, s mindaddig, amíg tartanak a harcok. Komoly

munkát kell végezni a békére való előkészületképben. Mélységes meggyőződés, hogy a jelenlegi összecsapások jövőbeli megszüntetéséhez nélkülözhetetlen lesz a vallási közösségeknek az elképzelhető legkonstruktívabb közreműködése.

Befejezésül néhány kérdés

Az ilyen rövid előadás elkerülhetetlen hiányosságáért bocsánatot kérve, s annak tudatában, hogy ez az áttekintés aligha elégíthet ki bárkit is, aki közvetlen kapcsolatban van a különböző közösségek valamelyikével, nem akarom növelni a zavaromat azzal is, hogy kívülről szakértőként vonjak le itt végső következtetéseket. Tartva magam az esettanulmányoszerű megközelítéshez, alázatosan csak néhány fontosabb kérdést szeretnék feltenni.

1. Megerősíti-e ez az eset azt a felfogást, hogy a civilizációk találkozása mindenképpen összeütközéssel jár együtt? Vannak-e más körülmények vagy kedvezőbb esetek annak bizonyítására, hogy e helyett az udvariasság, a szeretet fokozódik?

2. Miért fogadjuk el olyan könnyen, hogy a Balkán igazi történetét a tragédiákról szóló hírek mutatják meg a leghitelesebben? Vajon a jövő meg a múlt nem kíván-e meg tőlünk olyan megértést, amely ellenáll a szorongató szükség nyomásának?

3. Erkölcsi tekintetben mennyire fontos az, hogy hibáztassuk vagy felelőssé tegyük bármelyik felet is egy ilyen bonyolult konfliktusban, mint amelyet Boszniában látunk? Az áldozatoknak és az erőszak elkövetőinek egyaránt van-e joguk a megértésünket kívánni?

4. Miroslav Volf és Isten népe körében egy egész sor próféta arra biztat, hogy az igazság kimondásával és igazságtétellel törekedjünk a békére. Mit kíván meg az az igazmondás az atrocitások nyomán?

5. Ha elhatároztuk, hogy keresztényekként gondolkodunk és elkerüljük a kliséket meg az ellenségekpeket, mennyire vagyunk hajlandók a szolidaritásra, vagy a megértésre azokkal a keresztényekkel szemben, akik – úgy látszik – a legmesszebb állnak a mi természetes kiindulási pontunktól? Ez a legtöbb nyugati keresztény számára a szerb ortodoxokat, a legtöbb keleti számára a horvátországi vagy boszniai katolikusokat jelenti. Továbbá természetesen meg kell tanulnunk, hogy a moha-

medánokkal kapcsolatban is keresztényekként gondolkodjunk; tudjuk-e, hogy ez mit jelent?

6. Ha a jelenlegi katonai és diplomáciai erőfeszítések nem elégségesek ahhoz, hogy véget vessenek a konfliktusnak, megakadályozzák az atrocitásokat és begyógyítsák a háborús sebeket, milyen cselekvési terület kínálkozhatik az egyházaknak és a nem kormányzati szervezeteknek a segítségnyújtásra meg arra, hogy hatásos nyomást gyakoroljanak a közvetlenül érintetteknek?

7. Ha eljön a béke, ki fogja azt elhozni? A tábornokok, a politikusok, vagy a Kecskeméten összegyűlt keresztények?

Gerald Shenk

Forrásmunkák

Balkan War Report (journal edited by Anthony Borden), published by Institute for War and Peace Reporting (Balkán Háborús Jelentés, újság, szerkeszti Anthony Borden, kiadja a Háború és Béke Riportok Intézete), London – Christopher Cviic: Remaking the Balkans (A Balkán átalakítása), London: Royal Institute of International Affairs, 1991 – Duncan Forrester: Beliefs, Values and Policies: Conviction politics in a secular age (Hitek, értékek, politikai eljárások: Meggyőződéses politika a szekuláris korban), Oxford: Clarendon Press, 1989 – Misha Glenny: The Fall of Yugoslavia: The Third Balkan War (Jugoszlávia eleste: a harmadik Balkán-háború), New York, London, Penguin Books, 1992 – Douglas Johnston és Cynthia Sampson (szerk): Religion. the Missing Dimension of Statecraft (Vallás: az államtudomány hiányzó dimenziója) Oxford University Press, 1994 – Joel Kotkin: Tribes: How race, religion and identity determine success in the new global economy (Törzsek: Hogyan dönti el a sikert a faj, a vallás és az identitás a világgazdaságban?) New York, Random House, 1993 – Paul Mojzes: Yugoslavian Inferno: Ethnoreligious warfare in the Balkans (Jugoszláv pokol: Etnikai és vallásháború a Balkánon), New York, Continuum, 1994 – Richard Mouw: Uncommon Decency: Christian civility in an uncivil world (Szokatlan tisztesség: Keresztény udvariasság egy udvariatlan világban), Downers Grove: InterVarsity Press, 1992 – Religion in Eastern Europe (journal edited by Paul Mojzes) published by Christians Associated for Relations with Eastern Europe (CARÉE) (A vallás Kelet-Európában) (újság, szerkeszti Paul Mojzes, kiadja a Kelet-Európai Kapcsolatok Keresztény Szövetsége) – Gerald Shenk és David Steele: God With Us? The Roles of Religion in Conflicts in the Former Yugoslavia (Isten velünk? A vallás szerepe a volt jugoszlávai konfliktusokban), Uppsala, Life and Peace Institute, 1993 december – Hákan Wilberg: Divided States and Divided Nations as a Security Problem – The Case of Yugoslavia. Working Paper 14-1992 (Megosztott államok és megosztott nemzetek, mint biztonsági probléma – Jugoszlávia esete. Munkairat 1992/14), Centre for Peace and Conflict Research, Copenhagen.

„Környezetet alakítani – teremtést megőrizni!”

(Európai Egyházak I. Környezetvédelmi Konferenciája)

Az Európai Egyházak I. Környezetvédelmi Konferenciájára került sor 1995. április 28. és május 4. között. A „környezetet alakítani – a teremtést megőrizni” kérdéskör megvitatására az EEK 20 tagegyházának küldöttei (14 országból), római katolikus vendégek, tudósok, politikusok, környezetvédelmi szervezetek képviselői érkeztek a konferencia színhelyére, a németországi Mülheim-ba.

A küldöttek egyetértettek abban, hogy az ökológiai kérdés az egyházak önértelmezésére, és egy idő-

szerű keresztény életvitel kialakítására nézve központi jelentőséggel bír. A teremtés megőrzése minden egyházban kialakulóban levő munkaterület. Nem szabad azonban szem elől téveszteni az egyes egyházakat és gyülekezeteket jellemző különböző társadalmi, gazdasági és kulturális körülményeket. Különösen az átalakulóban levő és fejlődő országokban áll fenn annak veszélye, hogy az ökológiai kérdések a gazdasági, társadalmi és egyházon belüli problémák miatt újból a peremre szorulnak.

A konferencia résztvevői zárónyilatkozatban hívták fel a figyelmet arra, hogy a már kialakult és el nem hanyagolható környezeti károk láttán azonnali cselekvésre van szükség. Egy új életstílus ill. értékrend kialakításában, a termelési-fogyasztási normák megváltoztatásának ösztönzésében az egyházaknak aktív szerepet kell vállalniuk (pl. oktatás, nevelés, lelkigondozás, igehirdetés, nyilvános állásfoglalások, tekintély és befolyás latbavetése stb.). Ez egyaránt vonatkozik a fejlett ipari országok, és a fejlődő országok egyházaira.

A fejlődés és a környezetvédelem legyen mindenkor összeegyeztethető, az életfeltételek megőrzésére, illetve egy az emberhez méltó életszínvonal kialakítására irányuló társadalmi-gazdasági-politikai cselekvés legyen ökológiaiilag megengedhető!

A konferencia résztvevői elsőrendű feladatnak tartják az egyházak számára, hogy ne ragadjanak le csupán a belső eszmélkedésnél, hanem kifelé nyitva mutassanak késztséget a társadalmi párbeszédre és együttműködésre, vállaljanak kötelezettséget az ökológiai öntudat kialakítására, és teremtés-spiritualitásunk alapján vállalják ökológiai felelősségüket a világ előtt. Mindehhez a „teremtés megőrzésének és művelésének” bibliai parancsa, és Isten teremtésben való jelenvalóságának felismerése adjon alapot, reménységet és elkötelezettséget.

Az alábbiakban a konferencia zárónyilatkozatának teljes szövegét adjuk közre:

EURÓPAI EGYHÁZAK KÖRNYEZETVÉDELMI KONFERENCIÁJÁNAK MÜLHEIMI NYILATKOZATA

I.

Az Európai Egyházak I. Környezetvédelmi Konferenciájára került sor 1995. április 28. – május 4. között a Mülheimi Evangélikus Akadémián, ahol az EEK 14 országból való 20 tagedházának megjelent képviselői, valamint római katolikus vendégek vettek részt a „Környezetet alakítani – a teremtést megőrizni!” kérdéskör megtárgyalásán.

Előadások, istentiszteletek, megbeszélések és kirándulások alkalmával nyilvánvalóvá lett előttünk, milyen jelentős feladat hárul a tagedházakra a teremtés megőrzésében, és tapasztalhattuk, hogy milyen sokrétű kezdeményezés történt már e tekintetben az egyes egyházakon belül. Nagy eltérések jelentkeznek azonban a különböző egyházak környezetvédelmi munkájának struktúráját illetően.

Ugyanakkor megdöbbenett az a tény, hogy a Mülheimi Konferencia előtt alig került sor európai szinten egyházak környezetvédelmi megbízottjainak találkozására, kommunikációjára. Mülheimben viszont újabb indítást adtak további munkánkhoz a kölcsönös eszmecserék, a tudományos élet képviselőivel, politikusokkal, környezetvédelmi szervezetekkel folytatott beszélgetések. Megegyezés született a munka kétoldalú, illetve európai szintű összehangolására.

Éppen ezért hálással üdvözlöttük az EEK kezdeményezését, a környezetvédelmi megbízottak európai konferenciájára való meghívást. Minden résztvevő egyetértett abban, hogy az ökológiai tematika az egyházak önértelmezésére, és egy időszertű keresztyén életvitel kialakítására nézve központi jelentőséggel bír, és hogy a megkezdett párbeszéd feltétlenül folytatni kell.

Tanácskozásunk kontextus a konciliáris folyamat, és az 1989-es bázeli Európai Ökumenikus Nagygyűlés. Mindkettő úgy tekint a teremtés iránti felelősségre, mint amely elválaszthatatlan az igazságosság és a béke érdekében való fellépéstől. A második Európai Ökumenikus Nagygyűlés 1997 júniusában lesz megtartva. Ehhez szeretnénk munkánkkal hozzájárulni.

II.

A mülheimi találkozó ráirányította figyelmünket a teológiai tradíciók sokszínűségére, az egyházi és társadalmi adottságok közötti eltérésekre. A különbségek ellenére a résztvevők azonban nagy figyelmet szenteltek az alábbi témaköröknek, tapasztalatoknak:

1. A teremtésmatika teológiai megközelítése igen széles skálát mutat. Ennek az örökségnek azonban hosszú időn át kevés figyelmet szenteltek, éppen ezért aktualizálásához igen sok a teológiai és etikai pótolnivaló (főleg az egyházi és társadalmi életben való megvalósítást illetően). Továbbá a teremtés-spiritualitás újbóli felbresztése és továbbfejlesztése is elengedhetetlenül szükséges. Isten hű marad teremtett világához, és továbbra is jelen van a teremtésben. Ez a mi reménységünk és elkötelezettségünk alapja, még akkor is, ha a környezeti problémák leküzdhetetlennek látszanak.

2. A „teremtés megőrzése” minden egyházban kialakulóban levő munkaterület. De bármennyire is szeretnénk, hogy az ökológiai kérdések nagyobb hangsúlyt kapjanak, nem szabad szem elől téveszteni az egyházakat és a gyülekezeteket jellemző különböző társadalmi, gazdasági és kulturális körülményeket.

3. Ez különösen vonatkozik azokra az egyházakra, ahol az átalakulások következtében igen nagy a veszély, hogy az ökológiai kérdések a gazdasági, társadalmi és egyházon belüli problémák miatt újból a peremre szorulnak. Például a mezőgazdaságban jelentkező átalakulások és mély válságok, az egyre növekvő munkanélküliség, mind arra mutatnak, hogy még a legmodernebb ipari társadalmak is nagy kihívások előtt állnak, és ezért az ökológiai és szociális kérdések csak együtt kezelhetők.

4. A jelentős ökológiai kihívások láttán azonnali cselekvésre van szükség, elsősorban az iparosodott országokban, amelyek a káros-anyag kibocsátásért és a nagyarányú energiafogyasztásért a leginkább felelősek. Ezért elsőrendű feladatnak tartjuk az európai országokban az életstílus, és a termelési-fogyasztási normák megváltoztatásának ösztönzését, amelyben az egyházaknak is részt kell venniük.

5. A politikai és tudományos élet képviselőivel folytatott beszélgetések érzékeltették, milyen sokat

várnak az egyházaktól. Főleg egy új értékítélet és öntudat kialakításában remélik az egyházak aktív szerepét és segítségét. De alkalmat és keretet is biztosíthatnak az egyházak a társadalmi párbeszédre, illetve felhasználhatják befolyásukat politikai körökben.

6. A mülheimi találkozó segítette meglátni azt is, máris milyen iszonyú károk keletkeztek környezetünkben, mennyire sürgőssé vált az irányváltás az egyes területeken belül, és hogy milyen kevés idő áll mindehhez rendelkezésre. A tudományos előadásokból kitűnt, hogy egy olyan tartós fejlődés érdekében, amely a déli félteke és Kelet-Európa népeit is tekintetbe veszi, a gazdag ipari államoknak mintegy 80 % kal kell visszafogniuk energiafogyasztásukat.

Az előbbieket ismeretében nyilvánvaló, milyen nagy és komoly felelősség terheli e tekintetben az egyházakat és a gyülekezeteket.

7. Az életfeltételek megőrzése az európai országokban nem szigetelhető el a déli földteke országainak fejlődést és igazságosságot érintő kérdéseitől. A fejlett ipari országokban a fejlődésnek a környezetvédelem szempontjából világméretben fenntarthatónak kell lennie; a fejlődő országokban, valamint az átmeneti időszakban levő kelet-európai országokban pedig nyilvánvaló lehetőség egy emberhez méltó és ökológiaiailag is megengedhető életszínvonal kialakítására.

III.

Mivel az ökológiai kihívás alapvető jelentőségű és nagy horderejű, egyházainkhoz, és egyházainkon keresztül társadalmainkhoz fordulva elsőrendű feladatnak tartjuk:

1. A környezet iránti felelősséget az egyházakban strukturálisan és perszonálisan úgy meggyökereztetni, hogy az mindenkor szerves alkotó eleme legyen az egyházi életnek.

1.1. Ez jelentsen konkrét és személyes elkötelezettséget az egyházi élet és munka minden területén. Az ökológiai szempontok figyelembevétele az egyházi fejlesztési munkában, építkezéseknél és energiahasználatnál éppúgy ide tartozik, mint az egyház birtokában levő földterületek természetbarát megművelése.

1.2. A belső eszmélkedést – környezet és teremtés megőrzésének kérdéseiben – kövessék egy kifelé történő nyitás, párbeszéd és együttműködés társadalmi szervezetekkel, a gazdaság, a politika, a tudományok és a környezetvédelmi szervezetek képviselőivel.

1.3. Végül az egyházak vállaljanak kötelezettséget

az ökológiai öntudat kialakítására minden tevékenységi területen: a fejlődés segítésében, a lelkigondozásban, nevelésben, igehirdetésben és nyilvános állásfoglalásokban.

2. Az egyházak nagyobb mértékben mozgósítsák ökumenikus szervezeteiket, valamint oktatási intézményeiket arra,

2.1. hogy a teremtés megőrzése érdekében érvényesíteni tudják befolyásukat nemzetközi szervezeteknél és tárgyalásoknál,

2.2. hogy egy olyan egységes és időszerű teremtésspiritualitást hívjanak életre, amely képessé tenné az egyes keresztyéneket és gyülekezeteket arra, hogy ökológiai felelősségüket a mindennapokban és a nyilvánosság előtt is vállalják,

2.3. hogy az embereket egy olyan életstílus kialakítására ösztönözzék, amely az életfeltételek jövőbeli generációk számára való megőrzése szempontjából megkerülhetetlen. Az egyházakra abban is különös feladat hárul, hogy a megváltozott életstílus iránti félelem és ellenszenv leküzdésében segítsenek.

3. A Mülheimben elkezdődött folyamat gondosan és odaadással való továbbfolytatását, amelyre elkötelezettséget és bátorítást érzünk mind magunk, mind egyházaink, a „teremtés megőrzése és művelése” bibliai parancsa alapján.

3.1. Kötelességünknek érezzük, hogy a mülheimi találkozó eredményeit egyházainkkal megismertessük.

3.2. Perspektívánk egy újabb találkozó megtartása 1996 őszén, az EEK égisze alatt, valamint az 1997 júniusában tartandó II. Európai Ökumenikus Nagygyűléssel való aktív együttműködés.

3.3. Hogy a teremtés megőrzésénél szándéka helyet kapjon az egyházi év keretében is, az egyházakhoz fordulunk, jelöljenek ki évente egy alkalmat ill. időt, amikor különös hangsúly esne a teremtés megőrzésére. Ökumenikus kontextusban felhasználhatók itt a már kialakult egyházi hagyományok: az Ökumenikus Pátriárka által teremtésnapnak nyilvánított szeptember 1., a protestáns egyházakban megünnepelet aratási ünnep, valamint Assisi Ferencre való emlékezés a katolikus egyházakban, október 4-én. Egy évente kijelölt tematika, összekapcsolva közös rendezvényekkel, alkalmas lenne a teremtés megőrzésére fordított szolidáris együttműködés előmozdítására.

Mülheim/Ruhr (Németország), 1995. május 4-én.

ifj. Fazakas Sándor

Ökumenikus értelmezés

– Az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottságának üléséről –

Túlzás lenne azt állítani, hogy az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottsága önmagával foglalkozott legutóbbi ülésén Genfben, 1995. szeptember 13. és 22. között. Mégis lenne igazsága ennek a mondatnak, hiszen az EVT legsúlyosabb és legközpontibb problémája napjainkban az önértelmezés kérdése.

Mindnyájan találkoztunk már (mostanában egyre sűrűbben) saját felekezetünkhöz vagy más egyházakhoz tartozó keresztyén testvérekkel, akiknek véleménye az ökumenéről egy kézlegyintéssel kifejezhető. Engem egy ökumenikus problémáról szóló előadásom után megkértek már arra is, hogy máskor hozzak inkább valami értelmes témát... Ez a fajta vélemény nem ostoba emberek vélekedése ma, nem is csak a fellelőtleneké és felszínesen gondolkodóké. Ez a fajta vélekedés ma valahogyan „a levegőben van”. Még az ökumené iránt elkötelezett emberek is felismerik időnként ezt az érzést gondolataik legmélyén.

Sajnos úgy tűnik, az ökumené századának végére zátonyra akar futni az ökumené hajója. Vitathatatlanul ezt mutatja a 20. sz. végi helyzet. De ugyanilyen vitathatatlan, hogy nem szabad megállnunk ennek a helyzetnek pusztá tudomásulvételénél. Olyan lett a világunk mára, hogy benne egy kis darabokra töredezett, önmaga igazságát bizonygatva egymásra fenekedő kis csoportokból álló keresztyénségnek egyáltalán semmi esélye nincs arra, hogy meghallják a szavát, odafigyeljenek rá és hitelt adjanak neki. Természetesen nem fog kialakulni látható egység a keresztyének között, belátható időn belül biztosan nem, de tán ebben a földi világkorszakban soha; a szakadás borzasztó terheit és sebeit viselő Európában biztosan nem, de tán a százszor könnyedebb, kevesebb részletkérdésen rágódó harmadik világban sem. Nem adhatjuk fel viszont az egység keresését, illetve az együttműködés igényét, mert enélkül a szándék, sőt elkötelezettség nélkül bizonyosan nem szólalhatunk meg a 21. században, egy egyre inkább globálissá váló, globális problémákkal küszködő, teljesen egymásra utalt, egymástól függő, interdependens, globális kormányzást igénylő világban. Egy a globális felé elmozduló világban egyszerűen nem tud helyet találni magának egy egységet és együttműködést nem kereső keresztyénség, mert senki nem veszi komolyan.

Utat építeni a 21. század felé, normákat keresni, megtalálni a lehetséges életmódot, szembesülni kudarcokkal és meghiúsult reményekkel, tükörbe nézni, üres reménykedést és hiábavaló optimizmust mellőzve mégsem feladni, választ keresni a kérdésekre: kik vagyunk és mivégre – ez volt a legsúlyosabb témája az EVT Központi Bizottsága ülésének.

Az ökumenikus mozgalom egyetlen és egész. De

nagyon nehéz léteznie két szárny nélkül, akik most hiányoznak az egészből. Be kell vallanunk, hogy nemigen mozdult jó irányba a protestáns egyházak és a római katolikus egyház, illetve az EVT és a római katolikus egyház kapcsolata. A realitás talaján maradván nem is várható itt áttörés. Mégis pozitív jel Konrad Raisernek, az EVT főtitkárának vatikáni látogatása. Pozitív jel a római katolikus – protestáns közös munkabizottság több évtizedes, töretlen munkája. Ők most éppen az ezredforduló közös megünneplésének lehetőségeit dolgozzák ki. Pozitív jel II. János Pál pápa enciklikája az egység kereséséről, annál is inkább, mert 30 évnél több idő telt el azóta, hogy ilyen témában pápai deklaráció egyáltalán megjelent. S milyen más volt az az idő! 1964 sokkal inkább kedvezett az egység keresésének, mint 1995. Mindenesetre pozitív jel, hogy az enciklika tanulmányozásra ajánlja a pápai primátus elfogadásának módját, mert ezzel esélyt ad arra, hogy oly hosszú idő óta először őszintén szembesüljünk ezzel a rendkívül érzékeny problémával.

Ha pedig a másik hiányzó szárnyra tekintünk: nem lehet figyelmen kívül hagyni, micsoda lendületes fejlődést mutatnak elsősorban Afrikában és Latin-Amerikában a különféle karizmatikus, pünkösdi és ún. független egyházak. Az EVT-nek eddig jóformán semmiféle kapcsolata ezekkel a csoportokkal nem volt. Örvendetes eredmény, hogy az EVT egyházi kapcsolatokért felelős osztálya párbeszédet kezdeményezett velük, eleget téve annak a többéves, főként a canberrai világgyűlésen megfogalmazott igénynek, hogy ne ignoráljuk többé ezeknek a közösségeknek a létét.

Az ökumenikus mozgalom tehát egyetlen egész. Ugyanilyen fontos azonban, hogy policentrikus is. El kell felejteni az elmúlt, reményteljes időknek büszke öntudatát, amikor az EVT el-eljárt az elmúlttal, hogy ő volna az ökumenikus mozgalom centruma. Ma szembe kell néznünk a valósággal: az EVT egy a centrumok sorában. Semmiféle előjoggal vagy főszereppel nem rendelkezik. Keresnie kell azonban a többiek kezét. A tag egyházakon kívül építenie kell a kapcsolatot a legkülönbözőbb ökumenikus szervezetekkel, felekezeti és regionális tömörülésekkel, és minden erőfeszítést meg kell tennie annak érdekében, hogy az egyetlen, teljes és policentrikus ökumenikus mozgalom megtalálja és járja a 21. századba vezető utat.

Úgy gondolom, szükséges, fontos, sőt nélkülözhetetlen, hogy az EVT ilyen értelemben „önmagával foglalkozzék”. Ha ezt nem tenné, valóban megüresedett szervezetté válna és valóban elintézhetnének egyetlen kézlegyintéssel. Örömmel és reménységgel kell fogadnunk ezt a most nagyon intenzív szakaszába lépett önértelmezési tanulmányi programot, amely

várhatóan Harareban fogja elérni csúcspontját 1998-ban, az EVT 8. világggyűlésén.

A konkrét tervek és programok sorában, amelyek megtárgyalása a Központi Bizottság napirendjén szerepelt, a legfontosabb helyet természetesen a következő világggyűlés tervezése foglalta el. Vessünk most egy pillantást ezekre a tervekre!

Jubileumi világggyűlés lesz a hararei. Ekkor fogja ünnepelni az EVT fennállásának 50. évfordulóját. Jubileum és örvendezés annak árnyékában, hogy keveset léptünk előre, és egyáltalán nem jutottunk el oda, ahova el kellett és tán el lehetett volna jutni 50 év alatt. Az érzéseknk ez a keitössége fejeződik ki a fő-témában: „Térj Istenedhez – örvendezz reménységben”. A helyszín – Zimbabwe fővárosa – kifejezi, hogy micsoda utat járt meg a keresztyénség 1948-tól, Amszterdamtól 1998-ig. Ha ugyanis 1998-ban igazán eleven keresztyén egyházakat akarunk keresni, Afrikába kell mennünk. Amszterdam időközben a szekularizáció fellevegára lett...

Az istentiszteletek minden EVT rendezvény csúcspontjai szoktak lenni. Ez a gyógyír mindig minden éles vitára, kibékíthetetlen ellentétre. Imádkozni, Istent dicsérni, énekelni, istentiszteleti közösséget megélni igazán tudunk együtt. Sőt, attól olyan felejtethetetlenek ezek az istentiszteletek, hogy sok forrásból merítenek. Énekek, imádságok, a liturgia elemei a világ minden tájáról, a legkülönbözőbb felekezetekből származnak. Sajnos az istentisztelet az egyetlen olyan hely (de ez a hely legalább létezik!), ahol ez a sokszínűség csodálatos harmóniát alkot és elbűvöl a maga gazdagságával. Itt lehet megérezni valamit abból, hogy mit jelentene igazán az ökumené. Egészen addig így van ez, amíg el nem jutunk az úrvacsoráig. Mert ezen a ponton már legalább két

templomra van szükségünk: egy ortodoxra és egy protestánsra, mert még mindig nem tudunk egymás mellé térdelni az oltárnál; még mindig nem tudunk egy közös oltárt körülállni. Olyan fájdalmas ez a különválás, hogy a hararei istentiszteleteket előkészítő bizottság azzal a javaslattal állt elő, hogy ne is szerepeljen a hivatalos programban úrvacsorai istentisztelet, mert az nem a közeledésnek, hanem a reménytelen, áthidalhatatlan távolságnak demonstrációja lenne. Mindez az 50. évfordulón jelzésértékűvé válna.

Érzékeny pontra tapintott az istentiszteleti bizottság. Parázs vita indult. Azok kerültek végül többségbe, akik úgy vélekedtek, vállalnunk kell nyíltan, hogy csak eddig jutottunk, tapodtat sem tovább. Nem volna jó eltussolni a különbséget, ami fönáll közöttünk. Azt a kudarcot sem, hogy még mindig messze vagyunk a szakadék áthidalásától. Meg kell rendezni a kétféle úrvacsorai istentiszteletet, felvállalva terheinket és jelenlegi, nem sok reményre feljogosító helyzetünket – és könyörögni kell a főtéma értelmében megújulásért, Istenhez térésért és változásért.

Úgy gondolom, itt van valahol az az út, amin járunk kellene itthon is. Ahelyett, hogy cleve feladjuk, szembe kellene néznünk önmagunkkal, félbemaradt munkáinkkal, elrontott lehetőségeinkkel, és oda kellene fordulnunk ahhoz az Istenhez, aki nem a feszültség, nem az elzárkózás, nem a közöny és nem a szét-töredezettség Ura, hanem a szeretet, az egymás vállalásának Istene, aki még a jelenleginél reménytele-nebb helyzetben is reménységre int. Mert nem tétlenül nézi nyomorúságunkat, hanem kész segíteni abban, hogy egyre inkább Krisztus-arcúvá formálódjunk valamennyien.

Szabóné Mátrai Marianna

VISSZHANG

A keresztséggel kapcsolatos tanulmányok kritikai összefoglalása

A Doktorok Kollégiuma Rendszeres teológiai szekciója 1993 augusztusában már foglalkozott „A keresztség és konfirmáció gyakorlati kérdései a MO-RE-ban” címmel azokkal a tézisekkel, amelyek nemcsak a lelkipásztori munka mindennapjaiban nyomasztanak sokakat, hanem egyházunk jövője szempontjából sem leplezhető tovább: belső-teológiai és külső-gyakorlati rendezetlenségek miatt sürgősen, mélyrehatóan és féltő szeretettel újra együtt kell gondolkodnunk és megoldásra jutnunk a keresztségről szóló tanítás és gyakorlat tekintetében.

A Theologiai Szemle 1994. évi 1. számában (5-11. old.) Tатаi István „A csecsemőkeresztségről” írt tanulmányával a lelkipásztorok nyilvánossága előtt exponálta a kérdést, amely felgyorsította azt, hogy a Zsinat 1994. március 22-i ülésén foglalkozzon azzal a

gondolattal, hogy tervezzen kibocsátani egy állásfoglalást és gyakorlati útmutatót „Hitünk és kötelességünk a keresztség sákramentumának kiszolgáltatásával kapcsolatban” címmel.

Tатаi István cikkét, illetve a zsinati szöveg-tervezet vitáját követően eddig 19 írás foglalkozott a Theologiai Szemle és a Református Egyház 1994-95. évfolyamában a keresztség problematikájával.

1. Fila Béla: Római katolikus reflexió.
ThSz 1994/1. 12.
2. Bolyki János: Református reflexió.
ThSz 1994/1. 12-13.
3. Reuss András: Evangélikus reflexió.
ThSz 1994/1. 13-14.
4. Lukács Tamás: Baptista reflexió.
ThSz 1994/1. 14-15.

5. Berki Feriz: Ortodox reflexió.
ThSz 1994/1. 16-17.
6. Rásky Miklós: Reflexió Tatai Istvánnak, a csecsemőkeresztségről írott cikkére és aktuális gondolatok az ifjúsági misszióról.
ThSz 1994/2. 111-113.
7. Bányai János: Hozzászólás a csecsemőkereszt-ség kérdéséhez.
ThSz 1994/4. 251-252.
8. Miklós Ádám: Hozzászólás a zsinat törvényja-vaslat-tervezetéhez. Az egyháztagság és a gyer-mekkereszttség.
RE 1994/7-8. 180-183.
9. Szabó Andor (1): Néhány új szempont a ke-reszttség kérdéséhez.
RE 1994/7-8. 183-185.
10. Kotsis István: Hozzászólás az egyháztagság és a kereszttség kérdéséhez.
RE 1991/10. 238-239.
11. Villányi Péter: Bizonytalanságtétel.
RE 1994/11. 261.
12. Szabó Andor (2): A csecsemőkeresztségről.
RE 1991/11. 262-264
13. Török István: A kereszttség, mint a keresztyén élet alapja.
RE 1991/11. 262-264kk
14. Németh Tamás: A kereszttség dogmatikai fejlő-dése a keresztyénség első négy évszázadában.
RE 1994/12. 274-277.
15. Alföldy-Boruss Dezső: A kereszttség dogmati-kai értelmezései.
RE 1994/12. 277-281.
16. Mikesi Károly: A kereszttség dogmatikai értel-mezései.
RE 1994/12. 281-284.
17. Tóth Kálmán: A körülméteiekedés: a kereszt-ség ószövetségi előképe.
RE 1995/4. 79-80.
18. Herczeg Pál: Az Újszövetség tanítása a kereszt-ségről.
RE 1995/4. 80-84.
19. Tatai István: Ismét a csecsemőkeresztségről. (Válasz a Theológiai Szemlében megjelent ref-lexiókra.)
ThSz 1995/2. 120-122.

Ezek mellett még három olyan írás is figyelemre méltó, amelyek nem a vita ürügyén íródtak, de megjelenési idejüket és tartalmukat tekintve mindenképpen előmozdítják a kereszttség kérdésének megoldását:

Szűcs Ferenc: A kereszttség és konfirmáció teológiai összefüggése. ThSz 1993/4. 215-220.

Kozma Zsolt: A kereszttség istentiszteleti és pász-torációs vonatkozásai. ThSz 1994/6.

Vályi Nagy Ervin: A gyermekkereszttség gyülekeze-ti gyakorlatáról. Egyház és Világ 1994/9-10. 29-31.

Az írások feldolgozásánál a vitaindító Tatai-cikk bevezetésének és 7 pontjának menetében haladunk, ismertetve azokat, hogy utánuk rögtön következhes-senek azok a szinopszisba állított vélemények, ame-lyek érdemi *hozzászólásokat* tartalmaznak. Ezek be-mutatása után teszem meg saját észrevételeimet a vi-tával kapcsolatban.

A vitaindító gondolatmenete és az egyes tételekhez fűzött megjegyzések szinopszisa

Bevezetés

Tatai István – bevezető gondolatai szerint – két alap-problémát lát a keresztység kiszolgáltatásánál: „nem íga-zodunk őszintén sem a hitvallásos iratainkhoz, sem a Szentírás egészéhez.” A HK 74. kérdésének egy részét idé-zi, amely előírja, hogy csak a hívő szülők gyermekeit sza-bad megkeresztelni, hogy megkülönböztessük őket a hitet-len szülők gyermekeitől. Ennek be nem tartását „kevés ki-vételtől eltekintve a kereszttség kiárusítása”-nak tartja, amelyet egyházi törvénykönyvünk is támogat: „A gyüle-kezeti lelkész nem tagadhatja meg a szolgálati körébe tarto-zó kötelességek teljesítését attól az egyháztagtól sem, aki nem vesz részt megfelelő mértékben a gyülekezet közössi-gi életében, vagy az egyház anyagi terheinek hordozásá-ban.” (1967. évi III. TC. II. rész. 10§ 2.)

Reflexió:

– Kotsis István félelmének ad hangot: Ha a HK 74. feleletének érvényt szeretnénk és csak hívő szülők gyermekeit keresztelnénk meg, akkor óriási megbotránkozás, zuhanásszerű csökkenés állna elő egyházunkban.

– Mikesi Károly és Alföldy-Boruss Dezső szerint inkább komolyan kellene venni a Kátét, s való-ban csak a hívő szülők gyermekeit keresztelni meg.

– Vályi Nagy Ervin: „A kereszttség sákramentuma minden formájában – akár mint felnőtt-, akár mint gyermekkereszttség – kritikus, megkülön-böztető jellegű. (ApCsel 10,47, II. Helvét Hit-vallás XX.4.) Nem ártalmatlan és így üres szer-tartás, társadalmi konvenció, hanem – mint ószövetségi előképe: a Vörös Tengeren való át-keles, 1Kor 10,1sk – egy roppant kritikus jellegű történés (Barth Károly). Ennek elfelejtése és el-felejtetése, figyelmen kívül hagyása és gyakorlati semmibevétele: a sákramentumnak »szégyenle-tes és büntetlenül nem folytatható lealázása.«

A Szentírás keresztsegről szóló tanításából a kéri-gma (evangélizáció) – baptizma (kereszttség) – didaché (tanítás) sorrendet látja helyesnek Tatai. – Formailag a baptidzó szó bemeítés-nek fordítását tartja egyértelmű-nek. – Egyházunk legnagyobb problémájának nem a csecsemőkeresztseget gondolja, hanem azt, ami ennek háttérében van: hitünk és szolgálatunk erőtlenségét, az új élet hiányát.

Reflexió:

– A hozzászólók mindegyike egyetért azzal, hogy a keresztsegről feltétlenül beszélni kell, mert a jelenlegi népegyházi gyakorlat igen sok problé-mát vet fel.

– Szabó Andor (1) felemás beállításnak tartja azt, hogy ma Magyarországon virágozna a népegy-ház és kereszteltetők rohamoznák meg. A két világháború közötti gyakorlathoz képest, ami-kor még a család sem volt hajlandó résztvenni a keresztelésen, csak a bába, kedvező kairoszt lát abban, hogy ma egész családok vannak jelen a keresztelés alkalmán. A pásztori elmélyítést lát-ja feladatnak, s nem az akadémikuskodást.

1. A hit és a keresztség kapcsolata az Újszövetségben
Tatai szerint a János keresztsége és a Jézus keresztsége egyezik abban, hogy „...mindkettőt csak bűnbánatra, illetve hitre jutott személyeken alkalmazták. A hangsúly nem az életkoron volt, hanem a hiten.”

Reflexió:

- A János keresztségét és a Jézus keresztségét határozottan el kell választani egymástól (Reuss András, Berki Feriz). Jánosnál: megtisztultak bűneiktől, de nem lettek keresztyénné.
- Szabó Andor (1): A Messiás útkészítőjének a keresztsége is útkészítés volt (szószertint ezt mondja Herczeg Pál is), átmenet az ószövetségből az újba, ami nem azonos a Jézus által rendelt keresztséggel, amibe immár a „minden nép” is belefoglaltatik. A „minden nép”-nek nem csak faji, hanem nemek közötti, korbeli különbségeket és nemzedékek sorát is átfogó jelentése van!
- Herczeg Pál: A János keresztsége bizonyos fókig analógiátlan és kiismerhetetlen marad. A kortárs zsidóság szokásaival vannak rokon vonásai, de egyik sem szolgál neki alapul vagy magyarázatul. Ugyanígy vagyunk a János-féle keresztség céljával és „eredményével” kapcsolatban is: jóllehet egyértelműen a „bűnök bocsánatára” történik a keresztség, de ennek „mechanizmusa” ott kideríthetetlen marad; a János előtt tett bűnvallás és keresztelés vajon közli a bűnbocsánatot vagy jelzi? A János által megkereszteltek egy új, perfekcionista közösségek lettek-e tagjai, vagy egy kegyességi csoportot alkottak?

Tatai Spurgeon után vallja, hogy nem gyermek- vagy felnőttkeresztségre van szükségünk, hanem életkortól független hitkeresztségre. „A küldetési parancs (Mt 28,19; Mk 16,16) egyértelmű: megkeresztelni csak tanítható és hitrejutott embereket lehetett.”

Reflexió:

- Szabó Andor (2): Csecsemők esetében a keresztségre való alkalmasság emberi ellenőrzés alá vonásával olyan bölcselkedésbe esünk, amiben Isten ítéletesen ér utol bennünket (1Kor 2,18kk).
- Reuss András: Akik Mk 16,16 alapján a hit és keresztség említésében sorrendiséget látnak, azoknak figyelniük kellene Mt 28,19-20-ra is.
- Kozma Zsolt a Mk 16,16 értelmezésével kapcsolatban rámutat: Nem tükörmondatrészekről van szó, nincs szimmetria, hogy ti. aki nem hisz és nem kereszttelődik meg, az elkárhozik. Az üdvösség/kárhozatra csak a hit/hitetlenség vonatkozik, de a keresztség nem. A szerzetési Igében a keresztséget követi a tanítás – és itt ezt a sorrendet nem lehet figyelmen kívül hagyni.
- A sorrendhez ld. Szabó Andor (2): Az utólagos, de még időben jött megtérés motívuma végigkíséri az egész Szentírást. (Pl. a teremtés legyenjei, Jn 2,22; 13,7 stb.) Ha a teremtésben ez volt a dolgok rendje, s az utólagos megtérés ennyire szerves része mind a Szentírásnak, mind pedig a tanítványi ismeretnek, nem ezt a ritmust követi-

é bennünk az újjáteremtés, hiszen ugyanannak az Istennek a műve, aki az első teremtéskor ilyen sorrendben alkotott? – Ref. felfogás szerint az újjászületés megelőzi a megtérést. A bemelegítő hajlamosak a keresztségüket tekinteni újjászületésnek, ami így a megtérést követné. – Alföldy-Boruss Dezső ugyanígy érzi ezt.

- Szabó Andor (1): A Mt 28,19-20 felhatalmazásának nem kirekesztő, hanem befogadó értelme van. Jézus indulatainak mindig ez volt az alapiránya, befogadta őket és intett befogadásukra, aminek konzekvenciája is benne van az „Elmenvén...” parancsában. Semmi kényszerítés, de semmi tiltás, hanem befogadás.

Az ApCsel előforduló tíz keresztteléstörténetből – Tatai szóhasználatára szerint – 6 „sima eset”: a hitet követte a keresztség (2,41-püünkösd; 8,12-Samária; 8,36-38-etióp főember; 9,18 és 22,16-Saul; 18,8-Korinthusiak; 19,4-5-efézusi tanítványok). Négy esetben családi keresztség van „oikos”-formulával, ahol véleménye szerint: „itt is csak már hitre jutottakat keresztteltek meg, mivel a bibliai leírás egyértelműen erről beszél” (idézi Kornéliusz, a filippi börtönőr, Kriszpusz, Lídia és Szeftanász történetét).

Reflexió:

- Herczeg Pál cikke 3. pontjában hosszan elemzi a péteri formulát (ApCsel 2,38-39)! A következtetés felé haladva írja: A keresztségben a bűnök bocsánata proklamálódik a megkeresztelt felett – ami jogi értelemben, tehát de facto érvényes, s aminek teljes, empirikus valósága bizonyos, még ha időbeli különbséggel esetleg kell is számolnunk. Isten ígéretei jelen vannak a világban, hatnak – jóllehet Isten országa, akaratának teljes érvényesülése az eszkhatonban lesz „szemlélhető”. Erre a párhuzamra utalva-gondolva értem úgy: a bűnök bocsánata elhangzik, hat most és bizonyosságot jelent a bűnöktől való eszkhatalogikus megszabadulás tényében. A proklamáció gondolatához értelemserűen tartozik az ember akklamációja: a megkereszteltnek hódolnia kell az uralmát felette proklamáló Isten előtt... megkereszteltetésünk tényének etikai következményei vannak.

A vitaindító érvként hozza fel Ignatius Polikarposzhoz intézett levelét (Kru. 110-117), amelyben különbséget tesz a „teljes háznép” és a gyermekek között, vagyis: „a teljes háznép nem jelentette a csecsemőket is”.

Reflexió:

- Németh Tamás: Bár a háznép fogalmát szerinte sem lehet kétséget kizáróan értelmezni, azért a Lexikon zur Bibel következtetését spekulatívnak tartja. Ebből az idézetből éppen az ellenkezője derül ki: „a gyermekek is odatartoznak, még külön kiemelve, hogy a háznép a gyermekekkel együtt értendő.”

Tatai következtetése mindezekből az, hogy amikor „a Biblia háza-népének megkeresztelkedését említi, semmiképpen nem támaszthatja alá teológiailag a csecsemőkeresztséget. A figyelmes olvasás nem hagy bizonytalanságot bennünk, hogy itt is hitkeresztséget gyakorol-

tak. Ezt a sorrendet támasztják alá az apostoli levelek is. (Gal 3,26-27; Ef 4,5; Kol 2,11-12; Zsid 10,22-23.)

Reflexió:

- Szabó Andor (1): „Az egész ÚSz-ben végig kísérhető bölcs tartózkodás, kiemelten Jézuson és Pál apostolon szemléltetve az, hogy az Isten országa, az evangélium szzabadító hirdetése volt legfőbb feladatuk, s ettől nem engedték magukat eltéríteni hoimi mosakodásról, megtisztulásról folytatott vita (Jn 3,25) által sem.
- Reuss András: az apostoli levelek idézett helyeinél a legtöbbször éppen az új életnek a megvalósítását kéri számon az apostol (Róm 6,1-11 után 6,12-14; Ef 5,26 után 5,33; 1Kor 6,9-11 előtt 6,7-8; Kol 2,12 utáni intések sora; Tit 3,5 előtti és utáni versek, stb.). A keresztségben Isten kegyelmét elfogadó hit távolról sem teljes, noha történt határozott irányváltoztatás.
- A hozzászólók egyöntetű véleménye, hogy az Újszövetség a gyermekkeresztséget abszolút, közvetlen teológiai érvekkel nem támasztja alá, de nem is zárja ki. Éppen ezért, ha a kérdés exegetikailag eldöntetlen, akkor a mindenkori egyháznak kell felelősen hitben döntenie. (Fila, Bolyki, Reuss)
- Herczeg Pál szerint a keresztelés gyakorlata kialakulását nem tudjuk egy töretlen vonalban szemlélni. Támpontként csak egyes, izolált események ismertek, magáról a cselekményről keveset tudunk, minden leírás tk. csak a tényről szól, a „hogyan”-ról semmit. Ezért pl. szerinte megoldatlan a gyermekkeresztség meglétével kapcsolatos kérdés.
- A Biblia egy igazságot taníthat nemcsak szószereint, hanem tartalom szerint is. (Bányai János a Szentháromság-tant említette példaként.)
- Herczeg Pál: Az egyház a Biblia fundamentumán állva hozza meg döntéseit, értelemszerűen olyan kérdésekben is, amelyek akkor nem voltak kérdések, és cselekszik úgy ma, ahogyan bibliai alapokon nyugvó hite ma cselekedni készíti.

Ezek után célba veszi Tatai a csecsemőkeresztség másik tartópilléréként emlegetett szövetség-teológiát. Elismeri, hogy Isten szövetségekötő Úr a Jézus Krisztusban. „Ez a szövetség azonban mindaddig egyoldalú, amíg hittel el nem fogadjuk Isten szeretetét.”

Reflexió:

- Mikesi Károly meggyőződése, hogy a hívők gyermekeinek megkeresztelésével kapcsolatban a legbiblikusabb választ a szövetségi teológia adja.

„A keresztség nem arra rendeltetett, hogy kifejezze Isten egyoldalú szövetségét az emberrel, hanem arra, hogy megtéréskor kifejezze az elfogadott szövetséget a Krisztusban.”

Reflexió:

- Reuss András: A felnőttkeresztséget előtérbe helyezők a szentség lényegének az emberi elfogadást tartják, még ha ez a Szentlélek munkájának beteljesedése is. A gyermekkeresztség gyakorlatának viszont úgy van értelme, ha ragaszkodunk ahhoz, hogy „szentségek nem azért ren-

deltettek, hogy ismeretójegyei legyenek a hit megvallásának az emberek közt, hanem inkább azért, hogy jelei és bizonyágai legyenek Isten irántunk való jóakarátának, s felkeltsék és erősítsék a hitet mindazokban, akik élnek velük” (Ágostai Hitvallás XIII. cikk). A keresztség tehát nem az ember jeladása Istennek vagy más embereknek az evangélium elfogadásáról, hanem elsősorban Isten jele az ember számára.

- Szabó Andor (2): Aki az újjászületést egynek veszi a bemelegítéssel, már le is lépett a sola gratia reformátori talajáról, mert szívében olyan rendkívüli tettnek érzi megkeresztelkedése tettét, ami mégis csak kell hogy számítson valamit Isten szemében. Mi más ez, mint az első visszanyarodó lépés a cselekedetekből várt üdvözülés felé.
- Alföldy-Boruss Dezső: A keresztség túlértékelése csak akkor történik meg, ha az ember Isten elé kerül cselekvőként. A sákramentumnál mindenképpen Isten áll az előtérben: Ő a causa efficiens. Kulcskérdésnek tekinti azt, hogy ki cselekszik a szentségekben? (Példaként említi a Pelagius-Augustinus, a reformátorok-Tridenti Zsinat és az Arminius-Gomarius közötti elváltató vonalat.)
- Alföldy-Boruss Dezső: A vízkeresztség nem eszöke, hanem jele az üdvösség elnyerésének. A vízkeresztség akár a megtérés előtti, akár utána történik, jelzi és nem eszközi a Krisztusban elnyerhető vagy már elnyert üdvösséget.
- Herczeg Pál Conzelmanntól idézi: nem a keresztelendő ajánlja magát az Úrnak, hanem az Úr ajánlja az üdvöseményt a keresztelendőnek! Herczeg a Mt 28,18-20-al kapcsolatban mondja: a keresztség nem az ember Istenhez hajolása, hanem Istennek az emberhez hajolása – Isten a keresztelés anyja.
- Kozma Zsolt is így vélekedik, hozzátéve: Krisztus áldozatán van a hangsúly és nem a mi hitünkön, nem a keresztség maga üdvözít, hanem egyedül Isten.
- Vályi Nagy Ervin: „A keresztség nem csak kognitív jellegű történés, Isten váltságművének tuduladása – és bevéése, mint Barth állítja.” „A keresztség aktusa – alapos exegetikai tanulmányok szerint – reális, objektív esemény, melynek az ember csupán passzív tárgya. A keresztség: a Krisztus gyülekezetébe való beiktatás eseménye. A keresztelési történet anyja: maga Isten –, Ő a tulajdonképpeni keresztelő, Ő az, aki új taggal növeli Krisztus testét, egyházát (1Kor 12,13; Gal 3,27-28). A keresztség alkotó eleme, lényege és hitelessé tevője nem az ember tette, tudomásulvétele, hite, hanem Istennek a Jézus Krisztusban való, minden emberre érvényes váltságtette, Krisztus keresztségi halála. Isten azzal cselekszik kegyelmesen, azt választja ki és adja a Fiúnak, azt sorolja be az Ő egyházába, akit akar –, felnőttet és gyermeket egyaránt. Tőle van ez (vö. 1Kor 1,30; 2Kor 1,21-22). A kövekből is támaszthat magának fiaikat – ez az Ő

szabadsága, amit nem korlátozhat az embernek semmiféle aktivitása vagy passzivitása.”

2. Az egyháztörténelem tanulsága

A korai ógyházi iratokból azt mutatja ki Tatai, hogy csak hitre jutott embereket kereszteltek az első időkben. Így idéz a Didachéból, Hermász Pásztorából, Jusztinusz Mártírtól, Tertullianusztól, Hippolitustól és említi Ciprianusz, Origenész, Nazianzi Gergely és Augusztinusz idejének dokumentumait.

Reflexió:

- Bolyki János: „Jó lett volna közölnie, hogy az egyházatyák a bemeztetés (submersio) mellett a keresztiségnek más formáit is ismerték (infusio, perfusio – a gyermek fejét háromszor leöntötték vízzel, valamint az aspersio=meghintés).
- Berki Feriz adatgazdag történeti kiegészítést ad az ortodox bemeztetés gyakorlatáról!
- Bányai János: A Lexikon für Theologie und Kirche Kindertaufe címszavára hivatkozva említi meg, hogy „a szerzők a keresztény ókorban a gyermekkereszteléssel kapcsolatban gyakran hivatkoztak az apostoli szokásra.” Az Egyházban mindig jelen volt a gyermekkeresztiség. Döntőnek tartja Origenész nyilatkozatát: „Az Egyház az apostoloktól vette azt a hagyományt, hogy gyermekeknek is megadja a keresztiséget.”
- Németh Tamás cikke óv attól, hogy a keresztiség dogmatikai fejlődését kiszakítsuk a korszak általános teológiai fejlődéséből! Történeti áttekintése jól kiegészíti és árnyalja a Tatai által is említett forrásokat.

A reformátorok idejéről elmondja a vitaindító, hogy Luther és Zwíngli is korai éveiben kiálltak a hitkeresztiség mellett, de aztán megváltoztatták véleményüket.

Reflexió:

- Bolyki János: A HK 74. többszöri említése mellett hiányolja, hogy Tatai nem idézi a II. Helvét Hitvallás XX. fejezetének anabaptistákkal kapcsolatos bekezdését, mely a hívők újszülött csecsemőinek megkeresztelését helyesli s az anabaptisták tanítását elveti.
- Tóth Kálmán: A HK 74. kérdése nem úgy szól, hogy meg lehet-e keresztelni a kisgyermeket, hanem hogy meg kell-e keresztelni őket, amire az azonnali igenlő válasz mutatja, hogy itt szónoki kérdéssről van szó. A kételyeket már a mi aggodalmaskodásunk fűzi hozzá.

Kálvin álláspontjával kapcsolatban Tatai felhívja a figyelmet arra, hogy ő „egyszerre vívott a római katolikus és az anabaptista táborral.” Szemére veti viszont a reformátornak, hogy „a szövetség objektív, Isten felől megkötött oldalára teszi a hangsúlyt. Sajátos szemléletében az Ó- és Újszövetséget egynek látja, s a két jel között: a körülmetélés és a keresztiség között teljes azonosságjelet lát. Eme premissza alapján természetesen könnyen levezethető minden tétele.”

Reflexió:

- Tóth Kálmán *A körülmetélkedés: a keresztiség ószövetségi előképe* címmel bontja ki a választ. Többek között ezt mondja: Kálvin hangsúlyozza az *Institutio* IV.16.4-ben: Csak a külső ceremónia különbözik, a belső misztériumban semmi

különbség nincs [...] Amire itt Kálvin céloz, az a reformátori hermeneutika nevezetes szabálya, az *analogia fidei*, mely szerint a Szentírás belső harmóniájából következően a hasonló tartalmú bibliai textusok hasonló értelemben magyarázandók. Jelen esetben Kálvin azt kívánja, hogy ne ragadjunk le a sákramentumi jegyeknél, a ceremóniák különbségénél, hanem lélekben emelkedjünk magasabb szintre, a jegyek mögött álló gazdag lelki tartalomhoz. – Mindkét szertartás jellegzetesen népegyházi jelenség. Mint ilyen pedig a reménység jele alá tartozik. Lehet, hogy a reménység egy fokkal alatta áll a hitnek, de azért a kettő együtt említetik, sőt hozzájuk kapcsolódik a szeretet is. Mint „szokás”, ma egyike azoknak a vékony száaloknak, amelyek még egy-egy embert vagy családot az egyházhoz kötnek. De vajon mi jobb: a száal megpróbálni erősebbre fenni, vagy elvágni? Mindkét Szövetségben a szertartás Isten ígéreteit jelképezi. Magában nem üdvözít, de üdvösséggel biztat.

- Herczeg Pál: az ógyház zsidókeresztény része sokáig együtt gyakorolta a körülmetélést és a keresztiséget. A Gal 2,5 ugyan Pál kemény ítélete, de ez is egy nyilvánvaló szokás ellen beszél! Herczeg Pál nem talált közvetlen összefüggést a körülmetélés és a keresztiség között, de azért úgy látja, hogy a Kol 2,21 mégiscsak elindít egy gondolatort, mely elvezet a HK 74. feleletéhez (ld. Herczeg Pál cikke 2. pontjának végét).

„Ha a két szövetséggel azonos lenne, miért keresztelte meg Keresztelő János a körülmetélt zsidókat? – kérdezi Tatai István. Sőt igazában Pál apostolnak még ez sem volt elégséges, az ApCsel 19-ben »újra kereszteli« a már tanítvány, a János keresztiségét hordozó efézusi férfiakat. Természetesen ez Kálvin teológiájába semmiképpen nem fért bele, ezért Kálvin ezt egyszerűen teljesen átértelmezi: Szerinte itt csak Szentlélek-keresztiség történt, s Pál nem keresztelte meg a 12 férfit a Jézus nevére.”

Reflexió:

- Bolyki János félrevezetőnek tartja a Pál efézusi kereszteléséről írtakat (ApCsel 19,1-7), mivel „itt nem Jézus nevére vagy a Szentháromságra megkereszteltek újra kereszteléséről van szó, hanem csak a János keresztiségében részesültekéről. Az egyháztörténelemben mindig újra fellépő újra keresztelők a Szentháromságra megkeresztelteket keresztelték újra. Ez pedig teljesen bibliátlan. Egyetlen újszövetségi textusra sem lehet ezzel kapcsolatban hivatkozni!”

Tatai ennek a szakasznak a végén is levonja a következtetést: „a keresztiség valóban kapcsolatba hozható a szövetséggel és ígéretekkel, de csak úgy, mint annak elfogadását kifejező aktus.”

Célba veszi a gratia praeveniensről szóló tanítást is: „Az újszövetségi keresztiség nem a »megelőző kegyelem«, hanem az elfogadott kegyelem birtokbavétele.”

Reflexió:

- Szabó Andor (2) a mindent megelőző kegyelmet inkább a gyermekkeresztiség többletének tartja.
- Mikesi Károly egész írása a kegyelmi szövetség védelmében született. Tétele: A keresztiség Isten

velünk kötött szövetségének, a Jézus Krisztusban, a mi döntésünket megelőző kegyelmi szövetségének a megpecsételése.

- Kozma Zsolt: valljuk, hogy Krisztus keresztsége után Isten kegyelme megelőzte a hitet. A gyermekkeresztséggel nemcsak hogy nem kisebbitettük a hit szerepét, de nagyobb jelentőséget adtunk annak, mert felelőssé tettük a megkeresztelendő hozzátartozóit (a gyülekezetet!) és a megkereszteltet a hit szerinti életre.

Tatai a reformáció korának hezitálását tartja felelősnek azért, hogy a protestantizmus később széttöredezett. Az erről való hallgatást Barth törte meg, aki többek között azt mondta, hogy „a csecsemőkeresztség a corpus christianum-ba vezet el, a hívők keresztsége pedig a Konsztantinus előtti hitvalló hívőkből álló gyülekezethez.”

Reflexió:

- Barth gondolatait Török István ismerteti részletesen.

3. Tartalmi kérdések

A rövid fejezetben 2 kérdést tesz fel a szerző: a. Miért kell megkeresztelkednünk? Mert Jézus parancsa; mert Jézus is megkeresztelkedett; Jézust az Atya megerősítette keresztsége alkalmával hivatásában; a tanítványok gyakorolták a keresztséget.

b. Mit jelent a keresztség? 9 képre utal: szellemi valóságot, ítélet vizét, megtisztulás vizét, ömberünk eltemetését, feltámadásunkat új életre, bűnbocsánat pecsétje, szövetség jele, imádság, újjászületés fürdője.

Reflexió:

- Herczeg Pál cikkének 2-5. pontjai adnak konkrét feleletet a Tatai cikk itt feltett kérdéseire, esetlegesen ható, rövidke válaszaira.

4. A keresztség formai kérdései

A szerző leteszi voksát a baptisma szó bemerítés jelentése, a test teljes megmosása mellett, amely szerinte kifejezi a következő „lelki-szellemi valóságokat”:

- Eltemetés és feltámadás. (Róm 6,4; Ef 5,14; 1Kor 15,1-5.)

- A teljes megfürdés képe. (Tit 3,5; Jn 13,10.)

- Vörös-tengeri átkelés. (1Kor 10,1-5; 1Pt 3,20-21.)

- Levetkőzés-felöltözés. (Kol 2,11; Gal 3,27.)

Reflexió:

- Herczeg Pál: a Krisztussal való együtt-meghalás és -feltámadás ellentétesnek látszik a gyermekkeresztség gondolatával, ugyanakkor a szövetség és az ígélet kontinuitása viszont támogatja.
- Bolyki János a dolgozat nyelvészeti fejtegetéseivel kapcsolatban arra figyelmeztet, hogy a *baptizáció* ige jelentése nem kizárólagosan „bemeríteni”. Emlékeztet arra, hogy a *baptismus* három újszövetségi előfordulása (Mk 7,4; Zsid 6,2; 9,10) egyszer sem vonatkozik valakinek a megkeresztelésére, hanem mindig valamely tárgy vagy személy megmosására, a *baptisma* főnév vallási szertartást, ill. az abban történő részeseledést jelöli, ami jelenthet a bemerítkezés mellett vízzel történő leöntést vagy meghintést is.
- Reuss András: Nincsenek teológiai érvek a leöntés ellen és a bemerítés ellen. Kérdés, hogy a bemerítés... nem terelné-e el a figyelmet Isten cselekvéséről és ajándékáról... a lényegről egy

másodlagos dologra, arra, amit éppen Isten cselekvése és ajándéka hozhat létre, az ember cselekvésére és hitére? (Alföldy-Boruss Dezső Berkhof és Hodge érvei alapján, a Pál megkeresztelésére hivatkozva vonja kétségbe, hogy kizárólag az alámerítés a biblikus használat.)

Hivatkozik az egyháztörténeti adatokra:

- a Ravennai Zsinatig (1311) bemerítés volt, utána praktikus okok miatt meghintés;

- az ortodox egyház ma is a bemerítést alkalmazza

Reflexió:

- Reuss András: Igen, de a csecsemőket is bemerítik, nemcsak a felnőtteket.

- Kálvin is nyitottságot tanúsított formai tekintetben; a katolikus egyház ma szabadon kezeli a kérdést.

5. Az „újrakeresztesés”-ről

Az anabaptizmus gyökereit látja Tatai abban, hogy Pál Efézusban keresztelt. Újabb példákat is hoz az újrakeresztesés igényének feltámadására: Hollandia, Új-Zéland, Németország.

Reflexió:

- Bolyki János félrevezetőnek tartja a Pál efézusi kereszteléséről írtakat (ApCsel 19,1-7), mivel „itt nem Jézus nevére vagy a Szentháromságra megkereszteltek újrakereszteléséről van szó, hanem csak a János keresztségében részesültekéről. Az egyháztörténelemben mindig újra fellépő újrakeresztelők azonban a Szentháromságra megkeresztelteteket keresztelték újra. Ez pedig teljesen bibliátlan. Egyetlen újszövetségi textusra sem lehet ezzel kapcsolatban hivatkozni!”

Szintén Bolyki János hívja fel a figyelmet arra, hogy másik hitvallási iratunk, a II. Helvét Hitvallás XX. fejezete keményen elveti az anabaptisták tanítását!

Az újrakeresztesés okai Tatai István szerint: keresztelésük nem a Bibliában található sorrendiségben történt, nem a megfelelő formában, idegen kultusz keretében, lélektani ok, a csendes protestálás eszköze a bibliai normáktól eltért népegyházzal szemben.

„Bárhogy is legyen, akik »újra« meg akarnak keresztelkedni, azok legtöbbször egy teljes bibliai keresztségre vágyanak.”

Reflexió:

- Alföldy-Boruss Dezső: Az ember a keresztség megismétlése (anabaptizálás) által sem lesz több annál, mint aminek Isten szánta... Istennel való kapcsolata azonban megfoghatatlan, mivel az ember saját maga kezébe veszi üdvösségét (vö. Gal 5,2-4).

6. Javaslatok

a. Folytassunk bibliai tanulmányokat a keresztségről. „Ne találjunk ki »jobbat« annál, amit Jézus és az apostolok tanítottak.”

b. „A csecsemőket Jézus nem megkeresztelte, hanem megáldotta. Tegyük azt, amit Jézus tett!”

Reflexió:

- Szabó Andor (2): A megáldás, tőlünk eredő kegyes engedményként sem bibliai értelemben, sem érzelmileg nem pótolhatja a keresztséget,

utánzása annak, amit Jézus tett, de nem követése a jézusi indulatnak.

– „*Miért vennénk el tőle a tudatos döntés kifejezésének Istentől rendelt »élményszerű« kifejezési formáját, amelyre mindig emlékezhet ő maga is?*”

Reflexió:

– Szabó Andor (1): „Lehet, hogy a hagyományos keresztelési mód nem olyan kataritikus élmény, a csecsemőnek meg éppen nem az, de mégis tisztább, s van olyan ereje a képi ábrázolásnak, hogy utólagosan is adhat vigasztalást és bizonyosságot” (ld. Luther: Bap-tisatus sum!). „Ha választani kell a bemeztetés szemé-lyes élménye és az istentisztelet nyilvánossága között, én az utóbbit választom.”

– Szabó Andor (2): Amit ígérete szerint Isten megtehet, még mindig több annál, mint amit az ember, akár teljes hitbeli felelősséggel megtesz.

– *a nem-hívó szülő tévhite: a keresztséggel letudták feladatuk nagy részét*

Reflexió:

– Alföldy-Boruss Dezső: Az Úr népéhez való hoz-zátartozás óriási áldások és rettenetes átkok le-hetőségét hordozza magában. Így van ez a ke-reszteléskor is, s ezt közölni kell minden eset-ben a szülőkkel. Rájuk kell helyezni a keresz-tséggel egybekötött felelősséget: nem veszélyte-len Isten szövetségébe tartozni.

– *ne legyen missziói eszköz a keresztség, mert ez ren-deltetésével való visszaélés*

Reflexió:

– Rásky Miklóst ez a kitétel különösen is írásra in-gerelte, így hozzászólásának második felében – kilép-ve a vita medréből – az ifjúsági misszióval foglalkozik.

– Mikesi Károly: Nem véletlen az, hogy a keresz-tség parancsa a misszióba van beágyazva és nem fordítva. A gyülekezethez nem tartozó szülők kérésére nem szabad elsietni a sákramentum ki-szolgáltatását. Ne próbáljunk bibliátlan, aktuál egyházpolitikai szempontokat felhozni: keve-sebb pénzt kapunk az államtól stb.

– *anyakönyvezni a megáldott csecsemőket és refor-mátusnak tekinteni,*

– *bizonyos esetekben lehetséges a gyermekkeresztség, ha hitre jut és azt kéri*

– *a fentiek alternatív ajánlasként bevezethetők*

Reflexió:

– Mikesi Károly: a fakultatívva tétellel kapcsola-tban emlékeztet arra, hogy aTatai által példaként felhozott United Reformed Church három tra-díciót ötvözött az egyesüléskor, amelyben a Churches of Christ képviselte a bemeztetéses tra-díciót. Ezt a sajátosságot az unió után is meg-tarthatták.

– *újra kellene fogalmazni a HK 74-t.*

Reflexió:

– Mikesi Károly, Alföldy-Boruss: inkább komo-lyan kellene venni, s csak a hívó szülők gyer-mekeit keresztelni meg.

c. *A keresztség egy hamis »tanfejlődés« következmé-nye – állítja Tatai István, és kéri: ne harcoljunk Isten Igéje és rendelése ellen! »Kálvini gyökereink a bemezté-ést illetőleg megnyugtatóan nyitottak.»*

A vitaindító 7. pontjában a várható következmé-nyekről ír a szerző, de az itt található szempontokhoz nem szóltak hozzá a cikkek szerzői.

Kritikai megjegyzések

1.) Általában a vitáról

– A cikkek kb 1/3 része nem ütött a szög fejére.

– Jellemző a másodlagos irodalom-használat.

– Világosan körvonalazódnak az egymásnak feszü-lő irányzatok:

– abszolút felnőttkeresztség-pártiak, akik az újra-kereszteléstől sem riadnak vissza;

– a botránkozástól és létszámcsökkentéstől félők, akiknek a jelszava az, hogy „maradjon minden úgy, ahogy van...”;

– a gyermekkeresztség gyakorlatának komolyan vételét igénylők, akik egyaránt irtóznak a szaba-dosan könnyelmű és a farizeuskodó kiszolgáltá-tás végleteitől.

– A vitacikkek olvasása arról győzött meg, hogy a gyermekkeresztség-felnőttkeresztség teológiai-gyakorlati tisztázásának fontos célját megelőzte a Tatai-cikk bombázása, így a probléma hitvallá-sos megoldásától még mindig messze állunk.

2.) A kontextus terhe

Református egyházunk komplex nyomorúságának csak egyik mutatója a keresztség gyakorlatában mu-tatkozó bizonytalanság.¹ Egyházi fegyelmezetlenségünk sokféle vétkéért kapott átkos helyzet. A magát sem komolyan vevő egyház-zsinat-gyülekezet, lelki-pásztor-presbíter-egyháztag nem igényelhet komoly közeledést a perifériára került vagy az egyházi vérke-ringésből kiesett emberektől. Az egyházfegyelem megteremtéséhez sokféle anomáliát kell igen rövid idő alatt megszüntetnünk ahhoz, hogy gyökeres vál-tozás történjen! Milyen messze vagyunk az ApCsel 2. részének végéről tükröződő egészséges taszítás és vonzás állapotától, ahol a következtetesen keresztyén élet megélése egyszerre végezte el a szelekciót és a missziót, tiszteletteljes félelmet és napról-napra való növekedést okozott.

3.) A kontextus öröme

Esélyt kell adni a gyermekkeresztségnek azért is, mert bízunk kell a megkezdett hitoktatási folyamat áldásaiban. Jönnie kell egy új nevelésű generációnak, amely újra meg tudja teremteni azt a református csa-ládi hátteret, amely segít felvállalni a sákramentum-kiszolgáltatás felelősségét.

4.) Teológiai felismerések, amelyek mellett ki kell tar-tanunk

A vitaindító cikk érvei, és olykor egyik-másik hoz-zászólás elfeledte az alábbiak szem előtt tartását:

– Isten és ember szövetsége örökké megmarad két egyenlőtlen fél szövetségének. Még az ún. hívó ember sem partnere Istennek. Isten előtt a hit sem lehet érdemszerző.² A keresztség akár gyerekkorban, akár felnőtt fejjel történik, az ember ember marad. „A hit a ke-resztséghez tartozik: de mégsem lehet erre a hitre néz-ve megkereszteltetnünk magunkat. Mert döntő kü-lönbség van a hit »birtokállománya« és reá való hagyat-kozása között mint föltétel között a keresztség szem-

szögéből, akár annak a részéről, akit megkereszteltek, akár annak a részéről, aki a keresztelést végzi. Ha valaki arra nézve keresztelteti meg magát, amellyel odajárul a kereszttséghez, az arra épít, amit ő visz oda, és aki a hitet az általa elvégzendő kereszttség előfeltételeként követeli meg, emberi biztosítékra épít. Így a hitből cselekedet lesz, ez pedig a reformáció centrumának a megsemmisítése. Az a bizonyosság, amellyel a gyermekkereszttség ellenzői szólnak a hitről, és követelik a hitet föltételként a kereszttség számára, csak akkor válik remítővé, ijesztővé, ha a hitről teljes értelemben azzal a szóval tudunk beszélni, mint az epilepsziás gyermek apja: »Hiszek, Uram, segíts a hitetlenségemen!« (Mk 9,24). Luther annakidején ezt a nyilatkozatot tette: (WA 26, 161-164): Ha Isten szövetséget kötött a világgal, akkor ki zárhatja ki ebből a kisgyermeket? ... Mindehhez ma sem tudunk hozzátenni semmit, semmiféle teológiai változás ellenére sem.”³

– Ebben a szövetségben Isten megelőzhetetlen, akinek ez a megelőzhetetlenség alaptulajdonsága (*gratia praeveniens*). Erről beszél a kereszttség is.

– Református sajátosságunk, hogy a Szentírásból szemléletmódot tanulunk, nemcsak kazuisztikát. A kereszttségről szóló tanításnál sem feledhetjük el, hogy a biblicizmus, az antropocentrizmus és a formalizmus együttes kísértése nem kerekedhet felül a biblikus-krisztocentrikus látáson.

– Jézus Krisztus nem keresztelt, hanem megáldotta a csecsemőket, tehát tegyük azt, amit Jézus tett – ajánlja a vitaindítóban Tatai István. Valóban, Jézus nem keresztelt, mert Ő maga a sákramentum! *A kereszttség nem egy Jézus Krisztus melletti sákramentum, hanem az egyetlen sákramentum ünneplése, aki maga Jézus Krisztus!*⁴ Ezért hamis elvárás önmagunktól, hogy ebben az esetben tegyük azt, amit Jézus tett.

– A kereszttség-vita is mutatja, hogy az *ott* és *akkor* bibliai horizontja és az *itt* és *most* adandó kereszttyén megoldás helyzete között kitörölhetetlen az a közel kétezer éves kereszttyén múlt, amelyet vállalnunk kell még akkor is, ha ez olykor terhes örökségnek is tűnik. Az őskereszttyén állapotok steril visszaállítására és lemásolására helyett *a történeti kontinuitás vállalásával* kell megtalálnunk a bibliai ihletésű megoldást a mai kereszttség-gyakorlatunkban.

– Az egészséges gyülekezetben megfér egymás mellett, sőt kell is, hogy legyen gyermek- és felnőttkereszttség is!

– A felnőtt kereszttségnél az élményszerű kereszttségre tett hangsúly magában rejti az élmény-kereszttyénség veszélyeit. Az élményből egyre több kell, s egyre nagyobb hatású adag (mint a kábfűtőszerek-nél...) Nem ez a kereszttyénség jellemzője!

– Az újkori individualizmus belopózott a felnőttkereszttségről való gondolkodásunkba is. Pál apostol gondolatai még mentesek voltak ettől! Az individualizációnak köszönhetjük azt is, hogy a szimbólumok nyelvét, logikáját, értékét, jelentőségét és a velük való kapcsolatot szintén elveszítettük. Ez is közrejátszott abban, hogy a sákramentumaink elveszítették műsztérion-jellegüket.

– Amikor a Heidelbergi Káté 74. kérdés-feleletének „hívó szülői”-t emlegetjük mércéként, akkor nem fe-

ledhetjük, hogy ez a kifejezés a XVI. században mást jelentett, mint a mai kegyességi terminológiában!

– A sákramentum kiszolgáltatásának kérdése elválaszthatatlan az egyháztagság kritériumaitól. A helyes gyakorlat kialakításához szükséges azt is tisztázni, hogy kit tekinthetünk egyháztagnak. Ebben a kérdésben a legvilágosabb útmutatást Vályi Nagy Ervin már korábban említett írása adja meg, amelyben a szerző – az úrasztalához járulás Heidelbergi Kátéban adott kritériumainak analógiájára – a kereszttséget kérő szülők hitének jeleiről beszél:

„Mik a hitnek ezek az elemi jelei, a sákramentummal kapcsolatos, az általa követelt különbségtevés kritériuma? Ismeretünk rész szerinti voltának teljes tudatában ezt válaszoljuk: az, amiről a Heidelbergi Káté 103. kérdése-felelete beszél: a templombajárás, ígehallgatás, a sákramentumokkal élés, az Úr nyilvános segítségül hívása (és megvallása), a kereszttyénhez illő adakozás, – szervezett formájában: a gyülekezet anyagi fenntartásában való részvétel. Egybefoglalva: a gyülekezethez tartozás, a fent említett módon láthatóvá téve. Az nem biztos, hogy akik a kegyességben a fenti módon gyakorolják magukat, hívők – de az egészen biztos, hogy akik hívők, azok cselekszik ezeket a dolgokat. A hit nem tud meglenni az Ige hallgatása, az úrvacsorával való élés, az adakozás, a gyülekezet nélkül. Ezek a dolgok ama »halvány jele«, az a minimum a szülők részéről, amire nézve a kereszttség sákramentuma gyermekeik részére kiszolgáltatható. Az ettől a minimumtól, a kereszttségi aktus folytatására utaló jeltől való eltekintés és a sákramentum feltétel nélküli kiszolgáltatása megalázza »a szent jegyet és pecsétet«, s vele együtt a jelzett dolgot, Jézus Krisztus jótéteményét, és felgerjeszti Isten haragját az egész gyülekezet ellen. Ha nincs feltétel, akkor mi értelme van még a »recte administratur«-t emlegetni, mint Krisztus egyháza létének kritériumát?»⁵

Ez a Vályi Nagy Ervin által javasolt „minimum” lehet a kiindulópont ahhoz a consensus ecclesiae-hez, amely a gyermekkereszttség heterodox gyakorlatának megszüntetéséhez vezethetne.

Iff. dr. Fekete Károly

Jegyzetek

1. vö. Kurt Aland: *Taufe und Kindertaufe* (Gütersloh 1971.) c. művének 40. tételével (80-81. oldal), ahol többek között ezt írja: „Sok idevágó nyilatkozat után nem vonható kétségbe, hogy ma a kereszttség válságában élünk. A kérdés csak az, hogy igazi kérdésről van-e szó, amelynek a maiak a kifejezői vagy csak tünetekről. Kétségtelesen vannak lelkészek, akik nem keresztelik meg gyermekeiket, mert a reformátori elv szerint nem jó a ielküismeret ellenére tenni, sem az egyénnek, sem az egyházi vezetőségnek. Különbösen ezzel a magatartással számolnunk kell, mivel a baptistákkal Németországban és az Ökumenében egyaránt élő kapcsolatot tartunk. A gyermekkereszttségről folyó beszélgetéssel számolnunk kell, még akkor is, ha számíthatunk arra, hogy ennek során egy bizonyos idő múlva kijózanodás következik be. Ti. e mellett a válság mellett sok más hasonló is mutatkozik még (pl. a konfirmáció válsága), és valamennyiünk gyökere a kereszttyén egyház mai válsága. Megrajzolhatjuk magunknak az egyház amaz ideális képét, amely valóság volna, ha a hit válsága nem állna fenn ebben a formában. Végző elemzésben mindezek láttán azt kell megállapítanunk, hogy a kritikának nem a rezultátumok, hanem az előfeltevések ellen kell irányulnia. Ha tiltakozás hangzik el a gyermekkereszttség ellen azért, hogy a hit erőteljesebb és a gyülekezet előbb legyen, akkor ennek itt van meg kiindulópontja az áldásos mun-

kásságra, tevékenységre. A gyermekkeresztség elleni olyan tiltakozás, amely a gyülekezetben ellene való propagandává válik, csupán a negatív előfeltételek erősítésére vezethet. Aki azt hiszi, hogy a gyermekkeresztség megszüntetésével és a felnőttkeresztség bevezetésével ezeket semmisíti meg, az tragikus tévedésben leledzik.” (Dr. Varga Zsigmond J. fordítása.) – 2. Vö. K. Barth: *Die christliche Lehre nach dem Heidelberger Katechismus.* (Zollikon-Zürich 1948.) 85-86., a

Heidelberger Káté 61-64. kérdés-feleletének magyarázata. – 3. Kurt Aland: *Taufe und Kindertaufe.* (Gütersloh, 1971) 79., Dr. Varga Zsigmond J. fordítása. – 4. Vö. Hans Weder: *Getauft auf Jesu Namen – was bedeutet das?* Reformiertes Forum. 1983. június 23. 11-13. és Eberhard Jüngel: *Barth-Studien.* (Benziger Verlag Zürich-Köln 1982.) 314. – 5. Vályi Nagy Ervin: *A gyermekkeresztség gyülekezeti gyakorlatáról.* Egyház és Világ 1994/9-10.30.

SZEMLE

A MEGGYŐZÉS RŐL

(A. Pratkanis-E. Aronson: *A rábeszélőgéppel c. könyve alapján*)

Bevezetés

1992-ben jelent meg a két amerikai szociálpszichológus Pratkanis és Aronson *Age of Propaganda, The Everyday Use and Abuse of Persuasion* című könyve. A magyar fordítás – Vámos Miklós munkája – még ugyanabban az évben napvilágot látott az AB OVO Kiadónál.

A könyv témája nem új felvetés eredménye, hiszen a meggyőzés már az ókori retorika is foglalkozott, és a szociálpszichológia (maga a két szerző is) is jó néhány évtizede kutatja. A könyv így a téma összefoglalását nyújtja olvasmányos, népszerű stílusban. A szerzők terve szerint mindenkinek szól, hiszen a meggyőzés kérdései – a választási kampányok, a média működése, a fogyasztói társadalom reklámadata révén – mindannyiunkat érintenek, és fontos, hogy el tudjunk igazodni. A könyvben szereplő számos példa szinte mind mai kérdésekkel foglalkozik: ez is jelzi a téma időszerűségét.

Mindezen túlmenően a téma olyan kérdéseket is felvet, amelyek – úgy vélem – szolgálatunk szempontjából szintén fontosak. A korábbi példákban említettekhez hasonlóan ugyanis, mi is – elnézést a reklámzű megfogalmazásért – el szeretnénk valamit adni. Nevezetesen ránk (gyülekezetekre, és így ígéhirdetőkre, evangélistákra, ...) bízott Jézus Krisztus evangéliuma, hogy azt tovább adjuk, az azt nem ismerőknek. A továbbadásnak, a misszióknak a hogyanja azonban kérdéseket vet fel, és valóban újra meg újra vizsgálnunk kell módszereinket – azaz azokat az utakat, ahogyan az evangéliumot továbbadjuk. Ezt több szempontból lehet és kell tenni. A Biblia nyilvánvalóan beszél számos dolgról ezzel kapcsolatban (imádság, gyülekezeti háttér, helyes igeismeret, stb.). Ámde fontosnak érzem mindezeket túlmenően további nézőpontok felvetését. Érdemes – és ma talán különösen is fontos – a kommunikáció egészét, annak sokféle vonatkozását áttekinteni. Egyrészt látnunk kell milyen az a környezet, amelyben ma az evangéliumot hirdetni kell: milyen ez a mai kor, amelyet át- meg átszó a média és sok általa közvetített hatás. Milyenek vagyunk mi és embertársaink, mint korunk gyermekei? Másrészt felmerül a kérdés, hogy a kommunikáció, a meggyőzés különböző módszerei közül mi az, amit mi is követhetünk.

A következőkben a könyv alapján szeretném végigtekinteni a meggyőzés kérdésének különböző oldalait, egyfajta általános vázlatot adni. Nem szándékom mindenre kitérni, a válogatás és a hangsúlyeltolódások személyes érdeklődésemet mutatják. A dolgozat alapja a könyv, de néhány ponton más irodalmak alapján kiegészítettem. A kiegészítéseket, saját meglátásaimat a könyvből vett anyagba bedolgoztam, ezért a dolgozat nem tekinthető teljes mértékben recenziónak vagy kritikának. Céлом a téma önmagában megálló összefoglalása volt, amely – remélem – ugyanakkor a könyv elolvasásához is kedvet csinál.

A meggyőzés: régi és új kérdés

Meggyőzésről akkor beszélünk, amikor más emberekben olyan véleményeket, nézeteket akarunk kialakítani, illetve olyan viselkedésre akarjuk őket felhívni, amelyekkel kapcsolatban nincs kellő ismeretük, hozzáértésük, tapasztalatuk, vagy cselekvés előtti bizonytalanságukat nem tudják eloszlatni.¹ A meggyőzés rokon fogalmai (rábeszélés, befolyásolás, propaganda, stb.) a jelenség különböző oldalait vagy megnyilvánulási formáit hangsúlyozzák, némelyik egyfajta értékeléssel.

Bár a meggyőzés régóta hozzátartozik az emberi közösségek életéhez, a történelem folyamán szerepe – a növekvő munkamegosztás révén – növekedett. Egyre kevesebb jelenségre van sok embernek közvetlen rálátása, így egyre inkább egymásra vagyunk utalva az információáramlásban, véleményformálásban, stb. A XX. századra kialakultak a nagyban tömegmeggyőző technikák: a fejlett országok beléptek a „rábeszélőgéppel” korszakába. A média, a hirdetések világa, a politika jelenségei erről tanúskodnak. A szociálpszichológia érdeklődését számos kísérlet jelzi. A könyv visszatérő kérdése, hogy a kommunikáció korszakában vajon az egészséges meggyőzés vagy a gátlástalan rábeszélés lesz-e a jellemző, és így életünket meghatározó. Felkészülhetünk-e az alattomos propaganda ellen, vagy kiszolgáltatottak vagyunk? Egyáltalán van-e erkölcsös útja a meggyőzésnek?

Érdemes egy rövid történelmi visszapillantást tenni. A meggyőzés kérdéseivel az ókorban a retorika foglalkozott, amely Görögországban a Kr.e. VI. száz-

zadtól kezdve fokozatosan alakult ki. Életre hívói azok a társadalmi változások voltak, amelyek révén az egyes ember egyre fontosabbá vált. Az athéni demokráciában minden szabad polgár maga képviselte ügyeit, ebben pedig a helyes beszéd, nyelvhasználat döntő volt, hiszen az élet szóban zajlott. A meggyőzés útjai és az igazság kapcsolatát a különböző filozófusok nem egyformán ítélték meg (szofisták, Platon, Arisztotelész), mégis talán jellemzőnek tekinthetjük azt a véleményt, amit Cicero így fogalmazott meg: „A bölcsesség ékesszólás híján keveset használ az államhatalomnak, viszont az ékesszólás bölcsesség híján sokat árt neki”.

Nem lehet ugyan egyértelműen felmagasztalni az ókort napjainkkal szemben, mégis néhány különbség jól mutatja a változásokat. A mai meggyőzőni akaró közlések általában rövidek (egy reklám kb. 30 másodperc), jelmondatokra és jelképekre építenek, amik elsősorban az érzelmekre hatnak. Ezzel szemben az ókorban (és még később is) a beszédek domináltak, amik már hosszúságuknál fogva is alkalmasabbak voltak a téma részletes kifejtésére. Egy hosszabb beszéd ugyanakkor éppúgy lehet félrevezető, érzelmekre ható és manipulatív, mint egy rövid jelmondat. Elég csak a század diktátorainak beszédeire gondolni.

A XX. századot egyre növekvő mértékben jellemzi az üzenetdömping: számtalan forrásból, a legkülönbözőbb témákban egymás után ömlenek ránk a hírek, információk, felhívások. Ennek következménye egyrészt egyfajta telítettség, aminek következtében figyelmetlenné válunk. Így fontos dolgok is elsikkadhatnak. A telítettségéből cinizmus is fakadhat, amely egy ország szintjén a demokráciát teheti tönkre. Az üzenetdömping másik következménye az, hogy egyre kevesebb idő jut a mérlegelésre – az üzenetek egy része kimondottan is azonnali döntést sürget. Ezzel szemben az elmúlt századokban több idő jutott a megfontolásra, és így a valódi szándékok, indítékok felismerésére is.

Ez utóbbival kapcsolatosan az is jelentős különbség, hogy a retorika századokon keresztül az iskolai tananyag része volt, míg ma általában nagyon keveset tudunk a meggyőzés törvényszerűségeiről. Ezek ismerete pedig nemcsak hatékony közléstovábbítókká tehet, hanem védekezni is megtanít a „bevetésekkel” szemben. Mindkettő kimondott célja a könyvnek.

A kérdés hazai aktualitása

Aronson és Pratkanis könyve elsősorban amerikai tapasztalatokra épít (ahogy ezt a példák is mutatják), így felmerülhet a kérdés, mennyiben érvényes az a magyar viszonyokra.

A propaganda XX. századi jelenségei közül nem egy ismerős a mi számunkra is. A téma aktualitását mégis sokkal inkább az elmúlt öt évben lezajlott változások adják. Magyarországon (a többi volt szocialista országgal együtt) rohamléptekkel alakult és alakul át a mindennapi élet számos olyan területe, ahol a meggyőzés különböző eszközei működnek. A politikában a többpárti demokrácia új elemei (választási kampány), vagy a kialakuló fogyasztói társadalom kü-

lönböző jellegű reklámjai számtalan példát szolgáltatnak. A könyv példái így szinte hirtelen számunkra is érthetővé váltak.

Éppen a hirtelen változás velejárója az, hogy egyszerű és válogatás nélkül özönlöttek be azok a megközelítések, módszerek, amik az USA-ban és a nyugat-európai országokban évtizedek alatt alakultak ki. Így a negatív hatásokkal szemben szinte semmilyen védekező mechanizmust sem tudunk kiépíteni. A rábeszélőgépek működéséről (azon belül például a reklámok hatásáról) még kevesebbet tudunk, mint az amerikaiak vagy nyugat-európaiak.

A folyamatnak nyilván számos összetevője van. Az egyik a politikai változások révén kialakult általános nyitottság, aminek a révén természetesen mindenféle hatásnak inkább ki vagyunk téve. Ugyanakkor a „Nyugathoz való felzárkózás” jegyében teret kapott az a vélemény, hogy minden jó, ami onnan jön, és az ország fejlődése érdekében minél több mindent át kell vennünk. Ez a pozitív előzetes értékítélet még inkább gátolja a szükséges értékkelő és védekező mechanizmusok kiépülését.

A jelenségekkel kapcsolatban nyilvánvalóan eltérő vélemények születtek. Megvan ugyanakkor a veszélye annak, hogy bizonyos kérdésekben cinikus vélemények válnak uralkodóvá a társadalomban, vagy annak egyes rétegeiben. Az egyik ilyen terület talán a politikához való viszony, a demokrácia intézményeinek (parlament, választások) működése.

Úgy gondolom, hogy a fenti példák jól mutatják, a téma Magyarországon nagyon is időszerű.

A meggyőzés lélektanáról

Az ókorban is vizsgálták már, hogyan befolyásolhatják egymást az emberek, mi tesz egy közlést meggyőzővé. Arisztotelész, Cicero kidolgozták retorikai elméleteiket. A modern elméletek a pszichológia nagy irányzataihoz kapcsolódnak.

A pszichoanalitikus meggyőzés-elmélet szerint az egyébként szokványos dolgok rejtett jelentései a tudatalattiban hatnak, és így rejtett érzelmeinkre hatva befolyásolnak. Egy időben a reklámszakemberek mindent elkövettek, hogy a dolgok titkos jelentéseit megtalálják. E. Dichter kézikönyve szerint például: tojás-növekedés és termékenység, kesztyű lehúzás-erotikus és intim jeladás, stb. Az elmélet a reklámszakmában nem vált be.

A tanulás-elmélet szerint a közlés akkor meggyőző, ha a befogadó azt megtanulja és elfogadja. C. Hovland modellje a tanulást négy szakaszra bontja; a meggyőzés akkor hatásos, ha az a befogadót mind-egyik szakaszban eléri. A szakaszok a következők: 1. Figyelemfelkeltés, 2. Az érvelés megértése, 3. Az érvelés elfogadása, 4. Cselekvésbeli igazodás a tanulathoz. A tanulás legfontosabb motívuma az ösztönzés: az üzenetet leginkább akkor tanuljuk meg és fogadjuk el, ha az valamilyen előnnyel jár. A kísérletek azt mutatták, hogy a meggyőzés akkor is hatásos lehet, ha az üzenet a befogadót nem mindegyik szakaszban éri el.

A kognitív megközelítés szerint a befogadó nem

passzív alanya a meggyőzésnek, így igen fontosak azok a gondolatok, érzések, amelyek a befogadót az üzenet vételekor jellemzik. Az üzenet értelmezése, a reakciók függnek az egyéntől, a környezettől, a vonzóerőtől.

Aronson és Pratkanis könyve a felmerülő kérdéseket a kognitív megközelítés szemléletmódja felől vizsgálja.

A következőkben a meggyőzés lélektanának két fontos tényezőjéről szólunk.

Kísérletek kimutatták, hogy az emberek különböző helyzetekben egyaránt rábeszélhetők, csak nem azonos módon. R.Petty és J.Cacioppo nyomán beszélhetünk a rábeszélés fő- és mellékútjairól. A mellékúton az üzenet a figyelmetlen embert éri el. A meggyőzést egyszerű dolgok mozgatják: a beszélő vonzósága, a körülöttünk lévő emberek viszonyulása az üzenethez, az üzenet elfogadásának előnyei és hátrányai. A főúton az üzenetet alaposan mérlegeljük, ellenérveket fogalmazunk meg, esetleg további kérdéseket teszünk föl. A két út megkülönböztetése lehetséges mind a közlő mind a címzett oldalán: a beszélő közelíthet bármelyik úton és a címzett is bármelyiken fogadhatja az üzenetet. A vegyes esetekben nyilvánvalóan minimálisra csökken a meggyőztetés esélye.

További kérdés nyilvánvalóan az, hogy mi befolyásolja választásunkat a fő- és mellékút között. A választást nagyban befolyásolja az a tény, hogy környezetünk roppant mód üzenetgazdaggá vált. Az ember takarékoskodni akar kognitív energiáival, és ezért általában csak akkor szánja rá magát a gondolkodásra, ha a kérdés személyesen érinti. Hajlamos az üzenetek mellékúton való fogadására: figyelmetlen, így gyakran a fontos dolgok is elsikkadnak. A propaganda épít erre, és a mellékúton közelít. Ugyanakkor éppen ez, a mellékúton való közelítés (például a rövid jelmondatokra építő reklámok stílusa) egy olyan hozzáállást alakít ki, amely szerint a kérdésekről így lehet/kell szólni, és lehet is dönteni. Az így indukált modellt pedig általános kommunikációs modellt tesszük. Kérdés, hogy ez a „22-es csapdája” mennyiben rémálom és mennyiben valóság már ma is.

Az is valószínűsíthető viszont, hogy eleve van valamilyen hajlandóságunk a fő- és mellékút közül az egyik preferálására. Személyiségjegyeink és szocializációnk hajthatnak egy általában is racionálisabb vagy érzelmibb kommunikáció irányába. Nyilvánvaló, hogy az egész meggyőzés kérdésében jelentős szerepet játszik az, hogy a szűkebb és tágabb környezet milyen meggyőzőési és döntési mintá(ka)t mutat. Ma e minták igen nagy részét a média (főleg a TV) közvetíti.

A másik fontos lélektani törvény a kognitív disszonancia redukciója. A.Camus szerint az ember egész életét azzal tölti, hogy megmagyarázza, miért nem abszurditás az élete. A megmagyarázás, belemagyarázás, észszerűsítés jelenségét magyarázza L.Festinger 1957-ben leírt elmélete a kognitív disszonanciáról. Eszerint, amikor agyunkban két ellentétes tudattartalom (gondolat, hiedelem, vélemény) van, kényelmetlen feszültség (disszonancia) keletkezik. Ez annyira zavaró, hogy az ember igyekszik a lehető legrövidebb úton megszüntetni: valamelyik vagy mindkét tudattartalom

megváltoztatásával (ennek módjai a ferdítések, hazugságok, félremagyarázások). Ez különösen akkor van így, ha önbecsülésünkről van szó. A propaganda úgy használja ki a disszonancia eloszlatásának kényszerét, hogy először maga teremti meg az üzenet címzettjében a disszonanciát (lelkiismeretfurdalást ébreszt, megszegyenít,...), majd a disszonancia megszüntetéséhez kiutat ajánl, ami egyben saját céljainak felel meg (például, hogy egy bizonyos terméket vegyünk meg).

A fentiekben leírt redukós elméletnél azonban a valóság árnyaltabb: az ember nem ennyire meghatározott módon működik. Az egyensúly elméletek kritikáján² belül a szociálpszichológia beszél korlátozott feszültség-redukcióról, amikor a pozitív és negatív elemek tartós tudati feszültségben tartják az egyént. A korlátozott redukciónak számos oka lehet: meghatározza a feszültséget létrehozó hatások jellege, az egyén személyisége, értékrendszere. Egy fontos elem az őszinteség. „Az őszinteséget azért érezzük az emberi nagyság jelének, mert az őszinte ember képes szembenézni önértékelésének disszonáns mozzanataival, önmagát ellentmondások marcangolta egységként képes megmutatni”. Ezekben az esetekben a feszültséget az élet hozza.

Van viszont amikor az ember maga indukálja a feszültséget. A feszültségkeresés jelen van a kockázat, a játék, az alkotás területén. Bizonyos esetekben az emberek a feszültségekeltéssel, és annak tartóztatásával mozgathatók meg (rémhírek terjedése, pánik).

A meggyőzést előkészítő elemek

Aronson és Pratkanis könyvének 3. főrésze a „pre-meggyőzés” elmeivel foglalkozik. A meggyőzni akaró üzenet elején vagy már előtte (előző üzenet pl.) számos dolog mozgathatja a címzettet a későbbi elfogadás felé. Ezek az elemek nem tartalmazznak érveket, hanem önmaguk erejénél fogva mozgatják gondolatainkat, így befolyásolva hozzáállásunkat a témához, kialakuló véleményünket. Ilyenek az egy-két szavas megjelölések (címkék), a képek, a párhuzamok, a kérdések, a kontextus, az áltények (faktoidok).

Szavak, címkék. Tudatunkban az egyes szavakhoz nemcsak további szavak, hanem érzések, benyomások, emlékek, értékítéletek is kapcsolódnak. Így egy-egy jelenség, dolog megítélésben jelentős szerepet játszanak azok a szavak, kifejezések, amelyeket ahhoz társítunk, vagy amelyek társítását mások sugallják. A reklámok előszeretettel építenek erre, amikor egy-egy szóval, kifejezéssel „címkézik meg” a termékeket. A kísérletek is kimutatták a címkézés hatását, így például ugyanaz a termék inkább fogyott, ha azt írták rá: „75% színhús”, mint amikor azt, hogy: „25% zsírtartalom”. A címkézés eszközei gyakran olyan szavak, amelyeknek több jelentésük is van: ilyenkor a befogadók fantáziája alakítja ki a végső következtést. R.Nixon például 1968-as választási beszédében „tisztelőre méltó békét” ígért Vietnámban, amit ki így, ki úgy érthetett, de Nixon mindenképpen pozitívan tüntette fel. A címkék jelentős szerepet játszanak az előítéletek kialakításában és fenntartásában, egyes

emberek vagy csoportok kirekesztésében. Erre számos mai és történelmi példa kínálkozik.

Vannak azután olyan kifejezések, amelyek révén a helyzet éppen úgy alakul, ahogy azt a szavak meghatározzák. Ezek az önmagukat beteljesítő jóslatok. Több kísérlet is bizonyította, hogy a vaktában „okosnak” címkézett gyerekek, valóban okosabban gondolkodtak azután, míg a „bolondnak” tituláltak elkezdtek bolondosan viselkedni.

A szavak és a nyelv fontosságát és a gondolkodásunkban betöltött szerepét jól ábrázolja G.Orwell 1984 c. regényében, ahol elsőrendű jelentőséggel bír az „újbeszél” terjesztése és használata: „Az újbeszél célja nemcsak az, hogy az Angszoc híveinek megfelelő világnézet és észjárás kifejezési eszközül szolgáljon, hanem az is, hogy minden más gondolkodási módot lehetetlenné tegyen. A szándék az, hogy ha egyszer az újbeszél véglegesen elsajátították és az óbeszél elfelejtették, eretnek – vagyis az Angszoc elveitől eltérő – gondolat szó szerint elgondolhatatlan legyen, legalább is amennyire a gondolat a szavaktól függ. Szótárát úgy szerkesztik, hogy egyfelől megadják a pontos és sokszor nagyon finom kifejezési lehetőséget minden olyan jelentésnek, amelyet egy párttag ki akarhat fejezni, másfelől kizárnak minden más jelentést, sőt annak lehetőségét is, hogy közvetett módszerekkel el lehessen jutni ilyen jelentésekhez. Ezt részben új szavak kitalálásával érik el, főleg azonban azzal, hogy a nemkívánatos szavakat kiküszöbölik, illetőleg megfosztják maradék, nempártserű jelentéseiktől, sőt, amennyire lehetséges minden másodlagos jelentésüktől.”³

Az említett jelenségek hátterének magyarázatához G.Allport gondolatait⁴ hívjuk segítségül. A világban való eligazodáshoz szükségünk van a dolgok, jelenségek és emberek csoportosítására, mert külön-külön kezelhetetlenek számunkra. A csoportosítás a szavak, nevek révén történik meg, amikor is több dolgot egy névvel ellátva csoporttá vonunk össze. „A név elvon a konkrét realitásból egy bizonyos szempontot, és a legkülönbözőbb konkrét létezőket ennek az egyetlen szempontnak az alapján csoportosítja. A csoportosítás aktusa eleve arra kényszerít bennünket, hogy minden egyéb szemponttól eltekintsünk, jóllehet más szempontok alapján talán a meglevőnél jóval épkezelhetőbb csoportokat tudtunk volna létrehozni.”

Vannak olyan megnevezések, címkék, amelyek a többinél nagyobb erővel érvényesülnek gondolkodásunkban, és így lehetetlenné tesznek más jellegű csoportosításokat, elnyomnak részletkülönbségeket, stb. Allport az ilyen címkéket elsöprő erejüknek nevezi. Ilyenek például a valamilyen fogyatékosra utaló elnevezések (vak, béna,...), vagy a csoport-címkék (néger, zsidó,...). Az elsöprő erejű címkék egy tulajdonság aránytalan felnagyításával elterelik a figyelmet a valóság többi oldaláról.

Különbséget tehetünk az egyes szavak között a bennük meglévő érzelmi hangsúly mértéke szerint is. Szóhasználatunk az azonosításon túl egyfajta értékítéletet is közvetít (néni/nyanya, néger/nigger,...), illetve bizonyos hozzáállásra, viselkedésre sarkall (félelem, elzárkózás, kinevetés....)

A szavakkal gyakran egy-egy csoportot címkézünk meg, gyakran olyanokat, akik valamilyen szempontból egy/a másik oldalon állnak. Ilyen címkékkel (kommunista, burzsoá imperialista,...) gyárthatunk ellenséget, illetve sorolhatunk be bárkit és bármit az ellenségesnek ítélt csoportba. Ezek a szavak és megjelölések valódi jelentésüket egyre inkább elveszítik. Használatukkal úgy oldunk meg problémákat, hogy valójában nem oldunk meg semmit.

Világfelfogásunk részeként képek is rögzülnek tudatunkban. Ezek a képek jelenségeket, eseményeket, arccokat, megoldási és magyarázati utakat, stb. tartalmaznak. Közöttük világlátásunk meghatározásában azok a legfontosabbak, amelyeket tipikusnak, jellemzőnek ítélnék. Ezeknek a képeknek a kialakításában korábban a mítoszok és mesék játszották a legnagyobb szerepet, ma pedig a média, különösen a TV.

A TV-t az embernek jelentős része a valóság hű tükrének tekinti, pedig abban egyes szerepek és arányok torzítottan jelennek meg. Az USA-ban a fő műsoridőben adott műsorokban háromszor annyi férfi szerepel, mint amennyi nő. A színészbőrűek, a gyerekek és az öregek jóval kevesebbszer szerepelnek annál, mint amekkora az arányszámuk a lakosság egészéhez képest. A figurák zöme vezető vagy értelmiségi. A bűnözés a TV-ben tízszer olyan gyakori, mint a valóságban. Vizsgálatok kiderítették, hogy a megrögzött TV nézők (több mint napi négy óra) gyakrabban vallják a faji megkülönböztetés különböző válfajait; messze felülbecsülik az orvosok, ügyvédek és sportolók számát; alacsonyabbnak gondolják a nők képességeit a férfiakénál; a valóságnál nagyobb szerepet tulajdonítanak az erőszaknak a társadalomban; azt hiszik, hogy manapság kevesebb az idős ember, és egészségi állapotuk rosszabb.

A TV képeinek hatása kisebb azokon a területeken, ahol személyes tapasztalataink is vannak. A bűnözés és erőszak viszont olyan terület, amivel kapcsolatosan a média szinte az egyetlen hírforrásunk.

A média hatását illetően egy politológus úgy fogalmazott, hogy „nem mindig sikerül az emberek szájába rágni, hogy mit gondoljanak, de azt igen, hogy miről gondoljanak valamit.”

Párhuzamok. Egy új dolog vagy jelenség megítélését, azzal kapcsolatos döntésünket az is befolyásolja, hogy milyen múltbeli, emlékezetünkben meglévő eseményhez vagy más ismerős dologhoz hasonlítják. A múltbeli emlékekhez kapcsolódó vélemények és érzések a párhuzamba állítás révén átöröklődnek az új jelenségre is. Természetesen ez azon is múlik, hogy mennyire fogadjuk el a párhuzamot – mindenesetre a rábeszélők gyakori taktikája a párhuzamba állítás. Jó példa erre az az Öböl-háború idején megfogalmazott dilemma, hogy Husszejn=Hitler vagy Irak=Vietnam.

A rábeszélők által sugallt párhuzamok azért hatásosak, mert ritkán vizsgáljuk meg, hogy a hasonlóság mennyiben ül és mennyiben nem.

Kérdések. Számos kísérlet bizonyította, hogy válasszainkat, döntéseinket befolyásolják azok a kérdések, amiket a témában feltesznek. A közvéleménykutatásnak, interjúkészítésnek ebben a tekintetben megvan-

nak a szigorú szabályai – a rábeszélés emberei viszont ezeket általában átlélik.

A kérdés megszóvegezése rejtettebben vagy nyíltan már sugallhat egyfajta (elvárt) választ, de más utakon is hathat(nak) a kérdés(ek). A kérdésekben használt szavak – amint ezt korábban láttuk – már egyfajta álláspont kialakítását sugallhatják. (Mekkor sebességgel ütköztek össze, ill. csapódtak egymásba az autók?) Ha a kérdésben már valamilyen ismert dologgal kapcsolatos más információ szerepel, akkor az emlékezetünket befolyásolhatja. (Például egy zöld autó képe után azt kérdezzük, hogy volt-e tetőcsomagtartója annak a kék autónak...) A kérdések tartalma mellett a sorrend is módosíthatja véleményünket.

A kérdések meghatározóak mert kialakítják a döntéshozatal szerkezetét, felvázolják a lehetséges alternatívákat.

Kontextus. Egy következő tényező, amit megemlítnünk a kontextus. Az a (szöveg)környezet, amibe ágyazva egy döntő kérdés vagy felhívás elhangzik, nyilvánvalóan szintén hatással van a majdani válaszra. A kontextus beállíthat egyfajta gondolkodást, sugallhat bizonyos összehasonlításokat, míg másokat ezzel háttérbe szorít. A választási alternatívák között megjelenő, a többinél gyengébb alternatíva (egy romos lakás az ingatlanügynöknél) a többi választására is kihatással van. Az ilyen ún. „fehér egerek” mellékelése a bevetés jó eszköze.

Faktoidok. A faktoid szót Norman Mailer alkotta, szerinte „olyan tény, ami csak azóta létezik, hogy az újságokba bekerült”. Aronson és Pratkanis meghatározása szerint egy tényre utaló állítás, amelyre nincs bizonyíték. Szokásos elnevezéseink rémhír, pletyka, rágalom, hallomás.

Érdekes megfigyelni azt, hogy a különböző faktoidok milyen jelentős mértékben meghatározzák vélekedéseinket. A történelem számos példával bizonyítja ezt: gondolhatunk akár a náci Németország propagandájára, de akár egy-egy közelmúltbeli választási kampányra is. Ismert mondás: „Ha valamit cáfolnak, akkor az biztos igaz.”

A faktoidok rábeszélő erejével kapcsolatban az alábbi három fontos tényezőt említhetjük meg: 1. Akik elhiszik őket, nem járnak utánuk, általában azért, mert szavahihető ismerőstől hallották, vagy a médiából úgy fogadják, mintha hír lenne. Ugyanakkor gyakran nehéz is ellenőrizni, hiszen „kiszivárogtatott információ”. 2. A faktoidok kielégítik bizonyos szükségletünket, segítenek racionalizálni egyes feszültségeinket, táplálhatják például előítéleteinket. A faktoidok ismeretében bennfentesnek tűnethetjük fel magunkat. A terjesztés során egyébként gyakran módosítjuk is őket. 3. Hozzájárulnak világgépünk formálásához, meghatározzák, hogy mivel foglalkozunk. Még a megcáfolt faktoidok is hatással vannak ránk.

A rábeszélő személye.

A meggyőzés hatásosságában nem kis jelentőséggel bír a beszélő (kommunikátor) személye. Már Arisztotelész is megfogalmazta, hogy „a jó embereknek könnyebben és szívesebben hiszünk: s ez igaz,

bármely kérdésről legyen szó, különösen akkor, ha a teljes bizonyosság lehetetlen, és a vélemények megoszlanak.”

Kísérletek során ugyanakkor az is világossá vált, hogy a beszélő különböző jellemzői (megjelenés, szakértelem, korábbi híre, kora, neme, bőrszíne,...) összetett módon hatnak, és természetesen függ a hallgatókban meglévő vagy kialakuló képtől. Valójában nyilván az a döntő, hogy a hallgató hogyan ítéli meg a beszélőt, és nem feltétlenül a beszélő önmagában vett tulajdonságai. Valójában egy igen összetett folyamattal van dolgunk, mert például egy reklámban a Klinika sorozat főorvosát alakító színész hitelesnek fogjuk tartani az egészséges táplálkozás kérdésében...

Mivel a forrásról alkotott véleményünk nem kis kihatással van majdani döntésünkre, a meggyőződésért küzdők figyelnek is arra. A kérdésnek természetesen két oldala van: ha valamely fontos és valóban értékes dologról kell beszélni, akkor hiba lenne az üzenetet egy nem megfelelő beszélővel hatástalanítani, másrészt viszont a politika és a reklámok gyakran pusztán a beszélő jó „image”-val akarnak ránk hatni.

A beszélő/forrás szerepével kapcsolatban még más részletkérdések is (pl. a forrás személyes érdeke a meggyőzésben) vethető fel, amikre itt nem térünk ki.

Az üzenet formája

Aronson és Pratkanis több pontban is foglalkozik az üzenet továbbításának a meggyőzésben játszott szerepével. A felmerülő kérdések közül csak az érvek-ellenérvek szerepére térünk ki.

Egy üzenet kifejtésében a görögök óta elismert forma az érvek és ellenérvek révén való bemutatás. Arisztotelész szerint „az ütköztetett érvek jelentősége könnyen érzékelhető, különösen azért, mert egymás mellé helyeződnek; meg azért is, mert logikus gondolatmenet két ellentétes következtetést összevetni s bebizonyítani, hogy az egyik hamis.”

A századunkban végzett kísérletek fő kérdése az volt, hogy valóban hatásosabb-e a kétoldalú (érv-ellenérv) bemutatás az egyoldalúnál. Az eredményeket a következőképpen összegezzük:

A kétoldalú üzenet (amikor is a beszélő tárgyilagosabbnak, hitelesebbnek fog hatni, ugyanakkor az ellenérvekkel azt mutatja be, hogy a kérdés nem is olyan egyszerű) akkor hatásosabb, ha a befogadók/címzettek iskolai végzettsége magasabb, illetve ha a kérdésben már vannak ismereteik, vagy rendelkezésre áll alternatív információ is. Akkor is hatásosabb a kétoldalú üzenet, ha a beszélővel/forrással szemben gyanakvó a befogadó/címzett. Az egyoldalú üzenet viszont akkor hatásos, ha a befogadók eleve egyetértettek a forrással, illetve ha az üzenet témája teljesen új.

Az érzelmek kérdése

A korábban elmondottakból is világos, hogy a meggyőzés gyakran érzelmeinken keresztül ér célhoz. A könyv több fejezeten keresztül foglalkozik az érzelmek felkeltésével mint a meggyőzés egyik eszközével. Nézzünk meg ezeket közül egyet, a félelemkeltést.

Nyilvánvaló, hogy a félelemkeltéssel lehet hatni az emberekre, Mennyire érdemes viszont rájuk ijesztetni? Általánosságban a nagyobb ijedség inkább sarkall cselekvésre, de nem mindenkit. A kísérletek szerint a magas önbecsüléssel rendelkezők között a legmagasabb azok aránya, akiket cselekvésre készítetett a nagy ijedség. Az alacsony önbecsüléssel rendelkező emberek nem feltétlenül tudják kezelni a nagy félelmet, ezért első reakciójuk a menekülés, később viszont valószínűleg ők is tesznek valamit.

Ugyanakkor az is kiderült, hogy ha az emberekben azt az érzetet keltjük, hogy a veszéllyel szemben tehetetlenek, akkor a magas önbecsülésűek is a homokba dugják a fejüket. Összességében tehát a félelem motívuma akkor a leghatékonyabb, ha az üzenet nagy ijedséget kelt, tartalmaz kifejezett útmutatást a veszély elhárítására/csökkentésére, az ajánlott cselekvést a befogadók alkalmasnak találják, és elhiszik, hogy képesek a véghezvitelére.

Mint a meggyőzés annyi eszközével, a félelemkeltéssel kapcsolatban is felvetődik az etikai kérdés: ki és milyen kérdésben élhet vele, a félelem ugyanis rendkívül komoly motiváló és gondolat-irányító.

Összefoglalás

Aronson és Pratkanis könyve a meggyőzés számos elrettentő példáját mutatja be, és ebben a dolgozatban is számtalanszor utaltunk a veszélyekre, a manipulációkra, a rábeszélőgépre mint olyanra. Mindez a meggyőzés ellenségévé, és mindenféle módszertani kérdés elől elzárkózóvá tehet bennünket. Ugyanakkor viszont – mint mondtuk – egymásra vagyunk utalva: egymás információforrásaiként kell élnünk. Mi tehát a helyes álláspont?

A könyv utolsó fejezetében a szerzők is megfogalmazzák az ismertetett módszerek alkalmazásának etikai kérdését. Ki, ki, mikor, miben és milyen módon befolyásolhat? A könyv a teljes válasszal adós marad. Amit megfogalmaz, az egy törekvés olyan meggyőzési módokra, amelyek a kérdések alapos és gondos megvitatásával járnak. Ez az az irány, amely felé a kommunikációnak tartania kell, mert a társadalom csak így lehet szabad és felelős felnőttek közössége.

Az általános tanulságokon túlmenően térjünk most vissza a bevezetőben felvetett, missziókat érintő kérdésekre! Egyik kérdésünk erre a mai korra, a szokásos, uralkodó kommunikációs formákra, jelenségekre vonatkozott. Véleményem szerint a könyv jól rávilágít olyan jelenségekre, amik mára igen meghatározókká váltak, ugyanakkor viszont keveset tudunk róluk, átsiklunk felettük. A meggyőzés számos mód-

szere, technikája mindennapossá vált, az ember pedig gyakran kiszolgáltatottjaivá. Így például a reklámok szinte láthatatlanul propagálják a fogyasztás filozófiáját, amely – úgy látom – egyre inkább meghatározóvá kezd válni Magyarországon is. A hatások célpontjai nem ritkán a gyerekek... Mindez, a többi könyvben említett (és nem említett) jelenséggel együtt alkotja evangéliumhirdetésünk mai környezetét. Szükség van arra, hogy jobban ismerjük ezt a környezetet, benne magunkat is, hogy a Ige üzenetével a mai embert tudjuk megszólítani.

A másik kérdés éppen ennek a megszólításnak a mikéntjére vonatkozott. Nevezetesen, hogy látva a meggyőzés kérdéseit és mai problémáit, milyen utakat választhatunk és milyeneket nem. A fogyasztás filozófiáját terjesztő rábeszélőgépek mindenáron saját céljait akarja elérni: egyszerű hatásokkal manipulál, gyors döntéseket vár. Eközben egész gondolkodási, döntési mechanizmusunkat is alakítja. Mennyiben kell nekünk ehhez alkalmazkodnunk? Melyek azok a megközelítések, amelyek méltóak üzenetünk tartalmához, az evangéliumhoz? Van-e a Bibliának az emberről, az emberek közötti kommunikációról olyan felfogása, amely a meggyőzés kérdéseiben etikai útmutatásokkal szolgálhat? Milyen követendő példát mutatnak Jézus tanításai, beszélgetései ebből a szempontból? Az evangélizáció ugyanakkor csak egyik szelete az egész kérdéskörnek. Alaposan megvizsgálva – úgy gondolom – gyülekezeti életünk, bibliaolvasásunk sok kérdése új megvilágításba kerülhet. Gondolok itt például a kánaáni nyelvre, amely gyakran csak a valóság eltakarására szolgál.

Ahhoz, hogy válaszaink legyenek, előbb kérdéseket kell feltennünk. A fentiekben ezt próbáltam megtenni. Remélem, hogy a felvetett gondolatok segítenek a válaszok felé való továbblépésben.

Vigyázat! Lehet, hogy a cikk rá akar beszélni valamire!

*Szirtes András
bapt.teol.hallg.*

Irodalom

A.Allport: Az előítélet, Gondolat, Budapest, 1977. – *E.Aronson-A.Pratkanis:* A rábeszélőgép, AB OVO, 1992. – *Csepeli György:* Bevezetés a szociálpszichológiába, Jegyzet, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1993. – *G.Orwell:* 1984, Európa Könyvkiadó, 1989. – *Ritók Zs.-Sarkady J.-Szilágyi J.:* A görög kultúra aranykora, Gondolat, Budapest, 1984.

Jegyzetek:

1. Csepeli, 325.old. – 2. Csepeli, 291-297.old. (A megismerési egyensúly elméleteinek kritikája) – 3. Orwell, 329-330.old. – Allport, 267-280.old. (Nyelvi tényezők)

CONTENTS OF NO 1995/6

LORD, SPEAK TO US!

Ernő *Véress*: The Greatest Gift

LORD, TEACH US!

László *Medgyessy*: Our Church and World in the 21st century
Frigyes *Frideczky*: The Bible in the Arts, in the Hungarian Poetry
and Everyday Language

REMEMBER!

Béla *Bazsó*: Sermon above dr. Tibor Bartha's mortal remains
Lajos *Rácz*: The Calvinist Review Started 75 Years ago
Gábor *Deák*: The Position of Imre Sándor in the Hungarian
Pedagogical Literature
János *Bolyki*: Bonhoeffer Anniversary

OUTLOOK

„The Christian Faith and Human Enmity” (Conference in
Kecskemét)
The Letter of the Ecumenical Conference in Kecskemét
Heinz-Günther *Stobbe*: Case Study
Gerald *Shenk*: Bosnia: Case Study from the Field of the Religion
and Popular Conflicts
Sándor *Fazakas* Jr.: „Changing Environment – Preserving
Creation”

WORLD CHRISTENDOM

Mrs. *Szabó* Marianna Mátrai: Ecumenical Self-interpretation

ECHO

Károly *Fekete* Jr.: The Critical Summary of the Teachings about
Baptism

REVIEW

András *Szirtes*: About Persuasion

INHALT DER NUMMER 1995/6

REDE UNS AN, HERR!

Ernő *Véress*: Das grösste Geschenk

LEHRE UNS, HERR!

László *Medgyessy*: Unsere Kirche und die Welt im XXI.
Jahrhundert
Frigyes *Frideczky*: Die Bibel in der Kunst, in der Poesie und in der
Umgangssprache

ERINNERT EUCH!

Béla *Bazsó*: Begräbnispredigt über dr. Tibor Bartha
Lajos *Rácz*: Die Calvinistische Rundschau wurde vor 75 Jahren
gegründet
Gábor *Deák*: Die Stelle von Sándor Imre in der ungarischen
pädagogischen Literatur
János *Bolyki*: Bonhoeffer's Jahresfeier

AUSSCHAU

„Der christliche Glaube und die menschliche Feindseligkeit” (Die
Konferenz in Kecskemét)
Der Brief der ökumenischen Konferenz in Kecskemét
Heinz-Günther *Stobbe*: Eine Fallstudie
Gerald *Shenk*: Bosnien: eine Fallstudie vom Gebiet der Religion
und der Volkskonflikts
Sándor *Fazakas* jun.: „Umwelt gestalten – die Schöpfung
bewahren!”

WELTCHRISTENTUM

Marianna *Szabó* geb. Mátrai: Ökumenische Selbsterklärung

ECHO

Károly *Fekete* jun. Eine kritische Zusammenfassung der Studien
von der Taufe

RUNDSCHAU

András *Szirtes*: Vom Überzeugen

A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ KÁLVIN KIADÓJA AJÁNLATA

*„A teljes Írás Istentől ihletett, és hasznos a tanításra,
a feddésre, a megjobbításra, az igazságból való nevelésre...”
(2Tim 3,16)*

A Biblia történetei videokazettán:

- I. kazetta: „A Biblia kincseiből vegyél!” 1-6
(100 perc) 2.300,-
1. Sára és Ábrahám. A hit: reményesség – 2. Exodus.
Szabadulás a szolgaságból – 3. Mózes és Áron. Tánc
az aranyborjú körül – 4. Ruth és Naomi. Hazatérés –
5. Ámósz és a pap. Az igazság hangja – 6. Jeremiás
és a király. Az igazságot nem lehet „elégelni”
- II. kazetta: „A Biblia kincseiből vegyél!” 7-12
(100 perc) 2.300,-
7. Keresztelő János. Várhatunk-e másra? – 8. Jézus
Pilátus előtt – 9. Az emmausi tanítványok – 10. Saul
és Anániás. Ellenségből testvér lesz – 11. Péter és
Pál. Nehéz közösség – 12. Üzenet a filadelfiai
gyülekezetnek. A hit ára
- III. kazetta: „A Biblia kincseiből vegyél!” 13-21
(180 perc) 3.600,-
13. Noé bárkát épít – 14. Józsefet eladják a testvérei
– 15. Dávid és Góliát – 16. Akik a királyt keresik...
A napkeleti bölcsek – Heródesnél – 17. Bűnösök és
igazak közt. – A megbocsátás szabaddá tesz – 18.
Érted is, amit olvasol? – Fülöp és az etióp
kincstárnok – 19. Szabad keresztyénnek lenni. –
Róma császárai véget vetnek a keresztyének
üldözésének – 20. „Vedd és olvasd” Augustinus
rátalál a neki rendelt útra – 21. A holnap nyelvén.
Jeromos lefordítja a Bibliát

Bibliai segédkönyvek, tanulmányok, prédikációs kötetek:

- Szinopszis – Máté, Márk, Lukács, János
evangéliumának párhuzamos szövege 1.560,-
- Keresztyén Bibliai Lexikon I. A-J Szerk.: dr. Bartha
Tibor 1.700,-
- Keresztyén Bibliai Lexikon II. K-Zs Szerk.: dr. Bartha
Tibor (megjelenés előtt áll)

Jubileumi Kommentár – átdolgozott kiadás

- A Szentírás magyarázata I. kötet: Általános tájékoztató
a Szentírásról – Genézis-Jób könyve magyarázata . . . 1.160,-
- A Szentírás magyarázata II. kötet: Zsoltárok-Malakiás
könyve magyarázata 1.160,-
- A Szentírás magyarázata III. kötet: Az Újszövetség
magyarázata 1.160,-
- Az újfordítású Biblia (1975) revíziójának eredményei
(1990) 290,-
- Dr. Tóth Kálmán: Bibliafordítás-Bibliamagyarázás . . . 320,-

Szabó Andor: „Lábam előtt mécses a Te igéd”

I-III. kötet

- Naponkénti segítség a Biblia olvasásához
- I. kötet: Történeti könyvek (1Mózes-Eszter) 130,-
- II. kötet: Költői könyvek, Bölcsességirodalom,
Próféták
(Jób könyve-Malakiás) 130,-
- III. kötet: Máté, Márk, Lukács és János evangéliuma,
Apostolok Cselekedetei 790,-
- ifj. Fekete Károly: Jakab apostol levelének magyarázata . 350,-
- Csiha Kálmán: Ábrahám öröksége (prédikációskötet) . . 195,-

- Csiksz Sándor: Jézusban van menedékünk
(Igehirdetések és tanulmányok) 270,-
- Ravasz László: „Én vagyok a te Istened!”
A Tízparancsolat magyarázata 170,-
- Isten kérdez – Bibliai idézetek 80,-
- Frederick Neumann: A megszóított hit
(Tudomány-Erkölcs-Lelkiismeret) 150,-
- Dr. Sarkadi Nagy Pál: A tanítványok 85,-
- Nagy Antal Mihály: Örök szövetség.
Válogatott tanulmányok a zsidóság és keresztyénség
kapcsolatának témaköréből 450,-
- Révész Imre: Egyháztörténelem
I. Az őskeresztyénségtől az ellenreformációig
II. Az ellenreformációtól napjainkig (az 1930-as
évekig)
különös tekintettel a magyar protestantizmus
történetére 280,-
- Kálvin János: A keresztyén vallás rendszere I-II. kötet
az 1559-es ún. Nagy Institutio, az 1909-ben
megjelent kiadás változatlan utánnomása 1.960,-
- Versek, gyermek irodalom, a család olvasmányai:*
- Szent szonettek. Válogatás a világ- és a magyar
irodalom istenes szonettjeiből 290,-
- Northcott: Bibliai lexikon gyerekeknek 300,-
- Kövess engem! A Biblia történetei rövid jelenetekben
Az 1990-ben revidált kiadásban megjelent új
fordítású Biblia szövege és az Ökumenikus
Énekeskönyv 2. kiadása felhasználásával válogatta és
szerkesztette: dr. Tóth Károly. Dramatizálta:
Giovannini Kornél 790,-
- Serfőző Olivia: Gitáros Freek – Regényes önéletrajz
egy rákos fiatalról 250,-
- Sylvia Ber: Vadak – Ifjúsági kalandregény 320,-
- Uta Schlegel-Holzmann: Nincs több kettesben töltött
esténk
Családi állapota: özvegy 195,-
- Reinhard Abeln: Szerencsére vannak unokáink
Útmutató nagyszülőknek az unokák neveléséhez 250,-
- Dr. Pálhegyi Ferenc: Keresztyén házasság 2. bővített
kiadás 260,-

Kaphatók:

- Budapest XIV. ker. Abonyi u. 21. sz. alatti,
Budapest, XI. Bocskai u. 35. sz. Könyvesboltokban,
Telefon: 186-8277, 186-8267,
Protestáns Könyvesboltban,
Budapest, IX. Ráday u. 1. Telefon: 217-7789. Hétfőn
szünnap.
Valamint a Debreceni Református Könyvesboltban,
Debrecen, Piac u. 4-6. Telefon: 418-886,
Kecskeméti Református Könyvesboltban,
Kecskemét, Szabadság tér 6. és a
Református Könyvesboltban, Szeged, Kárász u. 15.

Megrendelhetők: minden lelkési hivatalban és a Kálvin
Kiadónál, 1113 Budapest, Bocskai u. 35. 1519 Pf. 416. Tel:
186-8267. Utánvételes küldésre megrendelést csak a Kál-
vin Kiadó fogad és teljesít!